श्री भविष्यमहापुराणम्

THE BHAVIṢYAMAHĀPURĀṆAM

श्रीभविष्यमहापुराणम्

THE BHAVIṢYA MAHĀPURĀṆAM

महापुराणम्

१. ब्रह्ममहापुराणम्
२. पद्ममहापुराणम्
३. विष्णुमहापुराणम्
४. शिवमहापुराणम्
५. भागवतमहापुराणम्
६. नारदीयमहापुराणम्
७. मार्कण्डेयमहापुराणम्
८. अग्निमहापुराणम्
९. भविष्यमहापुराणम्
१०. ब्रह्मवैवर्तमहापुराणम्
११. लिंगमहापुराणम्
१२. वाराहमहापुराणम्
१३. स्कन्दमहापुराणम्
१४. वामनमहापुराणम्
१५. कूर्ममहापुराणम्
१६. मत्स्यमहापुराणम्
१७. गरुडमहापुराणम्
१८. ब्रह्माण्डमहापुराणम्
१९. वायुमहापुराणम्

विष्णुधर्मोत्तर पुराण : : वासुकी पुराण : : हरिवंश पुराण : : देवीभागवत

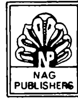
खेमराज श्रीकृष्णदासेन सम्पादितस्य मुम्बई श्री वेंकटेश्वरस्टीम मुद्रणालयेन प्रकाशितस्य पुनर्मुद्रणम्

श्रीभविष्यमहापुराणम्

THE BHAVIṢYAMAHĀPURĀṆAM

प्रथम भाग [१. ब्राह्म पर्व २. मध्यपर्व (तीन खण्डों में)]

दिल्ली विश्वविद्यालयस्थ हिन्दूमहाविद्यालयस्य डा० राजेन्द्रनाथशर्मणा
भूमिका पाठशोधनाभ्यां परिष्कृतम्
नागशरणसिंहसम्पादितश्लोकानुक्रमण्या सहितं

NAG PUBLISHERS
11 A/U.A. (POST OFFICE BUILDING) JAWAHARNAGAR, DELHI-7.

(This publication has been brought out with the financial assistance from the Government of India, Ministry of Education and Culture)

(If any defect is found in this volume please return the copy per V.P.P. for postage to the Publisher for free exchange)

1. 11A/U.A. (Post Office Bldg.) JAWAHARNAGAR, DELHI-7
2. 8A/U.A. 3, JAWAHARNAGAR, DELHI-110007
3. JALALPURMAFI (Chunar, Mirzapur), U.P.

Introduction, Text, Textual Corrections and Verse-Index
1984
PRICE : Rs. 120.00 for complete set of 3 vols.

(PRINTED IN INDIA)
Published by Nag Sharan Singh for Nag Publishers, Jawahar Nagar, Delhi-7
Text printed at Gian Offset Printers, 308/2, Shahzada Bagh, Dayabasti Delhi-35
and Verse Index at Amar Printing Press, 8/25. Vijay Nagar, Delhi-9

THE BHAVIṢYA MAHĀPURĀṆAM

The Bhaviṣya-Purāṇa is given an important place among the major purāṇas. The Matsya Purāṇa says, "The Purāṇa in which Brahmā having described the greatness of the Sun, explained to Manu, the existence of the Aghora-Kalpa; that is called the Bhaviṣya; the stories being for the most part the events of a future period."[1] This Purāṇa, as the name implies should be a book of prophecies foretelling what will be (*bhaviṣyati*). Consequently the later writers interpolated events of their own times. It often contains a vitiated account of genealogies. For instance, it lays down that each Paurava king ruled at least for thousand years. The prophecies contained in it come down to the nineteenth century.[2] The available manuscripts of the Bhaviṣya-Purāṇa do not prove its antiquity. Surely, this is not the same Purāṇa which is mentioned by the Āpastamba-Dharma-Sūtra.[3]

The description of the contents of the Bhaviṣya-Purāṇa as given in the Agni-Purāṇa, differs slightly from that of the Matsya Purāṇa. The Agni-Purāṇa asserts that the Bhaviṣya, originated from the Sun was declared by Bhava to Manu and its extent was fourteen thousand verses. According to an account given in the Nāradīya-Purāṇa, once Manu enquired of Brahmā about Dharma. Accordingly, the latter spoke out

1. *Yatrādhikṛtya māhātmyamādityasya Caturmukhaḥ, Aghorakalpavṛttāntaprasaṅgena jagatsthitam. Manave Kathayāmāsa bhūtagrāmasya lakṣaṇam, caturdeśasahasrāṇi tathā pañcaśatāni ca. Bhaviṣyacaritaprāyam Bhaviṣyaṁ tadihocyate.*—Matsya Purāṇa. 53.30-31,
2. Wilson (H.H.), Analysis of the Purāṇas, Nag Publishers, Delhi, 1979 preface.
3. Aufrecht, Z D M G. 57, 1903, p. 276

the Bhaviṣya-Purāṇa in relation to the Aghora-Kalpa. This work was then divided by Vyāsa into five Parvans viz., Brāhma, Vaiṣṇava, Śaiva, Saura, and Pratisarga. The contents of these Parvans are also described. It is declared that the Brāhma Parvan began as an interlocution between Sūta and Śaunaka and that it was mainly a book on the Sun. The Venkateshwar edition does not contain any interlocution between Brahmā and Manu. It is divided into four Parvans, viz., Brāhma, Madhyama, Pratisarga and Uttara; there is no mention of the Aghora-Kalpa; and though the Brāhma Parvan contains several chapters on the Sun and his worship, it does not begin with the conversation between Sūta and Śaunaka. These differences show that at least the major portion of the present Bhaviṣya does not represent the earlier one known to and noticed by the Matsya, Agni and Nāradīya Mahāpurāṇas.[4]

Haraprasad Shastri speaks of a manuscript of a Bhaviṣya-Purāṇa consisting of Parvans—Brāhma, Vaiṣṇava, Śaiva, Tvāṣṭra and Pratisarga and dealing with the Kalpas due on different lunar days, with the story of Rudra and the Sun and so forth. The account shows that the Brāhma Parvan ends with the Pratipatkalpa, the interlocutors being Śatānīka and Sumantu; the Viṣṇu Parvan deals with all the remaining Tithi-Kalpas, and consists of thirtyone chapters; the Rudra Parvan deals with the origin of Rudra Datta and others and consists of three chapters; the Tvaṣṭṛ Parvan has Śatānīka as one of the interlocutors, contains a Sūrya-Śuka saṁvāda and deals with the story of the marriage of the Sun with Saṁjñā; the Pratisarga begins with the Sun as an interlocutor contains a Sūrya-śuka-saṁvāda and ends with the return of Śuka from the solar region.

Manuscripts of the Bhaviṣya-Purāṇa described by Eggeling and Aufrecht extend upto the Saptamī-Kalpa and almost all their contents occur in the Brāhma-Parvan.

Another manuscript of the Bhaviṣya-Purāṇa divides it into two Bhāgas—Pūrva and Upari, the former consisting of the Brāhma and Vaiṣṇava Parvans and extending upto Navamī-Kalpa and the later containing the Madhyama tantra composed of four parts.

Yet another Manuscript of the Bhaviṣya-Purāṇa speaks of three parts (Khaṇḍa) Vaiṣṇava, Śiva and Śakti and give

4. Hazra (R.C.), Studies In the Paurāṇic Records on Hindu Rites and Customs, Dacca, 1940, pp. 167-73.

even lives of Jīva Gosvāmin and other followers of Caitanya.[5]

Under these conditions, when four manuscripts stake their claim for the original Bhaviṣya-Purāṇa, it is not possible to accept any one of these as the real Bhaviṣya-Purāṇa. The Venkteswar edition of the Purāṇa contains all the features of these manuscripts. Of the four Parvans, the three Parvans —Madhyama, Pratisarga and Uttara—are comparatively late appendages. The Madhyama is full of tantric elements, recognises the authority of the Tantras and mentions the Yamalas, Damaras etc. The numerous verses quoted by early commentators and Nibandha writers from the Bhaviṣya-Purāṇa do not occur in this Parvan though it is full of Smṛti material. So it cannot belong to an early date. The Pratisarga Parvan, is practically a new work. It relates stories about Adam, Noah, Yākūta and others, and speaks of Taimurlang, Nadir Shah and Akbar with their descendants. It gives the story of Jayacandra and Pṛthvīrāja, preaches the glories of the worship of Satyanārāyaṇa, and fabricates myths about Śaṅkarācārya, Rāmānuja, Nimbārka, Mādhava, Jayadeva, Viṣṇusvāmin, Bhaṭṭojīdīkṣita, Ānandagiri, Kṛṣṇacaitanya, Kabīra, Nānaka and others. It even knows the British rule in India and names Calcutta and Parliament (aṣṭa-Kauśalya). Thus its contents betray its late date. The Uttara Parvan which calls itself a distinct Purāṇa named Bhaviṣyottara and generally the same as Bhaviṣyottara Purāṇa known to writers of Nibandhas contains chapters and verses which must be dated earlier than 1100 A.D.[6]

Certainly, the major part of the present Brāhma Parvan can rightly claim on early origin because a good number of verses quoted from it in the Mitākṣarā on Yājñavalkya, Dānasāgara, Smṛti-candrikā, Kullūkabhaṭṭa's commentary on Manusmṛti and so on, is traceable. There is neither mention of Sūta and Śaunaka nor of Brahmā and Manu in the extant Brāhma Parvan. It begins, unlike the other Purāṇas with the story of king Śatānīka, who being advised by the sages asks Vyāsa to speak on Dharma śāstras. Vyāsa refers the king to his pupil Sumantu who is to speak on Dharma matters. Sumantu

5. Hazra (R.C.), op. cit. pp, 168-69, Fn. 222
6. Ibid, P.V. Kane. History of Dharma-Śāstra, Hindi Trans, by Arjuna Chaube Pt. IV, Lucknow, 1973, p. 418.

starts by naming the authors of Dharma-śāstras viz. Manu, Viṣṇu, Yama, Aṅgiras and fourteen others and answers questions raised by Śatānīka. From this it appears that the present Brāhma Parvan is the result of a recast to which its prototype was subjected. In this recast : he general form of the Parvan was changed and many chapters were discarded. That is why many quoted verses on vows and penances are not found in the extant Brāhma Parvan. The Smṛti chapters of the Brāhma Parvan indicate that the earlier portions of the Purāṇa are not prior to 500 A. D. which serves as the upper limit.[7]

The Bhaviṣya-Purāṇa consists of four Parvans viz. Brāhma, Madhyama, Pratisarga and Uttara. The Brāhma Parvan contains 215 chapters. It calls itself a Dharmaśāstra in which Śrauta and Smārta Dharma has been described. The topics dealt with in it are multifarious. In chapters 1-2 it treats of the duties of castes and Āśramas (stages of life) and the creation of the world. Chapters 3-4 deal with the sacraments in brief beginning with the Garbhādhāna. Rites of siping of water, the importance of Sāvitrī along with the meaning of Praṇava, and investiture ceremony are also described, chapters 5-6 give an account of the duties of woman, the good and bad signs of men, women and kings, the marriage rites, the method of worshipping Brahmā, Gaṇeśa, Vināyaka, snakes and different Tithis. Chapters 47-215 are devoted to the numerous solar vows, the glories of the Sun and the origin of the Bhojakas from the Mages brought to India by Sāmba from the Śaka-dvīpa and married to the girls of Bhoja family. The Brāhma-Parvan is very important for knowing about the intricacies of the Sun worship and for the history of the kings born in Kali age. This Parvan has taken a few stanzas from Bṛhatsaṁhitā of Vārāhamihira without naming the source. The Manusmṛti is frequently mentioned. The description of the creation, duties of women etc. are borrowed from the Manusmṛti. Sometimes it expands the ideas contained in the verses of Manusmṛti. This indebtedness to Manu is not, however, peculiar with Bhaviṣya-Purāṇa only.[8]

The Madhyama Parvan of the Bhaviṣya-Purāṇa consists of three sections; each one of them contains twentyone, and twenty chapters respectively. The first section of this

7. Ibid.

8. Ibid.

Parvan commences with the benedictory verse, glorification of the Bhavişya-Purāņa and the nature of Dharma. The second chapter deals with the origin of the universe from Virāț. The third chapter speaks of the heaven, hell, higher and lower worlds. The fourth chapter gives an account of the Jyoticakra. Chapters 5-21 contain the glorification of the three casts and their duties; the glorification of Brahmin and virtues of the preceptor; the merits of worshipping and listening to Itihāsa-Purāņà; the rites of tree planting and rites connected with the construction of a garden, well, reservoir, tank the signs of the idols of gods; decision regarding various types of Kuņḍas for the performing of special rites; description of oblation and homa pertaining to special sacrifices; the construction of eighteen kuņḍas; the description of fires connected with the special sacrifices; an account of the material to be used in the homa; the method of making sruva and pots of grass; the final offering of oblation; the number of brahmins who are to perform the sacrifice, according to rules and the construction of maņḍalas pertaining to gods and actions.

The second section of the Madhyama Parvan deals with the Maņḍaloddhāra, the construction of the maņḍalas like Krauñca etc., the gift making, the making of Kalaśa and its installation, dates and time of the ritual pertaining to gods and manes, the fruits of the special Tithis, Pratipadā, Amāvāsyā etc., the gotra, Pravara, children, Vāstu-Yāga, the metre, god and sage in connection with the worship of Vāstudevatā, the procedure for the offering of Argha to gods; Agni-Karmas, the employment of deserving brahmins in sacrifices, the time and procedure for the installation, the worship of gṛhya-vāstu and its installation procedure.

The third section of the Madhyama Parvan gives an account of the special rites for the establishing of gardens, the planting of Aśvattha vaţa, Bilva, Pūga, Āmra etc. the construction of tank, lake etc., the construction of the maņḍapa with wood, grass etc., the meadows, and the means of pacification of wrong originating from bad omens. This section appears to be a treatise on horticulture.

The Pratisarga Parvan of the Purāņa consists of four khaņḍas. The first khaņḍa contains only seven chapters. It deals with an account of the kings of Kṛtayuga and their reign beginning with Vaivasvat Manu and ending with Sudarśana. Next follows the description of the Tretā-yuga kings and their reign commencing with Sudarśana and ending with

Saṁvaraṇa. Then comes the account of the kings of the Dvāpara and their reign starting with Saṁvaraṇa and ending with the Mleccha king Pradyota. It also deals with the performing of sacrifices by Mlecchas, the praise of Viṣṇu by Kali, granting of boon to Kali, the stories about Adam Noah; Vakuta, Buddha, etc. description of Kaliñjapura, Ajamerapura, Dvārakānagarī, Paramar-lineage etc.

The second khaṇḍa of the Pratisarga Parvan consisting of 34 chapters, relates the stories of Padmāvatī, Madhumatī, Vīravara, Candrāvatī, Haridāsa, Kāmāṅgi, Trilokasundarī, Kumudādevī, Kamalasakhya—vaiśya girl, the queen of Rajashekhar, Dharmavallabha, killing of Brahmin, Sukhabhāvinī, Candrabali, Jīmūtavāhini, Guṇakara-Yakṣiṇi, Mohani, Brahmin's son, Aṅgamañjarī, Viṣniswani, Kṣatrasingh, Vikrama, Satyanārāyaṇa, Pāṇini, Totādarī, Brahmin following the occupation of a Hunter, Mahānandi and Patañjali. This portion can be called a reservoir of legends.

The third khaṇḍa of the Pratisarga Parvan contains thirtytwo chapters. It gives an account of the birth of the Kauravas, the Yādavas, the Pāṇḍavas and Kṛṣṇa etc. Then follows the history of the kings beginning with Vikrma and ending with kings of the 12 C.A.D. In the next chapter is described the eighteen kingdoms of Bharata Khaṇḍa. It also includes an account of Śālivāhana, and Bhoja's reign. Chapters from 4-32 speak of kings of Bhoja lineage, Jayacandra, the marriage, Sahadeva, Deśarājavatsa, Kṛṣṇāṁśa, Jayanta, Caṇḍikādevi, the marriage of Indula and Padminī, Mayūrdhvaja, the dialogue between Kṛṣṇāṁśa and Puṣpavatī, Mahāvatī, the battle of Kaccha, the Buddhist kingdom, Chinese-kingdom and the battle among the kings of the lunar race.

The fourth khaṇḍa of the Pratisarga Parvan contains twentysix chapters. It deals with the kings of Agni, Vikrama, Paramāra. Tomāra, Parihāra lineages. It also speaks of the lord, Mleccha kings, Sūrya Māhātmya, birth of Mādhavācarya, Dhanvantari, Kṛṣṇacaitanya Ānandagiri, Gorakhanāth, Bhairava-Hanumat, the follower of aghora sect, Rudra Māhātmya, Rāmānuja, Nāmadeva, Kabir, Naraśrī, Pīpā. Nānaka, Nityānanda, Aśvanikumāra, Viṣṇusvāmī, Jagannātha-Māhātmya, Tamurliṅga, Nādir, Rāmadatta, Calcutta city, Aṣṭakauśalya, and the victory of Kalki.

The Uttara Parvan of the Bhaviṣya-Purāṇa consists of two hundred and eight chapters. The Uttara Parvan calls itself a distinct 'Purāṇa 'named Bhaviṣyottara. It is, equally

with the preceding a sort of manual of religious offices, the greater portion being appropriated to Vratas and the remainder to the forms and circumstances in which gifts are to be presented. Many of the ceremonies are obsolete, or are observed in different manner as the Madanotsava or festival of spring. The description of these subjects gives an insight into the public conditions of the Hindu religion at a period probably prior to the Muslim conquest. The different stories are illustrated by legends which are sometimes ancient. The work is supposed to be communicated by Kṛṣṇa to Yudhiṣṭhira, at a great assemblage of holy persons at the coronation of the later after the conclusion of the Mahābhārata war.[9] Thus this Parvan serves as a supplement to the Bhaviṣya-Purāṇa.

Dr. R.N. SHARMA
Reader in Sanskrit
Hindu College,
University of Delhi.

9. Wilson (H.H.) Analysis of the Purāṇas, Nag Publishers, Delhi, 1977 preface.

॥ ✱ ॥ श्रीभविष्यमहापुराणं प्रारभ्यते ॥ ✱ ॥

अथ भविष्यमहापुराणविषयानुक्रमणिका।

इति प्रथमं ब्राह्मपर्व समाप्तम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीयं मध्यमपर्व ॥ २ ॥

प्रथमभागः ॥ १ ॥

(इति प्रथमभागः ॥ १ ॥)

(अथ द्वितीयभागः ॥ २ ॥)

(इति द्वितीयभागः ॥ २ ॥)

(अथ तृतीयभागः ॥ ३ ॥)

(इति तृतीयभागः ॥ ३ ॥)

इति मध्यमपर्वस्थविषयानुक्रमणिका ॥ ३ ॥

अथ प्रतिसर्गपर्वस्थविषयानुक्रमणिका ॥ ३ ॥

(प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥)

(इति तृतीयः खण्डः ॥ ३ ॥)

(अथ चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥)

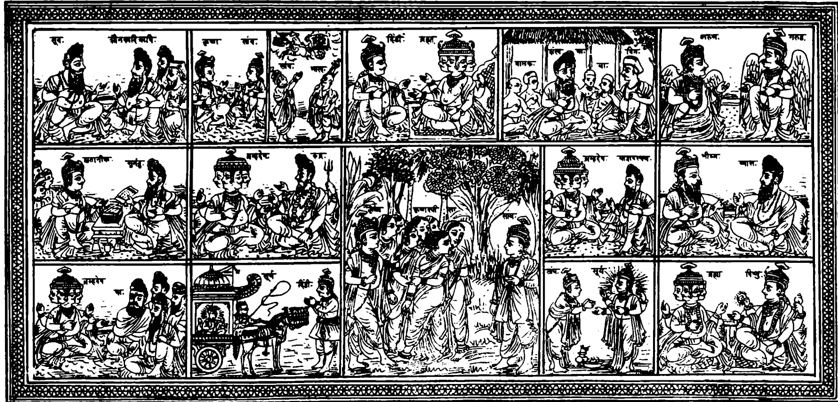
(इति चतुर्थः खण्डः॥ ४ ॥)

इति प्रतिसर्गपर्वस्थविषयानुक्रमणिका ॥ ३ ॥

अथोत्तरपर्वस्थविषयानुक्रमणिका ॥ ४ ॥

॥ अथ श्रीभविष्यमहापुराणे प्रथमं ब्राह्मपर्व प्रारभ्यते॥

ब्राह्मपर्व १.

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥ १ ॥ जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनन्दनो व्यासः ॥ यस्यास्यकमलगलितं वाङ्मयममृतं जगत्पिबति ॥ २ ॥ मूकं करोति वाचालं पंगुं लंघयते गिरिम् ॥ यत्कृपा तमहं वन्दे परमानन्दमाधवम् ॥ ३ ॥ पाराशर्यवचःसरोजममलं गीतार्थगन्धोत्कटं नानाख्यानककेसरं हरिकथासंबोधनाबोधितम् ॥ लोके सज्जनषट्पदैरहरहः पेपीयमानं मुदा भूयाद्भारतपंकजं कलिमलप्रध्वंसि नः श्रेयसे ॥ ४ ॥ यो गोशतं कनकशृंगमयं ददाति विप्राय वेदविदुषे च बहुश्रुताय ॥ पुण्यां भविष्यसुकथां शृणुयात्समग्रां पुण्यं समं भवति तस्य च तस्य चैव ॥ ५ ॥ कृत्वा पुराणानि पराशरात्मजः सर्वाण्यनेकानि सुखावहानि ॥ तत्रात्मसौख्याय भविष्यधर्मान्कलौ युगे भावि लिलेख सर्वम् ॥ ६ ॥ तत्रापि सर्वार्षिवरप्रमुख्यैः पराशराद्यैर्मुनिभिः प्रणीतान् ॥ स्मृत्युक्तधर्मागमसंहितार्थान्व्यासः समासादवदद्भविष्यम् ॥ ७ ॥ अल्पायुषो लोकजनान्समीक्ष्य विद्याविहीनान्पशुवत्सुचेष्टान् ॥ तेषां सुखार्थं प्रतिबोधनाय व्यासः पुराणं प्रथितं चकार ॥ ८ ॥ ॐ जयति भुवनदीपो भास्करो लोककर्ता जयति च शितिदेहः शार्ङ्गधन्वा मुरारिः ॥ जयति च शशिमौली रुद्रनामाभिधेयो जयति च स तु देवो भानुमांश्चित्रभानुः ॥ १ ॥ श्रियावृतं तु राजानं शतानीकं महाबलम् ॥ अभिजग्मुर्महात्मानः सर्वे द्रष्टुं महर्षयः ॥ २ ॥ भृगुरत्रिर्वसिष्ठश्च पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ पराशरस्तथा व्यासः सुमन्तुर्जैमिनिस्तथा ॥ ३ ॥ मुनिः पैलो याज्ञवल्क्यो गौतमस्तु महातपाः ॥ भारद्वाजो मुनिर्धीमांस्तथा नारदपर्वतौ ॥ ४ ॥ वैशंपायनो महात्मा शौनकश्च महातपाः ॥ दक्षोंगिरास्तथा गर्गो गालवश्च महातपाः ॥ ५ ॥ तानागतानृषीन्दृष्ट्वा शतानीको महीपतिः ॥ विधिवत्पूजयामास अभिगम्य महामतिः ॥ ६ ॥ पुरोहितं पुरस्कृत्य अर्घं गां स्वागतेन च ॥ पूजयित्वा ततः सर्वान्प्रणम्य शिरसा भृशम् ॥ ७ ॥ सुखासीनांस्ततो राजा निरातंकान्गतक्लमान् ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा बाहुमुद्धृत्य दक्षिणम् ॥ ८ ॥ इदानीं सफलं जन्म मन्येऽहं भुवि सत्तमाः ॥ आत्मनो द्विजशार्दूलास्तथा कीर्तिर्यशो बलम् ॥ ९ ॥ धन्योऽहं पुण्यकर्मा च यतो मां द्रष्टुमागताः ॥ येषां स्मरणमात्रेण युष्माकं पूयते नरः ॥ १० ॥ श्रोतुमिच्छाम्यहं किंचिद्धर्मशास्त्रमनुत्तमम् ॥ आनृशंस्यं समाश्रित्य कथयध्वं महाबलाः ॥ ११ ॥ येनाहं धर्मशास्त्रं तु श्रुत्वा गच्छे परां गतिम् ॥ यथा गतो मम पिता श्रुत्वा वै भारतं पुरा ॥ १२ ॥ एवमुक्तास्तेन राज्ञा वै ब्राह्मणास्ते समन्ततः ॥

समागम्य मिथस्ते तु विमृश्य च भृंशं तदा ॥ १३ ॥ पूजयित्वा ततो व्यासमिदं वचनमब्रुवन् ॥ व्यासं प्रसादय विभो एष ते कथयि
ष्यति ॥ १४ ॥ तिष्ठत्यस्मिन्महाबाहो वयं वक्तुं न शक्नुमः ॥ तिष्ठमाने गुरौ शिष्यः कथं वक्ति महामते ॥ १५ ॥ अयं गुरुः सदास्माकं साक्षान्ना
रायणस्तथा ॥ कृपालुश्च तथा चायं तथा दिव्यविधानवित् ॥ १६ ॥ चतुर्णामपि वर्णानां पावनाय महात्मनाम् ॥ धर्मशास्त्रमनेनोक्तं धर्माद्यैः
सुसमन्वितम् ॥ १७ ॥ बिभेति गहनाच्छास्त्राल्लोको व्याधिरिवौषधात् ॥ भारतस्य च विस्तारो मुनिना व्याहृतः स्वयम् ॥ १८ ॥ यथा स्वादु च
पथ्यं च दद्यात्स्वं भिषगौषधम् ॥ तथा रम्यं च शास्त्रं च भारतं कृतवान्मुनिः ॥ १९ ॥ आस्तिक्यारोहसोपानमेतद्भारतमुच्यते ॥ तच्छ्रुत्वा स्वर्ग
नरकौ लोकः साक्षादवेक्षते ॥ २० ॥ देवतातीर्थतपसां भारतादेव निश्चयः ॥ न जन्यते नास्तिकता तस्य मीमांसकैरपि ॥ २१ ॥ विष्णौ
देवेषु वेदेषु गुरुषु ब्राह्मणेषु च ॥ भक्तिर्भवति कल्याणी भारतादेव धीमताम् ॥ २२ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां भारतात्सिद्धिरेव हि ॥ अजिह्मो
भारतः पंथा निर्वाणपदगामिनाम् ॥ २३ ॥ मोक्षधर्मार्थकामानां प्रपञ्चो भारते कृतः ॥ अनित्यतापसंतप्ता भवंति तस्य मुक्तये ॥ २४ ॥
विपत्तिं भारताच्छ्रुत्वा वृष्णिपांडवसंपदाम् ॥ दुःखावसानाद्राजेन्द्र पुण्यं च संश्रयेद्बुधः ॥२५॥ एवंविधं भारतं वै प्रोक्तं येन महात्मना ॥ सोऽयं
नारायणः साक्षाद्व्यासरूपी महाँमुनिः ॥ २६ ॥ स तेषां वचनं श्रुत्वा प्रतापी यो महीपतिः ॥ प्रसादयामास मुनिं व्यासं शास्त्रविशारदम् ॥२७॥
॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ अंजलिः शिरसा ब्रह्मन्कृतोऽयं पादयोस्तव ॥ ब्रूहि मे धर्मशास्त्रं तु येनाहं पूततां व्रजे ॥ २८ ॥ समुद्धर भवा
दस्मात्कीर्तयित्वा कथां शुभाम् ॥ यथा मम पिता पूर्वं कीर्तयित्वा तु भारतम् ॥ २९ ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा व्यासो वचनमब्रवीत् ॥ एष शिष्यः
सुमंतुर्मे कथयिष्यति ते प्रभो ॥ ३० ॥ यदिच्छसि महाबाहो प्रीतिदं चाद्भुतं शुभम् ॥ श्रव्यं भरतशार्दूल सर्वपापभयापहम् ॥३१॥ यथा वैशंपा
यनेन पुरा प्रोक्तं पितुस्तव ॥ महाभारतव्याख्यानं ब्रह्महत्याव्यपोहनम् ॥ ३२ ॥ अथ तमृषयः सर्वे राजानमिदमब्रुवन् ॥ साधु प्रोक्तं
महाबाहो व्यासेनामितबुद्धिना ॥ ३३ ॥ सुमंतुं पृच्छ राजर्षे सर्वशास्त्रविशारदम् ॥ अस्माकमपि राजेंद्र श्रवणे जायते मतिः ॥३४॥ अथ व्यासो
महातेजा सुमंतुमृषिमब्रवीत् ॥ कथयास्मै कथास्तात याः श्रुत्वा मोदते नृपः ॥ भारतादिकथानां तु यत्रास्य रमते मनः ॥ ३५ ॥ असावपि मम

१ भृगुम्–इति पाठः । २ स्वयं गुरुः सदाध्यक्षो यथा नारायणस्तथा–इ० पा० । ३ भारतशास्त्रसारोऽयमतः काव्यात्मना कृतः–इ० पा० । ४ विद्वत्सु–इ० पा० । ५ सिद्धसंशयः–इ० पा० । ६ भारतं वै पञ्चविषम्–इ० पा० । ७ महामतिः–इ० पा० । ८ सर्वशास्त्रं च–इ० पा० ।

तेजाः श्रुत्वा भावं महामतेः ॥ व्यासस्य द्विजशार्दूल ऋषीणां चापि सर्वशः ॥ ३६ ॥ चकार वक्तुं स मनस्तस्मै राज्ञे महामतिः ॥ व्यासस्य शा
सनाद्विप्र ऋषीणां चैव सर्वशः ॥ ३७ ॥ अथ राजा महातेजा आजमीढो द्विजोत्तमम् ॥ प्रणम्य शिरसात्यर्थं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥ ३८ ॥ ॥ शतानीक
उवाच ॥ ॥ पुण्याख्यानं मम ब्रह्मन्पावनाय प्रकीर्तय ॥ श्रुत्वा यद्ब्राह्मणश्रेष्ठ मुच्येऽहं सर्वपातकात् ॥ ३९ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ नाना
विधानि शास्त्राणि संति पुण्यानि भारत ॥ यानि श्रुत्वा नरो राजन्मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ४० ॥ किमिच्छसि महाबाहो श्रोतुं यत्त्वां
ब्रवीमि वै ॥ भारतादिकथानां तु यासु धर्मादयः स्थिताः ॥ ४१ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ मतानि कानि विप्रेंद्र धर्मशास्त्राणि सुव्रत ॥
यानि श्रुत्वा नरो विप्र मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥४२॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ श्रूयतां धर्मशास्त्राणि मनुर्विष्णुर्यमोंगिराः ॥ वशिष्ठदक्षसंवर्तशातातपपरा
शराः ॥ ४३ ॥ आपस्तंबोऽथ उशना कात्यायनबृहस्पती ॥ गौतमः शंखलिखितौ हारीतोऽत्रिरथापि वा ॥ ४४ ॥ एतानि धर्मशास्त्राणि श्रुत्वा
ज्ञात्वा च भारत ॥ वृंदारकपुरं गत्वा मोदते नात्र संशयः ॥४५॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ यान्येतानि त्वयोक्तानि धर्मशास्त्राणि सुव्रत ॥ नेच्छा
मि श्रोतुं विप्रेंद्र श्रुतान्येतानि हि द्विज ॥ ४६ ॥ त्रयाणामपि वर्णानां प्रोक्तानामपि पंडितैः ॥ श्रेयसे न तु शूद्राणां तत्र मे वचनं शृणु ॥ ४७ ॥
चतुर्णामिह वर्णानां श्रेयसे यानि सुव्रत ॥ भवंति द्विजशार्दूल श्रुतानि भुवनत्रये ॥ ४८ ॥ विशेषतश्चतुर्थस्य वर्णस्य द्विजसत्तम ॥४९॥ ब्राह्मणादिषु
वर्णेषु त्रिषु वेदाः प्रकल्पिताः ॥ मन्वादीनि च शास्त्राणि तथांगानि समंततः ॥ ५० ॥ शूद्राश्चैव भृशं दीनाः प्रतिभांति द्विजप्रभो ॥ धर्मार्थकाममो
क्षस्य शक्ताः स्युरवने कथम् ॥ ५१ ॥ आगमेन विहीना हि अहो कष्टं मतं मम ॥ कश्चैषामागमः प्रोक्तः पुरा द्विजमनीषिभिः ॥ त्रिवर्गप्राप्तये ब्रह्म
ञ्छ्रेयसे च तथोभयोः ॥ ५२ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥ चतुर्णामपि वर्णानां यानि प्रोक्तानि
श्रेयसे ॥ ५३ ॥ धर्मशास्त्राणि राजेंद्र शृणु तानि नृपोत्तम ॥ विशेषतश्च शूद्राणां पावनानि मनीषिभिः ॥ ५४ ॥ अष्टादश पुराणानि चरितं राघव
स्य च ॥ रामस्य कुरुशार्दूल धर्मकामार्थसिद्धये ॥ ५५ ॥ तथोक्तं भारतं वीर पाराशर्येण धीमता ॥ वेदार्थं सकलं योज्य धर्मशास्त्राणि च प्रभो ॥
॥ ५६ ॥ कृपालुना कृतं शास्त्रं चतुर्णामिह श्रेयसे ॥ वर्णानां भवमग्नानां कृतं पोतो ह्यनुत्तमम् ॥ ५७॥ अष्टादशपुराणानि अष्टौ व्याकरणानि च ॥

१ ते विप्र–इ० पा० । २ आपस्तंबोशना व्यासः–इ० पा० । ३ गुह्यानि–इ०पा० । ४ सर्वदा–इ० पा० । ५ इहलोकपरलोकयोः । ६ कर्मशास्त्राणि–इ०पा० । ७ कथितानीति शेषः । ८ त्वंबार्थः ।

ज्ञात्वा सत्यवतीसूनुश्चक्रे भारतसंहिताम् ॥ ५८ ॥ यां श्रुत्वा पुरुषो राजन्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ प्रथमं प्रोच्यते ब्राह्मं द्वितीयं चैंद्रमुच्यते ॥ ५९ ॥
याम्यं प्रोक्तं ततो रौद्रं वायव्यं वारुणं तथा ॥ सावित्रं च तथा प्रोक्तमष्टमं वैष्णवं तथा ॥ ६० ॥ एतानि व्याकरणानि पुराणानि निबोध मे ॥
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा ॥ ६१ ॥ तथान्यन्नारदीयं च मार्कंडेयं च सप्तमम् ॥ आग्नेयमष्टमं वीर भविष्यं नवमं स्मृतम् ॥ ६२ ॥
दशमं ब्रह्मवैवर्तं लैंगमेकादशं स्मृतम् ॥ वाराहं द्वादशं प्रोक्तं स्कांदं चैव त्रयोदशम् ॥ ६३ ॥ चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पंचदशं स्मृतम् ॥ मात्स्यं च
गारुडं चैव ब्रह्मांडं च ततः परम् ॥ ६४ ॥ एतानि कुरुशार्दूल धर्मशास्त्राणि पंडितैः ॥ साधारणानि प्रोक्तानि वर्णानां श्रेयसे सदा ॥ ६५ ॥
चतुर्णामिह राजेंद्र श्रोतुमर्हाणि सुव्रत ॥ किमिच्छसि महाबाहो श्रोतुमेषां नृपोत्तम ॥ ६६ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ भारतं तु श्रुतं
विप्र तातस्यांकगतेन तु ॥ रामस्य चरितं चापि श्रुतं ब्रह्मन्समंततः ॥ ६७ ॥ पुराणानि च विप्रेंद्र भविष्यं न तु सुव्रत ॥ पुराणं वद विप्रेंद्र भवि
ष्यं कौतुकं हि मे ॥ ६८ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो साधु पृष्टोऽस्मि मानद ॥ शृणु मे वदतो राजन्पुराणं नवमं महत् ॥
॥ ६९ ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो नृप ॥ अश्वमेधफलं प्राप्य गच्छेद्भानौ न संशयः ॥ ७० ॥ इदं तु ब्रह्मणा प्रोक्तं धर्मशास्त्रम
नुत्तमम् ॥ विदुषा ब्राह्मणेनेदमध्येतव्यं प्रयत्नतः ॥ ७१ ॥ शिष्येभ्यश्चैव वक्तव्यं चातुर्वर्ण्येभ्य एव हि ॥ अध्येतव्यं न चान्येन ब्राह्मणं
क्षत्रियं विना ॥ श्रोतव्यमेव शूद्रेण नाध्येतव्यं कदाचन ॥ ७२ ॥ देवार्चां पुरतः कृत्वा ब्राह्मणैश्च नृपोत्तम ॥ श्रोत
व्यमेव शूद्रैश्च तथान्यैश्च द्विजातिभिः ॥ ७३ ॥ श्रौतं स्मार्तं हि वै धर्मं प्रोक्तमस्मिन्नृपोत्तम ॥ तस्माच्छूद्रैर्विना विप्रान्न श्रो
तव्यं कथंचन ॥७४ ॥ इदं शास्त्रमधीयानो ब्राह्मणः संशितव्रतः ॥ मनोवाग्देहजैर्नित्यं कर्मदोषैर्न लिप्यते ॥ ७५ ॥ शृण्वंति चापि ये राजन्भक्त्या
वै ब्राह्मणादयः ॥ मुच्यंते पातकैः सर्वैर्गच्छंति च दिवं प्रभो ॥ ७६ ॥ श्रावयेच्चापि यो विप्रः सर्वान्वर्णान्नृपोत्तम ॥ स गुरुः प्रोच्यते तात वर्णाना
मिह सर्वशः ॥ ७७ ॥ स पूज्यः सर्वकालेषु सर्वैर्वर्णैर्नराधिप ॥ पृथिवीं च तथैवेमां कृत्स्नामेकोपि सोऽर्हति ॥ ७८ ॥ इदं स्वस्त्ययनं श्रेष्ठमिदं बुद्धि
विवर्धनम् ॥ इदं यशस्यं सततमिदं निःश्रेयसं परम् ॥ ७९ ॥ अस्मिन्धर्मोऽखिलेनोक्तो गुणदोषौ च कर्मणाम् ॥ चतुर्णामपि वर्णानामाचारश्चा
पि शाश्वतः ॥ ८० ॥ आचारः प्रथमो धर्मः श्रुत्युक्तश्च नरोत्तम ॥ तस्मादस्मिन्समायुक्तो नित्यं स्यादात्मवान्द्विजः ॥ ८१ ॥ आचाराद्विच्युतो

१ वायुरेव च–इ० पा० । २ तदा–इ० पा० । ३ आत्मागतेन मे–इ० पा० । ४ पृष्टोऽस्मि सुव्रत–इ० पा० । ५ विशेषतः–इ० पा० । ६ कथंचन–इ० पा० । ७ अग्रतः–इ० पा० ।

विप्रो न वेदफलमश्नुते ॥ आचारेण च संयुक्तः संपूर्णफलभाक्स्मृतः ॥८२॥ एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिम् ॥ सर्वस्य तपसो मूलमाचारं
जगृहुः परम् ॥ ८३ ॥ अन्ये च मानवा राजन्नाचरं संश्रिताः सदा ॥ एवमस्मिन्पुराणे तु आचारस्य तु कीर्तनम् ॥८४॥ वृत्तांतानि च राजेन्द्र तथा
चोक्तानि पंडितैः ॥ त्रिलोक्यास्तु समुत्पत्तिः संस्कारविधिरुत्तमः ॥ श्रवणं चेतिहासस्य विधानं कथ्यते नृप ॥ ८५ ॥ तथास्मिन्कथ्यते राज
न्माहात्म्यं वाचकस्य तु ॥ व्रतचर्याश्रमाचाराः स्नातकस्य परो विधिः ॥ ८६ ॥ दारादिगमनं चैव विवाहानां च लक्षणम् ॥ पुंसां च लक्षणं राज
न्योषितां चात्र कथ्यते ॥ ८७ ॥ महायज्ञविधानं च शास्त्रकल्पं च शाश्वतम् ॥ पृथिव्या लक्षणं तात देवार्चायाः सुलक्षणम् ॥ ८८ ॥ वृत्तीनां लक्षणं
चैव स्नातकस्य व्रतानि च ॥ भक्ष्याभक्ष्यं च शौचं च द्रव्याणां शुद्धिरेव च ॥ ८९ ॥ स्त्रीधर्मयोगस्तापस्यं मोक्षः संन्यास एव च ॥ राज्ञश्च धर्मो ह्य
खिलः कार्याणां च विनिर्णयः ॥ ९० ॥ माहात्म्यं सवितुश्चात्र तीर्थानां च विशाम्पते ॥ नारायणस्य माहात्म्यं तथा रुद्रस्य कथ्यते ॥ ९१ ॥ महा
भाग्यं च विप्राणां माहात्म्यं पुस्तकस्य च ॥ दुर्गादेव्यास्तथा चोक्तं सत्यस्य च महामते ॥९२॥ संक्षिप्तं संविधानं च धर्मं स्त्रीपुंसयोरपि ॥ विभागं
धर्मद्यूतं च कथकानां च शोधनम् ॥ ९३ ॥ वैश्यशूद्रोपचारं च संकीर्णानां च संभवम् ॥ आपद्धर्मं च वर्णानां प्रायश्चित्तविधिं तथा ॥ ९४ ॥
संध्याविधिं प्रेतशुद्धिं स्नानतर्पणयोर्विधिम् ॥ वैश्वदेवविधिं चापि तथा भोज्यविधिं नृप ॥ ९५ ॥ लक्षणं दंतकाष्ठस्य चरणव्यूहमुत्तमम् ॥ संसारगम
नं चैव त्रिविधं कर्मसंभवम् ॥ ९६ ॥ नैःश्रेयसं कर्मणां च गुणदोषपरीक्षणम् ॥ दाराणां लक्षणं प्रोक्तं तथा पात्रपरीक्षणम् ॥ ९७ ॥ प्रसूतिं चापि
गर्भस्य तथा कर्मफलं नृप ॥ जातिधर्मान्कुलधर्मान्वेदधर्मांश्च पार्थिव ॥९८॥ वैतानव्रतिकानां च तथासौ प्रोक्तवान्विभुः ॥ ब्रह्मा कुरुकुलश्रेष्ठ शंक
राय महात्मने ॥ ९९ ॥ शंकरेण तथा विष्णोः कथितं कुरुनंदन ॥ विष्णुनापि पुनः प्रोक्तं नारदाय महीपते ॥१००॥ नारदात्प्राप्तवाञ्छक्रः शक्राद
पि पराशरः ॥ पराशरात्ततो व्यासो व्यासादपि मया विभो ॥ १०१ ॥ एवं परंपराप्राप्त पुराणमिदमुत्तमम् ॥ शृणु त्वमपि राजेन्द्र मत्सकाशात्परं हि
तम् ॥१०२॥ सर्वाण्येव पुराणानि संज्ञेयानि नरर्षभ ॥ द्वादशैव सहस्राणि प्रोक्तानिह मनीषिभिः ॥१०३॥ पुनर्वृद्धिं गतानीह आख्यानैर्विविधैर्नृप ॥
यथा स्कांदं तथा चेदं भविष्यं कुरुनंदन ॥१०४॥ स्कांदं शतसहस्रं तु लोकानां ज्ञातमेव हि ॥ भविष्यमेतदृषिणा लक्षार्द्धं संख्यया कृतम् ॥ १०५ ॥

१ आचारं फलमाश्रिताः—इ० पा० । २ इत आरभ्य यानि कर्माण्युक्तानि तानि 'तथासौ प्रोक्तवान्विभुः' इत्युत्तरेणान्वयन्ति । ३ देशधर्मान्कुलधर्मांश्च वै नृप इ० पा० । ४ गतम्—इ० पा० ।

तच्छ्रुत्वा पुरुषो भक्त्या इदं फलमवाप्नुयात् ॥ ऋद्धिर्वृद्धिस्तथा श्रीश्च भवंति तस्य निश्चितम् ॥ १०६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाह
स्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि कथाप्रस्तावने प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शृणुष्वेदं महाबाहो पुराणं पंचलक्षणम् ॥ यच्छ्रुत्वा मुच्यते
राजन्पुरुषो ब्रह्महत्यया ॥ १ ॥ पर्वाणि चात्र वै पंच कीर्तितानि स्वयंभुवा ॥ प्रथमं कथ्यते ब्राह्मं द्वितीयं वैष्णवं स्मृतम् ॥ २ ॥ तृतीयं शैवमाख्यातं
चतुर्थं त्वाष्ट्रमुच्यते ॥ पंचमं प्रतिसर्गाख्यं सर्वलोकैः सुपूजितम् ॥३॥ एतानि तात पर्वाणि लक्षणानि निबोध मे ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वंत
राणि च ॥ ४ ॥ वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् ॥ चतुर्दशभिर्विद्याभिर्भूषितं कुरुनंदन ॥ ५ ॥ अंगानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरः ॥
पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ ६ ॥ आयुर्वेदो धनुर्वेदो गांधर्वश्चैव ते त्रयः ॥ अर्थशास्त्रं चतुर्थं तु विद्या ह्यष्टादशैव ताः ॥७ ॥ प्रथमं
कथ्यते सर्गो भूतानामिह सर्वशः ॥ यच्छ्रुत्वा पापनिर्मुक्तो याति शांतिमनुत्तमाम्॥८॥ जगदासीत्पुरा तात तमोभूतमलक्षणम् ॥ अविज्ञेयमतर्क्यं च
प्रसुप्तमिव सर्वशः ॥ ९ ॥ ततः स भगवानीशो ह्यव्यक्तो व्यंजयन्निदम् ॥ महाभूतानि वृत्तौजाः प्रोत्थितस्तमनाशनः ॥१०॥ योसावतींद्रियोऽग्राह्यः
सूक्ष्मोऽव्यक्तः सनातनः ॥ सर्वभूतमयोऽचिंत्यः स एष स्वयमुत्थितः ॥ ११ ॥ योसौ षड्विंशको लोके तथा यः पुरुषोत्तमः ॥ भास्करश्च महा
बाहो परं ब्रह्म च कथ्यते ॥ १२ ॥ सोऽभिध्याय शरीरात्स्वात्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमवासृजत् ॥ १३ ॥ यस्मादु
त्पद्यते सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ बीजं शुक्रं तथा रेत उग्रं वीर्यं च कथ्यते ॥ १४ ॥ वीर्यस्यैतानि नामानि कथितानि स्वयंभुवा ॥ तदंडमभव
द्धैमं ज्वालामालाकुलं विभो ॥ १५ ॥ यस्मिञ्जज्ञे स्वयं ब्रह्मा सर्वलोकपितामहः ॥ सुरज्येष्ठश्चतुर्वक्त्रः परमेष्ठी पितामहः ॥ १६ ॥ क्षेत्रज्ञः
पुरुषो वेधाः शंभुर्नारायणस्तथा ॥ पर्यायवाचकैः शब्दैरेवं ब्रह्मा प्रकीर्त्यते ॥ १७ ॥ सदा मनीषिभिस्तात विरंचिः कंजजस्तथा ॥ आपो नारा इति
प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः ॥ १८ ॥ ता यदस्यायनं पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ॥ अरमित्येव शीघ्राय नियताः कविभिः कृताः ॥ १९ ॥ आपं
एवार्णवीभूत्वा सुशीघ्रास्तेन ता नराः ॥ यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यं सदसदात्मकम् ॥ २० ॥ तद्विसृष्टः स पुरुषो लोके ब्रह्मेति कीर्त्यते ॥ एवं स
भगवानंडे तत्त्वमेव निरूप्य वै ॥ २१ ॥ ध्यानमास्थाय राजेंद्र तदंडमकरोद्विधा ॥ शकलाभ्यां च राजेंद्र दिवं भूमिं च निर्ममे ॥ २२ ॥ अंतर्व्योम

१ तस्य देहं स्तुवंति वै–इ०पा० । २ शतसाहस्रार्धसंहितायाम्–इ० पा० । ३ 'चतुरनडुहाः'–इत्यामभाव आर्षः । ४ सर्वतः–इ०पा० । ५ तमोनाशनः । ६ कर्दमस्तथा–इ० पा० । ७ आप एकार्णवीभूता अभिप्राप्ते न ता नराः–इ० पा० ।

दिशश्चाष्टौ वारुणं स्थानमेव हि ॥ ऊर्द्ध्वं महान्गतो राजन्समंताल्लोकभूतये ॥२३॥ महतश्चाप्यहंकारस्तस्माच्च त्रिगुणा अपि ॥ त्रिगुणा अतिसूक्ष्मास्तु बुद्धिगम्या हि भारत ॥ २४ ॥ उत्पत्तिहेतुभूता वै भूतानां महतां नृप ॥ तेषामेव गृहीतानि शनैः पंचेंद्रियाणि तु ॥ २५ ॥ तथैवावयवाः सूक्ष्माः षण्णामप्यमितौजसाम् ॥ २६ ॥ संनिवेश्यात्ममात्रासु स राजन्भगवान्विभुः ॥ भूतानि निर्ममे तात सर्वाणि विधिपूर्वकम् ॥ २७ ॥ यन्मूर्त्यवयवाः सूक्ष्मास्तस्येमान्याश्रयाणि षट् ॥ तस्माच्छरीरमित्याहुस्तस्य मूर्तिं मनीषिणः ॥ २८ ॥ महांति तानि भूतानि आविशंति ततो विभुम् ॥ कर्मणा सह राजेंद्र सगुणाश्चापि वै गुणाः ॥ २९ ॥ तेषामिदं तु सप्तानां पुरुषाणां महौजसाम् ॥ सूक्ष्माभ्यो मूर्तिमात्राभ्यः संभवत्यव्ययाद्व्ययम्[1] ॥ ३० ॥ भूतादिमहतस्तात येन व्याप्तमिदं जगत् ॥ तस्मादपि महाबाहो पुरुषाः पंच एव हि ॥ ३१ ॥ केचिदेवं परां तात सृष्टिमिच्छंति पंडिताः ॥ अन्येऽप्येवं महाबाहो प्रवदंति मनीषिणः ॥ ३२ ॥ योऽसावात्मा परस्तात कल्पादौ सृजते तनुम् ॥ प्रजनश्च महाबाहो सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ ३३ ॥ तेन सृष्टः पुद्गलस्तु प्रधानं विशते नृप ॥ प्रधानं क्षोभितं तेन विकारान्सृजते बहून् ॥ ३४ ॥ उत्पद्यते महांस्तस्मात्ततो भूतादिरेव हि ॥ उत्पद्यते विशालं च भूतादेः कुरुनंदन ॥ ३५ ॥ विशालाच्च हरिस्तात् हरेश्चापि वृकास्तथा ॥ वृकैर्मुष्णंति च बुधास्तस्मात्सर्वं भवेन्नृप ॥ ३६ ॥ तथैषामेव राजेंद्र प्रादुर्भवति वेगतः ॥ मात्राणां कुरुशार्दूल विबोधैस्तदनंतरम्[2] ॥ ३७ ॥ तस्मादपि हृषीकाणि विविधानि नृपोत्तम ॥ तथेयं सृष्टिराख्याताऽऽराध्यतः कुरुनंदन ॥ ३८ ॥ भूयो निबोध राजेन्द्र भूतानामिह विस्तरम् ॥ गुणाधिकानि सर्वाणि भूतानि पृथिवीपते ॥ ३९ ॥ आकाशमादितः कृत्वा उत्तरोत्तरमेव हि ॥ एकं द्वौ च तथा त्रीणि चत्वारश्चापि पंच च ॥ ४० ॥ ततः स भगवान्ब्रह्मा पद्मासनगतः प्रभुः ॥ सर्वेषां तु स नामानि कर्माणि च पृथक्पृथक् ॥४१॥ वेदशब्देभ्य एवादौ पृथक्संस्थाश्च निर्ममे ॥ कर्मोद्भवानां देवानां सोसृजद्देहिनां प्रभुः ॥ ४२ ॥ तुषितानां गणं राजन्यज्ञं चैव सनातनम् ॥ दत्त्वा वीर समानेभ्यो[3] गुह्यं ब्रह्म सनातनम् ॥४३ ॥ दुदोह यज्ञसिद्ध्यर्थमृग्यजुःसामलक्षणम् ॥ कालं कालविभक्तीश्च ग्रहानृतूंस्तथा नृप[4] ॥ ४४ ॥ सरितः सागराञ्छैलान्समानि विषमाणि च ॥ कामं क्रोधं तथा वाचं रतिं चापि कुरूद्वह ॥ ४५ ॥ सृष्टिं ससर्ज राजेंद्र सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ धर्माधर्मौ विवेकाय कर्मणां च तथासृजत् ॥ ४६ ॥ सुखदुःखादिभिर्द्वंद्वैः प्रजाश्चेमा न्ययोजयत् ॥ अण्व्यो मात्राविनाशिन्यो दशार्धानां तु याः स्मृताः ॥ ४७ ॥ ताभिः सर्वमिदं वीर संभवत्यनुपूर्वशः ॥ यत्कृतं

१ द्वयम्--इ० पा० । २ ह्च्छ्यस्तदनंतरम्-इ० पा० । ३ दत्तवान्सर्वमानेभ्यः-इ० पा० । ४ कालविभूतिं च नक्षत्राणि ग्रहांस्तथा-इ० पा०

तु पुरा कर्म संनियुक्तेन वै नृप ॥ ४८ ॥ स तदेव स्वयं भेजे सृज्यमानं पुनःपुनः ॥ हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मे ऋतानृते ॥ ४९ ॥ यद्यथास्याभव
त्सर्गे तत्तस्य स्वयमाविशत् ॥ यथा च लिंगान्यृतवः स्वयमेवानुपर्यये ॥५०॥ स्वानिस्वान्यभिपद्यंते तथा कर्मांणि देहिनः ॥ लोकस्येह विवृद्ध्यर्थं
मुखबाहूरुपादतः ॥५१॥ ब्रह्म क्षत्रं तथा चोभौ वैश्यशूद्रौ नृपोत्तम ॥ मुखानि यानि चत्वारि तेभ्यो वेदा विनिःसृताः ॥५२॥ ऋग्वेदसंहिता तात वसि
ष्ठेन महात्मना ॥ पूर्वान्मुखान्महाबाहो दक्षिणाच्चापि वै शृणु ॥ ८३ ॥ यजुर्वेदो महाराज याज्ञवल्क्येन वै सह ॥ सामानि पश्चिमात्तात गौत
मश्च महानृषिः ॥ ५४ ॥ अथर्ववेदो राजेंद्र मुखाच्चाप्युत्तरान्नृप ॥ ऋषिश्चापि तथा राजञ्छौनको लोकपूजितः ॥ ५५ ॥ यत्तन्मुखं महा
बाहो पञ्चमं लोकविश्रुतम् ॥ अष्टादश पुराणानि सेतिहासानि भारत ॥ ५६ ॥ निर्गतानि ततस्तस्मान्मुखात्कुरुकुलोद्वह ॥ तथान्याः स्मृतय
श्चापि यमाद्या लोकपूजिताः ॥ ५७ ॥ ततः स भगवान्देवो द्विधा देहमकारयत् ॥ द्विधा कृत्वात्मनो देहमर्धेन पुरुषोभवत् ॥ ५८ ॥ अर्धेन नारी
तस्यां च विराजमसृजत्प्रभुः ॥ तपस्तप्त्वासृजद्यं तु स स्वयं पुरुषो विराट् ॥ ५९ ॥ स चकार तपो राजन्सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः ॥ पतीन्प्रजा
नामसृजन्महर्षीनादितो दश ॥ ६० ॥ नारदं च भृगुं तात कं प्रचेतसमेव हि ॥ पुलहं क्रतुं पुलस्त्यं च अत्रिमंगिरसं तथा ॥ ६१ ॥ मरीचिं चापि
राजेन्द्र योसावाद्यः प्रजापतिः ॥ एतांश्चान्यांश्च राजेन्द्र असृजद्भूरितेजसः ॥ ६२ ॥ अथ देवानृषीन्दैत्यान्सोऽसृजत्कुरुनन्दन ॥ यक्षरक्षःपिशा
चांश्च गन्धर्वाप्सरसोऽसुरान् ॥ ६३ ॥ मनुष्याणां पितृणां च सर्पाणां चैव भारत ॥ नागानां च महाबाहो ससर्ज विविधान्गणान् ॥ ६४ ॥ क्षण
रुचोऽशनिगणान्मेघान्रोहितेन्द्रधनूंषि च ॥ धूमकेतूंस्तथा चोल्का निर्घाताञ्ज्योतिषां गणान् ॥ ६५ ॥ मनुष्यान्किन्नरान्मत्स्यान्वराहांश्च विहंग
मान् ॥ गजानश्वानथ पशून्मृगान्व्यालांश्च भारत ॥ ६६ ॥ कृमिकीटपतंगांश्च यूकालिक्षकमत्कुणान् ॥ सर्वं च दंशमशकं स्थावरं च पृथग्वि
धम् ॥ ६७ ॥ एवं स भास्करो देवः ससर्ज भुवनत्रयम् ॥ येषां तु यादृशं कर्म भूतानामिह कीर्तितम् ॥ ६८ ॥ कथयिष्यामि तत्सर्वं क्रमयोगं
च जन्मनि ॥ गजा व्याला मृगास्तात पशवश्च पृथग्विधाः ॥ ६९ ॥ पिशाचा मानुषास्तात रक्षांसि च जरायुजाः ॥ द्विजास्तु अडंजाः सर्पा
नक्रा मत्स्याः सकच्छपाः ॥ ७० ॥ एवंविधानि यानीह स्थलजान्यौदकानि च ॥ स्वेदजं दंशमशकं यूकालिक्षकमत्कुणाः ॥ ७१ ॥ ऊष्मणा
चोपजायन्ते यच्चान्यत्किंचिदीदृशम् ॥ उद्भिज्जाः स्थावराः सर्वे बीजकांडप्ररोहिणः ॥ ७२ ॥ ओषध्यः फलपाकांता नानाविधफलोपगाः ॥

१ स्वाविष्टं च नराधिप–इ० पा० । २ कर्मांणि–इ० पा० । ३ औषधीनि च–इ० पा० ।

अपुष्पाः फलवन्तो ये ते वनस्पतयः स्मृताः ॥ ७३ ॥ पुष्पिणः फलिनश्चैव वृक्षास्तूभयतः स्मृताः ॥ गुच्छगुल्मं तु विविधं तथैव तृणजातयः ॥ ॥ ७४ ॥ बीजकांडरुहाण्येव प्रताना वल्ल्य एव च ॥ तमसा बहुरूपेण वेष्टिताः कर्महेतुना ॥ ७५ ॥ अन्तःसंज्ञा भवंत्येते सुखदुःखसमन्विताः ॥ एतावत्यस्तु गतयः प्रोद्भूताः कुरुनन्दन ॥७६॥ तस्माद्देवाद्दीप्तिमन्तो भास्कराच्च महात्मनः ॥ घोरेऽस्मिंस्तात संसारे नित्यं सततयायिनि ॥७७॥ एवं सर्वं स सृष्ट्वेदं राजँल्लोकगुरुं परम् ॥ तिरोभूतः स भूतात्मा कालं कालेन पीडयन् ॥ ७८ ॥ यदा स देवो जागर्ति तदेदं चेष्टते जगत् ॥ यदा स्वपिति शान्तात्मा तदा सर्वं निमीलति ॥ ७९ ॥ तस्मिन्स्वपिति राजेन्द्र जन्तवः कर्मबन्धनाः ॥ स्वकर्मभ्यो निवर्तन्ते मनश्च ग्लानि मृच्छति ॥ ८० ॥ युगपत्तु प्रलीयंते यदा तस्मिन्महात्मनि ॥ तदायं सर्वभूतात्मा सुखं स्वपिति भारत ॥ ८१ ॥ तमो यदा समाश्रित्य चिरं तिष्ठति सेन्द्रियः ॥ न नवं कुरुते कर्म तदोत्कामति मूर्तितः ॥ ८२ ॥ यदाहंमात्रिको भूत्वा बीजं स्थास्नु चरिष्णु च ॥ समाविशति संसृष्टस्तदा मूर्तिं विमुञ्चति ॥ ८३ ॥ एवं स जाग्रत्स्वप्नाभ्यामिदं सर्वं जगत्प्रभुः ॥ संजीवयति चाजस्रं प्रमापयति चाव्ययः ॥ ८४ ॥ कल्पादौ सृजते तात अन्ते कल्पस्य संहरेत् ॥ दिनं तस्येह यत्तात कल्पांतमिति कथ्यते ॥ ८५ ॥ कालसंख्यां ततस्तस्य कल्पस्य शृणु भारत ॥ निमेषा दश चाष्टौ च अक्ष्णः काष्ठा निगद्यते ॥ ८६ ॥ त्रिंशत्काष्ठाः कलामाहुः क्षणस्त्रिंशत्कलाः स्मृताः ॥ मुहूर्तमथ मौहूर्ता वदन्ति द्वादश क्षणम् ॥ ८७ ॥ त्रिंशन्मुहूर्तमुद्दिष्टमहोरात्रं मनीषिभिः ॥ मासस्त्रिंशदहोरात्रं द्वौद्वौ मासावृतुः स्मृतः ॥ ८८ ॥ ऋतुत्रयमप्ययनमयने द्वे तु वत्सरः ॥ अहोरात्रे विभजते सूर्यो मानुषदैविके ॥ ८९ ॥ रात्रिः स्वप्नाय भूतानां चेष्टायै कर्मणामहः ॥ पित्र्ये रात्र्यहनी मासः प्रविभागस्तु पक्षयोः ॥ ९० ॥ कर्म चेष्टास्वहः कृष्णः शुक्लः स्वप्नाय शर्वरी ॥ दैवे रात्र्यहनी वर्षं प्रविभागस्तयोः पुनः ॥ ९१ ॥ अहस्तत्रोदगयनं रात्रिः स्याद्दक्षिणायनम् ॥ ब्राह्मस्य तु क्षपाहस्य यत्प्रमाणं महीपते ॥ ९२ ॥ एकैकशो युगानां तु क्रमशस्तन्निबोध मे ॥ चत्वार्याहुः सहस्राणि वर्षाणां तत्कृतं युगम् ॥ ९३ ॥ तस्य तावच्छती सन्ध्या सन्ध्यांशश्च तथाविधः ॥ त्रेता त्रीणि सहस्राणि वर्षाणि च विदुर्बुधाः ॥ ९४ ॥ शतानि षट् च राजेन्द्र सन्ध्यासन्ध्यांशयोः पृथक् ॥ वर्षाणां द्वे सहस्रे तु द्वापरे परिकीर्तिते ॥ ९५ ॥ चत्वारि च शतान्याहुः सन्ध्यासन्ध्यांशयोर्बुधः ॥ सहस्रं कथितं तिष्ये शतद्वयसमन्वितम् ॥ ९६ ॥ एषा चतुर्युगस्यापि संख्या प्रोक्ता नृपोत्तम ॥ यदेतत्परिसंख्या

१ प्रतत्यः–इ० पा० । २ पूतात्मा–इ० पा० । ३ सः–इ० पा० । ४ तात–इ० पा० । ५ त्रिंशत्कलो मुहूर्तस्तु अहोरात्रं मनीषिभिः–इ० पा० । ६ महाबाहो–इ० पा० ।

नमादावेव चतुर्युगम् ॥ ९७ ॥ एतद्द्वादशसाहस्रं देवानां युगमुच्यते ॥ दैविकानां युगानां तु सहस्रपरिसंख्यया ॥ ९८ ॥ ब्राह्ममेकमहर्ज्ञेयं
तावती रात्रिरुच्यते ॥ एतद्युगसहस्रांतं ब्राह्मं पुण्यमहर्विदुः ॥ ९९ ॥ रात्रिं च तावतीमेव तेहोरात्रविदो जनाः ॥ ततोऽसौ युगपर्यंते प्रसुप्तः प्रति
बुध्यते॥ १०० ॥ प्रतिबुद्धस्तु सृजति मनः सदसदात्मकम् ॥ मनः सृष्टिं विकुरुते चोद्यमानं सिसृक्षया ॥ १०१ ॥ विपुलं जायते तस्मात्तस्य शब्दं
गुणं विदुः ॥ विपुलात्तु विकुर्वाणात्सर्वगंधवहः शुचिः ॥ १०२ ॥ बलवाञ्जायते वायुः स वै स्पर्शगुणो मतः ॥ वायोरपि विकुर्वाणाद्विरोचिष्णु
तमोनुदम् ॥ १०३ ॥ उत्पद्यते विचित्रांशुस्तस्य रूपं गुणं विदुः ॥ तस्मादपि विकुर्वाणादापो जाताः स्मृता बुधैः ॥ १०४ ॥ तासां गुणो रसो
ज्ञेयः सर्वलोकस्य भावनः ॥ अद्भ्यो गंधगुणा भूमिरित्येषा सृष्टिरादितः॥ १०५ ॥ यत्प्राग्द्वादशसाहस्रमुक्तं सौमनसं युगम् ॥ तदेकसप्ततिगुणं
मन्वंतरमिहोच्यते ॥ १०६ ॥ मन्वंतराण्यसंख्यानि सर्गः संहार एव च ॥ तथाप्यहे सदा ब्राह्मे मनवस्तु चतुर्दश ॥ १०७ ॥ कथ्यंते कुरुशार्दू
ल संख्यया पंडितैः सदा ॥ मनोः स्वायंभुवस्येह षड्वंश्या मनवोऽपरे ॥ १०८ ॥ सृष्टवंतः प्रजाः स्वाःस्वाः महात्मानो महौजसः ॥ सावर्णेय
स्तथा पंचभौत्यो रौच्यस्तथापरः ॥ १०९ ॥ एते भविष्या मनवः सप्त प्रोक्ता नृपोत्तम ॥ स्वेस्वेंतरे सर्वमिदं पालयंति चराचरम् ॥ ११० ॥
एवंविधं दिनं तस्य विरिंचेस्तु महात्मनः ॥ तस्यांते कुरुते सर्गं यथेदं कथितं तव ॥ १११ ॥ क्रीडन्निवैतत्कुरुते परमेष्ठी नराधिप ॥ चतुष्पा
त्सकलो धर्मः सत्यं चैव कृते युगे ॥ ११२ ॥ नाधर्मेणागमः कश्चिन्मनुष्याणां प्रवर्तते ॥ इतरेष्वागमास्तात धर्मश्च कुरुनंदन ॥ ११३ ॥
यादृशाः परिहीयंते यथाह भगवान्मनुः ॥ चौर्याश्चाप्यनृताद्राजन्मायाभिरमितद्युते ॥ ११४ ॥ पादेन हीयते धर्मस्त्रेतादिषु युगेषु वै ॥ अरोगाः
सर्वसिद्धार्थाश्चतुर्वर्षशतायुषः ॥ ११५ ॥ कृतत्रेतादिषु त्वेषां वयो ह्रसति पादशः ॥ वेदोक्तमायुराशीश्च मर्त्यानां कुरुनंदन ॥ ११६ ॥ कर्मणां
तु फलं तात फलत्यनुयुगं सदा ॥ प्रभावश्च तदा लोके फलत्येव शरीरिणाम् ॥ ११७ ॥ अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ॥ अन्ये कलियुगे
नृणां युगधर्मानुरूपतः ॥ ११८ ॥ तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ॥ द्वापरे यज्ञमित्याहुर्दानमेकं कलौ युगे ॥ ११९ ॥ सर्वस्य राजन्स
र्गस्य गुप्त्यर्थं च महाद्युते ॥ मुखबाहूरुपादानां पृथक्कर्माण्यकल्पयत् ॥ १२० ॥ अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ॥ दानं प्रतिग्रहं चैव
ब्राह्मणानामकल्पयत् ॥ १२१ ॥ प्रजानां पालनं राजन्दानमध्ययनं तथा ॥ विषयेषु प्रसक्तिं च तथेज्यां क्षत्रियस्य तु ॥ १२२ ॥ पशूनां रक्षणं

१ बोध्यमानम्–इ० पा० । २ पावनः–इ० पा० । ३ मुनिशार्दूल–इत्यपिपाठः । ४ एवं स्युर्मनवः परे–इ० पा० । ५ मुनिः–इ० पा० । ६ एव–इ० पा० ।

दानमिज्याध्ययनमेव च ॥ [1]वणिक्पथं कुसीदं च वैश्यस्य कृषिरेव च ॥ १२३ ॥ एकमेव तु शूद्रस्य कर्म लोके [2]प्रकीर्तितम् ॥ एतेषामेव वर्णानां
शुश्रूषामनुपूर्वशः ॥ १२४ ॥ पुरुषस्य सदा श्रेष्ठं नाभेरूर्ध्वं नृपोत्तम ॥ तस्मादपि शुचितरं मुखं तात स्वयंभुवः ॥ १२५ ॥ तस्मान्मुखाद्विजो
जात इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ सर्वस्यैवास्य धर्मस्य धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥ १२६ ॥ स [3]सृष्टो ब्रह्मणा पूर्वं तपस्तप्त्वा कुरूद्वह ॥ हव्यानामिव
कव्यानां सर्वस्यापि च गुप्तये ॥ १२७ ॥ अश्नंति च मुखेनास्य हव्यानि त्रिदिवौकसः ॥ कव्यानि चैव पितरः किंभूतमधिकं ततः ॥ १२८॥
भूतानां प्राणिनः श्रेष्ठाः प्राणिनां बुद्धिजीविनः ॥ बुद्धिमत्सु नराः श्रेष्ठा नरेषु ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ १२९ ॥ ब्राह्मणेषु च विद्वांसो विद्वत्सु कृत
बुद्धयः ॥ कृतबुद्धिषु कर्तारः कर्तृषु ब्रह्मवेदिनः ॥ १३० ॥ जन्म विप्रस्य राजेंद्र धर्मार्थमिह कथ्यते ॥ उत्पन्नः सर्वसिद्ध्यर्थं याति ब्रह्मसदो
नृप ॥ १३१ ॥ स चापि जायमानस्तु पृथिव्यामिह जायते ॥ भूतानां प्रभवायैव धर्मकोशस्य गुप्तये॥ १३२ ॥ सर्वं हि ब्राह्मणस्येदं यत्किंचि
त्पृथिवीगतम् ॥ जन्मना चोत्तमेनेदं सर्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति ॥ १३३ ॥ स्वकीयं ब्राह्मणो भुंक्ते विदधाति च सुव्रत ॥ करुणां कुर्वतस्तस्य भुंजं
तीहेतरे जनाः ॥ १३४ ॥त्रयाणामिह वर्णानां भावाभावाय वै द्विजः ॥ भवेद्राजन्न संदेहस्तुष्टो भावाय वै द्विजः ॥ १३५ ॥ अभावाय भवेत्क्रु
द्धस्तस्मात्पूज्यतमो हि सः ॥ ब्राह्मणे सति नान्यस्य प्रभुत्वं विद्यते नृप ॥ १३६ ॥ कामात्करोत्यसौ कर्म कामगश्च नृपोत्तम ॥ तस्माद्वृंदारक
पुरी तस्मादपि महः पुनः ॥ १३७ ॥ महर्लोकाज्जनोलोकं ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ ब्रह्मत्वं च महाबाहो याति विप्रो न संशयः ॥ १३८ ॥
॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ ब्रह्मत्वं नाम दुष्प्रापं ब्रह्मलोकेषु सुव्रत॥१३९॥ ब्रह्मत्वं कीदृशं विप्रो ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ नाममात्रोऽथ[7] किं विप्रो
ब्रह्मत्वं ब्रह्मणः सदा॥याति ब्रह्मन्गुणाः के स्युर्ब्रह्मप्राप्तौ ममोच्यताम्॥१४०॥सुमंतुरुवाच॥ ॥साधुसाधु महाबाहो शृणु मे परमं वचः॥१४१॥ये प्रोक्ता
वेदशास्त्रेषु संस्कारा ब्राह्मणस्य तु ॥ गर्भाधानादयो ये च संस्कारा यस्य पार्थिव ॥१४२ ॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च निर्वृत्ताः शास्त्रतो नृप॥ स याति ब्रह्मणः
स्थानं ब्राह्मणत्वं च मानद ॥ संस्काराः सर्वथा हेतुर्ब्रह्मत्वे नात्र संशयः ॥ १४३ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ संस्काराः के मता ब्रह्मन्ब्रह्मत्वे
ब्राह्मणस्य तु ॥ शंस मे द्विजशार्दूल कौतुकं हि महन्मम ॥ १४४ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥ ये प्रोक्ता
वेदशास्त्रेषु संस्कारा ब्राह्मणस्य तु ॥ मनीषिभिर्महाबाहो शृणु सर्वानशेषतः ॥ १४५ ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं तथा ॥ जातकर्मान्नाशनं

१ वाणिज्यं तु–इ० पा० । २ प्रतिष्ठितम्–इ०पा० । ३ ससृजे–इ०पा० । ४ सर्वधर्मार्थम्–इ०पा० । ५ चेह–इ०पा० । ६ मानवः–इ० पा० । ७ अयं श्लोकः पुनरुक्तोऽपि प्राकरणिकतया युक्त [illegible]

च चूडोपनयनं नृप ॥ १४६ ॥ ब्रह्मव्रतानि चत्वारि स्नानं च तदनंतरम् ॥ सधर्मचारिणीयोगो यज्ञानां कर्म मानद ॥ १४७ ॥ पंचानां कार्यमित्या
हुरात्मनः श्रेयसे नृप ॥ देवपितृमनुष्याणां भूतानां ब्रह्मणस्तथा ॥ १४८ ॥ एतेषां चाष्टकाकर्म पार्वणश्राद्धमेव हि ॥ श्रावणी चाग्रहायणी चैत्री
चाश्वयुजी तथा ॥ १४९ ॥ पाकयज्ञास्तथा सप्त अग्न्याधानं च सत्क्रियाः ॥ अग्निहोत्रं तथा राजन्दर्शं च विधुसंक्षये ॥ १५० ॥ पौर्णमासं च
राजेंद्र चातुर्मास्यानि चापि हि ॥ निरूपणं पशुवधं तथा सौत्रामणीति च ॥ १५१ ॥ हविर्यज्ञास्तथा सप्त तेषां चापि हि सत्क्रियाः ॥ अग्निष्टोमो
त्यग्निष्टोमस्तथोक्थ्यः षोडशीं विदुः ॥ १५२ ॥ वाजपेयोतिरात्रश्च आप्तोर्यामेति वै स्मृतः ॥ संस्कारेषु स्थिताः सप्त सोमाः कुरुकुलोद्वह ॥
॥ १५३ ॥ इत्येते द्विजसंस्काराश्चत्वारिंशन्नृपोत्तम ॥ अष्टौ चात्मगुणास्तात शृणु तानपि भारत ॥ १५४ ॥ अनसूया दया क्षांतिरनायासं च
मंगलम् ॥ अकार्पण्यं तथा शौचमस्पृहा च कुरूद्वह ॥ १५५ ॥ य एतेष्टगुणास्तात कीर्त्यंते वै मनीषिभिः ॥ एतेषां लक्षणं वीर शृणु सर्वमशे
षतः ॥ १५६ ॥ न गुणान्गुणिनो हंति न स्तौत्यात्मगुणानपि ॥ प्रहृष्यते नान्यदोषैरनसूया प्रकीर्तिता ॥ १५७ ॥ अपरे बन्धुवर्गे वा मित्रे
द्वेष्टरि वा सदा ॥ आत्मवद्वर्तनं यत्स्यात्सा दया परिकीर्तिता ॥ १५८ ॥ वाचा मनसि काये च दुःखेनोत्पादितेन च ॥ न कुप्यपि न चाप्रीतिः
सा क्षमा परिकीर्तिता ॥ १५९ ॥ अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिंदितैः ॥ आचारे च व्यवस्थानं शौचमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ १६० ॥ शरीरं पीड्यते
येन शुभेनापि च कर्मणा ॥ अत्यंतं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ १६१ ॥ प्रशस्ताचरणं नित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ॥ एतद्धि मंगलं प्रोक्तं
मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः ॥ १६२ ॥ स्तोकादपि प्रदातव्यमदीनेनांतरात्मना ॥ अहन्यहनि यत्किंचिदकार्पण्यं तदुच्यते ॥१६३॥ यथोत्पन्नेन संतुष्टः
स्वल्पेनाप्यथ वस्तुना ॥ अहिंसया परस्वेषु साऽस्पृहा परिकीर्तिता ॥ १६४ ॥ वपुर्यस्य तु इत्येतैः संस्कारैः संस्कृतं द्विजैः ॥ ब्रह्मत्वमिह संप्राप्य
ब्रह्मलोकं च गच्छति ॥ १६५ ॥ वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकाद्यैर्द्विजन्मनाम् ॥ कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ॥ १६६ ॥ गर्भशुद्धिं
ततः प्राप्य धर्मं चाश्रमलक्षणम् ॥ याति मुक्तिं न संदेहः पुराणेस्मिन्नृपोत्तम ॥ १६७ ॥ उशंति कुरुशार्दूल ब्राह्मणा नात्र संशयः ॥ (आश्रितानां

१ चूडाकरणमेखलाः--इ० पा० । २ जंतूनां कर्म मानद--इ० पा० । ३ अग्न्याधेयम्--इ० पा० । ४ निरूढपशुबंधं च--इ० पा० । ५ ज्योतिष्टोमो ह्यग्निष्टोमः--इ० पा० । ६ नृप--इ० पा० । ७ मासाः--इ० पा० । ८ परार्थेषु--इ० पा० । ९ यत्पेत्युक्त्या स इत्याध्याह्रियते । १० आदादिकवशेरिच्छार्थस्य संप्रसारणे रूपम् । ११ एत ( ) चिह्नान्तर्गतोयं पाठः कस्मिंश्चिदेकस्मिन्पुस्तके दृश्यते । स च किंचित्प्रकरणादूरवर्तीति हेतोश्चिह्नं प्रवेशितम्--इति बोध्यम् ।

विशेषेण ये नित्यं स्वस्तिवादिनः ॥ १६८ ॥ निकटस्थान्द्विजान्हित्वा योऽन्यान्पूजयति द्विजान् ॥ सिद्धं पापं तदपमानात्तद्वक्तुं नैव शक्यते ॥ ॥ १६९ ॥ तस्मात्सदा समीपस्थः संपूज्यो विधिवन्नृप ॥ पूजयेदतिथींस्तद्वदन्नपानादिदानतः ॥ १७० ॥ ब्राह्मणः सर्ववर्णानां ज्येष्ठः श्रेष्ठस्तथोत्तमः ॥) एवमस्मिन्पुराणे तु संस्कारान्ब्राह्मणस्य तु ॥ १७१ ॥ शृणोति यश्च जानाति यश्चापि पठते सदा ॥ ऋद्धिं वृद्धिं तथा कीर्तिं प्राप्येह श्रियमुत्तमाम् ॥ १७२ ॥ धनं धान्यं यशश्चापि पुत्रान्बन्धून्सुरूपताम् ॥ सावित्रं लोकमासाद्य ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ १७३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ जातकर्मादिसंस्कारान्वर्णानामनुपूर्वशः ॥ आश्रमाणां च मे धर्मं कथयस्व द्विजोत्तम ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं तथा ॥ जातकर्मान्नप्राशश्च चूडा मौंजीनिबंधनम् ॥ २ ॥ बैजिकं गार्भिकं चैनो द्विजानामपमृज्यते ॥ स्वाध्यायेन व्रतैर्होमैस्त्रैविद्येनेज्यया श्रुतैः ॥ ३ ॥ महायज्ञैश्च ब्राह्मीयं यज्ञैश्च क्रियते तनुः ॥ शृणुष्वैकमना राजन्यथा सा क्रियते तनुः ॥ ४ ॥ प्राङ्नाभिकर्तनात्पुंसो जातकर्म विधीयते ॥ मंत्रवत्प्राशनं चास्य हिरण्यमधुसर्पिषाम् ॥ ५ ॥ नामधेयं दशम्यां तु केचिदिच्छंति पार्थिव ॥ द्वादश्यामपरे राजन्मासि पूर्णे तथा परे ॥ ६ ॥ अष्टादशेऽहनि तथाऽन्ये वदंति मनीषिणः ॥ पुण्ये तिथौ मुहूर्ते च नक्षत्रे च गुणान्विते ॥ ७ ॥ मंगल्यं तात विप्रस्य शिवशर्मेति पार्थिव ॥ राजन्यस्य विशिष्टं तु इन्दुवर्मेति कथ्यते ॥ ८ ॥ वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य च जुगुप्सितम् ॥ धनवर्धनेति वैश्यस्य सर्वदासेति हीनजे ॥ ९ ॥ मनुना च तथा प्रोक्तं नाम्नो लक्षणमुत्तमम् ॥ शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राज्ञो रक्षासमन्वितम् ॥ १० ॥ वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रस्य प्रेष्यसंयुतम् ॥ स्त्रीणां सुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थमनोरमम् ॥ ११ ॥ मंगल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत् ॥ द्वादशेऽहनि राजेन्द्र शिशोर्निष्क्रमणं गृहात् ॥ १२ ॥ चतुर्थे मासि कर्तव्यं तथान्येषां मतं विभो ॥ षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि यथेष्टं मंगलं कुले ॥१३॥ चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषामनुपूर्वशः ॥ प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं कुरुनन्दन ॥ १४ ॥ गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥ गर्भादेकादशे राजन्क्षत्रियस्य विनिर्दिशेत् ॥१५॥ द्वादशेऽब्देपि गर्भात्तु वैश्यस्य व्रतमादिशेत् ॥ ब्रह्मवर्चसकामेन कार्यं विप्रस्य पञ्चमे ॥ १६ ॥ बलार्थिना तथा राज्ञः षष्ठेऽब्दे कार्यमेव हि ॥ अर्थकामेन वैश्यस्य अष्टमे कुरुनन्दन ॥ १७ ॥ आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते ॥ द्वाविंशतेः क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशते

१ वशिष्ठं तु–इ० पा० । २ कीर्त्यंते–इ० पा० । ३ द्वितीये वा–इ० पा० ।

विंशः ॥ १८ ॥ अत ऊर्ध्वं तु ये रोजन्यथाकालमसंस्कृताः ॥ सावित्रीपतिता व्रात्या व्रात्यस्तोमादृते क्रतोः ॥ १९ ॥ न चाप्येभिरपूतैस्तु आप
द्यपि हि कर्हिचित् ॥ ब्राह्मं यौनं च संबन्धमाचरेद्ब्राह्मणः सह ॥ २० ॥ भवन्ति राजंश्चर्माणि व्रतिनां त्रिविधानि च ॥ कार्ष्णरौरवबास्तानि ब्रह्म
क्षत्रविशां नृप ॥ २१ ॥ वसीरंश्चानुपूर्व्येण वस्त्राणि विविधानि तु ॥ ब्रह्मक्षत्रविशो राजञ्छाणक्षौमादिकानि च ॥ २२ ॥ मौंजी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा
कार्या विप्रस्य मेखला ॥ क्षत्रियस्य च मौर्वीज्या वैश्यस्य शणतांतवी ॥ २३ ॥ मुञ्जालाभे तु कर्तव्या कुशाश्मन्तकबल्वजैः ॥ त्रिवृता ग्रंथिनैकेन
त्रिभिः पञ्चभिरेव च ॥ २४ ॥ कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् ॥ शणसूत्रमयं राज्ञो वैश्यस्याविकसौत्रिकम् ॥ २५ ॥ पुष्कराणि
तथा चैषां भवंति त्रिविधानि तु ॥ ब्रह्मणो बैल्वपालाशौ तृतीयं प्लक्षजं नृप ॥ २६ ॥ वाटखादिरौ क्षत्रियस्तु तथान्यं वेतसोद्भवम् ॥ पैलवोदुंबरौ
वैश्यस्तथाश्वत्थजमेव हि ॥ २७ ॥ दंडानेतान्महाबाहो धर्मतोऽर्हति धारितुम् ॥ केशांतिको ब्राह्मणस्य दंडः कार्यः प्रमाणतः ॥ २८ ॥ ललाट
संमितो राज्ञः स्यात्तु नासांतिको विशः ॥ ऋजवस्ते तु सर्वे स्युर्ब्राह्मणाः सौम्यदर्शनाः ॥ २९ ॥ अनुद्वेगकरा नृणां सत्त्वचो नाग्निदूषिताः ॥
प्रगृह्य चेप्सितं दंडमुपस्थाय च भास्करम् ॥ ३० ॥ सम्यग्गुरुं तथापूज्य चरेद्भैक्ष्यं यथाविधि ॥ भवत्पूर्वं चरेद्भैक्ष्यमुपनीतो द्विजोत्तमः ॥ ३१ ॥
भवन्मध्यं तु राजन्यो वैश्यस्य भवदुत्तरम् ॥ मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं निजाम् ॥ ३२ ॥ भिक्षेत भैक्ष्यं प्रथमं या चैनं नावमानयेत् ॥
सुवर्णं रजतं चान्नं सा पात्रेऽस्य विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥ समाहृत्य ततो भैक्ष्यं यावदर्थममायया ॥ निवेद्य गुरवेऽश्नीयादाचम्य प्राङ्मुखः शुचिः ॥
॥ ३४ ॥ आयुष्यं प्राङ्मुखो भुंक्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ॥ श्रियं प्रत्यङ्मुखो भुंक्ते ऋतं भुंक्ते उदयङ्मुखः ॥ ३५ ॥ उपस्पृश्य द्विजो राजन्नन्नमद्यात्समा
हितः ॥ भुक्त्वा चोपस्पृशेत्सम्यगद्भिः खानि च संस्पृशेत् ॥ ३६ ॥ तथान्नं पूजयेन्नित्यमद्याच्चैतदकुत्सयन् ॥ दर्शनात्तस्य हृष्येद्वै प्रसीदेच्चापि
भारत ॥ ३७ ॥ अभिनन्द्य ततोऽश्नीयादित्येवं मनुरब्रवीत् ॥ पूजितं त्वशनं नित्यं बलमोजश्च यच्छति ॥ ३८ ॥ अपूजितं तु तद्भुक्तमुभयं
नाशयेदिदम् ॥ नोच्छिष्टं कस्यचिद्दद्यान्नाद्याच्चैतत्तथांतरा ॥ ३९ ॥ यस्त्वन्नमन्तरा कृत्वा लोभादत्ति नृपोत्तम ॥ विनाशं यति स नर इह
लोके परत्र च ॥ यथाभवत्पुरा वैश्यो धनवर्द्धनसंज्ञितः ॥ ४० ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ स कथमंतरं पूर्वमन्नस्य द्विजसत्तम ॥
किमन्तरं तथान्नस्य कथं वा तत्कृतं भवेत् ॥ ४१ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगे राजन्वैश्यो वसति पुष्करे ॥ धनवर्धननामावै

१ यवोऽप्येते–इ० पा० । २ न ते संस्कारभागिनः–इ० पा० । ३ ब्राह्म वेदाध्ययनमित्यर्थः । ४ धारयितमित्यर्थः । ५ सत्यम्–इ० पा० । ६ नृप–इ० पा० । ७ अभूत्पुण्यकर्मकृत्–इ० पा० ।

समृद्धो धनधान्यतः ॥ ४२ ॥ निदाघकाले राजेन्द्र स कृत्वा वैश्वदेविकम् ॥ सपुत्रभ्रातृभिः सार्धं तथा वै मित्रबन्धुभिः ॥ आहारं कुरुते राजन्भक्ष्यभोज्यसमन्वितम् ॥ ४३ ॥ अथ तद्भुञ्जतस्तस्य अन्नं शब्दो महानभूत् ॥ करुणः कुरुशार्दूल अथ तं स प्रधावितः ॥ ४४ ॥ त्यक्त्वा स भोजनं यावन्निष्क्रान्तो गृहबाह्यतः ॥ अथ शब्दस्तिरोभूतः स भूयो गृहमागतः ॥ ४५ ॥ तमेव भाजनं गृह्य आहारं कृतवान्नृप ॥ भुक्तशेषं महाबाहो आहारं स तु भुक्तवान् ॥ ४६ ॥ भुक्त्वा स शतधा जातस्तस्मिन्नेव क्षणे नृप ॥ तस्मादन्नं न राजेन्द्र अश्नीयादंतरा क्वचित् ॥ ४७ ॥ न चैवात्यशनं कुर्यान्न चोच्छिष्टः क्वचिद्व्रजेत् ॥ रसो भवत्यत्यशनाद्रसाद्रोगः प्रवर्तते ॥४८॥ स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ॥ न भवंति रसे जाते नराणां भरतर्षभ ॥ ४९ ॥ अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं चातिभोजनम् ॥ अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ५० ॥ यक्षभूतपिशाचानां रक्षसां च नृपोत्तम ॥ गम्यो भवति वै विप्र उच्छिष्टो नात्र संशयः ॥५१॥ शुचित्वमाश्रयेत्तस्माच्छुचित्वान्मोदते दिति ॥ सुखेन चेह रमते इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥५२॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ शुचितामियात्कथं विप्रः कथं चाशुचितामियात् ॥ एतन्मे ब्रूहि विप्रेंद्र कौतुकं परमं मम ॥५३॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ उपस्पृश्य शुचिर्विप्रो भवते भरतर्षभ ॥ विधिवत्कुरुशार्दूल भवेद्विधिपरो ह्यतः ॥५४॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ उपस्पर्शविधिं विप्र कथय त्वं ममाखिलम् ॥ शुचित्वमाप्नुयाद्येन आचांतो ब्राह्मणो द्विज ॥ ५५ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि राजेंद्र शृणु विप्रो यथा भवेत् ॥ शुचिर्भरतशार्दूल विधिना येन वा विभो ॥ ५६ ॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ॥ उपविश्य शुचौ देशे बाहुं कृत्वा च दक्षिणम् ॥५७॥ जान्वंतरे महाबाहो ब्रह्मसूत्रसमन्वितः ॥ सुसमौ चरणौ कृत्वा तथा बद्धशिखो नृप ॥५८॥ न तिष्ठन्न च संजल्पंस्तथा चानवलोकयन् ॥ न त्वरन्कुपितो वापि त्यक्त्वा राजन्सुदूरतः ॥ ५९ ॥ प्रसन्नाभिस्तथाद्भिस्तु आचांतः शुचितामियात् ॥ नोष्णाभिर्न सफेनाभिर्युक्ताभिः कलुषेण च ॥६०॥ वर्णेन रसगंधाभ्यां हीनाभिर्न च भारत ॥ सबुद्बुदाभिश्च तथा नाचामेत्पंडितो नृप ॥६१॥ पंचतीर्थानि विप्रस्य श्रूयंते दक्षिणे करे ॥ देवतीर्थं पितृतीर्थं ब्रह्मतीर्थं च मानद ॥६२॥ प्राजापत्यं तथा चान्यत्तथान्यत्सौम्यमुच्यते ॥ अंगुष्ठमूलोत्तरतो येयं रेखा महीपते ॥६३॥ ब्राह्मं तीर्थं वदंत्येतद्वसिष्ठाद्या द्विजोत्तमाः ॥ कायं कनिष्ठिकामूले अंगुल्यग्रे तु दैवतम् ॥६४॥ तर्जन्यंगुष्ठयोरंतः पित्र्यं तीर्थमुदाहृतम् ॥ करमध्ये स्थितं सौम्यं प्रशस्तं देवकर्मणि ॥ ६५ ॥ देवार्चाबलिहरणं प्रविक्षपणमेव च ॥ एतानि देवतीर्थेन कुर्यात्कुरुकुलोद्वह ॥६६॥ अन्ननिर्वपणं राजंस्त

१ भक्ष्यपेयसमन्वितम्–इ० पा० । २ भुञ्जानस्य । ३ गृहीत्वा । ४ भक्ष्यः–इ० पा० । ५ यज्ञसूत्रसमन्वितः–इ० पा० ।

था संपवनं नृप ॥ लाजाहोमं तथा सौम्यं प्राजापत्येन कारयेत् ॥ ६७ ॥ कमंडलूपस्पर्शनं दधिप्राशनमेव च ॥ सौम्यतीर्थेन राजेंद्र सदा कुर्याद्विच
क्षणः ॥ ६८ ॥ पितृणां तर्पणं कार्यं पितृतीर्थेन धीमता ॥ ब्राह्मेण चापि तीर्थेन सदोपस्पर्शनं परम् ॥ ६९ ॥ वेनांगुलिकरं कृत्वा एकाग्रः सुमना
द्विजः ॥ त्रिः कृत्वा यः पिबेदापो मुखशब्दविवर्जितः ॥ ७० ॥ शृणु यत्फलमाप्नोति प्रीणाति च यथा सुरान् ॥ प्रथमं यत्पिबेदाप ऋग्वेदस्तेन
तृप्यति ॥ ७१ ॥ यद्वितीयं यजुर्वेदस्तेन प्रीणाति भारत ॥ यत्तृतीयं सामवेदस्तेन प्रीणाति भारत ॥ ७२ ॥ प्रथमं यन्मृजेदास्यं दक्षिणांगुष्ठमूलतः॥
अथर्ववेदः प्रीणाति तेन राजन्नसंशयः ॥ ७३ ॥ इतिहासपुराणानि यद्वितायं प्रमार्जति ॥ यन्मूर्धानं हि राजेंद्र अभिषिंचति वै द्विजः ॥ ७४ ॥ तेन
प्रीणाति वै रुद्रं शिखामालभ्य वै ऋषीन् ॥ यंदक्षिणी चालभते रविः प्रीणाति तेन वै ॥ ७५ ॥ नासिकालंभनाद्वायुं प्रीणात्येव न संशयः ॥ यच्छ्रो
त्रमालभेद्विप्रो दिशः प्रीणाति तेन वै ॥ ७६ ॥ यमं कुबेरं वरुणं वासवं चाग्निमेव च ॥ यद्बाहुमन्वालभते एतान्प्रीणाति तेन वै ॥ ७७ ॥ यन्नाभिम
न्वालभते प्राणानां ग्रंथिमेव च ॥ तेन प्रीणाति राजेंद्र इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ ७८ ॥ अभिषिंचति यत्पादौ विष्णुं प्रीणाति तेन वै ॥ यद्भूम्याच्छा
दकं वारि विसर्जयति मानद ॥ ७९ ॥ वासुकिप्रमुखान्नागांस्तेन प्रीणाति भारत ॥ यद्बिंदवोऽतरे भूमौ पतंतीह नराधिप ॥ ८० ॥ भूतग्रामं ततस्त
स्तु प्रीणंतीह चतुर्विधम् ॥ अंगुष्ठेन प्रदेशिन्या लभेत चाक्षिणी नृप ॥ ८१ ॥ अनामिकांगुष्ठिकाभ्यां नासिकामालभेन्नृप ॥ मध्यमांगुष्ठाभ्यां मुखं
संस्पृशेद्भरतर्षभ ॥ ८२ ॥ कनिष्ठिकांगुष्ठकाभ्यां कर्णमालभते नृप ॥ अंगुलीभिस्तथा बाहुमंगुष्ठेन तु मंडलम् ॥ ८३ ॥ नाभिं कुरुकुलश्रेष्ठ शिरः
सर्वाभिरेव च ॥ अंगुष्ठोग्निर्महाबाहो प्रोक्तो वायुः प्रदेशिनी ॥ ८४ ॥ अनामिका तथा सूर्यः कानष्ठा मघवा विभो ॥ प्रजापतिर्मध्यमा ज्ञेया तस्मा
द्भरतसत्तम ॥ ८५ ॥ एवमाचम्य विप्रस्तु प्रीणाति सततं जगत् ॥ सर्वाश्च देवतास्तात लोकांश्चापि न संशयः ॥ ८६ ॥ तस्मात्पूज्यः सदा विप्रः
सर्वदेवमयो हि सः ॥ ब्राह्मेण विप्रतीर्थेन नित्यकालमुपस्पृशेत् ॥ ८७ ॥ कायत्रैदेशिकाभ्यां वा न पित्र्येण कदाचन ॥ हृद्गाभिः पूयते विप्रः कंठ
गाभिस्तु भूमिपः॥८८॥वैश्योद्भिः प्राशिताभिस्तु शूद्रः स्पृष्टाभिरंततः ॥ उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीत्युच्यते बुधः॥८९॥सव्येन प्राचीनावीती निवीती
कंठसंज्ञिते॥ मेखलामजिनं दंडमुपवीतं कमंडलुम् ॥९०॥ अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मंत्रवित् ॥ उपवीत्याचमेन्नित्यमंतर्जानु महीपते॥
॥९१॥ एवं तु विप्रो ह्याचान्तः शुचितां याति भारत॥ यास्त्वेताः करमध्ये तु रेखा विप्रस्य भारत॥९२॥ गंगाद्याः सरितः सर्वा ज्ञेया भारतसत्तम॥

१ संचयनम्-इ० पा० । २ युतांगुलिकरम्-इ० पा० । ३ अपः । ४ स सम्यक्फलमाप्नोति-इ० पा० । ५ भारत-इ० पा० । ६ नरः-इ० पा० ७ सर्ववेदमयः-इ० पा० ।

यान्यंगुलिषु पर्वाणि गिरयस्तानि विद्धि वै ॥९३॥ सर्वदेवमयो राजन्करो विप्रस्य दक्षिणः॥ हस्तोपस्पर्शनविधिस्तवाख्यातो महीपते ॥९४ ॥ एषु
सर्वेषु लोकेषु येनाचांतो दिवं व्रजेत् ॥ ९५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वण्युपस्पर्शनविधिवर्णनं नाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ केशांतः षोडशे वर्षे ब्राह्मणस्य विधीयते ॥ राजन्यबंधोर्द्वाविंशे वैश्यस्य त्र्यधिके ततः ॥१॥
अमंत्रिका सदा कार्या स्त्रीणां चूडा महीपते ॥ संस्कारहेतोः कायस्य यथाकालं विभागशः ॥ २ ॥ वैवाहिको विधिः स्त्रीणां सस्कारो नैगमः
स्मृतः ॥ निवसेद्वा गुरोर्वापि गृहे वाग्निपरिक्रिया ॥ ३ ॥ एष ते कथितो राजन्नौपनायनिको विधिः ॥ द्विजातीनां महाबाहो उत्पत्तिव्यंजकः
परः ॥ ४ ॥ कर्मयोगमिदानीं ते कथयामि महाबल ॥ उपनीय गुरुः शिष्यं प्रथमं शौचमादिशेत् ॥ ५ ॥ आचारमग्निकार्यं च संध्योपासनमेव
च ॥ अध्यापयेत्तु सच्छिष्यान्सदाचांत उदङ्मुखः ॥६॥ ब्रह्मांजलिकरो नित्यमध्याप्यो विजितेंद्रियः ॥ लघुवासास्तथैकाग्रः सुमना सुप्रतिष्ठितः
॥ ७ ॥ ब्रह्मारंभेऽवसाने च पादौ पूज्यौ गुरोः सदा ॥ संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्मांजलिः स्मृतः ॥ ८ ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसंग्रहणं
गुरोः ॥ सव्येन सव्यः स्प्रष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणः ॥ ९ ॥ अध्येष्यमाणं तु गुरुर्नित्यकालमतंद्रितः ॥ अधीष्व भो इति ब्रूयाद्विरामोऽस्त्विति
वारयेत् ॥ १० ॥ ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावंते च सर्वदा ॥ स्रवत्यनोंकृतं पूर्वं परस्ताच्च विशीर्यते ॥ ११ ॥ श्रूयतां चापि राजेंद्र यथोंकारं
द्विजोऽर्हति ॥ प्राक्कूलान्पर्युपासीनः पवित्रैश्चैव पावितः ॥ १२ ॥ प्राणायामैस्त्रिभिः पूतस्ततस्त्वोंकारमर्हति ॥ ॐकारलक्षणं चापि शृणुष्व
कुरुनंदन ॥ १३ ॥ अकारं चाप्युकारं च मकारं च प्रजापतिः ॥ वेदत्रयात्तु निर्गृह्य भूर्भुवःस्वरितीति च ॥ १४ ॥ त्रिभ्य एव तु वेदेभ्यः
पादंपादमदूदुहत् ॥ तदित्यृचोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥ १५ ॥ एतदक्षरमेतां च जपन्व्याहृतिपूर्विकाम् ॥ संध्ययोरुभयोर्विप्रो वेद
पुण्येन युज्यते ॥ १६ ॥ सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य बहिरेतत्त्रिकं द्विजः ॥ महतोऽप्येनसो मासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥ १७ ॥ एतयर्चा विसंयुक्तः
काले च क्रियया स्वया ॥ विप्रक्षत्रियविड्योनिर्गर्हणां याति साधुषु ॥ १८ ॥ शृणुष्वैकमनाराजन्परमं ब्रह्मणो मुखम् ॥ ॐकारपूर्विकास्तिस्रो
महाव्याहृतयोऽव्ययाः ॥ १९ ॥ त्रिपदा चैव सावित्री विज्ञेया ब्रह्मणो मुखम् ॥ योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतंद्रितः ॥ २० ॥ स ब्रह्म
परमभ्येति वायुभूतः खमूर्तिमान् ॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परंतपः ॥ २१ ॥ सावित्र्यास्तु परं नास्ति मौनात्सत्यं विशिष्यते ॥ तपः
क्रिया होमक्रिया तथा दानक्रिया नृप ॥ २२ ॥ अक्षयांताः सदा राजन्यथाह भगवान्मनुः ॥ अवरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥ २३ ॥

विधियज्ञात्सदा राजञ्जपयज्ञो विशिष्यते ॥ नानाविधैर्गुणोद्देशैः सूक्ष्माख्यातैर्नृपोत्तम ॥ २४ ॥ उपांशुः स्याल्लक्षगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ॥
ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञेन चान्विताः ॥ २५ ॥ सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ जपादेव तु संसिध्येद्ब्राह्मणो नात्र संशयः
॥ २६ ॥ कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ पूर्वां संध्यां जपंस्तिष्ठेत्सावित्रीमार्कदर्शनात् ॥ २७ ॥ पश्चिमां तु समासीनः सम्यगृक्षवि
भावनात् ॥ दिनस्यादौ भवेत्पूर्वा शर्वर्यादौ तथा परा ॥ २८ ॥ सनक्षत्रा परा ज्ञेया अपरा सदिवाकरा ॥ जपंस्तिष्ठन्परां संध्यां नैशमेनो व्य
पोहति ॥ २९ ॥ अपरां तु समासीनो मलं हंति दिवाकृतम् ॥ नोपतिष्ठति यः पूर्वां नोपास्ते पश्चिमां नृप ॥ ३० ॥ स शूद्रवद्बहिष्कार्यः सर्व
स्माद्द्विजकर्मणः ॥ अपां समीपे नियतो नैत्यकं विधिमास्थितः ॥ ३१ ॥ सावित्रीमप्यधीयीत गत्वाऽरण्यं समाहितः ॥ वेदोपकरणे राजन्स्वा
ध्याये चैव नैत्यके ॥ ३२ ॥ नात्र दोषोस्त्यनध्याये होममंत्रेषु वा विभो ॥ नैत्यके नास्त्यनध्यायो ब्रह्मसत्रं हि तत्स्मृतम् ॥ ३३ ॥ ब्रह्माहुति
हुतं पुण्यमनध्यायवषट्कृतम् ॥ ऋगेकां यस्त्वधीयीत विधिना नियतो द्विजः ॥ ३४ ॥ तस्य नित्यं क्षरत्येषा पयो मेध्यं घृतं मधु ॥ अग्निशु
श्रूषणं भैक्षमधः शय्यां गुरोर्हितम् ॥ ३५ ॥ आसमावर्तनात्कुर्यात्कृतोपनयनो द्विजः ॥ आचार्यपुत्रशुश्रूषां ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥ ३६ ॥
आप्तः शक्तोन्नदः साधुः स्वाध्याप्या दश धर्मतः ॥ नापृष्टः कस्यचिद्ब्रूयान्न चान्यायेन पृच्छतः ॥ ३७ ॥ जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक
आचरेत् ॥ अधर्मेण च यः प्राह यश्चाधर्मेण पृच्छति ॥ ३८ ॥ तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वा निगच्छति ॥ धर्मार्थौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा चापि
तद्विधा ॥ न तत्र विद्या वक्तव्या शुभं बीजमिवोषरे ॥ ३९ ॥ विद्ययैव समं कामं मर्तव्यं ब्रह्मवादिना ॥ आपद्यपि हि घोरायां न त्वेनामीरिणे
वपेत् ॥ ४० ॥ विद्या ब्राह्मणमित्याह शेवधिस्तेऽस्मि रक्ष माम् ॥ असूयकाय मा प्रादास्तथा स्यां वीर्यवत्तमा ॥ ४१ ॥
शेवं सुखमुशन्तीह केचिज्ज्ञानं प्रचक्षते ॥ तौ धारयति वै यस्माच्छेवधिस्तेन सोच्यते ॥४२॥ यमेव तु शुचिं विद्यान्नियतं ब्रह्मचारिणम् ॥
तस्मै मां ब्रूहि विप्राय निधिपायाप्रमादिने ॥ ४३ ॥ ब्रह्म यस्त्वननुज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् ॥ ४४ ॥ लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यत्मिकमेव च ॥
स याति नरकं घोरं रौरवं भीमदर्शनम् ॥ ४५ ॥ अणुमात्रात्मकं देहं षोडशार्धमिति स्मृतम् ॥ आददीत यतो ज्ञानं तं पूर्वमभिवादयेत् ॥४६॥ ॥ ८ ॥
सावित्रीसारमात्रोपि वरो विप्रः सुयंत्रितः ॥ नायंत्रितस्त्रिवेदोऽपि सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥४७॥ शय्यासनेध्याचरिते श्रेयसा न समाविशेत् ॥ शय्या
सनस्थश्चैवेनं प्रत्युत्थायाभिवादयेत् ॥ ४८ ॥ ऊर्ध्वं प्राणा ह्युत्क्रामंति यूनः स्थविर आगते ॥ प्रत्युत्थानाभिवादाभ्यां पुनस्तान्प्रतिपद्यते ॥४९॥

अभिवादनशीलस्य नित्यं वृद्धोपसेविनः ॥ चत्वारि सम्यग्वर्धते आयुः प्रज्ञा यशो बलम् ॥ ९० ॥ अभिवादपरो विप्रो ज्यायांसमभिवाद
येत् ॥ असौ नामाहमस्मीति स्वनाम परिकीर्तयेत् ॥ ९१ ॥ नामधेयस्य ये केचिदभिवादं न जानते ॥ तान्प्राज्ञोऽहमिति ब्रूयात्स्त्रियः सर्वा
स्तथैव च ॥ ९२ ॥ भोः शब्दं कीर्तयेदंते स्वस्य नाम्नोभिवादने ॥ नाम्नः स्वरूपभावो हि भो भाव ऋषिभिः स्मृतः ॥ ९३ ॥ आयुष्मान्भव
सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने ॥ अकारश्चास्य नाम्नोंऽते वाच्यः पूर्वाक्षरः प्लुतः ॥ ९४ ॥ यो न वेत्त्यभिवादस्य विप्रः प्रत्यभिवादनम् ॥ नाभि
वाद्यः स विदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥ ९५ ॥ अभिवादे कृते यस्तु न करोत्यभिवादनम् ॥ आशीर्वा कुरुशार्दूल स याति नरकं ध्रुवम् ॥ ९६ ॥
अभीति भगवान्विष्णुर्वादयामीति शंकरः ॥ द्वावेव पूजितौ तेन यः करोत्यभिवादनम् ॥ ९७ ॥ ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत्क्षत्रबंधुमनामयम् ॥ वैश्यं
क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव तु ॥ ९८ ॥ न वाच्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ॥ भो भवत्पूर्वकत्वेन इति स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥
॥ ९९ ॥ परपत्नी तु या राजन्नसंबद्धा तु योनितः ॥ वक्तव्या भवतीत्येवं सुभगे भगिनीति च ॥ ६० ॥ पितृव्यान्मातुलान्राजञ्छ्वशुरानृत्विजो
गुरून् ॥ असावहमिति ब्रूयात्प्रत्युत्थाय जघन्यजः ॥ ६१ ॥ मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूरथ पितृष्वसा ॥ संपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरु
भार्यया ॥६२॥ ज्येष्ठस्य भ्रातुर्या भार्या सवर्णाहन्यहन्यपि ॥ पूजयन्प्रयतो विप्रो याति विष्णुसदो नृप॥६३॥प्रवासादेत्य संपूज्या ज्ञातिसंबंधि
योषितः ॥ पितुर्या भगिनी राजन्मातुश्चापि विशांपते ॥ ६४ ॥ आत्मनो भगिनी या च ज्येष्ठा कुरुकुलोद्वह ॥ सदा स्वमातृवद्वृत्तिमातिष्ठेद्धारतो
त्तम ॥ ६५ ॥ गरीयसी ततस्ताभ्यो माता ज्ञेया नराधिप ॥ पुत्रमित्रभागिनेया द्रष्टव्या ह्यात्मना समाः ॥ ६६ ॥[1]दशाब्दाख्यं पौरसंख्यं पंचा
ब्दाख्यं कलाभृताम् ॥ अब्दपूर्वं श्रोत्रियाणां स्वल्पेनापि स्वयोनिषु ॥ ६७ ॥ ब्राह्मणं दशवर्षं च शतवर्षं च भूमिपम् ॥ पितापुत्रौ [2]विजानीयाद्ब्राह्म
णस्तु तयोः पिता ॥ ६८ ॥ इत्येवं क्षत्रियपिता वैश्यस्यापि पितामहः ॥ प्रपितामहश्च शूद्रस्य प्रोक्तो विप्रो मनीषिभिः ॥ ६९ ॥ वित्तं बंधुर्वयः
कर्म विद्या भवति पंचमी॥ एतानि मान्यस्थानानि गरीयो यद्यदुत्तरम् ॥ ७० ॥ पंचानां त्रिषु वर्गेषु भूयांसि गुणवंति च ॥[3]यस्य स्युः सोऽत्र
मानार्हः शूद्रोपि दशमीं गतः ॥ ७१ ॥ चक्रिणो दशमीस्थस्य रोगिणो भारिणः स्त्रियाः ॥ स्नातकस्य तु राज्ञश्च पंथा देयो वरस्य च ॥ ७२ ॥
एषां समागमे तात पूज्यौ स्नातकपार्थिवौ ॥ आभ्यां समागमे राजन्स्नातको नृपमानभाक् ॥ ७३ ॥ अध्यापयेद्यस्तु शिष्यं कृत्वोपनयनं द्विजः ॥

१ माता मातृष्वसा चैव–इ० पा० । २ पुरुषोत्तम–इ० पा० । ३ भाविनः–इ० पा० ।

सरहस्यं सकल्पं च वेदं भरतसत्तम ॥ तमाचार्यं महाबाहो प्रवदंति मनीषिणः ॥७४॥ एकदेशं तु वेदस्य वेदांगान्यपि वा पुनः ॥ योध्यापयति
वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ ७५ ॥ निषेकादीनि कार्याणि यः करोति नृपोत्तम ॥ अध्यापयति चान्येन स विप्रो गुरुरुच्यते ॥ ७६ ॥
अग्न्याधेयं पाकयज्ञानग्निष्टोमादिकान्मखान् ॥ यः करोति वृतो यस्य स तस्यर्त्विगिहोच्यते ॥ ७७ ॥ य आवृणोत्यवितथं ब्रह्मणा श्रवणावुभौ ॥
स माता स पिता ज्ञेयस्तं न द्रुह्येत्कथंचन ॥ ७८ ॥ उपाध्याया दशाचार्य आचार्याणां शतं पिता ॥ सहस्रेण पितुर्माता गौरवेणातिरिच्यते ॥
॥ ७९ ॥ उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान्ब्रह्मदः पिता ॥ ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥ ८० ॥ कामान्माता पिता चैनं यदुत्पा
दयतो मिथः ॥ संभूतिं तस्य तां विद्याद्योनावभिजायते ॥ ८१ ॥ आचार्यस्तस्य तां जातिं विधिद्वेदपारगः ॥ उत्पादयति सावित्र्या
सा सत्या साऽजरामरा ॥ ८२ ॥ उपाध्यायमादितः कृत्वा ये पूज्याः कथितास्तव ॥ महागुरुर्महाबाहो सर्वेषामधिकः स्मृतः ॥ ८३ ॥
सहस्रशतसंख्योऽसावाचार्याणामिदं मतम् ॥ चतुर्णामपि वर्णानां स महागुरुरुच्यते ॥ ८४ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ य एते
भवता प्रोक्ता उपाध्यायमुखा द्विजाः ॥ विदिता एव मे सर्वे न महागुरुरेव हि ॥ ८५ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ जयोपजीवी यो विप्रः स
महागुरुरुच्यते ॥ अष्टादशपुराणानि रामस्य चरितं तथा ॥ ८६ ॥ विष्णुधर्मादयो धर्माः शिवधर्माश्च भारत ॥ कार्ष्णं वेदं पंचमं तु यन्म
हाभारतं स्मृतम् ॥ ८७ ॥ श्रौता धर्माश्च राजेन्द्र नारदोक्ता महीपते ॥ जयेति नाम एतेषां प्रवदंति मनीषिणः ॥ ८८ ॥ एवं विप्रकदंबस्य
धारकः प्रवरः स्मृतः ॥ यस्त्वेतानि समस्तानि पुराणानीह विंदति ॥८९॥ भारतं च महाबाहो स सर्वज्ञो मतो नृणाम् ॥ तस्मात्स पूज्यो राजेंद्र
वर्णैर्विप्रादिभिः सदा ॥ ९० ॥ किं त्वया न श्रुतं वाक्यं यदाह भगवान्विभुः ॥ अल्पं वा बहु वा यस्य श्रुतस्योपकरोति यः ॥ तमपीह गुरुं
विद्याच्छ्रुतोपक्रियया तया ॥ ९१ ॥ ब्राह्मस्य जन्मनः कर्ता स्वधर्मस्य च शासिता ॥ बालोऽपि विप्रो वृद्धस्य पिता भवति धर्मतः ॥ ९२ ॥ अध्या
पयामास पितॄञ्छिशुरांगिरसः कविः ॥ पुत्रका इति होवाच ज्ञानेन परिगृह्य तान् ॥ ९३ ॥ ते तमर्थमपृच्छंत देवानागतमन्यवः ॥ देवाश्चैतान्समेत्यो
चुर्न्याय्यंवै शिशुरुक्तवान् ॥ ९४ ॥ अज्ञो भवति वै बालः पिता भवति मंत्रदः ॥ अज्ञं हि बालमित्याहुः पितेत्येव तु मंत्रदम् ॥ ९५ ॥ पितामहेति
जयदमित्यूचुस्ते दिवौकसः ॥ जयो मंत्रास्तथा वेदा देहमेकं त्रिधा कृतम् ॥ ९६ ॥ नहायनैर्न पलितैर्न मित्रेण न बंधुभिः ॥ ऋषयश्चक्रिरे धर्मं योऽ

१ कदाचन–इ० पा० । २ सौराः–इ० पा० । ३ वाचकः–इ० पा० । ४ मिथः–इ० पा० । ५ धार्मिकः–इ० पा० ।

नूचानः स नो महान् ॥९७॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च विशांपते ॥ ज्येष्ठं वदंति राजेंद्र संदेहं शृणु वै यथा ॥९८॥ ज्ञानतो वीर्यतो राजन्धन
तो जन्मतस्तथा ॥ शीलतस्तु प्रधाना ये ते प्रधाना मता मम ॥ ९९ ॥ न तेन स्थविरो भवति येनास्य पलितं शिरः ॥ यो वै युवाप्यधीयानस्तं
देवाः स्थविरं विदुः ॥ १०० ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ॥ यश्च विप्रोनधीयानस्त्रयस्ते नाम बिभ्रति ॥१०१॥ यथा योषाऽफला
स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ॥ यथा चाज्ञेऽफलं दानं यथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥ १०२ ॥ वैश्वदेवेन ये हीना आतिथ्येन विवर्जिताः ॥ सर्वे तु वृष
ला ज्ञेयाः प्राप्तवेदा अपि द्विजाः ॥ १०३ ॥ नानृग्ब्राह्मणो भवति न वणिङ्न कुशीलवः ॥ न शूद्रः प्रेषणं कुर्वन्नस्तेनो न चिकित्सकः ॥ १०४ ॥
अव्रता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ॥ तं ग्रामं दंडयेद्राजा चोरभक्तप्रदो हि सः ॥ १०५ ॥ संतुष्टो यत्र वै विप्रः साग्निकः कुरुनन्दन ॥ याति
साफल्यतां वेदैर्देवैरेवं हि भाषितम् ॥१०६॥ वेदैरुक्तं यथा वीर सुरज्येष्ठमुपेत्य वै ॥ वेपंते ब्राह्मणा भूमावभ्यस्यंति ह्यनग्निकाः ॥ क्लिश्यंते ते किमर्थं
हि मूढा वै फलकांक्षया ॥१०७॥ अनुष्ठानविहीनानामस्मानभ्यसतां भुवि ॥ क्लेशो हि केवलं देव नास्मदभ्यसने फलम् ॥१०८॥ अनुष्ठानं परं देव
मस्मत्स्वभ्यसनात्सदा ॥ इत्येवं राजशार्दूल वेदा ऊचुर्हि वेधसम् ॥ तस्माच्च वेदाभ्यसनादनुष्ठानं परं मतम् ॥ १०९ ॥ चत्वारो वा त्रयो वापि यद्ब्रूयु
र्वेदपारगाः ॥ स धर्म इति विज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ॥११०॥ यद्वदंति तमोमूढा मूर्खा धर्ममजानतः ॥ तत्पापं शतधा भूत्वा वक्तॄनेवानुगच्छ
ति ॥ १११ ॥ शौचहीने व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ॥ दीयमानं रुदत्यन्नं किं मया दुष्कृतं कृतम् ॥ ११२ ॥ जपोपजीविने दत्तं यदात्मानं प्रपश्य
ति ॥ नृत्यति स्म तदाराजन्करावुद्धृत्य भारत ॥११३॥ विद्यातपोभ्यां संपन्ने ब्राह्मणे गृहमागते ॥ क्रीडंत्यौषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥
॥ ११४ ॥ अव्रतानाममंत्राणामजपानां च भारत ॥ प्रतिग्रहो न दातव्यो न शिलातारयेच्छिलाम् ॥ ११५ ॥ श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि
नित्यशः ॥ अश्रोत्रियाय दत्तानि न पितॄन्नापि देवताः ॥ ११६ ॥ यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥ बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खव्यति
क्रमः ॥ ११७ ॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति मूर्खे जपविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ११८ ॥ न चैतदेव मन्यंते पितरो देव
तास्तथा ॥ सगुणं निर्गुणं वापि ब्राह्मणं दैवतं परम् ॥ ११९ ॥ नातिक्रमेद्गृहासीनं ब्राह्मणं विप्रकर्मणि ॥ अतिक्रमन्महाबाहो रौरवं याति भारत ॥
॥ १२० ॥ गायत्रीमात्रसारोपि ब्राह्मणः पूज्यतां गतः ॥ गृहासन्नो विशेषेण न भवेत्पतितस्तु सः ॥ १२१ ॥ धान्यशून्यो यथा ग्रामो यथा कूपश्च

१ नामधारकाः–इ० पा० । २ अजानानाः । ३ अधमानाम–इ०पा० । ४ तर्पयन्तीति शेषः । ५ हि विकर्मणि–इ०–पा० ।

निर्जलः ॥ ब्राह्मणश्चानधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ १२२ ॥ यस्त्वेकपंक्त्यां विषमं ददाति स्नेहाद्भयाद्वा यदि वार्थहेतोः ॥ वेदेषु दृष्टमृषिभिश्च
गीतं तां ब्रह्महत्यां मुनयो वदंति ॥ १२३ ॥ अहिंसयैव भूतानां कार्यं श्रेयोऽनुशासनम् ॥ वाक्चैव मधुरा श्लक्ष्णा प्रयोज्या धर्ममीप्सता ॥ १२४ ॥
यस्य वाङ्मनसी शुद्धे सत्यगुप्ते च भारत ॥ स वै सर्वमवाप्नोति वेदांतोपगतं फलम् ॥१२५॥ नारुंतुदः स्यादार्तोपि न परद्रोहकर्मधीः ॥ ययास्यो
द्विजते लोको न तां वाचमुदीरयेत् ॥१२६॥ यत्करोति शुभं वाचा प्रोच्यमाना मनीषिभिः ॥ श्रूयतां कुरुशार्दूल सदा चापि तथोच्यताम् ॥१२७॥
न तथा शशी न सलिलं न चंदनरसो न शीतलच्छाया ॥ प्रह्लादयति च पुरुषं यथा मधुरभाषिणी वाणी ॥१२८॥ अर्हणाद्ब्राह्मणो नित्यमुद्विजेत
विषादिव॥अमृतस्येव चाकांक्षेदपमानस्य सर्वदा॥१२९॥सुखं ह्यवमतः शेते सुखं च प्रतिबुध्यते॥ सुखं चरति लोकेस्मिन्नवमंता विनश्यति॥१३०॥
अनेन विधिना राजन्संस्कृतात्मा द्विजः शनैः ॥ गुरौ वसन्संचिनुयाद्ब्रह्माधिगमिदं तपः॥१३१॥तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविविधोदितैः ॥ वेदः कृत्स्नो
धिगंतव्यः सरहस्यो द्विजन्मना ॥१३२॥ वेदमेवाभ्यसेन्नित्यं तपस्तप्यंद्विजोत्तमः ॥ वेदाभ्यासो हि विप्रस्य तपः परमिहोच्यते ॥ १३३ ॥ आहैव
स नखाग्रेभ्यः परमं तप्यते तपः ॥ यः सुप्तोपि द्विजोधीते स्वाध्यायं शक्तितोन्वहम् ॥ १३४ ॥ योनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ॥ स
जीवन्नेव शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥१३५॥ न यस्य वेदो न जपो न विद्याश्च विशांपते ॥ स शूद्र एव मंतव्य इत्याह भगवान्विभुः ॥१३६॥
मातुरग्रे च जननं द्वितीयो मौंजिबन्धनम् ॥ तृतीयो यज्ञदीक्षायां द्विजस्य विधिरीरितः ॥ १३७ ॥ तत्र यद्ब्रह्म जन्मास्य मौंजीबन्धनचिह्नि
तम् ॥१३८॥ तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य उच्यते ॥ वेदप्रदानात्त्वाचार्यं पितरं मनुरब्रवीत् ॥ १३९ ॥ न ह्यस्य विद्यते कर्म किंचिदा
मौंजिबन्धनात् ॥ नाभिव्याहारयेद्ब्रह्म स्वधानिनयनादृते ॥ १४० ॥ शूद्रेण तु समं तावद्यावद्वेदे न जायते ॥ कृतोपनयनस्यास्य व्रतादेशन
मिष्यते ॥ ब्रह्मणो ग्रहणं चैव क्रमेण विधिपूर्वकम् ॥ १४१ ॥ यत्सूत्रं चापि यच्चर्म याया चास्य च मेखला ॥ वसनं चापि यो दंडस्तद्व्रे तस्य
व्रतेष्वपि ॥ १४२ ॥ सेवेतेमांस्तु नियमान्ब्रह्मचारी गुरौ वसन् ॥ सन्नियम्येन्द्रियग्रामं तपोवृद्ध्यर्थमात्मनः ॥ १४३ ॥ वृन्दारकर्षिपितृणां
कुर्यात्तर्पणमेव हि ॥ नराणां च महाबाहो नित्यं स्नात्वा प्रयत्नतः ॥ १४४ ॥ पुष्पं तोयं फलं चापि समिदाधानमेव च ॥ नानाविधानि
काष्ठानि मृत्तिकां च तथा कुशान् ॥ १४५ ॥ वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धमाल्यरथान्स्त्रियः ॥ शुक्तानि चैव सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंस

१ भागुरिमते टाप्, अजादित्वाद्वा । २ कर्मणः सम्बन्धविवक्षया षष्ठी । ३ विल्वनादृते–इ० पा० । ४ गुरावधिवसन्सदा–इ० पा० । ५ संचिनुयादितिशेषः । ६ बंधनाम्–इ० पा० ।

नम् ॥१४६॥ अभ्यंगमंजनं चाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणम् ॥ संकल्पं कामजं क्रोधं लोभं गीतं च वादनम् ॥ १४७ ॥ नर्तनं च तथा द्यूतं जनवादं तथानृतम् ॥ परिवादं चापि विभो दूरतः परिवर्जयेत् ॥ १४८ ॥ स्त्रीणां च प्रेक्षणालंबो रुपवीतं परस्य च ॥ पुंश्चलीभिस्तथा संगं न कुर्यात्कुरुनन्दन ॥ १४९ ॥ एकः शयीत सर्वत्र न रेतः स्कन्दयेत्क्वचित् ॥ कामाद्धि स्कन्दयन्रेतो हिनस्ति व्रतमेव तु ॥ १५० ॥ सुप्तः क्षरन्ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ॥ स्नात्वार्कमर्चयित्वा तु पुनर्मामित्यृचं जपेत् ॥ १५१ ॥ मनोरपि तथा चात्र श्रूयते परमं वचः ॥ उदकुंभं सुमनसो गोशकृन्मृत्तिकां कुशान् ॥ आहरेद्यावदर्थान्हि भैक्षं चापि हि नित्यशः ॥ १५२ ॥ गृहेषु येषां कर्तव्यं तान्छृणुष्व नृपोत्तम ॥ स्वकर्मसु रता ये वै तथा वेदेषु ये रताः ॥ यज्ञेषु चापि राजेन्द्र ये च श्रद्धासमाश्रिताः ॥ १५३ ॥ ब्रह्मचार्याहरेद्भैक्षं गृहेभ्यः प्रयतोन्वहम् ॥ गुरोः कुले न भिक्षेत स्वज्ञातिकुलबन्धुषु ॥ १५४ ॥ अलाभे त्वन्यगोत्राणां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥ सर्वं चापि चरेद्ग्रामं पूर्वोक्तानामसंभवे ॥ अंत्यवर्जं महाबाहो इत्याह भगवान्विभुः ॥ १५५ ॥ वाचं नियम्य प्रयतस्त्वग्निं शस्त्रं च वर्जयेत् ॥ चातुर्वर्ण्यं चरेद्भैक्षमलाभे कुरुनन्दन ॥ १५६ ॥ आरादाहृत्य समिधः सन्निदध्याद्गृहोपरि ॥ सायंप्रातस्तु जुहुयात्ताभिरग्निमतंद्रितः ॥ १५७ ॥ भैक्षाचरणमकृत्वा न तमग्निं समिध्य वै ॥ अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥ १५८ ॥ वर्तनं चास्य भैक्षेण प्रवदंति मनीषिणः ॥ तस्माद्भैक्षेण वै नित्यं नैकान्नादी भवेद्व्रती ॥ १५९ ॥ भैक्षेण व्रतिनो वृत्तिरुपवाससमा स्मृता ॥ दैवत्ये व्रतवद्राजन्पित्र्ये कर्मण्यथर्षिवत् ॥ काममभ्यर्थितोऽश्नीयाद्व्रतमस्य न लुप्यते ॥ १६० ॥ ब्राह्मणस्य महाबाहो कर्म यत्समुदाहृतम् ॥ राजन्यवैश्ययोर्नैतत्पंडितैः कुरुनन्दन ॥१६१॥ चोदितोऽचोदितो वापि गुरुणा नित्यमेव हि ॥ कुर्यादध्ययने योगमाचार्यस्य हितेषु च ॥ १६२ ॥ बुद्धींद्रियाणि मनसा शरीरं वाचमेव हि ॥ नियम्य प्रांजलिस्तिष्ठेद्वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ॥ १६३ ॥ नित्यमुद्धृतपाणिः स्यात्साध्वाचारस्तु संयतः ॥ आस्यतामिति चोक्तः सन्नासीताभिमुखं गुरोः ॥ १६४ ॥ वस्त्रवेषैस्तथान्नैस्तु हीनः स्याद्गुरुसन्निधौ ॥ उत्तिष्ठेत्प्रथमं चास्य जघन्यं चापि संविशेत् ॥ १६५ ॥ प्रतिश्रवणसंभाषे तल्पस्थो न समाचरेत् ॥ न चासीनो न भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ॥ १६६ ॥ आसीनस्य स्थितः कुर्यादभिगच्छंश्च तिष्ठतः ॥ प्रत्युद्गन्ता तु व्रजतः पश्चाद्धावंश्च धावतः ॥ १६७ ॥ पराङ्मुखस्याभिमुखो दूरस्थस्यैत्य चान्तिकम् ॥ नमस्कृत्य शयानस्य निदेशे तिष्ठेत्सर्वदा ॥ १६८ ॥ नीचं शय्यासनं चास्य

१ उपरोधम्–इ० पा० । २ चोदितो वापि गुरुणा नित्यमेव हि पाथव–इ० पा० ।

सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥ गुरोश्च चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ॥ १६९ ॥ नामोच्चारणमेवास्य परोक्षमपि सुव्रत ॥ न चैनमनु
कुर्वीत गतिभाषणचेष्टितैः ॥ १७० ॥ परीवादस्तथा निन्दा गुरोर्यत्र प्रवर्तते ॥ कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ १७१ ॥
परीवादाद्रासभः स्यात्सारमेयस्तु निन्दकः ॥ परिभोक्ता कृमिर्भवति कीटो भवति मत्सरी ॥ १७२ ॥ दूरस्थो नार्चयेदेनं नक्रुद्धो
नान्तिके स्त्रियाः ॥ यानासनगतो राजन्नवरुह्याभिवादयेत् ॥ १७३ ॥ प्रतिकूले समाने तु नासीत गुरुणा सह ॥ अशृण्वति गुरौ
राजन्न किंचिदपि कीर्तयेत् ॥ १७४ ॥ गोश्वोष्ट्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ॥ आसीत गुरुणा सार्धं शिलाफलकनौषु च ॥ १७५ ॥
गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिमाचरेत् ॥ गुरुपुत्रेषु चार्येषु गुरोश्चैव स्वबंधुषु ॥ १७६ ॥ बालः समानजन्मा वा विशिष्टो यज्ञकर्मणि ॥
अध्यापयन्गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥ १७७ ॥ उत्सादनमथांगानां स्नापनोच्छिष्टभोजने ॥ पादयोर्नेजनं राजन्गुरुपुत्रेषु वर्जयेत् ॥
॥ १७८ ॥ गुरुवत्प्रतिपूज्यास्तु सवर्णा गुरुयोषितः ॥ असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥ १७९ ॥ अभ्यंजनं च स्नपनं गात्रोत्सा
दनमेव च ॥ गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानां च प्रसाधनम् ॥ १८० ॥ गुरुपत्नीं तु युवतीं नाभिवादेत पादयोः ॥ पूर्णविंशतिवर्षेण गुणदोषौ
विजानता ॥ १८१ ॥ स्वभाव एव नारीणां नराणामिह दूषणम् ॥ अंतोर्थान्न प्रमाद्यंति प्रतिपाद्य विपाश्चितः॥१८२॥ अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि
वा पुनः ॥ प्रमदा ह्युत्पथं नेतुं कामक्रोधवशानुगम् ॥ १८३ ॥ मात्रा स्वस्रा दुहित्रा वा न विविक्तासनो भवेत् ॥ बलवानिंद्रियग्रामो विद्वांस
मपि कर्षति ॥ १८४ ॥ राजेंद्र गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि ॥ विधिवद्वंदनं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन् ॥ १८५ ॥ विप्रोऽस्य पादग्रणमन्वहं
चाभिवादनम् ॥ गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥ १८६ ॥ यथा खनन्खनित्रेण जलमाप्नोति मानवः ॥ तथा गुरुगतां विद्यां शुश्रूषुरधि
गच्छति ॥ १८७ ॥ मुंडो वा जटिलो वा स्यादथ वा स्याच्छिखी जटी ॥ नैनं ग्रामेऽभिनिम्लोचेदर्को नाभ्युदियात्क्वचित् ॥ १८८ ॥ तं
चेदभ्युदियात्सूर्यः शयानं कामकारतः ॥ निम्लोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥ १८९ ॥ सूर्येण ह्यभिनिर्मुक्तः शयानोभ्युदितश्च यः ॥
प्रायश्चित्तमकुर्वाणो युक्तः स्यान्महतैनसा ॥ १९० ॥ उपस्पृश्य महाराज उभे संध्ये समाहितः ॥ शुचौ देशे जपञ्जप्यमुपासीत यथाविधि ॥
॥ १९१ ॥ यदि स्त्री यद्यवरजः श्रेयः किंचित्समाचरेत् ॥ तत्सर्वमाचरेद्युक्तो यत्र वा रमते मनः ॥ १९२ ॥ धर्मार्थावुच्यते श्रेयः कामार्थौ

१ भार्यासु–इ० पा० । २ अतोऽर्थान्न प्रमाद्यंति प्रमदासु विपश्चितः–इ० पा० । ३ अमृतम्–इ० पा० ।

धर्ममेव च ॥ अर्थ एवेह वा श्रेयस्त्रिवर्ग इति संस्थितिः ॥ १९३ ॥ पिता माता तथा भ्राता आचार्याः कुरुनंदन॥ नार्तेनाप्यवमंतव्या ब्राह्मणे न विशेषतः ॥ १९४ ॥ आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ॥ माताप्यथादितेर्मूर्तिर्भ्राता स्यान्मूर्तिरात्मनः ॥ १९५ ॥ यन्माता पितरौ क्लेशं सहेते संभवे नृणाम् ॥ न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्षशतैरपि ॥ १९६ ॥ तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च भारत ॥ तेषु हि त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्व समाप्यते ॥ १९७ ॥ तेषां त्रयाणां शुश्रूषा परमं तप उच्यते ॥ न तैरनभ्यनुज्ञातो धर्ममन्यं समाचरेत् ॥१९८॥ त एव हि त्रयो लोकास्त एव त्रय आश्रमाः ॥ त एव च त्रयो वेदास्त एवोक्तास्त्रयोऽग्नयः ॥ १९९ ॥ माता वै गार्हपत्याग्निः पिता वै दक्षिणः स्मृतः ॥ गुरुराहवनीयश्च साग्नित्रेता गरीयसी ॥ २०० ॥ त्रिषु तुष्टेषु चैतेषु त्रींल्लोकाञ्जयते गृही ॥ दीप्यमानः स्ववपुषा देववद्दिवि मोदते ॥ ॥ २०१ ॥ इमं लोकं पितृभक्त्या मातृभक्त्या तु मध्यमम् ॥ गुरुशुश्रूषया चैव गच्छेच्छक्रसलोकताम् ॥ २०२ ॥ सर्वे तेनादृता धर्मा यस्यैते त्रय आदृताः ॥ अनादृतास्तु येनैते सर्वास्तस्याफलाः क्रियाः ॥ २०३ ॥ यावत्त्रयस्ते जीवेयुस्तावन्नान्यत्समाचरेत् ॥ तेष्वेव नित्यं शुश्रूषां कुर्यात्प्रियहिते रतः ॥ २०४ ॥ तेषामनुपरोधेन पार्थक्यं यद्यदाचरेत् ॥ तत्तन्निवेदयेत्तेभ्यो मनोवचनकर्मभिः ॥ २०५ ॥ त्रिष्वेतेष्विति कृत्यं हि पुरुषस्य समाप्यते ॥ एष धर्मः परः साक्षादुपधर्मोन्य उच्यते ॥ २०६ ॥ श्रद्दधानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि ॥ अंत्यादपि परं धर्मं स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥२०७॥ विषादप्यमृतं ग्राह्यं बालादपि सुभाषितम् ॥ अमित्रादपि सद्वृत्तममेध्यादपि कांचनम् ॥ २०८ ॥ स्त्रियो रत्नं नयो विद्या धर्मः शौचं सुभाषितम् ॥ विविधानि च शिल्पानि समादेयानि सर्वशः ॥ २०९ ॥ अब्राह्मणादध्ययनमापत्काले विधीयते ॥ अनुव्रज्या च शुश्रूषा यावदध्ययनं गुरोः ॥२१०॥ नाब्राह्मणे गुरौ शिष्यो वासमात्यंतिकं वसेत् ॥ ब्राह्मणे चाननूचाने कांक्षन्गतिमनुत्तमाम् ॥ ॥ २११ ॥ यदि त्वात्यंतिको वासो रोचते च गुरोः कुले ॥ युक्तः परिचरेदेनमाशरीरविमोक्षणात् ॥ २१२ ॥ आ समाप्तेः शरीरस्य यस्तु शुश्रूषते गुरुम् ॥ स गच्छत्यंजसा विप्रो ब्रह्मणः सद्म शाश्वतम् ॥ २१३ ॥ न पूर्वं गुरवे किंचिदुपकुर्वीत धर्मवित् ॥ स्नानाय गुरुणाज्ञप्तः शक्त्या गुर्वर्थमाहरेत् ॥ २१४ ॥ क्षेत्रं हिरण्यं गामश्वं छत्रोपानहमेव च ॥ धान्यं वासांसि शाकं वा गुरवे प्रीतमाहरेत् ॥ २१५ ॥ स्वर्गते गां परित्यज्य गुरौ भरतसत्तम ॥ गुणान्विते गुरुसुते गुरुदारेऽथ वा नृप ॥ सपिंडे वा गुरोश्चापि गुरु

१ आगमाः–इ०पा० । २ पवित्रम्–इ०पा० ।

वद्वृत्तिमाचरेत् ॥ २१६ ॥ एतेष्वविद्यमानेषु स्थानासनविहारवान् ॥ प्रयुंजानोऽग्निशुश्रूषां साधयेद्देहमात्मनः ॥ वीरस्य कुर्वञ्छुश्रूषां याति वीरसलोकताम् ॥ २१७ ॥ चरत्येवं हि यो विप्रो ब्रह्मचर्यमविप्लुतः ॥ स गत्वा ब्रह्मसदनं ब्रह्मणा सह मोदते ॥ २१८ ॥ इत्येष कथितो धर्मः प्रथमं ब्रह्मचारिणः ॥ गृहस्थस्यापि राजेन्द्र शृणु धर्ममशेषतः ॥२१९॥ काले प्राप्य व्रतं विप्र ऋतुयोगेन भारत ॥ प्रपालयन्व्रतं याति ब्रह्मसालोक्यतां विभो ॥ २२० ॥ सदोपनयनं शस्तं वसंते ब्राह्मणस्य तु ॥ क्षत्रियस्य ततो ग्रीष्मे प्रशस्तं मनुरब्रवीत् ॥ २२१ ॥ प्राप्ते शरदि वैश्यस्य सदोपनयनं परम् ॥ इत्येष त्रिविधः कालः कथितो व्रतयोजने ॥ २२२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि उपनयनविधिवर्णनं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ षट्त्रिंशदाब्दिकं चर्यं गुरौ त्रैवेदिकं व्रतम् ॥ तदर्धिकं पादिकं वा ग्रहणांतिकमेव च ॥१॥ वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं वापि नृपोत्तम ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्यो गृहस्थाश्रममावसेत् ॥२॥ तं प्रतीतं स्वधर्मेण ब्रह्मदायहरं पितुः ॥ स्रग्विणं तल्प आसीनमर्हयेत्प्रथमं गवा ॥३॥ गुरुणा समनुज्ञातः समावृत्तो यथाविधि ॥ उद्वहेत द्विजो भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥४॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ लक्षणं द्विजशार्दूल स्त्रीणां वद महामुने ॥ कीदृग्लक्षणसंयुक्ता कन्या[1] स्यात्सुखदा नृप ॥ ५ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं स्त्रीलक्षणमनुत्तमम् ॥ श्रेयसे[2] सर्वलोकानां शुभाशुभफलप्रदम् ॥६॥ तत्ते वच्मि महाबाहो शृणुष्वैकमना नृप ॥ श्रुतेन येन जानीषे कन्यां शोभनलक्षणाम् ॥७॥ सुखासीनं सुरश्रेष्ठमभिगम्य महर्षयः ॥ पप्रच्छुर्लक्षणं स्त्रीणां यत्पृष्टोऽहं त्वयाधुना ॥ ८ ॥ प्रणम्य शिरसा देवमिदं वचनमब्रुवन् ॥ भगवन्ब्रूहि नः सर्वं स्त्रीणां लक्षणमुत्तमम् ॥ ९ ॥ श्रेयसे सर्वलोकानां शुभाशुभफलप्रदम् ॥ प्रशस्तामप्रशस्तां च जानीमो येन कन्यकाम् ॥ १० ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा विरिंचो वाक्यमब्रवीत् ॥ शृणुध्वं द्विजशार्दूला[3] वच्मि युष्मास्वशेषतः ॥ ११ ॥ प्रतिष्ठिततलौ सम्यग्रक्तांभोजसमप्रभौ ॥ ईदृशौ चरणौ धन्यौ योषितां भोगवर्धनौ ॥ १२ ॥ करालैरतिनिर्मांसै रूक्षैरर्धशिरान्वितैः ॥ दारिद्र्यं दुर्भगत्वं च प्राप्नुवंति न संशयः ॥१३॥ अंगुल्यः संहता वृत्ताः स्निग्धाः सूक्ष्मनखास्तथा ॥ कुर्वंत्यत्यंतमैश्वर्यं राजभावं च योषितः ॥ १४ ॥ ह्रस्वाः सुजीवितं ह्रस्वा विरला वित्तहानये ॥ दारिद्र्यं मूलमग्नासु प्रेष्यं च पृथुलासु च ॥ १५ ॥ परस्परसमारूढैस्तनुभिर्वृत्तपर्वभिः ॥ बहूनपि पतीन्हत्वा दासी भवति वै द्विजाः ॥१६॥ अंगुष्ठोन्नतपर्वाणस्तुंगाग्राः कोमलान्विताः ॥ रत्नकांचनलाभाय

१ तत्र–इ० पा० । २ धन्या–इ० पा० । ३ ऋषीणां कुरुशार्दूल—इ० पा० ।

विपरीता विपत्तये॥१७॥ सुभगत्वं नखैः स्निग्धैराताम्रैश्च धनाढ्यता ॥ पुत्राः स्युरुन्नतैरेभिः सुसूक्ष्मैश्चापि राजता॥१८॥पांडुरैः स्फुटितै रूक्षैर्नीलै धूम्रैस्तथा खरैः ॥ निःस्वता भवति स्त्रीणां पीतैश्चाभक्ष्यभक्षणम् ॥१९॥ गुल्फाः स्निग्धाश्च वृत्ताश्च समारूढशिरास्तथा ॥ यदि स्युर्नूपुरान्दध्युर्बां धवाद्यैः समाप्नुयुः ॥ २० ॥ अशिराः शरकांडाभाः सुवृत्तात्पतनूरुहाः ॥ जंघाः कुर्वंति सौभाग्यं यानं च गजवाजिभिः ॥ २१ ॥ क्लिश्यते रोम जंघा स्त्री भ्रमत्युद्धतपिंडिका ॥ काकजंघा पतिं हन्ति वाचाटा कपिला च या ॥ २२ ॥ जानुभिश्चैव मार्जारसिंहजान्वनुकारिभिः ॥ श्रियमाप्य सुभाग्यत्वं प्राप्नुवंति सुतांस्तथा ॥ २३ ॥ घटाभैरध्वगा नार्यो निर्मांसैः कुलटाः स्त्रियः ॥ शिरालैरपि हिंस्राः स्युर्विश्लिष्टैर्धनवर्जिताः ॥ २४ ॥ अत्यंतकुटिलै रूक्षैः स्फुटिताग्रैर्गुडप्रभैः ॥ अनेकजैस्तथा रोमैः केशैश्चापि तथाविधैः ॥ २५ ॥ अत्यंतपिंगला नारी विषतुल्येति निश्चितम् ॥ सप्ताहाभ्यंतरे पापा पतिं हन्यान्न संशयः ॥ २६ ॥ हस्तिहस्तनिभैर्वृत्तै रंभाभैः करभोपमैः ॥ प्राप्नुवंत्यूरुभिः शश्वत्स्त्रियः सुखमनंगजम् ॥ २७॥ दौर्भाग्यं बद्धमांसैश्च बंधनं रोमशोरुभिः ॥ तनुभिर्वधमित्याहुर्मध्यच्छिद्रेष्वनीशता ॥२८॥ संध्यावर्णं समं चारु सूक्ष्मरोमान्वितं पृथु ॥ जघनं शस्यते स्त्रीणां रतिसौख्यकरं द्विज ॥ २९ ॥ अरोमको भगो यस्याः समः सुश्लिष्टसंस्थितः॥ अपि नीचकुलोत्पन्ना राजपत्नी भवत्यसौ॥३०॥ अश्वत्थपत्रसदृशः कूर्मपृष्ठोन्नतस्तथा ॥ शशिबिंबनिभश्चापि तथैव कलशाकृतिः ॥ भगः शस्ततमः स्त्रीणां रतिसौभाग्यवर्धनः ॥ ३१ ॥ तिल पुष्पनिभो यश्च यद्यग्रे खुरसंनिभः ॥ द्वावप्येतौ परप्रेष्यं कुर्वाते च दारिद्रताम् ॥ ३२ ॥ उलूखलनिभैः शोकं मरणं विवृताननैः ॥ विरूपैः पूतिनिर्मांसैर्गजसंनिभरोमभिः ॥ दौःशील्यं दुर्भगत्वं च दारिद्यमधिगच्छति ॥ ३३ ॥ कपित्थफलसंकाशः पीनो वलिविर्जितः ॥ स्फीतः प्रशस्यते स्त्रीणां निंदितश्चान्यथा द्विजाः ॥ ३४ ॥ पयोधरभरानम्रप्रचलत्त्रिवलीगुरुः ॥ मध्यः शुभावहः स्त्रीणां रोमराजीविभूषितः ॥ ३५ ॥ पणवाभैर्मृदंगाभैस्तथा मध्ये यवोपमैः ॥ प्राप्नुवंति भयावासक्लेशदौःशील्यमीदृशैः ॥३६॥ अवक्रानुल्वणं पृष्ठमरोमशमगर्हितम् ॥ नानास्तरणपर्यंकरतिसौख्यकरं परम् ॥ ३७ ॥ कुब्जमद्रोणिकं पृष्ठं रोमशं यदि योषितः ॥ स्वप्नांतरे सुखं तस्या नास्ति हन्यात्पतिं च सा ॥ ३८ ॥ विपुलैः सुकुमारैश्च कुक्षिभिः सुबहुप्रजाः ॥ मण्डूककुक्षिर्या नारी राजानं सा प्रसूयते ॥ ३९ ॥ उन्नतैर्बलिभिर्वंध्याः सुवृत्तैः कुलटाः स्त्रियः ॥ जारकर्मरतास्ताः स्युः प्रव्रज्यां च समाप्नुयुः ॥ ४० ॥ उन्नता च नतैः क्षुद्रा विषमैर्विषमा

१ आयतैः—इ० पा०। २ कमलाकारैः—इ० पा०। ३ परकर्म—इ० पा०।

शखा ॥ आयुरैश्वर्यसंपन्ना वनिता हृदयैः समैः ॥ ४१ ॥ सुवृत्तमुन्नतं पीनमदूरोन्नतमायतम् ॥ स्तनयुग्ममिदं शस्तमतोऽन्यदसुखावहम् ॥ ४२ ॥ उन्न
तिः प्रथमे गर्भे द्वयोरेकस्य भूयसी ॥ वामे तु जायते कन्या दक्षिणे तु भवेत्सुतः ॥ ४३ ॥ दीर्घे तु चूंचुके यस्याः सा स्त्री धूर्ता रतिप्रिया ॥ सुवृत्ते
तु पुनर्यस्या द्वेष्टि सा पुरुषं सदा ॥४४॥ स्तनैः सर्पफणाकारैः श्वजिह्वाकृतिभिस्तथा ॥ दारिद्र्यमधिगच्छंति स्त्रियः पुरुषचेष्टिताः ॥ अवष्टब्धघटीतु
ल्या भवंति हि तथा द्विजाः ॥ ४५ ॥ सुसमं मांसलं चारु शिरो रोमविवर्जितम् ॥ वक्षो यस्या भवेन्नार्या भोगान्भुक्ते यथेप्सितान् ॥ ४६ ॥ हिंस्रा
भवति वक्रेण दौःशील्यं रोमशेन तु ॥ निर्मांसेन तु वैधव्यं विस्तीर्णे कलहप्रिया ॥४७॥ चतस्रो रक्तगंभीरा रेखाः स्निग्धाः करे स्त्रियाः ॥ यदि
स्युः सुखमाप्नोति विच्छिन्नाभिरनीशता ॥४८॥ रेखाः कनिष्ठिकामूलाद्यस्याः प्राप्ताः प्रदेशिनीम् ॥ शतमायुर्भवेत्तस्यास्त्रयाणामुन्नतौ क्रमात् ॥४९॥
संवृत्ताः समपर्वाणस्तीक्ष्णाग्राः कोमलत्वचः ॥ समा ह्यंगुलयो यस्याः सा नारी भोगवर्धिनी ॥५० ॥ बंधुजीवारुणैस्तुंगैर्नखैरैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ खरै
र्वक्रैर्विवर्णाभैः श्वेतप्रीतैरनीशता ॥ ५१ ॥ रक्तैर्मृदुभिरैश्वर्यं निश्छिद्रांगुलिभिर्द्विजाः ॥ स्फुटितैर्विषमै रूक्षैः क्लेशं पाणिभिराप्नुयुः ॥५२॥ समरेखा
यवा यासामंगुष्ठांगुलिपर्वसु ॥ तासां हि विपुलं सौख्यं धनं धान्यं तथाऽक्षयम् ॥ ५३ ॥ मणिबंधोऽव्यवच्छिन्नो रेखात्रयविभूषितः ॥ ददाति न
चिरादेव भोगमायुस्तथाक्षयम् ॥ ५४ श्रीवत्सध्वजपद्माक्षगजवाजिनिवेशनैः ॥ चक्रस्वस्तिकवज्रासिपूर्णकुंभनिभांकुशैः ॥ ५५ ॥ प्रासादच्छत्रमुकु
टैर्हारकेयूरकुंडलैः ॥ शंखतोरणनिर्व्यूहैर्हस्तन्यस्तैर्नृपस्त्रियः ॥ ५६ ॥ यस्याः पाणितले रक्ता यूपकुंभाश्च कुंडिकाः ॥ दृश्यंते चरणे यस्या यज्ञपत्नी
भवत्यसौ ॥५७॥ वीथ्यापणतुलामानैस्तथा मुद्रादिभिः स्त्रियः ॥ भवंति वणिजां पत्न्यो रत्नकांचनशालिनाम् ॥५८॥ दात्रयोक्त्रयुगाबंधफलोलूखल
लांगलैः ॥ भवंति धनधान्याढ्याः कृषीवलजनांगनाः ॥५९॥ अनुन्नतशिरासंधि पीनं रोमविवर्जितम् ॥ गोपुच्छाकृति नारीणां भुजयोर्युगुलं शुभ
म्॥ ६० ॥ निगूढग्रंथयो यस्याः कूर्परौ रोमवर्जितौ ॥ बाहू वै ललितौ यस्याः प्रशस्तौ वृत्तकोमलौ ॥ ६१ ॥ उन्नतावनतौ चैव नातिस्थूलौ न
रोमशौ ॥ सुखदौ तु सदा स्त्रीणां सौभाग्यारोग्यवर्धनौ ॥ ६२ ॥ स्थूले स्कंधे वहेद्भारं रोमशे व्याधिता भवेत् ॥ वक्रस्कंधे भवेद्वंध्या कुलटा चोन्न
तानने ॥ ६३ ॥ स्पष्टं रेखात्रयं यस्या ग्रीवायां चतुरंगुलम् ॥ मणिकांचनमुक्ताढ्यं सा दधाति विभूषणम् ॥ ६४ ॥ अधना स्त्री कृशग्रीवा दीर्घग्री
वा च बंधकी ॥ ह्रस्वग्रीवा मृतापत्या स्थूलग्रीवा च दुःखिता ॥६५॥ अनुन्नता समांसा च समा यस्याः कृकाटिका ॥ सुदीर्घमायुस्त्वस्यास्तु

१ चुचुके-इ० पा०।

चिरं भर्ता च जीवति ॥ ६६ ॥ निर्मांसा बहुमांसा च शिराला रोमशा तथा ॥ कुटिला विकटा चैव विस्तीर्णा न च शस्यते॥६७॥ न स्थूलो न कृशोऽत्यर्थं न वक्रो न च रोमशः ॥ हनुरेवंविधः श्रेयांस्ततोन्यो न प्रशस्यते ॥६८॥ चतुरस्रमुखी धूर्ता मंडलास्या शिवा भवेत् ॥ अप्रजा वाजिवक्त्रा स्त्री महावक्त्रा च दुर्भगा ॥ ६९ ॥ श्ववराहवृकोलूकमर्कटास्याश्च याः स्त्रियः ॥ क्रूरास्ताः पापकर्मिण्यः प्रजाबांधववर्जिताः ॥७० ॥ मालतीबकुलांभोजनीलोत्पलसुगंधि यत् ॥ वदनं मुच्यते नैतत्पानतांबूलभोजनैः ॥ ७१ ॥ ताम्राभः किंचिदालंभः स्थौल्यकार्श्यविवर्जितः ॥ अधरो यदि तुंगश्च नारीणां भोगदः सदा ॥७२॥ स्थूले कलहशीला स्याद्विवर्णे चातिदुःखिता ॥ उत्तरोष्ठेन तीक्ष्णेन वनिता चातिकोपना॥७३॥ जिह्वा तनुतरा वक्त्रा ताम्रा दीर्घा च शस्यते ॥ स्थूला ह्रस्वा विवर्णा या वक्त्रा भिन्ना च निंदिता ॥७४॥ शंखकुन्देंदुधवलैः स्निग्धैस्तुंगैरसंधिभिः ॥ मिष्टान्नपानमाप्नोति दंतैरेभिरनुन्नतैः॥७५॥सूक्ष्मैरतिकृशैर्ह्रस्वैः स्फुटितैर्विरलैस्तथा ॥ रूक्षैश्च दुःखिता नित्यं विकटैर्भामिनी भवेत्॥७६॥सुमृष्टदर्पणां भोजपूर्णविंबेंदुसंनिभम् ॥ वदनं वरनारीणामभीष्टफलदं स्मृतम् ॥ ७७ ॥ न स्थूला न कृशा वक्रा नातिदीर्घा समुन्नता ॥ ईदृशी नासिका यस्याः सा धन्या तु शुभंकरी ॥७८॥ उन्नता मृदुला या च रेखा शुद्धा न संगता ॥ भ्रूर्वक्रतुल्या सूक्ष्मा च योषितां सा सुखावहा॥७९॥ धनुस्तुल्याभिः सौभाग्यं वंध्या स्याद्दीर्घरोमभिः॥ पिंगलासंगता ह्रस्वा दारिद्र्याय न संशयः ॥८०॥ नीलोत्पलदलप्रख्यैराताम्रैश्चारुपक्ष्मभिः ॥ वनिता नयनैरेभिर्भोगसौभाग्य भागिनी॥८१॥खञ्जनाक्षी मृगाक्षी च वराहाक्षी वरांगना ॥ यत्रयत्र समुत्पन्ना महांतं भोगमश्नुते ॥ ८२ ॥ अगंभीरैरसंश्लिष्टैर्बहुरेखाविभूषितैः ॥ राजपत्न्यो भवन्तीह नयनैर्मधुपिंगलैः ॥८३॥ वायसाकृतिनेत्राणि दीर्घापांगानि योषिताम् ॥ अनाविलानि चारूणि भवंति हि विभूतये ॥८४॥ गंभीरैः पिंगलैश्चैव दुःखिताः स्युश्चिरायुषः ॥ वयोमध्ये त्यजेत्प्राणानुन्नताक्षी तु यांगना ॥८५॥ रक्ताक्षी विषमाक्षी च धूम्राक्षी प्रेतलोचना॥ वर्जनीया सदा नारी श्वनेत्रा चैव दूरतः ॥ ८६ ॥ उद्भ्रान्तकैः करैश्चित्रैर्नयनैस्त्वंगनास्त्विह ॥ मद्यमांसप्रिया नित्यं चपलाश्चैव सर्वतः ॥ ८७ ॥ करालाकृतयः कर्णा नभःशब्दास्तु संस्थिताः ॥ वहंति विकसत्कांति हेमरत्नविभूषणम् ॥ ८८ ॥ खरोष्ट्रनकुलोलूककपिलश्रवणाः स्त्रियः ॥ प्राप्नुवंति महद्दुःखं प्रायशः प्रव्रजंति च ॥ ८९ ॥ ईषदापांडुगंडा या सुवृत्ता पर्वणि त्विह ॥ प्रशस्ता निन्दिता त्वन्या रोमकूपकदूषिता ॥ ९० ॥ अर्धेंदुप्रतिमाभोगमरोम तु समाहितम् ॥ भोगारोग्यकरं श्रेष्ठं ललाटं वरयोषिताम् ॥ ९१ ॥ द्विगुणं परिणाहेन ललाटं विहितं च यत् ॥ शिरः

१ अदृशा–इ०, अदशा–इ० च पा० । २ नेत्रतुल्याभिः–इ० पा० ! ३ रुज गता–इ० पा० । ४ वृत्ताक्षी–इ० पा० ।

प्रशस्तं नारीणामधन्या हस्तिमस्तका ॥ ॥ ९२ ॥ सूक्ष्माः कृष्णा मृदुस्निग्धाः कुञ्चिताग्राः शिरोरुहाः ॥ भवंति श्रेयसे स्त्रीणामन्ये स्युः क्लेश
शोकदाः ॥ ९३ ॥ हंसकोकिलवीणालिशिखिवेणुस्वराः स्त्रियः ॥ प्राप्नुवंति बहून्भोगान्भृत्यानाज्ञापयन्ति च ॥ ९४ ॥ भिन्नकांस्यस्वरा नारी
खरकाकस्वरा च या ॥ रोगं व्याधिं भयं शोकं दारिद्र्यं चाधिगच्छति ॥ ९५ ॥ हंसगोवृषचक्राह्वमत्तमातंगगामिनी ॥ स्वकुलं द्योतयेन्नारी
महिषी पार्थिवस्य च ॥ ९६ ॥ श्वशृगालगतिर्निन्द्या या च वायसवद्व्रजेत् ॥ दासी मृगगतिर्नारी द्रुतगामी च बन्धकी ॥ ९७ ॥ फलिनी
रोचना हेमकुंकुमप्रभ एव च ॥ वर्णः शुभकरः स्त्रीणां यश्च दूर्वांकुरोपमः ॥ ९८ ॥ मृदूनि मृदुरोमाणि नात्यंतस्वेदकानि च ॥ सुरभीणि च
गात्राणि यासां ताः पूजिताः स्त्रियः ॥ ९९ ॥ नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकांगीं न रोगिणीम् ॥ नालोमिकां नातिह्रस्वां न वाचाटां न
पिंगलाम् ॥ १०० ॥ नर्क्षवृक्षनदीनाम्नीं नांत्यपर्वतनामिकाम् ॥ न पक्ष्याहिप्रेष्यनाम्नीं न च भीषणनामिकाम् ॥ १०१ ॥ अव्यंगांगीं सौम्यनाम्नीं
हंसवारणगामिनीम् ॥ तनुलोमकेशदशनां मृद्वंगीमुद्वहेत्स्त्रियम् ॥ १०२ ॥ महांत्यपि समृद्धानि गोजाविधनधान्यतः ॥ स्त्रीसंबन्धे दशैतानि
कुलानि परिवर्जयेत् ॥ १०३ ॥ हीनक्रियं निष्पुरुषं निश्छन्दोरोमशार्शसम् ॥ क्षयामयाव्यपस्मारिश्वित्रकुष्ठिकुलानि च ॥ १०४ ॥ पादौ
सुगुल्फौ प्रथमं प्रतिष्ठौ जंघे द्वितीयं च सुजानुचक्रे ॥ मेढ्रोरुगुह्यं च ततस्तृतीयं नाभिः कटिश्चेति चतुर्थमाहुः ॥ १०५ ॥ उदरं कथयंति
पञ्चमं हृदयं षष्ठमथ स्तनान्वितम् ॥ अथ सप्तममंसजत्रुणी कथयंत्यष्टममोष्ठकन्धरे ॥ १०६ ॥ नवमं नयने च सभ्रुणी सललाटं
दशमं शिरस्तथा ॥ अशुभेष्वशुभं दशाफलं चरणं चरणाद्यशुभेषु शोभनम् ॥ १०७ ॥ इदं महात्मा स महानुभावः शचीनिमित्तं
गुरुरब्रवीद्द्विजाः ॥ शक्रेण पृष्टः सविशेषमुत्तमं संलक्ष्यमुक्तं वरयोषलक्षणम्[1] ॥ १०८ ॥ मत्सकाशात्पुनः श्रुत्वा लक्षणं पुरुषस्य च ॥
यथाधुना भवद्भिस्तु श्रुतं मत्तो द्विजोत्तमाः ॥ १०९ ॥ लक्षणेभ्यः प्रशस्तं तु स्त्रीणां सद्वृत्तमुच्यते ॥ सद्वृत्तयुक्ता या स्त्री सा प्रशस्ता न च
लक्षणैः ॥ ११० ॥ ईदृग्लक्षणसंपन्नां सुकन्यामुद्वहेत्तु यः ॥ ऋद्धिर्वृद्धिस्तथा कीर्तिस्तत्र तिष्ठति नित्यशः ॥ ॥ १११ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि स्त्रीलक्षणवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ सद्वृत्तं श्रोतु
मिच्छामि देवस्त्रीणां सुविस्तरात ॥ उत्तमाधममध्यं च संबन्धे स्त्रीकृते यथा ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शतानीक महाबाहो ब्रह्मलोके

१ वरयोषाचिह्नमित्यर्थः ।

पितामहः ॥ उक्त्वा स लक्षणं स्त्रीणां सद्वृत्तं चोक्तवान्पुनः ॥ २ ॥ यथोक्तं ब्रह्मणां तेषामृषीणां कुरुनन्दन ॥ स प्रेयो वचनं श्रुत्वा ब्रह्मा वचन
मब्रवीत् ॥ ३ ॥ शृणुध्वं द्विजशार्दूलाः स्त्रीणां सद्वृत्तमादितः ॥ वक्ष्ये युष्मानशेषं वै लोकानुग्रहकाम्यया ॥ ४ ॥ त्रिवर्गप्राप्तये वक्ष्ये
स्त्रीवृत्तं गृहमेधिनाम् ॥ प्राग्विद्यादीनुपादाय तैरर्थांश्च यथाक्रमम् ॥ विन्देत सदृशीं भार्यां शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ५ ॥ गृहाश्रमो हि निः
स्वानां महत्येषा विडंबना ॥ तस्मात्पूर्वमुपादेयं वित्तमेव गृहैषिणा ॥ ६ ॥ वरं सोढा मनुष्येण तीव्रा नरकवेदना ॥ न त्वेव च गृहे
दृष्टं पुत्रदारक्षुधार्दितम् ॥ ७ ॥ असंभवे शिशुं दृष्ट्वा रुदंतं प्रार्थनापरम् ॥ वज्रसारमयं मन्ये हृदयं यन्न दीर्यते ॥ ८ साध्वीं भार्यां प्रियां दृष्ट्वा
कुचेलां क्षुत्कृशीकृताम् ॥ अस्य दुःखस्य तन्नास्ति सुखं यत्समतां व्रजेत् ॥ ९ ॥ रूक्षान्विवर्णान्क्षुधितान्भूमिप्रस्तरशायिनः ॥ पुत्रदारा
न्निजान्दृष्ट्वा किमकार्यं भवेन्नृणाम् ॥१०॥ बाहूत्तरीयं क्षुत्क्षामं दृष्ट्वा दीनमुखं सुतम् ॥ मृत्युरेवोत्सवः पुंसां व्यसनं जीवितं द्विजाः ॥११॥ परिसीद
त्स्वपत्येषु दृष्ट्वा दीनमुखीं प्रियाम् ॥ वज्रकार्यशरीरास्ते ये न यांति सहस्रधा ॥ १२ ॥ तस्मादर्थविहीनस्य पुंसो दारपरिग्रहात् ॥ कुतस्त्रिवर्ग
संसिद्धिर्यातनैव हि तस्य सा ॥ १३ ॥ अभार्यस्याधिकारोस्ति न द्वितीयाश्रमे यथा ॥ तद्वदर्थविहीनानां सर्वत्र नाधिकारिता ॥ १४ ॥ केचि
त्त्वपत्यमेवाहुस्त्रिवर्गावाप्तिसाधनम् ॥ पुंसामर्थः कलत्रं च येऽन्ये नीतिविदो विदुः ॥ १५ ॥ धर्मोपि द्विविधो यस्मादिष्टापूर्तक्रियात्मकः ॥
स च दारात्मकः सर्वं ज्ञेयमर्थैकसाधनम् ॥ १६ ॥ निजेनापि दरिद्रेण लोको लज्जति बंधुना ॥ परोपि हि मनुष्याणामैश्वर्यात्स्वजनायते ॥
॥ १७ ॥ न दरिद्रं समीपेपि स्थितवंतं प्रपश्यति ॥ दूरस्थमपि वित्ताढ्यमादराद्भजते जनः ॥ १८ ॥ तस्मात्प्रयत्नतः पूर्वमर्थमेव प्रसाधयेत् ॥
स हि मूलं त्रिवर्गस्य गुणानां गौरवस्य च ॥ १९ ॥ सर्वेपि हि गुणा विद्याकुलशीलादयो नृणाम् ॥ सति तस्मिन्नसंतोपि संति संतोपि
नासति ॥ २० ॥ शास्त्रं शिल्पं कलाः कर्म यच्चान्यदपि चेष्टितम् ॥ साधनं सर्वमर्थानामर्था धर्मादिसाधनाः ॥ २१ ॥ साधनानां त्रिवर्गोऽस्ति
तं विना केवलं नृणाम् ॥ अजागलस्तनस्येव निधनायैव संभवः ॥ २२ ॥ प्राक्पुण्यैर्विपुला संपद्धर्मकामादिहेतुजा ॥ भूयो धर्मेण सामुत्र तयां
तांविति च क्रमः ॥ २३ ॥ एकचक्रकमेतद्धि प्रोक्तमन्योन्यहेतुकम् ॥ पूर्वपश्चिमबाहुभ्यामुत्तराधरमध्यमाः ॥ २४ ॥ विज्ञाय मतिमानेवं यस्त्रिव
र्गं निषेवते ॥ संख्याशतसमायुक्तैरवाप्नोत्युत्तरोत्तरम् ॥ २५ ॥ नाभार्यस्याधिकारोस्ति त्रिवर्गे निर्धनस्य वा ॥ ना भार्यायामतः पूर्वमर्थमेव

१ स नः—इ० पा० । २ विप्राणाम् । ३ लोको निजोऽप्यपार्थस्य धात्रुर्भवति भूमिप—इति पाठान्तरम् । ४ रक्षणाय च—इ०पा० । ४ सम्पदा । ५ धर्मार्थी ।

प्रसाधयेत् ॥ २६ ॥ तस्मात्क्रमागतैरर्थैः स्वयं वाधिगतैर्युतः ॥ क्रियायोग्यैः समर्थश्च कुर्याद्दारपरिग्रहम् ॥ २७ ॥ अनुरूपे कुले जातां श्रुत
वित्तक्रियादिभिः ॥ लभेतानिंदितां कन्यां मनोज्ञां धर्मसाधनाम् ॥ २८ ॥ पुमानर्धपुमांस्तावद्यावद्भार्यां न विंदति ॥ तस्माद्यथाक्रमं काले
कुर्याद्दारपरिग्रहम् ॥ २९ ॥ एकचक्रो रथो यद्वदेकपक्षो यथा खगः ॥ अभार्योपि नरस्तद्वदयोग्यः सर्वकर्मसु ॥ ३० ॥ पत्नीपरिग्रहाद्धर्मस्तथा
र्थो बहुलाभतः ॥ सत्प्रीतियोगात्कामोऽपि त्रयमस्यां विदुर्बुधाः ॥ ३१ ॥ त्रिधा विवाहसंबंधो हीनतुल्याधिकैः सह ॥ तुल्यैः सह समस्ते
षामितरौ नीचमध्यमौ ॥ ३२ ॥ असमैर्निंद्यते सद्भिरुत्तमैः परिभूयते ॥ तुल्यैः प्रशस्यते यस्मात्तस्मात्साधुतमो मतः ॥ ३३ ॥ कृत्वैवाधि
कसंबंधमपमानं समश्नुते ॥ न चैषामानतिं गच्छेन्नैव नीचैः सहेष्यते॥३४॥उत्तमोऽपि च संबंधो नीचैस्तत्समतां व्रजेत् ॥ अतस्तं वर्जयेद्धीमा
न्निंदितं सदृशोत्तमैः ॥ ३५ ॥ विजातीयैश्च संबंधं सहेच्छंति न सूरयः ॥ उभयोर्भ्रश्यते तेन यथा कोकिलया शुकः ॥ ३६ ॥ तद्वाति कुलबा
ह्यत्वादवश्यं चावमानतः ॥ प्रतिपत्तेरशक्यत्वाच्चोत्तमोपि न शस्यते ॥ ३७ ॥ एकेऽपि परिहर्तव्या अन्ये परिहरंत्युत ॥ तस्माद्यवपि नैवेष्टौ
संबंधावधमोत्तमौ ॥ ३८ ॥ एकपात्रादिभिर्येषामुपचारैः परस्परम् ॥ प्रत्यहं वर्धते स्नेहः संबंधः सोभिधीयते ॥ ३९ ॥ यत्रावाहविवाहादावन्यो
न्याः प्रतिपत्तयः ॥ स्पर्धयेव प्रवर्धंते तं संबंधं विदुर्बुधाः ॥ ४० ॥ व्यसनेभ्युदये वापि येषां प्राणैर्धनैरपि ॥ सदैकप्रतिपत्तित्वं संबंधानां
स उत्तमः ॥ ४१ ॥ स्नेहव्यक्तौ मनुष्याणां द्वावेव निकषोपलौ ॥ तथा कृतज्ञतायां च व्यसनाभ्युदयागमौ ॥ ४२ ॥ स च स्नेहो नृणां प्रायः
समेष्वेव हि दृश्यते ॥ साम्यं चाप्युपगंतव्यं वित्तशीलकुलादिभिः ॥ ४३ ॥ तस्माद्विवाहसंबंधं सख्यमेकान्तकारिणाम् ॥ सदृशैरेव कुर्वीत
नोत्तमे नाप्यनुत्तमैः ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि स्त्रीलक्षणसद्वृत्तवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥
॥ ६ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ असपिंडा च या मातुरसगोत्रा च या पितुः ॥ सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ १ ॥ सहजो
न भवेद्यस्या न च विज्ञायते पिता ॥ नोपयच्छेत तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशंकया ॥ २ ॥ ब्राह्मणानां प्रशस्ता स्यात्सवर्णा दारकर्मणि ॥ काम
शस्तु प्रवृत्तानामिमाः स्युः क्रमशोऽवराः ॥ ३ ॥ क्षत्रस्यापि सवर्णा स्यात्प्रथमा द्विजसत्तमाः ॥ द्वे चावरे तथा प्रोक्ते कामतस्तु न धर्मतः ॥ ४ ॥

१ त्याज्यः सर्वेषु कर्मसु–इ०पा० । २ सम्बन्ध इति शेषः । ३ तस्मिन्काले हि दृश्यते–इ०पा० । ४ नापि चाधमैः–इ०पा० । ५ इतः प्राक्कस्मिन्पुस्तकेऽध्यायार्धकथानुसंधानार्थम्–"अथोत्रिविधसंबंधनिर्णयः"–इ०पा० । ६ उद्वहेदित्यर्थः–'उपायमः–' इत्यात्मनेपदम् ।

वैश्यस्यैका वरा प्रोक्ता सवर्णा चैव धर्मतः ॥ तथावरा कामतस्तु द्वितीया न तु धर्मतः ॥ ५ ॥ शूद्रैवं भार्या शूद्रस्य धर्मतो मनुरब्रवीत् ॥ चतुर्णामपि वर्णानां परिणेता द्विजोत्तमः ॥ ६ ॥ न ब्राह्मणक्षत्रिययोरापद्यपि हि तिष्ठतोः ॥ कस्मिंश्चिदपि वृत्तांते शूद्रा भार्योपदिश्यते ॥ ॥ ७ ॥ हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहंतो द्विजातयः ॥ कुलान्येव नयंत्याशु ससंतानानि शूद्रताम् ॥ ८ ॥ शूद्रमारोप्य वेद्यां तु पतितोत्रिर्बभूव ह ॥ उतथ्यः पुत्रजननात्पतितत्वमवाप्तवान् ॥ ९ ॥ शूद्रस्य पुत्रमासाद्य शौनकः शूद्रतां गतः ॥ भृग्वादयोप्येवमेव पतितत्वमवाप्नुयुः ॥ १० ॥ शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणो यात्यधोगतिम् ॥ जनयित्वा सुतं तस्यां ब्राह्मण्यादेव हीयते ॥ ११ ॥ दैवपित्र्यातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ॥ नादन्ति पितरो देवाः स च स्वर्गं न गच्छति ॥ १२ ॥ वृषलीफेनपीतस्य निःश्वासोपहतस्य च ॥ तस्यां चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ १३ ॥ चतुर्णामपि विप्रेन्द्राः प्रेत्येह च हिताहितम् ॥ समासतो ब्रवीम्येष विवाहाष्टकमुत्तमम् ॥ १४ ॥ ब्राह्मो दैवस्तथा चार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥ गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ १५ ॥ ये यस्य धर्म्या वर्णस्य गुणदोषौ च यस्य यौ ॥ शृणुध्वं तद्द्विजश्रेष्ठाः प्रसवे च गुणागुणम् ॥ १६ ॥ विप्रस्यं चतुरः पूर्वान्क्षत्रस्य चतुरोऽवरान् ॥ विट्शूद्रयोस्तु त्रीनेव विद्याद्धर्मानराक्षसान् ॥ १७ ॥ चतुरो ब्राह्मणस्याद्यान्प्रशस्तान्कवयोविदुः॥ राक्षसं क्षत्रियस्यैकमासुरं वैश्यशूद्रयोः ॥ १८ ॥ क्षत्रियाणां त्रयो धर्म्या द्वावधर्म्यौ स्मृताविह ॥ पैशाचश्चासुरश्चैव न कर्त्तव्यौ कथंचन ॥ १९ ॥ पृथक्पृथग्वा मिश्रौ वा विवाहौ पूर्वचोदितौ ॥ गान्धर्वो राक्षसश्चैव धर्म्यौ क्षत्रस्य तौ स्मृतौ ॥ २० ॥ आच्छाद्य चार्चयित्वा तु श्रुतशीलवते स्वयम् ॥ आहूय दानं कन्याया ब्राह्मो धर्मः प्रकीर्तितः ॥ ॥ २१ ॥ वितते चापि यज्ञे तु कर्म कुर्वति चार्त्विजि ॥ अलंकृत्य सुतादानं दैवो धर्म उदाहृतः ॥ २२ ॥ एकं गोमिथुनं द्वे वा वरादादाय धर्मतः ॥ कन्याप्रदानं विधिवदार्षीयो धर्म उच्यते ॥ २३ ॥ सहोभौ चरतं धर्ममिति वाचानुभाष्य तु ॥ कन्याप्रदानमभ्यर्च्य प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ २४ ॥ ज्ञातिभ्यो द्रविणं दत्त्वा कन्यायाश्चैव शक्तितः ॥ कन्याप्रदानं स्वच्छन्दादासुरो धर्म उच्यते ॥ २५ ॥ इच्छयान्योन्यसंयोगः कन्यायाश्च वरस्य च ॥ गान्धर्वः स विधिर्ज्ञेयो मैथुन्यः कामसंभवः ॥ २६ ॥ हत्वा छित्त्वा च भित्त्वा च क्रोशन्तीं रुदतीं गृहात् ॥ प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसो विधिरुच्यते ॥ २७ ॥ सुप्तां मत्तां प्रमत्तां च रहो यत्रोपगच्छति ॥ स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचः कथितोऽष्टमः ॥ २८ ॥

१ जातित्वाद्वाप । २ शय्यां तु–इ० पा० । ३ षडानुपूर्व्या विप्रस्य–इ० पा० । ४ द्वौ धर्म्यौ वैश्यशूद्रयोः–इ० पा० ।

जलपूर्वं द्विजाग्र्याणां कन्यादानं प्रशस्यते ॥ इतरेषां तु वर्णानामितरेतरकाम्यया ॥ २९ ॥ यो यस्यैषां विवाहानां विभूनां कीर्तितो
गुणः ॥ तं निबोधत वै विप्राः सम्यक्कीर्तयतो मम ॥ ३० ॥ कुलानि दश पूर्वाणि तथान्यानि दशैव तु ॥ स हि तान्यात्मना चैव मोचयत्येनसो
ध्रुवम् ॥ ३१ ॥ ब्राह्मीपुत्रः सुकृतकृद्दैवोढाजं सुतं शृणु ॥ दैवोढाजः सुतो विप्राः सप्त सप्त परावरान् ॥ आर्षोढाजः सुतः स्त्रीणां पुरुषांस्ता
रयेद्द्विजाः ॥ ३२ ॥ ब्राह्मादिषु विवाहेषु चतुर्ष्वेवानुपूर्वशः ॥ ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्रा जायंते शिष्टसंमताः ॥ ३३ ॥ रूपसत्त्वगुणोपेता धनवन्तो
यशस्विनः ॥ पुत्रवन्तोऽथ धर्मिष्ठा जीवन्ति च शतं समाः ॥ ३४ ॥ इतरेषु निबोधध्वं नृशंसानृतवादिनः ॥ जायन्ते दुर्विवाहेषु ब्रह्मधर्मद्विषः
सुताः ॥ ३५ ॥ अनिन्दितैः स्त्रीविवाहैरनिन्द्या भवति प्रजा ॥ निन्दितैर्निंदिता नृणां तस्मान्निन्द्यान्विवर्जयेत् ॥ ३६ ॥ करग्रहणसंस्काराः
सवर्णासु भवन्ति वै ॥ असवर्णास्त्वयं ज्ञेयो विधिरुद्वाहकर्मणि ॥ ३७ ॥ बाणः क्षत्रियया ग्राह्यः प्रतोदो वैश्यकन्यया ॥ वसनस्य दशा
ग्राह्या शूद्रयोत्कृष्टवेदने ॥ ३८ ॥ न कन्यायाः पिता विद्वान्गृह्णीयाच्छुल्कमण्वपि ॥ गृह्णन्हि शुल्कं लोभेन स्यान्नरोऽपत्यविक्रयी ॥ ३९ ॥
स्त्रीधनानि तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ॥ नारीयानानि वस्त्रं वा ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ ४० ॥ आर्षे गोमिथुनं शुल्कं केचिदाहुर्मृषैवं
तत् ॥ अल्पो वापि महान्वापि विक्रयस्तावदेव सः ॥४१॥ यासां नाददते शुल्कं ज्ञातयो न स विक्रयः ॥ अर्हणं तत्कुमारीणामानृशंस्यं च
केवलम् ॥ ४२ ॥ इत्थं दारान्समासाद्य देशमग्र्यं समावसेत् ॥ ब्राह्मणो द्विजशार्दूल य इच्छेद्विपुलं यशः ॥ ४३ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ को
देशः परमो ब्रह्मन्कश्च पुण्यो मतस्तव ॥ प्रवसन्यत्र विप्रेन्द्र यशः प्राप्नोति कंजज ॥ ४४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ न हीयते यत्र धर्मश्चतुष्पात्स
कलौ द्विजाः ॥ स देशः परमो विप्राः स च पुण्यो मतो मम ॥ ४५ ॥ विद्वद्भिः सेवितो धर्मो यस्मिन्देशे प्रवर्तते ॥ शास्त्रोक्तश्चापि विप्रेन्द्राः
स देशः परमो मतः ॥ ४६ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ विद्वद्भिःसेवितं धर्मं शास्त्रोक्तं च सुरोत्तम ॥ वदास्मासु सुरश्रेष्ठ कौतुकं परमं हि नः ॥ ४७ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ विद्वद्भिः सेवितः सद्भिर्नित्यमद्वेषरागिभिः ॥ हृदयेनाभ्यनुज्ञातो यो धर्मस्तं निबोधत ॥४८॥ कामात्मता न प्रशस्ता न वेहा
स्याप्यकामता ॥ काम्यो हि वेदाधिगमः कर्मयोगश्च वैदिकः ॥ ४९ ॥ संकल्पाज्जायते कामो यज्ञाद्यानि च सर्वशः ॥ व्रता नियमधर्माश्च सर्वे संक
ल्पजाः स्मृताः ॥ ५० ॥ कामादृते क्रियाकारी दृश्यते नेह कर्हिचित् ॥ यद्यद्धि कुरुते कश्चित्तत्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥५१॥ निगमो धर्ममूलं स्यात्स्मृ

१. परं ब्रह्मविदः–इ० पा० । २ महर्षयः–इ० पा० । ३ महीयते–इ० पा० । ४ नियमा धर्ममूलं स्युः–इ० पा० ।

तिशीले तथैव च ॥ तथाचारश्च साधूनामात्मनस्तुष्टिरेव च ॥ ५२ ॥ सर्वं तु समवेक्षेत निश्चियं ज्ञानचक्षुषा ॥ श्रुतिप्राधान्यतो विद्वान्स्व धर्मे निवसेत वै ॥ ५३ ॥ श्रुतिस्मृत्युदितं धर्ममनुतिष्ठन्सदा नरः ॥ प्राप्य चेह परां कीर्तिं याति शक्रसलोकताम् ॥५४॥ श्रुतिस्तु वेदो विज्ञेयो धर्मशास्त्रं तु वै स्मृतिः ॥ ते सर्वार्थेषु मीमांस्ये ताभ्यां धर्मो हि निर्बभौ ॥ ५५ ॥ योऽवमन्येत ते चोभे हेतुशास्त्राश्रयाद्द्विजः ॥ स साधुभिर्बहिष्कार्यो नास्तिको वेदनिन्दकः ॥ ५६ ॥ वेदः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ॥ एतच्चतुर्विधं विप्राः साक्षाद्धर्मस्य लक्षणम् ॥ ॥ ५७ ॥ धर्मज्ञानं भवेद्विप्रा अर्थकामेष्वसज्जताम् ॥ धर्मं जिज्ञासमानानां प्रमाणान्नैगमं परम् ॥ ५८ ॥ निषेकादिश्मशानांतो मन्त्रैर्यस्योदितो विधिः ॥ अधिकारो भवेत्तस्य वेदेषु च जपेषु च ॥ ५९ ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरम् ॥ तदेव निर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ॥ ६० ॥ यस्मिन्देशे य आचारः पारंपर्यक्रमागतः ॥ वर्णानां सांतरालानां स सदाचार उच्यते ॥ ६१ ॥ कुरुक्षेत्रं च मत्स्याश्च पंचालाः शूरसेनयः ॥ एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्तादनंतरम् ॥ ६२ ॥ एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ॥ स्वंस्वं चरित्रं शिक्षंति पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥ ६३ ॥ हिमवद्विंध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि ॥ प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ ६४ ॥ आ समुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात ॥ तयोरेवांतरं गिर्योरार्यावर्त्तं विदुर्बुधाः ॥६५॥ अटते यत्र कृष्णा गौर्मृगो नित्यं स्वभावतः ॥ स ज्ञेयो याज्ञिको देशो म्लेच्छदेशस्त्वतः परः ॥६६॥ एतान्नित्यं शुभान्देशान्संश्रयेत द्विजोत्तमः ॥ यस्मिन्कस्मिंश्च निवसेत्पादजो वृत्तिकर्शितः ॥ ६७ ॥ प्रकीर्तितेयं धर्मस्य बुधैर्योनिर्द्विजोत्तमाः ॥ संभवश्चास्य सर्वस्य समासान्न तु विस्तरात् ॥ ६८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि विवाहधर्मवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कर्तव्यं यद्गृहस्थेन तदिदानीं निबोधत ॥ गदतो द्विजशार्दूल विस्तराच्छास्त्रतस्तथा ॥ ॥ १ ॥ वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत गृह्यं कर्म यथाविधि ॥ शुभदेशाश्रयश्चैव पत्नी वैवाहिकी गृहे ॥ २ ॥ स्वाश्रयेण विना शक्यं न यस्माद्रक्षणादिकम् ॥ वित्तानामिव दाराणामतस्तद्विधिरुच्यते ॥ ३ ॥ हेतवो हि त्रिवर्गस्य विपरीतास्तु मानद ॥ अरक्षणाद्भवंत्यस्मादमीषां रक्षणं मतम् ॥ ४ ॥ निसर्गात्पुंस्यसंतोषाद्गुणदोषविमर्षतः ॥ दुष्टानां चापि संसर्गाद्रक्ष्या एव च योषितः ॥ ५ ॥ पुरुषस्थानवेश्मानि त्रिविधं प्राहुराश्रयम् ॥ वित्तानां रक्षणाद्यर्थमपूर्वाधिगमाय च ॥ ६ ॥ कुलीनो नीतिमान्प्राज्ञः सत्यसंधो दृढव्रतः ॥ विनीतो धार्मिकस्त्यागी विज्ञेयः पुरुषाश्रयः ॥ ७ ॥ नगरे

१ हि मानवः–इ०पा० । २ ब्रह्मसलोकताम्–इ०पा० । ३ धर्मः–इ० पा० । ४ गिरिनद्योः–इ०पा० । ५ ब्राह्मणो वृत्तिकर्शितः–इ० पा० । ६ विपरीतार्थसाधकाः–इ० पा० । ७ स्वामी–इ०पा० ।

खर्वटे खेटे ग्रामे चापि क्रमागते ॥ यात्रावशाद्वा निवसेद्धार्मिकाद्यजनान्विते ॥ ८ ॥ गुरुणानुमतस्तत्र ग्रामण्यादिजनेन वा ॥ प्रतिवेश्माद्यबाधेन शुद्धं कुर्यान्निवेशनम् ॥ ९ ॥ द्वा¹रचत्वरशालानां सर्वकारुकवेश्मनाम् ॥ द्यूतसूनासुरावेशनटराजानुजीविनाम् ॥ १० ॥ पाखंडदेववीथीनां राजमार्गकुलस्य च ॥ दूरात्सुगुप्तं कर्तव्या जीविका विभवोचिता ॥ ११ ॥ सापिधानैकनिष्काशं शुद्धपृष्टं समंततः ॥ सद्वृत्तात्तजनाकीर्णमदुष्टप्रातिवेशिकम् ॥ १२ ॥ प्रागुदक्प्रवणे देशे वास्तुविद्याविधानतः ॥ प्रविभक्तक्रियाकांक्षं सर्वर्तुकमनोहरम् ॥ १३ ॥ अर्चास्नानोदकागारगोष्ठागारमहानसैः ॥ युक्तं गोवाजिशालाभिः सदासीभृत्यकाश्रयैः ॥ १४ ॥ बहिरंतःपुरस्त्रीकं सर्वोपकरणैर्युतम् ॥ विभक्तशयनोद्देशमाप्तवृद्धैरधिष्ठितम् ॥ १५ ॥ अरक्षणाद्धि दाराणां वर्णसंकरजादयः ॥ दृष्टा हि बहवो दोषास्तस्माद्रक्ष्याः सदा स्त्रियः ॥१६॥ न ह्यासां प्रमदं दद्यान्न स्वातंत्र्यं न विश्वसेत् ॥ विश्वस्तवच्च चेष्टेत न्याय्यं भर्त्सनमाचरेत् ॥१७॥ नाधिकारं क्वचिद्दद्यादृते पाकादिकर्मणः ॥ स्त्रीणां ग्रामीणवत्ता हि भोगायालं सुशासिता ॥ ॥ १८ ॥ नित्यं तत्कर्मयोगेन ताः कर्तव्या निरंतराः ॥ इत्येवं सर्वदा व्याप्तेः स्यादविघ्ननिराश्रया ॥ १९ ॥ दौर्गत्य²मतिरूपं चाप्यसत्संगः स्वतंत्रता ॥ पानाशनकथागोष्ठीप्रियत्वाकर्मशीलता³ ॥ २० ॥ कुहकेक्षणिकामुंडाभिक्षुकीसूतिकादिभिः ॥ गोप्रसंगैस्तथास⁴द्भिर्लिंगियाचकशिल्पिभिः ॥ २१ ॥ संवाहोद्यानयात्रासूद्यानेष्वामंत्रणादिषु ॥ प्रसंगस्तीर्थयात्रार्थं धर्मेषु प्रकटेषु च ॥ २२ ॥ विप्रयोगः सदा भर्त्रा तज्ज्ञातिकुलनिःस्वता ॥ अमाधुर्यकदर्यत्वे भृशं पुंसां च वाच्यता ॥ २३ ॥ अतिक्रौर्यमतिक्षांतिरत्यंताभीतिपातनम् ॥ स्त्रीभिर्जितत्वमत्यर्थं सत्यं तास्ताः सदोषताः ॥२४॥ स्त्रीणां⁵ पत्युरधीनत्वात्पुमानेव हि निंद्यते ॥ भर्तुरेव हि तत्पाड्यं यद्भृत्यानामयोग्यता ॥२५॥ तस्माद्यथोदितास्त्वेता रक्ष्याः शासनताडनैः॥ ताडनैश्च यथाकालं यथावत्समुपाचरेत्॥२६॥ परिगृह्य बहून्दारानुपचारैः समो भवेत् ॥ यथाक्रमोचितैः कर्म दानसत्कारवासनैः ॥ २७ ॥ प्रथमोभिजनो धर्मो योग्यत्वं च सुपुत्रता ॥ पक्षे वित्तं विशेत्स्त्रीणां मानस्तत्कारणं तथा ॥ २८॥ तस्मान्मानो न कर्तव्यो हेयश्चापि न तत्कृतः ॥ गुरुत्वे लाघवे वापि सतां कार्यं निबंधनम् ॥२९॥ आकस्मिके प्रयुंजानः प्रेक्षावान्मानलाघवे ॥ स यत्किंचनकारित्वाच्चायमेवैति लाघवम् ॥ ३० ॥ यथामानापमानौ हि प्रयुज्येतानिमित्ततः ॥ तन्निमित्ता जनत्यागे प्रयतंते तदाश्रिताः ॥ ३१ ॥ एत

१ द्वारचत्वरनागानां शस्त्रकारकवेश्मनाम् ॥ अतिन्यूनावरावेशनटरंगानुजीविनाम् ॥ पाखंडदेवतीर्थानाम्–इ० पा० । २ सौगन्ध्यमतिरूपत्वमुत्सुकेच पतिव्रता–इ० पा० । ३ पानगेयकथागोष्ठीप्रियत्वाकर्मशीलता–इ० पा० । ४ प्रसंगार्थैस्तयासत्स्त्रीलिंगधारकशिल्पिभिः–इ० पा० । ५ स्त्रीणां पत्युरधीनत्वं प्रमाणैरधिगम्यते–इ० पा० ।

देव ह्यपत्यानां ज्ञेयं माननकारणम् ॥ यंत्स्वापत्यनिमित्तेषु प्रधाने कुलयोग्यते ॥ ३२ ॥ तत्संयोगात्सुखं पुंसां महद्दुःखं वियोगतः ॥ तत्प्राप्तिः प्रति
हातव्या स्वार्थायैव प्रियाण्यपि ॥ ३३ ॥ अतः स्वार्थैकनिष्ठोऽयं लोकः सर्वोऽवसीयते ॥ तत्प्रसिद्धिर्भवेदस्तमानाद्भ्रांतिविधायकः ॥ ३४ ॥ ततो
दारादिका भृत्या नियंतव्यास्तथा द्विजाः ॥ यथेहामुत्र वा श्रेयः प्राप्नुयादुत्तरोत्तरम् ॥ ३५ ॥ स्त्रीणां धर्मार्थकामेषु नातिसंधानमाचरेत् ॥ तासां
तेष्वभिसंधानाद्भवेदात्माभिसंहितः ॥ ३६ ॥ जाया त्वर्धं शरीरस्य नृणां धर्मादिसाधने ॥ नातस्तासु व्यथां कांचित्प्रतिकूलं समाचरेत ॥ ३७ ॥
यज्ञोत्सवादौ नाकस्मात्कांचिदासां विशेषयेत् ॥ वस्त्रतांबूलदानादौ प्रतिपत्तौ समो भवेत् ॥३८॥ ॥ प्रियाप्रियत्वं भेदो हि कामतस्तु रहोगतः ॥
उपचारैः पुनर्वाक्यैस्तुल्यवृत्तिः प्रशस्यते ॥३९॥ आर्तवे तु पुनः सर्वा उपगम्याः प्रिया इव ॥ ॥ पूर्वाभिजातधर्मार्था पुत्रिणी चोत्तरोत्तरम्॥४०॥
उदग्गच्छेदनेनैव विधिना नित्यमार्तवे ॥ तुल्यवृत्तिर्यथाकालं स्वंस्वं वासमखंडयन् ॥ ४१ ॥ नित्यपर्यायवासानामपादानमसून्विदुः ॥ ऋतुदुःखं
प्रमोदश्च तथा पूर्वं समागतः ॥ ४२ ॥ अन्यया सह यद्दुःखं सदसद्वा रहोगतम् ॥ उत्कंठितं वा यत्किंचित्सपत्नीषु न तद्वसेत् ॥४३ ॥ यत्किंचिदन्य
संबद्धमन्यथा कथितं मिथः ॥ तस्य कुर्यादनिर्वेदमात्मनैव विचिंतयेत्॥४४॥अन्योन्यमत्सराख्यानैर्न ता वाचापि भर्त्सयेत्॥ गुणदोषौ च विज्ञाय
स्वयं कुर्यान्न निष्कलौ ॥ ४५ ॥ वस्त्रालंकारभोज्यादौ तदपत्येष्वनुक्रमात् ॥ मातृदोषाननादृत्य तुल्यदृष्टिः पिता भवेत् ॥ ४६ ॥ अन्यस्यान्यगतै
र्दोषैर्दूषणं न हि नीतिमत् ॥ यत्तु तेषामपत्यं तु तत्तुल्यमुभयोरपि ॥ ४७ ॥ प्रीतिं द्वेषमभिप्रायं शौचाशौचगतागमान् ॥ बहिरंतश्च जानीयाद्दास
गूढचरैः सदा ॥ ४८ ॥ आत्मानमपि विज्ञाय चित्तवृत्तेरनीश्वरम् ॥ विश्वसेत कथं स्त्रीषु सर्वाविनयधामसु ॥ ४९ ॥ वृद्धदास्यः क्रमायाता धात्र्यश्च
परिचारिकाः ॥ तन्मातृपितृकाद्याश्च षण्डवृद्धाश्चरा मताः ॥ ५० ॥ विविधैस्तत्कथाख्यानैस्तुल्यशीलदयान्वितैः ॥ प्रविश्यांतरभिप्रायं विद्यात्काले
प्रयोजितैः॥५१॥ तेषुतेषु कथार्थेषु कथ्यमानेषु लक्षयेत्॥ मुखाकारादिभिर्लिंगैरभिप्रायं मनोगतम्॥५२॥सीतारुंधतिसंबंधैस्तथा शाकुंतलादिभिः॥
सदसच्चरिताख्यानैर्भावं विद्यात्प्रवृत्तितः ॥ ५३ ॥ तद्दुष्टानामदुष्टेषु साधूनामितरेषु च ॥ प्रीतिः कथाप्रबंधेषु स्यात्सख्यं पुरुषेष्वितः ॥ ५४ ॥
एवमागमदुष्टाभ्यामनुमित्या च तत्त्वतः ॥ स्त्रीणां विदित्वाभिप्रायं वर्तेताशु यथोचितम् ॥ ५५ ॥ स्त्रीभ्यो विप्रतिपन्नाभ्यः प्राणैरपि वियोज
नम् ॥ दृष्टं हि च यथा राज्ञामतो रक्षेत्प्रयत्नतः ॥ ५६ ॥ वेण्या गूढेन शस्त्रेण हतो राजा शुभध्वजः ॥ मेखलामणिना देव्या सौवीरश्च नराधि

१ हि पत्नीनाम्–इ० पा० । २ समुत्पन्न निमित्तेषु प्रधाने गुणयोग्यता ॥ यत्तया ऽऽश्रयं पुंसां महद्दुःखं वियोगवत्–इ० पा० । ३ भावं विद्यात्प्रवृत्तामः–इ० पा० । ४ तथा–इ० पा० ।

पः ॥५७॥ भ्रात्रा देवीप्रयुक्तेन भद्रसेनो निपातितः ॥ तथा पुत्रेण कारूषो घातितो दर्पणासिना॥५८॥द्वौ काशिराजौ वै वंद्यौ चानंदापुरयोषिता॥ विषं प्रयुज्य पंचत्वमानीतौ पूजितात्मकौ ॥ ५९ ॥ एवमादि महाभागा राजानो ब्राह्मणाश्च ह ॥ स्त्रीभिर्यत्र निपात्यंते तत्रान्येष्विह का कथा ॥ ॥ ६० ॥ तस्मान्नित्याप्रमत्तेन जाया रक्ष्याश्च नित्यशः ॥ यथावदुपचर्याश्च गुणदोषानुरूपतः ॥ ६१ ॥ वैषम्यादुपचाराणां विकारैश्चानिमित्तजैः ॥ विशेषेण सपत्नीकैरकस्माच्चापि वेदनैः ॥ ६२ ॥ असम्भागे च वाग्दंडपारुष्यादप्रसंगतः ॥ प्रद्वेषो भर्तरि स्त्रीणां प्रकोपश्चापि जायते ॥ ६३ ॥ ततश्चायाति वार्धक्यमुद्वोढुश्चापि शत्रुताम् ॥ तस्मान्न तान्प्रयुंजीत दोषान्दारविनाशकान् ॥ ६४ ॥ न चैताः स्वकुलाचारमधर्मं वापि चांजसा ॥ न गुणांश्चाप्युपेक्षंते प्रकृत्या किमु पीडिताः ॥ ६५ ॥ सतीत्वे प्रायशः स्त्रीणां प्रदृष्टं कारणत्रयम् ॥ परपुंसामसंप्रीतिः प्रिये प्रीतिः स्वरक्षणे ॥ ६६ ॥ तस्मात्सुरक्षिता नित्यमुपचारैर्यथोचितैः ॥ सुभृता नित्यकर्माणः कर्तव्या योषितः सदा ॥६७॥ उत्तमां सामदानाभ्यां मध्यमाभ्यां तु मध्यमाम् ॥ पश्चिमाभ्यामुभाभ्यां च अधमां संप्रसाधयेत् ॥६८॥ भेददंडौ प्रयुज्यापि प्रागपत्याद्यपेक्षया ॥ तच्छिष्टानां तदा पश्चात्सामदानप्रसाधने ॥ ६९ ॥ यास्तु विध्वस्तचारित्रा भर्तुश्चाहितकारिकाः ॥ त्याज्या एव स्त्रियः सद्भिः कालकूटविषोपमाः ॥७०॥इष्टाः कुलोद्भताः साध्व्यो विनीताभर्तृवत्सलाः ॥ सर्वदा साधनीयास्ताः संप्रदायोत्तरोत्तरैः ॥ ७१ ॥ एवमेव यथोदिष्टं स्त्रीवृत्तं योनुतिष्ठति ॥ प्राप्नोत्येव स संपूर्णं त्रिवर्गं लोकसंभवम् ॥ ७२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि विवाहधर्मेषु स्त्रीविषये नरवृत्त वर्णनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥छ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवं स्त्रीषु मनुष्याणां वृत्तिरुक्ता समासतः ॥ सांप्रतं च मनुष्येषु स्त्रीणां समुपदिश्यते ॥१॥ सम्यगाराधनात्पुसां रतिर्वृत्तिश्च योषितः ॥ पुत्राः स्वर्गाद्यदृष्टं च तस्मादिष्टो हि तद्विधिः ॥ २ ॥ कर्तव्यं नाम यत्किंचित्सर्वं वि धिमपेक्षते ॥ व्यक्तिमायाति वैफल्यं तदेवारब्धमन्यथा ॥ ३ ॥ विध्यपेक्षीणि सर्वाणि कार्याण्यविफलान्यपि ॥ हेतुभूतास्त्रिवर्गस्य महारंभा विशेषतः ॥ ४ ॥ सर्वसाध्याविधिज्ञानमागमैकनिबंधनम् ॥ साध्यं दृष्टमदृष्टं च द्वयं विधिनिषेधयोः ॥५॥ शास्त्राधिकारो न स्त्रीणां न ग्रन्थानां च धारणे ॥ तस्मादिहान्ये मन्यंते तच्छासनमनर्थकम् ॥ ६ ॥ आगमैकक्रियायोगे स्त्रीणामप्यधिकारिता ॥ मृते भर्तरि साध्वी स्यादित्यादौ स्मृतिभाषितम् ॥ ७ ॥

१ स्वादृताः–इ० पा० । २ सर्वाः–इ० पा । ३ दृष्टाः कुलोद्भवाः–इ० पा० । ४ अप्रमादोत्तरैः–इ० पा० । ५ स्त्रीवर्गं लोकसंमतम्–इ० पा० । ६ रतिर्भवति योषिताम्–इ० पा० । ७ स्थिर–इ० पा० । ८ अल्पफलानि च–इ० पा० ।

तस्मात्कार्यमकार्यं वा विज्ञाय प्रभुरागमात् ॥ गुणदोषेषु ताः सम्यक्छास्ति राजा प्रजा इव ॥ ८ ॥ सत्येव प्रमदाः काश्चिद्विशेषाधिगतागमाः ॥ यत्तु शास्त्राधिकारित्वं वचनं स्यान्निरर्थकम् ॥ ९ ॥ केचिद्वेदविदो विप्राः कृत्यैर्वैषक्रियापराः ॥ तथापि जातिमात्रेण त एवात्राधिकारिणः ॥ १० ॥ क्रियन्ते वेदशास्त्रज्ञैः प्रयोगाः शास्त्रलौकिकाः ॥ स्थितमेषामदूरेपि शास्त्रमेव निबन्धनम् ॥११॥ व्याधधीवरगोपालप्रभृतीनां च दृश्यते ॥ विष्टयं गारकसौर्यादिदिनानां परिवर्जनम् ॥१२॥ गम्यागम्यादिकार्येयं नियताचारसंस्थितिः ॥ लोकानां शास्त्रवाक्यानां प्राणाः स्वेष्टनिबन्धनाः॥१३॥ तस्माच्चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणां च सर्वशः ॥ मुख्यगौणादिभेदानां ज्ञेया शास्त्राधिकारिता ॥ १४ ॥ पौर्वापर्यं तु विज्ञातुमशक्यं लोकशास्त्रयोः ॥ तच्छास्त्रमेव मंतव्यं यथा कर्मशरीरवत् ॥१५॥ आगमे च पुराणे च द्विधैव नास्तिकग्रहम् ॥ मार्गं महद्भिराचीर्णं प्रपद्येताविकल्पधीः ॥ १६ ॥ मूलं गृहस्थधर्माणां यस्मान्नार्यः पतिव्रताः ॥ तस्मादासां प्रवक्ष्यामि भर्तुराराधने विधिम् ॥१७॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि आगमनप्रशंसानाम नवमोऽध्यायः॥९॥ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ आराध्यानां हि सर्वेषामयमाराधने विधिः ॥ चित्ते ज्ञानानुवृत्तिश्च हितैषित्वं च सर्वदा ॥ १ ॥ कन्या पुनर्भूर्वेश्या च त्रिविधा एव योषितः ॥ प्रिया मध्याप्रिया चैव योग्यामध्येतरा तथा ॥ २ ॥ समा श्रेष्ठा च नीचा च भूयोपि त्रिविधाः पुनः ॥ पूर्ववत्परयोर्वृत्तिरिष्टानुक्त्या प्रियाप्रिये ॥ ३ ॥ अधमाप्रिययोरत्र पतिपत्न्यादिका मता ॥ निषिद्धानां तु भक्ष्यादि तद्धि यत्नाद्विधीयते ॥ ४ ॥ एकद्वित्वबहुत्वाद्या ये भेदाः समुदाहृताः ॥ ज्येष्ठादिवृत्ते वक्ष्यामस्तानशेषान्द्विजोत्तमाः ॥ ॥ ५ ॥ वृत्तं च द्विविधं स्त्रीणां बाह्यमाभ्यंतरं तथा ॥ भर्तुरन्यजने बाह्यं तस्याः शारीरमांतरम् ॥ ६ ॥ ज्ञातीतरविभागेन तद्बाह्यं द्विविधं पुनः ॥ पूज्यं तुल्यं कनिष्ठं च तत्प्रत्येकं पुनस्त्रिधा ॥ ७ ॥ रहोरतं प्रकाशं च शारीरमपि तत्त्रिधा ॥ भर्तुश्चित्तानुकूल्येन प्रयोक्तव्यं यथोचितम् ॥ ८ ॥ माता पिता स्वसा भ्राता पितृव्याचार्यमातुलाः ॥ सभार्या भगिनी भर्ता भर्तृमातृपितृष्वसा ॥ ९ ॥ धात्री वृद्धांगनादिश्च यस्त्वात्तसमो जनः ॥ प्रथमोढा सपत्नी च स्त्रीणां मान्यतमो गणः ॥ १० ॥ एषामेव त्वपत्यादिभगिनीभ्रातरस्तथा ॥ कनिष्ठा भर्तुरित्यादिभार्याश्चात्तसमो मतः ॥ ११ ॥ हीनोऽन्यः शासनीयस्तु तत्र तावन्न विद्यते ॥ योग्यता सुतसौभाग्यैर्न यावत्स्यात्प्रतिष्ठिता ॥ १२ ॥ यत्रापि गुरु

१ तत्रापि-इ० पा० । २ वृत्तज्ञानानुवृत्तिश्च-इ० पा० । ३ पूर्ववत्परयोर्वृत्ति विद्यान्मुक्त्वा प्रियाप्रियम्-इ० पा० । ४ एका द्विर्बहुनारीणाम्-इ० पा० । ५ सभक्ता-इ० पा० । ६ गुणः-इ० पा० ।

भर्तृणामानुकूल्येन सर्वदा ॥ वृत्तिः प्रशस्यते स्त्रीणां पूजोचाराविरोधिनी ॥ १३ ॥ देवरैः पतिमित्रैश्च परिहासक्रियोचितैः ॥ विविक्त
देशावस्थानं वर्जयेदिति नर्म च ॥ १४ ॥ प्रायशो हि कुलस्त्रीणां शीलविध्वंसहेतवः ॥ दुष्टयोगो रहो नित्यं स्वातंत्र्यमतिनर्मता ॥ १५ ॥
दुष्टसंगे त्वरा स्त्रीणां युवभिर्नर्म नोचितम् ॥ निर्भेषता स्वतंत्राणां साफल्यं रहसि व्रजेत् ॥१६॥ पुंसो दुर्दैगिताकारान्दुष्टभावप्रयोजितान् ॥ भ्रातृव
त्पितृवच्चैतान्पश्यती परिवर्जयेत् ॥ १७ ॥ पुंसोऽन्याग्रहमालापस्मितविप्रेक्षितानि च ॥ करांतरेण द्रव्याणां निबंधं ग्रहणार्पणम् ॥ १८ ॥ द्वारप्रदे
शावस्थानं राजमार्गावलोकनम् ॥ प्रेक्षोद्यानादिशीलत्वं निरुध्यादेशमालयम् ॥ १९ ॥ बहूनां दर्शने स्थानं दृष्टिवाक्कायचापलम् ॥ष्ठीवनत्वं ससी
त्कारमुच्चैर्हसितजल्पितम् ॥ २० ॥ सांगत्यं लिंगिदुष्टस्त्रीभिक्षुकीक्षणिकादिभिः ॥ मंत्रमंडलदीक्षायां सक्तिः संवसनेषु च ॥ २१ ॥ इत्येवमादिदु
र्वृत्तं प्रायो दुष्टजनोचितम् ॥ वर्जयेत्परिरक्षंती कुलत्रितयवाच्यताम् ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे
पर्वणि स्त्रीदुर्वृत्तवर्णनंनाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ या पतिं दैवतं पश्येन्मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ तच्छरीरार्धजातेव
सर्वदा हितमाचरेत्॥१॥ तत्प्रियां प्रियवत्पश्येत्तद्द्वेष्यां द्वेष्यवत्सदा ॥ अधर्मानर्थयुक्तेभ्योऽयुक्ता चास्य निवर्तते ॥२॥ प्रियं किमस्य किं पथ्यं साम्यं
चास्य कथं भवेत् ॥ ज्ञात्वैवं सर्वभृत्येषु न प्रमाद्येत वै द्विजाः ॥ ३ ॥ देवतापितृकार्येषु भर्तुः स्नानाशनादिषु ॥ सत्कारेऽभ्यागतानां च यथौचित्यं
न हापयेत् ॥४ ॥ वेश्मात्मा च शरीरं हि गृहिणीनां द्विधा कृतम् ॥ ॥ संस्कर्तव्यं प्रयत्नेन प्रथमं पश्चिमादपि ॥ ५ ॥ कृत्वा वेश्म सुसंमृष्टं त्रिकाल
विहितार्चनम् ॥ वृत्तकर्मोपभोगानां संस्कर्तव्यं यथोचितम् ॥ ६ ॥ प्रातर्मध्यापराह्णेषु बहिर्मध्यांतरेषु च ॥ गृहसंमार्जनं कृत्वा निष्काराग्न निशि
क्षिपेत् ॥ ७ ॥ गोमहिष्यादिशालानां तत्पुरीषादिमात्रकम् ॥ व्यपनेयं तु यत्नेन संमार्जन्या प्रसाधनम् ॥ ८ ॥ दासकर्मकरादीनां बाह्याभ्यंतर
चारिणाम् ॥ पोषणादिविधिं विद्यादनुष्ठानं च कर्मसु ॥९॥ शाकमूलफलादीनां वल्लीनामौषधस्य च ॥ संग्रहः सर्वबीजानां यथाकालं यथाबलम् ॥
॥ १० ॥ ताम्रकांस्यायसादीनां काष्ठवेणुमयस्य च ॥ मृन्मयानां च भांडानां विविधानां च संग्रहम् ॥ ११ ॥ कुंडकादिजलद्रोण्या कलशोदंचता
लुकाः ॥ शाकपात्राण्यनेकानि स्नेहानां गोरसस्य च ॥ १२ ॥ मुसलं कंडनीयं तु यंत्रकं चूर्णचालनी ॥ दोहन्यो नेत्रकं मंथा मंडन्यः शृंखलानि
च ॥१३॥ संदंशः कुंडिका शूलाः पट्टपिप्पलको दृषत् ॥ डाविका हस्तको दर्वी भ्राष्टस्फुटलकानि च ॥ १४ ॥ तुलाप्रस्थादिमानानि मार्जन्यः

१ पूज्यदाराविरोधिनी–इ० पा० । २ कालान्तरेण–इ०पा० । ३ विरुद्धम्–इ०पा० । ४ अश्ममयस्य–इ०पा० । ५ शूर्पवार्षिनी–इ०पा० ।

पिटाकानि च ॥ सर्वमेतत्प्रकुर्वीत प्रयत्नेन च सर्वदा ॥१५॥ हिंग्वादिकमथो जाजी पिपल्यो मरिचानि च ॥ राजिका धान्यकं शुंठी त्रिचतुर्जातकानि च ॥ १६ ॥ लवणं क्षारवर्गाश्च सौवीरकपरूषकौ ॥ द्विदलामलकं चिंचा सर्वाश्च स्नेहजातयः ॥ १७ ॥ शुष्ककाष्ठानि वल्लूरमरिष्टा पिष्टमाषयोः ॥ विकाराः पयसश्चापि विविधाः कंदजातयः ॥ १८ ॥ नित्यनैमित्तिकानां हि कार्याणामुपयोगतः ॥ सर्वमित्यादि संग्राह्यं यथावद्विभवोचितम् ॥१९॥ यत्कार्याणां समुत्पत्तावुपाहर्तुं न दृश्यते ॥ तत्प्रागेव यथायोगं संगृह्णीयात्प्रयत्नतः ॥ २० ॥ धान्यानां घृष्टपिष्टानां क्षुण्णोपहतयोरपि ॥ भृशं शुष्कार्द्रसिद्धानां क्षयवृद्धी निरूपयेत् ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि गृहधर्मवर्णनं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ व्रीहीणां कोद्रवाणां च सारधर्ममुदारकः ॥ कंगुकोद्रवयोर्ज्ञेयो वरटः पंचभागकः ॥ १॥ पंचभागान्प्रियंगूनां शालीनां च त्रयोऽष्ट च ॥ चणकानां तृतीयांशः समक्षुण्णंत्रयं विदुः ॥ २ ॥ पौनीययवगोधूमं पिष्टधान्यचतुष्टयम् ॥ तुल्यमेवावगंतव्यं मुद्गा माषास्तिला यवाः ॥३॥ पंचभागादिका घृष्टा गोधूमाः सक्तवस्तथा ॥ कुल्माषाः पिष्टमांसं च सम्यगर्धादिकं भवेत् ॥४॥ सिद्धं तदेव द्विगुणं पुन्नाको यावकस्तथा ॥ कंगुकोद्रवयोरन्नं चणकोदारकस्य च ॥ ५ ॥ द्विगुणं चीनकानां च व्रीहीणां च चतुर्गुणम् ॥ शालेः पंचगुणं विद्यात्पुराणे त्वतिरिच्यते ॥ ६ ॥ क्रियापाकविशेषास्तु वृद्धिरेवोपदिश्यते ॥ निमित्तस्य वरान्नस्य तद्वृद्धिर्द्विगुणा भवेत् ॥ ७ ॥ तस्माद्भूयो विरूढस्य चतुर्भागो विवर्धते ॥ लाजा धानाः कलायाश्च भृष्टाद्विगुणवृद्धयः ॥ ८ ॥ भ्रष्टव्यानामतोऽन्येषां पंचभागोऽधिको मतः ॥ चापकानां च पिष्टानां पादहीनाः कलायजाः ॥ ९ ॥ मुद्गमाषमसूराणामर्धपादावरोभवेत् ॥ क्लिन्नशुष्कवरान्नानां हानिर्वृद्धिर्विशिष्यते ॥ १० ॥ तथार्धेन तु शोध्यानामाढक्या मुद्गमाषयोः ॥ मसूराणां च जानीयात्क्षयं पंचमभागकम् ॥ ११ ॥ षड्भागेनातसीतैलं सिद्धार्थककपित्थयोः ॥ तथा निंबकदंबादौ विद्यात्पंचमभागकम् ॥ १२ ॥ तिलेंगुदीमधूकानां नक्तमालकुसुंभयोः ॥ जानीयात्पादकं तैलं खलमन्यत्प्रचक्षते ॥ १३ ॥ क्षेत्रकालक्रियादिभ्यः क्षयादेर्व्यभिचारतः ॥ प्रत्यक्षीकृत्य तान्सम्यगनुमित्यावधारयेत् ॥ १४ ॥ क्षीरदोषे गवां प्रस्थं महिषीणां च सर्पिषः ॥ पादाधिकमजावीनामुत्पादं तद्विदो विदुः ॥ १५ ॥ सुभूमितृणकालेभ्यो वृद्धिर्वा क्षीरसर्पिषाम् ॥ अतस्तेषां विधातव्यो ह्यर्थादेव विनि

१ सारमर्धमुदारकः–इ०पा० । २ यमनीययवगोधूमम्–इ०पा० । ३ यवकोदारवस्य च–इ०पा० । ४ त्रिगुणम् इ०पा० । ५ कुसुंभादेः इ०पा० । ६ माषकाणाम् इ० पा० । ७ ब्रह्मन्—इ० पा० ।
८ तत्तद्भागविनिश्चयः–इ० पा० ।

श्रयः ॥ १६ ॥ प्रत्यक्षीकृत्य यत्नेन पक्षमासान्तरे तथा ॥ पयोर्वृत्तैर्गवादीनां कुर्यात्संभवनिर्णयम् ॥ १७ ॥ कार्पासकृमिकोशौमौर्णक क्षौमादिकर्तनम् ॥ कुणिपंग्वंधयोषाभिर्विधवाभिश्च कारयेत् ॥ १८ ॥ बालवृद्धान्धकार्पण्ये यत्कर्तव्यमवश्यतः ॥ विनियोगं नयेत्सर्वं प्रियोप ग्रहपूर्वकम् ॥ १९ ॥ कर्मणामन्तरालेषु प्रोषिते चापि भर्तरि ॥ स्वयं वै तदनुष्ठेयं नित्यानां चाविरोधतः ॥ २० ॥ शूद्राणां स्थूलसूक्ष्मत्वं बहुत्वं च व्ययाव्ययौ ॥ मत्वा विशेषं कुर्वीत चेतनप्रतिपत्तिषु ॥ २१ ॥ कारयेद्वस्त्रधान्यादि स्वांशवृद्धैरधिष्ठितम् ॥ शूद्राणां क्षयवृद्धचादि मन्तव्यं वेतनानि च ॥ २२ ॥ क्षौमकार्पासयोर्विद्यात्सूत्रं पञ्चमभागकम् ॥ देशकालादिभागात्तु प्रत्यक्षादेव निर्णयः ॥ २३ ॥ अवघातेन तूलस्य क्षयो विंशतिभागकः ॥ छन्नां व्याप्तां तु वातेन तद्वदूर्णां प्रचक्षते ॥ २४ ॥ पञ्चाशद्भागिकीं हानिं सूत्रे कुर्वीत लक्षणात् ॥ वृद्धिस्तु मण्डसंपर्काद्दशैकादशिका भवेत् ॥ २५ ॥ श्लक्ष्णमध्यमसूत्राणामर्धाधिकसमं भवेत् ॥ स्थूलानां तु पुनर्मूल्यात्पादोनं वालचेतनम् ॥ २६ ॥ कर्मणो भूरिभेदत्वाद्देशकालप्रभेदतः ॥ तद्विज्ञैश्च एव बोद्धव्यो वालचेतननिश्चयः ॥ २७ ॥ स्थूलं दिनत्रयं देयं मध्यमं च त्रिरात्रिकम् ॥ सूक्ष्म मापक्षतो मृष्टं मासात्तत्परिकर्मकम् ॥ यदत्र क्षयवृद्धचादि तदुत्सर्गात्प्रदर्शितम् ॥२८॥ कालकर्त्रादिभेदेन व्यभिचारोपि दृश्यते ॥ शय्यासनान्य नेकानि कंबलाश्चतुराश्रिकाः ॥ २९ ॥ कंबुकाश्चावकोषाश्च मध्या रक्ताश्च भूरिशः ॥ गुरुबालादि वृद्धानामभ्यागतजनस्य च ॥ ३० ॥ भोगायानुगतो भर्त्ता कुर्याद्विविधमात्रकम् ॥ यदस्य श्वशुरादीनां कल्पितं शयनादिकम् ॥ ३१ ॥ भर्तुश्चैव विशेषेण तदन्येन न कारयेत् ॥ वस्त्रं माल्यमलंकारं विधृतं देवरादिभिः ॥ ३२ ॥ न धारयेन्न चैतेषामाक्रमेच्छयनानि वा ॥ पिण्याकनककुट्टांश्च कालरूक्षाणि यानि च ॥ ३३ ॥ हेयं पर्युषिताद्यन्नं गोभक्तेनोपयोजयेत् ॥ कुलानां बहुधेनूनां गोध्यक्षव्रजजीविनाम् ॥ ३४ ॥ किलाटगविकादीनां भक्तार्थमुपयोजनम् ॥ दध्नः समाहरेत्सर्पिर्दुहेद्वत्सान्न पीडयेत् ॥३५॥ वर्षाशरद्वसन्तेषु द्वौ कालावन्यदा सकृत् ॥ तक्रं वाप्युपयुञ्जीत श्ववराहादिपोषणे॥३६॥पिण्याकक्लेदनार्थं वा विक्रेयं वा तदर्हयेत् ॥ वृत्तिं धान्यहिरण्येन गोपादीनां प्रकल्पयेत् ॥३७॥ ते हि क्षीरव्रता लोभादुपहन्युस्तदन्वयान् ॥ दोहकालं गवां दोग्धा नातिवर्तेत वै द्विजाः ॥३८॥ प्रसरोदकयोर्गोपा मन्थकस्य च मन्थकाः ॥ मासमेकं यथा स्तन्यं मासमेकं स्तनद्वयम् ॥३९॥ सततं पाययेदूर्ध्वं स्तनमेकं स्तनद्वयम्॥ तिलपिष्टाभिः पिण्डाभिस्तृणेन लवणेन च ॥ वारिणा च यथाकालं पुष्णीयादिति वत्सकान् ॥४०॥ जरद्गुर्गर्भिणी धेनुर्व

१ आयुर्वृद्धैः–इ० पा० । २ लेखनादिति पाठः । ३ देशकालप्रविश्चितः–इ० पा० । ४ गृष्टम्–इ० पा० । ५ कोद्रादश्च–इ० पा० ।

त्सा वत्सतरी तथा ॥ पञ्चानां समभागेन घासं यूथे प्रकल्पयेत् ॥ ४१ ॥ एको गोपालकस्तस्य त्रयाणामथ वा द्वयम् ॥ पञ्चानां वत्सकश्चैकः प्रवरास्तु पृथक्पृथक् ॥ ४२ ॥ गोचरस्यानयनार्थं व्यालानां त्रासनाय च[1] ॥ घण्टाः[2] कर्णेषु बध्नीयुः शोभारक्षार्थमेव च ॥ ४३ ॥ पशव्ये व्यालनिर्मुक्ते देशे भूरितृणोदके ॥ अभूतदुष्टे वारण्ये सदा कुर्वीत गोकुलम् ॥ ४४ ॥ सगुप्तमटवीवासं नित्यं कुर्यादजाविकम् ॥ ऊर्णां वर्षे द्विरा दद्याच्चैत्राश्वयुजमासयोः ॥ ४५ ॥ यूथे वृषा दशैतासां चत्वारः पञ्च वा गवाम् ॥ अश्वोष्ट्रमहिषाणां च यथा स्युः सुखसेविताः ॥ ॥ ४६ ॥ विद्यात्कृषीवलादीनां योगं कृषिककर्मसु ॥ भक्तवेतनलाभं च कर्मकालानुरूपतः ॥ ४७ ॥ क्षेत्रकेदारवाटेषु भृत्यानां कर्म कुर्वताम् ॥ खलेषु[3] च विजानीयात्क्रियायोगं प्रतिक्षणम् ॥ ४८ ॥ योग्यतातिशयं मत्वा कर्मयोगेषु कस्यचित् ॥ ग्रासाच्छादशिरोभ्यंगैर्विशेषं तस्य कारयेत् ॥ ४९ ॥ पद्मशाकादिवापानां कन्दबीजादिजन्मनाम् ॥ संग्रहः सर्वबीजानां काले वापः सुभूमिषु ॥ ५० ॥ जातानां रक्षणं सम्यग्रक्षितानां च संग्रहः ॥ तेषां च संगृहीतानां यथावन्निवपक्रिया ॥ ५१ ॥ गृहमूलं स्त्रियश्चैव धान्यमूलो गृहाश्रमः ॥ तस्माद्धान्येषु भक्तेषु न कुर्यान्मुक्तहस्तताम् ॥ ५२ ॥ धान्यं तु संचितं नित्यं मितो भक्तपरिव्ययः ॥ न चान्ने मुक्तहस्तत्वं गृहिणीनां प्रशस्यते ॥ ५३ ॥ अल्पमित्येव नावज्ञां चरेदन्नेषु वै द्विजाः ॥ मधुवल्मीकयोर्वृद्धिं क्षयं दृष्ट्वांजनस्य च ॥ ५४ ॥ ये केचिदिह निर्दिष्टा व्यापाराः पुरुषोचिताः ॥ दंपत्योरैक्यमास्थाय तद्विदानप्रसंगतः ॥ ५५ ॥ संत्येव पुरुषा लोके स्त्रीप्रधानाः सहस्रशः ॥ तेषु तासां प्रयोक्तृत्वाददोष इति गृह्यताम् ॥ ५६ ॥ एवं योग्यतया युक्ता सौभाग्येनोद्यमेन च ॥ सम्यगाराध्य भर्तारं तत्रैनं वशमानयेत् ॥ ५७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि स्त्रीधर्मवर्णनं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रथमं प्रतिबुध्येत प्रवर्तेत स्वकर्मसु ॥ पश्चाद्भृत्यजनस्यापि भुञ्जीत च शयीत च ॥ १ ॥ भर्त्रा विरहिता स्त्री च श्वशुराभ्यां विशेषतः ॥ देहलीं नातिवर्तेत प्रतीकारे[4] महत्यपि ॥ २ ॥ उत्थाय प्रथमं भर्तुरविज्ञाता न निष्क्रमेत् ॥ क्षपायां सावशेषायां रात्रौ वा वासरादिषु ॥३॥ तद्वासभवनस्यैव शनैराहूय कार्मिकान् ॥ स्वव्यापारेषु तान्सर्वांस्तत्रतत्र नियोजयेत् ॥ ४ ॥ विबुद्धस्य ततो भर्तुर्निर्वर्त्यावश्यकं विधिम् ॥ गृहकार्याणि सर्वाणि विदधीताप्रमादतः ॥५॥ मुक्त्वावासकनेपथ्यं कर्मयोग्यं विधाय च ॥ तत्कालोचितकर्तव्यमनुतिष्ठेद्यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ महानसं सुसंमृष्टं चुल्ल्यादिविहितार्चनम् ॥ सर्वोपकरणोपेतमसंबाधमनाविलम् ॥७॥ न चा

१ शासनाय च–इ० पा० । २ घण्टाशब्दश्रवणेन गावो मेऽत्र सन्तीति शनं जायत इत्येतत्तात्पर्यम् । ३ स्थलेषु–इ० पा० । ४ प्रतीहासे–इ० पा० ।

तिगुह्यं प्रकटं प्रविभक्तक्रियाश्रयम् ॥ भर्तुराप्तजनाकीर्णं गूढं कक्षादिवर्जितम् ॥ ८ ॥ तत्र पाकादिभांडानि बहिरंतश्च कारयेत् ॥ निर्णिक्तमलपंकानि
शुक्तिवल्कादिचूर्णकैः ॥ ९ ॥ निशि कुर्वीत धूमार्चिः शोधितानि दिवातपैः ॥ दधिपात्राणि कुर्वीत सदैवांतारितानि च ॥ १० ॥ साधुकारितदु
ग्धेषु शोधितेषु दिवातपे ॥ ईषद्दृह्योक्तपात्रेषु स्वच्छं येन भवेद्दधि ॥ ११ ॥ स्नेहगोरसपाकादि कृत्वा सुप्रत्यवेक्षितम् ॥ कुर्यात्स्वयमधिष्ठाय
भर्तुः पाकविधिक्रियाम् ॥ १२ ॥ किं प्रियं च किमाग्नेयं षड्रसाभ्यंतरेषु च ॥ किं पथ्यं किमपथ्यं च स्वास्थ्यं वास्य कथं भवेत् ॥ इति यत्नाद्विजा
नीयादनुष्ठेयं च तत्तथा ॥ १३ ॥ नित्यानुरागं सत्कारमाहारं सुपरीक्षितम् ॥ महानसादौ कुर्वीत जनमाप्तं क्रमागतम् ॥ १४ ॥ शत्रुं दायादसंबंधं
क्रुद्धभीतावमानितम् ॥ अवाच्योपगृहीतं वा नैवमादीनि योजयेत् ॥ १५ ॥ पुनःपुनः प्रतिष्ठाप्य गुप्तं स्वयमधिष्ठितम् ॥ भर्तुराहारपानादि विद
ध्यादप्रमादतः ॥ १६ ॥ पाकं निर्वर्त्य मात्राणां कृत्वा स्वेदप्रमार्जनम् ॥ गन्धतांबूलमाल्यादि किंचिदादाय मात्रया ॥ १७ ॥ यथौचित्यादितत्काले
भर्तुर्विनयसंभ्रमैः ॥ तत्कालानुगतात्यर्थमाहारमुपपादयेत् ॥ १८ ॥ स्वभावामयकालानां वैपरीत्येन सर्वदा ॥ सर्वमाहारपानादि प्रयोज्यं तद्विदो
जगुः ॥ १९ ॥ हीनतुल्याधिकत्वेन भर्ता पश्यति यं यथा ॥ तं तथैवाधिकं पश्येन्न्यायतः प्रतिपत्तिषु ॥ २० ॥ सापत्नकान्यपत्यानि पश्येत्स्वेभ्यो
विशेषतः ॥ भगिनीवत्सपत्नीश्च तद्वधून्निजबन्धुवत् ॥ २१ ॥ ग्रासाच्छादशिरोभ्यंगस्नानमंडनकादिकम् ॥ सपत्नीनामकृत्वा तु आत्मनोऽपि न
कारयेत् ॥ २२ ॥ व्याधितानां चिकित्सार्थमौषधादिकमादरात् ॥ विदध्यादात्मनस्तासां सर्वाश्रितजनस्य च ॥ २३ ॥ तच्छोके शुचमादध्यात्त
त्तुष्टौ मुदमावहेत् ॥ भृत्यबन्धुसपत्नीनां तुल्यदुःखसुखा भवेत् ॥ २४ ॥ लब्धावकाशा स्वप्याच्च निशि सुप्तोत्थिता क्रमात् ॥ अन्यत्र व्ययकर्तारं
पतिं रहसि बोधयेत् ॥ २५ ॥ यदवद्यं सपत्नीनां स्वयमस्मै न तद्वदेत् ॥ दौःशील्यादि तु सापायं गूढमस्मै निवेदयेत् ॥ २६ ॥ दुर्भगामनपत्यां
वा भर्त्रा चातितिरस्कृताम् ॥ [1]अदुष्टां सम्यमाश्वास्य तेनैतामनुकूलयेत् ॥ २७ ॥ तथा वाग्दण्डपारुष्यैर्जनं भर्त्रा विपीडितम् ॥ कुर्याद्विधेयमा
श्वास्य न चेद्दोषाय तद्भवेत् ॥ २८ ॥ मत्वात्मनोनपत्यत्वं कालं चापि गतं बहुम् ॥ संतानादिकमुद्दिश्य कार्यमात्मनिवेदनम् ॥ २९ ॥ यच्चान्य
दपि जानीयात्किंचिदस्य चिकीर्षितम् ॥ तत्किलाजानतीवास्य सिद्धमेव प्रदर्शयेत् ॥ ३० ॥ वैवाहिकं विधिं भर्तुः सर्वं कृत्वा ससंभ्रमम् ॥
परिणीतां च तां पश्येन्नित्यं भगिनिकामिव ॥ ३१ ॥ पूजां संबंधिवर्गस्य मंगलं मंडलानि च ॥ कुर्यादभिनवोढायाः सुप्रहृष्टेन चेतसा ॥ ३२ ॥

१ सात्म्यं चास्य यथा भवेत्–इ० पा० । २ अधस्तां सम्यगावास्य तस्यै चाभं प्रकल्पयेत्–इ० पा० ।

मातृवच्छिक्षयेदेनां गृहकृत्येष्वमत्सरा ॥ प्रदेशिकविधिं वास्या विदध्याद्यत्नतः स्वयम् ॥ ३३ ॥ एवं भर्तुरभिप्राय सर्वमित्यादिकारयेत् ॥ सुखार्थं वापि संत्यज्य स्त्रीणां भर्ताधिदेवता ॥ ३४ ॥ भर्ताधिदेवता नार्या वर्णा ब्राह्मणदेवताः ॥ ब्राह्मणा ह्यग्निदेवास्तु प्रजा राजन्यदेवताः ॥३५॥ तासां त्रिवर्गसंसिद्धौ प्रदिष्टं कारणद्वयम् ॥ भर्तुर्यदनुकूलत्वं यच्च शीलमविप्लुतम् ॥ ३६ ॥ न तथा यौवनं लोके नापि रूपं न भूषणम् ॥ यथा प्रियानुकूलत्वं सिद्धं शश्वदनौषधम् ॥ ३७ ॥ वयोरूपादिहारिण्यो दृश्यंते दुर्भगाः स्त्रियः ॥ वल्लभा मंदरूपाश्च बह्व्यो गलितयौवनाः ॥ ३८ ॥ तस्मात्प्रियत्वं लोकानां निदानं योग्यतापरम् ॥ तां विनान्ये गुणा वन्ध्याः सर्वेऽनर्थकृतोपि वा ॥ ३९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन विदध्यादात्मयोग्यताम् ॥ परचित्तज्ञता चास्या मूलं सर्वक्रियास्विह ॥ ४० ॥ बहिरागच्छतो ज्ञात्वा कालं संमृज्य भूमिकाम् ॥ सज्जीकृतासना तिष्ठेत्तस्याज्ञां प्रतितत्परा ॥ ४१ ॥ स्वयं प्रक्षालयेत्पादावुत्थाप्य परिचारिकाम् ॥ तालवृंतादिकैः कुर्याच्छ्रमस्वेदापनोदनम् ॥४२॥ आहारस्नानपानादौ सस्पृहं यत्र लक्षयेत ॥ तदिंगितज्ञा तत्त्वेन सिद्धमस्मै निवेदयेत् ॥४३ ॥ सपत्नीपतिबंधूनां भर्तृचित्तानुकूल्यतः ॥ प्रतिपत्तिं प्रयुंजीत स्वबंधूनां न वै तथा ॥ ॥ ४४ ॥ तेषु चात्मनि च ज्ञात्वा भर्तृचित्तं प्रसादयेत ॥ प्रतिपत्तिं तथाप्येषां नाद्रियेत स्वबंधुषु ॥ ४५ ॥ अपि भर्तुरभिप्रेतं नारी तत्कुलवासिनी ॥ सत्कारैर्निजबंधूनां तेन नोपैति वाच्यताम् ॥४६॥ पूज्य एव हि संबंधः सर्वावस्थासु योषिताम् ॥ कस्ततोऽप्युपकारांशं लिप्सेत कुलजः पुमान् ॥ ४७ ॥ संपूज्य स्वसुतां तस्मै विधिवत्प्रतिपाद्यते ॥ ततोऽस्या लिप्सते नाम किमकार्यमतः परम् ॥ ४८ ॥ कन्यां प्रदाय यैर्वृत्तिरात्मनः परिकल्प्यते ॥ दासभंडनटादीनां मार्गोयं न महात्मनाम् ॥४९॥ तस्मात्स्त्रीबांधवा नित्यं प्रीतिमात्रैकसाधिनीम् ॥ प्रतिपत्तिं समादध्युः संबंधिभ्यः प्रसंगिनीम् ॥ ५० ॥ तस्या भर्तरि रक्षेत प्रीतिं लोके च वाच्यताम् ॥ आत्मनोऽसत्प्रवादं च चेष्टेरन्साधुवृत्तयः ॥ ५१ ॥ एवं विज्ञाय सद्वृत्तं स्त्री वर्त्तेत तथा सदा ॥ येन तत्परिवर्गस्य भवेद्भर्तुश्च संमता ॥ ५२ ॥ प्रियापि साधुवृत्तापि विख्याताभिजनापि च ॥ जनापवादात्संप्राप सीतानर्थं सुदारुणम् ॥५३॥ सर्वस्यामिषभूतत्वाद्गुणदोषानभिज्ञतः ॥ प्रायेणाविनयौचित्यात्स्त्रीणां वृत्तं हि दुष्करम् ॥ ५४ ॥ अगृह्यत्वान्मनोवृत्तेः प्रायः कपटदर्शनात् ॥ निरंकुशत्वाल्लोकस्य निर्वाच्या विरलाः स्त्रियः ॥ ५५ ॥ दैवयोगादयोगत्वाद्व्यवहारानभिज्ञतः ॥ वाच्यतापत्तयो दृष्टाः स्त्रीणां शुद्धेपि चेतसि ॥ ५६ ॥ तासां दैवप्रतीकारो नोपभोगादृते भवेत् ॥ चारित्रं लोकवृत्तं च एतयोर्विदुरौषधम् ॥५७॥ हिंदोलकादिक्रीडायां प्रसक्तां

१ क्षमता परा–इ० पा० ।

तरुणीं निशि ॥ रममाणां विटैः सार्धं विधवां स्वैरचारिणीम् ॥५८॥ वृद्धादिभार्यां संजायां यानगेयादिसंगिनीम् ॥ कःश्रद्दध्यात्सतीत्येवं साध्वीमपि हि योषितम् ॥ ५९ ॥ यौ चासामिंगिताकारौ संदिग्धार्थप्रसाधकौ ॥ तयोस्तत्त्वपरिज्ञानं विषयो योगिनां यदि॥६०॥ तस्माद्यथोक्तमाचारमनुतिष्ठेत्सुसंयता ॥ मिथ्यालग्नोऽप्यसद्वादः कंपयत्येव तत्कुलम् ॥६१॥ त्रिकुलया वाच्यता रक्ष्या प्रतिष्ठाप्यथ संततिः ॥ भर्तुस्त्रिवर्गसिद्धिश्चसाध्यं तत्कुलयोषिताम् ॥६२॥ पातयंत्येव दौःशील्यादात्मानं सकुलत्रयम् ॥ उद्धरंति तदेवैताः स्त्रियश्चारित्रभूषणाः॥६३॥भर्तृचित्तानुकूलत्वं यासां शीलमविच्युतम् ॥ तासां रत्नसुवर्णादि भार एव न मण्डनम् ॥ ६४ ॥ लोकज्ञाने परा कोटिः पत्यौ भक्तिश्च शाश्वती ॥ शुद्धान्वयानां नारीणां विद्यादेतत्कुलव्रतम् ॥६५॥ तस्माल्लोकश्च भर्ता च सम्यगाराधितो यया ॥ धर्ममर्थं च कामं च सैवाप्नोति निरत्यया ॥६६॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि स्त्रीधर्मकथनं नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥ ॥छ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रोषिते मंडनं स्त्रीणां पत्यौ मंगलमात्रकम्॥निष्पादनं च यत्नेन तदारब्धस्य कर्मणः॥१॥शय्यागुरुसमीपे स्याद्देहसंस्कारवर्जनम् ॥ समुपार्जनमर्थानां व्ययानां परिहापणम् ॥ २ ॥ व्रतोपवासतात्पर्यं तद्वार्तापरिमार्गणम् ॥ दैवज्ञेक्षणिकप्रश्नो देवानामुपयाचनम् ॥३॥ नित्यं तस्यागमाशंसा क्षेमार्थं देवपूजनम् ॥ न चात्युज्ज्वलवेषत्वं न सदा तैलधारणम् ॥ ४ ॥ ज्ञातिवेश्म न गंतव्यं सकामगमनेन च ॥ गुरूणामाज्ञया यावद्भर्तुराप्तजनैः सह ॥ ५ ॥ तत्रापि न चिरं तिष्ठेत्स्नानादीन्वापि नाचरेत् ॥ यावदर्थं क्षणं स्थित्वा ततः शीघ्रं समाचरेत् ॥ ६ ॥ आगते प्रकृतिस्थैव कृत्वा तात्कालिकं विधिम् ॥ मुक्तप्रवासने पथ्ये स्नाते भुक्तवति प्रिये ॥ ७ ॥ आत्मानं समलंकृत्य सविशेषं मुदान्विता ॥ देवपूजोपहारादीन्दद्यात्प्रागुपपादितान् ॥ ८ ॥ कनिष्ठामातृवज्ज्येष्ठां तदपत्यानि चात्मवत् ॥ पश्येत्तत्परिवर्गं तु नित्यं स्वपरिवर्गवत् ॥ ९ ॥ तत्पुरोनासने तिष्ठेत्पतिं नामंत्रयेत च ॥ तदभिप्रायतः कुर्यात्प्रवृत्तिं सर्वकर्मसु ॥ १० ॥ न संसृजेत तद्विष्टैः सख्यं कुर्वीत तत्प्रियैः ॥ जनमाप्ततमं तस्य सदाभर्तुश्च मानयेत् ॥ ११॥ पैतृकात्समुपानीतं वसुसौगंधिकादिकम् ॥ तस्मै निवेद्यात्मतया तदा तदुपयोजयेत् ॥ १२ ॥ सोपि तत्प्रीतये किंचिदादद्यादल्पमूल्यकम् ॥ संगोप्य मातृवत्स्थेयं तत्तथैवोपयोजयेत् ॥ १३ ॥ तत्प्रीत्यर्थं गृहीतं यद्वैलक्ष्यादिनिवृत्तये ॥ सविशेषं प्रसंगेन तस्यैतत्प्रतिपादयेत ॥ १४ ॥ स्त्रीणां यदे

१ सती चासौ जाया चेति कर्मधारयः । २ यदि योगिनां स्यात्तर्हि स्यान्नास्माकमित्यवान्तरवाक्यम् । ३ न विप्लुतम्–इ० पा० । ४ अवश्यं गमनेन च–इ०पा० । ५ तस्मै–इ० पा० ।

तत्सापत्न्यं परं मात्सर्यकारणम् ।। तस्मात्तत्परिहर्तव्यं परमोदा[1]रचर्यया ।। १५ ।। तथा कल्पितनेपथ्या भर्तुः पर्यायवासरे ।। ह्रियमा[2]दयमानेव पतिं गच्छेद्विसर्जिता ।। १६ ।। गत्वा रहसि भर्तारं तत्कालोचितसंभ्रमैः ।। तद्भावानुगतैस्तैस्तैः सविशेषमुपाचरेत् ।। १७ ।। प्रतिबुध्य ततः काले सविशेषं त्रपान्विता ।। ज्येष्ठाय वसतिं गच्छेद्विशेषेण तथा पुनः ।। १८ ।। अप्रातिकूल्यं ज्येष्ठाया हितमन्यत्र योषितः ।। ततः शनैस्त्ववच्छिद्य पतिं स्ववशमानयेत् ।। १९ ।। बहिष्पाकादियोगेन चतुःषष्ट्या रहोगतम् ।। ज्येष्ठामतिशयानेव भर्तारमुपरंजयेत् ।। २० ।। प्रागल्भ्यं रहसि स्त्रीणां लज्जाधिक्यं ततोऽन्यदा ।। चित्तज्ञानानुवृत्तिश्च पत्यौ संसेवनं परम् ।। २१ ।। एवमाराध्य भर्तारं गृहमाक्रम्य च क्रमात् ।। गौरवं प्रतिपत्तिं वा ज्येष्ठादिषु न हापयेत् ।। २२ ।। गृहव्यापारदानेषु पतिं गूढं तथा वदेत् ।। अधिकुर्यादनिच्छंती ज्येष्ठैवेनां यथा बलात् ।। २३ ।। सापि विज्ञाय भर्तारं कनिष्ठाकृष्टमानसम् ।। विश्रामं प्रार्थयेदेनामधिकुर्यात्सुतामिव ।। २४ ।। मत्वा भर्तुरभिप्रेतं रक्षंती निजगौरवम् ।। कृतं भर्त्रनुकूलं स्यात्तदिष्टायानुमोदयेत् ।। २५ ।। स्वामिनो यदभिप्रेतं भृत्यैः किं क्रियतेऽन्यथा ।। क्लिश्यते तत्र मूढात्मा परतन्त्रो वृथा जनः ।। २६ ।। तस्मात्सर्वास्ववस्थासु मनोवाक्कायकर्मभिः ।। हितं स्वाम्यनुकूलत्वं नारीणां तु विशेषतः ।। २७ ।। सापि ज्येष्ठा पतिं चैव गृहतंत्रं च सर्वदा ।। समावर्ज्य गुणैर्धीरा प्रागवस्थां न विस्मरेत् ।। २८ ।। न सौभाग्यमदं कुर्यान्न चौद्धत्यादिविक्रियाम् ।। नितरामानतिं गच्छेत्स[4]दानार्यभयादिव ।।२९।। यथा योग्यतया पत्यौ सौभाग्यमभिवर्धते ।। स्पर्धयेच्च कुलस्त्रीणां प्रश्रयोपाधिकं तथा ।। ३० ।। एवमाराध्य भर्तारं तत्कार्येष्वप्रमादिनी ।। पूज्यानां पूजने नित्यं भृत्यानां भरणेषु च ।। ३१ ।। गुणानामर्जने नित्यं शीलवत्परिरक्षणे ।। प्रेत्य चेह च निर्द्वंद्वं सुखमाप्नोत्यनुत्तमम् ।। ३२ ।। ।। इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि स्त्रीधर्मेषु सपत्नीकर्तव्यवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।। १४ ।।

।। ब्रह्मोवाच ।।

।। दुर्भगा च पुनर्नित्यमुपवासादितत्परा ।। बाह्येषु पतिकृत्येषु स्याद्विशेषाभियोगिनी ।। १ ।। न प्रशंसां सपत्नीषु निंदां चापि तथात्मनि ।। असूयां भर्तुरीर्ष्यां वा प्रणयं वापि दर्शयेत् ।।२।। मद्विधा या हि बह्वेतत्तस्मात्त्यंतिकमश्नुते ।। यदस्यायुष्मतो यायाद्भार्याशब्दाभिधेयताम् ।। ३ ।। न च निर्भूषणा तिष्ठेन्न चाप्युद्धतभूषणा ।। नान्यदा गंधमाल्यादि ग्राह्यं पत्युपचारतः ।। ४ ।। तन्न्यूनं सर्वशो ग्राह्यं वल्लभाया विशेषतः ।। भूषणं गंधमाल्यं तु तावत्कालमलक्षितम् ।। ५ ।। संबाधानां प्रदेशानां नित्यं स्वेदादिमार्जनम् ।। दंतनासादिपं

१ परमोदारकर्मणा–इ० पा० । २ दयतेः शानचि रूपम् । ३ विशयाय–इ० पा० । ४ स्त्रिया कार्यभरादिषु–इ० पा० ।

कानां विगंधस्य च शोधनम् ॥ ६ ॥ निमित्तं भर्तुरेतासां यत्किंचिदभिलक्षयेत् ॥ नानेन वा तयोर्यत्नं विदध्यादंगमार्जने ॥ ७ ॥ सर्वासां च सपत्नीनां सर्वत्रानुगता भवेत् ॥ वैतसीं वृत्तिमास्थाय वल्लभाया विशेषतः ॥ ८ ॥ अन्यस्या यदनुष्ठेयं यन्न सीदेत्समर्पितम् ॥ भर्तुश्चाविदितं यत्नात्त्कुर्यादविरोधि चेत् ॥ ९ ॥ कोशवस्त्रान्नतांबूलगंधपानौषधादिकम् ॥ तत्सर्वमनियुक्तानां दोषवत्वाद्विरुध्यते ॥ १० ॥ यत्तु मुक्तमनुष्ठेयं गृहसंमार्जनादिकम् ॥ स्त्रीणामनधिकारेऽपि प्रायस्तद्विधिरुच्यते ॥ ११ ॥ अभ्यंगोद्वर्तनं स्नानं भोजनं मंडनानि च॥ कुर्याद्भर्तुरपत्यानां धात्रीकर्माणि सादरम् ॥ १२ ॥ आत्मवत्तान्यपत्यानि साधयत्यनुयोगतः ॥ स्वेनाप्यमीषां वित्तेन विदध्यान्मंडनादिकम् ॥ १३ ॥ भोगः स्वयमपत्यैर्वा स्त्रीवित्तस्य पतिर्विधा ॥ पूर्वे वयस्यभिनंद्य पश्चिमे चोपयोजनम् ॥१४॥ उभयोगस्तु वा मा वा कर्मजः पृथगेव सः ॥ सद्वृत्ते त्वधिकां ख्यातिं कुर्वीत क्रियया पुनः ॥ १५ ॥ न कापि दुर्भगा नाम सुभगा नाम जातितः ॥ व्यवहाराद्भवत्येष निर्देशो रिपुमित्रवत् ॥ १६ ॥ भर्तृचित्तापरिज्ञानादननुष्ठानतोऽपि वा ॥ वृत्तैर्लोकविरुद्धैश्च यांति दुर्भगतां स्त्रियः ॥ १७ ॥ आनुकूल्यान्मनोवृत्तेः परोऽपि प्रियतां व्रजेत् ॥ प्रातिकूल्यान्निजोप्याशु प्रियः प्रद्वेषतामियात् ॥ १८ ॥ तस्मात्सर्वास्ववस्थासु मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ प्रियं समाचरेन्नित्यं तच्चित्तानुविधायिनी ॥ १९ ॥ यामन्यां कामयेत्तासां तं तया संप्रयोजयेत् ॥ कुपितां च प्रियां कांचिद्यत्नादस्मै प्रसादयेत् ॥ २० ॥ तत्पादपरिचर्यायां गात्रसंवाहने तथा[1] ॥ पीडने शिरसश्चैव परं कौशलमभ्यसेत् ॥ २१ ॥ पीडनं मृदु मध्यं च गात्रावस्थाविशेषतः ॥ मुखगात्रादिभिर्लिंगैः प्रयोज्यं तत्सुखावहम् ॥ २२ ॥ बाहूरुकटिपृष्ठेषु[2] स्कंधे शिरसि पादयोः ॥ गाढमर्दनमिच्छंति प्रायोन्यत्रापि मध्यमम् ॥ २३ ॥ निर्मांसेषु प्रदेशेषु नाभिमूलेषु मर्मसु ॥ हृद्गंडकक्षपोलादाविच्छंति मृदु मर्दनम् ॥ २४ ॥ गाढं जाग्रदवस्थायामर्धसुप्तस्य मध्यमम् ॥ किंचित्सपरिघातं च मृदुसुप्तस्य नेति वा ॥ २५ ॥ विरुद्धं सर्वगात्रेषु लोमवत्सु विशेषतः ॥ उत्कंडूयत्सु सोद्धर्षं स्नेहाक्तेषु च मर्दनम् ॥ २६ ॥ स्पर्शाद्रोमांचजननं सनखच्छुरितं शनैः ॥ पुलकोल्लेखनोपेतं शिरःकंडूश्च पार्श्वयोः ॥ ॥ २७ ॥ तेषुतेषु च गात्रेषु तत्प्रयोज्यं तथातथा ॥ निद्रागमाय तत्काले रागसंधुक्षणाय च ॥ २८॥ तिष्ठतश्चोपविष्टस्य[3] जाग्रतः स्वपतोऽपि वा॥ संवाहनं प्रशंसंति यदत्यर्थं सुखावहम् ॥ २९ ॥ नैष्पंद्यं पुलकोद्भेदो गात्राणामक्षिमीलनम् ॥ तत्प्रदेशार्पणं किंचिद्बोधेद्विकृतिदर्शनम् ॥ ३० ॥ ऊरुमूलादिदेशे च तत्पाणिप्रतिपीडनम् ॥ लक्षयेन्निपुणा यत्र[4] तत्रैवाधिकमाचरेत् ॥ ३१ ॥ एवमेव यथोदिष्टं स्त्रीवृत्तं यानुतिष्ठति[5] ॥ पतिमाराध्य संपूर्णं त्रिवर्गं साधिगच्छति ॥३२॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि स्त्रीधर्मवर्णनं नाम पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥ छ ॥

१ पादसंवाहने तथा–इ० पा० । २ कटिगुल्फेषु–इ० पा० । ३ संविष्टस्योपविष्टस्य–इ० पा० । ४ न क्षयंति व्रणा यत्र–इ० पा० । ५ अधितिष्ठति–इ० पा० ।

॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा स्त्रीलक्षणमशेषतः ॥ सद्वृत्तं च तथा स्त्रीणां जगाम स निजालयम् ॥१॥ ऋषयश्च तथा जग्मुः स्वानि धिष्ण्यान्यशेषतः ॥ स्त्रीलक्षणं तथा वृत्तं श्रुत्वा कृत्स्नं महीपते ॥ २ ॥ इत्थं लक्षणसंपन्नां भार्यां प्राप्य महीपते ॥ कर्तव्यं यद्गृहस्थेन तदिदानीं निबोध मे॥३॥ वैवाहिकाग्नौ कुर्वीत गृह्यं कर्म यथाविधि ॥ पञ्चयज्ञविधानं तु पक्तिं कुर्यात्सदा गृही॥४॥ पञ्च सूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गं न गच्छति ॥ कण्डनी पेषणी चुल्ली उदकुंभीः प्रमार्जनी ॥ ५ ॥ आसां क्रमेण सर्वासां विशुद्ध्यर्थं मनीषिभिः ॥ पञ्चोद्दिष्टा महायज्ञाः प्रत्यहं गृहमेधिनाम् ॥ ६ ॥ अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञश्च तर्पणम् ॥ होमो दैवो बलिर्भौमस्तथान्योऽतिथिपूजनम् ॥ ७ ॥ पञ्चैतान्यो महायज्ञान्न हापयति शक्तितः ॥ स गृहेपि वसन्नित्यं सूनादोषैर्न लिप्यते ॥ ८ ॥ देवतातिथिभृत्यानां पितॄणामात्मनश्च यः ॥ न निर्वपति पञ्चाना मुच्छ्वसन्न च जीवति ॥ ९ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ यस्य नास्ति गृहे त्वग्निः स मृतो नात्र संशयः ॥ न स पूजयितुं शक्तो देवादीन्ब्राह्मणोत्तमः ॥१०॥ निरग्निकस्य विप्रस्य कथं देवादयो द्विज ॥ प्रीताः स्युः शान्तये तस्य परं कौतूहलं मम ॥ ११ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि राजेन्द्र श्रूयतां परमं वचः ॥ अनग्नयस्तु ये विप्रास्तेषां श्रेयोऽभिधीयते ॥१२॥ व्रतोपवासनियमैर्नानादानैस्तथा नृप ॥ देवादयो भवन्त्येव प्रीतास्तेषां न संशयः ॥ १३ ॥ विशेषादुपवासेन तिथौ किल महीपते ॥ प्रीता देवादयस्तेषां भवन्ति कुरुनन्दन ॥ १४ ॥ ॥ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ भगवंस्त्वं तिथीन्ब्रूहि तिथीनां च विधिं हि मे ॥ प्राशनं गृह्यधर्मांश्च उपवासविधीनपि ॥ १५ ॥ मुच्येम येन पापौघात्त्वत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ संसाराच्चापि विप्रेन्द्र श्रेयसे जगतस्तथा ॥ १६ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शृणु कौरव कर्माणि तिथिगुह्याश्रितानि तु ॥ श्रुतानि घ्नंति पापानि उपोषितफलानि च ॥ १७ ॥ प्रतिपदि क्षीरप्राशनं द्वितीयायां लवणवर्जनम् ॥ तृतीयायां तिलान्नं प्राश्नीयाच्चतुर्थ्यां क्षीराशनश्च पञ्चम्याम् ॥ फलाशनः सदा षष्ठ्यां शाकाशनः सप्तम्यां बिल्वाहारोऽष्टम्यां तु ॥ १८ ॥ पिष्टाशनो नवम्यामनग्निपाकाहारो दशम्यामेकादश्यां घृताहारो द्वादश्यां पायसाहारः ॥ त्रयोदश्यां गोमूत्राहारश्चतुर्दश्यां यवान्नाहारः ॥ १९ ॥ कुशोदकप्राशनः पौर्णमास्यां हविष्याहारोऽमावास्यायाम् ॥ एष प्राशनविधिस्तिथीनामेव चानेन विधिना पक्षमेकं यो वर्तयति ॥ २० ॥ सोऽश्वमेधफलं दशगुणफलमवाप्नोति ॥ स्वर्गे मन्वन्तराणि यावत्प्रतिवसति ॥ २१ ॥ उपगीयमानोप्सरोगन्धर्वैर्मासत्रयचतुष्टयम् ॥ सोश्वमेधराजसूयानां शतगुणमवाप्नोति ॥ २२ ॥

१ निष्कृत्यर्थम्—इ० पा० । २ स्तुतिदानैः–इ० पा० ।

स्वर्गे उपगीयमानोप्सरोगन्धर्वैश्चतुर्युगानां दशशतीर्यावत्प्रतिवसति ॥ तथाष्टमांसपारणे राजसूयाश्वमेधाभ्यां सहस्रगुणफलमवाप्नोति ॥ २३ ॥ स्वर्गे चतुर्दश मन्वन्तराणि यावत्प्रतिवसति ॥ उपगीयमानोप्सरोगन्धर्वैर्य एवं नियममास्थाय वर्षमेकं वर्तयति ॥ २४ ॥ स सवितुर्लोके कालं मन्वन्तरं प्रतिवसति ॥ २५ ॥ य एवं नियमन्नाजन्नाश्वयुजनवम्यां माघमासस्य सप्तम्यां वैशाखतृतीयायां कार्तिकपौर्णमास्यां तिथिव्रतानि गृह्णाति ब्रह्मचारी गृहस्थो वनस्थो नारी नरो वा शूद्रः प्रयतमानसः दीर्घायुष्यं सवितुः सालोक्यं व्रजति ॥ २६ ॥ यैश्चापि पुरा राजन्ननेन विधिना एतासु तिथिष्वन्यजन्मान्तरे उपवासविधिः कृतः दानानि दत्तानि विविधप्रकाराणि ब्राह्मणानां तपस्विजनेषु वा ॥ २७ ॥ त्रिरात्रोपवासिनां तीर्थयात्रा तपोगुरुमातापितृशुश्रूषानिरतानां तेषां स्वर्गादिभोगवासनादिहागतानां फलनिष्पत्तिचिह्नानि मनुष्यलोके प्रत्यक्षत एव दृश्यंते॥२८॥ हस्त्यश्वयान युग्यधनरत्नकनकहिरण्यकटककेयूरग्रैवेयककटिसूत्रब्रह्मसूत्रकर्णालंकारमुकुटवरवस्त्रवरनारीवरविलेपनसुरूपगुणदीर्घायुषो विगताधिव्याधयो दानोपवासरतानां फलान्येतानि नृत्यगीतवादित्रमङ्गलपाठकशब्दैरिहाद्यापि पुण्यकृतो बोध्यमाना दृश्यन्त इति॥२९॥तथाकृतोपवासा अपि हि दृश्यंते॥ ॥ ३० ॥ तथा अदत्तदाना अकृतपुण्याश्च प्रत्यक्षत एव दृश्यंते ॥ ३१ ॥ तद्यथा काणकुष्ठिबधिरजडमूकव्यंगा रोगदारिद्र्योपसर्गव्याधिहतायुषश्च दृश्यंतेऽद्यापि मानवाः ॥ ३२ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ द्विजेंद्र तिथयः प्रोक्ताः समासेन त्वया बुध ॥ विस्तरेणैव मे भूयः प्रब्रूहि द्विजसत्तम ॥ ॥३३॥ रहस्यं यत्तिथीनां तु देवानां च विचेष्टितम् ॥ यानीष्टानि च देवानां भोज्यानि नियमास्तथा॥३४॥तानि मे वद धर्मज्ञ येन पूतो भवेन्वहम्॥ निर्द्वंद्वो हि यथा विप्र लभे यागफलानि तु ॥३५॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ रहस्यं यत्तिथीनां च भोजनं फलमेव तु ॥ यावच्च येन नियमो विशेषात्स्त्री जनस्य च ॥ ३६ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यामो रहस्यं तन्निबोध मे ॥ यन्मया नोक्तपूर्वं हि कस्यचित्सुप्रियस्य हि ॥ ३७ ॥ तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि यस्य देवस्य या तिथिः ॥ देवतानां रहस्यानि व्रतानि नियमास्तथा ॥ ३८ ॥ ताञ्छृणुष्व महाबाहो गदतो मम नारद ॥ सृष्टिं पूर्वं वदिष्यामि संक्षेपेण तिथिं प्रति ॥ ३९ ॥ तमोभूतमिदं त्वासीदलक्ष्यमवितर्कितम् ॥ जगद्ब्रह्मा समागत्यासृजदात्मानमात्मना ॥ ४० ॥ संभूतात्मैव आत्मासावण्डमध्याद्विनिःसृतः ॥ आत्मनैवात्मनो ह्यण्डं सृष्ट्वा स विभुरादितः ॥४१॥ ब्रह्मा नारायणाख्योसौ सृष्टिं कर्तुं समुद्यतः ॥ ताभ्यां सोंडकपालाभ्यां दिवं भूमिं च निर्ममे ॥ ४२ ॥ दिशश्चोपदिशश्चैव देवादीन्दानवांस्तथा ॥ तिथिं पूर्वामिमां राजंश्चकाराथ विभुः स्वयम् ॥ ४३ ॥ तिथीनां प्रवरा यस्माद्ब्रह्मणा समुदाहृता ॥ प्रतिपादितापरे पूर्वे प्रतिपत्तेन तूच्यते ॥ ४४ ॥ अस्मात्पदात्तु तिथयो यस्मात्त्वन्याः प्रकीर्तिताः ॥ अस्यांते कथयिष्यामि

उपवासविधिं परम् ॥ ४५ ॥ कार्त्तिक्यां माघसप्तम्यां वैशाखस्य युगादिषु ॥ नियमोपवासं प्रथमं ग्राहयेत विधानवित्[1] ॥ ४६ ॥ यां तिथिं नियमं
कर्तुं भक्त्या समनुगच्छति ॥ तस्यां तिथौ विधानं यत्तन्निबोध जनाधिप ॥ ४७ ॥ यदा तु प्रतिपद्यां वै गृह्णीयान्नियमं नृप ॥ चतुर्दश्यां कृताहारः
संकल्पं परिकल्पयेत् ॥ ४८ ॥ अमावास्यां न भुञ्जीत त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥ पवित्रो हि जपेन्नित्यं गायत्रीं शिरसा सह ॥ ४९ ॥ अर्चयित्वा
प्रभाते तु गन्धमाल्यैर्द्विजोत्तमान् ॥ शक्त्या क्षीरं प्रदद्यात्तु ब्रह्मा मे प्रीयतां प्रभुः ॥ ५० ॥ ततो भुञ्जीत गोक्षीरमनेन विधिना नृप ॥ एष एव विधि
र्दृष्टः सर्वासु तिथिषु नृप ॥ ५१ ॥ संवत्सरगते काले व्रतमेतत्समाप्यते ॥ व्रतांते यत्फलं तस्य तन्निबोध नराधिप ॥ ५२ ॥ विमुक्तपापः शुद्धात्मा
दिव्यदेहस्य देहिनः ॥ ब्रह्मा ददाति संतुष्टो विमानमतितेजसम् ॥ अव्याहतगतिं दिव्यं किन्नराप्सरसैर्युतम् ॥ ५३ ॥ रमित्वा सुचिरं तत्र दैवतैः सह
देववत् ॥ इह चागत्य विप्रत्वं दश जन्मान्यसौ लभेत् ॥ ५४ ॥ वेदवेदांगविद्यश्च दीर्घायुश्चैव सुप्रभः ॥ भोगी धनपतिर्दाता जायतेऽसौ कृते युगे ॥
॥ ५५ ॥ विश्वामित्रस्तु राजेन्द्र ब्राह्मणत्वजिगीषया ॥ तपश्चचार विपुलं संतापाय दिवौकसाम् ॥ ब्राह्मणत्वं न लेभेऽसौ लेभे विघ्नाननेकशः ॥
॥ ५६ ॥ ततस्तु नियमात्तेषां तिथीनां प्रवरा तिथिः ॥ उपोषिता बहुविधा ज्ञात्वा ब्रह्मप्रियां तिथिम् ॥ ५७ ॥ ततो देवो ददौ ब्रह्मा विश्वामित्राय
धीमते ॥ इहैव तेन देहेन ब्राह्मणत्वं सुदुर्लभम् ॥ ५८ ॥ तिथीनां प्रवरा ह्येषा तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ क्षत्रियो वैश्यशूद्रौ वा ब्राह्मणत्वमवाप्नुयुः ॥
॥ ५९ ॥ एवं तिथिरियं राजन्कामदा कंजजाप्रिया ॥ सरहस्या मया प्रोक्ता या नोक्ता यस्य कस्यचित् ॥ ६० ॥ हैहयैस्तालजंघैश्च तुरुष्कैर्यवनैः
शकैः ॥ उपोषिता इहात्रैव ब्राह्मणत्वमभीप्सुभिः[2] ॥६१॥ इत्येषा परमा पुण्या शिवा पापहरा तथा ॥ पठितोपासिता राजञ्छ्रद्धया च श्रुतां[3] तथा ॥
॥ ६२ ॥ माहात्म्यं चापि योप्यस्याः शृणुयान्मानवो नृप ॥ ऋद्धिं वृद्धिं तथा कीर्तिं शिवं चाप्य दिवं व्रजेत् ॥ ६३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे
शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि प्रतिपत्कल्पवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ ब्रूहि मे विस्त
राद्ब्रह्मन्प्रतिपत्कृत्यमादरात्[4] ॥ ब्रह्मपूजाविधानं च पूजने यच्च वै फलम्॥१॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शृणुष्वैकमना राजन्कथयाम्येष शांतिदम् ॥
पूर्वमेकार्णवे घोरे नष्टे स्थावरजंगमे ॥ २ ॥ स्वयंभूरभवद्देवः सुरज्येष्ठश्चतुर्मुखः ॥ ससर्ज लोकान्देवांश्च भूतानि विविधानि च ॥३॥ कायेन मनसा
वाचा जंगमस्थावराणि च ॥ पिता यः सर्वदेवानां भूतानां च पितामहः ॥ ४ ॥ तस्मादेष सदा पूज्यो यतो लोकगुरुः परः ॥ सृजत्येष जगत्कृत्स्नं

१ विधानतः–इ० पा० । २ च लंभितम्–इ० पा० । ३ अत्र विशेषतः–इ० पा० । ४ प्रतिपत्कल्पम्–इ० पा० ।

पाति संहरते तथा ॥५॥ रुद्रोऽस्य मनसो जातो विष्णुर्जातोऽस्य[1] वक्षसः ॥ मुखेभ्यश्चतुरो[2] वेदा वेदांगानि च कृत्स्नशः ॥ ६ ॥ देवाप्सरसगंधर्वाः
सयक्षोरगराक्षसाः ॥ पूजयंति सदा वीर विरिंचिं सुरनायकम् ॥७॥ सर्वो ब्रह्ममयो लोकः सर्वं ब्रह्मणि संस्थितम्॥ तस्मात्समर्चयेद्ब्रह्मन्य इच्छेच्छ्रेय
आत्मनः ॥ ८ ॥ यो न पूजयते भक्त्या सुरज्येष्ठं[3] सुरेश्वरम् ॥ न स नाकस्य राज्यस्य न च मोक्षस्य भाजनम् ॥ ९ ॥ यस्तु पूजयते भक्त्या
विरिंचिं भुवनेश्वरम् ॥ स नाकराज्यमोक्षेषु क्षिप्रं भवति भाजनम् ॥ १० ॥ तस्मात्सौम्यमना भूत्वा यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥ अर्चयित्वा सदा
देवमापन्नोपि नरो नृप ॥ ११ ॥ वरं देहपरित्यागो वरं नरकसम्भवः ॥ न त्वेवापूज्य भुंजंति[4] देवं वै पद्मसंभवम् ॥ १२ ॥ सदा पूजयते यस्तु वीर
भक्त्या पितामहम् ॥ मनुष्यचर्मणा नद्धः स वेधा नात्र संशयः॥१३॥ न हि वेधोऽर्चनात्किंचित्पुण्यमभ्यधिकं भवेत् ॥ इति विज्ञाय यत्नेन पूजनी
यः सदा विधिः ॥ १४ ॥ यो ब्रह्माणं द्वेष्टि मोहात्सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ नरो नरकगामी स्यात्तस्य संभाषणादपि ॥ १५ ॥ ब्रह्मणोर्चां प्रतिष्ठाप्य
सर्वयत्नैर्विधानतः ॥ यत्पुण्यं फलमाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥ १६ ॥ सर्वयज्ञतपोदानतीर्थवेदेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं कोटिगुणितं लभेद्वेधः
प्रतिष्ठया ॥ १७ ॥ कञ्जजं स्थापयेद्यस्तु कृत्वा शालां मनोरमाम् ॥ सर्वांगमोदित पुण्यं कोटिकोटिगुणं लभेत् ॥ १८ ॥ मातृजान्पितृजांश्चैव यां
चैवोद्वहते स्त्रियम् ॥ कुलैकार्विंशमुत्तार्य ब्रह्मलोके महीयते ॥ १९ ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्प्रलये समुपस्थिते ॥ ज्ञानयोगं समासाद्य स तत्रैव
विमुच्यते ॥ २० ॥ अथ वा राज्यमाकांक्षेज्जायते संभवांतरे ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायाः क्षितेरधिपतिर्भवेत् ॥ २१ ॥ त्रिसंध्यं यो जपेद्ब्रह्म कृत्वाष्टदल
पंकजम् ॥ पौर्णमास्यां प्रतिपदि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २२ ॥ अनेनैव स देहेन ब्रह्मा संतिष्ठते क्षितौ ॥ पापहा सर्वमर्त्यानां दर्शनात्स्पर्शनादपि ॥
॥ २३ ॥ उद्धृत्य दिवि संस्थाप्य कुलानामेकविंशतिम् ॥ तैः कुलैः सहितो नित्यं मोदते गोगतो[5] नृप ॥ २४ ॥ अप्येकवारं यो भक्त्या पूजयेत्पद्म
संभवम् ॥ पद्मस्थं मूर्तिमंतं वा ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥२५॥ पुण्यक्षयात्क्षितिं प्राप्य भवेत्क्षितिपतिर्महान् ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो ब्राह्मणश्चापि जायते॥
॥ २६ ॥ न तत्तपोभिरत्युग्रैर्न च सर्वैर्महामखैः ॥ गच्छेद्ब्रह्मपुरं दिव्यं मुक्त्त्वा भक्तिपरात्मकान् ॥२७॥ मृद्दार्वैष्टकशैलैर्वा यः कुर्याद्ब्रह्मणो गृहम् ॥
त्रिःसप्तकुलसंयुक्तो ब्रह्मलोके महीयते ॥ २८ ॥ मृन्मयात्कोटिगुणितं फलं दार्विष्टकामये ॥ इष्टकाद्विगुणं पुण्यं कृते शैलमये गृहे ॥ २९ ॥ क्रीडं[7]
मानोपि यः कुर्याच्छालां वै ब्रह्मणो नृप ॥ ब्रह्मलोके स लभते विमानं सर्वकामिकम् ॥ ३० ॥ पुष्पमालापरिक्षिप्तं किंकिणीजालभूषितम् ॥ दोलां

१ च इ० पा० । २ चत्वारः । ६ विरिंचिं सर्वकामदम्—इ० पा० । ४ भुञ्जते । ५ गां भूमिं गतः—भूमिष्ठ एवेत्यर्थः । ६ सर्वकामदम्—इ० पा० । ७ क्रीडन् ।

विक्षेपसंपन्नं घंटाचामरभूषितम् ॥ ३१ ॥ मुक्तादामवितानेन शोभितं सूर्यसुप्रभम् ॥ अप्सरोगणसंकीर्णं सर्वकामसुखप्रदम् ॥ ३२ ॥ तत्रोषित्वा महाभोगी क्रीडमानः सदा सुरैः ॥ पुनरागत्य लोकेस्मिन्राजा भवति धार्मिकः ॥ ३३ ॥ पश्यन्परिहरञ्जन्तून्मृदुपूर्वं महीपते ॥ शनैः संमार्जनं कुर्वंश्चान्द्रायणफलं व्रजेत् ॥ ३४ ॥ वस्त्रपूतेन तोयेन यः कुर्यादुपलेपनम् ॥ पश्यन्परिहरञ्जंतूंश्चांद्रायणफलं लभेत् ॥ ३५ ॥ नैरंतर्येण यः कुर्यात्पक्षं संमार्जनार्चनम् ॥ युगकोटिशतं साग्रं ब्रह्मलोके महीयते ॥ ३६ ॥ तस्यांते स चतुर्वेदः सुरूपः प्रियदर्शनः ॥ आढ्यः सर्वगुणोपेतो राजा भवति धार्मिकः ॥ ३७ ॥ कपटेनापि यः कुर्याद्ब्रह्मशालां सुमानद ॥ समार्जनादि वै कर्म सोऽपि प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ३८ ॥ तावद्भ्रमंति संसारे दुःखशोकभयप्लुताः ॥ न भवंति सुरश्रेष्ठे यावद्भक्ता महीपते ॥ ३९ ॥ समासक्तं यथा चित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ॥ यद्येवं ब्रह्मणि न्यस्तं को न मुच्येत बन्धनात् ॥ ४० ॥ खण्डस्फुटितसंस्कारं शालायां यः करोति वै ॥ अरामावसथाद्येषु लभते मौक्तिकं फलम् ॥ ४१ ॥ नास्ति ब्रह्मसमो देवो[1] नास्ति ब्रह्मसमो गुरुः ॥ नास्ति ब्रह्मसमं ज्ञानं नास्ति वेधःसमं तपः ॥ ४२ ॥ प्रतिपद्यादिसर्वेषु दिवसेषूत्सवेषु च ॥ पर्वकालेषु[2] पुण्येषु पौर्णमास्यां विशेषतः ॥ ४३ ॥ शंखभेर्यादिनिर्घोषैर्महद्भिर्गेयसंयुतैः ॥ कुर्यान्नीराजनं देवे सुरज्येष्ठे चतुर्मुखे ॥ ४४ ॥ यावत्पर्वाणि विधिना कुर्यान्नीराजनं नृप ॥ तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४५ ॥ स्नानकाले त्रिसंध्यं तु यः कुर्यान्नृत्यवादनम् ॥ गीतं वा मुखवाद्यं वा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४६ ॥ यावन्त्यहानि कुरुते गेयनृत्यादिवादनम् ॥ तावद्युगसहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४७ ॥ कपिलापञ्चगव्येन कुशवारियुतेन च ॥ स्नापयेन्मंत्रपूतेन ब्राह्मं स्नानं हि तत्स्मृतम् ॥ ४८ ॥ कपिलापंचगव्येन दधिक्षीरघृतेन च ॥ स्नानं शतगुणं[4] ज्ञेयमितरेषां नराधिप ॥ ४९ ॥ देवाग्निकार्यमुद्दिश्य कपिलामाहरेत्सदा ॥ ब्रह्मक्षत्रविशश्चैव न शूद्रस्तु कदाचन ॥ ५० ॥ कापिलं यः पिबेच्छूद्रो देवकार्यार्थनिर्मितम् ॥ स पच्येत महाघोरे सुचिरं नरकार्णवे ॥ ५१ ॥ वर्षकोटिसहस्रैस्तु[5] यत्पापं समुपार्जितम् ॥ सुरज्येष्ठघृताभ्यंगाद्दहेत्सर्वं न संशयः ॥ ५२ ॥ कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ॥ पितामहघृतस्नानं दहत्यग्निरिवेंधनम् ॥ ५३ ॥ घृतस्नानं प्रतिपदि सकृत्कृत्वा तु कांजजम् ॥ कुलैकविंशमुत्तार्य विष्णुलोके महीयते ॥ ५४ ॥ अयुतं यो गवां दद्याद्भक्त्या[3] वै वेदपारगे ॥ वस्त्रहेमादियुक्तानां क्षीरस्नानेन यत्फलम् ॥ ५५ ॥ सकृदाज्येन पयसा विरिंचिं स्नपयेत्तु यः ॥ गांगेयेन स यानेन याति ब्रह्मसलोकताम् ॥ ५६ ॥ स्नाप्य दध्ना सकृद्वीर कञ्जजं विष्णुमाप्नुयात् ॥ मधुना स्नपयित्वा तु वीरलोके महीयते ॥ ५७ ॥

१ लोके-इ० पा० । २ सर्वकालेषु-इ० पा० । ३ भक्तिपूर्वम्-इ० पा० । ४ दशगुणम्-इ० पा० । ५ सहस्रे तु-इ० पा० । ६ विप्रे-इ० पा० ।

स्नानमिक्षुरसेनेह यो विरिंचेः समाचरेत् ॥ स याति लोकं सविस्तुतेजसा भासयन्नभः ॥ ५८ ॥ शुद्धोदकेन यो भक्त्या स्नपयेत्पद्मसंभवम् ॥
उत्सृज्य पापकलिलं स यात्येव सलोकताम् ॥ ५९ ॥ वस्त्रपूतेन तोयेन स्नपयेद्यः सकृद्विभुम् ॥ स सर्वकालं तृप्तात्मा लोकवश्यत्वमा
प्नुयात् ॥ ६० ॥ सर्वौषधीभिर्यो भक्त्या स्नपयेत्पद्मसंभवम् ॥ कांचनेन विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६१ ॥ गन्धचन्दनतोयेन
स्नापयेद्योंबुजोद्भवम् ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति तेजसा हेमसन्निभः ॥ ६२ ॥ पाटलोत्पलपद्मानि करवीराणि सर्वदा ॥ स्नानकाले प्रयोज्यानि स्थिराणि
सुरभीणि च ॥ ६३ ॥ एषामेकतमं स्नानं भक्त्या कृत्वा तु वेधसि ॥ विधूय पापकलिलं विधिलोके महीयते ॥ ६४ ॥ कर्पूरागरुतोयेन स्नपयेद्यस्तु
कञ्जजम् ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ६५ ॥ गायत्रीशतजप्तेन विमलेनांभसा विभुम् ॥ स्नपयित्वा सकृद्भक्त्या ब्रह्मलोकमवा
प्नुयात् ॥ ६६ ॥ विभुं शीतांबुना स्नाप्य धारोष्णपयसा ततः ॥ ततः पश्चाद् घृतस्नानं कृत्वा पापैर्विमुच्यते ॥ ६७ ॥ एतत्स्नानत्रयं कृत्वा
पूजयित्वा तु भक्तितः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ६८ ॥ मृत्कुंभैस्ताम्रजैः कुंभैः स्नानं शतंगुणं भवेत् ॥ रौप्ये लक्षोत्तरं
प्रोक्तं हैमैः कोटिगुणं भवेत् ॥ ६९ ॥ ब्रह्मणो दर्शनं पुण्यं दर्शनात्स्पर्शनं परम् ॥ स्पर्शनादर्चनं श्रेष्ठं घृतस्नातमतः परम् ॥ ७० ॥ वाचिकं मानसं
पापं घृतस्नानेन देहिनाम् ॥ क्षिणुते पद्मजो यस्मात्तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ ७१ ॥ स्नपयित्वार्चयेद्भक्त्या यथा तच्छृणु भारत ॥ शुचिवस्त्रधरः
स्नातः कृतन्यासश्च भारत ॥ ७२ ॥ चतुर्हस्तं लिखेत्पद्मं चतुर्भागविभागितम् ॥ मध्ये तस्य लिखेच्चक्रं दलैर्द्वादशभिश्चितम् ॥ ७३ ॥
सरोजानि ततोन्यस्य अक्षराणि समन्ततः ॥ अक्षरं विहितं चान्यत्पत्रभागे प्रकीर्तितम् ॥ ७४ ॥ नानावर्णकसंयोगाल्लिखेच्चैवानुपूर्वशः ॥
कृष्णोत्कटं तु मध्यं स्यात्पीतरक्तं तथा परम् ॥ ७५ ॥ सितं शुद्धं तु कर्त्तव्यं मध्यभागे तु वर्तुलम् ॥ प्रभाकुण्डलकैर्बाह्यैर्वेष्टयेच्चक्रनायकम् ॥ ७६ ॥
एवमालिख्य यत्नेन मूलमंन्त्रं ततो न्यसेत् ॥ मूर्ध्नः पादतलं यावत्प्रणवं विन्यसेद्बुधः ॥ ७७ ॥ नादरूपं न्यसेत्तावद्यावच्छब्दस्य शून्यता ॥
तत्कारं विन्यसेन्मूर्ध्नि सकारं मुखमण्डले ॥ ७८ ॥ विकारं कण्ठदेशे तु तुकारं सर्वसंधिषु ॥ वकारं हृदि मध्ये तु रेकारं पार्श्वयोर्द्वयोः ॥ ७९ ॥
णकारं दक्षिणे कुक्षौ यकारं वामसंज्ञके ॥ भकारं कटिनाभिस्थं गोंकारं जानुपर्वसु ॥ ८० ॥ देकारं जंघयोर्न्यस्य वकारं पादपद्मयोः ॥
स्यकारमंगुष्ठयोर्न्यस्य धीकारं चोरसि न्यसेत् ॥ ८१ ॥ मकारं जानुदेशे तु हिकारं गुह्यमाश्रितम् ॥ धिकारं हृदये न्यस्य योकारं चौष्ठयो

१ फलोदकेन इ० पा०। २ विधुलोकमवाप्नुयात्–इ० पा।० ३ पूजयेत्–इ० पा०। ४ दशगुणम्–इ० पा०। ५ इत आरभ्य गायत्रीप्रत्येकार्णन्यासः प्रोच्यते। ६ चांगसंधिषु–इ० पा०।

न्र्यसेत् ॥ ८२ ॥ नकारं नासिकाग्रे तु प्रकारं नेत्रमाश्रितम् ॥ चोकारं तु भ्रुवोर्मध्ये दकारं प्राणमाश्रितम् ॥ ८३ ॥ याकारं विन्यसेन्मूर्ध्नि तकारं केशमाश्रितम् ॥ न्यासं कृत्वात्मनो देहे देवे कुर्यात्तथा नृप ॥ सर्वोपचारसंपन्नं कृत्वा सम्यङ् निरीक्षयेत् ॥ ८४ ॥ कुंकुमागुरुकर्पूर चन्दनेन विमिश्रितम् ॥ गन्धतोयमुपस्कृत्य गायत्र्या प्रणवेन च ॥ प्रोक्षयेत्सर्वद्रव्याणि पश्चादर्चनमाचरेत् ॥ ८५ ॥ चक्रग्रन्थिषु सर्वासु प्रणवं विनिवेशयेत् ॥ भूयः प्लुतं समुच्चार्य प्रणवं सर्वतोमुखम् ॥ ८६ ॥ विन्यसेत्पद्ममध्ये तु पीठनिष्पत्तिहेतवे ॥ आसने पृथिवी ज्ञेया सर्वसत्त्वधरा मता ॥ ८७ ॥ ह्रस्वोंकारे मता सा तु दीर्घोंकारे तु देवराट् ॥ प्लुतस्तु ज्यापयेद्भावं मोक्षदं चामृतात्मकम् ॥ ८८ ॥ यत्नस्थो न निवर्तेत योगी प्राणपरायणः ॥ आवाहनं ततः कुर्यादक्षरेण परेण तु ॥ ८९ ॥ आवाह्य तेजोरूपं तु न्यसेन्मन्त्रवरांस्ततः ॥ ततो विभावयेद्देवं पद्मस्थं चतुराननम् ॥ ९० ॥ स्रष्टारं सर्वजगतां विष्णुरुद्रविधानगम् ॥ संभाव्य विधिवद्भक्त्या पश्चाच्चार्चनमाचरेत् ॥ ९१ ॥ गन्धपुष्पादिसंभारान्क्रमात्सर्वान्प्रकल्पयेत् ॥ गायत्रीमुच्चरन्मन्त्रं सर्वकर्माणि कारयेत् ॥ ९२ ॥ पुष्पं धूपं तथा दीपं नैवेद्यं सुमनोहरम् ॥ खंडलड्डुकश्रीवेष्टकासाराशोकवर्तिकाः ॥ ९३ ॥ स्वस्तिकोल्लोपिकादुग्धतिलावेष्टतिलाढिकाः ॥ फलानि चैव पक्वानि लम्रखण्डगुडानि च ॥ ९४ ॥ अन्यांश्च विविधान्दद्यात्पूपानि विविधानि च ॥ एवमादीनि सर्वाणि दापयेच्छक्तितो नृप ॥ ९५ ॥ मूलमन्त्रेण देवस्य ततो देहं विभावयेत् ॥ पूजयेच्चापि विधिना येन तं ते ब्रवीम्यहम् ॥ ९६ ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा देहसंशोधनाय वै ॥ आवाहयेत्ततोनन्तं धारयन्तं वचः सदा ॥ ९७ ॥ ध्यात्वानन्तं ततो रुद्रं पद्मकिंजल्कमध्यगम् ॥ ध्यायेद्विष्णुं ततो देवं न्यसेत्पद्मोदरोद्भवम् ॥ ९८ ॥ एवं त्रिदेवता रूढं पद्ममध्येंबुजोद्भवम् ॥ पूजयेन्मूलमन्त्रेण पद्मोदरभवं नृप ॥ ९९ ॥ ऋग्वेदं तु यजुर्वेदं सामवेदं च पूजयेत् ॥ ज्ञानवैराग्यमैश्वर्यं धर्मं संपूजयेद्बुधः ॥ १०० ॥ ईशानादिक्रमाद्राजन्विदिशासु समंततः ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्द एव च ॥ १०१ ॥ ज्योतिषं च महाबाहो उपवेदाश्च कृत्स्नशः ॥ इतिहासपुराणानि यथायोग्यं यथाक्रमम् ॥ १०२ ॥ शिक्षा कल्पो व्याकरणं देवस्य पुरतः सदा ॥ कल्पादयस्ततश्चान्ये दिशासु विदिशासु च ॥ १०३ ॥ महाव्याहृतयः सर्वाः प्रणवेन समन्विताः ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन पूजयेद्विधिना नृप ॥ ॥१०४॥ शक्तयो ब्रह्मणस्त्वेता लोकरूपा व्यवस्थिताः ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन मंत्ररूपाः स्थिताः स्वयम् ॥१०५॥ अैरकांतरसंस्थांश्च षट् समुद्रान्स

१ विनिवेदयेत्–इ० पा०। २ परन्तप–इ० पा०। ३ समाहितः–इ० पा०। ४ यन्त्रदलान्तर्वर्तिन इत्यर्थः।

मर्चयेत् ॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव राशयश्च विशेषतः ॥ पूज्याः सर्वे यथान्यायं सुराग्रेषु व्यवस्थिताः ॥ १०६ ॥ नागाश्च गरुडश्चैव पूजनीयस्तथा
ग्रतः ॥ देवता ऋषयश्चैव सहिताः कुलपर्वताः ॥ तत्तेजोनिलयाः सर्वे पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ १०७ ॥ आचम्य विधिवत्पूर्वं मंत्रपूतेन वारिणा ॥
हृदयादीन्न्यसेदंगान्हृदयादिषु कृत्स्नशः ॥ १०८ ॥ शिखा नेत्रं तथा चर्म अस्त्रं च भरतर्षभ ॥ महेंद्रादिदिशश्चैताः पूजयेद्विधिवन्नृप ॥ १०९ ॥
हृदयं पुरतः पूज्यं शिरो देवस्य पृष्ठतः ॥ पूर्वं संपूजयेद्देवं मूलमंत्रेण कृत्स्नशः ॥ ११० ॥ विसर्जयेद्दर्शयित्वा मुद्रां तु भरतर्षभ ॥ अंकुशं नरशा
र्दूल ह्याह्वाने कंजमादिशेत् ॥ १११ ॥ यस्त्वेवं पूजयेद्देवं प्रतिपन्नित्यमेव च ॥ उपोष्य पंचदश्यां तु स याति परमं पदम् ॥ ११२ ॥ ॥ सुमंतु
रुवाच ॥ ॥ आपो हिष्ठेति मंत्रोऽयं हृदयं परिकीर्तितम् ॥ ऋतं सत्यं शिखा प्रोक्ता उदुत्यं नेत्रमादिशेत् ॥ ११३ ॥ चित्रं देवानां मस्त्तमिति
सर्वलोकेषु विश्रुतम् ॥ वर्मणा ते च्छादयामि कवचं समुदाहृतम् ॥ ११४ ॥ भूर्भुवः स्वरिति तथा शिरसे परिकीर्तितम् ॥ गायत्रीमूलतंत्रस्तु
साधकः सर्वकर्मणाम् ॥११५॥ गायत्र्या पूजयेद्देवमोंकारेणाभिमंत्रितम्॥प्रणवेनापरान्सर्वानृग्वेदादीन्प्रपूजयेत् ॥११६॥ आह्वाने पूजने वीर विसर्गे
ब्रह्मणस्तथा ॥ गायत्री परमो मंत्रो वेदमाता विभाविनी ॥ ११७ ॥ गायत्र्यक्षरतत्त्वैस्तु पूजयेद्यस्तु देवताम् ॥ स गच्छेद्ब्रह्मणः स्थानं दुर्लभं यद्सुरा
सदम् ॥ ११८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि प्रतिपत्कल्पे ब्रह्मणोऽर्चनविधिवर्णनं नाम सप्त
दशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पौर्णमास्युपवासं तु कृत्वा भक्त्या नराधिप ॥ अनेन विधिना यस्तु विरिंचिं पूजयेन्नरः ॥
॥ १ ॥ प्रतिपद्यां महाबाहो स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ ऋग्भिर्विशेषतो देवी विरिंचेर्वास्तुदेवताः ॥ २ ॥ कार्त्तिके मासि देवस्य रथयात्रा प्रकीर्तिता ॥
यां कृत्वा मानवो भक्त्या याति ब्रह्मसलोकताम् ॥ ३ ॥ कार्तिके मासि राजेंद्र पौर्णमास्यां चतुर्मुखम् ॥ मार्गेण चर्मणा सार्धं सावित्र्या च परतंप ॥
॥ ४ ॥ भ्रामयेन्नगरं सर्वं नानावाद्यैः समन्वितम् ॥ स्थापयेद्भ्रामयित्वा तु सलोकं नगरं नृप ॥ ५ ॥ ब्राह्मणं भोजयित्वाग्रे शांडिलेयं प्रपूज्य च ॥
आरोपयेद्रथे देवं पुण्यवादित्रनिस्वनैः ॥ ६ ॥ रथाग्रे शांडिलीपुत्रं पूजयित्वा विधानतः ॥ ब्राह्मणान्वाचयित्वा च कृत्वा पुण्याहमंगलम् ॥ ७ ॥
देवमारोपयित्वा तु रथे कुर्यात्प्रजागरम् ॥ नानाविधैः प्रेक्षणकैर्ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥ ८ ॥ कृत्वा प्रजागरं ह्येवं प्रभाते ब्राह्मणं नृप ॥ भोजयित्वा
यथाशक्त्या भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥ ९ ॥ पूजयित्वा जनं वीर वस्त्रेण विधिवन्नृप ॥ बीजेन च महाबाहो पयसा पायसेन च ॥ १० ॥ ब्राह्मणान्वा

१ ऋषयश्च–इ० पा० । २ अल्पभारं च भारत–इ० पा० । ३ मुकुलम्–इ० पा० । ४ परमां गतिम्—इ० पा० । ५ अग्निः–इ० पा० । ६ तु तं वीरं वस्त्रेण विधिवन्नृप—इ० पा० ।

चयित्वा च च्छांदेन विधिना नृप ॥ कृत्वा पुण्याहशब्दं च रथं च भ्रामयेत्पुरे॥ ११॥चतुर्वेदविदैर्विप्रैर्भ्रामयेद्ब्रह्मणो रथम् ॥ बहृचाथर्वणोच्चारैश्छंदोगाध्वर्युभिस्तथा ॥ १२ ॥ भ्रामयेद्देवदेवस्य सुरज्येष्ठस्य तं रथम् ॥ प्रदक्षिणं पुरं सर्वं मार्गेण सुसमेन तु ॥१३॥ न वोढव्यो रथो वीर शूद्रेण शुभमिच्छता॥ नारुहेत रथं प्राज्ञो मुक्त्वैकं भोजकं नृप ॥१४॥ ब्रह्मणो दक्षिणे पार्श्वे सावित्रीं स्थापयेन्नृप ॥ भोजको वामपार्श्वे तु पुरतः कंजजं न्यसेत्॥१५॥ एवं तूर्यनिनादैस्तु शंखशब्दैश्च पुष्कलैः ॥ भ्रामयित्वा रथं राजन्पुरं सर्वं प्रदक्षिणम् ॥ स्वस्थाने स्थापयेद्भूयः कृत्वा नीराजनं बुधः ॥१६॥ य एवं कुरुते यात्रां भक्त्या यश्चापि पश्यति ॥ रथं चाकर्षते यस्तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥१७॥ कार्त्तिके मास्यमावास्यां यस्तु दीपप्रदीपनम् ॥ शालायां ब्रह्मणः कुर्यात्स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम्॥१८॥ प्रतिपदि ब्राह्मणांश्चापि गुडमिश्रैः प्रदीपकैः ॥ वासोभिरहतैश्चापि स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥ १९॥ गंधैः पुष्पैर्नैवेद्यैर्वस्त्रैरात्मानं पूजयेच्च यः ॥ तस्यां प्रतिपदायां तु स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ॥२०॥ महापुण्या तिथिरियं बलिराज्यप्रवर्तिनी ॥ ब्रह्मणः सुप्रिया नित्यं बालेया परिकीर्तिता ॥२१॥ ब्राह्मणान्पूजयित्वास्यामात्मानं च विशेषतः ॥ स याति परमं स्थानं विष्णोरमिततेजसः॥२२॥ चैत्रे मासि महाबाहो पुण्या प्रतिपदा परा ॥ तस्यां यः श्वपचं स्पृष्ट्वा स्नानं कुर्यान्नरोत्तम ॥२३॥ न तस्य दुरितं किंचिन्नाधयो व्याधयो नृप ॥ भवंति कुरुशार्दूल तस्मात्स्नानं प्रवर्तयेत ॥ २४ ॥ दिव्यं नीराजनं तद्धि सर्वरोगविनाशनम् ॥ गोमहिष्यादि यत्किंचित्तत्सर्वं भूषयेन्नृप ॥२५॥ तैलशस्त्रादिभिर्वस्त्रैस्तोरणाधस्ततो नयेत् ॥ ब्राह्मणानां तथा भोज्यं कुर्यात्कुरुकुलोद्वह ॥२६॥ तिस्रो ह्येताः पराः प्रोक्तास्तिथयः कुरुनंदन ॥ कार्त्तिकेश्वयुजे मासि चैत्रे मासे च भारत ॥ २७ ॥ स्नानं दानं शतगुणं कार्त्तिके या तिथिर्नृप ॥ बलिराज्याप्तिसुखदापांशुलाशुभनाशिनी ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि प्रतिपत्कल्पसमाप्तिवर्णनं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ द्वितीयायां तु राजेंद्र अश्विनौ सोमपीतिनौ ॥ च्यवनेन कृतौ यज्ञे मिषतो मघवं[2]स्य च ॥ १ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ कथमिंद्रस्य मिषतः कृतौ तौ सोमपीतिनौ ॥ च्यवनेन हि देवानां पश्यतां तद्वदस्व मे ॥ २ ॥ अहो महत्तपस्तस्य च्यवनस्य महात्मनः ॥ यदिंद्रस्य बलादेव देवत्वं प्रापिता वुभौ ॥ ३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पुरातनयुगे सन्धौ पश्चिमेऽथ नराधिप ॥ च्यवनो योगमास्थाय गंगाकूलेऽवसच्चिरम् ॥ ४ ॥ तत्र शर्यातिरायातः स्नातुमंतःपुरैः सह ॥ स्नात्वाभ्यर्च्य पितृन्देवान्गमनायोपचक्रमे ॥ ५ ॥ तत्र मूढं जनपदमपश्यत्पथि चेष्टनम् ॥ विण्मूत्रोत्सर्गसंरुद्धं

१ अ नैवेद्यैः—इ० पा० । २ केवलमार्गोऽयं पाटः सर्वेषु पुस्तकेषु । ३ मंत्रिपुरःसरः—इ० पा० । ४ अतिथीन्—इ० पा० ।

ज्योतिराक्षिप्तनिष्क्रियम् ॥ भ्रमंतं तत्रतत्रैव समीक्ष्य स बलं नृपः ॥ ६ ॥ उवाच दुर्मना राजा अमात्यान्स्वान्पुरोगमान् ॥ च्यवनस्याश्रमोयं हि
नापराद्धं तु केनचित् ॥ ७ ॥ न चोवाच यदा कश्चित्तस्य राज्ञस्तु पृच्छतः ॥ तदा सुता सुकन्यास्य प्रोवाच पितरं वचः ॥ ८ ॥ मया दृष्टं तु
यत्तात सखिभिः सह कौतुकम् ॥ तत्ते वच्मि निबोध त्वं शृणु तात महाद्भुतम् ॥ ९ ॥ शिंजितारावबहुलाः कांचीनूपुरमेखलाः ॥ गायन्त्यो विल
पन्त्यश्च क्रीडन्त्यश्चात्र कानने ॥ १० ॥ कोकिलध्वनिमश्रौषं व्यक्ताव्यक्ताक्षरं कृशम् ॥ सुकन्ये ह्येहिह्येहीति वल्मीकाद्वाचमुद्गिरन् ॥ ११ ॥ तत्र
गत्वाद्भुतं तात पश्यामः किल पावकौ ॥ दीपाविवाचलशिखौ भूयः कन्या उवाच ह ॥ १२ ॥ मया च कौतुकात्तात किमेतदित्यबुद्धितः ॥ सूदितौ
दर्भसूच्यग्रैस्तत्तेजः समुपारमत् ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वा नृपतिस्त्रस्तस्तूर्णं तद्वनमागमत् ॥ यत्रास्ते भार्गवः कष्टं वल्मीकांतर्गतो मुनिः ॥ १४ ॥ गत्वा
स तत्र प्रोवाच प्रणिपत्य द्विजोत्तमम् ॥ अपराद्धं मया देव तत्क्षमस्व नमोऽस्तु ते ॥ १५ ॥ स तं प्रोवाच नृपतिं मया ज्ञातं नराधिप ॥ सुकन्यां
मे प्रयच्छस्व निवेशार्थी ह्यहं नृप ॥ अनुक्रमन्सुकन्यां तु दत्त्वा राजन्सुखी भव ॥ १६ ॥ इत्युक्तः प्रददौ राजा सुकन्यामविचारयन् ॥ ततः स्वपुर
मागम्य अवसत्सुचिरं सुखी ॥ १७ ॥ सुकन्यापि पतिं लब्ध्वा सुप्रीताराधयत्तदा ॥ राज्यश्रियं परित्यज्य वल्कलाजिनधारिणी ॥ १८ ॥ गते
बहुतिथे काले वसंते समुपस्थिते ॥ तपोद्योतितसर्वांगीं रूपोदार्यगुणान्विताम् ॥ स्नातां स्वभार्यां च्यवन उवाच मधुराक्षरम् ॥ १९ ॥ एह्येहि भद्रे
भद्रं ते शयनीयं समाश्रय ॥ अपत्यं जनयस्वाद्य कुलद्वयविवर्धनम् ॥ २० ॥ एवमुक्ता तु सा कन्या प्रांजलिः पतिमब्रवीत् ॥ नार्हस्यद्य सुकल्याण
संगमं स्थण्डिलेऽसमे ॥ २१ ॥ मम प्रियं कुरुष्वाद्य ततो मामाह्वयस्व च ॥ पितृगेहे यथातिष्ठं शयनीये सुसंस्कृते ॥ २२ ॥ बहुगैरिकवर्णाद्यैः
श्वेतपीतारुणाकुले ॥ वस्त्रालंकारगन्धाद्यैस्तथा त्वमपि तत्कुरु ॥ २३ ॥ आत्मानं वयसोपेतं रूपवन्तं सुवर्चसम् ॥ वस्त्रालंकारगन्धाढ्यं पश्येयं
येन सादरम् ॥ २४ ॥ सुकन्याया वचः श्रुत्वा च्यवनः प्राह दुर्मनाः ॥ न मेऽस्ति वित्तं कल्याणि पितुस्तेऽस्ति यथा वने ॥ २५ ॥ स कथं
भूषयाम्यद्य सुरूपश्च कथं वद ॥ प्रोवाच सा पतिं भूयः प्रहसंती कृतांजलिः ॥ वित्तं ददावैलविलो रूपं वैरोचनोददत् ॥ २६ ॥ च्यवनः प्राह
भार्यां तां न करिष्ये तपोव्ययम् ॥ एवमुक्त्वा तपश्चोग्रं ततापं सुचिरं तदा ॥ २७ ॥ अथ तत्रागतौ वीरावश्विनौ कालपर्ययात् ॥ दृष्टवन्तौ सुकन्यां

१ धर्मेगामात्यान्पुरोहितपुरोगमान्–इ० पा० । २ मयेति कन्यायां स्वत्वाभिमानात् । परिवारकृतस्यापि कर्मणः स्वामिन्यारोपस्य सार्वत्रिकत्वात् । ३ निवेशं गच्छ वै नृप—इ० पा० । ४ नार्हति ह्यत्र कल्याण आह्वानं स्थंडिले मम–इ० पा० । ४ तत्करिष्ये तपोव्ययात्–इ० पा० ।

तौ दीप्त्या वै देवतामिव ॥ २८ ॥ उपगम्योचतुस्तां तौ का त्वं सुन्दरि रूपिणी ॥ किमर्थमिह एका त्वं तिष्ठसे कस्तवाश्रयः ॥ २९ ॥ सा तावुवाच तन्वंगी शर्यातिदुहिता ह्यहम् ॥ भर्ता च च्यवनो मह्यं कौ च वां मे तथोच्यताम् ॥ ३० ॥ ऊचतुश्चाश्विनौ देवावावां विद्धि नृपात्मजे ॥ किं करिष्यसि तेन त्वं जीर्णेन च कृशेन च ॥ आवयोर्वृणु भर्तारमेकमेव यमिच्छसि ॥ ३१ ॥ सा त्वब्रवीच्च मा मैवं वक्तुमर्हौ दिवौकसौ ॥ भर्तारमनुरक्तांगी यथा स्वाहा विभावसोः ॥३२॥ ॥ अश्विनावूचतुः ॥ ॥ आयातु च विशत्वद्य च्यवनो वैष्णवीजलम् ॥ ततो नौ मध्यगं ह्येकं वृणीष्वान्यं यमिच्छसि ॥ ३३ ॥ तावन्नतां सुकन्यां तु गत्वा पृच्छ स्वकं पतिम् ॥ तं च पृष्ट्वा पुनश्चात्रागच्छ नौ संनिधौ पुनः ॥ ३४ ॥ आवामत्रैव तिष्ठावो यावदागमनं तव ॥ सा गत्वा प्राह भर्तारमश्विनावेवमूचतुः ॥ ३५ ॥ रूपवंतं च भर्तारं करिष्यावो यमिच्छसि ॥ अथ मध्यगतं ह्येकं भर्तृत्वेन वरिष्यसि ॥ ३६ ॥ एवमस्त्विति तां प्राह स भार्यां च्यवनस्त्वरन् ॥ सा तं गृह्य जगामाशु यत्र तौ भिषजावुभौ ॥ ३७ ॥ स तावुवाच च्यवनो यथोक्तं भवतोर्वचः ॥ कुरुतं ह्यश्विनौ क्षिप्रं सुकन्या चेप्सितं वृणोत् ॥३८॥ तौ तं संगृह्य गंगायां प्रविष्टौ मुनिना सह ॥ मुहूर्तात्तु समुत्तिष्ठन्रूपतश्च श्रिया वृताः ॥ ३९ ॥ शोभंते स्म महाबाहो कमुद्दिश्य तपोयुताः ॥ कल्पादौ कलशे यद्वत्कंजाक्ष व्योम वेधसः ॥ उदकादुत्थितास्तस्मात्सर्वे ते समरूपकाः ॥ ४० ॥ सुकन्या तु ततो दृष्ट्वा भर्तारं देवरूपिणम् ॥ हर्षेण महताविष्टा न च तं वेद भारत ॥ ४१ ॥ समकायाः समवयः समरूपाः समश्रियः ॥ वस्त्रालंकारसदृशान्दृष्ट्वा चिंतां गता चिरम् ॥ ४२ ॥ सा चिंतयित्वा सुचिरं वैद्यदेवावुवाच ह ॥ बीभत्सोपि मया भर्ता परित्यक्तो न कर्हिचित् ॥ ४३ ॥ भवद्भिरात्मसदृशं कथं त्यक्त्वा वृणे परम् ॥ तस्मात्तमेव भर्तारं प्रयच्छध्वं दिवौकसः ॥४४॥ तया सबहुमानं तौ प्रांजल्या प्रार्थितौ तदा ॥ देवचिह्नानि स्वान्येव धारयन्तौ सुपूजितौ ॥ ४५ ॥ सुकन्या निपुणं तौ तु सुनिरीक्ष्य च विह्वला ॥ न रजो न निमेषो वै न स्पृशेते धरां पदे ॥४६॥ अयं च सरजा म्लानो भूमिमाश्रित्य तिष्ठति ॥ निमेषं चैव तस्यैवं ज्ञात्वा वै च्यवनो वृतः ॥४७॥ च्यवने वृते सुकन्यया पुष्पवृष्टिः पपात ह ॥ देवदुंदुभयश्चैव प्रावाद्यंत अनेकशः ॥४८॥ ततस्तु च्यवनस्तुष्टो दिव्यरूपधरस्तदा ॥ उवाच तौ तु सुप्रीत अश्विनौ किं करोमि वाम् ॥ ४९ ॥ भार्या दत्ता कृतं रूपं देवानामपि दुर्लभम् ॥ उपकारं वरिष्ठं यो न करोत्युपकारिणः ॥ ५० ॥ एकविंशत्सगच्छेच्च नरकाणि क्रमेण वै ॥ तस्मादहं वरिष्ठं वै करिष्येऽहममानुषम् ॥५१॥ उपकारं भवद्भ्यां तु प्रीतः कुर्यां सुनिश्चितम् ॥ यज्ञभाग फलं दद्यां

१ तत्त्वशा–इ० पा० । २ इदम्–इ० पा० । ३ अङभाव आर्षः । ४ कृतम्–इ० पा० ।

यद्देवेष्वपि दुर्लभम् ॥ ५२ ॥ एवमुक्त्वा तु देवेशौ विससर्ज महामुनिः ॥ आजगामाश्रमं पुण्यं सहभार्यो मुदान्वितः ॥ ५३ ॥ अथ शुश्राव
शर्यातिश्च्यवनं देवरूपिणम् ॥ जगाम च महातेजा द्रष्टुं मुनिवरं वशी ॥ ५४ ॥ तं दृष्ट्वा प्रणिपत्यादौ प्रतिपूज्य यथार्हतः ॥ सुकन्यां तु ततो
दृष्ट्वा प्रणिपत्याभिनंद्य च ॥ ५५ ॥ सस्वजे मूर्ध्नि आघ्राय ततोत्संगं[1] समानयत् ॥ सां[2] तस्याः[3] सस्वजे प्रेम्णा आनन्दाश्रुपरिप्लुता ॥ संस्थाप्य
तां मुदा युक्तो नृपतिः सह भार्यया ॥ ५६ ॥ भूयोब्रवीत्सुसंतुष्टं च्यवनस्तं नराधिपम् ॥ संभारं कुरु यज्ञार्थं याजयिष्ये नराधिप ॥ ५७ ॥ एव
मुक्तः स नृपतिः प्रणिपत्य महामुनिम् ॥ जगाम स्वपुरं हृष्टो यज्ञार्थं यत्नमाचरत् ॥ ५८ ॥ सप्रेष्यान्प्रेषयन्क्षिप्रं यज्ञार्थे द्रव्यमाहरत् ॥ मंत्रिपुरोहि
ताचार्यानानयामास सत्वरम् ॥ ५९ ॥ समानीतेषु सर्वेषु तेषु द्रव्येषु भारत ॥ आजगाम विशुद्धात्मा च्यवनः सह भार्यया ॥ ६० ॥ संपूजितश्च
शुश्राव महांतं त्यागमौजसम् ॥ अन्यैश्च बहुभिः सार्द्धमत्र्यंगिरसभार्गवैः ॥ ६१ ॥ प्रवर्तिते महायज्ञे यजमाने नृपोत्तमे ॥ ऋत्विक्त्वकर्मनिरते हूय
माने हुताशने ॥ आहूताः स्वागताः सर्वे भागार्थं त्रिदिवालयाः ॥ ६२ ॥ यज्ञभागे प्रवृत्ते तु शास्त्रोक्तेन विधानतः ॥ आगतावश्विनौ तत्र
आहूतौ च्यवनेन तु ॥ ६३ ॥ आह्वाने क्रियमाणे तु अश्विभ्यां तु तदा नृप ॥ प्रोवाचेंद्रोऽथ च्यवनं नैतौ भागान्वितौ कुरु ॥ देवानां भिषजावेतौ
न भागार्हौ न दैवतौ ॥ ६४ ॥ च्यवनस्त्विंद्रमाहेदं देवौ ह्येतावुभावपि ॥ ममोपकारिणावेतौ दद्मि भागं न संशयः ॥ ६५ ॥ ततो ह्युवाच सक्रोधः
स शक्रश्च्यवनं रुषा ॥ विप्रर्षे प्रहरिष्यामि यदि भागं प्रयच्छसि ॥ ६६ ॥ एवमुक्तस्तु विप्रर्षिर्न चोवाचापि किंचन ॥ भागौ ददौ च सोऽश्वि
भ्यां स्रुवमुद्यम्य मंत्रतः ॥ ६७ ॥ अथ उद्यम्य भिदुरं मोक्तुकामो दिवस्पतिः ॥ स्तंभितश्च्यवनेनाथ सवज्रः स नराधिप ॥ ६८ ॥ स स्तंभयित्वा
त्विंद्रं तु भागं दत्त्वाश्विनोर्वशी ॥ समापयामास तदा यज्ञकर्म यथार्थवत् ॥ ६९ ॥ कंजजोऽथाजगामाशु आह च च्यवनं तदा ॥ उत्तंभ्यता
मयं लेखो भागश्चास्त्वश्विनोरिह ॥ ७० ॥ तथेंद्रस्तमुवाचेदं च्यवनं प्रीतमानसः ॥ जानामि शक्तिं तपसश्च्यवनेह तवोत्तमाम् ॥ ७१ ॥ ख्याप
नार्थं हि तपसस्तव एतत्कृतं मया ॥ अद्यप्रभृति भागोस्तु देवत्वं चाश्विनोस्तथा ॥ ७२ ॥ यस्त्विमां तपसः ख्यातिं त्वदीयां वै पठिष्यति ॥
शृणुयाद्वापि शुद्धात्मा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ७३ ॥ विरोचनसदो गत्वा गत्वा पुष्पसदस्तथा ॥ कालेथ वामदेवस्य मुंजकेशसदस्तथा ॥ ॥ ३० ॥
यौवनयुक्तः स क्रीडंस्तिष्ठतीति न संशयः ॥ ७४ ॥ एवमुक्त्वा जगामाशु देवः स्वभवनं वशी ॥ च्यवनोऽपि सभार्यो वै शर्यातिश्चाश्रमं

१ सन्धिरार्षः । २ सुकन्या । ३ मातुरित्यर्थः । तस्य इत्यस्य प्रेम्णेत्यनेन सम्बन्धः । स्वस्वजे इत्यनेन तामिति विभक्तिपरिणामः ।

गतः ॥ ७५ ॥ अथापश्यद्विमानाभं भवनं देवनिर्मितम् ॥ शय्यासनवरैर्जुष्टं सर्वकामसमृद्धिमत् ॥ ७६ ॥ उद्यानवापिभिर्जुष्टं देवेंद्रेण
समाहृतम् ॥ गोखण्डसन्निभं रेजे गृहं तद्भुवि दुर्लभम् ॥ ७७ ॥ सुभूषणानि दिव्यानि रत्नवंति महांति च ॥ अरजांसि च वस्त्राणि दिव्यप्रावरणानि
च ॥ ७८ ॥ दृष्ट्वा तत्सर्वमखिलं सह पत्न्या महामुनिः ॥ मुदं परमिकां लेभे शक्रं च प्रशशंस ह ॥ ७९ ॥ एवमिष्टा तिथिरियं द्वितीया अश्विनो
र्नृप ॥ देवत्वं यज्ञभागं च संप्राप्ताविह भारत ॥ ८० ॥ उपोष्या विधिना येनतं शृणुष्व नराधिप ॥ रूपं सुरूपं यो वांछेद्द्वितीयायां नराधिप ॥८१॥
कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां नराधिप ॥ पुष्पाहारो वर्षमेकं भवेत्स नियतात्मवान् ॥ ८२ ॥ कालप्राप्तानि यानि स्युर्हविष्यं कुसमानि तु ॥
भुञ्जीयात्तानि दत्त्वा तु ब्राह्मणेभ्यो नराधिप ॥८३॥ सौवर्णरौप्यपुष्पाणि अथ वा जलजानि च ॥ व्रतांते तस्य संतुष्टौ देवौ त्रिभुवनेऽश्विनौ ॥८४॥
ददतुः कामगं दिव्यं विमानमतितेजसम् ॥ सुचिरं दिवि नारीभिर्लोकेऽसौ रमतेश्विनोः ॥ ८५ ॥ इह चागत्य कल्पांते जातो विप्रः पुरस्कृतः ॥
वेदवेदांगविदुषः सप्तजन्मांतराण्यसौ ॥ ८६ ॥ जातोजातो भवेद्विद्वान्ब्राह्मणोसौ कृते युगे ॥ दाता यज्ञपतिर्वाग्मी आधिव्याधिविवर्जितः ॥ ८७ ॥
पुत्रपौत्रैः परिवृतः सह पत्न्याऽवसच्चिरम् ॥ मध्यदेशे सुनेगरे धर्मिष्ठो राज्यभाग्भवेत् ॥ ८८ ॥ इत्येषा कथिता तुभ्यं द्वितीया पुष्पसंज्ञिता ॥ फल
संज्ञा तथान्या स्यात्सुते वै मुञ्जकेशिनि ॥ ८९ ॥ सुष्ठु पुण्या पापहरा विष्टरश्रवसः प्रिया ॥ अशून्यशयना लोके प्रख्याता कुरुनन्दन ॥ ९० ॥
तामुपोष्य नरो राजञ्छ्रद्धाभक्तिपुरस्कृतः ॥ ऋद्धिं वृद्धिं श्रियं वाथ भार्यया सह मोदते ॥ ९१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहि
तायां ब्राह्मे पर्वणि द्वितीयाकल्पे शर्यात्याख्याने पुष्पद्वितीयावर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥७॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ ब्रूहि मे द्विजशा
र्दूल द्वितीयां फलसंज्ञिताम् ॥ यामुपोष्य नरो योषिद्वियोगं नेह गच्छति ॥१॥ पत्न्या नरो मुनिश्रेष्ठ भार्या च पतिना सह ॥ तामहं श्रोतुमिच्छा
मि विधवा स्त्री न जायते ॥ उपोषितेन येनार्य पत्न्या च सहितो नरः ॥ २ ॥ तन्मे ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ श्रेयोऽर्थं नरयोषिताम् ॥ येन मे कौतुकं ब्रह्म
ञ्छ्रुत्वापूर्वं प्रसर्पति ॥ ३ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ अशून्यशयनां नाम द्वितीयां शृणु भारत ॥ यामुपोष्य न वैधव्यं स्त्री प्रयाति नराधिप ॥
पत्नीवियुक्तश्च नरो न कदाचित्प्रजायते ॥ ४ ॥ शेते जगत्पतिः कृष्णः श्रिया सार्धं यदा नृप ॥ अशून्यनयना नाम तदा ग्राह्या हि सा
तिथिः ॥ ५ ॥ कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणे मासि भारत ॥ इदमुच्चारयेत्स्नातः प्रणम्य जगतः पतिम् ॥ श्रीवत्सधारिणं देवं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया

१ वापीभिरित्यर्थः । २ आदित्यकलापसमं वा स्वर्गसदृशम् । ३ काञ्चनानि इ–इ० पा० । ४ तु नगरे–इ०पा० । ५ पत्या ।

सह ॥ ६ ॥ श्रीवत्सधारिञ्छ्रीकांत श्रीवत्स श्रीपतेऽव्यय ॥ गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ॥ ७ ॥ गावश्च मा प्रणश्यन्तु मा प्रणश्यन्तु मे जनाः ॥ ८ ॥ जामयो मा प्रणश्यंतु मत्तो दांपत्यभेदतः ॥ लक्ष्म्या वियुज्येहं देव न कदाचिद्यथा भवान् ॥ ९ ॥ तथा कलत्रसंबन्धो देव मा मे वियुज्यताम् ॥ लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ॥ १० ॥ शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा तु मधुसूदन ॥ एवं प्रसाद्य पूजां च कृत्वा लक्ष्म्यास्तथा हरेः ॥ ११ ॥ फलानि दद्याच्छायायामभीष्टानि जगत्पतिम् ॥ नक्तं[1] प्रणम्यायतने हविर्भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १२ ॥ ब्राह्मणाय द्वितीयेऽह्नि शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ १३ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ कानि तानि अभीष्टानि केशवस्य फलानि तु ॥ योज्यानि शयने विप्र देवदेवस्य कथ्यताम् ॥ १४ ॥ किं च दानं द्वितीयेऽह्नि दातव्यं ब्राह्मणस्य तु ॥ भक्तैर्नरैर्द्विजश्रेष्ठ देवदेवस्य शक्तितः ॥ १५ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ यानि तत्र महाबाहो काले संति फलानि तु ॥ मधुराणि सुतीव्राणि न चापि कटुकानि तु ॥ १६ ॥ दातव्यानि नृपश्रेष्ठ स्वशक्त्या शयने नृप ॥ मधुराणि प्रदत्तानि नरो वल्लभतां व्रजेत् ॥ १७ ॥ योषिच्च कुरुशार्दूल भर्तुर्वल्लभतामियात् ॥ तस्मात्कटुकतीव्राणि स्त्रीलिङ्गानि विवर्जयेत् ॥ १८ ॥ खर्जूरमातुलिङ्गानि श्वेतेन शिरसा सह ॥ फलानि शयने राजन्यज्ञभागहरस्य तु ॥ १९ ॥ देयानि कुरुशार्दूल स्वशक्त्या मुञ्जकेशिने ॥ एतान्येव तु विप्रस्य गांगेयसहितानि तु ॥ २० ॥ द्वितीयेऽह्नि प्रदेयानि भक्त्या शक्त्या च भारत ॥ वासोदानं तथा धान्यफलदानसमन्वितम् ॥ गांगेयस्य विशेषेण धान्यदानं प्रचक्षते ॥ २१ ॥ एवं करोति यः सम्यङ्नरो मासचतुष्टयम् ॥ ततो जन्मत्रयं वीर गृहभङ्गो न जायते ॥ २२ ॥ अशून्यशयनश्चासौ धर्मकामार्थसाधनः ॥ भवत्यव्याहतैश्वर्यः[2] पुरुषो नात्र संशयः ॥ २३ ॥ नारी च राजन्धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथाविधि ॥ या करोति न सा शोच्या बन्धुवर्गस्य जायते ॥ २४ ॥ वैधव्यं दुर्भगत्वं च भर्तृत्यागं च सत्तम ॥ नाप्नोति जन्म त्रितयमेतच्चीर्त्वा[3] महाव्रतम् ॥ २५ ॥ अदत्त्वा कटुकानीह फलानि कुरुनन्दन ॥ खर्जूरमातुलिङ्गानि बृहत्फलशिरांसि च ॥ २६ ॥ दत्त्वा द्विजेभ्यो राजेंद्र मधुराणि पराणि च ॥ तस्मात्स्वशक्त्या यत्नेन देयानि मधुराणि च ॥२७॥ इत्येषा कथिता कृष्णद्वितीया तिथिरुत्तमा ॥ यामुपोष्य नरो राजन्नृद्धिं वृद्धिं तथा व्रजेत् ॥ २८ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ भवता कथितेयं वै द्वितीया तिथिरुत्तमा ॥ अश्विभ्यां द्विजशार्दूल कथमस्यांजनार्दनः ॥ २९ ॥ संपूज्यः फलसंज्ञायां कथितः पद्मया सह ॥ तदत्र कौतुकं मत्वं सुमहज्जायते द्विज ॥ ३० ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एवमेतन्न

१ नक्षत्रं च प्रणम्याशु—इ० पा० । २ भवति—इ० पा० । ३ चरित्वा ।

सन्देहो तथा वदसि भारत ॥ अश्विनोर्वै तिथिरियं किं तु वाक्यं निबोध मे ॥ ३१ ॥ अशून्यशयना दत्ता विष्णोरमिततेजसः ॥ अश्विभ्यां कुरु शार्दूल प्रीतये मुंजकेशिनः ॥ ३२ ॥ तावेव कुरुशार्दूल पूज्येतेऽत्र महीपते ॥ नासत्यौ भगवान्विष्णुर्दत्तश्च श्रीर्विभाव्यते ॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि द्वितीयाकल्पसमाप्तौ विंशोध्यायः ॥ २० ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पतिशुश्रूषणे रता ॥ एवंविधापि या प्रोक्ता शुचिः संशोभना सती ॥ १ ॥ सोपवासा तृतीयां तु लवणं परिवर्जयेत् ॥ सा गृह्णाति च वै भक्त्या व्रतमामरणांतिकम् ॥ २ ॥ गौरी ददाति संतुष्टा रूपं सौभाग्यमेव च ॥ लावण्यं ललितं हृद्यं श्लाघ्यं पुसां मनोरमम् ॥ ३ ॥ पुंसो मनोरमा नारी भर्ता नार्या मनोरमः ॥ गौरीव्रतेन भवति राजँल्लवणवर्जनात् ॥ ४ ॥ इदं व्रतं प्रति विभो धर्मराजस्य शृण्वतः ॥ उमया च पुरा प्रोक्तं यद्वाक्यं तन्निबोध मे ॥ ५ ॥ मया व्रतमिदं सृष्टं सौभाग्यकरणं नृणाम् ॥ मर्त्ये तु नियता नारी व्रतमेतच्चरिष्यति ॥ सह भर्त्रा स मोदेत यथा भर्ता हरो मम ॥ ६ ॥ याच कन्या न भर्तारं विंदते शोभना सती ॥ सा त्विदं व्रतमुद्दिश्य भवेदक्षारभोजना ॥ मच्चित्ता मन्मनाः कुर्यान्मद्भक्ता मत्परिग्रहा ॥ ७ ॥ गौरीं संस्थाप्य सौवर्णीं गंधालंकारभूषिताम् ॥ वस्त्रालंकारसंवीतां पुष्पमंडलमंडिताम् ॥ ८ ॥ लवणं गुडं घृतं तैलं देव्यै शक्त्या निवेदयेत् ॥ कटुखण्डं जीरकं च पत्रशाकं च भारत ॥ ९ ॥ गुडघृष्टांस्तथापूपान्खडवेष्टांस्तथा नृप ॥ ब्राह्मणे व्रतसंपन्ने प्रदद्यात्सुबहुश्रुते ॥ १० ॥ शुक्लपक्षे सदा देया यथा शक्त्या हिरण्मयी ॥ धनहीने तु भक्त्या च मधुवृक्षमयी नृप ॥ ११ ॥ अर्च्या नित्यं संनिधाना तत्र गौरी न संशयः ॥ अक्षारलवणं रात्रौ भुंक्ते चैव सुवाग्यता॥१२॥गौरी सन्निहिता नित्यं भूभौ प्रस्तरशायिनी ॥ एवं नियमयुक्तस्य देव्या यत्समुदाहृतम् ॥ १३ ॥ तच्छृणुष्व महाबाहो कथ्यमानं महाफलम् ॥ भर्तारं तु लभेत्कन्या यं वांछति मनोनुगम् ॥ १४ ॥ सुचिरं सह वै भर्त्रा क्रीडयित्वाँ इहैव सा ॥ संततिं च प्रतिष्ठाप्य सह तेनैव गच्छति ॥ १५ ॥ हेलिलोकं चन्द्रलोकं लोकं चित्रशिखंडिनः ॥ गत्वा याति सदो राजन्वामदेवस्य भारत ॥ १६ ॥ विधवा तु यदा राजन्देव्या व्रतपरायणा ॥ भर्तारं नियता नित्यं सदार्चनपरायणा ॥ १७ ॥ इह चोत्सृज्य देहं स्वं दृष्ट्वा हरिपुरे प्रियम् ॥ आक्षिप्य यमदूतेभ्यः सह भर्त्रा रमेद्दिवि ॥ १८ ॥ वर्षकोटिं दशगुणां रमित्वा सा इहागता ॥ भर्त्रा सदैव पूर्वोक्त

१ अतुल्यतेजसः–इ० पा० । २ अशनम्–इ० पा० । ३ तथा खंडम्–इ० पा० । ४ शक्त्या–इ० पा० । ५ स्वास्तरशायिनी–इ० पा० । ६ एवं नियमयुगिति विशेषणसामर्थ्याद्व्रतमित्यध्याहार्यम्, व्रतस्य देव्या यन्महाफलं सुमुदाहृतं तच्छृण्वित्यर्थः । एवं नियमयुक्तस्येत्येकं वा पदम्, अत्रापि पक्षे व्रतस्येवेदं विशेषणम् । ७ क्रीडित्वा । ८ नीतिपरायणा–इ० पा० ।

लभते फलमीप्सितम् ॥ १९ ॥ इन्द्राण्यापि व्रतमिदं पुत्रार्थिन्या नराधिप ॥ लब्धः पुत्रो व्रतस्यांते जयंतो नाम नामतः ॥२०॥ अरुंधत्या तथा चीर्णं वशिष्ठं प्रति कामतः ॥ दृश्यते दिवि चाद्यापि वशिष्ठस्य समीपतः ॥ २१ ॥ रोहिण्या लवणत्यागात्सपत्नीगणमर्दनम् ॥ लब्धं देव्याः प्रसादेन सौभाग्यमचलं दिवि ॥ २२ ॥ इत्येषा तिथिरित्येव तृतीया लोकपूजिता ॥ सदा विशेषतः पुण्या वैशाखे मासि या भवेत् ॥ २३ ॥ पुण्या भाद्रपदे मासि माघेप्येवं न संशयः ॥ माघे भाद्रपदे चापि स्त्रीणां धन्यां प्रचक्षते ॥ २४ ॥ साधारणी तु वैशाखे सर्वलोकस्य भारत ॥ माघमासे तृतीयायां गुडस्य लवणस्य च ॥ दानं श्रेयस्करं राजन्स्त्रीणां च पुरुषस्य च ॥२५॥ गुडेन तुष्यते दत्तो लवणेन तु विश्वभूः ॥ गुडपूपास्तु दातव्या मासि भाद्रपदे तथा ॥ २६ ॥ तृतीयायां तु माघस्य वामदेवस्य प्रीतये ॥ वारिदानं प्रशस्तं स्यान्मोदकानां च भारत ॥ २७ ॥ वैशाखे मासि राजेंद्र तृतीया चन्दनस्य च ॥ वारिणा तुष्यते वेधा मोदकैर्भीम एव हि ॥ दानात्तु चन्दनस्येह कंजजो नात्र संशयः ॥ २८ ॥ या त्वेषा कुरुशार्दूल वैशाखे मासि वै तिथिः ॥ तृतीया साऽक्षया लोके गीर्वाणैरभिनंदिता ॥ २९ ॥ आगतेयं महाबाहो भूरि चंद्रं वसुव्रता ॥ कलधौतं तथान्नं च घृतं चापि विशेषतः॥यद्यद्दत्तं त्वक्षयं स्यात्तेनेयमक्षया स्मृता॥३०॥यत्किंचिद्दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु॥तत्सर्वमक्षयं स्याद्वै तेनेयमक्षया स्मृता॥३१॥योऽस्यां ददाति करकान्वारिबीजसमन्वितान् ॥ स याति पुरुषो वीर लोकं वै हेममालिनः॥३२॥इत्येषा कथिता वीर तृतीया तिथिरुत्तमा॥यामुपोष्य नरो राजन्नृद्धिं वृद्धिं श्रियं भजेत्॥३३॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां ब्राह्मे पर्वणि तृतीयाकल्पविधिवर्णनं नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ ॥ सुमंतुरुवाच॥ ॥ चतुर्थ्यां तु सदा राजन्निराहारव्रतान्वितः॥दत्त्वा तिलान्नं विप्रस्य स्वयं भुंक्ते तिलौदनम्॥१॥ वर्षद्वयेसमाप्तिर्हि व्रतस्य तु यदा भवेत्॥विनायकस्तस्य तुष्टो ददाति फलमीहितम् ॥२॥ याति भाग्यनिवासं हि क्रीडते विभवैः सह॥ इह चागत्य पुण्यांते दिव्यो दिव्यवपुर्यशाः॥३॥ मतिमान्धृतिमान्वाग्मी भाग्यवान्कामकारवान् ॥ असाध्यान्यपि साद्धेह क्षणादेव महांत्यपि ॥४॥ हस्त्यश्वरथसंपन्नः पत्नीपुत्रसहायवान् ॥ राजा भवति दीर्घायुः सप्तजन्मान्यसौ नृप ॥ एतद्ददाति संतुष्टो विघ्नहर्ता विनायकः ॥ ५ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ विघ्नः कस्य कृतस्तेन येन विघ्नविनायकः ॥ एतद्वदस्व विघ्नेशविघ्नकारणमद्य मे ॥ ६ ॥ ॥ सुमंरुवाच ॥ ॥ कौमारे लक्षणे पुंसां स्त्रीणां च

१ धर्मम्-इ० पा० । २ सर्वकामफलप्रदम्-इ० पा० । ३ सर्वकामार्थसिद्धये-इ० पा० । ४ अस्यां दत्तम्-इ० पा० । ५ ईप्सितम्-इ० पा० । ६ लभते यशः-इ० पा० । ७ हस्त्यश्वस्वार्थसंपन्नः-इ० पा० । ८ विघ्नहर्ता-इ० पा० ।

सुकृते कृते ॥ विघ्नं चकार विघ्नेशो गांगेयस्य विनायकः॥७॥ तं तु विघ्नं विदित्वासौ कार्त्तिकेयो रुषान्वितः ॥ उत्कृष्य दंतं तस्यास्याद्धंतुं तं च समुद्यतः ॥ ८ ॥ निवार्यापृच्छद्देवेशो रोषः कार्यः कुतस्त्वया ॥ तं चाचख्यौ स पित्रे वै कृतं पूरुषलक्षणम् ॥ तत्र विघ्नकृते मह्यं योषिता न च लक्षणम् ॥ ९ ॥ अथोवाच महादवः प्रहसन्त्स्वसुतं किल ॥ मम किं लक्षणं पुत्र पश्यसे त्वं वदस्व मे ॥ १० ॥ स चोवाच करे तुभ्यं कपालं द्विजलक्षितम् ॥ अविचारेण संस्थाप्यं कपाली तेन चोच्यसे ॥ स तल्लक्षणमादाय समुद्रे प्राक्षिपद्रुषा ॥ ११ ॥ अथ देवसमाजे वै प्रवृत्ते ब्रह्मरुद्रयोः ॥ अहं ज्यायानहं ज्यायान्विवादोऽभूत्तयोर्द्वयोः ॥ तव संभूत्यभिज्ञोऽस्ति मां तु वेद न कश्चन ॥ १२ ॥ एवं शिवेऽति ब्रुवति ब्रह्मणः पंचमं शिरः ॥ मुक्ताट्टहासं प्रोवाच त्वामहं वेदिता भव॥१३॥एवं ब्रुवत्तु रुद्रेण ब्राह्मं हयशिरो महत् ॥ नखाग्रेण निकृत्तं च तस्यैव च करे स्थितम्॥१४॥ करस्थेनैव तेनासावागच्छद्यत्र वै हरिः ॥ तपस्तेपे तदा मेरौ तत्रासौ भगवान्वशी ॥१५॥ कृत्ते हयशिरे तस्मिन्स्थानात्तस्मात्तु ब्रह्मणः ॥ रोषाद्विनिःसृतस्त्वन्यः पुरुषः श्वेतकुंडली ॥ १६ ॥ कवची सशिरस्कश्च सशरः सशरासनः ॥ अनिर्देश्यवपुः स्रग्वी किं करोमि स चाब्रवीत् ॥ १७ ॥ अथोवाच रुषा ब्रह्मा हन्यतां स सुदुर्मतिः ॥ स तु मार्गेण रुद्रस्य आगच्छद्रोषतो द्रुतम् ॥ १८ ॥ रुद्रोपि विष्णुतेजोभिः प्रविष्टः स त्वधिष्ठितः ॥ स प्रविश्य तदापश्यत्तपंतं चोत्तमं तपः ॥ हरो नारायणं देवं वैकुंठमपराजितम् ॥ १९ ॥ हरं दृष्ट्वाथ संप्राप्तं कार्यं चास्य विचिंत्य च ॥ उवाच शूलिनं देवो भिन्धि शूलेन मे भुजम् ॥२०॥ स बिभेद महातेजा भुजं शूलेन तं हरः ॥ २१ ॥ शूलभेदादसृक्चोर्ध्वं जगामावृत्य रोदसी ॥ विनिवृत्य ततः पश्चात्कपाले निपपात ह ॥ २२ ॥ असृक्कपाले पतितं प्रदेशिन्या व्यवर्द्धयत् ॥ यदा हि विनिवृत्तिः स्याद्देवस्य रुधिरं प्रति ॥ २३ ॥ तदा तु व्यसृजत्तोयं स कृत्वा वारुणीं तनुम् ॥ तोये प्रवृत्तेऽसृग्भूते कपाले यत्र तच्छिरः ॥ २४ ॥ कपाले तु प्रदेशिन्या रुद्रोऽसौ रुधिरेऽसृजत् आमुक्तकवचं रक्तं रक्तकुंडलिनं नरम् ॥ २५ ॥ अथोवाच भवं देवं किं करोमीति मानद ॥ असावपि ससर्जाथ श्वेतकुंडनिनं नरम् ॥ २६ ॥ तावुभौ समयुध्येतां धनुष्प्रवरधारिणौ ॥ यथा राजन्बलीयांसौ कुजकेतू युगात्यये ॥२७॥ तयोस्तु युध्यतोरेवं संवर्तश्चाधिको गतः ॥ न चादृश्यत विजय एकस्यापि तदा तयोः ॥ २८ ॥ अथांतरिक्षे तौ दृष्ट्वा वागुवाचाशरीरिणी ॥ अवतारोऽथ भविता युवयोर्हि मया सह ॥ २९ ॥ भारापनोदः कर्तव्यः पृथिव्यर्थे सुरैः सह ॥ तदाश्चर्यो हि भविता देवकार्यार्थसिद्धये ॥ ३० ॥ भूलोकभावं निर्धूय भूयो गंता सुरालयम् ॥ एवमुक्त्वा तु

वैकुंठो ददावेकं रवेस्तदा ॥ ३१ ॥ श्वेतकुंडलिनं दत्तं तं जग्राह रविर्मुदा ॥ इंद्रस्यापि ततः पश्चाद्रक्तकुंडलिनं ददौ ॥३२॥ जग्राह च मुदा युक्त इंद्रः स्वं च पुरं ययौ ॥ गतौ रवींद्रौ प्रगृह्य पुरुषौ क्रोधसंभवौ ॥३३॥ अथोवाच तदा रुद्रं देवः कमलसंस्थितः ॥ गच्छ त्वमपि कापाले कपालव्रत चर्यया॥अवतारो व्रतस्यास्य मर्त्यलोके भविष्यति ॥ ३४ ॥ ये च व्रतं त्वदीयं वै धारयिष्यंति मानवाः ॥ न तेषां दुर्लभं किंचिद्भवितेह परत्र च॥ ॥ ३५ ॥ एवं संलप्य बहुशः सुमुखं प्रतिनंद्य च ॥ आहूय च समुद्रं स प्रत्युवाचाविचारयन् ॥ ३६ ॥ कुरुष्वाभरणं स्त्रीणां लक्षणं यद्विलक्षणम्॥ कार्त्तिकेयेन यत्प्रोक्तं तद्वदस्वाविचारयन् ॥३७॥ स चाह मम नाम्नेदं भवेत्पुरुषलक्षणम् ॥ देवेन तत्प्रतिज्ञातमेवमेतद्भविष्यति ॥३८॥ कार्त्तिकेयेन यत्प्रोक्तं तद्वदस्वाविचारयन् ॥ ३९॥ प्रयच्छास्य विषाणं वै निष्कृष्टं यत्त्वयाऽधुना ॥ अवश्यमेव तद्भूतं भवितव्यं तु कस्यचित् ॥ ४० ॥ ऋते विनायकं तद्धि दैवयोगान्न कामतः ॥ गृहाण एतत्सामुद्रं यत्त्वया पारिकीर्तितम् ॥ ४१ ॥ स्त्रीपुंसोर्लक्षणं श्रेष्ठं सामुद्रमिति विश्रुतम् ॥ इमं च सविषाणं वै कुरु देवविनायकम् ॥ ४२ ॥ अथोवाच च देवेशं बाहुलेयः समत्सरम् ॥ विषाणं दद्मि चास्याहं तव वाक्यान्न संशयः ॥ ४३ ॥ यदा त्वयं विषाणं च मुक्त्वा तु विचरिष्यति ॥ तदा विषाणमुक्तः सन्भस्म एतं करिष्यति॥४४॥ एवमस्त्विति तं चोक्त्वा विषाणं तत्करे ददौ॥विनायकस्य देवेशः कार्तिकेयमते स्थितः ॥ ४५ ॥ सविषाणकरोद्यापि दृश्यते प्रतिमा नृप ॥ भीमसूनोर्महाबाहोर्विघ्नं कर्तुं महात्मनः॥४६॥ एतद्रहस्यं देवानां मया ते समुदाहृतम् ॥ यत्र देवो न वै वेद देवानां भुवि दुर्लभम् ॥४७॥ मया प्रसन्नेन तव गुह्यमेतदुदाहृतम् ॥ कथितं तिथिसंयोगे विनायककथामृतम् ॥ ४८ ॥ य इदं श्रावयेद्विद्वान्ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ क्षत्रियांश्च स्ववृत्तिस्थान्विट्शूद्रांश्च गुणान्वितान् ॥ ४९ ॥ न तस्य दुर्लभं किंचिदिह चामुत्र विद्यते ॥ न च दुर्गतिमाप्नोति न च याति पराभवम् ॥५०॥ निर्विघ्नं सर्वकार्याणि साधयेन्नात्र संशयः॥ऋद्धिं वृद्धिं श्रियं चापि विंदेत भरतोत्तम॥५१॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥छ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ केनायं भीमजो विप्र प्रमथाधिपतिः कृतः ॥ भर्तृत्वे चापि विघ्नानामधिकारी कथं बभौ ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि राजेन्द्र यदर्थं विघ्नकारकः ॥ येर्वापि विघ्नकरणैर्नियुक्तोऽपि विनायकः ॥ तत्ते वच्मि महाबाहो शृणुष्वैकमनाधुना ॥२ ॥ आद्ये कृतयुगे वीर प्रजासर्गमवाप ह ॥ दृष्ट्वा कर्माणि सिद्धानि विना विघ्नेन भारत ॥ ३ ॥ अगतक्लेशां प्रजां दृष्ट्वा गर्वितां कृत्स्नशो नृप ॥ बहुश

१ दृष्ट्वा–इ० पा० । २ स्त्रीणां च पुरुषाणां च–इ० पा० ।

श्चिंतयित्वा तु इदं कर्म महीपते ॥ ४ ॥ विनायकः समृद्ध्यर्थं प्रजानां विनियोजितः ॥ गणानां चाधिपत्ये च भीमः कंजजसात्वतैः ॥ ततोप
सृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोध मे ॥ ५ ॥ स्वप्नेवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुडांश्च पश्यति ॥ काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ॥ ६ ॥ अंत्यजै
र्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ॥ व्रजमानस्तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं परैः ॥७॥ विमना विफलारंभः संसीदत्यनिमित्ततः ॥करटारूढमात्मानमंभसों
तरगं तथा ॥ ८ ॥ पत्तिभिश्चावृतं यांतं संगमनांतिकं नृप ॥ पश्यते कुरुशार्दूल स्वप्नांते नात्र सशयः ॥ ९ ॥ चित्तं च विकृताकारं करवीरविभू
षितम् ॥ तेनोपसृष्टो लभतेन राज्यं पौर्वसंभवम् ॥ १० ॥ कुमारी न च भर्तारमपत्यं गर्भिणी तथा ॥ आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च शिष्याश्चाध्यय
नं तथा ॥ वणिग्लाभं च नाप्नोति कृषिं चैव कृषीवलः ॥ ११ ॥ स्नपनं तस्य कर्तव्यं पुण्येऽहनि महीपते ॥ गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितेन
तु ॥ १२ ॥ शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु वासरे धिषणस्य च ॥ तिष्ये च वीरनक्षत्रे तस्यैव पुरतो नृप ॥ १३ ॥ सर्वौषधैः सर्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ॥
भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्ति वाच्य द्विजाञ्छुभान् ॥ १४ ॥ व्योमकेशं तु संपूज्य पार्वतीं भीमजं तथा ॥ कृष्णं सपितरं तात पवमानं सितं तथा
॥ १५ ॥ धिषणं चेन्दुपुत्रं च कौणं[3] केतुं च भारत ॥ विधुंतुदं बाहुलेयं नंदकस्य च धारिणम् ॥ १६ ॥ अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्र
दात ॥ मृत्तिकां रोचनां गंधान्गुग्गुलं चाप्सु निक्षिपेत्॥१७॥ यदाहृतं ह्येकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्ह्रदात् ॥ चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा॥
॥१८॥ सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः[4] पावनं कृतम् ॥ तेन त्वामभिषिंचामि पावमान्यः पुनंतु ते ॥१९॥ भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः॥
भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २० ॥ यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमंते यच्च मूर्धनि ॥ ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नंतु ते सदा ॥
॥ २१ ॥ स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौदुंबरेण तु ॥ जुहुयान्मूर्धनि कुशान्सव्येन परिगृह्य तु ॥२२॥ मितश्च संमितश्चैव तथा च शालकंटकः॥
कूष्मांण्डो राजश्रेष्ठास्तेऽभयः स्वाहासमन्विताः ॥२३॥ नामभिर्बलिमंत्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ॥ दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य सर्वतः ॥२४॥
कृताकृतांस्तंडुलांश्च पललौदनमेव च ॥ मत्स्यान्पक्वांस्तथैवामान्मांसमेतावदेव तु ॥ २५ ॥ पुष्पं चित्रं सगंधं च सुरां च त्रिविधामपि ॥
मूलकं पूरिकाः पूपांस्तथैवोंडेरिकास्रजम् ॥ दधिपायसमन्नं च गुडवेष्टान्समोदकान्॥२६॥विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽबिकाम् ॥ दूर्वासर्षपपु
ष्पाणां दत्त्वा पुष्पांजलित्रयम्॥२७॥रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे॥पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे॥अचलां बुद्धिं मे देहि

१ आह्नि विधिपूर्वकम्–इ० पा० । २ अञ्जमानम्–इ० पा० । ३ कोणच्छर्य च–इ० पा० । ४ सूरीभिः पावनं स्मृतम्–इ० पा० ।

धरायां ख्यातिमेव च॥२८॥ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः॥भोजयेद्ब्राह्मणान्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि॥२९॥एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ॥ कर्मणां फलमाप्नोति श्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमाम्॥३०॥आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ॥ विनायकपतेश्चैव सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ॥३१॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पवर्णनं नाम त्रयोविंशोऽध्यायः॥२३॥ ॥शतानीक उवाच॥ ॥ नराणां योषितां चैव लक्षणानि महामते ॥ प्रोक्तानि यानि विप्रेन्द्र व्योमकेशस्य सूनुना ॥ १ ॥ क्रुद्धेन यानि क्षिप्तानि ईश्वरेण महोदधौ ॥ कृष्णस्य वचनाद्भूयः समुद्रेणार्पितानि वै ॥२॥ अर्पितानि ततस्तस्य तेन प्राप्तानि वै कथम् ॥ बाहुलेयेन विप्रेन्द्र तानि मे वद सुव्रत ॥ ३ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ यथा गुहेन राजेन्द्र स्त्रीपुंसां लक्षणानि वै ॥ प्रोक्तानि कुरुशार्दूल तथा ते कथयामि वै ॥ ४ ॥ शक्तिपाताद्धते क्रौंचे व्योमकेशस्य सूनुना ॥ ब्रह्मा तुष्टोऽब्रवीदेनं वरं वरय मेऽनघ ॥ ५ ॥ असावपि महातेजाः प्रणम्य शिरसा विभुम् ॥ पितामहं बभाषेदं लक्षणं ब्रूहि मे विभो ॥ ६ ॥ नराणां युवतीनां च कौतुकं परमं मम ॥ यन्मयोक्तं पुरा देव प्रक्षिप्तं लवणार्णवे ॥ ७ ॥ मत्पित्रा देवदेवेश सक्रोधेन पुरा तथा ॥ प्राप्तं च विस्मृतं भूयस्तन्मे ब्रूहि ह्यशेषतः ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि देवेश भीमस्यानन्दवर्धन ॥ लक्षणानि निबोध त्वं पुरुषाणामशेषतः ॥ अधमोत्तममध्यानि यानि प्राप पयोनिधिः ॥ ९ ॥ शिवेहनि सुनक्षत्रे ग्रहे सौम्ये शुभे रवौ ॥ पूर्वाह्णे मङ्गलैर्युक्ते परीक्षेत विचक्षणः ॥ १० ॥ प्रमाणं संहतिं छायां गतिं सर्वांगलक्षणम् ॥ दन्तकेशनखश्मश्रु एतत्सर्वं विचक्षणः ॥ ११ ॥ पूर्वमायुः परीक्षेत पश्चाल्लक्षणमादिशेत् ॥ क्षीणे ह्यायुषि मर्त्यानां लक्षणैः किं प्रयोजनम् ॥ १२ ॥ जघन्यो नवतिः प्रोक्तो मध्यमस्तु शतांगुलः ॥ अष्टोत्तरशतं यस्य उत्तमं तस्य लक्षणम् ॥ १३ ॥ प्रमाणलक्षणं प्रोक्तं समुद्रेण शुभाशुभम् ॥ यन्मे पुरा देववर मया वै कथितं तव ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि देहावयवलक्षणम् ॥ १४ ॥ पादैः समांसकैः स्निग्धै रक्तैः सौम्यैः सुशोभनैः ॥ उन्नतैः स्वेदरहितैः शिराहीनैश्च पार्थिवः ॥ १५ ॥ यस्य पादतले रेखा सांकुशेव प्रकाशते ॥ सततं हि सुखं तस्य पुरुषस्य न संशयः ॥ १६ ॥ अस्वेदनौ मृदुतलौ कमलोदरसन्निभौ ॥ श्लिष्टांगुली ताम्रनखौ सुपार्ष्णी व्योमकेशज ॥ १७ ॥ उष्णौ शिराविरहितौ गूढगुल्फौ च भीमज ॥ कूर्मोन्नतौ च चरणौ प्रख्यातौ पार्थिवस्य तु ॥ १८ ॥ शूर्पाकृती महाबाहो रूक्षौ श्वेतनखौ तथा ॥ वक्रौ शिरासन्ततौ च संशुष्कौ विरलांगुली ॥ १९ ॥ दारिद्र्यदुःखदौ ज्ञेयौ चरणौ भीमनन्दन ॥ ब्रह्मघ्नौ

१ समांसलैः–इ० पा० । २ स्निग्धांगुली–इ० पा० । ३ पादौ वै–इ० पा० ।

देवंशार्दूल पक्वमृत्सदृशौ पदौ ॥ २० ॥ पीतावगम्यानिरतौ कृष्णौ पानरतौ सदा ॥ अभक्ष्यभक्षणे श्वेतौ ज्ञेयौ सेनाधिपोत्तम ॥
॥ २१ ॥ अंगुष्ठौ पृथुलौ येषां ते नरा भाग्यवर्जिताः ॥ क्लिश्यन्ते विकृतांगुष्ठास्ते नराः पादगामिनः ॥ २२ ॥ चिपिटैर्विकृतैर्भग्नैरंगुष्ठै
रतिनिन्दिताः ॥ वक्रैर्भग्नैस्तथा ह्रस्वैरंगुष्ठैः क्लेशभागिनः ॥ २३ ॥ शूर्पाकारैश्च विकृतैर्भग्नैर्वक्रैः शिराततैः ॥ सस्वेदैः पाण्डुरूक्षैश्च चरणैरति
निन्दिताः ॥ २४ ॥ यस्य प्रदेशिनी दीर्घा अंगुष्ठं या अतिक्रमेत् ॥ स्त्रीभोगं लभते नित्यं पुरुषो नात्र संशयः ॥ कनिष्ठायां तु दीर्वायां सुवर्णस्य
तु भागिनः ॥ २५ ॥ चिपिटा विरलाः शुष्का यस्यांगुल्यो भवन्ति वै ॥ सभवेद्दुःखितो नित्यं धनहीनश्च वै[2] गृह ॥ २६ ॥ श्वेतैर्नखैर्विरूक्षैश्च
पुरुषा दुःखजीविनः ॥ कुशीलाः कुनखैर्ज्ञेयाः कामभोगविवर्जिताः ॥ विकृतैः स्फुटितैरूक्षैर्नखैर्दारिद्र्यभागिनः ॥ २७ ॥ ब्रह्महत्यां च कुर्वन्ति
पुरुषा हरितैर्नखैः ॥ बन्धुभिश्चवियुज्यन्ते कुलक्षयकराश्च ते ॥ २८ ॥ इन्द्रगोपकसंकाशैर्नखैर्नृपतयः स्मृताः ॥ शंखावर्तप्रतीकाशैर्नखैर्भवति
पार्थिवः ॥ २९ ॥ ताम्रैर्नखैस्तथैश्वर्यं धन्याः पद्मनखा नराः ॥ रक्तैर्नखैस्तथैश्वर्यं पुष्पितैः सुभगो भवेत् ॥ सूक्ष्मैरुपचितैस्ताम्रैर्नखैर्नृपतयः
स्मृताः ॥ ३० ॥ रोमशाभ्यां च जंघाभ्यां दुःखदारिद्र्यभागिनः ॥ बन्धनं ह्रस्वजंघानामैश्वर्यं चैव निर्दिशेत् ॥ ३१ ॥ मृगजंघाश्च राजानो
जायन्ते नात्र संशयः ॥ दीर्घजंघाः स्थूलजंघा नित्यं भाग्यविवर्जिताः ॥ ३२ ॥ शृगालजंघाः पुरुषा नित्यं भाग्यविवर्जिताः ॥ काकजंघा
नरा ये तु भवेयुर्दुःखभागिनः ॥ ३३ ॥ पीनजं[4]घास्तथैश्वर्यं प्राप्नुवन्ति न संशयः ॥ सिंहव्याघ्रसमा जंघा धनिनः परिकीर्तिताः ॥ ३४ ॥ पार्थि
वानां भवेद्रोम चैकैकं रोमकूपके ॥ पंडितश्रोत्रियाणां च द्वेद्वे ज्ञेये महामते ॥ ३५ ॥ त्रिभिस्त्रिभिस्तथा निःस्वा मानवा दुःखभागिनः ॥ केशा
श्चैव महाबाहो निन्दिता पूजितास्तथा ॥ ३६ ॥ निर्मांसजानुर्म्रियते प्रवासे शिवनं[5]न्दन ॥ ३७ ॥ सौभाग्यमल्पैः कथितं दारिद्र्यं विकटैस्तथा ॥
निम्नैः स्त्रीजिता ज्ञेयाः समांसै राज्यभागिनः ॥ ३८ ॥ हंसभा[6]सशुकानां च तुल्या यस्य गतिर्भवेत् ॥ स भवेत्पार्थिवः पूज्यः समुद्रवचनं
यथा ॥ ३९ ॥ अन्येषामपि शस्तानां पक्षिणां च शुभा गतिः ॥ वृषसिंहगजेन्द्राणां गतिर्भोगविवर्धिनी ॥ ४० ॥ जलोर्मिसदृशी
या च काकोलूकसमा च या ॥ गतिर्द्रव्यविहीनानां दुःखशोकभयंकरा ॥ ४१ ॥ श्वानोष्ट्रमहिषाणां खरसूकरयोस्तथा ॥ गतिर्मेषसमा

१ नृपशार्दूल–इ० पा० । २ नित्यशः–इ० पा० । ३ भवति नृपसत्तम–इ० पा० । ४ मीनजंघा–इ० पा० । ५ दीननंदन–इ०, कुरुनंदन–इ० पा० । ६ हंसभासशिखंडीनाम्–इ० पा० । ७ पृष्ठ्याम्–इ० पा० । ८ भाग्यविवर्द्धिनी–इ० पा० । ९ खड्गशूकरयोस्तथा–इ० पा० ।

येषां ते नरा भाग्यवर्जिताः ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पे पुरुषलक्षणवर्णनं नाम चतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दक्षिणावर्तलिंगश्च नरो वै पुत्रमान्भवेत् ॥ वामावर्ते तथा लिंगे नरः कन्यां प्रसूयते ॥ १ ॥ स्थूलैः शिरालैर्विषमैर्लिंगैर्दारिद्र्यमादिशेत् ॥ ऋजुभिर्वर्तुलाकारैः पुरुषाः पुत्रभागिनः ॥ २ ॥ निम्नपादोपविष्टस्य भूमिं स्पृशति मेहनः ॥ दुःखितं तं विजानीयात्पुरुषं नात्र संशयः ॥ ३ ॥ भूमौ पादोपविष्टस्य गुल्फौ स्पृशति मेहनः ॥ ईश्वरं तं विजानीयात्प्रमदानां च वेल्लभम्[1] ॥ ४ ॥ सिंहव्याघ्रसमो यस्य ह्रस्वो भवति मेहनः ॥ भोगवान्स तु विज्ञेयोऽशेषभोगसमन्वितः ॥ ५ ॥ रेखाकृतिर्मणिर्यस्य मेहने हि विराजते ॥ पार्थिवः स तु विज्ञेयः समुद्रवचनं यथा ॥ ६ ॥ सुवर्णरजतप्रख्यैर्मणिमुक्तासमप्रभैः ॥ प्रवालसदृशैः स्निग्धैर्मणिभिः पार्थिवो भवेत् ॥ ७ ॥ पांडुरैर्मलिनै रूक्षैर्दीर्घव्यासैर्दिशो व्रजेत् ॥ समैस्तथोन्नतैश्चापि सुस्निग्धैर्मणिभिर्गृही ॥ ८ ॥ धनरक्षास्तथा स्त्रीणां भोक्तारस्ते भवंतिहि ॥ मणिभिर्मध्यनिम्नैस्तु पितरस्ते भवंति हि ॥ ९ ॥ युवतीनां महाबाहो निःस्वाश्चापि भवंति ते॥ नोल्बणैश्चापि धनिनो नरा वीर भवंति हि ॥ १० ॥ मूत्रधारा पतेदेका वलिता दक्षिणा यदि ॥ स भवेत्पार्थिवः पृथ्व्याः समुद्रवचनं यथा ॥ ११ ॥ द्वे धारे च तथा स्निग्धे धनवान्भोगवान्स्मृतः ॥ बहुधारास्तथा रूक्षाः सशब्दाः पुरुषाधमाः ॥ १२ ॥ मीनगंधि भवेद्रेतो धनवान्पुत्रवान्भवेत् ॥ हविर्गंधि भवेद्यस्य धनाढ्यः श्रोत्रियः स्मृतः ॥१३॥ मूषगंधिर्भवेत्पुत्री[2] पद्मगंधिर्नृपः स्मृतः॥लाक्षागंधिर्भवेद्यश्च बहुकन्यः प्रजायते॥मद्यगंधिर्भवेद्योद्धा क्षारगंधिर्दरिद्रकः ॥१४॥ शीघ्रमैथुनगामी यः स दीर्घायुरतोऽन्यथा ॥ अल्पायुर्देवशार्दूल विज्ञेयो नात्र संशयः ॥ १५ ॥ तनुशुक्रः स्त्रीजनको मांसगन्धी च भोगवान् ॥ पद्मवर्णं भवेद्रक्तं स नरो धनवान्भवेत् ॥ १६ ॥ किंचिद्रक्तं तथा कृष्णं भवेद्यस्य तु शोणितम् ॥ अधमः स तु विज्ञेयः सदा दुःखैकभाजनम् ॥१७॥ प्रवालसदृशं स्निग्धं भवेद्यस्य च शोणितम् ॥ राजानं तं विजानीयात्सप्तद्वीपाधिपं गुह ॥ १८ ॥ विस्तीर्णा मांसला स्निग्धा बस्तिः पुंसां प्रशस्यते॥ निर्मांसा विकटा रूक्षा बस्तिर्येषां न ते शुभाः ॥ १९॥ गोमायुसदृशी यस्य श्वानोष्ट्रमहिषस्य च ॥ स भवेद्दुःखितो नित्यं पुरुषो नात्र संशयः ॥२०॥ यश्चैकवृषणस्तात जले प्राणान्विमुंचति ॥ स्त्रीचञ्चलस्तु विषमैः समै राज्यं प्रचक्षते ॥२१॥ ऊर्ध्वगैश्चापि ह्रस्वायुः शतंजीवी प्रलंबधृक् ॥ मानवाश्चापि रक्तैस्तु धनवंतो भवंति वै॥२२॥ स्थूलस्फिग्भवति क्षेमी द्रव्ययुक्तः समांसधृक् ॥

१ दुर्लभम्–इ० पा० । २ मेषगंधिर्भवेत्पुत्री–इ० पा० ।

व्याघ्रस्फिङ्मंडलो राजा मंडूकस्फिङ्नराधिपः ॥ द्विमंडलो महाबाहो सिंहस्फिक्सार्वभौमता ॥२३॥ उष्ट्रवानरयोर्यस्तु धारयेत्स्फिङ्माहामते ॥
धनधान्यविहीनोऽसौ विज्ञेयो भीमनंदन ॥ २४ ॥ पुमान्मृगोदरो धन्यो मयूरोदर एव च ॥ व्याघ्रोदरो नरपती राजा सिंहोदरो भवेत् ॥ २५ ॥
मंडूकसदृशं यस्य पुरुषस्योदरं भवेत् ॥ स भवेत्पार्थिवः पृथ्व्यां समुद्रवचनं यथा ॥ २६ ॥ मांसलैर्ऋजुभिर्वृत्तैः पार्श्वैर्नृपतयः स्मृताः ॥ ईश्वरो
व्याघ्रपृष्ठस्तु सेनायाश्चैव नायकः ॥२७॥ सिंहपृष्ठो नरो यस्तु बंधनं तस्य निर्दिशेत् ॥ कूर्मपृष्ठास्तु राजानो धनसौभाग्यभागिनः ॥२८॥ विस्ती
र्णं हृदयं येषां मांसलोमचितं समम् ॥ शतायुषो विजानीयाद्भोगभाजो महाधनान् ॥ २९ ॥ विरलाः शुष्कास्तथा रूक्षा दृश्यंतेंऽगुलयः करे ॥
स भवेद्दुःखितो नित्यं नरो दारिद्र्यभाजनम् ॥३० ॥ यस्य मीनसमा रेखा कर्मसिद्धिश्च तस्य तु ॥ धनवान्स तु विज्ञेयो बहुपुत्रश्च मानवः॥३१॥
तुला यस्य तु वेदी वा करमध्ये तु दृश्यते ॥ तस्य सिध्यति वाणिज्यं पुरुषस्य न संशयः ॥ ३२ ॥ सौम्ये पाणितले यस्य द्विजस्य तु विशेषतः॥
यज्ञयाजी भवेन्नित्यं बहुवित्तश्च मानवः ॥ ३३ ॥ शैलं वाप्यथ वा वृक्षः करमध्ये तु दृश्यते ॥ अचलां श्रियमाप्नोति बहुभृत्यसमन्वितः ॥ ३४ ॥
शक्तितोमरबाणासिरेखा चापोपमा तथा ॥ यस्य हस्ते महाबाहो स जयेद्विग्रहे रिपून् ॥ ३५ ॥ ध्वजश्चाप्यथ वा शंखः करमध्ये तु दृश्यते ॥
समुद्रयायी स भवेद्धनी च सततं गुह ॥ ३६ ॥ श्रीवत्समथ वा पद्मं वज्रं वा चक्रमेव च ॥ रथो वाप्यथ वा कुंभो यस्य हस्ते प्रकाशते ॥ राजानं
तं विजानीयात्परसैन्यविदारणम् ॥ ३७ ॥ दक्षिणे तु करांगुष्ठे यवो यस्य तु दृश्यते ॥ सर्वविद्याप्रवक्ता च भवेद्वै नात्र संशयः ॥ ३८ ॥ यस्य
पाणितले रेखा कनिष्ठामूलमुत्थिता ॥ गता मध्यं प्रदेशिन्याः स जीवेच्छरदः शतम् ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां
संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पे पुरुषलक्षणवर्णनं नाम पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ब्रह्मोवाच ॥ ॥ समकुक्षिर्भवेद्भोगी
निम्नकुक्षिर्धनापहः ॥ मायावी विषमा कुक्षिस्तथा कुहककृत्सदा ॥ १ ॥ राजा स्यान्निम्नकुक्षिस्तु सार्वभौमो महाबलः ॥ सर्पोदरा दरिद्राः स्युर्बहु
भक्षाश्च सुव्रत ॥ २ ॥ विस्तीर्णाभिर्मंडलाभिरुन्नताभिश्च नाभिभिः ॥ भवंति सुखिनो वीरा धनधान्यसमन्विताः ॥३॥ निम्नाभिरथ स्वल्पाभिः
क्लेशभाजो भवंति हि ॥ वलिर्मध्यंगता वीर विषमा च विशेषतः ॥ धनहानिं तथा शूलं नित्यं जनयते विभो ॥ ४ ॥ वामावर्ता सदा शान्तिं
करोतीति विदुर्बुधाः ॥ करोति मेधां दक्षिणेन संप्रवृत्ता दिवस्पते ॥५॥ पार्श्वायता दीर्घमायुरैश्वर्यमूर्ध्वतः स्मृतम् ॥ गवाव्यतामधस्तात्तु करोतीति

१ पद्मनालोपमा भवेत्–इ० पा० । २ उच्छ्रिता–इ० पा० । ३ यस्येति शेषः ।

विदुर्बुधाः ॥ ६॥ शतपत्रकर्णिकाभा नाभिर्यस्य महामते॥ भूपत्वं कुरुते सा तु पुरुषस्य न संशयः ॥७॥ समोदरो भवेद्भोगी निस्वः स्याद्विषमो
दरः॥ सूक्ष्मोदरो भवेद्राग्मी बहुसम्पत्समन्वितः ॥८॥ शस्त्रेणांतं व्रजेद्वीर स्त्रीभोगं चाप्नुयात्तथा ॥ आचार्यो बहुपुत्रश्च यथासंख्यं विनिर्दिशेत् ॥९॥
वलिभिर्देवशार्दूल इत्याह स पयोनिधिः॥अगम्यागामिनो ज्ञेया विषमाभिर्न संशयः॥१०॥ऋजुभिर्वसुभोगी स्यात्परदारविनिंदकः॥मांसलैर्मृदुभिः
पार्श्वै राजा स्यान्नात्र संशयः ॥ ११ ॥ अनूर्ध्वचिबुका[1] ये तु सुभगास्ते भवंति वै ॥ निर्धना विषमैर्दीर्घैर्भवन्तीह सुवीरज ॥ १२ ॥ पीनैश्चोप
चितैर्निम्नैः स्कंधैर्भीमांगसंभव ॥ राजानः सुखिनश्चापि भवंतीह न संशयः ॥ १३ ॥ समोन्नतं तु हृदयं समं च पृथु चैव हि ॥ अवेपनं मांसलं
च पार्थिवानां न संशयः ॥ १४ ॥ खररोमचितं वीरशिरालं च विशेषतः ॥ अधनानां भवेदेव हृदयं ऋभवोत्तम ॥ समवक्षसोऽर्थयुताः पीनैः
शूराः स्मृता बुधैः ॥ १५ ॥ तनुभिर्द्रव्यहीनाः स्युरसमैश्चाप्यकिंचनाः ॥ वध्यंते चापि शस्त्रेण नात्र कार्या विचारणा॥ १६ ॥हनुभिर्विषमैर्वीर
जन्महीनो भवेन्नरः ॥ यस्योन्नतो भवेद्धनुः स भोगी स्यान्न संशयः ॥ १७ ॥ निर्मांसैर्विषमैर्वीर निःस्वो निम्नैः प्रचक्ष्यते ॥ धनवांश्च भवे
त्पीनैः सुखभोगसमन्वितः ॥ विषमैरर्थहीनः स्याद्दुःखभागी सदा नरः ॥ १८ ॥ चिपिटग्रीवको दुष्टो मतो लोके स वै गुह ॥ शूरः स्यान्महिष
ग्रीवो मृगग्रीवो भयातुरः ॥ १९ ॥ कंबुग्रीवो भवेद्राजा लंबकठोऽग्रलक्षणः ॥ ह्रस्वग्रीवस्तु धनवान्सुसुखी भोगवांस्तथा ॥ २० ॥ निर्मांसौ रो
मशौ भग्नावल्पौ वापि विशेषतः ॥ निर्धनस्येदृशावंसौ प्रख्यातौ व्योमकेशज ॥ २१ ॥ भवेदरोमशं पृष्ठं धनिनां भीमसंभव ॥ सलोमशं तथा
वक्रं निर्धनानां बलाधिप ॥ २२ ॥ अस्वेदनावुन्नतौ च तथा पीनौ षडानन ॥ समरोमसुगंधौ च कक्षौ ज्ञेयौ धनान्वितौ ॥ २३ ॥ अव्युच्छिन्नौ
तथा श्लिष्टौ विपुलौ च सुराधिप ॥ शूराणामीदृशावंसौ नगजानंदवर्धन ॥ २४ ॥ उद्वृद्धबाहुको यस्तु वधबंधनमाप्नुयात् ॥ दीर्घबाहुर्भवेद्राजा समु
द्रवचनं यथा ॥ २५ ॥ प्रलंबबाहुर्विज्ञेयो नरः सर्वगुणान्वितः ॥ ह्रस्वबाहुर्भवेद्दासः परप्रेष्यकरोऽपि वा ॥ २६ ॥ वामावर्तभुजा ये तु दीर्घायत
भुजाश्च ये ॥ संपूर्णबाहू राजा स्यादित्याह स पयोनिधिः ॥ २७ ॥ ग्रीवा च वर्तुलाकारा कंबुरेखासमावृता ॥ स भवेत्पार्थिवो भूमौ सर्वदुष्टनि
बर्हणः ॥ २८ ॥ दीर्घग्रीवा बकग्रीवा शुकग्रीवाश्च ये नराः ॥ उष्ट्रग्रीवाः करिग्रीवाः सर्वे ते निर्धनाः स्मृताः ॥ २९ ॥ इभांगसदृशौ वृत्तौ समौ
पीनौ च सुव्रत ॥ आजानुलंबिनौ बाहू पार्थिवानां न संशयः ॥ ३० ॥ दरिद्राणां लोमशौ ह्रस्वौ बाहू ज्ञेयौ सुरोत्तम ॥ तस्कराणां च विषमौ

१ चिबुकर्क्षभवोत्तम–इ० पा० । २ बहुला यस्य–इ० पा० । ३ करिकरोपमावित्यर्थः ।

स्थूलौ सूक्ष्मौ च सुव्रत ॥ ३१ ॥ निम्नं करतलं यस्य पितृवित्तं न तस्य वै ॥ भवेदार्भवशार्दूल तथा भीरुश्च मानवः ॥ ३२ ॥ सुवृत्ततनुनिम्नेन धनवान्करतलेन तु ॥ उत्तानकरतलो दाता भवतीति न संशयः ॥ ३३ ॥ विषमा भवंति विषमैर्निम्नाश्चापि विशेषतः ॥ करतलैर्देवशार्दूल लाक्षाभैरीश्वराः स्मृताः॥३४॥ अगम्यागमनं पीतै रूक्षैर्निर्धनता स्मृता ॥ अपेयपानं कुर्वंति नीलकृष्णैः सदैव हि ॥ ३५ ॥ निम्नाः स्निग्धा भवेन्नृणां रेखा करतले गुह ॥ धनिनां न दरिद्राणामित्याह स पयोनिधिः ॥ ३६ ॥ विरलांगुलयो ये तु ते दरिद्राः प्रचक्षते ॥ धनिनस्तु महाबाहो ये घनांगुलयो नराः॥३७॥वदनं मंडलं यस्य धर्मशीलं तमादिशेत् ॥ शुंडवक्त्रा नरा ये तु दुर्भगास्ते न संशयः॥३८॥हरिवक्त्रा जिह्मवक्त्रा विकृतास्यास्तथा नराः ॥ भग्नवक्त्राः करालास्याः सर्वे ते तस्कराः स्मृताः ॥ ३९ ॥ संपूर्णवक्त्रा राजानो गजसिंहाननास्तथा ॥ छागवानरवक्त्राश्च धनिनः परिकीर्तिताः ॥ ४० ॥ यस्य गंडौ सुसंपूर्णौ पद्मपत्रसमप्रभौ ॥ कृषिभागी भवेन्नित्यं बहुवित्तश्च मानवः ॥ ४१ ॥ सिंहव्याघ्रगजेंद्राणां कपोलः सदृशो यदि ॥ महाभोगी स विज्ञेयः सेनायाश्चैव नायकः ॥ ४२ ॥ वदनं तु समं श्लक्ष्णं सौम्यं संवृतमेव हि ॥ पार्थिवानां महाबाहो विपरीतं तु दुःखदम् ॥ ४३ ॥ महामुखं तु देवेश दुर्भगत्वं प्रयच्छति ॥ स्त्रीमुखं पुत्रनाशाय मंडलं सुखितां व्रजेत् ॥ ४४ ॥ द्रव्यनाशाय वै दीर्घं पापदं भयदं तथा ॥ धूर्तानां चतुरस्रं स्यात्पुत्रहानिकरं शृणु ॥ ४५ ॥ निम्नवक्त्रं च देवेन्द्र पुत्रहानिकरं भवेत् ॥ ह्रस्वं भतति कीनाशे पूर्णकांतं च भोगिनाम् ॥ ४६ ॥ रक्ताधरो नरपतिर्धनवान्कमलाधरः ॥ स्थूलोष्ठा हनुमूलाश्च शुष्कैस्तीक्ष्णैश्च दुःखिताः ॥ ४७ ॥ अस्फोटिताग्रं स्निग्धं च नतं मृदु तथा गुह ॥ संपूर्णं च सदा शस्तं श्मश्रु भूमिपतेर्गुह ॥ ४८ ॥ रक्तैश्चाल्पैस्तथा रूक्षैः श्मश्रुभिर्भीमनन्दन ॥ नराश्चोरा भवंत्येव परदाररतास्तथा ॥ ४९ ॥ निर्मांसौ यस्य वै कर्णौ संग्रामान्नाशमृच्छति ॥ चिपिटाभ्यां भवेद्भोगी ह्रस्वौ च कृपणस्य च ॥ ॥ ५० ॥ शंकुकर्णश्च भूनाथः सर्वशत्रुभयङ्करः ॥ दीर्घायू रोमशाभ्यां तु विपुलाभ्यां नराधिपः ॥ भोगी च स भवेन्नित्यं देवब्राह्मणपूजकः ॥५१॥ शिरावबद्धौ क्रूरस्य व्यालम्बौ च विशेषतः ॥ मांसलौ सुखदौ ज्ञेयौ श्रवणौ व्योमकेशज ॥ ५२ ॥ भोगी स्यान्निम्नगण्डो वै मन्त्री संपूर्णगंडकः ॥ शुभभाक्छुकनासस्तु चिरजीवी शुष्कनासिकः ॥ ५३ ॥ कुंदकुड्मलसङ्काशैः प्रकाशैर्दशनैर्नृपः ॥ ऋक्षवानरदंताश्च नित्यं क्षुत्परिपीडिताः ॥ ५४ ॥ हस्तिदंताः खरदंताः स्निग्धदंता गुणान्विताः ॥ करालैर्विरलै रूक्षैर्दशनैर्दुःखजीविनः ॥ ५५ ॥ द्वात्रिंशद्दंता राजान एकत्रिंशच्च भोगवान् ॥ त्रिंश

१ न स गच्छति–इ० पा० ।

दंता नरा नित्यं सुखदुःखित्वभागिनः ॥ ऊनत्रिंशच्च दशनैः पुरुषा दुःखभागिनः॥५६॥ कृष्णजिह्वो भवेत्प्रेष्यः सबलया तु जिह्वया ॥ भवेत्कोपस्य कर्ता वै स्थूलरूक्षश्च जिह्वया ॥ ५७॥ श्वेतजिह्वा नरा ज्ञेयाः शौचाचारसमन्विताः ॥ पद्मपत्रसमा जिह्वा सूक्ष्मा दीर्घा सुशोभना॥स्थूला च न च विस्तीर्णा येषां ते मनुजाधिपाः ॥ ५८ ॥ निम्ना स्निग्धा च ह्रस्वा च रक्ताग्रा रसना यदि ॥ सर्वविद्याप्रवक्तारस्ते भवंति न संशयः॥५९॥ कृष्णतालुर्नरो यस्तु स भवेत्कुलनाशनः ॥ सुखभागी दुःखभागी पीततालुर्नराधिपः ॥ ६० ॥ विकृतं स्फुटितं रूक्षं तालुकं न प्रशस्यते ॥ सिंहतालुर्नरपतिर्गजतालुस्तथैव च ॥ पद्मतालुर्भवेद्राजा श्वेततालुर्धनेश्वरः ॥ ६१ ॥ हंसस्वरा नरा धन्या मेघगम्भीरनिःस्वनाः ॥ क्रौंचस्वनाश्च राजानो भोगवंतो महाधनाः ॥ ६२ ॥ चक्रवाकस्वना धन्या राजानो धर्मवत्सलाः ॥ कुम्भस्वनो नरपतिर्दुंदुभिस्वन एव च ॥ रूक्षदीर्घस्वराः क्रूराः पशूनां सदृशा न तु ॥ ६३ ॥ गुर्गुरस्वरसंयुक्ताः पुरुषाः क्लेशभागिनः ॥ चाषस्वना भाग्ययुता भिन्नकांस्यस्वराश्च ये ॥ क्षीणभिन्नस्वरा ये स्युरधमास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ६४ ॥ पार्थिवास्तनुनासाश्च दीर्घनासाश्च भोगिनः ॥ ह्रस्वनासा नरा ये तु धर्मशीलास्तु ते मताः ॥ ६५ ॥ हस्त्यश्वसिंहनासाश्च सूचीनासाश्च ये नराः ॥ तेषां सिध्यति वाणिज्यं हयानां चैव विक्रयः ॥ ६६ ॥ विकृता नासिका यस्य स्थूलाग्रा[3] रूपवर्जिता ॥ पापकर्मा स विज्ञेयः सामुद्रवचनं यथा ॥ ६७ ॥ दाडिमीपुष्पसंकाशे भवेतां यस्य लोचने ॥ भूपतिः स तु विज्ञेयः सप्तद्वीपाधिपो गुह ॥ ६८ ॥ व्याघ्राक्षाः कोपना ज्ञेयाः कर्कटाक्षाः[5] कलिप्रियाः ॥ बिडालहंसनेत्राश्च भवंति पुरुषाधमाः ॥ ६९ ॥ मयूरनकुलाक्षाश्च नरास्ते मध्यमाः स्मृताः न श्रीस्त्यजति[6] सर्वज्ञ पुरुषं मधुपिंगलम् ॥ ७० ॥ आपिंगलाक्षा राजानः सर्वभोगसमन्विताः ॥ रोचना हरितालाक्षा गुञ्जापिंगा धनेश्वराः ॥ बलसत्त्वगुणोपेताः पृथिवीचक्रवर्तिनः ॥७१॥ द्विमात्रावीक्षणा नित्यं जीवंति परमाश्रिताः ॥ त्रिमात्रास्यंदिनो ज्ञेयाः पुरुषाः सुखभागिनः ॥७२॥ चतुर्मात्रानिमेषैश्च नयनैरीश्वराः स्मृताः ॥ दीर्घायुषोधर्मरताः पंचमात्रानिमेषिणः ॥ ७३ ॥ ह्रस्वकर्णा महाभागा महाकर्णाश्च ये नराः ॥ आवर्तकर्णा धनिनः स्निग्धकर्णास्तथैव च ॥ ७४ ॥ दीर्घायुषः शुक्तिकर्णाः शंखकर्णा महाधनाः ॥ दीर्घायुषो दीर्घकर्णा लंबकर्णास्तपस्विनः ॥ ७५ ॥ ललाटेनार्धचन्द्रेण भवंति पृथिवीश्वराः ॥ विपुलेन ललाटेन महाधनपतिः स्मृतः ॥ स्वल्पेन तु ललाटेन नरो धर्मरतः स्मृतः ॥ ७६ ॥ रेखाः पंच ललाटे तु स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ॥ शतं जीवति वर्षाणामैश्वर्यं चाधिगच्छति ॥ ७७ ॥ चतूरेखामशीतिं तु त्रिभिः सप्ततिमेव च ॥ द्वाभ्यां

१ दुःखी–इ० पा० । २ दुर्वाच–इ० पा० । ३ मांसला–इ० पा० । ४ पुरुषः–इ० पा० । ५ कुक्कुटाक्षाः–इ० पा० । ६ न स्त्री त्यजति–इ०पा० ।

षष्टिं तु रेखाभ्यां चत्वारिंशत्तथैकया ॥ अरेखेन ललाटेन विज्ञेया पंचविंशतिः ॥ ७८ ॥ रेखाच्छेदैस्तु विज्ञेया हीनमध्योत्तमा नराः ॥ अल्पायु
षस्तथाल्पाभिर्व्याधिभिः परिपीडिताः ॥ ७९ ॥ त्रिशूलं पट्टिशं वापि ललाटे यस्य दृश्यते ॥ ईश्वरं तं विजानीयाद्रोगिनं कीर्तिमाश्रितम् ॥
॥ ८० ॥ उत्क्रांतनिम्नं तु शिरः स्वल्पोपहतमेव च ॥ चन्द्राकारं नरेन्द्राणां गवाढ्यं मंगलं स्मृतम् ॥ ८१ ॥ विषमं तु दरिद्राणां शिरो दीर्घं तु
दुःखिनाम् ॥ नागकुंभनिभं राज्ञः समं सर्वत्र भोगिनः ॥ ८२ ॥ कपिलैः स्फुटितै रूक्षैः स्थूलैश्च शिखरेशयैः ॥ दुःखिताः पुरुषा ज्ञेया रोम
श्मश्रुभिरेव च ॥ ८३ ॥ रूक्षा विवर्णा निस्तेजाः खराः स्थूलाश्च मूर्धजाः ॥ नातिस्तोका न बहुशो मूर्धजा दुःखभागिनः ॥ ८४ ॥ ।वेरलाश्च
मृदुस्निग्धा भ्रमरांजनसप्रभाः ॥ कचा यस्य तु दृश्यंते स भवेत्पृथिवीपतिः ॥ ८५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे
पर्वणि चतुर्थीकल्पे पुरुषलक्षणवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ कार्तिकेय उवाच ॥ ॥ संक्षेपतो मम विभो लक्षणानि नृपस्य तु ॥
शुभानि चांगजातानि ब्रूहि मे वदतां वर ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु वक्ष्येंगजाबानि पार्थिवस्य शुभानि च ॥ पार्थिवो
ज्ञायते यैस्तु नराणां मध्यभागतः ॥ २ ॥ त्रीणि यस्य महाबाहो विपुलानि नरस्य तु ॥ उन्नतानि तथा षड् वै गंभीराणि च
त्रीणि वै ॥ ३ ॥ चत्वारि चापि ह्रस्वानि सप्त रक्तानि वा विभो ॥ दीर्घाणि चापि सूक्ष्माणि भवंति यस्य पंच वा ॥ ४ ॥
नाभिः संधिः स्वनश्चेति गंभीराणि च त्रीणि वै ॥ वदनं च ललाटं च दंतोत्तम उरस्तथा ॥ ५ ॥ विस्तीर्णमेतत्त्रितयं वीर यस्य नर
स्य तु ॥ स राजा नात्र संदेहः शृणुष्वेवोन्नतानि च ॥ ६ ॥ कृकाटिका तथा चास्यं नखा वक्षोथ नासिका ॥ कक्षे चापि महाबाहो षडेतानि
विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥ लिंगं पृष्ठं तथा ग्रीवा जंघा ह्रस्वानि सुव्रत ॥ नेत्रांते हस्तपादौ तु ताल्वोष्ठौ च सुरोत्तम ॥ जिह्वा रक्ता नखाश्चैव सप्ते
तानि महामते ॥ ८ ॥ त्वचः कररुहाः केशा दशना ऋभवोत्तम ॥ सूक्ष्माण्येतानि च गुह पंच चापि विदुर्बुधाः ॥ ९ ॥ नासिकालोचने बाहू
स्तनयोरंतरं हनुः ॥ इति दीर्घमिदं प्रोक्तं पंचकं भूभुजां नृप ॥ १० ॥ क्षुतं राज्ञां सकृद्धिस्त्रिर्नादितं ह्लादितं तथा ॥ दीर्घायुषां प्रयुक्तं ते हसितं च
विदुर्बुधाः ॥ ११ ॥ पद्मपत्रनिभे नेत्रे धनिनां शिवनंदन ॥ भार्गवीमाप्नुयात्सोपि रक्तांते यस्य लोचने ॥ १२ ॥ मधुपिंगैर्महात्मानो नरा ज्ञेयाः
सुराधिप ॥ भीरवो हि कृशाक्षास्तु चौरा मंडलचक्रकैः ॥ १३ ॥ क्रूराः केकरमेत्रास्तु गंभीरैरर्थसंपदः ॥ नीलोत्पलाभैर्वेदविदो भृशं कृष्णैस्तथा

१ छत्राकारम्–इ०पा०। २ क्रोधना:कोकनेत्रास्तु–इ० पा०।

थिंता ॥ मंत्रित्वं स्थूलसुदृशो वदंति भुवि तद्विदः ॥ १४ ॥ श्यामाक्षाः सुभगा ज्ञेया दीनाक्षैश्च दरिद्रता ॥ विस्तीर्णैर्भोगिनो ज्ञेया विपुलैश्च तथा गुह ॥ १५ ॥ अभ्युन्नताभिर्ह्रस्वायुर्विशालाभिः सुखी भवेत् ॥ दारिद्रो विषमाभिस्तु ततो ज्ञेयः सुरोत्तम ॥ १६ ॥ भ्रुवो बालेंदुसदृशा धनिनामार्भवोत्तम ॥ दीर्घाभिर्निर्धनो ज्ञेयः संसक्ताभिस्तु सुव्रत ॥ १७ ॥ क्षीणाभिरर्थहीनाः स्युर्नरा ज्ञेयाःसुरोत्तम ॥ मध्ये नतभ्रुवो ये च परदाररतास्तु ते ॥ १८ ॥ विरलैरुन्नतैः शंखैर्धन्याः स्युर्नात्र संशयः ॥ निम्नैः स्तुत्यर्थसंसक्ता उन्नतैश्च जनाधिपाः ॥ १९ ॥ विषमल्ललाटा विधनाः सदा स्युर्देवसत्तम ॥ आचार्याः शुक्तिसदृशैर्नराः स्युर्नात्र संशयः ॥ २० ॥ उन्नतशिरोभिराढ्या नरा ज्ञेयाः सदा गुह ॥ वधबंधभागिनो वीरा नरा निम्नललाटिनः ॥ ॥ भृशमुन्नतैश्च मूर्खाश्च कृपणाश्च तथा नतैः ॥ २१ ॥ शुभावहं मनुष्याणां वदनं स्याद्यथा शृणु ॥ अदीनमाननं स्निग्धं सस्मितं च विशेषतः ॥ २२ ॥ साश्रु दीनं तथा रूक्षमस्निग्धं निंदितं गुह ॥ असंभाव्यं मुखं ज्ञेयं नराणां नगदारण ॥ २३ ॥ अकंपं शुभदं ज्ञेयं नराणां हसितं गुह ॥ निर्मीलिताक्षं पापस्य हसितं चार्भवोत्तम ॥ २४ ॥ आमंडलं शिरो यस्य स गवाढ्यो नरो भवेत् ॥ छत्राकृति शिरो यस्य स भवेन्नृपतिर्नरः ॥ २५ ॥ चिपिटाकारितशिरा हन्याद्वै पितरौ नरः ॥ घंटाकृति शिरोध्वानमसकृत्सेवते नरः ॥ निम्नं शिरोनर्थदं स्यान्नराणामार्भवोत्तम ॥ २६ ॥ गुडैः स्निग्धैस्तथा कृष्णैरभिन्नाग्रैस्तथैव हि ॥ केशैर्न चातिबहुलैर्मृदुभिः पार्थिवो भवेत् ॥ २७ ॥ बहुलाः कपिलाः स्थूला विषमाः स्फुटितास्तथा ॥ परुषा ह्रस्वातिकुटिला दरिद्राणां कचा घनाः ॥ २८ ॥ इत्युक्तं लक्षणं नृणां शुभं वाशुभमेव च ॥ योषितां तदिदानीं ते लक्षणं वच्मि भीमज ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पे पुरुषलक्षणवर्णनं नाम सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृण्विदानीं महाबाहो स्त्रीलक्षणमनुत्तमम् ॥ यन्मयोक्तं पुरा वीर नारदस्य महात्मनः ॥ १ ॥ तत्त्वं विज्ञायते येन शुभाशुभमवस्थितम् ॥ निंदितं च प्रशस्तं च स्त्रीणां वक्ष्यामि लक्षणम् ॥ २ ॥ मातरं पितरं चैव भ्रातरं मातुलं तथा ॥ द्वौ तु बिंबौ परीक्षेत समुद्रस्य वचो यथा ॥ ३ ॥ मुहूर्तेतिथिसंपन्ने नक्षत्रे चाभिपूजिते ॥ द्विजैस्तु सह वागम्य कन्यां वीक्षेत शास्त्रवित् ॥ ४ ॥ हस्तौ पादौ परीक्षेत अंगुलीर्नखमेव च ॥ पाणिमेव च जंघे च कटिनासोरु एव च ॥५॥ जघनोदरपृष्ठं च स्तनौ कर्णौ भुजौ तथा ॥ जिह्वां चौष्ठौ च दंताश्च कपोलं गलकं तथा ॥ ६ ॥ चक्षुर्नासा ललाटं च शिरः केशांस्तथैव च ॥ रोमराजिं स्वरं वर्णमावर्तानि तु वा

१ धनाढ्याः–इ० पा०। २ सुतान्नसंसक्ताः–इ० पा०। ३ अदीनानश्रुस्निग्धं च–इ० पा०। ४ च तथा गुह–इ० पा०। ५ पाणिरेखा च—इ० पा०। ६ रोमराजिस्तथामध्यमावर्तांगानि–इ० पा०।

पुनः ॥७॥ यस्यास्तु रेखाग्रीवायां यो च रक्तांतलोचना ॥ यस्य सा गृहमागच्छेत्तद्गृहं सुखमेधते ॥८॥ ललाटे दृश्यते यस्यास्त्रिशूलं देवनिर्मितम्॥बहूनां स्त्रीसहस्राणां स्वामिनीं तां विनिर्दिशेत् ॥९॥ राजहंसगतिर्यस्या मृगाक्षी मृगवर्णिका ॥ समशुक्लाग्रदंता च कन्यां तामुत्तमां विदुः॥१०॥ मंडूककुक्षी या कन्या न्यग्रोधपरिमंडला॥एकं जनयते पुत्रं सोपि राजा भविष्यति॥११॥हंसस्वरा मृदुवचा या कन्या मधुपिंगला ॥ अष्टौ जनयते पुत्रान्धनधान्यविवर्धिनी ॥ १२ ॥ आयतौ श्रवणौ यस्याः सुरूपा चापि नासिका ॥ भ्रुवौ चेन्द्रायुधाकारौ सात्यंतं सुखभागिनी ॥ १३ ॥ तन्वी श्यामा तथा कृष्णा स्निग्धांगी मृदुभाषिणी ॥ शंखकुंदेंदुदशना भवेदैश्वर्यभागिनी ॥१४॥ विस्तीर्णं जघनं यस्या वेदिमध्या तु या भवेत् ॥ आयते विपुले नेत्रे राजपत्नी तु सा भवेत् ॥१५॥ यस्याः पयोधरे वामे हस्ते कर्णे गलेपि वा ॥ मशकं तिलकं वापि सा पूर्वं जनयेत्सुतम् ॥१६॥ गूढगुल्फांगुलिशिरा अल्पपार्ष्णिः सुमध्यमा ॥ रक्ताक्षी रक्तचरणा सात्यंतं सुखभागिनी॥१७॥ कूर्मपृष्ठायतनखौ स्निग्धभावविवर्जितौ ॥ वक्रांगुलितलौ पादौ कन्यां तां परिवर्जयेत् ॥१८॥ येन केनचिदंशेन मांसं यस्या विवर्धते ॥ रासभीं तादृशीं विद्यान्न सा कल्याणमर्हति ॥१९॥ पादे प्रदेशिनीयस्या अंगुष्ठं समतिक्रमेत् ॥ दुःशीला दुर्भगा ज्ञेया कन्यां तां परिवर्जयेत् ॥ २० ॥ पादे मध्यमिका यस्याः क्षितिं न स्पृशते यदि ॥ रमते सा न कौमारे स्वच्छंदा कामचारिणी ॥ २१ ॥ पादे अनामिका यस्याः क्षितिं न स्पृशते यदि ॥ द्वितीयं पुरुषं हत्वा तृतीये सा प्रतिष्ठिता ॥ २२ ॥ पादे कनिष्ठा यस्यास्तु क्षितिं न स्पृशते यदि ॥ द्वितीयं पुरुषं हत्वा तृतीये सा प्रतिष्ठिता ॥ २३ ॥ न देविका न धनिका न धान्यप्रतिनामिका ॥ गुल्मवृक्षसनाम्नी च कन्यां तां परिवर्जयेत् ॥२४॥ इंद्रचंद्रादिपुरुषसनाम्नी च यदा भवेत् ॥ नैताःपतिषु रज्यंते याश्च नक्षत्रनामिकाः ॥ २५ ॥ आवर्तः पृष्ठतो यस्या नाभिं समनुविंदति ॥ तदपत्यं भवेद्ध्रस्वं ह्रस्वायुश्च विनिर्दिशेत् ॥२६॥ पृष्ठावर्ता पतिं हंति नाभ्यावर्ता पतिव्रता ॥ कट्यावर्ता तु स्वच्छंदा न कदाचिद्विरज्यते ॥ २७ ॥ यस्यास्तु हसमानाया गंडे जायेत कूपकम् ॥ रमते सा न कौमारे स्वच्छंदा कार्यकारिणी ॥ ॥ २८ ॥ यस्यास्तु गच्छमानायाष्टिट्टीकायति जंघिका ॥ पुत्रं व्यवस्येत्सा कर्तुं पतित्वे नात्र संशयः ॥ २९ ॥ स्थूलपादा च या कन्या सर्वांगेषु च लोमशा ॥ स्थूलहस्ता च या स्याद्वै दासीं तां निर्दिशेद्बुधः ॥ ३० ॥ यस्याश्चोत्कंटकौ पादौ मुखं च विकृतं भवेत् ॥ उत्तरोष्ठे च रोमाणि सा क्षिप्रं भक्षयेत्पतिम् ॥ ३१ ॥ त्रीणि यस्याः प्रलंबंते ललाटमुदरं स्फिचौ ॥ त्रीणि भक्षयते सा तु देवरं श्वशुरं पतिम् ॥ ३२ ॥ समुद्धूषितचा

१ यायद्वक्रानुलोमगा—इ० पा० । २ दुःखदा कार्यनाशिनी — इ० पा० । ३ चोत्कंपकौ—इ० पा० ।

रित्रा गुरुभक्ता पतिव्रता ॥ देवब्राह्मणभक्ता च मानुषीं तां विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥ नित्यं स्नाता सुगंधा च नित्यं च प्रियवादिनी ॥ अल्पाशिन्य
ल्परोषा च देवतां तां विनिर्दिशेत् ॥ ३४ ॥ प्रच्छन्नं कुरुते पापमपवादं च रक्षति ॥ हृदयं स्याच्च दुर्ग्राह्यं मार्जारीं तां विनिर्दिशेत् ॥ ३५ ॥ हसते
क्रीडते चैव क्रुद्धा चैव प्रसीदति ॥ नीचेषु रमते नित्यं रासभीं तां विनिर्दिशेत् ॥३६॥ प्रतिकूलकरी नित्यं बंधूनां भर्तुरेव च ॥ स्वच्छंदे ललितां
चैव आसुरीं तां विनिर्दिशेत् ॥ ३७ ॥ बह्वाशी बहुवाक्या च नित्यं चाप्रियवादिनी ॥ हिनस्ति स्वपतिं या तु राक्षसीं तां विनिर्दिशेत् ॥३८॥
शौचाचारपरिभ्रष्टा रूपभ्रष्टा भयंकरा ॥ प्रस्वेदमलपंका च पिशाचीं तां विनिर्दिशेत् ॥ ३९ ॥ नित्यं स्नातां सुगंधां च मांसमद्यप्रियादिनीम् ॥ वृक्षो
द्यानप्रसक्तां च गान्धर्वीं तां विनिर्दिशेत् ॥४०॥ चपला चंचला चैव नित्यं पश्येद्दिशस्तथा ॥ चलस्वभावा लुब्धा च वानरीं तां विनिर्दिशेत् ॥
॥ ४१ ॥ चंद्राननां शुभांगीं तु मत्तवारणगामिनीम् ॥ आरक्तनखहस्तां तु विद्याद्विद्याधरीं बुधः ॥ ४२ ॥ वीणावादित्रशब्देन वंशगीतरवेण च ॥
पुष्पधूपप्रसक्तां च गांधर्वीं तां विनिर्दिशेत् ॥ ४३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्त्वा स महानुभावो जगाम वेधा निजमंदिरं वै ॥ स्त्रीणां
तथा पुंस्त्ववतां च वीर यल्लक्षणं पार्थिव लोकपूज्यम् ॥ ४४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थी
कल्पे स्त्रीलक्षणवर्णनं नामाष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥छ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ गकाराक्षरदेवस्य गणेशस्य महात्मनः ॥ आराधानविधिं ब्रूहि
सांगं मंत्रसमन्वितम् ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ न तिथिर्न च नक्षत्रं नोपपवासो विधीयते ॥ यथेष्टं चेष्टतः सिद्धिः सदा भवति का
मिका ॥ २ ॥ श्वेतार्कमूलं संगृह्य कुर्याद्गणपतिं बुधः ॥ अंगुष्ठपर्वमात्रं तु पद्मासनगतं तथा ॥ ३ ॥ चतुर्भुजं त्रिनेत्रं च सर्वाभरणभूषितम् ॥
नागयज्ञोपवीतांगं शशाङ्ककृतशेखरम् ॥ ४ ॥ दंतं सव्ये करे दद्याद्द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ॥ तृतीये परशुं दद्याच्चतुर्थे मोदकं न्यसेत् ॥ ५ ॥
कुंकुमं चंदनं चापि समालंभनमुच्यते ॥ वासोभिर्भूषणै रक्तैर्माल्यैश्चाराधयेद्गणम् ॥ ६ ॥ धूपेन च सुगंधेन मोदकैश्चापि पूजयेत् ॥ एवं
पूज्याग्रतस्तस्य भोजयेद्ब्राह्मणं बुधः ॥ ७ ॥ वामनं कुब्जकं चापि भोजयेत्पुरतो द्विजम् ॥ आशीर्वादं ततस्तस्मात्प्राप्य सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
॥ ८ ॥ भक्त्या कुरुकुलश्रेष्ठ शृणुमंत्रपदानि वै ॥ गं स्वाहा मूलमंत्रोयं प्रणवेन समन्वितः ॥ ९ ॥ गां नमो हृदयं ज्ञेयं गीं शिरः परि
कीर्तितम् ॥ शिखा च गूं नमो ज्ञेयो गैं नमः कवचं स्मृतम् ॥ १० ॥ गौं नमो नेत्रमुद्दिष्टं गः फट् कामास्त्रमुच्यते ॥ आगच्छोल्कामुखा

१ कर्मण्वण्, ततो ङीप्। २ क्रुद्धा च—इ० पा०। ३ दद्यात्साद्यानि तस्य वै—इ० पा०।

येति मंत्र आवाहने ह्ययम् ॥ ११ ॥ गं गणेशाय नमो गंधमंत्रः प्रकीर्तितः ॥ पुष्पोल्काय नमः पुष्पमंत्र एष प्रकीर्तितः ॥ १२ ॥ धूपोल्काय नमो धूपमंत्र एष प्रकीर्तितः ॥ दीपोल्काय नमो दीपमंत्र एष प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥ ॐ गं महोल्काय नमो बलिमंत्रः प्रकीर्तितः ॥ ओं संसिद्धोल्काय नमोमंत्रश्चायं विसर्जने ॥ १४ ॥ ओं महाकर्णाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि ॥ तन्नो दन्तिः प्रचोदयात् गायत्री जपः पूर्वतः ॥ १५ ॥ महागणपतये वीरे स्वाहा दक्षिणतः सदा ॥ महोल्काय पश्चिमतः कूश्मांडायोत्तरेण तु ॥ एकदंतत्रिपुरांतकाय आग्नेय्यां वीर निर्दिशेत् ॥ १६ ॥ ओं शिवदत्त विकटहरहास प्राणाय स्वाहा नैर्ऋत्याम् ॥ तुलंबनात्यचलदन्तकाय स्वाहा वायव्याम् ॥ १७ ॥ पद्मदंष्ट्राय नरायेति ऐशान्यां होमयेद्बुधः ॥ हुं फट् हुं फट् हस्ततालध्वनिर्हसनकूर्दनः ॥ १८ ॥ मृदनर्तनगणपतिर्देवस्य मुद्रां ततो होमं समाचरेत् ॥ नयदा वश्या भवति ॥ कृष्णतिलाहुतिमष्टसहस्रं जुहुयात्त्रिरात्रेण राजा वश्यो भवति ॥ १९ ॥ तिलयवहोमेन सर्वे जनपदा वश्या भवंति ॥ अतिरूपवती कन्या गच्छंतमनुच्छति ॥ २० ॥ चणतंडुलहोमेनाजितो भवेत् ॥ निंबपत्रसमैस्तैलैर्विद्वेषणं करोति ॥ सोमग्रहणे उदकमध्ये अवतीर्य अष्टसहस्रं जपेत् ॥ संग्रामे अपराजितो भवति ॥ २१ ॥ (ॐ लंबराज्ञे नमः ।) आदित्याभिमुखो भूत्वा अष्टसहस्रं जपेत् ॥ आदित्यो वरदो भवति ॥ २२ ॥ शुक्लचतुर्थ्यामुपोष्य गंधपुष्पादिभिरर्चनं कृत्वा तिलतन्दुलाञ्जुहुयात् ॥ शिरसा धारयंस्तैरपराजितो भवति ॥ २३ ॥ अपामार्गसमिद्भिरग्निं प्रज्वाल्य एकविंशत्याहुतीर्यो जुहुयात् ॥ त्रिरात्राच्छत्रुं व्यापादयति ॥ २४ ॥ अथोत्तरेण मन्त्रं व्याख्यास्ये ॥ वृक्षमूले कज्जलं संगृह्य सप्तभिर्मंत्रितं कृत्वा नेत्राण्यंजयेद्यं पश्यति स वशी भवति ॥ २५ ॥ पुष्पं फलं मूलं चाष्टसहस्राभिमंत्रितं कृत्वा यस्मै ददाति स वश्यो भवति ॥ २६ ॥ यत्किंचिन्मूलमंत्रेण करोति तत्सिध्यति ॥ सर्वे ग्रहाः सुप्रीता भवंति ॥ नगरद्वारं गत्वा अष्टसहस्रं द्वारं निरूपयेत् ॥ २७ ॥ पुरं द्वारेण गृह्यते प्राङ्मुखो यजति स उच्चाटयति ॥ संमुखो जपति चोरान्विद्रावयति ॥२८॥ तृणानि लूनयति ॥ काष्ठानि च्छेदयति ॥ २९ ॥ गजराजेन युद्धयति ॥ जलमध्ये सप्तरात्रं जपेत् ॥ अकाले वर्षयति ॥ कूपतडागाञ्छोषयति ॥ प्रतिमां नृत्ययति ॥ आकर्षयति ॥ स्तंभयति ॥ योजनशतात्स्त्रीपुरुषानाकर्षयति ॥ ३० ॥ गोरोचनां च सहस्राभिमंत्रितां कृत्वा हस्ते बद्ध्वा योजनशतसहस्रं गत्वा पुनरागच्छति ॥३१॥ अथ मारयितुकामः खदिरकीलकं कृत्वा स्त्रीपुरुषं विचिंत्य हृदये निखनयेत् ॥ क्षणादेव म्रियते ॥३२॥ सर्वपातकविमुक्तो भवति ॥ अमितेजाः

१ अयं वीरशब्दोऽन्यत्र नास्ति । २ ओं उमचायनस्रकाय स्वाहा—इ० पा० । ३ गर्जं गजेन—इ० पा० ।

सर्वेभ्योऽपराजितो भवति ॥३३॥ ॐ वक्रतुंडाय स्वाहा ॥ ॐ एकदंष्ट्राय स्वाहा ॥ ॐ कृतकृष्णाय स्वाहा ॥ ॐ गजकर्णाय स्वाहा ॥ ॐ लम्बोदराय स्वाहा॥ ॐ विकटाय स्वाहा॥ ॐ धूम्रवर्णाय स्वाहा ॥ ॐ गगनकूजाय स्वाहा ॥ ॐविनायकाय स्वाहा ॥ ॐ गणपतये स्वाहा॥ ॐहस्तिमुखाय स्वाहा ॥ ३४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पे गणपतिकल्पवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः॥ २९ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ निंबमयमंगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कृत्वा नित्यधूपगंधादिभिरर्चयित्वा प्रच्छन्नं शिरसि बद्धा गच्छेत् ॥ सर्वजनप्रियो भवति ॥ श्वेतार्कमूलांगुष्ठमात्रं गणपतिं कृत्वा धूपादिभिरर्चयित्वा सर्वान्वर्णान्वशमानयति ॥ श्वेतचंदनमंगुष्ठमात्रं गणपतिं कृत्वा पुष्पगंधादिभिरर्चयित्वा शुक्लचतुर्थ्यामष्टम्यां वा बलिं कुर्यादष्टसहस्रं जुहुयाद्दध्ना पायसेन राजानं वशमानयति ॥ रक्तचंदनमयं गणपतिमंगुष्ठमात्रं कृत्वा भौतिकं बलिं दद्याद्दधिमधुघृताहुतीनां गणपतिमष्टसहस्रं जुहुयादात्मप्रापिकां प्रजां वशमानयति ॥ रक्तकरवीरमूलांगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कारयेत् ॥ रक्तपुष्पगंधोपहारैर्बलिं दद्यात् ॥ तिललवणघृतेनाष्टसहस्रं जुहुयात् ॥ दशग्रामान्वशमानयति ॥ श्वेतकरवीरांगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कृत्वा तिलपिष्टदधिघृतक्षीरहरिद्रामिश्रेणाष्टसहस्रं जुहुयाद्वेश्यां वशमानयति ॥ अश्वत्थमूलांगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कृत्वा गंधपुष्पधूपबलिं दत्त्वा शतं जुहुयाच्छत्रुं वशमानयति ॥ अर्कमूलांगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कृत्वा गंधपुष्पधूपबलीन् दद्यात् ॥ तिंदुकाष्टशतं जुहुयाच्छत्रुं वशमानयति ॥ बिल्वमूलमयमंगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कृत्वा गंधपुष्पधूपार्चितं कृत्वा त्रिमध्वक्तानामष्टसहस्रं जुहुयाद्राजामात्यान्वशमानयति ॥ शिरसि धूपान्धृत्वा गच्छेद्राजद्वारं विग्रहे जयो भवति ॥ हस्तिदंतमृत्तिकामयमंगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कारयेत् ॥ गंधपुष्पधूपार्चितं कृत्वा कृष्णचतुर्थ्यां नग्नो भूत्वाभ्यर्चयेत् ॥ सप्त वाराज्ञपेन्नित्यं नारीणां सुभगो भवति ॥ वृषभशृंगमृत्तिकांगुष्ठमात्रं गणपतिं कारयेत् ॥ गंधपुष्पार्चितं कृत्वा गुग्गुलुधूपं दद्याद्घोषपतिं वशमानयति ॥ अथ वा वल्मीकमृत्तिकांगुष्ठपर्वमात्रं गणपतिं कारयेत् ॥ कटुकतैलेन प्रतिमां लेपयेत् ॥ उन्मत्तककाष्ठेनाग्निं प्रज्वाल्याहुतीनामष्टसहस्रं जुहुयात्तिलसर्षपमिश्रेण सर्वधूपं दद्यात्त्रिकटुकेन लेपयेत् ॥ अगरुधूपं दद्याद्राजानं वशमानयति ॥ परेषां च वल्लभो भवति ॥ रक्तचन्दनेनात्मानं धूपयेत्सुभगो भवति ॥ ॐ गणपतये वक्रतुण्डाय गजदन्ताय गुलेगुलेतिनिनादाय चतुर्भुजाय त्रिनेत्राय मुशलपाशवज्रहस्ताय सर्वभूतदमनाय सर्वलोकवशंकराय सर्वदुष्टोपघातजननाय सर्वशत्रुविमर्दनाय सर्वराज्यसमीह

१ सप्तरात्रम्-इ० पा०। २ गुग्गुलचतुर्भुजाय-इ० पा०।

नाय राजानमिह वशमानय हनहन पचपच वज्रांकुशेन गणेश फट् स्वाहा ॥ ॐ गां गीं गूं गैं गौं गः स्वाहा नमः हृदयं मूलमंत्रस्य ॥ ॐ कः शिरः, ॐः खः शिखा, ॐ गः हृदयम्, ॐ गुः वक्त्रम्, ॐ गैं नेत्रम्, ॐ घः कवचम्, ॐ ङ आवाहनं हृदयस्य आवाहनांगानिभवं ति ॐ नमः हृदयं मूलमंत्रस्य, ॐ गाः शिरः, ॐ गैः नमः शिखा ॐ गौः नमः कवचम्, ॐ गं नमः नेत्रे, ॐ गः फट् अस्त्रम् ॥ ॐ अंगुष्ठोल्काय स्वाहा आवाहनं हृदयस्य स्वाहा विसर्जनं हृदयस्य ॐ गन्धोल्काय स्वाहा ॥ गन्धमन्त्रः ॥ ॐ धर्मभूतोल्काय स्वाहा ॥ पुष्पमन्त्रः ॥ दुर्जेयाय पूर्वेण ॥ ॐ धूर्जटये दक्षिणेन ॥ ॐ लंबोदराय पश्चिमतः ॥ ॐ गणपतये उत्तरतः ॥ ॐ गणाधिपतये ऐशान्याम् ॥ ॐ महागणपतये आग्नेय्याम् ॥ ॐ कूश्मांडाय नैर्ऋत्याम् ॥ ॐ एकदन्तत्रिपुरघातिने त्रिनेत्राय वायव्याम् ॥ ॐ महागणपतये विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि ॥ तन्नो दंतिः प्रचोदयात् ॥ गायत्री ॥ पद्मदंष्ट्रमालाप्रकर्षणीपरश्वंकुशपाशपटहमुद्रा अष्टौ मुद्रा दर्शयित्वा ततः कर्माणि कारयेत् ॥ कृष्णतिलाहुतीनामष्टसहस्रं जुहुयात् ॥ राजानं वशमानयेत् ॥ आवाहनाद्येकादशमुद्रा नैवेद्यांतं क्रमाद्दर्शयेत् ॥ आराधयेद्येन विधिना त्रिनेत्रं शूलिनं हरम् ॥ तेनैवाराधयेद्देवं विघ्नेशं गणपं नृप ॥ १ ॥ तदेव मण्डलं चास्य अंगन्यासस्तथैव च ॥ ऋते मन्त्रपदानीह समानं सर्वमेव हि ॥ २ ॥ पूजये यस्तु विघ्नेशमेकदन्तमुमासुतम् ॥ नश्यंति तस्य विघ्नानि न चारिष्टं कदाचन ॥ ३ ॥ यश्चोपवासं कृत्वा तु चतुर्थ्यां पूजयेन्नरः ॥ सर्वे तस्य समारंभाः सिध्येयुर्नात्र संशयः ॥ ४ ॥ यस्यानुकूलो विघ्नेशः शिवयोः कुलनन्दन ॥ तस्यानुकूलं सर्वं स्याज्जगद्धि सर्वकर्मसु ॥५॥ तस्मादारा धयेदेनं भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ कुंकुमागुरुधूपेन तथैवोंडीरकस्रजा ॥ पललोल्लापिकाभिश्च जातिकोन्मत्तकैस्तथा ॥ ६ ॥ शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां तु विधिनानेन पूजयेत् ॥ तस्य सिध्यति निर्विघ्नं सर्वकर्म न संशयः ॥ ७ ॥ एकदन्ते जगन्नाथे गणेशे तुष्टिमागते ॥ पितृदेवमनुष्याद्याः सर्वे तुष्यंति भारत ॥ ॥ ८ ॥ तस्मादाराधयेदेनं सदा भक्तिपुरःसरम् ॥ कर्णलेपैस्तुंडिकाभिर्मोदकैश्च महीपते ॥ पूजयेत्सततं देवं विघ्नविनाशाय दंतिनम् ॥ ९ ॥

इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पे विनायकपूजाविधिनिरूपणं नाम त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥७॥

॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ शिवा शान्ता सुखा राजंश्चतुर्थी त्रिविधा स्मृता ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ला शिवा लोकेषु पूजिता ॥ १ ॥ तस्यां स्नानं तथा दानमुपवासो जपस्तथा ॥ क्रियमाणं शतगुणं प्रसादाद्दन्तिनो नृप ॥ २ ॥ गुडलवणघृतानां तु दानं शुभकरं स्मृतम् ॥ गुडापूपैस्तथा

१ दुर्गायै पूर्वे–इ० पा०। परं चासाधीयानप्रकृतत्वात्। २ एकदंतत्रिपुरान्तकाय–इ० पा०। ३ पललान्नविकारैश्च जातीकुरवकैस्तथा–इ० पा०। ४ पुण्डरीकैः—इ० पा०। ५ महत्—इ० पा०।

वीर पुण्यं ब्राह्मणभोजनम् ॥ ३ ॥ यास्तस्यां नरशार्दूल पूजयंति सदा स्त्रियः ॥ गुडलवणपूपैश्च श्वश्रूं श्वशुरमेव च ॥ ४ ॥ ताः सर्वाः सुभगाः
स्युर्वै विघ्नेशस्यानुमोदनात् ॥ कन्यका तु विशेषेण विधिनानेन पूजयेत् ॥ ५ ॥ (इति शिवाकल्पः) ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ माघे मासि
तथा शुक्ला या चतुर्थी महीपते ॥ सा शांता शांतिदा नित्यं शांतिं कुर्यात्सदैव हि ॥ ६ ॥ स्नानदानादिकं कर्म सर्वमस्यां कृतं विभो ॥ भवेत्सहस्र
गुणितं प्रसादात्तस्य दंतिनः ॥ ७ ॥ कृतोपवासो यस्तस्यां पूजयेद्विघ्ननायकम् ॥ तस्य होमादिकं कर्म भवेत्साहस्रिकं नृप ॥ ८ ॥ लवणं च गुडं
शाकं गुडपूपांश्च भारत ॥ दत्त्वा भक्त्या तु विप्रेभ्यः फलं साहस्रिकं भंजेत् ॥ ९ ॥ विशेषतः स्त्रियो राजन्पूजयन्त्यो गुरुं नृप ॥ गुडलवण
घृतैर्वीर सदा स्युर्भाग्यसंयुताः ॥ १० ॥ (इति शांताकल्पः) ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ सुखावहा च सुसुखा सौभाग्यकरणी परम् ॥ ११ ॥
चतुर्थी कुरुशार्दूल रूपसौभाग्यदा शुभा ॥ सुखाव्रतं महापुण्यं रूपदं भाग्यदं तथा ॥ १२ ॥ सुसूक्ष्मं सुकरं धन्यमिह पुण्यसुखावहम् ॥ परत्र
फलदं वीर दिव्यरूपप्रदायकम् ॥ १३ ॥ हसितं ललितं चोक्तं चेष्टितं च सुखावहम् ॥ सविलासभुजक्षेपश्चंक्रमश्चेष्टितं शुभम् ॥ १४ ॥ सुखा
व्रतेन सर्वेषां सुखं कुरुकुलोद्वह ॥ कृत्येन पूजिते चेशे विघ्नेशे शिवयोः सुते ॥ १५ ॥ यदा शुक्लचतुर्थ्यां तु वारो भौमस्य वै भवेत् ॥
तदा सा सुखदा ज्ञेया चतुर्थी वै सुखेति च ॥ १६ ॥ पुरा मैथुनमाश्रित्य स्थिताभ्यां तु हिमाचले ॥ भीमोमाभ्यां महाबाहो
रक्तबिन्दुश्च्युतः क्षितौ ॥ १७ ॥ मेदिन्यां स प्रयत्नेन सुखेन विधृतोऽनया ॥ जातोस्याः स कुजो वीर रक्तो रक्तसमुद्भवः ॥ १८ ॥
ममांगतो यथोत्पन्नस्तस्मादंगारको ह्ययम् ॥ अङ्गन्दोंगोपकारश्च अंगानां तु प्रदो नृणाम् ॥ १९ ॥ सौभाग्यादिकरो यस्मात्तस्मादंगा
रको मतः ॥ भक्त्या चतुर्थ्यां नक्तेन यो वै श्रद्धासमन्वितः ॥२०॥ उपवत्स्यति ना राजन्नारी वा नान्यमानसा ॥ पूजयेच्च कुजं भक्त्या रक्तपुष्प
विलेपनैः ॥ २१ ॥ गणेशं प्रथमं भक्त्या योर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ यस्य तुष्टः प्रयच्छेत्स सौभाग्यं रूपसंपदम् ॥ २२ ॥ पूर्वं च कृतसंकल्पः स्नानं
कृत्वा यथाविधि ॥ गृहीत्वा मृत्तिकां वंदेन्मंत्रेणानेन भारत ॥ २३ ॥ इह त्वं वंदिता पूर्वं कृष्णेनोद्धरता किल ॥ तस्मान्मे दह पाप्मानं यन्मया
पूर्वसंचितम् ॥ २४ ॥ इमं मंत्रं पठन्वीर आदित्याय प्रदर्शयेत् ॥ आदित्यरश्मिसंपूतां गंगाजलकणोक्षिताम् ॥ २५ ॥ दत्त्वा मृदं शिरसि तां
सर्वांगेषु च योजयेत् ॥ ततः स्नानं प्रकुर्वीत मंत्रयेत जलं पुनः ॥ २६ ॥ त्वमापो योनिः सर्वेषां दैत्यदानवद्यौकसाम् ॥ स्वेदांडजोद्भिदां चैव

१ नित्यम्—इ० पा० । २ दन्तिनो नृप—इ० पा० । ३ भवेत्—इ० पा० । ४ कुरुनंदन—इ० पा० । ५ मैत्रम्—इ० पा० ।

रसानां पतये नमः ॥ २७ ॥ स्नातोहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रस्रवणेषु च ॥ तडागेषु च सर्वेषु मानसादिसरःसु च ॥ २८ ॥ नदीषु देवखातेषु सुतीर्थेषु ह्रदेषु वै ॥ ध्यायन्पठन्निमं मंत्र ततः स्नानं समाचरेत् ॥२९ ॥ ततः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गृहमागत्य वै स्पृशेत् ॥ दूर्वाश्वत्थौ शमीं स्पृष्ट्वा गां च मंत्रेण मंत्रवित् ॥३०॥ दूर्वां नमस्य मंत्रेण शुचौ भूमौ समुत्थिताम् ॥ त्वं दूर्वेमृतनामासि सर्वदेवैस्तु वंदिता॥३१॥वन्दिता दह तत्सर्वं दुरितं यन्मया कृतम् ॥ ३२ ॥ शमीमंत्रं प्रवक्ष्यामि तन्निबोध महीपते॥ पवित्राणां पवित्रा त्वं काश्यपी प्रथिता श्रुतौ ॥ शमी शमय मे पापं नूनं वेत्सि धराधरान् ॥ ३३ ॥ अश्वत्थालंभने वीर मंत्रमेतं निबोध मे ॥ नेत्रस्पंदादिजं दुःखं दुःस्वप्नं दुर्विचिन्तनम् ॥ शक्तानां च समुद्योगमश्वत्थ त्वं क्षमस्व मे ॥ ३४ ॥ इमं मंत्रं पठन्वीर कुर्याद्वै स्पर्शनं बुधः ॥ ततो देव्यै तु गां दद्याद्वीरं कृत्वा प्रदक्षिणाम् ॥ समालभ्य तु हस्तेन ततो मंत्रमुदीरयेत् ॥ ३५ ॥ सर्वदेवमयी देवि मुनिभिस्तु सुपूजिता ॥ तस्मात्स्पृशामि वंदे त्वां वंदिता पापहा भव ॥ ३६ ॥ इमं मंत्रं पठन्वीरं भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ प्रदक्षिणं तु यः कुर्यादर्जुनं कुरुनंदन ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी स्यान्न संशयः ॥ ३७ ॥ एवं मौनेन चागत्य ततो वह्निगृहं व्रजेत् ॥ प्रक्षाल्य च मृदा पादावाचांतोग्निगृहं विशेत् ॥ होमं तत्र प्रकुर्वीत एभिर्मंत्रपदैर्वरैः ॥ ३८ ॥ शर्वाय शर्वपुत्राय क्षोण्युत्संगभवाय च ॥ कुजाय ललितांगाय लोहितांगाय वै तथा ॥३९॥ ॐकारपूर्वकैर्मंत्रैः स्वाहाकारसमन्वितैः ॥ अष्टोत्तरशतं वीर अर्धार्धमर्धमेव च ॥ ४० ॥ एतैर्मंत्रपदैर्भक्त्या शक्त्या वा कामतो नृप ॥ खादिरैः सुसमिद्भिस्तु चाज्यदुग्धैर्यवैस्तिलैः ॥ ४१ ॥ भक्ष्यैर्नानाविधैश्चान्यैः शक्त्या भक्त्या समन्वितः ॥ हुत्वाहुतीस्ततो वीर देवं संस्थापयेत्क्षितौ ॥ ४२ ॥ सौवर्णं राजतं वापि शक्त्या दारुमयं नृप ॥ देवदारुमयं वापि श्रीखण्डचन्दनैरपि ॥ ४३ ॥ ताम्रे पात्रे रौप्यमये चाज्यकुंकुमकेसरैः ॥ अन्यैर्वा लोहितैर्वापि पुष्पैः पत्रैः फलैरपि ॥ रक्तैश्च विविधैर्वीर अथ वा शक्तितोऽर्चयेत् ॥ ४४ ॥ यावद्विसृजते वित्तं वित्तवान्वीर भक्तितः ॥ तावद्विवर्धते पुण्यं दातुः शतसहस्रिकम् ॥ ४५ ॥ अन्ये ताम्रमये पात्रे वंशजे मृन्मयेपि वा ॥ पूजयंति नराः शक्त्या कृत्वा कुंकुमकेशरैः॥पुरुषाकृतिकृतं पात्र इमं मंत्रैः समर्चयेत् ॥४६॥ अग्निर्मूर्धेति मंत्रेण गंधपुष्पादिभिस्तथा॥ धूपैरभ्यर्च्य विधिवद्ब्राह्मणाय प्रदीयते ॥ ४७॥ गुडौदनं घृतं क्षीरं गोधूमाञ्छालितंडुलान् ॥ अवेक्ष्य शक्तिं दद्याद्वै दरिद्रो वित्तवांस्तथा ॥ ४८ ॥

१ मध्यमणिन्यायेन मयेत्यस्योभयत्र सम्बन्धः, तथा चायर्थः, हे दूर्वे त्वं देवैर्वंदिता तु पुनः मया वन्दिता सती यन्मया दुरितं कृतम्, तत्सर्वं दह । इह वन्दितेतिद्विरुक्त्या शब्दावृत्तिदीपकोलङ्कारः । २ नियम्-इ० पा० । ३ हरिब्रह्मशिवादिभिः-इ० पा० । ४ कृत्वा कृत्यम्—इ० पा० । ५ भक्तितः-इ० पा० ।

वित्तशाठ्यं न कर्तव्यं विद्यमाने धने नृप ॥ वित्तशाठ्यं हि कुर्वाणो नामुत्र बलभाग्भवेत् ॥ ४८ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ अंगारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः ॥ उपोष्या कतिमात्रा तु उताहो सकृदेव तु ॥ ४९ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ चतुर्थी सा चतुर्थी तु यदांगारकसंयुता ॥ उपोष्या तत्र तत्रैव प्रदेयो विधिवद्गुडः॥५०॥ उपोष्य नक्तेन विभो चतस्रः कुजसंयुताः ॥ चतुर्थ्यां च चतुर्थ्यां च विधानं शृणु यादृशम् ॥ ५१ ॥ सौवर्णं तु कुजं कृत्वा सविनायकमादरात् ॥ दशसौवर्णिकं मुख्यं दशार्धमर्धमेव च ॥५२॥ सौवर्णपात्रे रौप्ये वा भक्त्या ताम्रमयेऽपि वा ॥ विंशत्पलानि पात्राणि विंशत्यर्धपलानि वा ॥ ५३ ॥ विंशत्कर्षाणि वा वीर विंशदर्धार्धमेव वा ॥ रौप्यसंख्यं पलं कार्यं पलार्धमर्धमेव च ॥ ५४ ॥ शक्त्या वित्तैश्च भक्त्या च पात्रे ताम्रमयेऽपि तु ॥ प्रतिष्ठाप्य ग्रहेशं वै वस्त्रैः संपरिवेष्टितम् ॥ विविधैः साधके रक्तैः पुष्पै रक्तैः समन्वितम् ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणाय सदा दद्याद्दक्षिणासहितं नृप ॥ वाचकाय महाबाहो गुणिने श्रेयसे नृप ॥ ५६ ॥ इति ते कथिता पुण्या तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ यामुपोष्य नरो रूपं दिव्यमाप्नोति भारत ॥ ५७ ॥ कांत्यात्रेयसमं वीरं तेजसा रविसंनिभम् ॥ प्रभया रविकल्पं च समीरबलसंश्रितम् ॥५८॥ ईदृग्रूपं समाप्येह याति भौमसदो नृप ॥ प्रसादाद्विघ्ननाथस्य तथा गणपतेर्नृप ॥५९॥ पठतां शृण्वतां राजन्कुर्वतां च विशेषतः ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि क्षीयंते नात्र संशयः ॥ ऋद्धिं वृद्धिं तथा लक्ष्मीं लभते नात्र संशयः ॥ ६० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि चतुर्थीकल्पे सुखावहांगारकचतुर्थीव्रतनिरूपणं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ (समाप्तश्चायं चतुर्थीकल्पः) ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पंचमी दयिता राजन्नागानां नंदिवर्धिनी ॥ पञ्चम्यां किल नागानां भवतीत्युत्सवो महान् ॥ १ ॥ वासुकिस्तक्षकश्चैव कालियो मणिभद्रकः ॥ ऐरावतो धृतराष्ट्रः कर्कोटकधनंजयौ ॥ एते प्रयच्छंत्यभयं प्राणिनां प्राणजीविताम् ॥ २ ॥ पंचम्यां स्नपयन्तीह नागान्क्षीरेण ये नराः ॥ तेषां कुले प्रयच्छंति तेऽभयप्राणदक्षिणाम् ॥ ३ ॥ शप्ता नागा यदा मात्रा दह्यमाना दिवानिशम् ॥ निर्वापयंति स्नपनैर्गवां क्षीरेण मिश्रितैः ॥ ४ ॥ ये स्नापयंति वै नागान्भक्त्या श्रद्धासमन्विताः ॥ तेषां कुले सर्पभयं न भवेदिति निश्चयः ॥ ५ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ मात्रा शप्ताः कथं नागाः किं समुद्दिश्य कारणम् ॥ कथं चानंदकरणं कस्य वा संप्रसादजम् ॥ ॥ ६ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ उच्चैःश्रवा अश्वरत्नं श्वेतो जातोऽमृतोद्भवः ॥ तं दृष्ट्वा चाब्रवीत्कद्रूर्नागानां जननी स्वसाम् ॥ ७ ॥ अश्वरत्नमिदं

१ हि-इ० पा० । २ सार्धं कुर्याद्वि सर्वमेव वा-इ० पा० । ३ धृतशिरास्तथान्ये ये महोरगाः-इ० पा० । ४ पूजयंति-इ० पा० । ५ च जलैर्गवां क्षीरैरमिभिश्रितैः-इ० पा० । ६ स्वस्वामित्यार्षम्, विनताम् ।

श्वेतं संप्रेक्षेऽमृतसंभवम् ॥ कृष्णांश्च वीक्षसे बालान्सर्वं श्वेतमुतांबरे ॥ ८ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ सर्वश्वेतो हयवरो नास्य कृष्णो न लोहितः ॥ कथं पश्यसि कृष्णं त्वं विनतोवाच तां स्वसाम् ॥ ९ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ वीक्षेऽहमेकनयना कृष्णबालसमन्वितम् ॥ द्विनेत्रा त्वं तु विनते न पश्यसि पणं कुरु ॥ १० ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ अहं दासी भवित्री ते कृष्णे केशे प्रदर्शिते ॥ न चेद्दर्शयसे कद्रु मम दासी भविष्यसि ॥११॥ एवं ते विपणं कृत्वा गते क्रोधसमन्विते ॥ विनता शयने सुप्ता कद्रूर्जिह्ममचिंतयत् ॥ १२ ॥ आहूय पुत्रान्प्रोवाच बाला भूत्वा हयोत्तमे ॥ तिष्ठध्वं विपणे जेष्ये विनतां जयगर्द्धिनीम् ॥१३॥ प्रोचुस्ते जिह्मबुद्धिं तां नागा मातां विगृह्य तु ॥ अधर्म्यमेतन्मातस्ते न करिष्याम ते वचः ॥१४॥ तान्छशाप रुषा कद्रूः पावको वः प्रधक्ष्यति ॥ गते बहुतिथे काले पांडवो जनमेजयः ॥ १५ ॥ सर्पसत्रं स कर्ता वै भुवि ह्यन्यैः सुदुष्करम् ॥ तस्मिन्सत्रे स तिग्मांशुः पावको वः प्रधक्ष्यति ॥ १६ ॥ एवं शप्त्वा रुषा कद्रूः किंचिन्नोक्तवती तु सा ॥ मात्रा शप्तास्तथा नागाः कर्तव्यं नान्वपत्सत ॥१७॥ वासुकिं दुःखितं ज्ञात्वा ब्रह्मा प्रोवाच सांत्वयन् ॥ मा शुचो वासुकेऽत्यर्थं शृणु मद्वचनं परम् ॥ १८ ॥ यायावरकुले जातो जरत्कारुरिति द्विजः॥ भविष्यति महातेजास्तस्मिन्काले तपोनिधिः ॥१९॥ भगिनीं च जरत्कारुं तस्मै त्वं प्रतिदास्यसि ॥ भविता तस्य पुत्रोऽसावास्तीक इति विश्रुतः ॥ २० ॥ स तत्सत्रं प्रवृद्धं वै नागानां भयदं महत् ॥ निषेधेत्सुमतिर्वाग्भिरग्र्याभिस्तं नविष्यति ॥ २१ ॥ तदिमां भगिनीं राजंस्तस्य त्वं प्रतिदास्यसि ॥ जरत्कारुं जरत्कारोः प्रदद्या अविचारयन् ॥ २२ ॥ यदासौ प्रार्थतेऽरण्ये यत्किंचिद्धि वदिष्यति ॥ तत्कर्तव्यमशंकेन यदीच्छेः श्रेय आत्मनः ॥ २३ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा वासुकिः प्रणिपत्य च ॥ तथाकरोद्यथा चोक्तं यत्नं च परमास्थितः ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा पन्नगाः सर्वे प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ पुनर्जातमिवात्मानं मेनिरे भुजगोत्तमाः ॥ २५ ॥ तत्र सत्रं महाबाहो तव पित्रा प्रवर्तितम् ॥ ऋत्विग्भिः स हि तेनेह सर्वलोकेषु दुष्करम् ॥ २६ ॥ प्रोक्तं च विष्णुना पूर्वं धर्मपुत्रस्य धीमतः ॥ अवश्यं तस्य भविता नागानां भयकारकम् ॥ २७ ॥ तस्मात्कालांतराद्राजन्साग्रे वर्षशते गते ॥ तत्सत्रं भविता घोरं नागानां क्षयकारकम् ॥ २८ ॥ यास्यन्त्यधर्मभारिता दंदशूका विषोल्बणाः ॥ कोटिसंख्या महाराज निपतिष्यंत्यहर्निशम् ॥ २९ ॥ अपूर्वे तु निमग्नानां घोरे रौद्राग्निसागरे ॥ आस्तीकस्तत्र भविता तेषां नौर्वह्निसागरे ॥ ३० ॥ श्रुत्वा स चाग्निं राजानमृत्विजस्तदनंतरम् ॥ निवर्तयिष्यते यागं नागानां मोहनं परम् ॥ ३१ ॥ पंचम्यां तत्र भविता ब्रह्मा प्रोवाच लेलिहान् ॥

१ मातामित्यार्षम्। २ महाराज–इ० पा०। ३ रुवलकतुदुर्धरम्–इ० पा०। ४ क्षयकारकम् इ० पा०।

तस्मादियं महाबाहो पंचमी दयिता सदा ॥ नागानामानंदकरी दत्ता वै ब्रह्मणा पुरा ॥ ३२ ॥ कृत्वा तु भोजनं पूर्वं ब्राह्मणानां तु कामतः ॥
विसृज्य नागाः प्रीयंतां ये केचित्पृथिवीतले ॥ ३३ ॥ ये च हेलिमरीचिस्था येन्तरे दिवि संस्थिताः ॥ ये नदीषु महानागा ये सरस्वतिगा
मिनः ॥ ये च वापीतडागेषु तेषु सर्वेषु वै नमः ॥ ३४ ॥ नागान्विप्रांश्च संपूज्य विसृज्य च यथार्थतः ॥ ततः पश्चात्तु भुञ्जीत सह भृत्यैर्नराधिप
॥ ३५ ॥ पूर्वं मधुरमश्नीयात्ततो भुञ्जीत कामतः ॥ एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे ॥ ३६ ॥ मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽप्सरो
गणैः ॥ विमानवरमारूढो रमते कालमीप्सितम् ॥ ३७ ॥ इह चागत्य राजासावयुतानां वरो भवेत् ॥ सर्वरत्नसमृद्धः स्याद्वाहनाढ्यश्च जायते ॥
॥ ३८ ॥ पंच जन्मान्यसौ राजा द्वापरे द्वापरे भवेत् ॥ आधिव्याधिविनिर्मुक्तः पत्नीपुत्रसहायवान्॥ तस्मात्पूज्याश्च पाल्यांश्च घृतपायसगुग्गुलैः
॥ ३९ ॥ ॥शतानीक उवाच ॥ ॥ दशंति ये नरं विप्र नागाः क्रोधसमन्विताः ॥ भवेत्किं तस्य दष्टस्य विस्तराद्ब्रूहि मे द्विज ॥४०॥ ॥सुमं
तुरुवाच ॥ ॥नागदष्टो नरो राजन्प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः ॥ अधो गत्वा भवेत्सर्पो निर्विषो नात्र संशयः ॥४१॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ नाग
दष्टः पिता यस्य भ्राता वा दुहितापि वा ॥ माता पुत्रोथ वा भार्या किं कर्तव्यं वदस्व मे ॥ ४२॥ मोक्षाय तस्य विप्रेंद्र दानं व्रतमुपोषणम्॥ ब्रूहि
तद्द्विजशार्दूल येन तद्वै करोम्यहम् ॥ ४३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच॥ ॥उपोष्या पंचमी राजन्नागनां पुष्टिवर्धिनी ॥ त्वमेवमेकं राजेंद्र विधानं शृणु
भारत ॥ ४४ ॥ मासि भाद्रपदे या तु कृष्णपक्षे महीपते ॥ महापुण्या तु सा प्रोक्ता ग्राह्यापि च महीपते ॥ ४५ ॥ ज्ञेया द्वादश पंचम्यो
हायने भरतर्षभ ॥ चतुर्थ्यां त्वेकभक्तं तु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४६ ॥ भुंवि चित्रमयान्नागानथ वा कलधौतकान् ॥ कृत्वा दारुमयान्वापि
अथ वा मृन्मयान्नृप ॥४७॥ पंचम्यामर्चयेद्भक्त्या नागानां पंचकं नृप ॥ करवीरैः शतपत्रैर्जातीपुष्पैश्च सुव्रत ॥४८॥ तथा गंधैश्च धूपैश्च पूज्य पं
चकमुत्तमम्॥ब्राह्मणं भोजयेत्पश्चाद् घृतपायसमोदकैः ॥४९॥ अनंतो वासुकिः शंखः पद्मः कंबल एव च ॥ तथा कर्कोटको नागो नागो ह्यश्वतरो
नृप॥५०॥धृतराष्ट्रः शंखपालः कालियस्तक्षकस्तथा॥पिंगलश्च तथा नागो मासिमासि प्रकीर्तिताः ॥५१॥ वत्सरांते पारणं स्याद्ब्राह्मणान्भोजयेद्ब
हून्॥ इतिहासविदे नागं गैरिकेण कृतं नृप ॥ तथार्चना प्रदातव्या वाचकाय महीपते ॥५२॥ एष वै नाँगपञ्चम्या विधिः प्रोक्तो बुधैर्नृप॥तव पित्रा

१ वसुधायाः–इ० पा० । २ मान्याश्च–इ० पा० । ३ शुक्लपक्षे–इ० पा० । ४ भूरि चन्द्रमयं नागम्–इ० पा० । पुस्तकांतरे च " भूरि चन्द्रमयं नागमय वा कलधौतकम् ॥ कृत्वा दारुमयं वापि अथ वा मृन्मयं नृप ॥ पंचम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पंचफणं नृप ॥ करवीरैः शतपत्रैर्जातीपुष्पैश्च सुव्रत ॥ तथा गंधैश्च धूपैश्च पूज्य पन्नगमुत्तमम्–इ० पा० । ५ पन्नगम्–इ० पा० । ६ संवर्तांते पारणं स्यान्महाब्राह्मणभोजनम्–इ० पा० । ७ एष पारणके चापि—इ० पा० ।

कृतश्चैव पितुर्मोक्षाय भारत ॥५३॥ त्वमेकमेकं वै वीर पंचम्या भरतर्षभ ॥ सुवर्णभारनिष्पन्नं नागं दत्त्वा तथा च गाम् ॥५४॥ व्यासाय कुरुशार्दूल पितुरानृण्यमाप्नुयाः ॥ तव पित्रा कृता ह्येवं पंचम्युपासना नृप ॥ ५५ ॥ उत्सृज्य नागतां वीर तव पूर्वपितामहः ॥ पुष्पोत्तरं सदो गत्वा तथा पुष्पसदो नृप ॥ ५६ ॥ सुनासीरसदो गत्वा तदा भर्गसदो गतः ॥ स्वभूसदस्ततो गत्वा कंजजस्य सदो गतः ॥ ५७ ॥ अन्येपि ये करिष्यंति इदं व्रतमनुत्तमम् ॥ दष्टको मोक्ष्यते तेषां शुभं स्थानमवाप्स्यति ॥५८॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं नरः श्रद्धासमन्वितः ॥ कुले तस्य न नागेभ्यो भयं भवति कुत्रचित् ॥ ५९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि पंचमीकल्पे नागपंचमीव्रतवर्णनं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः॥३२॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ सर्पाणां कति रूपाणि के वर्णाः किं च लक्षणम् ॥ का जातिस्तु भवेत्तेषां केषु योनिकुलेषु वा ॥१॥ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पुरा मेरौ नगवरे कश्यपं तपसां निधिम् ॥ प्रणम्य शिरसा भक्त्या गौतमो वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ सर्पाणां कति रूपाणि किं चिह्नं किं च लक्षणम् ॥ जातिं कुलं तथा वर्णान्ब्रूहि सर्वं प्रजापते ॥३॥ कथं वा जायते सर्पः कथं मुंचेद्विषं प्रभो ॥ विषवेगाः कति प्रोक्ताः कत्येव विषनाडिकाः ॥ ४ ॥ दंष्ट्राः कतिविधाः प्रोक्ताः किं प्रमाणं विषागमे ॥ गृह्णीते तु कदा गर्भं कथं चेह प्रसूयते ॥ ५ ॥ कीदृशी स्त्री पुमांश्चैव कीदृशश्च नपुंसकः ॥ किं नाम दशनं चैव एतत्कथय सुव्रत ॥६॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कश्यपः प्रत्यभाषत ॥ शृणु गौतम तत्त्वेन सर्पाणामिह लक्षणम् ॥ ७ ॥ मास्याषाढे तथा ज्येष्ठे प्रमाद्यंति भुजंगमाः ॥ ततो नागोऽथ नागी च मैथुने संप्रपद्यते ॥ ८ ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्नागी गर्भमधारयत् ॥ ततः कार्त्तिकमासे तु अंडकानि प्रसूयते ॥ ९ ॥ अंडकानां तु विज्ञेये द्वेशते द्वे च विंशती ॥ तान्येव भक्षयेत्सा तु भागैकं घृणया त्यजेत् ॥ १० ॥ स्वर्णार्कवर्णाद्वै तस्मात्पुमान्संजायतेंडकात् ॥ तान्येव खादते सर्प अहोरात्राणि विंशतिम् ॥ ११ ॥ स्वर्णकेतकवर्णाभाद्दीर्घराजीवसंनिभात् ॥ तस्मादुत्पद्यते स्त्री वै अंडाद्ब्राह्मणसत्तम ॥ १२ ॥ शिरीषपुष्पवर्णाभादंडकात्स्यान्नपुंसकः ॥ ततो भिनत्ति चांडानि षण्मासेन तु गौतम ॥ १३ ॥ ततस्ते प्रीतिसंबंधात्स्नेहं बध्नंति बालकाः ॥ ततोऽसौ सप्तरात्रेण कृष्णो भवति पन्नगः ॥ १४ ॥ आयुःप्रमाणं सर्पाणां शतं विंशोत्तरं स्मृतम् ॥ मृत्युश्चाष्टविधो ज्ञेयः शृणुष्वात्र यथाक्रमम् ॥ १५ ॥ मयूरान्मानु

---

१ भद्राभक्तिसमन्वितः–इ० पा० । २ कस्मिंश्चित्पुस्तके पूर्वं प्रोक्तः–"सुमन्तुरुवाच" इत्यादिपाठो नास्ति परं त्वत्र–"तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुमंतुः प्राह तत्तदा ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो गौतमेन च कश्यपः । प्रहृष्टवदनः सौम्यः कश्यपः प्रत्यभाषत ॥" इति पाठोऽस्ति ।

षाद्वापि चकोराद्गोखुरांत्तथा ॥ बिडालान्नकुलाच्चैव वराहाद्वृश्चिकात्तथा ॥ एतेषां यदि मुच्येत जीवेद्विंशोत्तरं शतम् ॥ १६ ॥ सप्ताहे तु ततः पूर्णे दंष्ट्राणां चाधिरोहणम् ॥ विषस्यागमनं तत्र निक्षिपेच्च पुनःपुनः ॥ १७ ॥ एवं ज्ञात्वा तु तत्त्वेन विषकर्म्मारभेत वै ॥ एकविंशतिरात्रेण विषदंष्ट्रा सुजायते ॥ नागीपार्श्वसमावर्ती बालसर्पः स उच्यते ॥१८॥ पंचविंशतिरात्रस्तु सद्यः प्राणहरो भवेत् ॥ षण्मासाज्जातमात्रस्तु कंचुकं वै प्रमुंचति ॥ १९ ॥ पादानां चापि विज्ञेये द्वे शते द्वे च विंशती ॥ गोलोमसदृशाः पादाः प्रविशंति क्रमंति च ॥ २० ॥ संधीनां चास्य विज्ञेये द्वे शते विंशती तथा ॥ अंगुल्यश्चापि विज्ञेया द्वे शते विंशती तथा ॥ २१ ॥ अकालजाता ये सर्पा निर्विषास्ते प्रकीर्तिताः ॥ पंचसप्ततिवर्षाणि आयुस्तेषां प्रकीर्तितम् ॥ २२ ॥ रक्तपीतशुक्लदंता अनीला मंदवेगिनः ॥ एते अल्पायुषो ज्ञेया अन्ये च भीरवः स्मृताः ॥ २३ ॥ एकं चास्य भवेद्वक्रं द्वे जिह्वे च प्रकीर्तिते ॥ द्वात्रिंशद्दशनाः प्रोक्ताः पन्नगानां न संशयः ॥ २४ ॥ तेषां मध्ये चतस्रस्तु दंष्ट्रा याः सुविषावहाः ॥ मकरी कराली कालरात्री यमदूती तथैव च ॥ २५ ॥ सर्वासां चैव दंष्ट्राणां देवताः परिकीर्तिताः ॥ प्रथमा ब्रह्मदेवत्या द्वितीया विष्णुदेवता ॥ तृतीया रुद्रदेवत्या चतुर्थी यमदेवता ॥ २६ ॥ हीना प्रमाणतः सा तु वामनेत्रं समाश्रिता ॥ नास्यां मंत्राः प्रयोक्तव्या नौषधं नैव भेषजम् ॥ २७ ॥ वैद्यः पराङ्मुखो याति मृत्युस्तस्या विलेखनात् ॥ चिकित्सा न बुधैः कार्या तदंतं तस्य जीवितम् ॥ २८ ॥ मकरीं मासिकां विद्यात्करालीं च द्विमासिका ॥ कालरात्री भवेत्त्रीणि चतुरो यमदूतिका ॥ २९ ॥ मकरीं गुडौदनं दद्यात्कषायान्नं करालिकाम् ॥ कालरात्रीं कटुयुतं दूतीं वै सांनिपातिकम् ॥ ३० ॥ मकरी शस्त्रकं विद्यात्कराली काकपादिका ॥ कराकृतिः कालरात्रिर्याम्या कूर्माकृतिः स्मृता ॥ ३१ ॥ मकरी वातुला ज्ञेया कराली पैत्तिकी स्मृता ॥ कफात्मिका कालरात्री यमदूती सान्निपातकी ॥ ३२ ॥ शुक्ला तु मकरी ज्ञेया कराली रक्तसंनिभा ॥ कालरात्री भवेत्पीता कृष्णा च यमदूतिका ॥ ३३ ॥ वामा शुक्ला च कृष्णा च रक्ता पीता च दक्षिणा ॥ समासेन तु वक्ष्यामि यथैता वर्णतः स्मृताः ॥ ३४ ॥ शुक्ला तु ब्राह्मणी ज्ञेया रक्ता तु क्षत्रिया स्मृता ॥ वैश्या तु पीतिका ज्ञेया कृष्णा शूद्रा तु कथ्यते ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दंष्ट्राणां विषलक्षणम् ॥ ३५ ॥ दंष्ट्राणां तु विषं नास्ति नित्यमेव भुजंगमे ॥ दक्षिणं नेत्रमासाद्य विषं सर्पस्य तिष्ठति ॥ ३६ ॥ संक्रुद्धस्येह सर्पस्य विषं गच्छति मस्तके ॥ मस्तकाद्धमनीं याति ततो नाडीषु गच्छति ॥ ३७ ॥ नाडीभ्यः पद्यते दंष्ट्रां विषं तत्र प्रवर्तते ॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ ३८ ॥ अष्टभिः कारणैः सर्पो

१ गोरलात्- इ० पा० । २ शुभौदनम्-इ० पा० । ३ विषवर्धने-इ० पा० ।

दशते नात्र संशयः ॥ आक्रांतो दशते पूर्वं द्वितीयं पूर्ववैरिणम् ॥ ३९ ॥ तृतीयं दशते भीतश्चतुर्थं मददर्पितः ॥ पंचमं तु क्षुधाविष्टः षष्ठं चेह विषोल्बणः ॥ सप्तमं पुत्ररक्षार्थमष्टमं कालचोदितः ॥ ४० ॥ यस्तु सर्पो दशित्वा तु उदरं परिवर्तयेत् ॥ बलभुग्नाकृतिं दंष्ट्रामाक्रांतं तं विनिर्दिशेत् ॥ ४१॥ यस्य सर्पेण ःदष्टस्य गभीरं दृश्यते व्रणम् ॥ वैरदष्टं विजानीयात्कश्यपस्य वचो यथा ॥ ४२ ॥ एकं दंष्ट्रापदं यस्य अव्यक्तं न च कल्पितम् ॥ भीतदष्टं विजानीयाद्यथोवाच प्रजापतिः ॥ ४३ ॥ यस्य सर्पेण दष्टस्य रेखा दंतस्य जायते ॥ मददष्टं विजानीयात्कश्यपस्य वचो यथा ॥ ४४ ॥ द्वे च दंष्ट्रापदे यस्य दृश्यंते च महाक्षतम् ॥ क्षुधाविष्टं विजानीयाद्यथोवाच प्रजापतिः ॥ ४५॥ द्वे दंष्ट्रे यस्य दृश्येते क्वचिद्रुधिर संकुले ॥ विषोल्बणं विजानीयादंशं तं नात्र संशयः ॥ ४६ ॥ अपत्यरक्षणार्थाय जानीयात्तं न संशयः ॥ यत्तु काकपदाकारं त्रिभिर्दंतैस्तु लक्षितम् ॥ ४७ ॥ महानाग इति प्रोक्तं कालदष्टं विनिर्दिशेत् ॥ त्रिविधं दष्टजातैस्तु लक्षणं समुदाहृतम् ॥ ४८ ॥ दष्टानुपीतं विज्ञेयं कश्यपस्य वचो यथा ॥ विषभागात्तु सर्पस्य त्रिभागस्तत्र संक्रमेत्॥४९॥उदरं दर्शयेद्यस्तु उद्धतं तं विनिर्दिशेत् ॥ छर्दितं विषवेगेन निर्विषः पन्नगो भवेत्॥५०॥ असाध्यश्चापि विज्ञेयश्चतुर्दंष्ट्राभिपीडितः ॥ग्रीवाभंगो भवेत्किंचित्संदष्टो विषयोगतः॥ इतो दंशस्ततः शुद्धो व्यंतरः परिकीर्तितः॥५१॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वाणि पंचमीकल्पे सर्पदंष्ट्रावर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः॥३३॥छ॥ ॥कश्यप उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कालदष्टस्य लक्षणम् ॥ शृणु गौतम तत्त्वेन यादृशो भवते नरः॥१॥ जिह्वाभंगोऽथ हृच्छूलं चक्षुर्भ्यां च न पश्यति ॥ दंशं च दग्ध संकाशं पक्वजंबूफलोपमम् ॥ २ ॥ वैवर्ण्यं चैव दंतानां श्यावो भवति वर्णतः ॥ सर्वेष्वंगेषु शैथिल्यं पुरीषस्य च भेदनम् ॥ ३ ॥ भग्नस्कंधकटिग्रीव ऊर्ध्वदृष्टिरधोमुखः ॥ दह्यते वेपते चैव स्वपते च मुहुर्मुहुः ॥ ४ ॥ शस्त्रेण च्छिद्यमानस्य रुधिरं न प्रवर्तते ॥ दंडेन ताड्यमानस्य दंडराजी न जायते ॥ ५ ॥ दंशे काकपदं सुनीलमसकृज्जम्बूफलाभं घनमुच्छूनं रुधिरार्द्रसेकबहुलं कृच्छ्राग्निरोधो भवेत् ॥ हिक्काश्वासगलग्रहश्च सुमहान्पांडुस्त्वचा दृश्यते शुष्कांगं प्रवदंति शास्त्रनिपुणास्तत्कालदष्टं विदुः ॥ ६ ॥ दंशे यस्याथ शोथः प्रचलितवलितं मण्डलं वा सुनीलं प्रस्वेदो गात्रभेदः स्रवति च रुधिरं सानुनासं च जल्पेत् ॥ दन्तोष्ठाभ्यां वियोगो भ्रमति च हृदयं सन्निरोधश्च तीव्रो दिव्यानामेष दंशः स्थलविपुलमयो विद्धि तं कालदष्टम् ॥ ७ ॥ दन्तैर्दन्तान्स्पृशति बहुशो दृष्टिरायासखिन्ना स्थूलो दंशः स्रवति रुधिरं केकरं चक्षुरेकम् ॥ प्रत्यादिष्टः श्वसिति

१ दष्ट्रा ।

सततं सानुनासं च भाषेत्पापं ब्रूते सकलगदितं कालदष्टं तमाहुः ॥ ८ ॥ वेपते वेदना तीव्रा रक्तनेत्रश्च जायते ॥ ग्रीवाभंगश्चला नाभिः कालदष्टं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥ दर्पणे सलिले वापि आत्मच्छायां न पश्यति ॥ मन्दरश्मि तथा तीव्रं तेजोहीनं दिवाकरम् [1] ॥ १० ॥ वेपते वेदनात्रस्तो रक्तनेत्रश्च जायते ॥ स याति निधनं जन्तुः कालदष्टं विनिर्दिशेत् ॥ ११ ॥ अष्टम्यां च नवम्यां च कृष्णपक्षे चतुर्दशीम् ॥ नागपञ्चमीदष्टानां जीवितस्य च संशयः ॥ १२ ॥ आर्द्राश्लेषामघाभरणीकृत्तिकासु विशेषतः ॥ विशाखां त्रिषु पूर्वासु मूलस्वातीशतात्मके ॥ सर्पदष्टा न जीवंति विषं पीतं च यैस्तथा ॥ १३ ॥ शून्यागारे श्मशाने च शुष्कवृक्षे तथैव च ॥ न जीवंति नरा दष्टा नक्षत्रे तिथिसंयुते ॥ १४ ॥ अष्टोत्तरं मर्म शतं प्राणिनां समुदाहृतम् ॥ तेषां मध्ये तु मर्माणि दश द्वे चापि कीर्तिते ॥ १५ ॥ शंखे नेत्रे भ्रुवोर्मध्ये बस्तिभ्यां वृषणोत्तरे ॥ कक्षे स्कन्धे हृदि मध्ये तालुके चिबुके गुदे ॥ १६ ॥ एषु द्वादशमर्मेषु [2] दंशैः शस्त्रेण वा हतः ॥ न जीवति नरो लोके कालदष्टं विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥ अकचटतपयशां वदंति प्रोक्ता जीवंति न तत्र हि ॥ गतं ब्रूयाद्यदि स्खलति शिरस्तस्य संप्राप्तकालः ॥ १८ ॥ भवति च यदि दूतो ह्युत्तमस्याधमो वा यदि भवति च दूत उत्तमो वाधमस्य ॥ आदौ दष्टस्य नाम यदि वदति क्वचिद्वक्ति तस्याथ पश्चात्तं वर्णभेदो यदि भवति समः प्राप्तकालस्य दूतः ॥ १९ ॥ दूतो वा दंडहस्तो भवति च युगलं पाशहस्तस्तथा वा रक्तं वस्त्रं च कृष्णं मुखशिरसि गतमेकवस्त्रश्च दूतः ॥ तैलाभ्यक्तश्च तद्वद्यदि त्वरितगतिर्मुक्तकेशश्च याति यः कुर्याद्घोरशब्दं करचरणयुगैः प्राप्तकालस्य दूतः ॥ २० ॥ नागोदयं प्रवक्ष्यामि ईशानेन तु भाषितम् ॥ ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा ग्रहा नागास्त्वनेकशः ॥ २१ ॥ अनन्तं भास्करं विद्यात्सोमं विद्यात्तु वासुकिम् ॥ तक्षकं भूमिपुत्रं तु कर्कोटं च बुधं विदुः ॥ २२ ॥ पद्मं बृहस्पतिं विद्यान्महापद्मं च भार्गवम् ॥ कुलिकः शंखपालश्च द्वावेतौ तु शनैश्चरः ॥ २३ ॥ पूर्वपादः शंखपालो द्वितीयः कुलिकस्तथा ॥ नित्यं भागे यथोद्दिष्टे दिनरात्री तथैव च ॥ २४ ॥ शुक्रसोमौ च मध्याह्ने उदये तु क्षमासुतः ॥ शनिः प्रागष्टमे भागे दिवारात्रे त्विहोच्यते ॥ २५ ॥ ग्रहाश्च भुञ्जते चैव शेषं भागस्य लक्षणम् ॥ रविवारे सदा ज्ञेयौ पादौ दश चतुर्दश ॥ २६ ॥ अष्ट द्वादश वै चन्द्रे दश षष्ठे कुजे तथा ॥ बुधस्य नवमे पादे राहौ च दिवसस्य च ॥२७॥ गुरोर्द्वितीयः षष्ठश्च षोडशस्य तु वर्जयेत् ॥ भास्करस्य दिने प्रोक्ते चतुर्थे दशमेष्टमे ॥ ॥२८॥शनैश्चरदिने पादं त्यजेच्चैव सुदारुणम् ॥ द्वितीयं द्वादशं चैव षोडशस्य तु वर्जयेत् ॥२९॥ मुहूर्तघटिकादूर्द्ध्वं घटिका चतुर्थं भागं विंशतिश्च ॥

१ निशाकरम्–इ० पा० । २ मर्मसु ।

कुड्मुतं बुद्बुदं निमेषमेतत्कालस्य लक्षणम् ॥३०॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि पञ्चमीकल्पे दंशदष्टकदूतलक्षणं नाम चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥ ॥छ॥ ॥ कश्यप उवाच ॥ ॥ सविषा दंष्ट्रयोर्मध्ये यमदूती तु वै भवेत् ॥ न चिकित्सा बुधैः कार्या तं गतायुं विनिर्दिशेत् ॥ १ ॥ प्रहरार्धं दिवारात्रावेकैकं भुञ्जते बहिः ॥ एकस्य च समानं च द्वितीयं षोडशं तथा ॥ २ ॥ नागेदयो यमुद्दिश्य हतो विद्धो विदारितः ॥ कालदष्टं विजानीयात्कश्यपस्य वचो यथा ॥ ३ ॥ यन्मात्रं पतते बिंदुर्वालाग्रं सलिलोद्धृतम् ॥ तन्मात्रं स्रवते द्रंष्ट्रा विषं सर्पस्य दारुणम् ॥ ४ ॥ नाडीशते तु संपूर्णे देहे संक्रमते विषम् ॥ यावत्संक्रामयेद्बाहुं कुञ्चितं वा प्रसारयेत् ॥ ५ ॥ अनेन क्षणमात्रेण विषं गच्छति मस्तके ॥ वेपते विषवेगे तु शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६ ॥ वर्धते रक्तमासाद्य ततो वातैः शिखी यथा ॥ तैलबिंदुर्जलं प्राप्य यथा वेगेन वर्धते ॥७॥ शिखंडी आश्रयं प्राप्य मारुतेन समीरितः ॥ ततः स्थानशतं प्राप्य त्वचास्थानं विचेष्टितम् ॥८॥ त्वचासु द्विगुणं विद्याच्छोणितेषु चतुर्गुणम् ॥ पित्ते तु त्रिगुणं याति श्लेष्मे वै षोडशं भवेत् ॥ ९ ॥ वायौ त्रिंशद्गुणं चैव मज्जाषष्टिगुणं तथा ॥ प्राणे चैकार्णवीभूते सर्वगात्राणि संधयेत्॥१०॥ श्रोत्रे निरुध्यमाने च याति दष्टस्त्वसाध्यताम् ॥ ततोऽसौ म्रियते जंतुर्निःश्वासोच्छ्वासवर्जितः ॥११॥ निष्क्रांते तु ततो जीवे भूते पञ्चत्वमागते॥ तानि भूतानि गच्छंति यस्ययस्य यथातथम् ॥ १२ ॥ पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च ॥ इत्येषामेव संघातः शरीरमभिधीयते ॥ १३ ॥ पृथिवी पृथिवीं याति तोयं तोयेषु लीयते ॥ तेजो गच्छति चादित्यं मारुतो मारुतं व्रजेत् ॥ १४ ॥ आकाशं चैवमाकाशे सह तेनैव गच्छति ॥ स्वस्थानं ते प्रपद्यंते परस्परनियोजिताः ॥ १५ ॥ न जीवेदागतः कश्चिदिह जन्मनि सुव्रत ॥ विषार्तं न उपेक्षेत त्वरितं तु चिकित्सयेत् ॥ १६ ॥ एकमस्ति विषं लोके द्वितीयं चोपपद्यते ॥ यथा नानाविधं चैव स्थावरं तु तथैव च ॥ १७ ॥ प्रथमे विषवेगे तु रोमहर्षोऽभिजायते ॥ द्वितीये विषवेगे तु स्वेदो गात्रेषु जायते ॥ १८ ॥ तृतीये विषवेगे तु कंपो गात्रेषु जायते ॥ चतुर्थे विषवेगे तु श्रोत्रांतरनिरोधकृत् ॥ १९ ॥ पञ्चमे विषवेगे तु हिक्का गात्रेषु जायते ॥ षष्ठे च विषवेगे तु प्राणेभ्योऽपि प्रमुच्यते ॥ सप्तधातुवहा ह्येते वैनतेयेन भाषिताः ॥ २० ॥ त्वचः स्थाने विषे प्राप्ते तस्य रूपाणि मे शृणु ॥ अंगानि तिमिरायंते तपंते च मुहुर्मुहुः ॥ २१ ॥ एतानि यस्य चिह्नानि तस्य त्वचि गतं विषम् ॥ तस्यागदं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते सुखम् ॥ २२ ॥ अर्कमूलमपामार्गं प्रियंगुं तगरं तथा ॥ एतदालोड्य दातव्यं ततः संपद्यते सुखम् ॥ २३ ॥ ततस्तस्मिन्कृते

१ वर्धयेत्–इ० पा० । २ तैलकम्–इ० पा० ।

विप्र न निवर्तेत चेद्विषम् ॥ त्वचः स्थानं ततो भित्त्वा रक्तस्थानं प्रधावति ॥ २४ ॥ विषे च रक्तं संप्राप्ते तस्य रूपाणि मे शृणु ॥ दह्यते मुह्यते
चैव शीतलं बहु मन्यते ॥ २५ ॥ एतानि यस्य रूपाणि तस्य रक्तगतं विषम् ॥ तत्रागदं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते सुखम् ॥ २६ ॥ उशीरं चन्दनं
कुष्ठमुत्पलं तगरं तथा ॥ महाकालस्य मूलानि सिंदुवारनगस्य च ॥ हिंगुलं मरिचं चैव पूर्ववेगे तु दापयेत् ॥ २७ ॥ बृहती वृश्चिका काली इंद्र
वारुणिमूलकम् ॥ सप्तगंधघृतं चैव द्वितीये परिकीर्तितम् ॥ २८ ॥ सिंदुवारं तथा हिंगुं तृतीये कारयेद्बुधः ॥ तस्य पानं च कुर्वीत अंजनं लेपनं
तथा॥२९॥ एतेनैवोपचारेण ततः संपद्यते सुखम् ॥ रक्तस्थानं ततो गत्वा पित्तस्थानं प्रधावति ॥३०॥ पित्तस्थानगते विप्र विषरूपाणि मे शृणु ॥
उत्तिष्ठते निपतते दह्यते मुह्यते तथा ॥ ३१ ॥ गात्रतः पीतकः स्याद्वै दिशः पश्यति पीतिकाः ॥ प्रबला च भवेन्मूर्च्छा न चात्मानं विजानते ॥ विष
क्रियां तस्य कुर्याद्यया संपद्यते सुखम् ॥ ३२ ॥ पित्तस्थानमतिक्रम्य श्लेष्मस्थानं च गच्छति ॥ ३३ ॥ पिप्पल्यो मधुकं चैव मधु खंडं घृतं
तथा ॥ मधुसारमलाबूं च जातिं शंकरवालुकाम् ॥ इंद्रवारुणिकामूलं गवां मूत्रेण पेषयेत् ॥ ३४ ॥ नस्यं तस्य प्रयुंजीत पानमालेपनांजनम् ॥
एतेनैवोपचारेण ततः संपद्यते सुखम् ॥ ३५ ॥ श्लेष्मस्थानं ततः प्राप्ते तस्य रूपाणि मे शृणु ॥ गात्राणि[3] तस्य रुध्यंते निःश्वासश्च न जायते ॥
लाला च स्रवते तस्य कंठो घुरुघुरायते ॥ ३६ ॥ एतानि यस्य रूपाणि तस्य श्लेष्मगतं विषम् ॥ तस्यागदं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते सुखम्
॥ ३७ ॥ त्रिकटुकी श्लेष्मातको लोध्रश्च मधुसारकम् ॥ एतानि समभागानि गवां मूत्रेण पेषयेत् ॥ ३८ ॥ तस्य पानं च कुर्वीत अंजनं लेपनं
तथा ॥ एतेनैवोपचारेण ततः संपद्यते सुखम् ॥ ३९ ॥ श्लेष्मस्थानमतिक्रम्य वायुस्थानं च गच्छति ॥ तत्र रूपाणि वक्ष्यामि वायुस्थानगते विषे
॥ ४० ॥ आध्मायते च जठरं बांधवांश्च न पश्यति ॥ ईदृशं कुरुते रूपं दृष्टिभंगश्च जायते ॥ ४१ ॥ एतानि यस्य रूपाणि तस्य वायुगतं
विषम्॥तस्यागदं प्रक्ष्यामि येन संपद्यते सुखम् ॥ ४२ ॥ शोणामूलं प्रियालं च रक्तं च गजपिप्पलीम् ॥ भार्ङ्गीं वचां पिप्पलीं च देवदारुं मधू
ककम् ॥ ४३ ॥ मधूकसारं सहसिंदुवारं हिंगुं च पिष्ट्वा गुटिकां च कुर्यात् ॥ दद्याच्च तस्यांजनलेपनादि एषोऽगदः सर्पविषाणि हन्यात् ॥४४॥
अंजनं चैव नस्यं च क्षिप्रं दद्याद्विषान्विते ॥ वायुस्थानं ततो मुक्त्वा मज्जास्थानं प्रधावति ॥४५॥ विषे मज्जागते विप्र तस्य रूपाणि मे शृणु ॥
दृष्टिश्च हीयते तस्य भृशमंगानि मुंचति ॥४६॥ एतानि यस्य रूपाणि तस्य मज्जागतं विषम् ॥ तस्यागदं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते सुखम् ॥४७॥

१ चैव तद्देहम–इ० पा० । २ इंद्रवारुकमूलकम्–इ० पा० । ३ श्रोत्राणि तस्य रुध्यंते–इ० पा० ।

घृतमधुशर्करान्वितमुशीरं चदनं तथा ॥ एतदालोड्य दातव्यं पानं नस्यं च सुव्रत ॥ ४८ ॥ ततः प्रणश्यते दुःखं ततः संपद्यते सुखम् ॥ अथ तस्मिन्कृते योगे विषं तस्य निवर्तते ॥४९॥ मज्जास्थानं ततो गत्वा मर्मस्थानं प्रधावति॥विषे तु मर्म संप्राप्ते शृणु रूपं यथा भवेत्॥५०॥ निश्चेष्टः पतते भूमौ कर्णाभ्यां बधिरो भवेत्॥ वारिणा सिच्यमानस्य रोमहर्षो न जायते ॥५१॥ दंडेन हन्यमानस्य दंडराजी न जायते॥शस्त्रेण च्छिद्यमानस्य रुधिरं न प्रवर्तते ॥ ५२ ॥ केशेषु लुच्यमानेषु नैव केशान्प्रवेदते ॥ यस्य कर्णौ च पार्श्वे च हस्तपादं च संधयः ॥ शिथिलानि भवंतीह स गतासुरिति श्रुतिः ॥ ५३॥ एतानि यस्य रूपाणि विपरीतानि गौतम ॥ मृतं तु न विजानीयात्कश्यपस्य वचो यथा ॥५४॥ वैद्यास्तस्य न पश्यंति ये भवंति कुशिक्षिताः ॥ विचक्षणास्तु पश्यंति मंत्रौषधिसमन्विताः ॥५५॥ तस्यागदं प्रवक्ष्यामि स्वयं रुद्रेण भाषितम् ॥ मयूरपित्तं मार्जारपित्तं गन्धनाडीमूलमेव च ॥ ५६ ॥ कुंकुमं तगरं कुष्ठं कासमर्दत्वचं तथा ॥ उत्पलस्य च किंजल्कं पद्मस्य कुमुदस्य च ॥ ५७ ॥ एतानि समभागानि गोमूत्रेण तु पेषयेत् ॥ एषोऽगदो यस्य हस्ते दष्टो न म्रियते स वै ॥ कालाहिनापि दष्टेन क्षिप्रं भवति निर्विषः ॥५८॥ क्षिप्रमेव प्रदातव्यं मृतसंजीवनौषधम् ॥ अंजनं चैव नस्यं च क्षिप्रं दद्याद्विचक्षणः ॥ ५९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि पंचमीकल्पे धातुगतविषक्रियावर्णनं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥छ॥ ॥ गौतम उवाच ॥ ॥ कीदृशं सर्पदष्टस्य सर्पिण्याः कीदृशं भवेत् ॥ कुमारदष्टः कीदृक्स्यात्सूतिकादंशितस्य च ॥ १ ॥ रूपं नपुंसकेनेह व्यंतरेण च कीदृशम् ॥ एतदाख्याहि मे सर्वमेभिर्दष्टस्य लक्षणम् ॥ २ ॥ ॥ ॥ कश्यप उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि नागानां रूपलक्षणम् ॥ सर्पदष्टस्य च तथा समासाद्द्विजपुंगव ॥ ३ ॥ अथ सर्पेण दष्टस्य ऊर्ध्वदृष्टिः प्रजायते ॥ सर्पीदष्टस्य च तथा अधोदृष्टिः प्रजायते ॥ ४ ॥ कन्यादष्टस्य वामा स्याद्दृष्टिर्द्विजवरोत्तम ॥ कुमारेणापि दष्टस्य दक्षिणा एव जायते ॥५॥ गर्भिण्या वाथ दष्टस्य तथा स्वेदश्च जायते ॥ रोमांचः सूतिकायास्तु वेपथुश्चापि जायते ॥ नपुंसकेन दष्टस्य अंगमर्दः प्रजायते ॥ ॥६॥ पन्नग्यः प्रभवो रात्रौ दिवा सर्पो विषाधिकः॥ नपुंसकस्तु संध्यायां कश्यपेन तु भाषितम्॥७॥ अंधकारे तु दष्टो य उदके गहने वने ॥ सुप्तो वा चेत्प्रमत्तो वा यदि सर्पं न पश्यति ॥ दष्टरूपाण्यजानन्वै कथं वैद्यचिकित्सितम्॥८॥चतुर्विधा इह प्रोक्ताः पन्नगास्तु महात्मना ॥ दर्वीकरा मंडलिनो राजिला व्यंतरास्तथा ॥ ९ ॥ दर्वीकरा वातविषा मंडला पैत्तिकाः स्मृताः ॥ श्लेष्मला राजिला ज्ञेया व्यंतराः सान्निपातिकाः ॥ १० ॥

२ गंधनानालीमूल मेव च–इ० पा० । २ मुखशोषः—इ० पा० ।

रक्तं परीक्षयेदेषां सर्पाणां तु पृथक्पृथक् ॥ कृष्णं दर्वीकराणां तु जायते नाल्पमुल्बणम् ॥ ११ ॥ रक्तं घनं च बहुशः शोणितं मंडली कृतम् ॥ पिच्छिलं राजिले स्वल्पं तद्वद्व्यंतरके तथा ॥ १२ ॥ सर्पा ज्ञेयास्तु चत्वारः पंचमो नोपलभ्यते ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्र श्चैव चतुर्थकः ॥ १३ ॥ ब्राह्मणे मधुरं दद्यात्तिक्तं दद्यात्तथोत्तरे ॥ वैश्ये कर्षफलं दद्याच्छूद्रे त्रिस्थूणमेव च ॥ १४ ॥ ब्राह्मणेन तु दष्टस्य दाहो गात्रेषु जायते ॥ मूर्च्छा च प्रबला स्याद्वै नात्मानमभिजानते ॥ १५ ॥ श्यामवर्णं मुखं च स्यान्मज्जास्तंभश्च जायते ॥ तस्य कुर्यात्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखम् ॥ १६ ॥ अश्वगंधाप्यपामार्गः सिंदुवारं सुरामयम् ॥ एतत्सर्पिःसमायुक्तं पाने नस्ये च दापयेत् ॥ एतेनैवोपचारेण सुखी भवति मानवः ॥ १७ ॥ क्षत्रियेण तु दष्टस्य कंपो गात्रेषु जायते ॥ मूर्छा मोहस्तथा स्याद्वै नात्मानमभिवेत्ति सः ॥ १८ ॥ जायते वेदना तस्य ऊर्ध्वं चैव निरीक्षते ॥ तस्य कुर्यात्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखम् ॥ १९ ॥ अर्कमूलमपामार्गं प्रियंगुमिन्द्रवारुणीम् ॥ एतत्सर्पिःसमायुक्तं पानं नस्यं च दापयेत् ॥ एतेनैवोपचारेण सुखी भवति मानवः ॥ २० ॥ वैश्येनापि हि दष्टस्य शृणु रूपाणि यानि तु ॥ श्लेष्मप्रकोपो लाला च न चोद्वहति चेतनाम् ॥ २१ ॥ मूर्छा च प्रबला यस्य आत्मानं नाभिनंदति ॥ तस्य कुर्यात्प्रतीकारं येन संपद्यते सुखम् ॥ २२ ॥ अश्वगंधा सगोमूत्रा गृह धूमं सगुग्गुलम् ॥ शिरीषार्कपलाशेन श्वेता च गिरिकर्णिका ॥ २३ ॥ गोमूत्रेण समायुक्तं पानं नस्यं च दापयेत् ॥ एष वैश्येन दष्टानामगदः परिकीर्त्तितः ॥ २४ ॥ शूद्रेणापि हि दष्टस्य शृणु तत्त्वेन गौतम ॥ कुंथ्यते वेपते चैव ज्वरः शीतं च जायते ॥ २५ ॥ अंगानि चुंलुचुलायंते शूद्रदष्टस्य लक्षणम् ॥ तत्रागदं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते सुखम् ॥ २६ ॥ पद्मं च लोध्रकं चैव क्षौद्रं पद्मस्य केसरम् ॥ मधूकसारं मधु च श्वेतां च गिरिकर्णिकाम् ॥ २७ ॥ एतानि समभागानि पेषयेच्छीतवारिणा ॥ पानलेपांजनैर्नस्यैः सुखी भवति मानवः ॥ २८ ॥ पूर्वाह्णे चरते विप्रो मध्याह्ने क्षत्रियश्चरेत् ॥ अपराह्णे चरेद्वैश्यः शूद्रः संध्याचरो भवेत् ॥२९॥ आहारो वायुपुष्पाणि ब्राह्मणानां विदुर्बुधाः ॥ मूषिका क्षत्रियाणां च आहारो द्विजसत्तम ॥ वैश्या मंडूकभक्षाश्च शूद्राः सर्वाशिनस्तथा ॥३०॥ अग्रतो दशते विप्रः क्षत्रियो दक्षिणेन तु ॥ वामपार्श्वे सदा वैश्यः पश्चाद्वै शूद्र आदशेत् ॥ ३१ ॥ मदकाले तु संप्राप्ते पीड्यमाना महाविषाः ॥ अवेलायां दशंते वै मैथुनार्ता भुजंगमाः ॥ ३२ ॥ पुष्पगंधाः

१ कटुकमेव च-इ० पा० । २ प्रियंगुमत्तवारुणीम्-इ० पा० । ३ कुप्यते-इ० पा० । ४ चिमिचिमायंते-इ० पा० । ५ चांतरे-इ० पा० । ६ आहारं चात्र पुष्पाणि-इ० पा० ।

स्मृता विप्राः क्षत्रियाश्चंदनावहाः ॥ वैश्याश्च घृतगंधा वै शूद्राः स्युर्मत्स्यगंधिनः ॥ ३३ ॥ वासं तेषां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥ वापीकूपतडागेषु गिरिप्रस्रवणेषु च ॥ वसंति ब्राह्मणाः सर्पा ग्रामद्वारे चतुष्पथे ॥३४॥ आरामेषु पवित्रेषु शुचिष्वायतनेषु च ॥ वसन्ति क्षत्रिया नित्यं तोरणेषु सरःसु च ॥३५॥ श्मशाने भस्मशालासु पलालेषु तटेषु च ॥ गोष्ठेषु पथि वृक्षेषु विप्र वैश्या वसंति च ॥३६॥ अविविक्तेषु स्थानेषु निर्जनेषु वनेषु च ॥ शून्यागारे श्मशाने च शूद्रा विप्र वसंति च ॥ ३७॥ श्वेताश्च कपिलाश्चैव ये सर्पास्त्वनलप्रभाः ॥ मनस्विनः सात्त्विकाश्च ब्राह्मणास्ते बुधैः स्मृताः ॥३८॥ रक्तवर्णाः सुवर्णाभाः प्रवालमणिसंनिभाः ॥ सूर्यप्रभास्तथा विप्र क्षत्रियास्ते भुजंगमाः॥३९॥नानाविचित्रराजीभिरतसीवर्णसन्निभाः॥ बाणपुष्पसवर्णाभा वैश्यास्ते वै भुजंगमाः ॥ ४० ॥ काकोदरनिभाः केचिद्ये च अंजनसन्निभाः ॥ काकवर्णा धूम्रवर्णास्ते शूद्राः परिकीर्तिताः ॥४१॥ यस्य सर्पेण दष्टस्य दंशमंगुष्ठमंतरम् ॥ बालदष्टं विजानीयात्कश्यपस्य वचो यथा॥ ४२ ॥ यस्य सर्पेण दष्टस्य दंशं द्व्यंगुलमंतरम् ॥ यौवनस्थेन दष्टस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥ ४३ ॥ यस्य सर्पेण दष्टस्य सार्धं द्व्यंगुलमंतरम् ॥ वृद्धदष्टं विजानीयात्कश्यपस्य वचो यथा ॥ ४४ ॥ अनंतः प्रेक्षते पूर्वं वामपार्श्वे तु वासुकिः ॥ तक्षको दक्षिणेनेह कर्कोटः पृष्ठतस्तथा ॥ ४५ ॥ चलते भ्रमते पद्मो महापद्मो निमज्जति ॥ विसंज्ञस्तिष्ठते चैव शंखपालो मुहुर्मुहुः ॥ ४६ ॥ सर्वेषां कुरुते रूपं कुलिकः पन्नगोत्तमः ॥ अनंतस्य दिशा पूर्वा वासुकेस्तु हुताशनी ॥४७॥ दक्षिणा तक्षकस्योक्ता कर्कोटस्य तु नैर्ऋती ॥ पश्चिमा पद्मनाभस्य महापद्मस्य वायुजा ॥ उत्तरा शंखपालस्य ऐशानी कंबलस्य तु॥४८॥अनंतस्य भवेत्पद्मं वासुकेः स्यात्तथोत्पलम् ॥ स्वस्तिकं तक्षकस्योक्तं कर्कोटस्य तु पंकजम् ॥ ४९ ॥ पद्मस्य तु भवेत्पद्मं शूलं पद्मेतरस्य तु ॥ शंखपाले भवेच्छत्रं कुलिकस्यार्धचन्द्रकम् ॥ ५० ॥ अनंतकपिलौ विप्रौ क्षत्रियौ शंखवासुकी ॥ महापद्मस्तक्षकश्च वैश्यौ विप्र प्रकीर्तितौ ॥ पद्मकर्कोटकौ शूद्रौ सदा ज्ञेयौ मनीषिभिः ॥ ५१ ॥ अनंतकुलिकौ शुक्लौ वर्णतो ब्रह्मसंभवौ ॥ वासुकिः शंखपालश्च रक्तौ ह्यग्निसमुद्भवौ ॥ ५२ ॥ तक्षकश्च महापद्म ईषत्पीतौ बभूवतुः ॥ पद्मकर्कोटकौ विप्र सर्पौ कृष्णौ बभूवतुः ॥ ५३ ॥ हयं यानं वृषं छत्रं राजानमथ पावकम् ॥ धरणीमुत्पाद्य धृतानेतान्सिद्धिकरान्विदुः ॥ ॥५४॥पूर्णकुम्भः पाताका च कांचनं मणयस्तथा ॥ शिरीषं माणिकं कण्ठे जीवजीवेति सुव्रत ॥ एतेषां दर्शनं श्रेष्ठं कन्या चैकप्रसूयिका ॥५५॥

१ नदीहृदतडागेषु–इ० पा० । २ विप्रो वै वसते नित्यं सदा ब्राह्मणसत्तम–इ० पा० । ३ विशुद्धायतनेषु च—इ० पा० । ४ विमज्जंस्तिष्ठते–इ० पा० । ५ त्रिरेखकम्–इ० पा० । ६ नृपोत्तम–इ० पा० । ७ प्रायः पीतौ–इ० पा० । ८ हयपाल्मू–इ० पा० । ९ शयनं मणिकं कंठे–इ० पा० धरसीमाणिकं कंठे–इ० च पा० ।

चतुःषष्टिः समाख्याता भोगिनो ये तु पन्नगाः ॥ अदृश्यास्तेषु षट्त्रिंशद्दृश्यास्त्रिंशन्महीचराः ॥ ५६ ॥ विंशच्च स्रग्विणः प्रोक्ताः सप्त मंडलिन
स्तथा ॥ राजीवन्तो दश प्रोक्ता दर्व्यः षोडश पंच च ॥ ५७ ॥ दुंदुभो डुंडुभश्चैव चेटभश्चेंद्रवाहनः ॥ नागपुष्पसवर्णाख्या निर्विषा ये च पन्न
गाः ॥ एवमेवतुसर्पाणां शतद्विनवति स्मृतम् ॥ ५८ ॥ वराहकर्णीं गजपिप्पलीं च गांधारिकां पिप्पलदेवदारु ॥ मधूकसारं सहसिंदुवारं हिंगुं च
पिष्ट्वा गुटिका च कार्या ॥५९॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवान्पुरा वीर गौतमस्य प्रजापतिः ॥ लक्षणं सर्वनागानां रूपवर्णौ विषं तथा ॥
॥ ६० ॥ तस्मात्संपूजयेन्नागान्सदा भक्त्या समन्वितः ॥ विशेषतस्तु पंचम्यां पयसा पायसेन च ॥ ६१ ॥ श्रावणे मासि पंचम्यां शुक्लपक्षे नरा
धिप ॥ द्वारस्योभयतो लेख्या गोमयेन विषोल्बणाः ॥ ६२ ॥ पूजयेद्विधिवद्वारं दधिदूर्वाक्षतैः कुशैः ॥ गंधपुष्पोपहारैश्च ब्राह्मणानां च तर्पणैः॥
॥ ६३ ॥ ये त्वस्यां पूजयंतीह नागान्भक्तिपुरःसराः ॥ न तेषां सर्पतो वीर भयं भवति कर्हिचित् ॥ ६४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्ध
साहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि पञ्चमीकल्पे श्रावणिकनागपञ्चमीव्रतवर्णनं नाम षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
तथा भाद्रपदे मासि पंचम्यां श्रद्धयान्वितः ॥ अथालेख्य नरो नागान्कृष्णवर्णादिवर्णकैः ॥ १ ॥ पूजयेद्गंधपुष्पैश्च सर्पिःपायसगुग्गुलैः ॥ तस्य
तुष्टिं समायांति पन्नगास्तक्षकादयः ॥ २ ॥ आसप्तमात्कुलात्तस्य न भयं नागतो भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नागान्संपूजयेद्बुधः ॥ ३ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे शतर्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि पंचमीकल्पे भाद्रपदिकनागपञ्चमीव्रतवर्णनं नाम सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ तथा चाश्वयुजे मासि पञ्चम्यां कुरुनंदन ॥ कृत्वा कुशमयान्नागान्गंधाद्यैः संप्रपूजयेत् ॥ १ ॥ घृतोदकाभ्यां पयसा
स्नपयित्वा विशांपते ॥ गोधूमैः पयसा स्विन्नैर्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा ॥ २ ॥ यस्त्वस्यां विधिवन्नागाञ्छुचिर्भक्त्या समन्वितः ॥ पूजयेत्कुरुशार्दूल
तस्य शेषादयो नृप ॥३॥ नागाः प्रीता भवंतीह शांतिमाप्नोति वा विभो ॥ स शांतिलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ॥ ४ ॥ इत्येष कथितो
वीर पञ्चमीकल्प उत्तमः ॥ यत्रायमुच्यते मंत्रः सर्वसर्पनिषेधकः ॥ ५ ॥ (ॐ कुरुकुल्ले फट् स्वाहा ।) ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाह
स्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि पंचमीकल्पे समाप्तिकथनं नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥ ॥छ॥ ॥सुमंतुरुवाच॥ ॥ षष्ठ्यां फलाशनो राजन्विशेषा
त्कार्तिके नृप ॥ राज्यच्युतो विशेषेण स्वं राज्यं लभतेऽचिरात् ॥१॥ षष्ठी तिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा॥ उपोष्या तु प्रयत्नेन सर्वकालं जया

१ मत्तपन्नगाः—इ० पा० । २ अष्टत्रिंशन्महीचराः—इ० पा० । ३ मुकुलिनः—इ० पा० । ४ क्षेत्रमः क्षेत्रवाहनः—इ० पा० । ५. कृष्णपक्षे इ० पा० अप्रासंगिकः । ६ इंद्राण्या सह पूजयेत्—इ० पा० ।

र्थिना ॥ २ ॥ कार्त्तिकेयस्य दयिता एषा षष्ठी महातिथिः ॥ देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्तं तस्यां महात्मना॥३॥ अस्यां हि श्रेयसा युक्तो यस्मात्स्कंदो भवाग्रणीः॥ तस्मात्षष्ठ्यां नक्तभोजी प्राप्नुयादीप्सितं सदा ॥ ४ ॥ दत्त्वार्घ्यं कार्त्तिकेयाय स्थित्वा वै दक्षिणामुखः ॥ दध्ना घृतोदकैः पुष्पैर्मंत्रेणा नेन सुव्रत ॥ ५ ॥ सप्तर्षिदारज स्कन्द स्वाहापतिसमुद्भव ॥ रुद्रार्यमाग्निज विभो गंगागर्भ नमोऽस्तु ते ॥ प्रीयतां देवसेनानीः संपादयतु हृद्गतम् ॥ ॥ ६ ॥ दत्त्वा विप्राय चात्मान्नं यच्चान्यदपि विद्यते ॥ पश्चाद्भुङ्क्ते त्वसौ रात्रौ भूमिं कृत्वा तु भाजनम् ॥७॥ एवं षष्ठ्यां व्रतं स्नेहात्प्रोक्तं स्कन्देन यत्नतः ॥ तन्निबोध महाराज प्रोच्यमानं मयाखिलम् ॥ ८ ॥ षष्ठ्यां यस्तु फलाहारो नक्ताहारो भविष्यति ॥ शुक्लाकृष्णासु नियतो ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ९ ॥ तस्य सिद्धिं धृतिं तुष्टिं राज्यमायुर्निरामयम् ॥ पारत्रिकं चैहिकं च दद्यात्स्कन्दो न संशयः ॥ १० ॥ यो हि नक्तोपवासः स्यात्स नक्तेन व्रती भवेत् ॥ इह वामुत्र सोत्यंतं लभते ख्यातिमुत्तमाम् ॥ स्वर्गे च नियतं वासं लभते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ इह चागत्य कालांते यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ देवानामपि वंद्योऽसौ राज्ञां राजा भविष्यति ॥ १२ ॥ यश्चापि शृणुयात्कल्पं षष्ठ्याः कुरुकुलोद्वह ॥ तस्य सिद्धिस्तथा तुष्टिर्धृतिः स्यात्ख्यातिसंभवा ॥ १३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पवर्णनं नाम एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ अहो व्रतं महत्कष्टं संशयो हृदि वर्तते ॥ कार्त्तिकेयस्य माहात्म्यं श्रुत्वा जन्म तथा द्विज ॥ १ ॥ अनेकजनितस्येह कार्त्तिकेयस्य सुव्रत ॥ माहात्म्यं सुमहद्विप्र कथमेतद्विभाव्यते ॥ २ ॥ जातिः श्रेष्ठा भवेद्वीर उत कर्म भवेद्वरम् ॥ संशयस्तु महानत्र दृष्ट्वा मे कृत्तिकासुतम् ॥ ३ ॥ एतद्वद विनिश्चित्य न यथा संशयो भवेत् ॥ जन्मतः कर्मणश्चैव यज्ज्यायस्तद्ब्रवीहि मे ॥ ४ ॥ ॥ ॥सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो ब्रह्मा शिष्यैर्मनीषिभिः ॥ यदुक्तं तेन तेषां च तत्ते वच्मि निबोध मे ॥५॥ सुरज्येष्ठं सुखासीनमभिगम्य महर्षयः ॥ प्रणम्य च महाबाहो विश्वामित्रस्य विप्रताम् ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा विस्मयमागत्य कौतूहलसमन्विताः ॥ भक्तिं श्रद्धां पुरोधाय प्रणम्यानतकन्धराः ॥ ७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भो ब्रह्मन्नादिकल्पे हि ब्राह्मण्यं ब्रूहि किं भवेत् ॥ जात्यध्ययनदेहात्मसंस्कारांचारकर्मणाम् ॥ ८ ॥ बाह्याभ्यंतरसामान्यविशेषा यदि कृत्रिमाः ॥ मनोवाक्कर्मशारीरजातिद्रव्यगुणात्मकाः ॥ ९ ॥ संत्यक्तव्याः प्रसिद्धा ये जातिभेदविधायिनः ॥ वस्तुभूताः परोक्षैर्वा प्रमाणैर्न विनिश्चिताः ॥ १० ॥ अव्यक्तागमसिद्धश्चेज्जातिभेदविधिर्नृणाम् ॥ विकल्पोऽयं न पुष्णाति भवतः शेमुषीबलम् ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मो

१ संस्काराधानकर्मणाम्—इ० पा० ।

वाच ॥ ॥ एवमेतन्न संदेहो यथा यूयं वेदंति ह ॥ शृणुध्वं योगिनो वाक्यं सतर्कं शिष्यश्रेयसे ॥ १२ ॥ ॥ योगेश्वर उवाच ॥ ॥ प्रमाणे
हि प्रसिद्धे तु भिन्नार्थविषये यतः ॥ स्पष्टयोग्यार्थविषयं प्रत्यक्षं तावदीक्षते ॥ १३ ॥ सामान्यातींद्रियग्राही सिद्धांतोऽभ्युपगम्यते ॥ स एव भग
वानेकं प्रमाणमिति चेन्न तत् ॥ १४ ॥ यस्माद्विविधमेतत्ते संकटं भद्र वर्तते ॥ वेदस्य पौरुषेयत्वं नित्यजातिसमर्थकम् ॥ १५ ॥ कार्या विशेषा
वेदोक्ता न युक्तमकृतं वचः ॥ ताल्वादिकरणानां च व्यापारानंतरं श्रुतेः ॥ १६ ॥ व्यापारात्परतस्तस्य प्रागभावविशेषतः ॥ तद्भावानुविधायित्व
मन्वयव्यतिरेकतः ॥ १७ ॥ तस्माद्धूमाग्निवद्वार्थफलभावोऽवतिष्ठते ॥ न च व्यापारवचसोरन्यथानुपपत्तितः ॥ १८ ॥ पुरुषानुगता जातिर्ब्राह्मण
त्वादिकास्ति चेत् ॥ द्विवर्णजातिभेदेन प्रत्यक्षार्थोपलक्षणात् ॥ १९ ॥ गोवर्गमध्यं च गतो यथाश्वो निर्धार्यते ज्ञैः सुविचक्षणत्वात् ॥ मनुष्य
भावादविशिष्यमाणस्तद्वद्द्विजः शूद्रगणान्न भिन्नः ॥ २० ॥ मनुष्यजातेर्न परो विशेषो यः कल्प्यते सर्वनरानुयायी ॥ संस्कारयुक्ता हि क्रिया
विशिष्टा द्विजन्मनां शूद्रविवेकहेतुः ॥ २१ ॥ जीवोपि ब्राह्मणः प्रोक्तो यैरतत्त्वज्ञमानवैः ॥ प्रभ्रष्टब्राह्मणत्वास्ते जायंते विप्रसंगतः ॥ २२ ॥ जरा
जन्मांतरक्लेशदुष्टग्राहकुलाकुलम् ॥ नरतिर्यगसच्छूद्रयोनिदुःखोर्मिसंकटम् ॥ २३ ॥ दौःस्थित्यरोगशोकार्तिजनावर्तसमन्वितम् ॥ श्वानशूकरचां
डालकृमिकूर्मादिकायकम् ॥ २४॥ संसारसागरं घोरं मग्नः खलु परिप्लुवन् ॥ भूरिपापभराक्रांतः स जीवो ब्राह्मणः कथम् ॥ २५ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ सप्तव्याधकथा विप्रा मनुना परिकीर्तिता ॥ तां निशम्य यदुश्रेष्ठ नित्यं जातिपदं त्यजेत् ॥ २६ ॥ सप्तव्याधा दशार्णेषु[2] मृगाः कालं
जरे गिरौ ॥ चक्रवाकाः सरिद्वीपे हंसाः सरसि मानसे ॥ २७ ॥ तेऽपि जाताः कुरुक्षेत्रे ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥ प्रस्थिता दीर्घमध्वानं यूयं किम
वसीदथ ॥ २८ ॥ तस्मान्न जीवे ब्राह्मण्यं पश्यामो हि कथञ्चन ॥ २९ ॥ शस्त्रादिमद्भार्गवजातियुक्तो गजाश्वगोजोष्ट्रखरादिकानाम् ॥ शक्त्या
कृतो ह्यंगजवर्णधर्मैर्भेदः स्फुटं लक्षणतोऽत्र यद्वत् ॥ ३० ॥ तदुत्तरान्नैव विकर्तनीया ब्राह्मण्यजातिर्नृषु नास्ति काचित् ॥ नित्याकृ
तिर्नानुपभेदरूपा यथा हि भेदः परमोत्र सिध्येत् ॥ सिताद्यसाधारणतुल्यरूपाः सनातनोंगेषु न वर्णभेदः ॥ ३१ ॥ ब्राह्मण्यमध्रुवमिदं किल कृत्रिम
त्वादकृत्रिमं भवति सामयिकत्वयोगात् ॥ सांकेतिकं सुकृतलेशविशेषलब्धं वाणिज्यभेषजकृतामिव जातिभेदाः ॥ ३२ ॥ किं ब्राह्मणा ये सुकृतं
त्यजंति किं क्षत्रिया लोकमपालयंतः ॥ स्वधर्महीना हि तथैव वैश्याः शूद्राः स्वमुख्यक्रियया विहीनाः ॥ ३३ ॥ तस्मान्न गोश्ववत्कश्चिज्जातिभेदोऽ

---

१ यदथ। २ दशारण्ये–इ० पा०।

स्ति देहिनाम् ॥ कार्यशक्तिनिमित्तस्तु संकेतः कृत्रिमो भवेत्॥३४॥ एवं प्रमाणैः प्रतिषिध्यमानां सांकेतिकीं याति नरो व्यवस्थाम्॥ स्वकीयसिद्धां स्वमतैर्निषिद्धां न बुध्यते मूढमना वराकः॥३५॥गोमहिष्यजवाज्युष्ट्वानेयाविगजाधिपाः॥ प्रेष्यवार्धुषिकाकार्यकरणोद्यतमानसाः॥३६॥ वेणिक्कारुक्रियाविष्टा दिव्यास्तेऽपि च ये द्विजाः ॥ विनष्टास्ते तु विज्ञेयाः क्रव्यादाश्च कुशीलवाः ॥ ३७ ॥ पलांडुलशुनादाश्च मृग्युंध्रीक्षीरपायिनः ॥ मांससर्वरसक्षीरक्रयविक्रयकारिणः ॥ ३८ ॥ पुनर्भूवृषलीवेश्याचांडालस्त्रीनिषेविणः ॥ शूद्रान्नरसपुष्टांगाः प्रेतवस्त्रान्नभोजनाः ॥ ३९ ॥ मृतसूतकलब्धान्नपानाद्यभ्यवहारिणः ॥ ब्रह्मदेवपितृभूतमनुष्येषु बहिष्कृताः ॥ ४० ॥ मात्सर्यमदविद्वेषतृष्णाकामतमोमयाः ॥ हीनाचारा हि ये केचिदपरे पिशुना द्विजाः ॥ प्रकारैर्बहुभिः सर्वे ते प्रणश्यंति नान्यथा ॥ ४१ ॥ एवं शास्त्रोदितन्यायमार्गभ्रष्टास्तु ये नराः ॥ विशिष्टगोत्रसंस्कारकल्पस कलात्मकाः ॥ ४२ ॥ वेदानध्यापयंतोऽपि तेऽधीयानाः श्रुतिक्रमात् ॥ ब्राह्मणत्वाद्विहीयंते दुराचारविधायिनः ॥ ४३ ॥ तस्मान्न जातिरेकत्र भूतात्मास्त्यनपायिनी ॥ नाशित्वादत्र च श्लोकान्मानवाः समधीयते ॥ ४४ ॥ सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ॥ त्र्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयी॥४५॥गोरक्षकान्वाणिजिकांस्तथा कारुकुशीलवान् ॥ प्रेष्यान्वार्धुष्किकांश्चैव शूद्रांस्तान्मनुरब्रवीत् ॥४६॥ शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणश्चैति शूद्रताम् ॥ क्षत्रियो याति विप्रत्वं विद्याद्वैश्यं तथैव च ॥ ४७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पे कार्तिकेयवर्णने जातिवर्णनं नाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ वेदाध्ययनमप्येतद्ब्राह्मण्यं प्रतिपद्यते ॥ विप्रवद्वैश्यराजन्यौ राक्षसा रावणादयः ॥ १ ॥ श्वादचांडालदासाश्च लुब्धकाभीरधीवराः ॥ येन्येऽपि वृषलाः केचित्तेपि वेदानधीयते ॥ २ ॥ शूद्रा देशांतरं गत्वा ब्राह्मण्यं क्षत्रियं श्रिताः ॥ व्यापाराकारभाषाद्यैर्विप्रतुल्यैः प्रकल्पितैः ॥ ३ ॥ वेदानधीत्य वेदौ वा वेदं ;वापि यथाक्रमम् ॥ प्रोद्वहंति शुभां कन्यां शुद्धब्राह्मणजां नराः ॥४॥ अथ वाधीत्य वेदांस्तु क्षत्रवैश्यैस्तु वा .नराः ॥ गौडपूर्वां कृतामेयुर्जातिं वा दाक्षिणात्यजाम् ॥ ५ ॥ अपरिज्ञातशूद्रत्वाद्ब्राह्मण्यं यांति कामतः ॥ तस्मान्न ज्ञायते भेदो वेदाध्यायक्रियाकृतः ॥ ६ ॥ शास्त्रकारैस्तथा चोक्तं न्यायमार्गानुसारिभिः ॥ ते साधुमतमाकर्ण्य संतः संति विमत्सराः ॥ ७ ॥ आचारहीनान्न पुनंति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरंगैः ॥ शिल्पं हि वेदाध्ययनं द्विजानां वृत्तं स्मृतं ब्राह्मणलक्षणं तु ॥ ८ ॥ अधीत्य चतुरो वेदान्यदि वृत्ते न तिष्ठति ॥ न तेन क्रियते कार्यं स्त्रीरत्नेनेव षंढकः ॥ ९ ॥ शिखाप्रणवसंस्कारसंध्योपा

१ वाणिज्याविष्टहृदयाः—इ० पा० । २ मत्स्यादाः स्त्रीषु यायिनः–इ० पा० । ३ हीनवाचः–इ० पा० । ४ उद्वहन्ति द्विजस्त्रियः–इ० पा० । ५ न नैः क्रिया सतां कार्या वैश्यास्ते ब्राह्मणा मताः–इ० पा० ।

सनमेखलाः ॥ दंडाजिनपवित्राद्याः शूद्रेष्वपि निरंकुशाः ॥ १० ॥ प्रसंगोपि हि शूद्राणां न शक्यो विनिवारितुम् ॥ देवोत्तमत्रयेणापि निवर्तंते
नराः स्वयम् ॥ ११ ॥ तस्मान्नैतेऽपि लक्ष्यंते विलक्षणतया नृणाम् ॥ यज्ञोपवीतसंस्कारमेखलाचूलिकादयः ॥ १२ ॥ आभिचारिकमंत्राद्यैर्दुर्लभ
त्वादिभाषणैः ॥ ब्राह्मणस्यैव शक्तिश्चेत्केनास्य विनिहन्यते ॥ १३ ॥ तपःसत्यादिमाहात्म्याद्देवतासमयस्मृतिः ॥ मंत्रशक्तिर्नृणामेषां सर्वेषामपि
विद्यते ॥ १४ ॥ वंचनं दुर्वचस्यापि क्रियते सर्वमानवैः ॥ शूद्रब्राह्मणयोस्तस्मान्नास्ति भेदः कथंचन ॥ १५ ॥ शापानुग्रहकारित्वं शक्तिभेदो न
विद्यते ॥ चौरचाटादिराजन्यदुर्जनाभिहते नृणाम् ॥ १६ ॥ आत्मदुःखोदयापायं स्वेषु जंतुषु रक्षणम् ॥ कर्तुं न प्रभवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तद्वदेव हि ॥
॥ १७ ॥ मा भूद्युगे कलावेतद्देशे चाकार्यकृद्द्विजे ॥ स्यादन्यदेशकालादौ द्विजानामतिशायिनाम् ॥ १८ ॥ शापानुग्रहसामर्थ्यमन्यद्वाध्यात्मगोच
रम् ॥ ब्रह्मसाधनमेतद्धि लिंगं केचित्प्रचक्षते ॥ १९ ॥ संसाररक्तचेतस्का मोहांधतमसावृताः ॥ पतंत्युन्मार्गगर्तेषु प्रत्यग्नि शलभा यथा ॥ २० ॥
जातिधर्मः स्वयं किंचिद्विशेषः श्रुतिसंगमात् ॥ असिद्धः शूद्रजातीनां प्रसिद्धो विप्रजातिषु ॥ २१ ॥ संस्कारो योनिसाध्यो वा सामग्री
प्रभवोऽथ वा ॥ शूद्रेभ्योऽतिशयं धत्ते यः साधारणतागुणः ॥ २२ ॥ विप्राणां पंचधा भेदः कल्पनीयस्तु पंडितैः ॥ न जातिजन्न
यीजो वा विशेषो युक्तिबाधकात् ॥ क्रमाक्रमक्रियाः संति न सनातनवस्तुनः ॥ २३ ॥ नित्यो न हेतुर्विगतक्रियत्वाद्धेतुर्भवेद्भेदविशेषतः
सः ॥ स तत्समस्तत्प्रतिसान्निधानात्कालात्ययेक्षित्वमयुक्तमेव ॥ २४ ॥ स्वांतःशरीरवृत्तिस्थः श्रुतियोगादुदेति यः ॥ सोनन्यवेदविज्ञातस्वभावो
न्यैर्न गम्यते ॥ २५ ॥ विशिष्टाधीतिधर्मत्वे कृत्रिमा ब्रह्मसंगतिः ॥ यस्यास्त्यतिशयस्तस्य नान्यो नाश्रयते यदि ॥ २६ ॥ दृश्यस्वभावं किम
भीष्टमेतद्ब्राह्मण्यमाहोस्विददृष्टरूपम् ॥ सर्वैः प्रतीयेत हि दृश्यरूपं ततोन्यथावद्गतिरेव न स्यात् ॥ २७ ॥ सामग्र्यभावात्परमं विशेषं भूदेवगात्रस्थ
मभूमिदेवाः ॥ स्मरंति तेनात्मनि पुण्यपापं यथा तथेत्येतदयुक्तमुक्तम् ॥ २८ ॥ सामग्र्यनुष्ठानगुणैः समग्रा शूद्रा यतः संति समा द्विजानाम् ॥
तस्माद्विशेषो द्विजशूद्रनाम्नोर्नाध्यात्मिको बाह्यनिमित्तको वा ॥ २९ ॥ संस्कारतः सोऽतिशयो यदि स्यात्सर्वस्य पुंसोस्त्यतिसंस्कृतस्य ॥ यः
संस्कृतो विप्रगणप्रधानो व्यासादिकैस्तेन न तस्य सौम्यम् ॥ ३० ॥ हेतुत्वं घटंते नैषां जात्यादीनामसंभवात् ॥ जातेरकृतकत्वाच्च अधीते न
विशेषतः ॥ ३१ ॥ संस्कारातिशयाभावादंतरस्यागते परैः ॥ भौतिकत्वाच्छरीरस्य समस्तानामसंहतेः ॥ ३२ ॥ किं चान्यनास्तिकम्लेच्छ

१ विचक्षणतया–इ० पा० । २केनान्यस्य विहन्यते—इ० पा० । ३ भाव्यम्–इ० पा० । ४ विद्यते–इ० पा० ।

यवनादिजनेष्वलम् ॥३३॥ वेदोदितबहिर्दुष्टचारितेषु दुरात्मसु ॥ धर्मादतिशयो दृष्टः क्रूरसाहसिकादिषु ॥ तस्माद्विप्रेषु जात्यादिसामग्रीप्रभवो न सः॥
॥३४॥ तस्मान्न च विभेदोस्ति न बहिर्नांतरात्मनि ॥ न सुखादौ न चैश्वर्ये नाज्ञायां नाभयेष्वपि॥३५॥न वीर्ये नाकृतौ नाक्षे न व्यापारे न चायुषि ॥
नांगे पुष्टे न दौर्बल्ये न स्थैर्ये नापि चापले॥३६॥ न प्रज्ञायां न वैराग्ये न धर्मे न पराक्रमे ॥ न त्रिवर्गे न नैपुण्ये न रूपादौ न भेषजे॥३७॥ न
स्त्रीगर्भेन गमनं न देहमलसंप्लवे ॥ नास्थिरन्ध्रे न च प्रेम्णि न प्रमाणे न लोमसु॥३८॥शूद्रब्राह्मणयोर्भेदो मृग्यमाणोऽपि यत्नतः॥ नेक्ष्यते सर्वधर्मेषु
संहतैस्त्रिदशैरपि ॥ ३९ ॥ उत्क्रमात्रा विसंभूतिर्विचारक्रमकारिभिः ॥ वृद्धवृन्दारकाधीशैरप्रधृष्यमिदं वचः ॥ ४० ॥ न ब्राह्मणाश्चन्दमरीचिशुभ्रा
न क्षत्रियाः किंशुकपुष्पवर्णाः ॥ न चेह वैश्या हरितालतुल्याः शूद्रा न चांगारसमानवर्णाः ॥ ४१ ॥ पादप्रचारैस्तनुवर्णकेशैः सुखेन दुःखेन
च शोणितेन ॥ त्वङ्मांसमेदोस्थिरसैः समानाश्चतुष्प्रभेदा हि कथं भवंति ॥४२॥ वर्णप्रमाणाकृतिगर्भवासवाग्बुद्धिकर्मेन्द्रियजीवितेषु ॥ बलत्रिव
र्गामयभेषजेषु न विद्यते जातिकृतो विशेषः ॥ ४३ ॥ स एक एवात्र पतिः प्रजानां कथं पुनर्जातिकृतः प्रभेदः ॥ प्रमाणदृष्टांतनयप्रवादैः परीक्ष्य
माणो विघटत्वमेति ॥ ४४ ॥ चत्वार एकस्य पितुः सुताश्च तेषां सुतानां खलु जातिरेका ॥ एवं प्रजानां हि पितैक एव पित्रैकभावान्न च जाति
भेदः ॥ ४५ ॥ फलान्यथोदुंबरवृक्षजातेर्यथाग्रमध्यांतभवानि यानि ॥ वर्णाकृतिस्पर्शरसैः समानि तथैकतो जातिरतिप्रचिन्त्या ॥ ४६ ॥ ये
कौशिकाः काश्यपगौतमाश्च कौंडिन्यमांडव्यवशिष्ठगोत्राः ॥ आत्रेयकौत्सांगिरसः सगर्गा मौद्गल्यकात्यायनभार्गवाश्च ॥ ४७ ॥ गोत्राणि नाना
विधजातयश्च भ्रातृस्नुषामैथुनपुत्रभावाः ॥ वैवाहिकं कर्म न वर्णभेदाः सर्वाणि शिल्पानि भवंति तेषाम् ॥ ४८ ॥ ये चान्ये पंडिताः प्रादुर्देहब्राह्म
णतां नराः ॥ तेषां दुर्दृष्टितिमिरमपनीयानुकंप्य च ॥ ४९ ॥ न्यायाञ्जनौषधैर्दिव्यैः परिणामसुखावहैः ॥ उपनीतैः प्रयत्नेन सुदृष्टिं संविदध्महे ॥
॥ ५० ॥ मूर्तिमत्त्वाच्च नाशित्वं नाशित्वाच्छेषभूतवत् ॥ देहाधारनिविष्टानां ब्राह्मण्यं न प्रकल्प्यते ॥ ५१ ॥ एकैकोवयवस्तेषां न ब्राह्मण्यं
समश्नुते ॥ न चानेकसमूहेपि सर्वथातिप्रसंगतः ॥ ५२ ॥ पृथिव्युदकवाय्वग्निपरिणामाविशेषतः ॥ देहतः सर्वभूतानां ब्राह्मणत्वप्रसंगतः ॥५३॥
देहस्य ब्राह्मणत्वं यैरतत्त्वज्ञैः प्रकल्प्यते ॥ संस्कर्तॄणां शरीरस्य तेषां न ब्रह्मता भवेत् ॥ ५४ ॥ मृग्यमाणे प्रयत्नेन देहे तन्नोपलभ्यते ॥ तस्मान्न

१ अपि–इ० पा० । २ योऽस्मात्–इ० पा० । ३ त्वङ्मांसकेशास्थिरसैः–इ० पा० । ४ ये चायम्–इ० पा० । ५ वेदाहारविनष्टानाम्–इ० पा० । ६ समस्तोऽपि हि देहोऽयं सर्वस्यातिप्रसङ्गतः–इ० पा० ।

देहे ब्राह्मण्यं नापि देहात्मकं भवेत् ॥ ५५ ॥ वर्णापसदचांडालश्वादादीनां प्रसज्यते ॥ यदि देहस्य विप्रत्वं भवद्भिरुपगम्यते ॥ ५६ ॥ देहशक्ति
गुणैः क्षीणैः कायभस्मादिरूपवत् ॥ तस्माद्देहात्मकेनैतद्ब्राह्मण्यं नापि कमजम् ॥ ५७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां
संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पे ब्राह्मण्यविवेकवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अपरैश्च
सदाचारयोगयुक्तैर्मनीषिभिः ॥ यदकारि महासत्त्वैः सुभाषितमिदं शृणु ॥ १ ॥ बहुवनस्पतिशंखपिपीलिकाभ्रमरवारणजातिमुदा
हरन् ॥ गतिषु कर्ममितो नटवत्सदा भ्रमति जंतुरलब्धसुदर्शनः ॥ २ ॥ रूपैश्वर्यज्ञानकुलैर्विभवैर्वामितो भूत्वा धर्मपथं चेद्विजहासि ॥ न वक्ष्ये
व्रजन्भुवनानि त्वमटिष्यंस्तस्मादभिभस्मीभूते मद आत्मनः ॥ ३ ॥ जातिकुलरूपवयोवर्णानेकश्रुतमदान्धाः क्लीबाः ॥ परत्र चेह च
हितमप्यर्थं न पश्यन्ति ॥ ४ ॥ ज्ञात्वा भवपरिवर्ते जातीनां कोटिशतसहस्रेषु ॥ हीनोत्तममध्यत्वं को जातिमदं बुधः कुर्यात् ॥ ५ ॥ नै
कान्ज्ञातिविशेषानिंद्रियनिवृत्तिपूर्वकान्सर्वान् ॥ कर्मवशाद्गच्छत्यत्र कस्यैका शाश्वती जातिः ॥६॥ विद्वत्सदसि योप्याह संस्काराद्ब्राह्मणो भवन्॥
न्यायज्ञैः स निराकार्यो वाक्यैर्न्यायानुसारिभिः ॥ ७ ॥ गर्भाधानं पुंसवनं सीमंतोन्नयनं तथा ॥ जातकर्म नामकर्म तथान्नप्राशनं च वै ॥ ८ ॥
चूडोपनयनं चास्य व्रतादेशस्तथैव च ॥ समावर्तनमप्यन्यत्पाणिग्रहणमेव च ॥ ९ ॥ इत्येवमादिसंस्कारविधानैर्येतिसंस्कृताः ॥ त एव ब्राह्मणा
येषां नैरंतर्येण कामनाः ॥ १० ॥ यस्माद्वै ब्राह्मणा जाता ब्राह्मणैः कृतसंस्कृतैः ॥ नायुःशक्तिर्हि कांत्यादिविशेषो विद्यते स्फुटः ॥ ११ ॥ तौ वा
ब्राह्मणगात्रोत्थौ संस्कृतासंस्कृतौ नरौ ॥ इष्टानिष्टास्यनाप्तिभ्यां न भिद्येते परस्परम् ॥ १२ ॥ ज्ञानाध्ययनमीमांसानियमैंद्रियनिग्रहैः ॥ विना
संस्कारयोगेऽपि पुंसः शूद्राच्च भिन्नता ॥ १३ ॥ संस्कारः क्रियमाणश्च न शूद्रे च प्रवर्तते ॥ संस्कृतांगश्च पापेभ्यो न पश्यति निवर्तते ॥ १४ ॥
विलासिनीभुजंगादिजनवन्मदविह्वलाः ॥ व्यामुह्यंति सदाचाराद्ब्राह्मणत्वात्पतंति च ॥ १५ ॥ संस्कृतोऽपि दुराचारो नरकं याति मानवः ॥
निःसंस्कारः सदाचारो भवेद्विप्रोत्तमः सदा ॥ १६ ॥ मंत्रपूतात्मसंस्कारयुक्तोपि प्लवते न तु ॥ ब्राह्मण्यादविकल्पं स पश्चाद्दुश्चरितो नरः ॥ १७ ॥
सामर्थ्यात्पतनं तस्माद्ब्राह्मण्यान्मुच्यते ध्रुवम् ॥ दुरनुष्ठानसक्तानां पुंसां पुरुषपुंगवैः ॥ १८ ॥ किं क्वचिद्दृष्टमेवैतार्त्कि वा स्पर्धाविदत्ययम् ॥ तुल्य

१ वर्णापसदचाण्डालनिषादानां प्रसज्यते–इ० पा० । २ न्यायज्ञैः सत्क्रियाः कार्याः–इ० पा० । ३ नेह ते हतकाधमाः—इ० पा० । ४ संस्कृतात्मस्य पापेभ्यो लघव्य विनिवर्तते—इ० पा० । ५ संस्कारेभ्यः ।
६ ब्राह्मण्यं हापयन्ति च–इ० पा० ।

मुत्सहसे कर्तुमप्यदृष्टं तदा वद ॥ १९ ॥ आचारमनुतिष्ठंतो व्यासादिमुनिसत्तमाः ॥ गर्भाधानादिसंस्कारकलापरहिताः स्फुटम् ॥ २० ॥ विप्रोत्तमाः श्रियं प्राप्ताः सर्वलोकनमस्कृताः ॥ बहवः कथ्यमाना ये कतिचित्तान्निबोधत ॥ २१ ॥ जातो व्यासस्तु कैवर्त्याः श्वपाक्याश्च पराशरः ॥ शुक्याः शुकः कणादाख्यस्तथोलूक्याः सुतोभवत् ॥ २२ ॥ मृगीजोथर्षशृंगोपि वशिष्ठो गणिकात्मजः ॥ मंदपालो मुनिश्रेष्ठो नाविकापत्यमुच्यते ॥ २३ ॥ मांडव्यो मुनिराजस्तु मंडूकीगर्भसंभवः ॥ बहवोन्येऽपि विप्रत्वं प्राप्ता ये पूर्वविद्विजाः ॥ २४ ॥ यद्येतच्चारुचरितैरर्च्यमुच्चरितं वचः ॥ तद्विचार्याचरन्नुच्चैराचारोपचितद्युतिः ॥ २५ ॥ हरिणीगर्भसंभूत ऋष्यशृंगो महामुनिः ॥ तपसा ब्राह्मणो जातः संस्कारस्तेन कारणम् ॥ २६ ॥ श्वपाकीगर्भसंभूतः पिता व्यासस्य पार्थिव ॥ तपसा ब्राह्मणो जातः संस्कारस्तेन कारणम् ॥ २७ ॥ उलूकीगर्भसंभूतः कणादाख्यो महामुनिः ॥ तपसा ब्राह्मणो जातः संस्कारस्तेन कारणम् ॥ २८ ॥ गणिकागर्भसंभूतो वशिष्ठश्च महामुनिः ॥ तपसा ब्राह्मणो जातः संस्कारस्तेन कारणम् ॥ २९ ॥ नाविकागर्भसंभूतो मंदपालो महामुनिः ॥ तपसा ब्राह्मणो जातः संस्कारस्तेन कारणम् ॥ ३० ॥ वेदतंत्रजसंस्कारकलापनिपुणैरपि ॥ विद्यातपोधनबलादुत्कृष्टं लभ्यते फलम् ॥ ३१ ॥ लब्धसंस्कारदेहाश्च महापातकिनो नराः ॥ यस्मान्निवर्तते ब्रह्म तस्मात्सां केतिकं विदुः॥३२॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पे ब्राह्मण्यसंस्कारविवेकवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ किं चान्यदपरं यूयं वेदमंत्रविदो जनाः ॥ प्रष्टव्या कस्य संस्कारे विशेषमुपगच्छत ॥ १ ॥ किं देहस्योत येनासौ निसर्गमलिनः स्थितः ॥ शुक्रशोणितसंभूतः शमलोद्भवकीटवत् ॥ २ ॥ निषेकादिश्मशानांतैर्विविधैर्विधिविस्तरैः ॥ देहिनोऽतिशयं केचिदुपगच्छंति मानवाः ॥ ३ ॥ तेषां गूढमनःकायवाग्विदुष्टैः सुचेष्टितैः ॥ असंयतमनुष्याणां पक्षोऽयं दूष्यते मया ॥ ४ ॥ वैदिकाखिलसंस्कारसारभूता द्विजातयः ॥ सर्वकार्यकरान्सर्वान्वृषलानतिशेरते ॥ ५ ॥ चंडकर्मा विकर्मस्थो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ स्तेनो गोघ्नः सुरापाणः परस्त्रीरमणप्रियः ॥ ६ ॥ मिथ्यावादी मदोन्मत्तो नास्तिको वेदनिंदकः ॥ ग्रामयाजकनिर्ग्रंथौ बहुदोषो दुरासदः ॥७॥ निषिद्धाचारसंसेवी चोरश्चाटो मदोद्धतः ॥ धूर्तो नटः शठः पापी सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ ८॥ वाङ्मनःकायजैर्दुष्टैर्हता ये ब्राह्मणाधमाः ॥ ते न शुद्धिं व्रजंतीह अपि यज्ञशतैरपि ॥ ९ ॥ शूद्राणां यान्यनिष्टानि संपद्यंते स्वभावतः ॥ विप्राणामपि तान्येव निर्विघ्नानि भवंति न ॥ १० ॥ तस्मान्मंत्रोग्निहोत्रं वा वेद्यां

१ मेदपाक:-इ० पा० । २ लाविकागर्भसंभव:-इ० पा० । ३ निषिद्धाचारसंवीतो यो रथ्यादो मदोद्धतः-इ० पा० । ४ यज्ञैर्व्रतैः-इ० पा० ।

पशुवधोपि वा ॥ हेतवो न हि विप्रत्वे शूद्रैः शक्या क्रिया यथा ॥ ११ ॥ ये चापि कर्मबंधेन बद्धाः सीदन्ति जंतवः ॥ संसारानलसंतापविक्लवी
कृतमानसाः ॥ १२ ॥ ते जन्ममरणाटव्यां सुखामृतपिपासवः ॥ कृपणस्याश्रयेऽटन्तो लभन्ते नैव निर्वृतिम् ॥ १३ ॥ चतुर्वर्णा नरा ये तु तत्त
द्वीर्ये नराधमाः ॥ तेषां सर्वात्मना सर्वैर्धर्मैः सांकर्यमीक्ष्यते ॥ १४ ॥ शूद्रविप्रादयो योनौ न भिद्यंते परस्परम् ॥ सर्वधर्मसमानत्वात्संस्कारादि
निरर्थकम् ॥ १५ ॥ तदनुष्ठानवैधर्म्यवियोगमरणादिभिः ॥ असेव्यसेवनैरन्यैः शूद्रविप्रादयः समाः ॥१६॥ बुद्ध्या शक्त्या स्वभावेन धर्मैर्जात्या
दिभिः श्रिया ॥ कर्तव्यैः पुण्यपापाभ्यां शनैः सर्वशरीरगैः ॥१७॥ बंधनै रोधनैर्नानायातनोपायपीडनैः॥दण्डैरदण्डकरणैर्विषादपरिवेदनैः ॥१८॥
सात्त्विकैः प्रीतिधर्माद्यै राजसैश्चित्रवेष्टितैः ॥ तामसैस्तापमोहाद्यैर्दूयमानाः पुनःपुनः ॥ १९ ॥ श्लेष्ममारुतपित्ताद्यैर्महाबीभत्सदर्शनैः ॥ क्वचि
द्वृत्तिनिवृत्तिभ्यामृतानृतहिताहितैः ॥ २० ॥ अलंकारोपयोगेन मन्मथाद्यैर्विचेष्टितैः ॥ धनलाभाशयानेकजंतुसंघातपातनैः ॥ २१ ॥ अधिसिद्धि
गतिं याति नानाविधमनोरथैः ॥ आत्मस्नेहपरद्वेषस्वीकृतद्रव्यरक्षणैः ॥ २२ ॥ अतिक्षीबत्वसंक्षोभक्षुतक्षामक्षमामयैः ॥ यातनोपायपैशुन्यशून्य
त्वोपशमैस्तथा ॥ २३ ॥ अप्रशस्तैरनुष्ठानैः समीपस्थापदः समाः ॥ हिंसकाः प्राणिनः पापवितथालापभाषिणः ॥२४॥ साधूनां भाषकाः स्तेना
निर्दयाः पारदारिकाः ॥ नीचकर्मसमाचाराः सर्वभक्षाः पिशाचवत् ॥ २५ ॥ दुष्कुलीना दुराचारा नृपाणामुपजीविनः ॥ विप्रकार्या विकर्मस्था
धनिनो दुष्टचेतसः ॥ २६ ॥ लुब्धकां हरिणान्हत्वा वासं कृत्वा यथा वने ॥ तथा स्वादंति पिशुना बहवश्चै क्रियावशात् ॥ २७ ॥ वेदैवादमधी
यानाः प्राणिघाताभिशंसिनः ॥ पुष्णंति कपटैरर्थान्वेदविक्रयिणोऽधमाः ॥ २८ ॥ मायिनो मत्सरग्रस्ता लुब्धा मुग्धा मदोद्धताः ॥ चाटाः कार्प
टिकाः क्रूराः कदर्याः कलहप्रियाः ॥ २९ ॥ वाचाटा दुष्टकुलटा अटन्तो भाटकैः सह ॥ भंडमान्या भटाटोपैः संक्रुद्धाः सुविलुंठकाः ॥ ३० ॥
पर्यटा भाटका जीवाः कण्ठकश्लोकभाषिणः ॥ विक्रीणते ह्यविक्रेयमभक्ष्यद्रव्यभक्षिणः ॥३१॥ शूद्रकर्मानुतिष्ठंतो निस्तपास्ते नराधमाः॥ सेवा
ध्यापनवाणिज्यकृष्याद्यारंभलंभिताः ॥ गृह्णन्तः संपदो बाह्याद्रव्यधान्यधनादिकाः ॥ ३२ ॥ क्रोधादाभ्यंतरान्दोषांस्तथा दुष्टमनोरथान् ॥ अत्य
जंतो विशिष्टानां श्रेष्ठास्ते कचमर्दिनः ॥ ३३ ॥ नोपादेयानि वस्त्राणि नित्यमाददते द्विजाः ॥ हापयंति न हेयानि कथं ते गुरवः क्षितौ ॥ ३४ ॥
दंडिका दिण्डिका भंडाश्चंडाश्चंडालचेष्टिताः ॥ वैतंडकास्ते निघ्नंति यथा सिंहो मृगान्पशून् ॥ ३५ ॥ निर्ग्रंथं मुनिमालोक्य मन्यमानाः समुन्न

१ धर्मेणेज्यादिभिः–इ० पा० । २ मंत्रैः–इ० पा० । ३ हरयश्च–इ० पा० । ४ दयादममधीयानाः–इ० पा० ।

तम् ॥ परिभूयावतिष्ठन्ते धिक्ताञ्चिक्तान्स्ववैरिणः ॥ ३६ ॥ तस्मात्संसारिकाः सत्त्वाश्चित्तक्लेशकलंकिताः ॥ दौःशील्यदौर्मनस्याद्यैस्तुल्यजाती
यबन्धनात् ॥ ३७ ॥ शूद्रां प्ररोचते विप्रो रागिणीं मैथुनं प्रति ॥ सा कामदुःखविगमे गर्भं धत्ते समागमे ॥ ३८ ॥ कामंकामातुराभ्यस्तु रोचंते
शूद्रमानवाः ॥ मैथुनं प्रति ब्राह्मण्ये तेऽपि तासां सुखावहाः ॥३९॥ ये तु जात्यादिभिर्भिन्ना गवाश्वोष्ट्रमतंगजाः ॥ ते विजातिषु नो गर्भं कुर्वतेऽ
पि सुखार्थिनः ॥ ४० ॥ अनड्वानेव गोरेव कामं पुष्णाति संगमे ॥ घोटकाश्च रतिं सम्यक्कुर्वते वडवासु च॥४१॥ पतिं करभमेवाप्य करभी रमते
मुदा ॥ गजमेव पतिं लब्ध्वा सुखं तिष्ठति हस्तिनी ॥ ४२ ॥ तिर्यग्जातिः स्त्रिया सार्कं कुर्वाणाऽपि हि मैथुनम् ॥ न तस्याः कुरुते गर्भं नरो
नापि सुखासिकाम् ॥ ४३ ॥ तिरश्चा सह कुर्वाणा मैथुनं मनुजांगना ॥ नाधत्ते तत्कृतं गर्भं न युक्तं मैथुनं तयोः ॥४४॥ नैवं कश्चिद्विभागोस्ति
मैथुने स्त्रीमनुष्ययोः ॥ येन संक्षीयते भेदः प्रस्फुटं द्विजशूद्रयोः ॥ ४५ ॥ वेदपाठच्छलेनायं न क्रियाभिः प्रपद्यते ॥ बहुभिर्जडसंघातैरविशिष्टे
पदेऽहनि ॥ ४६ ॥ देहे देहिनि चामुष्मिन्नशुचावनवस्थिते ॥ रागद्वेषादिभिर्दोषैरधिकं परिपीडिते ॥४७॥ कुलालचक्रवद्भ्रांतमानसे विषयार्णवे ॥
घोरदुःखभयाक्रांते समाजेऽनीश्वरात्मनि ॥ ४८ ॥ जन्ममृत्युजराशोकानिष्टयोगाग्निपीडिते ॥ हीनसत्त्वशरीरादौ न विशेषो विभाव्यते ॥ ४९ ॥
तस्मान्मनुष्यभेदोऽयं संकेतबलनिर्मितः ॥ ब्राह्मण्यं ब्राह्मणासंगाद्ब्राह्मणी चोपसेवते ॥ ५० ॥ पतिं त्यक्त्वा सुखास्वादलालसैर्मदलालसैः ॥ आसे
व्यते विटं गत्वा बंधकी चेटकैरपि ॥५१॥ ब्राह्मण्यात्प्रच्यवंतेन्ये महापातकसेविताः ॥ व्यलीककल्पनैवेषा तस्माज्जात्यादिकल्पना ॥ ५२ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पे वर्णव्यस्थावर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥छ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥
हेयोपादेयतत्त्वज्ञास्त्यक्तान्यायपथागमाः ॥ जितेंद्रियमनोवाचः सदाचारपरायणाः ॥ १ ॥ नियमाचारवृत्तस्था हितान्वेषणतत्पराः ॥ संसाररक्षणो
पायक्रियायुक्तमनोरथाः ॥२॥ सम्यग्दर्शनसंपन्नाः समाधिस्था हतक्रुधः ॥ स्वाध्यायभक्तहृदयास्त्यक्तसंगा विमत्सराः ॥ ३ ॥ विशोका विमदाः
शांताः सर्वप्राणिहितैषिणः ॥ सुखदुःखसमालोका विविक्तस्थानवासिनः ॥ ४ ॥ व्रतोपयुक्तसर्वांगा धार्मिकाः पापभीरवः ॥ निर्ममा निरहंकारा
दानशूरा दयापराः ॥ ५ ॥ सत्यब्रह्मविदः शांताः सर्वशास्त्रेषु निष्ठिताः ॥ सर्वलोकहितोपायप्रवृत्तेन स्वयंभुवा ॥ ६ ॥ वागीश्वरेण देवेन नाभेये
न भवच्छिदा ॥ ब्रह्मणा कृतमर्यादास्त एव ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ ७ ॥ महातपोधनैरार्यैः सर्वसत्त्वाभयप्रदैः ॥ सर्वलोकहितार्थाय निपुणं सुप्रतिष्ठि
तम् ॥ ८ ॥ बृहत्त्वाद्भगवान्ब्रह्मा नाभेयस्तस्य ये जनाः॥भक्त्यासक्ताः प्रपन्नाश्च ब्राह्मणास्ते प्रकीर्तिताः ॥ ९ ॥ क्षत्रियास्तु क्षतत्राणाद्वैश्या

वार्ताप्रवेशनात् ॥ ये तु श्रुतेर्द्रुतिं प्राप्ताः शूद्रास्तेनेह कीर्तिताः ॥ १० ॥ ये चाचाररताः प्रादुर्ब्राह्मण्यं ब्रह्मवादिनः ॥ ते तु फलं प्रशंसंति यत्सदा
मनसेप्सितम् ॥ ११ ॥ क्षमा दमो दया दानं सत्यं शौचं धृतिर्घृणा ॥ मार्दवार्जवसंतोषानहंकारतपःशमाः ॥ १२ ॥ धर्मो ज्ञानमपैशुन्यं ब्रह्म
चर्यममूढता ॥ ध्यानमास्तिक्यमद्वेषो वैराग्यं च शमात्मता ॥ १३ ॥ पापभीरुत्वमस्तेयममात्सर्यमतृष्णता ॥ नैःसंग्यं गुरुशुश्रूषा मनोवाक्काय
संयमः ॥ १४ ॥ य एवंभूतमाचारमनुतिष्ठंति मानवाः ॥ ब्राह्मण्यं पुष्कलं तेषां नित्यमेव प्रवर्धते ॥ १५ ॥ ते स्वमतास्वादलब्धवर्णाचारा महौ
जसः ॥ सर्वशास्त्राविरोधेन पवित्रीकृतमानसाः ॥ १६ ॥ सज्जनाभिमताः प्राज्ञाः पुराणागमपंडिताः ॥ गीतगीतागमाचाराः स्मृतिकाराः पठंति
च ॥ १७ ॥ मन्वंतरेषु सर्वेषु चतुर्युगविभागशः ॥ वर्णाश्रमाचारकृतं कर्म सिद्ध्यत्यनुत्तमम् ॥ १८ ॥ संसिद्धायां तु वार्तायां ततस्तेषां स्वयं
प्रभुः ॥ मर्यादां स्थापयामास यथारब्धां परस्परम् ॥ १९ ॥ ये वै परिगृहीतारस्तेषां सत्त्वबलाधिकाः ॥ इतरेषां क्षतत्राणान्स्थापयामास क्षत्रि
यान् ॥ २० ॥ उपतिष्ठंति ये तान्वै याचंतो नर्मदाः सदा ॥ सत्यब्रह्म सदाभूतं वदंतो ब्राह्मणास्तु ते ॥ २१ ॥ ये चान्येप्यबलास्तेषां वैश्यकर्मणि
संस्थिताः ॥ कीलानि नाशयंति स्म पृथिव्यां प्रागतंद्रिताः ॥ वैश्यानेव तु तानाह कीनाशान्वृत्तिमाश्रितान् ॥ २२ ॥ शोचंतश्च द्रवंतश्च परि
चर्यासु ये नराः ॥ निस्तेजसोऽल्पवीर्याश्च शूद्रांस्तानब्रवीत्तु सः ॥ २३ ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां च परस्परम् ॥ कर्माणि प्रविभक्तानि स्व
भावप्रभवैर्गुणैः ॥ २४ ॥ शमस्तपो दमः शौचं क्षांतिरार्जवमेव च ॥ ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म स्वभावजम् ॥ २५ ॥ शौर्यं तेजो धृतिर्दा
क्ष्यं युद्धे चाप्यपलायनम् ॥ दानमीश्वरभावश्च क्षात्रं कर्म स्वभावजम् ॥ २६ ॥ कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यकर्म स्वभावजम् ॥ परिचर्यात्मकं कर्म
शूद्रस्यापि स्वभावजम् ॥ २७ ॥ योगस्तपो दया दानं सत्यं धर्मश्रुतिर्घृणा ॥ ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ २८ ॥ शिखा ज्ञान
मयी यस्य पवित्रं च तपोमयम् ॥ ब्राह्मण्यं पुष्कलं तस्य मनुः स्वायंभुवोऽब्रवीत् ॥ २९ ॥ यत्र वा तत्र वा वर्णे उत्तमाधममध्यमाः ॥ निवृत्तः
पापकर्मभ्यो ब्राह्मणः स विधीयते ॥ ३० ॥ शूद्रोऽपि शीलसंपन्नो ब्राह्मणादधिको भवेत् ॥ ब्राह्मणो विगताचारः शूद्राद्धीनतरो भवेत् ॥ ३१ ॥
न सुरां संधयेद्यस्तु आपणेषु गृहेषु च ॥ न विक्रीणाति च तथा सच्छूद्रो हि स उच्यते ॥ ३२ ॥ यद्येका स्फुटमेव जातिरपरा कृत्यात्परं भे
दिनी यद्वा व्याहृतिरेकतामधिगता यद्वान्यधर्मं ययौ ॥ एकैकाखिलभावभेदनिधनोत्पत्तिस्थितिव्यापिनी किं नासौ प्रतिपत्तिगोचरपथं यायाद्धि

भक्त्या नृणाम् ॥ ३३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पे वर्णविभागविवेकवर्णनं नाम चतुश्च
त्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ इदं शृणु मयाख्यातं तर्कपूर्वमिदं वचः ॥ युष्माकं संशये जाते कृते वै जातिकर्मणोः ॥
॥ १ ॥ पुनर्वक्ष्मि निबोधध्वं समासान्न तु विस्तरात् ॥ संसिद्धिं यांति मनुजा जातिकर्मसमुच्चयात् ॥ २ ॥ सिद्धिं गच्छेद्यथा कार्यं दैवकर्मसमु
च्चयात् ॥ एवं संसिद्धिमायाति पुरुषो जातिकर्मणोः ॥ ३ ॥ इत्येवमुक्तवान्पूर्वं शिष्याणां बोधने पुरा ॥ योगीश्वरो महातेजाः समासान्न तु विस्त
रात् ॥ ४ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इति पृष्टः पुरा ब्रह्मा ऋषीन्प्रोवाच भारत ॥ सवितर्कमिदं वाक्यं विप्रर्षे जातिकर्मणोः ॥ ५ ॥ तस्मा
त्त्वया महाबाहो न कार्यो विस्मयो नृप ॥ कार्तिकेयं प्रति सदा देवानां दुर्विदा गतिः ॥ ६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां
संहितायां ब्राह्मे पर्वणि षष्ठीकल्पे कार्तिकेयवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ येयं भाद्रपदे मासि
षष्ठी च भरतर्षभ ॥ सुपुण्येयं पापहरा शिवा शांता गुहप्रिया ॥ १ ॥ स्नानदानादिकं सर्वं यस्यामक्षय्यमुच्यते ॥ येऽस्यां पश्यंति गांगेयं दक्षि
णापथमाश्रितम् ॥ २ ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यंते नात्र संशयः ॥ तस्मादस्यां सदा पश्येत्कार्तिकेयं नृपोत्तम ॥ ३ ॥ पूजयंति गुहं येऽस्यां नरा
भक्तिसमन्विताः ॥ प्राप्येह ते सुखान्कामान्गच्छंतींद्रसलोकताम् ॥ ४ ॥ यस्तु कारयते वेश्म सुदृढं सुप्रतिष्ठितम् ॥ दार्वं शैलमयं चापि भक्त्या
श्रद्धासमन्वितः ॥ गांगेयं यानमारुह्य गच्छेद्गांगेयसद्म वै ॥ ५ ॥ संमार्जनादि यः कर्म कुर्याद्गुहगृहे नरः ॥ ध्वजस्यारोपणं राजन्स गच्छेद्रुद्रसद्म
वै ॥ ६ ॥ चंदनागरुकर्पूरैर्यश्च पूजयते गुहम् ॥ गजाश्वरथयानाढ्यं सैनापत्यमवाप्नुते ॥७॥ राज्ञां पूज्यः सदा प्रोक्तः कार्तिकेयो महीपते ॥ कार्त्तिके
यमृते नान्यं राज्ञां पूज्यं प्रचक्षते ॥ ८ ॥ संग्रामं गच्छमानो यः पूजयेत्कृत्तिकासुतम् ॥ स शत्रुं जयते वीर यथेंद्रो दानवान्रणे ॥९॥ तस्मात्सर्व
प्रयत्नेन पूजयेच्छंकरात्मजम् ॥ पूजमानस्तु तं भक्त्या चंपकैर्विविधैर्नृप ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यस्तदा गच्छेच्छिवालयम् ॥ १० ॥ तैलं षष्ठ्यां
न भुंजीत न दिवा कुरुनंदन ॥ यस्तु षष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्याद्धि भरतर्षभ ॥ सर्वपापैः स निर्मुक्तो गांगेयस्य सदो व्रजेत् ॥ ११ ॥ त्रिःकृत्वो
दक्षिणामाशां गत्वा यः श्रद्धयान्वितः ॥ पूजयेद्देवदेवेशं स गच्छेच्छांतिमंदिरम् ॥ १२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां
षष्ठीकल्पे कार्त्तिकेयमाहात्म्यवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ इति षष्ठीकल्पः समाप्तः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
सप्तम्यां सोपवासस्तु नक्ताहारोऽपि वा भवेत ॥ सप्तम्यां देवदेवेन लब्धं स्वं रूपमादरात्॥१॥ अण्डेन सह जातो वै अण्डस्थो बुद्धिमात्तवान् ॥

अण्डस्थस्यैव दक्षेण भार्यां दत्त्वा स्वकां सुताम् ॥२॥ नाम्ना रूपेति रूपेण नान्या नारी तथा भवेत् ॥ अण्डस्थ एव सुचिरं स्थितो मार्तण्ड
इत्यतः ॥ ३ ॥ दक्षाज्ञया विश्वकर्मा वपुरस्य प्रकाशयन् ॥ प्रकाशतस्ततो नाम तस्य जातं नराधिप॥ अंडस्थस्यैव सञ्जातो यमुना यम एव च
॥ ४ ॥ दाक्षायणी तस्य भार्या वैराग्यात्तनुमध्यमा ॥ चिंतयामास सा देवी दुःखान्निर्वेदमागता ॥ ५ ॥ अहो तेजोमयं रूपं कान्तं कान्तस्य
कांतिमत् ॥ न चास्य किञ्चित्पश्यामि अंगं तेजोविमोहितम् ॥ ६ ॥ शुभं कनकतुल्यं मे रूपं कांतं सुकांतिमत् ॥ सांप्रतं श्यामतां यातं दग्ध
मेतस्य तेजसा ॥ ७ ॥ तस्मात्तप्स्ये तपश्चाहं गत्वा वै उत्तरान्कुरून् ॥ स्वां छायामत्र निक्षिप्य भयाच्छापस्य रूपिणी ॥ ८ ॥ निक्षिप्योवाच
तां बालां मा चास्मै वै वदिष्यसि ॥ एवं सा निश्चयं कृत्वा गता वै उत्तरान्कुरून् ॥ ९ ॥ स्वरूपं तत्र निक्षिप्य वडवारूपधारिणी ॥ चचार
सा मृगैः सार्धं बहून्वर्षगणान्नृप ॥ १० ॥ असावपि च मार्तंडश्छायां भार्याममन्यत ॥ शनिं च तपतीं चैव द्वे अपत्ये च जज्ञिवान् ॥११॥
अथ च्छायात्मापत्यानि स्नेहेन परिपालयेत् ॥ नातिस्नेहेन चापश्यद्यमुनां यममेव च ॥१२॥ अथ ताभ्यां विवादोऽभूदादित्यदुहित्रोर्द्वयोः ॥
ते उभे विवदंत्यौ तु परस्परमसंमतम् ॥ यमुना तपती चोभे निम्नगे संबभूवतुः ॥ १३ ॥ यमोपि यमुनाभ्राता छायया ताडितो भृशम् ॥ पाद
मुद्यम्य तस्या वै तस्थौ सम्मुख एव सः ॥ १४ ॥ छाया शशाप तं रोषाद्यस्मात्पादोद्यतो मम ॥ तस्मात्ते कर्म बीभत्सं प्राणिनां प्राणहिंस
नम् ॥ १५ ॥ भविष्यति चिरं मूढ आचन्द्रार्कं न संशयः ॥ पादं च यदि भूमौ त्वमिमं संस्थापयिष्यसि ॥ १६ ॥ कृमयो भक्षयिष्यंति
मच्छापकलुषीकृतम् ॥ १७ ॥ तेषां विवदमानानां मार्तंडोऽभ्यागमत्ततः ॥ यमोप्याह महात्मानं मार्तंडं लोकपावनम् ॥१८॥ तात नित्यमियं
चापि क्रूरभावेन पश्यति ॥ न चास्याः सुसमा दृष्टिरस्मास्वस्तीति लक्ष्यते ॥१९॥ प्रोवाचाथ स तां छायां मार्तंडो भृशकोपनः ॥ समे अपत्ये
किं मूढे समत्वं नानुपश्यसि ॥ २० ॥ यमः प्रोवाच पितरं नेयं माता पितर्मम ॥ मातुश्छाया त्वियं पापा शप्तोऽहमनया पितः ॥ यमुना तपती
वृत्तं तत्सर्वं विन्यवेदयत् ॥ २१ ॥ अथ प्रोवाच मार्तंडो मा ते पादो महीतले ॥ मांसं रुधिरमादाय कृमयो यांतु भूतलम् ॥ २२ ॥ यमुना
याश्च यत्तोयं गंगातुल्यं भविष्यति ॥ नर्मदायास्तपत्याश्च समं पुण्येन वै द्विज ॥ २३ ॥ विंध्यस्य दक्षिणेनेह तपती प्रवहिष्यति ॥ तत्सायुज्य ॥ ५४ ॥
तया सार्धं गंगा यास्यति शोभना ॥ २४ ॥ गंगामासाद्य यमुना गंगा सैव भविष्यति ॥ सौरसौम्ये उभे पुण्ये सर्वपापप्रणाशने ॥ २५ ॥ सौरी

१ तथाविधा–इ० पा० । २ समेत्योवाच स च्छायां समत्वं नानुपश्यसि–इ० पा० । ३ मंच पादं महीतले–इ० पा० । ४ गौरी च–इ० पा० ।

च वैष्णवी चोभे महापापभयापहे ॥ त्वं पुत्र लोकपालत्वं ब्रह्मणोऽज्ञां सभाजयन् ॥ अद्यप्रभृति च्छायेयं स्वदेहस्था भविष्यति ॥ २६ ॥ एवं
संस्थाप्य स्वां भार्यामपत्यानि तथैव च ॥ आजगाम सकाशं वै दक्षस्याह च कारणम् ॥ दक्षो विज्ञाय तत्सर्वं मार्तंडमिदमाह वै ॥ २७ ॥
रूपं न पश्यती तुभ्यं सा भार्या उत्तरान्गता ॥ २८ ॥ रूपं ते प्रकटिष्यामि यदि शक्ष्यसि वेदनाम् ॥ असौ प्रोवाच शक्ष्येऽहं प्रकाशी कुरु मे
वपुः ॥ २९ ॥ अथ सस्मार तक्षाणं स्मृत एवाजगाम सः ॥ प्रोवाच दक्षस्तक्षाणं मार्तंडं वै प्रकाशय ॥ ३० ॥ तक्षा प्रोवाच मार्तण्डं वेदनां
विसहिष्यसे ॥ विसहिष्येथ प्रोवाच तक्षाणं दक्षचोदितः ॥ ३१ ॥ अथ तक्षा प्रकाशं वै तस्य रूपं विभावसोः ॥ मुखादारभ्य पादांतं ततक्ष
करणैः स्वकैः ॥ किरणैस्तुद्यमानेषु तस्यांगेषु पुनःपुनः ॥ क्षणेक्षणे मूर्छयति मार्तंडो वेदनातुरः ॥ ३२ ॥ तस्य शापभयात्तक्षा पादौ गुल्फा
दियावतः ॥ चकाराथो निराकारा अंगुल्यो न प्रकाशयत् ॥ ३३ ॥ पर्याप्तं तक्षकर्मेदं वेदना मम बाधते ॥ तक्षा प्रोवाच मार्तण्डं
वेदनां जहि गोपते ॥ ३४ ॥ करवीरस्य पुष्पाणि रक्तचन्दनमेव च ॥ करादारभ्य गात्राणि विलिम्पे देहजानि ते ॥ ३५ ॥ तत्त
त्कृतं तथा तेन स रुजं त्यक्तवान्रविः ॥ अतश्चेमानि चेष्टानि मार्तण्डस्येह भूपते ॥ ३६ ॥ करवीरस्य पुष्पाणि तथा वै रक्तचन्दनम् ॥
इदमाह पुरा देवो ह्यनूरोरग्रतो नृप ॥ ३७ ॥ करवीरस्य पुष्पाणि रक्तचन्दनमेव हि ॥ इतिहासपुराणाभ्यां सुपर्णगुग्गुलं तथा ॥३८॥ यः प्रय
च्छति मे भक्त्या स मे प्राणान्प्रयच्छति ॥ तस्मान्न देयमन्यन्मे भक्तियुक्तेन जानता ॥ ३९ ॥ मार्तण्डस्यांडजं तेजो गृहीत्वा किल
भारत ॥ चकार वज्र[2]मंजरं शत्रुलेखादिनाशनम् ॥ ४० ॥ मार्तंडः परितुष्टोऽभूल्लब्ध्वा रूपं गतव्यथः ॥ जगाम स कुरून्वेगात्स्वभार्यादर्शनो
त्सुकः ॥ ४१ ॥ मृगमध्यगतां दृष्ट्वा वडवारूपधारिणीम् ॥ अश्वरूपं ततः कृत्वा स्वभार्यामधिरुह्य सः ॥ अवासृजत्स्वकं तेजो वेगेनारुह्य सोऽश्व
वत् ॥ ४२ ॥ परपुरुषाशंकया सा स्थिता देवस्य संमुखी ॥ तेजोनासापुटाभ्यां तु युगपत्साक्षिपत्पुनः ॥ ४३ ॥ तत्र जातौ देवभिषजौ नास
त्यावश्विनाविति ॥ रेतसोंऽते तु रेवंतो विरोचनसुतो महान् ॥४४॥ तपती शनिश्च सावर्णिश्छायापत्यानि वै विदुः ॥ यमुना यमश्च पूर्वोक्तौ संज्ञा
याश्च तथात्मजौ ॥ ४५ ॥ भार्या लब्धा वपुर्दिव्यं तथा पुत्राश्च भारत ॥ सप्तम्यां देवदेवस्य सर्वमेवमिदं यतः ॥ अनेन कारणेनेष्टा सदा
देवस्य सप्तमी ॥ ४६ ॥ सप्तम्यां सोपवासस्तु रात्रौ भुंजीत यो नरः ॥ कृत्वोपवासं षष्ठ्यां तु पंचम्यामेककालभुक् ॥ ४७ ॥ दत्त्वा सुसंस्कृतं

१ भावणम्–इ० पा० । २ चक्रमजरम्–इ० पा० । ३ सवर्णायास्तथात्मजौ–इ० पा० ।

शाकं भक्ष्यभोज्यैः समन्वितम् ॥ देवाय ब्राह्मणेभ्यश्च रात्रौ भुंजीत वाग्यतः ॥ ४८ ॥ यावज्जीवं नरः कश्चिद्व्रतमेतच्चरेदिति ॥ तस्य श्रीर्विजयश्चैव त्रिवर्गश्चापि वर्धते ॥४९॥ मृतश्च स्वर्गमायाति विमानवरमास्थितः ॥ सूर्यलोके स रमते मन्वंतरगणान्बहून् ॥ इह चागत्य कालांते नृपः शांति समन्वितः ॥ ५० ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो दाता स्यान्नृपतिश्चिरम् ॥ भुनक्ति हि धरां राजन्विग्रहैश्चाजितः परैः ॥ ५१ ॥ ये नरा राजशार्दूल शाकाहारेण सप्तमीम् ॥ उपोष्य लब्धं तत्तीर्थं पित्र्यं वै राजसंज्ञिकम्॥५२॥ कुरुणा तव पूर्वेण शाकाहारेण सप्तमीम् ॥ धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं कृतं तस्य विवस्वता ॥५३॥ सप्तमी नवमी षष्ठी तृतीया पंचमी नृप ॥ कामदास्तिथयो ह्येता इहैव नरयोषिताम् ॥५४॥ सप्तमी माघमासे तु नवम्याश्वयुजे मता ॥ षष्ठीभाद्रपदे धन्या वैशाखे तु तृतीयिका ॥ ५५ ॥ पुण्या भाद्रपदे प्रोक्ता पंचमी नागपंचमी ॥ इत्येतास्तेषु मासेषु विशेषास्तिथयः स्मृताः ॥ ५६ ॥ शाकं सुसंस्कृतं कृत्वा यश्च भक्त्या समन्वितः ॥ दत्त्वा विप्रे यथाशक्त्या पश्चाद्भुंक्ते निशि व्रती ॥ ५७ ॥ कार्तिके शुक्लपक्षस्य ग्राह्येयं कुरुनंदन ॥ चतुर्भिर्वापि मासैस्तु पारणं प्रथमं स्मृतम् ॥ ५८ ॥ अगस्त्यकुसुमैश्चात्र पूजा कार्या विभावसोः ॥ विलेपनं कुंकुमं तु धूपश्चैवाप राजितैः ॥ ५९ ॥ स्नानं च पंचगव्येन तमेव प्राशयेत्ततः ॥ नैवेद्यं पायसं चात्र देवदेवस्य कीर्तितम् ॥ ६० ॥ तदेव देयं विप्राणां शाकं भक्ष्यमथा त्मना ॥ शुभशाकसमायुक्तं भक्ष्यपेयसमन्वितम् ॥ ६१ ॥ द्वितीये पारणे राजञ्छुभगंधानि यानि वै ॥ पुष्पाणि तानि देवस्य तथा श्वेतं च चंदनम् ॥ ६२ ॥ अगुरुश्चापि धूपोऽत्र नैवेद्यं गुडपूपकाः ॥ स्नानं कुशोदकेनात्र प्राशनं गोमयस्य तु ॥ ६३ ॥ तृतीये करवीराणि तथा रक्तं च चंदनम् ॥ धूपानां गुग्गुलश्चात्र प्रियो देवस्य सर्वदा ॥ ६४ ॥ शाल्योदनं तु नैवेद्यं दधिमिश्रं महामते ॥ तमेव ब्राह्मणानां च भक्ष्यलेह्यसम न्वितम् ॥ कालशाकेन च विभो युक्तं दद्याद्विचक्षणः ॥ ६५ ॥ गौरसर्षपकल्केन स्नानं चात्र विदुर्बुधाः ॥ तस्यैव प्राशनं धन्यं सर्वपापहरं शुभम् ॥ ६६ ॥ तृतीये पारणस्यांते महद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ श्रवणं च पुराणस्य वाचनं चापि शस्यते ॥ ६७ ॥ देवस्य पुरतस्तात ब्राह्मणानां तथा ग्रतः ॥ ब्राह्मणाद्वाचकाच्छ्राव्यं नान्यवर्णसमुद्भवात् ॥ अथ तान्ब्राह्मणान्सर्वान्भक्त्या शक्त्या च पूजयेत् ॥ ६८ ॥ वाचकस्यामले राजन्वाससी संनिवेदयेत् ॥ वाचके पूजिते देवः सदा तुष्यति भास्करः ॥६९॥ करवीरं यथेष्टं तु तथा रक्तं च चंदनम् ॥ यथेष्टं गुग्गुलं तस्य यथेष्टं पायसंसदा ॥ ७० ॥ यथेष्टा मोदकास्तस्य यथा वै ताम्रभाजनम् ॥ यथेष्टं च घृतं तस्य यथेष्टो वाचकः सदा ॥ पुराणं च यथेष्टं वै सवितुः कुरुनंदन ॥७१॥

१ आप्नोति–इ० पा० । २ परमक्ष्यसमन्वितम्–इ० पा० ।

इत्येषा सप्तमी पुण्या शाकाह्वा गोपतेः सदा ॥ यामुपोष्य नरो भक्त्या भाग्यवांश्च प्रजायते ॥ ७२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे शाकसप्तमीव्रतवर्णनंनाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ विस्तराद्वद विप्रेंद्र सप्तमीकल्पमुत्तमम् ॥ महाभाग्यं च देवस्य भास्करस्य महात्मनः ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अत्रैवाहुर्महात्मानः संवादं पुण्यमुत्तमम् ॥ कृष्णेन सह सत्त्वेन स्वपुत्रेण महीपते ॥ २ ॥ भक्त्या प्रणम्य विधिवद्वासुदेवं जगद्गुरुम् ॥ इहामुत्र हितं शांबः पप्रच्छ ज्ञानमुत्तमम् ॥ ३ ॥ जातो जंतुः कथं दुःखैर्जन्मनीह न बाध्यते ॥ प्राप्नोति विविधान्कामान्कथं च मधुसूदन ॥ ४ ॥ परत्र स्वर्गमाप्नोति सुखानि विविधानि च ॥ अनुभूयोचितं कालं कथं मुक्तिमवाप्नुते ॥ ५ ॥ दृष्ट्वैवं मम निर्वेदो जातो व्याधिर्जनार्दन ॥ दृष्ट्वेमं जीविताशापि रोचते न हि मे क्षणम् ॥ ६ ॥ किं त्वेवमकृतार्थोऽस्मि यन्मे प्राणा न यांति हि ॥ संसारे न पतिष्यामि जराव्याधिसमन्विते ॥ ७ ॥ येनोपायेन तन्मेऽद्य प्रसादं कुरु सुव्रत ॥ आधिव्याधिविनिर्मुक्तो यथाहं स्यां तथा वद ॥ ८ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ देवतायाः प्रसादोऽन्यः सर्वस्य परमो मतः ॥ उपायः शाश्वतो नित्य इति मे निश्चिता मतिः ॥ ९ ॥ अनुमानागमाद्यैश्च सम्यगुत्पादितामया ॥ कदाचिदन्यथा कर्तुं धीयते केनचित्कचित् ॥ १० ॥ प्रसादो जायते तस्य सम्यगाराधनक्रिया ॥ यदा तां च समुद्दिश्य कृता तद्वेदिना तथा ॥ ११ ॥ विशिष्टा देवता सम्यग्विशिष्टेनैव देहिना ॥ आराधिता विशिष्टं च ददाति फलमीहितम् ॥ १२ ॥ ॥ शांब उवाच ॥ ॥ अस्तित्वे न च संदेहः केषांचिद्देवतां प्रति ॥ नास्तीति निश्चयोऽन्येषां विशिष्टास्त्वं कथाः कुरु ॥ १३ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ सिद्धं तु देवतास्तित्वमागमेषु बहुष्वथ ॥ प्रमाणमागमो यस्य तस्यास्तित्वं च विद्यते ॥ १४ ॥ अनुमानेन वाप्यद्य तदस्तित्वं प्रसाध्यते ॥ प्रमाणमस्ति यस्येदं सिद्धा यस्येह चास्तिता ॥ १५ ॥ प्रत्यक्षेणापि चास्तित्वं देवतायां प्रसाध्यते ॥ तच्चावश्यं प्रमाणं च दृष्टं सर्वशरीरिणाम् ॥ १६ ॥ यदि नामाविविक्तास्तु तिर्यग्योनिगता अपि ॥ नोत्पद्यते तथा ह्यस्तित्वव्यवहारो यथा स्थितः ॥ १७ ॥ ॥ शांब उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षेणोपलभ्यंते सम्यग्वै यदि देवताः ॥ अनुमानागमाभ्यां च तदर्थं न प्रयोजनम् ॥ १८ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षेणोपलभ्यंते न सर्वा देवताः क्वचित् ॥ अनुमानागमैर्गम्याः संति चान्याः सहस्रशः ॥ १९ ॥ ॥ शांब उवाच ॥ ॥ या चाक्षगोचरा काचिद्विशिष्टेष्टफलप्रदा ॥ तामेवादौ मम

१ भार्गव्यां न विजायते–इ० पा० । २ सर्वत्र शांबशब्दे सांब इति दंत्यादिरपिपाठः पुस्तकान्तरेषु ।

चक्ष्व कथयिष्यस्यथापराम् ॥ २० ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ प्रत्यक्षं देवता सूर्यो जगच्चक्षुर्दिवाकरः ॥ तस्मादभ्यधिका काचिद्देवता नास्ति शाश्वती ॥ २१ ॥ यस्मादिदं जगज्जातं लयं यास्यति यत्र च ॥ कृतादिलक्षणः कालः स्मृतः साक्षाद्दिवाकरः ॥ २२ ॥ ग्रहनक्षत्रयोगाश्च राशयः करणानि च ॥ अदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ वायवोऽनलः ॥ २३ ॥ शक्रः प्रजापतिः सर्वे भूर्भुवः स्वस्तथैव च ॥ लोकाः सर्वे नगा नागाः सरितः सागरास्तथा ॥ भूतग्रामस्य सर्वस्य स्वयं हेतुर्दिवाकरः ॥ २४ ॥ अस्येच्छया जगत्सर्वमुत्पन्नं सचराचरम् ॥ स्थितं प्रवर्तते चैव स्वार्थे चानुप्रवर्तते ॥ २५ ॥ प्रसादादस्य लोकोऽयं चेष्टमानः प्रदृश्यते ॥ अस्मिन्नभ्युदिते सर्वमुदेदस्तमिते सति ॥ अस्तं यातीत्य दृश्येन किमेतत्कथ्यते मया ॥ २६ ॥ तस्मादतः परं नास्ति न भूतं न भविष्यति ॥ यो वै वेदेषु सर्वेषु परमात्मेति गीयते ॥ २७ ॥ इतिहासपुराणेषु अंतरात्मेति गीयते ॥ बाह्यात्मैति सुषुम्णास्थः स्वप्नस्थो जाग्रतः स्थितः ॥ २८ ॥ अस्तं यातीत्यदृष्टेन किमेतत्कथ्यते मया ॥ तस्मादतः परं नास्ति न भूतं न भविष्यति ॥ २९ ॥ यन्न वाह इति ख्यातः प्रेरकः सर्वदेहिनाम् ॥ नानेन रहितं किंचिद्भूतमस्ति चराचरम् ॥ ३० ॥ यो वेदैर्वेदविद्भिश्च विस्तरेणेह शक्यते ॥ वक्तुं वर्षशतैर्नासौ शक्यः संक्षेपतो मया ॥ ३१ ॥ तस्माद्गुणाकरः ख्यातः सर्वत्रायं दिवाकरः ॥ सर्वेशः सर्वकर्तायं सर्वभर्तायमव्ययः ॥ ३२ ॥ जाता मत्स्यादयः सम्यग्गतिमन्तो महेश्वरात् ॥ मंडलव्यतिरिक्तं च जानामि परमार्थतः ॥ ३३ ॥ तथास्य मंडलं कृत्वा यो ह्येनमुपतिष्ठते ॥ प्रातः सायं च मध्याह्ने स याति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥ किं पुनर्मंडलस्थं यो जपते परमार्थतः ॥ विविधाः सिद्धयस्तस्य भवंति न तदद्भुतम् ॥३५॥ मंडले च स्थितं देवं देहे चैनं व्यवस्थितम् ॥ स्वबुद्ध्यैवम संमूढो यः पश्यति स पश्यति ॥ ३६ ॥ ध्यात्वैवं पूजयेद्यस्तु जपेद्यो जुहुयाच्च यः ॥ स सर्वान्प्राप्नुयात्कामान्गच्छेद्धर्मध्वजं तथा ॥ ३७ ॥ तस्मात्त्वमिह दुःखानामंतं कर्तुं यदीच्छसि ॥ इहामुत्र च भोगानां भुक्तिं मुक्तिं च शाश्वतीम् ॥ ३८ ॥ आराधयार्कमर्कस्थो मंत्रैरिह तदात्मनि ॥ अंगैर्वृतं वृते चैव स्थाने शास्त्रेण शोधिते ॥ ३९ ॥ कवचेन च संगुप्ते सर्वतोऽस्त्रेण रक्षिते ॥ एवं प्राप्स्यसि यत्नेन सर्वदा फलमीप्सितम् ॥ ४० ॥ दुःखमाध्यात्मिकं नेह तथा चैवाधिभौतिकम् ॥ आधिदैविकमत्युग्रं न भविष्यति ते सदा ॥४१॥ न भयं विद्यते तेषां प्रपन्ना ये दिवाकरम् ॥ इहामुत्र सुखं तेषामच्छिद्रं जायते सुखम् ॥ ४२ ॥ सूर्येणेदं ममोदिष्टं साक्षाद्यज्ज्ञानमुत्तमम् ॥ आराधितेन विधिवत्का

१ यामदंडक्षणानि च—इ० पा० । २ तस्मात्त्वमकर्योपोऽखौ ।—इ० पा० । ३ दृष्ट्वा—इ० पा० । ४ तं देवम्—इ० पा० । ५ भुवम्—इ० पा० ।

लेन बहुना तथा ॥ ४३ ॥ प्राप्यते परमं स्थानं यत्र धर्मध्वजः स्थितः ॥ एतत्संक्षिप्तमुद्दिष्टं क्षिप्रसिद्धिकरं परम् ॥ यथा नान्यदतोऽस्तीति स्वयं सूर्येण भाषितम् ॥ ४४ ॥ उपायोयं समाख्यातस्तव संक्षेपतस्त्विह ॥ यस्मात्परतरो नास्ति हितोपायः शरीरिणाम् ॥ ॥ ४५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यमाहात्म्यवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ७ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ अथार्चनविधिं वक्ष्ये धर्मकेतोरनुत्तमम् ॥ सर्वकामप्रदं पुण्यं विघ्नघ्नं दुरितापहम् ॥ १ ॥ सूर्यमंत्रैः पुरः स्नातो यजेत्तेनैव भास्करम् ॥ यतस्ततः प्रवक्ष्यामि स्नानमादौ समासतः ॥ २ ॥ आचांतस्तमुपालभ्य मुद्रया शुचिशुद्धया ॥ कृत्वा नीराजनं पुत्र संशोध्य च जलं ततः ॥ ३ ॥ स्नानाद्धृदयपूतेन[1] मन्त्रेण मत्कुलोद्वह ॥ उत्थायाचम्य तेनैव वाससी परिधाय च ॥ ४ ॥ द्विराचम्याथ संप्रोक्ष्य तनुं सप्ताक्षरेण च ॥ उत्थायाचम्य तेनैव रवेः कृत्वार्घ्यमेव च ॥ ५ ॥ दत्त्वा तेन जपित्वा तं स्वकं ध्यात्वार्कवद्धृदि ॥ गत्वा चायतनं शुभ्रमार्कमार्की तनुं यजेत् ॥ ६ ॥ पूरकं कुंभकं कृत्वा रेचकं च समाहितः ॥ कृत्वोंकारेण दोषांस्तु हन्यात्कायादिसंभवान् ॥ ७ ॥ वायव्याग्नेयमाहेन्द्रवारुणीभिर्यथाक्रमम् ॥ किल्बिषं वारुणाद्भिश्च हन्यात्सिद्ध्यर्थमात्मनः ॥ ८ ॥ शोषणं दहनं स्तंभं प्लावनं च यथाक्रमात् ॥ वाय्वग्नींद्रजनाख्याभिर्धारणाभिः कृते सति ॥ ९ ॥ ध्यात्वा विशुद्धमात्मानं प्रणमेदर्कमास्थितम् ॥ देहं तेनैव संचिन्त्य पंचभूतमयं परम् ॥ १० ॥ सूक्ष्मं स्थूलं तथाक्षाणि स्वस्थानेषु प्रकल्प्य च ॥ विन्यस्यांगानि खादीनि हृदाद्यानि हृदादिषु ॥ ११ ॥ खस्वाहा हृदयं भानोः खमर्काय शिरस्तथा ॥ उल्का स्वाहा शिखार्कस्य ये च हुं कवचं परम् ॥ खां फडस्त्रं च संहारश्चादितः प्रणवः कृतः ॥ १२ ॥ स पूर्वं प्रणवस्याथो मंत्रकर्मप्रसिद्धये ॥ एभिर्जलं त्रिधा जप्त्वा स्नानद्रव्याणि तेन च ॥ १३ ॥ संप्रोक्ष्य पूजयेत्सूर्यं गंधपुष्पादिभिः शुभैः ॥ ततो मूर्तिषु सर्वासु रात्रावग्नौ प्रपूजयेत् ॥ १४ ॥ प्राक्पश्चिमोदगभ्यग्रां प्रातः सायं निशासु वै ॥ सप्ताक्षरेण सन्मंत्रं ध्यात्वा च पद्मकर्णिकाम् ॥ १५ ॥ आदित्यमंडलान्तस्थं तत्र देहं प्रकल्पयेत् ॥ प्रभामंडलमध्यस्थं ध्यात्वा देहं यथा पुरा ॥ सर्वलक्षणसंपूर्णं सहस्रकिरणोज्ज्वलम् ॥ १६ ॥ रक्तैर्गंधैश्च पुष्पैश्च चरुभिर्बलिभिस्तथा ॥ रक्तचंदनमिश्रैर्वा वस्त्रैरावरणैः शुभैः ॥ १७ ॥ आवाहनादिकर्माणि रक्षां तु हृदयेन च ॥ तच्चित्तश्च सदा कुर्याज्ज्ञात्वा कर्मक्रमं बुधः ॥ १८ ॥ कृत्वा चावाहनं मंत्रैरेकत्र स्थापनं ततः ॥ यावद्यागावसानं तु सान्निध्यं तत्र

१ स्नानादुदयपूतेन मधुना मत्कुलोद्वह–इ० पा० ।

कल्प्य च ॥ १९ ॥ दत्त्वा पाद्यादिकां पूजां शक्त्या वार्घ्यं निवेद्य च ॥ जपित्वा विधिवद्ध्यात्वा ततो देवीं विसर्जयेत् ॥ २० ॥ एष कर्म क्रमः
प्रोक्तः सर्वेषां यजनक्रमात् ॥ प्रवक्ष्यामि जपस्थानं पद्मेशावरणे तथा ॥ २१ ॥ आदित्यं कर्णिकासंस्थं दलेष्वंगानि पूर्वशः ॥ सोमादीन्राहुपर्यं
तान्ग्रहांश्चैवोदगादितः ॥ २२ ॥ मूर्तिमल्लोकपालांश्च क्रमादावरणेष्वथ ॥ तदस्त्राणि च रक्षार्थं स्वमंत्रैः पूजयेत्क्रमात् ॥ २३ ॥ प्रणवैश्चाभिधा
नैश्च चतुर्थ्यां ह्यभियोजितैः ॥ सर्वेषां कथिता मंत्रा मुद्राश्च कथयाम्यतः ॥ २४ ॥ व्योममुद्रा रतिः पद्मा महाश्वेतास्त्रमेव च ॥ पंचमुद्राः
समाख्याताः सर्वकर्मप्रसिद्धये ॥ २५ ॥ उत्तानौ तु करौ कृत्वा अंगुल्यो ग्रथिताः क्रमात् ॥ तर्जनीं यंति यावत्ताः समे वाधोमुखे स्थिते ॥
॥ २६ ॥ तर्जन्यौ मध्यमस्यैव ज्येष्ठाग्रे वानुगोपरि ॥ मुद्रेयं सर्वमुद्राणांव्योम मुद्रेति कीर्तिता ॥ सर्वकर्मसु योगोयं तथा स्थानं प्रकल्पते ॥२७॥
पद्मवत्प्रसृताः सर्वा महाश्वेता रवेः स्मृता ॥ जवसंनिहितो नित्यं रथारूढो रविः स्मृतः ॥ २८ ॥ हस्तावूर्द्धमुखौ कृत्वा वामांगुष्ठेन योजितौ ॥
द्रव्याणां शोधने योज्या रक्षार्थं च विशेषतः ॥ २९ ॥ अनया मुद्रया सर्वं रक्षितं शोधितं भवेत् ॥ अर्घ्यं दत्वा प्रयोक्तव्या पूजांते च विशेषतः ॥
॥ ३० ॥ जपध्यानावसाने च यदीच्छेत्सिद्धिमात्मनः ॥ अनेन विधिना नित्यं जपेदब्दमतंद्रितः ॥ ३१ ॥ स लभेतेप्सितान्कामानिहामुत्र न
संशयः ॥ रोगार्तो मुच्यते रोगाद्धनहीनो धनं लभेत् ॥ ३२ ॥ राज्यभ्रष्टो लभेद्राज्यमपुत्रः पुत्रमाप्नुयात् ॥ प्रज्ञामेधासमृद्धीश्च चिरंजीवति
मानवः ॥ सुरूपां लभते कन्यां कुलीनां पुरुषो ध्रुवम् ॥३३॥ सौभाग्यं स्त्री कुलीनापि कन्या च पुरुषोत्तमम् ॥ अविद्यो लभते विद्यामित्युक्तं
भानुना पुरा ॥ ३४ ॥ नित्ययागः स्मृतो ह्येष धनधान्यसुखावहः ॥ प्रजापशुविवृद्धिश्च निष्कामस्यापि जायते ॥ ३५ ॥ तदेकः स्तूयते स्वर्गे
शब्द्यते च नरोत्तमः ॥ भक्त्या तं पूजयेद्यस्तु नरः पुण्यतरः सदा ॥ ३६ ॥ इह वै कामिकं प्राप्य ततो गच्छेन्मनोः पदम् ॥ द्विजास्तस्य प्रसा
देन तेजसा बुधसन्निभः ॥ ३७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनपं
चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ छ ॥ ॥ वासुदेवउवाच ॥ ॥ नैमित्तिकं ततो वक्ष्ये यज्ज्ञात्वा च समासतः ॥ सप्तम्यां ग्रहणे चैव संक्रांतिषु
विशेषतः ॥ १ ॥ शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां हविर्भुक्त्वैकदा दिवा ॥ सम्यगाचम्य संध्यायां वारुणं प्रणिपत्य च ॥ २ ॥ इंद्रियाणि च संयम्य कृतं ॥ ५७ ॥
ध्यात्वा स्वपेदधः ॥ दर्भशय्यागतो रात्रौ प्रातः स्नातः सुसंयतः ॥३॥ ततः संध्यामुपास्याथ पूर्वोक्तं च मनुं जपेत् ॥ जुहुयाच्च तदा वह्निं सूर्याग्नी
परिकल्प्य च ॥ ४ ॥ सूर्याग्निकरणं वक्ष्ये तर्पणं च समासतः ॥ अर्चनागारमुल्लिख्य प्रविश्यार्च्य जनैर्जनम् ॥ ५ ॥ प्रक्षिप्यास्तीर्य दर्भैश्च

पात्राद्यालभ्य च क्रमात् ॥ पवित्रं द्विकुशं कृत्वा साग्रं प्रादेशसंमितम् ॥ ६ ॥ तेन पात्राणि संप्रोक्ष्य संशोध्याथ विलोक्य च ॥ उदगग्रे स्थिते पात्रे प्रज्वाल्याथोल्मुकेन च ॥ ७ ॥ पर्यग्निकरणं कृत्वा तथाज्योत्यवनं त्रिधा ॥ परिमृज्य स्रुवादींश्च दर्भैः संप्रोक्षयेत्ततः ॥ ॥ ८ ॥ जुहुयात्प्रोक्ष्य तान्वह्नौ तत्रार्कं पूर्ववद्यजेत् ॥ अभूमौ स्थितपात्रेण विष्टरेण तु पाणिना ॥ दानेन यदुशार्दूल नान्तरिक्षे स्थले क्वचित् ॥ ९ ॥ दक्षिणेन स्रुवं गृह्य जुहुयात्पावकं बुधः ॥ हृदयेन क्रियाः सर्वाः कर्तव्याः पूर्वचोदिताः ॥ १० ॥ अर्कादारभ्य संज्ञार्थं दद्यात्तूष्णीं हुतिं स्थितः ॥ वरुणाय शतैर्माघे सप्तम्यां वरुणं यजेत् ॥ ११ ॥ यथाशक्त्या तु विप्रेभ्यः प्रदद्यात्खण्डवेष्टकान् ॥ दद्याच्च दक्षिणां शक्त्या प्राप्नोति याचितं फलम् ॥ १२ ॥ एवं वै फाल्गुने सूर्यं चैत्रे वैशाख एव च ॥ वैशाखे मासि धातारमिंद्रं ज्येष्ठे यजेद्रविम् ॥ १३ ॥ आषाढे श्रावणे मासि नभं भाद्रपदे यमम् ॥ तथाश्वयुजि पर्जन्यं त्वष्टारं कार्तिके यजेत् ॥ १४ ॥ मार्गशीर्षे च मित्रं च पौषे विष्णुं यजेद्यदि ॥ संवत्सरेण यत्प्रोक्तं फलमिष्टं दिनेदिने ॥ तत्सर्वमाप्नुयात्क्षिप्रं भक्त्या श्रद्धान्वितो व्रती ॥ १५ ॥ एवं संवत्सरे पूर्णे कृत्वा वै कांचनं रथम् ॥ सप्तभिर्वाजिभिर्युक्तं नानारत्नोपशोभितम् ॥ १६ ॥ आदित्यप्रतिमां मध्ये शुद्धहेम्ना कृतां शुभाम् ॥ रत्नैरलंकृतां कृत्वा हेमपद्मोपरिस्थिताम् ॥ ॥ १७ ॥ तस्मिन्रथवरे कृत्वा सारथिं चाग्रतः स्थितम् ॥ वृतं द्वादशभिर्विप्रैः क्रमान्मासाधिपात्मभिः ॥ १८ ॥ मध्ये कृत्वा स्वमाचार्यं पूजयित्वा यथाश्रुति ॥ संचिन्त्यादित्यवर्णं वै वस्त्ररत्नादिनार्हयेत् ॥ १९ ॥ एवं मासाधिपान्विप्रान्संपूज्याथ निवेदयेत् ॥ आचार्याय रथं छत्रं ग्रामं गाश्च महीं शुभाम् ॥ २० ॥ अश्वान्मासाधिपेभ्यस्तु द्वादशभ्यो निवेदयेत् ॥ एवं भक्त्या यथाशक्त्या हेमरत्नादिभूषणम् ॥ २१ ॥ दत्त्वा तस्य नमस्कृत्य व्रतं पूर्णं निवेदयेत ॥ अत ऊर्ध्वं न दोषोऽत्र व्रतस्याकरणेष्वपि ॥ २२ ॥ एवमस्त्विति विप्रेन्द्रैः सहाचार्यैः पुनःपुनः ॥ बह्वीश्चैवाशिषो दत्त्वा प्रवदेत्प्रीयतामिति ॥ २३ ॥ आदित्यो येन कामेन त्वया आराधितो व्रतैः ॥ तुभ्यं ददातु तं कामं संपूर्णं भवतु व्रतम् ॥ २४ ॥ आचार्यान्विप्ररूपैस्तु प्रविष्टो भास्करः स्वयम् ॥ दास्यत्येव परं कर्तुमित्युक्तं भानुना स्वयम् ॥ २५ ॥ विप्रेभ्यो गुणवद्भ्यश्च निस्वेभ्यश्च विशेषतः ॥ दीनान्धकृपणेभ्यश्च शक्त्या दत्त्वा च दक्षिणाम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा च व्रतमेतत्समापयेत्॥२६॥ कृत्वैवं सप्तमीमब्दं राजा भवति धार्मिकः ॥ पुरुषः स्त्री भवेद्राज्ञां तादृशामथ वल्लभा॥२७॥ शतयोजनविस्तीर्णं निःसपत्नमकंटकम् ॥ निष्पन्नमण्डलं भुंक्ते साग्रं वर्षशतं सुखी ॥२८॥

वित्तहीनोऽपि यो भक्त्या कृत्वा ताम्रमयं रथम् ॥ दद्याद्व्रतावसाने तु कृत्वा सर्वं यथोदितम् ॥ सोऽशीतियोजनं भुंक्ते विस्तीर्णं मण्डलं नृपः ॥ ॥ २९ ॥ एवं पिष्टमयं योऽपि वित्तहीनः करोति ना ॥ आषष्टियोजनं भुंक्ते दीर्घायुर्नीरुजः सुखी ॥ सूर्यलोके च कल्पांतं यावत्स्थित्वेदमा प्रुयात् ॥ ३० ॥ मनसापि च यो भक्त्या यजेदर्कमतंद्रितः ॥ सर्वावस्थासु सोऽप्यत्र व्याधिभिर्मुच्यते भृशम् ॥ ३१ ॥ आपदो न स्पृशंत्येनं नीहारा इव भास्करम् ॥ किं पुनर्व्रतसंपन्नं भक्तं मंत्रैश्च रक्षितम् ॥ ३२ ॥ यत एवं ततो ज्ञात्वा विधानं कल्पचोदितम् ॥ सुखेन फलसिद्ध्यर्थं कुर्या त्सर्वमशेषतः ॥२३॥ इत्येतत्कथितं सांब पुरा सूर्येण मे शुभम् ॥ कल्पोयं प्रथमे कल्पे सर्वदा गोपितो मया ॥२४॥ अनेन विधिना वत्स विशुद्धे नांतरात्मना ॥ भानुमाराधयेत्क्षिप्रं यदीच्छेत्फलमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ मयास्यैव प्रसादेन प्राप्ताः पुत्राः सहस्रशः ॥ असुरा निर्जिताश्चैव सुराः सर्वे वशीकृताः ॥ ३६ ॥ त्वयाप्ययं गोपितव्यः कल्पः सूर्यस्य संमतः ॥ प्रसादादस्य कल्पस्य सदा सन्निहितो रविः ॥ चक्रेऽस्मिन्निर्जिता येन सुरा सुरनरोरगाः ॥ ३७ ॥ यदिनाधिष्ठितं चक्रमिदं सूर्यांशुभिः स्वयम् ॥ सततं स्यात्प्रभायुक्तं कथमध्याहतं भवेत् ॥ ३८ ॥ अहमेतं जपन्नित्यं यजन्ध्यायंश्च शक्तितः ॥ जातोस्मि सर्वकामानां पूज्यः श्रेष्ठश्च तेजसा ॥ ३९ ॥ त्वमभ्यस्यैव मनसा वाचा वा कर्मणापि वा ॥ कुरुभक्तिमनै नैव विधिना फलसिद्धये ॥ ४० ॥ शृणुयाद्भक्तियुक्तो यो नरः श्रद्धासमन्वितः ॥ विधानमादितः पुत्र सप्तमीं कुरुते च यः ॥ ४१ ॥ सेहं प्राप्या खिलं काममारोग्यं च जयं तथा ॥ भार्गव्या परया युक्तो गच्छेद्वैरोचनं सदः ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सप्तमीमाहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ माघस्य शुक्लपक्षे तु पञ्चम्यां मत्कुलोद्वह ॥ एकभक्तं सदाख्यातं षष्ठ्यां नक्तमुदाहृतम् ॥ १ ॥ सप्तम्यामुपवासं तु केचिदिच्छंति सुव्रत ॥ षष्ठ्यां केचिद्वदंतीह सप्तम्यां पारणं किल ॥ २ ॥ कृतोपवासः षष्ठ्यां तु पूजयेद्भास्करं बुधः ॥ रक्तचन्दनमिश्रैस्तु करवीरैश्च सुव्रत ॥ ३ ॥ गुग्गुलेन महाबाहो संयावेन च सुव्रत ॥ पूजयेद्देवदेवेशं शंकरं भास्करं रविम् ॥ ४ ॥ एवं हि चतुरो मासान्माघादीन्पूजयेद्रविम् ॥ आत्मनश्चापि शुद्ध्यर्थं प्राशनं गोमयस्य च ॥ ५ ॥ स्नानं च गोमयेनेह कर्तव्यं चात्मशुद्धये ॥ ब्राह्मणान्दिव्यभौमांश्च भोजयेच्चापि शक्तितः ॥ ६ ॥ ज्येष्ठादिष्वथ मासेषु श्वेतचन्दन मुच्यते ॥ श्वेतानि चापि पुष्पाणि शुभगन्धान्वितानि वै ॥ ७ ॥ कृष्णागरुस्तथा धूपो नैवेद्यं पायसं स्मृतम् ॥ तेनैव ब्राह्मणांस्तुष्टान्भोजयेच्च

१ यथाशक्त्या-इ० पा० । २ उक्तमंत्रैश्च रक्षितम्-इ० पा० । ३ अतंद्रितः-इ० पा० । ४ अत्र पादपूर्त्यर्थं स इत्यस्य सोलोपः । ५ प्रदेवं शंकर रविम्-इ० पा० ।

महामते ॥ ८॥ प्राशयेत्पञ्चगव्यं तु स्नानं तेनैव पुत्रक ॥ कार्तिकादिषु मासेषु अगस्तिकुसुमैः स्मृतम् ॥ ९ ॥ पूजयेन्नरशार्दूल धूपैश्चैवापराजितैः॥ नैवेद्यं गूडपूपास्तु तथा चेक्षुरसं स्मृतम् ॥ १० ॥ तेनैव ब्राह्मणांस्तात भोजयस्व स्वशक्तितः ॥ कुशोदकं प्राशयेथाः स्नानं च कुरु शुद्धये ॥ ११ ॥ तृतीये पारणस्यांते माघे मासि महामते ॥ भोजनं तत्र दानं च द्विगुणं समुदाहृतम् ॥ १२ ॥ देवदेवस्य पूजा च कर्तव्या शक्तितो बुधैः ॥ रथस्य चापि दानं तु रथयात्रा तु सुव्रत ॥ १३ ॥ व्रतस्य प्राप्तिहेतोर्वै कर्तव्या विभवे सति ॥ दानं स्वर्णरथस्येह यथोक्तं विभवे सति ॥ इत्येषा कथिता पुत्र रथाह्वा सप्तमी शुभा ॥ १४ ॥ महासप्तमी विख्याता महापुण्या महोदया ॥ यामुपोष्य धनं पुत्रान्कीर्तिं विद्यामवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ तथाखिलं कुवलयं चन्द्रेण च समोर्चिषा ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे महासप्तमीव्रतवर्णनं नामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवः शंखचक्रगदाधरः ॥ अन्तर्धानं गतो वीर शांबस्येह प्रपश्यतः ॥ १ ॥ शांबोऽपि कृत्वा विधिवत्सप्तमीं रथसप्तमीम् ॥ आदिभिर्व्याधिभिर्मुक्तो जगामाशु स्वमंदिरम् ॥ २ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ रथयात्रा कथं कार्या रथः कार्यः कथं रवेः ॥ केनेह मर्त्यलोकेषु रथयात्रा प्रवर्तिता ॥ ३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इममर्थं पुरा पृष्टः पद्मयोनिः प्रजापतिः ॥ रुद्रेण कुरु शार्दूल आसीनः कांचने गिरौ ॥ ४ ॥ पद्मासनं पद्मयोनिं सुखासीनं प्रजापतिम् ॥ प्रणम्य शिरसा देवो रुद्रोवाचमुदैरयत् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ य एष भगवान्देवो भास्करो लोकभास्करः ॥ कथमेष भ्रमेद्देवो रथस्थो विमलः सदा ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यथा दिवि भ्रमेत्तात रथारूढो रविः सदा ॥ तथा ते वर्तयिष्येऽहं रथं चास्य त्रिलोचन ॥ ७ ॥ रथेन ह्येकचक्रेण पञ्चारेण त्रिणा[1]भिना ॥ हिरण्मयेन कांतेन अष्टबन्धैकनेमिना ॥८॥ चक्रेण भास्वता चैव दिवि सूर्यः प्रसर्पति ॥ दशयोजनसाहस्रो विस्तारोप्यस्य कथ्यते॥९॥ त्रिगुणा च रथोपस्थादीषा दण्डप्रमाणतः ॥ युगमस्य तु विस्तीर्णमरुणो यत्र सारथिः ॥ १० ॥ प्रासंगः कांचनो दिव्यो युक्तः पवनगैर्हयैः ॥ छन्दोभिर्वाजिरूपैस्तु यतश्चक्रं ततः स्थितैः ॥ ११ ॥ येनासौ पर्यटेद्व्योम्नि भास्वता तु दिवस्पतिः ॥ अथैतानि तु सूर्यस्य प्रत्यंगानि रथस्य तु ॥ १२ ॥ संवत्सरस्यावयवैः कल्पितानि यथाक्रमम् ॥ ना[2]भ्यस्तिस्रस्तु चक्रस्य त्रयः कालाः प्रकीर्तिताः ॥ १३ ॥ आराः पञ्चर्तवस्तस्य नेम्यः षडृतवः स्मृताः ॥ रथवेदी स्मृते तस्य अयने दक्षिणोत्तरे ॥ १४ ॥ मुहूर्ता[3] इषवस्तस्य शम्याश्चास्य कलाः स्मृताः ॥ तस्य काष्ठाः

१ त्रिशोनमनूरुः–इ० पा० । २ नेमयस्तस्य–इ० पा० । ३ अमर्तं बन्धनं तस्य सावाश्चास्य कलाः स्मृताः–इ०पा० ।

स्मृताः कोणा अक्षदंडः क्षणाः स्मृताः ॥ १५ ॥ निमेषाश्चास्य कषाः स्यादीषादंडो लवाः स्मृताः ॥ रात्रिर्वरूथो धर्मोऽस्य ध्वज ऊर्ध्वं प्रति
॥ ५०. ॥ ष्ठितः॥ १६ ॥ युगाक्षिकोटी ते तस्य अर्थकामावुभौ स्मृतौ ॥ अश्वरूपाणि च्छंदांसि वहंते वामतो धुरम् ॥१७॥ गायत्री चैव त्रिष्टुप् च जगत्यनुष्टु अं० ५२
बेव च ॥ पंक्तिश्च बृहती चैव उष्णिगेव तु सप्तमी ॥ १८ ॥ चक्रमक्षनिबद्धं तु ध्रुवे चाक्षः समर्पितः ॥ सहचक्रो भ्रमत्यक्षः स चाक्षो भ्रमति ध्रुवे ॥
॥ १९ ॥ अक्षः सहैव चक्रेण भ्रमतेऽसौ ध्रुवे स्थितः ॥ एवमक्षवशात्तस्य संनिवेशो रथस्य तु ॥ २० ॥ तथा संयोगभावेन संसिद्धो भास्करो
रथः ॥ तेन चासौ रविर्देवो नभः संसर्पते सदा ॥ २१ ॥ युगाक्षकोटिसंबद्धे द्वे रश्मी स्यंदनस्य तु ॥ ध्रुवे ते भ्रमतो रश्मी न चक्रयुगयोस्तु वै ॥
॥ २२ ॥ भ्रमतो मंडलान्यस्य रवेरस्य रथस्य तु ॥ कुलालचक्रवद्याति मण्डलं सर्वतोदिशम् ॥ २३ ॥ युगाक्षकोटी ते तस्य दक्षिणे स्यंदनस्य
तु ॥ ऋग्यजुर्भ्यां गृहीतेन विचक्राश्वेन वै ध्रुवे ॥ २४ ॥ ह्रसेते तस्य रश्मी तु मण्डलेषूत्तरायणे ॥ दक्षिणेऽथ समृद्धे तु भ्रमतो मण्डलानि तु ॥
॥ २५ ॥ युगाक्षकोटी ते तस्य भ्रमेते स्यंदनस्य तु ॥ सक्तासक्तं च भ्रमते मण्डलं सर्वतोदिशम् ॥ २६ ॥ आकृष्येते ध्रुवेणेह समं तिष्ठति
सुव्रत ॥ तदा साभ्यंतरं देवो भ्रमते मंडलानि तु ॥ २७ ॥ ध्रुवेण मुच्यमाने तु पुना रश्मियुगेन वै ॥ तथैव बाह्यतः सूर्यो भ्रमते मंडलानि तु ॥
॥ २८ ॥ अशीतिमंडलशतं काष्ठयोरुभयोरपि ॥ सरथोऽधिष्ठितो देवैर्विभ्रमेदृषिभिः सह ॥ २९ ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च सर्पग्रामणिराक्षसैः ॥
एतैर्वसति वै सूर्ये मासौ द्वौ द्वौ क्रमेण तु ॥ ३० ॥ धातार्यमा पुलस्त्यश्च पुलहश्च प्रजापतिः ॥ खण्डको वासुकिश्चैव सकर्णो रश्मिरेव च ॥३१॥
तुंबुरुर्नारदश्चैव गंधर्वौ गायतां वरौ ॥ क्रतुस्थलाप्सरश्चैव या च सा पुंजिकस्थला ॥ ३२ ॥ ग्रामणीरथकृत्स्नश्च रथौजाश्वतरावुभौ ॥ रक्षोहेतिः
प्रहेतिश्च यातुधानौ च तावुभौ ॥ ३३ ॥ मधुमाधवयोरेष गणो वसति भास्करे ॥ तथा ग्रीष्मौ तु द्वौ मासौ मित्रश्च वरुणश्च ह ॥ ३४ ॥
ऋषिरत्रिर्वशिष्ठश्च तक्षकोऽनंत एव च ॥ मेनका सहजन्या च गंधर्वौ च हहा हूहूः ॥ ३५ ॥ रथस्वनश्च ग्रामण्यौ रथचित्रश्च तावुभौ ॥ पौरु
षेयो वधश्चैव यातुधानौ महाबलौ ॥ ३६ ॥ शुचिशुक्रौ तु द्वौ मासौ वसंत्येते दिवाकरे ॥ इंद्रश्चैवः विवस्वांश्च अंगिरा भृगुरेव च ॥ ३७ ॥
एलापर्णस्तथा सर्पः शंखपालश्च पन्नगाः ॥ प्रम्लोचा दुंदुकाश्चैव गंधर्वौ भानुदर्दुरौ ॥ ३८ ॥ यातुधानौ तथा सर्पस्तथा ग्राम्यश्च तावुभौ ॥ ॥ ५९ ॥
एते नभो नभस्यौ च निवसंति दिवाकरे ॥३९॥ शरद्येते पुनः शुभ्रा निवसंति स्म देवताः ॥ पर्जन्यश्चैव पूषा च भारद्वाजः सगौतमः ॥४०॥

१ चक्रमस्याब्जबंधं तु सन्धिदेशो रथस्य तु–इ० पा० । २ कुलालचक्रवत्तस्य भ्रमंते मंडलानि तु–इ० पा० । ३ रथेनवाह्यतेसूर्यः–इ० पा० ।

चित्रसेनश्च गंधर्वस्तथा वसुरुचिश्चयः ॥ विश्वाची च घृताची च ते उभे पुण्यलक्षणे॥४१॥ नागस्त्वैरावतश्चैव विश्रुतश्च धनंजयः ॥ सेनजिच्च सुषे
णश्च सेनानीर्ग्रामणीस्तथा ॥४२॥ आपो वातश्च द्वावेतौ यातुधानौ प्रकीर्तितौ ॥ वसंत्येते तु वै सूर्ये इषोर्जौ कालपर्ययात्॥४३॥हैमंतिकौ तु द्वौ
मासौ वसंत्येते दिवाकरे ॥ अंशो भगश्च द्वावेतौ कश्यपश्च क्रतुस्तथा॥४४॥ भुजंगश्च महापद्मः सर्पः कर्कोटकस्तथा ॥ आपो वातश्च द्वावेतौ
यातुधानौ प्रकीर्तितौ ॥ ४५ ॥ चित्रांगदश्च गंधर्वोरुणायुश्चैव तावुभौ ॥ सहे चैव सहस्ये च वसंत्येते दिवाकरे ॥ ४६ ॥ पूषा जिष्णुर्जमद
ग्निर्विश्वामित्रस्तथैव च ॥ काद्रवेयौ महानागौ कंबलाश्वतरावुभौ॥४७॥ गन्धर्वो धृतराष्ट्रश्च सूर्यवार्चाश्च तावुभौ ॥ तिलोत्तमा च रंभा च सर्वलोके
च विश्रुते ॥ ४८ ॥ ग्रामणीः सेनजिच्चैव सत्यजिच्च महातपाः ॥ ब्रह्मोपेतश्च वै रक्षो यज्ञो यज्ञस्तथैव च ॥ एते तपस्तपस्ये च निवसंति दिवा
करे ॥ ४९ ॥ अन्येऽपि ये मंदेहा राक्षसाधिपतयो देवदेवगुह्यतमस्य रक्षार्थं सकलदेवैरस्मदादिभिः संनियुक्तास्तान्भवते कथयामि ॥ ५० ॥
॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ वद ब्रह्मन्कथां दिव्यां यामहं प्रष्टुमागतः ॥ तामेव विस्तरेणैव कथयाशु मम प्रभो ॥ ५१ ॥ दिविष्ठं भास्करं दृष्ट्वा नमे
त्केन विधानतः ॥ किं फलं तस्य वा देव समाप्ते भवति कर्मणि ॥ ५२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु रुद्र समासेन भास्करस्य नतिक्रियाम् ॥ यां
कृत्वा रोगदुःखार्ता मुच्यंते पापसंचयात् ॥ ५३ ॥ स्थंडिले मंडलं कृत्वा द्वादशांगुलमानतः ॥ सद्यो गोमयलिप्ते च तत्रैवावाहयेद्रविम् ॥ ५४ ॥
पूजयित्वा गणेशादीन्वासुदेवं च सात्यकिम् ॥ सत्यभामां तथा लक्ष्मीमुमां देवीं च शंकरम् ॥ ५५ ॥ मंडलस्य समीपस्थान्पूर्वोक्तान्वेदमंत्रवित् ॥
ततः प्रदक्षिणीकृत्य दंडवत्प्रणमेत्सकृत् ॥ ५६ ॥ शतं सहस्रमयुतं लक्षं वा निजपापतः ॥ दृष्ट्वा शार्क्किं प्रणम्याथ सदा संयतमानसः ॥ ५७ ॥
विप्राय दक्षिणां दद्यान्निरुच्छ्वासः समाहितः ॥ रक्तिके च हिरण्यस्य शतमात्रे सहस्रके ॥ ५८ ॥ माषकाणां चतुष्कं चायुतं दशगुणं दिशेत् ॥
दक्षे दशगुणं प्रोक्तं दद्याद्रोगविमुक्तये ॥ ५९ ॥ एवं कृते विरूपाक्ष सर्वरोगाद्विमुच्यते ॥ इदं रहस्यं परमं शृणुयाद्यो हि मानवः ॥ ६० ॥ तस्य
रोगा विनश्यंति मार्तंडस्य प्रसादतः ॥ अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि यच्चापृष्टमुमापते ॥ तच्छृणुष्व मया प्रोक्तं रथयन्तृनियामकम् ॥ ६१ ॥ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यपूजावर्णनं नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥छ॥ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तत्रारुणो मया पूर्वं सारथ्ये सन्नियोजितः ॥ इंद्रेण माठरो नाम वायुना कल्मषेण तु ॥ १ ॥ वैनतेयेन तार्क्ष्योपरि विमलो

१ ग्रामणीर्वातजिच्चैव सत्यजिच्च महाबली–इ० पा० ।

नखतुंडप्रहरणः पुरोगामी नियुक्त इति ॥ कालेन दंडो महादंडायुधो भवता शेषा महागणाधिपाः ॥ २ ॥ वैशाखेन राज्ञा वसुभिदायुधांगा
रिकौ द्वौ अग्निना पिंगलः ॥ संयंता महादंडायुधो भवता शेषो महागणाधिपः ॥ ३ ॥ हस्तो यमेन पाशहस्तोंबुपतिना समिन्धनः ॥ अलका
धिपतिना विष्णुः ॥ ४ ॥ अश्विभ्यां कालोपकालौ वाक्षप्रधानकौ ॥ नरनारायणाभ्यां क्षारौ धारौ धिषणकृष्णौ ॥ ५ ॥ वैराजशंखपालपर्ज
न्यरजसां दिशासु विदिशासु दिशां पालनं विश्वेदेवा ददुः ॥ ६ ॥ सप्तैतालोकमातरः सर्वमरुतोऽददन् ॥ ओंकारो वषट्कारो वेदनिस्वनः
पिनाकी विनायकः शेषोऽनन्तो वासुकिश्च नागसहस्रेगात्मतुल्येनादित्यस्य रथमनुयांति ॥ ७ ॥ गायत्री सावित्री रथे स्थिते उभे
संध्ये सदा सा देवता या रविमडलं नोपैति ॥ भगवंतं सहस्रकिरणमवलंबितुम् ॥८॥ एतद्वै सर्वदैवत्यं मंडलं ब्रह्मवादिनं ब्रह्मयज्ञवादिनीं यज्ञः ॥
भगवद्भक्तानां परमादित्योयं विष्णुर्महेश्वराणां महेश्वरः ॥ ९ ॥ स्थानाभिमानिनो ह्येते सदा वै वृषभध्वज ॥ सूर्यमाप्याययंत्येते तेजसां
तेज उत्तमम् ॥ १० ॥ ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु स्तुवंते ऋषयो रविम् ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव गीतनृत्यैरुपासते ॥ ११ ॥ वियद्भ्रमणतो रक्षां कुर्वंति
स्म इषुग्रहम् ॥ सर्पा वहंति वै सूर्यं यातुधानास्तु यांति च ॥ १२ ॥ वालखिल्या नमंत्येतं[2] परिचार्योदयाद्रविम् ॥ दिवस्पतिः स्वभूश्चोभौ
अग्रगौ योजनस्य तु ॥ १३ ॥ भर्गोऽथ दक्षिणे पार्श्वे कंजजो वामतः स्थितः ॥ सर्वे ते पृष्ठगा ज्ञेया ग्रहा लोकेषु पूजिताः ॥ १४ ॥ उपरागशिखी
चोभावग्रतो नात्र संशयः ॥ मनुष्यधर्मा दक्षिणत उत्तरेण प्रचेतसः ॥ १५ ॥ संभवंति तथा कृष्ण उभावेतौ सदाग्रगौ ॥ वामेन वीतिहोत्रस्तु
पृष्ठतस्तु हरिः सदा॥१६॥ रथपीठे क्षमा ज्ञेया अंतराले·नभस्तथा ॥ आश्रित्य रथजां कांतिं खं दिवः समयः स्थितः॥१७॥ ध्वजो दंडश्च विज्ञेयो
ध्वजाग्रे वृष एव च ॥ ऋद्धिर्वृद्धिस्तथा श्रीश्च पताका पार्वतीप्रिय ॥१८॥ ध्वजदंडाग्रे गरुडस्तदग्रे वरुणालयः॥ मैनाकश्छत्रदंडस्तु हिमवांश्छत्र
मुच्यते ॥ १९ ॥ केचिदेवं वदंतीह लोकेचान्ये महामते ॥ छत्रदंडस्तथा क्लेशः क्लेशं छत्रं विदुर्बुधाः ॥ २० ॥ एतेषामेव देवानां यथा वीर्यं तथा
तपः ॥ यथायोग्यं तथा सत्त्वं यथा सत्त्वं तथा बलम् ॥२१ ॥ तथा तपत्यसौ सूर्यस्तेषां सिद्धः स्वतेजसा ॥ एते तपंति वर्षंति यांति विश्वं सृजंति
च ॥ २२ ॥ भूतानामशुभं कर्म व्यपोहंति च कीर्तिताः ॥ एते सहैव सूर्येण भ्रमंते सानुगा दिवि ॥ २३ ॥ तपंतश्च जपंतश्च ह्लादयंतश्च वै द्विजाः ॥ ॥ ६० ॥
गोपायंति स्म भूतानि इह ते ह्यनुकंपया ॥ २४ ॥ प्रीणाति देवानमृतेन सूर्यः सोमेन सूक्तेन विवर्धयित्वा ॥ शुक्लेन पूर्णां दिवसक्रमेण तं कृष्णपक्षे

१ उन्नयन्ति–इ० पा० । २ चोपैति–इ० पा० । ३ नयंत्यस्तम्—इ० पा० ।

विबुधाः पिबंति ॥ २५ ॥ पीतं हि सोमं द्विकलावशेषं कृष्णे तु पक्षे रुचिभिर्ज्वलंतम् ॥ सुधामृतं तत्पितरः पिबंति ऊर्जाश्च सौम्याश्च तथैव
कल्पाः ॥ २६ ॥ सूर्येण गोभिश्च समृद्धिताभिरद्भिः पुनश्चैव समुज्झिताभिः ॥ तथौषधीभिः सततं पिबंति अत्यंतपानेन क्षुधा जयंति ॥ २७ ॥
मासार्धतृप्तिस्तु मताभिरद्भिर्मासेन तृप्तिः स्वधया पितॄणाम् ॥ अन्नेन शश्वद्विदधाति मर्त्यं त्वयं जगच्चैव बिभर्ति गोभिः ॥ २८ ॥ अहोरात्रं रथेना
सावेकचक्रेण वै भ्रमन् ॥ सप्तद्वीपसमुद्रांतं सप्तभिश्च हयैः सह ॥ २९॥ छन्दोभिर्वाजिरूपैस्तैर्यतश्चक्रं ततः स्थितैः ॥ कामरूपैः सकृद्युक्तैरंतरस्थैर्म
नोजवैः ॥ ३० ॥ हरिभिरव्ययैर्वश्यैः क्षुधाश्रमविवर्जितैः ॥ द्व्यशीतिमंडलशतमीहंत्यब्देन वै हयाः ॥ ३१ ॥ बाह्यतोऽभ्यंतरं चैव मंडलं दिवस
क्रमात् ॥ कल्पादौ संप्रयुक्तास्ते वहंत्याभूतसंप्लवम् ॥३२॥ आवृता वालखिल्यैस्तैर्भ्रमंति तान्यहानि तु ॥ ग्रथितैः स्वैर्वचोभिस्तु स्तूयमानो मह
र्षिभिः ॥ ३३ ॥ सेव्यते नृत्यगीतैश्च गंधर्वैरप्सरोगणैः ॥ पतंगः पतगैरश्वैर्वसते भ्रमयन्दिवि ॥३४॥ वीथ्याश्रयया विचरते नक्षत्राणि यथा शशी ॥
मध्यगश्चामरावत्यां यदा भवति भास्करः ॥ ३५ ॥ वैवस्वते संयमने उत्तिष्ठन्दृश्यते तदा ॥ सुखायामर्धरात्रं तु विभायामस्तमेति च ॥ ३६ ॥
वैवस्वते संयमने मध्यमस्तु रविर्यदा ॥ सुखायामथ वारुण्यामुत्तिष्ठन्दृश्यते तदा ॥ ३७ ॥ रात्र्यर्धं चामरावत्यामस्तमेति यमस्य वै ॥ सोमपुर्यां
विभायां तु मध्यगश्चार्यमा यदा ॥ ३८ ॥ माहेन्द्रस्यामरावत्यामुत्तिष्ठति दिवाकरः ॥ अर्धरात्रं संयमने वारुण्यामस्तमेति च ॥ ३९ ॥ एवं चतुर्षु
पार्श्वेषु मेरोः कुर्वन्प्रदक्षिणम् ॥ उदयास्तमने चासावुत्तिष्ठति पुनःपुनः ॥४०॥ पूर्वाह्णे चापराह्णे च द्वौ द्वौ देवालयौ पुनः ॥ तपत्येकं तु मध्याह्ने
ताभिरेव गभस्तिभिः ॥ ४१ ॥ उदितो वर्धमानाभिरामध्याह्नात्तपेद्रविः ॥ ततः परं ह्रसंतीभिर्गोभिरस्तं नियच्छति ॥ ४२ ॥ यत्रोद्यन्दृश्यते
सूर्यः स तेषामुदयः स्मृतः ॥ प्रणाशं गच्छते यत्र स तेषामस्तमुच्यते ॥ ४३ ॥ एवं पुष्करमध्येन तदा सर्पति भास्करः ॥ त्रिंशद्भागं तु मेदिन्या
मुहूर्तेन स गच्छति ॥ ४४ ॥ योजनाग्रेण संख्यां तु मुहूर्तस्य निबोध मे ॥ पूर्णं शतसहस्राणां सहस्रं तु त्रिलोचन ॥ ४५ ॥ पंचाशच्च तथाल्पानि
सहस्राण्यधिकानि तु ॥ मौहूर्तिकी गतिर्ह्येषा सूर्यस्य तु विधीयते ॥ ४६ ॥ योजनानां सहस्रे द्वे द्वे शते द्वे च योजने ॥ निमेषांतरमात्रेण दिवि
सूर्यः प्रसर्पति ॥४७॥ स शीघ्रमेव पर्येति भास्करोऽलातचक्रवत् ॥ भ्रमन्वै भ्रममाणेषु ऋक्षेषु विचरत्यसौ ॥४८॥ इन्द्रः पूजयते सूर्यमुत्तिष्ठंतं दिने
दिने ॥ मध्याह्ने च यमः पश्चादस्तं यांतमपां पतिः ॥४९॥ सोमस्तथार्धरात्रे तु सदा पूजयते रविम् ॥ विष्णुर्भवानहं रुद्रः पूजयाम निशाक्षये ॥५०॥

१ संरक्षाम्–इ० पा० । २ त्रिंशच्छतसहस्राणाम्–इ० पा० । ३ पूजयति–इ०, पूजयामः–इ० च पा० ।

एवमग्निर्निर्ऋतिश्च वायुरीशान एव च ॥ पूजयंति क्रमेणैव भ्रममाणं दिवाकरम्॥श्रेयोर्थं देवशार्दूल सर्वे ब्रह्मादयः सुराः ॥५१॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि रथसप्तमीकल्पे सूर्यगतिवर्णनं नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५३॥ ॥छ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ अहो हंसस्य माहात्म्यं वर्णितं भवतेदृशम् ॥ कथ्यतां पुनरेवेदं माहात्म्यं भास्करस्य तु ॥१॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ आदित्यमंत्रमखिलं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ भवत्यस्माज्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥२॥ रुद्रेंद्रोपेंद्रचंद्राणां विप्रेंद्रत्रिदिवौकसाम् ॥ महाद्युतिमतां कृत्स्नं तेजो यत्सार्वलौकिकम् ॥ ॥३॥ सर्वात्मा सर्वलोकेशो देवदेवः प्रजापतिः ॥ सूर्य एष त्रिलोकस्य मूलं परमदैवतम् ॥ ४ ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठति ॥ आदित्याज्जायते वृष्टिर्वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः॥५॥सूर्यात्प्रसूयते सर्वं तत्र चैव प्रलीयते ॥ भावाभावौ हि लोकानामादित्यान्निःसृतौ पुरा ॥ ६ ॥ एतत्तु ध्यानिनां ध्यानं मोक्षं चाप्येष मोक्षिणाम् ॥ अत्र गच्छंति निर्वाणं जायंतेऽस्मात्पुनः प्रजाः॥७॥क्षणा मुहूर्ता दिवसा निशाः पक्षाश्च नित्यशः॥मासाः संवत्सराश्चैव ऋतवोऽथ युगानि च॥८॥ सदादित्यादृते ह्येषा कालसंख्या न विद्यते ॥कालादृते न नियमो नाग्निर्न हवनक्रिया ॥ ९ ॥ ऋतूनामविभागाच्च पुष्पमूलफलं कुतः ॥ कुतः सस्यविनिष्पत्तिस्तृणौषधिगणाः कुतः ॥१०॥ अभावो व्यवहाराणां जंतूनां दिवि चेह च ॥ जगत्प्रतपनमृते भास्करं वारितस्करम् ॥ ११ ॥ नावृष्ट्या तपते सूर्यो नावृष्ट्या परिविश्यते ॥ नावृष्ट्या विकृतिं धत्ते वारिणा दीप्यते रविः ॥ १२ ॥ वसंते कपिलः सूर्यो ग्रीष्मे कांचनसप्रभः ॥ श्वेतो वर्णेन वर्षासु पांडुः शरदि भास्करः ॥ १३ ॥ हेमंते ताम्रवर्णस्तु शिशिरे लोहितो रविः॥ इति वर्णाः समाख्याताःशृणु वर्णफलं हर ॥१४॥ कृष्णो भयाय जगतस्ताम्रः सेनापतिं विनाशयति ॥ पीतो नरेंद्रपुत्रं श्वेतस्तु पुरोहितं हंति ॥ १५ ॥ चित्रोथ वापि धूम्रो रवी रश्मिव्याकुलं करोत्युच्चैः ॥ तस्करशस्त्रनिपातैर्यदि न सलिलमाशु पातयति ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि रथसप्तमीकल्पे सूर्यमहिमवर्णनं नाम चतुष्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५४ ॥ छ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥रथयात्रा कथं कार्या भास्करस्येह मानवैः ॥ फलं च किं भवेत्तेषां यात्रां कुर्वंति ये रवेः ॥ १ ॥ विधिना केन कर्तव्या कस्मिन्काले सुरोत्तम ॥ कथं च भ्रामयेद्देवं रथारूढं दिवाकरम् ॥ २ ॥ देवस्य ये रथं भक्त्या भ्रामयंति वहंति च ॥ तेषां च किं फलं प्रोक्तं ये च नृत्यकरा नराः ॥ ३ ॥ भ्रमन्ति ये च देवेन नृत्यगीतपरायणाः ॥ प्रजागरं च कुर्वंति भक्त्या श्रद्धासमन्विताः ॥ ४ ॥ तेषां च किं फलं प्रोक्तं रथं यच्छंति ये रवेः ॥ बलिं भक्तं च ये भक्त्या

१ विश्वम्–इ० पा० । २ नाग्नेर्विहरणक्रिया–इ० पा० । ३ ऋतुनामविभागश्च–इ० पा० । ४ स्वापजागरणाः कुतः–इ० पा० । ५ नराः–इ० पा० । ६ गर्ये न नभसि स्थितम्–इ० पा० । ७ गच्छंति–इ० पा० ।

दिशंत्याहिकभोजनम् ॥ ५ ॥ एतन्मे ब्रूहि निखिलं सुरज्येष्ठ सविस्तरम् ॥ लोकानां श्रेयसे देव परं कौतूहलं हि मे ॥ ६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
साधु पृष्टोऽस्मि भूतेश गणेशोसि त्रिलोचन ॥ शृणुष्वैकमना वच्मि यथाप्रश्नं सविस्तरम् ॥ ७ ॥ देवस्य रथयात्रेयं भास्करस्य महात्मनः ॥
इंद्रोत्सवस्तथा रुद्र मया ह्येतौ प्रकीर्तितौ ॥ ८ ॥ मर्त्यलोके शांतिहेतोर्लोकानां लोकपूजित ॥ प्रवर्तिताबुभौ यस्मिन्देशे देवमहोत्सवौ ॥ ९ ॥
न तत्रोपद्रवाः संति राजतस्करसंभवाः ॥ तस्मात्कार्याविमौ भक्त्या दुर्भिक्षस्येह शांतये ॥ १० ॥ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मासि भाद्रपदे हर ॥ घृतेना
भ्यंगयेद्देवं पंचपूतांगजेन वै ॥ ११ ॥ अभ्यंगयेद्धहेशं यः सर्षपैः श्रद्धयान्वितः ॥ दिने दिने जगन्नाथं प्रविष्टं वर्णके रविम् ॥ १२ ॥ स गच्छेद्यानमा
रूढो गैरिकं किंकिणीकृतम् ॥ वैश्वानरपुरं दिव्यं गंधर्वाप्सरशोभितम् ॥ १३ ॥ शाल्योदनं खंडमिश्रं वज्रं वज्रसमन्वितम् ॥ वर्णभक्तं प्रयच्छेद्वै भास्क
राय दिनेदिने ॥ १४ ॥ आरूढः स विमानं तु ज्वालामालाकुलं शुभम् ॥ गच्छेन्मम पुरं देव स्तूयमानो महर्षिभिः ॥ १५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
भास्कराय नरैः शिव ॥ वर्णभक्तं प्रदातव्यं प्रविष्टस्येह वर्णकम् ॥ १६ ॥ घृतपूर्णं खंडवेष्टं कासारं मोदकं पयः ॥ दध्योदनं पायसं च संयावं गुड
पूपकान् ॥ १७ ॥ ये प्रयच्छंति देवस्य भास्करस्येह वर्णकम् ॥ ते गच्छंति न संदेहो नरा वै मंदिरं मम ॥ १८ ॥ अहन्यहनि यो भक्त्या भास्क
राय प्रयच्छति ॥ अभ्यंगाय घृतं देयं स याति परमां गतिम् ॥ १९ ॥ तथा यो वर्णभक्तं च अहन्यहनि भक्तितः ॥ स प्राप्येह शुभान्कामान्ग
च्छेत्स भवसालयम् ॥ २० ॥ चूर्णमुद्वर्तनायेह यः प्रयच्छेच्छुभं रवेः ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥ २१ ॥ ततस्तं स्नापयेद्देवं
पौषे मासि विधानतः ॥ सप्तम्यां शुक्लपक्षस्य शृणुष्वैकमनास्तथा ॥ २२ ॥ तीर्थोदकमुपानीय अन्यद्वाथ जलं शुभम् ॥ वेदोक्तेन विधानेन
प्रतिमां स्थापयेद्बुधः ॥ २३ ॥ यजेद्धि तीर्थनामानि मनसा संस्मरन्बुधः ॥ प्रयागं पुष्करं देवं कुरुक्षेत्रं च नैमिषम् ॥ २४ ॥ पृथूदकं चंद्रभागां
शोणं गोकर्णमेव च ॥ ब्रह्मावर्तं कुशावर्तं विल्वकं नीलपर्वतम् ॥ २५ ॥ गंगाद्वारं तथा पुण्यं गंगासागरमेव च ॥ कालप्रियं मित्रवनं शुंडीरस्वामिनं
तथा ॥ २६ ॥ चक्रतीर्थं तथा पुण्यं रामतीर्थं तथा शिवम् ॥ वितस्ता हर्षपंथा वै तथा वै देविका स्मृता ॥ २७ ॥ गंगा सरस्वती सिंधुश्चंद्रभागा सन
र्मदा ॥ विपाशा यमुना तापी शिवा वेत्रवती तथा ॥ २८ ॥ गोदावरी पयोष्णी च कृष्णा वेण्या तथा नदी ॥ शतरुद्रा पुष्करिणी कौशिकी
सरयूस्तथा ॥ २९ ॥ तथान्ये सागराश्चैव सांनिध्यं कल्पयंतु वै ॥ तथाश्रमाः पुण्यतमा दिव्यान्यायतनानि च ॥ ३० ॥ एवं स्नानविधिं कृत्वा अर्च
यित्वा प्रणम्य च ॥ धूपमर्घ्यं प्रदत्त्वा तु प्रतिमामधिवासयेत् ॥ ३१ ॥ त्रिरात्रं सप्तरात्रं वा मासं मासार्धमेव च ॥ स्थितं स्नानगृहे देवं पूजयेद्भक्ति

तो नरः ॥ ३२ ॥ चत्वरे लेपयेद्वेदिं चतुरस्रां शुभे कृताम् ॥ चतुर्दिशं श्वेतकुंभैर्वितानवरशोभिताम् ॥३३॥ कृष्णपक्षे तु माघस्य सप्तम्यां त्रिपुरां
तक ॥ कृत्वाग्निकार्यं विधिवत्कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ३४ ॥ शंखभेरीनिनादैस्तु ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥ पुण्याहघोषैर्विविधैर्ब्राह्मणान्स्वस्ति
वाच्य च ॥ ३५ ॥ ततोऽस्य परया भक्त्या सूर्यस्य परमात्मनः ॥ रथेन दर्शनीयेन किंकिणीजालमालिना ॥ सूर्यञ्च भ्रामयेद्देवं महोत्सवपुरः
सरम् ॥ ३६ ॥ शुक्लपक्षे तु माघस्य रथमारोपयेद्रविम् ॥ कृत्वाग्निहोमं विधिवत्तथा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ३७ ॥ प्रीणयित्वा जनं सर्वं दक्षिणाभोजना
दिना ॥ प्रपूज्य ब्राह्मणान्दिव्यान्भौमांश्चापि सुवाचकान् ॥ ३८ ॥ इतिहासपुराणाभ्यां वाचको ब्राह्मणोत्तमः ॥ ततो देवश्च इष्टश्च संपूज्यो यत्नत
स्तदा ॥ ३९ ॥ माघस्य शुक्लपक्षस्य पंचम्यामेकभक्तकम् ॥ अयाचितं चतुर्थ्यां तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४० ॥ सप्तम्यामुपवासं तु आश्र
माद्रोपयेद्रथम् ॥ अग्निकार्यं तु वै कृत्वा रथस्य पुरतः शिव ॥ ४१ ॥ षष्ठ्यां च रात्रौ भूतेश रथस्येहाधिवासनम् ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु दिव्या
न्भौमांश्च वाचकान् ॥ ४२ ॥ रथमारोपयेद्देवं सप्तम्यां भूतभावनम् ॥ सितायां माघमासे तु तस्य देवालयाग्रतः ॥ ४३ ॥ तत्रस्थस्यैव देवस्य कुर्या
द्रात्रौ प्रजागरम् ॥ नानाविधैः प्रेक्षणकैर्दीपवृक्षोपशोभितैः ॥ ४४ ॥ शंखतूर्यनिनादैश्च ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥ कुर्यात्प्रजागरं भक्त्या देवस्य पुरतो
निशि ॥ ४५ ॥ ततोऽष्टम्यां च यत्नेन देवं रथगतं नयेत् ॥ नगरस्योत्तरं द्वारं शंखभेरीनिनादितम् ॥ ४६ ॥ ततः पूर्वं दक्षिणं च द्वारं चापि तथा
परम् ॥ एवं हि क्रियमाणायां यात्रायां वत्सरावधौ ॥ ४७ ॥ मानवाः सुखमेधंते राजा जयति चाहितान् ॥ नीरुजश्च जनाः सर्वे गवां शांतिर्भवे
त्तथा ॥ ४८ ॥ कर्तारश्चापि यात्रायाः स्वर्गभाजो भवंति हि ॥ वोढारश्च तथा वत्स सूर्यलोकं व्रजंति वै ॥ ४९ ॥ ॥ रुद्र उवाच ॥ ॥ कथं संचा
ल्यते ब्रह्मन्स्थापिता प्रतिमा सकृत् ॥ एतन्मे वद देवेश सुमहान्संशयो हि मे ॥ ५० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पूर्वमेव सहस्रांशोर्यानहेतोर्महात्मनः ॥
संवत्सरस्यावयवैः कल्पितोऽस्य रथो मया ॥ ५१ सर्वेषां तु रथानां वै स रथः प्रथमः स्मृतः ॥ तं दृष्ट्वा तु ततस्त्वन्ये स्यंदना विश्वकर्मणा ॥५२॥
कल्पिताः सर्वदेवानां सोमादीनामनेकशः ॥ विश्वकर्मकृतं प्राप्य रथं देवेन पुत्रक ॥५३॥ पूजार्थमात्मनो दत्तं मनवे सत्कुलोद्वह ॥ मनुनेक्ष्वाकवे दत्तं
मर्त्यैः संपूज्यतां रविः ॥ ५४ ॥ अतस्तु रथयानेन चालनं[2] विहितं रवेः ॥ तस्मान्न चालने दोषः सवितुश्चल एव सः ॥ ५५ ॥ यस्माद्रथेन पर्येति
भास्करः पृथिवीमिमाम् ॥ गच्छन्न दृश्यते चैतन्मंडलं सवितुस्तथा ॥ ५६ ॥ अदृष्टं चलते यस्मात्तस्माद्वै पार्वतीप्रिय ॥ तदेवं रथयात्रासु दृष्टं

१ कथितः–इ० पा० । २ वाहनम्–इ० पा० ।

भानोर्मनीषिभिः ॥ ५७ ॥ अन्येषां चालनं नेष्टं देवानां पार्वतीप्रिय ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां स्थापितानां विधानतः ॥ ५८ ॥ तस्माद्रथेन देवस्य यात्रा कार्या विधानतः ॥ प्रजानामिह शांत्यर्थं प्रतिसंवत्सरं सदा ॥ ५९ ॥ कांचनो वाथ रौप्यो वा दृढदारुमयोऽपि वा ॥ दृढाक्षयुगचक्रश्च रथः कार्यः सुयंत्रितः ॥ ६० ॥ तस्मिन्रथवरे श्रेष्ठे कल्पिते सुमनोरमे ॥ आरोप्य प्रतिमां यत्नाद्योजयेद्वाजिनः शुभान् ॥ ६१ ॥ हारिल्लक्षणसंपन्नान्सुमुखान्वशवर्तिनः॥कुंकुमेन समालब्धांश्चामरस्रग्विभूषितान् ॥ ६२ ॥ सदश्वान्योजयित्वा तु रथस्यार्घ्यं प्रदाय च ॥ विबुधान्पूजयित्वा तु धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ ६३ ॥ आहारैर्विविधैश्चापि भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ दीनांधकृपणादींश्च सर्वान्संतर्प्य शक्तितः ॥ ६४ ॥ न कंचिद्विमुखं कुर्यादुत्तमाधममध्यमम् ॥ सूर्यक्रतौ तु वितते एवमाहुर्मनीषिणः ॥ ६५ ॥ यश्चिंतयति भग्नाशः क्षुधावातप्रपीडितः ॥ अदातुर्हि पितॄंस्तेन स्वर्गस्थानपि पातयेत् ॥ ६६ ॥ यज्ञश्च दक्षिणाहीनः सवितुर्न प्रशस्यते ॥ तस्मान्नानाविधैः कामैर्भक्ष्यलेह्यसमन्वितैः ॥ ६७ ॥ पूजयित्वा जनं सर्वमिममुच्चारयेन्मनुम् ॥ बलिं गृह्णंतु मे देवा आदित्या वसवस्तथा ॥६८॥ मरुतोथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥ असुरा यातुधानाश्च रथस्था यास्तु देवताः ॥ ६९ ॥ दिग्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥ जगतः स्वस्ति कुर्वंतु ये च दिव्या महर्षयः ॥ ७० ॥ मा विघ्नं मा च मे पापं मा च मे परिपंथिनः ॥ सौम्या भवंतु तृप्ताश्च देवा भूतगणास्तथा ॥ ७१ ॥ वामदेव्यैः पवित्रैश्च मानस्तोकरथंतरैः ॥ आकृष्णेन रजसा ऋचमेकामुदाहरेत् ॥ ७२ ॥ ततः पुण्याहशब्देन कृतवादित्रनिःस्वनैः ॥ रथक्रमणकं कुर्याद्वर्त्मना सुसमेन तु ॥ पुरुषैश्चापि वोढव्यः सूर्यभक्तिसमन्वितैः ॥ ७३ ॥ सुकृतैः प्रग्रहैर्दांतैर्बलीवर्दैरथापि वा ॥ यथा पर्यटनं च स्याद्विषमे पथि गच्छतः ॥ ७४ ॥ उपवासस्थितैर्विप्रैर्दिव्यैर्भौमैश्च सुव्रतैः ॥ त्रिंशद्भिः षोडशैर्वापि प्रतिमां भास्करस्य तु॥७५॥ स्थानात्प्रचाल्य वै रुद्र रथमारोपयेच्छनैः॥ राज्ञी च निक्षुभा रुद्र भार्ये तस्य महात्मनः ॥ ७६ ॥ शनैरारोपयेद्रुद्र उभयोः पार्श्वयो रथे ॥ निक्षुभां दक्षिणे पार्श्वे राज्ञीं चाप्युत्तरे तथा ॥ ७७ ॥ द्वावेव ब्राह्मणौ तस्मिन्दिव्यो भौमश्च पार्श्वयोः॥ब्रह्मकल्पस्तथा भौमः कूबरस्योपरि स्थितः॥७८॥ गरुडं पृष्ठतश्चास्य वल्गमानं प्रकल्पयेत्॥आतपत्रं तथा श्वेतं स्वर्णदंडमनौपमम्॥७९॥ सुवर्णबिंदुभिश्चित्रं मणिमुक्ताफलोज्ज्वलम् ॥ ततस्त्विन्द्रधनुःप्रख्यं स्वर्णदंडमथाव्रणम् ॥ ८० ॥ ध्वजं प्रकल्पयेत्तस्य पताकाभिरलंकृतम् ॥ भूतेश नानावर्णाभिस्सप्तभिः कामनाशन॥८१॥ ध्वजोपरिचरं व्योम अरुणाधिष्ठितं भवेत् ॥ रथतुंडगतान्विप्रान्नयेद्रथवरं रवेः ॥८२॥सारथ्यं रुद्र कुर्याद्वै

१ यत्नतः–इ० पा० । २ प्रीणयित्वा–इ० पा० । ३ यातुधानाद्याः–इ० पा० । ४ सुग्रहैः–इ० पा० । ५ परम्–इ० पा० ।

श्रेयोऽर्थमात्मनः सदा ॥ नारुहेत रथेऽश्रद्धो यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥८३॥ रथमारोहतस्तस्य क्षयं गच्छति संततिः ॥ स रथो देवदेवस्य वोढव्यो
ब्राह्मणैः सदा ॥८४॥ क्षत्रियैश्चापि वैश्यैश्च न तु शूद्रैः कदाचन ॥ ये त्वन्यदेवताभक्ता ये च मद्यप्रवर्तकाः॥८५॥नैतैः शूद्रैश्च वोढव्य इतरैस्तु सदो
ह्यते ॥ उपवासव्रतोपेतैर्वोढव्यः पार्वतीप्रिय ॥ ८६ ॥ स्वस्थानाच्चलितो रुद्र पूर्वद्वारं व्रजेत वै ॥ दिनमेकं वसेत्तत्र पूज्यमानो नृपेण वै ॥ ८७ ॥
नानाविधैः प्रेक्षणकैः पुराणश्रवणेन च ॥ नानाविधैर्ब्रह्मघोषैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ ८८ ॥ स्थित्वा तु तत्राष्टम्यंतं नवम्यां चलते पुनः ॥ व्रजेत
दक्षिणं द्वारं नगरस्य त्रिलोचन ॥ ८९ ॥ तत्रापि दिनमेकं तु तिष्ठतेंधकसूदन ॥ स्थितेत्र तैः पूज्यमानो यथा राज्ञा तथा नृपैः ॥९०॥ तस्मादपि
चलेद्रुद्र द्वारं पश्चात्ततोत्तरम् ॥ तत्रापि पूज्यः शूद्रैस्तु[1] विधिवत्प्रियदर्शन ॥९१॥ तस्माच्च चलते रुद्र व्रजेन्मध्यं पुरस्य तु ॥ तत्रस्थं पूजयंति स्म
ब्राह्मणाः श्रद्धयान्विताः ॥ ९२ ॥ शंखवादित्रनिनिर्घोषैस्तथा प्रेक्षणकैर्वरैः ॥ ब्रह्मघोषैश्च विविधैः समंताद्दीपकैः शुभैः ॥ ९३ ॥ नानाविधैर्वित्त
दानैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ दीनांधकृपणानां च तर्पणैस्त्रिपुरांतक ॥ ९४ ॥ पुरमध्यात्तु चलितस्तिष्ठेत्प्राप्य स्वमंदिरम् ॥ इत्थं प्राप्य स्थितो
देवः पुरतो मंदिरस्य तु ॥ ९५ ॥ तत्र स्थितः पूजनीयो भवेत्पौरेण कृत्स्नशः ॥ पूज्यमानस्त्वहोरात्रं रथारूढस्तु तिष्ठति ॥ ९६ ॥ अपरे दिने व्रजे[2]
त्स्थानं तच्चिरंतनमादरात् ॥ त्रयोदश्यां व्यतीतायां चतुर्दश्यां त्रिलोचन ॥ ९७ ॥ सदैवं भ्रामयेद्देवं ग्रहेशं दुरितापहम् ॥ परिवारयुतं रुद्र सानुगं
परमेश्वरम् ॥ ९८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि रथसप्तमीकल्पे रथयात्रावर्णनं नाम पंचपंचाशत्तमो
ध्यायः ॥ ५५ ॥ छ ॥ ॥ श्रीरुद्र उवाच ॥ ॥ कथं प्रचालयेद्ब्रह्मन्रथस्थं तमनाशनम् ॥ अनुगाश्च कथं चास्य के च ते अनुगाः क्रमात् ॥ १ ॥
भूयोभूयः सुरश्रेष्ठ विस्तरान्मम श्रेयसे ॥ वेद सर्वं जगन्नाथ परं कौतूहलं हि मे॥२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शनैर्नयेद्रथं रुद्र वर्त्मना सु समेन तु ॥ यथा
पर्यटनं तु स्याद्विषमे पथि गच्छतः ॥ ३ ॥ प्रतीहाररथं पूर्वं नयेन्मार्गविशुद्धये ॥ तस्मादनंतरं रुद्र दंडनायकमादरात् ॥४॥ पिंगलं च ततस्तस्य
पृष्ठगं चादरान्नयेत् ॥ रक्षको द्वारको यस्माद्रथारूढौ तु पृष्ठतः ॥ ५ ॥ रथारूढस्तथा दिंडी देवस्य पुरतः स्थितः ॥ तस्मादपि तथा रुद्र लेखको
भास्करप्रियः ॥ ६ ॥ शनैःशनैर्नयेद्रुद्र रथं देवस्य यत्नतः ॥ युगाक्षचक्रभंगो वा यथा न स्यात्त्रिलोचन ॥ ७ ॥ ईषाभंगे द्विजभयं भग्नेऽक्षे[3]
क्षत्रियक्षयः ॥ तुलाभंगे तु वैश्यानां शय्याशूद्रक्षयो भवेत् ॥ ८ ॥ युगभंगे त्वनावृष्टिः पीठभंगे प्रजाभयम्[4] ॥ परचक्रागमं विद्याच्चक्रभंगे रथस्य

१ शूद्रः–इ० पा० । २ व्रजेद्देवः–इ० पा० । ३ वह्नि–इ० पा० । ४ भयम् इ० पा० ।

तु ॥ ९ ॥ ध्वजस्य पतने चापि नृपभंगं विनिर्दिशेत् ॥ व्यङ्गितप्रतिमायां तु राज्ञो मरणमादिशेत् ॥ १० ॥ छत्रभंगाद्भयं रुद्र युवराज्ञो विनिर्दिशेत् ॥ उत्पन्नेष्वेवमाद्येषु उत्पातेष्वशुभेषु च॥११॥ बलिकर्म पुनः कुर्याच्छांतिहोमं तथैव च ॥ ब्राह्मणान्वाचयेद्भूयो दद्याद्दानानि चैव हि॥१२॥ पूर्वोत्तरे च दिग्भागे रथस्याग्निं प्रकल्पयेत्॥ समिद्भिस्तु घृताक्ताभिर्होमयेज्जातवेदसम्॥१३॥स्वाहाकारान्वदन्सम्यग्देवतेभ्यस्त्वनुक्रमात् ॥ ग्रहेभ्यश्च प्रजाभ्यश्च नामान्युद्दिश्य होमयेत् ॥१४॥ प्रथमं चाग्नये स्वाहा स्वाहा सोमाय चैव हि॥स्वाहा प्रजापतये च देया आहुतयः क्रमात्॥१५॥स्वस्त्यस्त्विह च विप्रेभ्यः स्वस्ति राज्ञे तथैव च ॥ गोभ्यः स्वस्ति प्रजाभ्यश्च जगतः शांतिरस्तु वै ॥१६॥ शं नोऽस्तु द्विपदे नित्यं शांतिरस्तु चतुष्पदे॥ शं प्रजाभ्यस्तथैवास्तु शं सदात्मनि चास्तु वै ॥ १७ ॥ भूः शांतिरस्तु देवेश भुवः शांतिस्तथैव च ॥ स्वश्चैवास्तु तथा शांतिः सर्वत्रास्तु तथा रवेः॥ ॥ १८ ॥ त्वं देव जगतः स्रष्टा पोष्टा चैव त्वमेव हि ॥ प्रजापाल ग्रहेशान शांतिं कुरु दिवस्पते ॥ १९ ॥ इदमन्यच्च वक्ष्यामि शांत्याः परमकारणम् ॥ यात्राकारणभूतस्य पुरुषस्य स्वजन्मनः ॥२०॥ दुःस्थान्ग्रहांश्च विज्ञाय ग्रहशांतिं समाचरेत्॥प्रादेशमात्राः कर्तव्याः समिधोऽथ प्रमाणतः॥ ॥ २१ ॥ अर्कमय्यो रवेः कार्याः पालाश्यः शशिनः स्मृताः ॥ खादिर्यश्चैव भौमाय आपामार्ग्योऽब्जसूनवे ॥२२॥ आश्वत्थ्यश्चाथ जीवाय औदुंबर्यः सिताय च ॥ असिताय शमीमय्यो दूर्वा कार्यास्तु राहवे॥२३॥केतवे तु कुशाः कार्याः दक्षिणाश्चाप्यतः शृणु॥सूर्याय शोभनां धेनुं शंखं दद्याद्दर्थेंदवे॥२४॥रक्तमनड्वाहं भौमाय कांचनं सोमसूनवे ॥ जीवाय वाससी देये शुक्रायाश्वं सितं हर॥२५॥ शनैश्चराय गां नीलां राहवे भांडपायसम् ॥ छागं तु केतवे दद्याच्छ्रृण्वेषां भोजनान्यपि ॥ २६ ॥ गुडौदनं तु सूर्याय सोमाय घृतपायसम् ॥ हविष्यमन्नं भौमाय क्षीरान्नं सोमसूनवे ॥ २७ ॥ दध्योदनं तु जीवाय शुक्रायाथ घृताशनम् ॥ तिलपिष्टांश्च माषांश्च सूर्यपुत्राय दापयेत् ॥ २८ ॥ राहवे दापयेन्मांसं केतवे चित्रमोदनम् ॥ सौवीरमारनालं च स्विन्नबीजं च कांजिकम् ॥ २९ ॥ यथा बाणप्रहाराणां वारणं कवचं स्मृतम् ॥ तथा दैवोपघातानां शांतिर्भवति वारणम् ॥ ३० ॥ अहिंसकस्य दान्तस्य धर्मार्जितधनस्य च ॥ नित्यं च नियमस्थस्य सदा सानुग्रहा ग्रहाः ॥३१॥ ग्रहाः पूज्याः सदा रुद्र इच्छता विपुलं यशः ॥ श्रीकामः शांतिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ॥ ३२ ॥ वृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्पुनः ॥ यानपत्या भवेन्नारी दुष्प्रजाश्चापि या भवेत् ॥ ३३ ॥ बाला यस्याः प्रम्रियंते या च कन्याप्रजा भवेत् ॥ राज्यभ्रष्टो नृपो यस्तु दीर्घरोगी च यो भवेत् ॥ ३४ ॥ ग्रहयज्ञः स्मृतस्तेषां

१ प्रतिमायां व्यंगितायाम्–इ० पा० । २ दुष्टा ग्रहाश्च विशेयाः पूजाशांतिं समाचरेत्–इ० पा० ।

मानवानां मनीषिभिः ॥ तस्मादसौ सदा कार्यः श्रेयोऽर्थं जानता हर ॥ ३५ ॥ दत्तपुष्पः क्रूरदक्च पुष्पजो विषणस्तथा ॥ सितासितौ तथा रुद्र उपरागः शिखी तथा ॥ ३६ ॥ एते ग्रहा महाबाहो विद्वद्भिः पूजिताः सदा ॥ ताम्रकात्स्फाटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णकादपि ॥ ३७ ॥ राजतादायसात्सीसाद्ग्रहाः कार्याः प्रयत्नतः ॥ स्वर्णे वाथ पटे लेख्या यथाशास्त्रं महेश्वर ॥ ३८ ॥ यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ गंधाश्च बलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलः ॥ ३९ ॥ कर्तव्या मंत्रवंतश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत् ॥ ४० ॥ उद्बु॰यस्व यथासंख्यमृच एताः प्रकीर्तिताः ॥ बृहस्पते अतियदर्यस्तथैवान्नात्परिस्रुतः ॥ ४१ ॥ शं नो देवी तथा कांडात्केतुं कृण्वन्निमाः क्रमात् ॥ पूर्वोक्ताः समिधस्त्वत्र यथाशास्त्रं प्रहोमयेत् ॥ ४२ ॥ एकैकस्याष्टशतकमष्टाविंशतिरेव वा ॥ होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव समन्विताः ॥ ४३ ॥ पूर्वोक्तभोजनं यद्धि ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ शक्तितो वा यथालाभं दक्षिणा तु विधानतः ॥ ४४ ॥ यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ॥ मयैषां हि वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ ४५ ॥ ग्रहाधीना नरेंद्राणामुच्छ्रयाः पतनानि च ॥ भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥ ४६ ॥ ग्रहा गावो नरेंद्राश्च गुरवो ब्राह्मणास्तथा ॥ पूजिताः पूजयंत्येते निर्दहंत्यपमानिताः ॥ ४७ ॥ यथा समुत्थितं यंत्रं यंत्रेणैव प्रहन्यते ॥ तथा समुत्थितां पीडां ग्रहशांत्या प्रशामयेत् ॥ ४८ ॥ यज्वनां सत्यवाक्यानां तथा नित्योपवासिनाम् ॥ जपहोमपराणां च सर्वं दुष्टं प्रशाम्यति॥ ४९ ॥ एवं कृत्वा प्रजाशांतिं कृत्वा च स्वस्तिवाचनम् ॥ पुनः सज्जं रथं कृत्वा कुर्यात्प्रक्रमणं हर ॥ ५० ॥ मार्गं शेषं नयित्वा तु नयेद्देवालयं रविम् ॥ पूजयित्वा ततः पूर्वा याः प्रोक्ता रथदेवताः ॥ ५१ ॥ यथा पूज्या ग्रहाः सर्वे उत्पातेषु त्रिलोचन ॥ रथदेवास्तथा पूज्या याः स्थिता रथमाश्रिताः ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यमहिमवर्णनं नाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ छ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ क्षीरं यवागूर्ब्रह्मणे स्यात्परमान्नं त्रिलोचन ॥ फलानि कार्तिकेयस्य दद्याद्भूतेशप्रीतये ॥ विवस्वते मधु मांसं तथा मद्यं च सुव्रत ॥ १ ॥ पुरुहूताय भक्ष्याणि सानुगाय निवेदयेत् ॥ हविरन्नमग्नये स्यादग्रान्नं विष्णवे तथा ॥ २ ॥ राक्षसेभ्यः समैरेयं दद्यान्मांसौदनं हर ॥ संस्कृतं पिशितान्नं च रेवताय निवेदयेत् ॥ ३ ॥ तिलान्नं पितृराजाय दद्यात्त्रिपुरसूदन ॥

१ यथाक्रमम्–इ० पा० । २ त्रिलोचन–इ० पा० । ३ मनुमं–इ० पा० । ४ च विशेषतः–इ० पा० । ५ अमीषाम्–इ० पा० । ६ शांतिः प्रघोषयेत्–इ० पा० । ७ सेविनाम्–इ० पा० । ८ सर्वाः–इ० पा० । ९ देवताः–इ० पा० ।

आश्विनाभ्यामपूपांस्तु वसुभ्यो मांसमोदनम् ॥ ४ ॥ पितृभ्यः पायसं दद्याद्घृताक्तं मधुना सह ॥ कात्यायन्यै यवागूं च श्रियै दद्यात्तथा दधि ॥ ५ ॥ सरस्वत्यै त्रिमधुरं वरुणायेक्षुरसौदनम् ॥ खांडवान्नं धनपतावेवं मित्रे त्रिलोचन ॥ ६ ॥ सस्नेहेन तु तक्रेण मरुद्भ्यस्तर्पणं स्मृतम् ॥ मांसान्नभक्तसूपांश्च मातृभ्यो वै निवेदयेत् ॥ ७ ॥ उल्लेपिकाश्च भूतेभ्यो जलं सूर्याय वै हर ॥ दद्याद्गणाधिपतये मोदकांस्त्रिपुरांतक ॥ ८ ॥ शष्कुल्यस्तु नैर्ऋताय देयाः स्युर्गणनायक ॥ सर्वभक्ष्याणि विश्वेभ्यो दातव्यानि समंततः ॥ ९ ॥ क्षीरौदनमृषिभ्यस्तु क्षीरं नागेभ्य एव हि ॥ सूर्यरथाय बलिं दद्यात्कुर्याद्वै सार्वभौतिकम् ॥ १० ॥ उद्वर्तनं सुरा मांसं तद्वाहेभ्यश्च भारत ॥ आज्यं च ब्रह्मणे दद्यात्र्यंबकाय तिलांस्तथा ॥ ११ ॥ स्वाहातनये वै लाजा दातव्यास्त्रिपुरांतक ॥ भास्कराय सदा दद्यात्कोविदारं त्रिलोचन ॥ १२ ॥ राजवृक्षं तथेंद्राय हविष्यं पावकाय च ॥ चक्रिणे सप्तधान्यं च गरुडे मत्स्यमोदनम् ॥ १३ ॥ यक्षेभ्यो विविधान्नानि निर्यासं रेवते त्यजेत् ॥ वैकंकतस्रजो रुद्र यमाय परिकीर्तिताः ॥ १४ ॥ देयं स्यात्कर्णिकारं तु अश्विभ्यां वृषभध्वज ॥ श्रियै पद्मानि देयानि चंडिकायै सुचंदनम् ॥ १५ ॥ नवनीतं सरस्वत्यै विनतायै तथामिषम् ॥ पुष्पाण्यप्सरसां रुद्र मालत्याः परिकीर्तितम् ॥ १६ ॥ वरुणायाग्निमंथं तु फलं मूलं निर्ऋतये ॥ बिल्वं दद्यात्कुबेराय कपित्थं मरुतां तथा ॥ १७ ॥ गंधर्वेभ्यस्त्वारग्वधं दद्यात्त्रिपुरसूदन ॥ वासवेभ्यस्तु कर्पूरं दद्याद्दारु गणाधिपे ॥ १८ ॥ पितृभ्यः पिण्डमूलानि भूतेभ्यश्च विभीतकम् ॥ गोभ्यो यवान्प्रदद्याद्वै मातृभ्यश्चाक्षतान्हर ॥ १९ ॥ गुग्गुलं विघ्नपतये विश्वेभ्यो देयमोदनम् ॥ ऋषिभ्यो ब्रह्मवृक्षं तु नागेभ्यो विषमुत्तमम् ॥ २० ॥ भास्करस्येह देयानि सकलानि गणाधिप ॥ मधुसर्पिस्तथोक्तानि गैरिकस्य त्रिलोचन ॥ २१ ॥ न्यग्रोधं तस्य वाहेभ्यो भक्त्या रुद्र निवेदयेत् ॥ सायं प्रातस्तु मध्याह्ने सदैकाग्रमना हर ॥ २२ ॥ सर्वेषां शक्तितो भक्त्या दंहेद्धूपं विचक्षणः ॥ मंत्रतो देवशार्दूल यो यस्येह प्रकीर्तितः ॥ २३ ॥ शान्त्यर्थं ब्राह्मणेभ्यस्तु तिलान्दद्याद्विचक्षणः ॥ वैश्वानरे वा जुहुयाद् घृतेन सहितान्हर ॥ २४ ॥ देवानाममृतं ह्येते पितृणां हि स्वधामृतम् ॥ शरणं ब्राह्मणानां च सदा ह्येतान्विदुर्बुधाः ॥ २५ ॥ कस्यपस्यांगजा ह्येते पवित्राश्च तथा हर ॥ स्नाने दाने तथा होमे तर्पणे ह्यशने पराः ॥ २६ ॥ इत्थं देवान्ग्रहांश्चैव पूजयित्वा प्रयत्नतः ॥ अवतार्य रथाच्चैनं मण्डले स्थापयेत्पुनः ॥ २७ ॥ कृत्वा त्वारार्तिकं यत्नाद्दीपतोयर्यवाक्षतैः ॥ कार्पासबीजलवणतुषैर्दुष्टदृष्टिशांतये ॥ २८ ॥ वेदीमारोपयेत्पश्चात्पत्नीभ्यां सह सुव्रत ॥ तत्रस्थं पूजयेद्देवं दिनानि दश सुव्रत ॥ २९ ॥ दशाहिकेति विख्याता या पूजा

१ खंडं वाऽन्नम्–इ० पा०। २ यथाविधि–इ० पा०। ३ देयम्–इ० पा०। ४ तिलाक्षतैः इ० पा०।

भूतले हर ॥ तथा संपूजयेद्देवं चतुर्थेऽह्नि तथा हर ॥३०॥ चतुर्थेऽहनि कर्तव्यं यत्नाद्धि स्नपनं रवेः ॥ अभ्यंगभोजनाद्यैस्तु पूजासत्कारमंडलैः ॥ ॥३१॥अनेन विधिनापूज्य दशाहानि दिवाकरम् ॥ ततो नयेत्परं स्थानं यत्तत्पूर्वमथालयम्॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि रथसप्तमीकल्प आदित्यमहिमवर्णनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्वा कारयेत वा ॥ यात्रां भगवतो भक्त्या भास्करस्यामितौजसः ॥ १ ॥ स परार्धं तु वर्षाणां सूर्यलोके महीयते ॥ कुले न जायते तस्य दरिद्रो व्याधितोऽपि वा ॥ २ ॥ अभ्यंगाय घृतं यस्तु भास्कराय प्रयच्छति ॥ कृते तु वर्णतिलके स गच्छेत्सुरभीपुरम् ॥ ३ ॥ तीर्थोदकं तु यो भक्त्या गंगायाश्च तथोदकम् ॥ स्नानार्थमानयेद्यस्तु भास्करस्य त्रिलोचन ॥ ४ ॥ भक्त्या वर्णत्रयं दद्याद्भास्करस्य त्रिलोचन ॥ समाप्येहाखिलान्कामान्प्राप्नुयाद्वरुणालयम् ॥ ५ ॥ रक्तवर्णं तु यो दद्याद्धविष्यान्नं गुडौदनम् ॥ स गच्छेद्दीप्तिमान्रुद्र सूर्यलोकं पुरं वरम् ॥ ६ ॥ गच्छेत्पुरवरे रुद्र यत्र देवः प्रजापतिः ॥ स्नापयेद्यस्तु वा भक्त्या भास्करं पूजयेत्तथा ॥ ७ ॥ स गच्छेद्दीप्तिमान्रुद्र सूर्यलोकं न संशयः ॥ रथमारोपयेद्यस्तु रथमार्गं प्रमार्जति ॥ ८ ॥ स याति वातसालोक्यं वाततुल्यपराक्रमः ॥ रथस्य गच्छतो यस्तु मार्गे कुर्यात्सुमण्डलम् ॥ ९ ॥ स लोकं प्राप्नुयात्पुण्यं मारुतं नात्र संशयः ॥ सूर्यस्य गच्छतो यस्तु मार्गं कुर्यात्सुमण्डलम् ॥ १० ॥ स लोकं प्राप्नुयात्पुण्यं यः कुर्यान्मार्गमादरात्॥ पुष्पप्रकरशोभाढ्यं शुभतोरणमंडितम् ॥११॥ शंखतूर्यनिनादाढ्यं तथा प्रेक्षणकान्वितम् ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो विभावसुः ॥ १२ ॥ देवेन सहितो यस्तु नृत्यन्गायंस्तथार्चयन् ॥ कुर्यान्महोत्सवं भक्त्या स याति परमं पदम् ॥ १३ ॥ प्रजागरं यस्तु कुर्याद्देवे रथगते रवौ ॥ स सुखी पुण्यवान्नित्यं मोदते शाश्वतीः समाः॥१४॥ भक्तदासादिकं सर्वं यो ददाति रवेर्नरः॥संप्राप्येहाखिलान्कामान्सूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ रथारूढस्य सूर्यस्य भ्रमतो दर्शनं हर ॥ दुर्लभं देवशार्दूल विशेषात्पुरतो व्रजन् ॥ १६ ॥ उत्तराभिमुखं यांतं तथा वै दक्षिणामुखम् ॥ धन्यः पश्यति देवेशं भास्करं भक्तवत्सलम् ॥ १७ ॥ अथ संवत्सरे प्राप्ते भानोर्यात्रादिने यदि ॥ रथप्रक्रमणं तत्र न कथंचित्कृतं भवेत् ॥ १८ ॥ ततो वै द्वादशे वर्षे कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ इन्द्रध्वजस्य चाप्येवं यदि नोत्थापनं कृतम् ॥ १९ ॥ ततो वै द्वादशे वर्षे कर्तव्यं नान्तरा पुनः ॥ यात्रायाश्चापि ये भंगं कुर्वंति वृषभध्वज ॥ २० ॥ मन्देहा नाम ते ज्ञेया राक्षसा नात्र संशयः ॥ ये कुर्वन्ति

१ सवितुः–इ० पा० । २ स्नानार्थमानयेद्यस्तु–इ० पा० । ३ शुभास्तरणमण्डितम्–इ० पा० । ४ दद्यात्—इ–पा० । ५ भक्त्या दशाहिकासंक्षम्–इ० पा० ।

तथा यात्रां नरा धर्मध्वजस्य तु ॥ २१ ॥ इन्द्रादिदेवास्ते ज्ञेया गताश्च परमं पदम् ॥ पुनर्यात्राविधिं चेमं समासात्कथयामि ते ॥ २२ ॥ यं श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ वर्तमाने तु वै माघे रथे देवगणाश्रिते ॥ २३ ॥ स तस्मिन्नेव मनसा स्थापनीयो रथोपरि ॥ द्यौर्मही च द्विमूर्तिस्थे यथापूर्वं प्रतिष्ठिते ॥ २४ ॥ तथैव राज्ञी द्यौर्ज्ञेया निक्षुभा पृथिवी स्मृता ॥ एताभ्यामपि देवीभ्यां यथैव सवितुस्तथा ॥ २५ ॥ दिंडिनः पिंगलादीनां पृथुः कार्यो रथक्रमः ॥ मनसा चिन्तयेदन्यां यथास्थानेषु देवताम् ॥ २६ ॥ दिक्पालाँ ल्लोकपालांश्च कल्पयेन्मनसैव तु ॥ देवो वेदमयश्चायं सर्वदेवमयस्तथा ॥ २७ ॥ मंडलमृङ्मयं चैव छन्दांस्यास्यं प्रकीर्तितम् ॥ गायत्री चैव त्रिष्टुप्च जगत्यनुष्टुबेव च ॥ २८ ॥ पंक्तिश्च बृहती चैव उष्णिगेव च सप्तमी ॥ ततो देवमयत्वाच्च च्छन्दसां चैव कल्पनात् ॥ २९ ॥ ततो वेदमयत्वाच्च तरणिर्लोकपूजितः ॥ रथप्रक्रमणात्सूर्यो वोढव्यो ब्रह्मवादिभिः ॥ ३० ॥ उपवासपरैर्युक्तैर्वेदवेदांगपारगैः ॥ रथं तु नारुहेच्छ्रुद्रो भास्करस्य त्रिलोचन ॥ ३१ ॥ आरुह्य तरणेर्यानं व्रजेच्छूद्रो ह्यधोगतिम् ॥ यथोक्तकरणाद्रुद्र सदा शांतिर्भवेन्नृणाम् ॥ ३२ ॥ नायकश्चापि सर्वेषां देवानां तु दिवाकरः ॥ विन्यसेत्तु रथानां तु देवतायतनेषु च ॥ ३३ ॥ ततो धूपोपहारैस्तु पूजयेत्प्रथमं रविम् ॥ दिग्देवानुचरांश्चैव पूजये त्पूज्यते श्रिया ॥ ३४ ॥ अपूज्य प्रथमं सूर्यमपरान्यस्तु पूजयेत् ॥ तैस्तद्भूतकृतं पाद्यं न प्रगृह्णंति देवताः ॥ ३५ ॥ यात्राकाले तु संप्राप्ते सवितुर्दीक्षितां तनुम् ॥ ये द्रक्ष्यंति नरा भक्त्या ते भविष्यंत्यकल्मषाः ॥ ३६॥ पौर्णमास्याममायां च दर्शनं पुण्यदं स्मृतम् ॥ सप्तम्यां च तथा षष्ठ्यां दिने तस्य रवेस्तथा ॥ ३७ ॥ आषाढी कार्त्तिकी माघी तिथ्यः पुण्यतमाः स्मृताः ॥ महाभाग्यं तिथेः पुण्यं यथा शास्त्रेषु गीयते ॥ ३८ ॥ कार्त्तिक्यां तु विशेषेण महाकार्तिक्युदाहृता ॥ एवं कालसमायोगाद्यात्राकालो विशिष्यते ॥ ३९ ॥ दर्शनं च महापुण्यं सर्वपापहरं भवेत् ॥ उपवासपरो यस्तु तस्मिन्काले यतव्रतः ॥ ४० ॥ पूजयेत्तु रविं भक्त्या स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ देवोऽयं यज्ञपुरुषो लोकानुग्रहकांक्षया ॥४१॥ प्रतिमावस्थितो भूत्वा पूजां गृह्णात्यनुग्रहात् ॥ स्नानाद्दानाज्जपाद्धोमात्संयोगाद्देवकर्मणः ॥ ४२ ॥ कूर्चानां वपनाच्चैव दीक्षितः पुरुषो भवेत् ॥ कचानां वापनं कार्यं सूर्यभक्तैः सदा नरैः ॥ ४३ ॥ सूर्यक्रतौ शुचिस्त्वेवं दीक्षितः पुरुषो भवेत् ॥ चतुर्णामपि वर्णानां भक्त्या सूर्यस्य नित्यदा ॥ ४४ ॥ एवं येऽत्र करिष्यंति ते नरा नित्यदीक्षिताः ॥ चीर्णव्रता महात्मानस्ते यास्यंति परां गतिम् ॥ ४५ ॥ इत्येषा कथिता रुद्र रथयात्रा दिवस्पतेः ॥ यां श्रुत्वा

---

१ वा गगनाश्रिते-इ० पा० । २ रथसंक्रमणे-इ० पा० । ३ हि-इ० पा० । ४ वै तद्भूतकृतं पाद्यं न प्रगृह्णान्ति देवताः-इ० पा० । ५ दक्षिणाम्—इ० पा० । ६ वः-इ० पा० ।

वाचयित्वा च सर्वरोगैर्विमुच्यते ॥ ४६ ॥ कृत्वा च विधिवद्भक्त्या याति सूर्यसदो नरः ॥ रथाह्वा कथिता रुद्र समासात्सप्तमी शुभा ॥ ४७ ॥
भूयोऽपि श्रूयतां रुद्र सप्तमीं गदतो मम ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे रथयात्रा
वर्णनं नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ माघे मासि तथा देव सिते पक्षे जितेंद्रियः ॥ षष्ठ्यामुपोषितो
भूत्वा गंधपुष्पोपहारतः ॥ १ ॥ पूजयित्वा दिनकरं रात्रौ तस्याग्रतः स्वपेत् ॥ विबुद्धस्त्वथ सप्तम्यां भक्त्या भानुं समर्चयेत् ॥ २ ॥ ब्राह्मणान्भोज
येत्पश्चाद्वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ खंडवेष्टैर्मोदकैश्च तथेक्षुगुडपूपकैः ॥ ३ ॥ अथ संवत्सरे पूर्णे सप्तम्यां कारयेद्बुधः ॥ देवदेवस्य वै यात्रां पूर्वोक्त वि
धिना हर ॥ ४ ॥ कृष्णपक्षे तु यः कृत्वा रथमारोहितं रविम् ॥ पश्येद्भक्त्या जगन्नाथं स याति परमां गतिम् ॥ ५ ॥ तृतीयायामेकभक्तं चतुर्थ्यां
नक्तमुच्यते ॥ पंचम्यामयाचितं स्यात्षष्ठ्यां चैवमुपोषणम् ॥ ६ ॥ सप्तम्यां पारणं कुर्याद्दृष्ट्वा देवं रथे स्थितम् ॥ पूजयित्वा च विधिना शक्त्या
भक्त्या त्रिलोचन ॥ ७ ॥ सौवर्णं तु रथं कृत्वा ताम्रपात्रोपरि स्थितम् ॥ रथमध्ये न्यसेद्व्योम पूजितं मणिभिर्हर ॥ ८ ॥ पद्मरागं न्यसेन्मध्ये
मौक्तिकं पूर्वतो न्यसेत् ॥ इंद्रनीलमथो याम्यां वारुण्यां मरकतं हर ॥ ९ ॥ प्रवालमुत्तरे रुद्र सवज्रं विन्यसेद् बुधः ॥ श्वेतं पीतासितं चापि
रक्तं चांधकसूदन ॥ १० ॥ एतानि तात वस्त्राणि दिक्षु सर्वासु विन्यसेत् ॥ पताकाकारसंस्थानं घंटाभरणभूषितम् ॥ ११ ॥ पुष्पैर्दामैरलंकृत्य
रथं रुद्र समंततः ॥ यथान्यायं पूजयित्वा भास्कराय निवेदयेत् ॥ १२ ॥ भोजयित्वाथ वा विप्रानाचार्याय निवेदयेत् ॥ योऽधीते सप्तमीकल्पं
सोपाख्यानं च भारत ॥ १३ ॥ आचार्यः स द्विजो ज्ञेयो वर्णानामनुपूर्वशः ॥ सौराणां वैष्णवानां तु शैवानां पार्वतीप्रिय ॥ १४ ॥ अलाभे तु
सुवर्णस्य रथं राजतमादिशेत् ॥ तदलाभे ताम्रमयं रथं व्योम च कारयेत् ॥ १५ ॥ अभावे चापि ताम्रस्य रथः पिष्टमयः स्मृतः॥ सहिरण्यो महा
देव ताम्रभाजनमाश्रितः ॥ १६ ॥ कौशेययुग्मसहितं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ पूर्वोक्ताय महादेव वाचकाय महात्मने ॥ १७ ॥ पञ्चरत्नसमा
युक्तं शुभगन्धाधिवासितम् ॥ स्वशक्त्या तु विरूपाक्ष वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ १८ ॥ एषा पुण्या पापहरा रथाह्वा सप्तमी हर ॥ कथिता ते
मया रुद्र महतीयं प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥ स्नानं दानमथो होमः पूजा ग्रहपतेर्हर ॥ शतसाहस्रं भवेदस्यां कृतं भूधरविद्यते ॥ २० ॥ एवमेषा पुण्य
तमा माघे प्रोक्ता तु सप्तमी ॥ यामुपोष्य नरो भक्त्या सूर्यस्यानुचरो भवेत् ॥ २१ ॥ ब्राह्मणो याति देवत्वं क्षत्रियो विप्रतां व्रजेत् ॥ वैश्यः क्षत्रियतां

१ शक्त्या-इ० पा०। २ मर्यादकं देवताजनमाश्रितम्-इ० पा०। ३ कौशेययुग्मसहितम्-इ० पा०।

याति शूद्रो वैश्यत्वमेति च ॥ २२ ॥ विद्याविनयसंपन्नं भर्त्तारं कन्यका लभेत् ॥ अपुत्रा स्त्री सुतं विंदेत्सौभाग्यं च गणाधिप ॥ २३ ॥ विधवा चाप्युपोष्येमां सप्तमीं त्रिपुरांतक ॥ नान्यजन्मसु वैधव्यं प्राप्नुयात्पार्वतीप्रिय ॥ २४ ॥ बहुपुत्रा बहुधना पत्युर्वल्लभतां व्रजेत् ॥ यावद्वै सप्त जन्मानि स्त्रियस्तु पुरुषास्तथा ॥ २५ ॥ एवंविधा सप्तमी ते कथिता वृषभध्वज ॥ यां श्रुत्वा मानवो भक्त्या मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे रथसप्तमीमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ ॥छ॥

॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा स जगामाशु सुरज्येष्ठं त्रिलोचनम् ॥ रथयात्रा महाबाहो सूर्यस्येत्यमितौजसः ॥ १ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ यमाराध्य जगन्नाथं मम पूर्वपितामहाः ॥ तुष्टयर्थं ब्राह्मणानां तु अन्नमापुश्चतुर्विधम् ॥ २ ॥ तस्य देवस्य माहात्म्यं श्रुतं च बहुशो मया ॥ देवर्षिसिद्धमनुजैः स्तुतस्य हि दिनेदिने ॥३॥ कः स्तोतुमीशस्तमजं यस्यैतत्सचराचरम् ॥ अव्ययस्याप्रमेयस्य विबुध्येतोदयाज्जगत् ॥४॥ कराभ्यां यस्य देवेशौ कविष्णू लोकपूजितौ ॥ उत्पन्नौ द्विजशार्दूल ललाटात्त्रिपुरांतकः ॥ ५ ॥ तस्य देवस्य कैः शक्या वक्तुं सर्वा विभूतयः ॥ सोऽहमिच्छामि देवस्य तस्य सर्वात्मना द्विज ॥ ६ ॥ श्रोतुमाराधनं येन निस्तरेयं भवार्णवम् ॥ केनोपायेन मन्त्रैर्वा रहस्यैः परिचर्यया ॥ ७ ॥ दानैर्व्रतोपवासैर्वा होमैर्जाप्यैरथापि वा ॥ आराधितः समस्तानां क्लेशानां हानिदो भवेत् ॥ ८ ॥ सैका विद्या हि विद्यानां यया तुष्यति सर्वकृत् ॥ श्रुतानामपि तत्पुण्यं यत्र भानोः प्रकीर्तनम् ॥ ९ ॥ रहस्यानां रहस्यं तद्येन हंसः प्रसीदति ॥ एकः श्रेष्ठतमो मंत्रस्तदेकं परमं व्रतम् ॥ १० ॥ उपोषितं च तच्छ्रेष्ठं येन भानुः प्रसीदति ॥ सा चैका रसना धन्या मार्तंडं स्तौति या सदा ॥ ११ ॥ तदेकं निर्मलं चित्तं यद्गतं सततं रवौ ॥ श्लाघ्यानामपि तौ श्लाघ्याविह लोके परत्र च ॥ १२ ॥ यौ सदा द्विजशार्दूल भानोः पूजाकरौ करौ ॥ तदेकं केवलं धन्यं शरीरं सर्वजंतुषु ॥ १३ ॥ यदेव पुलकोद्भासि भानोर्नामानुकीर्तने ॥ सा जिह्वा कण्ठतालूकमथ वा प्रतिजिह्विका ॥ १४ ॥ अथ वा सापरो रोगो या न वक्ति रवेर्गुणम् ॥ नवद्वाराणि संत्यस्मिन्पुरे पुरुषसत्तम ॥ १५ ॥ प्राकारैस्त्वावृते विष्वग्वृथा तानि विदुर्बुधाः ॥ दत्त्वावधानं यच्छब्दे विनैव रविसंस्तुतिम् ॥ १६ ॥ श्रेयसां न हि संप्राप्तौ पुरुषाणां विचेष्टितम् ॥ जन्मन्यविफला सेवा कृता याश्रित्य भास्करम् ॥ १७ ॥ दुर्गसंसारकांतारमपारमभिधावताम् ॥ एको भानुनमस्कारः संसारार्णवतारकः ॥ १८ ॥ रत्नानामाकरो मेरुः सर्वाश्चर्यमयं नभः ॥ तीर्थानामाश्रयो गंगा देवानामाश्रयो रविः ॥ १९ ॥ एव

१ कामुकी—इ० पा० । २ तपनम्–इ० पा० । ३ यथा–इ० पा० । ४ यद्भुतम्–इ०, यद्दत्तम्–इ० च पा० ।

मादिग्गुणो भोगो भानोरमिततेजसः ॥ श्रुतो मे बहुशः सिद्धैर्गीयमानैस्तथामरैः ॥ २० ॥ सोऽहमिच्छामि तं देवं सप्तलोकपरायणम् ॥ दिवाकर
मशेषस्य जगतो ह्यवस्थितम् ॥ २१ ॥ आराधयितुमीशेशं भास्करं चामितौजसम् ॥ मार्तंडं भुवनाधारं स्मृतमात्राघदारिणम् ॥ २२ ॥ इतिश्री
भविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यपरिचर्यावर्णनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतु
रुवाच ॥ ॥ तमेकमक्षरं धाम परं सदसतोर्महत् ॥ भेदाभेदस्वरूपस्थं प्रणिपत्य रविं नृप ॥ १ ॥ प्रवक्ष्यामि यथापूर्वं विरिंचेन महात्मना ॥
ऋषीणां कथितं पूर्वं तं निबोध नराधिप ॥ २ ॥ आराधनाय सवितुर्महात्मा पद्मसंभवः ॥ योगं ब्रह्मपरं प्राह महर्षीणां यथा प्रभुः ॥ ३ ॥ सम
स्तवृत्तिसंरोधात्कैवल्यप्रतिपादकम् ॥ तदा जगत्पतिर्ब्रह्मा प्रणिपत्य महर्षिभिः ॥ ४ ॥ सर्वैः किलोक्तो भगवानात्मयोनिः प्रजाहितम् ॥ योयं
योगो भगवता प्रोक्तो वृत्तिनिरोधजः ॥ ५ ॥ प्राप्तुं शक्यः स त्वनेकैर्जन्मभिर्जगतः पते ॥ विषया दुर्जया नृणामिंद्रियाकर्षिणः प्रभो ॥ ६ ॥
वृत्तयश्चेतसश्चापि चञ्चलस्यापि दुर्धराः ॥ रागादयः कथं जेतुं शक्या वर्षशतैरपि ॥ ७ ॥ न योगयोग्यं भवति मन एभिरनिर्जितैः ॥ अल्पायु
षश्च पुरुषा ब्रह्मन्कृतयुगेप्यमी ॥ ८ ॥ त्रेतायां द्वापरे चैव किमु प्राप्ते कलौ युगे ॥ भगवंस्त्वामुपासीनान्प्रसन्नो वक्तुमर्हसि ॥ ९ ॥ अनायासेन
येनैव उत्तरेम भवार्णवम् ॥ दुःखांबुमग्नाः पुरुषाः प्राप्य ब्रह्मन्महाप्लुवम् ॥ १० ॥ उत्तरेम भवांभोधिं तथा त्वमनुचिंतय ॥ एवमुक्तस्तदा ब्रह्मा
क्रियायोगं महात्मनाम् ॥ ११ ॥ तेषामृषीणामाचष्ट नराणां हितकाम्यया ॥ आराधयत विश्वेशं दिवाकरमतंद्रिताः ॥ १२ ॥ बाह्यालंबनसापेक्षा
स्तमजं जगतः पतिम् ॥ इज्यापूजानमस्कारशुश्रूषाभिरहर्निशम् ॥ १३ ॥ व्रतोपवासैर्विविधैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ तैस्तैश्चाभिमतैः कामैर्ये च
चेतसि तुष्टिदाः ॥ १४ ॥ अपरिच्छेद्यमाहात्म्यमाराधयत भास्करम् ॥ तन्निष्ठास्तद्गतधियस्तत्कर्माणस्तदाश्रयाः ॥ १५ ॥ तद्दृष्टयस्तन्मनसः
सर्वस्मिन्त्सं इति स्थिताः ॥ समस्तान्यथ कर्माणि तत्र सर्वात्मनात्मनि ॥ १६ ॥ संन्यसध्वं स वः कर्ता समस्तावरणक्षयम् ॥ एतत्तदक्षरं ब्रह्म
प्रधानपुरुषावुभौ ॥ १७ ॥ यतो यस्मिन्यथा चोभौ सर्वव्यापिन्यवस्थितौ ॥ परः पराणां परमः सैकः सुमनसां परः ॥ १८ ॥ यस्माद्भिन्नमिदं
सर्वं यच्चेदं यच्च नेंगति ॥ मोक्षकारणमव्यक्तमचिन्त्यमपरिग्रहम् ॥ समाराध्य जगन्नाथं क्रियायोगेन मुच्यते ॥ १९ ॥ इति ते ब्रह्मणः श्रुत्वा
रहस्यमृषिसत्तमाः ॥ २० ॥ नराणामुपकाराय योगशास्त्राणि चक्रिरे ॥ क्रियायोगपराणीह मुक्तिकारीण्यनेकशः ॥२१॥ आराध्यते जगन्नाथस्तद

१ मर्हति–इ० पा० । २ धाता यस्मिन्यथा चोभौ सर्वथापि व्यवस्थितौ–इ० पा० । ३ तं जाने सर्वतोगतिम्–इ०पा० ।

नुष्ठानतत्परैः ॥ परमात्मा स मार्तंडः सर्वेशः सर्वभावनः ॥ २२ ॥ यान्युक्तानि पुरा तेन ब्रह्मणा कुरुनंदन ॥ तानि ते कुरुशार्दूल सर्वपापहराण्य
हम् ॥ २३ ॥ वक्ष्यामि श्रूयतामद्य रहस्यमिदमुत्तमम् ॥ संसारार्णवमग्नानां विषयाक्रांतचेतसाम् ॥ २४ ॥ हंसपोतं विना नान्यत्किंचिदस्ति पराय
णम् ॥ उत्तिष्ठंश्चिंतय रविं व्रजंश्चिंतय गोपतिम् ॥ २५ ॥ भुंजंश्चिंतय मार्तंडं स्वपंश्चिंतय भास्करम् ॥ एवमेकाग्रचित्तस्त्वं संश्रितः सततं रविम् ॥
॥ २६ ॥ जन्ममृत्युमहाग्राहं संसारांभस्तारिष्यसि ॥ २७ ॥ ग्रहेशमीशं वरदं पुराणं जगद्विधातारमजं च नित्यम् ॥ समाश्रिता ये रविमीशितारं तेषां
भवो नास्ति विमुक्तिभाजाम् ॥ २८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्ययोगमहिमवर्णनं नामै
कषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अथान्यं सरहस्यं तु संवादं वच्मि तेखिलम् ॥ सूर्यस्य दिंडिना सार्धं सर्वपापप्रणा
शनम् ॥ १ ॥ ब्रह्महत्याभिभूतस्तु पुरा दिंडिर्महातपाः ॥ आराधनाय देवस्य स्तोत्रं चक्रे महात्मनः ॥ २ ॥ श्रुत्वा तस्यार्थतः स्तोत्रं तुतोष भगवा
न्रविः ॥ उवाच देवदेवस्तं दिंडिनं गणनायकम् ॥ ३ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ हंत दिंडे प्रसन्नोऽस्मि भक्त्या स्तोत्रेण तेऽनघ ॥ वरं वृणीष्व
धर्मज्ञ यत्ते मनसि वर्तते ॥ ४ ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ एष एव वरः श्लाघ्यो यत्प्राप्तोऽसि ममांतिकम् ॥ त्वद्दर्शनमपुण्यानां स्वप्नेष्वपि च दुर्लभम् ॥
॥ ५ ॥ यथैषा ब्रह्महत्या मे आगता लोकगर्हिता ॥ भवाञ्जानाति सर्वेशो हृदिस्थः सर्वदेहिनाम् ॥ ६ ॥ त्वत्प्रसादान्ममेशान नाशमाशु प्रयातु वै ॥
तथा च दुरितं सर्वं यच्चान्यल्लोकगर्हितम् ॥ ७ ॥ यद्यदिच्छाम्यहं तत्तत्सर्वमस्तु दिवस्पते ॥ एतेनैवानुमानेन प्रसन्नो भगवन्निति ॥ ८ ॥ ज्ञातं मया
हि मार्तंडे नाप्रसन्ने विभूतयः ॥ एवं सर्वसुखाह्लादमध्यस्थोऽपि हि भानुमान् ॥ ९ ॥ त्वं मामगाधे संसारे मग्नमुद्धर्तुमर्हसि ॥ सुखानि तानि चैवांते
येषां दुःखं न तत्सुखम् ॥ १० ॥ यदा तु दुःखमागामि किं वा कस्यैव भक्षणात् ॥ तत्प्रसादं कुरु विभो जगतां त्वं जगत्पते ॥ ११ ॥ ज्ञानदानेन
येनैवमुत्तरेयं भवार्णवम् ॥ इत्युक्तस्तेनमार्तंडः कथयामास योगवित् ॥ १२ ॥ योगं निर्बीजमत्यंतं दुःखसंयोगभेषजम् ॥ श्रुत्वा योगं तु तं दिंडि
र्निर्बीजं निष्कलं बभौ ॥१३॥ प्रणिपत्य महातेजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ देवदेव त्वया योगो यः प्रोक्तो ध्वान्तनाशन ॥ नैष प्राप्यो मया नान्यैर्मान
वैरजितेंद्रियैः ॥ १४ ॥ विषया दुर्जयाः पुंभिरिंद्रियाकर्षिणः सदा ॥ इंद्रियाणां जयो युक्तः कः शक्तानां करिष्यति ॥ १५ ॥ अहंममेतिविख्याति
र्दुर्जयं चंचलं मनः ॥ रागादयस्तथा त्यक्तुं शक्या जन्मांन्तरैर्यदि ॥ १६ ॥ सोऽहमिच्छामि देवेश त्वत्प्रसादादनिर्जितैः ॥ रागादिभिरमर्त्यत्वं

१ वं तव—इ० पा० । २ सर्वज्ञ—इ० पा० । ३ अशेषेण—इ० पा० । ४ पातकस्यैव लक्षणात्—इ० पा० । ५ जगन्नाथ—इ० पा० । ६ वद—इ० पा० ।

प्रापुः प्रक्षीणकल्मषाः ॥ १७ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ यद्येवं मुक्तिकामस्त्व गणनाथ शृणुष्व तम् ॥ क्रियायोगं समस्तानां क्लेशानां हानिकारकम् ॥ १८ ॥ मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ॥ मामेवैष्यसि युक्त्वैवमात्मानं मत्परायणः ॥ १९ ॥ मद्भावना मद्यजना मद्भक्ता मत्परायणाः ॥ मम पूजाकराश्चैव मयि यांति लयं नराः ॥ २० ॥ सर्वभूतेषु मां पश्यन्समवस्थितमीश्वरम् ॥ कर्तासि केन चैव त्वमेवं दोषान्प्रहास्यसि ॥ २१ ॥ जंगमाजंगमे ज्ञाते मय्यासक्ते समंततः ॥ रागलोभादिनाशेन भवित्री कृतकृत्यता ॥ २२ ॥ भक्त्यातिप्रणयस्यापि चंचलत्वान्मनो यदि ॥ मय्यावेशं दधद्भयः कुरु मद्रूपिणीं तनुम् ॥ २३ ॥ सुवर्णरजताद्यैस्त्वं शैलमृद्दारुलेखनम्॥ पूजोपहारैर्विविधैः संपूजय त्रिलोचनम् ॥ ॥ २४ ॥ तस्याश्रितं समाविश्य सर्वभावेन सर्वदा ॥ पूजिता सैव ते भक्त्या ध्याता चैवोपकारिणी ॥ २५ ॥ गच्छंस्तिष्ठन्स्वपन्भुंजंस्तामेवाग्रे च पृष्ठतः ॥ उपर्यधस्तथा पार्श्वे चिंतयंस्तन्मयश्च वै ॥ २६ ॥ स्नानैस्तीर्थोदकैर्हृद्यैः पुष्पैर्गंधानुलेपनैः ॥ वासोभिर्भूषणैर्भक्ष्यैर्गीतवाद्यैर्मनोरमैः ॥ २७ ॥ यद्य यद्य तवेष्टं वै किंचिद्भोज्यादिकं तव ॥ भक्तिनम्रो गणश्रेष्ठ प्रीणयस्व कृतिं मम ॥ २८ ॥ रागेणाकृष्यते तात गंधर्वाभिमुखं यदि ॥ मयि बुद्धिं समावेश्य गायेथा याः कथा मम ॥ २९ ॥ कथया रमते चेतो यदि तद्भवतो मम ॥ श्रोतव्याः प्रीतियोगेन मत्स्वरूपोदयाः कथाः ॥ ॥ ३० ॥ एवं समर्पितमनाश्चेतसो येऽथ आश्रयाः ॥ हेयांस्तान्निखिलान्दिण्डे परित्यज्य सुखी भव ॥ ३१ ॥ अक्षीणरागद्वेषोऽपि मत्प्रियः परमः परम् ॥ पदमाप्नोषि मा भैषीर्मय्यर्पितमना भव ॥३२॥ मयि संन्यस्य सर्वं त्वमात्मानं यत्नवान्भव ॥ मदर्थं कुरु कर्माणि मा च धर्मव्यतिक्रमम् ॥३३॥ एवं व्यपोह्य हत्यास्त्वं ब्रह्मण मोक्ष्यसे भवात् ॥ एतेनैवोपदेशेन व्याख्यातमखिलं तव॥३४॥क्रियायोगं समास्थाय मदर्पितमना भव ॥ ३५ ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ मद्धिताय जगन्नाथ क्रियायोगामृतं मम ॥ विस्तरेण समाख्याहि प्रसन्नस्त्वं हि दुःखहा ॥ ३६ ॥ त्वामृते न हि तद्वक्तुं समर्थोऽन्यो जगद्गुरो ॥ गुह्यमेतत्पवित्रं च तदाचक्ष्व प्रसीद मे ॥ ३७ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ आख्यास्यते तदखिलं निर्विकल्पं गणाधिप ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवः सर्वलोकप्रदीपकः ॥ ३८ ॥ स च दिंडिर्महातेजा जगामाशु नभोगतिम् ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि दिंड्यादित्यसंवादवर्णनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ प्रणम्य शिरसा

१ हानिकारणम्–इ० पा० । २ सर्वत्र–इ० पा० । ३ प्रशाम्यसि–इ० पा० । ४ पुष्पैः–इ० पा० । ५ प्रतिकृतिमित्यर्थः । ६ मय्यर्पितमना भूत्वा सर्वान्कामानवाप्स्यसि–इ०पा० । ७ अस्ति–इ० पा० ।

देवं सुरज्येष्ठं चतुर्मुखम् ॥ उवाच स महातेजा दिंडिर्लोकेशमादरात् ॥ १ ॥ देवदेवेन भवतादिष्टोऽस्मि च महात्मना ॥ क्रियायोगामृतं सर्वमा
ख्यास्यति भवान्किल ॥ २ ॥ स त्वां पृच्छाम्यहं ब्रह्मन्क्रियायोगं निरंतरम् ॥ संतोषयितुमीशेहं यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
एह्येहि मत्सकाशं च मत्समीपे गणाधिप ॥ ब्रह्महत्या प्रणष्टा ते दर्शनादेव तस्य तु ॥ ४ ॥ अनुग्राह्योऽसि भूतेश भास्करस्यामितौजसः ॥ आरा
धनाय भूतेश यदीशे प्रवणं मनः ॥ ५ ॥ यदि देवपतिं भानुमाराधयितुमिच्छसि ॥ भगवंतमनाद्यंतं भव दीक्षागुणान्वितः ॥ ६ ॥ न ह्यदीक्षान्वि
तैर्भानुर्ज्ञातुं स्तोतुं च तत्त्वतः ॥ द्रष्टुं वा शक्यते मूढैः प्रवेष्टुं कुत एव हि ॥ ७ ॥ जन्मभिर्बहुभिः पूता नरास्तद्गतचेतसः ॥ भवंति भगवन्सौरास्तदा
दीक्षागुणान्विताः ॥ ८ ॥ अनेकजन्मसंसारचिते पापसमुच्चये ॥ नाक्षीणे जायते पुंसां मार्तंडाभिमुखी मतिः ॥९॥ प्रद्वेषं याति मार्तंडे द्विजान्वेदांश्च
निंदति ॥ यो नरस्तं विजानीयात्पापबीजसमुद्भवम् ॥ १० ॥ पाखंडेषु रतिः पुंसां हेतुवादानुकूलता ॥ जायते विष्णुमायाम्भःपतितानां दुरात्म
नाम् ॥ ११ ॥ यदा पापक्षयः पुंसां तदा वेदद्विजादिषु ॥ रवौ च देवदेवेशे श्रद्धा भवति निश्चला ॥ १२ ॥ यदा स्वल्पावशेषस्तु नराणां पापसं
चयः ॥ तदा दीक्षागुणान्त्सर्वे भजंते नात्र संशयः ॥ १३ ॥ भ्रमतामत्र संसारे नराणां पापदुर्गमे ॥ हस्तावलंबदोप्येको भक्तिप्रीतो दिवाकरः॥१४॥
सर्वभागवतो भूत्वा सर्वपापहरं रविम्॥ आराधयेह तं भक्त्या प्रीतिमेष्यति भास्करः ॥१५॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ किं लक्षणा नरा दीक्षामर्हंति
पद्मसंभव ॥ यच्च दीक्षान्वितैः कार्यं तन्मे कथय पद्मज ॥ १६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कर्मणा मनसा वाचा प्राणिनां यो न हिंसकः ॥ भावभ
क्तश्च मार्तंडे तस्य दीक्षा गुणान्विता ॥ १७ ॥ ब्राह्मणांश्चैव देवांश्च नित्यमेव नमस्यति ॥ न च द्रोग्धा परं वादे स मार्तंडं समर्चति ॥१८॥ सर्वा
न्देवान्रविं वेत्ति सर्वलोकांश्च भास्करम् ॥ तेभ्यश्च नान्यमात्मानं स नरः सौरतां व्रजेत् ॥ १९ ॥ देवं मनुष्यमन्यं वा पशुपक्षिपिपीलिकान् ॥
तरुपाषाणकाष्ठानि भूम्यंभोगगनं दिशः ॥ २० ॥ आत्मानं चापि देवेशाद्व्यतिरिक्तं दिवाकरात् ॥ यो न जानाति यतिषु स वै दीक्षागुणान्भजेत् ॥
॥ २१ ॥ भावं न कुरुते यस्तु सर्वभूतेषु पापकम् ॥ कर्मणा मनसा वाचा स तु दीक्षां समर्हति ॥ २२ ॥ सुतप्तेनेह तपसा यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः ॥ तां
गतिं न नरा यांति यां गताः सूर्यमाश्रिताः ॥ २३ ॥ येन सर्वात्मना भानौ भक्त्या भावो निवेशितः ॥ गणेश्वर कृतार्थत्वाच्छ्लाघ्यः सौरः स मानवः
॥ २४ ॥ अपि नः स कुले धन्यो जायते कुलपावनः ॥ भगवान्भक्तिभावेन येन भानुरुपासितः ॥ २५ ॥ यः कारयति देवार्चां हृदयालंबनं

१ क्रियायोगमशृणवमाख्यातं भगवन्किल–इ०पा०। २ असुरांशसमुद्भवम्–इ० पा०। ३ कर्म–इ० पा०। ४ भोगी परस्वादेः–इ०पा०।

रवेः ॥ स नरो भानुसालोक्यमाप्नोति धुतकल्मषः ॥२६॥ यस्तु देवालयं भानोर्भक्त्या कारयति ध्रुवम् ॥ स सप्त पुरुषाँल्लोकं भानोर्नयति मानवः
॥ २७ ॥ यावंत्याब्दानि देवार्चा रवेस्तिष्ठति मंदिरे ॥ तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥ २८ ॥ देवार्चा लक्षणोपेता तद्गृहे संततो विधिः ॥
निष्कामं च मनो यस्य स यात्यक्षरसाम्यताम् ॥२९॥ पुष्पाणि च सुगंधीनि मनोज्ञानि च यः पुमान् ॥ प्रयच्छति सहस्रांशोः सदा प्रयतमानसः ॥
॥३०॥धूपांश्च तांस्तान्विविधान्गन्धाढ्यं चानुलेपनम् ॥ नरः सोऽनुदिनं यज्ञं करोत्याराधनं रवेः॥३१॥यज्ञेशो भगवान्पूषा सदा क्रतुभिरिज्यते ॥
बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ॥ ३२ ॥ न ते दिंडिन्नवाप्यंते मनुष्यैरल्पसंचयैः ॥ भक्त्या तु पुरुषैः पूजा कृता दूर्वांकुरैरपि ॥ भानोर्ददाति
हि फलं सर्वयज्ञैः सुदुर्लभम् ॥ ३३ ॥ यानि पुष्पाणि हृद्यानि धूपगंधानुलेपनम् ॥ दयितं भूषणं यच्च प्रीतये चैव वाससी ॥ ३४ ॥ यानि
चाभ्यवहार्याणि भक्ष्याणि च फलानि वै ॥ प्रयच्छ तानि मार्तंडे भवेथाश्चैव तन्मनाः ॥ ३५ ॥ आद्यं तं भुवनाधारं यथाशक्त्या प्रसादय ॥
आराध्य याति तं देवं तस्मिन्नेव नरो लयम् ॥ ३६ ॥ पुष्पैस्तीर्थोदकैर्गंधैर्मधुना सर्पिषा तथा ॥ क्षीरेण स्नापयेद्भानुं ग्रहेशं गोपतिं खगम् ॥
॥ ३७ ॥ दधिक्षीरह्रदान्पुण्यांस्ततो लोकान्मधुच्युतः ॥ प्रयास्यति गणश्रेष्ठ निर्वृतिं च विलक्षणाम् ॥ ३८ ॥ स्तोत्रैर्गीतैस्तथा वाद्यैर्ब्राह्मणानां
च तर्पणैः ॥ मनसश्चैव योगेन आराधय दिवाकरम् ॥ ३९ ॥ आराध्य तं जगन्नाथं मया सर्गः प्रवर्तितः ॥ विष्णुश्च पालयेल्लोकांस्तमाराध्य दिवा
करम् ॥ ४० ॥ रुद्रश्च प्राप्तवान्देवीं भवानीं तत्प्रसादतः ॥ दीप्यंते ऋषयश्चापि तमाराध्य दिवाकरम् ॥ ४१ ॥ स त्वमेभिः प्रकारैस्तमुपवासैश्च
भास्करम् ॥ तोषयाब्दं हि तुष्टोऽसौ भानुर्द्वंद्वप्रशांतिदः॥४२॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे ब्रह्म
दिंडिसंवादे आदित्यक्रियायोगवर्णनं नाम त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६३ ॥छ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ उपवासैः सुरश्रेष्ठ कथं तुष्यति भास्करः ॥ परि
हारांस्तथाचक्ष्व ये त्याज्याश्चोपवासिभिः ॥१॥ यद्यत्कार्यं यथा चैव भास्कराराधने नरैः ॥ तत्सर्वं विस्तराद्ब्रह्मन्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ स्मृतः संपूजितो धूपपुष्पान्नैर्भानुरादरात् ॥ भोगिनामुपकाराय किं पुनश्चोपवासिनाम् ॥ ३ ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः
सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥४॥ एकरात्रं द्विरात्रं वा त्रिरात्रं नक्तमेव च ॥ उपवासी रविं यस्तु भक्त्या ध्यायति मानवः ॥५॥
तन्नामजापी तत्कर्मरतस्तद्गतमानसः ॥ निष्कामः पुरुषो दिंडे स ब्रह्म परमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ यं च काममभिध्याय भास्करार्पितमानसः ॥ उपोषति

१ स मोदते–इ० पा० ।

तमाप्नोति प्रसन्ने खगमेऽखिलम् ॥ ७ ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः स्त्रीभिश्च कंजज ॥ संसारगर्ते पंकस्थे सुगतिः प्राप्यते कथम् ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अनाराध्य जगन्नाथं गोपतिं ध्वान्तनाशनम् ॥ निर्व्यलीकेन चित्तेन कः प्रयास्यति सद्गतिम् ॥ ९ ॥ विषयग्राहि वै यस्य न चित्तं भास्करार्पितम् ॥ स कथं पापपंकाक्तो नरो यास्यति सद्गतिम् ॥ १० ॥ यदि संसारदुःखार्तः सुगतिं गंतुमिच्छसि ॥ तदाराधय सर्वेशं भास्करं ज्योतिषां पतिम् ॥ ११ ॥ पुष्पैः सुगंधैर्हृद्यैश्च धूपैः सागरुचंदनैः ॥ वासोभिर्भूषणैर्भक्ष्यैरुपवासपरायणः ॥ १२ ॥ यदि संसारनिर्वेदादभिवांछसि सद्गतिम् ॥ तदाराधय मार्तंडं भक्तिप्रवणचेतसा ॥ १३ ॥ पुष्पाणि यदि ते न स्युः शस्तपादपपल्लवैः ॥ दूर्वांकुरैरपि दिंडे तदभावेऽर्चयार्यमम् ॥ १४ ॥ पुष्पपत्रांबुभिर्धूपैर्यथाविभवमात्मनः ॥ पूजितस्तुष्टिमतुलां भक्त्या यात्येकचेतसा ॥ १५ ॥ यः सदायतने भानोः कुरुते मार्जनक्रियाम् ॥ स यात्युत्तमके स्थाने सर्वपापं व्यपोहति ॥ १६ ॥ यावत्यः पांसुकणिका मार्ज्यन्ते भास्करालये ॥ दिनानि दिवि तावंति तिष्ठत्यर्कसमो नरः ॥ १७ ॥ अहन्यहनि यत्पापं कुरुते गणनायक ॥ गोचर्ममात्रं संमार्ज्य हंति तद्भास्करालये ॥ १८ ॥ यश्चानुलेपनं कुर्याद्भानोरायतने नरः ॥ सोऽपि लोकं समासाद्य हंसेन सह मोदते ॥ १९ ॥ मृदा धातुविकारैर्वा वर्णकैर्गोमयेन वा ॥ उपलेपनकृद्याति मत्पुरं यानमास्थितः ॥ २० ॥ उदकाभ्युक्षणं भानोर्यः करोति सदा गृहे ॥ सोऽपि गच्छति यत्रास्ते भगवान्यादसां पतिः ॥ २१ ॥ पुष्पप्रकरमत्यर्थं सुगंधं भास्करालये ॥ अनुलिप्ते नरो दत्त्वा न दुर्गतिमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ विमानमतिशोभाढ्यं सर्वर्तुसुखभूषितम् ॥ समाप्नोति नरो दत्त्वा दीपकं भास्करालये ॥ २३ ॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णं तिलपात्रप्रदो नरः ॥ ध्वजं च भास्करे दद्यात्सममत्र फलं लभेत् ॥ २४ ॥ विधूतो हंति वातेन दातुरज्ञानतः कृतम् ॥ पापं कर्तुं गृहे भानोर्दिवा रात्रौ नराधिप ॥ २५ ॥ गीतवाद्यादिभिर्भानुं य उपास्ते तमोपहम् ॥ गंधर्वैर्नृत्यगीतैः स विमानस्थो निषेव्यते ॥ २६ ॥ जातिस्मरत्वं मेधां च तथैवोपरमे स्मृतिम् ॥ प्राप्नोति गणशार्दूल कृत्वा पुस्तकवाचनम् ॥ २७ ॥ एवं खगेश्वरो भक्त्या येन भानुरुपासितः ॥ स प्राप्नोति गतिं श्लाघ्यां यां यामिच्छति चेतसा ॥ २८ ॥ देवत्वं मनुजैः कैश्चिद्गंधर्वत्वं तथा परैः ॥ विद्याधरत्वमपरैः संराध्येह दिवाकरम् ॥ २९ ॥ शक्रः[1] क्रतुशतेनेशमाराध्य ज्योतिषां पतिम् ॥ देवेंद्रत्वं गतस्तस्मान्नान्यः पूज्यतमः क्वचित् ॥ ३० ॥ ब्रह्मचारिगृहस्थानां वनस्थानां गणाधिप ॥ नान्यः पूज्यस्तथा स्त्रीणामृते देवं दिवाकरम् ॥ ३१ ॥ मध्ये परिव्राजकानां सहस्रांशु महात्मनाम् ॥ मोक्षद्वारं विशंतीह तं रविं विजि

१ शक्रः क्रतुशतेनेह समाराध्य दिवस्पतिम्–इ० पा० । २ यस्मिन्–इ० पा० ।

तात्मनाम् ॥ ३२ ॥ एवं सर्वाश्रमाणां हि सहस्रांशुः परायणम् ॥ सर्वेषां चैव वर्णानां ग्रहेशो वै गतिः परा ॥ ३३ ॥ शृणुष्व गदतः काम्यानुपवासांस्तथापरान् ॥ शृणु दिंडे महापुण्यफलकां सप्तमीं पराम् ॥ ३४ ॥ आदित्याराधनायैनां सर्वपापहरां शिवाम् ॥ यामुपोष्य नरो भक्त्या मुच्यते सर्वपातकैः ॥३५॥ तथा लोकमवाप्नोति सूर्यस्यामिततेजसः ॥ अथ भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे समागते ॥३६॥ सोपोष्या प्रथमं तात विधानं शृणु तत्र वै ॥ अयाचितं चतुर्थ्यां तु पंचम्यामेकभोजनम् ॥३७॥ उपवासपरः षष्ठ्यां जितक्रोधो जितेंद्रियः॥ अर्चयित्वा दिनकरं गंधधूपनिवेदनैः ॥ ॥३८॥ पुरतः स्थंडिले रात्रौ स्वप्याद्देवस्य पुत्रक॥प्रध्यायन्मनसा देवं सर्वभूतार्तिनाशनम् ॥३९ ॥ सर्वदोषप्रशमनं सर्वपातकनाशनम् ॥ विबुद्धस्त्वथ सप्तम्यां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम्॥४०॥पूजयित्वा दिनकरं पुष्पधूपविलेपनैः[1]॥नैवेद्यं तात देवस्य फलानि कथयंति हि॥४१॥खर्जूरनालिकेराणि तथा चाम्रफलानि तु ॥ मातुलिंगफलान्येव कथितानि मनीषिभिः॥४२॥एतैश्च भोजयेद्विप्रानात्मना च प्रभक्षयेत्॥ तथैषां चाप्यभावेन शृणु चान्यानि सुव्रत ॥४३॥ शालिगोधूमपिष्टानि कारयेद्गणनायक॥ गुडगर्भकृतानीह घृतपाकेन पाचयेत्॥४४॥चातुर्यावकमिश्राणि आदित्याय निवेदयेत् ॥ अग्निकार्यमथो कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥४५॥ इत्थं द्वादश वै मासान्कार्यं व्रतमनुत्तमम् ॥ मासि मासि फलाहारः फलदायी फलार्चनः ॥४६॥ वर्षांते त्वथ कुर्वीत शक्त्या ब्राह्मणभोजनम् ॥ स्नानप्राशनयोश्चापि विधानं शृणु सुव्रत ॥४७॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम्॥ तिलसर्षपयोः कल्कं श्वेता मृच्चापि सुव्रत ॥ ४८ ॥ दूर्वाकल्कं घृतं चापि गोशृंगक्षालितं जलम् ॥ जातिगुल्मविनिर्यासः प्रशस्तः स्नानकर्मणि ॥ ॥ ४९ ॥ प्राशने चाप्यथैतानि सर्वपापहराणि वै ॥ आदौ कृत्वा भाद्रपदं यथा संख्यं विदुर्बुधाः ॥ ५० ॥ इत्थं वर्षांतमासाद्य भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥ दिव्यान्भोगान्माहादेव ततस्तेभ्यो निवेदयेत् ॥५१॥ फलानि तातं हैमानि यथा शक्त्या गणाधिप ॥ सवत्सामथ वा धेनुं भूमिं सस्यान्वितामथ ॥ ५२ ॥ प्रासादमथ वा भौमं सर्वधान्यसमन्वितम् ॥ दद्याच्छुक्लानि वस्त्राणि ताम्रपात्रं सविद्रुमम् ॥ ५३ ॥ शक्तियुक्तस्य चैतानि दरिद्रस्य तु मे शृणु॥फलानि पिष्टकान्येषां तिलचूर्णान्वितानि तु ॥५४॥ भोजयित्वा द्विजान्दद्याद्राजतानि फलानि तु॥धातुरक्तं वस्त्रयुग्ममाचार्याय निवेदयेत् ॥ ५५ ॥ सहिरण्यं महादेव पंचरत्नसमन्वितम् ॥ इत्थं समाप्यते तात पारणं वार्षिकांतिकम् ॥ ५६ ॥ इत्येषा वै पुण्यतमा सप्तमी

१ पुष्पधूपविलेपनैः—इ० पा० । २ कययाम्यहम्—इ० पा० । ३ तानि–इ० पा० । ४ भक्त्या च–इ०, रक्तानि–इ० च पा० । ५ च निर्मलम्–इ० पा० । ६ राजा तानि–इ० पा० ।

दुरितापहा ॥ यामुपोष्य नराः सर्वे यांति सूर्यसलोकताम् ॥ ५७ ॥ पूंज्यमानः सदा देवैर्गंधर्वाप्सरसां गणैः ॥ अनया मानवो नित्यं पूजयेद्भा स्करं सदा ॥ ५८ ॥ दारिद्र्यदुःखदुरितैर्मुक्तो याति दिवाकरम् ॥ ब्राह्मणो मोक्षमायाति क्षत्रियश्चेंद्रतां व्रजेत् ॥ ५९ ॥ वैश्यो धनदसालोक्यं शूद्रो विप्रत्वमाप्नुयात् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं दुर्भगा सुभगा भवेत्॥६०॥ यामुपोष्य च नारीमां सप्तमीं लोकपूजिताम् ॥ विधवा वा सती भक्त्या अनया पूजयेद्रविम् ॥ ६१ ॥ नान्यजन्मनि वैधव्यं नारी प्राप्नोति मानद ॥ चिंतामणिसमा ह्येषा विज्ञेया फलसप्तमी ॥ ६२ ॥ पठतां शृण्वतां दिंडे सर्व कामप्रदा स्मृता ॥ ६३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि ब्रह्मदिंडिसंवादे सप्तमीकल्पे फलसप्तमीवर्णनं नाम चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि रहस्यां नाम सप्तमीम् ॥ सप्तमी कृतमात्रेयं नगांस्तारयते भवात् ॥ ॥ १ ॥ सप्तापरान्सप्त पूर्वान्पितृंश्चापि न संशयः ॥ रोगांश्छिनत्ति दुश्छेद्यान्दुर्जयाञ्जयते ह्यरीन् ॥ २ ॥ अर्थान्प्राप्नोति दुष्प्रापान्यः कुर्यान्नाम सप्तमीम् ॥ कन्यार्थी लभते कन्यां धनार्थी लभते धनम् ॥ ३ ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धर्मार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥ समयान्पालयन्सर्वान्कुर्याच्चेमां विचक्षणः ॥ ४ ॥ समयाञ्छृणु भूतेश श्रेयसे गदतो मम ॥ आदित्यभक्तः पुरुषः सप्तम्यां गणनायक ॥ ५ ॥ मैत्रीं सर्वत्र वै कुर्याद्भास्करं चापि चिंतयेत् ॥ सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलं वस्त्रं न धारयेत् ॥ ६ ॥ न चाप्यामालकैः स्नानं न कुर्यात्कलहं क्वचित् ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ किमर्थं न स्पृशेत्तैलं सप्तम्यां पद्मसंभव ॥ ७ ॥ कश्च दोषो भवेद्देव नीलवस्त्रस्य धारणात् ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शृणु दिंडे महाबाहो नीलवस्त्रस्य धारणे ॥ ८ ॥ दूषणं गणशार्दूल गदतो मम कृत्स्नशः ॥ पालनं विक्रयश्चैव सद्वृत्तिरुपजीवनम्॥९॥ पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्कर्म कुरुते द्विजः ॥ १० ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ वृथा तस्य महायज्ञा नीलसूत्रस्य धारणात् ॥ ॥ ११ ॥ नीलीरक्तं यदा वस्त्रं विप्रस्त्वंगेषु धारयेत् ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥ रोमकूपे यदा गच्छेद्रक्तं नीलस्य कस्य चित् ॥ पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ १३ ॥ नीलीमध्यं यदा गच्छेत्प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ॥ अहोरात्रोपितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १४ ॥ नीलीदारु यदा भिंद्याद्ब्राह्मणानां शरीरके ॥ शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चांद्रायणं चरेत् ॥ १५ ॥ कुर्यादज्ञानतो यस्तु नीलेर्वा दंतधावनम् ॥ कृत्वा कृच्छ्रद्वयं दिंडे विशुद्धः स्यान्न संशयः ॥ १६ ॥ वापयेद्यत्र नीलीं तु भवेत्तत्राशुचिर्मही ॥ प्रमाणद्वादशाब्दानि

१ पूज्यो मान्यः सदा देवैर्गन्धर्वोरगराक्षसैः - इ० प० । -२ वस्त्रस्य-इ० पा० । ३ त्रिरात्रोपोषितः-इ० पा० ।

तत उर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १७ ॥ सप्तम्यां स्पृशतस्तैलमिष्टा भार्या विनश्यति ॥ इत्येष नीलीतैलस्य दोषस्ते कथितो मया ॥ १८ ॥ न चैव
खादेन्मांसानि मद्यानि न पिबेद्बुधः ॥ न द्रोहं कस्यचित्कुर्यान्न पारुष्यं समाचरेत् ॥ १९ ॥ नावभाषेत चांडालं स्त्रियं नैव रजस्व
लाम् ॥ न वापि संस्पृशेद्धीनं मृतकं नावलोकयेत् ॥ २० ॥ नास्फोटयेन्नातिहसेद्गायेच्चापि न गीतकम् ॥ न नृत्येदतिरागेण न च वाद्यानि
वादयेत् ॥ २१ ॥ न शयीत स्त्रिया सार्धं न सेवेत दुरोदरम् ॥ न रुद्यादश्रुपातेन न च वाच्यं च शौकिकम् ॥ २२ ॥ आकृ
षेन्न शिरोयूका न वृथावादमाचरेत् ॥ परस्यानिष्टकथनमतिशोकं च वर्जयेत् ॥ २३ ॥ न कश्चित्ताडयेज्जन्तुं न कुर्यादतिभोजनम् ॥
न[2] चैव हि दिवा स्वप्नं दंभं शाठ्यं च वर्जयेत् ॥ २४ ॥ रथ्यायामटनं वापि यत्नतः परिवर्जयेत ॥ अथापरो विधिश्चात्र श्रूयतां त्रिपुरांतक ॥
॥ २५ ॥ चैत्रात्प्रभृति कर्तव्या सर्वदा नाम सप्तमी ॥ धातेति चैत्रमासे तु पूजनीयो दिवाकरः ॥ २६ ॥ अर्यमेति च वैशाखे ज्येष्ठे मित्रः
प्रकीर्तितः ॥ आषाढे वरुणो ज्ञेय इन्द्रो नभसि कथ्यते ॥ २७ ॥ विवस्वांश्च नभस्येऽथ पर्जन्योश्वयुजि स्मृतः ॥ पूषा कार्त्तिकमासे तु मार्गशी
र्षेषुरुच्यते ॥ २८ ॥ भगः पौषे भवेत्पूज्यस्त्वष्टा माघे तु शस्यते ॥ विष्णुश्च फाल्गुने मासि पूज्यो वंद्यश्च भास्करः ॥ २९ ॥ सप्तम्यां चैव सप्तम्यां
भोजयेद्भोजकान्[3]बुधः ॥ सघृतं भोजनं देयं भोजयित्वा विधानतः ॥ ३० ॥ भोजकायैव विप्राय दक्षिणां स्वर्णमाषकम् ॥ सघृतं भोजनं देयं रक्त
वस्त्राणि चैव हि ॥ ३१ ॥ [4]अभावे भोजकानां तु दक्षिणीया द्विजोत्तमाः ॥ तथैव भोजनीयाश्च श्रद्धया परया विभो ॥ ३२ ॥ विशेषतो वाच
कश्च ब्राह्मणः कल्पवित्सदा ॥ इत्येषा कथिता तुभ्यं सप्तमी गणनायक ॥ ३३ ॥ श्रुता सती पापहरा सूर्यलोकप्रदायिनी ॥ ३४ ॥ इति श्रीभ
विष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि ब्रह्मदिंडिसंवादे सप्तमीकल्पे आदित्यमाहात्म्यवर्णने सप्तमीवर्णनं नाम पञ्चषष्टितमो
ऽध्यायः ॥ ६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्ब्रह्मा जगामादर्शनं वि[5]भोः ॥ सूर्यमाराधय[6]द्दिंडी सूर्यस्यानुचरोऽभवत् ॥
॥ १ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ भूयः कथय विप्रेंद्र माहात्म्यं भास्करस्य मे ॥ शृण्वतो नास्ति मे तृप्तिरमृतस्येव सुव्रत ॥ २ ॥ ॥ सुमं
तुरुवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो राजन्संवादं द्विजशंखयोः ॥ यं श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते मानवो नृप ॥३॥ आसीनमाश्रमे शंखं द्विजो द्रष्टुं जगाम
ह ॥ फलभारानतच्छाये वृक्षवृन्दसमाकुले ॥ ४ ॥ परस्परमृगशृंगकण्डूयितमृगावृते ॥ बर्हिर्वनांबरानीततीर्थकन्दोपभोगिनि ॥ ५ ॥ प्रभूत

१ विशुध्यति–इ० पा० । २ प्रयतश्च–इ० पा० । ३ ततः–इ० पा० । ४ अलाभे–इ० पा० । ५ विभो–इ० पा० । ६ सूर्यमाहात्म्यतो दिण्डिः–इ० पा० । ७ नात्र संशयः–इ० पा० ।

कुसुमामोदषट्पदोद्गीतशालिनि ॥ सिद्धदेवर्षिगंधर्वतीर्थसेवितवारिणि ॥६॥ मुण्डैश्च जटिलैश्चैव तापसैरुपशोभिते ॥ आश्रमे तं मुनिश्रेष्ठं शंखाह्वं
सुखमास्थितम् ॥ ७ ॥ स्तोत्रैः स्तोतुं सहस्रांशुं तद्भक्तं तत्परायणम् ॥ ततः संहत्य सहसा तं भोजककुमारकाः ॥ ८ ॥ विनीता उपसंगम्य यथा
वदभिवाद्य च ॥ आसनेषूपविष्टास्त उपविष्टमथाब्रुवन् ॥ ९ ॥ भगवन्त्सर्ववेदेषु च्छिधि नः संशयो महान् ॥ विनयेनोपपन्नानां कुमाराणां ततो
मुनिः ॥ १० ॥ अनादींश्चतुरो वेदानुवाच प्रीतमानसः ॥ तेषां तु पठतामेव आश्रमं तु यदृच्छया ॥ ११ ॥ मुनिश्रेष्ठोऽथ तं देशमाजगाम द्विजो
नृप ॥ यथावदर्चितस्तेन शंखेनामिततेजसा ॥ १२ ॥ वंदितश्च कुमारैस्तैरभवत्प्रीतमानसः ॥ अथैतानब्रवीच्छंखस्तान्भोजककुमारकान् ॥ १३॥
शिष्टागमादनध्यायः स च जातो विरम्यताम् ॥ यथाज्ञापयसीत्याहुः कुमारास्ते ऋषिं ततः ॥ १४ ॥ पप्रच्छ सिद्धिदश्चैतान्के ह्येते किं पठंति
च ॥ शंखोवाच महाराज कुमारा भोजकात्मजाः ॥ १५ ॥ ससूत्रकल्पांश्चतुरो विप्र वेदानधीयते ॥ तथैव सप्तमीकल्पे परिचर्यां च भास्वतः ॥
॥ १६ ॥ अग्निकार्यविधानं च प्रतिष्ठाकल्पमादितः ॥ अध्यंगलक्षणं ब्रह्मन्रथयात्राविधिं तथा ॥ १७ ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ ॥ कथं क्रियेत
सप्तम्यां कश्चार्चनविधिक्रमः ॥ गंधपुष्पप्रदीपानां किं फलं रविमंदिरे ॥ १८ ॥ केन तुष्यति दानेन व्रतेन नियमेन च ॥ धूपपुष्पोपहारादि किं
च देयं विवस्वते ॥ १९ ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं तन्मे ब्रूहि तपोधन ॥ विशेषतस्तु माहात्म्यं ब्रूहि मां भास्करस्य हि ॥ २० ॥ ॥ शंख
उवाच ॥ ॥ इममर्थं वशिष्ठेन पृष्टः सांबो यथा पुरा ॥ स चोवाच वशिष्ठाय तदहं कथयामि ते ॥ २१ ॥ अत्राश्रमे पुण्यतमे तीर्थानामुत्तमे
प्रभुः ॥ ववन्दे नियतात्मानं वशिष्ठं मुनिसत्तमम् ॥ २२ ॥ विनयेनोपसंगम्य ववन्दे चरणौ मुनेः ॥ कृतप्रणामं सांबं तु भक्तिप्रह्वीकृताननम्॥
॥ २३ ॥ विलोक्य परमप्रीतो मुनिः पप्रच्छ तं तदा ॥ सर्वतः स्फुटितं गात्रं कुष्ठेन महता तव ॥२४॥ घोररूपेण तीव्रेण कथं तद्विगतं तवं ॥
कथं च लक्ष्मीरधिका रूपं चातिमनोहरम् ॥ २५ ॥ तेजस्वितातिमहती तथैव सुकुमारता ॥ २६ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ स्तुतो नामसह
स्रेण लोकनाथो दिवाकरः ॥ दर्शनं च गतः साक्षाद्दत्तवांश्च वरान्मम ॥ २७ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ कथमाराधितः सूर्यस्त्वया यादवनं
दन ॥ कैश्च व्रततपोदानैर्दर्शनं भगवान्गतः ॥ २८ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो ब्रह्मन्सर्वमेव मया यथा ॥ तोषितो भगवा

१ तंत्रेषु–इ० पा० । २ अभ्यंगलक्षणम्–इ० पा० । ३ अयाचष्टे–इ० पा० । ४ वाक्यं च–इ० पा० । ५ वद–इ० पा० । ६ तव सांब समागमत्–इ०पा० ।

न्सूर्यो विधिना येन सुव्रत ॥ २९ ॥ मोहान्मयोपहसितो दुर्वासाः कोपनो मुनिः ॥ ततोऽहं तस्य शापेन महाकुष्ठमवाप्तवान् ॥ ३० ॥ ततोहं
पितरं गत्वा कुष्ठयोगाभिपीडितः ॥ लज्जमानोऽतिगर्वेण इदं वाक्यमथाब्रवम् ॥ ३१ ॥ तात सीदति मे गात्रं स्वरश्च परिहीयते ॥ घोररूपो
महाव्याधिर्वपुरेष जिघांसति ॥ ३२ ॥ अशेषव्याधिराज्ञाहं पीडितः क्रूरकर्मणा ॥ वैद्यैरोषधिभिश्चैव न शांतिर्मम विद्यते ॥ ३३ ॥ सोऽहं त्वया
ह्यनुज्ञातस्त्यक्तुमिच्छामि जीवितम् ॥ यदि वाहमनुग्राह्यस्ततोऽनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३४ ॥ इत्युक्तवाक्यः स पिता पुत्रशोकाभिपीडितः ॥ पिता क्षणं
ततो ध्यात्वा मामेवं वाक्यमुक्तवान् ॥ ३५ ॥ धैर्यमाश्रयतां पुत्र मा शोके च मनः कृथाः ॥ हंति शोकार्दितं व्याधिः शुष्कं तृणमिवानलः ॥
॥३६॥ देवताराधनपरो भव पुत्रक मा शुचः ॥ इत्युक्ते च मया प्रोक्तो देवमाराधयामि कम् ॥ ३७ ॥ कमाराध्य विमुच्येऽहं तात रोगैः समंततः ॥
इत्येवमुक्तो भगवान्मामुवाच पिता मम ॥ ३८ ॥ इममर्थं पुरा पृष्टः पद्मयोनिः सनातनः ॥ याज्ञवल्क्येन ऋषिणा योगीशेन महात्मना ॥३९॥
यदुवाच महातेजास्तस्मै स यदुनंदन ॥ तच्छृणुष्व शुचिर्भूत्वा आत्मनः श्रेयसे सुत ॥ ४० ॥ सुरज्येष्ठं सुखासीनं पद्मयोनिं प्रजापतिम् ॥ याज्ञ
वल्क्यो महातेजाः पर्यपृच्छत्पितामहम् ॥ ४१ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि किंचिदात्ममनोगतम् ॥ समाराध्य विभो देवं नरो मुच्येत वै भवात् ॥
॥ ४२ ॥ गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ॥ य इच्छेन्मोक्षमास्थातुं देवतां कां यजेत सः ॥ ४३ ॥ कुतो ह्यस्य ध्रुवः स्वर्गः कुतो नैः
श्रेयसं सुखम् ॥ स्वर्गतश्चैव किं कुर्याद्येन न च्यवते पुनः ॥ ४४ ॥ देवतानां तु को देवः पितॄणां चैव कः पिता ॥ तस्मात्परतरं यच्च तन्मे ब्रूहि
पितामह ॥ ४५ ॥ केन सृष्टमिदं विश्वं ब्रह्मन्स्थावरजंगमम् ॥ प्रलये च कमभ्येति तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ४६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु
पृष्टोऽस्मि भवता तुष्टश्चास्मि महामते ॥ प्रणम्य शिरसा देवं पुण्योत्तरमनुत्तमम् ॥ ४७ ॥ कथयिष्ये द्विजश्रेष्ठ शृणुष्वैकमनाधुना ॥ आत्मनः
श्रेयसे विप्र शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥ ४८ ॥ उद्यन्य एष कुरुते जगद्वितिमिरं करैः ॥ नातः परतरो देवः किमन्यत्कथयामि ते ॥ ४९ ॥ अनादि
निधनो ह्येष पुरुषः शाश्वतोऽव्ययः ॥ दीपयत्येव लोकांस्त्रीन्रवी रश्मिभिरुल्बणैः ॥ ५० ॥ सर्वदेवात्मको ह्येष तपसा चांशुतापनः ॥ सर्वस्य जग
तो नाथः कर्मसाक्षी शुभाशुभे॥५१॥क्षपयत्येष भूतानि तथा विसृजते पुनः॥ एष भाति तपत्येष वर्धते च गभस्तिभिः ॥५२॥ एष धाता विधाता
च पूषा प्रकृतिभावन ॥ न ह्येष क्षयमायाति नित्यमक्षयमंडलः ॥ ५३ ॥ पितॄणां हि पिता ह्येष देवतानां च देवता ॥ ध्रुवं स्थानं स्मृतं ह्येष आधारो

१ महानुभावो हि हरेर्दुर्वासाः कोपितो मुनिः—इ०पा० । २ स्थैर्यमालंब्यताम्–इ० पा० । ३ ततः–इ० पा० ह्यास–इत्यर्थः । ४ पूरापूतात्रिभावनः–इ०पा० । ५ एवम्–इ०पा० ।

जगतस्तथा ॥ ५४ ॥ सर्वकाले जगत्कृत्स्नमादित्यात्संप्रसूयते ॥ प्रलये च तमभ्येति आदित्यं दीप्ततेजसम् ॥ ५५ ॥ योगिनश्चात्र संलीनास्त्य
क्त्वा गृहकलेवरम् ॥ वायुभूता विशंत्यस्मिंस्तेजोराशौ दिवाकरे ॥ ५६ ॥ तस्य रश्मिसहस्राणि शाखा इव विहंगमाः ॥ वसंत्याश्रित्य मुनयः
संसिद्धा दैवतैः सह ॥ ५७ ॥ जनकादयो गृहस्थास्तु राजानो योगधर्मिणः ॥ वालखिल्यादयश्चैव मुनयो ब्रह्मचारिणः ॥ ५८ ॥ व्यासादयो वन
स्थाश्च भिक्षुः पंचशिखस्तथा ॥ सर्वे ते योगमास्थाय प्रविष्टाः सूर्यमंडलम् ॥ ५९ ॥ शुको व्यासात्मजः श्रीमान्योगधर्ममवाप्य तु ॥ आदित्य
किरणान्पीत्वा न पुनर्भवमाप्तवान् ॥ ६० ॥ शब्दमात्राः श्रुतिसुखा ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ प्रत्यक्षोऽयं स्मृतो देवः सूर्यस्तिमिरनाशनः ॥ ६१ ॥
तस्मादन्यव्रते भक्तिर्न कार्या शुभमिच्छता ॥ दृष्टेन साध्यते यस्माददृष्टं नित्यमेव हि ॥ त्वयातः सततं विप्र अर्चनीयो दिवाकरः ॥ ६२ ॥
॥ ॥ याज्ञवल्क्य उवाच ॥ ॥ अहो य एष कथितो भवता भास्करो मम ॥ देवता सर्वदेवानां नैतन्मिथ्या प्रजायते ॥ ६३ ॥ तस्य देवस्य
माहात्म्यं श्रुतं सुबहुशो मया ॥ देवर्षिसिद्धमनुजैः स्तुतस्येह महात्मनः ॥ ६४ ॥ कः स्तौति दैवतमजं यस्यैतत्सचराचरम् ॥ अक्षयस्याप्रमेयस्य
किरणोद्गमनाद्भवेत् ॥ ६५ ॥ दक्षिणात्किरणाद्यस्य संभूतो भगवान्हरिः ॥ वामाद्भवांस्तथा जातः किरणात्किल कंजज ॥ ६६ ॥ ललाटाद्यस्य
रुद्रस्तु का तुल्या तेन देवता ॥ तस्य देवस्य कः शक्तः प्रवक्तुं गुणविस्तरम् ॥ ६७ ॥ सोऽहमिच्छामि देवस्य तस्य सर्वात्मनः प्रभोः ॥ श्रोतु
माराधनं येन निस्तरेयं भवार्णवम् ॥ ६८ ॥ केनोपायेन मंत्रैर्वा रहस्यैः परिचर्यया ॥ दानैर्व्रतोपवासैर्वा होमैर्जप्यैरथापि वा ॥ ६९ ॥ आराधितः
समस्तानां क्लेशानां हानिदो रविः ॥ शक्यः समाराधयितुं कथं शंस प्रजापते ॥ ७० ॥ धर्मार्थकामसंप्राप्तौ पुरुषाणां विचेष्टताम् ॥ जन्मन्यवि
तथा सैका क्रिया यार्के समाश्रिता ॥ ७१ ॥ दुर्गसंसारकांतारमपारमभिधावताम् ॥ एकः सूर्यनमस्कारो मुक्तिमार्गस्य दर्शकः ॥ ७२ ॥ सोऽह
मिच्छामि तं देवं सप्तलोकपरायणम् ॥ कालायनमशेषस्य जगतो ह्यवस्थितम् ॥ ७३ ॥ आराधयितुं गोपालं ग्रहेशममितौजसम् ॥
शंकरं जगतो दीपं स्मृतमात्राघनाशनम् ॥ ७४ ॥ तमनाद्यं सुरश्रेष्ठं प्रसादयितुमिच्छतः ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥
॥ ७५ ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा भक्तिमुद्वहतो रवौ ॥ जगाम परितोषं स पद्मयोनिर्महातपाः[5] ॥ ७६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यत्पृच्छसि द्वि
जश्रेष्ठ सूर्यस्याराधनं प्रति ॥ व्रतोपवासजप्यादि तदिहैकमनाः शृणु ॥ ७७ ॥ अनादि यत्परं ब्रह्म सर्वहेयविवर्जितम् ॥ व्याप्य

१ रविणे–इ० पा०। २ विचेष्टितम्–इ० पा०। ३ दाता। ४ कालात्ममतिमेडम्–इ० पा०। ५ आभयंतं महौजसम्–इ० पा०।

त्सर्वभूतेषु स्थितं सदसतः परम् ॥ ७८ ॥ प्रधानपुंसारनयोर्यतः क्षोभः प्रवर्तते ॥ नित्ययोर्व्यापिनोश्चैव जगदादौ महात्मनोः ॥ ७९ ॥
त्क्षोभकत्वाद्ब्रह्मांडं सृष्टेर्हेतुर्निरंजनः ॥ अहेतुरपि सर्वात्मा जायते परमेश्वरः ॥ ८० ॥ प्रधानपुरुषत्वं च तथैवेश्वरलीलया ॥ समुपैति
तश्चैवं ब्रह्मत्वं छंदतः प्रभुः ॥ ८१ ॥ ततः स्थितौ पालयिता विष्णुत्वं जगतः क्षये ॥ रुद्रत्वं च जगन्नाथः स्वेच्छया कुरुते रविः ॥ ८२ ॥
मेकमक्षरं धाम सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ भेदाभेदस्वरूपं तं प्रणिपत्य दिवाकरम् ॥ वर्णयिष्येऽखिलं[1] विप्र तस्यैवाराधनं रवेः ॥ ८३ ॥ गुह्यं चापि
था तस्य भास्करस्य शृणुष्व वै ॥ तुष्टेन हि पुरा मह्यं कथितं भास्करेण तु ॥ ८४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां
ब्राह्मे पर्वणि याज्ञवल्क्यब्रह्मसंवादे सप्तमीकल्पे आदित्यमाहात्म्यवर्णनं नाम षट्षष्टितमोध्यायः ॥ ६६ ॥छ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रभाते संस्तुतो
देवो मूर्तिहेतोर्मया पुरा ॥ यजंतं चापरं देवं भक्तिनम्रं महामतिः ॥ १ ॥ प्रत्यक्षत्वमथो गत्वा रहस्यं प्रोक्तवान्मम ॥ अहं च कृतवान्प्रश्नं दृष्ट्वा
प्रत्यक्षतो रविम् ॥ २ ॥ वेदेषु[2] च पुराणेषु सांगोपांगेषु गीयसे ॥ त्वमजः शाश्वतो धाता महाभूतमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ प्रतिष्ठितं भूतभव्यं त्वयि सर्व
मिदं जगत् ॥ चत्वारो ह्याश्रमा देव सर्वे गार्हस्थ्यमूलकाः ॥ ४ ॥ यजंते त्वामहरहर्नानामूर्तिसमाश्रिताः ॥ पिता माता हि सर्वस्य दैवतं त्वं हि
शाश्वतम् ॥ ५ ॥ यजसे चैव कं देवमेवं चापि न विद्महे ॥ कथ्यतां मम देवेश परं कौतूहलं हि मे ॥ ६ ॥ इत्थं मयोक्तो भगवानिदं वचनमब्र
वीत् ॥ अवाच्यमेतद्वक्तव्यमात्मगुह्यं सनातनम् ॥ ७ ॥ तव भक्तिमतो ब्रह्मन्वक्ष्यामीह यथातथम् ॥ यतः सूक्ष्ममविज्ञेयमव्यक्तमचलं ध्रुवम् ॥ ८ ॥
इंद्रियैरिंद्रियार्थैश्च सर्वभूतैश्च वर्जितम् ॥ स ह्यंतरात्मा भूतानां क्षेत्रज्ञश्चेति कथ्यते ॥ ९ ॥ त्रिगुणव्यतिरिक्तोऽसौ पुरुषश्चेति कथ्यते ॥ हिरण्यगर्भो भग
वान्सैव बुद्धिरिति स्मृतः ॥ १० ॥ महानिति च योगेषु प्रधानश्चेति कथ्यते ॥ सांख्ये च पठ्यते शास्त्रे नामभिर्बहुभिः सदा ॥ ११ ॥ विश्वगो विश्व
भूतश्च विश्वात्मा विश्वसंभवः ॥ धृतं चैवात्मकं येन इदं त्रैलोक्यमात्मना ॥ १२ ॥ अशरीरः शरीरेषु लिप्यते न च कर्मभिः ॥ ममांतरात्मा तव
च ये चान्ये देहसंज्ञकाः ॥ १३ ॥ सर्वेषां साक्षिभूतोसौ न करोति न लिप्यते ॥ सगुणो निर्गुणो विष्णुर्ज्ञानगम्यो ह्यसौ स्मृतः ॥ १४ ॥ सर्वतः
पाणिपादोऽसौ सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ॥ सर्वतः श्रुतिमुक्तोसौ सर्वमावृत्त्य तिष्ठति ॥ १५ ॥ विश्वमूर्धा विश्वभुजो विश्वपादाक्षिनासिकः ॥ एकश्च

१ वर्तयिष्ये–इ० पा० । २ इतिहासपुराणेषु–इ० पा० । ३ महारूपम्–इ० पा० । ४ नानावृत्तीरुपाश्रिताः–इ० पा० । ५ स च–इ० पा० । ६ स वेदे पठ्यते शास्त्रे मुनिभिर्बहुभिः सदा–इ०पा० । ७ विश्वभावनः–इ० पा० । ८ शक्तिभूतः–इ० पा० । ९ विश्वः–इ०पा० । १० विश्वमूर्तिः–इ० पा० ।

रति क्षेत्रेषु स्वैरचारी यथासुखम् ॥ १६ ॥ क्षेत्राण्यस्य शरीराणि बीजं चापि शुभाशुभम् ॥ तानि वेत्ति स योगात्मा अतः क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥
अव्यक्तके पुरे शेते तेनासौ पुरुषः स्मृतः ॥ १७ ॥ विश्वं बहुविधं ज्ञेयं स च सर्वत्र विद्यते ॥ तस्मात्स बहुरूपत्वाद्विश्वरूप इति स्मृतः ॥ १८ ॥
महापुरुषशब्दं हि बिभर्त्येष सनातनः ॥ स तु वै विक्रियापन्नः सृजत्यात्मानमात्मना ॥ १९ ॥ आकाशात्पतितं तोयं याति स्वादन्तरं यथा ॥
भूमे रसविशेषेण तथा गुणवशात्तु सः ॥२०॥ एक एव यथा वपुर्देहे तिष्ठति पंचधा ॥ एकत्वं च पृथक्त्वं च तथा तस्य न संशयः ॥२१॥ स्थानां
तरविशेषेण यथाग्निर्लभते पराम् ॥ संज्ञां दावाग्निकाद्येषु तथा देवो ह्यसौ स्मृतः ॥२२॥ यथा दीपसहस्राणि दीप एकः प्रसूयते ॥ तथा रूपसहस्रा
णि स एवैकः प्रसूयते ॥ २३ ॥ स यदा बुध्यतेत्मानं तदा भवति केवलः ॥ एकत्वं प्रलये चास्य बहुत्वं स्यात्प्रवर्तने ॥ २४ ॥ नित्यं हि नास्ति
जगति भूतं स्थावरजंगमम् ॥ ऋते तमेकमीशानं पुरुषं बीजसंज्ञितम् ॥ २५ ॥ अक्षयश्चाप्रमेयश्च सर्वगश्च स उच्यते ॥ तस्मादव्यक्तमुत्पन्नं त्रिगुणं
सर्वकारणम् ॥ २६ ॥ अव्यक्ताव्यक्तभावस्था या सा प्रकृतिरुच्यते ॥ तां योनिं ब्रह्मणो विद्धि योसौ सदसदात्मकः ॥ २७ ॥ नास्ति तस्मा
त्परो ह्यन्यः स पिता स प्रजापतिः ॥ आत्मा मम स विज्ञेयस्ततस्तं पूजयाम्यहम् ॥ २८ ॥ स्वर्गताश्चापि ये केचित्तं नमस्यंति देहिनः ॥ ते
तत्प्रसादाद्गच्छंति तेनादिष्टाः परां गतिम् ॥२९॥ तं देवाश्चासुराश्चैव नानामतसमाश्रिताः ॥ भक्त्या संपूजयंत्याद्यं गतिं चैषां ददाति सः ॥३०॥
स हि सर्वगतश्चैव निर्गुणश्चापि कथ्यते ॥ एवं ज्ञात्वा तमात्मानं पूजयामि सनातनम् ॥ भास्करं देवदेवेशं सर्वभूतेशमच्युतम् ॥३१॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ इत्युक्तवान्पुरा पृष्टो मया देवो दिवाकरः॥पूजय त्वं महात्मानं तपंतं विपुलं तपः॥३२॥इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां
संहितायां ब्राह्मे पर्वणि ब्रह्मयाज्ञवल्क्यसंवादे सप्तमीकल्पे सूर्यमहिमवर्णनं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥ब्रह्मोवाच॥ ॥ वच्मि ते परमं
देवं सर्वदेवैश्च पूजितम् ॥ आराधयंति यं देवं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १ ॥ पद्माकृतिं सदा ब्रह्मा नलिनैर्गुग्गुलेन तु ॥ व्योमरूपं सदा देवं महादेवो
र्चते रविम् ॥ २ ॥ जातिपुष्पैर्द्विजश्रेष्ठ धूपेन विजयेन तु ॥ वृषणं सिह्लकं विप्र श्रीखण्डमगरुस्तथा ॥ ३ ॥ कर्पूरं च तथा मुस्ता शर्करा सत्वचा
द्विज ॥ इत्येष विजयो धूपः स्वयं देवेन निर्मितः ॥ ४ ॥ केशवश्चक्ररूपं तु सदा संपूजयेद्रविम् ॥ नीलोत्पलदलश्यामो नीलोत्पलकदंबकैः॥ ५ ॥
धूपेनागुरुसंज्ञेन भक्तिश्रद्धासमन्वितः ॥ मया स पृष्टो देवेशस्तस्यैवाराधनाय वै ॥६॥ कानि पुष्पाणि चेष्टानि सदा भास्करपूजने ॥ तेन चोक्तानि

१ एकः सनातनम्–इ० पा० । २ देवेष्वसौ स्मृतः–इ० पा० । ३ तं विहायैकमीशानम्–इ० पा० । ४ आदिष्टाम्–इ० पा० । ५ नानामतमयस्थिताः–इ० पा० ।

पुष्पाणि स्वयं तानि निबोध मे ॥७॥ मल्लिकायास्तु कुसुमैर्भोगवाञ्जायते नरः ॥ सौभाग्यं पुंडरीकैश्च भजत्येव च शाश्वतम् ॥८॥ गन्धकुटजकैः
पुष्पैः परमैश्वर्यमश्नुते ॥ भवत्यक्षयमत्यन्तं नित्यमर्चयतो रविम् ॥९॥ मन्दारपुष्पैः पूजा तु सर्वकुष्ठविनाशिनी ॥ बिल्वपत्रैश्च कुसुमैर्महतीं श्रियम
श्नुते ॥१०॥ अर्कस्रजा भवत्यर्थं सर्वकामफलप्रदः ॥ प्रदद्याद्रूपिणीं कन्यामर्चितो बकुलस्रजा ॥११॥ किंशुकैरर्चितो देवो न पीडयति भास्करः ॥
पूजितोऽगस्त्यकुसुमैःरानुकूल्यं प्रयच्छति ॥ १२ ॥ करवीरैस्तु विप्रेन्द्र सूर्यस्यानुचरो भवेत् ॥ तथा मुद्गरपुष्पैश्च समभ्यर्च्य दिवाकरम् ॥ १३ ॥
हंसंयुक्तेन यानेन रवेः सालोक्यतां व्रजेत् ॥ शतपुष्पसहस्रैस्तु पूषसालोक्यतां व्रजेत् ॥ बकपुष्पैर्द्विजश्रेष्ठ याति भानुसंलोकताम् ॥ १४ ॥ चतुः
समेन गन्धेन समभ्यर्च्य दिवाकरम् ॥ पञ्चभूतालयस्थानमाप्नुयान्नात्र संशयः ॥१५॥ देवागारं तु संमार्ज्य भक्त्या यस्तु प्रलेपयेत् ॥ स रोगान्मु
च्यते क्षिप्रं द्रव्यलाभं च विन्दति ॥ १६ ॥ तस्य चायतनं भक्त्या गैरिकेणोपलेपयेत् ॥ प्राप्नुयान्महतीं लक्ष्मीं रोगैश्चापि प्रमुच्यते ॥ १७ ॥
अष्टादशेह कुष्ठानि ये चान्ये व्याधयो नृणाम् ॥ प्रलयं यांति ते सर्वे मृदा यद्युपलेपयेत् ॥ १८॥ विलेपनानां सर्वेषां रक्तचन्दनमुत्तमम् ॥ पुष्पा
णां करवीराणि प्रशस्तानि प्रचक्षते ॥ १९ ॥ नातः परतरं किंचिद्वास्वतस्तुष्टिकारकम् ॥ किं तस्य न भवेल्लोके यस्त्वेभिः स्वर्चयेद्रविम् ॥ २०॥
करवीरैः पूजयेद्यो भास्करं श्रद्धयान्वितः ॥ सर्वकामसमृद्धोऽसौ सूर्यकाममवाप्नुयात् ॥ २१ ॥ विलेप्यायतनं यस्तु कुर्यान्मण्डलकं शुभम् ॥ स
सूर्यलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ॥ २२ ॥ एकेनास्य भवेदर्थो द्वाभ्यामारोग्यमश्नुते ॥ त्रिभिः सन्तत्यविच्छिन्ना चतुर्भिर्भार्गवीं लभेत् ॥
॥ २३ ॥ पञ्चभिर्विपुलं धान्यं षड्भिरायुर्बलं यशः ॥ सप्तमंडलकारी स्यान्मडलाधिपतिर्नरः ॥ २४ ॥ आयुर्धनसुतैर्युक्तः सूर्यलोके महीयते ॥
घृतप्रदीपदानेन चक्षुँष्माञ्जायते नरः ॥ २५ ॥ कटुतैलप्रदानेन स शत्रूञ्जयते नरः ॥ तिलतैलप्रदानेन सूयलोके महीयते ॥ २६ ॥ मधूकतैल
दानेन सौभाग्यं परमं व्रजेत् ॥ संपूज्य विधिवद्देवं पुष्पधूपादिभिर्बुधः ॥ २७ ॥ यथाशक्त्या ततः पश्चान्नैवेद्यं भक्तितो न्यसेत् ॥ पुष्पाणां प्रवरा
जाती धूपानां विजयः परः ॥ २८ ॥ गन्धानां कुंकुमं श्रेष्ठं लेपानां रक्तचन्दनम् ॥ दीपदाने घृतं श्रेष्ठं नैवेद्ये मोदकः परः ॥ २९ ॥ एतैस्तु
ष्यति देवेशः सान्निध्यं चाधिगच्छति ॥ एवं संपूज्य विधिवत्कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ ३० ॥ प्रणम्य शिरसा देवं देवदेवं दिवाकरम् ॥ सुखा

१ सुगन्धकुब्जकैः-इ० पा० । २ सर्वकष्टविनाशिनी-इ० पा० । ३ कुन्दुरपुष्पैश्च-इ० पा० । ४ भीमसलोकताम्-इ० पा० । ५ उपलेप्यालयं यस्तु-इ० पा० । ६ भार्गवीं जामदग्न्योपार्जितत्वात्पृथ्वीमित्यर्थः । वस्तुतस्तु-लक्ष्मीमित्यर्थ एव ज्यायान्, पुराणेषु तस्यां भृगोरुत्पत्तिवर्णनात् । ७ चायुष्मान्--इ० पा० । ८ मधूकतैलदीपेन भोगभाग्यपरं सुखम्-इ० पा० ।

सीनस्ततः पश्येद्रवेरभिमुखे स्थितः ॥ ३१ ॥ एकं सिद्धाथकं कृत्वा हस्ते पानीयसंयुतम् ॥ कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा तं वांछितं नरः ॥ ३२ ॥ पिबेत्सतोयं तं विप्र अस्पृष्टं दशनैः सकृत् ॥ द्वितीयायां तु सप्तम्यां द्वौ गृहीत्वा तु सुव्रत ॥ ३३ ॥ तृतीयायां तु सप्तम्यां ग्रहीतव्यास्त्रयोऽपि च ॥ ज्ञेयाश्चतुर्थ्यां चत्वारः पञ्चम्यां पञ्च एव हि ॥ ३४ ॥ षट् पिबेच्चापि षष्ठयां तु इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ सप्तम्यां सप्तमायां तु सप्त चैव पिबेन्नरः ॥ ३५ ॥ आदौ प्रभृति विज्ञेयो मन्त्रोऽयमभिमन्त्रणे ॥ सिद्धार्थकस्त्वं हि लोके सर्वत्र श्रूयसे यथा ॥ तथा मामपि सिद्धार्थमर्थतः कुरुतां रविः ॥ ३६ ॥ ततो हविरुपस्पृश्य जपं कुर्याद्यथेप्सितम् ॥ हुताशनं च जुहुयाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥३७॥ एवमेव पराः कार्याः सप्तम्यः सप्त सर्वदा ॥ एकात्प्रभृति कार्या सा सर्वदोदकसप्तमी ॥ ३८ ॥ एकं तोयेन सहितं द्वौ चापि घृतसंयुतौ ॥ त्रींस्तथा मधुना सार्धं दध्ना चतुर एव च ॥ ३९ ॥ युक्तान्नपयसा पञ्च षट् च गोमयसंयुतान् ॥ पञ्चगव्येन वै सप्त पिबेत्सिद्धार्थकान्द्विज ॥ ४० ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सर्षपसप्तमीम् ॥ बहुपुत्रो बहुधनः सिद्धार्थश्चापि सर्वदा ॥ ४१ ॥ इह लोके नरो विप्र प्रेत्य याति विभावसुम् ॥ तस्मात्संपूजयेद्देवं विधिनानेन भास्करम् ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सिद्धार्थसप्तमीव्रतवर्णनं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ सप्तम्यामुषितो विप्रः स्वप्नदर्शनमुच्यते ॥ स्वप्ने दृष्टे च सप्तम्यां पुरुषो नियतव्रतः ॥ १ ॥ समाप्य विधिवत्सर्वं जपहोमादिकं क्रमात् ॥ पूजयित्वा दिनेशं तु यथाविभवमात्मनः ॥ २ ॥ ततः शयीत शयने देवदेवं विचिंतयन् ॥ संप्रसुप्तो यदा पश्येदुदयंतं दिवाकरम् ॥ ३ ॥ शक्रध्वजं तथा चंद्रं तस्य सर्वाः समृद्धयः ॥ दृश्यं जनं तथा शंक्तिं स्रग्विगोवेणुनिस्वनाः ॥ ४ ॥ श्वेताब्जचामरादर्शकनकासिसुतोद्भवम् ॥ रुधिरस्य स्रुतिं सेकं पानं चैश्वर्यकारम् ॥ ५ ॥ श्वेतायाः पंचपूताया दर्शनं वृद्धिकारकम् ॥ प्रजापतेर्घृताक्तस्य दर्शनं पुत्रदं स्मृतम् ॥ ६ ॥ शस्तवृक्षाभिरोहश्च क्षिप्रमैश्वर्यकारकः ॥ दोहनं महिषीसिंहीगोधेनूनां स्वके मुखे ॥ ७ ॥ धनुषां च शराणां च नाभौ च द्रुतनिर्गतिः ॥ अभिहन्यात्स्वयं खादेत्सिंहान्गा भुजगांस्तथा ॥ ८ ॥ स्वांगशीर्षं हुतवहे तस्य श्रीरग्रतः स्थिता ॥ राजते हैमने पात्रे यो भुंक्ते पायसं द्विजः ॥ ९ ॥ पद्मपत्रे यथा विप्रस्तस्य जंतोर्बलं भवेत् ॥ द्यूते वादेथ वा युद्धे विजयो हि सुखावहः ॥ १० ॥ अग्नेस्तु ग्रसनं विप्र आग्नेयं वृद्धिकारकम् ॥ गात्रस्य ज्वलनं विप्र शिरोवेधश्च भूतये॥ ११॥

१ शकम्-इ० पा० । २ आग्रु सीमागतश्चैव-इ० पा० । ३ ततश्चन्द्रोपमो भवेत्-इ० पा० ।

माल्यांबराणां शुक्लानां शस्तानां शुक्लपक्षिणाम् ॥ सदा लाभं प्रशंसंति तथा विष्ठानुलेपनम् ॥ १२ ॥ स्वांगस्य कर्तने क्षेपे रथयाने प्रजा
गमः ॥ नानाशिरोबाहुता च हस्तानां कुरुते श्रियम् ॥ १३ ॥ अगम्यागमनं चैव शोकमध्ययनं तथा ॥ देवद्विजजनाचार्यगुरुवृद्धतपस्विनः ॥
॥ १४ ॥ यद्यद्वदंति तत्सर्वं सत्यमेव हि निर्दिशेत् ॥ प्रशस्तदर्शनं चैव अभिषेको नृपश्रियाः ॥ १५ ॥ स्याद्राज्यं शिरश्छेदेन बहुधा स्फुटितेन
तु ॥ रुदितं हर्षसंप्राप्त्यै राज्यं निगडबंधने ॥ १६ ॥ तुरंगं वृषभं पद्मं राजानं श्वेतकुंजरम् ॥ महदैश्वर्यमाप्नोति योभीकश्चाधिरोहति ॥ १७ ॥ ग्रस
मानो ग्रहांस्तारा महीं च परिवर्तयन् ॥ उन्मूलयन्पर्वतांश्च राज्यलाभमवाप्नुयात् ॥ १८ ॥ देहान्निष्क्रांतिरंत्राणां तैर्वा वृक्षस्य वेष्टनम् ॥ पातः
समुद्रसरितामैश्वर्याणि सुखानि च ॥१९॥ उदधिं सरितं वापि तीर्त्वा पारं प्रयाति च ॥ अद्रिं लंघयतश्चापि भवंत्यर्थजयायुषः ॥२०॥ उज्ज्वला
स्त्री विशेदंकमाशीर्वादपराः स्त्रियः ॥ भवत्यर्थागमः शीघ्रं कृमिभिर्यदि भक्ष्यते ॥ २१ ॥ स्वप्ने स्वप्न इति ज्ञातं दृष्टप्रकथनं तथा ॥ मंगलानां
च सर्वेषां शुभं दर्शनमेव च ॥ २२ ॥ संयोगश्चैव मंगल्यैरारोग्यधनकारकः ॥ ऐश्वर्यराज्यलाभाय यस्मिन्स्वप्न उदाहृतः ॥ २३ ॥ तैर्दृष्टे रोगि
णो रोगान्मुच्यंते नात्र संशयः ॥ न स्वप्नं शोभनं दृष्ट्वा स्वप्यात्प्रातश्च कीर्तयेत् ॥ राजभोजकविप्रेभ्यः शुचिभ्यश्च शुचिर्नरः ॥ २४ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे स्वप्नदर्शनवर्णनं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ छ ॥
॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ततो मध्याह्नसमये स्नातः प्रयतमानसः ॥ तथैव देवान्विधिवत्पूजयित्वा यथासुखम् ॥ १ ॥ सम्यक्कृतजपो मौनी नरो हुत
हुताशनः ॥ निष्क्रम्य देवायतनाद्भोजकान्भोजयेत्ततः ॥ २ ॥ तथा पुराणविदुष इतिहासविदो द्विजान् ॥ तथा वेदविदश्चैव दिव्यान्भौमांश्च
सुव्रत ॥ ३ ॥ रक्तानि वस्त्राणि तथा च गावः सुगंधमाल्यादि हविष्यमन्नम् ॥ पयस्विनी चाप्यथ भोजकाय देया तथान्यत्प्रियमात्मनो यत् ॥
॥ ४ ॥ भवेदलाभो यदि भोजकानां विप्रास्तदार्हंति जयोपजीविनः ॥ ये मंत्रविद्ब्राह्मणपाठकाश्च ये येऽपि सामाध्ययनेषु युक्ताः ॥ ५ ॥ प्रथमं
भोजका भोज्याः पुराणविदुषैः सह ॥ तेषामृते मंत्रविदस्तथा वेदविदो द्विजाः ॥ ६ ॥ कृत्वैवं सप्तमीः सप्त नरो भक्त्या समन्वितः ॥ श्रद्दधा
नोऽनसूयश्च अनंतं प्राप्नुयात्सुखम् ॥७॥ दशानामश्वमेधानां कृतानां यत्फलं लभेत् ॥ तत्फलं सप्तमीः सप्त कृत्वा प्राप्नोति मानवः ॥८॥ दुष्प्रापं
नास्ति तल्लोके अनया यन्न लभ्यते ॥ न च रोगोस्त्यसौ लोके एनया यो न शाम्यति ॥ ९ ॥ कुष्ठानि चापि सर्वाणि दुरुच्छेद्यान्यपि ध्रुवम् ॥

१ गुरवारणग्रत्यानां वस्त्राणां गुरुपक्षिणाम्—इ० पा० । २ दिवाकरम्—इ० पा० । ३ नरः—इ० पा० । ४ आर्षोऽयं पाठः सर्वेषु पुस्तकेषूपलभ्यते । ५ फलम्—इ० पा० ।

अपयांति यथा नागा गरुडस्य भयार्दिताः ॥ १० ॥ व्रतनियमतपोभिः सप्तमीः सप्त एवं विधिवदिह हि कृत्वा मानवो धर्मशीलः ॥ श्रुतधन
सुतभाग्यारोग्यपुण्यैरुपेतो व्रजति तदनुलोकं शाश्वतं तिग्मरश्मेः ॥ ११ ॥ इमं विधिं द्विजश्रेष्ठ श्रुत्वा कृत्वा च मानवः ॥ सहस्त्ररश्मिं स विशे
न्नात्र कार्या विचारणा ॥ १२ ॥ सुरैर्वा मुनिभिर्वापि पुराणज्ञैरिदं श्रुतम् ॥ सर्वे ते परमात्मानं पूजयंति दिवाकरम् ॥ १३ ॥ इदमाख्यानमार्षेयं
यन्मयाभिहितं तव ॥ सूर्यभक्ताय दातव्यं नेतराय कदाचन ॥ १४ ॥ यश्चैतच्छ्रावयेन्नित्यं यश्चैतच्छृणुयान्नरः ॥ स सहस्रार्चिषं देवं प्रविशेन्नात्र
संशयः ॥ १५ ॥ मुच्येदार्तस्तथा रोगाच्छ्रुत्वेमामादितः कथाम् ॥ जिज्ञासुर्लभते कामान्भक्तः सूर्यगतिं लभेत् ॥ १६ ॥ क्षेमेण गच्छतेऽध्वानं
यस्त्विदं पठतेध्वनि ॥ यो यं प्रार्थयते कामं स तं प्राप्नोति च ध्रुवम् ॥ १७ ॥ एकांतभावोपगत एकांते सुसमाहितः ॥ प्राप्यैतत्परमं गुह्यं भूत्वा सूर्य
व्रतो नरः ॥१८॥ प्राप्नोति परमं स्थानं भास्करस्य महात्मनः ॥ लग्नगर्भा प्रमुच्येत गर्भिणी जनयेत्सुतम् ॥१९॥ वंध्या प्रसवमाप्नोति पुत्रपौत्रसम
न्वितम् ॥ एवमेतन्ममाख्यातं भास्करेणामितौजसा ॥ मयापि तव माख्यातं भक्त्या भानोरिदं द्विज ॥ २० ॥ पूजनीयस्त्वया भानुः सर्वपापोप
शांतये ॥ स हि धाता विधाता च सर्वस्य जगतो गुरुः ॥ २१ ॥ उद्यन्यः कुरुते नित्यं जगद्वितिमिरं करैः ॥ द्वादशात्मा स देवेशः प्रीयतां तेऽ
दितेः सुतः ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यमाहात्म्ये सर्षपसप्तमीवर्णनं
नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नामभिः संस्तुतो देवो यैरर्कः परितुष्यति ॥ तानि ते कीर्तयाम्येष यथावदनुपूर्वशः
॥ १ ॥ नमः सूर्याय नित्याय रवये कार्यभानवे ॥ भास्कराय मतंगाय मार्तंडाय विवस्वते ॥ २ ॥ आदित्यायादिदेवाय नमस्ते रश्मि
मालिने ॥ दिवाकराय दीप्ताय अग्नये मिहिराय च ॥ ३ ॥ प्रभाकराय मित्राय नमस्तेऽदितिसंभव ॥ नमो गोपतये नित्यं दिशां च पतये नमः
॥ ४ ॥ नमो धात्रे विधात्रे च अर्यम्णे वरुणाय च ॥ पूष्णे भगाय मित्राय पर्जन्यायांशवे नमः ॥ ५ ॥ नमो हितकृते नित्यं धर्माय तपनाय च ॥
हरये हरिताश्वाय विश्वस्य पतये नमः ॥ ६ ॥ विष्णवे ब्रह्मणे नित्यं त्र्यंबकाय तथात्मने ॥ नमस्ते सप्तलोकेश नमस्ते सप्तसप्तये ॥ ७ ॥ एकस्मै
हि नमस्तुभ्यमेकचक्ररथाय च ॥ ज्योतिषां पतये नित्यं सर्वप्राणभृते नमः ॥८॥ हिताय सर्वभूतानां शिवायार्तिहराय च ॥ नमः पद्मप्रबोधाय
नमो वेदादिमूर्तये ॥ ९ ॥ कार्धिजाय नमस्तुभ्यं नमस्तारासुताय च ॥ भीमजाय नमस्तुभ्यं पावकाय च वै नमः ॥ १० ॥ धिषणाय नमो

१ नामकाय–इ० पा० । २ भक्त्या स्वर्गगतिं लभेत्–इ० पा० । ३ तुभ्यम्–इ० पा० । ४ हराय–इ० पा० । ५ द्वादशमूर्तये–इ० पा० । ६ भीमजाय–इ०, कविजाय–इ० च पा० । ७ विकटाय—इ० पा० ।

नित्यं नमः कृष्णाय नित्यदा ॥ नमोऽस्त्वदितिपुत्राय नमो लक्ष्याय नित्यशः ॥११॥ एतान्यादित्यनामानि मया प्रोक्तानि वै पुरा ॥ आरा
धनाय देवस्य सर्वकामेन सुव्रत ॥ १२ ॥ सायं प्रातः शुचिर्भूत्वा यः पठेत्सुसमाहितः ॥ स प्राप्नोत्यखिलान्कामान्यथाहं प्राप्तवान्पुरा ॥ १३ ॥
प्रसादात्तस्य देवस्य भास्करस्य महात्मनः ॥ श्रीकामः श्रियमाप्नोति धमार्थी धर्ममाप्नुयात् ॥ १४ ॥ आतुरो मुच्यते रोगाद्बद्धो मुच्येत बन्ध
नात् ॥ राज्यार्थी राज्यमप्नोति कामार्थी काममाप्नुयात् ॥ १५ ॥ एतज्जप्यं रहस्यं च संध्योपासनमेव च ॥ एतेन जपमात्रेण नरः पापात्प्रमुच्यते ॥
॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे ब्रह्मप्रोक्तसूर्यनामवर्णनं नामैकसप्ततितमो
ऽध्यायः ॥ ७१ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्थं ब्रह्मवचो योगी श्रुत्वा राजन्दिवाकरम् ॥ व्योमरूपं समाराध्य गतः सूर्यसलोकताम् ॥१॥
तथा त्वमपि राजेंद्र पूजयित्वा विभावसुम् ॥ गमिष्यसि परं स्थानं देवानामपि दुर्लभम् ॥ २ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ आद्यं स्थानं रवेः कुत्र
जंबूद्वीपे महामुने ॥ यत्र पूजां विधानोक्तां प्रतिगृह्णात्यसौ रविः ॥३॥ ॥ सुमंतुरुवाच॥ ॥स्थानानि त्रीणि देवस्य द्वीपेऽस्मिन्भास्करस्य तु ॥ पूर्वं
मिंद्रवनं नाम तथा मुंडीरमुच्यते ॥ ४ ॥ कालप्रियं तृतीयं तु त्रिषु लोकेषु विश्रुतम् ॥ तथान्यदपि ते वच्मि यत्पुरा ब्रह्मणोदितम् ॥५॥ चंद्रभागा
तटे नाम्ना पुरं यत्सांबसंज्ञितम् ॥ द्वीपेस्मिञ्छाश्वतं स्थानं यत्र सूर्यस्य नित्यता ॥ ६ ॥ प्रीत्या सांबस्य तत्रार्को जनस्यानुग्रहाय च ॥ तत्र
द्वादशभागेन मित्रो मैत्रेण चक्षुषा ॥ ७ ॥ अवलोकञ्जगत्सर्वं श्रेयोऽर्थं तिष्ठते सदा ॥ प्रयुक्तां विधिवत्पूजां गृह्णाति भगवान्स्वयम् ॥ ८ ॥
॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ कोयं सांबः सुतः कस्य कस्य प्रीतो दिवाकरः ॥ यस्य चायं सहस्रांशुर्वरदः पुण्यकर्मणः ॥ ९ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
य एते द्वादशादित्या विराजंते महाबलाः ॥ तेषां यो विष्णुसंज्ञस्तु सर्वलोकेषु विश्रुतः ॥ १० ॥ इहासौ वासुदेवत्वमवाप भगवान्विभुः ॥ तस्मा
त्सांबः सुतो जज्ञे जांबवत्यां महाबलः ॥ ११ ॥ स तु पित्रा भृंशं शप्तः कुष्ठरोगमवाप्तवान् ॥ तेनायं स्थापितः सूर्यः स्वनाम्ना च पुरं कृतम् ॥
॥ १२ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ शप्तः कस्मिन्निमित्तेऽसौ पित्रा चैवात्मसंभवः ॥ नाल्पं हि कारणं विप्र येनासौ शप्तवान्सुतम् ॥ १३ ॥
॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो राजंस्तस्य यच्छापकारणम् ॥ दुर्वासा नाम भगवान्रुद्रस्यांशसमुद्भवः ॥ १४ ॥ अटमानः स भगवांस्त्रीँल्लोका

...रतस्य तु–इ० पा० । २ मित्रबलम्–इ०, मित्रवनम्–इ० च० पा० । ३ कोलप्रियम्–इ० पा० । ४ सर्वत्र सांबशब्दे शांब इति तालव्यादिः पा० । ५ विद्यते–इ० पा० । ६ कोऽयं सांबः कुतस्तस्य यस्य
...वः पुरम्–इ० पा० । ७ पृथुकर्मणः–इ० पा० । ८ सांबः स्वयंभुवा–इ० पा० ।

न्मचचार ह ॥ अथ प्राप्तो द्वारवतीं मधुसंज्ञोचितां पुरा ॥ १५ ॥ तमागतमृषिं दृष्ट्वा सांबो रूपेण गर्वितः ॥ पिंगाक्षं क्षुधितं रूक्षं विरूपं सुकृशं तथा ॥ १६ ॥ अनुकारास्पदं चक्रे दर्शने गमने तथा ॥ दृष्ट्वा तस्य मुखं सांबो वक्रं चक्रे तथात्मनः ॥ १७ ॥ मुखं कुरुकुलश्रेष्ठ गर्वितो यौवनेन तु ॥ अथ क्रुद्धो महातेजा दुर्वासा ऋषिसत्तमः ॥ १८ ॥ सांबं चोवाच भगवांन्विधुन्वन्मुखमात्मनः ॥ यस्माद्विरूपं मां दृष्ट्वा स्वात्मरूपेण गर्वितः ॥ १९ ॥ गमने दर्शने मह्यमनुकारं समाचरः ॥ तस्मात्तु कुष्ठरोगित्वमचिरात्त्वं गमिष्यसि ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबाय दुर्वाससा शापविसर्जनं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७२ ॥ ७ ॥

॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवानृषिः ॥ ब्रह्मणो मानसः पुत्रस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ १ ॥ सर्वलोकचरः सोऽथ अटमानः समंततः ॥ वासुदेवं स वै द्रष्टुं नित्यं द्वारवतीं पुरीम् ॥२॥ आयाति ऋषिभिः सार्धं क्रोधनो मुनिसत्तमः॥अथागच्छति तस्मिंस्तु सर्वे यदुकुमारकाः ॥ ३ ॥ प्रद्युम्नप्रभृतयो ये प्रह्वाश्चावनताः स्थिताः ॥ अभिवाद्यार्घ्यपाद्याभ्यां पूजां चक्रुः समंततः ॥ ४ ॥ सांबस्त्ववश्यभावित्वात्तस्य शापस्य कारणम् ॥ अवज्ञां कुरुते नित्यं नारदस्य महात्मनः ॥ ५ ॥ रतः क्रीडासु वै नित्यं रूपयौवनगर्वितः ॥ अविनीतं तु तं दृष्ट्वा चिंतयामास नारदः ॥ ६ ॥ अस्याहमविनीतस्य करिष्ये विनयं शुभम् ॥ एवं संचिंतयित्वा तु वासुदेवमथाब्रवीत् ॥७॥ ॥ इमाः षोडश साहस्र्यः स्त्रियो यादवसत्तम ॥ सर्वासां हि सदा सांबे भावो देव समाश्रितः ॥८॥ रूपेणाप्रतिमः सांबो लोकेस्मिन्सचराचरे॥सदा हीच्छंति तांस्तस्य दर्शनं चापि हि स्त्रियः ॥ ९ ॥ श्रुत्वैवं नारदाद्वाक्यं चिंतयामास केशवः ॥ यदेतन्नारदेनोक्तमन्यदत्र तु किं भवेत् ॥ १० ॥ वचनं श्रूयते लोके चापल्यं स्त्रीषु विद्यते ॥ श्लोकौ चेमौ पुरा गीतौ चित्तज्ञैर्योषितां द्विजैः ॥ ११ ॥ पौंश्चल्याच्चलचित्तत्वान्नैःस्नेह्याच्च स्वभावतः ॥ रक्षिताः सर्वतो ह्येता विकुर्वन्ति हि भर्तृषु ॥ १२ ॥ नैता रूपं परीक्षंते नासां वयसि निश्चयः ॥ सुरूपं वा विरूपं वा पुमानित्येव भुंजते ॥ १३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ मनसा चिंतयन्नेव कृष्णो नारदमब्रवीत् ॥ न ह्यहं श्रद्दधाम्येतद्यदेतद्भाषितं त्वया ॥१४॥ ब्रुवाणमेवं देवं तु नारदो वाक्यमब्रवीत्॥ तथाहं तत्करिष्यामि यथा श्रद्धास्यते भवान् ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा ययौ स्वर्गं नारदस्तु यथागतः ॥ ततः कतिपयाहोभिर्द्वारकां पुनरभ्यगात् ॥ ॥ १६ ॥ तस्मिन्नहनि देवोऽपि सहान्तःपुरिकैर्जनैः ॥ अनुभूय जलक्रीडां पानमासेवते रहः ॥१७॥ रैम्यरैवतकोद्याने नानाद्रुमविभूषिते ॥ सर्वर्तुकुसुमैर्नित्यं वासिते

१ जटिलम्–इ० पा० । २ सांबस्य–इ० पा० । ३ प्रत्युवाच ह–इ० पा० । ४ भूयः–इ० पा० । ५ पुण्यरैवतकोद्याने नानारत्नविभूषिते–इ० पा० ।

सर्वकानने ॥१८॥ नानाजलजफुल्लाभिर्दीर्घिकाभिरलंकृते ॥ हंससारससंघुष्टे चक्रवाकोपशोभिते॥१९॥तस्मिन्स रमते देवः स्त्रीभिः परिवृतस्तदा॥
हारनूपुरकेयूररशनाद्यैर्विभूषणैः ॥ २० ॥ भूषितानां वरस्त्रीणां चार्वंगीनां विशेषतः ॥ ताभिः संपीयते पानं शुभगंधान्वितं शुभम् ॥ २१ ॥ एत
स्मिन्नंतरे बुद्धा मद्यपानात्ततः स्त्रियः ॥ उवाच नारदः सांब सांबोत्तिष्ठ कुमारक ॥ २२ ॥ त्वां समाह्वायते देवो न युक्तं स्थातुमत्र ते ॥ तद्वा
क्यार्थमबुद्ध्वैव नारदेनाथ चोदितः ॥ २३ ॥ गत्वा तु सत्वरं सांबः प्रणाममकरोत्प्रभोः ॥ साष्टांगं च हरेः सांबो विधिवद्वल्लभस्य च ॥ २४ ॥
एतस्मिन्नंतरे तत्र यास्तु वै स्वल्पसात्त्विकाः ॥ तं दृष्ट्वा सुंदरं सांबं सर्वाश्चुक्षुभिरे स्त्रियः ॥ २५ ॥ न स दृष्टः पुरा याभिरंतःपुरनिवासिभिः ॥
मद्यदोषात्ततस्तासां स्मृतिलोपात्तथा नृप ॥२६॥ स्वभावतोल्पसत्त्वानां जघनानि विसुस्रुवुः ॥ श्रूयते चाप्ययं श्लोकः पुराणप्रथितः क्षितौ॥२७॥
ब्रह्मचर्येऽपि वर्तन्त्याः साध्व्या ह्यपि च श्रूयते ॥ हृद्यं हि पुरुषं दृष्ट्वा योनिः संक्लिद्यते स्त्रियाः ॥ २८ ॥ लोकेपि दृश्यते ह्येतन्मद्यस्यात्यर्थसेव
नात् ॥ लज्जां मुंचंति निःशंका ह्रीमत्यो ह्यपि हि स्त्रियः ॥ २९ ॥ रसमांसैर्भोजनैः स्निग्धैः पानैः सीधुसुरासवैः ॥ गंधैर्मनोज्ञैर्वस्त्रैश्च कामः स्त्रीषु
विजृंभते ॥ ३० ॥ सीधुप्रयुक्तं शुक्रेण सततं साधु हीच्छता ॥ मद्यं न पेयमत्यर्थं पुरुषेण विपश्चिता ॥ ३१ ॥ नारदोप्यथ तं सांबं प्रेषयित्वा
त्वरान्वितः ॥ आजगामाथ तत्रैव सांबस्यानुपदेन तु ॥ ३२ ॥ आयांतं ताश्च तं दृष्ट्वा प्रियं सौमनसमृषिम् ॥ सहसैवोत्थिताः सर्वाः स्त्रियस्तं
मदविह्वलाः ३३ ॥ तासामथोत्थितानां तु वासुदेवस्य पश्यतः ॥ भित्त्वा वासांसि शुभ्राणि पत्रेषु पतितानि तु ॥ ३४ ॥ ता दृष्ट्वा तु हरिः
क्रुद्धः सर्वास्ता शप्तवान्स्त्रियः ॥ यस्माद्गतानि चेतांसि मां मुक्त्वान्यत्र च स्त्रियः ॥ ३५ ॥ तस्मात्पतिकृताँल्लोकानायुषोंते न यास्यथ ॥ पति
लोकपरिभ्रष्टाः स्वर्गमार्गात्तथैव च ॥ ३६ ॥ भूत्वा चाशरणा यूयं दस्युहस्तं गमिष्यथ ॥ ३७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शापदोषात्ततस्तस्मात्ताः
स्त्रियः स्वर्गते हरौ ॥ हृताः पांचनदैश्चोरैरर्जुनस्य तु पश्यतः ॥ अल्पसत्त्वास्तु यास्त्वासन्गतास्ता दूषणं स्त्रियः ॥ ३८ ॥ रुक्मिणी सत्यभामा
च तथा जांबवती प्रिया ॥ नैता गता दस्युहस्तं स्वेन सत्त्वेन रक्षिताः ॥ ३९ ॥ शप्त्वैव ताः स्त्रियः कृष्णः सांबमप्यशपत्ततः ॥ यस्मादतीव ते
कांतं रूपं दृष्ट्वा इमाः स्त्रियः ॥४०॥ क्षुब्धाः सर्वा यतस्तस्मात्कुष्ठरोगमवाप्नुहि ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सांबः कृष्णस्य भारत॥४१॥ उवाच प्रहस
न्राजन्संस्मरन्नृषिभाषितम् ॥ अनिमित्तमहं तात भावदोषविवर्जितः ॥ शप्तो न मेत्र वै क्रुद्धो दुर्वासा अन्यथा वदेत् ॥४२॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥

१ पितुः—इ० पा० । २ क्लीबभाव आर्षः । ३ माल्यैश्च—इ० पा० । ४ साधु प्रयुक्तम्—इ० पा० । ५ तस्मात्परिहताश्चांते न पेश्यत च मां पुनः—इ० पा० । ६ कृत्वा ह्यविनयं यूयं दस्युहस्तं गमिष्यथ—इ० पा० ।

अस्मिञ्छतेऽनिमित्तेऽसौ पित्रा जांबवतीसुतः ॥ प्राप्तवान्कुष्ठरोगित्वं विरूपत्वं च भारत ॥ ४३ ॥ सांबेन पुनरप्येव दुर्वासाः कोपितो मुनिः ॥ तच्छापान्मुसलं जातं कुलं येनास्य घातितम् ॥ ४४ ॥ श्रुत्वा ह्यविनयाद्दोषान्सांबेनाप्तान्क्ष्माधिप ॥ नित्यं भाव्यं विनीतेन गुरुदेवद्विजातिषु ॥ ४५ ॥ प्रियं च वाक्यं वक्तव्यं सर्वप्रीतिकरं विभो ॥ किं त्वया न श्रुतौ श्लोकौ यावुक्तौ वेधसा पुरा ॥ शृण्वतो देवदेवस्य व्योमकेशस्य भारत ॥ ४६ ॥ यो धर्मशीलो जितमानरोषो विद्याविनीतो न परोपतापी ॥ स्वदारतुष्टः परदारवर्जितो न तस्य लोके भयमस्ति किंचित् ॥ ४७ ॥ न तथा शीतलसलिलं न चंदनरसो न शीतला छाया ॥ प्रह्लादयति च पुरुपं यथा मधुरभाषिणी वाणी ॥ ४८ ॥ ततः शापाभिभूतेन सम्यगाराध्य भास्करम् ॥ सांबेनाप्तं तथारोग्यं रूपं च परमं पुनः ॥ ४९ ॥ रूपमाप्य तथाऽऽरोग्यं भास्कराद्धरिसूनुना ॥ निवेशितो रविर्भक्त्या स्वनाम्ना क्ष्माधिपेश्वर ॥ ५० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबकृतसूर्याराधनवर्णनं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७३ ॥ ॥छ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ स्थापितो यदि सांबेन सूर्यश्चंद्रसरित्तटे ॥ तस्माद्यमिदं स्थानं यथैतद्भाषते भवान् ॥१॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ आद्यं स्थानमिदं भानोः पश्चात्सांबेन भारत ॥ विस्तरेणास्य चाद्यस्य कथ्यमानं निबोध मे ॥ २ ॥ अत्राद्यो लोकनाथोऽसौ रश्मिमाली जगत्पतिः ॥ मित्रत्वे च स्थितो देवस्तपस्तेपे पुरा नृप ॥ ३ ॥ अनादिनिधनो ब्रह्मा नित्यश्चाक्षय एव च ॥ सृष्ट्वा प्रजापतीन्ब्रह्मा सृष्ट्वा च विविधाः प्रजाः॥४॥ससर्ज मुखतो देवं पूर्वमंबुजसन्निभम् ॥ कंजजस्तं ततो देवं वक्षस्तो निर्ममे नृप ॥ ५ ॥ ललाटात्कुरुशार्दूल नीरजाक्षं दिगंबरम् ॥ ऋभवः पादतः सर्वे सृष्टास्तेन महात्मना ॥६॥ ततः शतसहस्रांशुरव्यक्तः पुरुषः स्वयम् ॥ कृत्वा द्वादशधात्मानमदित्यामुदपद्यत ॥ ७ ॥ इन्द्रो धाता च पर्जन्यः पूपा त्वष्टार्यमा भगः ॥ विवस्वानंशुर्विष्णुश्च वरुणो मित्र एव च ॥ ८ ॥ एभिर्द्वादशभिस्तेन आदित्येन महात्मना ॥ कृत्स्नं जगदिदं व्याप्तं मूर्तिभिस्तु नराधिप ॥ ९ ॥ तस्य या प्रथमा मूर्तिरादित्यस्येन्द्रसंज्ञिता ॥ स्थिता सा देवराजत्वे दानवासुरनाशिनी ॥ १० ॥ द्वितीया चास्य या मूर्तिर्नाम्ना धातेति कीर्तिता ॥ स्थिता प्रजापतित्वे सा विधात्री सृजते प्रजाः ॥ ११ ॥ तृतीया तस्य या मूर्तिः पर्जन्य इति विश्रुता ॥ करेष्वेव स्थिता सा तु वर्षत्यमृतमेव हि ॥ १२ ॥ चतुर्थी तस्य या मूर्तिर्नाम्ना पूषेति विश्रुता ॥ मंत्रेष्ववस्थिता सा तु प्रजाः पुष्णाति भारत ॥ १३ ॥ मूर्तिर्या पंचमी तस्य नाम्ना त्वष्टेति विश्रुता ॥ वनस्पतिषु सा नित्यमोष

१ पुरतः–इ० पा० । २ यथाह मधुसूदनः–इ० पा० । ३ दिवाकरम्–इ० पा० । ४ भारत–इ० पा० । ५ नित्यशः–इ० पा० ।

धीषु च वै स्थिता ॥ १४ ॥ षष्ठी मूर्तिस्तु या तस्य अर्यमेति च विश्रुता ॥ प्रजासंवरणार्थं सा पुरेष्वेव स्थिता सदा ॥ १५ ॥ भानोर्या सप्तमी मूर्तिर्नाम्ना भग इति स्मृता ॥ भूमौ व्यवस्थिता सा तु क्ष्माधरेषु च भारत ॥ १६ ॥ अष्टमी चास्य या मूर्तिर्विवस्वानिति संज्ञिता ॥ अग्नौ व्यवस्थिता सा तु पचतेऽन्नं शरीरिणाम् ॥ १७ ॥ नवमी चित्रभानोर्या मूर्तिरंशुरिति स्मृता ॥ वीर चंद्रे स्थिता सा तु आप्याययति वै जगत् ॥१८॥ मूर्तिर्या दशमी तस्य विष्णुरित्यभिधीयते ॥ प्रादुर्भवति सा नित्यं गीर्वाणारिविनाशिनी ॥ १९ ॥ मूर्तिस्त्वेकादशी या तु भानोर्वरुणसंज्ञिता ॥ जीवाययति सा कृत्स्नं जगद्धि समुपाश्रिता ॥ २० ॥ अपां स्थानं समुद्रस्तु वरुणोऽत्र प्रतिष्ठितः ॥ तस्माद्वै प्रोच्यते वीर सागरो वरुणालयः ॥ ॥ २१ ॥ मूर्तिर्या द्वादशी भानोर्नामतो मित्रसंज्ञिता ॥ लोकानां सा हितार्थं तु स्थिता चंद्रसरित्तटे ॥२२॥ वायुभक्षा तपस्तेपे युक्ता मैत्रेण चक्षुषा ॥ अनुगृह्णन्सदा भक्तान्वरैर्नानाविधैः सदा ॥२३॥ एवमाद्यमिदं स्थानं पुण्यं मित्रपदं स्मृतम् ॥ तत्र मित्रः स्थितो यस्मात्तस्मान्मित्रपदं स्मृतम् ॥ २४ ॥ तयाराध्य महाबाहो सांबेनामिततेजसा ॥ तत्प्रसादात्तदादेशात्प्रतिष्ठा तस्य वै कृता ॥ २५ ॥ आभिर्द्वादशभिस्तेन भास्करेण महात्मना ॥ कृत्स्नं जगदिदं व्याप्तं मूर्तिभिस्तु नराधिप ॥ २६ ॥ तस्माद्वंद्यो नमस्यश्च द्वादशस्त्वपि मूर्तिषु ॥ ये नमस्यंति चादित्यं नरा भक्तिसमन्विताः ॥२७॥ ते यास्यंति परं स्थानं तिष्ठत्यत्रांबुजेश्वरः ॥ इत्येवं द्वादशात्मानमादित्यं पूजयेत्तु यः ॥२८॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यो याति हेलिसलोकताम्॥२९॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यद्वादशमूर्तिवर्णनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः॥ ॥७४॥ ॥छ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ कथं सांबः प्रपन्नोऽर्कं केन वा प्रतिपादितः ॥ उग्रं शापं च तं प्राप्य पितरं स किमुक्तवान् ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ उक्तमेव पुरा वीर यथा शप्तः स यादवः ॥ पित्रा सांबो महाराज हरिणांबुजधारिणा ॥२॥ अथ शापाभिभूतस्तु सांबः पितरमब्रवीत् ॥ विनयावनतो[3] भूत्वा प्रांजलिः शिरसा गतः ॥ ३ ॥ किं मयापकृतं देव येन शप्तोस्म्यहं त्वया ॥ अहं त्वदाज्ञया देव त्वरमाणोत्र आगतः ॥४॥ कस्मान्निपातितः शापो मयि तेऽनपकारिणि ॥ न वै जानाम्यहं किंचित्प्रसीद जगतः पते ॥५॥ शापं नियच्छ मे देव प्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ कश्मलेनाभिभूतोऽहं येन मुच्येय किल्बिषात् ॥६॥ तमुवाच ततः कृष्णः सांबं बुद्ध्वा ह्यनागसम् ॥ नाहं पुत्र पुनः शक्तो रोगस्यास्य व्यपोहने ॥७॥ अस्यायं जगतो नाथो द्वादशात्मा दिवाकरः ॥ सहस्ररश्मिरादित्यः शक्तः पुत्र व्यपोहितुम् ॥८॥ ज्ञातं मयाधुना चैव यथा त्वं नारदेन तु॥रोषाद्विसर्जितः पुत्र मत्स

१ देवेषु च–इ० पा० । २ लोकम्–इ० पा० । ३ चिंतया विनतः–इ० पा० । ४ अहम्–इ० पा० । ५ दिवस्पतिः–इ०, जगत्पतिः–इ० च पा० ।

काशं महात्मना ॥ ९ ॥ तस्मात्तमेव पृच्छ त्वं प्रसाद्य ऋषिसत्तमम् ॥ आख्यास्यति स ते देवं शापं यस्तेऽपनेष्यति ॥१०॥ अथैतत्स पितुर्वाक्यं श्रुत्वा जांबवतीसुतः ॥ दीनः शोकपरीतात्मा ततः सञ्चिंत्य भारत ॥११॥ द्वारवत्यां स्थितं विष्णुं कदाचिद्द्रष्टुमागतम् ॥ विनयादुपसंगम्य सांबः पप्रच्छ नारदम् ॥ १२ ॥ भगवन्वेधसः पुत्र सर्वलोकज्ञ सुव्रत ॥ प्रसादं कुरु मे विप्र प्रणतस्य महामते ॥ १३ ॥ येन मे नीरुजं कायं कश्मलं च प्रणश्यति ॥ तं योगं ब्रूहि मे विप्र प्रणतस्यास्य सुव्रत ॥ १४ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यः स्तुत्यः सर्वदेवानां नमस्यः पूज्य एव च ॥ पूजयित्वाशु तं देवं ततो व्याधिं प्रहास्यसि ॥ १५ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ कः स्तुत्यः सर्वदेवानां नमस्यः पूज्य एव च ॥ कः सर्वगश्च सर्वत्र शरणं यं व्रजाम्यहम् ॥ १६ ॥ पितृशापानलेनाहं दह्यमानो महामुने ॥ शांत्यर्थमस्य कं देवं शरणं च व्रजाम्यहम् ॥ १७ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु सांबस्य वचनं करुणावहम् ॥ हित्वा तु कामजं वीर नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ स्तुत्यो वंद्यश्च पूज्यश्च नमस्य ईड्य एव च ॥ भास्करो यदुशार्दूल ब्रह्मादीनां सदानघ ॥ १९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सांबोपाख्याने सांबं प्रति कृष्णशापे सांबस्य नारदोपसंगमनवर्णनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ कदाचित्पर्यटँल्लोकान्सूर्यलोकमहं गतः ॥ तत्र दृष्टो मया सूर्यः सर्वदेवगणैर्वृतः ॥१॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च नागैर्यक्षैश्च राक्षसैः ॥ तत्र गायंति गंधर्वा नृत्यन्त्यप्सरसस्तथा॥२॥ रक्षंत्युद्यतशस्त्रास्तं यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋचो यजूंषि सामानि मूर्तिमंतीह सर्वशः ॥ तत्कृतैर्विविधैः स्तोत्रैः स्तुवंति ऋषयो रविम् ॥ ३ ॥ मूर्तिमत्यः स्थितास्तत्र तिस्रः संध्याः शुभाननाः ॥ गृहीतवज्रनाराचाः परिवार्य रविं स्थिताः ॥ ४ ॥ अरुणा वर्णतः पूर्वा मध्यमा चेन्दुसन्निभा ॥ तृतीयाब्जांजसंकाशा संध्या चैव प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा मरुतोथाश्विनौ तथा ॥ त्रिसंध्यं पूजयंत्यर्कं तथान्ये च दिवौकसः ॥ ॥ ६ ॥ ईरयञ्जयशब्दं तु इंद्रस्तत्रैव तिष्ठति ॥ कविस्तु त्र्यंबको देवस्त्रिसंध्यं पूजयंति वै ॥ ७ ॥ दिनादावंबुजाकारं पूजयेदंबुजासनम् ॥ चक्ररूपं तु मध्याह्ने घृतार्चिः पूजयेत्सदा ॥ ८ ॥ पूजयेत्सगणं रात्रौ विपुलाज्यस्वरूपिणम् ॥ रविं भक्त्या सदा देवं कँजार्धकृतशेखरः ॥ ९ ॥ सारथ्यं कुरुते तस्य पतगस्याग्रजः सदा ॥ वहमानो रथं दिव्यं कालावयवनिर्मितम् ॥१०॥ हरितैः सप्तभिर्युक्तं छन्दोभिर्वाजिरूपिभिः ॥११॥ द्वे भार्ये पार्श्वयोस्तस्य राज्ञीनिक्षुभसंज्ञिता ॥ तथान्यैर्नामभिर्देवाः परिवार्य रविं स्थिताः ॥ १२ ॥ पिंगलो लेखकस्तत्र तथान्यो दंडनायकः ॥

१ शापपरीतात्मा—इ० पा० । २ देव—इ० पा० । ३ कतमाख्यम्—इ० पा० । ४ कामजं क्रोधमित्यर्थः—"कामात्क्रोधोऽभिजायते" इति भगवद्गीतासु वचनात् । ५ पद्मसंकाशा:सामरा विप्रकीर्तिता—इ०पा० । ६ धन्दादावंबुजाधारम्—इ० पा० । ७ चन्द्रशेखर इति भावः । ८ वैनतेयाग्रजः सदा—इ० पा० ।

राजाश्रोषौ च द्वौ द्वारे स्थितौ कल्माषपक्षिणौ ॥ १३ ॥ ततो व्योम चतुःशृंगं मेरोः सहस्रलक्षणम् ॥ दिंडिस्तथाग्रतस्तस्य दिक्षु चान्ये
स्थिताः सुराः ॥ १४ ॥ एवं सर्वमयं देवं प्रदीप्तं जगति द्विज ॥ ब्रह्माद्यैः संस्तुतं देवं गीर्वाणैर्ऋषभोत्तमम् ॥ महेशं भुवनेशानमादित्यं शरणं
व्रज॥१५॥ सांब उवाच ॥ ॥ तत्त्वतः श्रोतुमिच्छामि कथं सर्वगतो रविः॥१६॥ कति वा रश्मयस्तस्य मूर्तयश्च कति स्मृताः ॥ का राज्ञी निक्षुभा
का च कश्चायं दंडनायकः ॥ १७ ॥ पिंगलश्चापि कस्तत्र किं चासौ लिखते सदा ॥ राजाश्रोषौ च कौ तत्र कौ च कल्माषपक्षिणौ ॥ १८ ॥
किं दैवत्यं च तद्व्योम मेरोः सहस्रलक्षणम् ॥ को दिंडिरग्रतस्तत्र के देवा दिक्षु ये स्थिताः ॥ १९ ॥ तत्त्वतो निगमैश्चैव विस्तरेण वदस्व माम् ॥
येनाहं तत्त्वतो ज्ञात्वा व्रजामि शरणं द्विज ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबो
पाख्याने नारदसांबसंवादे सूर्यपरिवारवर्णनं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥७६॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ विस्तरेणानुपूर्व्या च सूर्य निगदतः शृणु ॥
ततः शेषान्प्रवक्ष्येऽहं नमस्कृत्य विवस्वते ॥ १ ॥ अव्यक्तं कारणं यत्तन्नित्यं सदसदात्मकम् ॥ प्रधानं प्रकृतिश्चेति यमाहुस्तत्त्वचिंतकाः ॥ २ ॥
गंधैर्वर्णै रसैर्हीनं शब्दस्पर्शविवर्जितम् ॥ जगद्योनिं महद्भूतं परं ब्रह्म सनातनम्॥३॥निग्रहं सर्वभूतानामव्यक्तमभवत्किल॥ अनाद्यंतमजं सूक्ष्मं त्रिगुणं
प्रभवाप्ययम् ॥ ४ ॥ अनाकारमविज्ञेयं तमाहुः पुरुषं परम् ॥ तस्यात्मना सर्वमिदं जगद्व्याप्तं महात्मनः ॥५॥ तस्येश्वरस्य प्रतिमा ज्ञानवैराग्य
लक्षणा ॥ धर्मैश्वर्यकृता बुद्धिर्ब्राह्मी तस्याभिमानिनः ॥ ६ ॥ अव्यक्ताज्जायते तस्य मनसा यद्यदिच्छति ॥ चतुर्मुखस्य ब्रह्मत्वे कालत्वे चांतकृद्भ
वेत् ॥ ७ ॥ सहस्रमूर्धा पुरुषस्तिस्रोवस्थाः स्वयंभुवः ॥ सत्त्वं रजश्च ब्रह्मत्वे कालत्वे च रजस्तमः ॥८॥ सात्त्विकं पुरुषत्वे च गुणवृत्तं स्वयंभुवः ॥
ब्रह्मत्वे सृजते लोकान्कालत्वे चापि संक्षिपेत् ॥ ९ ॥ पुरुषत्वे उदासीनस्तिस्रोऽवस्थाः प्रजापतेः ॥ त्रिधा विभज्य चात्मानं त्रिकालं संप्रवर्तते ॥
॥१०॥ सृजते ग्रसते चैव वीक्षते च त्रिभिः स्वयम् ॥ अग्रे हिरण्यगर्भस्तु प्रादुर्भूतः स्वयंभुवः ॥११॥ आदित्यस्यादिदेवत्वादजातत्वादजः स्मृतः ॥
देवेषु समहान्देवो महादेवः स्मृतस्ततः ॥१२॥ सर्वेशत्वाच्च लोकस्य अधीशत्वाच्च ईश्वरः ॥ बृहत्त्वाच्च स्मृतो ब्रह्मा भवत्वाद्भव उच्यते ॥१३॥ पाति
यस्मात्प्रजाः सर्वाः प्रजापतिरतः स्मृतः ॥ पुरे शेते च वै यस्मात्तस्मात्पुरुष उच्यते ॥ १४ ॥ नोत्पाद्यत्वादपूर्वत्वात्स्वयंभूरिति विश्रुतः ॥ १५ ॥
हिरण्यांडगतो यस्माद्ब्रह्मेशो वै दिवस्पतिः ॥ तस्माद्धिरण्यगर्भोऽसौ देवदेवो दिवाकरः ॥ १६ ॥ आपो नारा इति प्रोक्ता ऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥

१ दौवारिकौ च द्वौ द्वारे ततः कल्माषपक्षिणौ–इ० पा० । २ ब्रह्माग्रतम्–इ० पा० । ३ ज्ञानविज्ञानलक्षणा–इ० पा० ।

अयनं तस्य ता आपस्तेन नारायणः स्मृतः ॥१७॥ अर इत्येष शीघ्रार्थो निपातः कविभिः स्मृतः॥ आप एवार्णवा भूत्वा न शीघ्रास्तेन ता नराः ॥ १८ ॥ एकार्णवे पुरा;तस्मिन्नष्टे स्थावरजंगमे॥नारायणाख्यः पुरुषः सुष्वाप संलिले तदा ॥ सहस्रशीर्षा सुमनाः सहस्ताक्षः सहस्रपात्॥१९॥ सहस्रबाहुः प्रथमः प्रजापतिस्त्रयीपथे यः पुरुषो निगद्यते ॥ आदित्यवर्णो भुवनस्य गोप्ता अपूर्व एकः पुरुषः पुराणः ॥ २० ॥ हिरण्यगर्भः पुरुषो महात्मा संपद्यते वै तमसः परस्तात् ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने सूर्यवर्णनं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ तुल्यं युगसहस्रस्य नैशं कालमुपास्य सः ॥ शर्वर्यंते प्रकुरुते ब्रह्मत्वं सर्गकारणात् ॥१॥ सलिलेनाप्लुतां भूमिं दृष्ट्वा कार्यं विचिंत्य सः ॥ भूत्वा स तु वराहो वै अपः संविशते प्रभुः ॥ २ ॥ सश्चिंत्यैवं स देवेशो भूमेरुद्धरणे क्षमः ॥ महीं महार्णवे मग्नामुद्धर्तुमुपचक्रमे ॥ ३ ॥ उत्तिष्ठतस्तस्य जलार्द्रकुक्षेर्महावराहस्य महीं विधार्य ॥ विधुन्वतो वेदमयं शरीरं रोमांतरस्था मुनयो जंपंति ॥ ४ ॥ उद्धृत्योर्वीं स सलिलात्प्रजासर्गमकल्पयत ॥ मनसा जनयामास पुत्रानात्मसमाञ्छुभान् ॥ ५ ॥ भृग्वंगिरसमत्रिं च पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥ मरीचिमथ दक्षं च वशिष्ठं नवमं तथा ॥ ६ ॥ नव प्रजापतीन्सृष्ट्वा ततः स पुरुषोत्तमः ॥प्रादुर्भूतोऽदितेः पुत्रः प्रजानां हितकाम्यया ॥ ७ ॥ मरीचात्कश्यपं पुँत्रं यं वेधा जनयज्जले ॥ प्रजापतीनां दशमं तेजसा ब्रह्मणः समम् ॥ ८ ॥ वृक्षकन्याऽदितिर्नाम्ना पत्नी सा कश्यपस्य तु ॥ अंडं सा जनयामास भूर्भुवःस्वस्त्रिसंयुतम् ॥ ९ ॥ तत्रोत्पन्नः सहस्रांशुर्द्वादशात्मा दिवाकरः ॥ नवयोजनसाहस्रो विस्तारोऽस्य महात्मनः ॥ विस्तारात्त्रिगुणश्चास्य परिणाहो विभावसोः ॥ १० ॥ यथापुष्पं कदंबस्य समंतात्केशरैर्वृतम् ॥ तथैव तेजसां गोलं समंताद्रश्मिभिर्वृतम् ॥ ११ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो ब्राह्मं योगमुदाहरन् ॥ तैजसस्य च गोलस्य स तु मध्ये व्यवस्थितः ॥ १२ ॥ आदत्ते स तु रश्मीनां सहस्रेण समंततः ॥ अपो नदीसमुद्रेभ्यो ह्रदकूपेभ्य एव च ॥ १३ ॥ सौरी प्रभा या देवस्य अस्तं याते दिवाकरे ॥ अग्निमाविशते रात्रौ तस्मांदूरात्प्रकाशते ॥ १४ ॥ उदिते च ततः ःसूर्ये तेज आग्नेयमाविशत् ॥ पादेन तेजसश्चाग्नेस्तस्मात्स तपते रविः ॥ १५ ॥ प्रकाशत्वं तथोष्णत्वं सूर्येऽग्नौ च प्रकीर्तिते ॥ परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते दिवानिशम् ॥१६॥ व्यापकत्वं च रश्मीनां नामानि च निबोध मे ॥ हेतयः किरणा गावो रश्मयोऽथ गभस्तयः ॥ १७ ॥ अभीषवो घनं चोस्रा वसवोथ मरीचयः ॥ नाड्यो दीधितयः साध्या मयूखा भानवोंशवः ॥ १८ ॥ सप्तार्चयः सुपर्णाश्च कराः

१ शाकल्याादित्वात्ररुपम्। २ शयने–इ०। ३,४ पुरुषः–इ० पा०। ५ स उच्यते–इ० पा०। ६ यजंति–इ० पा०। ७ आधुर्यम्–इ० पा०। ८ त्वाभिः–इ० पा०।

पादास्तथैव च ॥ एषां तु नाम्नां रश्मीनां पर्याया विंशतिः स्मृताः ॥ १९ ॥ चंदनादीनि वक्ष्यामि नामान्येषां पृथक्पृथक् ॥ सहस्रं तात कथितं
शीतवर्षोष्णनिःश्रवम् ॥२०॥ तेषां चतुःशतं नाड्यो वर्षंते चित्रमूर्तयः ॥ चंदनाश्चैव मंदाश्च कोतनामानुमास्तथा ॥ अमृता नाम ते सर्वे रश्मयो वृष्टि
हेतवः ॥२१॥ हिमोद्वहास्तु तत्रान्ये रश्मयस्त्रिशतं स्मृताः ॥ चंद्रास्ते नामतः सर्वे पीतास्ते तु गभस्तयः ॥२२॥ सौम्यशाश्चैव वामश्च ह्लादिनेनो हिमस
र्जनाः ॥ शुक्लाश्च ककुभश्चैव गावो विश्वभृतस्तथा॥२३॥ शुक्लास्ते नामतः सर्वे त्रिशतं धर्मसर्जनाः ॥ समं बिभ्रति ते सर्वे मनुष्या देवतास्तथा॥२४॥
मनुष्यानोषधीभिस्तु स्वधया च पितॄनपि ॥ अमृतेन सुरान्सर्वांस्त्रयस्त्रिभिरतर्पयन् ॥२५॥ वसंते चैव ग्रीष्मे च शतैः स तपते त्रिभिः ॥ वर्षाशरत्सु
चैवेशस्तपते संप्रवर्षते ॥ २६ ॥ हेमन्ते शिशिरं चैव हिमोत्सर्गं च स त्रिभिः ॥ ओषधीषु बलं धत्ते स्वधायां च स्वधां पुनः ॥ अमरेष्वमृतं सूर्य
स्त्रयं त्रिषु नियच्छति ॥ २७ ॥ कालोग्निर्वत्सरश्चैव द्वादशात्मा प्रजापतिः ॥ तपत्येषु सुरश्रेष्ठस्त्रींल्लोकान्त्सचराचरान् ॥ २८ ॥ एष ब्रह्मा तथा
विष्णुरेष एव महेश्वरः ॥ ऋचो यजूंषि सामानि एष एव न संशयः ॥ २९ ॥ ऋचाभिः स्तूयते पूर्वं मध्याह्ने यजुर्भिः सदा ॥ सामभिस्त्वपरा
ह्णेषु महेशानैः प्रपूज्यते ॥ ३० ॥ पूज्यमानस्तु नित्यं वै तपत्येष दिवस्पतिः ॥ सदैष तेजसां राशिर्दीप्तिमान्त्सर्वलोकगः ॥ ३१ ॥ पार्श्वतोर्ध्व
मधश्चैव तापयत्येष सर्वतः ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानैः पूज्यमानस्तु नित्यशः ॥ ३२ ॥ यथा सर्वगतो वायुर्वहमानस्तु तिष्ठति ॥ तद्वत्सहस्रकिरणो
ग्रहराजो दिवस्पतिः ॥ ३३ ॥ सूर्यो गोभिर्जगत्कृत्स्नमादीपयति सर्वशः ॥ त्रीणि रश्मिशतान्यस्य भूर्लोकं द्योतयन्ति वै ॥३४॥ त्रीणित्रीणि तथा
चान्यौ द्वौ लोकौ तापयंत्युत ॥ शतं चापि अधस्तात्तु पातालं तापयन्त्युत ॥ ३५ ॥ इत्येतन्मण्डलं शुक्लं भास्वरं हेलिसंज्ञितम् ॥ नक्षत्रग्रहसो
मानां प्रतिष्ठायोनिरेव च ॥ विधुऋक्षग्रहाः सर्वे विज्ञेयाः सूर्यसंभवाः ॥ ३६ ॥ रवेः करसहस्रं यत्प्राङ्मया समुदाहृतम् ॥ तेषां श्रेष्ठाः पुनः
सप्त रश्मयो ग्रहसंज्ञिताः ॥ ३७ ॥ सुषुम्णो हरिकेशश्च विश्वकर्मा तथैव च ॥ सूर्यश्चैवापरो रश्मिर्नाम्ना विष्णुरिति स्मृतः ॥ ३८ ॥ ससत्त्वः सर्व
बन्धुस्तु जीवायति च वै जगत् ॥ सप्तजः प्रथमस्तत्र कञ्जजश्च तथा परः ॥ ३९ ॥ तारेयश्चापरस्तत्र गुरुः सुमनसां तथा ॥ उग्राह्वः पंचमस्तेषां
पुत्रोन्यो वनमालिनः ॥ कः शेषः सप्तमस्तेषामेते वै सप्त रश्मयः ॥ ४० ॥ आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ भवत्यस्माज्जगत्सर्वं स
देवासुरमानुषम् ॥ ४१ ॥ रुद्रेन्द्रोपेन्द्रचन्द्राणां विप्रेन्द्र त्रिदिवौकसाम् ॥ महद्युतिमतः कृत्स्नं तेजो यत्सार्वलौकिकम् ॥ ४२ ॥ सर्वात्मा सर्व

१ नन्दनाश्चैव चन्द्राश्च केन वा गीतमारतथा--इ०, चन्द्रश्चैव सदानन्कोरनानौरुननास्तथा–इ० च पा० । २ सौम्याश्च वासवीयाश्च ह्लादिनो हिमसर्जनाः--इ० पा० । ३ गोलसंज्ञितम्–इ० पा० । ४ धृष्टवतः–इ० पा० ।

लोकेशो देवदेवः प्रजापतिः ॥ सूर्य एव त्रिलोकस्य मूलं परमदैवतम् ॥ ४३ ॥ अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ आदित्याज्जायते वृष्टि वृष्टेरन्नं ततः प्रजाः ॥ ४४ ॥ सूर्यात्प्रसूयते सर्वं तस्मिन्नेव प्रलीयते ॥ भावाभावौ तु लोकानामादित्यान्निःसृतौ पुरा ॥ ४५ ॥ एतत्तु ध्यानिनां ध्यानं मोक्षश्चाप्येव मोक्षिणाम् ॥ अत्र गच्छन्ति निर्वाणं जायन्तेऽस्मात्पुनः प्रजाः ॥ ४६ ॥ क्षणा मुहूर्ता दिवसा निशाः पक्षास्तु नित्यशः ॥ मासाः संवत्सराश्चैव ऋतवोऽथ युगानि च ॥ अथादित्यमृते ह्येषां कालसंख्या न विद्यते ॥ ४७ ॥ कालादृते न नियमा नाग्नेर्विहरणक्रिया ॥ ऋतू नामविभागाच्च पुष्पमूलफलं कुतः ॥ ४८ ॥ अभावो व्यवहाराणां जंतूनां दिवि चेह च ॥ जगत्प्रतापनमृते भास्करं वारितस्करम् ॥ ४९ ॥ नावृष्ट्या तपते सूर्यो नावृष्ट्या परिवेष्यते ॥ आदित्यस्य च नामानि सामान्यानीह द्वादश ॥५०॥ द्वादशैव पृथक्त्वेन तानि वक्ष्याम्यनेकशः ॥ आदित्यः सविता सूर्यो मिहिरोऽर्कः प्रतापनः ॥ ५१ ॥ मार्तंडो भास्करो भानुश्चित्रभानुर्दिवाकरः ॥ रविर्वै द्वादशश्चैव ज्ञेयः सामान्यनामभिः ॥ ५२ ॥ विष्णुर्धाता भगः पूषा मित्रेन्द्रौ वरुणोऽर्यमा ॥ विवस्वानंशुमांस्त्वष्टा पर्जन्यो द्वादश स्मृताः ॥ ५३ ॥ इत्येते द्वादशादित्याः पृथक्त्वेन प्रकीर्तिताः ॥ उत्तिष्ठंति सदा ह्येते मासैर्द्वादशभिः क्रमात् ॥ ५४ ॥ विष्णुस्तपति चैत्रे च वैशाखे चार्यमा तथा ॥ विवस्वाञ्ज्येष्ठमासे तु आषाढे चांशुमांस्तथा ॥ ५५ ॥ पर्जन्यः श्रावणे मासि वरुणः प्रोष्ठसंज्ञके ॥ इन्द्रश्चाश्वयुजे मासि धाता तपति कार्तिके ॥ ५६ ॥ मार्गशीर्षे तथा मित्रः पौषे पूषा दिवाकरः ॥ मावे भगस्तु विज्ञेयस्त्वष्टा तपति फाल्गुने ॥ ५७ ॥ तैश्च द्वादशभिर्विष्णू रश्मीनां दीप्यते सदा ॥ दीप्यते गोसहस्रेण शतैश्च त्रिभिरर्यमा ॥ ५८ ॥ द्विसप्तकैर्विवस्वांस्तु अंशुमान्पंचकैस्त्रिभिः ॥ विवस्वानिव पर्जन्यो वरुणश्चार्यमा इव ॥ ५९ ॥ इन्द्रस्तु द्विगुणैः षड्भिर्धातैकादशभिः शतैः ॥ मित्रवद्भगवत्त्वष्टा सहस्रेण शतेन च ॥ ६० ॥ उत्तरोपक्रमेऽर्कस्य वर्धंते रश्मयः सदा ॥ दक्षिणोपक्रमे भूयो ह्रसन्ते सूर्यरश्मयः ॥ ६१ ॥ एवं रश्मिसहस्रं तु सौर्यं लोकार्थसाधकम् ॥ भिद्यते ऋतुमासैस्तु सहस्रं बहुधा भृशम् ॥ ६२ ॥ एवं नाम्नां चतुर्विंशदेकस्यैषा प्रकीर्तिता ॥ विस्तरेण सहस्रं तु पुनरेवं प्रकीर्तितम् ॥ ६३ ॥ आसां परमयत्नेन ब्रुवते भिन्नदर्शनाः ॥ तामसा बुद्धिमोहाच्च दृष्टान्तानि[2] ब्रुवंति हि ॥ ६४ ॥ ब्रह्माणं कारणं केचित्केचिदाहुर्दिवाकरम् ॥ केचिद्भवं परत्वेन आहुर्विष्णुं तथापरे ॥ ६५ ॥ कारणं तु स्मृता ह्येते नानार्थेषु सुरोत्तमाः ॥ एकः स तु पृथक्त्वेन स्वयंभूरिति विश्रुतः ॥ ६६ ॥ वनमालिनमुग्रेशं दिवि चक्षुरिवांतकम् ॥ तं

१ पुनः–इः पा० । २ दृष्ट्वा नातिक्रमंति हि–इ० पा० ।

स्वयंभूरिति प्रोक्तं स सौपार्णिमनौपमम् ॥ ६७ ॥ यथानुरज्यते वर्णैर्विविधैः स्फाटिको मणिः ॥ तथा गुणवशात्तस्य स्वयंभोरनु रंजनम् ॥ ६८ ॥ एको भूत्वा यथा मेघः पृथक्त्वेन प्रतिष्ठितः ॥ वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुणवशात्तु सः ॥ ६९ ॥ नभसः पतितं तोयं याति स्वादांतरं यथा ॥ भूमे रसविशेषेण तथा गुणवशात्तु सः ॥ ७० ॥ यथेंधनवशादग्निरेकस्तु बहुधायते ॥ वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुणवशात्तु सः ॥ ॥ ७१ ॥ यथा द्रव्यविशेषाच्च वायुरेकः पृथग्भवेत् ॥ सुगंधिः पूतिगंधिर्वा तथा गुणवशात्तु सः ॥ ७२ ॥ यथा वा गार्हपत्योग्निरन्यत्संज्ञांतरं व्रजेत् ॥ दक्षिणाहवनीयादिब्रह्मादिषु तथा ह्यसौ ॥ ७३ ॥ एकत्वे च पृथक्त्वे च प्रोक्तमेतन्निदर्शनम् ॥ तस्माद्भक्तिः सदा कार्या देवे ह्यस्मिन्दिवा करे ॥ ७४ ॥ एषोंडजोऽधिगश्चैव एष एव भृगुस्तथा ॥ एष रजस्तमश्चैव एष सत्त्वगुणस्तथा ॥ ७५ ॥ एष वेदाश्च यज्ञाश्च सर्वश्चैव न संशयः ॥ सूर्यव्याप्तमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ७६ ॥ इज्यते पूज्यते चासावत्र यानात्मको रविः ॥ सर्वत्र सविता देवस्तनुभिर्नामभिश्च सः ॥ ७७ ॥ वसत्यग्नौ तथा वाते व्योम्नि तोये तथा विभो ॥ एवंविधो ह्ययं सूर्यः सदा पूज्यो विजानता ॥ ७८ ॥ आदित्यं वेत्ति यस्त्वेवं स तस्मिन्नेव लीयते ॥ अप्येकं वेत्ति यो नाम धात्वर्थनिगमै रवेः ॥ ७९ ॥ स रोगैर्वर्जितः सर्वैः सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥ न हि पापकृतः सांब भक्तिर्भवति भास्करे ॥ ॥ ८० ॥ तथा त्वं परया भक्त्या प्रपद्यस्व दिवाकरम् ॥ येन व्याधिविनिर्मुक्तः सर्वान्कामानवाप्स्यसि ॥ ८१ ॥ यथा तव पिता सांब यथा वेधा यथा हरः ॥ यथा गुणवशात्तस्य स्वयंभोरनुरंजनम् ॥ ८२ ॥ एकीभूय यथा मेघः पृथक्त्वेन प्रतिष्ठते ॥ वर्णतो रूपतश्चैव तथा गुणवशात्तु सः ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यमहिमवर्णनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु कार्त्स्न्येन हृष्टो जांबवतीसुतः ॥ जातकौतूहलो भूयः परिपप्रच्छ नारदम् ॥ १ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ अहो सूर्यस्य माहात्म्यं वर्णितं हर्षवर्धनम् ॥ येन मे भक्तिरुत्पन्ना परा ह्यस्मिन्विभावसौ ॥ २ ॥ ततो राज्ञीं महाभागां निक्षुभां च महामुने ॥ दिंडिनं पिंगलादींश्च सर्वान्कथय मे मुने ॥ ३ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ प्रागुक्तेऽर्कस्य द्वे भार्ये राज्ञी निक्षुभसंज्ञिते ॥ तयोर्हि राज्ञी द्यौर्ज्ञेया निक्षुभा पृथिवी स्मृता ॥ ४ ॥ सौम्यमासस्य सप्तम्यां द्यावार्कः सह युज्यते ॥ माघकृष्णस्य सप्तम्यां मह्या सह भवेद्रविः ॥ भूरादित्यश्च भगवान्गच्छतः संगमं तथा ॥ ५ ॥ ऋतुस्नाता मही तत्र गर्भं गृह्णाति भास्करात् ॥ द्यौर्जलं सूयते गर्भं वर्षास्विह च भूतले ॥ ६ ॥

१ इत्येते द्वादशादित्या जगत्यालात्मको रविः–इ० पा० । २ पापैः–इ० पा० । ३ शावरम्–इ० पा० । ४ पौषस्य शुक्लसप्तम्यां राज्ञ्यार्कः सह युज्यते–इ० पा० ।

ततस्त्रैलोक्यभूत्यर्थं मही सस्यानि सूयते ॥ सस्योपयोगसंहृष्टा जुह्वत्याहुतयो द्विजाः ॥ ७ ॥ स्वाहाकारस्वधाकारैर्यजंति पितृदेवताः ॥ ८ ॥
निक्षुभा सूयते यस्मादन्नौषधिसुधामृतैः ॥ मर्त्यान्पितॄंश्च देवांश्च तेन भूर्निक्षुभा स्मृता ॥ ९ ॥ यथा राज्ञी द्विधा भूता यस्य चेयं सुता मता ॥
अपत्यानि च यान्यस्यास्तानि वक्ष्याम्यशेषतः ॥ १० ॥ मरीचिर्ब्रह्मणः पुत्रो मरीचेः कश्यपः सुतः ॥ तस्माद्धिरण्यकशिपुः प्रह्लादस्तस्य
चात्मजः ॥ ११ ॥ प्रह्लादस्य सुतो नाम्ना विरोचन इति श्रुतः ॥ विरोचनस्य भगिनी संज्ञाया जननी शुभा ॥ १२ ॥ हिरण्यकशिपोः पौत्री
दितेः पुत्रस्य सा स्मृता ॥ सा विश्वकर्मणः पुत्री प्राह्लादी प्रोच्यते बुधैः ॥ १३ ॥ अथ नाम्ना सुरूपेति मरीचेर्दुहिता शुभा ॥ पुत्री ह्यंगिरसः
सा तु जननी तु बृहस्पतेः ॥ १४ ॥ बृहस्पतेस्तु भगिनी विश्रुता ब्रह्मवादिनी ॥ प्रभासस्य तु सा पत्नी वसूनामष्टमस्य तु ॥ १५ ॥
प्रसूता विश्वकर्माणं सर्वशिल्पकरं वरम् ॥ स वै नाम्ना पुनस्त्वष्टा त्रिदशानां च वार्धकिः ॥ १६ ॥ देवाचार्यश्च तस्येयं दुहिता विश्वकर्मणः ॥
सुरेणुरिति विख्याता त्रिषु लोकेषु भामिनी ॥ १७ ॥ राज्ञी संज्ञा च द्यौस्त्वाष्ट्री प्रभा सैव विभाव्यते ॥ तस्यास्तु या तनुच्छाया निक्षुभा
सा महीमयी ॥ १८ ॥ सां तु भार्या भगवतो मार्तंडस्य महात्मनः ॥ साध्वी पतिव्रता देवी रूपयौवनशालिनी ॥ १९ ॥ न तु तां नररूपेण
सूर्यो भजति वै पुरा ॥ आदित्यस्येह तद्रूपं महता स्वेन तेजसा ॥ २० ॥ गात्रेष्वप्रतिरूपेषु नातिकांतमिवाभवत् ॥ अनिष्पन्नेषु गात्रेषु गोलं
दृष्ट्वा पितामहः ॥ २१ ॥ मार्तस्त्वं भव चांडस्तु मार्तंडस्तेन स स्मृतः ॥ देवानां च यतस्त्वादिस्तेनादित्य इति स्मृतः ॥ २२ ॥ अतः परं प्रव
क्ष्यामि प्रजास्तस्य महात्मनः ॥ त्रीण्यपत्यानि संज्ञायां जनयामास वै रविः ॥ २३ ॥ वर्षाणां तु सहस्रं वै वसमाना पितुर्गृहे ॥ भर्तुः समीपं
याहीति पित्रोक्ता सा पुनःपुनः ॥ २४ ॥ अगच्छद्वडवा भूत्वा त्यक्त्वा रूपं यशस्विनी ॥ उत्तरांश्च कुरून्गत्वा तृणान्यनुचचार ह ॥
॥ २५ ॥ पितुः समीपं या भार्या संज्ञा या वचनेन सा ॥ संज्ञाया धारयद्रूपं छाया सूर्यमुपस्थिता ॥ २६ ॥ द्विती
यायां तु संज्ञायां संज्ञेयमिति चिंतयन् ॥ आदित्यो जनयामास पुत्रौ कन्यां च रूपिणीम् ॥ २७ ॥ पूर्वजस्य मनोस्तु
ल्यौ सादृश्येन च तावुभौ ॥ श्रुतश्रवाश्च धर्मज्ञः श्रुतकर्मा तथैव च ॥ २८ ॥ श्रुतश्रवा मनुस्ताभ्यां सावर्णियों भविष्यति ॥ श्रुतकर्मा तु
विज्ञेयो ग्रहो यो वै शनैश्चरः ॥ २९ ॥ कन्या च तपती नाम रूपेणाप्रतिरूपिणी ॥ संज्ञा तु पार्थिवी तेषामात्मजानां यथाकरोत् ॥ ३० ॥ न

१ त्रैलोक्यवार्तार्थम्–इ० पा०। २ सा च भार्या मघवतो मार्तंडस्य महात्मनः। शची पतिव्रता देवी रूपयौवनशालिनी—इ० पुस्तकांतरस्थः पाठः अन्येषु पुस्तकेषु तु मूलस्थ एव।

स्नेहं पूर्वजानां तु तथा कृतवती तु सा ॥ मनुस्तु क्षमते तस्या यमस्तस्या न चक्षमे ॥ ३१ ॥ बहुशो यात्यमानस्तु पितुः पत्न्या सुदुःखितः ॥
स वै कोपाच्च बाल्याच्च भाविनोऽर्थस्य वै बलात् ॥ ३२ ॥ पदा संतर्जयामास संज्ञां वैवस्वतो यमः ॥ तं शशाप ततः क्रोधात्संज्ञा सा पार्थिवी
भृशम् ॥ ३३ ॥ पदा तर्जयसे यन्मां पितुर्भार्यां गरीयसीम् ॥ तस्मात्तैवष चरणः पतिष्यति न संशयः ॥३४॥ यमस्तु तेन शापेन भृशं पीडि
तमानसः ॥ मनुना सह तन्मातुः पितुः सर्वं न्यवेदयत् ॥ ३५ ॥ स्नेहेन तुल्यमस्मासु माता देव न वर्तते ॥ निःस्नेहाञ्ज्यायसो ह्यस्मान्कनीयां
सं शुश्रूषति ॥ ३६ ॥ तस्या मयोद्यतः पादो न तु देव निपातितः ॥ बाल्याद्वा यदि वा मोहात्तद्भवान्क्षंतुमर्हति ॥३७॥ शप्तोऽहमस्मिँल्लोकेश जन
न्या तपतां वर ॥ तव प्रसादाच्चरणस्त्रायतां महतो भयात् ॥ ३८ ॥ ॥ रविरुवाच ॥ ॥ असंशयं महत्पुत्र भविष्यत्यत्र कारणम् ॥ येन त्वामावि
शत्क्रोधो धर्मज्ञं धर्मशालिनम् ॥ ३९ ॥ सर्वेषामेव शापानां प्रतिघातस्तु विद्यते ॥ न तु मात्राभिशप्तानां क्वचिन्मोक्षो भवेदिह ॥ ४० ॥ न शक्य
मेतन्मिथ्या मे कर्तुं मातुर्वचस्तव ॥ किंचित्तेऽहं विधास्यामि पितृस्नेहादनुग्रहम् ॥ ४१ ॥ कृमयो मांसमादाय यास्यंति तु महीतले ॥ कृतं तस्या
वचः सत्यं त्वं च त्रातो भविष्यसि ॥ ४२ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ आदित्यस्त्वब्रवीच्छायां किमर्थं तनयावुभौ ॥ तुल्येष्वभ्यधिकः स्नेह एकत्र
क्रियते त्वया ॥ ४३ ॥ सा तत्पुराभवं तस्मै नाचचक्षे विवस्वते ॥ आत्मानं स समाधाय वक्तुं तस्यामपश्यत ॥ ४४ ॥ तां शप्तुकामो भगवानुद्यतः
कुपितस्ततः ॥ ततश्छाया यथावृत्तमाचचक्षे विवस्वते ॥ ४५ ॥ विवस्वांस्तु ततः क्रुद्धः श्रुत्वा श्वशुरमागतः ॥ स चापि तं यथान्यायमर्चयि
त्वा दिवाकरम् ॥ निर्दग्धुकामं रोषेण सांत्वयामास तं शनैः ॥ ४६ ॥ ॥ विश्वकर्मोवाच ॥ ॥ तवातितेजसाविष्टमिदं रूपं सुदुःसहम् ॥
असहंती तु संज्ञा च वने चरति शाद्वले ॥ ४७ ॥ द्रक्ष्यते तां भवानद्य स्वां भार्यां शुभचारिणीम् ॥ रूपार्थं भवतोरण्ये चरंतीं सुमहत्तपः॥४८॥
रूपं ते ब्रह्मणो वाक्याद्यदि वै रोचते विभो ॥ प्रशातयामि देवेन्द्र श्रेयोऽर्थं जगतः प्रभो ॥ ४९ ॥ संतुष्टस्तस्य तद्वाक्यं बहु मेने महातपाः ॥
ततोऽन्वजानात्त्वष्टारं रूपनिर्वर्तनाय तु ॥ ५० ॥ विश्वकर्मा ह्यनुज्ञातः शाकद्वीपे विवस्वतः ॥ भ्रमिमारोप्य तत्तेजः शातयामास तस्य वै॥५१॥
आजानुलिखितश्चासौ निपुणं विश्वकर्मणा ॥ लेखनं नाभ्यनंदत्तु ततस्तेन निवारितः ॥ ५२ ॥ तत्र तद्भासितं रूपं तेजसा प्रकृतेन तु ॥ कांता
त्कांततरं भूत्वा अधिकं शुशुभे ततः ॥ ५३ ॥ ददर्श योगमास्थाय स्वां भार्यां वडवां तथा ॥ अदृश्यां सर्वभूतानां तेजसा स्वेन संवृताम् ॥५४॥

१ सा च संशान्चः स्मृत्वा–इ० पा०।

अश्वरूपेण मार्तण्डस्तां मुखेन समासदत् ॥ मैथुनाय विचेष्टंतीं परपुंसो विशंकया ॥ ५५ ॥ सा तं विवस्वतः शुक्रं नासाभ्यां सम धारयत् ॥ देवौ तस्यामजायेतामश्विनौ भिषजां वरौ ॥ ५६ ॥ नासत्यश्चैव दस्रश्च तौ स्मृतौ नामतोऽश्विनौ ॥ अतः परं स्वकं रूपं दर्शयामास भास्करः ॥ तद्दृष्ट्वा चापि संज्ञा तु तुतोष च मुमोह च ॥ ५७ ॥ ततस्तु जनयामास संज्ञा सूर्यसुतं शुभम् ॥ रूपेण चात्मनस्तुल्यं रेवतं नाम नामतः ॥ ५८ ॥ पितुर्गृह्यष्टमं सोऽश्वं जातमात्रः पलायत ॥ स तस्मिन्त्सकृदारूढस्तमश्वं नैव मुंचति ॥ ५९ ॥ ततोर्केण समादिष्टौ दंडनायकपिंगलौ ॥ अश्वं प्रत्यानयेथां मे मा बलाच्छिद्रतोऽस्य तु ॥६०॥ पार्श्वस्थौ तिष्ठतस्तस्य अश्वच्छिद्राभिकांक्षिणौ ॥ न च्छिद्रं तु लभेते तौ तस्याद्यापि महात्मनः ॥ ६१ ॥ प्लवन्गच्छत्यसौ यस्मात्संज्ञायाः शांतिदः सुतः ॥ रेवृस्तु च गतौ धातू रेवंतस्तेन स स्मृतः ॥ ६२ ॥ मनुर्यमो यमी चैव सावर्णिः स शनैश्चरः ॥ तपती चाश्विनौ चैव रेवंतश्च रवेः सुताः ॥ ६३ ॥ एवमेषा पुरा संज्ञा द्वितीया पार्थिवी स्मृता ॥ या संज्ञा सा स्मृता राज्ञी छाया या सा तु निक्षुभा ॥ ६४ ॥ राजृदीप्तौ स्मृतो धातू राजा राजति यत्सदा ॥ अधिकः सर्वभूतेभ्यो राजते च दिवाकरः ॥६५॥ अधिकं राजते यस्मात्तस्माद्राजा स उच्यते ॥ राज्ञः पत्नी तु सा यस्मात्तस्माद्राज्ञी प्रकीर्तिता ॥ ६६ ॥ क्षुभ संचलने धातुर्निश्चला तेन निक्षुभा ॥ भवन्तीत्यथ वा यस्मात्स्वर्गीयाः क्षुद्विवर्जिताः ॥ छायां तां विशते दिव्यां स्मृता सा तेन निक्षुभा ॥ ६७ ॥ दृष्ट्वा जनं सदा तात भृशं पीडितमानसम् ॥ धर्मेण रंजयामास धर्मराजस्ततः स्मृतः ॥ ६८ ॥ शुद्धेन कर्मणा तात शुभेन परमद्युतिः ॥ पितॄणामाधिपत्यं च लोकपालत्वमाप च ॥६९॥ सांप्रतं वर्तते योऽयं मनुर्लोके महामते ॥ यस्यान्ववाये जातस्तु शंखचक्रगदाधरः ॥ ७० ॥ यमस्य भगिनी यातु यमी कन्या यशस्विनी ॥ साभवत्सरितां श्रेष्ठा यमुना लोकपावनी॥७१॥ मनुः प्रजापतिस्त्वेष सावर्णिः स महायशाः ॥ भविष्यन्स मनुस्तात अष्टमः परिकीर्तितः ॥ ७२ ॥ मेरुपृष्ठे तपो दिव्यमद्यापि चरते प्रभुः ॥ भ्राता शनैश्चरस्तस्य ग्रहत्वं स तु लब्धवान् ॥७३॥ तपती नाम या नाम्ना तयोः कन्या गरीयसी ॥ सा बभूव शुभा पत्नी राज्ञः संवरणस्य तु ॥ ७४ ॥ तापी नाम नदी चेयं विंध्यमूलाद्विनिःसृता ॥ नित्यं पुण्यजला स्नाने पश्चिमोदधिगामिनी ॥ ७५ ॥ सौम्यया संगता सा तु सर्वपापभयापहा ॥ वैवस्वती यथा वीर संगता शिवकांतया ॥ ७६ ॥ अश्विनौ देववैद्यत्वं लब्धवंतौ यदूत्तम ॥ तयोः कर्मोपजीवंति लोकेस्मिन्भिषजः सदा ॥ ७७ ॥ रेवंतो नाम योऽर्कस्य रूपेणा

१ याश्रियाः–इ० पा० । २ गंगया ।

कंसमः सुतः ॥ अंश्वानामाधिपत्ये तु योजितः स तु भानुना ॥ ७८ ॥ क्षेमेण गच्छतेऽध्वानं यस्तं पूजयते पथि ॥ सुखप्रसाद्यो मर्त्यानां
सदा यदुकुलोद्वह ॥ ७९ ॥ त्वष्टापि तेजसा तेन मार्तंडस्यैव चाज्ञया ॥ भोजानुत्पादयामास पूजार्थे तस्य सुव्रत ॥ ८० ॥ य इदं जन्म देव
स्य शृणुयाद्वा पठेत वा ॥ विवस्वतो हि पुत्राणां सर्वेषाममितौजसाम् ॥८१॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो याति सूर्यसलोकताम् ॥ इह राजा भवत्येव
पुनरेत्य न संशयः ॥८२॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यमाहात्म्यवर्णनं नामैको
नाशीतितमोऽध्यायः ॥७९॥ ७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्थं श्रुत्वा कथां दिव्यां हेलिमाहात्म्यमाश्रिताम् ॥ सांबः पप्रच्छ भूयोऽपि नारदं
मुनिसत्तमम् ॥१॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ सूर्यपूजाफलं यच्च यच्च दानफलं महत् ॥ प्रणिपाते फलं यच्च गीतवाद्ये च यत् फलम् ॥२॥ भास्करस्य
द्विजश्रेष्ठ तन्मे ब्रूहि समंततः ॥ येन संपूजयाम्येष भानुं देवैः[2] सदार्चितम् ॥ ३ ॥ ॥नारद उवाच॥ ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥
दिंडिना यदुशार्दूल शृणुष्वैकाग्रमानसः ॥ ४ ॥ सुखासीनं तथा देवं सुरज्येष्ठं पितामहम् ॥ प्रणम्य शिरसा दिंडिरिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५ ॥
॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ सूर्यपूजाफलं ब्रूहि ब्रूहि दानफलं तथा ॥ प्रणामे यत्फलं देव यच्चोक्तं तौर्यकत्रये ॥ ६ ॥ इतिहासपुराणाभ्यां कारिते
श्रवणे तथा ॥ पुरतो देवदेवस्य यत्फलं स्याद्वसुच्यताम् ॥ ७ ॥ मार्जने लेपने यच्च देवदेवस्य मंदिरे ॥ भास्करस्य कृते ब्रूहि मम लोक
पितामह ॥ ८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स्तुतिजप्योपहारेण पूजया च नरो रवेः ॥ उपवासेन षष्ठ्यां च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९ ॥ प्रणिधाय
शिरो भूमौ नमस्कारपरो रवेः ॥ तत्क्षणात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥ भक्तियुक्तो नरो यस्तु रवेः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥ प्रद
क्षिणी कृता तेन सप्तद्वीपा भवेन्मही[3] ॥ ११ ॥ सूर्यलोकं व्रजेच्चापि इह रोगैश्च मुच्यते ॥ उपानहौ परित्यज्य अन्यथा नरकं व्रजेत् ॥ १२ ॥ सोपा
नत्को नरो यस्तु आरोहेत्सूर्यमंदिरम् ॥ स याति नरकं घोरमसिपत्रवनं विभो ॥१३॥ सूर्यं मनसि यः कृत्वा कुर्याद्व्योमप्रदक्षिणाम् ॥ प्रदक्षिणी
कृतास्तेन सर्वे देवा भवंति हि ॥ १४ ॥ परितुष्टाश्च ते सर्वे प्रयच्छंति गतिं शुभाम् ॥ सर्वे देवा महाबाहो ह्यभीष्टं तु परंतप ॥ १५ ॥ एकाहारो
नरो भूत्वा षष्ठ्यां योऽर्चयते रविम् ॥ सप्तम्यां वा महाबाहो सूर्यलोकं स गच्छति ॥ १६ ॥ अहोरात्रोपवासी च पूजयेद्यस्तु भास्करम् ॥
सप्तम्यां वाथ षष्ठ्यां वा स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ १७ ॥ कृष्णपक्षस्य सप्तम्यां सोपवासो जितेंद्रियः ॥ सर्वरक्तोपहारेण पूजये

१ अश्वाधिपत्ये पिता तु–इ० पा० । २ केशैरिति पाठे ब्रह्मशंकरादिभिरित्यर्थः । ३ वसुन्धरा–इ० पा० ।

यस्तु भास्करम् ॥ १८ ॥ पंकजैः करवीरैर्वा कुंकुमोदकचंदनैः ॥ मोदकैश्च गणश्रेष्ठ सूर्यलोकं स गच्छति ॥ १९ ॥ शुक्लपक्षस्य सप्तम्या मुपवासरतः सदा ॥ सर्वशुक्लोपहारेण पूजयेद्यस्तु भास्करम् ॥ २० ॥ जातीमुद्गरकैश्चैव श्वेतोत्पलकदंबकैः ॥ पायसेन तथा देवं सवत्रेणार्चयेद्र विम् ॥ २१ ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा विधुः कांत्या न संशयः ॥ हंसयुक्तेन यानेन हंसलोकमवाप्नुते ॥ २२ ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ ब्रूहि मे विस्त राद्देव सप्तमीकल्पमुत्तमम् ॥ उपोष्य सप्तमीं येन गमिष्ये शरणं रवेः ॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि भवता सप्तमीकल्पमुत्तम म् ॥ यथा सहस्रकिरणः पुरा पृष्टोऽरुणेन वै ॥ २४ ॥ कथिताः सप्त सप्तम्यो भानुना श्रेयसे नृणाम् ॥ अरुणस्य गणश्रेष्ठ पृच्छतः कारणां तरे ॥ २५ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य देवदेवं दिवाकरम् ॥ ध्यानमाश्रित्य तिष्ठन्तमरुणो वाक्यमब्रवीत् ॥ २६ ॥ किमर्थं देवदेवेश ध्यानमा श्रित्य तिष्ठसि ॥ दिनं न याति देवेश कारणं मम कथ्यताम् ॥ २७ ॥ कुरु चंक्रमणं देव वहमानो दिवस्पते ॥ इत्येवं भगवान्पृष्ट इदं वचनम ब्रवीत् ॥ २८ ॥ शृणु त्वं द्विजशार्दूल यदर्थं ध्यानमाश्रितः ॥ अर्वावसुर्द्विजश्रेष्ठः स चापुत्रः खगोत्तम ॥ २९ ॥ आराधयति मां नित्यं गंधपुष्पोपहारकैः ॥ पुत्रकामः खगश्रेष्ठ न च जानात्ययं यथा ॥ ३० ॥ पुत्रदोऽहं भवे येन विधिना पूजितः खग ॥ श्रूयतां च विधिः सर्वे येन प्रीतो भवे नृणाम् ॥ ३१ ॥ सप्तमीकल्पसंज्ञो वै विधीनामुत्तमो विधिः ॥ यस्तु मां पूजयेन्नित्यं तस्य पुत्रान्द दाम्यहम् ॥ ३२ ॥ गृह्णीष्व सप्तमीकल्पं गत्वा ब्रूहि द्विजोत्तमम् ॥ येनाहं बहुपुत्रत्वं दद्यां तस्य तथा खग ॥ ३३ ॥ श्रुत्वा भानोः क्षणादेव जगाम स खगोत्तमः ॥ कथयामास तत्सर्वं भानोर्वचनमादितः ॥ ३४ ॥ ब्राह्मणस्य खगश्रेष्ठ स च श्रुत्वा द्विजोत्तमः ॥ चकार सप्तमीकल्पं यथाख्यातं खगेन तु ॥ ३५ ॥ ऋद्धिं वृद्धिं तथारोग्यं प्राप्य पुत्रांश्च पुष्कलान् ॥ गतोऽसौ सूर्यलोकं च तेजसा तत्समोभवत् ॥ ३६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पमाहात्म्यवर्णनं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ जया च विजया चैव जयंती चापराजिता ॥ महाजया च नंदा च भद्रा चान्या प्रकीर्तिता ॥ १ ॥ शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां सूर्यवारो भवेद्यदि ॥ सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महाफलम् ॥ २ ॥ स्नानं दानं तथा होम उपवासस्तथैव च ॥ सर्वं विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥ पंचम्यामेकभक्तं स्यात्षष्ठ्यां नक्तं प्रचक्षते ॥ उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥ ४ ॥ केचिद्देवमुशंत्येव नेति चान्ये गणाधिप ॥

१ सदा–इ० पा० । २ वर्त्मानो दिवस्पते–इ०, चोक्ष्यमाणो दिवस्पते–इ० च पा० ।

अभिप्रेतस्तु मे[1] षष्ठयामुपवासो गणोत्तम ॥ ५ ॥ चतुर्थ्यामेकभक्तं तु पंचम्यां नक्तमादिशेत् ॥ उपवासस्तु षष्ठयां स्यात्सप्तम्यां पारणं भवेत् ॥ ६ ॥ उपवासपरः षष्ठयामब्देशं पूजयेद्बुधः ॥ गंधपुष्पोपहारैश्च भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ ७ ॥ प्रकल्प्य पूजां भूमौ तु देवस्य पुरतः स्वपेत् ॥ [2]जपमानस्तु गायत्रीं सौरसूक्तमथापि वा ॥ ८ ॥ अक्षरं वा महाश्वेतं षडक्षरमथापि वा ॥ विबुद्धस्त्वथ सप्तम्यां कृत्वा स्नानं गणाधिप ॥९॥ ग्रहेशं पूजयित्वा तु होमं कृत्वा विधानतः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या शक्त्या च गणनायक॥१०॥ शाल्योदनमपूपांश्च खंडवेष्टांश्च शक्तितः॥ सघृतं पायसं दद्यात्तथा विप्रेषु शक्तितः॥११॥ दत्त्वा च दक्षिणां भक्त्यां[3] ततो विप्रान्विसर्जयेत् ॥ इत्येषा कथिता देव पुण्या विजयसप्तमी ॥१२॥ यामुपोष्य नरो गच्छेत्पदं वैरोचनं परम् ॥ करवीराणि रक्तानि कुंकुमं च विलेपनम् ॥ १३ ॥ विजयं धूपमस्यां तु भानोस्तुष्टिकराणि वै ॥ एषा पुण्या पापहरा महापातकनाशिनी ॥ १४ ॥ अत्र दत्तं हुतं चापि क्षीयते न गणाधिप ॥ स्नान दानं तथा होमः पितृदेवाभिपूजनम् ॥ १५ ॥ सर्वं[4] विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥ आदित्यवारेण युता स्मृता विजयसप्तमी ॥ १६ ॥ इत्येषा कथिता वीर सर्वकामप्रदायिनी ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं कीर्तितं श्रवणं तथा ॥ १७ ॥ स्मरणं तु तथास्यां तु पुण्यदं त्रिपुरांतक ॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये[5] महापुराणे शतार्द्धसाहस्र्यां संहितायां ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे विजयसप्तमीवर्णनं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥छ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ ये त्वादित्यदिने ब्रह्मन्पूजयंति दिवाकरम् ॥ स्नानदानादिकं तेषां किं फलं स्याद्ब्रवीतु मे ॥ १ ॥ पुण्या सा सप्तमी प्रोक्ता युक्ता तेन पितामह ॥ विजयेति तथा नाम वर्ण्यतामस्य पुण्यता ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ये त्वादित्यदिने ब्रह्मञ्छ्राद्धं कुर्वंति मानवाः ॥ सप्तजन्मसु ते जाताः संभवंति विरोगिणः ॥ ३ ॥ नक्तं कुर्वंति ये तत्र मानवाः स्थैर्यमाश्रिताः ॥ जपमानाः परं जाप्यमादित्यहृदयं परम् ॥ ४ ॥ आरोग्यमिह वै प्राप्य सूर्यलोकं व्रजंति ते[6] ॥ उपवासं च ये कुर्युरादित्यस्य दिने सदा ॥ ५ ॥ जपंति च महाश्वेतां ते लभंते यथेप्सितम् ॥ अहोरात्रेण नक्तेन त्रिरात्रनियमेन वा ॥ ६ ॥ जपमानो महाश्वेतामीप्सितं लभते फलम् ॥ विशेषतः सूर्यदिने जपमानो गणाधिप ॥ ७ ॥ षडक्षरं[7] तथा श्वेतां गच्छेद्वैरोचनं पदम् ॥ द्वादशेह स्मृता वारा आदित्यस्य महात्मनः ॥ ८॥ नंदो भद्रस्तथा सौम्यः कामदः पुत्रदस्तथा ॥ जयो जयंतो विजय आदित्याभिमुख

१ यः-इ० पा० । २ यजमानः-इ० पा० । ३ भक्त्या-इ० पा० । ४ शस्तम्-इ० पा० । ५ कथ्यतां मम शृण्वतः-इ० पा० । ६ प्राप्ते-इ० पा० । ७ शुभकर्मा-इ० पा० ।

स्थितः ॥ ९ ॥ हृदयो रोगहा चैव महाश्वेतप्रियोऽपरः ॥ शुक्लपक्षस्य षष्ठ्यां तु माघे मासि गणाधिप ॥ १० ॥ यः कुर्यात्स भवेद्भूपः सर्वपा
पभयापहः ॥ अत्र नक्तं स्मृतं पुण्यं घृतेन स्नपनं रवेः ॥ ११ ॥ अगस्त्यकुसुमानीह भानोस्तुष्टिकराणि तु ॥ विलेपनं सुगंधस्तु श्वेतचंदनमुत्त
मम् ॥ १२ ॥ धूपस्तु गुग्गुलः श्रेष्ठो नैवेद्यं पूपमेव हि ॥ दत्त्वा पूपं तु विप्रस्य ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १३ ॥ नक्षत्रदर्शनान्नक्तं केचिदिच्छंति
मानद ॥ मुहूर्तोनं दिनं केचित्प्रवदंति मनीषिणः ॥ १४ ॥ नक्षत्रदर्शनान्नक्तमहम्मन्ये गणाधिप ॥ प्रस्थमात्रं भवेत्पूपं गोधूममयमुत्तमम् ॥ १५ ॥
यवोद्भवं वा कुर्वीत सगुडं सर्पिषान्वितम् ॥ सहिरण्यं च दातव्यं ब्राह्मणे सेतिहासके ॥ १६ ॥ भौमे दिव्येऽथ वा देयं न्यसेद्वा पुरतो रवेः ॥
दातव्यो मंत्रनश्चायं मंडको ग्राह्य एव हि ॥ १७ ॥ भूत्वादित्येन वै भक्त्या आदित्यं तु नमस्य च ॥ आदित्यतेजसोत्पन्नं राज्ञीकरविनिर्मितम् ॥
श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतीच्छापूपमुत्तमम् ॥१८॥ कामदं सुखदं धर्म्यं धनदं पुत्रदं तथा ॥ सदास्तु ते प्रतीच्छामि मंडकं भास्करप्रियम् ॥१९॥
एतौ चैव महामंत्रौ दानादाने रविप्रियौ ॥ अपूपस्य गणश्रेष्ठ श्रेयसे नात्र संशयः ॥२०॥ एष नंदविधिः प्रोक्तो नराणां श्रेयसे विभो॥ अनेन विधि
ना यस्तु नरः पूजयते रविम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥२१॥ न दारिद्र्यं न रोगश्च कुले तस्य महात्मनः ॥ योऽनेन पूजयेद्भानुं न
क्षयः संततेस्तथा ॥ २२ ॥ सूर्यलोकाच्च्युतश्चासौ राजा भवति भूतले ॥ बहुरत्नसमायुक्तस्तेजसाद्विजसंनिभः ॥ २३ ॥ पठतां शृण्वतां
चेदं विधानं त्रिपुरांतक ॥ कें ददात्यचलं दिव्यमंबुजामचलां तथा ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवार
कल्पे नंदविधिवर्णनं नाम द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मासि भाद्रपदे वीर शुक्ले पक्षे तु यो भवेत् ॥ षष्ठ्यां
गणकुलश्रेष्ठ स भद्रः परिकीर्तितः ॥ १ ॥ तत्र नक्तं तु यः कुर्यादुपवासमथापि वा ॥ हंसयानसमारूढो याति हंससलोकताम् ॥ २ ॥
मालतीकुसुमानीह तथा श्वेतं च चंदनम् ॥ विजयं च तथा धूपं नैवेद्यं पायसं परम् ॥ ३ ॥ पूजायां भास्करस्येह कुर्यात्त्रिपुरसूदन ॥ इत्थं सं
पूज्य देवेशं मध्याह्ने च दिनाधिपम् ॥ ४ ॥ दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या ततो भुंजीत वाग्यतः ॥ पायसं गणशार्दूल सगुडं सर्पिषा सह ॥ ५ ॥ य
एवं पूजयेद्भक्त्या मानवस्तिमिरापहम् ॥ सर्वकामानवाप्नोति पुत्रदारधनादिकान् ॥ ६ ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यो व्रजेद्भानुसलोकताम् ॥ एष भद्रा

१ यो भवेत्स भवेन्नन्द–इ० पा० । २ मानवाः–इ० पा० । ३ दिव्यसंज्ञिके–इ० पा० । ४ अपूपः–इ० पा० । ५ नन्दम्–इ० पा० । ६ सर्वपापविमुक्तात्मा–इ० पा० । ७ बहान्न्दसमायुक्तः–इ०, बहुभर्तृसमायुक्तः–इ० च पा० । ८ द्विजसत्तम–इ० पा० । ९ सुखम् । १० कृष्णपक्षे–इ० पा० । ११ भाद्रे–इ०, भद्रम्–इ० च पा० ।

विधिः प्रोक्तो मया यस्ते गणाधिप ॥ ७ ॥ श्रुत्वा कृत्वा च यत्पापान्मुच्यते मानवो भुवि ॥ ८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्व
ण्यादित्यवारकल्पे भद्रविधिवर्णनं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नक्षत्रं रोहिणी वीर यदा वारेस्य वै भवे
त् ॥ यात्यसौ सौम्यतां वीरं स सौम्यः परिकीर्तितः ॥ १ ॥ स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवादितर्पणम् ॥ अक्षयं स्यान्न संदेहस्त्वत्र वारे महात्मनः
॥ २ ॥ नक्तं समाश्रितो योऽत्र पूजयेद्भास्करं नरः ॥ याति लोकं स देवस्य भास्करस्य न संशयः ॥ ३ ॥ रक्तोत्पलानि वै तत्र तथा रक्तं च
चंदनम् ॥ सुगंधश्चापि धूपस्तु नैवेद्यं पायसं तथा ॥ ब्राह्मणाय च दातव्यं भोक्तव्यं चात्मना तथा ॥ ४ ॥ य एवं पूजयेत्सौम्ये चित्रभानुं गवांपति
म् ॥ स विमुक्तस्तु पापेभ्यस्त्वाष्ट्रीं कांतिमवाप्नुयात् ॥ ५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे सौम्यविधिवर्णनं नाम
चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्राप्ते मार्गशिरे मासि शुक्लषष्ठ्यां तु यो भवेत् ॥ स ज्ञेयः कामदो वारः
सदेष्टो भास्करस्य तु ॥ १ ॥ तत्र यः पूजयेद्भानुं भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ विमुक्तः सर्वपापैस्तु प्राप्नुते नंदनाधिपम् ॥ २ ॥ रक्तचंदनमि
श्राणि करवीराणि सुव्रत ॥ धूपं घृताहुतिं वीर भास्कराय प्रयोजयेत् ॥ ३ ॥ नैवेद्यं चापि कृशरं सुगंधं तीक्ष्णमेव च ॥ कृत्वोपवासमथ वा नक्तं त्रि
पुरसूदन ॥ ४ ॥ इत्थं प्रपूजितो ह्यत्र भास्करो लोकभास्करः ॥ कामान्ददाति सर्वान्वै अतोयं कामदः स्मृतः ॥ ५ ॥ स पुत्रं पुत्रकामस्य धनकामस्य
वा धनम् ॥ विद्यार्थिने शुभां विद्यामारोग्यं रोगिणे विभो ॥ ६ ॥ अन्यांश्च विविधान्कान्मंत्रैः संपूजितो रविः ॥ ददाति गणशार्दूल अतोयं
कामदः स्मृतः ॥ ७ ॥ दद्याद्यो मंडकं चात्र गोपतेर्गोत्रभूषणः ॥ गोत्रारितेजसा तुल्यो गोपतेर्गोपुरं व्रजेत् ॥ ८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे कामदविधिवर्णनं नाम पंचाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पंच
तारं भवेद्यत्र नक्षत्रं ते वृषध्वज ॥ वारे तु देवदेवस्य स वारः पुत्रदः स्मृतः ॥ १ ॥ उपवासो भवेत्तत्र श्राद्धं कार्यं तथा भवेत् ॥ प्राशनं चापि
पिंडस्य मध्यमस्य प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥ सोपवासस्तु यो भक्त्या पूजयेदत्र गोपतिम् ॥ धूपमाल्योपहारैस्तु दिव्यगंधसमन्वितैः ॥ ३ ॥ एवं
पूज्य विवस्वंतं तस्यैव पुरतो निशि ॥ भूमौ स्वपिति वै वीर जपञ्छ्रेतां महामते ॥ ४ ॥ प्रातरुत्थाय च स्नानं कृत्वा दत्त्वार्घ्यमुत्तमम् ॥ रक्तचं
दनसंमिश्रैः करवीरैर्गणाधिप ॥ ५ ॥ प्रपूज्य ग्रहभूतेशमंशुमंतं त्रिलोचन ॥ वीरं च पूजयित्वा तु ततः श्राद्धं प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥ पंचभिर्ब्राह्मणैर्देव

१ वारः–इ० पा० । २ चन्दनाधिपम्–इ० पा० । ३ चात्र–इ० पा० । ४ शक्रतेजसेत्यर्थः । ५ दीपं च–इ० पा० ।

दिव्यैर्भौमैश्च सुव्रत ॥ मगसंज्ञौ तत्र दिव्यौ ब्राह्मणौ परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥ त्रीनत्र ब्राह्मणान्भीमान्प्रकल्प्यांधकसूदन ॥ कुर्यादेवं ततः श्राद्धं पार्वणं भास्करप्रियम् ॥ ८ ॥ श्राद्धे त्वथ समाप्ते तु दद्यात्पिंडं तु मध्यमम् ॥ पुरतो देवदेवस्य स्थित्वा मंत्रेण सुव्रत ॥ ९ ॥ स एष पिंडो देवेश योऽभीष्टस्तव सर्वदा ॥ अश्नामि पश्यते तुभ्यं तेन मे संततिर्भवेत् ॥१०॥ प्रसादात्तव देवेश इति मे भावितं मनः ॥ इत्थं संपूजितो ह्यत्र भास्करः पुत्रदो भवेत् ॥ ११ ॥ अतोऽयं पुत्रदो वारो देवस्य परिकीर्तितः ॥ एवमत्र सदा यस्तु भास्करं पूजयेन्नरः ॥१२॥ उपवासपरः श्राद्धे स पुत्रं लभते ध्रुवम् ॥ धनं धान्यं हिरण्यं च आरोग्यं सुखदं तथा ॥ सूर्यलोकं च संप्राप्य ततो राजा भवेन्नृषु ॥ १३ ॥ प्रभया द्विजसंकाशः कांत्या चांबुजसन्निभः ॥ वीर्येण गोपतेस्तुल्यो गांभीर्ये सागरोपमः ॥ १४ ॥ (इति पुत्रदविधिवर्णनम्) ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दक्षिणे त्वयने यः स्यात्स जयः परिकीर्तितः ॥ १५ ॥ अत्रोपवासो नक्तं च स्नानं दानं जपस्तथा ॥ भवेच्छतगुणं देव भास्करप्रीतये कृतम् ॥ १६ ॥ तस्मान्नक्तादि कर्तव्यं यत्स्याच्छतगुणं विभोः ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि आदित्यवारकल्पे जयवारतिथिवर्णनं नाम षडशीतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ जयन्तो ह्युत्तरे ज्ञेयश्चायने गणनायक ॥ वारो देवस्य यः स्याद्वै तत्र पूज्यो दिवाकरः ॥ १ ॥ पूजितस्तत्र देवेशः सहस्रगुणितं फलम् ॥ ददाति देवशार्दूल स्नानदानादिकर्मणाम् ॥ २ ॥ घृतेन पयसा यत्र स्नानमिक्षुरसेन तु ॥ विलेपनं कुंकुमं तु प्रशस्तं भास्करे प्रियम् ॥ ३ ॥ धूपक्रिया गुग्गुलेन नैवेद्ये मोदकः स्मृतः ॥ इत्थं संपूज्य देवेशं कुर्याद्धोमं ततस्तिलैः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चान्मोदकांस्तिलशष्कुलीः ॥४॥ इत्थं यः पूजयेद्भानुं मंत्रेणैव गणाधिप ॥ सहस्रगुणितं तस्य फलं देवो ददाति वै ॥५॥ स्नानदानजपादीनामुपवासस्य वै विभो ॥ ६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे जयंतविधिवर्णनं नाम सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां प्राजापत्यर्क्षसंयुतः ॥ स ज्ञेयो विजयो नाम सर्वपापभयापहः ॥ १ ॥ तत्र कोटिगुणं सर्वं फलं पुण्यस्य कर्मणः ॥ ददाति भगवान्देवः पूजितश्चंदनाधिपः ॥ २ ॥ स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवादिपूजनम् ॥ नक्तं चाप्युपवासस्तु सर्वमत्र दिवाकरः ॥ ३ ॥ कुर्यात्कोटिगुणं सर्वं पूजितो ह्यत्र गोपतिः ॥ तस्मादत्र सदा देवं पूजयेद्भक्तिमान्नरः ॥ ४ ॥

१ धूपैश्च–इ० पा० । २ मघ–इ० पा० । ३ तत्र मां कुरुते पूजाम्–इ० पा० ।

सर्वेशं सप्तद्वीवेशं सप्तसैंधववाहनम् ॥ सप्तम्यां तु समाराध्य सप्तप्रकृतिसंभवम् ॥ ५ ॥ सप्तलोकाधिपत्यं तु प्राप्नुते सप्तरश्मिभिः ॥ ६ ॥
॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे विजयवारविधिवर्णनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कृष्णपक्षस्य सप्तम्यां माघमासे भवेत्तु यः ॥ सोऽदित्याभिमुखो ज्ञेयः शृणु चास्य विधिं परम् ॥ १ ॥ कृत्वैकभक्तं कृष्णस्य वारे त्रिपुरसूदन ॥ प्रातः कृत्वा ततः स्नानं पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ २ ॥ आदित्याभिमुखस्तिष्ठेद्यावदस्तमनं रवेः ॥ जपमानो महाश्वेतां लाभमाश्रित्य सुव्रत ॥ ३ ॥ चतुर्हस्तमृजुं श्लक्ष्णमव्रणं सुसमं दृढम् ॥ रक्तचंदनवृक्षस्य स्तंभं कृत्वा गणाधिप ॥ ४ ॥ तमाश्रित्य महाभक्त्या देवदेवं दिवाकरम् ॥ पश्यमानो जपञ्श्वेतां तिष्ठेदस्तमनाद्रवेः ॥ ५ ॥ गंधपुष्पोपहारैस्तु पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ ब्राह्मणे दक्षिणां दत्त्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ६ ॥ इत्थमेतं तु यः कुर्यादादित्यप्रीतये नरः ॥ भानुमांस्तस्य प्रीतः स्यात्सर्वं प्रीतो ददाति हि ॥ ७ ॥ धनं धान्यं तथा पुत्रमारोग्यं भार्गवीं यशः ॥ तस्मात्संपूजयेदत्र गीर्वाणाधिपतिं हर ॥ ८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे आदित्याभिमुखविधिवर्णनं नाम नवाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ रविसंक्रमणे यः स्याद्रवेर्वारो गणाधिप ॥ स ज्ञेयो हृदयो नाम आदित्यहृदयप्रियः ॥ १ ॥ तत्र नक्तं समाश्रित्य देवं संपूज्य भक्तितः ॥ गत्वा च सदने भानोरादित्याभिमुखस्थितः ॥ २ ॥ जपेदादित्यहृदयं संख्ययाष्टशतं बुधः ॥ अथ वास्तमनं यावद्भास्करं चिंतयेद्धृदि ॥ ३ ॥ गृहमेत्य ततो विप्रान्भोजयेच्छक्तितः शिव ॥ भुक्त्वा तु पायसं वीर ततो भूमौ स्वपेद्बुधः ॥ ४ ॥ योत्र संपूजयेद्भानुं भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ स कामाँल्लभते सर्वान्भास्कराद्धृदयस्थितान् ॥५॥ तेजसा यशसा तुल्यः प्रभयैषां महात्मनाम् ॥ शक्रगोपांडजानां तु गोपतेर्गोवृषेक्षण ॥६॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे हृदयवारविधिवर्णनंनाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पूष्णो भवेद्यदा ऋक्षं भवेच्च भगदैवतम् ॥ वासरः स महान्प्रोक्तः सर्वरोगभयापहः ॥ १ ॥ योऽत्र पूजयते भानुं शुभगंधविलेपनैः ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तो याति भानुसलोकताम् ॥२॥ अर्कपत्रपुटे कृत्वा पुष्पाण्यर्कस्य सुव्रत ॥ देवस्य पुरतो रात्रौ भक्त्या यः स्थापयेद्बुधः ॥ ३ ॥ पूजयित्वार्कपुष्पैस्तु अर्कमर्कप्रियं सदा ॥ प्राशयित्वार्कपुष्पं तु दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥४॥ भक्त्या च पायसं वीर रात्रौ स्वपिति भूतले ॥ अनेन विधिना यस्तु पूजये

१ 'सोऽत्र लेभे चेत्' इति सुलेखः । २ च विधिना सदा–इ० पा० । ३ पत्रम्–इ० पा० ।

दत्र वै रविम् ॥ ५ ॥ स मुक्तः सर्वरोगैस्तु गच्छेद्दिनकरालयम् ॥ तस्मादपि व्रजेल्लोकं फुंकाराखहेतिनः ॥ ६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महा
पुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यकल्पे रोगहरविधिवर्णनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यस्त्वादित्यग्रहस्या
स्य वारो देवस्य सुव्रत ॥ शस्यः प्रोक्तः प्रियो लोके ख्यातो गोश्रुतिभूषणः ॥ १ ॥ यस्तु पूजयते तस्मिन्पतंगं पतगप्रियम् ॥ गन्धपुष्पो
पहारैस्तु सूर्यलोकं स गच्छति ॥ २ ॥ सोपवासो गणश्रेष्ठ आदित्यग्रहणे शुचिः ॥ जपमानो महाश्वेतां खपोषमथ वा शिवम् ॥ ३ ॥ पूजये
ज्जगतामीशं तमोनाशनमाशुगम् ॥ पूजयित्वा खपोषं तु महाश्वेतां ततो जपेत् ॥ ४ ॥ पूजयित्वा महाश्वेतां रविं देवं समर्चयेत् ॥ महाश्वेतां प्रति
ष्ठाप्य गन्धपुष्पैः सुपूजिताम् ॥ ५ ॥ तस्या एव बहिः कार्यं स्थंडिलं सुसमाहितः ॥ शुचौ भूमिविभागे तु वीरं संस्थाप्य यत्नतः ॥ ६ ॥ कुर्या
द्धोमं तिलैः स्नातः सर्पिषा च विशेषतः ॥ आदित्यग्रहवेलायां जपेञ्छ्वेतां महामते ॥ ७ ॥ मुक्ते दिनकरे पश्चात्स्नानं कृत्वा समाहितः ॥ पूजयित्वा
महाश्वेतां खगोल्कं च ग्रहाधिपम् ॥ ८ ॥ ब्राह्मणान्वाचयित्वा च ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ आदित्यग्रहयुक्तेऽस्मिन्वारे त्रिपुरसूदन ॥ ९ ॥ यत्कर्म
क्रियते पुण्यं तत्सर्वं शुभदं भवेत् ॥ स्नानदानजपादीनां कर्मणां गोवृषध्वज ॥ १० ॥ अनन्तं हि फलं तेषां भवत्यस्मिन्न संशयः ॥ कृतानां तु गण
श्रेष्ठ भास्करस्य वचो यथा ॥ ११ ॥ तस्माद्द्विजगणैः कार्यं पुण्यकर्मविचक्षणैः ॥ एकभक्तं च नक्तं च उपवासं गणाधिप ॥ १२ ॥ ये वादित्यदिने
कुर्युस्ते यांति परमं पदम् ॥ धर्म्यं पुण्यं यशस्यं च पुत्रीयं कामदं तथा ॥ १३ ॥ तस्मिन्दानमपूपस्य गोदानेन समं भवेत् ॥ द्वादशैते महाबाहो
वीरभानोर्महात्मनः ॥ १४ ॥ तुष्टिदाः कथितास्तुभ्यं सर्वपापभयापहाः ॥ पठतां शृण्वतां तात कुर्वतां च विशेषतः ॥ १५ ॥ कृत्वैकमेषां विधि
वद्वारं वृषभवाहन ॥ वृषादित्रितयं प्राप्य चात्रिजामचलां तथा ॥ १६ ॥ ततो याति परं लोकं वृषकेतोमहात्मनः ॥ तेजसांबुजसंकाशः प्रभयां
डजसन्निभः ॥ १७ ॥ पविहेतिसमो वीर्ये कान्त्या चन्द्रसमप्रभः ॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वण्यादित्यवारकल्पे
महाश्वेतवारविधिवर्णनं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ येषां धर्मक्रियाः सर्वाः सदैवोद्दिश्य भास्क
रम् ॥ न कुले जायते तेषां दरिद्रो व्याधितोऽपि वा ॥ १ ॥ देवायतनभूमेस्तु गोमयेनोपलेपनम् ॥ यः करोति नरो भक्त्या सद्यः
पापात्प्रमुच्यते ॥ २ ॥ श्वेतया रक्तयावापि पीतमृत्तिकयापि वा ॥ उपलेपनकर्ता वै चिन्तितं लभते फलम् ॥ ३ ॥ चित्रभानुं विरञ्च्यैव

१ द्विजम्–इ० पा० । २ सर्वार्तिस्तु–इ० पा० । ३ स गच्छेद्भास्करम्–इ० पा० । ४ ततोऽर्चयेत्–इ० पा० । ५ पुरःकुर्याद्रविकार्यम्–इ० पा० । ६ रविं देवं समर्चयेत्–इ० पा० । ७ विधिवैर्य–इ० पा० ।

कुसुमैर्यैः सुगन्धिभिः ॥ पूजयेत्सोपवासस्तु स कामानीप्सिताँल्लभेत् ॥४॥ घृतेन दीपकं ज्वाल्य तिलतैलेन वा रवेः ॥ प्रयाति सूर्यलोकं स दीप कोटिशतैर्वृतः ॥ ५ ॥ दीपतैलप्रदानेन न याति नरकं नरः ॥ दीपतैलं तिलाश्चैव महापातकनाशनाः ॥६॥ दीपं ददाति यो नित्यं भास्कराय तनेषु च ॥ चतुष्पथेषु तीर्थेषु रूपौजस्वी ह जायते ॥ ७ ॥ यस्तु कारयते दीपं रवेर्भक्तिसमन्वितः ॥ स कामानीप्सितान्प्राप्य वृन्दारकपुरं व्रजेत् ॥८॥ यः समालभते सूर्यं चन्दनागुरुकुंकुमैः ॥ कर्पूरेण विमिश्रैश्च तथा कस्तूरिकान्वितैः ॥ ९ ॥ शुभं कालं कोटिशतं विहृत्य च भवालये ॥ पुनः सञ्जायते भूमौ राजराजो न संशयः ॥ सर्वकामसमृद्धात्मा सर्वलोकनमस्कृतः ॥ १० ॥ चन्दनोदकमिश्रैश्च दत्त्वार्घ्यं कुसुमै रवेः ॥ सपुत्रपौत्र पत्नीकः स्वर्गलोके महीयते ॥ ११ ॥ सुगन्धोदकमिश्रैस्तु दत्त्वार्घ्यं कुसुमै रवेः ॥ देवलोके चिरं स्थित्वा राजा भवति भूतले ॥ १२ ॥ स हिरण्येन चार्घेण रक्तोदकयुतेन वा ॥ कोटीशतं तु वर्षाणां स्वर्गलोके महीयते ॥ १३ ॥ पद्मैरभ्यर्चनं कृत्वा रवेः स्वर्गगतो नरः ॥ पद्मे वसति वर्षाणां स्त्रीपद्मशतसंवृतः ॥ १४ ॥ गुग्गुलं सघृतं दत्त्वा रवेर्भक्तिसमन्वितः ॥ तत्क्षणात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १५ ॥ पक्षं तु गुग्गुलुं दत्त्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ संवत्सरेण लभते अश्वमेधफलं शिव ॥१६॥ धूपेन लभते स्वर्गं तुरुष्केण सुगन्धिना ॥ कर्पूरागुरुधूपेन राजसूयफलं लभेत् ॥१७॥ पूर्वाह्णे मानवो भक्त्या श्रद्धया योऽर्चयेद्रविम् ॥ स तत्फलमवाप्नोति यद्दत्ते कपिलाशते ॥ १८ ॥ मध्याह्ने योऽर्चयेत्सूर्यं प्रयतात्मा जितेन्द्रियः ॥ लभते भूमिदानस्य गोशतस्य च तत्फलम् ॥ १९ ॥ पश्चिमायां तु सन्ध्यायां योऽर्चयेद्भास्करं नरः ॥ शुचिः शुक्लांबरोष्णीषो गोसहस्रफलं लभेत् ॥ २० ॥ अर्धरात्रे तु यो हेलिं भक्त्या संपूजयेन्नरः ॥ जातिस्मरत्वमाप्नोति कुले जातो वृषान्वितः ॥२१॥ प्रदोषरात्रिवेलायां यः पूजयति भास्करम् ॥ स गत्वा सहसा वीर क्रीडेत्सौमनसं क्षयम् ॥२२॥ दण्डनायकवेलायां प्रभातसमये पुनः ॥ पूजयित्वा रविं भक्त्या व्रजेदनिमिषालयम् ॥२३॥ एवं वेलासु सर्वासु अवेलासु च मानवः ॥ भक्त्या पूजयते योऽर्कमर्कपुष्पैः समाहितः॥तेजसादित्यसंकाशो ह्यर्कलोके महीयते॥ ॥२४॥ अयने तूत्तरे सूर्यमथ वा दक्षिणायने॥ पूजयेद्यस्तु वै भक्त्या स गच्छेत्कञ्जालयम्॥२५॥तत्रस्थः पूज्यते केशैः सर्वैः सुमनसैस्तथा॥गोपतिः पूज्यते यद्वद्गोपतिप्रमुखैः सुरैः ॥ २६ ॥ विषुवेषूपरागेषु षडशीतिमुखेषु च ॥ पूजयित्वा रविं भक्त्या नात्मानं शोचते नरः ॥ २७ ॥ विबुध्य वा

१ दिनान्येव–इ० पा० । २ देवतायतनेषु–इ० पा० । ३ धारयते–इ० पा० । ४ उषित्वा च–इ० पा० । ५ मम लोके–इ० पा० । ६ भक्त्या समाहितः—इ० पा० । ७ सागरसंक्षयम्—इ० पा० । ८ देवैः–इ० पा० । ९ बिंबमध्यगतं देवम्–इ० पा० ।

स्वयं वापि यो नमस्कुरुते रविम् ॥ संतुष्टो भास्करस्तस्मै गतिमिष्टां प्रयच्छति ॥ २८ ॥ कृशरापायसापूपपललौन्मिश्रमोदकैः ॥ बलिं कृत्वा तु
सूर्याय सर्वकाममवाप्नुयात् ॥२९॥ मोदकानां प्रदानेन[1] पायसस्य च सुव्रत ॥ [2]मधुमांसरसैश्चापि प्रीयतेऽतीवभास्करः ॥३०॥ घृतेन तर्पणं कृत्वा
सदा स्निग्धो भवेन्नरः ॥ तर्पयित्वा तु मांसेन सद्यः पापात्प्रमुच्यते ॥ ३१ ॥ घृतेन स्नपनं कृत्वा एकाहमुदये रवेः ॥ गवां शतसहस्रस्य दत्तस्य
फलमश्नुते ॥ ३२ ॥ गवां क्षीरेण संतर्प्य पुंडरीकफलं लभेत् ॥ रसेन स्ना[3]पयेद्देवमश्वमेधफलं लभेत् ॥ ३३ ॥ सूर्याय तरु[4]णीं धेनुं गामेकां यः
प्रयच्छति ॥ कंञ्जजामचलां प्राप्य पुनर्लेखपुरं व्रजेत् ॥ ३४ ॥ गोशरीरे तु रोमाणि यावन्ति त्रिपुरान्तक ॥ स तावद्वर्षकोटीस्तु लेखलोके
महीयते ॥ ३५ ॥ गोशतं भानवे दत्त्वा राजसूयफलं लभेत् ॥ अश्वमेधफलं तस्य यः सहस्रं प्रयच्छति ॥३६॥ गुग्गुलुं देवदारुं च दहेन्नित्यं घृत
स्रवम् ॥ आ[5]ज्यधूमो हि देवानां प्रकृत्यैव प्रियः सदा ॥३७॥ भेर्यादीनि च वाद्यानि शंखवेण्वादिकानि च ॥ ये प्रयच्छंति सूर्याय यांति ते हंस
मंदिरम् ॥ ३८ ॥ वस्त्रमाहरते यस्तु रवेर्भक्तिसमन्वितः ॥ तीर्थोदकमथैवान्यः स याति विबुधालयम् ॥३९॥ विमानैः स्त्रीशताकीर्णैः क्रीडयित्वा
चिरं नरः ॥ मानुषत्वमनुप्राप्य राजा भवति धार्मिकः ॥४०॥ छत्रं ध्वजं वितानं च पताकाश्चामराणि च ॥ हेमदंडानि वै दद्याद्रवेर्यो भक्तिमान्नरः॥
॥ ४१ ॥ विमानेन स दिव्येन किंकिणीजालमालिना ॥ सूर्यलोकमतो गत्वा भवत्यप्सरसां पतिः ॥ ४२ ॥ तत्रोष्य सुचिरं कालं स्वर्गात्प्रत्या
गतः पुनः ॥ मानुष्ये जायते राजा सर्वराजनमस्कृतः ॥ ४३ ॥ दत्त्वा वासांसि सूर्याय अलंकारांस्तथैव च ॥ क्रीडते जनलोकस्थो यावदाभूतसं
प्लवम् ॥४४॥ गीतवादित्रनृत्यैश्च कुर्याज्जागरणं रवेः ॥ गंधर्वाप्सरसां मध्ये क्रीडते सुचिरं नरः ॥ ४५ ॥ गंधैः पुष्पैस्तथा पत्रैः स्तोत्रैर्वा विविधै
स्तथा ॥ ये स्तुवंति रविं भक्त्या ते यांति पतगालयम् ॥ ४६ ॥ उषः स्तुवंति ये सूर्यमुपगायंति ते सदा ॥ [6]पाठकाश्चारणाश्चैव सर्वे ते स्वर्गगा
मिनः ॥ ४७ ॥ अश्वयुक्तं युगैर्युक्तं यो दद्याद्रवये रथम् ॥ कांचनं वापि रौप्यं वा मणिरत्नान्वितं शुभम् ॥ ४८ ॥ स यानेनार्कवर्णेन किंकि
णीजालमालिना ॥ स्वर्गलोकमितो गत्वा क्रीडतेऽप्सरसा सह ॥ ४९ ॥ यस्तु दारुमयं कुर्याद्रवे रथमनुत्तमम् ॥ स यांत्यर्कसवर्णेन विमानेना
र्कमंडलम् ॥ ५० ॥ यात्रां कुर्वंति ये भानोर्नराः संवत्सरादपि ॥ षण्मासाद्वा गणश्रेष्ठ तेषां पुण्यफलं शृणु ॥ ५१ ॥ (षण्मांसान्वा गणश्रेष्ठ तेषां
कर्मफलं शृणु ॥) ध्यानिनो योगिनश्चैव प्राप्नुवंतीह यां गतिम् ॥ तां गतिं प्रतिपद्यंते सूर्यवर्त्मावगाहिनः ॥५२॥ रथं वहंति ये भानोर्नरा भक्ति

१ प्रयत्नेन–इ० पा० । २ मधुमांसातिवर्षेण–इ० पा० । ३ स्नपनं कृत्वा—इ० पा० । ४ तर्पणीम्–इ० पा० । ५ आज्यधूपः–इ० पा० । ६ अयमाधिक इव भाति ।

समन्विताः ॥ अरोगाश्चादरिद्राश्च जातौ जातौ भवंति ते ॥ ५३ ॥ कर्तारो रथयात्राया ये नरा भास्करस्य तु ॥ ते भानुलोकमासाद्य विहरन्ति यथासुखम् ॥ ५४ ॥ यात्राभंगं तु यो मोहात्क्रोधाद्वा कुरुते नरः ॥ मंदेहास्ते नरा ज्ञेया राक्षसाः पापकारिणः ॥ ५५ ॥ धनं धान्यं हिरण्यं वा वासांसि विविधानि च ॥ ये प्रयच्छंति सूर्याय ते यांति परमां गतिम् ॥ ५६ ॥ गा वाथ महिषीर्वापि गजानश्वांश्च शोभनान् ॥ यः प्रयच्छति सूर्याय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ५७ ॥ अक्षयं सर्वकामीयमश्वमेधफलं लभेत् ॥ सहस्रगुणितं तच्च दानमस्योपतिष्ठति ॥ ५८ ॥ महीं ददाति योऽर्काय कृष्टां फलवतीं शुभाम् ॥ स तारयति वै वंश्यान्दश पूर्वान्दशापरान् ॥५९॥ विमानेन च दिव्येन गोपुरं गोपतेर्व्रजेत् ॥ क्रीडत्यप्सरसां मध्ये करीव करिणीगणे ॥ ६० ॥ ग्रामं ददाति यो भक्त्या सूर्याय मतिमान्नरः ॥ विमानेनार्कवर्णेन स याति परमां गतिम् ॥ ६१ ॥ आरामान्ये प्रयच्छंति पत्रपुष्पफलोपगान् ॥ भानवे भक्तियुक्तास्तु ते यांति परमां गतिम् ॥ ६२ ॥ मानसं वाचिकं वापि कर्मजं यच्च दुष्कृतम् ॥ सर्वं सूर्यप्रसादेन अशेषं च प्रणश्यति ॥६३॥ आर्तो वा व्याधितो वापि दरिद्रो दुःखितोऽपि वा ॥ आदित्यं शरणं गत्वा नात्मानं शोचते नरः ॥ ॥ ६४ ॥ एकाहेनापि यद्भानोः पूजायाः प्राप्यते फलम् ॥ तद्वै क्रतुशतैरिष्टैः प्राप्यते फलमुत्तमम् ॥ ६५ ॥ कृत्वा प्रेक्षणकं भानोर्दिव्यमायतने शुभम् ॥ अक्षयं सर्वकामीयं राजसूयफलं लभेत् ॥६६॥ वेश्याकदंबकं यस्तु दद्यात्सूर्याय भक्तितः ॥ स गच्छेत्परमं स्थानं यत्र तिष्ठति भानुमान् ॥ ॥६७॥ पुस्तकं भानवे दद्याद्भारतस्य गणाधिप ॥ सर्वपापविमुक्तात्मा विष्णुलोके महीयते ॥ ६८ ॥ रामायणस्य दत्वा तु पुस्तकं त्रिपुरांतक ॥ वाजपेयफलं प्राप्य गोपतेः पुरमाव्रजेत् ॥६९॥ भविष्यं सांबसंज्ञं वा दत्त्वा सूर्याय पुस्तकम् ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलं प्राप्नोति मानवः ॥७०॥ सर्वान्कामानवाप्नोति याति सूर्यसलोकताम् ॥ सूर्यलोके चिरं स्थित्वा ब्रह्मलोकं व्रजेत्पुनः ॥ स्थित्वा कल्पशतं तत्र राजा भवति भूतले॥७१॥ भानोरायतने यस्तु प्रपां कुर्याद्गणाधिप ॥ स याति परमं स्थानं दिव्यं सौमनसं नरः ॥ ७२ ॥ शीतकाले घनं दद्यान्नराणां शीतनाशनम् ॥ भानोरायतने देव अश्वमेधफलं लभेत् ॥७३॥ इतिहासपुराणाभ्यां पुण्यं पुस्तकवाचनम् ॥ अश्वमेधसहस्रं यो नित्यं कर्तुं प्रवर्तते ॥ न तत्फलमवाप्नोति यदाप्नोत्यस्य कर्मणः ॥७४॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं पुस्तकवाचनम् ॥ इतिहासपुराणाभ्यां भानोरायतने शुभम् ॥७५॥ नान्यत्पुष्टिकरं

१ शुभम्–इ० पा० । २ विनयं यत्र तिष्ठति–इ० पा० ।

भानोस्तथा तुष्टिकरं परम् ॥ पुण्याख्यानकथा यास्तु यथा तुष्यतिभास्करः ॥ ७६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी कल्पे भानुमहिमवर्णनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अत्राख्यानमुशंतीह संवादं गणपुंगव ॥ पितामहकुमाराभ्यां पुण्यं पापहरं शिवम् ॥ १ ॥ स्रष्टारं सर्वलोकानां सुखासीनं पितामहम् ॥ प्रणम्य शिरसा देवं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ २ ॥ कुमारो देवशार्दूल इदं वचनमब्रवीत् ॥ गतोऽहमद्य भगवन्द्रष्टुं देवं दिवाकरम् ॥ ३ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं देवः स मया पूजितो रविः ॥ प्रणम्य शिरसा भक्त्या परया श्रद्धया विभो ॥ ४ ॥ अनुज्ञातस्ततस्तेन सुखासीनो ह्यहं स्थितः ॥ आसीनेन मया तत्र दृष्टमाश्चर्यमद्भुतम् ॥ ५ ॥ काञ्चनेन विमानेन किंकिणीजालमालिना ॥ मणिमुक्ताविचित्रेण वैदूर्यवरवेदिना ॥ ६ ॥ आगतं पुरुषं तत्र दृष्ट्वा देवो दिवाकरः ॥ ससंभ्रमं समुत्थाय आसनादेव सत्तम ॥ ७ ॥ गृहीत्वा दक्षिणे पाणौ पुरतः प्राप्य तं नरम् ॥ शिरस्याघ्राय देवेश पूजयामास वै रविः ॥ ८ ॥ उपविष्टं तु तं भानुरिदं वचनब्रवीत् ॥ सुस्वागतं भद्र सुखकृता प्रीतास्त्वया वयम् ॥ ९ ॥ समीपे मम तिष्ठ त्वं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ पुनर्यास्यसि तत्स्थानं यत्र ब्रह्मा स्वयं स्थितः ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरे चान्यो विमानवरमास्थितः ॥ आगतः पुरुषो देवो यत्र तिष्ठति भास्करः ॥ ११ ॥ स चाप्येवं नगेदेव पूजितो भानुना तदा ॥ सामपूर्वं तथोक्तस्तु प्रश्रयावनतः स्थितः ॥ १२ ॥ तत्र मे कौतुकं जातं दृष्ट्वा पूजां कृतां तयोः ॥ भानुना देवशार्दूल पृष्टो भानुर्मया ततः ॥ १३ ॥ किमनेन कृतं देव योऽयं पूर्वमिहागतः ॥ नरस्तव सकाशं वै यस्य तुष्टो भवान्भृशम् ॥१४॥ यदस्य भवता पूजा कृता हि स्वयमेव तु ॥ अत्र मे कौतुकं जातं विस्मयश्च विशेषतः ॥१५ ॥ तथैवास्य कृता पूजा द्वितीयस्य नरस्य च ॥ सर्वथा पुण्यकर्माणाविमौ नरवरोत्तमौ ॥ १६ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाद्यैस्तु पूज्यते भगवान्सदा ॥ यस्त्वमाभ्यां परं पूजां कृतवान्देवसत्तम ॥ १७ ॥ कथ्यतां मम देवेश किमेतौ कर्म चक्रतुः ॥ यस्येदृक्परमं पुण्यं फलं दिव्यमवापतुः ॥ श्रुत्वा तद्वचनं देव इदं वचनमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ सूर्यउवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि भवता कर्मणो निर्णयं परम् ॥ १९ ॥ यदनेन कृतं कर्म नरेण मुनित्तम ॥ योऽसौ सूर्यमिहायातस्तच्छृणुष्व महामते ॥ २० ॥ येयं मदंशसंभूतैः पार्थिवैः पालिता सदा ॥ अयोध्या नाम नगरी प्रख्याता पृथिवीतले ॥ २१ ॥ तत्रासौ वैश्यजातीयो धनपाल इति स्मृतः ॥ तस्यां पुर्यां द्विज श्रेष्ठ दिव्यमायतनं व्यधात् ॥ २२ ॥ तस्मिन्नायतने दिव्ये ह्याम्नायार्थं तथाश्रितः ॥ ब्राह्मणानां विशिष्टानां पूजयित्वा कदंबकम् ॥ २३ ॥ इतिहा

१ विभावसुः–इ० पा० । २ गृहीत्वा दक्षिणे पादे पुरतः स्थाप्य तं नरम्–इ० पा० । ३ मम–इ० पा० ।

सपुराणाभ्यां वाचकं च विशेषतः ॥ पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठं मुनिश्रेष्ठं महामुनिम् ॥ २४ ॥ पुस्तकं चापि संपूज्य गंधपुष्पोपहारतः ॥ तस्य विप्रक
दंबस्य व्यासस्य च यथाग्रतः ॥ २५ ॥ प्रकल्प्योक्तो द्विजोऽनेन पाठको वाचकोत्तमः ॥ एष तिष्ठति देवेशः सहस्रकिरणो रविः ॥ २६ ॥ चातु
र्वर्ण्यमिदं वापि श्रोतुकामं कदंबकम् ॥ तिष्ठ चेह द्विजश्रेष्ठ कुरु पुस्तकवाचनम् ॥ २७ ॥ येन मे वरदो भानुः सप्त जन्मानि वै भवेत् ॥ यावत्संव
त्सरं विप्र प्रगृह्य वृत्तिमुत्तमाम् ॥ २८ ॥ स्वर्णनिष्कशतं विप्र ततो दास्ये तथापरम् ॥ पूर्णे वर्षे द्विजश्रेष्ठ श्रेयोऽर्थमहमात्मनः ॥ २९ ॥ एवं प्रवर्तिते
तस्मिन्पुण्ये पुस्तकवाचने ॥ षण्मासागतमात्रे तु काले सुरवरोत्तम ॥ तथैवान्तरतश्चायं कालधर्ममुपेयिवान् ॥ ३० ॥ मया चास्य विमानं तु
प्रेषितं कुर्वतो व्रतम् ॥ इत्येषा कर्मणस्तुष्टिः पुण्याख्यानकजार्चिता ॥ ३१ ॥ गंधपुष्पोपहारैस्तु न तथा जायते मम ॥ प्रीतिर्देववर श्रेष्ठ पुराण
श्रवणे यथा ॥ ३२ ॥ गोसुवर्णहिरण्यानां वस्त्राणां चापि कृत्स्नशः ॥ ग्रामाणां नगराणां च दानं प्रीतिकरं मम ॥ ३३ ॥ न तथा स्यात्सुर
श्रेष्ठ यथ प्रीतिकरं गुह ॥ इतिहासपुराणाभ्यां श्रवणं सुरसैन्यप ॥ ३४ ॥ श्राद्धं कुर्वंति ये मह्यं भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥ न करोति तथा प्रीति
र्यथा पुस्तकवाचनम् ॥ ३५ ॥ कर्णश्राद्धे यथा प्रीतिर्मम स्यात्सुरत्तम ॥ न तथा जायते प्रीतिर्भोज्यश्राद्धे तथैव च ॥ ३६ ॥
अथ किं बहुनोक्तेन नान्यत्प्रीतिकरं मम ॥ पुण्याख्यानादृते देव गुह्यमेतत्प्रकीर्त्तितम् ॥ ३७ ॥ यश्चायमपरो विप्र इहायतो नरोत्तमः ॥ अयमा
सीद्द्विजश्रेष्ठस्तस्मिन्नेव पुरोत्तमे ॥ ३८ ॥ एकदा तु गतश्चायं धर्मश्रवणमुत्तमम् ॥ श्रोतुं भक्त्या द्विजश्रेष्ठ श्रद्धया परया वृतः ॥ ३९ ॥ श्रुत्वा तत्र
ततो भक्त्या पुण्याख्यानमनुत्तमम् ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं तस्य वाचकस्य महात्मनः ॥ एष विप्रोमरश्रेष्ठ दत्तवान्स्वर्णमाषकम् ॥ ४० ॥ दत्त्वा तु
दक्षिणां तस्मै वाचकायामितौजसे ॥ आनंदमगमद्विप्रः प्राप्तवान्कांचनं यथा ॥४१॥ एतद्धि सफलं चास्य न चान्यत्कृतवानयम् ॥ यदनेन कृता
पूजा वाचकस्य महात्मनः ॥ फलं हि कर्मणस्तस्य यन्मया पूजितः स्वयम् ॥ ४२ ॥ वाचकं पूजयेद्यस्तु श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ तेनाहं
पूजितः स्यां वै को विष्णुः शंकरस्तथा॥४३॥ वाचकं भोजयेद्यस्तु भक्त्या भोज्यैरनुत्तमैः ॥ तेनाहं पूजितः स्यां वै दश वर्षाणि पंच च॥४४॥
न यमो न यमी चापि न मंदो न मनुस्तथा ॥ तपती न तथान्विष्टा यथेष्टो वाचको मम ॥ ४५॥ वाचके सत्कृते देव भोजिते सुरसैन्यप ॥
तृप्तिर्भवति मे देव संवत्सरशतद्वयम् ॥ ४६ ॥ न केवलं मम प्रीतिर्वाचके भोजिते भवेत् ॥ कृत्स्नशो देवतानां च इंद्रादीनां तथा भवेत् ॥४७॥

१ याचकः–इ० पा० । २ देवः–इ० पा० । ३ महात्मने—इ० पा० ।

ब्रह्मविष्णुशिवादीनां स चेष्ठो वाचको मम ॥ प्रीते तस्मिन्देवताः स्युः सर्वाः प्रीता न संशयः ॥ ४८ ॥ इत्येतत्कथितं सर्वमाभ्यां कर्म महाबल
॥ ४९ ॥ न चान्यच्चक्रतुः कर्म किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ एतद्दृष्ट्वाहमाश्चर्यं तवाभ्याशमिहागतः ॥ किमत्र तथ्यं देवेश कथ्यतां कौतुकं मम ॥
॥ ५० ॥ श्रुत्वा कुमारवचनं सर्वलोकपितामहः ॥ ५१ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ हंत भोः साधु पुण्योऽसि नास्ति तुल्यस्त्वयापरः ॥ यद्दृष्टौ
भवता तौ हि सुपुण्यौ पुण्यकारिणौ ॥ ५२ ॥ यदुक्तं भानुना वत्स तत्तथा नान्यथा भवेत् ॥ यदासीन्मे मुखं पुत्र प्रथमं लोकपूजितम् ॥ ५३ ॥
तस्मादेतानि सर्वाणि निर्गतानि समंततः ॥ इतिहासपुराणानि लोकानां हितकाम्यया ॥५४॥ यथैतानि ममेष्टानि पुराणानि महामते ॥ न तथा
वै चतुर्वेदी न चांगानि महामते ॥ ५५ ॥ शृण्वंत्येतानि ये भक्त्या नित्यं श्रद्धासमन्विताः ॥ दत्त्वा तु वाचके वृत्तिं ते गच्छंति परं पदम् ॥
॥ ५६ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां स्पष्टीकरणमुत्तमम् ॥ इतिहासपुराणानि मया सृष्टानि सुव्रत ॥५७॥ चत्वारो य इमे वेदा गूढार्थाः सततं स्मृताः ॥
अतस्त्वेतानि सृष्टानि बोधयैषां महामते ॥ ५८ ॥ यस्तु कारयते नित्यं धर्मश्रवणमुत्तमम् ॥ आदित्याद्भास्करं प्राप्य याति तत्परमं पदम् ॥
॥ ५९ ॥ दत्त्वा तु दक्षिणां तत्र आदित्यस्य पुरं व्रजेत् ॥ किमाश्चर्यं सुरश्रेष्ठ दानपात्रं हि तत्परम् ॥ ६० ॥ यथा देववरो लेखो यथा हेतिः
परं पविः ॥ ब्राह्मणानां तथा श्रेष्ठो वाचको नात्र संशयः ॥ ६१ ॥ हेतिर्यथा तेजसां तु सरसां सागरो यथा ॥ तथा सर्वद्विजेभ्यस्तु वाचकः प्रवरः
स्मृतः ॥ ॥ ६२ ॥ वाचकं पूजयेद्यस्तु नरो भक्तिपुरःसरम् ॥ पूजितं सकलं तेन जगत्स्यान्नात्र संशयः ॥ ६३ ॥ सत्यमुक्तं न संदेहो भानुना
मत्कुलोद्वह ॥ वाचकेन समं पात्रं न जात्वन्यद्भवेत्क्वचित् ॥ ६४ ॥ तच्छ्रुत्वा ब्रह्मणो वाक्यं कुमारो वाक्यमब्रवीत् ॥ ६५ ॥ अहो हि धन्यता
तस्य पुण्यश्रवणकारिणः ॥ दानं च ददतोऽत्यर्थं पुण्यता वाचकाय वै ॥ ६६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्थं दिंडे सदा यस्तु देवदेवस्य
मंदिरे ॥ कुर्यात्तु धर्मश्रवणं स याति परमां गतिम् ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे पुण्यश्रवणमाहात्म्य
वर्णनं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ त्रिभिः प्रदक्षिणां कृत्वा यो नमस्कुरुते रविम् ॥ भूमौ गतेन शिरसा
स याति परमां गतिम् ॥ १ ॥ सोपानत्को देवगृहमारोहेद्यस्तु मानवः ॥ स याति नरकं घोरं तामिस्रं नाम नामतः ॥ २ ॥ श्लेष्ममूत्रपुरीषाणि
समुत्सृजति यस्तु वै ॥ देवस्यायतने भानोः स गच्छेन्नरकं क्रमात् ॥ ३ ॥ घृतं मधु पयस्तोयं तथेक्षुरसमुत्तमम् ॥ स्नपनार्थं तु देवस्य य ददतीह
मानवाः ॥ सर्वकामानवाप्येह ते यांति हेलिमंडलम् ॥ ४ ॥ स्नाप्यमानं रविं भक्त्या ये पश्यंति वृषध्वज ॥ तेश्वमेधफलं प्राप्य लयं यांति वृष

ध्वजे ॥ ५ ॥ स्नपनं ये च कुर्वंति भानोर्भक्तिसमन्विताः ॥ लभंते तत्फलं भीम राजसूयाश्वमेधयोः ॥ ६ ॥ यथा न लंघयेत्कश्चित्स्नपनं भास्करस्य तु ॥ तथा कार्यं प्रयत्नेन लंघितं ह्यसुखावहम् ॥ ७ ॥ तामिस्रं नरकं याति लंघयेच्च स रौरवान् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कार्यं स्नपनमादितः ॥ ८ ॥ घृतेन स्नापयेद्देवं कंजमाप्नोति मानवः ॥ मधुना प्रियमायाति तोयेनापि घृतौकसम् ॥ ९ ॥ इक्षुरसेन संस्नाप्य पयसा कंजशध्वजम् ॥ एवमेभिः स्नापयेद्वै रविमीहितमाप्नुयात् ॥ १० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मेपर्वणि सप्तमीकल्प आदित्यालयमाहात्म्यवर्णनं नाम पंचनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ छ ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ यश्चैताः सप्त सप्तम्यो भवता कथिता मम ॥ तासां या प्रथमा देव कथिता सा सविस्तरा ॥ १ ॥ यास्त्वन्या देवशार्दूल ताः सर्वाः कथयस्व मे ॥ येनोपोष्य ततस्तास्तु व्रजेहं हेलिसद्म वै ॥ २ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षस्य सप्तम्यां नक्षत्रं पंचतारकम् ॥ यदा स्यात्सा तदा ज्ञेया जया नामेति सप्तमी ॥ ३ ॥ तस्यां दत्तं[1] हुतं जापस्तर्पणं देवपूजनम् ॥ सर्वं शतगुणं प्रोक्तं पूजा चापि दिवाकरे ॥ ४ ॥ भास्करस्य प्रिया ह्येषा सप्तमी पापनाशिनी ॥ धन्या यशस्या पुत्र्या च कामदा कंजजावहा ॥ ५ ॥ विधिनानेन कर्तव्या तिथिर्या मम विद्यते ॥ तं शृणुष्व विधिं मत्तो येन कृत्वार्थमश्नुते ॥ ६ ॥ हंसे हंससमारूढे शुक्लेयं सप्तमी पुरा ॥ समुपोष्य च कर्तव्या विधिनानेन शंकर ॥ ७ ॥ पारणा तृतीयाऽह्ने स्यात्कथितं गोवृषावहम् ॥ प्रथमं चतुरो मासान्पारणं कथितं बुधैः ॥ ८ ॥ कथितान्यत्र पुष्पाणि करवीरस्य सुव्रत ॥ चंदनं च तथा रक्तं धूपार्थं गुग्गुलं परम् ॥ ९ ॥ कांसारं तु सुपक्वं च नैवेद्यं भास्कराय वै ॥ अनेन विधिनापूज्य मार्तंडं विबुधाधिपम् ॥ १० ॥ पूजयेद्ब्राह्मणान्भीम भक्ष्यभोज्यैर्यथाविधि ॥ कांसारं भोजयेद्विप्रान्पारणेऽस्मिन्विचक्षणः ॥ स्वयमेव तथाश्नीयात्प्रयतो मौनमाश्रितः ॥ ११ ॥ पंचम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रवर्तते ॥ कृत्वोपवासं सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥ १२ ॥ षष्ठ्या समेता कर्तव्या नाष्टम्येयं कदाचन ॥ यस्योपवासनायैव षष्ठ्यामाहुरुपोषितम् ॥ १३ ॥ यथैकादश्यां कुर्वंति उपवासं मनीषिणः ॥ उपवासनाय द्वादश्यां तथेयं परिकीर्तिता ॥ १४ ॥ सिद्धार्थकैः स्नानमंत्रः प्राशनं गोमयस्य तु ॥ भानुर्मे प्रीयतामत्र दंतकाष्ठं तथार्कजम् ॥ १५ ॥ इत्येष कथितस्तात प्रथमे पारणे विधिः ॥ द्वितीयं श्रूयतां भीम पारणं गदतो मम ॥ १६ ॥ मालतीकुसुमानीह श्रीखण्डं चंदनं तथा ॥ नैवेद्यं पायसं भानोर्धूपं विजयमा दिशेत् ॥ १७ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्वापि तथाश्नीयात्स्वयं विभो ॥ रविर्मे प्रीयतामत्र नाम देवस्य कीर्तयेत् ॥ १८ ॥ प्राशयेत्पंचगव्यं तु खदिरं दंत

१ दानमित्यर्थः, अयं भावनिष्ठान्तः प्रयोगः । एवं हुतमित्यत्रापि हवनमित्यर्थो बोध्यः ।

धावने ॥ द्वितीयं पारणे वीर विधिरुक्तो मयाधुना ॥ १९ ॥ तृतीयं पारणं चापि कथ्यमानं निबोध मे ॥ अगस्तिकुसुमैरत्र भास्करं पूजयेद्बुधः ॥ ॥ २० ॥ समालंभनमत्रोक्तं श्रीखंडं कुसुमं तथा ॥ सिह्लको धूप उद्दिष्टो भानोः प्रीतिकरः परः ॥ २१ ॥ शाल्योदनं तु नैवेद्यं रसालोपरिसंयुतम् ॥ ब्राह्मणानां तु दातव्यं भक्षयेत तथात्मना ॥ २२ ॥ कुशोदकप्राशनं तु बदर्या दंतधावनम् ॥ विकर्तनः प्रीयतां मे नाम देवस्य कीर्तयेत् ॥ ॥ २३ ॥ वर्षासु देवदेवस्य पूजा कार्या विधानतः ॥ गंधपुष्पोपहारैस्तु नानाप्रेक्षणकैस्तथा ॥ २४ ॥ गोदानैर्भूमिदानैर्वा ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ इत्थं संपूज्य देवेशं देवस्य पुरतः स्थितः ॥ २५ ॥ कारयेत्परमं पुण्यं धन्यं पुस्तकवाचनम् ॥ वस्त्रैर्गंधैस्तथा धूपैर्वाचकं पूजयेत्ततः ॥ २६ ॥ देवस्य पुरतः स्थित्वा ततो मंत्रमुदीरयेत् ॥ देवदेव जगन्नाथ सर्वरोगार्तिनाशन ॥ ग्रहेश लोकनयन विकर्तनतमोऽपह ॥ २७ ॥ कृतेयं देवदेवेश जया नामेति सप्तमी ॥ मया तव प्रसादेन धन्या पापहरा शिवा ॥ २८ ॥ अनेन विधिना वीर यः कुर्यात्सप्तमीमिमाम् ॥ तस्य स्नानादिकं सर्वं भवेच्छतगुणं विभो ॥ २९ ॥ कृत्वेमां सप्तमीं वीर पुरुषः प्राप्नुयाद्यशः ॥ धनं धान्यं सुवर्णं च पुत्रमायुर्बलं श्रियम् ॥ ३० ॥ प्राप्येह देवशार्दूल सूर्यलोकं स गच्छति ॥ तस्मादेत्य पुनर्भूमौ राजराजो भवेद्बुधः ॥ ३१ ॥ इत्येषा कथिता वीर जया नामेति सप्तमी ॥ कृता स्मृता श्रुता सा तु हेलिलोकप्रदायिनी ॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे जयानामसप्तमीमाहात्म्यवर्णनं नाम षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ माघस्य शुक्लपक्षे तु सप्तमी या त्रिलोचन ॥ जयंती नाम सा प्रोक्ता पुण्या पापहरा शिवा ॥ १ ॥ सोपोष्या येन विधिना शृणु तं पार्वतीप्रिय ॥ पारणानि तु चत्वारि कथितान्यत्र पंडितैः ॥ २ ॥ पंचम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥ उपवासस्तु सप्तम्यामष्टम्यां पारणं भवेत् ॥३॥ माघे च फाल्गुने मासि तथा चैत्रे च सुव्रत ॥ बकपुष्पाणि रम्याणि कुंकुमं च विलेपनम् ॥ ४ ॥ नैवेद्यं मोदकांश्चात्र धूप आज्यमुदाहृतः ॥ प्राशनं पंचगव्यं तु पवित्रीकरणं परम् ॥ ५ ॥ मोदकैर्भोजयेद्विप्रान्यथाशक्त्या गणाधिप ॥ शाल्योदनं च भूतेश दद्याच्छक्त्या द्विजेषु वै ॥ ६ ॥ इत्थं संपूजयेद्यस्तु भास्करं लोकपूजितम् ॥ सर्वस्मिन्पारणे वीर सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ७ ॥ द्वितीये पारणे पूज्य राजसूयफलं लभेत् ॥ वैशाखाषाढज्येष्ठेषु श्रावणे मासि सुव्रत ॥ पूजार्थमथ भानोर्वै शतपत्राणि सुव्रत ॥८॥ श्वेतं च चंदनं भीम धूपो गुग्गुलुरुच्यते ॥ नैवेद्यं गुडपूपास्तु प्राशनं गोमयस्य तु ॥ भोजने चापि विप्राणां गूडपूपाः प्रकीर्तिताः ॥ ९॥ द्वितीयमिदमाख्यातं पारणं पापनाशनम् ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलद भास्करप्रियम् ॥१०॥ तृतीयं शृणु देवस्य पूजार्थे भास्करस्य तु ॥ मासि भाद्रपदे

वीर तथा चाश्वयुजे विभो ॥११॥ कार्त्तिके चापि मासे तु रक्तचंदनमादिशेत् ॥ मालतीकुसुमानीह धूपो विजय उच्यते ॥१२॥ नैवेद्यं घृतपूपास्तु
भोजनं च द्विजन्मनाम् ॥ कुशोदकप्राशनं तु कायशुद्धिकरं परम् ॥१३॥ तृतीयमपि चाख्यातं पारणं पापनाशनम् ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं
भास्करप्रियम् ॥ १४ ॥ चतुर्थमपि ते वच्मि पारणं पापनाशनम् ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां फलदं भस्करप्रियम् ॥ १५ ॥ तदद्य देवशार्दूल पारणं श्रेय
से शृणु ॥ मासि मार्गशिरे वीर पौषे मासि तथा शिव ॥ १६ ॥ माघे च देवशार्दूल शृणु पुण्यान्यशेषतः ॥ करवीराणि रक्तानि तथा रक्तं च चंद
नम् ॥ १७ ॥ अमृताख्यस्तथा धूपो नैवेद्यं पायसं परम् ॥ आर्जनीयं तथा तक्रं प्राशनं परमं स्मृतम् ॥ १८ ॥ अगरुं चंदनं मुस्तं सिह्लकं त्र्यूषणं
तथा ॥ समभागैस्तु कर्तव्यमिदं चामृतमुच्यते ॥१९॥ नामानि कथितान्यत्र भास्करस्य महात्मनः ॥ चित्रभानुस्तथा भानुरादित्यो भास्करस्तथा
॥२०॥ प्रीयतामिति सर्वस्मिन्पारणे विधिमादिशेत् ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्पूजां विभांवसोः॥२१॥ तस्यां तिथौ देवदेव स याति परमं पद
म् ॥ कृत्वैवं सप्तमीं भीम सर्वकामानवाप्नुते॥२२॥पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी लभते धनम् ॥ सरोगो मुच्यते रोगैः शुभमाप्नोति पुष्कलम् ॥२३॥
पूर्णे संवत्सरे भीम कार्या पूजा दिवाकरे ॥ गंधपुष्पोपहारैस्तु ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ नानाविधैः प्रेक्षणकैः पूजया वाचकस्य तु ॥ २४ ॥ इत्थं
संपूज्य देवेशं ब्राह्मणांश्चाभिपूज्य च ॥ वाचकं च द्विजं पूज्य इदं वाक्यमुदीरयेत् ॥ २५ ॥ धर्मकार्येषु मे देव अर्थकायेषु नित्यशः ॥ कामकार्येषु
सर्वेषु जयो भवतु सर्वदा ॥ २६ ॥ ततो विसर्जयेद्विप्रान्वाचकं तु द्विजोत्तमम् ॥ इत्थं कुर्यादिदं यस्तु स जयं प्राप्नुयात्फलम् ॥ सर्वपापविशु
द्धात्मा सूर्य्यलोकं स गच्छति ॥ २७ ॥ विमानवरमारूढः कंजजोद्भवमुत्तमम् ॥ तेजसा रविसंकाशः प्रभया पतगोपमः ॥ २८ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये माहपुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे जयंतीकल्पवर्णनं नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मासि
भाद्रपदे शुक्ला सप्तमी या गणाधिप ॥ अपराजितेति विख्याता महापातकनाशिनी ॥ १ ॥ चतुर्थ्यामेकभक्तं तु पंचम्यां नक्तमादिशेत् ॥ उपवासं
तथा षष्ठ्यां सप्तम्यां पारणं स्मृतम् ॥ २ ॥ पारणान्यत्र चत्वारि कथितानि मनीषिभिः ॥ पुष्पाणि करवीरस्य तथा रक्तं च चंदनम् ॥ ३ ॥
धूपक्रिया गुग्गुलेन नैवेद्यं गुडपूपकाः॥ भाद्रपदादिमासेषु विधिरेष प्रकीर्तितः॥४॥श्वेतानि भीम पुष्पाणि तथा श्वेतं च चंदनम् ॥ धूपमाज्यमि
हाख्यातं नैवद्यं पायसं रवेः॥५॥मार्गशीर्षादिमासेषु विधिरेष प्रकीर्तितः ॥ ततोऽगस्त्यस्य पुष्पाणि कुंकुमं च विलेपनम् ॥६॥ धूपार्थं सिह्लकं प्रो
क्तमथ वा रविवर्णकम् ॥ शाल्योदनं च नैवेद्यं सरसं फाल्गुनादिषु ॥७॥ रक्तोत्पलानि भूतेश सागुरुं चंदनं तथा ॥ अनंतो धूप उद्दिष्टो नैवेद्यं

खंडपूपकाः ॥८॥ श्रीखंडं ग्रंथिसहितमगुरुः सिह्लकं तथा ॥ मुस्ता तथेद्रं भूतेश शर्करा गृह्यते त्र्यहम् ॥ ९ ॥ इत्येष धूपोऽनंतस्तु कथितो देवसत्त
म ॥ ज्येष्ठादिमासेषु तथा विधिरुक्तो मनीषिभिः ॥१०॥ शृणु नामानि देवस्य प्राशनानि च सुव्रत ॥ सुधांशुरर्यमा चैव सविता त्रिपुरांतकः॥११॥
पारणेष्वेव सर्वेषु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ गोमूत्रं पंचगव्यं तु घृतं चोष्णं पयो दधि ॥ १२ ॥ यस्त्वेतां सप्तमीं कुर्यादनेन विधिना नरः ॥ अप
राजितो भवेत्सोसौ सदा शत्रुभिराहवे ॥ १३ ॥ जित्वा शत्रुं लभेतापि त्रिवर्गं नात्र संशयः ॥ त्रिवर्गमथसंप्राप्य स्वर्भानोः पुरमश्नुते ॥ १४ ॥
ततः पूर्णेषु मासेषु पूजयेच्छक्तितः खगम् ॥ गंधपुष्पोपहारैस्तु पुराणश्रवणेन च ॥ १५ ॥ अश्वदानेन च विभोर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ वाचकं पूज
यित्वा च भास्करस्य प्रियं सदा ॥ १६ ॥ भास्कराय ध्वजान्दद्यान्नानारत्नविभूषितान् ॥ य इत्थं कुरुते वीर सप्तमीं यत्नतः सदा ॥ १७ ॥ स
पराजित्य वै शत्रुं याति हंससलोकताम् ॥ १८ ॥ शुक्लाश्वोद्भवयानेन आपगेन पताकिना ॥ आपगाधिपसंकाश आपगानुचरोभवेत् ॥ १९ ॥ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे अपराजितावर्णनं नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षे
तु सप्तम्यां यदा संक्रमते रविः ॥ महाजया तदा सा वै सप्तमी भास्करप्रिया ॥ १ ॥ स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ॥ सर्वं कोटिगुणं
प्रोक्तं भास्करस्य वचो यथा ॥ २ ॥ यस्तस्यां मानवो भक्त्या घृतेन स्नापयेद्रविम् ॥ सोऽश्वमेधफलं प्राप्य स्वर्गलोकमवाप्नुयात् ॥ ३ ॥ पयसा
स्नापयेद्यस्तु भास्करं भक्तिमान्नरः ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यो याति सूर्यसलोकताम् ॥ ४ ॥ कार्पूरेण विमानेन किंकिणीजालमालिना ॥ तेजसा
हरिसंकाशः कांत्या सूर्यसमस्तथा ॥ ५ ॥ स्थित्वा तत्र चिरं कालं राजा भवति चांजसा ॥ महाजयैषा कथिता सप्तमी त्रिपुरांतक ॥ ६ ॥ याम्रु
पोष्य नरो भक्त्या भवते सूर्यलोकगः ॥ ततो याति परं ब्रह्म यत्र गत्वा न शोचति ॥ ७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी
कल्पे महाजयाकल्पवर्णनं नामैकोनशततमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ या तु मार्गशिरे मासि शुक्लपक्षे तु सप्तमी ॥ नंदा सा
कथिता वीर सर्वानंदकरी शुभा ॥ १ ॥ पंचम्यामेकभक्तं तु षष्ठ्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥ सप्तम्यामुपवासं तु कीर्तयंति मनीषिणः ॥ २ ॥ पारणान्यत्र
वै त्रीणि शंसंतीह मनीषिणः ॥ मालतीकुसुमानीह सुगंधं चंदनं तथा ॥ ३ ॥ कर्पूरागरुसंमिश्रं धूपं चात्र विनिर्दिशेत् ॥ दध्योदनं सखंडं च नैवेद्यं
भास्करप्रियम् ॥ ४ ॥ तमेव दद्याद्विप्रेभ्योऽश्नीयाच्च तदनु स्वयम् ॥ धूपार्थं भास्करस्यैष प्रथमे पारणे विधिः ॥ ५ ॥ पलाशपुष्पाणि विभो
धूपो यः शक्य एव च ॥ कर्पूरं चंदनं कुष्ठमगुरुः सिह्लकं तथा ॥ ६ ॥ सग्रंथि वृषणं भीम कुंकुमं गृञ्जनं तथा ॥ हरीतकी तथा भीम एष पक्षक

उच्यते॥७॥धूपः प्रबोध आदिष्टो नैवेद्यं खंडमंडकाः ॥ कृष्णागरुः सितं कंजं बालकं वृषणं तथा ॥८॥ चंदनं तगरो मुस्ता प्रबोधशर्करान्विता ॥
भोजयेद्ब्राह्मणांश्चापि खंडखाद्यैर्गणाधिप ॥ निंबपत्रं तु संप्राश्य ततो भुंजीत वाग्यतः ॥९॥ पारणस्य द्वितीयस्य विधिरेष प्रकीर्तितः ॥ १० ॥
नीलोत्पलानि शुभ्राणि धूपं गौग्गुलमाहरेत् ॥ नैवेद्यं पायसं देयं प्रीतये भास्करस्य तु ॥ ११ ॥ विलेपनं चंदनं तु प्राशने विधिरुच्यते॥ तृती
यस्यापि ते वीर कथितो विधिरुत्तमः ॥ १२ ॥ शृणु नामानि देवस्य पावनानि नृणां सदा ॥ विष्णुर्भगस्तथा धाता प्रीयतामुद्धिरेच्च वै ॥१३॥
अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्प्रयतमानसः ॥ सकामानिह संप्राप्य नंदते शाश्वतीः समाः ॥ १४ ॥ ततः सूर्यसदो गत्वा नंदते नंदवर्धन ॥
एषा तु नंदजननी तवाख्याता मया शिव ॥ १५ ॥ यामुपोष्य ततो भुक्त्वा नंदते हंसमाप्य वै ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे
ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे नंदानामसप्तमीवर्णनं नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां नक्षत्रं
सवितुर्भवेत् ॥ यदा प्रथमता चैव तदा वै भद्रतां व्रजेत् ॥ १ ॥ स्नपनं तत्र देवस्य घृतेन कथितं बुधैः ॥ क्षीरेण च तथा वीर पुनरिक्षुरसेन च ॥
॥ २ ॥ स्नापयित्वा तु देवेशं चंदनेन विलेपयेत् ॥ दग्ध्वा तु गुग्गुलं तस्य दद्याद्भद्रं तथाग्रतः ॥ ३ ॥ गोधूमचूर्णं निवपन्विमलं शशिसन्निभम् ॥
सवज्रं सगुडं चैव रक्तपुष्पोपशोभितम् ॥ ४ ॥ यदस्य शृंगमीशानं तत्र वै मौक्तिकं न्यसेत् ॥ यदाग्नेयं तत्र माणिक्यं न्यसेद्वा लोहितं मणिम् ॥
॥ ५ ॥ नैर्ऋत्ये मकरं दद्याद्वायव्ये पद्मरागिणम् ॥ गांगेयमंततस्तस्य स्वशक्त्या विन्यसेद्बुधः ॥६॥ चतुर्थ्यामेकभक्तं तु पंचम्यां नक्तमादिशेत् ॥
षष्ठ्यामयाचितं प्रोक्त उपवासो ह्यतः परः ॥ ७ ॥ पाषंडिनो विकर्मस्थान्बैडालव्रतिकांत्यजान् ॥ सप्तम्यां पालयेत्प्राज्ञो दिवा स्वापं विवर्ज
येत् ॥ ८ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्याद्वै भद्रसप्तमीम् ॥ तस्मै भद्राणि सर्वाणि यच्छंति ऋभवः सदा ॥ ९ ॥ भद्रं ददाति यस्त्वस्यां भद्रस्तस्य
सुतो भवेत् ॥ भद्रमासाद्य भूतेश सदा भद्रेण तिष्ठति ॥ १० ॥ ॥ दिंडिरुवाच ॥ ॥ कोऽयं भद्र इति प्रोक्तः कथं कार्यं प्रभूषणम् ॥ दत्त्वा
च किं फलं विद्याद्विधिना केन दीयते ॥ ११ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ व्योम भद्रमिति प्रोक्तं देवचिह्नमनूपमम् ॥ यद्धृत्वेह नरः सूर्यं मुच्यते सर्व
किल्बिषैः ॥ १२ ॥ शालिपिंडमयं कार्यं चतुष्कोणमनूपमम् ॥ गव्येन सर्पिषा युक्तं खंडशर्करयान्वितम् ॥१३ ॥ चातुर्जातकपूर्णं तु द्राक्षाभिश्च
विशेषतः ॥ नालिकेरफलैश्चैव सुगंधं च गणाधिप ॥ १४ ॥ मध्येंद्रनीलं भद्रस्य न्यसेत्प्राज्ञः स्वशक्तितः ॥ पुष्परागं मरकतं पद्मरागं तथैव

१ कुल्मम्–इ० पा० ।

॥ ९२ ॥

च ॥ १८ ॥ अनौपम्यं च माणिक्यं क्रमात्कोणेषु विन्यसेत् ॥ वाचकायाथ वा दद्यादथ वा भोजके स्वयम् ॥ १६ ॥ अनेन विधिना यस्तु कृत्वा भद्रं प्रयच्छति ॥ स हि भद्राणि संप्राप्य गच्छेद्गोपतिमंदिरम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मलोकं ततो गच्छेद्यानारूढो न संशयः ॥ तेजसा गोजसंकाशः कांत्या गोजसमस्तथा ॥ १८ ॥ प्रभया गोपतेस्तुल्य ऊर्जसा गोपरस्य च ॥ तस्मादेत्य पुनर्भूमौ गोपतिः स्यान्न संशयः ॥ प्रसादाद्गोपतेर्वीर सर्वज्ञाधिपपूजितः ॥ १९ ॥ इत्येषा कथिता भीम भद्रा नामेति सप्तमी ॥ यामुपोष्य नरो भीम ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ शृण्वंति ये पठंतीह कुर्वंति च गणाधिप ॥ ते सर्वे भद्रमासाद्य यांति तद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥ २१ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवान्पुरा ब्रह्मा दिंडिने सप्तमीव्रतम् ॥ २२ ॥ मयाप्युक्तं तव विभो यथाज्ञातं यथाश्रुतम् ॥ २२ ॥ गृहीत्वा सप्तमीकल्पं मानवो यस्तु भूतले ॥ त्यजेत्कामाद्भयाद्वापि स ज्ञेयः पतितोऽबुधः ॥ २३ ॥ तस्माद्धारय तद्वीर न त्याज्यं सप्तमीव्रतम् ॥ त्यजमानो भवेद्वीर आरूढपतितो नरः ॥ २४ ॥ श्रावयेद्यस्तु भक्त्या च सप्तमीकल्पमादितः ॥ सोऽश्वमेधफलं प्राप्य ततो याति परं पदम् ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे भद्राकल्पवर्णनं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एवं या देवदेवस्य सप्तमी भास्करस्य तु ॥ यथा बहूनां भार्याणां भर्तुः काचित्प्रिया भवेत् ॥१॥ सर्वाश्च तिथयो ह्यस्य प्रियाः सूर्यस्य भारत ॥ तस्मादस्यां नरेणेह पूजनीयो दिवाकरः॥२॥ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ तिथीनामधिपः सूर्यः सर्वासां कथितो यदि ॥ सप्तम्यामेव यागोऽस्य किमर्थं क्रियते बुधैः ॥३॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इदमर्थं पुरा पृष्टः सुरज्येष्ठो दिवि स्थितः ॥ विष्णुना कुरुशार्दूल तेनोक्तं हरये यथा ॥ तथा ते सर्वमाख्यास्ये शृणुष्वैकमना विभो ॥४॥ सुखासीनं सुरज्येष्ठं पुरा देवं पितामहम् ॥ प्रणम्य शिरसा देव कृष्णो वचनमब्रवीत् ॥५॥ यद्येष भानुमान्देवस्तिथीनामधिपः स्मृतः ॥ किमर्थं पूज्यते ब्रह्मन्सप्तम्यां ब्रूहि मे विभो ॥६॥ एवमुक्तः सुरज्येष्ठो विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ प्रहस्य भगवान्देव इदं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ देवेभ्यस्तिथयो दत्ता भास्करेण महात्मना ॥ मुक्त्वैकां सप्तमीं सर्वां सम्यगाराधनेन वै ॥ ८ ॥ यस्यैव यद्दिनं दत्तं स तस्यैवाधिपः स्मृतः ॥ स्वदिने पूजितस्तस्मात्स्वमन्त्रैर्वरदो भवेत् ॥ ९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ अर्केण कतरत्कस्मै दिनं दत्तं महात्मना ॥ स्वदिने पूजितेऽस्मिन्वै स्वमन्त्रैर्जायते ध्रुवम् ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अग्नये प्रतिपद्दत्ता द्वितीया ब्रह्मणे तथा ॥ तृतीया यक्षराजाय गणेशाय चतुर्थ्यपि ॥ ११ ॥ पञ्चमी नागराजाय कार्तिकेयाय षष्ठ्यपि ॥ सप्तमी स्थापितात्मार्थं दत्ता रुद्राय चाष्टमी ॥ १२ ॥ दुर्गायै नवमी दत्ता यमाय दशमी स्वयम् ॥ विश्वेभ्यश्चाथ

देवेभ्यो दत्ता चैकादशी सदा ॥ १३ ॥ द्वादशी विष्णवे दत्ता मदनाय त्रयोदशी ॥ चतुर्दशी शंकराय दत्ता सोमाय पूर्णिमा ॥ १४ ॥ पितॄणां भानुना दत्ता पुण्या पञ्चदशी सदा ॥ तिथ्यः पञ्चदशैतास्तु सोमस्य परिकीर्तिताः ॥ १५ ॥ पीयते कृष्णपक्षे तु सुरैरेभिर्यथोदितैः ॥ शुक्लपक्षे प्रपूर्यते षोडश्या कलया सह ॥ १६ ॥ अक्षया सा सदैवैका तत्र साक्षात्स्थितो रविः ॥ क्षयवृद्धिकरो ह्येवं तेनासौ तत्पतिः स्मृतः ॥ १७ ॥ ददाति गतिमक्षीणां ध्यानमात्रस्थितो रविः ॥ अन्येपीष्टान्यथाकामान्प्रयच्छंति सुखेन वै ॥ १८ ॥ तथा सर्वं प्रवक्ष्यामि कृष्ण संक्षेपतः शृणु ॥ अग्निमिष्ट्वा च हुत्वा च प्रतिपद्यमृतं घृतम् ॥ हविषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादमितं धनम् ॥ १९ ॥ ब्रह्माणं च द्वितीयायां संपूज्य ब्रह्मचारिणम् ॥ भोजयित्वा च विद्यानां सर्वासां पारगो भवेत् ॥ २० ॥ तृतीयायां च वित्तेशं वित्ताढ्यो जायते ध्रुवम् ॥ क्रयादिव्यवहारेषु लाभो बहुगुणो भवेत् ॥ २१ ॥ गणेशपूजनं कुर्याच्चतुर्थ्यां सर्वकर्मसु ॥ अविघ्नं विद्विषां विघ्नं कुर्याच्चास्य न संशयः ॥ २२ ॥ नागानिष्ट्वा च पञ्चम्यां न विषैरभिभूयते ॥ स्त्रियं च लभते पुत्रान्परां च श्रियमाप्नुयात् ॥ २३ ॥ संपूज्य कार्तिकेयं तु षष्ठ्यां श्रेष्ठः प्रजायते ॥ मेधावी रूपसंपन्नो दीर्घायुः कीर्तिवर्धनः ॥ २४ ॥ सप्तम्यां पूज्य रक्षेशं चित्रभानुं दिवाकरम् ॥ अष्टम्यां पूजितो देवो गोवृषाभरणो हरः ॥ २५ ॥ ज्ञानं ददाति विपुलं कांतिं च विपुलां तथा ॥ मृत्युहा ज्ञानदश्चैव पाशहा च प्रपूजितः ॥ २६ ॥ दुर्गां संपूज्य दुर्गाणि नवम्यां तरतीच्छया ॥ संग्रामे व्यवहारे च सदा विजयमश्नुते ॥ २७ ॥ दशम्यां यममातिष्ठेत्सर्वव्याधिहरो ध्रुवम् ॥ नरकादथ मृत्योश्च समुद्धरति मानवम् ॥ २८ ॥ एकादश्यां यथोद्दिष्टा विश्वेदेवाः प्रपूजिताः ॥ प्रजां पशुं धनं धान्यं प्रयच्छन्ति महीं तथा ॥ २९ ॥ द्वादश्यां विष्णुमिष्ट्वेह सर्वदा विजयी भवेत् ॥ पूज्यश्च सर्वलोकानां यथा गोपतिगोकरः ॥ ३० ॥ कामदेवं त्रयोदश्यां सुरूपो जायते ध्रुवम् ॥ इष्टां रूपवतीं भार्यां लभेत्कामांश्च पुष्कलान् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वेश्वरं चतुर्दश्यां सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥ बहुपुत्रो बहुधनस्तथा स्यान्नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ पौर्णमास्यां तु यः सोमं पूजयेद्भक्तिमान्नरः ॥ स्वाधिपत्यं भवेत्तस्य संपूर्णं न च हीयते ॥ ३३ ॥ पितरः स्वदिने दिंडे हृष्टाः कुर्वंति सर्वदा ॥ प्रजावृद्धिं धनं रक्षां चायुष्यं बलमेव च ॥ ३४ ॥ उपवासं विनाप्येते भवंत्युक्तफलप्रदाः ॥ पूजया जपहोमैश्च तोषिता भक्तितः सदा ॥ ३५ ॥ मूलमन्त्रैश्च संज्ञाभिरंशमन्त्रैश्च कीर्तिताः ॥ पूर्ववत्पद्ममध्यस्थाः कर्त्तव्याश्च तिथीश्वराः ॥ ३६ ॥ गन्धपुष्पोपहारैश्च यथा शक्त्या विधीयते ॥ पूजा बाह्येन विधिना

१ व्योममात्रस्थित:--इ० पा० ।

कृतापि च फलप्रदा ॥ ३७ ॥ आज्यधारासमिद्भिश्च दधिक्षीरान्नमाक्षिकैः ॥ यथोक्तफलदो होमो जपः शांतेन चेतसा ॥ ३८ ॥ मूलमन्त्राश्च संज्ञाभिरंगमन्त्राश्च कीर्तिताः ॥ कृत्वा यज्ञान्दश द्वौ च फलान्येतानि भक्तितः ॥ ३९ ॥ यथोक्तानि तथोक्तानि लभेतेहाधिकान्यपि ॥ इह यस्माद्यथान्यस्मिन्यो वसेद्यः सुखी सदा ॥ ४० ॥ तेषां लोकेषु मन्त्रज्ञो यावत्तेषां तिथिः स्थिता ॥ दहेत्तस्मात्तथारिष्टं तद्रूपो जायते नरः ॥ ४१ ॥ सुरूपो धर्मसंपन्नो क्षपितारिर्महीपतिः ॥ स्त्री वा नपुंसको वापि जायते पुरुषोत्तमः ॥ ४२ ॥ इत्येताः कथिताः कृष्ण तिथयो या मया तव ॥ नक्षत्रदेवताः सर्वा नक्षत्रेषु व्यवस्थिताः ॥ ४३ ॥ इष्टान्कामान्प्रयच्छन्ति यास्ता वक्ष्ये महीधर ॥ चन्द्रमा यत्र नक्षत्रे महा वृद्ध्या स्थितः सदा ॥ ४४ ॥ उक्तस्तु देवतायज्ञस्तदा सा फलदा भवेत् ॥ देवताश्च प्रवक्ष्यामि नक्षत्राणां यथाक्रमम् ॥ ४५ ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि यज्ञाश्चैव पृथक्पृथक् ॥ अश्विन्यामश्विनाविष्ट्वा दीर्घायुर्जायते नरः ॥ ४६ ॥ व्याधिभिर्मुच्यते क्षिप्रमत्यर्थं व्याधिपीडितः ॥ भरण्यां यम उद्दिष्टः कुसुमैरसितैः शुभैः ॥ ४७ ॥ तथा गन्धादिभिः शुभ्रैरपमृत्योर्विमोचयेत् ॥ ४८ ॥ अनलः कृत्तिकायां तु इह संपूजितः परः ॥ रक्तमाल्यादिभिर्दद्यात्फलं होमेन च ध्रुवम् ॥ ४९ ॥ पूज्यः प्रजापतिः प्रीत इष्टो दद्यात्पशूंस्तथा ॥ रोहिण्यां देवशार्दूल पूजनादिह गोपते ॥ मृगशीर्षे सदा सोमो ज्ञानमारोग्यमेव च ॥ ५० ॥ आर्द्रायां तु शिवं पूज्य पश्चाद्विजयमाप्नुयात् ॥ पद्मादिभिः स दिव्यैश्च पूजितः शं प्रयच्छति ॥ ५१ ॥ तथा पुनर्वस्वदितिः सदा संपूज्यते दिवि ॥ गुरुणा तर्पिता चैव मातेव परिरक्षति ॥ ५२ ॥ पुष्ये बृहस्पतिर्बुद्धिं ददाति विपुलां शुभाम् ॥ गीतैर्गंधादिभिर्नागा आश्लेषायां प्रपूजिताः ॥ ५३ ॥ तर्पिताश्च यथान्यायं भक्ष्याद्यैर्मधुरैः सितैः ॥ रक्षामिषादिभिस्तैस्तैः प्रीतिं कुर्वंति मानद ॥ ५४ ॥ मघासु पितरः सर्वे हव्यैः कव्यैश्च पूजिताः ॥ प्रयच्छंति धनं धान्यं भृत्यान्पुत्रान्पशूंस्तथा ॥ ५५ ॥ फाल्गुन्यामथ वै पूषा इष्टः पुष्पादिभिः शुभैः ॥ पूर्वायां विजयं दद्यादुत्तरायां भगं तथा ॥ ५६ ॥ भर्तारमीप्सितं दद्यात्कन्यायै पुरुषाय ताम् ॥ इह जन्मनि युज्येत रूपद्रविणसंपदा ॥ ५७ ॥ पूजितः सविता हस्ते विश्वतेजोनिधिः सदा ॥ गंधपुष्पादिभिः सर्वं ददाति विपुलं धनम् ॥ ५८ ॥ राज्यं तु त्वष्टा चित्रायां निःसपत्नं प्रयच्छति ॥ इष्टः संतर्पितः प्रीतः स्वात्यां वायुर्बलं परम् ॥ ॥ ५९ ॥ इन्द्राग्नी च विशाखायां जातरक्तैः प्रपूज्य च ॥ धनधान्यानि लब्ध्वेह तेजस्वी निवसेत्सदा ॥ ६० ॥ रक्तैर्मित्रमनूराधास्वेवं संपूज्य

भक्तितः ॥ श्रियो भजंति सर्वेषां चिरं जीवंति सर्वदा ॥ ६१ ॥ ज्येष्ठायां पूर्ववच्छक्रमिष्ट्वा पुष्टिमवाप्नुयात् ॥ गुणैर्ज्येष्ठैश्च सर्वेषां कर्मणा च धनेन च ॥ ६२ ॥ मूले देवपितॄन्त्सर्वान्भक्त्या संपूज्य पूर्ववत् ॥ पूर्ववत्फलमाप्नोति स्वर्गस्थाने ध्रुवो भवेत् ॥ ६३ ॥ पूर्वाषाढे ह्यपः पूज्य हुत्वा तत्रैव पूर्ववत् ॥ संतापान्मुच्यते क्षिप्रं शारीरान्मानसात्तथा ॥ ६४ ॥ आषाढासु तथा विश्वानुत्तराषाढयोगतः ॥ विश्वेशं पूज्य पुष्पाद्यैः सर्वमाप्नोति मानवः ॥ ६५ ॥ श्रवणे तु सितैर्विष्णुं पीतैर्नीलैश्च भक्तितः ॥ संपूज्य श्रियमाप्नोति परं विजयमेव च ॥ ६६ ॥ धनिष्ठासु वसूनिष्ट्वा न भयं भजते क्वचित् ॥ महतोऽपि भयात्त्वेतैर्गंधपुष्पादिभिः शुभैः ॥ ६७ ॥ इंद्रं शतभिषायां च व्याधिभिर्मुच्यते ध्रुवम् ॥ आतुरः पुष्टिमाप्नोति स्वास्थ्यमैश्वर्यमेव च ॥ ६८ ॥ अजं भाद्रपदायां तु शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ संपूज्य भक्तिमाप्नोति परं विजयमेव च ॥ ६९ ॥ उत्तरायामहिर्बुध्न्यं परां शांतिमवाप्नुयात् ॥ रेवत्यां पूजितः पूषा ददाति सततं शुभम् ॥ सितैः पुष्पैः स्थितिं चैव धृतिं विजयमेव च ॥ ७० ॥ तवैवैते समाख्याता यज्ञाः संक्षेपतो मया ॥ नक्षत्रदेवतानां च साधकानां हिताय वै ॥ भक्त्या वित्तानुसारेण भवंति फलदाः सदा ॥ ७१ ॥ गंतुमिच्छेदनं त्यं वा क्रियां प्रारब्धमेव च ॥ नक्षत्रदेवतायज्ञं कृत्वा तत्सर्वमाचरेत् ॥ ७२ ॥ एवं कृते हि तत्सर्वं यात्राफलमवाप्नुयात् ॥ क्रियाफलं च संपूर्ण मित्युक्तं भानुना स्वयम् ॥ ७३ ॥ यज्ञात्स विजयं कुर्यात्क्रियां कुर्याद्यथेप्सिताम् ॥ कालचक्रेऽथ वा सूर्यं राशिचक्रे कलात्मना ॥ ॥ ७४ ॥ विश्वतेजोनिधिं ध्यात्वा सर्वं कुर्याद्यथेप्सितम् ॥ विभूतिरेषा चोद्दिष्टा क्रियाभिः साध्यते ध्रुवम् ॥ ७५ ॥ उद्दिष्टाभिः प्रयत्नेन मुक्तियोगेन साध्यते ॥ भानोराराधनाद्वापि प्राप्यते मुक्तिरेव हि ॥ तस्मादाराधय रविं भक्त्या त्वं मधुसूदन ॥ ७६ ॥ इज्या पूजा नमस्कारशुश्रूषाभिरहर्निशम् ॥ व्रतोपवासैर्विविधैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ ७७ ॥ यः कारयति देवार्चां हृदयालंबनं रवेः ॥ स नरो भानुसालोक्यमुपैति गतकल्मषः ॥ ७८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे नक्षत्रपूजाविधिवर्णनं नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यश्च देवालयं भक्त्या भानोः कारयते स्थिरम् ॥ स सप्त पुरुषाँल्लोकान्भानोर्नयति मानवः ॥ १ ॥ यावंत्यब्दानि देवार्चा रवेस्तिष्ठति मंदिरे ॥ तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके स मोदते ॥ २ ॥ देवार्चा लक्षणोपेता यद्गृहे संततो विधिः ॥ निष्कामं वा मनो यस्य स याति रविसाम्यताम् ॥ ३ ॥ पुष्पाण्यतिसुगंधीनि मनोज्ञानि च यः पुमान् ॥ प्रयच्छति हि देवेशं तद्वा

१ गुणैः संपूज्य ज्येष्ठायां युज्यते मधुसूदन–इ० पा० । २ शक्या–इ० पा० । ३ विभवैः–इ० पा० । ४ नात्र कार्या विचारणा–इ० पा० । ५ पशून्–इ० पा० । ६ धुतकल्मषः–इ० पा० । ७ महीयते–इ० पा० ।

वगतमानसः ॥ ४ ॥ धूपांश्च विविधांस्तांस्तान्गन्धाढ्यं चानुलेपनम् ॥ दीपबल्युपहारांश्च यच्चाभीष्टमथात्मनः ॥ ५ ॥ नरः सोऽनुदिनं यज्ञा
त्प्राप्नोत्याराधनाद्रवेः ॥ यज्ञेशोभगवान्भानुर्मखैरपि च तोष्यते ॥ ६ ॥ बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ॥ प्राप्यंते तैर्धनयुतैर्मनुष्यैर्लोक
संचयैः ॥ ७ ॥ भक्त्या तु पुरुषैः पूजा कृता दूर्वांकुरैरपि ॥ रवेर्ददाति हि फलं सर्वयज्ञैः सुदुर्लभम् ॥ ८ ॥ यानि पुष्पाणि भक्ष्याणि धूपगंधानु
लेपनम् ॥ दयितं भूषणं यच्च रक्तके चैव वाससी ॥ ९ ॥ यानि चाभ्युपहाराणि भक्ष्याणि च फलानि च ॥ प्रयच्छ तानि देवेश भवेथाश्चैव
तन्मनाः ॥ १० ॥ आद्यं तं यज्ञपुरुषं यथा शक्त्या प्रसादय ॥ आराध्य स्थापितं देवं तस्मिन्नेव नरालये ॥ ११ ॥ पुण्यैस्तीर्थोदकैर्गंधैर्मधुना
सर्पिषा तथा ॥ क्षीरेण स्नापयेद्देवं चित्रभानुं दिवाकरम् ॥ १२ ॥ दधिक्षीरह्रदान्याति स्वर्गलोकान्मधुच्युतान् ॥ प्रयास्यति यदुश्रेष्ठ निर्वृतिं वापि शाश्व
तीम् ॥ १३ ॥ स्तोत्रैर्गीतैस्तथा वाद्यैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ मनसश्चैकतायोगादाराधय विभावसुम् ॥ १४ ॥ आराध्य तं विदेहानां पुरुषाः सप्तसप्ततिः ॥
हैहयानां च पंचाशदमृतत्वं समागताः ॥ १५ ॥ स त्वमेभिः प्रकारैस्तमुपवासैस्तु भास्करम् ॥ संतोषय हि तुष्टोऽसौ भानुर्भवति शांतिदः ॥ १६ ॥
॥ कृष्णउवाच ॥ ॥ उपवासैश्चित्रभानुः कथं तुष्टः प्रजायते ॥ परिचर्या कथं कार्या या कार्या चोपवासिना ॥ १७ ॥ यद्यत्कार्यं यदा चैव
भानोराराधनं नरैः ॥ तत्सर्वं विस्तराद्ब्रह्मन्यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ १८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स्मृतः संपूजितो धूपपुष्पाद्यैः स सदा रविः ॥ भोगि
नामुपकाराय किं पुनश्चोपवासिनाम् ॥ १९ ॥ उपावृत्तस्तु पापेभ्यो यस्तु वासोगुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ २० ॥ एक
रात्रं द्विरात्रं वा त्रिरात्रमथ वा हरे ॥ उपवासी रविं यस्तु भक्त्या ध्यायति मानवः ॥ २१ ॥ तन्नामयाजी तत्कर्मरतस्तद्गतमानसः ॥ निष्कामः पूज
यित्वा तं परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २२ ॥ यश्च काममभिध्याय भास्करार्पितमानसः ॥ उपोषति तमाप्नोति प्रसन्ने तु वृषध्वजे ॥ २३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः स्त्रीभिस्तथा विभो ॥ संसारगर्तपंकस्थैः सुगतिः प्राप्यते कथम् ॥ २४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अथाराध्य
जगन्नाथं भास्करं तिमिरापहम् ॥ निर्व्यलीकेन चित्तेन प्रयास्यति च सद्गतिम् ॥ २५ ॥ विषयग्राहवैषम्यं न चित्तं भास्करार्पणम् ॥ स कथं पाप
कर्ता वै नरो यास्यति सद्गतिम् ॥ २६ ॥ यदि संसारदुःखार्तः सुगतिं गंतुमिच्छसि ॥ तदाराधय सर्वेशं ग्रहेशं लोकपूजितम् ॥ २७ ॥ पुष्पैः सुगं
धैर्हृद्यैश्च धूपैः सागुरुचन्दनैः ॥ वासोविभूषणैर्भक्ष्यैरुपवासपरायणः ॥ २८ ॥ यदि संसारनिर्वेदादभिवांछसि सद्गतिम् ॥ तदाराधय कालेशं यच्चेष्टं

१ प्रयन्ते–इ० पा० । २ जगत्पतिम्–इ० पा० । ३ श्रीविष्णुरुवाच–इति सर्वत्र कृष्ण उवाचेत्यस्य स्थाने पाठः । ४ भूतेशम्–इ० पा० ।

तव चेतसा ॥ २९ ॥ पुष्पाणि यदि तेन स्युः शस्तं पादपपल्लवैः ॥ दूर्वांकुरैरपि कृष्ण तदभावेऽर्चयेद्रविम् ॥ ३० ॥ पुष्पपत्राम्बुभिर्धूपैर्यथाविभव
मात्मनः ॥ पूजितस्तुष्टिमतुलां भक्त्या यात्येकचेतसाम् ॥३१॥ यः सदायतने भानोः कुर्यात्संमार्जनं नरः ॥ स पांसुदेहसंयोगात्सर्वपापैः प्रमुच्यते
॥ ३२ ॥ यावत्यः पांसुकणिका मार्ज्यंते भास्करालये ॥ दिनानि दिवि दिव्यानि तावंति मोदते नरः ॥ ३३ ॥ सबाह्याभ्यंतरं वेश्म मार्जते भास्क
रस्य यः ॥ स बाह्याभ्यंतरस्तस्य कायो निष्कल्मषो भवेत् ॥ ३४ ॥ यश्चानुलेपनं कुर्याद्भानोरायतने नरः ॥ स हेलिलोकमासाद्य मोदते गोगते
हरौ ॥ ३५ ॥ मृदा वा मृद्विकारैर्वा वर्णकैर्गोमयेन वा ॥ अनुलेपनकृद्भक्त्या नरो गोपतिमाप्नुयात् ॥ ३६ ॥ उदकाभ्युक्षणं भानोर्यः करोति तथा
क्षये ॥ स गच्छति नरः कृष्ण यत्रास्ते गोपतिः सदा॥३७॥पुष्पप्रकरमत्यर्थं सुगंधं भास्करालये ॥ अनुलिप्ते नरो दद्यात्पूपोत्तरगृहं व्रजेत् ॥३८॥
विमानवरमभ्येति सर्वरत्नमयं दिवि ॥ संप्राप्नोति नरो दत्त्वा दीपकं भास्करालये ॥ ३९ ॥ यस्तु संवत्सरं पूर्णं तिलपात्रप्रदो नरः ॥ ध्वजं च
भास्करे दद्यात्सममत्र फलं लभेत् ॥ ४० ॥ विधुनोत्यतिवातेन दातुरज्ञानतः कृतम् ॥ पापं दातुर्गृहे भानुर्दिवारात्रौ न संशयः ॥ ४१ ॥ गीत
वाद्यादिभिर्देवं य उपास्ते विभावसुम् ॥ गंधर्वनृत्यैर्वाद्यैश्च विमानस्थो निषेव्यते ॥४२॥ जातिस्मरत्वं वृद्धिं च ततस्तु परमां गतिम् ॥ प्राप्नोति
हेलेरायतने पुण्याख्यानकथाकरः ॥ ४३ ॥ तस्मात्कुर्यात्प्रयत्नेन पूजयेद्वापि वाचकम् ॥ नान्यत्प्रीतिकरं भानोः पुण्याख्यानादृते क्वचित् ॥ ४४ ॥
एकोऽपि हेलेः सुकृतः प्रणामो दशाश्वमेधावभृथेन तुल्यः ॥ दशाश्वमेधी पुनरेति जन्म हेलिप्रणामी न पुनर्भवाय ॥ ४५ ॥ एवं देवेश्वरो भक्त्या
येन भानुरुपासितः ॥ स प्राप्नोति गतिं श्लाघ्यां यामिच्छति च चेतसा ॥ ४६ ॥ तमाराध्य मया प्राप्तं ब्रह्मत्वं लोकपूजितम् ॥ सौरेर्येथेप्सितं
प्राप्तं त्वया तस्मात्पुरानघ ॥४७॥ ब्रह्महत्याभिभूतस्तु गोश्रुताभरणो हरः ॥ तमाराध्य रविं भक्त्या मुक्तोऽसौ ब्रह्महत्यया ॥ ४८ ॥ देवत्वं मनुजैः
कैश्चिद्गंधर्वत्वं तथा परैः ॥ विद्याधरत्वमपरैरेवाप्तं हि दिवाकरात् ॥ ४९ ॥ लेखः क्रतुशतेनेशमाराध्यैनं दिवाकरम् ॥ इन्द्रत्वमगमत्तस्मान्नान्यः
पूज्यो दिवाकरात् ॥ ५० ॥ देवेभ्योऽप्यतिपूज्यस्तुस्वगुरुर्ब्रह्मचारिणा ॥ तस्मात्स यज्ञपुरुषो विवस्वान्पूज्य एव हि ॥ ५१ ॥ स्त्रियाश्च भर्तारमृते
पूज्योऽत्यंतं विभावसुः ॥ भर्तुर्गृहस्थस्य सतः पूज्यो गोपतिरंशुमान् ॥ ५२ ॥ वैश्यानामपि चाराध्यस्तपोभिस्तमनाशनः ॥ ध्येयः परिव्राज

१ भुवि–इ० पा० । २ देवदेवेश्वरः–इ० पा० । ३ पूज्यतमो रवेः–इ० पा० ।

कानां सदा देवो विभावसुः ॥ ५३॥ एवं सर्वाश्रमाणां हि चित्रभानुः परायणम् ॥ सर्वेषां चैव वर्णानां तमाराध्याप्नुयाद्गतिम् ॥ ५४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यपूजामहिमवर्णनं नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ छ ॥ ॥ शृणुष्व संयतः काम्यानुपवासांस्तथापरान् ॥ तांस्तानाश्रित्य यान्कामान्कुरुतेप्सितमानसः ॥ १ ॥ सप्तम्यां शुक्लपक्षे तु फाल्गुनस्येह मानवः ॥ जपन्हेलीति देवस्य नाम भक्त्या पुनःपुनः ॥ २ ॥ देवार्चने चाष्टशतं कृत्वैतच्च जपेच्छुचिः ॥ स्नातः प्रस्थान काले तु उत्थाने स्खलिते क्षुते ॥ ३ ॥ पाखंडान्पतितांश्चैव तथैवान्यायशालिनः ॥ नालपेत तथा भानुमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥ इदं चोदाहरे द्भानौ मनः संधाय तत्परः ॥ ४ ॥ हंसहंस कृपालुस्त्वमगतीनां गतिर्भव ॥ संसारार्णवमग्नानां त्राता भव दिवाकर॥ ५ ॥ एवं प्रसाद्योपवासं कृत्वा नियतमानसः ॥ पूर्वाह्ण एव च सकृत्प्राश्याच्चाचमनीयकम् ॥ ६ ॥ स्नात्वार्चयित्वा हंसेति पुनर्नाम प्रकीर्तयेत् ॥ वज्रधारात्रयं चैव क्षिपेत्त्रिर्देवपादयोः ॥ ७ ॥ चैत्रवैशाखयोश्चैव तद्वज्ज्येष्ठे तु पूजयन् ॥ मर्त्यलोके गतिं श्रेष्ठां कृष्ण प्राप्नोति वै नरः ॥ ८ ॥ उत्क्रांतस्तु व्रजेत्कृष्ण दिव्यं हंसालयं शुभम् ॥ वृषध्वजप्रसादाद्वै संक्रंदनश्रिया वृतः ॥ ९ ॥ आषाढे श्रावणे चैव मासि भाद्रपदे तथा ॥ तथैवाश्वयुजे चैव अनेन विधिना नरः ॥ ॥ १० ॥ उपोष्य संपूज्य तथा मार्तंडेति च कीर्तयेत् ॥ गोमूत्रप्राशनात्पूतो धनी धनपुरं व्रजेत् ॥ ११ ॥ आराधितस्य जगतामीश्वरस्याव्ययात्मनः ॥ उत्क्रांतिकाले स्मरणं भास्करस्य तथाप्नुयात् ॥१२॥ क्षीरस्य प्राशनं कृष्ण विधिं चैव यथोदितम् ॥ कार्त्तिकादि यथान्यायं कुर्यान्मास चतुष्टयम् ॥ १३ ॥ तेनैव विधिना कृष्ण भास्करेति च कीर्तयेत् ॥ स याति भानुसालोक्यं भास्करं स्मरति क्षये ॥ १४ ॥ प्रतिमासं द्विजातिभ्यो दद्याद्दानं यथेप्सितम् ॥ चातुर्मास्ये तु संपूर्णे कृत्वा पुस्तकवाचनम् ॥१५॥ कथां तु भास्करस्येह संगीतकमथापि वा ॥ धर्मश्रवणमभीष्टं सदा धर्मध्वजस्य तु ॥ १६ ॥ वाचकं पूजयित्वा तु तस्मात्कार्यं विपश्चिता ॥ श्राद्धमन्येन पक्वेन वाचकेन द्विजेन तु ॥ दिव्येन च यथायुक्तमभीष्टं भास्करस्य हि ॥ १७ ॥ एवमेव गतिं श्रेष्ठां देवानामनुकीर्तनात् ॥ प्राप्नुयात्त्रिविधां कृष्ण त्रिलोकाख्यां नरः सदा ॥ १८ ॥ कथितं पारणं यत्ते प्रथमं गोधराधनम् ॥ आधिपत्यं तथा भोगांस्ततः प्राप्नोति मानुषः ॥ १९ ॥ द्वितीयेन तथा भोगान्गोपतेः प्राप्नुयान्नरः ॥ सूर्यलोकं तृतीयेन पारणेन तथाप्नुयात्॥२०॥ एवमेतत्समाख्यातं गतिप्रापकमुत्तमम्॥विधानं देवशार्दूल यदुक्तं सप्तमीव्रते ॥ २१ ॥ यः श्वेतां सप्तमीं कुर्यात्सुगतिं श्रद्धया नरः ॥ तथा भक्त्या च वै नारी प्राप्नोति त्रिविधां गतिम् ॥२२॥ एषा धन्या पापहरा तिथिर्नित्यमुपासिता ॥ आराधनाय यस्तेषां यदा

भानोर्धराधर ॥ २३ ॥ पठतां शृण्वतां चापि सर्वपापभयापहा ॥ तथा धन्या च पुण्या च त्रिवर्गादीष्टदा सदा ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे त्रिवर्गसप्तमीव्रतनिरूपणं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥
फाल्गुनामलपक्षस्य सप्तम्यां क्ष्माधराव्यय ॥ उपोषितो नरो नारी समभ्यर्च्य तमोऽपहम् ॥१ ॥ सूर्यनाम जपन्भक्त्या मितभोक्ता जितें
द्रियः ॥ उत्तिष्ठन्प्रस्वपंश्चैव सूर्यमेवाभिकीर्तयेत् ॥ २ ॥ ततोऽन्यदिवसे प्राप्ते त्वष्टम्यां प्रयतो रविम् ॥ स्नात्वा देवं समभ्यर्च्य दद्याद्विप्राय
दक्षिणाम् ॥ ३ ॥ रविमुद्दिश्य वै चाग्नौ घृतहोमकृतक्रियः ॥ प्रणिपत्य जगन्नाथमिति वाणीमुदीरयेत् ॥ ४ ॥ यमाराध्य पुरा देवी सावित्री काम
नाय वै ॥ स मे ददातु देवेशः सर्वान्कामान्विभावसुः ॥५॥ समभ्यर्च्य इति प्राप्तान्कृत्स्नान्कामान्यथेप्सितान् ॥ स ददात्यखिलान्कामान्प्रसन्नो
मे दिवस्पतिः ॥ ६ ॥ भ्रष्टराज्यश्च देवेन्द्रो यमभ्यर्च्य दिवस्पतिः ॥ कामान्त्संप्राप्तवान्राज्यं स मे कामं प्रयच्छतु ॥ ७ ॥ एवमभ्यर्च्य पूजां च
निष्पाद्येह विवस्वतः ॥ भुञ्जीत प्रयतः सम्यग्घविष्यं पतगध्वज ॥८॥ फाल्गुने चैत्रवैशाखज्येष्ठे यस्य समापनम् ॥ चतुर्भिः पारणं मासैरेभिर्निष्पा
दितं भवेत् ॥ ९ ॥ करवीरैश्चतुरो मासान्भक्त्या संपूजयेद्रविम् ॥ कृष्णागुरुं दहेद्धूपं प्राश्यं गोशृंगजं जलम् ॥ १० ॥ नैवेद्यं खंडवेष्टांस्तु दद्याद्वि
प्रेभ्य एव च ॥ ततश्च श्रूयतामन्या ह्याषाढादिषु या क्रिया ॥११॥ जातीपुष्पाणि शस्तानि धूपो गौग्गुल उच्यते ॥ कूपोदकं समश्नीयान्नैवेद्यं
पायसं मतम् ॥ १२ ॥ स्वयं तदेव चाश्नीयाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ कार्त्तिकादिषु मासेषु गोमूत्रं कायशोधनम् ॥१३॥ महांगो धूप उद्दिष्टः पूजा र
क्तोत्पलैस्तथा ॥ कांसारं चात्र नैवेद्यं निवेद्यं भास्कराय वै ॥ १४ ॥ प्रतिमासं च विप्राय दातव्या दक्षिणा तथा ॥ कर्पूरं चंदनं मुस्तामगरुं तगरं
तथा ॥ १५ ॥ ऊषणं शर्करा कृष्ण सुगंधं सिह्लकं तथा ॥ महांगोऽयं स्मृतो धूपः प्रियो देवस्य सर्वदा ॥ १६ ॥ प्रीणनं चेष्टया भानोः पारणेपारणे
गते ॥ यथाशक्ति यथायोगं वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ १७ ॥ सद्भावेनैव सप्ताश्वः पूजितः प्रीयते यतः ॥ पारणांते यथाशक्त्या पूजितः स्नापितो
रविः ॥ १८ ॥ प्रीणितश्चेप्सितान्कामान्दद्यादव्याहतं हरे ॥ एषा पुण्या पापहरा सप्तमी सर्वकामदा ॥ १९ ॥ यथाभिलषितान्कामाँल्लभते
गरुडध्वज ॥ उपोष्यैतां त्रिभुवनं प्राप्तमिंद्रेण वै पुरा ॥ २० ॥ पुत्रं प्रापच्च सावित्री पुत्रांस्तु अदितिस्तथा ॥ यदवः कामनां प्राप्ता धौम्यो
वेदमवाप्तवान् ॥ २१ ॥ त्वयाप्ता भार्गवी कृष्ण शंकरः शुद्धिमाप्तवान् ॥ पितामहत्वं प्राप्तोऽहं तत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ २२ ॥ अन्यैश्चा
धिगताः कामास्तमाराध्य न संशयः ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैर्योपिद्भिरेव च ॥ २३ ॥ यंयं काममभिध्यायेत्तंतं प्राप्नोत्युपोषणात् ॥

जनः प्राप्नोत्यसंदिग्धं भानोराराधनाद्यतः ॥ २४ ॥ अपुत्रः पुत्रमाप्नोति गोगतश्चापि मोदते ॥ रोगाभिभूत आरोग्यं कन्या विंदति सत्पतिम् ॥ २५ ॥ समागत्य प्रवसित उपोष्यैतदवाप्नुयात् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति गोगतश्चापि मोदते ॥ २६ ॥ नापुत्रो नाधनो वापि न वानिष्टो न निर्घृणः ॥ उपोष्यैतद्व्रतं मर्त्यः स्त्रीजनो वपि जायते ॥ २७ ॥ गोहेलिलोकमासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ॥ गौरिकं यान मारूढस्तेजसा रविसन्निभः ॥ २८ ॥ पुनरेत्य महीं कृष्ण घनाघनसमो नृपः ॥ क्ष्मातले स्यान्न संदेहः प्रसादाद्गोपतेर्नरः ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे कामदासप्तमीव्रतनिरूपणं नाम पंचाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ पुनश्चैतन्महाभाग श्रूयतां गदतो मम ॥ प्रोक्तं खगेन देवानां तिथिमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ १ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ विजयातिजया चैव जयंती च महातिथिः ॥ त्वत्तः श्रुता सुरश्रेष्ठ ब्रूहि मे पापनाशिनीम् ॥ २ ॥ तथोत्तरायणं ब्रूहि शस्तं यद्भास्करार्चने ॥ यत्र संपूजितो भानुर्भवेत्सर्वाघनाशनः ॥ तन्मे कथय यत्नेन भक्त्या पृष्टोऽक्षयं फलम् ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदर्क्षं तु रवेर्भवेत् ॥ तदा स्यात्सा महापुण्या सप्तमी पापनाशिनी ॥ ४ ॥ तस्यां संपूज्य देवेशं चित्रभानुं जगद्गुरुम् ॥ सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५ ॥ यश्चोपवासं कुरुते तस्यां नियतमानसः ॥ सर्वपापविमुक्तात्मा सूर्यलोके महीयते ॥ ६ ॥ दानं यद्दीयते किंचित्तमुद्दिश्य दिवा करम् ॥ होमो वा क्रियते तत्र तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ ७ ॥ एक ऋग्वेदः पुरतो जप्तः श्रद्धापरेण तु ॥ ऋग्वेदस्य समस्तस्य यच्छते सत्फलं ध्रुवम् ॥ ॥ ८ ॥ सामवेदफलं साम यजुर्वेदफलं यजुः ॥ अथर्वा अथर्वांगिरसो निखिलं यच्छते रविः ॥ ९ ॥ तारका इव राजंते द्योतमाना दिवानिशम् ॥ समभ्यर्च्य च सप्तम्यां देवदेवं दिवाकरम् ॥ १० ॥ यत्र पापमशेषं वै नाशयत्यत्र भास्करः ॥ कर्तव्या सप्तमी कृष्ण तेनोक्ता पापनाशिनी ॥ ॥ ११ ॥ अस्यां समभ्यर्च्य रविं याति सौरपुरं नरः ॥ विमानवरमारुह्य कर्पूरोद्भवमुत्तमम् ॥ १२ ॥ तेजसा कविसंकाशः प्रभया सूर्यसन्निभः ॥ कांत्यात्रेयसमः कृष्ण शौर्ये हरिसमः सदा ॥ १३ ॥ मोदते तत्र सुचिरं वृंदारकगणैः सह ॥ पुनरेत्य भुवं कृष्ण भवेद्वै क्ष्माधिपाधिपः ॥ १४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे पापनाशिनीव्रतविधिवर्णनं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तथान्यदपि धर्मज्ञ शृणुष्व गदतो मम ॥ पदद्वयं जगद्धातुर्देवदेवस्य गोपतेः ॥ १ ॥ यदेकपादपीठं हि तत्र न्यस्तं पद द्वयम् ॥ स्वयमंशुमता कृष्ण लोकानां हितकाम्यया ॥ २ ॥ वामनस्य पदं कृष्ण ज्ञेयं वै उत्तरायणम् ॥ देवाद्यैः सकलैर्वंद्यं दक्षिणं दक्षिणाय

नम् ॥३॥ अहं त्वं च सदा कृष्ण दक्षिणं पादमर्चतः ॥ श्रद्धान्वितौ भास्करस्य हरीशौ वाममर्चतः ॥४॥ तस्मिन्यः प्रत्यहं सम्यग्देवदेवस्य मानवः ॥
करोत्याराधनं तस्य तुष्टः स्याद्भानुमान्त्सदा ॥ ५ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ कथमाराधनं तस्य देवदेवस्य गोपतेः ॥ क्रियते देवशार्दूल तत्स
माख्यातुमर्हसि ॥६॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ उत्तरे त्वयने कृष्ण स्नातो नियतमानसः ॥ घृतक्षीरादिभिर्देवं स्नापयेत्तिमिरापहम् ॥७॥ चारुवस्त्रोपहारैश्च
पुष्पधूपानुलेपनैः ॥ समभ्यर्च्य ततः सम्यग्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥८॥ पदद्वयं व्रतं यस्य गृह्णीयाद्भानुतत्परः ॥ वन्देत्स्नातश्चित्रभानुं ततश्च गरु
डध्वज॥९॥ भुक्त्वान्नं चित्रभानुं तु चित्रभानुं व्रजंस्तथा ॥ स्वपन्विबुध्यन्प्रणमन्होमं कुर्वंस्तथार्चयन् ॥ १० ॥ चित्रभानोरनुदिनं करिष्ये नाम
कीर्तनम् ॥ यावदद्य दिनात्प्राप्तं क्रमशो दक्षिणायनम् ॥११॥ चलिते हुंकृते चैव वेदारंभेपि वा सदा ॥ तावद्वक्ष्ये चित्रभानुं यावदेवोत्तरायणम् ॥१२॥
यावज्जीवं च यत्किंचिज्ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा॥करिष्येऽहं तथा चैव कीर्तयिष्यामि तं प्रभुम्॥१३॥यदानृतं किंचिद्वक्ष्ये तदा वक्ष्यामि तद्वचः॥अज्ञा
नादथ वा ज्ञानात्कीर्तयिष्यामि तं प्रभुम् ॥१४॥ षण्मासमेकमनसा चित्रभानुमयं परम् ॥ तं स्मरन्मरणे याति यां गतिं सास्तु मे गतिः ॥१५॥ षण्मा
साभ्यंतरे मृत्युर्यदि तस्मिन्भवेन्मम ॥ तन्मया भास्करस्येह स्वयमात्मा निवेदितः ॥ १६ ॥ परमात्ममयं ब्रह्म चित्रभानुमयं परम् ॥ यमंते संस्म
रिष्यामि स मे भानुः परा गतिः॥१७॥ यदि प्रातस्तथा सायं मध्याह्ने वा जपाम्यहम् ॥ षण्मासाभ्यंतरे न्यासः कृतो व्रतमयो मया ॥ १८ ॥
तथा कुरु जगन्नाथ स्वर्गलोकपरायणः ॥ चित्रभानो यथा शक्त्या भवान्भवति मे गतिः॥१९॥एवमुच्चार्य षण्मासं चित्रभानुमयं व्रतम् ॥ तावन्नि
ष्पादयेद्यावत्संपूर्णं दक्षिणायनम् ॥२०॥ ततश्च प्रीणनं कुर्याद्यथाशक्त्या विभावसोः ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्दिव्यान्भौमांश्चापि सदक्षिणान् ॥ २१ ॥
पुण्याख्यानकथां कुर्यान्मार्तंडस्य तथाग्रतः ॥ पूजयेद्वाचकं भक्त्या यथाशक्त्या च लेखकम्॥२२॥एवं व्रतमिदं कृष्ण यो धारयति मानवः॥ इहैव
देवशार्दूल मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ २३ ॥ षण्मासाभ्यंतरे चास्य मरणं यदि जायते ॥ प्राप्नोत्यनशनस्योक्तं यत्फलं तदसंशयम् ॥ २४॥ पदद्वयं
च देवस्य सम्यक्त्वेन सदार्चितम् ॥ भवत्येतज्जगौ भानुः पुरा चंद्राय पृच्छते ॥२५॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
भानुपादद्वयव्रतवर्णनं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥छ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कृष्णपक्षे[2] तु माघस्य सर्वाप्तिं सप्तमीं शृणु ॥ ॥ ९७ ॥
यामुपोष्य समाप्नोति सर्वान्कामांस्तथा परान् ॥ १ ॥ पाखंडादिभिरालापं न कुर्याद्भानुतत्परः ॥ पूजयेत्प्रणतो देवमेकाग्रमनसा शुभम् ॥ २ ॥

१ धराधरसमन्वितः–इ० पा० । २ शुक्लपक्षे–इ० पा० ।

माघाद्यैः पारणं मासैः षड्भिः सांक्रान्तिकं स्मृतम्॥मार्तंडः प्रथमं नाम द्वितीयं कः प्रकीर्तितम् ॥३॥ तृतीयं चित्रभानुश्च विभावसुरतः परम् ॥
भगेति पंचमं ज्ञेयं षष्ठं हंसः स उच्यते ॥ ४ ॥ पूर्णेषु षट्सु मासेषु पंचगव्यमुदाहृतम् ॥ स्नाने च प्राशने चैव प्रशस्तं पापनाशनम् ॥ ५ ॥
प्रणामं देवदेवस्य कृत्वा पूजां यथाविधि ॥ विप्राय दक्षिणां दद्याच्छ्रद्दधानश्च शक्तितः ॥ ६ ॥ पारणांते च देवस्य प्रीणनं भक्तिपूर्वकम् ॥ कुर्वीत
भक्त्या विधिवद्गविभक्त्या तु गृह्यते ॥ ७ ॥ नक्तभोजी तथा विष्णो तैलक्षारविवर्जितः ॥ कृष्ण जागरणं रात्रौ सप्तम्यामथ वा दिने ॥ ८ ॥
एतामुषित्वा धर्मज्ञो हंसप्रीणनतत्परः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९ ॥ यतः सर्वमवाप्नोति यद्यदिच्छति चेतसा ॥ अतो
लोकेषु विख्याता सर्वार्थावाप्तिसप्तमी ॥ १० ॥ कृताभिलषिता ह्येषा प्रारब्धा धर्मतत्परैः ॥ पूरयत्यखिलान्कामान्संश्रुता च दिनेदिने ॥११ ॥
तमाराधयस्व रविं तथाथ गरुडध्वज ॥ यथाराधितवान्भानुं भगणाधिपतिः पुरा ॥ १२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी
कल्पे सर्वार्थावाप्तिसप्तमीवर्णनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मार्तंडसप्तमीं कृष्ण यथान्यां वच्मि
तेनघ ॥ शृणुष्वैकमना वीर गदतो मे शुभप्रदाम् ॥ १ ॥ यस्याः सम्यगनुष्ठानात्प्राप्नोत्यभिमतं फलम् ॥ पौषे मासे सिते पक्षे सप्तम्यां
समुपोषितः ॥ २ ॥ सम्यक्संपूज्य मार्तंडं मार्तंड इति वै जपेत् ॥ पूजयेत्कुतपं भक्त्या श्रद्धया परयान्वितः ॥ ३ ॥ धूपपुष्पोपहाराद्यै
रुपवासैः समाहितः ॥ मार्तंडेति जपन्नाम पुनस्तद्गतमानसः ॥ ४ ॥ विप्राय दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या खगध्वज ॥ स्वपन्विबोधन्स्ख
लितो मार्तंडेति च कीर्तयेत् ॥ ५ ॥ पाषंडादिविकर्मस्थैरालापं च विवर्जयेत् ॥ गोमूत्रं गोपयो वापि दधि क्षीरमथापि वा ॥ ६ ॥ गोदेहतः समु
द्भूतं प्राश्नीयादात्मशुद्धये ॥ द्वितीयेऽह्नि पुनः स्नातस्तथैवाभ्यर्चनं रवेः ॥ ७ ॥ तेनैव नाम्ना संभूय दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥ ततो भुञ्जीत
गोदोहसंभूतेन समन्वितम् ॥ ८ ॥ एवमेवाखिलान्मासानुपोष्य प्रयतः शुचिः ॥ दद्याद्गवादिकं विप्रान्प्रतिमासं स्वशक्तितः ॥ ९ ॥ धारिता
चेत्पुनर्वर्षे यथाशक्त्या गवादिकम् ॥ दत्त्वा परं रवेर्भूयः शृणु यत्फलमश्नुते ॥ १० ॥ स्वर्णशृंगीं च पंचम्यां षष्ठ्यां च वृषभं नरः ॥ प्रतिमासं
द्विजातिभ्यो यद्दत्त्वा फलमश्नुते ॥ ११ ॥ तत्प्राप्नोत्यखिलं सम्यग्व्रतमेतदुपोषितः ॥ तं च लोकमवाप्नोति मार्तंडो यत्र तिष्ठति ॥ १२ ॥
शांडिलेयसमः कृष्ण तेजसा नात्र संशयः ॥ मार्तंडसप्तमीमेतामुपोष्यैते गणा दिवि ॥ १३ ॥ विद्योतमाना दृश्यंते लोकैरद्यापि भूधर ॥

१ यथान्यायं च वच्मि ते—इ० पा० । २ विद्वान्—इ० पा० ।

तस्मात्त्वमादिदेवेशं ग्रहेशं भास्करं रविम् ॥ अनयार्चय गोविंद गोपतिं गोलसन्निभम् ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे
पर्वणि सप्तमीकल्पे मार्तंडसप्तमीवर्णनं नाम नवाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां मासि
भाद्रपदेऽच्युत ॥ प्रणम्य शिरसादित्यं पूजयेत्सप्तवाहनम् ॥ १ ॥ पुष्पधूपादिभिर्वीर कुतपानां च तर्पणैः ॥ पाषंडादिभिरालापमकुर्वन्नियतात्म
वान् ॥ २ ॥ विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ तिष्टन्व्रजन्प्रस्थितश्च क्षुतप्रस्खलितादिषु ॥ ३ ॥ आदित्यनामस्मरणं कुर्वन्नुच्चा
रणं तथा ॥ अनेनैव विधानेन मासान्द्वादश वै क्रमात् ॥ ४ ॥ उपोष्य पारणे पूर्णे समभ्यर्च्य जगद्गुरुम् ॥ पुण्येन श्रावणेनेह प्रीणयन्पुष्टिम
श्नुते ॥ ५ ॥ अनंतं श्रावणेनेह यतः फलमुदाहृतम् ॥ तेनादित्यं समभ्यर्च्य तदेव लभते फलम् ॥ ६ ॥ एवं यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं
शुचिः ॥ प्राप्येह विपुलं भोगं धर्ममर्थं तथाव्ययम् ॥ ७ ॥ अमुत्र लोकमायाति दिव्ये खे गीतसंयुते ॥ नारी वा स्वर्गमभ्येत्य ह्यनंतं फलम
श्नुते ॥ ८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पेऽनंतरसप्तमीव्रतवर्णनं नाम दशाधिकशततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥छ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्रावणे मासि देवाग्र्यं सप्तम्यां सप्तवाहनम् ॥ शुक्लपक्षे समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिभिः शुचिः ॥ १ ॥ पाखण्डा
दिभिरालापमकुर्वन्नियतात्मवान् ॥ विप्राय दक्षिणां दत्त्वा नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २ ॥ अभ्यंगं देवदेवस्य वर्षे वर्षे नियोजयेत् ॥
सप्तम्यामन्नमेवाग्र्यं शुभं शुक्लं नवं तथा ॥ ३ ॥ विभवेषु तथान्येषु वादित्राण्येव वै विदुः ॥ तथा देवस्य मासेऽस्मिन्नभ्यंगः परि
गीयते ॥ ४ ॥ यस्तु चाराधयेद्भक्त्या भास्करस्य नरोऽच्युत ॥ अभ्यंगं विधिवच्छक्त्या कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ५ ॥ शंखतूर्यनिनादैश्च
ब्रह्मघोषैश्च पुष्कलैः ॥ स दिव्यं यानमारूढो लोकमायाति हेलिनः ॥ ६ ॥ अनेनैव विधानेन मासान्द्वादश वै क्रमात् ॥ उपोष्य पारणे पूर्णे
दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ७ ॥ व्रतं यः पुरुषः कुर्यादादित्याराधनं शुचिः ॥ स गच्छेत्परमं लोकं दिव्यं वै वनमालिनः ॥ ८ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पेऽभ्यंगसप्तमीवर्णनं नामैकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवं कृष्ण सदा भानुर्नरैर्भक्त्या यथाविधि ॥ फलं ददात्यसुलभं सलिलेनापि पूजितः ॥ १ ॥ न भानुर्जीवदानेन न
पुष्पैर्न फलैस्तथा ॥ आराध्यते सुशुद्धेन हृदयेनैव केवलम् ॥ २ ॥ रागादपेतं हृदयं वाग्दुष्टा नानृतादिभिः ॥ हिंसाविरहितं कर्म भास्करारा
धनत्रयम् ॥ ३ ॥ रागादिदूषिते चित्ते नास्पन्दी तिमिरापहः ॥ न भाति तं नरं हंसः कदाचित्कर्दमांभसि ॥ ४ ॥ तमसो नाशनायालं चेन्दो

लेखा ह्यनारतम् ॥ हिंसादिदूषितं कर्म केशवाराधने कुतः ॥५॥ जनश्चित्ताप्रसादाद्वै न चाप तिमिरापहम् ॥ तस्मात्सत्यस्वभावेन सत्यवाक्येन चाच्युत ॥ ६ ॥ अहिंसकेन चादित्यो निसर्गादेव तोषितः ॥ सर्वस्वमपि देवाय यो दद्यात्कुटिलाशयः ॥ ७ ॥ सनैवाराधयेदेवं देवदेवं दिवाकरम् ॥ रागादपेतं हृदयं कुरु त्वं भास्करार्पणम् ॥ ततः प्रापयसि दुष्प्राप्यमयत्नेनैव भास्करम् ॥ ८ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ देवेशः कथितः सम्यक्काम्योऽयं भास्करो मयि ॥ आराधनविधिं सर्वं भूयः पृच्छामि तं वद ॥ ९ ॥ कुले जन्म तथारोग्यं धनवृद्धिश्च दुर्लभा ॥ त्रितयं प्राप्यते येन तन्मे वद जगत्पते ॥ १० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ मासे तु माघे सितसप्तमेऽह्नि हस्तर्क्षयोगे जगतः प्रसूतिम् ॥ संपूज्य भानुं विधिनोपवासी सुगन्धधूपान्नवरोपहारैः ॥ ११ ॥ गृही तु पुष्पैः प्रतिपाद्य पूजां दानादियुक्तं व्रतमब्दमेकम् ॥ दद्याच्च दानं मुनिपुङ्गवेभ्य स्तत्कथ्यमानं विनिबोध धीर ॥ १२ ॥ वस्त्रं तिलान्व्रीहियवान्हिरण्यं यवान्नमंभः करकामुपानहम् ॥ छत्रोपपन्नं गुडफेणिताढ्यं दद्यात्क्रमा द्वस्तु अनुक्रमेण ॥ १३ ॥ यंत्रेष वर्षे विधिनोदितेन यस्यां तिथौ लोकगुरुं प्रपूज्य ॥ अश्मंतनान्यात्मविशुद्धिहेतोः संप्राशनानीह निबोध तानि ॥ १४ ॥ गोमूत्रमंभश्च रसे नु शाकं दूर्वा दधिव्रीहितिलान्यवांश्च ॥ सूर्यांशुतप्तं जलमंबुजाक्ष क्षीरं च मासैः क्रमशः प्रयुज्यः ॥ १५ ॥ कुले प्रधाने धनधान्यपूर्णे पद्मावृते ध्वस्तसमस्तदुःखे ॥ प्राप्नोति जन्माऽविकलेन्द्रियश्च भवत्यरोगो मतिमान्सुखी च ॥ १६ ॥ तस्मात्त्व मप्येतदमोघवीर्यं दिवाकराराधनमप्रमत्तः ॥ कुरु प्रभावं भगवन्तमीशमाराध्य कामानखिलानुपेहि ॥ १७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे तृतीयपदव्रतवर्णनं नाम द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ सुरज्येष्ठ पुनर्ब्रूहि यत्पृच्छाम्यहमादितः ॥ यत्फलं समवाप्नोति कारयित्वा रवेर्गृहम् ॥ १ ॥ देवार्चां कारयित्वा तु यत्पुण्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ पूजयित्वा च विधि वदनुलिप्य च यत्फलम् ॥ २ ॥ कानि माल्यानि शस्तानि कानि नार्हति भास्करः ॥ के धूपा भानुदयिताः के वर्ज्याश्च जगत्पतेः ॥ ३ ॥ उपचारफलं किं स्यात्किं फलं गीतवादिते ॥ घृतक्षीरादिना यत्तु स्नापिते भास्करे फलम् ॥ ४ ॥ यथोपलेपनादौ च फलमभ्युक्षितेन तु ॥ दिवाकरगृहे तात तदशेषं वदस्व मे ॥ ५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु वत्स यदेतत्त्वं मार्तण्डस्येह पृच्छसि ॥ शुश्रूषणे विधिं पुण्यं तदि हैकमनाः शृणु ॥ ६ ॥ यस्तु देवालयं भानोर्दार्वं शैलमथापि वा ॥ कारयेन्मृन्मयं चापि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ७ ॥ अहन्यहनि यत्नेन यजतो

१ पठेंच पाद्यम्–इ० पा० ।

यन्महत्फलम् ॥ प्राप्नोति तत्फलं भानोर्यः कारयति मन्दिरम् ॥ ८ ॥ कुलानां शतमागामि समतीतं कुलं शतम् ॥ कारयेद्भगवद्धाम स नयेदर्क
लोकताम् ॥ ९ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ भानोरालयविन्यासप्रारंभादेव नश्यति ॥ १० ॥ सप्तलोकमयो भानु
स्तस्य यः कुरुते गृहम् ॥ प्रतिष्ठां समवाप्नोति स नरः साप्तलौकिकीम् ॥ ११ ॥ प्रशस्तदेशभूभागे प्रशस्तं भवनं रवेः ॥ कारयेदक्षयाँल्लोकान्स
नरः प्रतिपद्यते ॥ १२ ॥ इष्टकाचयविन्यासो यावद्वर्षाणि तिष्ठति ॥ तावद्वर्षसहस्राणि तत्कर्तुर्दिवि संस्थितिः ॥ १३ ॥ प्रतिमां लक्षणवतीं यः
कारयति मानवः ॥ दिवाकरस्य तल्लोकमक्षयं प्रतिपद्यते ॥ १४ ॥ षष्टिर्वर्षसहस्राणां सहस्राणि स मोदते ॥ लोके [1]सुमनसां वीर प्रत्येकं
मधुसूदन ॥ १५ ॥ प्रतिष्ठाप्य रवेरर्चां सुप्रशस्ते निवेशने ॥ पुरुषः कृतकृत्योस्ति न दोषफलमश्नुते ॥ १६ ॥ ये भविष्यंति येऽतीता आकल्पं
पुरुषाः कुले ॥ तांस्तारयति संस्थाप्य देवस्य प्रतिमां रवेः ॥ १७ ॥ अनुशिष्टाः किल पुरा यमेन यमकिंकराः ॥ पाशदंडकराः कृष्ण प्रजा
संयमनोद्यताः ॥ १८ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ विहरंतु यथान्यायं नियोगो मेऽनुपाल्यताम् ॥ नाज्ञाभंगं करिष्यंति भवतां जंतवः क्वचित् ॥
॥ १९ ॥ केवलं ये जगन्मूलं विवस्वंतमुपाश्रिताः ॥ भवद्भिः परिहर्तव्यास्तेषां नैवेह संस्थितिः ॥ २० ॥ ये तु वैवस्वता लोके तच्चित्तास्तत्परा
यणाः ॥ पूजयंति सदा भानुं ते च त्याज्याः सुदूरतः ॥ २१ ॥ तिष्ठंश्च प्रस्वपन्गच्छन्नुत्तिष्ठन्स्खलिते क्षुते ॥ संकीर्तयति देवं यः स नस्त्याज्यः
सुदूरतः ॥ २२ ॥ नित्यनैमित्तिकैर्देवं ये यजंति तु भास्करम् ॥ न चालोक्या भवद्भिस्ते तद्ध्यानं हंति वो गतिम् ॥ २३ ॥ ये पुष्पधूपवासो
भिर्भूषणैश्चापि वल्लभैः ॥ अर्चयंति न ते ग्राह्या मत्पितुस्ते परिग्रहाः ॥ २४ ॥ उपलेपनकर्तारः कर्तारो मार्जनस्य ये ॥ अर्कालये परित्याज्यं
तेषां त्रिपुरुषं कुलम् ॥ २५ ॥ येन वायतनं भानोः कारितं तत्कुलोद्भवः ॥ पुमान्स नावलोक्यो वै भवद्भिर्दुष्टचक्षुषा ॥ २६ ॥ येनार्चा भगवद्भ
क्त्या मत्पितुः कारिता शुभा ॥ नराणां तत्कुलं वीराः सदा त्याज्यं सुदूरतः ॥ २७ ॥ भवतां भ्रमतां यत्र भानुसंश्रयमुद्रया ॥ न चाज्ञाभंगकृत्क
श्चिद्भविष्यति नरः क्वचित् ॥ २८ ॥ इत्युक्ताः किंकरास्तेन यमेन सुमहात्मना ॥ अनाश्रित्य वचः कृष्ण सत्राजितमथो गताः ॥ २९ ॥
तस्य ते तेजसा सर्वे भानोर्भक्तस्य सुव्रत ॥ मोहिताः पतिता भूमौ यथा च विहगा नगात् ॥ ३० ॥ एतां महाफलां योर्चां भानोः कारयते
नरः ॥ तवाख्यानं महाबाहो गृहं कारयितुश्च यत् ॥ ३१ ॥ यज्ञा नराणां पापौघनाशकाः सर्वकामदाः ॥ तथैवेष्टो जगद्धातुः सर्वयज्ञमयो

१ क्षयम्—इ० पा० ।

रविः ॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यालयवन्दनमार्जनादिवर्णनं नाम त्रयोदशोत्तरशततमो
ऽध्यायः ॥ ११३ ॥७॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स्थापितां प्रतिमां भानोः सम्यक्संपूज्य मानवः ॥ यंयं प्रार्थयते कामं तंतं प्राप्नोत्यसंशयम् ॥१॥
यः स्नापयति देवस्य घृतेन प्रतिमां रवेः ॥ प्रस्थेप्रस्थे द्विजाग्र्याणां स ददाति गवां शतम् ॥ २ ॥ गवां शतस्य विप्रेभ्यो यद्दत्तस्य भवेत्फलम् ॥
घृतप्रस्थेन तद्भानोर्भवेत्स्नातकयोगिनाम् ॥ ३ ॥ भूरिद्युम्नेन संप्राप्ता सप्तद्वीपा वसुंधरा ॥ घटोदकेन मार्तंडप्रतिमा स्नापिता किल ॥ ४ ॥ प्रति
मामसिताष्टम्यां घृतेन जगतीपतेः ॥ स्नापयित्वा समस्तेभ्यः पापेभ्यः कृष्ण मुच्यते ॥ ५ ॥ सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा गव्येन हविषा रवेः ॥
स्नपनं तु भवेच्छ्रेष्ठं महापातकनाशनम् ॥ ६ ॥ ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यत्पापं कुरुते नरः ॥ तत्क्षालयति संध्यायां घृतेन स्नपनं रवेः ॥ ७ ॥ सर्व
यज्ञमयो भानुर्हव्यानां परमं घृतम् ॥ तयोरशेषपापानां क्षालकः संगमो भवेत् ॥ ८ ॥ येषु क्षीरवहा नद्यो ह्रदाः पायसकर्दमाः ॥ मोदते तेषु
लोकेषु क्षीरस्नानकरो रवेः ॥ ९ ॥ आह्लादं निर्वृतिस्थानमारोग्यं चारुरूपताम् ॥ सप्तजन्मान्यवाप्नोति क्षीरस्नानपरो रवेः ॥ १० ॥ दध्यादीनां
विकाराणां क्षीरतः संभवो यथा ॥ यथा च विमलं क्षीरं यथा निर्वृतिकारकम् ॥ तथा च निर्मलं ज्ञानं भवत्यपि न संशयः ॥ ११ ॥ महानुकू
लतां पुष्टिं प्रियत्वमखिले जने ॥ करोति भगवान्भानुः क्षीरस्नपनतोषितः ॥ १२ ॥ सर्वस्य स्निग्धतामेति दृष्टमात्रे प्रसीदति ॥ घृतक्षीरेण
देवेशे स्नापिते तिमिरापहे ॥ १३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यस्नापनयोगवर्णनं नाम चतुर्दशो
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ प्रशंसंति महात्मानः संवादं भास्कराश्रयम् ॥ गौतम्या सह कौशल्या सुमनायां
सुरालये ॥१॥ स्वर्गेऽतिशोभनां दृष्ट्वा कौशल्यां पतिना सह ॥ ब्रह्माणी गौतमी नाम पर्यपृच्छत विस्मिता ॥ २ ॥ ॥ गौतम्युवाच ॥ शतशः
संति कौशल्ये देवाः स्वर्गनिवासिनः ॥ देवपत्न्यस्तथैवैताः सिद्धाः सिद्धांगनास्तथा ॥ ३ ॥ न तेषामीदृशो गन्धो न कांतिर्न सुरूपता ॥ न
वाससी शोभने ये यथा ते पतिना सह ॥ ४ ॥ नैवाभरणजातानि तेषां भ्राजंति वै तथा ॥ यथा तव यथा पत्युर्न च स्वर्गनिवासिनाम् ॥ ५ ॥
सुस्नातचैलतश्चैव युवयोरतिरिच्यते ॥ लेखाद्यानामपीशानां क्षयातिशयवर्जितः ॥ ६ ॥ तपःप्रभावो दानं वा होमो वा कर्मसंज्ञितः ॥ युवयोर्यत्स
माचक्ष्व तत्सर्वं वरवर्णिनि ॥ येन मे विक्रमे बुद्धिर्मनुजा येन संगताः ॥७॥ ॥ कौशल्योवाच ॥ ॥ यज्ञो यज्ञेश्वरो भानुरावाभ्यां जातु तोषितः॥
स्वर्गप्राप्तिरियं तस्य कर्मणः फलमुत्तमम् ॥ ८ ॥ सुरूपता ततः प्रीतिः पश्यतां चारुवेषिता ॥ यत्पृच्छसि महाभागे तदप्येषां वदामि ते ॥ ९ ॥

तीर्थोदकैस्तथा गन्धैः स्नापितो यद्दिवाकरः ॥ तेन कांतिरियं नित्यं देवांस्त्रिभुवनेश्वरान् ॥ १० ॥ मनःप्रसादः सौम्यत्वं शरीरे ये च निर्वृताः ॥
यत्प्रियत्वं च सर्वं स्यात्तद्घृतस्नापनात्फलम् ॥ ११ ॥ यान्यभीष्टानि वासांसि यच्चाभीष्टविभूषणम् ॥ रत्नानि यान्यभीष्टानि यत्प्रियं चानुलेप
नम् ॥ १२ ॥ ये धूपा यानि माल्यानि दयितान्यभवन्सदा ॥ मम भर्तुस्तदैवास्य तदा राज्यं प्रशासतः ॥ १३ ॥ तानि सर्वाणि सर्वज्ञ सर्वपातरि
भानुनि ॥ दत्तानि तत्समुत्थोऽयं गंधधूपात्मको गुणः ॥१४॥ आहारा दयिता ये च पवित्राश्च निवेदिताः ॥ त्रिलोककर्तुः सवितुस्तृप्तिस्तद्गुणसंभ
वा ॥ १५ ॥ स्वर्गकामेन मे भर्त्रा मया च शुभदर्शने ॥ कृतमेतत्कृतेनाभूदावयोर्भवसंक्षयः ॥१६॥ ये त्वकामा नराः सम्यक्तत्कुर्वंति च शोभने ॥
तेषां ददाति विश्वेशो भगवान्मुक्तिमीश्वरः ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एवमभ्यर्च्य मार्तंडमर्कं देवेश्वरं गुरुम् ॥ प्राप्तोस्म्यभिमतान्कामान्कृष्णा
हं शाश्वतीः समाः ॥१८॥ चंदनागुरुकर्पूरकुंकुमोशीरपद्मकैः ॥ अनुलिप्तो नरैर्भक्त्या ददाति सागरोद्भवाम् ॥ १९ ॥ कालेयकं तुरुष्कं च रक्तचंदन
मेव च ॥ यान्यात्मनः सदेष्टानि तानि शस्यान्यपाकुरु ॥२०॥ गंधाश्चापि शुभा ये च धूपा ये विजयोदयाः ॥ दिवाकरस्य धर्मज्ञ निवेद्यास्सर्वदा
च्युत ॥ २१ ॥ न दद्यात्सल्लकीक्षारं नो गुग्लेन च संहृतम् ॥ दद्यादर्काय धर्मज्ञ धूपमाराधनोद्यतः ॥२२॥ मालती मल्लिका चैव यूथिका चातिमु
क्तिकः ॥ पाटलाः करवीरश्च जपा सेवंतिरेव च ॥ २३ ॥ कुंकुमस्तगरश्चैव कर्णिकारः सकेशरः ॥ चंपकः केतकः कुंदो बाणबर्बरमालिका ॥
॥ २४ ॥ अशोकस्तिलको लोध्रस्तथा चैवाटरूषकः ॥ शतपत्राणि धन्यानि बकाह्वानी विशेषतः ॥ २५ ॥ अगस्तिं किंशुकं तद्वत्पूजार्थं
भास्करस्य तु ॥ अमी पुष्पप्रकारास्तु शस्ता भास्करपूजने ॥ २६ ॥ बिल्वपत्रं शमीपत्रं पत्रं वा भृंगरस्य च ॥ तमालपत्रं च हरे सदैव भगव
त्प्रियम् ॥ २७ ॥ तुलसी कालतुलसी तथा रक्तं च चंदनम् ॥ केतकी पत्रपुष्पं तु सद्यस्तुष्टिकरं रवेः ॥ २८ ॥ पद्मोत्पलसमुत्थानि रक्तं नीलो
त्पलं तथा ॥ सितोत्पलं तु भानोस्तु दयितानि सदाच्युत ॥ २९ ॥ कृष्णलोकन्मत्तकं कांतं तथैव गिरिमल्लिका ॥ न कर्णिकारिकापुष्पं
भास्कराय निवेदयेत् ॥ ३० ॥ कुटजं शाल्मलीपुष्पं तथान्यद्गन्धवर्जितम् ॥ निवेदितं भयं रोगं निःस्वतां च प्रयच्छति ॥ ३१ ॥ येषां न
प्रतिषेधोस्ति गंधवर्णान्वितानि च ॥ तानि पुष्पाणि देयानि भानवे लोकभानवे ॥ ३२ ॥ सुगंधैश्च मुरामांसीकर्पूरागरुचंदनैः ॥ तथान्यैश्च शुभैर्द्र ॥१००॥
व्यैरर्चयेद्वनमालिनम् ॥ ३३ ॥ दुकूलपट्टकौशेयवार्क्षकार्पासकादिभिः ॥ वासोभिः पूजयेद्भानुं यानि चात्मप्रियाणि तु ॥ ३४ ॥ भक्ष्याणि यान्य

१ ददाति मनसेप्सितान्–इ० पा० ।

भीष्टानि भोज्यान्यभिमतानि च ॥ फलं च वल्लभं यत्स्यात्तत्ते देयं दिवाकरे ॥ ३५ ॥ सुवर्णमणिमुक्तानि रजतं च तथाच्युत ॥ दक्षिणा विविधा चेह यच्चान्यदपि वल्लभम् ॥ तत्तु देवाधिदेवाय भास्कराय निवेदयेत् ॥ ३६ ॥ आत्मानं भास्करं मत्वा यज्ञं तस्मै निवेदयेत् ॥ तत्तदव्यक्तरूपाय भास्कराय निवेदयेत् ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्प आदित्यमाहात्म्ये सूर्यपूजाविधिवर्णनं नाम पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११५ ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कृष्ण राजा महानासीद्ययातिकुलसंभवः ॥ सत्राजिदिति विख्यातश्चक्रवर्ती महाबलः ॥ १ ॥ प्रभावैस्तेजसा कान्त्या क्षांत्या बलसमन्वितः ॥ धैर्यगांभीर्यसंपन्नो वदान्यो यशसान्वितः ॥२॥ बुद्ध्या विक्रमदक्षश्च संपन्नो ब्राह्मणायतः ॥ कृती कविस्तथा शूरः षट्पदास्थैर्न निर्जितः ॥ ३ ॥ सदा पंचसु रक्तश्च वसुमद्भिर्न निर्जितः ॥ रुद्रता वसुभिर्जातैः सत्त्वश्रद्धासमन्वितः ॥ ॥ ४ ॥ अंबुजस्यांडजस्येव आत्रेयस्य तथाच्युत ॥ अंबुजायास्तथा कृष्ण वार्यपात्रं स वै विभो ॥ ५ ॥ गांगेयेन बले तुल्यः पौलस्त्यार्चाश्रमो यथा ॥ गांगेयस्य तथा कृष्ण धिषणस्य हरेर्यथा ॥ ६ ॥ काम्यश्च द्विजभक्तस्तु तथा वाल्मीकिवत्सदा ॥ व्यासस्य देवशार्दूल जामदग्न्यस्य वा विभोः ॥ ७ ॥ एषां नैकैर्गुणैर्युक्तः स राजा क्ष्मातले विभो ॥ शशास स महाबाहुः सप्तद्वीपां वसुंधराम् ॥ ८ ॥ यस्मिन्गाथां प्रगायंति ये पुराणविदो जनाः ॥ सत्राजिते महाबाहौ कृष्ण धात्रीं समाश्रिते ॥ ९ ॥ यावत्सूर्य उदेति स्म यावच्च प्रतितिष्ठति ॥ सात्राजितं तु तत्सर्वं क्षेत्रमित्यभिधीयते ॥ १० ॥ स सर्वरत्नसंयुक्तां सप्तद्वीपवतीं महीम् ॥ शशास धर्मेण पुरा चक्रवर्ती महाबलः ॥ ११ ॥ नान्यायकृन्न चाशक्तो वदान्यो बलवत्तरः ॥ तस्याभूत्पुरुषा राज्ञः सम्यग्धर्मानुशासिनः ॥ १२ ॥ चत्वारः सचिवास्तस्य राज्ञः सत्राजितस्य तु ॥ बभूवुरप्रतिहताः सदा वातिबलस्य वै ॥ १३ ॥ तस्य भक्तिरतीवासीन्निसर्गादेव भूपतेः ॥ दिवाकरे जगद्भानौ रक्तचन्दनमालिनि ॥ १४ ॥ तस्योर्ध्वमहिमानं च विलोक्य पृथिवीपतेः ॥ न केवलं जनस्यापि ह्यभवत्तस्य विस्मयः ॥ १५ ॥ संचिन्तयामास नृपः समृद्ध्या विस्मितस्तथा ॥ कथं स्यात्संपदेषा मे पुनरप्यन्यजन्मनि ॥ १६ ॥ एवं स बहुशो राजा तदा कृष्ण महायशाः ॥ चिंतयन्नपि तन्मूलं नासदन्निश्चयान्वितः ॥ १७ ॥ यदा न निश्चयं राजा स ययौ भार्गवीप्रियः ॥ तदा पप्रच्छ धर्मज्ञान्स विप्रान्समुपागतान् ॥ १८ ॥ सर्वांश्च ससुखान्वीर विविक्तांतःपुरस्थितः ॥ प्रणिपत्य महाबाहुर्ग्रहीतुं शासनक्रियाः ॥ १९ ॥ विश्वासानुग्रहा बुद्धिर्भवतां मयि सत्तमाः ॥ तदहं प्रष्टुमिच्छामि किंचित्तद्वक्तुमर्हथ ॥ २० ॥ सद्विद्याखिलविज्ञानसम्यग्धौतांतरात्मभिः ॥ भवद्भिर्यद्यनुग्राह्यः स्यामहं वेदवित्तमाः ॥ २१ ॥ तद्यथावन्मया पृष्टा भवन्तो मत्प्रसादिनः ॥ वक्तुमर्हथ

विद्वांसः सर्वस्यैवोपकारिणः ॥ २२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यस्ते मनसि संदेहस्तं पृच्छाद्य महीपते ॥ वदिष्यामो यथान्यायं यत्ते मनसि वर्त्तते ॥ २३ ॥ वयं हि नृपशार्दूल भवता परितोषिताः ॥ सम्यक्प्रजां पालयित्रा ददता भोजनं सदा ॥ २४ ॥ संतुष्टो ब्राह्मणोऽश्रीयाच्छिंद्याद्वा धर्मसंशयम् ॥ हितं चोपदिशेद्धर्मं अहिताद्वा निवर्तयेत् ॥ २५ ॥ विवक्षुमथ भूपालं भार्या तस्यैव धीमतः ॥ प्रणिपातेन चाहेदं विनयात्प्रणयान्वितम् ॥ २६ ॥ न स्त्रीणामवनीपाल वक्तुमीदृगिहेष्यते ॥ तथापि भूपते वक्ष्ये संपदीदृक्सुदुर्लभा ॥ २७ ॥ भूयोऽपि संशयान्प्रष्टुमलमीशो भवानृषीन् ॥ नन्वहं पुरुषव्याघ्र सर्वतःपुरचारिणी ॥ २८ ॥ तत्प्रसादं यदि भवान्करोति मम पार्थिव ॥ तन्मदीयमृषीन्प्रष्टुं संदेहं पार्थिवार्हसि ॥ २९ ॥ ॥ सत्राजित उवाच ॥ ॥ ब्रूहि सुभ्रूर्मतं यत्ते प्रष्टव्या यन्मया द्विजाः ॥ भूयोऽहमात्मसंदेहं प्रक्ष्याम्येतद्द्विजोत्तमान् ॥ ३० ॥ ॥ विमलवत्युवाच ॥ ॥ श्रूयन्ते पृथिवीपाल नृपा ये तु चिरंतनाः ॥ येषां च संपद्भूपाल यथा तेद्य किलाभवत् ॥ ३१ ॥ तदीदृक्संपदो धाम तवाशेषं क्षितीश्वर ॥ येन कर्मविपाकेन तद्वदंतु महर्षयः ॥ ३२ ॥ अहं च भवतो भार्या सर्वसीमंतिनीवरा ॥ अतीव कर्मणा येन तद्विज्ञाने कुतूहलम् ॥ ३३ ॥ तथा संपत्समृद्धत्वमन्येष्वपि हि विद्यते ॥ निरस्तातिशयत्वेन नूनं नाल्पेन कर्मणा ॥ ३४ ॥ तदन्यजन्मचरितं नरनाथ निजं भवान् ॥ मुनीन्पृच्छ त्वया चाहं यन्मया च पुरा कृतम् ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ स तथोक्तस्तया राजा पत्न्या विस्मितमानसः ॥ मुनीनां पुरतो भार्यां प्रशंसन्वाक्यमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ साधु देवि मतं यन्मे त्वया यदिदमीरितम् ॥ सत्यं मुनिवचः पुंसां स्वार्द्धे गृहिणी तथा ॥ ३७ ॥ सोऽहमेतन्महाभागे पृच्छाम्येतान्महामुनीन् ॥ तेषामविदितं किंचित्त्रिलोकेषु न विद्यते ॥ ३८ ॥ एवमुक्त्वा प्रियां राजा प्रणिपत्य च तानृषीन् ॥ यथावदेतदखिलं पप्रच्छ धरणीधरः ॥ ३९ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवंतो ममाशेषं प्रसादाद्गतचेतसः ॥ कथयंतु यथावृत्तं यन्मया सुकृतं कृतम् ॥ ४० ॥ कोऽहमासं पुरा विप्राः किंस्वित्कर्म मया कृतम् ॥ किं वानया तु चार्वंग्या मम पत्न्या कृतं द्विजाः ॥ ४१ ॥ येनावयोरियं लक्ष्मीर्मर्त्यलोके सुदुर्लभा ॥ चत्वारश्चाप्रतिहता अमात्या मम गच्छतः ॥ ४२ ॥ अशेषा भूभृतो वश्या धनस्यांतो न विद्यते ॥ बलं चैवाप्रतिहतं शरीरारोग्यमेव च ॥ ४३ ॥ प्रतिभाति च मे कांत्या भार्यायामखिलं जगत् ॥ ममापि वपुषस्तेजो न कश्चित्सहते द्विजाः ॥ ४४ ॥ सोऽहमिच्छामि तज्ज्ञातुं तथैवेयमनिंदिता ॥ निजानुष्ठानमखिलं यस्याशेषमिदं फलम् ॥ ४५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥

१ यत्ते सांशयिकं हृदि—इ० पा० ।

इति पृष्टा नरेंद्रेण समस्तास्ते तपोधनाः ॥ परावसुमथोचुस्ते कथ्यतामस्य भूभृतः ॥ ४६ ॥ चोदितः सोऽपि धर्मज्ञैर्महाशूरो महामतिः ॥ योग
मास्थाय सुचिरं यथावद्यतमानसः ॥ ४७ ॥ ज्ञातवान्नृपतेस्तस्य पूर्वदेहविचेष्टितम् ॥ स तमाह मुनिर्भूपं विज्ञानेच्छं महामतिम् ॥ ४८ ॥ सत्रा
जितं महात्मानं जितशत्रुं मनस्विनम् ॥ सपत्नीकं महाबुद्धिं ब्राह्मणान्सत्यवादिनः ॥ ४९ ॥ ॥ परावसुरुवाच ॥ ॥ शृणु भूपाल सकलं यस्ये
दं कर्मणः फलम् ॥ तव राज्यादिकं सुभ्रूर्येयं चासीन्महीपते ॥ ५० ॥ त्वमासीः शूद्रजातीयः परहिंसापरायणः ॥ कुष्ठार्तो दंडपारुष्ये निःस्नेहः
सर्वजंतुषु ॥ ५१ ॥ इयं च भवतो भार्या पूर्वमप्यायतेक्षणा ॥ नित्यं बभूव त्वच्चित्ता भवच्छुश्रूषणे रता ॥ ५२ ॥ पतिव्रता महाभागा भर्त्स्यमा
नापि निष्ठुरम् ॥ त्वद्वाक्येषु च सर्वेषु वीर कर्मसु चोद्यता ॥ ५३ ॥ नैश्वर्यादसहायस्य त्यज्यमानस्य बंधुभिः ॥ क्षयं जगाम योर्थोऽभूत्संचितः
प्रपितामहैः ॥ ५४ ॥ तस्मिन्क्षीणे कृषिपरस्त्वमासीः पृथिवीपते ॥ सापि कर्मविपाकेन कृषिर्विफलतां गता ॥ ५५ ॥ ततो निःस्वं परिक्षीणं
परेषां भृत्यतां गतम् ॥ तत्याज साध्वी नेयं त्वां त्यज्यमानापि पार्थिव ॥ ५६ ॥ अनया तु समं साध्व्या भानोरावसथे त्वया ॥ कृतं शुश्रूषणं
वृत्त्या भक्त्या सम्मार्जनादिकम् ॥ ५७ ॥ निःस्नेहः सर्वकामेभ्यस्तन्मयस्त्वं तदर्पणः ॥ अहन्यहनि विस्रंभात्तस्मिन्नावसथे रवेः ॥ ५८ ॥ कान्य
कुब्जपुरे वीर महाशुश्रूषितं त्वया ॥ दिवाकरालये नित्यं कृतं तन्मार्जनं त्वया ॥५९॥ तथैवाभ्युक्षणं भूप नित्यं चैवानुलेपनम् ॥ पत्न्यानया नृप
तथा युष्मच्चित्तानुवृत्तया ॥ ६० ॥ कारितं श्रवणं पुण्यमितिहासपुराणयोः॥ दत्त्वांगुलीयकं राजन्पितृदत्तं तु वाचके ॥ ६१ ॥ अहन्यहनि यत्कर्म
युवयोर्नृप कुर्वतोः ॥ तत्रैव तन्मयत्वेन पापहानिरजायत ॥६२॥ भानोः कार्यं मया कार्यं परं शुश्रूषणं तथा ॥ नाप्रभातं प्रभातं वा चिंतेयमभव
न्निशि ॥ ६३ ॥ एवमायतनं रम्यमित्येवं च सुखावहम् ॥ सूर्यवच्चैवमेतत्स्यादित्यासीत्ते मनस्तदा ॥६४॥ योगिनां सुखदं कर्म तथैव सुखमित्यपि ॥
भवच्चित्तमभूत्तत्र योगकर्मण्यहर्निशम् ॥६५॥ एवं तन्मनसस्तत्र कृतोद्योगस्य पार्थिव ॥ भूतानुमानिनः सम्यग्यथोक्ताधिककारिणः॥६६॥ स्मरतो
गोपतिं नित्यं चित्तेनापि दृढात्मनः॥ निःशेषमुपशांतं ते पापं सूर्यनिषेवणात् ॥६७॥ ततोऽधिकं पुरस्तस्मादगारस्यानुलेपनम् ॥ संमार्जनं च बहु
शः सपत्नीकेन यत्कृतम् ॥ ६८ ॥ केवलं धर्ममाश्रित्य त्यक्त्वा वृत्तिमशेषतः ॥ अनया श्रवणं पुण्यं कारितं वाचकात्सदा ॥६९॥ नानाधातुविका
रैस्तु गोमयेन मृदा तथा ॥ उपलेपनं कृतं भक्त्या त्वया पूर्वं सुरालये ॥ ७० ॥ अथाजगाम वै तत्र कुवलाश्वो महीपतिः ॥ महासैन्यपरीवारः प्रभू
तगजवाहनः ॥ ७१ ॥ सर्वसंपदुपेतं तं सर्वाभरणभूषितम् ॥ वृतं भार्यासहस्रेण दृष्ट्वा संक्रंदनोद्भलम् ॥ स्पृहा कृता त्वया तत्र चारुमौलिनि पा

र्थिवे॥७२॥सर्वकामप्रदं कर्म क्रियते भास्कराश्रितम् ॥ तेनैतदखिलं राज्यमशेषं चाप्तवान्महीम्॥७३॥तेजश्चैवाधिकं यत्ते तथैव शृणु पार्थिव॥योग
प्रभावतो लब्धं कथयाम्यखिलं तव ॥ ७४ ॥ तत्रैवावसथे दीपः प्रशांतः स्नेहसंक्षयात् ॥ निजभोजनतैलेन पुनः प्रज्वालितस्त्वया ॥७५॥ अनया
चोत्तरीयेण वीर वर्त्योपबृंहितः ॥ तव पत्न्या स्वयं ज्वाल्य कांतिरस्यास्ततोऽधिका ॥७६॥ तवाप्यखिलभूपालमनःक्षोभकरं पुनः ॥तेजो नरेंद्र एत
स्मात्किमुताराध्य भास्करम् ॥ ७७ ॥ एवं नरेंद्रः शूद्रत्वाद्द्रानुकर्मपरायणः ॥ तन्मयत्वेन संप्राप्तो महिमानमनुत्तमम् ॥ ७८ ॥ किं पुनर्यो नरो
भक्त्या नित्यं शुश्रूषणादृतः ॥ करोति सततं पूजां निष्कामो नान्यमानसः ॥ ७९ ॥ सर्वामृद्धिमिमां लब्ध्वा सर्वलोकमहेश्वरः ॥ पूजयित्वार्कमी
शेशं तमाराध्य न सीदति ॥ ८० ॥ पुष्पैर्धूपैस्तथा वान्यैर्दीपैर्वस्त्रानुलेपनैः ॥ आराधयार्कं तद्वेश्म सदा सम्मार्जनादिना ॥ ८१ ॥ यद्यदिष्टतमं किं
चिद्यद्यदन्यत्तु दुर्लभम् ॥ तद्दत्वा च जगद्धात्रे भास्कराय न सीदति ॥८२॥ सुगंधागुरुकर्पूरचंदनागुरुकुंकुमैः ॥ वासोभिर्विविधैर्धूपैः पुष्पैः स्रक्चा
मरध्वजैः ॥ ८३ ॥ अन्योपहारैर्विविधैः कृतक्षीराभिषेचनैः ॥ गीतवादित्रनृत्याद्यैस्तोषयस्वार्कमादरात् ॥ ८४ ॥ पुण्यरात्रिषु मार्तंडं नृत्यगीतैरथो
ज्ज्वलम् ॥ भूप जागरणैर्भक्त्या होमः कार्यः सदा शुचिः ॥ ८५ ॥ इतिहासपुराणानां श्रवणेन विशेषतः ॥ तथा वेदस्वनैः पुण्यैर्ऋक्सामयजु
र्भिर्नृप ॥ ८६ ॥ एवं संतोष्यते भक्त्या भगवान्भवभंगकृत् ॥ भूयो वैवस्वतो भूत्वा भवद्भास्करो नरैः ॥ ८७ ॥ तोषितो भगवान्भानुर्ददा
त्यभिमतं फलम् ॥ दैवकर्मसमर्थानां प्राणिनां स्मृतिसंभवैः ॥ ८८ ॥ तोषितो भगवान्कामान्प्रयच्छति दिवाकरः ॥ नैष वृत्तैर्न रत्नौघैः पुष्पैर्धूपा
नुलेपनैः ॥ सद्भावेनैव मार्तंडस्तोषमायाति संस्मृतः ॥ ८९ ॥ त्वयैकाग्रमनस्केन गृहसम्मार्जनादिकम् ॥ कृत्वाल्पमीदृशं प्राप्तं राज्यमन्येन दुर्ल
भम् ॥ ९० ॥ अनया श्रवणं पुण्यं कारयित्वा गृहे रवेः ॥ ईदृक्प्राप्ता संपदियं पूजां कृत्वा तु वाचके ॥ ९१ ॥ प्राप्तोपकरणैर्यस्तमेकाग्रमतिरं
डजम् ॥ संतोषयति नेंद्रोऽपि भवता वै समः क्वचित् ॥ ९२ ॥ तस्मात्त्वमनया देव्या सहात्यंतविनीतया ॥ भास्कराराधने यत्नं कुरु धर्मभृतां
वर ॥ ९३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एतन्मुनेर्वचो वीर निशम्य स नराधिपः ॥ भार्यासहायः स तदा संप्रहृष्टतनूरुहः ॥९४॥ कृतकार्यमिवात्मानं
मन्यमानस्तदाभवत् ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा राजा सत्राजितोऽच्युत ॥ ९५ ॥ ॥ सत्राजित उवाच ॥ ॥ यथामरत्वं संप्राप्य यथा वायुर्बलं
परम् ॥ परं निर्वाणमाप्नोति तथाहं वचसा तव ॥ ९६ ॥ कृतकृत्यः सुखासीनो निर्वृतिं परमां गतः ॥ अज्ञानतमसाच्छन्ने यत्प्रदीपस्त्वया धृतः ॥
॥ ९७ ॥ अहमेषा च तन्वंगी विभूतिभ्रंशभीरुकः ॥ द्रव्यमापादितं ब्रह्मन्निहाद्य वचसा तव ॥ ९८ ॥ संपदः कथितं बीजमावयोर्भवता मुने ॥

त्वद्वक्त्रादुद्यता वाचो विज्ञाता हि द्विजोत्तम ॥ ९९ ॥ न रत्नैर्न च वित्तौघैर्न च पुष्पानुलेपनैः ॥ आराध्यश्च जगन्नाथो भावशून्यैर्दिवाकरः ॥ ॥ १०० ॥ बाह्यार्थनिरपेक्षैश्च मनसैव मनोगतिः ॥ निःस्वैराराध्यते देवो भानुः सर्वेश्वरेश्वरः ॥ १०१ ॥ सर्वमेतन्मया ज्ञातं यत्त्वमात्थ महामुने ॥ यच्च पृच्छामि तन्मे त्वं प्रसादसुमुखो वद ॥ १०२ ॥ कथमाराधितो देवो नरैः स्त्रीभिश्च भास्करः ॥ तोषमायाति विप्रेंद्र तद्वदस्व महामुने ॥ १०३ ॥ रहस्यानि च देवस्य प्रीतये या तिथिः सदा ॥ चान्यशेषाणि मे ब्रूहि अर्काराधनकांक्षिणः ॥ १०४ ॥ ॥ परावसुरुवाच ॥ ॥ शृणु भूपाल यैर्भानुर्गृहेष्वाराध्यते जनैः ॥ नारीभिश्चातिघोरेऽस्मिन्पतिताभिर्भवार्णवे ॥ १०५ ॥ समभ्यर्च्य जगन्नाथं देवमर्कं समाधिना ॥ एकमश्नाति यो भक्तं द्वितीयं ब्राह्मणार्पणम् ॥ १०६ ॥ करोति भास्करप्रीत्यै कार्त्तिकं माससमात्मना ॥ पूर्वे वयसि यत्नेन जानताऽजानतापि वा ॥ १०७ ॥ पापमाचरितं तस्माद्विद्यते नात्र संशयः ॥ अनेनैव विधानेन मासि मार्गशिरे पुनः ॥ १०८ ॥ समभ्यर्च्य मरकतं विप्रेभ्यो यः प्रयच्छति ॥ भगवत्प्रीणनार्थाय फलं तस्य शृणुष्व मे ॥ १०९ ॥ मध्ये वयसि यत्पापं योषिता पुरुषेण वा ॥ कृतमस्माच्च तेनोक्तो विमोक्षः परमात्मना ॥ ११० ॥ तथा चैवैकभक्तं तु यस्तु विप्राय यच्छति ॥ दिवाकरं समभ्यर्च्य पौषे मासि महीपते ॥ १११ ॥ तत्तच्च प्रीणयत्यर्कं वार्धिकेनैव यत्कृतम् ॥ स तस्मान्मुच्यते राजन्पुमान्योषिदथापि वा ॥ ११२ ॥ त्रिमासिकं व्रतमिदं यः करोति नरेश्वर ॥ स भानुप्रीणनात्पापैर्लघुभिः परिमुच्यते ॥ ११३ ॥ द्वितीये वत्सरे राजन्मुच्यते चोपपातकैः ॥ तद्वत्तृतीयेऽपि कृतं महापातकनाशनम् ॥ ११४ ॥ व्रतमेतन्नरैः स्त्रीभिस्त्रिभिर्मासैरनुष्ठितम् ॥ त्रिभिः संवत्सरैश्चैव प्रददाति फलं नृणाम् ॥ ११५ ॥ त्रिभिर्मासैरनुष्ठानात्त्रिविधात्पातकान्नृप ॥ त्रीणि नामानि देवस्य मोचयंति च वार्षिकैः ॥ ११६ ॥ यतस्ततो व्रतमिदं विविधं समुदाहृतम् ॥ सर्वपापप्रशमनं भास्कराराधने परम् ॥ ११७ ॥ ॥ ॥ सत्राजित उवाच ॥ ॥ कतमाय तु विप्राय दातव्यं भक्तितो मुने ॥ द्वितीये द्विजशार्दूल कथयस्वाखिलं मम ॥ ११८ ॥ ॥ परावसुरुवाच ॥ ॥ देये पुराणविदुषे वस्त्रे विप्रोत्तमाय च ॥ श्रूयतां चापि वचनं यदुक्तं भास्करेण च ॥ अरुणाय महाबाहो पृच्छते यत्पुरा नृप ॥११९॥ उदयाचलमारूढं भास्करं तिमिरापहम् ॥ प्रणम्य शिरसा नूनमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२० ॥ कानि प्रियाणि ते देव पूजने संति सर्वदा ॥ पुष्पादीनां समस्तानामाराधनविधौ सदा ॥ उपरागादिवस्त्रादौ ब्राह्मणानां तथा रवे ॥ १२१ ॥ ॥ भास्कर उवाच ॥ ॥ पुष्पाणां करवीराणि तथा रक्तं च चंदनम् ॥ गुग्गुलश्चापि धूपानां नैवेद्ये मोदकाः प्रियाः ॥१२२॥ पूजाकरो भोजकस्तु घृतदीपस्तथा प्रियः ॥ दानं प्रियं खगश्रेष्ठ वाचकाय प्रदीयते ॥१२३॥

मामुद्दिश्य च यद्दानं दीयते मानवैर्भुवि ॥ वांचकाय तु दातव्यं तन्मम प्रीतये खग ॥ १२४ ॥ इतिहासपुराणाभ्यामभिज्ञो यस्तु वाचकः ॥ ब्राह्मणो वै खगश्रेष्ठ संपूज्यः प्रीतये मम ॥ १२५ ॥ पूजितेऽस्मिन्त्सदा विप्रे पूजितोहं न संशयः ॥ भवामि खगशार्दूल यतस्त्विष्टः स मे सदा ॥ १२६ ॥ वेदवीणामृदंगैश्च नातिगंधविलेपनैः ॥ तथा मे जायते प्रीतिर्यथा श्रुत्वा खगोत्तम ॥१२७॥ इतिहासपुराणानि वाच्यमानानि वाचकैः ॥ अतः प्रियो वाचको मे पूजाकर्ता च भोजकः ॥ १२८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सत्राजितोपाख्याने रविपूजाविधिवर्णनं नाम षोडशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥छ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ किमर्थं भोजकस्तुभ्यं प्रियो देवेश कथ्यताम् ॥ नान्ये विप्रादयो वर्णा देवतायतनेषु वै ॥१॥ कश्चायं भोजको देव कस्य पुत्रः किमात्मकः ॥ वर्णतश्चास्य मे ब्रूहि कर्म चास्य समंततः ॥ २ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोस्मि भद्रं ते वैनतेय महामते ॥ शृणुष्वैकमनाः सर्वं गदतो मम खेचर ॥ ३ ॥ विप्रादयस्तु ये त्वन्ये वर्णाः कश्यपनंदन ॥ ते पूजयंति मां नित्यं भक्तिश्रद्धासमन्विताः ॥ ४ ॥ देवालयेषु ये विप्राः प्रीत्या मां पूजयंति हि ॥ अन्याश्च देवतावृत्त्या ते स्युर्देवलकाः खग ॥ एतस्मात्कारणान्मह्यं भोजको दयितः सदा ॥ ५ ॥ वर्णतो ब्राह्मणश्चायं स्वानुष्ठानपरो यदि ॥ अनुष्ठानविहीनो हि नरकं यात्यसंशयम् ॥ ६ ॥ न त्याज्यं भोजकैस्तस्मात्स्वकं कर्म कदाचन ॥ मयासौ निर्मितः पूर्वं तेजसा स्वेन वै खग ॥ ७ ॥ पूजार्थमात्मनो नूनं कर्म चास्य प्रकीर्तितम् ॥ प्रियव्रतसुतो राजा शाकद्वीपे महामतिः॥ ८ ॥ तेन मे कारितं दिव्यं विमानप्रतिमं गृहम् ॥ तस्मिन्द्वीपे तदात्मीये दिव्यं शिलामयं महत् ॥९॥ स मदर्चां कारयित्वा कांचनीं लक्षणान्विताम् ॥ प्रतिष्ठापनाय वै तस्याश्चिंतयामास सुव्रतः ॥ १० ॥ कृतमायतनं श्रेष्ठं तेनेयं प्रतिमा कृता ॥ को वै प्रतिष्ठापयिता देवमर्कं शुभालये ॥ ११ ॥ एवं संचिंतयित्वा तु जगाम शरणं मम ॥ भक्तिं तस्य च संचिंत्य खगाहं पार्थिवस्य तु ॥ १२ ॥ गतोऽहं दर्शनं तस्य उक्तश्चापि मया खग ॥ किं चिन्तयसि राजेन्द्र कुतश्चिंता समागता ॥ १३ ॥ ब्रूहि यत्ते हृदि प्रौढं चिंताकारणमागतम् ॥ संपादयिष्ये तत्सर्वं विमना भव मा नृप ॥ १४ ॥ अत्यर्थं दुष्करमपि करिष्ये नात्र संशयः ॥ इत्युक्तः स मया राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ १५ ॥ द्वीपेऽस्मिन्देवदेवस्य कृतमायतनं तव ॥ मया भक्त्या जगन्नाथ तथेयं प्रतिमा कृता ॥१६॥ प्रतिष्ठां कारयेद्यस्तु तव देवालये खग ॥ यत्र संति त्रयो वर्णा द्वीपेस्मिन्क्षत्रियादयः ॥ १७ ॥ ते मयोक्ता न कुर्वंति प्रतिष्ठां तव कृत्स्नशः ॥ न चाप्यर्चा जगन्नाथ ब्राह्मणश्चात्र विद्यते ॥ १८॥ तेनेयमागता

१ लेखकाय—इ० पा० ।

चिंता हृदि शल्यं तयार्पितम् ॥ ततो मयोक्तो राजाऽसौ वैनतेय वचः शुभम् ॥ १९ ॥ एवमेतन्न संदेहो यथात्थ त्वं नराधिप ॥ क्षत्रियादित्रयो वर्णा द्वीपेऽस्मिन्नात्र संशयः ॥ २० ॥ ते च नार्हंति मे पूजां न प्रतिष्ठां कदाचन ॥ तस्मात्ते श्रेयसे राजन्प्रतिष्ठामात्मनस्तथा ॥ २१ ॥ सृजामि प्रथमं वर्णं भगसंज्ञमनौपमम् ॥ इत्युक्त्वा तमहं वीर राजानं खगसत्तम ॥२२॥ जगाम परमां चिंतां तस्य कार्यस्य सिद्धये ॥ अथ मे चिंतयानस्य स्वशरीराद्विनिःसृताः ॥ २३ ॥ शशिकुंदेंदुसंकाशाः संख्ययाष्टौ महाबलाः ॥ पठंति चतुरो वेदान्सांगोपनिषदः खग ॥ २४ ॥ काषायवाससः सर्वे करंडांबुजधारिणः ॥ ललाटफलकाद्द्वौ तु द्वौ चान्यौ वक्षसस्तथा ॥ २५ ॥ चरणाभ्यां तथा द्वौ तु पादाभ्यां द्वौ तथा खग ॥ अथ ते च महात्मानः सर्वे प्रणतकंधराः ॥ २६ ॥ पितरं मन्यमाना मामिदं वचनमब्रुवन् ॥ ताततात महादेव लोकनाथ जगत्पते ॥ २७ ॥ किमर्थं भवता सृष्टा वयं देवस्य देहतः ॥ ब्रूहि सर्वं करिष्याम आदेशं भवतोऽखिलम् ॥ २८ ॥ पितास्माकं भवान्देवो वयं पुत्रा न संशयः ॥ इत्युक्तवंतस्ते सर्वे मयोक्ता देवसंभवाः ॥ २९ ॥ प्रियव्रतसुतो योयमस्य वाक्यं करिष्यथ ॥ स चाप्युक्तो मया राजा शाकद्वीपाधिपः खग ॥ ३० ॥ य एते मत्सुता राजन्नर्घ्या ब्राह्मणसत्तमाः ॥ कारयंतु प्रतिष्ठां मे सर्वैरेभिर्महीपते ॥ ३१ ॥ कारयित्वा प्रतिष्ठां तु ममार्चायां नराधिप ॥ पश्चादायतनं सर्वमेषामर्पय पूजने ॥ ३२ ॥ एते मत्पूजने योग्याः प्रतिष्ठासु च सर्वशः ॥ समाप्य न प्रहर्तव्यं भोजकेभ्यः कदाचन ॥ ३३ ॥ सर्वमायतनार्थं तु गृहक्षेत्रादिकं च यत् ॥ धनधान्यादिकं राजन्यन्ममायतने भवेत् ॥ ३४ ॥ तत्सर्वं भोजकेभ्यस्तु दातव्यं नात्र संशयः ॥ धनधान्यसुवर्णादि गृहक्षेत्रादिकं च यत् ॥ यन्मदीयं भवेत्किंचिद्ग्रामे वा नगरे क्वचित् ॥ ३५ ॥ तस्य सर्वस्य राजेन्द्र मदीयस्य समंततः ॥ अधिपा भोजकाः सर्वे नान्ये विप्रादयो नृप ॥ ३६ ॥ यथाधिकारी पुत्रस्तु पितृद्रव्यस्य वै भवेत् ॥ तथा मदीयवित्तस्य भोजकाः स्युर्न संशयः ॥ ३७ ॥ इत्युक्तेन मया राज्ञा तथा सर्वं प्रवर्तितम् ॥ कारयित्वा प्रतिष्ठां तु दत्त्वा सर्वस्वमेव हि ॥ भोजकेभ्यः खगश्रेष्ठ ततो हर्षमवाप्तवान् ॥ ३८ ॥ एवमेते मया सृष्टा भोजका गरुडाग्रज ॥ अहमात्मा ततो ह्येषां सर्वे सुमनसस्तथा ॥ ३९ ॥ मत्पुत्रेण समा ज्ञेयास्तथा मम हिताः सदा ॥ तस्मात्तेभ्यःप्रदातव्यं न हर्तव्यं कदाचन ॥ ४० ॥ भोजकस्य हरेद्यस्तु लोभाद्द्वेषात्तथापि वा ॥ स याति नरकं घोरं तामिस्रं शाश्वतीः समाः ॥ ४१ ॥ तस्माद्ग्रामादिकं द्रव्यं यत्किंचिन्मम विद्यते ॥ तत्सर्वं भोजकस्वं हि पितृपर्यागतं मम ॥ ४२ ॥ भोजकश्च भवेद्यादृक्तत्ते वच्मि खगेश्वर ॥ ममाज्ञां

१ चिन्तयमानस्य ।

पालयेद्यस्तु स्वानुष्ठानपरः सदा ॥ ४३ ॥ वेदाधिगमनं पूर्वं दारसंग्रहणं तथा ॥ अभ्यंगधारणं नित्यं तथा त्रिषवणं स्मृतम् ॥ ४४ ॥ पञ्च
कृत्वः सदा पूज्यो ह्यहं रात्रौ दिने तथा ॥ देवब्राह्मणवेदानां निन्दा कार्या न वै क्वचित ॥ ४५ ॥ नान्यदेवप्रतिष्ठा तु कार्या वै भोजकेन तु ॥
ममापि च न कर्तव्या तेन एकाकिना क्वचित् ॥४६॥ सर्वमेव निवेद्यान्नं नाश्नीयाद्भोजकः सदा ॥ न भुञ्जीत गृहं गत्वा शूद्रस्य गरुडाग्रज॥४७॥
शूद्रोच्छिष्टं प्रयत्नेन सदा त्याज्यं हि भोजकैः ॥ येऽश्नन्ति भोजका नित्यं शूद्रान्नं शूद्रवेश्मनि ॥ ४८ ॥ ते वै पूजाफलं चात्र कथं प्राप्स्यंति
खेचर ॥ गत्वा गृहं तु शूद्रस्य न भोक्तव्यं कदाचन ॥ ४९ ॥ गृहागतं च शूद्रान्नं तच्च त्याज्यं तथैव च ॥ आध्मातव्योम्बुजो नित्यं भोजकेना
ग्रतो मम ॥ ५० ॥ सकृत्प्रवादिते शंखे मम प्रीतिर्हि जायते ॥ षण्मासान्नात्र सन्देहः पुराणश्रवणं तथा ॥ ५१ ॥ तस्माच्छंखः सदा वाद्यो
भोजकेन प्रयत्नतः ॥ तस्येयं परमा वृत्तिर्नैवेद्यं यन्मदीयकम् ॥ ५२ ॥ नाभोज्यं भुञ्जते यस्मात्तेनैते भोजका मताः ॥ मगं ध्यायंति ते यस्मा
त्तेन ते मगधाः स्मृताः ॥ ५३ ॥ भोजयंति च मां नित्यं तेन ते भोजकाः स्मृताः ॥ अभ्यंगं च प्रयत्नेन धार्यं शुद्धिकरं परम् ॥ ५४ ॥ अभ्यं
गहीनो ह्यशुचिर्भोजकः स्यान्न संशयः ॥ यस्तु मां पूजयेद्वीर अभ्यंगेन विना खग ॥ ५५ ॥ न तस्य संततिः स्याद्वै न चाहं प्रीतिमान्भवे[1] ॥
मुण्डनं शिरसा कार्यं शिखा धार्या प्रयत्नतः ॥५६॥ नक्तं चादित्यदिवसे तथा षष्ठ्यां प्रवर्तयेत् ॥ सप्तम्यामुपवासस्तु मम संक्रमणे तथा ॥ ५७ ॥
कर्तव्यो भोजकेनैव मत्प्रीत्यै गरुडाग्रज॥त्रिकालं चापि गायत्रीं जपेद्वाचा पुरो मम॥५८॥मुखमावृत्य यत्नेन पूजनीयोऽहमादरात् ॥ मौनं चास्य
प्रयत्नेन त्यक्त्वा क्रोधं च दूरतः ॥५९॥ शूद्रेभ्यो यस्तु वैश्येभ्यो लोभात्कामात्प्रयच्छति ॥ निर्माल्यं मम वै वत्स स याति नरकं ध्रुवम् ॥६०॥
लोभाद्वै भोजको यस्तु मत्पुष्पाणि खगाधिप ॥ यच्छतेन्यस्य दुष्टात्मा मय्यनारोप्य खेचर ॥ ६१ ॥ स ज्ञेयो मे परः शत्रुः स मामर्हों न
चार्चितुम् ॥ निर्माल्यं मम देयं स्याद्ब्राह्मणादिषु वै नृषु ॥ ६२ ॥ नैवेद्यं यन्मदीयं तु तदश्नीयात्सदैव हि ॥ तेनासौ शुद्ध्यते नित्यं हविष्यान्न
समं तथा ॥ ६३ ॥ तत्क्षणादुत्क्षिपेद्यस्तु ममांगात्पुष्पमेव हि ॥ नान्यस्य देयं नैवेद्यं मदीयमुदके क्षिपेत् ॥ ६४ ॥ पञ्चगव्यसमं तस्य मन्मतं
नात्र संशयः ॥ ममांगलग्नं यत्किंचिद्गन्धं पुष्पमथापि वा ॥ ६५ ॥ दातव्यं न च वैश्याय न शूद्राय कदाचन ॥ आत्मना तद्ग्रहीतव्यं न विक्रेयं
कथंचन ॥ ६६ ॥ यस्तु नारोप्य पुष्पाणि अव्यंगानि ममोपरि ॥ यः कश्चिदाहरेल्लोके स याति नरकं ध्रुवम् ॥ ६७ ॥ स्नपनं मम निर्माल्यं

१ आर्षः उत्तमपुरुष आत्मनेपदी । २ भोजकेनतु—इ० पा० ।

पावकं यस्तु लंघयेत् ॥ स नरो नरकं याति सरौद्रं रौरवं खग ॥ ६८ ॥ भोजकेन सदा कार्यं स्नपनं मे प्रयत्नतः ॥ यथा न लंघयेत्क श्विद्यथा श्वा नापि भक्षयेत् ॥ ६९ ॥ यद्यत्नपरः कुर्याद्भोजकः स्नपनं मम ॥ यथा वै लंघितमतिर्भक्ष्यतां च खगाधिप ॥ ७० ॥ स याति नरकं रौद्रं तामिश्रं नाम नामतः ॥ एकभक्तं सदा कार्यं स्नानं त्रैकालमेव हि ॥ ७१ ॥ त्रिचैलं परिवर्तेत भवितव्यं दिनेदिने ॥ पूजाकालेऽर्चकाले च क्रोधस्त्याज्यः प्रयत्नतः ॥ ७२ ॥ अमांगल्यं न वक्तव्यं वक्तव्यं च शुभं तदा ॥ ईदृग्भूतो भोजको मे प्रेयान् पूजाकरः सदा ॥ ७३ ॥ सन्मान्यः पूजनीयश्च विप्रादीनां यथास्म्यहम् ॥ यः करोत्यवमानं तु वृत्तिरूपं तु भोजके ॥ ७४ ॥ तस्याहं रोषमेत्याशु कुलं हन्मि समंततः ॥ प्रियो मे भोजको नित्यं यथा त्वं विनतासुत ॥ ७५ ॥ उपलेपनकर्ता च संमार्जनपरश्च यः ॥ ॥ परा वसुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्भानुर्बभ्राम रथमास्थितः ॥ ७६ ॥ अरुणोऽपि तथा श्रुत्वा मुदया परया नृपः ॥ पूज्यस्तस्मान्महाराज भोजकस्तु महीपते ॥ ७७ ॥ तस्माद्देयं वाचकाय द्वितीयमशनं नरैः ॥ ७८ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ इत्थं श्रुत्वा स राजा तु कर्मणः फलमा त्मनः ॥ पुरातनं महाबाहुर्मुदमाप महीपतिः ॥ ७९ ॥ यद्यदायतनं भानोः पृथिव्यां पश्यते नृपः ॥ तस्मिंस्तस्मिन्कारयति उपलेपनमादरात् ॥ ॥ ८० ॥ भार्या तस्यापि सुश्रोणिः पुण्यश्रवणमादरात् ॥ वाचके वेतनं दत्त्वा भानोर्देवस्य मंदिरे ॥ ८१ ॥ इत्थं राजा सपत्नीकः पूज्य भक्त्या दिवाकरम् ॥ प्राप्तावुभौ परां प्रीतिं गतिं चानुत्तमां तथा ॥ ८२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्प उपलेपनस्नापनमाहा त्म्यवर्णनं नाम सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ सत्राजितोपाख्यानं समाप्तम् ॥ छ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ दीपं प्रयच्छति नरो भानोरायतने तु यः॥ तेजसा रविसंकाशः सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥१॥ कार्त्तिके तु विशेषेण कौमारे मासि दीपकम् ॥ दत्वा फलमवाप्नोति यद न्येन न लभ्यते ॥ २ ॥ कृष्णकृष्णात्र ते वच्मि संवादं पापनाशनम् ॥ भ्रातृभिः सह भद्रस्य ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥ ३ ॥ जगत्यस्मिन्पुरी रम्या नाम्ना माहिष्मती पुरा ॥ तस्यामासीद्द्विजः कृष्ण नागशर्मेति विश्रुतः ॥ ४ ॥ तस्य पुत्रशतं जातं प्रसादाद्भास्करस्य च ॥ तेषां कनिष्ठो भद्रस्तु तत्पुत्राणां विचक्षणः ॥ ५ ॥ स च नित्यं जगद्धातुर्देवदेवस्य भास्वतः ॥ दीपवर्तिपरस्तद्वत्तैलाद्याहरणोद्यतः ॥ ६ ॥ भानोरायतने तस्य सहस्रं भार्गवीप्रिय ॥ प्रदीपानां तु जज्वाल दिवारात्रमनिंदितम् ॥ ७ ॥ तस्य दीप्त्या पराभूतास्तस्य लावण्यधर्षिताः ॥ सर्वे ते भ्रातरो भद्रं पप्र

१ सर्वसत्वफलंलभेत्–इ० पा० ।

च्छुरिदमादरात् ॥ ८ ॥ भो भद्र वद वै भ्रातर्भद्रं तेस्तु सदा द्विज ॥ कौतूहलपराः सर्वे यत्पृच्छामस्तदुच्यताम् ॥ ९ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा भद्रो वचनमब्रवीत् ॥ विषये सति वक्तव्यं यन्मया तदिहोच्यताम् ॥१०॥ नाहं मत्सरयुक्तो वै न च रागादिदूषितः ॥ भवंतो मम सर्वे वै भ्रातरो गुरव स्तथा ॥ ११ ॥ कथं न कथयाम्येष भवतां पुत्रसम्मितः ॥ तस्माद्बुवंतु मां सर्वे भ्रातरो यद्विवक्षितम् ॥ १२ ॥ ॥ भ्रातर ऊचुः ॥ ॥ न तथा पुष्पधूपेषु न तथा द्विजपूजने ॥ सुप्रयत्नं तु पश्यामो भानोरायतने परम् ॥ १३ ॥ यथाहनि तथा रात्रौ यथा रात्रौ तथाहनि ॥ तव दीपप्रदानाय यथा भद्र सदोद्यमम् ॥ १४ ॥ तत्त्वं तत्कथायास्माकं हंत कौतूहलं परम् ॥ यन्नाम दीपदानस्य भवता विदितं फलम् ॥ १५ ॥ तदेत्कथयास्माकं सविशेषं महाबल ॥ एवमुक्तस्ततस्तैस्तु भ्रातृभिश्चोदितो मुदा ॥ १६ ॥ व्याजहार स भ्रातृणां न किञ्चिदपि सुव्रत ॥ पुनःपुनरसौ तैस्तु भ्रातृभि श्चोदितो मुदा ॥ १७ ॥ दाक्षिण्यसारो भद्रस्तु कथयामास कृत्स्नशः ॥ भवतां कौतुकं चैतदतीवाल्पेऽपि वस्तुनि ॥ १८ ॥ तदेष कथयाम्यद्य यद्वृत्तं मम सुव्रत ॥ इक्ष्वाकुराज्ञस्तु पुरा वशिष्ठोऽभूत्पुरोहितः ॥ १९ ॥ तेन चायतनं भानोः कारितं सरयूतटे ॥ अहन्यहनि शुश्रूषां पुष्पधूपानु लेपनैः ॥ २० ॥ दीपदानादिभिश्चैव चक्रे तत्र स वै द्विजः ॥ कार्तिके दीपको भक्त्या प्रदत्तस्तेन वै सदा ॥ २१ ॥ आसीन्निर्वाण एवासौ देवार्चा पुरतो निशि ॥ देवतायतने चाहमवसं व्यथितो भृशम् ॥ २२ ॥ पूयशोणितनिष्पंदं प्रावहन्कायतः सदा ॥ शीर्णघ्राणो ह्यवरवो दुर्गंधपतितस्तथा ॥ २३ ॥ दुष्टबुद्ध्या सदा युक्तः सप्ताश्वं प्रति सुव्रत ॥ यदृच्छया दीपदानं वर्त्यादीनां विभावसौ ॥ २४ ॥ तत्तद्धुत्त्वा सदा तुष्टिं व्रजामि द्विजस त्तमाः ॥ एकदा तु ततस्तस्मिन्भानोरायतने गतः ॥ २५ ॥ रात्रौ दृष्टा मया तत्र भक्ता जागरणागताः ॥ प्रतिश्रयं प्रार्थिताश्च तैश्च दत्तो दया न्वितैः ॥ २६ ॥ व्याधितोऽयं सुदीनश्च इति कृत्वा मतिं शुभाम् ॥ ततोऽहमग्निमाश्रित्य स्थितस्तेषां समीपतः ॥ २७ ॥ दुष्टां बुद्धिं समाश्रित्य हर्तुकामो विवस्वतः ॥ दिव्यमाभरणं भानोश्छिद्रान्वेषी द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥ स्थितोऽहं भोजका ह्यत्र यदि निद्रां व्रजंति ते ॥ येनास्य वैरिव ज्ञानोर्हराम्याभरणं शुभम् ॥ २९ ॥ अथ सुप्ता भोजकास्ते निद्रया मोहितास्तदा ॥ निर्वाणाश्चापि दीपास्तु ततोऽहमुत्थितस्त्वरन् ॥ ३० ॥ मुदा परमया युक्तो गतो वैश्वानरं प्रति ॥ प्रज्वाल्य पावकं यत्नाद्दीपवर्तिन्ततो मया ॥ ३१ ॥ योजयित्वा तु वै दीपे धृतो दीपोऽग्रतो रवेः ॥ हर्तुकामेनाभरणं भानोर्देवस्य सुव्रत ॥३२॥ अथ ते भोजकाः सर्वे वृद्धा देवस्य पुत्रकाः ॥ तैस्तु दृष्टो ह्यहं तत्र दीपहस्तो विभावसोः ॥ ३३ ॥ पुरः स्थितो द्विजश्रेष्ठा गृहीतश्चापि तैरिह ॥ ततोहं तेजसा मूढो भास्करस्य महात्मनः ॥ ३४ ॥ विलपन्करुणं तेषां पादयोरवनिं गतः ॥ तैश्चापि

करुणां कृत्वा मुक्तोऽहं भोजकैस्तदा ॥ ३५ ॥ गृहीतो राजपुरुषैः पृष्टश्चापि समंततः ॥ किमिदं भवतारब्धं देवदेवस्य मंदिरे ॥ ३६ ॥ दीपं प्रज्वाल्य दुष्टात्मन्कथ्यतां मा चिरं कुरु ॥ इत्युक्त्वा तु ततस्तैस्तु शस्त्रहस्तैः समावृतः ॥ ३७ ॥ ततोऽहं व्याधिना क्लिष्टो भयेन च द्विजोत्तमाः॥ हित्वा प्राणान्गतो यत्र स्वयं देवो विभावसुः ॥३८॥ स्थित्वा कल्पं ततस्तत्र युष्माकं भ्रतृतां गतः ॥ एष प्रभावो दीपस्य कार्तिके मासि सुव्रताः ॥ ३९ ॥ दत्तस्यार्कस्य भवने यस्येयं व्युष्टिरुत्तमा ॥ दुष्टबुद्ध्या कृतं यत्तु मया दीपप्रवर्तनम् ॥ ४० ॥ भगायतनदीपस्य तस्येदं भुज्यते फलम् ॥ क्षुधाभिभूतेन मया देवदेवस्य भूषणम् ॥ ४१ ॥ दीपश्च देवपुरतो ज्वालितो भास्करस्य तु ॥ ततो जातिस्मृतिर्जन्म प्राप्तं ब्राह्मणवेश्मनि ॥ ४२ ॥ कुष्ठिना चापि शूद्रेण प्राप्तं ब्राह्मण्यमुत्तमम् ॥ नानाविधानि शास्त्राणि सांगं वेदं समाप्तवान् ॥ ४३ ॥ दुष्टबुद्ध्या धृताद्दीपात्फलमे तन्महाद्भुतम् ॥ प्राप्तं मया द्विजश्रेष्ठाः किं पुनर्दीपदायिनाम् ॥ ४४ ॥ एतस्मात्कारणाद्दीपानहमेवमहर्निशम् ॥ प्रयच्छामि रवेर्धाम्नि ज्ञातमस्य हि यत्फलम् ॥ ४५ ॥ युष्माकमिदमुक्तं वै स्नेहात्सत्यं न संशयः ॥ एष प्रभावो दीपस्य कार्तिके मासि सुव्रताः ॥ ४६ ॥ अर्कायतनदीपस्य भद्रोवोचद्यथा पुरा ॥ दिनेदिने जपन्नाम भास्करस्य समाहितः ॥ ४७ ॥ ददाति कार्तिके यस्तु :भगायतनदीपकम् ॥ जातिस्मरत्वं प्रज्ञां च प्राकाश्यं सर्वजंतुषु ॥ ४८ ॥ अव्याहतेंद्रियत्वं च समाप्नोति न संशयः ॥ सर्वकालं च चक्षुष्मान्मेधावी दीपदो नरः ॥ ४९ ॥ जायते नरकं चापि तमःसंज्ञं न पश्यति ॥ षष्ठीं वा सप्तमीं वापि प्रतिपक्षं च यो नरः ॥ ५० ॥ दीपं ददाति यत्नाद्यत्फलं तस्य निबोध मे ॥ कांचनं मणि युक्तं च मनोज्ञमतिशोभनम् ॥ ५१ ॥ दीपमालाकुलं दिव्यं विमानमधिरोहति ॥ तस्मादायतने भानोर्दीपान्दद्यात्सदाच्युत ॥ ५२ ॥ तांश्च दत्त्वा न हिंस्याच्च न च तैलवियोजितान् ॥ कुर्वीत दीपहर्ता तु मूषकोंधश्च जायते ॥ ५३ ॥ तस्माद्दद्यान्नाहरेद्वै श्रेयोऽर्थी दीपकं नरः ॥ ५४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे भद्रोपाख्यान आदित्यायतनदीपदानफलवर्णनं नामाष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अंधे तमसि दुष्पारे नरके पतितान्किल ॥ संक्रोशमानान्संक्षुब्धानुवाच यमकिंकरः ॥ १ ॥ विलापैरलमत्रेति किं वो विलपिते फलम् ॥ यत्प्रमादादिभिः पूर्वमात्मायं समुपेक्षितः ॥ २ ॥ पूर्वमालोचितं नैतत्कथमंते भविष्यति ॥ इदानीं यातनां भुङ्ध्वं किं विलापं करिष्यथ ॥ ३ ॥ देहो दिनानि स्वल्पानि विषयाश्चातिदुर्बलाः ॥ एतत्को न विजानाति येन यूयं प्रमादिनः ॥ ४ ॥ जंतुर्जन्मसहस्रेभ्य एकस्मिन्मानुषो यदि ॥ स तत्राप्यतिमूढात्मा किं भोगानभिधावति ॥ ५ ॥ पुत्रदारगृहक्षेत्रहिताय सततोद्यताः ॥ न जानंति ततो मूढाःस्वल्पमप्यात्मनो हि

तम् ॥ ६ ॥ वंचितोऽहं मया लब्धमिदमस्मादुपागतम् ॥ न वेत्ति मोहितः कश्चित्प्रक्रांतनरको नरः ॥ ७ ॥ न वेत्ति सूर्यचंद्रादीन्कालमात्मानमेव
च ॥ साक्षिभूतानशेषस्य शुभस्येहाशुभस्य च ॥ ८ ॥ जन्मान्यन्यानि जायंते पुत्रदारादिदेहिनाम् ॥ यदर्थं यत्कृतं कर्म तस्य जन्मशतानि तु ॥
॥ ९ ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं ममत्वं नरकेष्वपि ॥ क्रंदते मातरं तातं पीडयमानोऽपि यत्स्वयम् ॥ १० ॥ एवमाकृष्टचित्तानां विषयैः स्वादुत
र्पणैः ॥ नृणां न जायते बुद्धिः परमार्थविलोकिनी ॥ ११ ॥ तथा च विषयासंगे करोत्यविरतं मनः ॥ को हि भारो रवेर्नाम्नि जिह्वायाः परिकी
र्तने ॥ १२ ॥ वर्तितैलेऽल्पमूल्ये च यद्वर्त्तिर्लभ्यते सुधा ॥ अतो वै कतरो लाभः कातश्चिता भवेत्तदा ॥ १३ ॥ येनायतेषु हस्तेषु स्वातंत्र्ये
सति दीपकः ॥ महाफलो भानुगृहे न दत्तो नरकापहः ॥ १४ ॥ नरो विलपते किंचिदिदानीं दृश्ये फलम् ॥ अस्वातंत्र्ये विलपतां स्वातंत्र्ये सति
मानिनाम् ॥ १५ ॥ अवश्यं पातिनः प्राणा भोक्ता जीवोऽप्यहर्निशम् ॥ दत्तं च लभते भोक्तुं कामयन्विषयानपि ॥ १६ ॥ एतत्स्थानं
दुष्कृतैर्वा युक्तं चाद्य मयेक्षितम् ॥ इदानीं किं विलापेन सहध्वं यदुपागतम् ॥ १७ ॥ यद्येतदनभीष्टं वो यद्दुःखं समुपस्थितम् ॥ तदद्भुतमतिः
पापे न कर्तव्या कदाचन ॥ १८ ॥ कृतेऽपि पापके कर्मण्यज्ञानादघनाशनम् ॥ कर्तव्यमनवच्छिन्नं पूजनं सवितुः सदा ॥ १९ ॥ ॥ ब्रह्मो
वाच ॥ ॥ नारकास्तद्वचः श्रुत्वा तमूचुरतिदुःखिताः ॥ क्षुत्क्षामकंठास्तृट्तापविसंस्फुटिततालुकाः ॥ २० ॥ भोभोः साधो कृतं कर्म यदस्मा
भिस्तदुच्यताम् ॥ नरकस्थैर्विपाकोऽयं भुज्यते यत्सुदारुणः ॥ २१ ॥ ॥ किंकर उवाच ॥ ॥ युष्माभिर्यौवनोन्मादान्मुदितैरविवेकिभिः ॥
घृतलोभेन मार्तंडगृहाद्दीपः पुरा हृतः ॥ २२ ॥ तेनास्मिन्नरके घोरे क्षुत्तृष्णापरिपीडिताः ॥ भवंतः पतितास्तीव्रे शीतवातविदारिताः ॥
॥ २३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ एतत्ते दीपदानस्य प्रदीपहरणस्य च ॥ पुण्यं पापं च कथितं भास्करायतनेऽच्युत ॥ २४ ॥ सर्वत्रैव हि
दीपस्य प्रदानं कृष्ण शस्यते ॥ विशेषेण जगद्धातुर्भास्करस्य निवेशने ॥ २५ ॥ येंधा मूका बधिरा निर्विवेका हीनास्तैस्तैर्दानसाधनैर्वृष्णि
वीर ॥ तैस्तैर्दीपाः साधुलोकप्रदत्ता देवागारादन्यतः कृष्ण नीताः ॥ २६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे दीपदान
माहात्म्यवर्णनं नामैकोनविंशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ छ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ भगवन्प्राणिनः सर्वे विषरोगाद्युपद्रवैः ॥ दुष्टग्रहोप
घातैश्च सर्वकालमुपद्रुताः ॥ १ ॥ आभिचारिककृत्याभिः स्पर्शरोगैश्च दारुणैः ॥ सदा संपीड्यमानास्तु तिष्ठंत्यंबुजसंभव ॥ २ ॥ येन कर्मवि
पाकेन विषरोगाद्युपद्रवाः ॥ प्रभवंति नृणां तन्मे यथावद्वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ व्रतोपवासैर्यैर्भानुर्नान्यजन्मनि तोषितः ॥ ॥१०६॥

ते नरा देवशार्दूल ग्रहरोगादिभागिनः ॥ ४ ॥ येनं तत्प्रवणं चित्तं सर्वदेव नरैः कृतम् ॥ विषग्रहज्वराणां ते मनुष्याः कृष्ण भागिनः ॥ ५ ॥ आरोग्यं परमां वृद्धिं मनसा यद्यदिच्छति ॥ तत्तदाप्नोत्यसंदिग्धं परत्रादित्यतोषणात् ॥ ६ ॥ नाधीन्प्राप्नोति न व्याधीन्न विषग्रहबंधनम् ॥ कृत्यास्पर्शभयं वापि तोषिते तिमिरापहे ॥ ७ ॥ सर्वे दुष्टाः समास्तस्य सौम्यास्तस्य सदा ग्रहाः ॥ देवानामपि पूज्योऽसौ तुष्टो यस्य दिवाकरः ॥ ॥ ८ ॥ यः समः सर्वभूतेषु यथात्मनि तथा हिते ॥ उपवासादिना येन तोष्यते तिमिरापहः ॥ ९ ॥ तोषितेऽस्मिन्प्रजानाथे नराः पूर्णमनोरथाः ॥ अरोगाः सुखिनो नित्यं बहुधर्मसुखान्विताः ॥ १० ॥ न तेषां शत्रवो नैव शरीराद्यभिचारकम् ॥ ग्रहरोगादिकं चापि पापकार्युपजायते ॥ ॥ ११ ॥ अव्याहतानि देवस्य धनजालानि तं नरम् ॥ रक्षंति सकलापत्सु येन श्वेताधिपोऽर्चितः ॥ १२ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ अनाराधितमार्तंडा ये नराः दुःखभागिनः ॥ ते कथं नीरुजः संतु विज्वरा गतकल्मषाः ॥ १३ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ आराधयंतु देवेशं पुष्पेणैवमनौपमम् ॥ भास्करं तु जगन्नाथं सर्वदेवगुरुं परम् ॥ १४ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ दोषाभिभूतदेहैस्तु कथमाराधनं रवेः ॥ कर्त्तव्यं वद देवेश भक्त्या श्रेयोऽर्थमात्मनः ॥ १५ ॥ अनुग्राह्योऽस्मि यदि ते ममायं भक्तिमानिति ॥ तन्मयोपदिश त्वं च महदाराधनं रवेः ॥ १६ ॥ अनंतमजरं देवं दुष्टसंदेहनाशनम् ॥ आराधयितुमिच्छामि भगवंस्त्वदनुज्ञया ॥ येनाहं त्वत्प्रसादेन भवेयमतिविक्रमः ॥ १७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ अनुग्राह्योऽसि देवस्य नूनमव्यक्तजन्मनः ॥ आराधनाय ते विष्णो यदेतत्प्रवणं मनः ॥ १८ ॥ यदि देवपतिं भानुमाराधयितुमिच्छसि ॥ भगवंतमनाद्यं च भव वैवस्वतोऽच्युत ॥ १९ ॥ न ह्यवैवस्वतैर्भानुर्ज्ञातुं स्तोतुं च शक्यते ॥ द्रष्टुं वा शक्यते मूढैः प्रवेष्टुं कुत एव तु ॥ २० ॥ तद्भक्तिप्रार्थिताः पूता नरास्तद्भक्तिचेतसः ॥ वैवस्वता भवंत्येवं विवस्वंतं विशंति च ॥ २१ ॥ अनेकजन्मसंसारचिते पापसमुच्चये ॥ नाक्षीणे जायते पुंसां मार्तंडाभिमुखी मतिः ॥ २२ ॥ प्रद्वेषं याति मार्तंडे द्विजान्वेदांश्च निंदति ॥ यो नरस्तं विजानीयादसुरांशसमुद्भवम् ॥ २३ ॥ पाषंडेषु रतिः पुंसां हेतुवादानुकूलता ॥ जायते दंभमायांभःपतितानां दुरात्मनाम् ॥ २४ ॥ यदा पापक्षयः पुंसां तदा वेदद्विजातिषु ॥ भानौ च यज्ञपुरुषे श्रद्धा भवति नैष्ठिकी ॥ २५ ॥ यदा स्वल्पावशेषस्तु नराणां पापसंचयः ॥ तदा भोजकविप्रेषु भानौ पूजां प्रकुर्वते ॥ २६ ॥ भ्रमतामत्र संसारे नराणां कर्मदुर्गमे ॥ करावलंबनो ह्येको भक्तिप्रीतो दिवाकरः ॥ २७ ॥ स त्वं वैवस्वतो भूत्वा सर्वपापहरं हरिम् ॥ आराधय समं भक्त्या प्रीतिमभ्येति भास्करः ॥ २८ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ किंलक्षणा भवंत्येते नरा वैवस्वता गुणैः ॥ यच्च वैवस्वतं कार्यं तन्मे कथय कंजज ॥ २९ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ कर्मणा मनसा

वाचा प्राणिनां यो न हिंसकः ॥ भावभक्तश्च मार्तंडे कृष्ण वैवस्वतो हि सः ॥ ३० ॥ यो भोजकद्विजान्देवान्नित्यमेव नमस्यति ॥ न चभोक्ता पर स्वादेर्विष्णो वैवस्वतो हि सः ॥ ३१ ॥ सर्वान्देवान्रविं वेत्ति सर्वाँल्लोकांश्च भास्करम् ॥ तेभ्यश्चानन्यमात्मानं कृष्ण वैवस्वतो हि सः ॥ ३२ ॥ देवं मनुष्यमन्यं वा पशुपक्षिपिपीलिकम् ॥ तरुपाषाणकाष्ठादिभूम्यंभोधिं दिवं तथा ॥ ३३ ॥ आत्मानं चापि देवेशाव्द्यतिरिक्तं दिवाकरात् ॥ यो न जानाति तं विद्यात्कृष्ण वैवस्वतं नरम् ॥ ३४ ॥ सर्वो वैवस्वतो भागो यद्भूतं यच्च व्यवस्थितम् ॥ इति वै यो विजानाति स तु वैवस्वतो नरः ॥ ३५ ॥ भवभीतिं हरत्येष भक्तिभावेन भावितः ॥ विवस्वानिति भावो यः स तु वैवस्वतो नरः ॥ ३६ ॥ भावं न कुरुते यस्तु सर्वभूतेषु पापकम् ॥ कर्मणा मनसा वाचा स च वैवस्वतो नरः ॥३७॥ नाद्यार्थनिरपेक्षो यः क्रियां भक्त्या विवस्वतः॥भावेन निष्पादयति ज्ञेयो वैवस्वतो हि सः ॥ ३८ ॥ नारयो यस्य न स्निग्धा न भेदाधीनवृत्तयः ॥ वीक्षते सर्वमेवेदं भानुं वैवस्वतो हि सः ॥ ३९ ॥ सुतप्तेनेह तपसा यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः ॥ तां गतिं न नरा यांति यां तु वैवस्वतो गतः ॥ ४० ॥ येन सर्वात्मना भानौ भक्त्या भावो निवेशितः ॥ देवश्रेष्ठ कृतार्थत्वाच्छ्लाघ्यो वैवस्वतो हि सः ॥ ४१ ॥ अपि नः स कुले धन्यो जायेत कुलपावनः ॥ भास्करं भक्तिभावेन यस्तु वै पूजयिष्यति ॥ ४२ ॥ यः कारयति देवार्चां हृदयालंबिनीं रवेः ॥ स नरोऽर्कमवाप्नोति धर्मध्वजमनौपमम् ॥ ४३ ॥ यश्च देवालयं भक्त्या भानोः कारयते स्थिरम् ॥ स सप्त पुरुषाँल्लोकान्भानोर्नयति मानवः ॥ ४४ ॥ यावन्तोब्दान्हि देवार्चा रवेस्तिष्ठति मंदिरे ॥ तावद्वर्षसहस्राणि पुष्पोत्तर गृहे वसेत् ॥ ४५ ॥ देवार्चालक्षणोपेतो यद्गृहे संततो विधिः ॥ निष्कामं च मनो यस्य स यात्यक्षरसाम्यताम् ॥ ४६ ॥ पुष्पाण्यतिसुगंधीनि मनोज्ञानि च यः पुमान् ॥ प्रयच्छति जगन्नाथे सप्ताश्वे ज्योतिषां पतौ ॥ स याति परमं स्थानं यत्र ज्योतिः सनातनम् ॥ ४७ ॥ यस्ययस्य विहीनो यो देशो यद्वर्जितं च यत् ॥ धूपांश्च विविधांस्तांस्तान्गंधाढ्यं सुविलेपनम् ॥ ४८ ॥ दीपवर्त्युपहारांश्च यच्चाभीष्टमथात्मनः ॥ नरः सोनुदिनं यज्ञान्करोत्याराधनाद्रवेः ॥ ४९ ॥ यज्ञेशो भगवान्भानुर्मखैरपि स तोष्यते ॥ बहूपकरणा यज्ञा नानासंभारविस्तराः ॥ संप्राप्यंते धनयुतैर्मनुष्यैर्नाल्पसंचयैः ॥ ५० ॥ भक्त्या तु पुरुषैः पूजा कृता दूर्वांकुरैरपि ॥ रवेर्ददाति हि फलं सर्वयज्ञैः सुदुर्लभम् ॥ ५१ ॥ यानि पुष्पाणि हृद्यानि धूपगंधानुलेपनम् ॥ दयितं भूषणं यच्च तथा रक्ते च वाससी ॥५२॥ यानि चाभ्यवहार्याणि भक्ष्याणि च फलानि च ॥ प्रयच्छ तानि मार्तंडे भवेथाश्चैव तन्मनाः ॥ ५३ ॥ आद्यं तं यज्ञपुरुषं यथा भक्त्या प्रसादय ॥ आराध्य याति तं देवं यत्तद्ब्रह्म परं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ पुण्ये

स्तीर्थोदकैः पुष्पैर्मधुना सर्पिषा तथा ॥ क्षीरेण स्नापयेद्देवमच्युतं जगतां पतिम् ॥ ५५ ॥ दधिक्षीरह्रदान्पुण्यांस्ततो लोकान्मधुच्युतः ॥ प्रया
स्यसि यदुश्रेष्ठ निर्वृतिं चापि ऐश्वरीम् ॥ ५६ ॥ स्तोत्रैर्हृद्यैर्यथा वाद्यैर्ब्राह्मणानां च तर्पणैः ॥ मनसश्चैकतायोगादाराधय दिवाकरम् ॥ ५७ ॥
आराध्य तं महादेवो महच्छब्दमवाप्तवान् ॥ ५८ ॥ अहं चापि समस्तानां लोकानां सृष्टिकारकः ॥ तमाराध्य विवस्वंतं तत्प्रसादाज्जनार्दन ॥
॥५९॥ त्वमप्येतं हृषीकेश तत्प्रसादान्न संशयः ॥ समर्थो देवशत्रूणां दैत्यानां नाशने सदा ॥६०॥ दक्षिणः किरणस्तस्य यो देवस्य विवस्वतः ॥
अहं तस्मात्समुत्पन्नो वेदवेदांगसम्मितः ॥ ६१ ॥ वामो यः किरणः कृष्ण रश्मिमालाकुलः सदा ॥ तस्मादीशः समुत्पन्नः पार्वतीदयितोऽच्युत ॥
॥ ६२ ॥ वक्षसस्त्वं समुत्पन्नः शंखचक्रगदाधरः ॥ तथांबुजकरा देवी अंबुजाननवल्लभा ॥ ६३ ॥ तमाराध्य बलं कीर्तिं श्रियं चावाप्तवानहम् ॥
तथा त्वमपि राजेंद्र तमाराध्य दिवाकरम् ॥ यान्यानिच्छसि कामांस्त्वं तांस्तान्सर्वानवाप्स्यसि ॥ ६४ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं संवादं विधिकृ
ष्णयोः ॥ सोऽपि कामानवाप्याग्र्यांस्ततो लोकमवाप्नुयात् ॥ ६५ ॥ गैरिकं यानमारूढो युक्तं कुञ्जरवाजिभिः ॥ तेजसांबुजसंकाशः प्रभयांडज
सन्निभः ॥ ६६ ॥ कांत्या चंद्रसमो राजन्वृन्दारकगणैर्वृतः ॥ गंधर्वैर्गीयमानस्तु तथा चाप्सरसां गणैः ॥६७॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे
ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यपूजावर्णनं नाम विंशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ छ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ [1]शरीरलेखनं भानो
रुक्तं संक्षेपतस्त्वया ॥ विस्तराच्छ्रोतुमिच्छामि तन्ममाचक्ष्व सुव्रत ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पितुर्गृहं तु यातायां संज्ञायां कुरुनंदन ॥
भास्करश्चिंतयामास संज्ञा मद्रूपकारिणी ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा तत्रागत्य दिवाकरम् ॥ अब्रवीन्मधुरां वाचं रवेः प्रीतिकरां शुभाम् ॥ ३ ॥
आदिदेवोसि देवानां व्याप्तमेतत्त्वया जगत् ॥ श्वशुरो विश्वकर्मा ते रूपं निर्वर्तयिष्यति ॥ ४ ॥ एवमुक्त्वा रविं ब्रह्मा विश्वकर्माणमब्रवीत् ॥ निवर्त
स्व मार्तण्डस्वरूपं तत्सुशोभनम् ॥ ५ ॥ ततो ब्रह्मसमादेशाद्भ्रमिमारोप्य भास्करम् ॥ रूपं निर्वर्तयामास विश्वकर्मा शनैःशनैः ॥ ६ ॥ ततस्तु
ष्टाव तं ब्रह्मा सर्वदेवगणैः सह ॥ गुह्यैर्नानाविधैः स्तोत्रैर्वेदवेदांगपारगैः ॥७॥ स्वस्ति तेऽस्तु जगन्नाथ धर्मवर्षहिमाकर ॥ शांतिस्ते सर्वलोकानां देवदेव
दिवाकर ॥८॥ ततो रुद्रश्च विष्ण्वाद्याः स्तुवंतस्तं दिवाकरम् ॥ तेजस्ते वर्धतां देव लिख्यतेऽपि दिवस्पते ॥९॥ इन्द्रश्चागत्य तं देवं लिख्यमान
मथास्तुवत् ॥ जय देव जयस्वेति तत्त्वदोऽसि जगत्पते ॥१०॥ ऋषयस्तु ततः सप्त विश्वामित्रपुरोगमाः ॥ तुष्टुवुर्विविधैः स्तोत्रैः स्वस्तिस्वस्ती

१ शरीरलक्षणं सूर्ये कथं वै प्रतिपादितम् । दैवतैर्ऋषिभिर्वापि तन्ममाचक्ष्व सुव्रत–इ० पा० ।

तिवादिनः ॥११॥ वेदोक्ताभिरथाशीर्भिर्वालखिल्याश्च तुष्टुवुः ॥ त्वं नाथ मोक्षिणां मोक्षो ध्येयस्त्वं ध्यानिनामपि ॥१२॥ त्वं गतिः सर्वभूतानां
त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ प्रजाभ्यश्चैव देवेश शं नोऽस्तु जगतः पते ॥१३॥ त्वत्तो भवति वै नित्यं जगत्संलीयते त्वयि ॥ त्वमेकस्त्वं द्विधा चैव
त्रिधा च त्वं न संशयः ॥ १४ ॥ त्वयैकेन जगत्सृष्टं त्वयैकेन प्रबोधितम् ॥ ततो विद्याधरगणा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ १५ ॥ कृतांजलिपुटाः सर्वे
शिरोभिः प्रणता रविम् ॥ ऊचुरेवंविधा वाचो मनःश्रोत्रसुखप्रदाः ॥१६॥ सह्यं भवतु ते तेजो भूतानां भूतभावन ॥ हाहा हूहूस्ततश्चैव तुंबुरुर्नारद
स्तथा ॥ १७ ॥ उपगातुं समारब्धा गायुक्तैः कुशला रविम् ॥ षड्जमध्यमगांधारग्रामत्रयविशारदाः ॥ १८ ॥ मूर्च्छनाभिस्ततश्चैव तथा चैव
तपंचमैः ॥ नानानुभावमंद्रैश्च अर्धमंद्रैस्तथैव च ॥ १९ ॥ त्रिसाधनैः प्रकारैस्तु वाद्यतालसमन्वितैः ॥ विश्वाची च घृताची च उर्वशी च तिलो
त्तमा ॥ २० ॥ मेनका सहजन्या च रंभा चाप्सरसां वरा ॥ हावभावविलासैश्च कुर्वंत्योऽभिनयान्बहून् ॥२१॥ ततोऽतीव कलं गेयं मधुरं च प्रव
र्तते ॥ सर्वेषां देवसंघानां मनःश्रोत्रसुखप्रदम् ॥२२॥ प्रवाद्यं तु ततस्तत्र वीणावंशादि सुव्रत ॥ पणवाः पुष्कराश्चैव मृदंगाः पटहास्तथा ॥ २३ ॥
देवदुंदुभयः शंखाः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ गायद्भिश्चैव गंधर्वैर्नृत्यद्भिश्चाप्सरोगणैः ॥२४॥ तूर्यवादित्रघोषैश्च सर्वं कोलाहलीकृतम् ॥ ततः कृतैः कर
पुटैः पद्मकुड्मलसन्निभैः ॥ २५ ॥ ललाटोपरि विन्यस्तैः प्रणेमुः सर्वदेवताः ॥ ततः कोलाहले तस्मिन्त्सर्वदेवसमागमे ॥ २६ ॥ तेजसः शातनं
चक्रे विश्वकर्मा शनैः शनैः ॥ २७ ॥ इति हिमजलघर्मकालहेतोर्हरकमलासनविष्णुसंस्तुतस्य ॥ तदुपरि लिखनं निशम्य भानोर्व्रजति दिवाकर
लोकमायुषोंते ॥२८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे विश्वकर्मकृतसूर्यतेजःशातनं नामैकविंशोत्तरशततमोऽध्यायः॥१२१॥
॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ तस्मिन्काले समारूढो लिख्यमानो दिवस्पतिः॥ब्रह्मादिभिः स्तुतो देवैर्यथा वै तद्वदस्व मे ॥१॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
शृणुष्वैकमना राजन्यथा देवो दिवस्पतिः ॥ ब्रह्मादिभिः स्तुतो देवैर्ऋषिभिश्च पुरानघ ॥ २ ॥ प्रयत्नतः प्रणतहितानुकंपिने स्वरूपतो लोकवि
भाविने नमः ॥ दिवस्पते कमलकुलावबोधिने नमस्तमःपटलपटावपाटिने ॥ ३ ॥ पावनातिशयपुण्यकर्मणे नैककामविभवप्रदायिने ॥ भासुरा
मलमयूखमालिने सर्वलोकहितकारिणे नमः ॥ ४ ॥ अजाय लोकत्रयभावनाय भूतात्मने गोपतये प्रियाय ॥ नमो महाकारुणिकोत्तमाय सूर्याय
लोकत्रयभावनाय॥५॥विवस्वते ज्ञानकृतांतरात्मने जगत्प्रतिष्ठाय जगद्धितैषिणे॥स्वयंभुवे लोकसमस्तचक्षुषे सुरोत्तमायामिततेजसे नमः॥६॥निजो
दयाय सुरगणमौलिमणे जगता त्वं महितस्त्वमुरुमयूखसहस्रतपाः ॥ जगति विभो वतमसतुद वनतिमिरासन्नपाकन मदान्धवति विलोहितविग्रहताति

मिरविनाशिनमुग्रं सुतरां त्रिभुवनभाप्रकरैः ॥७॥ रथमारुह्य समामयं भ्रमसि सदा जगतो हितदः ॥८॥ इत्येवं संस्तुतो देवो भास्करो वेधसापुरा ॥
देवतैश्च महाबाहो शिवविष्ण्वादिभिर्नृप ॥९॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे आदित्यस्तवो नाम द्वाविंशोत्तरशततमो
ऽध्यायः ॥ १२२ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ भूयोऽपि कथयस्वेमां कथां सूर्यसमाश्रिताम् ॥ न तृप्तिमधिगच्छामि शृण्वन्नेतां कथां
मुने ॥१॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ भास्करस्य कथां पुण्यां सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ वक्ष्यामि कथितां पूर्वं ब्रह्मणा लोककर्तृणां[1] ॥ २ ॥ ऋषयः परिपृ
च्छंति ब्रह्मलोके पितामहम् ॥ तापिताः सूर्यकिरणैस्तेजसा संप्रमोहिताः ॥३॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कोऽयं दीप्तो महातेजा हवीराशिसमप्रभः ॥
एतद्वेदितुमिच्छामः प्रभावोऽस्य कुतः प्रभो ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ तमोभूतेषु लोकेषु नष्टे स्थावरजंगमे ॥ प्रवृत्ते गुणहेतुत्वे पूर्वं बुद्धिरजायत
॥ ५ ॥ अहंकारस्ततो जातो महाभूतप्रवर्तकः ॥ वाय्वग्निरापः खं भूमिस्ततस्त्वंडमजायत ॥ ६ ॥ तस्मिन्नंडे इमे लोकाः सप्त वै संप्रतिष्ठिताः ॥
पृथ्वी च सप्तभिर्द्वीपैः समुद्रैश्चापि सप्तभिः ॥७॥ तत्रैवावस्थितो ह्यासमहं विष्णुर्महेश्वरः ॥ प्रमूढास्तमसा सर्वे प्रध्याता ईश्वरं परम् ॥८॥ ततो भिद्य
महातेजः प्रादुर्भूतं तमोनुदम् ॥ ध्यानयोगेन चास्माभिर्विज्ञातं सवितुस्तथा ॥९॥ ज्ञात्वा च परमात्मानं सर्व एव पृथक्पृथक् ॥ दिव्याभिः स्तुतिभि
र्देवं संस्तोतुमुपचक्रमुः ॥१०॥ आदिदेवोऽसि देवानामीश्वराणां त्वमीश्वरः॥ आदिकर्तासि भूतानां देवदेव सनातन ॥११॥ जीवनं सर्वसत्त्वानां देव
गंधर्वरक्षसाम्॥मुनिकिन्नरसिद्धानां तथैवोरगपक्षिणाम् ॥१२॥ त्वं ब्रह्मा त्वं महादेवस्त्वं विष्णुस्त्वं प्रजापतिः॥वायुरिंद्रश्च सोमश्च विवस्वान्वरुणस्तथा
॥१३॥ त्वं कालः सृष्टिकर्ता च हर्ता त्राता प्रभुस्तथा ॥ सरितः सागराः शैला विद्युदिंद्रधनूंषि च ॥ प्रलयः प्रभवश्चैव व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ॥१४॥
ईश्वरात्परतो विद्या विद्यायाः परतः शिवः ॥ शिवात्परतरो देवस्त्वमेव परमेश्वर ॥१५॥ सर्वतः पाणिपादस्त्वं सर्वतोऽक्षिशिरोमुखः ॥ सहस्रांशुस्त्वं
तु देव सहस्रकिरणस्तथा ॥ १६ ॥ भूरादिर्भूर्भुवःस्वश्च महर्जनस्तपस्तथा ॥ प्रदीप्तं दीप्तिमन्नित्यं सर्वलोकप्रकाशकम् ॥ दुर्निरीक्ष्यं सुरेंद्राणां यद्रूपं
तस्य ते नमः ॥ १७ ॥ सुरसिद्धगणैर्जुष्टं भृग्वत्रिपुलहादिभिः ॥ शुभं परममव्यग्रं यद्रूपं तस्य ते नमः ॥ १८ ॥ पंचातीतस्थितं तद्वै दशैकादश एव
च ॥ अर्धमासमतिक्रम्य स्थितं तत्सूर्यमंडले ॥ तस्मै रूपाय ते देव प्रणताः सर्वदेवताः ॥ १९ ॥ विश्वकृद्विश्वभूतं च विश्वानरसुरार्चितम्[2] ॥ विश्व
स्थितमचिंत्यं च यद्रूपं तस्य ते नमः ॥ २० ॥ परं यज्ञात्परं देवात्परं लोकात्परं दिवः ॥ दुरतिक्रमेति यः स्यातस्तस्मादपि परं परात् ॥ परमा

१ अहमेवोपलभ्यते । २ आर्षो नामातः ।

त्मेति विख्यातं यद्रूपं तस्य ते नमः ॥ २१ ॥ अविज्ञेयमचिंत्यं च अध्यात्मगतमव्ययम् ॥ अनादिनिधनं देवं यद्रूपं तस्य ते नमः ॥२२॥ नमोनमः कारणकारणाय नमोनमः पापविनाशनाय ॥ नमोनमो वंदितवंदनाय नमोनमो रोगविनाशनाय ॥ २३ ॥ नमोनमः सर्ववरप्रदाय नमोनमः सर्व बलप्रदाय ॥ नमोनमो ज्ञाननिधे सदैव नमोनमः पंचदशात्मकाय ॥ २४ ॥ स्तुतः स भगवानेवं तेजसां रूपमास्थितः ॥ उवाच वाचं कल्याणीं को वरो वः प्रदीयताम् ॥ २५ ॥ तवातितेजसा रूपं न कश्चित्सहते विभो ॥ सहनीयं भवत्वेतद्धिताय जगतः प्रभो ॥२६॥ एवमस्त्विति गामुक्त्वा भगवान्सर्वकृत्स्वयम् ॥ लोकानां कार्यसिद्ध्यर्थं घर्मवर्षाहिमप्रदः ॥२७॥ अतः सांख्याश्च योगाश्च ये चान्ये मोक्षकांक्षिणः ॥ ध्यायन्ति ध्यानिनो नित्यं हृदयस्थं दिवाकरम् ॥ २८ ॥ सर्वलक्षणहीनोऽपि युक्तो वा सर्वपातकैः ॥ सर्वं तरति वै पापं देवकर्मसमाश्रितः ॥ २९ ॥ अग्निहोत्रं च वेदाश्च यज्ञाश्च बहुदक्षिणाः ॥ भानोर्भक्त्या नमस्कारकलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ३० ॥ तीर्थानां परमं तीर्थं मंगलानां च मंगलम् ॥ पवित्रं च पवित्राणां तं प्रपद्ये दिवाकरम् ॥ ३१ ॥ ब्रह्माद्यैः संस्तुतं देवैर्ये प्रपद्यन्ति भाकस्करम् ॥ निर्मुक्ताः किल्बिषैः सर्वैस्ते यान्ति रविमन्दिरम् ॥ ३२ ॥ उपचर्यादिभिः साध्यो यथा वेदे दिवस्पतिः ॥ लोकानामिह सर्वेषां तथा देवो दिवाकरः ॥ ३३ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ शरीरलेखनं सूर्ये कथं वै प्रतिपादितम् ॥ देवैः सऋषिभिर्वापि तन्ममाचक्ष्व सुव्रत ॥ ३४ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ ब्रह्मलोके सुखासीनं ब्रह्माणं ते सुरा सुराः ॥ ऋषयः समुपागम्य इदमूचुः समाहिताः ॥ ३५ ॥ भगवन्देवतापुत्रो य एष दिवि राजते ॥ तेनांधकारो निकृत्तः सोऽयं जाज्वलितीति हि ॥ ३६ ॥ अस्य तेजोभिरखिलं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ नाशमायाति देवेश यथा क्लिष्टं नदीतटम् ॥ ३७ ॥ वयं च पीडिताः सर्वे तेजसा तस्य मोहिताः ॥ पद्मश्चायं यथा म्लानो योयं योनिस्तव प्रभो ॥ ३८ ॥ दिवि भुव्यंतरिक्षे च शर्म नोपलभामहे ॥ तथा कुरु सुरज्येष्ठ यथा तेजः प्रशाम्यति ॥ ३९ ॥ एवमुक्तः स भगवान्पद्मयोनिः प्रजापतिः ॥ उवाच भगवान्ब्रह्मा देवान्विष्णुपुरोगमान् ॥ ४० ॥ महादेवेन सहिता इन्द्रेण च महात्मना॥तमेव शरणं देवं गच्छामः सहिता वयम् ॥४१॥ ततस्ते सहिताः सर्वे ब्रह्मविष्ण्वादयः सुराः ॥ गत्वा ते शरणं सर्वे भास्करं लोकभास्करम् ॥ ४२ ॥ स्तोतुं प्रचक्रमुः सर्वे भक्तिनम्राः समंततः ॥ केशादिदेवताः सर्वा भक्तिभावसमन्विताः ॥ ४३ ॥ ॥ ब्रह्मविष्णवीशा ऊचुः ॥ ॥ नमोनमः सुरवर तिग्मतेजसे नमोनमः सुरवर संस्तुताय वै ॥ जडांधमूकान्बधिरान्सकुष्ठान्सश्वित्रिणोऽधान्विविधव्रणावृतान् ॥

१ नमस्यंति–इ० पा० । २ तम्–इ० पा० । ३ वलक्षमानसान–इ० पा० ।

करोपि तानेव पुनर्नवान्त्सदा अतो महाकारुणिकाय ते नमः ॥ ४४ ॥ यदौदरं ज्योतिरतित्वरन्महद्यदल्पतेजो यदपीह चक्षुषाम् ॥ यदत्र
यज्ञेष्वपनीतमाहितं तवैव तद्रूपमनेकतः स्थितम् ॥ ४५ ॥ सुरद्विषः सागरतोयवासिनः प्रचण्डपाशासिपरश्वधायुधाः ॥ समुच्छ्रितास्ते भुवि
पापचेतसः प्रयांति नाशं तव देव दर्शनात् ॥ ४६ ॥ यतो भवांस्तीर्थफलं समस्तं यज्ञेषु नित्यं भगवानवस्थितः ॥ नमो भवन्नत्र विचार
णास्ति सदा समः शांतिकरो नराणाम् ॥ यच्चापि लोके तप उच्यते बुधैस्तत्ते महातेज उशंति पण्डिताः ॥ ४७ ॥ स्तुतः स भगवानेवं प्रजा
पतिमुखैः सुरैः ॥ अवधानं ततश्चक्रे श्रवणाभ्यां महीपते ॥ ४८ ॥ स्तुवंति ते ततो भूयः शिवविष्णुपुरोगमाः ॥ कृत्वा मां पुरतः सर्वे भक्तिनम्राः
समन्ततः ॥ ४९ ॥ नमोनमस्त्रिभुवनभूतिदायिने[1] क्रतुक्रियासत्फलसंप्रदायिने ॥ नमोनमः प्रतिदिनकर्मसाक्षिणे सहस्रसंदीधितये नमो
नमः ॥ ५० ॥ प्रसक्तसप्ताश्वयुजे क्षयाय ध्रुवैकरश्मिग्रथिने नमोनमः ॥ सवालखिल्याप्सरकिन्नरोरगैः संसिद्धगन्धर्वपिशाचमानुषैः ॥ सयक्षर
क्षोगणगुह्यकोत्तमैः स्तुतः सदा देव नमोनमस्ते ॥ ५१ ॥ यतो रसान्संक्षिपसे शरीरिणां गभस्तिभिर्हिमजलघर्मनिस्रवैः ॥ जगच्च संशोषयसे
सदैव अतोसि लोके जगतो विशोषणम् ॥ ५२ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ ज्ञात्वा तेषामभिप्रायमुवाच भगवान्वचः[2] ॥ लब्ध्वानुज्ञां ततः सर्वे सुराः
संहृष्टचेतसः ॥५३॥ त्वष्टारं पूजयामासुर्मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ विश्वकर्मा तवादेशात्करोतु तव सौम्यताम् ॥ ५४ ॥ ततस्तु तेजसो राशिं सर्वकर्म
विधानवित्॥भ्रमिमारोपयामास विश्वकर्मा विभावसुम् ॥५५॥ अमृतेनाभिषिक्तस्य तदा सूर्यस्य वै विभोः ॥ तेजसः शातनं चक्रे विश्वकर्मा शनैः
शनैः ॥ ५६ ॥ आजानुलिखितश्चासौ ससुरासुरपूजितः ॥ नाभ्यनंदत्ततो देव उल्लेखनमतः परम् ॥५७॥ ततः प्रभृति देवस्य चरणौ नित्यसंवृतौ॥
तापयन्त्याप्ययंश्चैव युक्ततेजोऽभवत्तदा ॥५८॥ यच्चास्य शातितं तेजस्तेन चक्रं विनिर्मितम् ॥ येन विष्णुर्जघानोग्रान्सदा वै दैत्यदानवान् ॥५९॥
शूलशक्तिगदावज्रशरासनपरश्वधान् ॥ देवतानां ददौ कृत्वा विश्वकर्मा महामतिः॥६०॥त्रिदेवनिर्मितं स्तोत्रं सन्ध्ययोरुभयोर्जपन् ॥ कुलं पुनाति
पुरुषो व्याधिभिर्न च पीड्यते ॥६१॥ प्रजावान्सिद्धकर्मा च जीवेत्साग्रं शरच्छतम् ॥ पुत्रवान्धनवांश्चैव सर्वत्र चापराजितः ॥ हित्वा पुरं भूतमयं
गच्छेत्सूर्यमयं पुरम् ॥६२॥ भूयोऽपि तुष्टुवुर्देवास्तथा देवर्षयो रविम् ॥ वाग्भिरित्थमशेषस्य त्रैलोक्यस्य समागताः ॥६३॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥
नमस्ते[3] रविरूपाय सोमरूपाय ते नमः ॥ नमो यजुःस्वरूपायाथर्वायांगिरसे[4] नमः ॥६४॥ ज्ञानैकधामभूताय[5] निर्धूततमसे नमः ॥ शुद्धज्योतिःस्वरू

१ त्रिभुवनभूरिदायिने–इ० पा० । २ वदतां वरः–इ० पा० । ३ नमस्ते रुद्ररूपाय सामरूपाय वै नमः–इ० पा० । ४ अथर्वांगिरसे नमः–इ० पा० । ५ ज्ञानैकधामरूपाय–इ० पा० ।

पाय निस्तत्त्वायामलात्मने ॥६५॥ नमोऽखिलजगद्व्याप्तिस्वरूपायात्ममूर्तये ॥ सर्वकारणभूताय निष्ठायै ज्ञानचेतसाम् ॥६६॥ नमोऽस्तु श्रेयरू
पाय प्रकाशे लक्षरूपिणे ॥ भास्कराय नमस्तुभ्यं तथा शब्दकृते नमः ॥ ६७ ॥ संसारहेतवे चैव संध्याज्योत्स्नाकृते नमः ॥ त्वं सर्वमेतद्भगवा
ञ्जगद्वै भ्रमति त्वया ॥ ६८ ॥ भ्रमत्याविद्धमखिलं ब्रह्माण्डं सचराचरम् ॥ त्वदंशुभिरिदं सर्वं संमृष्टं जायते शुचि ॥ ६९ ॥ क्रियते त्वत्करस्पर्शा
ज्जलादीनां पवित्रता ॥ होमदानादिको धर्मो नोपकाराय जायते ॥ ७० ॥ तावद्यावन्न संयोगी जगत्यत्र भवाम्शुभिः ॥ प्रातर्होमं प्रशस्तं हि
उदिते त्वयि जायते ॥ ७१ ॥ ऋचोऽथ सकला ह्येता यजूंषि त्वं जगत्पते ॥ सकलानि च सामानि तपत्येवं जगत्सदा ॥ ७२ ॥ ऋङ्मयस्त्वं
जगन्नाथ त्वमेव च यजुर्मयः ॥ तथा साममयश्चैव ततो नाथ त्रयीमयः ॥ ७३ ॥ त्वमेव ब्रह्मणो रूपं परं चापरमेव च ॥ मूर्तोऽमूर्तस्तथा सूक्ष्मः
स्थूलरूपतया स्थितः ॥ ७४ ॥ निमेषकाष्ठादिमयः कालरूपः क्षयात्मकः ॥ प्रसीद स्वेच्छया रूपं स्वतेजोमयमादिश ॥ ७५ ॥ इत्थं संस्तूय
मानस्तु देवैर्देवर्षिभिस्तथा ॥ मुमोच स्वं तदा तेजस्तेजसां राशिरव्ययः ॥ ७६ ॥ यत्तस्य ऋङ्मयं तेजो भविता तेन मेदिनी ॥ यजुर्मयेनापि
दिवं स्वयं साममयो रविः ॥ ७७ ॥ शातितास्तेजसो भागा ये च स्युर्दश पंच च ॥ तस्यैव तेन शर्वस्य कृतं शूलं महात्मना ॥ ७८ ॥ चक्रं
विष्णोर्वसूनां च शंकरस्य च दारुणम् ॥ षण्मुखस्य तथा शक्तिः शिबिका धनदस्य च ॥ ७९ ॥ अन्येषां चासुरारीणां शस्त्राण्युग्राणि यानि
वै ॥ यक्षविद्याधराणां च तानि चक्रे स विश्वकृत् ॥८० ॥ ततश्च षोडशं भागं बिभर्ति भगवान्रविः ॥ तत्तेजसः पंचदश शातिता विश्वकर्मणा ॥
॥ ८१ ॥ ततः सुरूपदृग्भानुरुत्तरानगमत्कुरून् ॥ ददर्श तत्र संज्ञां च वडवारूपधारिणीम् ॥ ८२ ॥ इत्येतन्निखिलं भानोः कथितं मुनिसत्तमाः ॥
शृणुयाद्यो नरो भक्त्या अश्वमेधफलं लभेत् ॥ ८३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे ब्रह्मर्षिसंवादे परिलेखवर्णनं नाम
त्रयोविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ ७॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ वक्ष्याम्यहं ते पुनरेव दिंडे सूर्यस्य सर्वप्रवरप्रधानम् ॥ व्योम्नः परं तिष्ठति
यस्तु मग्नः स मुच्यते रुद्र इहापि दिंडी ॥ १ ॥ स्थित्वा पुरा ब्रह्मशिरः किलासौ प्रगृह्य तत्तस्य शिरःकपालम् ॥ ततो ह्यसावाश्रममुत्तमं शिवो
बहूदकैः पुष्पफलैः समृद्धम् ॥ २ ॥ नग्नो यदा दारुवने मुनीनां दृष्ट्वा च तं भैक्ष्यचरं सुरेशम् ॥ योषित्सुताः संक्षुभितास्तुसर्वे जग्मुर्हरं तं मुनयः
सुतुष्टाः ॥ ३ ॥ स हन्यमानो मुनिमुख्यसंघैर्गृहीतलोष्टैश्चर्षिदंडकाष्ठैः ॥ विहाय दिंडिः स तु तान्सुरर्षीस्ततो रुद्रलोकमथाजगाम ॥ ४ ॥ आग

१ मूर्तस्वरूपाय-इ० पा० । २ सर्वस्य हेतवे-इ० पा० । ३ अपि देवैर्दिवाकरः-इ० पा० । ४ त्रिदिवम् । ५ भागा इति शेषः ।

च्छमानं प्रमथास्तमूचुर्देवेश नित्यं भ्रमसे किमर्थम् ॥ स प्राह तान्पापविमोचनार्थमटामि तीर्थानि सुरालयांश्च ॥ ५ ॥ ते भूय ऊचुः प्रमथास्तमे वमत्रैव तिष्ठस्व रवेः पुरस्तात् ॥ शुद्धिं तवैष प्रकरिष्यतीति शुद्धस्ततो यास्यसि रुद्रलोकम् ॥ ६ ॥ इत्येवमुक्तः प्रमथैस्तु रुद्रस्तत्रैव तस्थौ रवितोपणाय ॥ नग्नो जटी मुष्टिकपालपाणी रूपेण चैवाप्रतिमस्त्रिलोके ॥ ७ ॥ उक्तः स तुष्टेन ततः सवित्रा प्रीतोस्मि देवागमनात्तवाहम् ॥ मद्दर्शनादेव भवान्विशुद्धो दिंडीति नाम्ना भवितासि लोके ॥ ८ ॥ अष्टादशैते प्रमथास्तु भानोश्चतुर्दशान्ये तु रवे रथस्थाः ॥ हे देवते द्वौ च ऋषिप्रधानौ गंधर्वसर्पावपि तावदेव ॥ ९ ॥ यक्षौ च सिद्धौ च निशाचरौ चादित्यात्मजावप्सरसां प्रधानौ ॥ वसंति ते ह्यस्तमुषश्च सूर्ये तेषाम शीतिश्चतुरोत्तरा सा ॥ १० ॥ इत्यादिदेवप्रवरास्तु सर्वे धात्वर्थशब्दैश्च भवंति सिद्धाः ॥ ११ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ विस्तराद्ब्रूहि मे ब्रह्मन्प्र वरान्धातुशब्दजान् ॥ यतश्च कौतुकं ब्रह्मन्नस्माकमिह जायते ॥ १२ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भूयस्तव प्रवक्ष्यामि दंडनायकपिंगलौ ॥ राज्ञस्तौषाद यश्चान्ये दिग्देवा दिंडिना सह ॥ १३ ॥ मया सह समागम्य पुरा देवैर्विचारितम् ॥ एष कारुणिकः सूर्यो युध्यते दानवैः सह ॥ १४ ॥ ते तु लब्धवरा भूत्वा अमात्याद्या ह्यभीक्ष्णशः ॥ आदित्यं मन्यमानास्ते तपंतं हंतुमुद्यताः ॥ १५ ॥ तस्मात्तेषां विघातार्थं प्रवराश्च भवामहे ॥ अस्माभिः प्रतिरुद्धास्ते न द्रक्ष्यंति दिवाकरम् ॥ १६ ॥ संमंत्र्यैवं ततः स्कंदो वामपार्श्वे रवेः स्थितः ॥ दंडनायकसंज्ञस्तु सर्वलोकस्य स प्रभुः ॥ ॥ १७ ॥ उक्तश्च स तदार्केण त्वं प्रजादंडनायकः ॥ दंडनीतिकरो यस्मात्तस्मात्त्वं दंडनायकः ॥ १८ ॥ लिखते यः प्रजानां च सुकृतं यच्च दुष्कृतम् ॥ अग्निर्दक्षिणपार्श्वे तु पिंगलत्वात्स पिंगलः ॥ १९ ॥ आश्विनौ चापि सूर्यस्य पार्श्वयोरुभयोः स्थितौ ॥ अश्वरूपात्समुपन्नौ तेन तावश्विनौ सुरौ ॥ २० ॥ द्वारपालौ स्मृतौ तस्य राज्ञः श्रेष्ठौ महाबलौ ॥ कार्त्तिकेयः स्मृतो राज्ञः श्रेष्ठश्चापि हरः स्मृतः ॥ २१ ॥ राजृदीप्तौ स्मृतो धातुर्नकारस्तस्य प्रत्ययः ॥ सुरसेनापतित्वेन स यस्माद्दीप्यते सदा ॥ तस्मात्स कार्तिकेयस्तु नाम्ना राज्ञ इति स्मृतः ॥ २२ ॥ स्रुगतौ च स्मृतो धातुर्यस्य स प्रत्ययः स्मृतः ॥ गच्छतीति रहस्तस्मात्पर्यायात्स्रोष उच्यते ॥ २३ ॥ प्रथमं यद्भवेद्द्वारं धर्मार्थाभ्यां समा श्रितम् ॥ तत्रैतौ संस्थितौ देवौ लोकपूज्यौ द्विजोत्तमाः ॥ २४ ॥ द्वितीयायां तु कक्षायामप्रधृष्टौ व्यवस्थितौ ॥ पक्षिप्रेताधिपौ नाम्ना स्मृतौ कल्माषपक्षिणौ ॥ २५ ॥ वर्णस्य शबलत्वाच्च यमः कल्माष उच्यते ॥ पक्षावस्येति यः पक्षी गरुडः परिकीर्तितः ॥ २६ ॥ स्थितो दक्षिणत स्तस्य दंडहस्तसमन्वितः ॥ उत्तरेण स्थितोऽर्कस्य कुबेरश्च विनायकः ॥ २७ ॥ कुबेरो धनदो ज्ञेयो हस्तिरूपो विनायकः ॥ कुत्सया कुप्यता

शतं कुशरीरमजायत ॥ कुबेरः कुशरीरत्वात्स नाम्ना धनदः स्मृतः ॥ २८ ॥ नायकः सर्वसत्त्वानां तेन नायक उच्यते ॥ विविधं नयते यस्मात्स
तु तस्माद्विनायकः ॥ २९ ॥ रेवतश्चैव दिंडिश्च तौ रवेः पूर्वतः स्थितौ ॥ ततो दिंडिः स्मृतो रुद्रो रेवतस्तनयो रवेः ॥ ३० ॥ प्लुतं गच्छत्यसौ
यस्मात्सर्वलोकनमस्कृतः ॥ रेवृप्लुवगतौ धातू रेवतस्तेन स स्मृतः ॥३१॥ डीङ्गतावस्य वै धातोर्दिंडिशब्दो निपात्यते ॥ डयतेऽसौ सदा दिंडी
तेन दिंडी प्रकीर्तितः ॥ ३२ ॥ इत्येते प्रवराः प्रोक्ता धात्वर्था नैगमैः शुभैः ॥ एषां संक्षेपतो भूयः संख्यां वो निगदामि वै ॥ ३३ ॥ अश्विनौ
तौ ततो ज्ञेया दंडनायकपिंगलौ ॥ तौ सूर्यद्वारपौ ज्ञेयौ राज्ञश्रौषौ ततः स्मृतौ ॥ ३४ ॥ रेवतश्चैव दिंडिश्च इत्येते प्रवरा मया ॥ अष्टादश समा
ख्याताः संक्षेपात्संख्यया मया ॥ ३५ ॥ इत्येभिर्नामभिस्त्वन्ये दानवानां जिघांसया ॥ परिवार्य स्थिताः सूर्यं नानाप्रहरणायुधाः ॥ ३६ ॥ सरू
पाश्चान्यरूपाश्च विरूपाः कामरूपिणः ॥ परिवार्य स्थिताः सूर्यं गरुडश्च महाबलः ॥ ३७ ॥ धातुर्दिविति वै प्रोक्तो क्रीडायां स तु उच्यते ॥
क्रीडंते दिवि वै यस्मात्तस्मात्ते दैवताः स्मृताः ॥ ३८ ॥ ऋचो यजूंषि सामानि यान्युक्तानीह वै मया ॥ नानारूपैः स्थितान्येव रवेस्तानि सम
न्ततः ॥ ३९ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्तवान्ब्रह्मा ऋषीणां पृच्छतां पुरा ॥ ते श्रुत्वाराध्य देवेशं संसिद्धा दिवि संस्थिताः ॥ ४० ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे ब्रह्मर्षिसंवादे प्रवरवर्णनं नाम चतुर्विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ यदेतद्दृश्यते व्योम सूर्यस्य पुरतो द्विज ॥ तदुच्यते किमात्मा च कथंभूतश्च कथ्यताम् ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
हंत व्योम प्रवक्ष्यामि सूर्यप्रहरणं शुभम् ॥ यदात्मकं हि यत्प्रोक्तं यथा वसंति देवताः ॥ २ ॥ पुरस्ताच्च चतुःशृंगं तद्व्योमायतनं रवेः ॥ व्योमशब्दं
चतुःशृंगं सर्वदेवमयं च यत् ॥ ३ ॥ गैरिकार्णवसंभूतं यदंतर्गर्भमाश्रितम् ॥ तत्रोत्पन्नमिदं व्योम कलेर्व्योम मही स्मृता ॥ ४ ॥ वरुणस्य यथा
पाशो हुङ्कारो वेधसो यथा ॥ विष्णोश्चापि यथा चक्रं त्रिशूलं त्र्यंबकस्य च ॥५॥ इन्द्रस्य च यथा वज्रं तथा व्योम रवेः स्मृतम् ॥ तस्मिन्व्योम्नि
त्रयस्त्रिंशत्क्रीडन्तो यज्ञियाः सुराः ॥ ६ ॥ हरश्च वर्षशुद्धश्च त्र्यंबकश्चापराजितः ॥ वृषाकपिश्च शंभुश्च कपर्दी रैवतस्तथा ॥ ईश्वरो भुवनश्चैते रुद्रा
एकादश स्मृताः ॥ ७ ॥ आदित्यानां च नामानि विष्णोश्चक्रस्य दीयताम् ॥ अर्यमा च तथा मित्रो भगोऽथ वरुणस्तथा ॥ ८ ॥ विवस्वान्स
विता चैव पूषा त्वष्टा तथैव च ॥ अंशो भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ ९ ॥ ध्रुवो धरश्च सोमश्च आपश्चैवाऽनिलोनलः ॥ प्रत्यूषश्च

१ ऋगतावस्य वै धातुः—इ० पा० । २ ऋच्छतीति—इ० पा० । ३ तत्—इ० पा० ।

प्रभातश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥ नासत्यश्चैव दस्रश्च स्मृतौ द्वावश्विनावुभौ ॥ विश्वेदेवान्प्रवक्ष्यामि नामतस्तान्निबोधत ॥ ११ ॥ क्रतु
र्दक्षो वसुः सत्यः कालकामौ धृतिः कुरुः ॥ शंकुमात्रो वामनश्च विश्वेदेवा दश स्मृताः ॥ १२ ॥ वर्तमाना इमे देवा भविष्यानंतरे शृणु ॥ यमश्च
तुंषिताश्चैव वसंवो वशवर्तिनः ॥ १३ ॥ सत्याश्च भूतरजसः साध्याश्च तदनंतराः ॥ षट्सु मन्वंतरेष्वेवं देवा द्वादशद्वादशं ॥ पारा
वतास्तथा चान्ये ते ह्यासंस्तुषितैः सह ॥ १४ ॥ साध्यान्देवान्प्रवक्ष्यामि नामतस्तान्निबोध मे ॥ मनोऽनुमंता प्राणश्च नरो नारा
यणस्तथा ॥ १५ ॥ वृत्तिलम्बो मनुश्चैव समौ धर्मश्च वीर्यवान् ॥ वित्तस्वामी प्रभुश्चैव साध्या द्वादश कीर्तिताः ॥ १६ ॥ एते
यज्ञभुजो देवाः सर्वलोकेषु पूजिताः ॥ अदित्यामेव ते धीर कश्यपस्यात्मजाः स्मृताः ॥ १७ ॥ विश्वे च वसवः साध्या विज्ञेया धर्मसूनवः ॥
एवं धर्मसुतः सोमस्तृतीयो वसुरिष्यते ॥ १८ ॥ धर्मोपि ब्रह्मणः पुत्रः पुराणे निश्चयं गतः ॥ अथ चेन्द्रान्वसूंश्चैव नामभिश्च निबोध मे ॥ १९ ॥
स्वायंभुवो मनुः पूर्वं ततः स्वारोचिषः स्मृतः ॥ उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ॥ २० ॥ इत्येते षडतिक्रांताः सप्तमः सांप्रतो मनुः ॥
वैवस्वतेति विज्ञेयो भविष्याः सप्त चापरे ॥ २१ ॥ एषामाद्योर्कसावर्णिर्ब्रह्मसावर्णिरेव च ॥ तस्माच्च भवसावर्णिर्धर्मसावर्णिरित्युत ॥ २२ ॥
पंचमो दक्षसावर्णिः सांवर्णिः पंच कीर्तिताः ॥ रौच्यो भौत्यश्च द्वावन्यावित्येते मनवः स्मृताः ॥२३॥ इंद्रस्तु विष्णुभुग्ज्ञेयो विद्युतिस्तदनंतरम् ॥
विभुः प्रभुश्चैव शिखी तथैव च मनोजवः ॥ २४ ॥ ओजस्वी सांप्रतस्त्विंद्रो बलिर्भाव्यस्ततः परम् ॥ अद्भुतस्त्रिदिवश्चैव दशमस्त्विंद्र उच्यते ॥
॥ २५ ॥ सुंसात्त्विकश्च कीर्तिश्च शतंधामा दिवस्पतिः ॥ इति भूता भविष्याश्च इंद्रा ज्ञेयाश्चतुर्दश ॥ २६ ॥ कश्यपोऽत्रिर्वशिष्ठश्च भरद्वाजश्च
गौतमः ॥ विश्वामित्रो जमदग्निः सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ २७ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि मरुतोऽग्निपरिग्रहान् ॥ प्रवहोथावहश्चैव उद्वहः संवह
स्तथा ॥ २८ ॥ विवहो निवहश्चैव परिवाहस्तथैव च ॥ अंतंरिक्षचरा ह्येते पृथङ्मार्गविसारिणः ॥ २९ ॥ सूर्योऽग्निश्च शुचिर्नाम्ना वैद्युतः पाव
कः स्मृतः ॥ निर्मंथः पवमानोऽग्निस्त्रयः प्रोक्ता इमेग्नयः ॥ ३० ॥ अग्नीनां पुत्रपौत्रास्तु चत्वारिंशत्तथैव तु ॥ मरुतामपि सर्वेषां विज्ञेयाः सप्तस
प्तकाः ॥ ३१ ॥ ऋतुः संवत्सरोऽह्यग्निर्ऋतवस्तस्य जज्ञिरे ॥ ऋतुपुत्राश्च वै पंच इति सर्गः सनातनः ॥ ३२ ॥ संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परि

१ रुषितश्चैव–इ० पा० । २ तथैव वशवर्तिनः–इ० पा० । ३ वै स्मृताः–इ० पा० । ४ हंसो धर्मश्च–इ० पा० । ५ एकवचनमार्षम् । ६ सुशांतिश्च सुकीर्तिश्च—इ० पा० । ७ यातुधानो—इ० पा० । ८ अन्तरिक्षवहाः–इ० पा० ।

वत्सरः ॥ इद्वत्सरस्तृतीयस्तु चतुर्थस्त्वनुवत्सरः ॥ ३३ ॥ पंचमो वत्सरस्तेषामित्येवं पंच ते स्मृताः ॥ तेषु संवत्सरो ह्यग्निः सूर्यस्तु परिवत्सरः ॥
॥ ३४ ॥ सोम इद्वत्सरस्तेषां वायुश्चैवानुवत्सरः ॥ रुद्रस्तु वत्सरो ज्ञेयः पंचैतो युगदेवताः ॥ ३५ ॥ आर्तवाः पितरो ज्ञेया ये जाताः ऋतुसूनवः॥
पितामहास्तु विज्ञेयाः पंचाब्दा ब्रह्मणः सुताः ॥ ३६ ॥ सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ये त्रयः ॥ एते वै पितरस्तेषां ये जीवत्पितृका नराः॥
॥ ३७ ॥ आदित्यश्चैव सोमश्च लोहितांगो बुधस्तथा ॥ बृहस्पतिश्च शुक्रश्च तथा हेलिसुतश्च यः ॥ ३८ ॥ उपरागः शिखी चोभौ नवैते नु ग्रहाः
स्मृताः ॥ त्रैलोक्यस्य त्विमे नित्यं भावाभावनिवेदकाः ॥ ३९ ॥ आदित्यश्चैव सोमश्च द्वावेतौ मंडलग्रहौ ॥ राहुश्छायाग्रहस्तेषां शेषास्तारा
ग्रहाः स्मृताः ॥ ४० ॥ नक्षत्राधिपतिः सोमो ग्रहराजो दिवाकरः ॥ पठ्यते चाग्निरादित्य उदकश्चंद्रमाः स्मृतः ॥ ४१ ॥ आदित्यः पठ्यते
ब्रह्मा विष्णुस्तेषां तु चंद्रमाः ॥ महेश्वरस्तु विज्ञेयस्तृतीयस्तारकग्रहः ॥ ४२ ॥ कश्यपस्य सुतः सूर्यः सोमो धर्मसुतः स्मृतः ॥ देवासुरगुरू द्वौ
तु नामतस्तौ महाग्रहौ ॥ ४३ ॥ प्रजापतिसुतावेतावुभौ शुक्रबृहस्पती ॥ बुधः सोमात्मजः श्रीमाञ्छनी रविसुतः स्मृतः ॥ ४४ ॥ सिंहिकायाः
सुतो राहुः केतुस्तु ब्रह्मणः सुतः ॥ सर्वेषां च ग्रहाणां हि अधस्ताच्चरते रविः ॥ ४५ ॥ ततो दूरं स्मृतं तावद्विधोर्नक्षत्रमण्डलम् ॥ नक्षत्रेभ्यः कुज
बुधौ श्वेताह्वस्तदनंतरम् ॥४६॥ तस्मान्माहेश्वरश्चोर्द्ध्वं धिषणस्तदनन्तरम् ॥ कृष्णश्चोर्ध्वं ततस्तस्मादथ चित्रशिखंडिजः ॥ ४७ ॥ एषामेव क्रमः
प्रोक्तश्चासक्तं त्रिदिवं ध्रुवे ॥ आदित्यनिलयो राहुः कदाचित्सोममार्गगः ॥ ४८ ॥ सूर्यमंडलसंस्थस्तु[5] शिखी सर्पति सर्वदा ॥ नवयोजनसाहस्रो
विस्तारो भार्गवस्य तु ॥४९॥ द्विगुणः सूर्यविस्ताराद्विस्तारः शनिनः स्मृतः ॥ त्रिगुणं[4] मंडलं ज्ञेयं नाक्षत्रं विस्तराद्विधोः ॥५०॥ नक्षत्रमंडलात्तत्र
पादहीनो बृहस्पतिः ॥ बृहस्पतेः पादहीनः शुक्रोंगारक एव हि ॥ ५१ ॥ विस्तारो मंडलानां तु पादहीनस्तयोर्बुधः ॥ बुधतुल्यानि ऋक्षाणि
सर्वऋक्षाणि यानि तु ॥ ५२ ॥ योजनान्यर्धमात्राणि तेभ्यो ह्रस्वं न विद्यते ॥ राहुः सूर्यप्रमाणश्च कदाचित्सोमसंनिभः ॥ ५३ ॥ नक्षत्रग्रहमा
नस्तु केतुस्त्वनियतः स्मृतः ॥ अविज्ञातगतिश्चैव चंचलत्वान्नराधिप ॥ ५४ ॥ तथालक्षितरूपस्तु बहुरूपधरो हि सः ॥ भूर्लोकः पृथिवी प्रोक्ता
अंतरिक्षं भुवः स्मृतम् ॥ ५५ ॥ स्वर्लोकस्त्रिदिवं ज्ञेयं शेषादूर्ध्वं यथाक्रमम् ॥ भूपतिस्तु सदा त्वग्निस्तेनासौ भूपतिः स्मृतः ॥ ५६ ॥
वायुर्नभस्पतिस्तेन तथा सूर्यो दिवस्पतिः ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव गुह्यकाः सिद्धराक्षसाः ॥ ५७ ॥ भूर्लोकवासिनः सर्वे अंतरिक्षचराञ्छृणु ॥ मरुतः

१ पंचाब्दा ये युगात्मकाः–इ० पा० । २ सोममंडल–इ० पा० । ३ ब्राह्मणस्य तु–इ० पा० । ४ द्विगुणम्–इ० पा० । ५ तस्माद्ग्रहणमात्रं तु–इ० पा० ।

सप्तमस्कंधे रुद्रास्तत्रैव चाश्विना ॥ ५८ ॥ आदित्या वसवः सर्वे तथैव च गवां गणाः ॥ चतुर्थे तु महर्लोके वसंते कल्पवासिनः ॥
॥ ५९ ॥ प्रजानां पतिभिः सर्वैः सहिताः कुरुनंदन ॥ जनलोके पंचमे च वसंते भूमिदाः सदा ॥ ६० ॥ ऋतुः सनत्कुमाराद्या वैराजश्च तथा
श्रयाः ॥ सत्यस्तु सप्तमे लोके ह्यपुनर्मार्गगामिनाम् ॥ ६१ ॥ ब्रह्मलोकः समाख्यातो ह्यप्रतीघातलक्षणः ॥ इतिहासविदो यत्र क्रीडंते कुरु
नंदन ॥ ६२ ॥ शृण्वंति च पुराणानि ये सदा भीमनंदन ॥ महीतलात्सहस्राणां शतादूर्ध्वं दिवाकरः ॥ ६३ ॥ शतयोजनकोटचस्तु भूमेरूर्ध्वं
ध्रुवः स्थितः ॥ ततो विंशतिलक्षस्तु त्रैलोक्योत्सेध उच्यते ॥ ६४ ॥ द्विगुणैस्तु सहस्रैस्तु योजनानां शतेषु च ॥ लोकांतरमथो चैवं ध्रुवा
दूर्ध्वं विधीयते ॥ ६५ ॥ देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ भूता विद्याधराश्चैव अष्टौ ते देवयोनयः ॥ ६६ ॥ यस्मिन्व्योम्नि त्विमे लो
काः सप्त वै संप्रतिष्ठिताः ॥ मरुतः पितरो ह्येते तस्मिन्नेवाग्नयो ग्रहाः ॥ ६७ ॥ यास्त्वप्येताः समाख्याता मयाष्टौ देवयोनयः ॥ मूर्ताश्चामूर्तय
श्चैव सर्वास्ता व्योम्नि संस्थिताः ॥ ६८ ॥ एवंविधमिदं व्योम सर्वव्योममयं स्मृतम् ॥ सर्वदेवमयं चैव सर्वग्रहमयं तथा ॥ ६९ ॥ तस्माद्यो ह्यर्च
येद्व्योम तेन सर्वेऽर्चिताः सुराः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शुभार्थी व्योम चार्चयेत् ॥ ७० ॥ यस्त्वर्चते सदा व्योम भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ वृषध्व
जसदो राजन्स गच्छेन्नात्र संशयः ॥ ७१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे व्योममाहात्म्ये भुवनकोशवर्णनं नाम पंच
विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ आकाशं खं दिशो व्योम अन्तरिक्षं नभोंऽबरम् ॥ पुष्करं गगनं मेरुर्विपुलं
च बिलं तथा ॥ १ ॥ आपोछिद्रं तथा शून्यं तमो वै रोदसी तथा ॥ नामान्येतानि ते व्योम्नः कीर्तितानि महीपते ॥ २ ॥ लवणक्षीरदध्यम्लघृत
मध्विक्षवस्तथा ॥ स्वादूदकश्च सप्तैते समुद्राः परिकीर्तिताः ॥ ३ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो नील एव च ॥ श्वेतश्च शृंगवांश्चैव षडेते वर्ष
पर्वताः ॥ ४ ॥ मध्यसंस्थस्तथैतेषां महाराजतपर्वतः ॥ माहेन्द्री चाप्यथाग्नेयी याम्या च नैर्ऋती तथा ॥ ५ ॥ वारुणी चाथ वायव्या सौम्यैशानी
तथैव च ॥ एताः पुर्यस्तु देवानां तथोपरि समाश्रिताः ॥ ६ ॥ पृथिव्यां तु स्थितो वीर लोकालोकस्तु पर्वतः ॥ ततश्चंडकपालं तु तस्मात्तत्परत
स्तु यः ॥ ७ ॥ ततोऽग्निर्वायुराकाशं ततो भूतादिरुच्यते ॥ ततो महानहंकारः प्रकृतिः पुरुषस्ततः ॥८॥ पुरुषादीश्वरो ज्ञेय ईश्वरेणावृतं जगत् ॥
ईश्वरो भगवान्भानुस्तेनेदं पूरितं जगत् ॥ ९ ॥ सहस्रांशुर्महातेजाश्चतुर्बाहुर्महाबलः ॥ ऊर्ध्वमप्यथ लोकास्तु प्राङ्मया ये प्रकीर्तिताः ॥ १० ॥

१ सप्तयोजन-इ०पा०।

भूयस्तान्संप्रवक्ष्यामि अंडावरणकारकान् ॥ भूर्लोकस्तु भुवर्लोकस्तृतीयः परिकीर्तितः॥११॥महर्जनस्तपः सत्यः सप्त लोकाः प्रकीर्तिताः ॥ तत
स्त्वंडकपालं तु तस्माच्च परस्तपः ॥ १२ ॥ ततोऽग्निर्वायुराकाशं ततो भूतादिरुच्यते ॥ ततो महान्प्रधानश्च प्रकृतिः पुरुषस्ततः ॥ १३ ॥ पुरुषा
दीश्वरो ज्ञेय ईश्वरेणावृतं जगत् ॥ भूमेरधस्तात्सप्तैव लोकानभिमताञ्छृणु ॥ १४ ॥ तलं सुतलपाताले तलातलं तथातलम् ॥ वितलं च कुरुश्रेष्ठ
सप्तमं च रसातलम् ॥१५॥ ततोऽग्निर्वायुराकाशं ततो भूतादिरुच्यते ॥ ततो महान्प्रधानश्च प्रकृतिः पुरुषस्ततः ॥१६॥ पुरुषादीश्वरो ज्ञेय ईश्वर
रेणावृतं जगत् ॥ एवं मेरोः प्रमाणं तु सर्वमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ १७ ॥ चतुरस्रश्चतुःशृंगः स मेरुः कांचनः शुभः ॥ पृथिव्यां संस्थितो मध्ये सिद्ध
गंधर्वसेवितः ॥ १८ ॥ चतुर्भिः कांचनैः शृंगैर्दिव्यैर्दिवमिवोल्लिखन् ॥ योजनानां सहस्राणि चतुराशीतिरुच्छ्रितः ॥ १९ ॥ प्रविष्टः षोडशाध
स्तादष्टाविंशतिविस्तृतः ॥ विस्तारस्त्रिगुणश्चास्य परिणाहस्ततः स्मृतः ॥ २० ॥ तस्य सौमनसं नाम शृंगमेकं तु कांचनम् ॥ द्वितीयं पद्म
रागाभं ज्योतिष्कं नाम नामतः ॥ २१ ॥ तृतीयं नामतश्चित्रं सर्वदेवमयं शुभम् ॥ चतुर्थं राजतं शुक्लं चन्द्रौजस्कमिति स्मृतम् ॥ २२ ॥
यत्तु सौमनसं नाम शृंगं गांगेयमुच्यते ॥ तदेव चोदयो नाम्ना यत्रोद्यन्दृश्यते रविः ॥ २३ ॥ उत्तरेण परिक्रम्य जंबूद्वीपं दिवाकरः ॥ दृश्यो
भवति भूतानां शिखरं च समास्थितः ॥ २४ ॥ कांचनस्य च शैलस्य तेजसार्कस्य चाहृते ॥ उभे संध्ये प्रकाशेते आताम्रे पूर्वपश्चिमे ॥ २५ ॥
शृंगे सौमनसे सूर्य उत्तिष्ठत्युत्तरायणे ॥ ज्योतिषे दक्षिणे चापि विषुवं मध्यतस्तयोः ॥ २६ ॥ ईशेंद्रोद्रिश्च ऐशान्यां तत्राग्निः पूर्वदक्षिणे ॥ नैर्ऋ
तेऽपि ततो ज्ञेयो वायव्ये मरुतस्तथा ॥ २७ ॥ मध्ये तु कंजजः साक्षाद्ब्रह्मा ज्योतींषि चैव हि ॥ आदित्यस्तेन रूपेण तस्मिन्व्योम्नि प्रतिष्ठितः ॥
॥ २८ ॥ इदं देवमयं व्योम तथा लोकमयं स्मृतम् ॥ पूर्वकोणस्थिते शृंगे स्थितः शुक्रो महीपते ॥ २९ ॥ हेलिजश्चापरे ज्ञेयो धननाथस्तथापरे ॥
सोमश्चापि चतुर्थे तु स्थितः शृंगे जनाधिप ॥ ३० ॥ मध्ये केशास्थितो राजन्हुंकारश्च पिनाकिनः ॥ शृंगे पूर्वोत्तरे राजन्स्थितो देवो विधुक्षये ॥
॥ ३१ ॥ ततः स्थितो महादेवो गोपतिर्लोकपूजितः ॥ पूर्वाग्नेयीस्थिते शृंगे स्थितो वै शांडिलः सुतः ॥ ३२ ॥ ततः स्थितो महातेजाः
कीनाशो हेलिनंदनः ॥ स्थितो वै नैर्ऋते शृंगे विरूपाक्षो महाबलः ॥ ३३ ॥ तस्मादनंतरो देवः स्थितो वै यादसां पतिः ॥ ततः स्थितो महा
तेजा वीर मित्रो महाबलः ॥ ३४ ॥ वायव्यं शृंगमाश्रित्य सर्वदेवनमस्कृतम् ॥ ततः स्थितो दशबलो नरमारुह्य भारत ॥ ३५ ॥ब्रह्मा मध्ये

१ अण्डकटाहं तु–इ० पा० । २ तस्मिन्सौमनसे शृंगे–इ० पा० । ३ विधुक्षयः–इ० पा० ।

स्थितो देवो ह्यनंतश्चाध एव हि ॥ उपेंद्रशंकरौ देवौ ब्रह्मणोंते समास्थितौ ॥ ३६ ॥ एष मेरुस्तथा व्योम एष धर्मश्च पठ्यते ॥ सर्वदेव
मयश्चायं मेरुर्व्योम इति स्मृतः ॥ ३७ ॥ तथा वेदमयश्चापि पठ्यते नात्र संशयः ॥ शृंगाणि वेदाश्चत्वारः पूर्वशृंगादयो विदुः ॥ ३८ ॥ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे व्योममाहात्म्यवर्णनं नाम षड्विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ कथमाराधितः सूर्यः सांबेनामिततेजसा ॥ विमुक्तस्तु कथं रोगैर्ब्रूहि मां द्विजसत्तम॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
साधु पृष्टोऽस्मि राजेद्र शृणु सांबकथां पुरा ॥ विस्तराद्वच्मि ते सर्वां कथां पापविमोचिनीम् ॥ २ ॥ पुरा संश्रुत्य माहात्म्यं भास्करस्य
स नारदात् ॥ विनयादुपसंगम्य वचः पितरमब्रवीत् ॥ ३ ॥ कश्मलेनाभिभूतोऽस्मि मलेन व्याधिनाच्युत ॥ वैद्यैरोषधिभिश्चापि न शांति
र्मम विद्यते ॥ ४ ॥ वनं गच्छामि भगवन्ननुज्ञां दातुमर्हसि ॥ शिवेन पुंडरीकाक्ष ध्याय मां पुरुषोत्तम ॥ ५ ॥ अनुज्ञातः स कृष्णेन सिंधो
रुत्तरकूलतः ॥ गत्वा संतारयामास चंद्रभागां महानदीम् ॥ ६ ॥ ततो मित्रवनं गत्वा तीर्थं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ उपवासपरः सांबः शुष्को धमनि
संततः ॥ ७ ॥ आराधनार्थं सूर्यस्य गुह्यं स्तोत्रं जजाप ह॥वेदैश्चतुर्भिः समितं पुराणाश्रयबृंहिम् ॥८॥ यदेतन्मंडलं शुक्लं दिव्यं ह्यजरमव्ययम् ॥
युक्तं मनोजवैरश्वैर्हारितैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ ९ ॥ आदिरेष हि भूतानामादित्य इति संज्ञितः ॥ त्रैलोक्यचक्षुरेवात्र परमात्मा प्रजापतिः ॥ १० ॥ एष
वै मंडले ह्यस्मिन्पुरुषो दीप्यते महान् ॥ एष विष्णुरचिंत्यात्मा ब्रह्मा चैष पितामहः ॥११॥ रुद्रो महेंद्रो वरुण आकाशं पृथिवी जलम् ॥ वायुः
शशांकः पर्जन्यो धनाध्यक्षो विभावसुः ॥१२॥यप एष मंडले ह्यस्मिन्पुरुषो दीप्यते महान् ॥ एकः साक्षान्महादेवो वृत्रमंडनिभः सदा ॥१३॥
कालो ह्येष महाबाहुर्निबोधोत्पत्तिलक्षणः ॥ य एष मंडले ह्यस्मिंस्तेजोभिः पूरयन्महीम् ॥ १४ ॥ भ्राम्यते ह्यव्यवच्छिन्नो वातैर्योऽमृतलक्षणः ॥
नातः परतरं किंचित्तेजसा विद्यते क्वचित् ॥१५॥ पुष्णाति सर्वभूतानि एष एव सुधामृतैः ॥ अंतस्थान्म्लेच्छजातीयांस्तिर्यग्योनिगतानपि॥१६॥
कारुण्यात्सर्वभूतानि पासि त्वं च विभावसो॥ श्वित्रकुष्ठयंधबधिरान्पंगूंश्चापि तथा विभो ॥१७॥ प्रपन्नवत्सलो देव कुरुते नीरुजो भवान् ॥ चक्र
मंडलमग्नांश्च निर्धनाल्पायुषस्तथा ॥ १८ ॥ प्रत्यक्षदर्शी त्वं देव समुद्धरसि लीलया ॥ का मे शक्तिः स्तवैः स्तोतुमार्तोऽहं रोगपीडितः ॥१९॥
स्तूयसे त्वं सदा देवैर्ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ महेंद्रसिद्धगंधर्वैरप्सरोभिः सगुह्यकैः ॥२०॥ स्तुतिभिः किं पवित्रैर्वा तव देव समीरितैः ॥ यस्य ते

१ मंत्रम्--इ पा० । २ ब्राह्मणादिभिः--इ० पा० । ३ अनादिरेष भूतानामाद्योर्क इति संज्ञितः--इ० पा० ।

ऋग्यजुःसाम्नां त्रितयं मंडलस्थितम् ॥ २१ ॥ ध्यानिनां त्वं परं ध्यानं मोक्षद्वारं च मोक्षिणाम् ॥ अनंततेजसाक्षोभ्यो ह्यचिंत्याव्यक्तनिष्कलः
॥ २२ ॥ यदयं व्याहृतः किंचित्स्तोत्रेस्मिञ्जगतः पतिः ॥ आर्तिं भक्तिं च विज्ञाय तत्सर्वं ज्ञातुमर्हसि ॥ २३ ॥ तमुवाच ततः सूर्यः प्रीत्यै जांब
वतीसुतम् ॥ प्रीतोऽस्मि तपसा वत्स ब्रूहि तन्मां यदिच्छसि ॥ २४ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ यदि प्रसन्नो भगवानेष एव वरो मम ॥ भक्ति
र्भवतु मेऽत्यर्थं त्वयि देव सनातन ॥ २५ ॥ ॥ श्रीसूर्य उवाच ॥ ॥ भूयस्तुष्टोऽस्मि भद्रं ते वरं वरय सुव्रत ॥ स द्वितीयं वरं वव्रे तदैव वरदं
विभुम् ॥ २६ ॥ मलः शरीरसंस्थो मे त्वत्प्रसादात्प्रणश्यतु ॥ येन मे शुद्धमखिलं वपुर्भवतु गोपते ॥ २७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ स तथा
स्त्विति तेनोक्तो भास्करेण महात्मना ॥ तां मुमोच रुजं सांबो देहात्त्वचमिवोरगः ॥२८॥ ततो रूपेण दिव्येन रूपवानभवत्पुनः॥ प्रणम्य शिरसा
देवं पुरतोऽवस्थितोऽभवत् ॥ २९ ॥ ॥ श्रीसूर्य उवाच ॥ ॥ भूयश्च शृणु मे सांब तुष्टोहं यद्ब्रवीमि ते ॥ अद्य प्रभृति त्वन्नाम्ना मम स्थानानि सुव्रत॥
क्षितौ ये स्थापयिष्यंति तेषां लोकाः सनातनाः ॥ ३० ॥ स्थापयस्वैव मामस्मिश्चंद्रभागातटे शुभे ॥ तव नाम्ना च सांबेदं परां ख्यातिं गमिष्यति
॥ ३१ ॥ कीर्तिस्तवाक्षया लोके ख्यातिं यास्यति सुव्रत ॥ भूयश्च ते प्रदास्यामि प्रत्यहं स्वप्नदर्शनम् ॥ ३२ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एवं
दत्त्वा वरं तस्मै वृष्णिसिंहाय चापरम् ॥ प्रत्यक्षदर्शनं दत्त्वा तत्रैवांतरधाद्धरिः ॥ ३३ ॥ य इदं पठते स्तोत्रं त्रिकालं भक्तिमान्नरः ॥ त्रिसप्तश
तमावर्त्य होमं वा सप्तरात्रकम् ॥ ३४ ॥ राज्यकामो लभेद्राज्यं धनकामो लभेद्धनम् ॥ रोगार्तो मुच्यते रोगाद्यथा सांबस्तथैव सः ॥ ३५ ॥ सूर्य
लोकं व्रजेच्चापि भक्त्यापूज्य दिवाकरम् ॥ रमते च तथा तस्मिन्देवैश्च परिवारितः ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि
सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने सूर्यप्रसादवर्णनं नाम सप्तविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अस्तावीच्च ततः सांबः
कृशो धमनिसंततः ॥ राजन्नामसहस्रेण सहस्रांशुं दिवाकरम् ॥ १ ॥ खिद्यमानं ततो दृष्ट्वा सूर्यः कृष्णात्मजं तदा ॥ स्वप्नेस्मै दर्शनं दत्त्वा
पुनर्वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ ॥ श्रीसूर्य उवाच ॥ ॥ सांबसांब महाबाहो शृणु जांबवतीसुत ॥ अलं नामसहस्रेण पठ चेमं शुभं स्तवम् ॥ ३ ॥ यानि
गुह्यानि नामानि पवित्राणि शुभानि च ॥ तानि ते कीर्तयिष्यामि प्रयत्नादवधारय ॥ ४ ॥ वैकर्तनो विवस्वांश्च मार्तंडो भास्करो रविः ॥ लोकप्रका
शकः श्रीमाँल्लोकचक्षुर्ग्रहेश्वरः ॥ ५ ॥ लोकसाक्षी त्रिलोकेशः कर्ता हर्ता तमिस्रहा ॥ तपनस्तापनश्चैव शुचिः सप्ताश्ववाहनः ॥ ६ ॥ गभस्तिहस्तो
ब्रह्मा च सर्वदेवनमस्कृतः ॥ एकविंशतिरित्येप स्तव इष्टस्सदा मम ॥ ७ ॥ शरीरारोग्यदश्चैव धनवृद्धियशस्करः ॥ स्तवराज इति ख्यातस्त्रिषु

लोकेषु विश्रुतः ॥ ८॥ य एतेन महाबाहो द्वे संध्येऽस्तमनोदये ॥ स्तौति मां प्रणतो भूत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९ ॥ मानसं वाचिकं वापि कायिकं यच्च दुष्कृतम् ॥ एकजाप्येन तत्सर्वं प्रणश्यति ममाग्रतः ॥ १० ॥ एष जप्यश्च होमश्च संध्योपासनमेव च ॥ बलिमंत्रोऽर्घ्यमंत्रोथ धूपमं त्रस्तथैव च ॥ ११ ॥ अन्नप्रदाने स्नाने च प्रणिपाते प्रदक्षिणे ॥ पूजितोऽयं महामंत्रः सर्वपापहरः शुभः ॥ १२ ॥ एवमुक्त्वा स भगवान्भा स्करो जगतां पतिः ॥ आमंत्र्य कृष्णतनयं तत्रैवांतर्हितोऽभवत् ॥ १३ ॥ सांबोपि स्तवराजेन स्तुत्वा सप्ताश्ववाहनम् ॥ प्रीतात्मा नीरुजः श्रीमांस्त स्माद्रोगाद्विमुक्तवान् ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबस्तववर्णनं नामाष्टाविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १२८ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अथ लब्धवरः सांबो वरं प्राप्य पुरातनम् ॥ मन्यमानस्तदाश्चर्यं प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ १ ॥ पूर्वाभ्यासेन तेनैव सार्धमन्यैस्तपस्विभिः ॥ स्नापनार्थं नातिदूरं चंद्रभागां नदीं ययौ ॥ २ ॥ कृत्वात्ममंडलाकारं श्रद्दधानो दिनेदिने ॥ सस्नौ संचिंतया मास किं रूपं स्थापयाम्यहम् ॥ ३ ॥ स स्नातः सहसैवाथ प्रणम्य तु प्रभावतीम् ॥ उह्यमानां जलौघेन प्रतिमां संमुखीं रवेः ॥ ४ ॥ तां दृष्ट्वा तस्य वीरस्य समुत्पन्नमिदं यथा ॥ देवेन यत्तदाज्ञप्तं तदिदं नात्र संशयः ॥ ५ ॥ स तामुत्तार्य सलिलादानीय च महीपते ॥ तस्मिन्मित्रवनोद्देशे स्थापयामास तां तदा ॥ ६ ॥ निधाय प्रतिमाँल्लोके सांबस्तस्य महात्मनः ॥ मित्रं मित्रवने रम्ये स्थापयित्वा विधानतः ॥ ७ ॥ ततस्तामेव पप्र च्छ प्रणम्य प्रतिमां रवेः ॥ केनेयं निर्मिता नाथ भवतो ह्याकृतिः शुभा ॥ ८ ॥ प्रतिमा तमुवाचाथ शृणु सांब ब्रुवे स्वयम् ॥ निर्मिता येन चाप्येषा मदीया पुरुपाकृतिः ॥ ९ ॥ ममातितेजसाविष्टं रूपमासीत्पुरातनम् ॥ असह्यं सर्वभूतानां ततोऽस्म्यभ्यर्चितः सुरैः ॥ सह्यं भवतु ते रूपं सर्वप्राणभृतामिति ॥ १० ॥ ततो मया समादिष्टो विश्वकर्मा महातपाः ॥ तेजसां शातनं कुर्वन्रूपं निर्वर्तयस्व मे ॥ ११ ॥ ततस्तु मत्समादेशात्ते नैव निपुणं तदा ॥ शाकद्वीपे भ्रमिं कृत्वा रूपं निर्वर्तितं मम ॥ १२ ॥ प्रीत्या तेषां प्रपंचोऽयं स मया कारितः पुनः ॥ तेनेयं कल्पवृक्षात्तु निर्मि ता विश्वकर्मणा ॥ १३ ॥ कृत्वा हिमवतः पृष्ठे पुरा सिद्धनिषेविते ॥ त्वदर्थं चंद्रभागायां ततस्तेनावतारिता ॥१४॥ भवतस्तारणार्थं हि ततः स्था नमिदं शुभम् ॥ रुचिरं सर्वदा सांब सान्निध्यं मेत्र यास्यति ॥ १५ ॥ सान्निध्यं मम पूर्वाह्णे सुतीरे द्रक्ष्यते जनैः ॥ कालप्रिये च मध्याह्नेऽपराह्णे चात्र नित्यशः ॥ १६ ॥ पूर्वाह्णे पूजयेद्ब्रह्मा मध्याह्ने चक्रधृत्स्वयम् ॥ शंकरश्चापराह्णे तु मां पूजयति सर्वदा ॥ १७ ॥ इत्युक्तोसौ भगवता भास्क

१ प्रापस्यत–इ० पा० ।

रेण स यादवः ॥ हर्षमाप महाबाहो भास्करांतर्दधे ततः ॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने साम्बकृतादित्यमूर्तिस्थापनं नामैकोनत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ ॥ शतातीक उवाच ॥ ॥ कथं सांबेन विप्रेंद्र प्रतिष्ठा कारिता रवेः ॥ कस्य वा वचनात्तेन प्रासादः कारितो रवेः ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अत्र ते वच्मि राजेंद्र यथा सांबेन धीमता ॥ प्रतिष्ठा कारिता भानोः प्रासादश्च महीपते ॥ २ ॥ सुलब्ध्वा प्रतिमां भानोश्चिंतयामास नारदम् ॥ स चापि चिंतितश्चागाद्यत्र जांबवतीसुतः ॥ ३ ॥ तमागतमभिप्रेक्ष्य नारदं मुनिसत्तमम् ॥ संपूज्य विधिवत्सांबो नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ प्रासादं कारयेद्यस्तु भास्करस्य नरो द्विज ॥ किं फलं तस्य देवर्षे प्रतिष्ठां यश्च कारयेत् ॥ ५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ प्रासादं शोभने देशे यस्तु कारयते रवेः ॥ स याति नरशार्दूल सूर्यलोकं न संशयः ॥ ६ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ कथं कुर्यादायतनं कस्मिन्देशे द्विजोत्तम[1] ॥ कीदृक्छस्तं चायतनं देवदेवस्य वै द्विज ॥ ७ ॥ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यत्र प्रभूतं सलिलमागमे च विनाशने ॥ देवतायतनं कुर्याद्यशोधर्मविवृद्धये ॥८॥ इष्टापूर्तेन लभते लोकांस्तांश्च[2] विभूपितान् ॥ देवानामालयं कार्यं द्वयं यत्र च दृश्यते ॥ ९ ॥ सलिलाद्यं च आरामः कृतेष्वायतनेषु च ॥ स्थानेष्वेतेषु सान्निध्यमुपगच्छंति देवताः ॥ ॥ १० ॥ सरःसु नलिनीच्छन्ननिरस्तरविरश्मिषु ॥ हंससंक्षिप्तकह्लारवीथीविमलवारिषु ॥ ११ ॥ हंसकारंडवक्रौंचचक्रवाकविराविषु ॥ पर्यन्तविमलच्छायाविश्रांतजनचारिषु ॥ १२ ॥ क्रौंचकांचीसुलापाश्च कलहंसकलस्वनाः ॥ नद्यस्तोयांशुका यत्र शफरीकृतमेखलाः ॥ १३ ॥ फुल्लद्रुमोत्तमावासाः संगमश्रोणिमंडलाः ॥ पुलिनाद्युन्नतोरस्का रसहासाश्च निम्नगाः ॥ १४ ॥ वनोपांतनदीशैलसंस्कारोपान्तभूमिषु ॥ रमते देवता नित्यं पुरेषूद्यानवत्सु च ॥ १५ ॥ भूमयो ब्राह्मणादीनां याः प्रोक्ता वास्तुकर्मणि ॥ ता एव तेषां शस्यंते देवतायतनेष्वपि ॥ १६ ॥ चतुःषष्टिपदं कुर्याद्देवतायतनं सदा ॥ द्वारं च मध्यमं तस्मिन्समदिक्संप्रशस्यते ॥ १७ ॥ यो विस्तारो भवेत्तस्य द्विगुणा तत्समुन्नतिः ॥ उच्छ्रायस्तु तृतीयोथ तेन तुल्या कटिर्भवेत् ॥ १८ ॥ विस्तारार्धो भवेद्गर्भो भित्तयोन्याः समंततः ॥ गर्भपादोनविस्तीर्णं द्वारं द्विगुणमुच्छ्रितम् ॥ १९ ॥ उच्छ्रयात्पादविस्तीर्णा शाखा तद्वदुदुंबरी ॥ विस्तरात्पादप्रतिमाद्वाहुल्यं शेषयोः स्मृतम् ॥ २० ॥ नृपंचसप्तनवभिः शाखाभिस्तत्प्रशस्यते ॥ अथ शाखाचतुर्भागे प्रतिहारौ निवेशयेत् ॥ २१ ॥ शैलमंगल्यविहगः श्रीवृक्षः स्वस्तिकैर्घटैः ॥ मानाष्टमेन[3] भागेन प्रतिमा स्यात्स

१ कस्मिन्देशे द्विजोत्तमः–इ० पा० । २ लोकांस्तांस्तान्स्वभक्तितः–इ० पा० । ३ मिथुनैर्द्वारमारभ्य भागेन स्यात्तुपिण्डिका–इ० पा० ।

पिंडिकां ॥ २२ ॥ द्विभागा प्रतिमा तत्र तृतीयो भागपिंडिका ॥ पूर्वे मेरुर्महाबाहो कैलासश्च तथापरे ॥ २३ ॥ भवंति चापरे वीर विमानच्छ
दनं तथा ॥ समुद्रपद्मगरुडनंदिवर्द्धनकुञ्जराः ॥२४॥ गृहराजो वृषो हंसः सर्वतोभद्रको घटः ॥ सिंहो वृषश्चतुष्कोणः षोडशाष्टाश्रयस्तथा ॥२५॥
इत्येते विंशतिः प्रोक्ताः प्रासादा यदुनंदन ॥ यथोक्तानुक्रमेणैव लक्षणानि वदामि ते ॥ २६ ॥ नवत्रिंशदुच्छ्रितमेरुर्द्वादशभौमो विविधकुहरश्च ॥
द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्द्वात्रिंशद्धस्तविस्तीर्णः ॥२७॥ त्रिंशद्धस्तायामो दशभौमः सप्त मंदरः ॥ शिखरयुतः कैलासोऽपि शिखरवानष्टविंशोष्टभौमश्च ॥२८॥
जालगवाक्षैर्युक्तो विमानसंज्ञस्त्रिसप्तकायामः ॥ नन्दन इति वै भौमो द्वात्रिंशत्षोडशांगयुतः ॥२९॥ वृत्तः समुद्रनामा पद्माकृतिरयं चाष्टौ ॥ शृंगेणै
केन भवेदेकेन च भूमिका तस्य ॥ ३० ॥ गरुडाकृतिश्च गरुडो नंदी वै षष्टिविस्तीर्णः ॥ कायश्च सप्तभौमो विभूषितोंऽगैश्च सप्तविंशतिभिः॥ ३१॥
कुंजर इति गजपृष्ठः षोडशहस्तोच्छ्रितो मध्ये ॥ गृहराजः षोडशकस्त्रिचक्रशाला भवेद्वलभी ॥ ३२ ॥ वृष एव भूमिशृंगो द्वादशहस्तः समुन्नतो
वृत्तः ॥ हंसो हंसाकारो घटोऽष्टसहस्रकलशरूपः ॥ ३३ ॥ द्वारैर्युतश्चतुर्भिर्बहुशिखरो भवति सर्वतोभद्रः ॥ बहुरुचिरचन्द्रशालः षड्विंशद्भागभू
मिश्च ॥ ३४ ॥ सिंहः सिंहाकारो द्वादशकोणोऽष्टहस्तश्च ॥ ३५ ॥ सहस्रत्रितयं चैव कथितं विश्वकर्मणा ॥ प्राहुः स्थापयतश्चात्र मतमेकं विप
श्चितः ॥ ३६ ॥ कपोतपालिनीयुक्तमतो गच्छति तुल्यताम् ॥ ३७ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ य एते कथिता विप्र प्रासादा विंशतिस्त्वया ॥
तेषां सूर्यस्य कः कार्यः प्रासादो भास्करस्य तु ॥ ३८ ॥ स्थानानि यानि चोक्तानि प्रासादस्य द्विजोत्तम ॥ तेषां त्वयोक्तं हि पुरं
व्ययवद्भिर्नरैर्युतम् ॥ ३९ ॥ तस्मिन्प्रदेशे वै कार्यं भानोर्मंदिरमुत्तमम् ॥ दिशां भागे च कतमे ब्रूहि शेषं द्विजोत्तम ॥ ४० ॥ ॥ नारद उवाच ॥
पुरमध्यं समाश्रित्य कुर्यादायतनं रवेः ॥ दिशां भागेऽथ वा पूर्वे पूर्वद्वारसमीपतः ॥ ४१ ॥ भूमिं परीक्ष्य पूर्वं तु कुर्यादायतनं ततः ॥
इष्टगंधरसोपेता निम्ना भूमिः प्रशस्यते ॥ ४२ ॥ शर्करातुषकेशास्थिक्षारांगारविवर्जिता ॥ मेघदुंदुभिनिर्घोषा सर्वबीजप्ररोहिणी ॥ ४३ ॥
शुक्ला रक्ता तथा पीता कृष्णा च कथिता क्षितिः ॥ द्विजराजन्यवैश्यानां शूद्राणां च यथाक्रमम् ॥ ४४ ॥ परीक्षितायां तस्यां तु मध्ये
तस्याः प्रमाणतः ॥ उपलिप्य चतुर्हस्तं चतुरस्रं समंततः ॥ ४५ ॥ हस्तमात्रमधः कृत्वा मध्ये तस्या दशांगुलम् ॥ गर्तमुत्कीर्य तेनैव
पांसुना प्रतिपूरयेत् ॥ ४६ ॥ समे समगुणा ज्ञेया हीने हीनगुणा भवेत् ॥ वर्धमाने तु वै पांसौ भवेद्वृद्धिकरी क्षितिः ॥ ४७ ॥ नित्यं संमु

१ निर्घोष में-इ० पा० । २ सिंहाक्रान्तः-इ० पा० । ३ महत्-इ० पा० । ४ त्रिधा-इ० पा० । ५ हस्तमात्रम्-इ० पा० । ६ परिपूरयेत्-इ० पा० ।

खमर्कस्य कदाचित्पश्चिमामुखम् ॥ स्थापनीयं गृहं सम्यक्प्राङ्मुखस्थानकल्पनात् ॥ ४८ ॥ भवनाद्दक्षिणे पार्श्वे रवेः स्नानगृहं भवेत् ॥ अग्निहोत्र गृहं कार्यं रवेरुत्तरतः शुभम् ॥ उदङ्मुखं भवेच्छंभोर्मातॄणां गृहमेव च ॥ ४९ ॥ ब्रह्मा पश्चिमतः स्थाप्यो विष्णुरुत्तरतस्तथा ॥ निंबस्तु दक्षिणे पार्श्वे वामे राज्ञी प्रकीर्तिता ॥ ५० ॥ पिंगलो पक्षिणे भानोर्वामतो दंडनायकः ॥ श्रीमहाश्वेतयोः स्थानं पुरतस्त्वंशुमालिनः ॥ ५१ ॥ ततः स्थाप्याश्विनोः स्थानं पूर्वदेवगृहाद्बहिः ॥ द्वितीयायां तु कक्षायां राज्ञास्रौषौव्यवस्थितौ ॥ ५२ ॥ तृतीयायां तु कक्षायां स्थितौ कल्माषपक्षिणौ ॥ जंडकामचरौ स्थाप्यौ दक्षिणां दिशमाश्रितौ ॥५३॥ उदीच्यां स्थापनीयस्तु कुबेरो लोकपूजितः ॥ उत्तरेण ततस्तस्य रेवतः सविनायकः॥५४॥ यत्र वा विद्यते स्थानं दिक्षु सर्वा गुहादयः ॥ द्वे मण्डलेऽर्घ्यदानार्थं कार्ये सव्यापसव्यतः ॥ ५५ ॥ दद्यादुदयवेलायामर्वं सूर्याय दक्षिणे ॥ उत्तरे मण्डले दद्यादर्घ्यमस्तमने रवेः ॥ ५६ ॥ चक्राकृतां तथान्यस्मिन्देवस्य प्रतिमां रवेः ॥ स्थापयेद्विधिवद्वीर चतुर्भिः कलशैः शुभैः ॥५७॥ नाना तूर्यनिनादैश्च शंखशब्दैश्च पुष्कलैः ॥ तृतीये मंडले ह्येवं पूजनीयो दिवाकरः ॥ ५८ ॥ चतुरस्रं चतुःशृंगं व्योम देवगृहाग्रतः ॥ प्रतिमायास्तु सूत्रेण कार्यं मध्येऽस्य मंडलम् ॥ ५९ ॥ दिंडी स्थाप्यः पुरस्तस्मादादित्याभिमुखः स्थितः ॥ यदेतत्कथितं व्योम सर्वदेवमयं मया॥६०॥मध्याह्ने तस्य दातव्यमर्घ्यमत्र यदूत्तम ॥ अथ वा मंडलं चान्यत्तृतीयं चक्रसंमितम् ॥६१॥ स्थापयित्वा तु देवेशं दातव्योऽर्घः सुपण्डितैः ॥ देवस्य पुरतः कार्यं व्योमस्थानं समीपतः ॥ पुस्तकवाचनस्थानमथ वा यत्र रोचते ॥६२॥ एष स्थानविधिः प्रोक्तो देवतानां यथाक्रमम् ॥ गृहराज्ञोथ रुद्रस्तु द्वावेतौ भास्करप्रियौ ॥६३॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने प्रासादलक्षणवर्णनं नाम त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१३०॥ ॥छ॥ ॥नारद उवाच ॥ ॥ अथ ते संप्रवक्ष्यामि प्रतिमाविधिविस्तरम् ॥ सर्वेषामेव देवानामादित्यस्य विशेषतः ॥१॥ अर्चा सप्तविधा प्रोक्ता भक्तानां शुभवृद्धये ॥ कांचनी राजती ताम्री पार्थिवी शैलजा स्मृता ॥ २ ॥ वार्क्षी चालेख्यका चेति मूर्तिस्थानानि सप्त वै ॥ वार्क्षीविधानं ते वीर वर्णयिष्याम्यशेषतः ॥ ३ ॥ कर्त्रनुकूले दिवसे संवत्सरविशोधिते ॥ शुभैर्निमित्तैः शकुनैः प्रस्थानैश्च वनं विशेत् ॥ ४ ॥ क्षीरिणो वर्जिताः सर्वे दुर्बलास्ते स्वभावतः ॥ चतुष्पथेषु न ग्राह्या ये च पुत्रकवृक्षकाः ॥ ५ ॥ देवतायतनस्था ये तथा

१ तथा–इ० पा० । २ निम्बं श्रीपर्णवृक्षश्च वामे राज्ञी प्रवर्तिता–इ० पा० । ३ पार्श्वे–इ० पा० । ४ जानुकामाचरौ–इ० पा० । ५ सह–इ० पा० । ६ गीतशब्दैः–इ० पा० । ७ अग्र–इ० पा० । ८ चक्रसंज्ञितम्–इ० पा० । ९ प्रतिमा सप्तधा प्रोक्ता–इ० पा० । १० पुत्रकवृक्षकाः–नवविरूढाः–बालवृक्षा इत्यर्थः ।

वल्मीकसंभवाः ॥ उत्कीर्णा देवता येषु चैत्यवृक्षाश्च ये स्मृताः ॥ ६ ॥ श्मशानभूमिजा ये च पक्षिणां निलयाश्च ये ॥ सकोटराश्च ये वृक्षाः शुष्काग्रा ये[1] च पादपाः ॥ ७ ॥ शस्त्रेण निहता ये च कुञ्जराशास्तथा कृताः ॥ सामाद्याः सरुजोऽधश्च व्याधिनश्च तथैव च ॥ ८ ॥ अकाले पुष्पिता ये च काले ते च विवर्जिताः ॥ शीर्णपर्णाश्च तरवो रक्षोध्वांक्षनिषेविताः ॥ एकशाखातिशाखाश्च त्रिशाखाश्च तथाधमाः ॥ ९ ॥ मधूको देवदारुश्च वृक्षराजश्च चन्दनः ॥ बिल्वश्चाम्रातकश्चैव खदिरोथाञ्जनस्तथा ॥ १० ॥ निम्बः श्रीपर्णवृक्षश्च पनसः सरलोर्ज्जुनः ॥ रक्तचन्दनपर्यन्ताः श्रेष्ठाः स्युः प्रतिमाद्रुमाः ॥ ११ ॥ वर्णानामानुपूर्व्येण द्वौ द्वौ वृक्षौ प्रकीर्तितौ ॥ निंबाद्याः सर्ववर्णानां वृक्षाः साधारणाः स्मृताः ॥ १२ ॥ कथ्यमानान्विशेषेण शृणु वीर तथापरान् ॥ सुरदारुः शमी चैव मधूकश्चन्दनस्तथा ॥ एते वै तरवस्तात ब्राह्मणानां शुभाः स्मृताः ॥ १३ ॥ क्षत्रस्य च तथारिष्टः खदिरस्तिंदुकस्तथा ॥ अश्वत्थश्च तथा सांब द्रुमः करकतः शुभः ॥ १४ ॥ वैश्यानां तद्वदेव स्युः खदिरश्चंदनस्तथा ॥ पुण्याश्च तरवश्चैते शुभदास्तु तथैव च ॥ १५ ॥ केसरः सर्जकश्चाम्रः शालवृक्षस्तथेतरः ॥ एते वै तरवः पुण्याः शूद्राणां शुभदायकाः ॥ १६ ॥ लिङ्गं च प्रतिमां चैवमवस्थाप्य यथाविधि ॥ वृक्षं चाभिमतं गत्वा पूजयेद्बलिपुष्पकैः ॥ १७ ॥ शुचौ देशे विविक्ते च केशांगारविवर्जिते ॥ प्रागुदक्सूचके देशे लोककष्टविवर्जिते ॥ १८ ॥ विस्तीर्णस्कन्धविटपः पत्रवानृजुवृद्धिगः ॥ आतंकहीनोविवशः सत्त्वक्पर्णः शुभस्तथा ॥ १९ ॥ स्वेनैव पतिता ये च हस्तिभिः पातितास्तथा ॥ शुष्काश्च वह्निदग्धाश्च पक्षिभिश्चापि वर्जिताः ॥ २० ॥ तरवो वर्जनीयाश्च ग्रहीतव्याः शुभा द्रुमाः ॥ स्निग्धरूपाः सपर्णाश्च सपुष्पाः सफलास्तथा ॥ २१ ॥ तेषां तु ग्रहणं चाष्टमासेषु कार्त्तिकादिषु ॥ भूत्वा शुभदिने चैव सोपवासोधिवासयेत् ॥ २२ ॥ समन्तादुपलिप्याथ तस्याधस्ताद्वसुन्धराम् ॥ गायत्र्या परिपूतेन परितः प्रोक्ष्य वारिणा ॥ २३ ॥ शुक्ले च परिधूते च परिधाय च वाससी ॥ पूजयेद्गन्धमाल्यैश्च सधूपबलिकर्मभिः ॥ २४ ॥ ततः कुशैः परिस्तीर्णे हुत्वाग्नौ तस्य चांतिके ॥ देवदारुसमिद्भिश्च मन्त्रेणानेन तत्त्ववित् ॥ २५ ॥ ॐ भूर्भुवः सुवरिति ततो वृक्षं च पूजयेत् ॥ ॐ प्रजापतये सत्यसदाय नित्यं श्रेष्ठांतरात्मन्त्सचराचरात्मन् ॥ सान्निध्यमस्मिन्कुरु देव वृक्षे सूर्यावृतं मण्डलमाविशेश्च नमः ॥ २६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ एवं संपूजयित्वा तु वाक्यैस्तं परिसांत्वयन् ॥ वृक्षलोकस्य शांत्यर्थं गच्छ देवालयं शुभम् ॥ २७ ॥ देव त्वं स्थास्यसे तत्र च्छेददाहविवर्जितः ॥ काले धूपप्रदानेन सपुष्पैर्बलिकर्म

१ नापरिभुक्ते च–इ० पा० ।

भिः ॥ २८ ॥ लोकास्त्वां पूजयिष्यंति ततो यास्यसि निर्वृतिम् ॥ वृक्षमूले कुठारं तु धूपमाल्यैः प्रपूज्य च ॥ २९ ॥ पूर्वतस्तु शिरः कृत्वा स्थापनीयः प्रयत्नतः ॥ परमान्नमोदकौदनपलपूपिकादिभिर्भक्ष्यैः ॥ ३० ॥ मद्यैः कुसुमैर्धूपैर्गन्धैश्च तरुं समभ्यर्च्य ॥ सुरपितृपिशाचराक्षसभुजङ्गसुरगणविनायकाद्यानाम् ॥ ३१ ॥ कृत्वा पूजां रात्रौ वृक्षं संस्पृश्य च ब्रूयात् ॥ ३२ ॥ अर्चासु देवदेव त्वं देवैश्च परिकल्पितः ॥ नमस्ते वृक्ष पूजेयं विधिवत्परिगृह्यताम् ॥३३॥ यानीह भूतानि वसंति तानि बलिं गृहीत्वा विधिवत्प्रयुक्तम् ॥ अन्यत्र वासं परिकल्पयंतु क्षमन्तु ते चाद्य नमोऽस्तु तेभ्यः ॥ ३४ ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां पुनः संपूज्य तं नगम् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्ततो दत्त्वा भोजकेभ्यश्च दक्षिणाम् ॥ छिन्द्याद्वनस्पतींस्तज्ज्ञैस्तैः कृतस्वस्तिवाचनैः ॥ ३५ ॥ पूर्वस्यां दिशि पातोऽस्य ऐशान्यां चापि यो भवेत् ॥ अथ वा उत्तरस्यां तु तथा छिन्द्यात्तु नान्यथा ॥ ३६ ॥ ऐन्द्रैशान्योरुदीच्यां च पातस्तिसृषु शस्यते ॥ नैर्ऋत्याग्नेययाम्यासु दिक्षु पातो न शोभनः ॥ वायव्यां चैव वारुण्यां तस्य पातस्तु मध्यमः ॥ ३७ ॥ यस्य बाह्यस्थिता शाखा दिक्षु नष्टा चतसृषु ॥ वास्तुपूर्वं ततः स्थित्वा ततः पश्चादवस्थिता ॥ ३८ ॥ अविलग्नमशब्दं तु पतनं तु प्रशस्यते ॥ उत्पद्येद्विदलं यस्य द्रावश्च मधुरो भवेत् ॥ ३९ ॥ सर्पिस्तैलं क्षरेद्यस्य पादपं तं विवर्जयेत् ॥ शुभदं यदुशार्दूल शृणु त्वं कथये शुचि ॥ ४० ॥ वृक्षं प्रभाते सलिलैर्निषिक्तं पूर्वोत्तरस्यां दिशि संनिकृत्य ॥ मध्वाज्यदिग्धेन कुठारकेण प्रदक्षिणं शोषमभिप्रहण्यात् ॥ ४१ ॥ पूर्वोत्तरेऽप्युत्तरदिग्विभागे पातो यदा वृद्धिकरस्तदा स्यात् ॥ आग्नेयकोणक्रमशोग्निदाह उग्रोग्ररोगाः सुधनक्षयश्च ॥४२॥ गारुडे दिशि पाषाणं कपोतो गृहगोधिका ॥ सितवर्णं जलं ज्ञेयमंगुष्ठाभं भवेत्कृमिः ॥ दोषैरेतैर्विनिर्मुक्तं मुदा कालं समुद्धरेत् ॥ ४३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे दारुपरीक्षावर्णनं नामैकत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३१ ॥ नारद उवाच ॥ हंत ते सर्वदेवानां प्रतिमालक्षणं परम् ॥ वच्मि ते यदुशार्दूल आदित्यस्य विशेषतः ॥ १ ॥ एकहस्ता द्विहस्ता वा त्रिहस्ता वा प्रमाणतः ॥ तथा सार्द्धत्रिहस्ता च सवितुः प्रतिमा शुभा ॥ २ ॥ प्रासादाद्द्वारतो वापि प्रमाणं च प्रकल्पितम् ॥ तद्वत्प्रमाणं कर्तव्यं सततं शुभमिच्छता ॥ ३ ॥ एकहस्ता भवेत्सौम्या द्विहस्ता धनधान्यदा ॥ त्रिहस्ता प्रतिमा भानोः सर्वकामप्रदा स्मृता ॥ ४ ॥ सार्धत्रिहस्ता प्रतिमा सुभिक्षक्षेमकारिणी ॥ अग्रे मध्ये च मूले च प्रतिमा सर्वतः समा ॥ गांधर्वी सा तु विज्ञेया धनधान्यावहा स्मृता ॥ ५ ॥ देवागारस्य यद्द्वारं तस्मादष्टांशमुद्यता ॥ त्रिभागैः पिंडिका कार्या द्वौ

१ तुंगं यथा तथा–इ० पा० ।

भागो प्रतिमा भवेत् ॥ ६ ॥ अंगुलैश्च तथा मूर्तिश्चतुरशीतिसंमितैः ॥ विस्तारायामतः कार्या वदनं द्वादशांगुलम् ॥ ७ ॥ मुखात्त्रिभागैश्चि
बुकं ललाटं नासिका तथा ॥ कर्णौ नासिकया तुल्यौ पादौ चानियतौ तयोः ॥ ८ ॥ नयने द्व्यंगुले स्यातां त्रिभागा तारका भवेत् ॥ तृतीयतार
काभागात्कुर्याद्दृष्टिं विचक्षणः ॥ ९ ॥ ललाटमस्तकोत्सेधं कुर्यात्तत्सममेव च ॥ परिणाहस्तु शिरसो भवेद्द्वात्रिंशदंगुलः ॥ १० ॥ तुल्या नासि
कया ग्रीवा मुखेन हृदयांतरम् ॥ मुखमात्रा भवेन्नाभिस्ततो मेढ्रमनन्तरम् ॥ मुखविस्तारणमुरस्ततोऽर्द्धं तु कटिः स्मृता ॥ ११ ॥ बाहू प्रबाहतु
ल्यौ तु ऊरू जंघे च तत्समे ॥ गुल्फाधस्तात्तु पादः स्यादुच्छ्रितश्चतुरंगुलः ॥ १२ ॥ षडंगुलसुविस्तारस्तस्यांगुष्ठांगुलत्रयम् ॥ प्रदेशिनी च
तत्तुल्या हीना शेषा नखैर्युताः ॥१३॥ चतुर्दशांगुलः पाद आयामात्परिकीर्तितः ॥ एवंलक्षणसंयुक्ता प्रतिमार्च्या भवेत्सदा ॥१४॥ अंसौ हरेस्तथै
वोरू ललाटं च सनासिकम् ॥ नियते नयने गंडौ मूर्तेः कुर्यात्समुन्नते ॥ १५ ॥ विशालधवलावामपक्ष्मलायतलोचने ॥ सस्मिताननपद्मस्य
चारुबिंबाधरस्तथा ॥ १६ ॥ रत्नप्रोद्भासिमुकुटकटकांगदहारवान् ॥ अव्यंगपदमध्यादिसमायोगोऽपि शोभितः ॥१७॥ सुप्रभो मंडलश्चारुर्विचित्र
मणिकुंडलः ॥ कराभ्यां कांचनीं मालां प्रोद्वहन्ससरोरुहाम् ॥ १८ ॥ एवं लक्षणसंयुक्तां कारयेदीहितप्रदाम् ॥ प्रजाभ्यश्च सदा भानुः शिवारोग्या
भयप्रदः ॥ १९ ॥ अल्पांगायां नृपभयं हीनांगायामकल्पता ॥ खातोदर्यां च क्षुत्पीडा कृशायां तु दरिद्रता ॥ २० ॥ सक्षतायां भयं शस्त्रात्स्फुटिता
मृत्युकारिणी ॥ दक्षिणावनतायां तु शश्वदायुःक्षयो भवेत् ॥ २१ ॥ उत्तरावनतायां तु वियोगो भवति ध्रुवम् ॥ नालोक्या नाप्यनालोक्या रक्ष्या
मूर्तिः प्रशस्यते ॥ २२ ॥ तस्माद्भास्करभक्तेन लोकद्वयहितैषिणा ॥ तन्मूर्तेश्चादरः कार्यस्तदधीनास्तु संपदः ॥ २३ ॥ शिरोरुगंडवदनैः सर्वांगा
वयवैस्तथा ॥ एवंलक्षणसंपूर्णा प्रतिमा भवते शुभा ॥२४॥ नासाललाटजंघोरुदंडवक्षोभिरन्विता ॥ कुर्यादादित्यवेषं तु गूढपादोदरं तथा ॥२५॥
कमलोदरकांतिनिभः कंचुकगुप्तः प्रसन्नमुखः ॥ रक्तोत्पलप्रभामंडलश्च कर्तुः शुभं करोत्यर्कः ॥२६॥ कुंडलभूषितवदनः प्रलंबहारोऽपि गूहवृत्तः ॥
नृपतिभयं व्यंगायां हीनांगायामकल्पना कर्तुः ॥ २७ ॥ खातोदर्यां क्षुद्भयमर्थविनाशः कृशांगायाम् ॥ मरणं तु सक्षतायां शस्त्रनिपातेन निर्दिशे
त्कर्तुः ॥२८॥ वामोन्नता तु पत्नीं दक्षिणावनता हिनस्त्यायुः ॥ अंधत्वमूर्द्धदृष्टिः करोति चिंतामधोमुखी दृष्टिः ॥२९॥ सर्वप्रतिमास्वेवं शुभाशुभं
भास्करेणोक्तम् ॥ ब्रह्मा कमंडलुकरश्चतुर्मुखः पंकजस्थश्च ॥ ३० ॥ स्कंदः कुमाररूपः शक्तिधरो बर्हिकेतुश्च ॥ शुक्लश्चतुर्विषाणो द्विपो महेंद्रस्य

वज्रपाणित्वम् ॥ ३१ ॥ तिर्यगूर्ध्वललाटसंस्थं तृतीयमपि लोचनं चिह्नम् ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने श्रीसूर्यप्रतिमालक्षणवर्णनं नाम द्वात्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ छ ॥ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ ततोधिवासनं कुर्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ऐशान्यां दिशि वै कुर्यादधिवासनमंडपम् ॥ १ ॥ चतुस्तोरणसंपन्नं सर्वाभरणसंयुतम् ॥ दिशासु विदिशास्त्वेव पताकाभिस्तु भूषितम् ॥ २ ॥ आग्नेय्यां दिशि रक्ताः स्युः कृष्णाः स्युर्याम्यनैर्ऋते ॥ श्वेता दिश्यपरस्यां तु वायव्यामेव पांडुरा ॥ ३ ॥ चित्रा चोत्तरपार्श्वे तु पीता पूर्वोत्तरे तथा ॥ श्रियमायुर्जयं चैव बलं यशो यदूत्तम ॥४॥ ददाति सा वीर कृता संपदर्थे न संशयः ॥ हिताय सर्वलोकानां मृन्मयी प्रतिमा भवेत् ॥ ५ ॥ सुभिक्षक्षेमदा नित्यं सर्वा मणिमयी कृता ॥ गांगेया[1] पुष्टिदा स्याद्वै रौप्या कीर्तिप्रवर्तिनी ॥ ६ ॥ प्रजावृद्धिं ताम्रमयी कुर्यान्नित्यमसंशयः ॥ भूमेर्लाभं तु विपुलं कुर्यादश्ममयी सदा ॥ ७ ॥ प्रधानपुरुषं हंति त्रपुलोहमयी सदा ॥ सर्वदेवमयस्यैवमर्चां कुर्यात्प्रयत्नतः ॥ ८ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ सर्वदेवमयत्वं हि ब्रूहि मे भास्करस्य तु ॥ सर्वदेवमयो ह्येष कथं नारद कथ्यते ॥ ९ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ साधु सांब महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥ बुधसोमौ स्मृतौ नेत्रे ललाटे चेश्वरः स्थितः ॥ १० ॥ सुरज्येष्ठः शिरस्तस्य कपालेऽस्य बृहस्पतिः॥ एकादश तथा रुद्राः कण्ठमस्य[2] समाश्रिताः ॥ ११ ॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव दशनेषु समाश्रिताः ॥ धर्माधर्मौ च देवस्य ओष्ठसंपुटके स्थितौ ॥१२॥ सर्वशास्त्रमयी देवी जिह्वायां च सरस्वती ॥ दिशश्च विदिशश्चैव सर्वाः श्रोत्रेषु संस्थिताः ॥ १३ ॥ ब्रह्मेन्द्रौ तालुदेशे तु स्थितौ देवैश्च पूजितौ॥ आदित्या द्वादश विभोर्भ्रुवोर्मध्ये समाश्रिताः ॥ १४ ॥ ऋषयो रोमकूपेषु समुद्रा जठरे स्थिताः ॥ यक्षकिन्नरगन्धर्वाः पिशाचा दानवास्तथा ॥ ॥ १५ ॥ राक्षसाश्च गणाः सर्वे हृदये स्युः स्थिता रवेः ॥ नद्यो बाहुगताश्चैव नगाः कक्षांतरे स्थिताः ॥ १६ ॥ पृष्ठमध्ये स्थितो मेरुः स्तनयोरंतरे कुजः ॥ तस्य पुत्रो धर्मराजः स्थितो वै नाभिमण्डले ॥ १७ ॥ कटिदेशे पृथिव्याद्या लिंगे सृष्टिः समाश्रिता ॥ जानुनी चाश्विनीदेवावूरू तस्याचलाः स्मृताः ॥ १८ ॥ सप्त पाताललोकास्तु नखमध्ये समाश्रिताः ॥ ससागरवना पृथ्वी पादमध्येस्य वर्तते ॥ १९ ॥ देवः कालाग्निरुद्रो यो दन्तान्तेषु समाश्रितः ॥ सर्वदेवमयो भानुः सर्वदेवात्मकस्तथा ॥ २० ॥ व्यंगेषु वायवश्चैव लोकालोकं चराचरम् ॥ व्याप्तं कर्मशरीरेण वायुना तस्य वै विभोः ॥ २१ ॥ स एष भगवानर्को भूतानुग्रहणे स्थितः ॥ एतत्ते परमं ज्ञानमेतत्ते परमं पदम् ॥ २२ ॥ तस्य स्थान

१ काञ्चनी । २ कण्टमध्ये—इ० पा० ।

विभागेन प्रतिमास्थापनं यथा ॥ तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि यथोक्तं ब्रह्मणा पुरा ॥ २३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने प्रतिमाप्रतिष्ठाकल्पे विश्वरूपवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३३॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ प्रतिपच्च द्वितीया च चतुर्थी पंचमी तथा ॥ दशमी त्रयोदशी चैव पौर्णमासी च कीर्तिता ॥ १ ॥ सोमो बृहस्पतिश्चैव शुक्रश्चैव बुधस्तथा ॥ एते सौम्या ग्रहाः प्रोक्ताः प्रतिष्ठायज्ञकर्मणि ॥ २ ॥ त्रिषूत्तरासु रेवत्यामश्विन्यां ब्राह्मभे तथा ॥ पुनर्वस्वोस्तथा हस्ते वासवे श्रवणेथ,वा ॥ भरण्यां चैव नक्षत्रे भानोः[1] स्थापनमुत्तमम् ॥ ३ ॥ शोधयित्वा तु वै भूमिं तुपकेशविवर्जिताम् ॥ वालुकांगारपाषाणास्थिविहीनां विशोध्य तु ॥ ४ ॥ चतुर्हस्त समायुक्ता वेदी विस्तरतो रवेः[2] ॥ ५ ॥ मंडपस्तु प्रमाणेन दशहस्तः समंततः ॥ मंडलं वृक्षशाखाभिः कारयेद्विधिपूर्वकम् ॥ ६ ॥ नदीसंगमतीरोत्थां मृत्तिकां[3] च समानयेत् ॥ उपलिप्य ततो भूमिं कारयेत्कुण्डमुत्तमम् ॥[4] ७ ॥ चतुरस्रं श्रिया युक्तं पूर्वं कुण्डं तु कारयेत् ॥ दक्षिणे चार्धचन्द्रं स्याद्वारुण्यां दिशि वर्तुलम् ॥ ८ ॥ पद्माकारं तु वै कुर्यादुत्तरे[5] च विचक्षणः ॥ तोरणानि ततः कुर्यात्पञ्चहस्तानि सुव्रत ॥ ९ ॥ न्यग्रोधोदुम्बरौ चैव बिल्वपालाशमेव च ॥ अश्वत्थश्च शमी चैव चन्दनश्चेति कीर्तिताः ॥१०॥ शुक्लवस्त्रसमायुक्तश्चित्रपट्टसमन्वितः ॥ जपमालान्वितः कुर्यात्तोरणानि विचक्षणः ॥ ११ ॥ अग्निमीळेति मंत्रेण यजेद्वै पूर्वतोरणम् ॥ इषेत्वोर्जेति मंत्रेण यजेद्दक्षिणतोरणम् ॥ १२ ॥ अग्न आयाहीति मंत्रेण पश्चिमं तु समर्चयेत् ॥ शं नो देवीति मंत्रेण यजेदुत्तरतोरणम् ॥ १३ ॥ कलशांस्तु समादाय हेमगर्भसमन्वितान् ॥ श्वेतचन्दनपंकेन कण्ठस्वस्तिकभूषणान् ॥ १४ ॥ यवशालिशरावान्नवस्त्रालंकारविग्रहान् ॥ आजिघ्रेति च मंत्रेण कलशांस्तु निवेशयेत् ॥ १५ ॥ दुकूलैश्चित्रपट्टैश्च वेष्टयेत्स्तम्भमालिकाम् ॥ ध्वजादर्शपताकाभिश्चामरैस्तु वितानकैः ॥ १६ ॥ शंखघण्टानिनादैश्च गेयमंगलवाचनैः[6] ॥ तूर्यभेरीनिनादैश्च वेदध्वनिसमन्वितैः ॥ १७ ॥ पुण्यैश्च जयशब्दैश्च कारयेत महोत्सवम् ॥ पताकाभिर्विचित्राभिः पूजामाल्योपशोभितम् ॥ १८ ॥ विचित्रस्रग्वितानाढ्यं प्रकीर्णकुसुमांकुरम् ॥ तन्मध्ये तु कुशास्तीर्णे देवार्चां स्थापयेद् बुधः ॥१९॥ पताकां पीतवर्णां तु पूर्वे शक्राय दापयेत् ॥ आग्नेय्यां[7] रक्तवर्णाभां यमाशायां[8] यमोपमाम्[9] ॥ २० ॥ नीलांजनसमप्रख्यां नैर्ऋत्यां च प्रदापयेत् ॥ वारुण्यां सितवर्णां च कृष्णां वायव्यगो

१ पुष्पेण–इ० पा० । २ रवेः–इ० पा० । ३ भवेत्–इ० पा० । ४ वालुकां च–इ० पा० । ५ उत्तरेण–इ० पा० । ६ तान्सुमंगल्म्–इ० पा० । ७ अग्नये इत्यर्थः । ८ याम्यायां यमसंनिभाम्–इ० पा० । ९ यमोपमां कृष्णाम् । यमायेति शेषः ।

चरे ॥ २१ ॥ हरितां यक्षराजाय ऐशान्यां सर्ववर्णिकाम् ॥ श्वेतरक्तकचूर्णेन पद्ममालेखयेत्ततः ॥ २२ ॥ वैद्या वेदीति मंत्रेण वेद्या आलभनं
भवेत् ॥ पूर्वाग्रानुत्तराग्रांश्च कुशानास्तीर्य यत्नतः ॥ २३ ॥ योगेयोगेति मंत्रेण कुशैश्चास्तरणं भवेत् ॥ शय्या तत्रैव कर्तव्या दिव्या
स्तरणसंयुता ॥ २४ ॥ गडुके द्वे विचित्रे तु तन्मध्ये स्थापयेद्बुधः ॥ विचित्रदीपमालाभिर्भक्ष्यभोज्यान्नपानकैः ॥ २५ ॥ पूपकान्सुविचित्रान्वै
मोदकांश्च प्रदापयेत ॥ पायसं कृशरं चैव दध्योदनसमन्वितम् ॥ २६ ॥ दधि चन्द्रसमप्रख्यं शुभच्छत्रं च विन्यसेत् ॥ २७ ॥ इति श्री
भविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने सूर्यप्रतिष्ठायां मंडलविधिवर्णनं नाम चतुस्त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१३४ ॥छ॥
॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि स्नानकर्मविधिं तव ॥ स्नापकस्तु महाप्राज्ञो ब्राह्मणो वेदपारगः ॥१॥ अभिज्ञः सौरशास्त्राणाम
रुणो यदुसत्तम ॥ भोजको भोजकैश्चान्यैर्ब्राह्मणैश्च तथा वृतः ॥ २ ॥ दिशाभागे मंडलस्य ईशाने वै यथाक्रमम् ॥ हस्तमात्रप्रमाणं तु भद्रपीठं
तु विन्यसेत् ॥ ३ ॥ हस्तिना शकटेनापि भक्त्या ब्रह्मरथेन च ॥ मंगलैर्ब्रह्मघोषैश्च देवं प्रासादमानयेत् ॥ ४ ॥ भद्रपीठं समादाय भद्रं कर्णेति
मंत्रतः ॥ सूत्रधारस्तथा प्रोक्तः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ५ ॥ स्नापयेत्कलशं गृह्य देवदेवं विभावसुम् ॥ सामुद्रं तोयमाहृत्य जाह्नवं यामुनं तथा ॥
॥ ६ ॥ सारस्वतं जलं पुण्यं चांद्रभागं ससैंधवम् ॥ पुष्करस्य जलं श्रेष्ठं गिरिप्रस्रवणोदकम् ॥ ७ ॥ अन्यद्वापि शुचि तोयं नदीनदतडागजम् ॥
यथाशक्त्या उपाहृत्य कलशैः कांचनादिभिः ॥ ८ ॥ भोजकाश्चाष्टभिः सूर्यं कलशैः स्नापयंति वै ॥ ततस्तु मणिरत्नानि सर्वबीजौषधीस्तथा
॥ ९ ॥ सुगंधीनि च माल्यानि स्थलजान्यंबुजानि च ॥ चंदनानि च मुख्यानि गंधाश्च विविधास्तथा ॥ १० ॥ ब्राह्मी सुवर्चला मुस्ता विष्णु
क्रान्ता शतावरी ॥ दूर्वा च शिबिपुष्पी च प्रियंगू रजनी वचा ॥ ११ ॥ संभृत्यैतांस्तु संभारान्स्नानकर्मविभागवित् ॥ बलाश्वत्थशिरीषाणां
पल्लवैः कुशसंयुतैः ॥ १२ ॥ कलशोपरि विन्यस्य दद्यादर्घ्यं रवेः सदा ॥ कांचनै राजतैस्ताम्रैर्मृन्मयैः कलशैस्तथा ॥ १३ ॥ साक्षतैः सहिर
ण्यैश्च सर्वौषधिसमन्वितैः॥गायत्र्या परिपूतैस्तु षोडशैः स्नापयेद्रविम् ॥१४॥ कुशोत्तरां ततः कृत्वा वेदिं पक्वेष्टकामयीम्॥तस्यां वेद्यां समारोप्य
परिधाप्य च वाससी ॥ १५ ॥ प्रतिमामभिषिंचेच्च सोपवासः प्रयत्नतः ॥ मूर्ध्नि सर्वौषधीः कृत्वा तथैवामलकानि च ॥ १६ ॥ मंत्रेण मृत्तिकां
चापि मंत्रतश्च जलं तथा ॥ त्वं देवी वंदिता देवैः सकलैर्दैत्यदानवैः ॥ १७ ॥ तेन संस्थापिता मूर्ध्नि मया देवस्य शुद्धये ॥ आदिस्त्वं सर्वभूतानां

१ यदि मुव्रतः—इ० पा० । २ चतुरस्राम्—इ० पा० ।

देवतानां च सर्वथा ॥ १८ ॥ रसानां पतये तुभ्यमाह्वानं च कृतं मया ॥ इत्थं पौराणिकैर्मंत्रैर्वैदिकैश्च विशेषतः ॥ १९ ॥ कार्यं हि वारुणं स्नानं देवस्य यदुनंदन ॥ इत्थमुच्चारयेद्वाचं कुर्यात्स्नानं विचक्षणः ॥ २० ॥ देवास्त्वामभिषिंचंतु ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ व्योमगंगा च पूर्णेन द्वितीयकलशेन तु ॥ २१ ॥ सारस्वतस्य पूर्णेन कलशेन सुरोत्तम ॥ शक्रादयोभिषिंचंतु लोकपालाः सुरोत्तमाः ॥ २२ ॥ सागरोदकपूर्णेन चतुर्थकलशेन तु ॥ वारिणा परिपूर्णेन पद्मपत्रसुगंधिना ॥ २३ ॥ पंचमेनाभिषिंचंतु नागाश्च कलशेन तु ॥ हिमवद्धेमकूटाद्याश्चाभिषिंचंतु वारिणा ॥ २४ ॥ नैर्ऋतोदकपूर्णेन षष्ठेन कलशेन तु ॥ सर्वतीर्थांबुपूर्णेन पद्मरेणुसुवासिना ॥ २५ ॥ सप्तमेनाभिषिंचंतु ऋषयः सप्त ये वराः ॥ वसवश्चाभिषिंचंतु कलशेनाष्टमेन वै ॥ २६ ॥ अष्टमंगलयुक्तेन देवदेव नमोऽस्तु ते ॥ ततो वै कलशैर्दिव्यैः स्नानकर्म समारभेत् ॥ २७ ॥ समुद्रं गच्छ यः प्रोक्तो मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ हिरण्यगर्भेति च यो मन्त्रस्तं समुदीरयेत् ॥२८॥ समुद्रज्येष्ठेति मंत्रेण क्षालयेन्मृत्तिकान्वितम् ॥ सिनीवालीति मंत्रेण दद्याद्वल्मीकमृत्तिकाम् ॥ २९ ॥ शम्युदुंबरमश्वत्थं न्यग्रोधं च पलाशकम् ॥ यज्ञं यज्ञेति मंत्रेण दद्यात्पंचकषायिकम् ॥ ३० ॥ पंचगव्यं पवित्रं च आहरेत्ताम्रभाजने ॥ गायत्र्या चैव गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयम् ॥ ३१ ॥ आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्राव्णेति वै दधि ॥ तेजोऽसीति घृतं तद्वद्देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥ ३२ ॥ एवमादिविधियुतं पंचगव्यं प्रकीर्तितम् ॥ याः ओषधीति मंत्रेण स्नानमोषधिभिः क्रमात् ॥ ३३ ॥ द्रुपदाभिः पुनस्तस्य कुर्याच्चोद्वर्तनं बुधः ॥ शिरःस्नानं ततो दद्यान्मानस्तोकाभिमंत्रितम् ॥ ३४ ॥ विष्णोरराटमंत्रेण दद्याद्गंधोदकं शुभम् ॥ ततो नद्युद्भवेनैव क्षालयेच्छुद्धवारिणा ॥ ३५ ॥ जातवेदसमुच्चार्य वस्त्रपूतेन वारिणा ॥ तत आवाहयेद्देवं रक्तमाल्यांबरं शुभम् ॥ ३६ ॥ एह्येहि भगवन्भानो लोकानुग्रहकारक ॥ यज्ञभागं गृहाणार्घ्यमर्कदेव नमोऽस्तु ते ॥ ३७ ॥ हिरण्येन तु पात्रेण देवायार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे मंत्रेणार्घ्यं समर्पयेत् ॥ ३८ ॥ पार्थिवैः प्रथमं कलशैः स्नापयेद्भास्करं बुधः ॥ ततस्त्वौदुंबरैर्वीर राजतैस्तदनंतरम् ॥३९॥ ततस्तु कांचनैर्देवं स्नापयेद्यदुनंदन ॥ सर्वतीर्थजलैर्युक्तं सर्वौषधिसमन्वितम् ॥ ४० ॥ शंखमादाय देवस्य ततो मूर्धनि शंकर ॥ दत्त्वा पुष्पाणि देवस्य मूर्ध्नि यत्नाद्विचक्षणः ॥ ४१ ॥ तोयमुत्क्षिप्य यत्नेन ततः स्नपनमाचरेत् ॥ प्रथमं स्नापयेद्देवं वारिणा यदुनंदन ॥ ४२ ॥ ततस्तु पयसा राजन्पायसेन ततस्तु वै ॥ घृतेन मधुना वापि तथा इक्षुरसेन च ॥ ४३ ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य गोमेधस्य च सुव्रत ॥ ज्योतिष्टोमस्य राजेन्द्र वाजपेयस्य वै विभो ॥ ४४ ॥ राजसूया

१ आपो हिष्ठेति त्र्यृचा–इ० पा० । २ चरणोपरि देवस्य–इ० पा० । ३ गोद्वातस्य–इ० पा० ।

श्वमेधाभ्यां घृताद्यैर्लभते फलम् ॥ यस्तु कारयते स्नानं यस्तु भक्त्या प्रपश्यति ॥ [1]क्रियमाणं तु देवस्य स्नानं यदुकुलोद्वह ॥ ४५ ॥ य एते कथिता यज्ञा एतेषां क्रमशः फलम् ॥ अर्चां च कुरुशार्दूल दृष्ट्वा वै लभते फलम् ॥ ४६ ॥ स्नानं तु यत्नतः कार्यं देवदेवस्य सुव्रत ॥ यथा न लंघयेत्कश्चिद्देवस्य स्नपनं विभोः ॥ ४७ ॥ न प्राश्नंति यथा काकास्तीर्थं लोकविगर्हिताः ॥ स्नानोदकं तु देवस्य अथ वा पय एव हि ॥४८ ॥ भूमौ गतं यथा चैव प्राश्नाति यदुनंदन ॥ रोगं प्राप्नोति कर्ता वै दुःखं कारयिता तथा ॥४९॥ तस्माद्यत्नेन कर्तव्यं देवस्य स्नपनं विभोः॥ ५० ॥ स्नापयित्वा क्रमेणेत्थं स्नानकर्म विधानवित् ॥ ततो वर्धनिकां गृह्य वारिधारां समुत्सृजेत् ॥ ५१ ॥ त्रिवारान्पुरतोऽर्कस्य आचमस्वेति च ब्रुवन्॥ वेदोसीति च मंत्रेण उपवीतं प्रदापयेत् ॥ ५२ ॥ बृहस्पतेति मंत्रेण वस्त्रयुग्मं प्रदापयेत् ॥ यत्नक्रमं प्रकुर्वाणः पुष्पमालां प्रदापयेत् ॥ ५३ ॥ धूरसीति च मंत्रेण धूपं दद्यात्सगुग्गुलम् ॥ समिद्धोंजनमंत्रेण अंजनं तु प्रदापयेत् ॥ ५४ ॥ युंजानीति च मंत्रेण रोचनां तस्य दापयेत् ॥ आरार्तिकं च वै कुर्याद्दीर्घायुष्ट्वाय वर्चसे ॥ ५५ ॥ स्नानकर्म त्विदं प्रोक्तं भास्करस्य महात्मनः ॥ भोजका ब्राह्मणाश्चैव क्रियां कुर्युः प्रयत्नतः [2] ॥५६॥ बह्वृचोऽथर्वणश्चैव छन्दोगोध्वर्युरेव च ॥ स्नापकस्य च चिह्नानि ये च मूर्तिधरास्तथा ॥ ५७ ॥ तेषां प्रवक्ष्यामि विभो शृणु चैकमनाः किल ॥ संपूर्णगात्रो मतिमाञ्छास्त्रज्ञः प्रियदर्शनः ॥५८॥ कुलीनः श्रद्धानश्च आर्यदेशसमुद्भवः ॥ न स्थूलो न कृशो दीर्घः सौरशास्त्रविशारदः ॥ ५९ ॥ यश्च युक्तो जितात्मा च गुरुभक्तो जितेन्द्रियः ॥ पंचविंशतितत्त्वज्ञः स्थापकः समुदाहृतः ॥ ६० ॥ वर्जनीयांश्च वक्ष्यामि यैस्तु कर्म न कारयेत्॥ हीनांगश्चाधिकांगश्च वामनो विकटस्तथा ॥६१॥ नातिगौरो न कृष्णश्च स्नापनाय प्रयोजयेत् ॥ चार्वाको याजकश्चैव नित्यं गोमुखदंभकः ॥६२॥ अशुचिव्रतसंयुक्तः श्यामदंतोऽथ मत्सरी [3] ॥ [4]कोपनो दुष्टशीलश्च युवा वा वृद्ध एव च ॥ ६३ ॥ श्वित्री कुष्ठी च रोगी च काणो दुर्मतिरेव च ॥ संकीर्णो जातिहीनश्च तथा च वृषलीपतिः ॥ ६४ ॥ कुब्जश्चांधस्तथा व्यंगः खल्वाटो विकलेन्द्रियः ॥ अविनीतो दुरात्मा च विकलः पंगुरेव च ॥ ॥ ६५ ॥ तिथिनक्षत्रयोगानां वाराणां च तथा विभो ॥ सूचका जीविकार्थं हि यश्च मूल्येन पाठयेत् ॥ ६६ ॥ ईदृशान्स्नापकान्सर्वान्वर्जयेत प्रयत्नतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन परीक्ष्याः स्नापका बुधैः ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने सूर्यप्रतिष्ठास्नानविधिवर्णनं नाम पंचत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि अधिवासनमुत्त

१ प्रणम्यति–इ० पा० । २ प्रयत्नतः–इ० पा० । ३ मन्युमान्–इ० पा० । ४ रोगयुक्तोऽथ वै बालः–इ० पा० । ५ नरकोऽर्थी न दुष्टं तत्र न योजयेत्–इ० पा० ।

मम् ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो मंडपं यत्नतो विशेत् ॥ १ ॥ ततोन्ये च शुचौ देशे असंस्पृष्टोपलेपने ॥ मंडलं पंचवर्णैस्तु आलिखेच्चतुरस्रकम् ॥२॥ पताकातोरणच्छत्रध्वजमाल्याद्यलंकृतम् ॥ विचित्रसुवितानाढ्यं प्रकीर्णकुसुमोत्करैः ॥ ३ ॥ तस्य मध्ये कुशास्तीर्णे मूर्तिः स्थाप्या विवस्वतः ॥ तत्रास्यावाहनं कृत्वा दद्यादर्घ्यं विवस्वते ॥ ४ ॥ सुवर्णमधुपर्कादि कृत्वा तत्र विधानतः ॥ देवस्य दर्शयेद्गां च सवत्सां रोहिणीं शुभाम् ॥ ५ ॥ नमो गोपतये तुभ्यं सहस्रांशो प्रसीद मे ॥ एवमर्घ्येण संपूज्य परिधाय च वाससी ॥ ६ ॥ यज्ञोपवीतमातिथ्यं तथाभ्यंगं तथैव च ॥ वत्सरे वत्सरे तस्य नवमभ्यंगमाहरेत् ॥ ७ ॥ श्रावणे मासि राजेंद्र पवित्रं तस्य तद्धि वै ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु वर्षेवर्षे प्रयोजयेत् ॥ ८ ॥ अभ्यंगं यदुशार्दूल श्रावणे मासि भास्करम् ॥ सर्वगंधैः समालभ्य चंदनागुरुकुंकुमैः ॥ ९ ॥ अलंकारैरलंकृत्य कुसुमैश्च सुगंधिभिः ॥ मालाभिश्च विचित्राभिराबद्धाभिरनेकशः ॥ १० ॥ ततो धूपं निवेद्याशु प्रतिमाग्रे प्रयत्नतः ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो मंडपं च प्रवेशयेत् ॥ ११ ॥ नमः शंभवेति मंत्रेण शय्यायां विनिवेशयेत् ॥ विश्वतश्चक्षुरित्येव कुर्यात्कमलनिष्कलम् ॥ १२ ॥ पुनरेव च वक्ष्यामि संकलीकरणं शुभम् ॥ स्नापने तु यथा कार्यः स्वदेहे न्यास उत्तमः ॥१३॥ प्रतिमायां तथा कार्यो यथा चालंभनं बुधः ॥ ॐ हुं खषोल्काय नमो मूलमंत्रः प्रकीर्तितः ॥१४॥ आदित्योऽयं स्वयं देवो ह्यक्षरेणोपबृंहितः ॥ ॐकारं विन्यसेन्मूर्ध्नि हुंकारं नासिकोपरि ॥ १५ ॥ खकारं च ललाटे तु षकारं वदने न्यसेत् ॥ लकारं चैव कंठे तु ककारं हृदये न्यसेत् ॥ १६ ॥ यकारं तु भुजे वामे नकारं दक्षिणे भुजे ॥ मकारं वामकुक्षौ च विसर्गं दक्षिणे न्यसेत् ॥१७॥ ॐकारं तु सदा ध्यायेज्ज्वालामालासमाकुलम् ॥ हुंकारं शुद्धवर्णाभं प्रसुवंतमलं शुभम् ॥ १८ ॥ खकारं चिंतयेत्प्राज्ञो भिन्नांजनसमप्रभम् ॥ तरुणादित्यवर्णाभं खकारं चिंतयेद्बुधः ॥ १९ ॥ षोकारं तु महाबाहो हेमवर्णं विचिंतयेत् ॥ शुक्लपद्मनिभाकारमकारं चिंतयेद्बुधः ॥२०॥ जातीकुसुमसंकाशं ह्रींकारं सर्ववर्णकम् ॥ क्षीरवर्णं सकारं तु चिंतयेत्सततं बुधः ॥ २१ ॥ नकारं हिमकुंदाभं मकारममृताक्षरम् ॥ ह्रींकारं विद्युत्संकाशं ह्रींकारं सर्ववर्णकम् ॥ २२ ॥ क्षीरवर्णं सकारं तु चिन्तयेत्सततं बुधः ॥ नकारं स्वर्णवर्णाभं मकारं कनकप्रभम् ॥ २३ ॥ ततो देवं महात्मानं सहस्रकिरणं रविम् ॥ प्रसादाभिमुखं देवं शयनीये निवेशयेत् ॥ २४ ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्युरग्निकुंडेषु वै द्विजाः ॥ ततोऽरण्यां समुत्थाप्य अग्निं लौकिकमेव वा ॥ २५ ॥ प्रज्वाल्याग्निं विधानेन कुर्याद्धोमं विचक्षणः ॥ बह्वृचः पूर्वकांडेषु याम्यां मध्यंदिनस्तथा ॥ २६ ॥ पश्चिमे चैव च्छंदोग उत्तरेऽथर्वणो

१ सुमनोधूपदीपकैः–इ० पा० । २ दद्यात्तत्र प्रयत्नेन–इ० पा० ।

मतः ॥ मध्ये च भोजकः कुर्याद्धोमं यज्ञे यदूत्तम ॥ २७ ॥ शमीपालाशोदुंबराणि ह्यपामार्गस्तथैव च ॥ द्वादश तु सहस्राणि अष्टौ चत्वारि एव च ॥ २८ ॥ द्वे त्रीणि च सहस्राणि अथ वा एकमेव हि ॥ अग्निर्मूर्धेति मंत्रेण कुंडस्यालंभनं भवेत् ॥ २९ ॥ उल्लिख्याभ्युक्ष्य तेनैव अग्निं दूत मिति स्मृतः ॥ संबुध्यस्वाग्ने मंत्रेण गर्भाधानं तु कारयेत् ॥ ३० ॥ सीमंतेति पुनस्तत्र महामंत्रेण होमयेत् ॥ जातकर्म तथा प्रोक्तं प्राणायामं विदुर्बुधाः ॥ ३१ ॥ नमः स्वाहेति मंत्रेण नामकरणमेव च ॥ अन्नप्राशनमंत्रेण अन्नप्राशनमादिशेत् ॥ ३२ ॥ ज्येष्ठमग्रेति मंत्रेण तेन चूडोपकर्मणि ॥ व्रतबंधस्य मंत्रेण व्रतबंधं समादिशेत् ॥ ३३ ॥ समावर्तनमित्येव आकृष्णेति च होमयेत् ॥ पत्नीसंयोजनं चैव स्वयमेव प्रकल्पयेत् ॥ ३४ ॥ अग्निहोत्रादिकं कर्म यज्ञकर्माणि यानि च ॥ महाव्याहृतिमंत्रेण होतव्यानि समंततः ॥ ३५ ॥ मातृणां यज्ञभूतानां बलिकर्म प्रदापयेत् ॥ सर्वकामसमृद्ध्यर्थं कारयेदधिवासनम् ॥ ३६ ॥ त्रिरात्रं पंचरात्रं च अहोरात्रमथापि वा ॥ ततः स्वलंकृतां स्नातां मणिरत्नैर्विभूषिताम् ॥ ॥ ३७ ॥ कृतरक्षां प्रयत्नेन प्रतिमामधिवासयेत् ॥ देवागारादथैशाने दिग्भागे दिव्यमंदिरम् ॥३८॥ कृत्वा कुशपरिस्तीर्णे वरास्तरणसंवृते ॥ पूर्वशीर्षां तथा शय्यां शुक्लां शुक्लांबरोत्तराम् ॥३९॥ तस्यामावेशयेत्सम्यङ् महाश्वेतमुपाहरेत् ॥ निक्षुभां दक्षिणे पार्श्वे वामे राज्ञी च कीर्तिता ॥४०॥ दंडपिंगलकौ चास्य स्थितौ पादप्रवेशितौ ॥ तस्यां संवेशितायां तु शर्वर्यां प्रतिमां रवेः ॥ ४१ ॥ वसेत्तां रजनीं तत्र स्तूयमानश्चतुर्दिशम् ॥ ब्राह्मणैर्वेदिभिश्चापि गीतज्ञैश्चारणैस्तथा ॥ ४२ ॥ कुर्याज्जागरणं तत्र सूर्यभक्तिसमन्वितैः ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां बोधयेद्दृग्विधानतः ॥ ४३ ॥ हविष्यं भोक्तुकामांस्तु ब्राह्मणान्भोजकांस्तथा ॥ दक्षिणाभिश्च संपूज्य तैः कृतस्वस्तिवाचनः ॥ ४४ ॥ ततो गर्भगृहस्याथ मध्ये कृत्वा तु पिंडिकाम् ॥ विधिवत्तत्र सौवर्णं न्यसेत्सप्तहयं रथम् ॥ ४५ ॥ सर्वबीजौषधैश्चैव तत्र धृत्वा विधानवित् ॥ दत्त्वार्घ्यं स्थापयेत्तत्र यजमानः सहायवान् ॥४६॥ शंखदुंदुभिनिर्घोषैर्जलधारासहाक्षतैः ॥ कृत्वा पुण्याहशब्दं तु आलयस्य प्रदक्षिणाम् ॥ ४७ ॥ शुभलग्ने दिने ऋक्षे पूर्वाह्ले भानवे क्षणे ॥ मुहूर्ते च शुभे भानोः प्रतिमां स्थापयेद्बुधः ॥ ४८ ॥ नाधोमुखीं नोर्ध्वमुखीं न पार्श्वावनतां तथा ॥ समामभिमुखीं चेमां प्रतिमां तु निवेशयेत् ॥४९॥ पत्न्यौ चास्य ततः सम्यक्पार्श्वयोर्विनिवेशयेत् ॥ निक्षुभा दक्षिणे पार्श्वे रवे राज्ञी तु वामतः ॥ ५० ॥ ततस्तदुपहारार्थं संभारैः प्राक्समाहृतैः ॥ मोदकायूषिकापूपशष्कुलीभूतशीर्षकैः ॥ ५१ ॥ कृशरैः पायसोन्मिश्रैः सर्वदिक्षु क्षिपेद्बलिम् ॥ इन्द्राय देवपतये बलिने वज्रपाणये ॥ ५२ ॥ शत

१ निक्षुभी-इ० पा० ।

यज्ञाधिपतये तस्मै इन्द्राय ते नमः ॥ त्रातारमिंद्रमंत्रेण इंद्रस्यावाहनं भवेत् ॥ ५३ ॥ अग्नये रक्तनेत्राय ज्वालामालार्चिताय वै ॥ शक्तिहस्ताय तीव्राय तथा चैवाजवाहिने ॥ आग्नेय्यामग्निमंत्रेण वह्नेरावाहनं स्मृतम् ॥ ५४ ॥ दंडहस्ताय कृष्णाय महिषोत्तमवाहिने ॥ सूर्यपुत्राय देवाय धर्मराजाय वै नमः ॥ ५५ ॥ यमाय त्विति मंत्रेण मुद्रास्तस्यैव कीर्तिताः ॥ नैर्ऋते खड्गहस्ताय नीललोहितकाय च ॥ ५६ ॥ सर्वबाधाधिपतये विरूपाख्याय वै नमः ॥ आंयं गौरिति मंत्रेण नैर्ऋत्यां तु प्रकल्पयेत् ॥ ५७ ॥ वारुण्यां पाशहस्ताय वरुणायेति कल्पयेत् ॥ मंत्रेणावाहनं विद्यात्पंचनद्यः सरस्वतीम् ॥ ५८ ॥ प्राणात्मकाय धूपाय अव्यंगायानिलाय च ॥ ध्वजहस्ताय भीमाय नमो गंधवहाय च ॥ ५९ ॥ तस्याप्यावाहनं विद्याद्यदेवादेवहेडनम् ॥ गदाहस्ताय सोमाय शुष्मिणे नृगताय च ॥ ६० ॥ गदापट्टिशहस्ताय सोमराजाय वै नमः ॥ ईशावास्यं च गुह्या वै सोममंत्रः प्रकीर्तितः ॥ ६१ ॥ चतुर्मुखाय देवाय पद्मासनगताय च ॥ कृष्णाजिननिषण्णाय नमो लंबोदराय च ॥ ६२ ॥ गणाधिपतये देव नीलकंठाय शूलिने ॥ विरूपाक्षाय रुद्राय त्रैलोक्याधिपते नमः ॥ अभि त्वा शूर नो मंत्र ईशानाय प्रकल्पयेत् ॥ ६३ ॥ सर्वनागाधिराजाय श्वेतवर्णाय भोगिने ॥ सहस्रफणिने नित्यमनंताय नमोनमः ॥ ६४ ॥ नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति मंत्रश्चैव प्रकीर्तितः ॥ पंचरात्रादिभिर्न्यासो ह्यंगन्यासः प्रयुज्यते ॥ ६५ ॥ तथोपक्षीरपानैश्च स्तुतिस्तोत्रैश्च भास्करम् ॥ विप्रेभ्यो भोजकेभ्यश्च ततो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ६६ ॥ सूर्यक्रतुं महापुण्यं नैव कुर्याददक्षिणम् ॥ स्थाप्यतेऽनेन विधिना तद्भक्तैः प्रतिमा च या ॥ ६७ ॥ सा तु वृद्धिकरा नित्यं सांनिध्याच्च सदा भवेत् ॥ सप्तजन्मसु तेषां तु न रोगाः संभवंति हि ॥ ६८ ॥ उपासते त्रिरात्रं ये भानोर्यात्राभिवासने ॥ गंधमाल्योपहारैस्तु ते यांति भुवनं रवेः ॥ ६९ ॥ आत्मीयं परकीयं वा प्रतिमास्थापनं रवेः ॥ यः पश्यति पुमान्भक्त्या स स्वर्लोकमवाप्नुयात् ॥ ७० ॥ दशानामश्वमेधानां वाजपेयशतस्य च ॥ फलं प्राप्नोति पुरुषः प्रतिष्ठाप्य दिवाकरम् ॥ ७१ ॥ यावत्कीर्तिः पुण्यकृता भानोः स्थाने निवेशिते ॥ तावत्स तु यदुश्रेष्ठ सूर्यलोके महीयते ॥ ॥ ७२ ॥ स्थापने चास्य वै मंत्रः प्रोक्तो लोकेषु पूजितः ॥ ध्रुवा द्यौश्च ध्रुवा पृथ्वी ध्रुवं विश्वमिदं जगत् ॥ श्रेयसे यजमानस्य तथा त्वं ध्रुवतां व्रज ॥ ७३ ॥ स्थापयित्वा रविं भक्त्या विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ मासेमासे क्रतुफलं लभंते नात्र संशयः ॥ ७४ ॥ एकाहेनापि यद्भानोः पूजया प्राप्यते फलम् ॥ न तु क्रतुशतैर्वीर प्राप्यते मानवैर्भुवि ॥ ७५ ॥ कृत्वापि सुमहत्पापं यः पश्चात्सेवते रविम् ॥ स याति सूर्यलोकं तु नरो विगतकल्मषः ॥ ७६ ॥ न भंत्रेदिष्टकानां च द्रवणं भूमिसंमिति ॥ स्वर्गे महीयते तावत्कारको देववेश्मनः ॥ ७७ ॥ खंडस्फुटितसंस्कारं

कृत्वा यत्फलमाप्यते ॥ न तु क्रतुसहस्रैस्तु प्राप्यते फलमुत्तमम् ॥ ७८ ॥ सिकतायामपि गृहं यस्तु कुर्याद्विभावसोः ॥ गोपतेः स प्रियसदः प्रग
च्छेद्गोपतेर्वरम् ॥ ७९ ॥ इत्येवं सुरवरस्य तस्य भानोर्भूतानां स्थितिनिलयप्रसूतिहेतोः ॥ श्रीभागी भवति नरो निकेतकारी कल्पानां वसति शतं
स सूर्यलोके ॥ ८० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने सूर्यप्रतिष्ठावर्णनं नाम षट्त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः॥
॥ १३६ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यः प्रासादं रचयति पुमान्देवतानां प्रयत्नात्तत्र प्रीत्या सपदि कुरुते स्थापनां भानुभक्तः ॥ दिव्या
न्भोगाँल्लभति च सदा कामतश्चाप्रमेयांस्तान्भुक्त्वासौ पुनरपि भवेच्चक्रवर्ती पृथिव्याम् ॥ १ ॥ ये मानवास्त्रिदशमूर्तिनिकेतनानि कुर्वंति साधुजन
दृष्टिमनोहराणि ॥ तेषां मृतेप्यपरमार्थमये शरीरे लोके परिभ्रमति कीर्तिमयं शरीरम् ॥ २ ॥ इति ते कथितमिदं देवपूज्यस्य सवितुः स्थाप
नमिवाधानम् ॥ साधारणं विधानं शृणु देवानां प्रतिष्ठापने वीर ॥ ३ ॥ स्नातो भुक्तो वस्त्रालंकृतकुसुमैर्गंधैः प्रतिमाया आस्तीर्णायां शय्यायां
स्थापनं कुर्यात् ॥ सुप्तायां तु स नृत्यगीतैर्जागरणैः सम्यगेवाधिवास्य दैवज्ञेन प्रतिदिष्टकाले संस्थापनं कुर्यात् ॥ अभ्यर्च्य कुसुमगंधानुलेपनैः
शंखतूर्यनिर्घोषैः प्रादक्षिण्येन नयेदायतनस्य प्रयत्नेन कृत्वा बलिं प्रतिमामभ्यर्च्य ब्राह्मणांश्च साधून्दत्त्वा हिरण्यकलशं विधिना निक्षिपेत्पिंडि
कामध्ये सुश्वभ्रे स्थापकदैवज्ञद्विजान्सम्यग्विशेषतोभ्यर्च्याकल्पान्तं भोगी भवतीह परत्र सुखी ॥ ४ ॥ विष्णोर्भागवता मताश्च सवितुः शंभोः
सभस्मद्विजा मातृणामपि मातृमण्डलविदो विप्रा विदुर्ब्राह्मणाः ॥ सर्वे यस्य विमुक्तशुक्लवसना बुद्धस्य रक्तांबरा ये यं देवमुपाश्रिताः सुविधिना
तैस्तस्य कार्या क्रिया ॥ ५ ॥ सामान्यमिदं देवानामधिवासनं भवति मया कथितम् ॥ क्रियमाणमिदं दृष्ट्वा देवानां प्रतिष्ठापनम् ॥ नरो भक्त्या
इह कामानवाप्य सर्वान्परत्र स्वर्गभाजनं भवति ॥ ६ ॥ इदं ते कथितं राजन्प्रतिष्ठापनमादितः ॥ यत्कृत्वा सवितुः स्नानं नरो याति मनो
गतिम् ॥ ७ ॥ इत्थं कुर्यान्नरो भक्त्या सवितुः स्थापनं बुधः ॥ कारयेत्पुरतो भक्त्या सवितुः स्थापनं बुधः ॥ ८ ॥ इतिहासपुराणस्य श्रवणं
पापनाशनम् ॥ ताभ्यां हि श्रवणाद्वीर सान्निध्यं याति भास्करः ॥ ९ ॥ कृते त्वायतने तस्मिन्ये चान्ये चापि देवताः ॥ तस्मात्कार्यं बुधैर्नित्यं
धर्मश्रवणमादितः ॥ १० ॥ वाचकं पूजयित्वा तु ब्राह्मणानुपपूज्य च ॥ कारयेद्वाचनं वीर पुस्तकस्याग्रतो रवेः ॥ ११ ॥ सर्वस्वं स्थापके
दद्याद्यत्किंचिद्गृहमागतम् ॥ गोदानमथ वा दद्यात्तस्य चित्तं प्रसादयेत् ॥ १२ ॥ इत्येष कथितो वीर प्रतिष्ठाकल्प आदितः ॥ कृत्वा दृष्ट्वा च

श्रुत्वा च यं नरोऽर्कमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने प्रतिष्ठापनविधिवर्णनं नाम सप्तत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ हंत ते कथयिष्यामि ध्वजारोपणमुत्तमम् ॥ यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वमृषभाधिपतेः पुरः ॥ १ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे यानि देवैर्जयेप्सुभिः ॥ कृतान्युपरि चिह्नानि वाहनानि ध्वजानि तु ॥ २ ॥ लक्ष्मचिह्नध्वजं केतुररिति पर्यायनामभिः ॥ कीर्तितः स च तस्येह प्रमाणं गदतः शृणु ॥ ३ ॥ ध्वजो वंशस्य कर्तव्यस्त्वविद्ध ऋजुरव्रणः ॥ प्रासादव्यास तुल्यस्तु ध्वजवंशप्रमाणतः ॥ ४ ॥ देवागारस्य ये प्रोक्ता मञ्जरीकलशादयः ॥ अथ वा तत्प्रमाणस्तु ध्वजदंडः प्रकीर्तितः ॥ ५ ॥ अन्तर्गृहस्य या वेदी मूत्रतः परिकल्पिता ॥ तस्या व्यासो भवेद्वंशः प्रसादस्य यदूत्तम ॥ ६ ॥ अथ वा मूलसूत्रेण यो व्यासोऽन्तर्गृहस्य तु ॥ प्रासादव्यासं इति स प्रोक्तश्चेह न संशयः ॥ ७ ॥ केतुर्भवेद्दरो वंशो न निम्नो न ऋजुस्तथा ॥ पत्रं ध्वजे युगं चैव नलिकापुरुषस्तथा ॥ ८ ॥ चतुर्हस्ता भवन्त्येते प्रशस्ताः कृष्णनन्दन ॥ अष्टहस्तप्रमाणस्तु विंशार्धस्य प्रमाणतः ॥९॥ सामान्यो ध्वजदंडस्तु सर्वसाधारणो मतः ॥ दंडपाणिध्वजो यस्तु स्मृतः षोडशहस्तवान् ॥१०॥ विंशद्धस्तात्परो दंडो न कार्यः सर्वथा रवेः ॥ युग्महस्तस्तु कर्तव्योः ध्वजदंडो मनीषिभिः ॥११॥ चतुरंगुल विस्तीर्णः सुवृत्तो द्व्यंगुलोपरि ॥ नातिसूक्ष्मो न च स्थूलो न कार्यो नतपर्वकः॥१२॥समपर्वातु कर्तव्यः सुदृढः सूक्ष्म एव हि॥वक्रः पुत्रविनाशाय सव्रणोऽर्थविनाशनः ॥ १३ ॥ रोगदो युग्महस्तस्तु भिन्नो दुःखमनंतकम् ॥ करोति हानिं धर्मस्य हीनो यस्तु प्रमाणतः ॥ १४ ॥ वैषम्यमसमपर्वा दद्यात्कृच्छ्रमधोन्नतः ॥ जयो जयंतो जैत्रेयः शत्रुहंता जयावहः ॥ १५ ॥ नंदोपनंदनौ चैवेन्द्रोपेन्द्रौ गदितौ तथा ॥ दशैते कीर्तिता भेदा ध्वजस्यानन्दसंमिताः ॥ १६ ॥ द्विहस्तस्तु जयो दंडो जयंतो द्विगुणो मतः ॥ द्वादशहस्तस्तु जैत्रेयः शत्रुहंता कलान्वितः ॥ १७ ॥ जयावहस्तु विंशार्धो नन्द आदित्यसन्निभः ॥ चतुर्दशोपनन्दस्तु इन्द्रः षोडश उच्यते ॥ १८ ॥ उपेन्द्रोष्टादशः प्रोक्तस्तथेन्द्रो विंशतिः स्मृतः ॥ भिन्नो वक्रोऽसाधितश्च न कार्यो दण्ड एव हि ॥ १९ ॥ मूलमंत्रेण कर्तव्यो व्यासतोऽन्तर्गृहस्य तु ॥ ध्वजदण्डो महाबाहो अथ वा वास्तुमानतः॥ २० ॥ मंजरीमानतो वापि तदर्धेनाथ वा विभो ॥ पताका वै शुभा कार्या ध्वजवंशावलंबिनी ॥ २१ ॥ देवागारस्य शिखरात्त्रिभागपरिमार्जनी ॥ सा प्रोक्ता दशधा वीर मानतोमानतस्तथा ॥ २२ ॥ अंकुरः पल्लवश्चैव स्कन्धः शाखा तथैव च ॥ पताका कदली वीर केतुर्लक्ष्म

१ दार्ढ्यं कृत्वा तु यत्नतः—इ० पा० । २ इन्द्रकेतुनः—इ० पा० । ३ रौद्रः—इ० पा० । ४ राजेन्द्रः—इ० पा० । ५ अष्टाधिकदशहस्त इत्यर्थः ।

जयस्तथा ॥ २३ ॥ ध्वजश्च दशमः प्रोक्तः सर्वदेवमयोऽव्ययः ॥ अंकुरो ह्यङ्गुलः प्रोक्तः पल्लवश्चतुरंगुलः ॥ २४ ॥ स्कन्धः षडंगुलः प्रोक्तः शाखा चाष्टांगुला मता ॥ एकादशपताका तु कदली च चतुर्दश ॥ २५ ॥ केतुस्तु षोडशः प्रोक्तो लक्ष्माष्टादशमुच्यते ॥ जया विंशति वै प्रोक्ता एता वत्त्वंगुलानि तु ॥ २६ ॥ देवागारस्य कुम्भस्य प्रसन्ना सा प्रमार्जनी ॥ अंकुरेति पताका सा विज्ञेया यदुनन्दन ॥ २७ ॥ पल्लवेति द्वितीयस्य मार्जनी परिकीर्तिता ॥ त्रिभागमार्जनीस्कन्धः शाखा वै पञ्चमस्य तु ॥ २८ ॥ षष्ठस्योक्ता पताका तु कदली सप्तमस्य तु ॥ अष्टमस्य तथा केतुर्लक्ष्म च नवमस्य तु ॥ २९ ॥ ततस्तु दशमः प्रोक्तो जयंतो यदुनन्दन ॥ वृषस्थानावमार्गी तु ध्वजस्तु परिकीर्तितः ॥ ३० ॥ गजो मेषोऽथ महिषः कबन्धस्तु वृषस्तथा ॥ हरिणोऽथ नरश्चैव नरश्च नरसत्तम ॥३१॥ स्थानान्येतानि भूयोऽथ प्रयुक्तस्य ध्वजस्य तु ॥ दिशाभागे तु पूर्वात्तु क्रमेण परिकल्पयेत् ॥ ३२ ॥ एवं दशविधा प्रोक्ता पताका तत्त्वदर्शिभिः ॥ कर्तव्या सा यथापूर्वं तच्छृणु त्वं नराधिप ॥ ३३ ॥ शुक्लवस्त्रमयी चित्रा सर्वदा सुमनोहरा ॥ नानाचामरसंपन्ना किंकिणीजालमंडिता ॥ ३४ ॥ ध्वजाग्रे चैव कर्तव्यो देवतालिंगसूचकः ॥ कांचनो वाथ रौप्यो वा मणिरत्नमयोऽपि वा ॥ ३५ ॥ रंगैर्लिख्यते वापि तद्वाहनसमाकृतिः ॥ ध्वजदंडोऽत्र विन्यस्तः कर्तव्यो यदुनन्दन ॥३६॥ गरुत्मांस्तु ध्वजो विष्णोरीश्वरस्य ध्वजो वृषः ॥ ब्रह्मणः पंकजं कार्यं रवेर्धर्मः स्मृतो ध्वजः ॥ ३७ ॥ हंसो जलाधिपस्योक्तः सोमस्य तु नरो ध्वजः ॥ बलदेवस्य कालस्तु कामस्य मकरध्वजः ॥ ३८ ॥ सिंहो ध्वजस्तु दुर्गायाः कीर्तितो यदुनन्दन ॥ गोधा चापि उमादेव्या रैवतस्य हयः स्मृतः ॥ ॥ ३९ ॥ कच्छपो वरुणस्योक्तो वातस्य हरिणो मतः ॥ पावकस्य तथा मेष आखुर्गणपतेर्मतः ॥ ४० ॥ ब्रह्मर्षीणां कुशः प्रोक्त इत्येषा ध्वज कल्पना ॥ यस्य यद्वाहनं प्रोक्तं तत्तस्य ध्वज उच्यते ॥ ४१ ॥ विष्णोर्ध्वजे तु सौवर्णं दंडं कुर्याद्विचक्षणः ॥ पताका चापि पीता स्याद्गरुडस्य समीपगा ॥ ४२ ॥ ईश्वरस्य ध्वजे दण्डो राजतो यदुनन्दनः ॥ पताका चापि शुक्ला स्याद्वृषभस्य समीपगा ॥ ४३ ॥ पितामहध्वजे दंडः स्मृतस्ताम्रमयो बुधैः ॥ पद्मवर्णा पताका स्यात्पङ्कजस्य समीपगा ॥ ४४ ॥ आदित्यस्य च सौवर्णो ध्वजे दण्डः प्रकीर्तितः ॥ पंचवर्णा पताका स्याद्धर्मस्याधोगता नृप ॥ ४५ ॥ किंकिणीजालसंपन्ना नानाबुद्बुदसन्निभा ॥ पुष्पमालोपसम्पन्ना नानावादिभिरावृता ॥ ४६ ॥ दण्ड इन्द्रध्वजस्योक्तः कांचनो यदुनन्दन ॥ पताका बहुवर्णा स्यात्कुञ्जरस्य समीपगा ॥ ४७ ॥ आयसश्चापि दण्डोक्तो यमचिह्नं विचक्षणैः ॥ पताका

१ भूमौ तु-इ० पा० । २ सिंहो जलाधिपस्य-इ०पा० ।

वर्णतः कृष्णा महिषस्य समीपगा ॥ ४८ ॥ जलाधिपध्वजो दण्डो राजतः परिकीर्तितः ॥ पताका सर्वतः श्वेता विचित्रा सा च कथ्यते ॥४९॥
ध्वजे चापि कुबेरस्य दण्डो मणिमयः स्मृतः ॥ पताका चापि रक्ता स्यान्नरपादसमीपगा ॥५०॥ बलदेवध्वजे दण्डो राजतो यदुनन्दन ॥ पताका
वर्णतः शुक्ला तालस्याधोगता स्मृता ॥ ५१ ॥ कामध्वजे त्रिलोहः स्याद्दंडो यदुकुलोद्वह ॥ पताका रोहिणी तत्र मकरस्य समीपगा ॥ ५२ ॥
मायूरं कार्त्तिकेयस्य चिह्नं लोकेषु गीयते[1] ॥ त्रिलोहदण्डमारूढं बहुरत्नविभूषितम् ॥ ५३ ॥ बहुवर्णकचित्रा तु पताका कथिता बुधैः ॥
हस्तिदंतभवं दण्डं कुर्याद्गणपतेर्नृप ॥ ५४ ॥ ताम्रदंडं समारूढं संशुद्धं संप्रतिष्ठितम् ॥ शुक्ला पताका कर्तव्या सुप्रमाणा महीपते ॥५५॥ मातॄणां
चापि कर्तव्यो नैकरूपो ध्वजो बुधैः ॥ पताकाभिरनेकाभिर्बहुरत्नाभिरन्वितः ॥ ५६ ॥ रेवतस्यापि कर्तव्यो ध्वजो वाजी नराधिप ॥ रक्ता
पताका तत्रापि कर्तव्या यदुनंदन ॥ ५७ ॥ चामुंडामंदिरे कार्यः शिरोमालाकुलो ध्वजः ॥ नीला पताका कर्तव्या दंडो लोहमयस्तथा ॥५८॥
रीतीमयश्च मातॄणां रेवतस्य च कारयेत् ॥ गौर्या ध्वजस्ताम्रमयः पताका गोपसन्निभा ॥ ५९ ॥ स्वर्णदंडस्तु वीरस्य ध्वजो मेषसमन्वितः ॥
पताका बहुरत्नाढ्या कर्तव्या यदुनंदन ॥ ६० ॥ अश्मसारमयो दंडो ध्वजो वातस्य उच्यते ॥ पताका कृष्णवर्णा तु हरिणस्य समीपगा ॥६१॥
भगवत्या ध्वजो दंडः सर्वरत्नमयः स्मृतः ॥ पताका तु त्रिवर्णा स्यात्सिंहस्याधोगता नृप ॥ ६२ ॥ एवंविधमिमं कृत्वा ध्वजं लक्षणलक्षितम् ॥
अधिवास्य ततो राजंस्तत आरोपयेद्बुधः ॥ ६३ ॥ ततः सर्वौषधीभिश्च स्नापयित्वा प्रयत्नतः ॥ समालभ्य च बध्नीयान्मध्ये प्रतिसरान्नृप॥६४॥
कल्पयित्वा शुभां वेदिं कलशैरुपशोभिताम् ॥तस्यां वेद्यां समारोप्य तां रात्रिमधिवासयेत् ॥ ६५ ॥ नानाकुसुमचित्रां च स्रजं तस्यानुलंबयेत्॥
समभ्यर्च्य प्रयत्नेन धूपमस्य निवेदयेत् ॥ ६६ ॥ बलिकर्म ततः कृत्वा कृशरापूपकादिभिः ॥ पलालापूपिकाभिश्च दधिपायससूपकैः[2] ॥ ६७ ॥
उद्दिश्य लोकपालेभ्यो बलिं दद्याच्च वायसैः ॥ ब्राह्मणान्स्वस्ति वाच्याथ कृत्वा पुण्याहमंगलम् ॥६८॥ वादित्रकृतनिर्घोषं जलं[3] संस्कारसंयुतम्॥
नानाबुद्बुदसंपन्नं वेष्टितं नववाससा ॥ ६९ ॥ शुभे लग्ने दिने ऋक्षे ध्वजं चारोपयेद्बुधः ॥ विन्यस्य स्वर्णकलशं श्वभ्रराजं ध्वजस्य तु ॥ ७० ॥
एवमारोपयेद्यस्तु ध्वजं देवालयोपरि ॥ स श्रिया वर्धते नित्यं प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ७१ ॥ असुरा वासमिच्छंति ध्वजहीने सुरालये ॥ तस्मा
देवालयं प्राज्ञो ध्वजहीनं न कारयेत् ॥ ७२ ॥ मंत्रश्च स्थापने प्रोक्तो विधानज्ञैर्ध्वजस्य तु ॥ एह्येहि भगवन्देव देववाहन वै खग ॥ ७३ ॥

१ बहुवर्णा च–इ० पा० । २ दधिपायसपूर्वकैः–इ० पा० । ३ जनफूत्कारसंकुलम्–इ० पा० ।

श्रीकरः श्रीनिवासश्च जय जैत्रोपशोभित ॥ व्योमरूप महारूप धर्मात्मंस्त्वं च वै गतः ॥७४॥ सान्निध्यं कुरु दंडेऽस्मिन्साक्षी च ध्रुवतां व्रज ॥
कुरु वृद्धिं सदा कर्तुः प्रासादस्यार्कवल्लभ ॥ ७५ ॥ ॐ एह्येहि भगवन्नीश्वरविनिर्मित उपरिचरवायुमार्गानुसारिञ्छ्रीनिवास रिपुध्वंस यक्षनिलय
सर्वदेवप्रियं कुरु सान्निध्यं शांतिं स्वस्त्ययनं च मेभयं सर्वविघ्ना व्यपसरंतु ॥ ७६ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र श्वभ्रे दंडे निवेशयेत् ॥ पताकां पूर्वमंत्रेण
स्थित्वा पूर्वमुखो नृप ॥ ७७ ॥ क्षिपेदूर्ध्वमथाकाशं प्रासादशिखराद्विभोः ॥ यजमानस्ततः पश्येत्पताकां यदुनंदन ॥ ७८ ॥ प्रासादपुरतो वीर
पताकां पातयेद्यदि ॥ इंद्रलोकं तदा कर्ता विशेद्वै यदुनंदन ॥ ७९ ॥ आग्नेय्यामग्निलोकं तु याम्यां यमसदो भजेत् ॥ नैर्ऋत्यां नैर्ऋतं लोकं वारु
ण्यः वारुणं व्रजेत् ॥८०॥ यस्य देवस्य यद्वेश्म कृतं यदुकुलोद्वह ॥ तस्य लोकमवाप्नोति वृषस्थानगतो यदि॥८१॥वायव्ये वायुमाप्नोति सोम्या
यां सोममाप्नुयात्॥ ऐशान्यामीशमाप्नोति कर्ता वै देववेश्मनः ॥८२॥ य एवं कारयेद्भक्त्या ध्वजस्यारोपणं रवेः ॥ स हि भुक्त्वा परान्भोगान्सू
र्यलोके महीयते ॥ ८३ ॥ तेजसांबुजसंकाशः कांत्या चाम्बुजसन्निभः ॥ द्विजातितुल्यः प्रभया विक्रमेण च गोपतेः ॥ ८४ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने ध्वजारोपणविधिवर्णनं नामाष्टत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१३८॥ छ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥
त्वत्प्रसादान्मया प्राप्तं रूपमेतत्पुरातनम् ॥ प्रत्यक्षदर्शनं चापि भास्करस्य महात्मनः ॥ १ ॥ सर्वमेतत्तु संप्राप्य पुनश्चिंताकुलं मनः ॥ देवस्य
परिचर्यायाः पालनं कः करिष्यति ॥२॥ गुणयुक्तं द्विजं किंचित्समर्थं परिपालने ॥ ममैवानुग्रहाद्ब्रह्मन्द्विजं व्याख्यातुमर्हसि ॥ ३ ॥ एवमुक्तस्तु
सांबेन नारदः प्रत्युवाच तम् ॥ न[1] द्विजाः परिगृह्णंति देवस्य स्वीकृतं धनम् ॥ ४ ॥ विद्यते हि धनं ह्यत्र गुणश्चायं प्रतिग्रहः ॥ देवचर्यागतैर्द्रव्यैः
क्रिया ब्राह्मी न विद्यते ॥५॥ अवज्ञया च कुर्वंति ये क्रियां लोभमोहिताः ॥ अपांक्तेया भवंतीह ते वै देवलका द्विजाः ॥६॥ देवस्वं ब्राह्मणस्वं च
यो लोभादुपजीवति ॥ स पापात्मा नरो लोके गृध्रोच्छिष्टेन जीवति ॥ ततो न ब्राह्मणः कश्चिद्देवचर्यां करिष्यति ॥७॥ विधिज्ञं ज्ञानवंतं च परिच
र्याक्षमं तथा ॥ देव एव तमाख्यातुं तस्मात्तं शरणं व्रज ॥८॥ अथ वा यदुशार्दूल उग्रसेनपुरोहितम् ॥ गत्वा गौरमुखं पृच्छ स ते कामं विधा
स्यति ॥ ९ ॥ नारदेनैवमुक्तस्तु सांबो जांबवतीसुतः ॥ सुखासीनं गृहे वीर उग्रसेनपुरोहितम् ॥ १० ॥ कृतपूर्वाह्णिकं वीर विप्रं गौरमुखं
नृप ॥ विनयेनोपसंगम्य सांबो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ मया भानोः प्रसादेन कारितं विपुलं गृहम् ॥ सपत्नीकं ससैन्यं

१ गत्वा ब्रूहि महाबाहो यद्यसौ कुरुतेऽनघ ॥ ततः स गत्वा सांबस्तु प्रणिपत्य महामुनिम्—इ० पा० ।

च पृथिव्यां सारवत्स्थितम् ॥ १२ ॥ सर्वं तस्मिन्मया दत्तं कृतं मूर्तेश्च मंडलम् ॥ तस्माद्द्विज विशिष्टेभ्यो देयं दानं मनोगतम् ॥ १३ ॥ तत्सर्वं मम संप्रीत्या गृहाण त्वं महामुने ॥ सांबवाक्यमिदं श्रुत्वा प्रत्युवाच महामुनिः ॥ १४ ॥ गौरमुख उवाच ॥ ॥ ब्रवीम्यहमशेषेण यथावदनुपूर्वशः ॥ अहं विप्रो भवान्राजा स च देवपरिग्रहः ॥ अपरस्परमेवं तु ग्रहणं मे विरुध्यते ॥ १५ ॥ ब्रह्मविद्याप्रणीतानि स्वकर्माणि द्विजातयः ॥ कुर्वाणा न प्रहीयन्ते अन्यथा भिन्नवृत्तयः ॥ १६ ॥ क्षांतिरध्यापनं जापः सत्यं च यदुनंदन ॥ एतानि विप्रकर्माणि न देवार्थपरिग्रहः ॥ १७ ॥ यदि देवार्थदानं स्यात्ततो देवलका द्विजाः ॥ देवद्रव्याभिलाषश्च ब्राह्मण्यं तु विमुंचति ॥ १८ ॥ देवद्वारे च यद्दानं ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥ द्वावेतौ पापकर्तारावात्मदोषेण मानवौ ॥ १९ ॥ देवार्थदानं वार्ष्णेय यद्गृहीत्वा च यो द्विजः ॥ श्राद्धे वा यदि वा सत्रे तज्जुहोति ददाति वा ॥ भिन्नवृत्तो द्विजः पापो राक्षसः सोऽभिजायते ॥ २० ॥ द्विजो देवलको यत्र पंक्त्यां भुंक्ते महीपते ॥ अन्नान्युपस्पृशेन्नीचा सा पंक्तिः पापमाचरेत् ॥२१॥ द्विजो देवलको यस्य संस्कारं संप्रयच्छति ॥ सोऽधोमुखान्पितॄन्त्सर्वानाक्रम्य विनिपातयेत् ॥२२॥ आत्मानं पातयेद्यस्तु सोन्यानुद्धरते कथम् ॥ उद्धरिष्यति चात्मानमित्येषा कल्पनाधमा ॥ २३ ॥ यो हठाच्च भयाच्चैव कुरुते रविवेश्मनः ॥ वृत्तिं विधत्ते विप्रत्वात्पतितस्स तु जायते ॥ २४ ॥ सप्रतिग्रहमंत्रेण द्विजोश्नाति परिग्रहम् ॥ देवप्रतिग्रहार्थेषु वेदवाक्यं न विद्यते ॥ २५ ॥ तस्माद्राजा न देवार्थं विप्रे दद्यात्कथंचन ॥ ब्रह्मसूत्रमहं छित्त्वा गमिष्यामीति गम्यताम् ॥ २६ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ अग्राह्यं चेद्द्विजातिभ्यः कस्मै देयमिदं मया ॥ श्रुतं वा दृष्टपूर्वं वा तन्मे व्याख्यातुमर्हसि ॥ २७ ॥ ॥ गौरमुख उवाच ॥ ॥ मगाय संप्रयच्छ त्वं पुरमेतच्छुभं विभो ॥ तस्याधिकारो देवान्ने देवतानां च पूजने ॥२८॥ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ कोयं मगेति ते प्रोक्तः क्व वासौ वसते विभो ॥ कस्य पुत्रो द्विजश्रेष्ठ किमाचारः किमाकृतिः ॥ २९ ॥ ॥ गौरमुख उवाच ॥ ॥ योऽयं मगेति वै प्रोक्तो मगो दिव्यो द्विजोत्तमः ॥ निक्षुभार्यां सुतो वीर आदित्यात्मज उच्यते ॥ ३० ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ कथं स निक्षुभापुत्रः कथं वीरसुतस्तथा ॥ कथं चादित्यतनयो मगोऽसावुच्यतेनघ ॥ ३१ ॥ ॥ गौरमुख उवाच ॥ ॥ मानुषत्वं गता देवी निक्षुभा किल यादव ॥ गता शापमवाप्येह भास्कराल्लोकपूजिता ॥ ३२ ॥ गोत्रं मिहिरमित्याहुस्तस्मै ब्राह्मण्यमुत्तमम् ॥ सुजिह्वा नाम धर्मात्मा ऋषिपुत्रः पुरानघ ॥ ३३ ॥ तस्यात्मजा समुत्पन्ना निक्षुभा सा वरांगना ॥ रूपेणाप्रतिमा लोके हारलीला मता तु सा ॥ ३४ ॥ पितुर्नियोगान्मा

१ अध्ययनम्-इ० पा० । २ देवान्नपरिग्रहः-इ० पा० । ३ देवान्नदानम्-इ० पा० । ४ देवान्नदानम्-इ० पा० । ५ लोभाच्च—इ-पा० । ६ निक्षुभाग्निसुतः-इ० पा० ।

कन्या विहरेज्जातवेदसि ॥ ३५ ॥ विहरन्ती यथान्यायं समिद्धे पावके तथा ॥ अथ तां देवदेवेशो ह्यंशुमाली ददर्श ह ॥ ३६ ॥ रूपयौवनसं पन्नां ततः कामवशं गतः ॥ चिंतयामास देवेशः कथं तां वै भजाम्यहम् ॥ ३७ ॥ अनयावहृतो योऽयं पावको देवपूजितः ॥ वनमाविश्य तन्वंगीं भजेयं लोकपूजिताम् ॥ ३८ ॥ इति संचिंत्य देवेशः सहस्रांशुर्दिवस्पतिः ॥ विवेश पावकं वीर तत्पुत्रश्चाभवत्तदा ॥ ३९ ॥ ततो विलासलावण्य रूपयौवनशालिनी ॥ समिद्धं लंघयित्वाग्निं जगामायतलोचना ॥ ४० ॥ क्रुद्धः स्वरूपमास्थाय दृष्ट्वा कन्यां स पीडितः ॥ करं करेण संगृह्य ततस्तां हव्यवाहनः ॥ ४१ ॥ उवाच यदुशार्दूल नोदितो भास्करेण तु ॥ वेदोक्तं विधिमुत्सृज्य यथाहं लंघितस्त्वया ॥ ४२ ॥ तस्मान्मत्तः स मुत्पन्नो न च पुत्रो भविष्यति ॥ जरशब्द इति ख्यातो वंशकीर्तिविवर्धनः ॥ ४३ ॥ अग्निजात्या मगाः प्रोक्ताः सोमजात्या द्विजातयः ॥ भोज कादित्यजात्या हि दिव्यास्ते परिकीर्तिताः॥४४॥तामेवमुक्त्वा भगवानादित्योऽन्तरतस्तदा॥अथोत्पन्नां प्रजां ज्ञात्वा ध्यानयोगेन वै ऋषिः॥४५॥ पतितः स्यान्महातेजा ऋग्जिह्वः सुमहामतिः ॥ शापमुद्यम्य तेजस्वी ऋग्जिह्वो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४६ ॥ आत्मापराधात्कामिन्या यथा गर्भो नलावृतः ॥ संभूतस्ते महाभागे अपूज्योऽयं भविष्यति ॥ ४७ ॥ पुत्रशोकाभिसंतप्ता बाला पर्याकुलेक्षणा ॥ चिंतयामास दुःखार्ता तमेकं ज्वलना कृतिम् ॥ ४८ ॥ ततो देववरिष्ठस्य मम योनिसमुद्भवः ॥ अयं दत्तो महाशापः पूज्यतां कर्तुमर्हसि ॥ ४९ ॥ भवेत्पूज्यो हि मे पुत्रो देवेश्वर तथा कुरु ॥ एवं चिंतयमानस्तु भगवानर्यमा किल ॥ ५० ॥ आग्नेयं रूपमाश्रित्य चेदं वचनमब्रवीत् ॥ स्निग्धो गंभीरनिर्घोषः शांतो ज्वरविवर्जितः॥ ॥५१॥ ऋग्जिह्वः सुमहातेजा धर्मं चरति सुव्रत ॥ तेनोत्सृष्टं महाशापं नान्यथा कर्तुमुत्सहे ॥५२॥ किं तु कार्यगरीयस्त्वादात्मनो योम्यमुत्तमम्॥ तव पुत्रं विधास्यामि चापूज्यं वेदपारगम् ॥५३॥ वंशश्च सुमहांस्तस्य निवसिष्यति भूतले॥ ममांगानि महात्मानो वाशिष्ठा ब्रह्मवादिनः॥५४॥मद्गायना मद्यजना मद्भक्ता मत्परायणाः ॥ मम शुश्रूषकाश्चैव मम च व्रतचारिणः ॥ ५५ ॥ त्वां च मां च यथान्यायं वेदं तत्त्वार्थदर्शिनः ॥ पूजयिष्यंति निरताः सदा मद्भावभाविताः ॥ ५६ ॥ मत्कर्मणां मदंगानां मद्भावविनिवेशनात् ॥ विरजा मत्प्रसादेन मामेवैष्यंत्यसंशयम् ॥ ५७ ॥ जटाश्मश्रु धरा नित्यं सदा मयि परायणाः ॥ पंचकालविधानज्ञा वीरकालस्य यज्विनः ॥ ५८ ॥ पूर्णैकदक्षिणे पाणौ वर्म वामेन धारयन् ॥ पतिदानेन वदनं प्रच्छाद्य नियतः शुचिः ॥ ५९ ॥ प्राणं हि महतां कृत्वा ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ अयमाज्ञाप्रसादाच्च व्याकुलेंद्रियचेतसा ॥ ६० ॥ विधिहीनं मंत्रहीनं ये वै यक्ष्यंति मामतः ॥ तेपि स्वर्गाच्च्युताः क्लांता ग्मंते सूर्यसन्निधौ ॥ ६१ ॥ एवंविधास्तव सुता भविष्यन्ति मही

तले ॥ मगवंशे महात्मानो वेदवेदांगपारगाः ॥ ६२ ॥ एवमाश्वास्य तां देवीं भास्करो वारितस्करः ॥ अंतर्दधे महातेजाः सा च हर्षमवाप ह ॥ ॥ ६३ ॥ एवमेते समुत्पन्ना भोजकाः कृष्णनंदन ॥ विष्णुभास्ते तथादित्या उत्पन्ना लोकपूजिताः ॥ ६४ ॥ तेषामेतत्पुरं देहि पर्याप्तास्ते प्रतिग्रहे ॥ त्वदीयस्यास्य मे वीर तथा भास्करपूजने ॥ ६५ ॥ तस्य गौरमुखस्येदं वाक्यं श्रुत्वा स यादवः ॥ सांबो जांबवतीपुत्रः प्रणम्य शिरसोक्तवान् ॥ ६६ ॥ क्व वसंते महात्मान एते भास्करपुत्रकाः ॥ भोजका द्विजशार्दूल येन तानानयाम्यहम् ॥ ६७ ॥ ॥ गौरमुख उवाच ॥ ॥ नाहं जाने महाबाहो वसंते यत्र वै मगाः ॥ जानीते तान्रविर्वीर तस्मात्तं शरणं व्रज ॥ ६८ ॥ ब्राह्मणेनैवमुक्तस्तु प्रणम्य शिरसा रविम् ॥ जगाद भास्करं सांबः कस्ते पूजां करिष्यति ॥ ६९ ॥ विज्ञप्तस्त्वेवं सांबेन प्रतिमा तमुवाच ह ॥ न योग्याः परिचर्यायां जंबूद्वीपे ममानघ ॥ ७० ॥ मम पूजाकरं गत्वा शाकद्वीपादिहानय ॥ लवणोदात्परे पारे क्षीरोदेन समावृतः ॥ ७१ ॥ जंबूद्वीपात्परो यस्माच्छाकद्वीप इति स्मृतः ॥ तत्र पुण्या जनपदाश्चतुर्वर्णसमन्विताः ॥ ७२ ॥ मगाश्च मगगाश्चैव गानगा मंदगास्तथा ॥ मगा ब्राह्मणभूयिष्ठा मगगाः क्षत्रियाः स्मृताः ॥ ७३ ॥ वैश्यास्तु गानगा ज्ञेयाः शूद्रास्तेषां तु मंदगाः ॥ न तेषां संकरः कश्चिद्धर्माश्रयकृते क्वचित् ॥ ७४ ॥ धर्मस्यास्य विचारो वा ह्येकतः सुखिनः प्रजाः ॥ तेजसस्ते मदीयस्य निर्मिता विश्वकर्मणा ॥ ७५ ॥ तेभ्यो वेदास्तु चत्वारः सरहस्या मयोदिताः ॥ वेदोक्तैर्विविधैः स्तोत्रैः परैर्गुह्यैर्मया कृतैः ॥ ७६ ॥ ते च ध्यायन्ति मामेव यजंते मां च नित्यशः ॥ मन्मानसा मद्यजना मद्भक्ता मत्परायणाः ॥ ७७ ॥ मम शुश्रूषकाश्चैव मम च व्रतचारिणः ॥ अव्यंगधारिणश्चैव विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ७८ ॥ कुर्वंति ते सदा भद्रां मम पूजां ममानुगाः ॥ तथा देवाः सगंधर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः ॥ विहरंते रमंते च दृश्यमानाश्च तैः सह ॥७९॥ जंबूद्वीपे त्वहं विष्णुर्वेदवेदांगपूजितः ॥ शक्रोऽहं शाल्मलीद्वीपे क्रौंचद्वीपे ह्यहं भगः ॥ ८० ॥ प्लक्षद्वीपे त्वहं भानुः शाकद्वीपे दिवाकरः ॥ पुष्करे च स्मृतो ब्रह्मा तत्रश्चाहं महेश्वरः ॥ ८१ ॥ तान्मगान्मम पूजार्थं शाकद्वीपादिहानय ॥ आरुह्य गरुडं सांब शीघ्रं गत्वाविचारयन् ॥ ८२ ॥ तथेति गृह्य तामाज्ञां रवेर्जांबवती सुतः ॥ पुनर्द्वारवतीं गत्वा कान्त्यातीव समन्वितः ॥ ८३ ॥ आख्यातवान्पितुः सर्वं स्वकीयं देवदर्शनम् ॥ तस्माच्च गरुडं लब्ध्वा ययौ सांबोधिरुह्य तम् ॥ ८४ ॥ शाकद्वीपमनुप्राप्य संप्रहृष्टतनूरुहः ॥ तत्रापश्यद्यथोद्दिष्टान्सांबस्तेजस्विनो मगान् ॥ ८५ ॥ विवस्वंतं पूजयंतो धूपदीपादिभिः शुभैः ॥ सोऽभिवाद्य च तान्पूर्वं कृत्वा

१ मानसाः–इ० पा० । २ शिवः–इ० पा० ।

ष्येषां प्रदक्षिणाम् ॥ ८६ ॥ पृष्ट्वा चानामयं तेषां प्रशंसासामपूर्वकम् ॥ यूयं हि पुण्यकर्माणो द्रष्टव्यार्थे शुभार्थिनः ॥ रता येऽर्कस्य पूजायां येषां
चैव वरप्रदः ॥ ८७ ॥ तनयं वित्त मां विष्णोः सांबं नाम्ना च विश्रुतम् ॥ चन्द्रभागातटे चापि मया सूर्यो निवेशितः ॥ ८८ ॥ तेनाहं प्रेषित
श्चात्र उत्तिष्ठध्वं व्रजामहे ॥ ते तमूचुस्ततः सांबमेवमेतन्न संशयः ॥ ८९ ॥ अस्माकमपि देवेन व्याख्यातं पूर्वमेव हि ॥ अष्टादश कुलानीह
मगानां वेदवादिनाम् ॥ यास्यंति ये त्वया सार्धं यथा देवेन भाषितम् ॥ ९० ॥ ततस्तानि दशाष्टौ च कुलानीह समंततः ॥ आरोप्य गरुडे
सांबस्त्वरितः पुनरभ्यगात् ॥९१॥ सोल्पेनैव तु कालेन प्राप्तो मित्रवनं ततः ॥ कृत्वाज्ञां तु रवेः सांबः कृत्स्नं त्वेवं न्यवेदयत् ॥९२॥ रविः शोभ
नमित्युक्त्वा प्रसन्नः सांबमब्रवीत् ॥ मम पूजाकरा ह्येते प्रजानां शांतिकारकाः ॥ ९३ ॥ मम पूजां करिष्यंति विधानोक्तां यदूत्तम ॥ तत्कृते न पुन
श्चिंता तव काचिद्भविष्यति ॥९४॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने भोजकानयनं नामैकोनचत्वारिंशदु
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एवं स आनयित्वा तु मगान्सांबो महीपते ॥ स महात्मा पुरा सांबश्चंद्रभागास
रित्तटे ॥ १ ॥ पुरं निवेशयामास स्थापयित्वा दिवाकरम् ॥ कृत्वा धनसमृद्धं तु भोजकानां समार्पयत् ॥ २ ॥ तत्पुरं सवितुः पुण्यं त्रिषु लोकेषु
विश्रुतम् ॥ सांबेन कारितं यस्मात्तस्मात्सांबपुरं स्मृतम् ॥ ३ ॥ तस्मिन्प्रतिष्ठितो देवः पुरमध्ये दिवाकरः ॥ सत्कृत्य स्थापिताः सर्वे आत्मनामां
किते पुरे ॥ ४ ॥ मगानां तु सदाचारो दृष्टाचारकुलोचितः ॥ देवशुश्रूषणं गीतं वेदप्रोक्तेन कर्मणा ॥ ५ ॥ कृतकृत्यस्तदा सांबो वरं लब्ध्वा पुन
र्युवा ॥ आदिदेवं सुरज्येष्ठमादित्यं प्रणिपत्य सः ॥ ६ ॥ अनंतरं मगान्सर्वान्प्रणिपत्याभिवाद्य च ॥ प्रस्थितो निर्मलः सांबः पुरीं द्वारवतीं
तदा ॥ ७ ॥ मगानां कारणार्थेन प्रार्थिता भोजवंशजाः ॥ वसुदेवस्य पौत्रेण गोत्रजेन महात्मना ॥ ८ ॥ कन्यादानं कृतं तेषां मगानां भोजको
त्तमैः ॥ सर्वास्ताः सहिताः कन्याः प्रवालमणिभूषिताः ॥ ९ ॥ अर्चयित्वा तु ताः सर्वाः प्रेषिताः सवितुर्गृहम् ॥ पुनर्गत्वा तु सांबेन पृष्टो देवो
दिवाकरः ॥ १० ॥ मगानां ज्ञानमाख्याहि वेदानव्यंगमेव च ॥ सांबस्य वचनं श्रुत्वा भास्करो वाक्यमब्रवीत् ॥११॥ पृच्छ त्वं नारदं गत्वा स ते
सर्वं वदिष्यति ॥ एवमुक्तोऽथ वै सांबो गतवान्नारदं प्रति ॥१२॥ गत्वा कृत्स्नमिदं सर्वं तस्मै तेन निवेदितम् ॥ स चाप्याह ततः सांबं न जाने ज्ञान
मुत्तमम् ॥ १३ ॥ भोजकानां यदुश्रेष्ठ ज्ञानं व्यासो महामुनिः ॥ तं गत्वा परिपृच्छ त्वं प्रणम्य शिरसा मुनिम् ॥ १४ ॥ कृष्णानुरोधात्ते सर्वं स

१ वेदसार्ध्यं हि–इ० पा० ।

वक्ष्यति न संशयः ॥ नारदेनैवमुक्तस्तु सांबो जांबवतीसुतः ॥ १५ ॥ व्यासाश्रमं स गत्वा तु प्रणम्य शिरसा मुनिम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥१६॥ शाकद्वीपं मया गत्वा आनीता मगपुंगवाः ॥ बाला यौवनसंपन्नाः संनिविष्टा मगोत्तमाः ॥१७॥ सत्कृत्य पूजयित्वा तु पुरं तेषां समर्पितम् ॥ संप्राप्य तु पुरं ते वै ज्येष्ठमध्यकनीयसः ॥ १८ ॥ भोजवंशसमुत्पन्नाः कन्यकाः समलंकृताः ॥ वरयित्वा कृतं तेषां विप्र प्रणयनं शुभम् ॥१९॥ अहो सभाग्याः श्लाघ्याश्च कृतपुण्याश्च ते सदा ॥ पूजायां ये रता भानोर्येषां चैव वरप्रदः ॥ २० ॥ पर्याप्तं सर्वमेतेषामिह चामुष्मिकं फलम् ॥ अनित्ये सति मानुष्ये देवपूजारता हि ये ॥ २१ ॥ किं तु चिन्तयतः सूर्यं चिंतयित्वा तु भोजकान् ॥ ज्ञानं प्रति तथा चैषां हृदये संशयो मम ॥ २२ ॥ कथं पूजाकरा ह्येते के मगाः के च भोजकाः ॥ ज्ञानं किं परमं तेषां ज्ञेयस्तेषां क एव तु ॥ २३ ॥ दिव्येति ते कथं प्रोक्ताः किमर्थं कूर्चधारणम् ॥ सौरव्रतं किमर्थं तु वाचकास्ते कथं स्मृताः ॥ २४ ॥ किमर्थं तेजसा वेदान्गायन्तश्चैव ते कथम् ॥ अथाहिकंचुकस्यांगं किं प्रमाणं च कस्य वै ॥ २५ ॥ कस्य वै का समाख्याता यदुत्पन्नं कथं स्मृतम् ॥ कथं देवांश्च गायंति यज्ञं कुर्वंति ते कथम् ॥२६॥ अग्निहोत्रं च किं तेषां पंच दोलाश्च काः स्मृताः ॥ एतत्सर्वं समाख्याहि भोजकानां विचेष्टितम् ॥ २७ ॥ सांबस्य वचनं श्रुत्वा कृष्णद्वैपायनो मुनिः ॥ कालीसुतो महातेजा उवाच परमं वचः ॥ २८ ॥ साधुसाधु यदुश्रेष्ठ साधु पृष्टोऽस्मि सुव्रत ॥ दुर्ज्ञेयं चेष्टितं किंचिद्भोजकानां न संशयः ॥ २९ ॥ भास्करस्य प्रसादेन ममापि स्मृतिमागतम् ॥ यथाख्यातं वशिष्ठेन तथा ते वच्मि कृत्स्नशः ॥ ३० ॥ मगानां चरितं श्रेष्ठं शृणु त्वं कृष्णनंदन ॥ ज्ञानदेदिन एवैते कर्मयोगं समाश्रिताः ॥ ३१ ॥ श्रूयन्ते ऋषयः सर्वे मौनेन नियमस्थिताः ॥ भुंजते चापि मौनेन सर्वे वै परमर्षयः ॥३२॥ मुनिचर्याकृतस्तेपि शाकद्वीपनिवासिनः ॥ तस्मान्मौनेन भोक्तव्यमगुणत्वमनिच्छता ॥३३॥ वचः सूर्यसमाख्यातं कारणं च वरं तथा ॥अर्चायां ते च ते नित्यमर्चयन्तश्च ते स्मृताः ॥ ३४ ॥ भोजकन्यासुजातत्वाद्भोजकास्तेन ते स्मृताः ॥ ब्राह्मणानां यथा प्रोक्ता वेदाश्चत्वार एव तु ॥ ३५ ॥ ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदस्त्वथर्वणः॥ ब्रह्मणोक्तास्तथा वेदा मगानामपि सुव्रत ॥३६॥ त एव विपरीतास्तु तेषां वेदाः प्रकीर्तिताः ॥ वेदो विश्वमदश्चैव विद्वद्ङ्गिरसस्तथा ॥३७॥ वेदा ह्येते मगानां तु पुरोवाच प्रजापतिः ॥ मगा वेदमधीयन् ते वेदांगास्तेन ते स्मृताः ॥३८॥ शेषो न हि महाभागः सर्वसत्त्वसुखावहः ॥ ससूर्यरथमासाद्य रथिभिः सह वर्षति ॥ ३९ ॥ यस्तस्य तु पुनर्मोकं स रवेर्हि महानकः ॥ वंदितव्यो मगानां तु अव्रमंत्रेण नित्यशः ॥ ४० ॥ यथा स्रजो द्विजानां तु पूजाकाले प्रमीयते ॥ सर्वसंस्कारयज्ञेषु यथा दर्भा द्विजातिषु ॥४१॥ पवित्राः कीर्तितास्तेषां तथा धर्मो मगस्य

तु ॥ एभिर्जयन्ति भूयिष्ठं तस्मिन्द्वीपे मगाधिपाः ॥ ४२ ॥ विद्यावंतः कुलश्रेष्ठाः शौचाचारसमन्विताः ॥ यज्ञावसक्ता भक्ताश्च जपंतो मंत्रमादितः ॥ ४३ ॥ प्रियास्तु यदुशार्दूल भोजका यदुनंदन ॥ अन्नमिव वै मंत्रो वेदस्य परिपच्यते ॥४४॥ सर्वेषां ब्राह्मणानां तु सावित्री परिकल्प्यते ॥ अस्माकं तु यदुश्रेष्ठ महाव्याहृतिपूर्विका ॥ ४५ ॥ अमोहकेनाथ विमानभुंजी मौनेन चैवापि यथा हि युक्तम् ॥ न चापि किंचित्स्मृतिकं स्पृशेच्च तच्चापि नात्रैव च संस्पृशेद्धि ॥४६॥ श्वसंत्यनिच्छंस्तु परिक्षिपेत्तु स्वाभीष्टसूर्यं तु नमेत्सदैव ॥ यथा यज्ञं हि मंत्रेण वेदप्रोक्तेन कर्मणा ॥४७॥ तत्त्वमन्यन्मगानां तु विधिमंत्रपुरस्कृतम्॥हविः संपद्यते यस्मात्तेन ते यज्विनः स्मृताः ॥४८॥ यथाग्निहोत्रं प्रथितं द्विजानां तथाध्वहोत्रं विहितं मगानाम्॥ अच्छं च नामेति तदध्वरस्य मुनेर्वचो नात्र विचारणास्ति ॥४९॥ पंचधूपाः प्रदातव्याः सिद्धिरस्येह सर्वदा ॥ दंडनायकवेले द्वे त्रिसंध्यं भास्करस्यतु ॥५०॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने भोजकोत्पत्तिवर्णनं नाम चत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः॥१४०॥

॥ सांब उवाच ॥ भोजकानां यत्त्वयोक्तमव्यंगो देहशोधकः॥व्रतबंधस्त्वसौ प्रोक्तस्तेषां जातिश्च का स्मृता॥१॥ ॥व्यास उवाच ॥ ॥ ते पृष्टा भवता सर्वे भोजकानां कुमारकाः ॥ किमाख्यातं ततस्तैस्तु तदेवाचक्ष्व कृत्स्नशः ॥२॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ संनिवेशा मया प्रोक्ता भोजकानां समंततः॥ ममैव ब्रूत तत्त्वं तद्वर्णः कोऽत्र कथं स्थितः ॥ ३ ॥ ततस्तु भगवान्प्राह वाक्यं वाक्यविशारदः ॥ ये त्वयोक्ताः श्रुताः सांब भोजकानां कुमारकाः ॥ ४ ॥ ममैवैते मगा ज्ञेया अष्टौ शूद्रा मदंगजाः ॥ एतद्बुद्ध्वा तु वचनं प्रणम्य शिरसा रविम् ॥५॥ दत्ता भोजकुलोत्पन्ना दशभ्यो दशकन्यकाः॥ ततस्तु मंदकेभ्योपि दत्ताश्चाष्टौ हि कन्यकाः ॥ ६ ॥ ततो निवेशितं तेषां मया सांब पुरं स्मर ॥ दासकन्यास्तु याश्चाष्टौ भोजकन्याश्च या दश॥ ॥ ७ ॥ एतास्तेषां कुमाराणां ज्ञेयास्ता दश चाष्ट च ॥ तत्र ते भोजकन्यासु द्विजैरुत्पादिताः सुताः ॥ ८ ॥ भोजकास्तान्गणान्प्राहुर्ब्राह्मणान्दिव्यसंज्ञितान् ॥ दासकन्यासु ये जाता मंदगैरन्त्यसंज्ञितैः ॥ ९ ॥ मंदगा नाम ते ज्ञेयाः सवितुः परिचारकाः ॥ ते च विप्रपुरे तस्मिन्पुत्रदारशुभेर्वृताः ॥ १० ॥ स्वधर्मैर्यष्टुमारब्धैः शाकद्वीपेर्चितो रविः ॥ नानाविधैर्वैदिकैस्तु मंत्रैर्मुनिवरोत्तमाः ॥ ११ ॥ अव्यंगधारिणो मर्त्याः पूजयंते दिवस्पतिम् ॥ दृष्ट्वा व्यंगं तु वै तेषां कौतूहलसमन्वितः ॥ १२ ॥ सांबः प्राह नमस्कृत्य भूयः सत्यवतीसुतम् ॥ कथं वरोऽयमव्यंगः कथितो मुनिसत्तम ॥ १३ ॥ कुत एष समुत्पन्नः कस्माच्च स शुचिः स्मृतः ॥ बंधनीयः कदा चायं किमर्थं चैव धार्यते ॥ किं प्रमाणं च भगवन्व्यंगं

१ भक्ता मंत्रं जपंते च आदितः पुरुषोत्तम—इ० पा० ।

श्चायं किमुच्युते ॥ १४ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वैवं वचनं व्यासो जांबवत्याः सुतस्य च ॥१५॥ उवाच कुरुशार्दूल साम्बं कालीसुतः स तु ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एतच्च मे यथोक्तस्त्वं जातिरेषां न संशयः ॥१६॥ अव्यंगस्यापि ते वच्मि लक्षणं गदतः शृणु ॥१७॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने भोजकजातिवर्णनं नामैकचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४१ ॥छ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
देवता ऋषयो नागा गंधर्वाप्सरसां गणः ॥ यक्षरक्षांसि वै भानौ निवसंति ऋतुक्रमात् ॥ १ ॥ तत्र तु वासुकिर्व्यब्दमुद्यत्सूर्यरथं जवात् ॥ स्व
स्थानमाजगामाशु नमस्कृत्य दिवाकरम् ॥ २ ॥ अव्यंगमेव सूर्याय प्रीत्यर्थं वै समर्पयत् ॥ गांगेयभूषितं दिव्यं नातिरक्तसितं शुभम् ॥ ३ ॥
बबंध तं च तत्प्रीत्यै मध्यभागे तमात्मनः ॥ नागराजांगसंभूतो धृतो यस्माच्च भानुना ॥ ४ ॥ तत्तस्माद्धार्यते सूर्यप्रीत्यै तद्भक्तिमिच्छता ॥ विधा
नेन च तत्त्वेन शुचिर्भवति भोजकः ॥ ५ ॥ नित्यं च धारणात्तस्य भवेत्प्रीतो दिवाकरः ॥ न धारयंति ये त्वेवं भोजकाः पूजका रवेः ॥ ६ ॥
सौरहीना न ते याज्या उच्छिष्टा नात्र संशयः ॥ स्मृत्याचारे ते हि भग्ना रविं नार्हंति पूजितुम् ॥ ७ ॥ पूजयंतो रविं ते हि नरकं यांति रौरवम्॥
न वै हसेन्न उत्तिष्ठेद्यावदर्चां लभंति ते ॥ ८ ॥ इत्थं ज्ञात्वा न संदेहो ह्यव्यंगेन विना रविः ॥ नागराजस्य संस्पृष्टो ह्यारसुस्तेन संस्मृतः ॥ ९ ॥
एकवर्णः स कर्तव्यः कार्यसिद्धिकरस्तथा ॥ प्रमाणेनांगुलानां तु शताद्धि शतमुत्तरम् ॥ १० ॥ उत्कृष्टोयं प्रमाणेन मध्यमो विंशदुत्तरः ॥ शतम
ष्टोत्तरं ह्रस्वो न तु ह्रस्वतरस्ततः ॥११॥ तदाकृतिः कृतश्चैष निर्मितो विश्वकर्मणा ॥ मध्यमे भोजकानां तु परः शत उदाहृतः ॥१२॥ संस्कृ
तोऽपि विना तेन शुचिर्नैव भवत्युत॥तेनास्य धारणाद्वीर शुचिरेव तदा भवेत् ॥१३॥ हविर्होमादिकाः सर्वा भवंत्यस्य क्रियाः शुभाः ॥ अव्यंगः
पतितांगश्च अव्यंगोऽथ महीपते ॥ १४ ॥ एष सारश्च सा रम्या वै ज्ञेया जयनामभिः ॥ अहेरंगात्समुत्पन्नो ह्यव्यंगस्तु ततः स्मृतः ॥ १५ ॥
यस्मादस्मादहेरंगमव्यंगस्तेन चोच्यते ॥ अर्हेति पूजायां धातोः प्रत्ययो ण्वुल्ततः स्मृतः ॥ १६ ॥ पूजितश्च पवित्रश्च यस्मात्तेनार्हकः स्मृतः ॥
सारसार्तः स्मृतं रूपं प्रधानं सार उच्यते ॥ १७ ॥ षण भक्तौ स्मृतो धातुस्तस्मात्सारसनः स्मृतः ॥ यस्मादर्चितमेवं तु सुवर्णमणिमौक्तिकैः
॥ १८ ॥ स ज्ञेयः पतितांगस्तु नित्ययज्ञैरुपाहृतः ॥ इत्येते कथिता वीर अव्यंगा व्यंगभोजकाः ॥ १९ ॥ ऋद्धिवृद्धिकरो नित्यं कायशुद्धिकर
स्तथा ॥ सर्ववेदमयश्चायं सर्वदेवमयस्तथा ॥ २० ॥ सर्वभूतमयः सांब सर्वलोकमयस्तथा ॥ मध्येऽस्य संस्थितो ब्रह्मा मूले विष्णुर्महामते ॥२१॥
शशांकमौलिरन्त्ये तु संस्थितो यदुनंदन॥ऋग्वेदोऽस्य स्थितो मूले यजुर्वेदोऽस्य मध्यगः॥२२॥अग्रे स्थितः सामवेदो ग्रंथिरांगिरसोनघ॥पृथिवी

मूलमाश्रित्य स्तिथा च यदुसत्तम॥२३॥मूलाशनास्त्वपः सांब मध्ये देवो विभावसुः॥तासामनंतरं वात आकाशोऽग्रे समास्थितः ॥२४॥ मूले स्थि
तस्तु भूर्लोको भुवर्लोकस्तु मध्यगः ॥ स्वर्लोकश्चाग्रमाश्रित्य स्थितो व्यंगस्य यावता ॥२५॥ एवं देवमयः सांब एवं लोकमयस्तथा॥धारणीयो
महान्भक्त्या पूजकैः प्रीतये रवेः ॥२६॥ पूजयंति रविं ये वै विनानेन यदूत्तम ॥ पूजाफलं न तेषां स्यान्नरकं च व्रजंति हि ॥२७॥ तथा तेषां भवे
न्नित्यमव्यङ्गो भोजकः सदा ॥ अन्यकाले यदुश्रेष्ठ इत्येतत्कथितं तव ॥२८॥ बन्धने कारणं वीर भूषणानि च सुव्रत ॥२९॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने व्यंगोत्पत्तिर्नाम द्विचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥छ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥
श्रुत्वैवमेव सांबेन व्यासात्सत्यवतीसुतात् ॥ अव्यंगस्य च उत्पत्तिं पुनरागान्महामतिः ॥१॥ अथागत्य महातेजाः सांबो गत्वाश्रमं पुनः ॥ २ ॥
नारदस्य महाबाहोर्नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ कथमुत्क्षिप्य वै धूपं भोजकैः सवितुर्मुने ॥ ३ ॥ स्नानमाचमनं चैवमर्घ्यदानं महात्मने ॥ सांबस्य
वचनं श्रुत्वा नारदो मुनिसत्तमः ॥ ४ ॥ उवाच कुरुशार्दूल सांबं जांबवतीसुतम् ॥ हंत ते कथयिष्यामि रवेर्धूपविधिक्रमम् ॥ ५ ॥ स्नानमा
चमनं चैव स्वर्णदानं तथैव च ॥ आचांतस्त्रिस्ततः स्नात्वा वाससी निर्मले शुभे ॥ ६ ॥ अनार्द्रे संवसीतैव पवित्रे परिधाय च ॥ उदङ्मुखः
प्राङ्मुखो वाप्याचामेच्च प्रयत्नतः ॥ ७ ॥ जले जलस्थो नाचामेज्जलादुत्तीर्य यत्नतः ॥ अप्सु[1] सूर्यस्तथाग्निश्च माता देवी सरस्वती ॥ ८ ॥
तस्मादुत्तीर्य चाचामेन्नाचामेत्तु जलाशये ॥ उपविश्य शुचौ देशे प्रयतः प्रागुदङ्मुखः ॥ ९ ॥ पादौ प्रक्षाल्य हस्तौ च अन्तर्जानुस्तथाच
मेत् ॥ प्रसन्नास्त्रिः पिबेत्त्वापः प्रयतः सुसमाहितः ॥ १० ॥ संमार्जनं तु द्विः कुर्यात्त्रिभिरभ्युक्षणं पुनः ॥ मूर्धानं खानि चात्मानमुपस्पृश्यानु
पूर्वशः ॥ ११ ॥ आचांतोऽर्कं नमस्कृत्य शौचेषु शुचितामियात् ॥ क्रियां यः कुरुते मोहादनाचम्येह नास्तिकः ॥ १२ ॥ भवंतीह क्रियाः सर्वा
वृथा तस्य न संशयः ॥ शुचिकामा हि वै देवा वेदैरेवमुदाहृताः ॥ १३ ॥ इनोपासाकृतश्चैव सर्वे देवाः प्रयत्नतः ॥ शौचमेव प्रशंसंति
शौचांगैर्हि विधीयते ॥ १४ ॥ आचान्तो मौनमास्थाय देवागारं ततो व्रजेत् ॥ श्वासरोधनिमित्तं तु घ्राणमाच्छाद्य वाससा ॥ १५ ॥ शिरः
प्रावृत्य यत्नेन केशोदकनिवृत्तये ॥ ततः पूजां रवेः कुर्यात्पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥ १६ ॥ गायत्रीं सशिरस्कां च यजमानः प्रयत्नतः ॥ धूपं
ततोग्रयं दद्यात्प्रथमं गुग्गुलाहुतिम् ॥ १७ ॥ पुष्पांजलिं ततो गृह्य तच्छिखायां प्रयत्नतः ॥ रवेर्मूर्धनि तं दद्याद्देवमन्त्रमुदाहरन् ॥ १८॥ ॐ व्रतेन

१ जलमध्ये आचमननिषेधे हेतुमाह–'अप्सु'–इत्यादि ।

यद्व्रतिनो वर्जयंति देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे ॥ तस्यादित्यं प्रसरं च मनामहे यस्तेजसा प्रथमं नाविभाति ॥ १९ ॥ धूपवेलाः स्मृताः पञ्च
धूपेष्वेव तु पञ्चसु ॥ हवनाद्याः क्रियाः पञ्च रक्षिष्येहं तथा पुनः ॥ २० ॥ दंडनायकवेला तु प्रत्यूषे ऋक्षदर्शनात् ॥ नाज्ञावेला प्रदोषस्तु तत्त्व
कार्यं विजानता ॥ २१ ॥ त्रिकालं तु रवेः पूजा कर्तव्या सूर्यदर्शनात् ॥ अर्धोदितस्तु पूर्वाह्णे ततोर्द्धस्तु रविर्विभुः ॥ २२ ॥ हेलयेति च पूर्वाह्णे
मध्याह्ने ज्वलनाय च ॥ तथैव मण्डले देयं नीचाह्ने ज्वलनाय च ॥ २३ ॥ चन्दनोदकमिश्राणि गन्धोदकयुतानि च ॥ पद्मानि करवीराणि
तथा रक्तोत्पलानि च ॥ २४ ॥ कुसुमोदकमिश्राणि कुरुंटकुसुमं तथा ॥ गन्धादीनि च दिव्यानि कृत्वा वै ताम्रभाजने ॥ २५ ॥ धूपं दत्त्वाथ
वीर प्रयत्नाद्गुग्गुलाहुतिम् ॥ अर्घ्यपात्रं तदा गृह्य कुर्यादावाहनं रवेः ॥२६॥ एहि सूर्य सहस्रांशो तेजोराशे जगत्पते॥अनुकंपय मां देव गृहाणार्घ्यं
दिवाकर ॥ २७ ॥ अनेनावाहानं कृत्वा जानुभ्यामवनीं गतः ॥ रवेर्निवेदयेदर्घ्यमादित्यहृदये गतः ॥ २८ ॥ ॐ नमोभगवते आदित्याय विश्वाय
खेशाय ब्रह्मणे लोककर्तृणे ॥ ईशानाय पुराणाय सहस्राक्षाय ते नमः ॥ २९ ॥ सोमाय ऋग्यजुरथर्वाय ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ महः ॐ जनः ॐ
तपः ॐ सत्यं ब्रह्मणे मुण्डे मध्ये पुरतः ॥ आदित्याय नमः ॥ ३० ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ सावित्र्याश्च परे तन्त्रे त्रैलोक्यत्राण कारिणे ॥
परितः परिगृह्याथ धूपभाजनमुत्क्षिपेत् ॥ ३१ ॥ निवेदयेत्ततो धूपं वाचमेतामुदीरयेत् ॥ त्वमेक एव रुद्राणां वसूनां च पुरातनः ॥ ३२ ॥ देवानां
गीर्भिरभितः संस्तुतः शाश्वतो दिवि ॥ पूर्वाह्णे च तथा तेन मध्याह्ने चापरेण तु ॥ ३३ ॥ ॐ नमो भगवते ज्ञानात्मने त्वां च ॥ विष्णोस्त
त्परमं पदं सदा पश्यंति सूरयः ॥ ३४ ॥ दिवाकरस्तु सायाह्ने मन्त्रेणार्घ्यं निवेदयेत् ॥ ॐ नमो वरुणाय शंभवे ॥ ३५ ॥ ॐ अकृष्णेन रजसा
वर्तमानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ॥ हिरण्ययेन सविता रथेनादेवो याति भुवनानि पश्यन् ॥ ३६ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा धूपं सूर्याय भोजकः॥
उत्क्षिपेच्चैव धूपेन विशेद्गर्भगृहं ततः ॥ ३७ ॥ ततः प्रविश्य धूपं तु प्रतिमायै निवेदयेत् ॥ मन्त्रेण मिहिरायेति निक्षुभायेति नित्यशः ॥ ३८ ॥
ततो राज्ञ्यै नमश्चेति निक्षुभायै ततो नमः ॥ दंडनायकसंज्ञाय पिङ्गलाय च वै नमः ॥ ३९ ॥ तथा राज्ञाय स्रौषाय तथेशाय गरुत्मते ॥
ततः प्रदक्षिणं कुर्वन्दिग्देवेभ्यो निवेदयेत ॥ ४० ॥ दिंडिने तु ततो दद्याद्धेमंताय यदूत्तम ॥ महेश्वराय दद्यात्तु तथा व्योमाय
यादव ॥ ४१ ॥ (विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ॥ रुद्रेभ्यो नमः ॥) ॐ ब्रह्मणे मुण्डपतये आदित्याय पुरुषेश्वराय सूर्याय नमोनमः ॥ ४२ ॥

१ ॐनमो भगवते आदित्याय विश्वाय खेशाय ब्राह्मणे लोककर्तृणे ईशानाय पुराणाय सहस्राक्षाय ते नमः ॐ सोमाय ऋग्यजुरथर्वाय ।

ॐ अनेककांतये नत्वा शेषाय वासुकितक्षककर्कोटकाय पद्मशंखकुलिकेभ्यो नागराजेभ्यो नमः ॥ ४३ ॥ तलसुतलपातालातलवितलरसातला दिवासिभ्यो दैत्यदानवपिशाचेभ्यो नमः ॥ ततः प्रदक्षिणं कुर्यान्मातृकाभ्यो नमोनमः ॥ (ॐ ग्रहेभ्यो नमः ॥ ४४ ॥ ॐ दण्डनायकाय नमः ॥ ॐ मार्तंडाय नमः ॥ ॐ विनायकाय नमः ॥ ४५ ॥) एवमुद्दिश्य नामानि धूपं दत्त्वा वरानन ॥ उत्क्षिप्तो यत्र वै धूपो मुक्त्वा तत्रैव तं पुनः ॥ ४६ ॥ सूर्यगुप्तैरभिष्टूय एवं विज्ञाय ते ततः ॥ अर्चितस्त्वं यथा शक्त्या मया भक्त्या विभावसो ॥ ऐहिकामुष्मिकीं नाथ कार्यसिद्धिं ददस्व मे ॥ ४७ ॥ एवं त्रिषवणं स्नात्वा योऽर्चयेत्प्रणतो रविम् ॥ विधिना तु यथोक्तेन सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ४८ ॥ यश्चैवं कुरुते नित्यं यथोक्तं धूपविस्तरम् ॥ स पुत्रवानरोगी च मृतः संलीयते रवौ ॥ ४९ ॥ विधिना तु यथोक्तेन क्रियमाणानि यत्नतः ॥ सर्वकार्याणि सिद्ध्यन्ति सफलानि भवंति च ॥ ५० ॥ पुष्पं श्रेष्ठं यदा न स्यात्पत्राणि समुपाहरेत् ॥ पत्रं न स्यात्ततो धूपं धूपो न स्यात्ततो जलम् ॥ ५१ ॥ सर्वं न स्याद्यदा चैव प्रणिपातेन पूजयेत् ॥ अशक्तः प्रणिपातस्य मनसा पूजयेद्रविम् ॥ ५२ ॥ असम्भवे तु द्रव्याणां विधिरेष प्रकीर्तितः ॥ द्रव्याणां संभवे चैव सर्वमेवोपहारयेत् ॥ ५३ ॥ मन्त्रैः कर्मयुतो यस्तु मित्रे धूपं निवेदयेत् ॥ उच्चारणाच्च वै तेषां धूपप्रीतो भवेद्रविः ॥ ५४ ॥ शिरो नासा मुखं चैव भृशमावृत्य यत्नतः ॥ पूजयेद्भास्करं वीर शिथिलं तु न कारयेत् ॥ ५५ ॥ नलिनेन तु राजेंद्र नरो याति दिवाकरम् ॥ तस्माद्युक्तं सदा कार्यं पूज्यते च दिवाकरः ॥ ५६ ॥ तेऽश्वमेधफलं प्राप्य सूर्यलोकं व्रजंति हि ॥ धूपेन पूज्यमानं तु नराः पश्यंति यादव ॥ ५७ ॥ यांति ते परमं स्थानं यत्र पश्यंति सूरयः ॥ क्रियमाणं तथार्कं च भक्त्या पश्यंति ये नराः ॥ सर्वान्कामानिह प्राप्य ते यांति परमं पदम् ॥ ५८ ॥

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने धूपादिविविधविधिवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अथाजगाम भगवान्व्यासो द्वारवतीं पुरीम् ॥ द्रष्टुं नारायणं देवं शंखचक्रगदाधरम् ॥ १ ॥ तमागतमृषिं दृष्ट्वा वासुदेवो विशांपते ॥ अभ्युत्थाय महातेजाः पूजयामास भारत ॥ २ ॥ स्वयमेवासनं दत्त्वा पाद्यमर्घ्यं तथैव च ॥ पप्रच्छ प्रयतो भूत्वा व्यासं सत्यवती सुतम् ॥ ३ ॥ य एते भोजका विप्रा आनीता मत्सुतेन वै ॥ शाकद्वीपमितो गत्वा ज्ञानिनो मोक्षगामिनः ॥ ४ ॥ तान्दृष्ट्वा रूपतो विप्र प्रवेशात्कर्मतस्तथा ॥ कौतूहलं समुत्पन्नं हर्षश्च परमो मम ॥ ५ ॥ कथमेते क्षणमपि तिष्ठंते पृथिवीतले ॥ येषां रविः सदा पूज्यस्तेषां मुक्तिः सदा

१ क्षिप्तमिति पाठः ।

वसेत् ॥ ६ ॥ नागत्वा भोजकत्वं हि मोक्षमाप्नोति कश्चन ॥ इदं मे मनसो ब्रह्मन्सदा संप्रतिभाति वै ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवमेव
यथात्थ त्वं शंखचक्रगदाधर ॥ धन्या एते महात्मानो भोजका नात्र संशयः ॥ ८ ॥ ये पूजयंति सततं भानुमन्तं दिवाकरम् ॥ ज्ञानिनः कर्म
निष्ठाश्च सदा मोक्षगतिं गताः ॥ ९ ॥ यजंते सततं भानुं बलिपुष्पफलैस्तथा ॥ अन्नेनौषधिभिश्चैव आज्यहोमैश्च कृत्स्नशः ॥ १० ॥ होमं च
शाश्वतं कृत्वा परं होमं ततः श्रिताः ॥ परहोमस्य करणात्पूतात्मानो ह्यकल्मषाः ॥ ११ ॥ विशंति परमां दिव्यां भास्करीं तैजसीं कलाम् ॥
कर्मणः साधने चैका तत्र चाग्नौ प्रतिष्ठिता ॥ १२ ॥ वायुमार्गस्थिता व्योम्नि द्वितीयांतःप्रकाशिका ॥ ततः परं तृतीया तु तत्स्मृतं सूर्यमण्डले ॥
॥ १३ ॥ मंडलं तच्च सवितुर्दिव्यं ह्यजरमव्ययम् ॥ तस्याऽसौ पुरुषो मध्ये योऽसौ रुद्रसदात्मकः ॥ १४ ॥ क्षराक्षरस्तु विज्ञेयो महासूर्यस्तथैव
च ॥ निष्कलः सकलश्चापि द्वौ च तस्य प्रकल्पितौ ॥ १५ ॥ अक्षरः सकलश्चैव सर्वभूतव्यवस्थितः ॥ सतत्त्वः सकलः प्रोक्तस्तत्त्वहीनस्तु
निष्कलः ॥ १६ ॥ तृणगुल्मलतावृक्षवृकसिंहद्विजाधिपान् ॥ सुरसिद्धमनुष्यांश्च स्थलजाञ्जलजान्हरेत् ॥ १७ ॥ व्यवस्थितः स सर्वत्र सर्वेषामंत
रात्मनि ॥ यदा कल्पात्मकश्चैव द्वितीयां तनुमाश्रितः ॥१८॥ निष्कलस्तु सदा ज्ञेयः संस्थितस्तैजसीं कलाम्॥ हिमं घर्मं च वर्षं च त्रैलोक्ये कुरुते
सदा ॥ १९ ॥ द्वितीया या तनुस्तस्य अक्षरं तत्परं पदम् ॥ देवयानं तु पंथानं कर्मयोगेन संस्थिता ॥ २० ॥ आदित्यसिद्धांतारिताः सांख्ययोग
विदश्च ये ॥ तेऽभिगच्छंति तत्स्थानं स मोक्षः परिकीर्तितः ॥ २१ ॥ निर्द्वन्द्वो निर्गमश्चैव तत्र गत्वा न शोचति ॥ वेदेषु ब्रह्म वदंति ध्यायंते तत्त्व
वेदिनः ॥ २२ ॥ ॐकारं तत्त्वतश्चापि ध्यायंते पुरुषोत्तम ॥ त्र्यक्षरं च तमोंकारं सार्धमात्रात्रये स्थितम् ॥ २३ ॥ वदंति चार्धमात्रस्थं मकारं
व्यंजनात्मकम् ॥ ध्यायंति ये मकारीयं ज्ञानं ते हि सदात्मकम् ॥ २४ ॥ मकारो भगवान्देवो भास्करः परिकीर्तितः ॥ मकारध्यानयोगाच्च मगा
ह्येते प्रकीर्तिताः ॥ २५ ॥ धूपमाल्यैर्यतश्चापि उपहारैस्तथैव च ॥ भोजयंति सहस्रांशुं तेन ते भोजकाः स्मृताः ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने भोजकस्योत्पत्तिवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ ज्ञानोपलब्धिं विप्रेंद्र भोजकानां महामुने ॥ ब्रूहि तत्त्वं द्विजश्रेष्ठ कौतुकं परमं मम ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
इमां ज्ञानोपलब्धिं तु निबोध गदतो मम ॥ अस्थिस्थूलं स्नायुयुतं मांसशोणितलेपनम् ॥ चर्मावनद्धं दुर्गंधि पूर्णं मूत्रपुरीषयोः ॥ २ ॥ जराशोक
समाविष्टं रोगायतनमातुरम् ॥ रजस्वलमनित्यं च भूतावासमिमं त्यजेत् ॥ ३ ॥ कपालं वृक्षमूलानि कुचैलमसहायता ॥ समता सर्व भूतेषु एवं

मुक्तस्य लक्षणम् ॥ ४ ॥ तिले तैलं गवि क्षीरं काष्ठे पावकसंततिः ॥ उपायं चिंतयेदस्य धिया धीरः समाहितः ॥ ५ ॥ प्रमाथि च प्रयत्नेन मनः संयम्य चंचलम् ॥ बुद्धींद्रियाणि संयम्य शकुनानिव पंजरे ॥ ६ ॥ इंद्रियैर्नियतैर्देही धाराभिरिव तृप्यते ॥ सततममृतस्यैव जनार्दन महामते ॥ ॥ ७ ॥ प्राणायामैर्दहेद्दोषान्धारणाभिश्च किल्बिषम् ॥ प्रत्याहारेण संसर्गान्ध्यानेनानीश्वरान्गुणान् ॥ ८ ॥ ध्यायमानस्य दह्यंते चांते दोषा यथाग्निना ॥ तथेंद्रियकृता दोषा दह्यंते प्राणनिग्रहात् ॥ ९ ॥ चित्तं चित्तेन संशोध्य भावं भावेन शोधयेत् ॥ मनस्तु मनसा शोध्य बुद्धिं बुद्ध्या तु शोधयेत् ॥ १० ॥ चित्तस्यातिप्रसादेन भाति कर्म शुभाशुभम् ॥ शुभाशुभविनिर्मुक्तो निर्द्वंद्वो निष्परिग्रहः ॥ निर्ममो निरहंकारस्ततो याति परां गतिम् ॥ ११ ॥ पर्वाह्णे लोहितं रूपं प्रथममृङ्मयं स्मृतम् ॥ यजुर्मयं द्वितीयं तु श्वेतं माध्याह्निकं स्मृतम् ॥ १२ ॥ कृष्णं तृतीयं सायाह्ने साम्नो रूपं तु तत्स्मृतम् ॥ प्रथमं राजसं देव द्वितीयं सात्त्विकं स्मृतम् ॥ १३ ॥ तृतीयं तामसं रूपं त्रैगुण्यं तस्य कल्पितम् ॥ त्रयाणां व्यतिरेकेण चतुर्थं सूर्यमंडलम् ॥ १४ ॥ ज्योतिःप्रकाशकं सूक्ष्मं प्रोक्तं देवनिरंजनम् ॥ चतुर्थं तु वेदविदः सूर्यसिद्धांतवेदिनः ॥ १५ ॥ ॐकारप्रणवैर्युक्ता ध्याननिर्धूतकल्मषाः ॥ स्थिताः पद्मासने वीरा नाभिसंन्यस्तपाणयः ॥ १६ ॥ सुषुम्नानाडिकामार्गं कुंभरेचकपूरकैः ॥ त्रिभिः संशोध्य तान्पंच मरुतो देहमध्यगान् ॥ १७ ॥ पदांगुष्ठान्वितः स्विन्नमूर्ध्वमुत्क्षेपयेत्क्रमात् ॥ नाभिदेशे तु तं दृष्ट्वा देवमग्निमनामयम् ॥ १८ ॥ सोमं च हृदये दृष्ट्वा मूर्ध्नि वाग्निशिखां ततः ॥ वातरश्मिभिरासाद्य तं भित्त्वा मंडलं परम् ॥ १९ ॥ ततः परं तु यो गच्छेद्योगस्थः सूर्यमंडलम् ॥ यत्र गत्वा न शोचंति तत्सौरं परमं पदम् ॥ २० ॥ देवार्चनं महाबाहो कीर्तितं केशिसूदन ॥ प्रथमं हृदयं स्थानं द्वितीयं चाग्निमाश्रितम् ॥ २१ ॥ तृतीयं नाभिसंस्थं च चतुर्थं सूर्यमंडलम् ॥२२॥ स्थानं परं वै परमात्मसंस्थं भानोः पुरेशस्य वदंति तज्ज्ञाः ॥ ज्ञेयः स मोक्षश्च नृणां स एव संसारविच्छित्तिकरं पदं ततः ॥ २३ ॥ इदममृतसमं परस्य वेद्यं किरणसहस्रमृतो हितं जनानाम् ॥ ऋषिचारितमवेत्य तत्त्वसारं व्यपगतमोहधियः प्रयांति मोक्षम् ॥ २४ ॥ इदं मगानां चरितं मया ते प्रख्यापितं यानवरेण युक्तम् ॥ ज्ञात्वा त्विमं मोक्षविदो वदंति सिद्धाश्च तत्स्थानमवाप्नुवंति ॥ ॥ २५ ॥ यन्मयोक्तमिदं ज्ञानं देयं श्रद्धावतां नृणाम् ॥ नास्तिकानामबुद्धीनां न देयं भूतिमिच्छता ॥ २६ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्व्यासो भोजकज्ञानमुत्तमम् ॥ नारायणं महाबाहो जगमायतनं हरेः ॥ २७ ॥ ख्यातो यस्त्रिषु लोकेषु गंगया परितोषितः ॥ बदर्यां मंडितो

१ वायुना चापि किल्बिषम्–इ० पा० ।

वीर नरनारायणाश्रमः ॥ २८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे भोजकज्ञानवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽ
ध्यायः ॥ १४५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ य एते भोजकाः प्रोक्ता देवदेवस्य पूजकाः ॥ नान्यं भोज्यमथैतेषां ब्राह्मणैश्च कदा
चन ॥ १ ॥ भास्करस्य प्रिया ह्येते पूज्यत्वं च तथा गताः ॥ दिव्याश्चैते स्मृता विप्रा आदित्यांभःसमुद्भवाः ॥ २ ॥ अभोज्यत्वं कथं याता भोजका
स्तद्वदस्व मे ॥ किं कुर्वाणास्तथा कर्म भोज्यतां यांति मे वद ॥३॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इममर्थं पुरा पृष्टो वासुदेवो महीपते ॥ कृतवर्मणा पुरा
राजंस्तथा सांबो महाबलः॥४॥ गतौ सांबपुरीं वीर तथा नारद पर्वतौ॥ भुक्तवंतौ गृहे सर्वे भोजकस्य महात्मनः॥५॥ आदित्यकर्मणो लोके देवा
न्नस्यातिमागताः॥ तेन ते पूजिताः सर्वे भक्त्या भोज्यैरनेकशः ॥६॥ आगतास्ते पुरीं वीर पुण्यां द्वारवतीं विभो ॥ तावृषी दिवमारूढौ राजन्नार
दपर्वतौ॥७॥ वासुदेवं महातेजा हार्दिक्यो वाक्यमब्रवीत् ॥ य एते भोजका विप्र पूजका भास्करस्य तु ॥ ८ ॥ अन्नमेषां कथं विप्रौ भुक्तवंतौ जना
र्दन ॥ तावृषी दिव्यमाख्यातौ यौ तौ नारदपर्वतौ ॥ अभोज्याः किल एते वै ब्राह्मणानां जनार्दन ॥९॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ न ते भोज्या महा
बाहो भोज्या भोजाश्च सर्वदा ॥ अभिवाद्यां प्रयत्नेन यथादित्यो महामते ॥१०॥ आचरंतश्च तत्कर्म भोज्यत्वं प्रव्रजंति ते ॥ तच्छ्रूयतां यदुश्रेष्ठ
यत्कार्यं चापि तैर्विभो ॥ यतमानैर्महाबाहो तदिहैकमनाः शृणु ॥११॥वृषली यस्य वै भार्या यश्चाव्यंगं न धारयेत् ॥ अभोज्यः स तु विज्ञेयो
भोजको नात्र संशयः ॥१२॥ अस्नातः पूजयेद्यस्तु तथाभ्यंगविवर्जितः ॥ आदित्यं यदुशार्दूल तथा च विधिना विभो॥१३॥ सेवको भोजको यस्तु
शूद्रान्नं येन भुज्यते ॥ कृषिं च कुरुते यस्तु देवार्चामपि वर्जयेत्॥१४॥जातकर्मादयो यस्य न संस्काराः कृता विभो ॥ आरुणेयैश्च मंत्रैश्च सावित्रीं
न च वै पठेत् ॥ तस्य गेहे द्विजो भुक्त्वा कृच्छ्रपादेन शुध्यति ॥ १५ ॥ पितृदेवमनुष्याणां भूतानां भास्करस्य तु ॥ अकृत्वा विधिवत्पूजां यस्तु
भुङ्क्ते स धर्महा ॥ १६ ॥ अभ्यंगेन विहीनो यः शंखहीनस्तथैव च ॥ शिरसा धारयेत्केशान्स ज्ञेयो भोजकाधमः ॥ १७ ॥ देवार्चनं तथा होमं
स्नानं तर्पणमेव च ॥ दानं ब्राह्मणपूजां च कुर्वतो भोजकस्य तु ॥ अभ्यंगेन विहीनस्य सर्वं भवति निष्फलम् ॥ १८ ॥ सर्वदेवमयो ह्येष सर्ववेद
मयस्तथा ॥ अभ्यंगो यदुशार्दूल पवित्रः परमः स्मृतः ॥ १९ ॥ भोजकानां यदुश्रेष्ठ तस्य मूले स्थितो हरिः ॥ मध्ये ब्रह्मा महातेजा अग्रे गोश्रुति
भूषणः ॥ २० ॥ ऋग्वेदो यस्य मूलस्थो मध्ये सामानि कृत्स्नशः ॥ यजुर्वेदस्तथा श्रेष्ठश्चाथर्वसहितः स्थितः ॥ २१ ॥ त्रयोऽग्नयस्तथा राजंस्त्रयो
लोकाः स्थिताः क्रमात् ॥ एवमेष पवित्रस्तु अभ्यंगो भोजकस्य तु ॥ २२ ॥ यस्त्वनेन विहीनस्तु भोजको भोजकाधमः ॥ अभोज्यः स तु

विज्ञेयः सोऽशुचिर्नात्र संशयः ॥ २३ ॥ निर्माल्यमथ नैवेद्यं कुंकुमं देवहेलिनाम् ॥ ये प्रयच्छंति शूद्राणां विक्रीणंति च भोजकाः ॥ तेऽधमा
भोजका ज्ञेया ये च देवस्वहारिणः ॥ २४ ॥ न पूजयंति देवेशं देवस्वं क्षपयंति च ॥ न ते देवप्रियास्तात विज्ञेया भोजकाधमाः ॥ २५ ॥ यस्मि
न्न भुक्ते नैवेद्यं भोजकोऽश्नातिमानद ॥ तदन्नं भुंजतस्तस्य नरकाय न शांतये ॥ २६ ॥ नैवेद्यं भोजयेत्तस्माद्भास्करस्य नरः सदा ॥ प्रथमं यदु
शार्दूल तच्च देहविशोधनम् ॥ २७ ॥ ब्राह्मणानां पुरोडाशो यथा कायविशोधनः ॥ भोजकानां तथा वीर नैवेद्यं कायशोधनम् ॥ २८ ॥ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने भोजकवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ अत्र पृष्टो यथा देवो भास्करो देवपूजितः ॥ अरुणेन महाबाहो के प्रिया भोजकास्तथा ॥ १ ॥ पूजायां
तव के योग्याः के न योग्या भवंति च ॥ इति पृष्टः स भगवानरुणेन दिवाकरः ॥ यदुवाच महाबाहो तदिहैकमनाः शृणु ॥ २ ॥
॥ ॥ भास्कर उवाच ॥ ॥ परदारान्परद्रव्यं ये न हिंसंति भोजकाः ॥ ते प्रिया मम वै नित्यं ये न निंदंति देवतान् ॥ ३ ॥ वाणिज्यं
कृषिसेवां तु वेदानां निन्दनं च ये ॥ कुर्वंति भोजका ज्ञेयाः सर्वे ते मम वैरिणः ॥ ४ ॥ येषां भार्यासंग्रहणं कर्षणं ये प्रकुर्वते ॥
नृपसेवां खगश्रेष्ठ विज्ञेयाः पतितास्तु ते ॥ भुंजते ये च शूद्रान्नं ज्ञेयास्ते शत्रवो मम ॥ ५ ॥ पूजा कृता तु या तैस्तु तथार्घ्यं च
खगोत्तम ॥ पूजां तामथ चाप्यर्घ्यं नाहं गृह्णामि खेचर ॥ ६ ॥ य एते कैथिता वीर ये च शंखविवर्जिताः ॥ निर्माल्यं ये मदीयं तु नैवेद्यं कुंकुमं
तथा ॥ ७ ॥ शूद्राय ये प्रयच्छंति विक्रीणंति च ये खग ॥ यच्छन्ति य च वैश्याय भोजका मे न ते प्रियाः ॥ ८ ॥ यजंते ये च सावित्रीं महा
श्वेतां च गोपतेः ॥ ये न जानंति मे मुद्रां किंकराणां च नामतः ॥ ९ ॥ य एते कथिता वीर भोजकास्ते मया खग ॥ नैते पूजयितुं शक्ता ये
प्रिया मम भोजकाः ॥ ताञ्छृणुष्व खगश्रेष्ठ भूत्वा चैकाग्रमानसः ॥ १० ॥ देवद्विजमनुष्याणां पितॄणां चापि पूजकाः ॥ ते प्रिया मम वै
नित्यं शक्ताः पूजयितुं रविम् ॥११॥ येषां मुण्डं शिरो नित्यं ये चाभ्यंगसमन्विताः ॥ वादयंति च ये शंखं दिव्यास्ते भोजका मताः ॥ १२ ॥
त्रिकालं ये च मां नित्यं सुस्नाताः क्रोधवर्जिताः ॥ पूजयंति खगश्रेष्ठ ते प्रिया मम भोजकाः ॥१३॥ वारे मदीये नक्तं तु षष्ठ्यां ये च प्रकुर्वते ॥
सप्तम्यामुपवासं तु तथा संक्रमणे मम ॥ १४ ॥ दिव्यास्ते ब्राह्मणा ज्ञेया भोजका मम पूजकाः ॥ पूजयंति च ये विप्रान्मद्भक्ता मत्परायणाः ॥

१ ये चाभ्यंगविहीनास्तु ये च सत्यविवर्जिताः–इ० पां० ।

ते प्रियाः सततं मह्यं भोजका गरुडाग्रज ॥ १५ ॥ मयि भक्तिं न कुर्वंति ब्राह्मणान्पूजयंति नो ॥ न ते पूज्या न वंद्याश्च ये द्विषंति च मां सदा ॥ ॥ १६ ॥ ये कुर्वंति महायज्ञान्भोजका गरुडाग्रज ॥ पितृदेवमनुष्याणां पूजार्थं संततं खग ॥ १७ ॥ प्रियास्ते सततं वीर भोजकानां तथोत्तमाः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पंचयज्ञान्प्रवर्तयेत् ॥ १८ ॥ एकभक्तेन ये नित्यं वर्तंते कश्यपात्मज ॥ भुंजते न च ये रात्रौ भोजकास्ते प्रिया मम ॥ १९ ॥ मम वारे च ये वीर तथा षष्ठ्यां च केशव ॥ न रात्रौ भुञ्जते प्राज्ञा मत्प्रियास्ते मगाः खग ॥ २० ॥ प्रतिसंवत्सरं ये तु भोजका गरुडाग्रज ॥ न यच्छंति पितुर्मातुर्दिवसे तेन मे प्रियाः ॥ २१ ॥ इत्थं भूता भोजका ये माघमासे च सप्तमी ॥ पुष्पाणां करवीराणि तथा रक्तं च चंदनम् ॥ २२ ॥ वाचको ब्राह्मणानां तु नैवेद्यं मोदकास्तथा ॥ घृताहुत्यो गुग्गुलश्च क्षीरेण स्नपनं तथा ॥ २३ ॥ वाद्यानां शंखशब्दश्च नृत्यं नाट्यं मतं मम ॥ पंचवर्णाः पताकास्तु श्वेतं छत्रं च मे प्रियम् ॥ २४ ॥ नान्यवर्णैः कृता पूजा तथा प्रीणाति मां खग ॥ यथा कृता भोजकेन पूजा प्रीणाति मां सदा ॥ नान्यदेवप्रतिष्ठा तु कर्तव्या भोजकेन तु ॥ २५ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवश्चारुणाय पुरानघ ॥ लक्षणं भोजकानां तु ततो मेरुमथाक्रमत् ॥ २६ ॥ एवं भोज्या भोजकास्तु न चाभोज्याः कदाचन ॥ अनुष्ठानविहीना ये न ते भोज्यास्तु भोजकाः ॥ २७ ॥ भौमास्तु ब्राह्मणा ये तु अनुष्ठानविवर्जिताः ॥ तेऽप्यभोज्या भवन्तीह विकर्मस्था विशेषतः ॥ २८ ॥ नास्ति पूज्यतमं किंचिन्मांगल्यं पावनं तथा ॥ चतुर्णामिह वर्णानां मुक्त्वा भोजकमुत्तमम् ॥ पूजिते भोजके वीर आदित्यः पूजितो भवेत् ॥ २९ ॥ भुञ्जते यस्य वै गेहे भोजका यदुनंदन ॥ तस्य भुंक्ते स्वयं भानुर्ब्रह्मा विष्णुस्तथा शिवः ॥३०॥ यथेह सर्वसत्त्वानां प्रधानत्वे स्थितो रविः ॥ तथेह सर्वभूतानां भोजकः पूज्य उच्यते ॥ ३१ ॥ तीर्थानां तु कुरुक्षेत्रं सरसां सागरो यथा ॥ तथा पूज्यतमो ज्ञेयः पूज्यानां भोजको विभो ॥३२॥ विशेषेण च सौराणां भोजकः पूज्य उच्यते॥ भर्ता पूज्यो यथा स्त्रीणां शिष्याणां च यथा गुरुः ॥ भोजकस्तु तथा पूज्यः सौराणां हृदिकात्मज ॥३३॥ यस्य भुंक्ते भोजकस्तु गंधपुष्पादिनार्चितः ॥ तस्य भुंक्ते स्वयं भानुः पितरो देवतास्तथा ॥३४॥ एवं पूज्यास्तथा भोज्या भोजका हृदिकात्मज ॥ ये सौरा भोजकस्यान्नं भुंजते निर्विकल्पतः ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यांति सूर्यसलोकताम् ॥ ३५ ॥ कथितो यत्र यो भोज्यो यथा भोज्यः स वर्जितः ॥ अथ किं बहुनोक्तेन श्रूयतां वचनं मम ॥ ३६ ॥ नास्ति वेदात्परं शास्त्रं नास्ति गंगासमा सरित् ॥

अश्वमेधसमं पुण्यं नास्ति पुत्रसमं सुखम् ॥ ३७ ॥ नास्ति भानुसमो देवो नास्ति मातृसमा गतिः ॥ यथैतानि समस्तानि उत्तमानि यदूत्तम ॥
तथोत्तमो भोजकस्तु संप्रोक्तो भास्करेण तु ॥ ३८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने भोजकलक्षणवर्णनं
नाम सप्तचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अथ सांबो महातेजा दृष्ट्वा चक्रं पितुः करे ॥ ज्वालामालाक
रालं तु महता तेजसान्वितम् ॥ १ ॥ पप्रच्छ पितरं सांबो भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ कुतस्तात त्वया प्राप्तं चक्रमादित्यसन्निभम ॥ २ ॥ किमर्थं
वहते देव दिव्यमायुधमुत्तमम् ॥ एतदाख्याहि मे सर्वं श्रोतुंकामस्य कौतुकात् ॥ ३ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो साधु
पृष्टोऽस्म्यहं त्वया ॥ शृणुष्वैकमनाः पुत्र चक्रस्य विधिनिर्णयम् ॥ ४ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु भानुमाराध्य श्रद्धया ॥ प्राप्तं चक्रं मया तस्माद्भास्करा
ल्लोकपूजितात् ॥ ५ ॥ नभोगः पंचकारूढः स्थितः साक्षाद्दिवाकरः ॥ ग्रहाः सोमादयो यस्य संस्थिता नाभिमंडले ॥ ६ ॥ आदित्या द्वादश
समा अरेषु क्रमशस्तथा ॥ प्रोक्तं पथिषु तत्त्वानि पृथिव्यादीनि यानि वै॥ ७ ॥ एतैस्तत्त्वैः परिव्याप्तं चक्रं कालात्मकं परम् ॥ संक्षेपात्ते मया
ख्यातं दत्तं चक्रमिवापरम् ॥ ८ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ कथं कालमयं देव चक्रं कमलमुच्यते ॥ इदं तावन्ममाचक्ष्व ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः
॥ ९ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ कमलं ह्यृतुभिः षड्भिः षड्दलं चाक्षयाश्रितम् ॥ पुरुषाधिष्ठितं तद्धि तत्र सांगो रविः स्थितः ॥ १० ॥
यच्च कालत्रयं लोके तन्नाभित्रयमुच्यते ॥ मासा अरा महाबाहो पक्षाश्च प्रधयः स्मृताः ॥ ११ ॥ नेमी चैव परे प्रोक्ते अयने दक्षिणोत्तरे ॥ पथि
नाभिषु योगे च योगाख्यास्तपनादिभिः ॥ १२ ॥ नक्षत्राणि ग्रहाश्चैव सदा चात्र स्थिताः स्मृताः ॥ एतैर्व्याप्तमिदं चक्रं स्थूलसूक्ष्मप्रभेदतः ॥
॥ १३ ॥ अत्रोद्दिष्टेषु कालेषु ये नोद्दिष्टा मया तव ॥ युगादिकल्पपर्यंतास्तेऽपि चात्र स्थिताः क्रमात् ॥ १४ ॥ यत्ते कालात्मकं चक्रमिदं
संक्षेपतो मया ॥ कथितं तद्धिनिष्क्रान्तं प्रदीप्तात्सूर्यमंडलात् ॥ १५ ॥ असुराणां वधायेदं मया लब्धं दिवाकरात् ॥ आराध्य तपसा सूर्यं पुरा
कल्पे जगद्गुरुम् ॥ अतः संपूजयाम्येनं ग्रहैस्तत्त्वैर्वृतं सदा ॥ १६ ॥ अर्कं भक्तो हि चक्रस्थं यः पूजयति भक्तिमान् ॥ तेजसा रविसंकाशः
पुष्पोत्तरपुरं व्रजेत् ॥ १७ ॥ तस्मात्तं मत्कुलानंदं मित्रं संपूजयाम्यहम् ॥ ग्रहैस्तत्त्वैर्वृतं भक्त्या स्वमंत्रैः सततं विभुम् ॥ १८ ॥ सप्तम्यां चक्रमा
लिख्य ये यजंति दिवाकरम् ॥ रक्तचंदनपूर्णेन कुंकुमेन सुगंधिना ॥ १९ ॥ पिष्टगंधादिभिर्वापि रक्तवर्णकमिश्रकैः ॥ रक्तैश्च कमलैः शुद्धैः कर

१ श्रोतुकामश्च ते मुखात्–इ० पा० । २ वाम–इ० पा० । ३ अयनादि तथैव हि–इ० पा० ।

वीरैः सुगंधिभिः ॥ २० ॥ अन्यैर्वा कुसुमैर्वन्यैः प्रत्यग्रैर्जंतुवर्जितैः ॥ अपर्युषितनिश्छिद्रैः शुभधन्यैर्दलैरपि ॥ २१ ॥ फलैः पक्वैरोषधिभिस्तथा दूर्वांकुरैः कुशैः ॥ धूपैश्च विविधैर्गंधैस्तथा वस्त्रैश्च भूषणैः ॥ २२ ॥ भक्ष्यैर्भोज्यैश्च पेयैश्च चोष्यैर्लेह्यैश्च शक्तितः ॥ वितानशोभासिकतैः पलाशै रुपशोभितैः ॥ २३ ॥ छत्रचामरघंटाभिर्भूषणैर्दर्पणादिभिः ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्च वेदैः पुण्यकथास्वनैः ॥ २४ ॥ सर्वत्र जयघोषैश्च संपूर्णे पूजयंति ये ॥ संपूर्णान्विविधान्कामान्निर्विघ्नान्प्राप्नुवंति ते ॥ २५ ॥ स्वचक्रं चापि निर्विघ्नं वृद्धिमायाति सुव्रत ॥ हन्यते परचक्रं च यत्रेदं पूज्यते सकृत् ॥ २६ ॥ संक्रांतौ ग्रहणे चापि लिखित्वा यो जपेदिदम् ॥ भवंति नियताः सांब तस्य सानुग्रहा ग्रहाः ॥ २७ ॥ सर्वरोगविहीनस्तु सर्वदुःखविवर्जितः ॥ चिरं जीवति धर्मात्मा सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥ २८ ॥ एष वै कथितो वत्स चक्रयोगो मया तव ॥ अर्कस्य सर्वयज्ञानां श्रेष्ठः सिद्धिप्रदो भृशम् ॥ २९ ॥ पुण्यो धर्म्यस्तथा पुष्ट्यः शत्रुघ्नश्च विशेषतः ॥ श्वेतो रक्तोथ पीतश्च कृष्णश्चापि विभागशः ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने कालचक्रवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ छ ॥ ॥

॥ सांब उवाच ॥ ॥ किंप्रमाणं लिखेच्चक्रं तत्र पद्मं च किं भवेत् ॥ नेमिप्रध्यारनाभीनां विभागः क्रियते कथम् ॥१॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ चतुःषष्ट्यंगुलं चक्रं कृत्वा वृत्तं प्रमाणतः ॥ अष्टांगुला भवेन्नेमिः सेयं विभवतः सदा ॥२॥ नाभिक्षेत्रं तथैव स्यात्पद्मं तत्त्रिगुणं भवेत् ॥ अरक्षेत्रं च पद्मस्य कर्णिकाकेसराणि च ॥ ३ ॥ केसरस्य च पादेन शेषपत्राणि कल्पयेत् ॥ पत्रसंधिश्च पादांगं क्रमात्तत्रापि भिद्यते ॥ ४ ॥ उन्नतं कमलं तत्तु कुर्यान्नाभ्यां न संशयः ॥ आकीर्णाः संविभक्ताश्च कर्तव्याः प्रधयः क्रमात् ॥ ५ ॥ अंगुलस्थूलमूलं स्यादराग्रं त्रिगुणं ततः ॥ भूमिः पीता बहिर्ज्ञेया कर्णिकाकेसराणि च ॥ ६ ॥ सितं नाभिस्थलं तत्र द्वाराणि परिकल्पयेत् ॥ हस्तमात्रं भवेत्तस्य तन्मानं द्वारसंनिभम् ॥ ७ ॥ शेषं रक्तं समुद्दिष्टं संहताः पत्रसंधयः ॥ नाभिनेम्यंतरे लेखाः सिताश्चांगुलमानतः ॥ ८ ॥ सितरक्तसिताभिश्च समंतादुपशोभितम् ॥ कपोलं द्वारपद्मं च द्वारकोणे प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥ चतुर्द्वारं भवेदेवमैन्द्रद्वारं प्रकल्पयेत् ॥ अपराह्णेऽथ पूर्वाह्णे [illegible]हयेत्सदा ॥ १० ॥ द्वाराण्येतानि संवर्त्य यथोक्तविधिना यजेत् ॥ यथोक्ता देवताः सर्वाः स्वमंत्रैरेव भक्तितः ॥ ११ ॥ चक्रमेवं समुद्दिष्टं यजनार्थं मया तव ॥ यज्ञेनानेन संबद्धो दीक्षितश्चार्कमंडले ॥ इत्थं मे भानुना पूर्वमिदमुक्तं वरानन ॥ १२ ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ के मंत्राश्चक्रयज्ञेऽस्मिन्देवतानां प्रकीर्तिताः ॥ यज्ञक्रमश्च कः प्रोक्तो रूपं किं च पृथक्पृथक् ॥ १३ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ खषोल्कं हृदयाध्यक्षं पूर्वोक्ते कमले

यजेत् ॥ कर्णिकायां दलेष्वेवमंगानि हृदयादि च ॥ १४ ॥ नाममंत्राश्चतुर्थ्यंतास्तेषां पूर्वोक्तकोटयः ॥ १५ ॥ नमस्कारश्च सर्वत्र एष एव विधिः स्मृतः ॥ १५ ॥ स्वाहांता होमकाले च कर्मस्वन्येषु ते पुनः ॥ यथा कर्मावसानाश्च प्रयोक्तव्याः समासतः ॥ १६ ॥ ॐ खषोल्काय विद्महे दिवाकराय धीमहि ॥ तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ १७ ॥ सावित्री च महाबाहो चतुर्विंशाक्षरा मता ॥ सर्वतत्त्वमयी पुण्या ब्रह्मगोत्रार्कवल्लभा ॥ १८ ॥ एवं मंत्राः प्रयोक्तव्याः सर्वकर्मस्वतंद्रितैः ॥ अन्यथा विफलं कर्म भवेदिह परत्र च ॥ १९ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मंत्राञ्ज्ञात्वा विधिं तथा ॥ यथावत्कर्म तत्कृत्वा साधयेदीप्सितं फलम् ॥ २० ॥ ॥ सांब उवाच ॥ ॥ आदित्यमंडले दीक्षा कस्य कार्या कथं च सा ॥ कदा केन किमर्थं च कथयेदं ममाखिलम् ॥२१॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणं क्षत्रियं वैश्यं कुलीनं शूद्रमेव च॥पुरुषं वा स्त्रिय वापि दीक्षयेत्सूर्यमंडले ॥२२॥ स्वयं भक्त्योपपन्नश्च प्रणिपत्य गुरुं तथा ॥ गुरुस्तं दीक्षयेद्विप्रः कल्पज्ञः सत्यवाक्छुचिः ॥ २३ ॥ षष्ठ्यामग्निं समाधाय पूर्वोक्तविधिना क्रमात् ॥ संपूज्यार्कं तथा वह्नौ हुत्वा वै हविषा रविम् ॥ २४ ॥ शिष्यं स्नातमथाचांतंःखषोल्काकृतिविग्रहम् ॥ स्वांगैरालभ्य चांगेषु दर्भवद्भिस्तथाक्षतैः ॥२५॥ पुष्पैः[1]संपूज्य चांगानि देयः कार्यो बलिस्तथा ॥ आदित्यो वरुणोऽर्कोऽग्निः साधितो हृदयेन च ॥ २६ ॥ भवेद् घृतगुडक्षीरैस्तंडुलैश्च प्रमाणतः ॥ त्रिभिरंजलिभिर्हुत्वा देवायाग्नौ हुतं पुनः ॥ २७ ॥ दत्त्वा शिष्याय मुक्त्वैवं दत्त्वांते दंतधावनम् ॥ क्षीरं वृक्षोद्भवं तस्मै द्वादशांगुलसन्निभम् ॥ २८ ॥ दंतश्लिष्टेऽपनीते च तेन प्राच्यां क्षिपेत्ततः ॥ दंतधावनमास्यं च तदा तस्योपरि क्षिपेत् ॥ २९ ॥ मैत्रावरुणमीशानं वक्रं सौम्यसमाश्रितम् ॥ प्रशस्तं दंतकाष्ठस्य मुखमन्यत्र निंदितम् ॥ ३० ॥ यां दिशं दंतकाष्ठस्य मुखं पश्यति तत्पतिम् ॥ अर्चयेत्तेन शांतिः स्यादित्युक्तं भानुना स्वयम् ॥३१॥ पुनस्तद्वचनं श्रुत्वा अंगैरालभ्य च क्रमात् ॥ संपूज्य लोचने तत्र संचिंत्य परिजप्य च ॥ ३२ ॥ कारयित्वा च संकल्पं तथा चेंद्रियसंयमम् ॥ स्वापयेत स्वयं चापि वरं श्रुत्वा समाहितः ॥ ३३ ॥ आचम्य कृतरक्षस्तु कृतद्रव्याधिवासनः ॥ हृदयेन नमेत्प्रातः स्नात्वा हुत्वा हुताशनम् ॥ ३४ ॥ स्वप्नं पृच्छेद्यथा दृष्टं शुभं संवादयेच्च तम् ॥ हृदयेनाशुभे दृष्टे शतहोमं समाचरेत् ॥ ३५ ॥ स्वप्ने पश्यति हर्म्याणि देवतानां हुताशनम् ॥ नदीयानानि रम्याणि उद्यानोपवनानि च ॥ ३६ ॥ पत्रपुष्पफलाढ्यानि कमलानि च राजतम् ॥ संपश्यति यदि स्वप्ने ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥३७॥ राजानं शौर्य संपन्नं धनाढ्यं क्षत्रियोत्तमम् ॥ शुश्रूषणपरं शूद्रं यदि तत्त्वार्थमादिशेत् ॥३८॥ प्रशस्तं भाषणं चैव यथासंभवतो

१ दधिघृतक्षीरैः-इ० पा० ।

मतम् ॥ एतैः स्पर्शनमेतेषां श्रेष्ठमारोहणं ततः ॥३९॥ वाहनानि प्रशस्तानि प्रासादं नावमेव च॥पर्वतं च समारुह्य विपुलां भार्गवीं भजेत्॥४०॥
पीत्वा सुरां समुद्रं च दध्याज्यं क्षीरमेव च ॥ सोमं मांसं हविर्भुक्त्वा काश्यपीं लभते नरः ॥४१॥ लब्ध्वा वस्त्राणि रत्नानि विविधाभरणानि च॥
वाहनानि महीं गाश्च धान्योपकरणानि च॥४२॥समृद्धिमाप्नुयात्किंचित्स्वप्नानां दर्शनं शुभम्॥ शुभकर्मानुगं यच्च तत्सर्वं शुभमुच्यते॥४३॥तस्मा
दन्यदनिष्टं स्यात्तस्माद्युक्ता प्रतिक्रिया॥क्रमादालिख्य सप्तम्यां तत्र संपूज्य भास्करम् ॥४४॥ तर्पयित्वा द्विजाञ्छिष्टानानम्य पूर्ववद्गुरुम्॥ सृष्टि
क्रमेण भृत्यर्थं मुक्त्यर्थं नान्यथा भवेत् ॥ ४५ ॥ दिवाकरं समालभ्य पुरुषोथ यथाक्रमम् ॥ सर्वग्रहेषु तत्त्वेषु यथावत्तन्नियोजयेत् ॥ ४६ ॥ विशु
द्धेषु विशुद्धं तं ध्यात्वा चादित्यवत्क्रमात् ॥ नियोजयेत्पृथिव्याश्च ततः प्रभृति सर्वशः ॥ ४७ ॥ आदित्यमंडलं शुद्धं सर्वमुक्तं नियोजयेत् ॥
एवं तु मनसा ध्यात्वा जुहुयाच्चैव तं शतम् ॥ ४८ ॥ सर्वैर्मन्त्रैः क्रमादेवं दीक्षा प्रोक्ता वरापरा ॥ कृत्वैव पुष्पपातं तु तस्मिन्नादित्यमण्डले ॥४९॥
बद्धास्यमंजलौ पुष्पं कृत्वा दत्त्वा च मंत्रितम् ॥ क्षिपेद्वै कुलशुद्ध्यर्थं नामार्थं च विशेषतः ॥५०॥ यत्र तत्पतितं पुष्पं तस्य तत्कुलमादिशेत् ॥
नाम चादित्यसंयुक्तमित्युक्तं भानुना स्वयम् ॥ ५१ ॥ संपूज्य श्रावयेत्तत्र समयानर्कभाषितान् ॥ प्रातः सायं च मध्याह्ने रवेरभिमुखः स्थितः ॥
॥ ५२ ॥ उपस्थानं सदा कुर्यादर्चनं च सदा नरः ॥ अदृष्ट्वार्कं न भोक्तव्यं दिवा रात्रौ हुताशनम् ॥ ५३ ॥ दृष्ट्वा भोक्तव्यमर्काख्यं नः भोक्तव्यं
कदाचन ॥ न च पद्भ्यां स्पृशेत्तद्वन्नासनं परिवर्जयेत् ॥ ५४ ॥ न लंघ्या प्रतिमाच्छाया न लंघ्यास्तिथयः क्वचित् ॥ नक्षत्राणि ग्रहा योगा
मासा मासाधिपाश्च ये ॥ ५५ ॥ अयने ऋतवः पक्षास्तथैव दिवसानि च ॥ कालः संवत्सरश्चापि यः कश्चित्काल उच्यते ॥ ५६ ॥ अभिवंद्यः
स सर्वोऽपि नमस्यः पूज्य एव च ॥ तस्मात्कालाधिपः सूर्यः स्वयं कालश्च पठ्यते ॥ ५७ ॥ ज्योतिर्गणस्य सर्वस्य स्थावरास्थावरस्य च ॥
चेतनाचेतनस्यापि सर्वात्मा यः प्रकीर्तितः ॥ ५८ ॥ स्तुत्यो वंद्यः सदा पूज्यस्त्वयायं सर्वथा नृप ॥ मनसा कर्मणा वाचा देवनिन्दां परित्य
जेत् ॥ ५९ ॥ प्रेषयित्वा[1] च निर्माल्यं तदम्भेभ्यो निवेदयेत् ॥ प्रक्षाल्य हस्तौ पादौ च नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ॥ ६० ॥ इत्येषा परमा दीक्षा तव
संक्षेपतो मया ॥ भुक्तिमुक्तिकरी चापि कथिता प्रविभागतः ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने
सूर्यदीक्षावर्णनं नामैकोनपञ्चाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ वासुदेव उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यथा पूज्यो

१ लंघयित्वा च निर्माल्यं तदात्मान निवेदयेत्–इ० पा० ।

दिवाकरः ॥ स्थंडिले यदुशार्दूल निबोधेकाग्रमानसः ॥ १ ॥ मण्डलैरष्टभिः कार्यं चक्रं कालात्मकं शुभम् ॥ मध्ये पद्माकृतं चक्रमरैर्द्वादश
भिर्युतम् ॥ २ ॥ तन्मध्ये कमलं प्रोक्तं पत्राष्टकसमन्वितम् ॥ सर्वात्मा सकलो देवः खषोल्कः किरणोज्ज्वलः ॥ ३ ॥ पूजनीयः सदा मध्ये सहस्र
किरणायुधः ॥ प्रणवेन महाबाहो चतुर्बाहुसमन्वितः ॥ ४ ॥ अरुणं पूजयेत्प्राज्ञः सदा देवाग्रजं शुभम् ॥ दक्षिणे पूजयेद्देवीं निक्षुभां भास्करस्य तु
॥ ५ ॥ रेवतं दक्षिणे पार्श्वे उत्तरे पिंगलं सदा ॥ संज्ञां च यदुशार्दूल श्रेयसे सततं बुधः ॥ ६ ॥ आग्नेय्यां लेखकं वीर नैर्ऋत्यामश्विनौ तथा ॥
वायव्यां पूजयेद्देवं मनुं वैवस्वतं विभुम् ॥ ७ ॥ ऐशान्यां पूजयेद्देवीं यमुनां लोकपावनीम् ॥ द्वितीयावरणे वीर पूर्वतः पूजयेद्वियत् ॥ ८ ॥ दक्षिणे
च ततो देवीं पश्चिमे गरुडं तथा ॥ उत्तरे नागराजानं पुत्रमैरावतं शुभम् ॥ ९ ॥ आग्नेय्यां पूजयेद्धेलिं प्रहेलिं नैर्ऋते तथा ॥ वायव्यामुर्वशीं देवी
मीशाने विनतां तथा ॥ १० ॥ तृतीयावरणे पूर्वे पूजयेद्धरुमादरात् ॥ पश्चिमे त्वर्कपुत्रं तु उत्तरे धिषणं तथा ॥ ११ ॥ ऐशाने शशिपुत्रं तु
सोममाग्नेयमण्डले ॥ पूजयेद्दक्षिणे कोणे नैर्ऋते राहुमादरात ॥ १२ ॥ वायव्ये विकचं वीर पूजयेत्सततं बुधः ॥ चतुर्थावरणे देवं पूजयेल्लेख
मादरात् ॥ १३ ॥ आग्नेये शांडिलीपुत्रं दक्षिणे दक्षिणाधिपम् ॥ विरूपाक्षं नैर्ऋते देवं जलेशं पश्चिमे तथा ॥ १४ ॥ वायुपुत्रं च वायव्यां सततं
पूजयेन्नरः ॥ ईशाने देवमीशानं पूजयेत्सततं बुधः ॥ १५ ॥ उत्तरे यक्षराजानं कुबेरं पूजयेद्बुधः ॥ पञ्चमे पूजयेद्वीर सदा स्वावरणे द्विजाः ॥ १६ ॥
पूर्वतः परमां देवीं महाश्वेतां महामतिः ॥ श्रियमृद्धिं विभूतिं च धृतिं चैवोन्नतिं तथा ॥ १७ ॥ पृथिवीं यदुशार्दूल महाकीर्तिं तथैव च ॥ इन्द्रं
विष्णुं चार्यमणं भगं पर्जन्यमेव च ॥ १८ ॥ विवस्वंतं तथार्कं च त्वष्टारं किरणोज्ज्वलम् ॥ पूजयेद्वरुणं षष्ठे चैवमेतान्दिवाकरान् ॥ १९ ॥
शिरो नेत्रे तथा वर्म अस्त्रं च यदुसत्तम ॥ अरुणं सरथं वीर सप्तमे पूजयेद्बुधः ॥ २० ॥ तथाश्वान्यदुशार्दूल सदा चावरणे बुधः ॥ यक्षरक्षांसि
गन्धर्वान्मासान्पक्षानहानि तु ॥ २१ ॥ संवत्सरं तथा पुत्र ह्येतान्संपूजयेत्पुरा ॥ य एवं पूजयेद्देवं भास्करं सततं नरः ॥ स गच्छे
त्परमं स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥ २२ ॥ (ॐ खषोल्काय नमः) मूलमन्त्राक्षराणीह चांगानि परिचक्षते ॥ अनेन विधिना यस्तु पूजये
त्सततं रविम् ॥ २३ ॥ नित्यमुभयसप्तम्यां स गच्छेत्परमं पदम् ॥ इत्युक्त्वा भगवान्देवो जगामाशु गृहं रविः ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सांबोपाख्याने आदित्यपूजाविधिवर्णनं नाम पञ्चाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥

१ वरुणम्—इ० पा० । २ सदा वेदानुगं शुभम्—इ० पा० । ३ वासुदेवम्—इ० पा० ।

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ राजा महातेजाः शतानीको द्विजोत्तमम् ॥ प्रणम्य शिरसा भक्त्या सुमंतुं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ अहो देवस्य माहात्म्यं भास्करस्यामितौजसः ॥ कीर्तितं भवता मह्यं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २ ॥ तस्मान्नार्कसमं देवं लोके पश्यामि सुव्रत ॥ न चाप्यस्य स्थिता विप्र गतिर्लोकेषु विद्यते ॥ ३ ॥ प्रवर्तते जगद्विप्र सर्गकाले दिवाकरात् ॥ स्थितौ पालयते चापी कल्पांते संहरेत्पुनः ॥ ४ ॥ श्रुत्वैवं देवमहात्म्यं भास्करस्यामितौजसः ॥ कीर्तितं भवता मह्यमश्वमेधशताद्वरम् ॥ ५ ॥ किं तु मे संशयो ब्रह्मन्सुमहान्हृदि वर्तते ॥ केनोपायेन विप्रेंद्र मुच्यते संभवार्णवात् ॥ ६ ॥ दिवाकरप्रसादाद्वै सुप्रसन्नाद्वृषध्वजात् ॥ कथं तुष्येत्सदा देवो धर्मेण कतरेण तु ॥ ७ ॥ श्रुता मे बहवो धर्माः श्रुतिस्मृत्युदितास्तथा ॥ वैष्णवाः शैवधर्माश्च तथा पौराणिकाः श्रुताः ॥ ८ ॥ श्रोतुकामो ह्यहं विप्र सौरं धर्मभनौपमम् ॥ भगवन्स्सर्वधन्यास्ते सौरधर्मपरायणाः ॥ ९ ॥ ब्रूहि मे देवदेवस्य भानोर्धर्ममनौपमम् ॥ शृण्वतो नास्ति मे तृप्तिरमृतस्यैवमेव च ॥ १० ॥ अश्वमेधादयो यज्ञा बहुसंभारविस्तराः ॥ न शक्यास्ते यतः कर्तुमल्पवित्तैर्द्विजातिभिः ॥ ११ ॥ सुखोपायमतो ब्रूहि धर्मकामार्थसाधकम् ॥ हिताय सर्वमर्त्यानां सर्वपापभयापहम् ॥ १२ ॥ सौरधर्मपरं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥ श्रुत्वा तु वचनं राज्ञो व्यासशिष्यो महामुनिः ॥ प्रणम्य शिरसा व्यासमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ श्रूयतामभिधास्यामि सुखोपायं महाफलम् ॥ परमं सर्वधर्माणां सर्वधर्ममनौपमम् ॥ १४ ॥ रविणा कथितं पूर्वमरुणस्य विशांपते ॥ कृष्णस्य ब्रह्मणो वीर शंकरस्य न विद्यते ॥ १५ ॥ संसारार्णवमग्नानां सर्वेषां प्राणिनामयम् ॥ सौरधर्मतमः श्रीमान्हिताय जगतोदितः ॥ १६ ॥ येरयं शांतहृदयैः सूर्यभक्तैर्भगार्थिभिः ॥ संसेव्यते परो धर्मस्ते सौरा नात्र संशयः ॥ १७ ॥ एककालं द्विकालं वा त्रिकालं नित्यमेव च ॥ ये स्मरंति रविं भक्त्या सकृदेवापि भारत ॥ सर्वपापैर्विमुच्यंते सप्तजन्मकृतैरपि ॥ १८ ॥ स्तुवंति ये सदा भानुं न ते प्रकृतिमानुषाः ॥ स्वर्गलोकात्परिभ्रष्टास्ते ज्ञेया भास्करा भुवि ॥ १९ ॥ नानर्कः स्मरतेर्कं वै नानर्कोर्कं समर्चयेत् ॥ नानर्कः कीर्तयेदर्कं नानर्कोर्कमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ सौरधर्मस्य सारोयं सूर्यभक्तिः सुनिश्चला ॥ षोडशांगा च सा प्रोक्ता रविणेह दिवौकसाम् ॥ २१ ॥ प्रातःस्नानं जपो होमस्तथा देवार्चनं नृप ॥ द्विजानां पूजनं भक्त्या पूजा गोश्वत्थयोस्तथा ॥ २२ ॥ इतिहासपुराणेभ्यो भक्तिश्रद्धापुरस्कृतम् ॥ श्रवणं राजशार्दूल वेदाभ्यासस्तथैव च ॥२३॥ मद्भक्त्या जनवात्सल्यं पूजायां चानुमोदनम् ॥ स्वयमभ्यर्चयेद्भक्त्या ममाग्रे वाचकं परम् ॥ २४ ॥ पुस्तकस्य सदा श्रेष्ठ ममातीव प्रियं सुराः ॥ मत्कथाश्रवणं नित्यं स्वरनेत्रांगविक्रिया ॥ २५ ॥ ममानुस्मरणं नित्यं

भक्त्या श्रद्धापुरस्कृतम् ॥ षोडशांगा भक्तिरियं यस्मिन्म्लेच्छेपि वर्तते ॥ विप्रेंद्रः स मुनिः श्रीमान्स जात्यः स च पंडितः ॥२६॥ न मे पृथक्च
तुर्वेदा मद्भक्तः श्वपचोपि यः ॥ तस्मै देयं ततो ग्राह्यं स च पूज्यो यथा ह्यहम् ॥ २७ ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥ तस्याहं
न प्रणश्यामि स च मे न प्रणश्यति ॥ २८ ॥ यो मां सर्वगतं पश्येत्सर्वं च मयि संस्थितम् ॥ तस्याहमास्थितो नित्यं स च नित्यं मयि
स्थितः ॥ २९ ॥ अष्टादशार्धकक्षायाः परं चाष्टभिरुद्भवैः ॥ रोधयित्वा महाबाहो तथा ज्ञानतरेण तु ॥ ३० ॥ दुर्गपालं विजित्याशु भास्करार्धं तु
दुर्जयम् ॥ जित्वा च पुरराजानं महातेजमनौपमम् ॥ ३१ ॥ मनसाचलया भक्त्या यो मां ध्यायति मानवः ॥ अहं तमेव चिंतामि आत्मवत्सततं
नरम् ॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मवर्णनं नामैकपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ छ॥ ॥ सुमंतु
रुवाच ॥ ॥ सूरे च दुर्लभा भक्तिर्दुर्लभं सूरपूजनम् ॥ सूराय दुर्लभं दानं सूरहोमश्च दुर्लभः ॥ १ ॥ सुदुर्लभं रवेर्ज्ञानं तदभ्यासोपि दुर्लभः ॥
सुदुर्लभतरं ज्ञेयं खषोल्कज्ञानमुत्तमम् ॥ २ ॥ सुदुर्लभतरं ज्ञानं सदा वै भास्करस्य तु ॥ प्रदक्षिणां चक्रतुर्वै पादौ भक्त्याऽर्कमंदिरे ॥ ३ ॥
तौ करौ श्लाघ्यतां प्राप्तौ यौ पूजां चक्रतू रवेः ॥ सैवैका रसना धन्या स्तोत्रं या कुरुते रवेः ॥ ४ ॥ तन्मनः पुण्यतां प्राप्तं यद्वित्वा विषयं
नृप ॥ निश्चला च रवेर्लीला निर्भीका क्रोधवर्जिता ॥ ५ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ सूर्यार्चनविधिं कुर्वञ्छ्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥
त्वत्प्रसादाद्द्विजश्रेष्ठ कौतूहलमतीव मे ॥ ६ ॥ यत्पुण्यं स्थापिते सूर्ये कृते सूर्यालये च यत् ॥ सम्मार्जने च यत्पुण्यं यत्पुण्यमुपलेपने ॥
॥ ७ ॥ स्थाने कृते च यत्पुण्यं तथा नीराजने कृते ॥ नीलौषधिप्रवापेन नृत्यमंगलवादितैः ॥ ८ ॥ अर्घ्यदानेन यत्पुण्यं तोयस्नानेन यद्भ
वेत् ॥ पंचामृतमयस्नाने दधिस्नाने च यत्फलम् ॥ ९ ॥ चक्राभ्यंगे च यत्प्रोक्तं वस्त्रस्नाने च यत्फलम् ॥ मधुस्नाने पयःस्नाने स्नान इक्षुर
सस्य तु ॥ १० ॥ उद्वर्तनं शुचिस्थाने कुशपुष्पोदकेन तु ॥ सुवर्णरत्नतोयैश्च गंधचन्दनवारिभिः ॥ ११ ॥ कर्पूरागुरुतोयेन स्वच्छतो
येन यत्फलम् ॥ विलेपनैश्च गंधाढ्यैर्विलेपनफलं लभेत् ॥१२॥ तालपत्रप्रदाने तु प्रदाने चामरस्य तु ॥ रक्तपुष्पार्चने यच्च दामभिः पूजनेन च ॥
॥ १३ ॥ सुमानां मंडपे यच्च पुष्पमालावलंबनात् ॥ पूजाभक्तिविशेषैश्च गृहमालावलंबने ॥ १४ ॥ पुष्पदानविशेषेण धूपदीपैश्च यत्फलम् ॥
वस्त्रालंकारदाने तु पुण्यश्रवणकीर्तने ॥ १५ ॥ ब्रह्मश्रवस्य दाने तु अभ्यंगस्य च गोपते ॥ मगानां मत्प्रसादेन अभिवादनपूजने ॥ १६ ॥ व्योम

पूजाफलं यच्च अरुणस्य च पूजनम् ॥ तथान्यदपि यत्प्रोक्तमज्ञानाद्ब्राह्मणोत्तम ॥ १७ ॥ तत्सत्र ब्रूहि मे ब्रह्मन्भक्तानामनुकंपया ॥१८॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सूरधर्मेषु प्रश्नवर्णनं नाम द्विपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
सुमतिश्च रवेर्भक्तः पांडवेय महामते ॥ अतस्ते निखिलं वच्मि शृणुष्वैकमना नृप ॥ १ ॥ कल्पादौ सृजतो वीर ब्रह्मणो विविधाः प्रजाः ॥ अहं
कारो महानासीन्नास्ति लोके मदुत्तमः ॥ २ ॥ तथा पालयतो वीर केशवस्य धरापते ॥ तथा संहरतो जज्ञेऽहंकारस्त्र्यम्बकस्य च ॥ ३ ॥ चिंतयं
तोऽथ ते देवाः केशवश्च नराधिप ॥ मिथस्ते स्पर्धया युक्ताः परस्परविरोधिनः ॥ ४ ॥ विवादस्तु महानासीत्कंजजांबुनगौकसाम् ॥ परस्परं महा
बाहो मनसाश्रित्य केवलम् ॥ ५ ॥ अहं कर्ता विकर्ताऽहं पालकोऽहं जगत्प्रभुः ॥ इत्याह भगवान्ब्रह्मा कृष्णभीमौ समर्चितौ ॥ ६ ॥ तथैत्य
शंकरः क्रुद्धः कः शक्तो मद्दते भुवि ॥ संहर्तुं जगदेतद्धि स्रष्टुं पालयितुं तथा ॥ ७ ॥ नारायणोऽप्येवमेव मनाक् क्रोधसमन्वितः ॥ न वा शक्तो
जगत्स्रष्टुं संहर्तुं रक्षितुं तथा ॥८॥ एवं तेषां प्रवदतां क्रुद्धानां च परस्परम् ॥ समाविशत्तदाऽज्ञानं तमो मोहात्मकं विभो ॥९॥ तेन क्रांतधियः सर्वे
न पश्यंति परस्परम् ॥ अत्यर्थं मोहमापन्ना न जानंतीह किंचन ॥ १० ॥ अपश्यंतो मिथस्ते तु निषण्णाः क्ष्मातले विभो ॥ आरमंति हि ये
चान्ये ते दिवाकरमास्थिताः ॥ ११ ॥ तमसा मोहिताः सर्वे निद्रावत्क्रांतचेतसः ॥ मनाग्ज्ञानेन चाक्रांताः किं कुर्यामेति मोहिताः ॥ १२ ॥ अथ
भूताधिपो देवो गोश्रुताभरणोज्ज्वलः ॥ चंद्रार्धकृतशोभस्तु शीतलांशुविशोधितः ॥ १३ ॥ आर्तिमेत्य परां वीर मोहितस्तमसा विभो ॥ अप
श्यन्नब्रवीद्देवं माधवं भूधरं हरिम् ॥ १४ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ कृष्ण कृष्ण महाबाहो क्व गतस्त्वं महामते ॥ ब्रह्मा च क्व गतो वीर नाहं
पश्यामि वां क्वचित् ॥ १५ ॥ मोहेन महताहं वै तमसा च विमोहितः ॥ किं करोमि क्व गच्छामि क्वचाहमधुना स्थितः ॥ १६ ॥ क्ष्माधरं पृथिवीं
वृक्षान्देवगंधर्वदानवान् ॥ विपुलं सागरं सिन्धून्नाहं पश्यामि किंचन ॥ १७ ॥ केनोपायेन पश्येयं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ ब्रूहि मे देवशार्दूल व्रीडा
मेऽतीव जायते ॥ १८ ॥ शंकरस्य वचः श्रुत्वा हरिर्वचनमब्रवीत् ॥ शोकगद्गदया वाचा तमसा मोहितो नृप ॥ १९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥
भीमभीम न जानेऽहं क्व भवान्वर्ततेऽधुना ॥ ममापि मोहितं चेतस्तमसातीव शंकर ॥ २० ॥ क्व गच्छामि क्व तिष्ठामि कथं तत्स्वस्थतां व्रजेत् ॥
तमसा पूरितं सर्वं जगद्धि परमेश्वर ॥ २१ ॥ यद्यसौ दृश्यते देवः सुरज्येष्ठोंऽबुजोद्भवः ॥ पृच्छावस्तं महात्मानं यदि ते रोचते हर ॥ २२ ॥ हित्वा
दर्पमहंकारं सममास्थाय केवलम् ॥ पद्माननं पद्मयोनिं पद्मपत्रनिभेक्षणम् ॥ २३ ॥ इत्येवं गदतो वाक्यं विष्णोरमिततेजसः ॥ श्रुत्वोवाच विभु

ब्रह्मा गंगाधरमहीधरौ ॥ २४ ॥ कृष्णकृष्ण महाबाहो भीमभीम महामते ॥ क्व भवंतौ ब्रूत किंच किं युवामूचथुर्मिथः॥ २५ ॥ ममातीव मनोबुद्धी
तमसा वशमागते ॥ न शृणोमि न पश्यामि निद्रामोहवशं गतः ॥ २६ ॥ अहो बत जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ तमसा व्याप्तं देवौ न जाने
क्व गतं महः ॥ २७ ॥ अथ तेषां प्रवदतां ब्रह्मादीनां दिवौकसाम् ॥ दर्पक्रोधभयार्तानां तमसाक्रांतचेतसाम् ॥ २८ ॥ तेषां दर्पापहाराय प्रबो
धार्थं च गोपतेः ॥ तेजोरूपं समुद्भूतमष्टशृंगमनौपमम् ॥२९॥ अलक्ष्यं पापतमसा महद्व्योम नराधिप ॥ ज्वालामालावृतं वीर बहुरूपं च भासते
॥ ३० ॥ शतयोजनविस्तीर्णं गतमूर्ध्वं भ्रमत्तथा ॥ गोमध्यतो महाराज कर्णिकेवांबुजस्य तु ॥ ३१ ॥ प्रकाशं तेजसा तस्य जगत्सर्वमिदं नृप ॥
पुरेष्वंतर्यथा वीर अंबुजस्यार्चिभिः सदा ॥३२॥ दृष्ट्वा परस्परं सर्वे हुंकारादिविकारिणः॥ तेजसा मोहितास्तस्य जगत्सर्वमिदं नृप ॥३३॥ तेजसा
मोहितं तस्य महद्व्योम नराधिप॥ ततो विस्मयमासीना दृष्टगोपतयो नृप ॥ ३४ ॥ पश्यमाना महो व्योम्नि मिथो वचनमब्रुवन् ॥ अहो तेजः
समुद्भूतमस्माकं श्रेयसे नृप ॥ ३५ ॥ प्रकाशाय च लोकानां सर्वे पश्याम किं न्विदम्॥ ज्ञानायोर्ध्वं गतो ब्रह्मा चाधस्तात्त्रिपुरांतकः ॥३६॥ तिर्य
ग्जगाम देवेशश्चक्रांबुजगदाधरः॥ अलब्ध्वा तस्य ते सर्वे प्रमाणं गैरिकाधिपाः ॥३७॥ विस्मयोत्फुल्लनयनाः समागम्य परस्परम्॥सर्वे कंजादिका देवा
इदं वचनमब्रुवन् ॥३८॥ कोऽयं किमात्मकश्चायं किमिदं तेजसां निधिः॥ अहोऽस्य दर्शनात्सर्वे संजाता ज्ञानिनो वयम् ॥३९॥ तस्मात्सर्वे प्रणम्यैनं
स्तुवीमोऽद्भुतदर्शनम् ॥ कृतांजलिपुटाः सर्वे चास्तुवंस्त्रिदिवौकसः ॥ ४० ॥ स्तुवतामप्यथैतेषां सहस्रकिरणो रविः ॥ आत्मानं दर्शयामास कृपया
परया वृतः ॥ ४१ ॥ ज्ञात्वा भक्तिं महाबाहो ब्रह्मादीनां महोपमाम् ॥ अथ ते व्योम्नि देवेशं ददृशुः परमेश्वरम् ॥४२॥ खषोल्कलोकनाथेशं सहस्र
किरणोज्ज्वलम् ॥ कृत्तिकाभिरसंस्पृष्टं यद्वा तत्कार्तिकास्थितम् ॥ ४३ ॥ दुर्जयं कृत्तिकानां तु तथैकेन विवर्जितम् ॥ तथा हस्तविहीनं च सप्त
र्षिरहितं तथा ॥४४॥ वर्षाब्दारहितं देवं सप्तस्वरविवर्जितम् ॥ सकलं निष्कलं चैव सदैकाकाररूपिणम् ॥४५॥ तद्दृष्ट्वानेकशिरसमनेकचरणं तथा ॥
अनेकोदरबाहुंसमनेकाभरणान्वितम् ॥ ४६ ॥ अनेकाननमक्षीबं सहस्राक्षमनौपमम् ॥ अनेकवर्णरूपं च अनेकमुकुटोज्ज्वलम् ॥ ४७ ॥ दृष्ट्वैवं
देवदेवस्य रूपं भानोर्महात्मनः ॥ विस्मयोत्फुल्लनयनास्तुष्टुवुस्ते दिवाकरम् ॥ ४८ ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा ब्रह्मा स्तोतुं प्रचक्रमे ॥ प्रणम्य शिरसा
भानुमिदं वचनमब्रवीत् ॥४९॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते देवदेवेश सहस्रकिरणोज्ज्वल ॥ लोकदीप नमस्तेऽस्तु नमस्ते कोणवल्लभ ॥५०॥
भास्कराय नमो नित्यं खषोल्काय नमोनमः ॥ विष्णवे कालचक्राय सोमायामिततेजसे ॥ ५१ ॥ नमस्ते पंचकालाय इन्द्राय वसुरेतसे ॥ खगा

य लोकनाथाय एकचक्ररथाय च ॥ ५२ ॥ जगद्धिताय देवाय शिवायामिततेजसे ॥ तमोघ्नाय सुरूपाय तेजसां निधये नमः ॥ ५३ ॥ अर्थाय कामरूपाय धर्मायामिततेजसे ॥ मोक्षाय मोक्षरूपाय सूर्याय च नमोनमः ॥ ५४ ॥ क्रोधलोभविहीनाय लोकानां स्थितिहेतवे ॥ शुभाय शुभरूपाय शुभदाय शुभात्मने ॥ ५५ ॥ शांताय शांतरूपाय शांतयेस्मासु वै नमः ॥ नमस्ते ब्रह्मरूपाय ब्राह्मणाय नमोनमः ॥ ५६ ॥ ब्रह्मदेवाय ब्रह्मरूपाय ब्रह्मणे परमात्मने ॥ ब्रह्मणे च प्रसादं वै कुरु देव जगत्पते ॥ ५७ ॥ एवं स्तुत्वा रविं ब्रह्मा श्रद्धया परया विभो ॥ तूष्णीमासीन्महाभाग प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥५८॥ ब्रह्मणोऽनंतरं रुद्रः स्तोत्रं चक्रे विभावसोः ॥ त्रिपुरारिर्महातेजाः प्रणम्य शिरसा रविम् ॥ ५९ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ जय भाव जयाजेय जय हंस दिवाकर ॥ जय शंभो महाबाहो खग गोचर भूधर ॥ ६० ॥ जय लोकप्रदीपेन जय भानो जगत्पते ॥ जय काल जयानंत संवत्सर शुभानन ॥६१॥ जय देवादितेः पुत्र कश्यपानंदवर्धन ॥ तमोघ्न जय सप्तेश जय सप्ताश्ववाहन ॥६२॥ ग्रहेश जय कांतीश जय कालेश शंकर ॥ अर्थकामेश धर्मेश जय मोक्षेश शर्मद ॥ ६३ ॥ जय वेदांगरूपाय ग्रहरूपाय वै नमः ॥ सत्याय सत्यरूपाय सुरूपाय शुभाय च ॥६४॥ क्रोधलोभविनाशाय कामनाशाय वै जय ॥ कल्माषपक्षिरूपाय यतिरूपाय शंभवे ॥६५॥ विश्वाय विश्वरूपाय विश्वकर्माय वै जय ॥ जयोंकार वषट्कार स्वाहाकार स्वधामय ॥६६॥ जयाश्वमेधरूपाय चाग्निरूपार्यमाय च ॥ संसारार्णवपीताय मोक्षद्वारप्रदाय च ॥ ६७ ॥ संसारार्णवमग्नस्य मम देव जगत्पते ॥ हस्तावलंबनो देव भव त्वं गोपतेद्भुत ॥ ६८ ॥ ईशोप्येवमहीनांगं स्तुत्वा भानुं प्रयत्नतः ॥ विरराम महाराज प्रणम्य शिरसा रविम् ॥ ६९ ॥ अथविष्णुर्महातेजाः कृतांजलिपुटो रविम् ॥ उवाच राजशार्दूल भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ ७० ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ नमामि देवदेवेशं भूतभावनमव्ययम्॥दिवाकरं रविं भानुं मार्तंडं भास्करं भगम् ॥ ७१ ॥ इंद्रं विष्णुं हरिं हंसमर्कं लोकगुरुं विभुम्॥ त्रिनेत्रं त्र्यक्षरं त्र्यंगं त्रिमूर्तिं त्रिगतिं शुभम् ॥७२॥ षण्मुखाय नमो नित्यं त्रिनेत्राय नमोनमः॥चतुर्विंशतिपादाय नमो द्वादशपाणये॥७३॥नमस्ते भूतपतये लोकानां पतये नमः॥देवानां पतये नित्यं वर्णानां पतये नमः ॥७४॥ त्वं ब्रह्मा त्वं जगन्नाथो रुद्रस्त्वं च प्रजापतिः ॥ त्वं सोमस्त्वं तथादित्यस्त्वमोंकारक एव हि ॥ ७५ ॥ बृहस्पतिर्बुधस्त्वं हि त्वं शुक्रस्त्वं विभावसुः ॥ यमस्त्वं वरुणस्त्वं हि नमस्ते कश्यपात्मज ॥ ७६ ॥ त्वया ततमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ त्वत्त एव समुत्पन्नं सदेवासुरमानुषम् ॥ ७७ ॥ ब्रह्मा चाहं च रुद्रश्च समुत्पन्ना जगत्पते ॥ कल्पादौ तु पुरा देव स्थितये जगतोनघ ॥ ७८ ॥ नमस्ते वेदरूपाय अहोरूपाय वै नमः ॥ नमस्ते ज्ञानरूपाय यज्ञाय च नमोनमः ॥ ७९ ॥ प्रसीदास्मासु

देवेश भूतेश किरणोज्ज्वल ॥ संसारार्णवमग्नानां प्रसादं कुरु गोपते ॥ वेदांताय नमो नित्यं नमो यज्ञकलाय च ॥ ८० ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
स्तुत्वैवं भास्करं भक्त्या विष्णुर्भरतसत्तम ॥ प्रदध्यौ नृपशार्दूल रविं तद्गतमानसः ॥ ८१ ॥ एवं ते नरशार्दूल देवा ब्रह्मादयोऽनघ ॥ स्तुवंति तं
महात्मानं सहस्रकिरणं रविम् ॥८२॥ इत्येवं स्तुवतां तेषां रविं भक्त्या महात्मनाम् ॥ अथ तुष्टो रविस्तेषां ब्रह्मादीनां जगत्पतिः ॥८३॥ विज्ञाय
भक्तिं परमां श्रद्धां च परमां विभुः ॥ उवाच स महातेजाः प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥८४॥ ग्रहेशो व्योम चारूढस्तेजसा प्रज्वलन्दिशः ॥ ब्रह्माणं विष्णुमी
शानमामंत्र्यैतान्विशांपते ॥८५॥ दृष्ट्वा तान्प्रणतान्त्सर्वाञ्छिरोभिरवनिं गतान् ॥ तुष्टोऽस्मि ते सुरज्येष्ठ चतुर्मुख जगत्पते ॥ वरं वरय भद्रं ते मनसा
त्वं यमिच्छसि ॥ ८६ ॥ श्रुत्वा तु वचनं भानोर्ब्रह्मा लोकगुरुर्नृप ॥ जगाम शिरसा भूमावुवाच स कृतांजलिः ॥८७॥ ब्रह्मोवाच ॥ कृतकृत्योऽस्मि
देवेश पूतश्चास्मि खगाधिप ॥ धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि गतोऽस्मि परमां गतिम् ॥ सहस्रकिरणैर्यन्मे भवान्दर्शनमागतः ॥ ८८ ॥ अपश्यतश्च
देवेश मूढमासीन्मनो मम ॥ भगवन्त्संप्रसीद त्वं ममोपरि विभावसो ॥९०॥ प्रयच्छ त्वं बलं भक्तिमात्मनो मम गोपते ॥ गत्वा शिरोभिरवनिम
ष्टांगैः पतितस्य च ॥ भक्त्या विज्ञप्तिमाकर्ण्य प्रसादं कुरु गोपते॥९१॥ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा पूषा देवो जगत्पतिः ॥ तथेत्याह महाराज विरंचिं प्रश्रया
न्वितम् ॥ ९२ ॥ ब्रह्मणे च वरं दत्त्वा राजन्देवो दिवाकरः ॥ उवाच त्र्यंबकं देवं शशांककृतशेखरम् ॥९३॥ वरं वरय भूतेश भूभृज्जादयितानघ ॥
यमिच्छसि महादेव ददेहं तदशेषतः ॥ ९४ ॥ भास्करस्य वचः श्रुत्वा ईश्वरस्त्रिपुरांतकः ॥ गत्वा तु शिरसा भूमौ प्रणम्योवाच भास्करम् ॥९५॥
॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ पुण्योऽहं पुण्यकर्माहं नास्ति धन्यतरो मम ॥ गतोऽहं परमां सिद्धिं गतश्च परमां गतिम् ॥ ९६ ॥ नाप्राप्यमस्ति
देवेश नासाध्यं मम किंचन ॥ यस्य मे भगवान्देवः प्रसादप्रवणः स्थितः ॥ ९७ ॥ त्वया ततमिदं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ त्वत्त एव समुत्पन्नं
लयं च त्वयि यास्यति ॥ ९८ ॥ यदि तुष्टो मम विभो अनुग्राह्योऽस्मि ते यदि ॥ अचलां देहि मे भक्तिमात्मनश्चरणं नय ॥ ९९ ॥ व्योमकेश
वचः श्रुत्वा पूषा देवो दिवाकरः ॥ तथेत्याह हरं वीर ततो हरिमुवाच ॥ १०० ॥ नारायण महाबाहो वरं वरय गोधर ॥ परितुष्टोऽस्मि ते देव
यमिच्छसि महाबल ॥ १०१ ॥ श्रुत्वा तु भास्करवचः कीलालजनको हरिः ॥ उवाच परया भक्त्या नत्वा च शिरसा रविम् ॥ १०२ ॥
॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ जय देव जगन्नाथ जय देव गुरो रवे ॥ प्रसीद मम देवेश भक्तिं यच्छात्मनो रवे ॥ १०३ ॥ येनाहं सर्वदेवाना
मुत्तमः स्यां जगत्पते ॥ अजेयश्च तथा देव दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ १०४ ॥ त्वद्भक्त्या बृंहितबलस्तेजसा महतान्वितः ॥ ततो मया महत्कर्म कर्तव्यं

तव शासनात् ॥ १०५ ॥ प्रजानां पालनं देव देवानां च ग्रहाधिप ॥ वर्णानामाश्रमाणां च वर्णधर्मस्य वा विभो ॥ १०६ ॥ दुष्टदैत्यविनाशाय
लोकानां पालनाय च ॥ सृष्टोऽहं भवता पूर्वं कल्पादौ च कृतोऽनघ ॥ १०७ ॥ यस्य रुष्टो भवान्स्त्यार्द्वै कथंचित्पुरुषस्य तु ॥ व्याधिर्दुःख
मनारोग्यं दारिद्यं संततिक्षयः ॥ १०८ ॥ तस्यैतानि भवंतीह आधयो विविधास्तथा ॥ तस्मात्त्वं च ततो देव संस्तव्यः सततं बुधैः ॥ १०९ ॥
एवं त्वां गोपते देव भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ अहमर्चितुमिच्छामि तस्मान्मयि कृपां कुरु ॥ ११० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि
सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यतेजोवर्णनं नाम त्रिपञ्चाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वा तु वचनं भानुर्विष्णोरमि
ततेजसः ॥ उवाच कुरुशार्दूल आदित्यः कृपयान्वितः ॥१॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ कृष्णकृष्ण महाबाहो शृणु मे परमं वचः ॥ यदर्थं प्रार्थितः
कृष्ण तत्सर्वं ते भविष्यति ॥२॥ देवदानवयक्षाणां गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ अजेयस्त्वं महाबाहो भविष्यसि न संशयः ॥३॥ जगत्पालयितुं सर्वं सम
र्थश्च भविष्यसि ॥ अचला तव भक्तिश्च भविष्यति ममोपरि ॥४॥ ब्रह्मापि सततं शक्तो जगत्स्रष्टुं भविष्यति ॥ संहर्तुं शंकरश्चापि मत्प्रसादाद्भवि
ष्यति ॥५॥ भवन्तो मत्प्रसादेन ज्ञानिनामुत्तमं पदम् ॥ गमिष्यंति न संदेहो मम पूजाप्रसादतः ॥६॥ रवेर्वचनमाकर्ण्य गोश्रुताभरणो विभो ॥
उवाच गोपतिर्गोगो गोपतिं गोवृषध्वजः ॥ ७ ॥ त्वामाराध्य भविष्यामो वयं सर्वे सुरोत्तमाः ॥ कथमाराधयामो हि भवन्तं श्रद्धयान्विताः ॥
श्रेयसे सततं देव ब्रूहि नस्तत्त्वमात्मनः ॥ ८ ॥ भवतो हि न पश्यामो मूर्तिं परमपूजिताम् ॥ पश्यामः केवलं तेजो ह्यब्धेस्तोयमिवोज्झितम् ॥
॥ ९ ॥ ज्वालामालाकुलं सर्वमनेकाकृति चाद्भुतम् ॥ न चाकारविहीनं तु चेतसो लंबनं भवेत् ॥१०॥ आलंबनादृते देव न चित्तरमणं क्वचित् ॥
चेतसोऽरमणे भक्तिर्न पुंसां जायते क्वचित् ॥ ११ ॥ भक्तिं विना पूजयितुं न शक्यंते दिवौकसः ॥ त्वत्पूजने हि प्राप्यंते देव धर्मादयो नरैः ॥
॥ १२ ॥ तस्माद्दर्शय तां मूर्तिमात्मनो या परा मता ॥ येन त्वां पूजयित्वा तु वयं सिद्धा भवामहे ॥ १३ ॥ ॥ सूर्य उवाच ॥ ॥ साधुसाधु
महादेव साधु पृष्टोऽस्मि सुव्रत ॥ शृणु चैकमनाः कृत्स्नं गदतो मम मानद ॥ १४ ॥ चतुर्मूर्तिरहं देव जगद्व्याप्य व्यवस्थितः ॥ श्रेयसे सर्वलोका
नामादिमध्यांतकृत्सदा ॥ १५ ॥ एका मे राजसी मूर्तिर्ब्रह्मेति परिकीर्तिता ॥ सृष्टिं करोति सा नित्यं कल्पादौ जगतां विभो ॥ १६ ॥ द्वितीया
सात्त्विकी प्रोक्ता या परा परिकीर्तिता ॥ जगत्सा पालयेन्नित्यं दुष्टदैत्यविनाशिनी ॥१७॥ तृतीया तामसी ज्ञेया ईशेति परिकीर्तिता ॥ त्रैलोक्यं
संहरेत्सा तु कल्पांते शूलपाणिनी ॥ १८ ॥ चतुर्थी तु गुणैर्हीना सत्यादिभिरनुत्तमा ॥ सा चाशक्या क्वचिद्द्रष्टुं स्थिता सा च।भवत्सदा ॥ १९ ॥

तया ततमिदं सर्वं यच्चोद्गीथं तु मे गतिः ॥ निष्कला सकला सा तु सुरूपा रूपवर्जिता ॥२०॥ अंतर्गता च लोकानां न च कर्मफलं गता ॥ तिष्ठमाना
प्यलिप्ता सा पद्मपत्रमिवांभसा ॥२१॥ अस्पृष्टा च सदा षड्भिः समातीत्य व्यवस्थिता ॥ चतुस्तना च सा षड्भ्यस्तुरीयाख्या सुपूजिता ॥२२॥ न सा
स्प्रष्टुं त्वया शक्या हरिणा ब्रह्मणा न च ॥ मामनाराध्य भूतेश व्योमरूपं कदाचन ॥ २३ ॥ यदेतद्भवतां देव प्रबोधार्थमुपस्थितम् ॥ अहंकार
विमूढानां तमसा च त्रिलोचन ॥ २४ ॥ प्रकाशाय च लोकानां ज्वालामालासमाकुलम् ॥ कर्णिकेव स्थितं देवभूपद्मस्याखिलस्य च ॥ २५ ॥
यस्य संदर्शनादेव यूयं सर्वे प्रबोधिताः ॥ प्रकाशमभवद्वापि जगत्सर्वमथार्चिभिः ॥ २६ ॥ तस्मादाराधयस्वैनमस्पृष्टं गमनोपमम् ॥ मन्मूर्ति
येन तां दिव्यां द्रक्ष्यसि त्वं त्रिलोचन ॥ २७ ॥ यत्त्वाद्यमीश्वरं जज्ञे तद्व्योम परिकीर्तितम् ॥ कल्पांते ह्यत्र वै व्योम्नि लीयंते सर्वदेवताः ॥ २८ ॥
दक्षिणे लीयते ब्रह्मा वामे तस्य जनार्दनः ॥ त्वं सदा कचदेशे तु लीयसे त्रिपुरांतक ॥ २९ ॥ गायत्री लीयते तस्य हृदये लोकमातरः ॥ लीयंते
मूर्ध्नि वै वेदः सषडंगपदक्रमः ॥ ३० ॥ जठरे लीयते सर्वं जगत्स्थावजंगमम् ॥ पुनरुत्पद्यते ह्यस्माद्ब्रह्माद्यं सचराचरम् ॥ ३१ ॥ आकाशं व्योम
इत्याहुः पृथिवी निक्षुभा मता ॥ भूतश्रेयोहमाकाशो निक्षुभा दयिता मम ॥ ३२ ॥ मया निक्षुभया सर्वं जगद्व्याप्तं त्रिलोचन ॥ तस्मादाराधय
व्योम त्वं ब्रह्मा केशवस्तथा ॥ ३३ ॥ तन्मे रूपं महद्व्योम पूजयित्वा त्रिलोचन ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं हि गिरौ त्वं गंधमादने ॥ ततो यास्यसि
संसिद्धिं षडंगां परमां शुभाम् ॥ ३४ ॥ कलापग्राममाश्रित्य शंखचक्रगदाधरः ॥ आराधयतु मां भक्त्या व्योमरूपं जनार्दनः ॥ ३५ ॥ अंत
रिक्षगतं तीर्थं पुष्करं लोकपावनम् ॥ तत्र गत्वा विरिंचो मे व्योमरूपं सदार्चतु ॥ ३६ ॥ एवं मां सततं यूयं समाराध्य जगत्पतिम् ॥ समानां
च सुदिव्यानां सहस्रत्रयमादरात् ॥ ३७ ॥ ततो द्रक्ष्यथ मे मूर्तिं परमां यां विदुर्बुधाः ॥ कदंबगोलकाकारां रश्मिमालाकुलां पराम् ॥ ३८ ॥
अथ नारायणो देवः प्रणम्य शिरसा रविम् ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३९ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ यदि ते परमं रूपं
मतं व्योम ह्यनौपमम् ॥ तमाराध्य वयं सर्वे यास्यामः सिद्धिमुत्तमाम् ॥ ४० ॥ कीदृग्व्योम त्वहं ब्रह्मा हरश्च त्रिपुरांकः ॥ आराधयामहे देव
भक्त्या श्रेयोर्थमात्मनः ॥ ४१ ॥ येन सिद्धिं गमिष्यामस्तमाराध्य दिवाकरम् ॥ तस्मान्नो लक्षणं ब्रूहि व्योम्नः परमपूजित ॥ ४२ ॥ ॥ इति ॥१३८॥
श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे त्र्युपाख्याने चतुःपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ आदित्य
उवाच ॥ ॥ साधुसाधु सुरश्रेष्ठ साधु पृष्टोऽस्मि भूधर ॥ शृणुष्वैकमनाः कृष्ण गदतो निखिलं मम ॥ १ ॥ आराधयत्वयं देवो मम

रूपमनौपमम् ॥ चतुष्कोणं परं व्योम अद्भुतं गैरिकोज्ज्वलम् ॥ २ ॥ त्वामाराध्य च चक्रांकं शंकरो वृत्तमादरात् ॥ शब्दादौ सततं ब्रह्म सगरादौ त्रिलोचनः ॥ ३ ॥ मध्याह्ने त्वं सदा देव भक्त्या मामर्चयस्व वै ॥ यथेष्टमृभवः सर्वे भक्त्या मां पूजयंतु वै ॥ ४ ॥ ततो ब्रह्मादयो देवाः श्रुत्वा वाक्यं विभावसोः ॥ प्रणम्य शिरसा सर्व इदं वचनमब्रुवन् ॥ ५ ॥ धन्या देव वयं सर्वे कृतकृत्यास्तथैव च ॥ अस्माभिर्भगवान्पृष्टस्तेजसा प्रज्वलंति च ॥ ६ ॥ संभूता ज्ञानिनः सर्वे भवतो दर्शनाद्वयम् ॥ तमोमोहात्तथा तंद्रा सर्वमेकपदे गतम् ॥ ७ ॥ वयं त्वन्मूर्तयः सर्वे तेजसा तव संवृताः ॥ उत्पत्तिस्थितिनाशाय लोकानां तव शासनात् ॥ ८ ॥ स्थिताः सर्वे सुरज्येष्ठ लोकपालाश्च कृत्स्नशः ॥ अधुना साधयामेह व्योम्नः पूजां व्रजामहे ॥ ९ ॥ इत्थं तेषां वचः श्रुत्वा भास्करो वारितस्करः ॥ उवाच ब्रह्मविष्ण्वीशान्सामपूर्वमिदं वचः ॥ १० ॥ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ एवमेतन्न संदेहो यदावदथ सुव्रताः॥ यूयं मन्मूर्तयः सर्वे युष्माकमहमेव हि॥ ११ ॥यदेतद्दर्शनं देवाः प्रमाणं च यदुत्तमम्॥ ज्वालामालाकुलं शुभ्रं शांडिलेयमिवोज्झितम् ॥ १२ ॥ युष्माकं देवशार्दूलास्तन्निबोधत कारणम् ॥ अहंकारविमूढानां मिथः कलहिनां तथा ॥ ॥ १३ ॥ प्रबोधार्थं हि युष्माकं तमसो नाशनाय च ॥ प्रवर्तनाय सर्वेषां कर्मणां च प्रदर्शितम् ॥१४॥ तस्मादेवं विदित्वा तु नाहंकारः कदाचन ॥ कर्तव्यो भूतिमिच्छद्भिः सततं देवसत्तमाः ॥ १५ ॥ मानं दर्पमहंकारं पूर्वं त्यक्त्वा सुदूरतः ॥ आराधयत मां भक्त्या सततं श्रद्धयान्विताः ॥ १६ ॥ ततो द्रक्ष्यथ मे रूपं सकलं निष्कलं च यत् ॥ यस्य संदर्शनादेव सर्वे सिद्धिमवाप्स्यथ ॥ १७ ॥ एवमुक्त्वा महाराज सहस्रकिरणो विभुः ॥ जगामादर्शनं तेषां पश्यतामेव भारत ॥ १८ ॥ अथ ते विस्मिताः सर्वे ब्रह्मविष्णुपिनाकिनः ॥ तेजसा तस्य देवस्य भास्करस्य महौजसः ॥ १९ ॥ परस्परमथोचुस्ते विस्मयेन तदा नृप ॥ अहो महात्माऽयं देवोऽदितिपुत्रो दिवस्पतिः ॥ २० ॥ बृहद्भानुर्महातेजा लोकदीपो विभावसुः ॥ येन सर्वे वयं त्राता निभृता विपुलं तमः ॥२१॥ आराधयामस्तं सर्वे गत्वा स्थानानि कृत्स्नशः ॥ येन सर्वे वयं तस्य प्रसादात्सिद्धिमाप्नुमः ॥ २२ ॥ तद्व्योम पूजयित्वा तु परया श्रद्धया विभोः ॥ आमंत्र्य ते मिथः सर्वे गताः पूजार्थमादरात् ॥ २३ ॥ जगाम पुष्करं ब्रह्मा शालग्रामं जनार्दनः ॥ वृषभध्वजो गतो वीर पर्वतं गंधमादनम् ॥२४॥ त्यक्त्वा मानमहंकारं कुर्वंतस्तप उत्तमम् ॥ आराधयंति तं देवं भास्करं वारितस्करम् ॥२५॥ व्योम्नि कृत्वा चतुष्कोणं ब्रह्मा नित्यमपूजयत् ॥ चक्रांकितं हरिर्नित्यं सम्यग्व्योम त्वपूजयत् ॥ २६ ॥ हरोऽपि सततं वीर तेजसा वह्निसन्निभम् ॥ अपूजयत्सदा वृत्तं व्योम भक्त्या समन्वितः ॥ २७ ॥ दिव्यवर्षसहस्रांते पूजयंतो दिवाकरम् ॥ गंधमाल्योपहारैस्तु नृत्यगीतप्रवादितैः ॥२८॥ अतोषयन्महात्मानं

कुर्वाणास्तप उत्तमम् ॥ भक्त्याचलेन मनसा विवस्वंतमनुत्तमम् ॥ २९ ॥ अथ तेषां महाराज प्रसन्नो भुवनाधिपः ॥ दर्शयामास लोकात्मा
युगपद्वै विभावसुः ॥ ३० ॥ कृष्णात्मा च महातेजाश्चतुर्धा योगतोनघ ॥ गत्वैकेन सुरश्रेष्ठं सोब्रवीत्परमं वचः ॥ ३१ ॥ अन्येन शंकरं मन्ये
अन्येन गरुडध्वजम् ॥ स तताप तथान्येन रथारूढो दिवं सदा ॥ ३२ ॥ एवं योगबलाद्भानुः कृतवान्महदद्भुतम् ॥ उग्रे तपसि वर्तंतं दृष्ट्वा चैनं
चतुर्मुखम् ॥ ३३ ॥ पूजयन्तं महद्व्योम भूगतैर्मुखपङ्कजैः ॥ उवाच तं महाराज भास्करश्चतुराननम् ॥ ३४ ॥ पश्यपश्य सुरज्येष्ठ वरदं
मामुपागतम् ॥ श्रुत्वैवं वचनं भानोर्विरिंचिस्तमथैक्षत ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वा जगाम प्रणतो ह्यवनिं मुखपंकजैः ॥ हर्षादुत्फुल्लनयनः पुनरुत्थाय
भास्करम् ॥ उवाच परमं वाक्यं कृतांजलिपुटः स्थितः ॥ ३६ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते तिमिरापह ॥ नमस्ते भूत
भव्येश भूतादे भूतभावन ॥ ३७ ॥ प्रसादं कुरु मे देव प्रसन्नोऽथ दिवाकरः ॥ गतिरन्या न मे देव विद्यते त्वदृते विभो ॥ ३८ ॥ ॥ आदित्य
उवाच ॥ ॥ एवमेव यथात्थ त्वं नास्ति तत्र विचारणा ॥ त्वं मे प्रथमजः पुत्रः संभूतः कारणात्पुरा ॥ ३९ ॥ वरं वरय भद्रं ते वरदोस्मि
तवाग्रतः ॥ यमिच्छसि सुरज्येष्ठ मा त्वं शंकां कुरु प्रभो ॥ ४० ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ यदि मे भगवांस्तुष्टो ददाति वरमुत्तमम् ॥ कर्तुं
शक्नोमि सृष्टिं च प्रसादात्तव गोपते ॥ कृताकृता हि मे देव सृष्टिर्नेह प्रसिध्यति ॥ ४१ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ न पुत्रत्वमहं प्राप्तस्तव
देव चतुर्मुख ॥ तवान्वये गमिष्यामि पुत्रत्वं हि मरीचये ॥ ४२ ॥ ततो यास्यति ते सिद्धिं कृत्स्ना सृष्टिश्चतुर्मुख ॥ भवितैवं न सन्देहो मत्प्रसादा
जगत्पते ॥ ४३ ॥ एवमुक्तो विरिंचिस्तु रविणा पृथिवीपते ॥ तं वै व्योढं विवस्वंतं लोकनाथं जगत्पतिम् ॥ ४४ ॥ पुनराह सुरज्येष्ठः प्रणम्य
शिरसा रविम् ॥ क्व मे वासो जगन्नाथ भविष्यति दिवस्पते ॥ ४५ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ यन्मे रूपं महद्व्योम पृष्ठशृंगमनुत्तमम् ॥ तत्र
देवकदंबैस्तु भवान्नित्यं निवत्स्यति ॥ ४६ ॥ इन्द्रः पूर्वदिशो भागे आग्नेय्यां शांडिलीसुतः ॥ दक्षिणस्यां यमो नित्यं नैर्ऋंत्यामथ निर्ऋतिः ॥
॥ ४७ ॥ पश्चिमायां तु वरुणो वायव्यां तु सदागतिः ॥ उत्तरे तु दिशो भागे निवसेद्धनदस्ततः ॥ ४८ ॥ ऐशान्यां शंकरो देवो मध्ये त्वं
विष्णुना सह ॥ श्रुत्वैतं वचनं भानोर्वेधाः प्रीत्या तमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ कृतकृत्यं तथात्मानं मन्यते च नराधिप ॥ चकार च तथा सर्वं भास्क
रोक्तमशेषतः ॥ ५० ॥ स च सिद्धिं गतो वीर प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥ आदित्योपि वरं दत्त्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणेऽनघ ॥ ५१ ॥ जगाम सह देवेन
पर्वतं गन्धमादनम् ॥ ददर्श तत्र भूतेशं तपस्तीव्रं समाश्रितम् ॥ ५२ ॥ कपर्दिनं शूलधरं चन्द्रार्ककृतशेखरम् ॥ पूजयंतं परं व्योम सुव्रतं तेज

सान्वितम् ॥ ५३ ॥ गन्धमाल्योपहारैश्च नृत्यगीतप्रवादितैः ॥ मुखवाद्यैश्च बहुभिः प्रणवस्तोत्रगीतिभिः ॥ संपूज्यैवं महद्व्योम जगाम शिरसा महीम् ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वैवं पूजयन्तं च भास्करस्त्रिपुरांतकम् ॥ तुष्टोवोचन्महातेजा गोश्रुताभरणं हरम् ॥ ५५ ॥ भीम तुष्टोऽस्मि ते वत्स वरं मत्तो वृणुष्व वै ॥ तवांतिकमहं प्राप्तो वरदो भूभृदालय ॥ ५६ ॥ श्रुत्वैवं वचनं भानोर्महादेवो महीपते ॥ ददर्श लोकनाथं तं प्रज्वलंतमनुत्तमम् ॥ उवाच प्रणतो भूत्वा अष्टांगैर्भूतलं गतः ॥ ५७ ॥ नमोनमस्ते देवेश प्रभाकर दिवाकर ॥ शुभालय शुभाधार विकर्तन शुभानन ॥ ५८ ॥ प्रसादं कुरु देवेश प्रसन्नस्त्वं विकर्तन ॥ संसारार्णवमग्नस्य भव पोतो जगत्पते ॥ ५९ ॥ तवांगसंभवो देव पुत्रोहं वल्लभस्तव ॥ यत्करोति महादेव पिता पुत्रस्य तत्कुरु ॥ ६० ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ एवमेतन्न सन्देहो यथा वदसि शंकर ॥ ललाटात्त्वं समुत्पन्नः पुत्रः पुत्रवतां वर ॥ ६१ ॥ वरं वरय भद्रं ते मनसा त्वं यमिच्छसि ॥ दुर्देयं चापि ते दास्ये त्रिपुरान्तक सुन्दर ॥ ६२ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ यदि तुष्टोऽसि मे देव अनुग्राह्योस्मि ते यदि ॥ प्रयच्छ मे वरं भानो देहि भक्तिं ममाचलाम् ॥ ६३ ॥ देवदानवगंधर्वयक्षरक्षोगणांस्तथा ॥ निर्जित्याहं यथा देव युगान्ते संहरे प्रजाम् ॥ ६४ ॥ तथा प्रयच्छ मे देव स्थानं च परमं विभो ॥ येनाहं हेतिसर्वं च जये देव जगत्प्रभो ॥ ६५ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ देवदानवगन्धर्वयक्षराक्षसपन्नगान् ॥ हरिष्यसि जगच्चापि युगान्ते त्रिपुरान्तक ॥ ६६ ॥ यदेतत्पूजितं नित्यं मद्रूपं व्योम चोत्तमम् ॥ एतत्त्रिशूलं परमं तव शस्त्रं भविष्यति ॥ ईशाने च तथा भागे व्योम्नो वासो भविष्यति ॥ ६७ ॥ ॥ महादेव उवाच ॥ ॥ एवं भवतु मे देव यः प्रसादस्त्वया कृतः ॥ कृतकृत्योऽस्मि देवेश यन्मे देवो वरप्रदः ॥ ६८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मनिरूपणं नाम पञ्चपञ्चाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ इत्थं दत्त्वा वरं भानुरीश्वराय विशां पते ॥ शालग्रामं जगामाशु वरं दातुं हरेर्नृप ॥ १ ॥ ददर्श स हरिं तत्र तपन्तं परमं तपः ॥ कृष्णाजिनधरं शान्तं प्रज्वलन्तं स्वतेजसा ॥ २ ॥ पूजयन्तं महद्व्योम चक्राकारमनौपमम् ॥ गन्धमाल्योपहारैश्च नृत्यगीतप्रवादितैः ॥ ३ ॥ एवं संपूज्य तद्व्योम भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ जगाम शिरसा भूमिं हृदि ध्यायन्दिवाकरम् ॥ ४ ॥ विष्णुं तं प्रणतं दृष्ट्वा तुष्टो देवो विभावसुः ॥ उवाच विष्णुमामंत्र्य पश्य मामागतं हरे ॥ ५ ॥ तद्वाक्यं केशवः श्रुत्वा शिरसा च महीं गतः ॥ नमस्ते सर्वदेवेश नमस्ते गगनेचर ॥ ६ ॥ जगत्पते नमस्तेऽस्तु ग्रहाणां पतये नमः ॥ दारिद्र्यव्याधिदुःखघ्न नमस्ते भवनाशन ॥ ७ ॥ आदित्यार्क रवे भानो भग पूर्ण दिवाकर ॥ नमस्ते सर्वतत्त्वज्ञ सर्वपापविवर्जित ॥ ८ ॥

प्रसीद मे जगन्नाथ हंसानघ दिवस्पते ॥ संसारार्णवमग्नानां त्राहि देव वृषध्वज ॥ ९ ॥ पुत्रोऽहं तव देवेश द्वितीयो ब्राह्मणोऽनघ ॥ पितेव
पुत्रस्य रवे देहि कामाञ्जगत्पते ॥ १० ॥ विष्णोर्वचनमाकर्ण्य हर्षं प्राप्य दिवाकरः ॥ उवाच कुरुशार्दूल हर्षगद्गदया गिरा ॥ ११ ॥
साधु कृष्ण महाबाहो तुष्टोहं तव केशव ॥ निशम्य ते परां भक्तिं श्रद्धां च पुरुषोत्तम ॥ १२ ॥ वरं वरय तस्मात्त्वं वत्स यं मनसेच्छसि ॥ वरदोऽ
हमनुप्राप्तो भक्त्याक्रांतस्तवानघ ॥ १३ ॥ निशम्य वचनं भानोर्विष्णुर्भक्त्या समन्वितः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ कृत
कृत्योऽस्मि देवेश नास्ति धन्यतरो मम ॥ यस्य मे भगवंस्तुष्टो वरदस्त्वं गतः स्वयम् ॥ १५ ॥ यदि तुष्टो मम विभुर्भक्त्या क्रीतो मया यदि ॥
प्रयच्छत्वचलां भक्तिं यथा शत्रुं पराजये ॥ तथा मम वरं देहि सर्वाराति विनाशनम् ॥ १६ ॥ मम स्थानं च परमं सर्वलोकनमस्कृतम् ॥
लोकानां पालने युक्तिं बलं वीर्यं यशः सुखम् ॥ १७ ॥ एवमुक्तो रविर्भक्त्या विष्णुना वाक्यमुत्तमम् ॥ उवाच कुरुशार्दूल गजत्सन्नादयन्निव॥१८॥
साधु साधु महाबाहो ब्रह्मणस्त्वं जघन्यजः ॥ हरस्य अग्रजश्चापि सर्वदेवनमस्कृतः ॥ १९ ॥ भक्तश्चापि ममात्यंतं ब्रह्मण्यश्च सदानघ ॥ तस्मात्त
वाचला भक्तिर्भविष्यति ममोपरि ॥ २० ॥ एतदेव महद्व्योम चक्रं ते प्रभविष्यति ॥ सर्वायुधवरं वीर सर्वारातिविनाशनम् ॥ तथा स्थानं च परमं
सर्वलोकनमस्कृतम् ॥ २१ ॥ इत्थं भानोर्वरं प्राप्य हरिर्देवो जगत्पतिः ॥ महाप्रसादमित्युक्त्वा जगाम शिरसा महीम् ॥ २२ ॥ भास्करोऽपि
वरं दत्त्वा केशवायामितौजसे ॥ जगामाशु महाराज स्वपुरं विबुधाधिपः ॥२३ ॥ लोकानां पालने शक्तिं बलं वीर्यं यशः सुखम् ॥ दत्त्वा कृष्णाय
देवेशस्तथान्यदपि कांक्षितम् ॥ २४ ॥ एवं ब्रह्मादयो देवाः पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ शक्तिमंतो बभूवुस्ते सर्गादीनां प्रवर्तने ॥ २५ ॥ इति ते
कथितं पुण्यमाख्यानं पापनाशनम् ॥ त्रिदैवत्यमुपाख्यानं त्रैसुरं लोकपूजितम् ॥२६॥ स्तोत्रत्रयसमायुक्तं धर्मकामार्थसाधनम् ॥ धर्म्यं स्वर्ग्यं तथा
पुण्यमारोग्यधनधान्यदम् ॥ २७ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं पठेत्स्तोत्रत्रयं च यः ॥ सोऽप्रमेयं यानमारूढो याति भानोः परं पदम् ॥ २८ ॥ अपुत्रो
लभते पुत्रमधनो धनमश्नुते॥ विद्यार्थी लभते विद्यां प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥२९॥ तेजसा रविसंकाशः प्रभया पृश्निसन्निभः ॥ मोदते सुचिरं कालं
ज्ञानिनामुत्तमो भवेत् ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे त्रैसुरोपाख्यानवर्णनं नाम षट्पंचाशदुत्तरशत
तमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥ ७॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ एतन्मे कौतुकं ब्रह्मन्यद्वरं ब्रह्मणे रविः ॥ दत्तवांस्तव पुत्रत्वमन्वये कश्यपस्य तु ॥
॥ १ ॥ यास्यामि द्विजशार्दूल प्रपन्नतिमिरापहः ॥ एतन्मे महदाश्चर्यं शंस भूमिं कथं व्रजेत् ॥ २ ॥ देवादीनां प्रणेता यो यो भुवि प्रसवो विभुः ॥

स कथं भूतले व्योम जन्मभावं गमिष्यति ॥ ३ ॥ किमर्थं दिव्यमात्मानं जन्मने स नियोक्ष्यति ॥ यश्चक्रं वर्तयत्येको ब्रह्मादीनां मनोरमम्॥४॥
स जन्मनि कथं पुण्यां बुद्धिं चक्रे विदांवर ॥ गोपायनं यत्कुरुते जगतः सर्वलौकिकम् ॥ ५ ॥ गोभिः पालयते कृत्स्नमात्मनो यः स्वयं रविः ॥
महाभूतानि भूतात्मा यश्चकार दधार च ॥ ६ ॥ अगर्भः स कथं गर्भमुदरे याचते विभुः ॥ येन गोभिः समाक्रांता विप्र लोकाश्चतुर्दश ॥ ७ ॥
स्थापिता जगतो मार्गास्त्रिवर्गप्रवरास्त्रयः ॥ योऽन्तकाले जगत्पीत्वा कृत्वा वज्रमयं वपुः ॥ ८ ॥ लोकमेकार्णवं चक्रे दृश्यते स्वेन कर्मणा ॥ यः
पुराणे पुराणात्मा तेजसां रूपमास्थितः ॥ ९ ॥ अपि सृष्ट्वा द्विजश्रेष्ठ यः ससर्ज वसुंधराम् ॥ चकार च पुरा यश्च त्रैलोक्यमिदमव्ययः ॥ १० ॥
ददौ कृत्वा वसुमतीं सुराणां सुरसत्तमः ॥ यः स्थितो ह्यनलं पीत्वा संवत्सरमयश्च यः ॥ पातालस्थोर्णवरसं मध्यतोयमयं हविः ॥ ११ ॥
सहस्रशिरसं देवं सहस्राक्षं सहस्रशः ॥ सहस्रचरणं ब्रह्मन्यमाहुर्वै युगे युगे ॥ १२ ॥ मुखाद्यस्य समुत्पन्नो वेधा लोकपितामहः ॥ हरिश्च वक्षसो
यस्य ललाटाद्यस्य शंकरः ॥ १३ ॥ येन ते निहता दैत्या मंदेहा नाम नामतः ॥ ब्रह्मादीनां दुराधर्षो यः सदा विघ्ननाशनः ॥१४॥ सर्वदेवमयं
कृत्वा सर्वायुधधरं वपुः ॥ एकचक्ररथारूढो गरुडाग्रजसारथिः ॥ १५ ॥ करांते यो जगत्सर्वं सह दानवराक्षसम् ॥ प्रकाशतममस्पृष्टं वपुर्यस्य
सदा द्विज ॥ १६ ॥ पूर्वां दिशं गतो नित्यमुदयाचलमक्रमम् ॥ नाशयेद्यस्तु सततं तमो लोकस्य शांतये ॥ १७ ॥ नाशयित्वा तमो यस्तु
क्रियाः सर्वाः प्रवर्तयेत् ॥ योऽक्राणि दक्षिणादीक्ष्य मुसलोलूखलानि च ॥ १८ ॥ गार्हपत्येन विधिना तद्वद्धार्येण कर्मणा ॥ अग्निमाह
वनीं चैव वेदिं चैव कुशं स्रुचम् ॥ प्रोक्षणीयव्रतं चैव अवभृथं तथैव च ॥ १९ ॥ सर्वानिमांश्च यश्चक्रे हव्यभागप्रदान्मुखे ॥ हव्यादांश्च सु
रान्यज्ञे कव्यादांश्च पितॄनपि ॥ २० ॥ भागार्थे मधुधानाय चक्रे यो यज्ञकर्मणि ॥ पूषणं च सुतं सोमं पवित्रामरणीमपि ॥ २१ ॥ यज्ञियानि च
द्रव्याणि यज्ञांश्चापि सऋत्विजः ॥ सदस्यान्यजमानांश्च मेधाविनस्तथोत्तमान् ॥ २२ ॥ विबभाज पुरा सर्वं पारमेष्ठ्येन कर्मणा ॥ युगानुरूपो
यः कृत्वा लोकाननुवरं क्रमात् ॥ २३ ॥ क्षणान्कलाश्च काष्ठाश्च कालवैकल्यमेव च ॥ मुहूर्तास्तिथयो मासाः पक्षाः संवत्सरास्तथा ॥२४॥ ऋत
वः कालयोगाश्च प्रमाणं विविधं नृषु ॥ आयुः क्षेत्राण्यपचयोपचयांश्चैव योऽकरोत् ॥ २५ ॥ सृष्टा लोकास्त्रयोनंता येन ज्ञानेन वर्त्मना ॥ सर्वे
भूतगणाः सृष्टाः सर्वभूतात्मना सदा ॥ २६ ॥ प्रणामत्रयपूर्वेण योगेन रमते च यः ॥ यो गतागतिपोतेन त्रातास्ति जगदीश्वरः ॥ २७॥ यो गति
र्नृपयुक्तानां गतिर्योऽपापकर्मणाम् ॥ चातुर्वर्ण्यप्रभावश्च वपुर्होत्रस्य रक्षिता ॥ २८ ॥ धातुर्वैद्यस्य यो वेत्ता चतुराश्रमसंश्रयः ॥ दिगंबरानुभूतश्च

वायुर्वायुविभावनः ॥ २९ ॥ अग्नीषोमात्मकं ज्योतिर्योगीशः क्षणदांतकः ॥ यः परं श्रूयते ज्योतिर्यः परं श्रूयते तपः ॥ ३० ॥ यं परं परमं प्राहुः परमात्मानमच्युतम् ॥ ब्रह्मादिभिः स्तुतो देवो यश्च दैत्यांतकृद्विभुः ॥३१॥ युगांतेष्वंतको यस्तु यश्च लोकांतकोत्तमः ॥ सेतुर्यो लोकसेतूनां मध्ये यो मध्यकर्मणाम् ॥३२॥ वेत्ता यो वेदविदुषां प्रभुर्यः प्रभविष्णुनाम् ॥ सौम्यभूतस्तु सौम्यानामग्निभूतोग्निवर्चसाम् ॥ ३३ ॥ मानुषाणां मनोभूतस्तपोभूतस्तपस्विनाम् ॥ विनयो नयवृत्तीनां तेजस्तेजस्विनामपि ॥ ३४ ॥ विग्रहो विग्रहाणां च गतिर्गतिमतामपि ॥ आकाशप्रसवो वायुर्वायुः प्राणो हुताशनः ॥ देवाहुतिप्रदानोद्यत्प्राणाग्निस्तमनाशनः ॥ ३५ ॥ रसाद्धि शोणितं भवति शोणितान्मांसमुच्यते ॥ मांसान्मज्जावसोर्जन्म मज्जनोस्थीनि जन्मतः ॥ ३६ ॥ अस्थिमज्ज्ञः समभवत्ततो वै शुक्रमादिशंत् ॥ शुक्राद्गर्भः समभवद्रसमूलेन कर्मणा ॥ तत्रापः प्रथमो भागः स सौम्यो राशिरुच्यते ॥ ३७ ॥ ततः क्ष्मासंभवो ज्ञेयो द्वितीयो राशिरुच्यते ॥ शुक्रं सोमात्मकं विद्यादात्मरूपं यदात्मकम् ॥ ३८ ॥ भवो रसात्मकस्तेषां वीर्यं च शशिपावकम् ॥ कफवर्गे भवेच्छुक्रं पित्तवगे च शोणितम् ॥ ३९ ॥ कफस्य पृथिवी स्थानं पित्तं नाभौ प्रतिष्ठितम् ॥ देवस्य मध्यहृदयं स्थानं तु मनसः स्मृतम् ॥ नाभिकोष्ठांतरस्थं तु तत्र देवो दिवाकरः ॥४०॥ मनः प्रजापतिर्ज्ञेयः कफः सोमो विभाव्यते ॥ पित्तमग्निः स्मृतो यस्मादग्नीषोमात्मकं जगत् ॥ ४१ ॥ एवं प्रवर्तिते गर्भे वर्धितेऽबुदसन्निभे ॥ वायुः प्रवेशं संचक्रे संगतः परमात्मना ॥ ४२ ॥ ततोंऽगानि विसृजते बिभर्ति परिवर्तयन् ॥ प्राणोऽपानः समानश्च उदानो व्यान एव च ॥ ४३ ॥ प्राणोस्य प्रथमं स्थानं वर्धयन्परिवर्तते ॥ अपानं पश्चिमे काय उदानोर्ध्वं शरीरगः ॥ व्यानोऽथ व्यापको देहे समानः सन्निवर्तते ॥ ४४ ॥ भूतावाप्तिस्ततस्तस्य जायतींद्रियगोचरा ॥ पृथिवी वायुराकाश आपो ज्योतिश्च पंचमः ॥ ४५ ॥ तस्येंद्रियाणि पिष्टानि स्वंस्वं योगं प्रचक्रमुः ॥ पार्थिवं देहमाहुस्तु प्राणात्मानं च मारुतम् ॥ ४६ ॥ निद्रा ह्याकाशयोनिश्च जलाश्रये प्रवर्तते ॥ ज्योतिश्चक्षुषि तज्जन्म तदंशस्तामसः स्मृतः ॥ ४७ ॥ ग्रामाश्च विषयाश्चैव यस्य वीर्यं प्रवर्तितम्॥ एवं यः सृजते लोकान्सदेवासुरमानवान् ॥ ४८ ॥ स कथं देवदेवेशो गर्भमेष्यति चांशुमान् ॥ यथोदरमदित्यास्तु यः स्वयं चाविशत्पुरा ॥४९॥ एवं मे संशयो ब्रह्मन्नेष मे विस्मयो महान् ॥ कथं रविर्ययौ गर्भभावं द्विजवरेति मे ॥ ५० ॥ आश्चर्यं परमं पृच्छे त्वामहं भास्करस्य वै ॥ भानोरुत्पत्तिमाश्चर्यं हृदि मे परिवर्तते ॥ ५१ ॥ एतदाश्चर्यमाख्यानं क[illegible]यस्व महामुने ॥ समाख्याहि बलं वीर्यं भानोरमिततेजसः ॥ ५२ ॥

इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यावतारकथाप्रस्ताववर्णनं नाम सप्तपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥छ॥

सुमंतुरुवाच ॥ ॥ प्रश्नभारो महांस्तात त्वयोक्तो रश्मिमालिनि ॥ यथाशक्ति तु वक्ष्यामि श्रूयतां भानवं यशः ॥ १ ॥ भानोः प्रभावश्रवणे यस्य
ते मतिरुत्थिता ॥ हंत भानोः प्रवृत्तिं च शृणु दिव्यां मयेरिताम् ॥ २ ॥ सहस्रास्यं सहस्राक्षं सहस्रकिरणं च यम् ॥ सहस्रशिरसं देवं सहस्रकरम
व्ययम् ॥ ३ ॥ सहस्रजिह्वं भास्वंतं सहस्रमुकुटं प्रभुम् ॥ सहस्रदं सहस्रारिं सहस्रभुजमव्ययम् ॥ ४ ॥ सवनं भवनं चैव हव्यं होतारमेव च ॥
पात्राणि समतीतानि वेददीक्षी चरुं शुभम् ॥ ५ ॥ श्रोत्रियं शूर्पमुसलं प्रोक्षणं दक्षिणायनम् ॥ अध्वर्युं सामगं विप्रं सदस्यं सदनं तथा ॥ ६ ॥
यूपं समित्स्रुवं दर्वीं मुसलोलूखलानि च ॥ प्राग्वंशं जयभूतिं च होतारं चयनं च यत् ॥ ७ ॥ रहस्यानि प्रमाणानि स्थावराणि चराणि च ॥
प्रतिष्ठितानि दार्ढ्यं च स्थंडिलानि कुशांस्तथा ॥ ८ ॥ मंत्रयज्ञवहं वह्निभागं भार्गवमेव च ॥ अग्रेभुजी सोमभुजां यश्च त्रिषु उदाहृतः ॥ ९ ॥
आयुर्वेदविदो विप्रा यजंते शाश्वतं विभुम् ॥ तस्य भानोः सुरेशस्य वीर चंदनमालिनः ॥ १० ॥ प्रादुर्भावसहस्राणि समतीतान्यनेकशः ॥
भूयश्चैव भविष्यंति विनश्यंति दिनेदिने ॥ ११ ॥ यत्पृच्छसि महाराज पुण्यां दिव्यां कथां शुभाम् ॥ यदर्थं भगवान्भानुः कश्यपस्य
सुतोऽभवत् ॥ १२ ॥ तामहं त्वं प्रवक्ष्यामि शृणु सर्वमशेषतः ॥ हितार्थं सर्वमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च ॥ १३ ॥ बहुशः
सर्वभूतात्मा स्वयं समभिजायते ॥ तथा समभवद्देवः कश्यपस्यादितेः सुतः ॥ १४ ॥ तुष्टो दत्त्वा वरं वीर विरञ्चस्य महात्मनः ॥
यं यं जनयते पुत्रमदितिः कश्यपाद्विभोः ॥ १५ ॥ स स याति विनाशं वै तत्क्षणादेव भारत ॥ दृष्ट्वा सुतान्नश्यमानान्पुत्रशोकान्विता
ऽदितिः ॥ १६ ॥ जगाम कश्यपाभ्याशे शोकव्याकुलितेक्षणा ॥ सापश्यत्तं च मारीचं मुनिं दीप्तं तपोनिधिम् ॥ १७ ॥ आद्यं देवगुरुं
विप्रं दिव्यं त्रिषवणांबुभिः ॥ तेजसा वह्निसंकाशं सौरं वृकसमप्रभम् ॥ १८ ॥ न्यस्तदण्डश्रिया युक्तं बद्धकृष्णाजिनांबरम् ॥ वल्कलाजि
नसवीतं प्रदीप्तं ब्रह्मवर्चसम् ॥ १९ ॥ हुताशमिव दीव्यन्तं तपन्तमिव भास्करम् ॥ अथादितिश्च दृष्ट्वैवं भर्तारममितौजसम् ॥ २० ॥ शोकगद्गदया
वाचा इदं वचनमब्रवीत् ॥ किमर्थं भगवान्देवो निरुद्योगस्तु तिष्ठति ॥ २१ ॥ जातोजातो हि मे पुत्रः सद्य एव विनश्यति ॥ श्रुत्वा तु वचनं
तस्याः कश्यपो मुनिसत्तमः ॥ २२ ॥ चकार गमने बुद्धिं ब्रह्मलोकं प्रति प्रभो ॥ स गत्वा ब्रह्मभवनं नानाभावसमन्वितम् ॥ २३ ॥ तद्वाक्य
मुक्तं तं सर्वं यदुक्तं तस्य जायया ॥ कश्यपस्य वचः श्रुत्वा कञ्जजो वाक्यमब्रवीत् ॥ २४ ॥ पुत्र गच्छाम सदनं भानोः परमदुर्लभम् ॥ इत्युक्त्वा

१ वेदा विदन्तीति शेषः ।

यानमारुह्य आग्नेयं पद्मलोचनः ॥ २५ ॥ वेधा जगाम भवनमादित्यस्य महात्मनः ॥ अदितिः कश्यपो ब्रह्मा जग्मुर्विपुलमाश्रिताः ॥ २६ ॥ ते
मुहूर्तेन संप्राप्ताः सूर्यलोकं सुवर्चसम् ॥ दिव्यकामगमैर्यानैर्यथार्हं कुरुनन्दन ॥ २७ ॥ आदित्यं प्रष्टुमिच्छंति तेजसां राशिमुत्तमम् ॥ गच्छन्तस्ते
च विस्तीर्णामादित्यस्य परां सभाम् ॥ २८ ॥ षट्पदोद्गीतनिनदां सामगैस्तु समीरिताम् ॥ ऋतवो बह्वृचमुखाः प्रोक्ताः पुण्यवदक्षगः ॥ २९ ॥
तुष्टुवुः पुरुषव्याघ्रं विततेषु च कर्मसु ॥ यज्ञसन्धौ वेदविदां पदक्रमविदां तथा ॥ ३० ॥ घोषेण परमर्षीणां सर्वं तत्र निनादितम् ॥ यज्ञसंस्तववि
द्भिश्च शिक्षाविद्भिस्तथा द्विजैः ॥ ३१ ॥ अष्टादशपुराणज्ञैः सर्वविद्याविशारदैः ॥ मीमांसाहेतुवादज्ञैः सर्ववादविशारदैः ॥ ३२ ॥ लोकायतिकमु
ख्यैश्च तुष्टुवुः सूर्यमीरितम् ॥ तत्रतत्र च विप्रेन्द्रान् नियताञ्छंसितव्रतान् ॥३३॥ जपहोमपरान्योग्यान्ददृशुः कश्यपादयः ॥ तस्यां सभायामास्ते
स रश्मिमाली दिवाकरः ॥ ३४ ॥ सुरासुरगुरुः श्रीमाञ्छुशुभे वीर मायया ॥ उपासते च तत्रैव प्रजानां पतिमीश्वरम् ॥ ३५ ॥ दक्षः प्रचेताः पुलहो
मरीचिश्च द्विजोत्तमः ॥ भृगुरत्रिर्वशिष्ठश्च गौतमो नारदस्तथा ॥ ३६ ॥ दिव्या आत्मांतरिक्षं च वायुस्तेजोबलं मही ॥ शब्दः स्पर्शः स्वरूपं च
रसगन्धौ तथैव च ॥ ३७ ॥ प्रकृतिश्च विकाराश्च यच्चान्यत्कारणं महत् ॥ सांगोपांगाश्च चत्वारो वेदा लोकपते तथा ॥ ३८ ॥ लवाश्च ऋतवश्चैव
संकल्पप्रणवास्तथा ॥ एते चान्ये च बहवो भानुमंतमुपासते ॥ ३९ ॥ अर्थो धर्मश्च कामश्च मोक्षश्च सविशेषतः ॥ द्वेषो हर्षश्च मोहश्च मत्सरो मान
एव च ॥ ४० ॥ वृको विष्णुसुतः पुत्रः पुष्पजो धिषणस्तथा ॥ माहेश्वरस्तथा सौरो विटपो विकचस्तथा ॥ ४१ ॥ मारुतो विश्वकर्मा च अश्वि
नावन्यवाहनौ ॥ एवमुक्तः सुवचनैर्भानुना प्रभविष्णुना ॥ ४२ ॥ जगाम कश्यपो वीर सहादित्या स्वमाश्रमम् ॥ अदितिर्देवमाता च तं गर्भं
निदधे स्वयम् ॥ ४३ ॥ भूतात्मानं महात्मानं दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥ पूर्णे वर्षसहस्रे तु प्रवृत्तो गर्भ उत्तमः ॥ ४४ ॥ सुराणां शरणं देवश्चासुराणां
विनाशनः ॥ गर्भस्थेन तु तेनैव परित्रातः सुतस्तथा ॥ ४५ ॥ आददानस्तु तेजांसि त्रैलोक्यस्य नराधिप ॥ तस्मिञ्जाते तु देवेशे त्रैलोक्यस्य
सुखावहे ॥ ४६ ॥ प्रहत्य दैत्यसंघांश्च सुराणां नादवर्धने ॥ अभवत्परमानन्दः सर्वेषां तत्र तस्थुषाम् ॥ ४७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे
पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सूर्योत्पत्तिर्नामाष्टपञ्चाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ दक्षः प्रजापतिश्चैव ॥१४२॥
नमस्कारं चकार ह ॥ विद्योतमानो वपुषा सर्वाभरणभूषितः ॥ १ ॥ उपातिष्ठत देवेशं भानुं चर्षिगणैः सह ॥ ततो गंधर्वमुख्येषु प्रणदत्सु विहा
यसि ॥ बहुभिः सह गंधर्वैः प्रगायत्सु महीपते ॥ २ ॥ एवं ते देवगंधर्वा उपागायंत भक्तितः ॥ उत्पन्नं द्वादशात्मानं भास्करं वारितस्करम् ॥ ३ ॥

इन्द्रो विवस्वान्पूषा च त्वष्टा च सविता तथा ॥ भगोंऽशुमानर्यमार्कः पृश्निर्मार्तंड एव च ॥ इत्येकादश एवैते द्वादशो विष्णुरुच्यते ॥ ४ ॥ एवं
द्वादशधा जातमंशुमंतं महाद्भुतम् ॥ स्तुवन्ति देवताः सर्वे गताश्च तरसा महीग् ॥ ५ ॥ मृगव्याधश्च शर्वश्च मृगांकांको महायशाः ॥ अजेकपादहि
र्बुध्न्यः पीतः कान्त्रः परंतपः ॥ ६ ॥ दमनश्चेश्वरश्चैव कपाली च विशांपते ॥ स्थाणुर्भगश्च भगवान्रुद्राश्चैतेऽवतस्थिरे ॥ ७ ॥ अश्विनौ वसवश्चाष्टौ
गरुडश्च महाबलः ॥ विश्वेदेवाश्च साध्याश्च तस्थुः प्रांजलयो नृप ॥ ८ ॥ नागराजो महाराज वासुकिः प्रांजलिः स्थितः ॥ अन्ये च बहवो नागा
राक्षसाश्च महाबलाः ॥ ९ ॥ तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च गरुडश्च महाबलः ॥ अरुणश्चारुणिश्चैव तत्र प्रांजलयः स्थिताः ॥ १० ॥ पितामहश्च भगवान्स्वय
मागम्य लोककृत् ॥ प्राह देवगुरुः श्रीमान्सुरैः सर्वैर्महर्षिभिः ॥ ११ ॥ यस्मात्प्रेक्षयते सर्वं प्रभविष्णुः सनातनः ॥ तस्माल्लोकेश्वरः श्रीमान्विवस्वांश्च
भवत्विति ॥ १२ ॥ देवदानवयक्षाणां गंधर्वोरगरक्षसाम् ॥ यस्मादयमादिदेवस्तस्मादादित्य एव हि ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्सार्धं देवर्षिभिः
प्रभुः ॥ नमस्कृत्वा सुसंपूज्य ययौ तत्सदनं प्रति ॥ १४ ॥ या गतिर्यज्ञशीलानां या गतिः पुण्यकर्मिणाम् ॥ या गतिः सिद्धयोगानां या गतिश्च
महात्मनाम् ॥ १५ ॥ यस्याष्टगुणमैश्वर्यं समभूद्देवसत्तमम् ॥ यं प्राप्य शाश्वतं विप्रा नावर्तंते भवार्णवे ॥ १६ ॥ वालखिल्यादयो ये च सर्वाश्रम
निवासिनः ॥ सेवंते यं यतात्मानो दुश्चरं व्रतमास्थिताः ॥ १७ ॥ योऽनंत इव नागेषु यस्य ते सर्वयोगिनः ॥ सहस्रमूर्धा रक्ताक्षः शेषादिभिरनुत्तमैः ॥
॥ १८ ॥ यो यज्ञ इति विप्रेंद्रैरर्च्यते सुखमीप्सुभिः ॥ सर्वे च यं यतप्राणा ध्यायन्ति ब्रह्मरूपिणम् ॥ १९ ॥ यं वेदविदो गायंति वेत्तारं यज्ञदायि
नम् ॥ तं पुत्रं द्वादशात्मानं कश्यपः प्राप्य सत्तमम् ॥ २० ॥ मुदं लेभे सहाऽदित्या सुखं च परमं विभो ॥ लोकश्च मुमुदे सर्वो राक्षसा भयमाप्नु
वन् ॥ २१ ॥ मधुपिंगलो महाबाहुः कंबुग्रीवो हसन्निव ॥ इंगुदीबद्धमुकुटो दिशः प्रज्वलयन्निव ॥ २२ ॥ स उवाच महातेजाः कश्यपं चर्षिसत्त
मम् ॥ एषोहं तव पुत्रत्वं गतो गर्भस्य सिद्धये ॥ २३ ॥ दत्त्वा वरं पुरा विप्र विरंचस्य महात्मनः ॥ तस्मात्त्वमृषिशार्दूल कुरु सृष्टिमनौपमाम् ॥
॥ २४ ॥ एवमाराध्य देवेशं ब्रह्मा सृष्टिमवाप्तवान् ॥ आराध्य कश्यपश्चापि भास्करं सुतमाप्तवान् ॥ २५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे
पर्वणि सप्तमीकल्पे उभयसप्तमीमहात्म्ये सूर्यावतारवर्णनं नामैकोनषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ अहो
देवस्य चरितं भास्करस्य त्वयोदितम् ॥ ब्रह्मादयोऽपि यं नित्यं पूजयंति विधानतः ॥ १ ॥ ब्रह्मा विष्णुः सुरा ब्रह्मंस्तमाराध्य दिवाकरम् ॥ दृष्ट
शुस्तस्य किंभूतं रूपं यत्तन्महाद्भुतम् ॥ २ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ आराध्य देवमीशानं भास्करं सूतिवाचकम् ॥ कविष्णू कुरुशार्दूल जग्मतुस्तौ

हिमाचलम् ॥३॥ गोपतेरंतिकं वीर प्रहृष्टौ विभुदर्शने ॥ कुंदेंदुसंनिभं द्रष्टुं कंजजश्चाच्युतश्च तौ ॥४॥ ददृशतुर्महात्मानं चंद्रार्धकृतशेखरम् ॥ पूज
यंतं विवस्वंतं भास्करं वीरवन्नृप ॥ ५ ॥ आर्च्योचतुर्महात्मानं कविष्णू तं त्रिलोचनम् ॥ भोभो भीम सुरज्येष्ठ पश्यावामिह चागतौ ॥ ६ ॥
श्रुत्वोवाच तयोर्वाक्यं कंजजस्याच्युतस्य च ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ कृत्वा पूजां विधानतः ॥७॥ उवाच मधुरं वाक्यं शिक्षाक्षरसमन्वितम् ॥ हर्ष
गद्गदया वाचा दिशः सन्नादयन्निव ॥ ८ ॥ किमाराध्य रविं प्राप्तौ सर्वदेववरं विभुम् ॥ कथ्यतां निखिलं देवौ परमं कौतुकं मम ॥ ९ ॥ दृष्टवंतौ
परं किंचिद्रूपं देवस्य शंकरम् ॥ अव्ययस्याप्रमेयस्य भानोरमिततेजसः ॥१०॥ निशम्य वचनं वीर शंकरस्य महात्मनः ॥ ऊचतुस्तौ महात्मानौ
कविष्णू देवसत्तमौ ॥११॥ न तत्पश्यावहे रूपं यत्तत्परममद्भुतम् ॥ आराधयितुमेवापि ह्यागतौ तेंतिकं च तम् ॥१२॥ तस्मादाराधयामो हि एकी
भूय विभावसुम्॥गत्वोदयगिरिं पुण्यं पर्वतं कनकोज्ज्वलम्॥१३॥श्रुत्वा तु वचनं वीर कंजजाच्युतयोर्हरः॥तथेत्याह महाबाहो हर्षादुत्फुल्ललोचनः॥
॥१४॥ अथ ते राजशार्दूल विविगोगतयो नृप ॥ जग्मुस्तं पर्वतश्रेष्ठमुदयाचलमाशु वै ॥१५॥ तमासाद्य नगं पुण्यं शृंगैस्त्रिभिरलंकृतम् ॥ नाना
धातुपिनद्धाङ्गं नानाधातुविभूषितम् ॥ १६ ॥ आराधनाय विधिवद्यत्नं चक्रुर्विभावसोः ॥ स्तुवन्तस्ते समर्चंतो ध्यायंतश्च विभावसुम् ॥ १७ ॥
दिव्यवर्षसहस्रांते तपंतः संस्थिता नगे ॥ पद्मासनगतो ब्रह्मा ध्यायमानो दिवाकरम् ॥१८॥ स्थाणुवत्संस्थितो भूमावूर्ध्वबाहुस्त्रिलोचनः ॥ पंचाग्नि
भजमानस्तु स्थितो विष्णुरवाक्छिराः ॥ १९ ॥ एवं वर्षसहस्रांते तपश्चक्रुः सुदारुणम् ॥ आराधयंतो विधिवद्धोपर्तिं पुत्रमालिनम् ॥ २० ॥ अथ
ब्रह्मेशविष्णूनां कुर्वतां तप उत्तमम् ॥ तुतोष भगवान्भानुरुवाच च महीपते ॥ २१ ॥ ब्रह्मञ्छंभो हरे ब्रूत मत्तः किमभिवांछथ ॥ तुष्टोहं भवतां दातु
मिहायातो वरं स्वयम् ॥ २२ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ निशम्य वचनं भानोः शांतं हृद्यं मनोरमम् ॥ प्रणम्य शिरसा केशा इदं वचमब्रुवन्॥
॥ २३ ॥ कृतकृत्या वयं सर्वे प्रसादात्तव गोपते ॥ त्वामाराध्य पुरा देव त्वत्तः प्राप्य वरं शुभम् ॥ २४ ॥ उत्पत्तिस्थितिनाशानां वयं सर्वे दिवा
कर ॥ संभूयेह समर्था वै त्वत्प्रसादान्न संशयः ॥ २५ ॥ किं त्वेकं देवदेवेश वरमिच्छामहे विभो ॥ यत्ते परमकं रूपं दुर्लभं दुर्दृशं तथा ॥ २६ ॥
तस्मादस्माज्जगन्नाथ रूपं दर्शय तेऽच्युतम् ॥ सर्वदेवमयं यत्ते यत्त्वयोक्तं पुरानघ ॥२७॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ब्रह्मविष्ण्वीशभाषितम् ॥ दर्शयामास
तद्रूपमद्भुतं लोकपूजितम् ॥ २८ ॥ अनेकवक्त्रशिरसमनेकाद्भुतदर्शनम् ॥ सर्वदेवमयं दिव्यं सर्वलोकमयं तथा ॥ २९ ॥ भूः पादौ द्यौः शिरश्चापि
तत्राग्नी लोचने मते ॥ पादांगुल्यः पिशाचाश्च हस्तांगुल्यश्च गुह्यकाः ॥ ३० ॥ विश्वे देवाः स्मृतास्तस्य जंघासंघाः सुरोत्तमाः ॥ यक्षाः कुक्षिषु

संलीनाः केशाश्चाप्सरसां गणाः ॥३१॥ दृष्टिधृष्टयश्च विपुलाः केशा वीरांशवः स्मृताः ॥ तारका रोमरूपाणि रोमाणि च महर्षयः ॥३२॥ बाहवो
विदिशस्तस्य दिशः श्रोत्रे नराधिप ॥ अश्विनौ श्रवणे चास्य नासा वायुर्महाबलः ॥३३॥ प्रसादश्च क्षमा चैव मनो धर्मस्तथैव च ॥ सत्यमस्याभव
द्वाणी जिह्वा देवी सरस्वती ॥ ३४ ॥ ग्रीवादितिर्महादेवी तालू रुद्रश्च वीर्यवान् ॥ द्वारं स्वर्गस्य नाभिर्वै मित्रस्त्वष्टा पिचंडकः ॥ ३५ ॥ मुखं
वैश्वानरश्चास्य वृषणौ च भगस्तदा ॥ हृदयं भगवान्ब्रह्मा ह्युदरं कश्यपो मुनिः ॥ ३६ ॥ पृष्ठेऽस्य वसवो देवा मरुतः सर्वसंधिषु ॥ सर्वच्छंदांसि
दशना ज्योतींषि विमला प्रभा ॥ ३७ ॥ प्राणो रुद्रो महादेवः कुक्षौ चास्य महार्णवाः ॥ उदरे चास्य गंधर्वा भुजंगाश्च महाबलाः ॥ ३८ ॥
लक्ष्मीर्मेधा धृतिः कांतिः सर्वा विद्याश्च वै कटौ ॥ ललाटमस्य परमं वयःस्थानं परात्मनः ॥ ३९ ॥ सर्वज्योतींषि जानीहि तपश्चक्रश्च देव
राट् ॥ तदेतदादिदेवस्य तनौ ह्याहुर्माहात्मनः ॥ ४० ॥ स्तनौ कुक्षौ च वेदाश्च तेष्टौ चास्य मखाः स्मृताः ॥ यष्टव्यपशुबंधाश्च द्विजानां वेष्टि
तानि च ॥ ४१ ॥ सर्वदेवमयं दृष्ट्वा रूपमर्कस्य ते नृप ॥ ब्रह्मा हरो हरिर्देवाः परं विस्मयमागताः ॥ ४२ ॥ प्रणम्य शिरसा देवं वेपमाना धरां
गताः ॥ भयगद्गदया वाचा इदं वचनमब्रुवन् ॥ ४३ ॥ समीक्ष्य रूपं ते देव भीमं ज्वालासमाकुलम् ॥ अनेकमुखबाहूरुचरणं चकिता वयम् ॥४४॥
दिग्ज्ञानं हृतमस्माकं तत्प्रसीद जगत्पते ॥ उपसंहर विश्वात्मन्द्रष्टुं शक्ता न ते वयम् ॥ ४५ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा देवदेवो दिवाकरः ॥
प्रसन्नो भगवाह वचस्तान्प्रहसन्निदम् ॥ ४६ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ यदेतत्परमं पुण्यमद्भुतं लोकभावनम् ॥ दृष्टं भवद्भिर्देवेंद्रा मम सर्वजग
न्मयम् ॥ ४७ ॥ एतन्मया प्रसन्नेन युष्माकं श्रेयसेऽनघाः ॥ दर्शितं पूजितेनेह योगिनां यन्महालयम् ॥ ४८ ॥ ॥ ब्रह्मेशाच्युता ऊचुः ॥ ॥
एवमेतन्न संदेहो यथात्थ त्वं दिवस्पते ॥ योगिनामपि देवेश दर्शनं ह्यस्य दुर्लभम् ॥ ४९ ॥ त्वामाराध्य जगन्नाथं नाप्राप्यमिह विद्यते ॥ तस्मा
त्पूज्यतमो लोके नान्यो देवेषु विद्यते ॥ ५० ॥ एवमुक्त्वाऽदितेः पुत्रो जगामादर्शनं रविः ॥ ब्रह्मादयोपि ते हर्षं प्रापुर्देवस्य दर्शनात् ॥ ५१ ॥
एवं ब्रह्मादयो देवाः पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ गतास्ते परमां सिद्धिं गंधर्वा ऋषयस्तथा ॥ ५२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि
सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु ब्रह्मादीनां सूर्यरूपदर्शनवर्णनं नाम षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ एव
मेतद्यथात्थ त्वं भास्करो दैवतं परम् ॥ नास्त्यादित्यसमो देवो नास्त्यादित्यसमा गतिः ॥ १ ॥ आदित्यमूलमखिलं त्रैलोक्यं नात्र संशयः ॥
भवत्यस्माज्जगत्सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥ २ ॥ रुद्रेंद्रोपेंद्रकेंद्राणां विप्रेंद्र त्रिदिवौकसाम् ॥ द्युतिर्द्युतिमतां कृत्स्ना तेजो यत्सार्वलौकिकम् ॥ ३ ॥

सर्वात्मा सर्वलोकेशो महादेवः प्रजापतिः ॥ सूर्य एव त्रिलोकस्य मूलं परमदैवतम् ॥ ४ ॥ ततः संजायते सर्वं तत्रैव प्रविलीयते ॥ भावाभावौ
हि लोकनामादित्यान्निःसृतौ पुरा ॥ ५ ॥ जगज्ज्येष्ठो ग्रहो विप्र प्रदीप्तः प्रभवो रविः ॥ तत्र गच्छंति निधनं जायंते च पुनः पुनः ॥ ६ ॥ क्षणा
मुहूर्ता दिवसा रात्रिपक्षाश्च कृत्स्नशः ॥ मासाः संवत्सराश्चैव ऋतवश्च युगानि च ॥ ७ ॥ स एष कालश्चाग्निश्च द्वादशात्मा प्रजापतिः ॥ प्रभास
यति विप्रेंद्र त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ८ ॥ तस्मादस्य द्विजश्रेष्ठ पूजने यत्फलं भवेत् ॥ तन्मे ब्रूहि प्रयत्नेन प्रसादप्रवणो भव ॥ ९ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे सप्तमीकल्पे ब्राह्मे पर्वणि सौरधर्मे सूर्यपूजाफलप्रश्नवर्णनं नामैकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१६१॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमं
तुरुवाच ॥ ॥ भानुं प्रतिष्ठाप्य नरः सर्वदेवमयं विभुम् ॥ प्राप्नोत्यमरतां वीर तेजसा रविसन्निभः ॥ १ ॥ यो भानुं द्वेष्टि संमोहात्सर्वदेवनम
स्कृतम् ॥ नरो नरकगामी स्यात्तस्य संभाषणादपि ॥ २ ॥ भानुमिष्टं प्रतिष्ठाप्य सर्वयत्नैर्विधानतः ॥ यत्पुण्यफलमाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥
॥ ३ ॥ सर्वयज्ञतपोदानतीर्थदेवेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं कोटिगुणितं स्थाप्य भानुं लभेन्नरः ॥ ४ ॥ यो भानुं स्थापयेद्भक्त्या विधिपूर्वं नराधिप ॥
सर्वांगमुदितं पुण्यं लभेत्कोटिगुणं नरः ॥ ५ ॥ मातृजान्पितृजांश्चैव यत्र चोद्वहते स्त्रियम् ॥ कुलत्रयं समुद्धृत्य शक्रलोके महीयते ॥६॥ भुक्त्वा
तु विपुलान्भोगान्प्रलये समुपस्थिते ॥ ज्ञानयोगं समासाद्य तत्रैव प्रविमुच्यते ॥ ७ ॥ अथ वा राज्यमाकांक्षेज्जायते संभवांतरे ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायाः
क्षितेरधिपतिर्भवेत् ॥ ८ ॥ यत्कृत्वा पार्थिवं व्योम्नि अर्चयेत्सर्वदेवकम् ॥ समूलमखिलं तेन त्रैलोक्यं पूजितं भवेत् ॥ ९ ॥ इहैव धनवाञ्छ्रीमा
न्सोंतेऽर्कत्वमवाप्नुयात् ॥ त्रिसंध्यं कीर्तयेद्व्योम कृत्वा विंबेन पार्थिवम् ॥ १० ॥ शतैकादशकं यावत्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ अनेन सह देहेन
भानुः मंतिष्ठते क्षितौ ॥ ११ ॥ पापहा सर्वमर्त्यानां दर्शनात्स्पर्शनादपि ॥ उद्धारयेच्च संस्थाप्यकुलानामेकविंशतिम् ॥ १२ ॥ गीर्वाणैः सहितो
नित्यं मोदते दिवि सूरवत् ॥ योऽपि पिष्टमयं व्योम सर्वगंधोपशोभितम् ॥ १३ ॥ कुसुमैः सुसुगंधैश्च फलैश्च विविधैर्नृप ॥ भक्ष्यलेह्यरसैश्चैव
घृतदीपैरलंकृतैः ॥ १४ ॥ नानारत्नसमायुक्तं नानागंधसमन्वितम् ॥ तस्य दक्षिणपार्श्वे तु विन्यसेदगुरुं बुधः ॥ १५ ॥ दद्याद्वै पश्चिमे भागे
श्रीखंडं चंदनं शुभम् ॥ उत्तरे चंदनं दद्याद्रक्तं दद्याच्च पूर्वतः ॥ १६ ॥ एवं वित्तानुसारेण कृत्वा विभवविस्तरम् ॥ कृष्णपक्षे तु सप्तम्यां भास्क
रस्य निवेदयेत् ॥ १७ ॥ सकृदेव तु यः कुर्याद्व्योम भरतसत्तम ॥ यत्फलं हि भवेत्तस्य तन्मे निगदतः शृणु ॥ १८ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्व

दुःखविवर्जितः [1]नैष्कलः सर्वगो भूत्वा प्रविशेत्परमव्ययम् ॥ तेजसा रविसंकाशः प्रभयार्कसमप्रभः ॥ १९ ॥ पांसुना क्रीडमानो यः कुर्याद्व्योम ह्यकार्यतः ॥ स राजन्भवते राजा पर्वतेषु समंततः ॥ २० ॥ सर्वेषामेव पात्राणां परं पात्रं विभावसुः ॥ एतत्संतारयेद्यस्मादतीव नरकार्णवात् ॥ २१ ॥ तस्य पात्रस्य माहात्म्यं ध्रुवमक्षयमादिशेत् ॥ तस्मात्तस्मै सदा देयमप्रमेयफलार्थिभिः ॥ २२ ॥ रवौ दत्तं हुतं जप्तं बलिं पूजां निवेदयेत् ॥ अनंतफलमादिष्टं ब्रह्मादिसुरसत्तमैः ॥ २३ ॥ भक्त्या वित्तानुसारेण यः कुर्यादालयं रवेः ॥ सोऽग्र्यं यानमारुह्य मोदते सह भानुना ॥ २४ ॥ महाविभवसारोपि यः कुर्याद्भक्तिवर्जितम् ॥ अल्पे महति वा तुल्यं फलमाढ्यदरिद्रयोः ॥ २५ ॥ वित्तशाठ्येन यः कुर्याद्वित्तवानपि मानवः ॥ न स फलमवाप्नोति प्रलोभाक्रांतमानसः ॥ २६ ॥ तस्मात्त्रिभागं वित्तस्य जीवनाय प्रकल्पयेत् ॥ भागद्वयं च धर्मार्थे अनित्यं जीवनं यतः ॥ २७ ॥ भक्त्या प्रचोदितं कुर्यादल्पवित्तोऽपि यो नरः ॥ महाविभवसारोऽपि न कुर्याद्भक्तिवर्जितः ॥ २८ ॥ सर्वस्वमपि यो दद्यादर्के भक्तिविवर्जितः ॥ न तेन धर्मभागी स्याद्भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ २९ ॥ न तपोभिर्विभोरुग्रैर्न च सर्वैर्महामखैः ॥ गच्छेदेकं पुरं दिव्यमर्के भक्तियुतो नृप ॥ ३० ॥ रुचिरं शुभशैलोत्थं कुर्याद्यस्तु रवेर्गृहम् ॥ त्रिसप्तकुलसंयुक्तः सूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥ ३१ ॥ यन्मया कोटिगुणितं कृतं स्यादिष्टकाम्यया ॥ द्विपरार्धगुणं पुण्यं शैलजेऽपि विदुर्बुधाः ॥ ३२ ॥ मृच्छैलेन समं ज्ञेयं पुण्यमाढ्यदरिद्रयोः ॥ यत्र तत्र गतः कुर्याद्भक्त्या पुण्यं भगालयम् ॥ ३३ ॥ शैलोत्थमिष्टकाभिर्वा दृढं दारुमयं शुभम् ॥ स गच्छेत्परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥ गैरिकं यानमारुह्य यः कुर्याद्धृतभूषणः ॥ ३४ ॥ क्रीडमानोऽपि यः कुर्याद्बालभावेऽर्कमंदिरम् ॥ सोऽर्कलोकमवाप्नोति विमानवरमास्थितः ॥ ३५ ॥ पुष्पमालाकुलं दिव्यं धूपगंधादिवासितम् ॥ अप्सरोगणसंकीर्णं सर्वकामसुखप्रदम् ॥ ३६ ॥ तत्र रूढो महाराज वत्सरं वृन्दमुत्तमम् ॥ उषित्वा भास्करपुरे पूज्यमानस्तु दैवतैः ॥ ३७ ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजा भवति धार्मिकः ॥ धर्मार्थकामसंपन्नो यशसा च नराधिप ॥३८॥ पश्यन्परिहरञ्जंतून्मार्जन्या मृदुसूक्ष्मया ॥ शनैः संमार्जनं कुर्याच्चांद्रायणफलं भवेत् ॥३९॥ पुत्रार्थं देहजीर्णाया वन्ध्यायाश्च विशेषतः ॥ रोगार्तानां च भूतानामारोग्यार्थं प्रपूजयेत् ॥ ४० ॥ गृहीत्वा गोमयं स्वच्छं स्थाने च पतितं शुभे ॥ उपर्युपरि संत्यज्य प्रत्यग्रं जन्तुवर्जितम् ॥ ४१ ॥ वस्त्रपूतगोमयेन यः कुर्यादुपलेपनम् ॥ पश्येत्तु सुखिताञ्जंतूं[2]श्चांद्रायणशतं लभेत् ॥ ४२ ॥ यः कुर्यात्सर्वकार्याणि वस्त्रपूतेन वारिणा ॥ स मुनिः

१ 'क्रीडानुबंपरिम्यश्च' इति सूत्रे 'आको दोऽनास्यावहरण' इत्याकोनुवर्तन. ...मने.दम् । २ कृतपतवारचान्द्रायणफलमित्यर्थः ।

स महासाधुः स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ ४३ ॥ क्षरंति सर्वदानानि यज्ञहोमबलिक्रियाः ॥ अक्षरं तु महादानं सुखदं सर्वदेहिनाम् ॥ ४४ ॥ नैरं
तर्येण यः कुर्यात्पक्षं संमार्जनार्चनम् ॥ वर्षमेकं शतं दिव्यं सुरलोके महीयते ॥ ४५ ॥ तस्यांते च चतुर्वेदसुरूपः प्रियदर्शनः ॥ आद्यः सर्वगुणो
पेतो राजा भवति धार्मिकः ॥ ४६ ॥ संपर्केणापि यः कुर्यान्नरः कर्म भगालये ॥ सोपि सौमनसं गत्वा पुरं क्रीडति नित्यशः ॥४७॥ तावद्भ्र
मंति संसारे दुःखशोकपरिप्लुताः ॥ न भजंति रविं भक्त्या यावत्सर्वेऽपि देहिनः ॥ ४८ ॥ समासक्तं तथा चित्तं जन्तोर्विषयगोचरे ॥
यद्यर्को न भवद्देवः को मुञ्चेदेव बन्धनात् ॥ ४९ ॥ यः कुर्यात्कुट्टिमां भूमिं दर्पणोदरसन्निभाम् ॥ नानावर्णविचित्रां च विचित्र
कुसुमोज्ज्वलाम् ॥ ५० ॥ क[illegible]त्कलशविन्यस्तां पंकजैरुपशोभिताम् ॥ रम्यां मनोरमां सौम्यामर्कायतनसंसदि ॥ ५१ ॥ यावद्दंडा भवेद्भूमिः
समंताच्च सुशोभना ॥ तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥ ५२ ॥ कारयेच्चित्रशास्त्रज्ञैश्चित्रकर्मार्कमंदिरे ॥ विचित्रं यानमारुह्य चित्रभानोर्गृहं
व्रजेत् ॥५३॥ यावत्स देवरूपाणि ग्रहरूपाणि लेखयेत् ॥ तावद्युगसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ५४ ॥ भवेद्भूमिः समंताच्च यः कुर्यादर्कमंदि
रम् ॥ आरामावसथादीनां लभेदामूल्यकं फलम् ॥ ५५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मवर्णनंनाम द्विषष्ट्यु
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥छ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ भास्करस्य महाबाहो भानोरमिततेजसः ॥ स्नानकाले प्रकुर्वीत जयशब्दादिमंग
लम् ॥ १ ॥ पद्मस्वस्तिकशंखं तु श्रीवत्सं द्विजसत्तम ॥ हेमरूपादिपात्रेषु कल्पितं गोमयादिभिः ॥ २ ॥ नानावर्णकसंयुक्तैरक्षतैस्तिलतंदुलैः ॥
स्वच्छैश्च दधिसंमिश्रैर्यथाशोभं प्रपूरितैः ॥ ३ ॥ द्रव्यपीठप्रदीपाश्च भूताश्वत्थादिपल्लवैः ॥ औषधीभिश्च मेध्याभिः सर्वबीजैर्यवादिभिः ॥
॥ ४ ॥ सप्तम्यादिषु सर्वेषु षष्ठ्यादिषु विशेषतः ॥ शंखभेर्यादिभिः कुर्याद्वाद्यघोषं सुशोभनम् ॥ ५ ॥ त्रिसन्ध्यं वेदनिर्घोषं कुर्वीत
फलमुत्तमम् ॥ कुर्यान्नीराजनं चैव शंखवादित्रमंगलैः ॥ ६ ॥ यावन्नीराजनं कुर्यात्पर्वाणि विधिवद्रवौ ॥ तावद्युगसस्राणि सूरलोके
महीयते ॥ ७ ॥ कपिलापञ्चगव्येन कुशवारियुतेन वै ॥ स्नापयेन्मन्त्रपूतेन ब्रह्मस्नानं हि तत्स्मृतम् ॥ ८ ॥ यस्त्वेकमपि सर्वेब्दे ब्रह्मस्नानं
प्रयच्छति ॥ स मुक्तः सर्वपापैस्तु सूर्यलोके महीयते ॥ ९ ॥ कपिलापञ्चगव्येन दधिक्षीरयुतेन च ॥ स्नानं दशगुणं ज्ञेयं महत्पुण्यं नरा
धिप ॥ १० ॥ ऋभवो वीरमुद्दिश्य देहशुद्धिं च शाश्वतीम् ॥ कपिलामाहरेन्नित्यं मुनिदेवाग्निनिर्मिताम् ॥ ११ ॥ कापिलं यः पिबेच्छू

१ कपिलेतरगवामिति शेषः ।

द्रोदेवकार्यार्थनिर्मितम् ॥ स पच्यते महाघोरे सुचिरं नरकार्णवे ॥ १२ ॥ वर्षकोटिसहस्रेण यत्पापं समुपार्जितम् ॥ घृताभ्यंगेन सूर्यस्य दहेत्सर्वं न संशयः ॥ १३ ॥ कल्पकोटिसहस्रैस्तु यत्पापं समुपार्जितम् ॥ वज्रस्नानेन तत्सर्वं दहत्यग्निरिवेंधनम् ॥ १४ ॥ सप्तम्यां च कृतस्नानो यजेत्सूर्यं सकृन्नरः ॥ कुलान्युद्धृत्य सप्तेह सूर्यलोके महीयते ॥ वसुहेमादियुक्तं च क्षीरस्नानस्य तत्समम् ॥ १५ ॥ सकृदाढकेन पयसा यो भानुं स्नापयेन्नरः ॥ राजतेन विमानेन सोऽर्कलोके महीयते ॥ १६ ॥ स्नाप्य दध्ना सकृद्भानुं स त्रिलोके महीयते ॥ मधुना स्नपयित्वा तं शुक्रलोके महीयते ॥ १७ ॥ उद्धृत्य शालिपिष्टेन वायुलोकेषु पूज्यते ॥ स्नानमिक्षुरसेनेह यः सूर्ये सकृदाचरेत् ॥ स गोपतिपुरं गच्छेत्सर्वकामसमन्वितः ॥ ॥ १८ ॥ फलोदकेन यो भानुं सकृत्स्नापयते नरः ॥ उत्सृज्य पापकलिलं पितृलोके महीयते ॥ १९ ॥ श्रीखंडवारिणा स्नाप्य सकृद्भानुं नराधिप ॥ चंद्रांशुनिर्मलः श्रीमांश्चरेदात्रेयमंदिरे ॥ २० ॥ वस्त्रपूतेन तोयेन यद्यर्कं स्नापयेत्सकृत् ॥ स सर्वकामतृप्तात्मा राकाधिपपुरं व्रजेत् ॥२१॥ आपो हिष्ठेति जप्येन गंगातोयेन भारत ॥ गैरिकेण विमानेन ब्रह्मलोके महीयते ॥ २२ ॥ कर्पूरागुरुतोयेन योऽर्कं स्नापयते सकृत् ॥ स्नाप्य भानुं सकृन्मन्त्रैः सप्तम्यां समुपोषितः ॥ स कुलानेकविंशतिमुत्तार्य रविमाव्रजेत् ॥ २३ ॥ पितॄनुद्दिश्य यो भानुं स्नापयेच्छीतवारिणा ॥ तृप्ताः स्वर्गं व्रजंत्याशु पितरो नरकादपि ॥ २४ ॥ भानुं शीतांबुनास्नाप्य धारोष्णपयसा सह ॥ स्नाप्य पश्चाद्घृतेनेशमग्निलोके महीयते ॥ २५ ॥ एतत्स्नानत्रयं कृत्वा पूजयित्वा तु भारत ॥ अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २६ ॥ मृत्कुम्भात्ताम्रकुम्भैस्तु स्नानं शतगुणं मतम् ॥ रौप्यैः पादोत्तरं पुण्यं दर्शनात्स्पर्शनं परम् ॥ स्पर्शनादर्चनं श्रेष्ठं घृतस्नानमतः परम् ॥ २७ ॥ इहामुत्र कृतं पापं घृतस्नानेन नश्यति ॥ सप्तजन्मकृतं पापं पुराणश्रवणेन तु ॥२८॥ दशापराधांस्तोयेन क्षीरेण तु शतं क्षमेत् ॥ सहस्रं क्षमते दध्ना घृतेनाप्ययुतं क्षमेत् ॥२९॥ नैरन्तर्येण यो मासं घृतस्नानं समाचरेत् ॥ दशैकादश कुलानीह नयेत्सूर्यस्य मंदिरम् ॥ ३० ॥ स्नानं पलशतं ज्ञेयमभ्यंगः पञ्चविंशतिः ॥ पलानां द्विसहस्रेण महास्नानमिति श्रुतिः ॥ ३१ ॥ घृताभ्यंगं घृतस्नान भानोः कुर्य्याद्द्विजोत्तम ॥ यश्च गोधूमचूर्णैस्तु कषायैर्दर्भसंमितैः ॥ ३२ ॥ दशधेनुसहस्राणि यद्दत्वा लभते फलम् ॥ तत्फलं लभते सर्वमर्कस्योद्वर्तने कृते ॥ ३३ ॥ अर्घ्यं पुष्पफलोपेतं यस्त्वर्काय निवेदयेत् ॥ स पूज्यः सर्वलोकेषु अर्कवन्मोदते दिवि ॥ ३४ ॥ गंधतोयेन संमिश्रमुदकाद्दादशोत्तरम् ॥ पञ्चगव्यसमायुक्तमर्घ्यं शतगुणं नृप ॥ ३५ ॥ योष्टांगगर्भमापूर्य भानोर्मूर्ध्नि

१ चन्द्रभवने ।

निवेदयेत् ॥ दशवर्षसहस्राणि रमते चार्कमंदिरे ॥ ३६ ॥ आपः क्षीरं कुशाग्राणि घृतं दधि तथा मधु ॥ रक्तानि करवीराणि तथा रक्तं च चन्दनम् ॥ ३७ ॥ अष्टांग एष अर्घो वै ब्रह्मणा परिकीर्तितः ॥ सततं प्रीतिजननो भास्करस्य नराधिप ॥ ३८ ॥ दातुर्वेणवपात्रेण दत्तेऽर्घ्ये यत्फलं भवेत् ॥ तस्माच्छतगुणं पुण्यं मृत्पात्रेण नराधिप ॥ ३९ ॥ ताम्रार्घ्यपात्रदानेन पुण्यं शतगुणं मतम् ॥ पालाशपद्मपत्राभ्यां ताम्रपात्रे फलं लभेत् ॥ ४० ॥ रौप्यपात्रेण विज्ञेयं लक्षार्घ्यं नात्र संशयः ॥ सुवर्णपात्रविन्यस्तमर्घ्यं कोटिगुणं भवेत् ॥ ४१ ॥ एवं स्नानार्घ्यनैवेद्यबलिधूपादिषु क्रमात् ॥ पात्रांतरविशेषेण तत्फलं तूत्तरोत्तरम् ॥ ४२ ॥ रौप्यपात्रप्रदानेन यत्पुण्यं वेदपारगे ॥ ताम्रपात्रप्रदानेन तस्माच्छतगुणं रवौ ॥ ॥ ४३ ॥ फलं कोटिसुवर्णस्य यो दद्याद्वेदपारगे ॥ सूर्याय रूप्यपात्रे तु भवेत्पुण्यं ततोऽधिकम् ॥४४॥ सुवर्णपात्रं यो दद्याद्भास्कराय महीपते ॥ न शक्यं तस्य तद्वक्तुं पुण्यं पात्रविशेषतः ॥ ४५ ॥ तुल्यमेव फलं प्रोक्तं सर्वमाढ्यदरिद्रयोः ॥ तयोरभ्यधिकं तस्य यस्त्वर्के भावनाधिकः ॥ ॥ ४६ ॥ विभवे सति यो मोहान्न कुर्याद्विधिविस्तरम् ॥ नैव तत्फलमाप्नोति प्रलोभाक्रांतमानसः ॥ ४७ ॥ तस्मान्मन्त्रैः फलैस्तोयैश्चन्दनाद्यैश्च यत्नतः ॥ तदनंतफलं ज्ञेयं भक्तिरेवात्र कारणम् ॥ ४८ ॥ वर्षकोटिशतं दिव्यं सूर्यलोके महीयते ॥ गंधानुलेपनं पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ॥ ॥ ४९ ॥ गंधाच्चतुर्गुणं ज्ञेयं पुष्पमष्टगुणं नृप ॥ कृष्णागुरु विशेषेण द्विगुणं फलमादिशेत ॥ तस्माच्छतगुणं पुण्यं कुंकुमस्य विधीयते ॥ ५० ॥ चंदनागुरुकर्पूरैः श्लक्ष्णपिष्टैः सकुंकुमैः ॥ भानुं पर्याप्तमालिप्य कल्पकोटिं वसेद्दिवि ॥ ५१ ॥ स दीव्येत्सुरवृन्देन पुण्यगंधैः प्रलेपितः ॥ दशवर्षसहस्राणि वीर मित्रपुरे वसेत् ॥ ५२ ॥ भक्त्या निवेद्य अर्काय तालवृंतं नराधिप ॥ दशवर्षसहस्राणि वीरलोके महीयते ॥ ५३ ॥ मायूरं व्यजनं दत्त्वा सूर्यायातीव शोभनम् ॥ वर्षकोटिशतं पूर्णं प्रभंजनपुरे वसेत् ॥ ५४ ॥ पुष्पैररण्यसंभूतैः पत्रैर्वा गिरिसम्भवैः ॥ अपर्युषितनिश्छिद्रैः प्रोक्षितैर्जंतुवर्जितैः ॥ ५५ ॥ आत्मारामभवैश्चैव पुष्पैः संपूजयेद्रविम् ॥ पुष्पजातिविशेषेण भवेत्पुण्यं ततोऽधिकम् ॥ ५६ ॥ तपःशीलगुणोपेत इतिहासविदि द्विजे ॥ दत्त्वा दश सुवर्णस्य निष्कान्यल्लभते फलम् ॥ ५७ ॥ करवीरस्य कुसुममर्काय विनिवेदयेत् ॥ लभते तत्फलं वीर यथाह भगवान्रविः ॥ एवं पुष्पविशेषेण फलं तदधिकं भवेत् ॥ ज्ञेयं पुण्यं रसज्ञेन यथा स्यात्तन्निबोध मे ॥ ५८ ॥ सदा पुष्पसहस्रेभ्यः करवीरं विशिष्यते ॥ बिल्वपत्रसहस्रेभ्यः पद्ममेकं नराधिप ॥ ५९ ॥ पद्मपुष्पसहस्रेभ्यो बकपुष्पं विशिष्यते ॥ बकपुष्पसहस्रेभ्यो मुद्गरं परमुच्यते ॥६०॥ कुशपुष्पसहस्रेभ्यः शमीपत्रं विशिष्यते ॥ शमीपुष्पसहस्रेभ्यो नृप नीलोत्पलं परम् ॥ सर्वासां पुष्पजातीनां प्रवरं नीलमुत्पलम् ॥ ६१ ॥ रक्तो

त्पलसहस्रेण नीलोत्पलशतेन च ॥ रक्तैश्च करवीरैश्च यस्तु पूजयते रविम् ॥ ६२ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ वसेदर्कपुरे
श्रीमान्सूर्यतुल्यपराक्रमः ॥ ६३ ॥ शेषाणां पुष्पजातीनां यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ तत्फलस्यानुसारेण सूर्यलोके महीयते ॥ ६४ ॥ शमीपुष्पं बृह
त्याश्च कुसुमं तुल्यमुच्यते ॥ करवीरसमा ज्ञेया जातीविजयपाटलाः॥ ६५ ॥ श्वेतमंदारकुसुमं सितपुष्पं च तत्समम् ॥ नागचंपकपुन्नागमुद्गराणां
समाः स्मृताः ॥ ६६ ॥ गंधवंत्यपवित्राणि कुसुमानि विवर्जयेत् ॥ गंधहीनमपि ग्राह्यं पवित्रं यत्कुश दिकम् ॥ ६७ ॥ सात्त्विकं तद्धि कुसुमम
पवित्रं च तामसम् ॥ मुद्गराणि कदंबानि रात्रौ देयानि सूरये ॥ ६८ ॥ दिवाशेषाणि पुष्पाणि त्यजेदुपहतानि च ॥ मुकुलैर्नार्चयेद्भानुमपक्वं न
निवेदयेत् ॥ ६९ ॥ फलं कथितविद्धं च यत्नात्पक्वमपि त्यजेत् ॥ अलाभे बत पुष्पाणां पत्राण्यपि निवेदयेत् ॥ ७० ॥ पत्राणामप्यलाभे तु
फलान्यपि निवेदयेत् ॥ फलानामप्यलाभेन तृणगुल्मौषधीरपि ॥ ७१ ॥ औषधीनामभावे तु भक्त्या भवति पूजितः ॥ प्रत्येकं मुक्तपुष्पेण
दशसौवर्णिकं फलम् ॥ ७२ ॥ यः सुगन्धैर्मुक्तपुष्पैः सम्यग्भानुं प्रपूजयेत् ॥ माघासितेऽपि सुमनाः सोऽनंतफलमश्नुते ॥ ७३ ॥ करवीरैर्महाराज
संयतो भानुमर्चयेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ ७४ ॥ अगस्त्यकुसुमैर्भक्त्या यः सकृद्भानुमर्चयेत् ॥ गवां प्रयुतदानस्य फलं
प्राप्य दिवं व्रजेत् ॥ ७५ ॥ मल्लिकोत्पलपद्मैश्च जातीपुन्नागचंपकैः ॥ अशोकश्वेतमंदारकर्णिकाराम्बुकैस्तथा ॥ ७६ ॥ करवीरार्ककह्लारशमीतग
रकेशरैः ॥ अगस्तिबकपुष्पैस्तु शतपत्रैर्नराधिप ॥ ७७ ॥ पुष्पैरेतैर्यथालाभं यो नरः पूजयेद्रविम् ॥ स तत्फलमवाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥
॥ ७८ ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्वकामिभिः ॥ पुष्पमालापरिक्षिप्तैर्गीतवादित्रनादितैः ॥ ७९ ॥ तन्त्रीमधुरवाद्यैश्च स्वच्छंदगमनैर्नृप ॥
सूर्यकन्यासमाकीर्णैर्देवानां च सुदुर्लभैः ॥ ८० ॥ दोधूयमानश्चमरैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥ गच्छेदर्कपुरीं दिव्यां तत्र संपूजितो भवेत् ॥ ८१ ॥
यैस्तैश्च वापि कुसुमैर्जलजैः स्थलजैर्नृप ॥ संपूज्य श्रद्धया भानुमर्कलोके महीयते ॥ ८२ ॥ सूर्यस्योपरि यः कुर्याच्छोभनं पुष्पमंडलम् ॥ शोभि
तं पुष्पस्रग्दामैरापीठांतं प्रलंबितैः ॥ ८३ ॥ अत्याश्चर्यमहायानैर्दिव्यपुष्पोपशोभितः ॥ सर्वेषामुपरिष्टाच्च वसेदर्कपुरे सुखी ॥ ८४ ॥ अनेकराग
विन्यस्तैः सुगन्धैः कुसुमैर्गृहम् ॥ यः कुर्यात्पर्वकाले तु विचित्रकुसुमोज्ज्वलम् ॥ ८५ ॥ स पुष्पकविमानेन पुष्पमालाकुलेन तु ॥ पुष्पेतरपुरं
दिव्यं श्रयते नात्र संशयः ॥ ८६ ॥ अक्षयं मोदते कालमतिरस्कृतशासनः ॥ सौरादिसर्वलोकेषु यत्रेष्टं तत्र याति सः ॥ ८७ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु पुष्पपूजावर्णनं नाम त्रिषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥ छ ॥ शतानीक

उवाच ॥ ॥ पुनस्त्वं देवदेवस्य भास्करस्य महौजसः ॥ पूजने यत्फलं प्रोक्तं तन्मे ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ १ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शृणु त्वं हि महाराज सर्वदं लोकपूजितम् ॥ ब्रह्मेशोपेंद्रदेवानां त्रयाणामपि भारत ॥ २ ॥ सुखासीनं सुरज्येष्ठं मनोवर्त्यां चतुर्मुखम् ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ विष्णवीशौ वाक्यमूचतुः ॥ ३ ॥ य एष भगवान्देवः सहस्रकिरणो रविः ॥ अस्य यत्पूजने पुण्यं प्राप्यते तद्वदस्व नौ ॥ ४ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ साधु साधु जगन्नाथ साधु पृष्टोऽस्मि वामिह ॥ तस्माच्छृणुतमेकाग्रौ गदतो निखिलं मम ॥ ५ ॥ स्वयमुत्पाद्य पुष्पाणि यः सूर्यं पूजयेत्स्वयम् ॥ तानि साक्षात्प्रगृण्हाति तद्भक्त्या सततं रविः ॥ ६ ॥ यस्त्वारामं रवेः कुर्यादाम्रबिल्वादिशोभितम् ॥ जातीविजयराजार्ककरवीरैः सकुंकुमैः ॥७॥ पुन्नागनागबकुलैरशोकतिलचंपकैः ॥ अगस्तिकदलीखंडैस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ८ ॥ यावद्धि पत्रं कुसुमं बीजं सूतफलानि च ॥ तावद्वर्षसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥ ९ ॥ सघृतं गुग्गुलं दद्याद्राजन्वा कंदुरुं तथा ॥ चतुर्वेदिगृहे जन्म प्राप्नोति सततं सुखी ॥ १० ॥ कृष्णागुरुं च कर्पूरधूपं दद्याद्दिवाकरे ॥ नैरंतर्येण यस्तस्य राजन्पुण्यफलं शृणु ॥ ११ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ भुक्त्वा सूर्यपुरे भोगांस्त स्यांते क्ष्माधिपो भवेत् ॥ १२ ॥ गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं यक्षो गृह्णाति शब्दकृत् ॥ यक्षाह्वयस्य दानेन तस्य लोके महीयते ॥ १३ ॥ कृष्णांशौ कृष्ण सप्तम्यां यः साज्यं गुग्गुलुं दहेत् ॥ स चासौ सौरमासाद्य वर्षाणां च दशार्बुदम् ॥ १४ ॥ देवदारुं नमेरुं च श्रीवासं कुंदुरुं तथा ॥ श्रीफलं चाज्य संयुक्तं दग्ध्वाश्रयमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ एवं सौगंधिकं रूपं षट्सहस्रगुणोत्तरम् ॥ अगुरुं दशसाहस्रं सघृतं द्विगुणं भवेत् ॥१६॥ अनंतफलदं देवं सदा कुंदुरुकामुकम् ॥ द्विसहस्रपलानां तु महिषाक्षस्य गुग्गुलोः ॥१७॥दग्ध्वार्धमविमिश्रस्य सूर्यतुल्यः प्रजायते ॥ शोधयेत्पापसंयुक्तं पुरुषं नात्र संशयः ॥ १८ ॥ कृष्णागुरुभवं धूपं तुषाग्निरिव कांचनम् ॥ योंतःपुरगृहं गन्धैः सुगन्धैः प्रविलेपयेत् ॥ १९ ॥ कपाटद्वारकुड्यादितिर्यगूर्ध्वं सवेदिकम् ॥ वासयेत्पुष्पमालाभिर्धूपैश्चापि सुगंधिभिः ॥ २० ॥ तस्य पुण्यं यथावत्तु युवयोर्वच्मि कृत्स्नशः ॥ आपूरयन्दिशः सर्वा नानागंध समन्वितैः ॥ २१ ॥ कल्पकोटिशतं दिव्यं तेजसा वह्निसन्निभः ॥ शक्रवत्प्रज्वलन्देवः सूर्यलोके महीयते ॥ २२ ॥ तस्यांते धर्मशेषेण त्रैलोक्या धिपतिर्भवेत् ॥ शतावृतं तु यः कुर्यादेवं गन्धैर्भगालयम् ॥ २३ ॥ स सर्वशर्मसंयुक्तः सूर्यतुल्यपराक्रमः ॥ सूर्यलोके वसेद्देवो युवाभ्यां संप्रपूजितः ॥ २४ ॥ तद्वच्छुक्लैश्च संवीतं पट्टसूत्रैर्विनिर्मितम् ॥ दत्त्वोपवीतं सूर्याय भवेद्वेदांगपारगः ॥ २५ ॥ वासांसि सुविचित्राणि सूरलोके महीयते ॥ त्रुटिमात्रं तु यो दद्यादूर्णावस्त्रं सपंकजम् ॥ २६ ॥ भास्करस्योत्तमांगेषु तस्य पुण्यं ब्रवीम्यहम् ॥ इन्द्रस्यार्धासने तिष्ठेद्यावदिन्द्राश्चतु

र्देश ॥ २७ ॥ एवं वित्तानुसारेण सर्वं ज्ञेयं समासतः ॥ सर्वेषां हेमपात्राणां मुकुटानां च सर्वशः ॥ २८ ॥ अर्कपत्रपुटं चूर्णं मधुपर्णसमन्वितम् ॥
यो निवेदयतेऽर्काय सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥२९॥ शालितंडुलप्रस्थस्य कुर्यादन्नं सुसंस्कृतम् ॥ सूर्याय च चरुं दत्त्वा सप्तम्यां तु विशेषतः ॥३०॥
संयावं कृशरं पूपं पायसं यावकं तथा ॥ दध्योदनरसालान्नमोदकान्गुडपूपकान् ॥ ३१ ॥ यावंतस्तण्डुलास्तस्मिन्नैवेद्ये परिसंख्यया ॥ तावद्वर्ष
सहस्राणि सूरलोके महीयते ॥ ३२ ॥ गुडखंडकृतानां च भक्ष्याणां विनिवेदने ॥ घृतेन प्लावितानां च फलं शतगुणं लभेत् ॥ ३३ ॥ रसाल
खाद्यकाद्यानां भक्ष्याणां फलमिष्यते ॥ तदर्धं सलिलस्यापि वासितस्य निवेदयेत् ॥ ३४ ॥ यथाकालोपलब्धानि भक्ष्याणि विविधानि च ॥
निवेद्यार्काय परमं स्थानं प्राप्नोति पूजनात् ॥ ३५ ॥ प्रज्वाल्य घृतदीपं तु भास्करस्यालये शुभम् ॥ आग्नेयं यानमारुह्य गच्छेत्सौमनसं
पुरम् ॥ ३६ ॥ यः कुर्यात्कार्तिके मासि शोभनां दीपमालिकाम् ॥ सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वामावास्यायामथापि वा ॥ ३७ ॥ भास्करायुतसंकाश
स्तेजसा भासयन्दिशः ॥ दिव्याभरणसंपन्नः कुलमुद्धृत्य सर्वशः ॥ ३८ ॥ यावत्प्रदीपसंख्यानं घृतेनापूर्य बोधितम् ॥ तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके
महीयते ॥ ३९ ॥ दीपवृक्षमथोद्बोध्य पर्वस्वायतनेषु वै ॥ पूर्वस्माद्द्विगुणं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥ ४० ॥ दीपवृक्षं समुद्बोध्य भास्करायतनेषु
भोः ॥ सर्वलोहमयं वीर रविलोके महीयते ॥ ४१ ॥ शिरसा धारयेद्दीपं भास्करस्याग्रतो निशि ॥ ललाटे चैव हस्ताभ्यां समुद्युक्तस्तथो
रसि ॥ ४२ ॥ भास्करायुतसंकाशो विमानैरर्कसन्निभैः ॥ कल्पायुतशतं चैव सूर्यलोके महीयते ॥ ४३ ॥ अन्नदाता तु यो वीर वीरलोके मही
यते ॥ भास्करस्याग्रतो दत्त्वा दर्पणं निर्मलं शुभम् ॥ ४४ ॥ पर्यंके शोभितं कृत्वा श्वेतमाल्यैः सचन्दनैः ॥ वृकार्कनिर्मलः श्रीमान्दिव्याभरण
रूपधृक् ॥ कल्पायुतसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥ ४५ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं भक्त्या श्रद्दधानो रवेर्नरः ॥ अश्वमेधसहस्रस्य सुखेन लभते फलम् ॥
॥ ४६ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं यस्तु नमस्कारं प्रयोजयेत् ॥ राजसूयाश्वमेधाभ्यां सकलं विन्दते फलम् ॥ ४७ ॥ नमस्कारः स्मृतो यज्ञः सर्वयज्ञो
त्तमोत्तमः ॥ नमस्कृत्वा सहस्रांशुमश्वमेधफलं लभेत् ॥ ४८ ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ नमस्कारेण योऽर्चयेत् ॥ स यां गतिमवाप्नोति न तां क्रतु
शतैरपि ॥ ४९ ॥ सर्वयज्ञोपवासेषु सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ अभिज्ञाप्योपहारेण पूजया फलमश्नुते ॥ ५० ॥ श्वेतं महाध्वजं कृत्वा कृत्वा चापं
च रंगकम् ॥ किंकिणीजालनिर्घोषं मयूरच्छत्रभूषितम् ॥ यस्त्वर्यम्णे नरो दद्याच्छ्रद्धया परयान्वितः ॥ ५१ ॥ स शतेन विमानानां सर्वदेव
नमस्कृतः ॥ मन्वन्तरशतं देव मोदते दिवि देववत् ॥ ५२ ॥ ध्वजमालाकुलं कुर्याद्यः प्रांतेषु भगालयम् ॥ महाध्वजाष्टकं चापि दिग्विदिक्षु

निवेदयेत् ॥ ५३ ॥ स विमानसहस्रेण ध्वजमालाकुलेन तु ॥ कल्पायुतशतं दिव्यं मोदेते दिवि सूरवत् ॥ ५४ ॥ शतचन्द्रांशुविमलं मुक्तादामो पशोभितम् ॥ मणिदंडमयं छत्रं दद्याद्वा कांचनादिकम् ॥ ५५ ॥ स धार्यमाणच्छत्रेण हेमदंडोपशोभिना ॥ मोदते सूर्यलोके तु विमानवरमास्थितः ॥ ५६ ॥ ततस्तस्माच्युतो लोकान्निसर्गाद्भुवमागतः ॥ भुङ्क्ते समुद्रपर्यंतामेकच्छत्रां वसुन्धराम् ॥ ५७ ॥ यः शृंखलासमायुक्तां महाघण्टां महास्वनाम् ॥ कांस्यलोहमयीं वापि निबध्नीयाद्भगालये ॥ ५८ ॥ शोभनः स्यान्नरः श्रीमान्भगस्यातीव वल्लभः ॥ सूर्यतुल्यबलो भूत्वा सूर्यलोके महीयते ॥ ५९ ॥ भेरीमृदंगपटहझर्झरीमर्दलादिकम् ॥ दंशकांस्यादिवादित्रं यो भगाय निवेदयेत् ॥ ६० ॥ स विमानै महाभागैर्वंशवीणायुतस्वनैः ॥ युगान्तकशतं दिव्यं भगलोके महीयते ॥ ६१ ॥ सुसंगीतकदानेन सवाद्येन विशेषतः ॥ यथेष्टं भास्करे लोके मोदते कालमक्षयम् ॥ ६२ ॥ महामहास्वनं दत्त्वा शंखयुग्मं भगालये ॥ युगकोटिशतं दिव्यं भगलोके महीयते ॥ ६३ ॥ विमानं बहु वर्णाभं मध्ये पंकजभूषितम् ॥ विचित्रमेकवर्णं वासनवस्त्रोपकल्पितम् ॥ ६४ ॥ किंकिणीजालसंपन्नं वर्णकैश्चोपशोभितम् ॥ पुष्पमालाप्रभं वापि घंटाचामरभूषितम् ॥ ६५ ॥ भगस्योपरि यो दद्यात्सर्वरत्नोपशोभितम् ॥ दुकूलपट्टदेवांगैर्वस्त्रैर्वा वर्णकान्वितैः ॥ ६६ ॥ पट्टादिवस्त्रतंतूनां परिसंख्या तु या भवेत् ॥ तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥ ६७ ॥ भगाहुत्या जगत्सर्वं सृष्टिद्वारेण धार्यते ॥ अग्निवर्त्मा वचस्युक्तो ह्यग्निरस्यात्मजः सदा ॥ ६८ ॥ यस्त्वग्निकाय विधिवत्कुर्यान्नित्यं भगालये ॥ भगमुद्दिश्य राजेंद्र स याति परमां गतिम् ॥ ६९ ॥ सर्वान्नं यावकोपेतं यस्तु नित्यविधिं हरेत् ॥ पुष्पधूपजलोपेतं कालेकाले विशेषतः ॥ ७० ॥ महाश्वेतादिमातॄणां त्रिकल्पानां च सर्वशः ॥ यः कृत्वा सकृदप्येवं सर्वदिक्षु बलिं हरेत् ॥ स नरश्च सहस्राणि शांडिलेयपुरे वसेत् ॥ ७१ ॥ सौरसंध्याबलिं कृत्वा दिनांते सततं रवेः ॥ वर्षायुतशतं साग्रं भगलोके महीयते ॥ ७२ ॥ दध्योदनपयोभिर्यः पूरितं पात्रमावृतम् ॥ पुष्पधूपार्चितं चैव वितानोपरि शोभितम् ॥ ७३ ॥ शिरसा धारयेत्पात्रं शनैर्गच्छेत्प्रदक्षिणम् ॥ रव्यायतनपर्यंते शंखवीणादिनिस्वनैः ॥ ७४ ॥ दर्पणैर्धूपमालाभिर्गेयनृत्यादिशोभितम् ॥ भानोर्हि स्मृतिशीलश्च तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ७५ ॥ दिव्यं वर्षसहस्रं तु दिव्यं वर्षशतं तथा ॥ तपस्तप्तं महत्तेन भवेदेवं न संशयः ॥ ७६ ॥ भगभक्तिप्रसन्नात्मा यद्यपि स्यात्स पापकृत् ॥ भगलोके वसेन्नित्यं भगानुचरतां गतः ॥ ७७ ॥ कृष्णां तु षष्ठीं नक्तेन यश्च कृष्णां च सप्तमीम् ॥ इह भोगानवाप्नोति परत्र च शुभां गतिम् ॥ ७८ ॥ योब्दमेकं तु कुर्वीत नक्तं भगदिने नरः ॥ ब्रह्मचारी जितक्रोधो भगार्चनपरो नरः ॥ अयाचितात्परं नक्तं तस्मन्ना

क्तेन वर्तयेत् ॥ ७९ ॥ देवैस्तु भुक्तं मध्याह्ने पूर्वाह्ने ऋषिभिस्तथा ॥ अपराह्ने तु पितृभिः संध्यायां गुह्यकादिभिः ॥ ८० ॥ सर्वा वेला ह्यतिक्रम्य सौराणां भोजनं परम् ॥ भुंजानो नक्तकाले तु सूर्यभक्तिपरायणः ॥ ८१ ॥ भगलोकमवाप्नोति सुमनाः सुमनोव्रतः ॥ भुक्त्वा सौमनसाँल्लोकान्राजा भवति भूतले ॥८२॥ हविष्यभोजनं स्नानमाहारस्य च लाघवम् ॥ अग्निकार्यमधःशय्यां नक्तभोजी समाचरेत् ॥ ८३ ॥ कृष्णषष्ठ्यां प्रयत्नेन कृत्वा नक्तं विधानतः ॥ नरो मार्गशिरे मासि अंशुमानिति पूजयेत् ॥८४॥ विधिवत्प्राश्य गोमूत्रमनाहारो निशि स्वपेत् ॥ अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ ८५ ॥ पुष्येप्येवं सहस्रांशुं भानुमंतमुशंति च ॥ वाजपेयफलं प्राप्य घृतं प्राश्य लभेन्नरः ॥ ८६ ॥ माघे दिवाकरं नाम कृष्णषष्ठ्यां नरोत्तम ॥ निशि पीत्वा तु गोक्षीरं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥ ८७ ॥ मार्तंडं फाल्गुने मासि पूजयित्वा गवां पयः ॥ पिबेत्ततः सूर्यलोके मोदते सोऽयुतायुतम् ॥८८॥ चैत्रे मासि विवस्वंतं पूजयित्वा सुभक्तिमान् ॥ हविष्याशी सूर्यलोकेऽप्सरोभिः सह मोदते ॥८९॥ वैशाखे चण्डकिरणं पूजयेच्च पयोव्रतः॥वर्षाणामयुतं साग्रं मोदते सूर्यसंनिधौ॥९०॥ज्येष्ठे दिवस्पतिं पूज्य गवां शृंगोदकं पिबेत्॥गवां कोटिप्रदानस्य निखिलं फलमाप्नुयात् ॥९१॥ आषाढे त्वर्कनामानमिष्ट्वा प्राश्य च गोमयम् ॥ प्रयात्यर्कसलोकं तु वर्षाणां च शतंशतम् ॥९२॥ श्रावणेऽर्यमनामानं पूजयित्वा पयः पिबेत् ॥ वर्षाणामयुतं साग्रं मोदते भास्करालये ॥ ९३ ॥ मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां भास्करं नाम पूजयेत् ॥ भास्करं पंचगव्यस्य सर्वमेधफलं लभेत्॥९४॥ मासि चाश्वयुजे षष्ठ्यां भगाख्यं नाम पूजयेत् ॥ पलगोमूत्रभुक्चैव अश्वमेधफलं लभेत् ॥ ९५ ॥ मासे तु कार्तिके षष्ठ्यां शक्राख्यं नाम पूजयेत ॥ दूर्वांकुरं सकृत्प्राश्य राजसूयफलं लभेत्॥९६॥वर्षांते भोजयेद्विप्रान्सूर्यभक्तिपरायणान्॥पायसं मधुसंयुक्तं वस्त्रेण च परिस्रुतम्॥९७॥ शक्त्या हिरण्यवासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥ निवेदयेच्च सूर्याय कृष्णां गां च पयस्विनीम् ॥ ९८ ॥ वर्षमेकं च देवे वै नैरंतर्येण यो नयेत् ॥ कृष्णषष्ठीव्रतं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥९९॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वकामसमन्वितः ॥ मोदते सूर्यलोके तु स नरः शाश्वतीः समाः॥१००॥ पुण्येष्वहःसु सर्वेषु विषुवद्ग्रहणादिषु ॥ दानोपवासहोमाद्यैरक्षयं खग जायते ॥१०१॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्तवान्पुरा भानुररुणाय विशांपते॥ कृष्णषष्ठीव्रतं पुण्यं सर्वपापभयापहम् ॥ १०२ ॥ कृत्वेदं पुरुषो भक्त्या भास्करस्य महात्मनः ॥ प्रयाति परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥१०३॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यषष्ठीव्रतवर्णनं नाम चतुःषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः॥१६४॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अहं ते

१ पूजयित्वेति शेषः ।

संप्रवक्ष्यामि सूर्यस्य व्रतमुत्तमम्॥ धर्मकामार्थमोक्षाणां प्रतिपादनमुत्तमम् ॥१॥ पौषमासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ जितेंद्रियः सत्यवादी
शालिगोधूमगोरसैः ॥२॥ पक्षयोः सप्तमीं यत्नादुपवासेन यापयेत् ॥ त्रिसंध्यमर्चयेद्भानुं शांडिलेयं च सुव्रत ॥३॥ अधःशायीभवेन्नित्यं सर्वभोगविव
र्जितः ॥ मासि पूर्णे तु सप्तम्यां घृतादिभिररिंदम ॥ ४ ॥ कृत्वा स्नानं महापूजां सूर्यदेवस्य भारत ॥ नैवेद्यं मोदकप्रस्थं क्षीरं सिद्धं निवेदयेत् ॥ ५ ॥
भोजयेच्च द्विजानष्टौ भगार्चां शुभलक्षणाम् ॥ गां च दत्त्वा महाराज कपिलां भास्कराय तु ॥६॥ य एवं कुरुते पुण्यं सूर्यस्य व्रतमुत्तमम्॥ तस्य पुण्य
फलं वच्मि सर्वकामसमन्वितम् ॥७॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ अप्सरोगणसंकीर्णैर्महाविभवसंयुतैः ॥८॥ संगीतनृत्यवाद्याद्यैर्ग
न्धर्वगणशोभितैः ॥ दोधूयमानश्चमरैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥९॥ सहस्रकिरणाभासः सौरैः सूर्यसमन्वितैः ॥ स याति परमं स्थानं यत्रास्ते रविरंशु
मान् ॥१०॥ रोमसंख्या तु या तस्यास्तत्प्रसूतिः कुलेषु च ॥ तावद्युगसहस्राणि सूरलोके महीयते ॥११॥ त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं भोगान्भुक्त्वा यथे
प्सितान् ॥ ज्ञानयोगं समासाद्य पुनरेव प्रमुच्यते ॥ १२ ॥ योगाद्दुःखांतमाप्नोति ज्ञानयोगं प्रवर्तते ॥ सौरधर्माद्भवेज्ज्ञानं सौरधर्मो भगार्चनात् ॥
॥ १३ ॥ इत्येवं ते समाख्यातं भवार्णवव्यपोहनम् ॥ सौरमोक्षक्रमोपायं सूराश्रयनिषेवणम् ॥ १४ ॥ माघमासे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥
पिण्याकं घृतसंयुक्तं भुंजानः स जितेन्द्रियः ॥ १५ ॥ सोपवासश्च सप्तम्यां भवेदुभयपक्षयोः ॥ घृताभिषेकमष्टम्यां कुर्याद्भानोर्नराधिप ॥ गां च
दद्याद्दिनेशाय तरुणीं नीलसंनिभाम् ॥ १६ ॥ इन्द्रनीलप्रतीकाशैर्विमानैः शिखिसंयुतैः ॥ गत्वादित्यपुरं रम्यं भोगान्भुंक्ते यथेप्सितान् ॥ १७ ॥
राजेंद्र फाल्गुने मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ श्यामाकक्षीरनीवारैर्जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ १८ ॥ षष्ठ्यां वाप्यथ सप्तम्यामुपवासपरो नरः ॥
अष्टम्यां तु महास्नानं पञ्चगव्यघृतादिभिः ॥१९॥ वल्मीकजादिमृद्भिश्च गोमूत्रशकृदादिभिः॥ त्वग्भिश्च क्षीरवृक्षाणां स्नापयित्वा प्रमार्जयेत् ॥२०॥
सौरभेयीं ततो दद्याद्रक्ताभां रक्तमालिने ॥ पद्मरागप्रतीकाशैर्विमानैर्हस्तिसंयुतैः ॥ गत्वादित्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतीः समाः ॥ २१ ॥ मासि
चैत्रे तु संप्राप्ते यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ शाल्यन्नं पायसैर्युक्तं भुञ्जानश्च जितेन्द्रियः ॥ भानवे पाटलां दद्याद्वैष्णवीं तरुणीं नृप ॥ २२ ॥ पुष्पराग
प्रभैर्यानैर्नानाहंसादियायिभिः ॥ गच्छेत्सूर्यपुरं रम्यं मोदते शाश्वतीः समाः ॥२३॥ वैशाखे वीर मासे तु यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ सूर्ये खंडाज्य
संमिश्रं सकृद्दद्यान्निवेदनम् ॥ २४ ॥ गां च दद्यान्महाराज भास्कराय शुभानन ॥ सामान्यं च विधिं कुर्यात्प्रयुक्तो यो मया तव ॥ २५ ॥ ॥१४९॥
शुद्धस्फटिकसंकाशैर्यानैर्बर्हिणवाहनैः ॥ अणिमादिगुणैर्युक्तः सूर्यवद्विचरेद्दिवि ॥ २६ ॥ संप्राप्ते श्रावणे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ क्षीरषष्टि

कभक्तेन सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ २७ ॥ पीतवर्णां च गां दद्याद्भास्कराय महात्मने ॥ सामान्यमखिलं कुर्याद्विधानं यत्प्रकीर्तितम् ॥२८॥ स विचि
त्रैर्महायानैर्हंससारसगामिभिः ॥ गत्वादित्यपुरं श्रीमान्पूर्वोक्तं लभते फलम् ॥ २९ ॥ वीर भाद्रपदे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ हुतशेषहवि
ष्याशी वृक्षमूलमुपाश्रितः ॥ ३० ॥ स्वप्यादायतने रात्रौ सर्वभूतानुकम्पकः ॥ दद्याद्गां रोहिणीं श्रेष्ठां भास्कराय महात्मने ॥ ३१ ॥ निशाकरकर
प्रख्यैर्वज्रवैदूर्यसन्निभैः ॥ चक्रवाकसमायुक्तैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ३२ ॥ गत्वादित्यपुरं रम्यं सुरासुरसुवन्दितम् ॥ मोदते स मह. भागो यावदा
भूतसंप्लवम् ॥ ३३ ॥ श्रीमानाश्वयुजे मासि यः कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ मिताशनं प्रभुञ्जानो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ ३४ ॥ दद्याद्गां पद्मवर्णाभां
भानवेऽमिततेजसे ॥ दिव्याभरणसंपन्नां तरुणीं च पयस्विनीम् ॥३५॥ स्वस्तिमौक्तिकसंकाशैरिंद्रनीलोपशोभितैः ॥ जीवो जीवकसंयुक्तविमानैः
सार्वकामिकैः ॥ गच्छेद्भानुसलोकत्वं भुञ्जानः स जितेन्द्रियः ॥ ३६ ॥ दिवाकराय गां दद्याज्ज्वलनार्कसमप्रभाम् ॥ पूर्वोक्तं च विधिं कुर्यात्सूर्य
तुल्यो भवेन्नरः ॥ ३७ ॥ कालानलशिखप्रख्यैर्महायानैर्नगोपमैः ॥ महासिंहकृतारोपैः सूर्यवन्मोदते सुखी ॥ ३८ ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि यश्च
कुर्यान्नक्तभोजनम् ॥ यवान्नं पयसा युक्तं भुञ्जानः स जितेन्द्रियः ॥३९॥ प्रयच्छेद्गां तथा रक्तां नानालंकारभूषिताम् ॥ सूर्याय कुरुशार्दूल विधिं
चापि समाचरेत् ॥ ४० ॥ सितपद्मनिभैर्यानैः श्वेताश्वरथसंयुतैः ॥ गत्वा तत्र पुरे रम्ये प्रभया परयान्वितः ॥ ४१ ॥ अहिंसासत्यवचनमस्तेयं
क्षांतिरार्जवम् ॥ त्रिषवणाग्निहवनं भूशय्या नक्तभोजनम् ॥ ४२ ॥ पक्षयोरुभयोर्मार्गे सप्तम्यां कुरुनंदन ॥ एतान्गुणान्समाश्रित्य कुर्वाणो व्रतमुत्त
मम् ॥ ४३ ॥ सप्तम्योभयविख्यातं सर्वपापभयापहम् ॥ सर्वरोगप्रशमनं सर्वकामफलप्रदम् ॥४४॥ इत्येवमादीन्नियमांश्चरेत्सूर्यव्रती सदा ॥ य इच्छे
द्विपुलं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥४५॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्प उभयसप्तमीवर्णनं नाम पंचषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः
॥ १६५ ॥ ७ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ सूर्यभक्ता तु या नारी ध्रुवं सा पुरुषो भवेत् ॥ स्त्री पुत्रमुत्तमं सा चेत्कांक्षते शृणु तद्व्रतम् ॥ १ ॥ निक्षुभार्काख्यमाख्यातं
सदा प्रीतिविवर्धनम् ॥ अवियोगकरं वीर धर्मकामार्थसाधकम् ॥ २ ॥ सप्तम्यामथ षष्ठ्यां वा संक्रांतौ च रवेर्दिने ॥ हविषा हविर्होमं तु सोपवासः
समाचरेत् ॥ ३ ॥ निक्षुभां कांस्यनिष्पन्नां कृत्वा स्वर्णमयीं शुभाम् ॥ राजतीं वाथ वा वर्षे स्नापयेच्च घृतादिभिः ॥४॥ गंधमाल्यैरलंकृत्य वस्त्रयु
ग्मैश्च शोभनैः ॥ भक्ष्यभोज्यैरशेषैश्च वितानध्वजचामरैः ॥ ५ ॥ भोजयेत्सूर्यभक्तांश्च शुक्लवस्त्रावगुण्ठितान् ॥ कृत्वायतनमध्ये तु प्रतिमामुपक
ल्पयेत् ॥ ६ ॥ कृत्वा शिरसि तत्पात्रं वितानच्छत्रशोभितम् ॥ ध्वजशंखादिविभवैर्भगस्यायतनं नयेत् ॥ ७ ॥ निक्षुभार्कदिनेशस्य व्रत

मेतन्निवेदयेत् ॥ तत्पिंड्यां स्थापयेत्पात्रमुपशोभासमन्वितम् ॥ ८ ॥ प्रदक्षिणीकृत्य रविं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ समाप्य तद्व्रतं पुण्यं शृणुयात्फ
लमश्नुते ॥ ९ ॥ द्वादशादित्यसंकाशैर्महायानैर्नगोपमैः ॥ यथेष्टं भानवे लोके सौरैः सार्धं प्रमोदते ॥ १० ॥ वर्षकोटिसहस्राणि वर्षकोटिशतानि
च ॥ नंदतेऽसौ महाभाग विष्णुलोके महीयते ॥ ११ ॥ ततः कर्मविशेषेण सर्वकामसमन्वितम् ॥ ब्रह्मलोकं समासाद्य परं सुखमवाप्नुयात्॥ १२ ॥
ब्रह्मलोकात्परिभ्रष्टः श्रीमान्सुरसुपूजितः ॥ प्रजापतिमवाप्नोति सुरासुरनमस्कृतः ॥ १३ ॥ लोकानिह चिरं भुक्त्वा सोमलोके महीयते ॥ सोमादैं
द्रं पुनर्लोकमासाद्येंद्रपतिर्भवेत् ॥ १४ ॥ इंद्रलोकाच्च गंधर्वलोकं प्राप्य स मोदते ॥ ततस्तद्धर्मशेषेण भवत्यादित्यभावितः ॥ १५ ॥ स्वकर्मभा
वनोद्योगात्पुनः प्रारभते शुभम् ॥ शुभाच्च पुनरेत्येह स यात्यतिसहस्रशः ॥ १६ ॥ यावन्नाप्नोति मरणं तावद्भ्रमति कर्मणा ॥ सुनिर्वेदात्सुवैराग्यं
वैराग्याज्ज्ञानसंभवः ॥ १७ ॥ ज्ञानात्प्रवर्तते योगो योगाद्दुःखांतमाप्नुयात् ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरध
र्मेनिक्षुभाव्रतवर्णनं नाम षट्षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६६ ॥ ७ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ षष्ठ्यां चाप्यथ सप्तम्यां नियता ब्रह्मचारिणी ॥
वर्षमेकं न भुंक्ते या महाभागजिगीषया ॥ १ ॥ वर्षांते प्रतिमां कृत्वा निक्षुभांकेति विश्रुताम् ॥ स्नानाद्यं च विधिं कृत्वा पूर्वोक्तं लभते गुणम् ॥२॥
जांबूनदमयैर्यानैश्चतुर्द्वारैरलंकृते ॥ गत्वादित्यपुरे रम्ये अशेषं विंदते फलम् ॥ ३ ॥ सौरादिसर्वलोकेषु भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥ क्रमादागत्य
लोकेऽस्मिन्राजानं पतिमाप्नुयात् ॥ ४ ॥ या नार्युपवसेदेवं कृष्णामेकां तु सप्तमीम् ॥ सा गच्छेत्परमं स्थानं भानोरमिततेजसः ॥ ५ ॥ वर्षांते
प्रतिमां कृत्वा शालिपिष्टमयीं शुभाम् ॥ पीतानुलेपनैर्माल्यैः पीतवस्त्रैश्च पूजयेत् ॥ पूर्वोक्तमखिलं कृत्वा भास्कराय निवेदयेत् ॥ ६ ॥ सप्तभीमैर्मह
यानैर्दंतिचामीकरप्रभैः ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥ ७ ॥ सौरलोकादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान्नराधिप ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्य
थेष्टं विंदते पतिम् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं धनधान्यसमन्वितम् ॥ ८ ॥ कृष्णपक्षे तु सप्तम्यां या नारी तु दृढव्रता ॥ वर्षमेकमुपवसेत्सर्वभोगविवर्जिता
॥ ९ ॥ वर्षांते सर्वगंधाढ्यं निक्षुभार्कं निवेदयेत् ॥ सुवर्णमणिमुक्ताभ्यां भोजयित्वा मगांगनाम् ॥१०॥ सुविचित्रैर्महायानैर्दिव्यगंधर्वशोभितैः॥सा
वै युगसहस्राणि सूरलोके नराधिप ॥११॥ यथेष्टं भानवे लोके भोगान्भुक्त्वा तु कृत्स्नशः ॥ क्रमादागत्य लोकेस्मिन्राजानं विंदते पतिम् ॥१२॥
एवं या कुरुते राजन्व्रतं पापभयापहम् ॥ निक्षुभार्कमिदं पुण्यं सा याति परमं पदम् ॥ १३ ॥ वर्षमेकं महादाहो श्रद्धया परयान्वितः ॥ वर्षांते
वै भोजयेद्वीर दांपत्यं भोजकेषु वै ॥१४॥ भोजयित्वा तु दांपत्यं भोगकानां महाबलैः ॥ पूजयेद्गंधमाल्यैस्तु वासोभिः कुरुनंदन ॥ १५ ॥ कृत्वा

ताम्रमये पात्रे वस्त्रपूर्णैरलंकृतम् ॥ निक्षुभार्कं तु सौवर्णं दत्त्वा ताभ्यां तु शक्तितः ॥ १६ ॥ निक्षुभा भोजिका ज्ञेया भोजकोऽर्कः प्रकीर्तितः ॥ तस्मात्तौ पूजयेत्सौरीश्वरवच्छ्रद्धयान्वितः ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु निक्षुभार्कव्रतं नाम सप्तषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ एकभक्तेन या नारी कार्तिकं क्षपयेन्नृप ॥ क्षमाहिंसादिनियमैः संयता ब्रह्मचारिणी ॥१॥ गुडाज्यमिश्रं शाल्यन्नं भास्कराय निवेदयेत् ॥ पक्षयोरुभयोस्तात श्रद्धया परयान्विता ॥ २ ॥ पुष्पाणां करवीराणां गुग्गुलं साज्यमादिशेत् ॥ सप्तम्यां तात षष्ठ्यां वै उपवासरतिर्भवेत् ॥ ३ ॥ इंद्रनीलप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ वर्षायुतशतं साग्रं सूरलोके महीयते ॥ ४ ॥ तथा च सर्वलोकेषु भोगमासाद्य यत्नतः ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्यथेष्टं विंदते पतिम् ॥ ५ ॥ इत्येवं सर्वयज्ञेषु विधिस्तुल्यः प्रकीर्तितः ॥ एकभक्तोपवासस्य फलं च सदृशं भवेत् ॥ ६ ॥ क्षमा सत्यं दया दानं शौचमिंद्रियनिग्रहः ॥ सूर्यपूजाग्निहवनं संतोषः स्तेयवर्जनम् ॥७॥ सर्वव्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्मृतः ॥ निःशेषमहं वक्ष्यामि मासान्मासव्रतं प्रति ॥ ८ ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि व्योमपृष्ठे विनिर्मितम् ॥ गंधमाल्यैरलंकृत्य शुभाननमनौपमम् ॥ ९ ॥ ताम्रपात्रादिकेऽथवाप्यप्सरोगणसेवितैः ॥ सुमेरौ दशसाहस्रेसूर्यलोके महीयते ॥ १० ॥ सर्वदेवकदंबेषु संप्राप्य विमलां श्रियम् ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजानं पतिमाप्नुयात् ॥ पुष्पैरसुमलंकृत्य भानवे विनिवेदयेत् ॥ ११ ॥ गंधमाल्यैरलंकृत्य शुभाननमनौपमम् ॥ ताम्रपात्रादिकांस्यं वा कृत्वा तत्र निवेदयेत् ॥ १२ ॥ महापुष्पकयानेन दिव्यगंधप्रवाहिना ॥ सुमेरौ दशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥१३॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्सर्वलोकेषु भारत ॥ संप्राप्यैतं क्रमाल्लोकं यथेष्टं विंदते पतिम् ॥१४॥ माघे रथमश्वयुजं दीपमाल्यविभूषितम् ॥ पिष्टसानुसमायुक्तं कृत्वायतनमानयेत् ॥१५॥ महारथोपमैर्यानैः श्वेताश्ववरसंयुतैः ॥ वर्षायुतशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥१६॥ सर्वामराणां लोकेषु प्राप्य भोगान्यथेप्सितान् ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्यथेष्टं पतिमाप्नुयात् ॥१७॥ प्रतिमां फाल्गुने मासि कृत्वा पिष्टमयीं रवेः ॥ गंधमाल्यैरलंकृत्य स्थापयेद्भास्करालये ॥१८॥ यानैरप्रतिमैर्दिव्यैर्गीतनादसमाकुलैः ॥ सुमेरौ दशसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥१९॥ सर्वाभिमतलोकेऽस्मिन्प्राप्य भोगान्यथेप्सितान् ॥ पुनरेत्य इमं लोकं यथेष्टं विंदते पतिम् ॥२०॥ कृत्वारुणं तथा चैत्रे गंधमाल्योपशोभितम् ॥ स्थाप्य पात्रे यथोक्ते तु भास्कराय निवेदयेत् ॥२१॥ शरदिंदुप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ वर्षायुतशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥ २२॥ कर्मक्षयादिहागत्य पुत्रपौत्रसमन्वितम् ॥ अभीष्टं पतिमासाद्य लभेद्भोगान्सुदुर्लभान् ॥ २३ ॥ तंडुलाढकपिष्टेन कृत्वा वै मेरुपर्वतम् ॥ निक्षुभार्कसमायुक्तं सर्वधातुविभूषितम् ॥ २४ नानालंकार

संपन्नं नानामाल्यविभूषितम् ॥ सर्वरत्नसमायुक्तं स्थापयेद्भास्करालये ॥ २५ ॥ महद्व्योमव्रतं ह्येतद्द्वेशाखे यः समाचरेत् ॥ नानाविधैश्च यानैस्तु
सूर्यलोके महीयते ॥ २६ ॥ सौरादिसर्वलोकेषु भुक्त्वा भोगानशेषतः ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्राजानं पतिमाप्नुयात् ॥ २७ ॥ द्वितीयं च
तथा पद्ममाषाढे पिष्टमुत्तमम् ॥ सर्वबीजरसैः पूर्णं कृत्वा तु शुभलक्षणम् ॥ नानाकेशरगंधाढ्यं सर्वरत्नविभूषितम् ॥ २८ ॥ एतैर्वा हैमभिर्यानैः
सर्वभोगान्वितैर्नृप ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥२९॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्सर्वलोकेष्वनुक्रमात् ॥ प्राप्ता तु सर्वभोगाढ्यं तरुणं
विंदते पतिम् ॥ ३० ॥ सर्वधातुसमाकीर्णं विचित्रध्वजशोभितम् ॥ निवेदयेत सूर्याय श्रावणे तिलपर्वतम् ॥ ३१ ॥ स्वच्छंदगामिभिर्यानैर्नाना
वर्णविभूषितैः ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं सूर्यलोके महीयते ॥ ३२ ॥ संप्राप्य विविधान्भोगान्बह्वाश्चर्यसमन्वितान् ॥ क्रमाल्लोकमिमं प्राप्य राजानं
विंदते पतिम् ॥ ३३ ॥ कृत्वा भाद्रपदे मासि व्योम शालिमयं नृप ॥ वितानध्वजच्छत्राढ्यं नानामालाविभूषितम् ॥ ३४॥ तरुणार्ककरप्रख्यैर्महा
यानैः सुशोभनैः ॥ वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥ ३५ ॥ संप्राप्य विविधान्भोगान्त्सर्वान्निमिषसंभवान् ॥ क्रमादागत्य लोकेऽस्मिन्रा
जानं विंदते पतिम् ॥ ३६ ॥ कृत्वा चाश्वयुजे मासि विपुलं धान्यपर्वतम् ॥ सुवर्णवस्त्रगंधाढ्यं भास्कराय निवेदयेत् ॥ ३७ ॥ सावित्रैश्च महा
यानैर्वरभोगसमन्वितैः ॥ वर्षकोटिसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥ ३८ ॥ सूर्यलोकादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान्यथेप्सितान् ॥ अस्मिँल्लोके चा
संप्राप्ता राजानं विंदते पतिम् ॥ चन्द्राग्निभास्कराणां तु कांतितेजःप्रभान्वितम् ॥ ३९ ॥ यंयं कामं समुद्दिश्य नरनारीनपुंसकाः ॥ पूजयंति
रविं भक्त्या तत्सर्वं प्राप्नुवंति हि ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु कामप्रदस्त्रीव्रतवर्णनं नामाष्ट
षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ मृन्मयं दारुजं शैलं पक्वेष्टकमथापि वा ॥ कृत्वा मठं गृहं वापि यथा विभ
वसंभवात् ॥ १ ॥ सर्वोपकरणोपेतं सर्वधान्यसमन्वितम् ॥ सूर्यायेत्थं गृहं दद्यात्सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २ ॥ कृत्वैकभक्तं हेमंते माघमासमतं
द्रितः ॥ मासांतेन रथं कुर्याच्चित्रवस्त्रोपशोभितम् ॥ ३ ॥ श्वेतैश्चतुर्भिः संयुक्तं तुरंगैः समलंकृतम् ॥ श्वेतध्वजपताकाभिश्छत्रचामरदर्पणैः ॥
॥ ४ ॥ तंडुलाढकपिष्टेन कृत्वा भानुं नराधिप ॥ विन्यस्य तं रथोपस्थे संज्ञया सह भूपते ॥ ५ ॥ तं रात्रौ राजमार्गेण शंखभेर्यादिनिस्वनैः ॥
भ्रमयित्वा शनैः पश्चात्सूर्यायतनमाविशेत् ॥ ६ ॥ तत्र जागरपूजाभिः प्रदीपावलिशोभितैः ॥ प्रेक्षणीयैः प्रदानैश्च क्षपयित्वा शनैः क्षपाम् ॥७॥

१ ऐसभावश्छान्दसः । २ इह लोक इति शेषः ।

प्रभाते स्नपनं कृत्वा मधुक्षीरघृतेन च ॥ दीनांधकृपणेभ्योऽन्नं यथाशक्त्या च दक्षिणाम् ॥ ८ ॥ रथं संवाहनोपेतं भास्कराय निवेदयेत् ॥ भुक्त्वा च बांधवैः सार्धं प्रणम्यार्कगृहं व्रजेत् ॥९॥ सर्वव्रतानां प्रवरं मंत्रधर्मान्वितः सदा ॥ व्रतं सूर्यव्रतं नाम सर्वकामार्थसिद्धये ॥१०॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलम् ॥ सर्वं सूर्यरथेनेह तत्पुण्यं लभते नृप ॥ ११ ॥ सूर्यायुतप्रतीकाशैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ त्रिसप्तकुलजैः सार्धं सूर्यलोके महीयते ॥ १२ ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्सर्वलोकेष्वनुक्रमात् ॥ कल्पायुतशतं साग्रं ततो राजा भवेत्क्षितौ ॥ १३ ॥ पंचबलिसमायुक्तं मृदु षड्वास्तुकलिपतम् ॥ सर्वोपकरणोपेतं सूर्यं संज्ञां प्रकल्पयेत् ॥ १४ ॥ संज्ञादेवीसमायुक्तं पैष्टांशाढ्यं निवेदयेत् ॥ सौरज्ञानार्थतत्त्वज्ञमाचार्यमुदयान्वितम् ॥ १५ ॥ संपूज्य गंधपुष्पाद्यैर्वस्त्रालंकारचामरैः ॥ भक्ष्य भोज्यैरशेषैश्च ततः शय्यां निवेदयेत् ॥ १६ ॥ तदूर्णातूलवस्त्राणां परिसंख्या तु यावती ॥ तावद्वर्षसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥ १७ ॥ सुरादिसर्वलोकेषु भुक्त्वा भोगानशेषतः ॥ कामादागत्य लोकेऽस्मिन्राजा भवति धार्मिकः ॥ १८ ॥ दश गोभिः सह वृषं ता वृषैकादशाः स्मृताः ॥ सूर्याय विनिवेद्येह यत्फलं लभते शृणु ॥ १९ ॥ द्वादशादित्यतुल्यात्मा अणिमादिगुणैर्युतः ॥ सर्वत्र मोदते राजन्सूर्यस्यानुचरो भवेत् ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यव्रतवर्णनं नामैकोनसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ सवृषं गोशतं दत्त्वा भास्कराय नराधिप ॥ त्रिःसप्तकुलजैः सार्धं शृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥ १ ॥ वरकोटिप्रतीकाशैः सर्वकामसमन्वितैः ॥ महायानैरसंख्येयैरमरासुरपूजितैः ॥ २ ॥ द्वादशादित्यसंकाशो दिवाकर इवापरः ॥ गत्वादित्यपुरं रम्यं क्रीडते सूर्यमंडपे ॥ ३ ॥ भुक्त्वा तु विपुलान्भोगान्प्रलये सर्वदेहिनाम् ॥ मोहकंचुकमुत्सृज्य विशत्यादित्यमंडले ॥ ४ ॥ सर्वज्ञः सूरपरमः शुद्धः स्वात्मन्यवस्थितः ॥ सर्वगः परिपूर्णत्वात्सूर्यवद्दीप्तिमान्भवेत् ॥ ५ ॥ यो दद्यादुभयमुखीं सौरभेयीं दिवाकरे ॥ सप्तद्वीपां महीं दत्त्वा यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ पादद्वयं शिरोऽर्धं च सशैलवनकानना ॥ ६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे गोदानवर्णनं नाम सप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ मगानां ब्रूहि मे धर्मं समासव्यासयोगतः ॥ फलं च किं भवेद्ब्रह्मन्मगधर्मनिषेवणात् ॥ १ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ य एष धर्मः सूर्येति तवाख्यातो मयानघ ॥ मगधर्मः स एवोक्तः सर्वपापभयापहः ॥ २ ॥ सर्वेषामेव वर्णानां मगधर्मनिषेवणम् ॥ मगधर्मश्च संप्रोक्त एतेषां भवमुक्तये ॥३॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्री शूद्रो वा मगाश्रमी ॥ यः पूजयति मार्तंडं स याति परमां गतिम् ॥ ४ ॥ त्रिसंध्यमर्चयेद्भानुमग्निकार्यं च शक्तितः ॥

कुर्यान्मगो महाबाहो मुखमावृत्य यत्नतः ॥५॥ त्रिसंध्यमेककालं वा पूजयेच्छ्रद्धया रविम् ॥ असंपूज्य रविं मोहान्न भुंजीत कदाचन ॥ ६ ॥ एष
धर्मः परो ज्ञेयः शेषो भवति मानवः ॥ अपूजयित्वा भुंजानो विष्ठां भुङ्क्ते च वै मगः ॥ ७ ॥ देवं समाश्रितैः पूजा कर्तव्येयं त्रिभिः सदा ॥
मनसा पूजयेद्योगी पुष्पैश्चारण्यसंभवैः ॥ ८ ॥ देवार्थपुष्पहिंसायां न भवेत्तस्य हिंसकः ॥ यद्यल्पमपि चात्मार्थं निहन्याद्धिंसकस्तदा ॥ ९ ॥ मग
श्चाग्निपरो नित्यं तद्भक्तोऽतिथिपूजकः ॥ मगी मैथुनवर्ज्यः स्याच्छ्रीमान्गृहमगाश्रमी ॥ १० ॥ देवाग्निस्वतिथौ भक्तं पचंते चात्मकारणात् ॥
आत्मार्थे यः पचेन्मोहात्स मगो नरकं व्रजेत् ॥ ११ ॥ देवार्थे पचनं येषां संतानार्थं तु मैथुनम् ॥ अर्थो दानार्थ उद्दिष्टो नरकं हि विपर्ययात्॥
॥ १२ ॥ जीवतृतीयभागेपि न प्रकुर्वीत वार्चनम् ॥ वित्तार्जने तदर्धेन यतो नित्यं हि जीवितम् ॥ १३ ॥ न्यायोपार्जितवित्तः स्यादन्यायं परि
वर्जयेत् ॥ अन्यायार्जितवित्तैस्तु कुर्वन्नरकमाप्नुयात् ॥ १४ ॥ वाचोर्थे ब्रह्मचारी यः सूर्यपूजाग्नितत्परः ॥ भवेज्जितेंद्रियः शांतो नैष्ठिको भौति
कोऽपि वा ॥ १५ ॥ सर्वगंधविनिर्मुक्तः कंदमूलफलाशनः ॥ मम वैखानसो ज्ञेयः सूर्यपूजाग्नितत्परः ॥ १६ ॥ निवृत्तः संगमेभ्यस्तु सूर्यध्यान
रतः सदा ॥ ज्ञेय॰ सौरयतींद्राय पूजानिष्ठो जितेंद्रियः ॥ १७ ॥ मुंडोपनयनो व्यंगी शुक्लवासःसमन्वितः ॥ ज्ञेयं तदर्चनस्थानमेतत्कार्यं प्रय
त्नतः ॥ १८ ॥ ॰थाव्यंगो महाराज धारयेद्यस्तु भोजकः ॥ अगम्यं सर्वसत्त्वानां सूर्यलोकं स गच्छति ॥ १९ ॥ ध्वंसनं सर्वदुष्टानां सर्वपाप
भयापहम् ॥ भावशुद्धेन सततमर्चनीयो दिवाकरः ॥ २० ॥ गंधलेपविहीनोऽपि भावशुद्धो न दुष्यति ॥ भावेषु च चरेच्छौचं वस्त्रपूतं जलं
पिबेत् ॥ २१ ॥ दृष्टिपूतं न्यसेत्पादं सत्यपूतं वचो वदेत् ॥ सौरध्यानरताः शांताः सौरधर्मपरायणाः ॥ २२ ॥ सर्व एवाश्रमा ज्ञेया भस्करांगस
मुद्भवाः ॥ भोजकाष्टव्रतं धार्यं रविणोक्तमनौपमम् ॥२३॥ सर्वव्रतानां परमं धर्मालयमनुत्तमम् ॥ सौरभक्ते सदा क्षांतिरहिंसा सर्वदा शमः ॥२४॥
संतोषः सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं तथाष्टमम् ॥ यथासंभवपूजाभिः कर्मणा मनसा गिरा ॥ २५ ॥ सौरभक्तिः सदा कार्या भोजकेषु विशेषतः ॥
स्वदेहान्निर्विशेषं हि भोजकान्पालयेद्बुधः ॥ २६ ॥ भयदारिद्र्यरोगेभ्यस्तेषां कुर्यात्प्रियाणि वै ॥ सूर्यस्य परिपूर्णस्य किं नाम क्रियते
नरैः ॥ २७ ॥ यत्कृतं भोजकानां वै तत्कृतं स्याद्रवेर्नृप ॥ सुदूरमपि गंतव्यं मगानां यत्र वै गणः ॥ २८ ॥ स च प्रयत्नाद्द्रष्टव्य
स्तत्र संनिहितो रविः ॥ भोजकस्य तु भक्तस्य सूर्यपूजारतस्य च ॥ २९ ॥ आज्ञां कृत्वा यथान्यायमश्वमेधफलं लभेत् ॥ देवा
श्रमगतो भक्त्या देवार्चां पूजयेन्नृप ॥ ३० ॥ स्वागतासनपाद्यार्घ्यमधुपर्काद्यनुक्रमात् ॥ भोजयित्वा यथान्यायं सूर्यलोके महीयते ॥३१॥

प्रतिश्रयप्रदानेन राजा भवति भारत ॥ दत्त्वा स्थानं तथा शौचं वारुणं लोकमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ श्वेतबिंदुपरीतांगं ध्यानश्रम विकर्शितम् ॥ संवीज्य तालवृंतेन वायुलोके महीयते ॥ ३३ ॥ क्षुत्पिपासातुरं श्रांतं मलिनं रोगिणं तथा ॥ पालयित्वा यथा शक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ पतिताशस्तसंकीर्णचंडालादीनां पक्षिणाम् ॥ कारुण्यात्सर्वभूतानां देयमन्नं स्वशक्तितः ॥ ३५ ॥ अत्यल्पमपि कारुण्याद्दत्तं भवति चाक्षयम् ॥ तस्मात्सर्वेषु भूतेषु देव कारुण्यमुच्यते ॥३६॥ अभावे तृणभूम्यन्नं पत्रं धनफलानि च ॥ दत्त्वाऽऽग ताय प्रणतः स्वर्गं याति प्रियेण वा ॥३७॥ न हीदृक्स्वर्गयानाय यथा लोके प्रियं वचः ॥ इहामुत्र सुखं तेषां वाग्येषां मधुरा भवेत् ॥३८॥अमृत स्यंदिनीं वाचं चंदनस्पर्शशीतलाम् ॥ धर्माविरोधिनीमुक्त्वा सुखमक्षय्यमाप्नुयात् ॥ ३९ ॥ अलं दानेन राजेंद्र पूजयाध्यापनेन वा ॥ इदंस्वर्गस्य सोपानमचलं यत्प्रियं वचः ॥ ४० ॥ पूजाभिभाषणं दृष्टिः प्रत्येकं स्वर्गहेतवः ॥ संपृच्छेपागतं भक्त्या कुशलं प्रश्नमादरात् ॥ ४१ ॥ गमने तस्य वक्तव्यं पंथानः संतु ते शिवाः ॥ सुखं भवतु ते नित्यं सर्वकार्यकरं भृशम् ॥ ४२ ॥ आशीर्वादमिदं वाक्यं सर्वकालेषु सर्वदा ॥ नमस्कारा दिवाक्येषु स्वस्ति मंगलवादने ॥ ४३ ॥ शिवं भवतु ते नित्यं तं ब्रूयात्सर्वकर्मसु ॥ एवमादि च वाचारमनुष्ठाय सदाश्रमी ॥ ४४ ॥ अशेषपाप निर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ सूर्यभक्ते तु या भक्तिः सद्भक्तैः क्रियते नरैः ॥ सूर्ये भक्तिसमा नित्यं भक्ते भक्तिरनुष्ठिता ॥ ४५ ॥ आक्रुष्टे ताडि ते वापि यो नाक्रोशेन्न ताडयेत् ॥ वाक्यादधिकृतः स्वस्थः स दुःखात्परिमुच्यते ॥ ४६ ॥ सर्वेषामेव तीर्थानां क्षांतिः परमपूजिता ॥ तस्मा त्पूर्व प्रयत्नेन क्षांतिः कार्या क्रियासु वै ॥ ४७ ॥ ज्ञानयोगतपो यस्य यज्ञदानानि सत्क्रिया ॥ क्रोधनस्य वृथा यस्मात्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥ ॥ ४८ ॥ मर्मास्थिप्राणहृदयं निर्दहेदप्रियं वचः ॥ न वचो ह्यप्रियं तस्माद्भोजकेषु विशेषतः ॥ ४९ ॥ क्षमा दानं त्विषः सत्यं क्षमाहिंसार्कसं भवाः ॥ न शक्या विस्तराद्वक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ ५० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे भोजकभोजनानु ष्ठानवर्णनं नामैकसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ॥ छ॥ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ पुनः शृणु महाराज धर्ममादित्यसंमतम् ॥ सौरप्रियं सदा सौरं पवित्रं पापनाशनम् ॥ १ ॥ क्वचिद्गच्छन्यदा पश्येत्सूर्यार्चासंप्रपूजनम् ॥ यत्र पूजा ततो गच्छन्त्स सूर्यो नात्र संशयः ॥२ ॥ स्नाननैवेद्यवस्त्रैश्च नानालंकारभूषणैः ॥ यथाविभवमाश्रित्य नमस्कारादिसंस्तवैः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वायतनमाक्रम्य नमस्कृत्य रविं व्रजेत् ॥ क्वचित्पथि नदीं शैलं गच्छमानं च भोजकम् ॥ ४ ॥ उपश्रुत्यावनिं गत्वा भोजकं पूजयेद्बुधः ॥ रथाश्वगजयानेभ्यो ह्यवतीर्य मगान्नृप ॥ मगानां भोजनं

 भक्त्या शक्त्या दानं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥ दशपूर्वान्दश परानात्मना सह भारत ॥ समादाय व्रजेत्स्थानं रवेरमिततेजसः ॥ ६ ॥ दैवपर्वोत्सवे श्राद्धे
 पुण्येषु दिवसेषु च ॥ भानुं संपूज्य विधिवद्भोजकान्भोजयेत्ततः ॥ ७ ॥ पितरः सर्वदेवानां सूर्यमाश्रित्य संस्थिताः ॥ प्रीते सूर्ये तु ते सर्वे प्रीताः
स्युर्नात्र संशयः ॥ ८ ॥ यदा च श्रद्धया युक्तं प्रसक्तं रविपूजनम् ॥ भोजयेद्भोजकं भक्त्या श्राद्धेषु विधिवन्नृप ॥ ९ ॥ भोजकस्य महाराज दिव
सेनापि यत्फलम् ॥ न तच्छक्यमिदं तेन प्राप्तुं वर्षशतैरपि ॥ १० ॥ यः पश्यति प्रसन्नात्मा यो न द्वेष्टि न कांक्षति ॥ शब्दादीनां तु संभोगं स
विज्ञेयो जितेंद्रियः ॥ ११ ॥ ज्ञानविज्ञानसम्पन्नः सूर्यभक्त्या समन्वितः ॥ पाषंडयोगमुक्तश्च स वै भोजक उच्यते ॥ १२ ॥ सूर्यधर्माद्भवेज्ज्ञानं
ज्ञानाद्वैराग्यसंभवः ॥ ज्ञानवैराग्ययुक्तस्य सूर्ययोगः प्रवर्तते ॥ १३ ॥ सूर्ययोगाच्च सर्वज्ञः परिपूर्णः सुनिर्वृतः ॥ आत्मन्यवस्थितः शुद्धः सूर्यवद्दि
वि मोदते ॥१४॥ सर्वेषामेव भूतानामुत्तमः पुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषेभ्यो द्विजः श्रेष्ठो द्विजेभ्यो ग्रंथपारगः ॥ १५ ॥ ग्रन्थिभ्यो वेदविद्वांसस्तेभ्यस्त
त्त्वार्थचिंतकाः ॥ अर्थविद्भ्यश्च ज्ञानार्थप्रतिबुद्धो विशिष्यते ॥ १६ ॥ ज्ञानार्थकोटिकोटिभ्यो वरिष्ठा योगिनो मताः ॥ योगिनां कोटिकोटिभ्यो
भोजकश्चोत्तमो भवेत् ॥ १७ ॥ योगज्ञा योगनिष्ठाश्च पितरो योगसंभवाः ॥ भोजिते भोजके सर्वे प्रीताः स्युस्ते न संशयः ॥ १८ ॥ सर्वज्ञानत
पोदानैः कृतैर्दत्तैश्च यत्फलम् ॥ तत्फलं लभते सर्वं विधिवद्भोज्य भोजकम् ॥ १९ ॥ यश्च द्रव्यकलापात्मा दक्षिणा हविर्ऋत्विजः ॥ ऋग्यजुःसाम
योगैश्च देवयज्ञः प्रकीर्तितः ॥२०॥ ब्रह्मचर्यं तपो मौनं क्षांतिराहारलाघवम् ॥ इत्येतत्तपसां रूपं सुघोरं पंचलक्षणम् ॥२१॥ यच्च दिष्टं विशिष्टं च
न्यायप्राप्तं च यद्भवेत्॥तत्तद्गुणवते देयमित्येतद्दानलक्षणम्॥२२॥विवर्धनीं सहस्राणां सर्वसस्यप्ररोहिणीम्॥ दद्याद्भूमिं जलोपेतां भूमिदानं तदुच्यते
॥२३॥एकच्छत्रां महींकृत्वा द्विजेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥ संपूर्णां पर्वतारण्यैर्भूमिदानं तदुच्यते॥२४॥ कन्यामलंकृतां दद्यादधनाय नराधिप॥ द्विजाय
वेदविदुषे कन्यादानं तदुच्यते ॥२५॥ सर्वदोषविनिर्मुक्तां कुलयोग्यामलंकृताम् ॥ मध्यमोत्तमवस्त्राणां यो दद्यादहतानि च ॥२६॥ एतत्समासतो
ज्ञेयं वस्त्रदानस्य लक्षणम्॥ब्रह्मविष्णुसमाधिक्यकांतिशीलपरायणः॥अहोरात्रं न भुञ्जीतद्युपवासस्य लक्षणम् ॥२७॥ चत्वारिंशत्समायुक्तं पिंडानां
हि शतद्वयम् ॥ मासे दद्याद्यथाकाममिदं चांद्रायणं स्मृतम्॥२८॥ ऋषिभिः सर्वशास्त्रज्ञैस्तपोनिष्ठैर्जितेंद्रियैः ॥ देवैश्च सेवितं तोयं क्षितौ तत्तीर्थमु
च्यते ॥ २९ ॥ सूर्यावांतरस्थानानि पुण्यक्षेत्राणि निर्दिशेत् ॥ मृतानां तेषु सूर्यत्वं सौरक्षेत्रेषु देहिनाम् ॥ ३० ॥ दानान्यावसथं कुर्यादुद्यानं देव
तागृहम् ॥ तीर्थेष्वेतानि यः कुर्यात्सोऽक्षयं लभते फलम् ॥ ३१ ॥ क्षान्तिः स्पृहा तथा सत्यं दानं शीलं तपः श्रुतम् ॥ एतदष्टांगमुद्दिष्टं परं पात्र

स्य लक्षणम् ॥ ३२ ॥ यज्ञोपवासदानानि तपस्तीर्थफलानि च ॥ संपूर्णं लभते भक्त्या भोजयित्वा तु भोजकान् ॥ ३३ ॥
सूरे भक्तिः क्षमा सत्यं दशेंद्रियविनिग्रहः ॥ सुखितेषु च मैत्री च सूर्यधर्मस्य लक्षणम् ॥ ३४ ॥ सूर्यभक्तं द्विजं भक्त्या यः श्राद्धेषु
च भोजयेत् ॥ कुलसप्तकमुद्धृत्य सूर्यलोके महीयते ॥ ३५ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन सूर्यभक्तं तु भोजयेत् ॥ सूर्यभक्तेन यद्भुक्तं
भानुनामाश्रयं नृप ॥ ३६ ॥ न वेदविदुषां कोट्या लभ्यते चेह तत्फलम् ॥ तत्फलं लभते राजन्भोजं भाज्य विधानतः ॥ ३७ ॥
तस्माच्छ्राद्धे विशेषेण पुण्येषु दिवसेषु च ॥ सूर्यमुद्दिश्य विप्रेंद्र भोज सभोजयेन्नृप ॥ ३८ ॥ असंयतः संयतो वा सर्वावस्थां गतो
पि वा ॥ यश्चासौ रविभक्तः स्यात्सूर्यवत्पूज्य एव हि ॥ ३९ ॥ संसर्गाद्वापि वा लोभाद्भोजकं यस्तु भोजयेत् ॥ सोऽपि यां गतिमाप्नोति न तां
यज्ञशतैरपि ॥ ४० ॥ तस्मान्मान्यश्च पूज्यश्च रक्षणीयश्च सर्वदा ॥ भोजकः कुरुशार्दूल सौरेण गतिमिच्छता ॥ ४१ ॥ नाममात्रप्रयत्नोऽपि
यदि स्याद्भोजको रवेः ॥ सूर्यवत्स हि द्रष्टव्यः पूजनीश्च भारत ॥ ४२ ॥ गृहे श्राद्धस्य यत्पुण्यमरण्ये तच्छताधिकम् ॥ सौराश्रमेषु विज्ञेयं
तत्पुण्यमयुताधिकम् ॥ ४३ ॥ दत्त्वा तु भोजके सौम्यं ह्यासनं सपरिच्छदम् ॥ धातुदंतमयं चापि राजा भवति भूतले ॥ ४४ ॥ विमले वाससी
दत्त्वा भोजकाय महीपते ॥ उद्धृत्य शतसाहस्रं सूर्यलोके महीयते ॥ ४५ ॥ दत्त्वा तु लोमशां राजन्भोजकाय शुभां बृहत् ॥ रोम्णिरोम्णि सुव
र्णस्य दत्तस्य फलमाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ शंखं ददाति यो भक्त्या तथा दिव्ये च पादुके ॥ सूर्यलोकमवाप्नोति तेजसा रविसन्निभः ॥ ४७ ॥ लिखा
पयति यो भक्त्या पुराणेन तु पुस्तकम् ॥ युगकोटिशतं दिव्यं सूर्यलोके महीयते ॥ ४८ ॥ भवेदिहागतः श्रीमान्सुखाढ्यो वेदपारगः॥ यः करोति
गृहं भानोस्तत्स्थानं चोत्तमं भवेत् ॥ ४९ ॥ तत्सूर्यो भोजकः सोत्र भोजकः सूर्य एव हि ॥ तेन भोजकविप्रेषु दानमक्षय्यमित्यपि ॥ ५० ॥
यद्यद्यस्योपयुज्येत देयं तत्तस्य यत्नतः ॥ उपयोगपरो नित्यं सूर्यस्तदुभयोरपि ॥५१॥ व्याख्याने सौरधर्मस्य कृत्वा आमलकं महत् ॥ शोभितं
पुष्पपत्राद्यैर्न्यसेत्तत्रासने सुराः ॥ ५२ ॥ शोभितं माल्यगन्धैस्तु सूर्यस्य साधनं महत् ॥ पुरस्तात्तस्य संस्थाप्य आचार्यं पूजयेत्सदा ॥ सूर्यव
त्सौरधर्मे च तुल्यमेतद्वयं वचः ॥ ५३ ॥ य एवं न्यायतो वक्ति सौरधर्मं शृणोति च ॥ आयुर्विद्यां यशः कीर्तिमुपलभ्य रविं जपेत् ॥ वदंत्यन्ये
पिबन्त्यन्ये सर्वे ते फलभागिनः ॥ ५४ ॥ तस्मादेवंविधो धर्मो वाचकैश्च विदुर्बुधाः ॥ तस्यान्ते पूजयेद्भक्त्या य इच्छेद्विपुलं यशः ॥ ५५ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे द्विसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥

पुनर्मे ब्रूहि विप्रेन्द्र सौरं धर्ममनुत्तमम् ॥ समासात्कथितं ब्रह्मन्विस्तरेण प्रकीर्तय ॥ १ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो
साधु पृष्टोऽस्मि भारत ॥ त्वत्समो नास्ति लोकेऽस्मिन्सौरः पार्थिवसत्तम ॥ २ ॥ कीर्तयाम्यद्य तं पुण्यं संवादं पापनाशनम् ॥ गरुडारुणयो
राजन्पुरावृत्तं नराधिप ॥ ३ ॥ सुखासीनं पुरा राजन्नरुणं सूर्यसारथिम् ॥ उपगम्य महाबाहो गरुडो वाक्यमब्रवीत् ॥ ४ ॥ धर्माणामुत्तमं धर्मं
सर्वपापप्रणाशनम् ॥ सौरधर्मं खगश्रेष्ठ ब्रूहि मे कृत्स्नशोनघ ॥ ५ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ साधु वत्स महात्मासि धन्यस्त्वं पापवर्जितः ॥
श्रोतुकामोऽसि यत्पुत्र सौरधर्ममनुत्तमम् ॥ ६ ॥ शृणु त्वं कीर्तयाम्येष सुखोपायं महत्फलम् ॥ परमं सर्वधर्माणां सौरधर्ममनुत्तमम् ॥ ७ ॥
अज्ञानार्णवमग्नानां सर्वेषां प्राणिनामयम् ॥ सौरधर्मो ह्ययं श्रीमान्परतीरप्रदो यतः ॥ ८ ॥ ये स्मरंति रविं भक्त्या कीर्तयंति च ये खग ॥ पूज
यन्ति च ये नित्यं ते गताः परमं पदम् ॥ ९ ॥ आत्मद्रोहः कृतस्तेन जातेनेह खगाधिप ॥ नार्चितो येन देवेशः सहस्रकिरणो रविः ॥ १० ॥
सुचिरं संभ्रमत्यस्मिन्दुःखदे च भवार्णवे ॥ जराभूतमहाग्राहे तृष्णावेलाकुलापरे ॥ ११ ॥ मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य येऽर्चयंति दिवाकरम् ॥ तेषां हि
सफलं जन्म कृतार्थास्ते नरोत्तमाः ॥ १२ ॥ सूर्यभक्तिपरा ये च ये च तद्गतमानसाः ॥ ये स्मरंति सदा सूर्यं न ते दुःखस्य भागिनः ॥ १३ ॥
विविधानि मनोज्ञानि विविधाभरणाः स्त्रियः ॥ धनं वा दृष्टपर्यंतं सूर्यपूजाविधेः फलम् ॥ १४ ॥ ये वांछन्ति महाभोगान्राज्यं वा त्रिदशा
लये ॥ सौभाग्यं कांतिमतुलां भोगं त्यागं यशः श्रियम् ॥ १५ ॥ सौन्दर्यं जगतः ख्यातिः कीर्तिर्धर्मादयः स्मृताः ॥ फलान्येतानि वै पुत्र सूर्य
भक्तिविधेर्बुध ॥ १६ ॥ तस्मात्संपूजयेत्सूर्यं सर्वदेवगणार्चितम् ॥ दुर्लभा भास्करे भक्तिर्दुर्लभं च तदर्चनम् ॥ १७ ॥ दानं च दुर्लभं तस्मै
तद्धोमश्च सुदुर्लभः ॥ दुर्लभं तस्य विज्ञानं तदभ्यासोऽपि दुर्लभः ॥ १८ ॥ सुदुर्लभतरं ज्ञेयं तदाराधनमुत्तमम् ॥ लोभस्तेषां मनुष्याणां ये रविं
शरणं गताः ॥ १९ ॥ येषामिहेश्वरे भानौ नित्यं सूर्ये गतं मनः ॥ नमस्कारादिसंयुक्तं रविरित्यक्षरद्वयम् ॥ २० ॥ जिह्वाग्रे वर्तते यस्य सफलं
तस्य जीवितम् ॥ य एवं पूजयेद्भानुं श्रद्धया परयान्वितः॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः स नरो नात्र संशयः ॥ २१ ॥ डाकिन्यो विविधाकारा राक्षसाः
सपिशाचकाः ॥ न तस्य पीडां कुर्वंति तथान्याश्च विभीषणाः ॥ २२ ॥ शत्रवो नाशमायांति संग्रामे जयमाप्नुयात् ॥ न रोगैः पीड्यते वीर
आपदो न स्पृशंति तम् ॥ २३ ॥ धनमायुर्यशो विद्या प्रभावोऽप्यतुलं तथा ॥ शुभेनोपचयं यांति नित्यं पूर्णमनोरथाः ॥ २४ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे गरुडारुणसंवादे सौरधर्मवर्णनं नाम त्रिसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७३ ॥ ॥ ७ ॥

॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ पूजयित्वा रविं भक्त्या ब्रह्मा ब्रह्मत्वमागतः ॥ विष्णुत्वं चापि देवेशो विष्णुराप तदर्चनात् ॥ १ ॥
शंकरोऽपि जगन्नाथः पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ महादेवत्वमगमत्तत्प्रसादात्खगाधिप ॥ २ ॥ सहस्राक्षोपि देवेश इन्द्रो भानुं तमोपहम् ॥ इन्द्र
त्वमगमद्देवं पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ ३ ॥ मातरो देवगंधर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ पूजयंति सदा भानुमीशानं सुरनायकम् ॥ ४ ॥ सर्वमे
तज्जगन्नित्यं भानौ देवे प्रतिष्ठितम् ॥ तस्मात्संपूजयेद्भानुं य इच्छेत्स्वर्गमक्षयम् ॥ ५ ॥ यो न पूजयते सूर्यं भास्करं तमसूदनम् ॥ धर्मार्थ
काममोक्षाणां न नरो भाजनं भवेत् ॥ ६ ॥ तस्मात्कार्यं हि तद्ध्यानं यावज्जीवं प्रतिज्ञया ॥ अर्चयेत सदा भानुमापन्नोऽपि सदा खग ॥
॥ ७ ॥ यस्तु संतिष्ठते नित्यं विना सूर्यस्य पूजनात् ॥ वरं प्राणपरित्यागः शिरसो वाथ च्छेदनम् ॥ ८ ॥ सूर्यं संपूज्य भुञ्जीत त्रिदशेशं दिवाक
रम् ॥ इत्थं निर्वहते यस्य यावज्जीवं तदर्चनम् ॥ मनुष्यचर्मणा नद्धः स रविर्नात्र संशयः ॥ ९ ॥ न हि अर्कार्चनादन्यत्पुण्यमप्यधिकं भवेत् ॥
इति विज्ञाय यत्नेन पूजयस्व दिवाकरम् ॥ १० ॥ सूर्यभक्तागमाश्चैव सूर्यार्चनपरायणाः ॥ संयता धर्मसंपन्ना धर्मादीन्साधयन्ति ते ॥ ११ ॥
सर्वद्वन्द्वसहा वीरा नीतिविध्युक्तचेतसः ॥ परोपकारनिरता गुरुशुश्रूषणे रताः ॥ १२ ॥ अमानिनो बुद्धिमन्तोऽव्यक्तस्पर्धा गतस्पृहाः ॥ शांता
स्वांतगता भद्रा नित्यं स्वागतवादिनः ॥ १३ ॥ स्वल्पवाचः सुमनसः शूराः शास्त्रविशारदाः ॥ शौचाचारसुसंपन्ना दयादाक्षिण्यगोचराः ॥ १४ ॥
दंभमत्सरनिर्मुक्तास्तृष्णालोभविवर्जिताः ॥ संविभागपराः प्रोक्ता न शठाश्चाप्यकुत्सिताः ॥ १५ ॥ विषयेष्वपि निर्लेपाः पद्मपत्रमिवांभसा ॥ न
दीना मानिनश्चैव न च रोगवशानुगाः ॥ १६ ॥ भवंति भावितात्मानः सुस्निग्धाः साधुसेविताः ॥ न पाणिपादवाक्चक्षुःश्रोत्रशिश्नोदरे रताः
॥ १७ ॥ चपलानि न कुर्वंति सर्वव्यासंगवर्जिताः ॥ सूर्यासनरताः शांताः षडक्षरमनोगताः ॥ १८ ॥ इत्याचारसमायुक्ता भवंति भुवि मानवाः ॥
एकांतभक्तिमास्थाय धर्मकामार्थसिद्धये ॥ १९ ॥ पूजनीयो रविर्नित्यं गुणेष्वेतेषु वर्तते ॥ सर्वेषामेव पात्राणामतिपात्रं दिवाकरः ॥ पतन्तं त्रायते
यस्मादतीव नरकार्णवात् ॥ २० ॥ तस्य पात्रातिपात्रस्य माहात्म्यं दानमण्वपि ॥ अनेन फलमादिष्टमिहलोके परत्र च ॥ २१ ॥ द्रव्येणापि हि
यः कुर्यान्नरः कर्म तदालये ॥ सोऽपि देहक्षये ज्ञानं प्राप्य शांतिमवाप्नुयात् ॥२२॥ सर्वद्विजकदंबेषु कश्चिज्ज्ञानमवाप्नुयात् ॥ कश्चिदेतत्तु मे दिव्यं
लब्ध्वा ज्ञानं विमुञ्चति ॥ २३ ॥ तावद्भ्रमंति संसारे दुःखशोकपरिप्लुताः ॥ न भवंति रवेर्भक्ता यावत्सर्वेपि देहिनः ॥ २४ ॥ सूर्यस्यालेपनं
पुण्यं द्विगुणं चन्दनस्य तु ॥ चन्दनादगुरौ ज्ञेयं पुण्यमष्टगुणोत्तरम् ॥ २५ ॥ कृष्णागुरौ विशेषेण द्विगुणं फलमिष्यते ॥ तस्माच्छतगुणं पुण्यं

कुंकुमस्य विधीयते ॥ २६ ॥ सूर्ययज्ञोपकरणं कृत्वाल्पं यदि वा बहु ॥ भावाद्वित्तानुसारेण सूर्यलोके महीयते ॥ २७ ॥ यदपीष्टमनिष्टं च न्यायेनोभयमागतम् ॥ तत्सूर्याय निवेद्यं सद्भक्त्यानन्तफलार्थिना ॥ २८ ॥ कर्मशाठ्येन यः कुर्याद्दुःखेनापि तदर्चनम् ॥ सोऽपि द्विजो दिवं याति कर्मणा पापवर्जितः ॥ २९ ॥ सर्वमन्यत्परित्यज्य सूर्ये चैकमनाः सदा ॥ सूर्यपूजाविधिं कुर्याद्य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ३० ॥ त्वरितं जीवितं याति त्वरितं यौवनं तथा ॥ त्वरितं व्याधिरप्येति तस्मान्नित्यं रविं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ यावन्नाभ्येति मरणं यावन्नाक्रमते जरा ॥ यावन्नेंद्रियवैकल्यं तावदर्चेद्दिवाकरम् ॥ ३२ ॥ न सूर्यार्चनतुल्योपि न धर्मोन्यो जगत्त्रये ॥ इत्थं विज्ञाय देवेशं पूजयस्व दिवाकरम् ॥ ३३ ॥ ये भक्त्या देवदेवेशं सूर्यं शांतमजं प्रभुम् ॥ इह लोके सुखं प्राप्य ते गताः परमं पदम् ॥ ३४ ॥ गोपतिं पूजयित्वा तु प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा पुरा ब्रह्माब्रवीदिदम् ॥ ३५ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भगवन्तं भगकरं शांतचित्तमनुत्तमम् ॥ देवमार्गप्रणेतारं प्रणतोऽस्मि रविं सदा ॥ ॥ ३६ ॥ शाश्वतं शोभनं शुद्धं चित्रभानुं दिवस्पतिम् ॥ देवदेवेशमीशेशं प्रणतोऽस्मि दिवाकरम् ॥ ३७ ॥ सर्वदुःखहरं देवं सर्वदुःखहरं रविम् ॥ वराननं वरांगं च वरस्थानं वरप्रदम् ॥ ३८ ॥ वरेण्यं वरदं नित्यं प्रणतोऽस्मि विभावसुम् ॥ अर्कमर्यमणं चेन्द्रं विष्णुमीशं दिवाकरम् ॥ ३९ ॥ देवेश्वरं देवरतं प्रणतोऽस्मि विभावसुम् ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं ब्रह्मणोक्तं स्तवं परम् ॥ स हि कीर्तिं परां प्राप्य पुनः सूर्यपुरं व्रजेत् ॥ ४० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे गरुडारुणसंवादे सूर्यस्तुतिर्नाम चतुःसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१७४॥ ॥छ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ सर्वरोगहता ये तु आधिव्याधिसमन्विताः ॥ ग्रहोपघातैर्विविधैरर्दिता ये च मानवाः ॥ १ ॥ अरिभिः पीडिता ये च विनायकहताश्च ये ॥ कर्तव्यं किं भवेत्तेषामात्मनः श्रेयसेऽनघ ॥ २ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ नानारोगहतानां तु अर्दितानां तथारिभिः ॥ आदित्याराधनं मुक्त्वा नान्यच्छ्रेयस्करं परम् ॥ ३ ॥ तस्मादाराधयेन्नित्यं सर्वरोगविनाशनम् ॥ ग्रहोपघातहंतारं राजोपद्रवनाशनम् ॥ ४ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ सर्वपत्रविहीनं मे सर्वरोगविवर्जितम् ॥ शापेन ब्रह्मवादिन्याः पश्यांगं द्विजसत्तम ॥ ५ ॥ एवं मत्तस्य मे तात किं कार्यमवशिष्यते ॥ येनाहं कर्मणा कल्पो भवेयं पत्रवान्पुनः ॥ ६ ॥ तन्मे ब्रूहि खगश्रेष्ठ प्रपन्नस्य खगाधिप ॥ यत्कृत्वा कल्पतां प्राप्य पूजयामि दिवाकरम् ॥७॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ पूजयस्व जगन्नाथं भास्करं तिमिरापहम् ॥ सूर्याग्निकार्यं सततं शुद्धचित्तः समाचर ॥ ८ ॥ महाशांतिकरं ख्यातं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ ग्रहोपघा

१ अर्चेयन्त इति शेषः ।

तद्दंतारं शुभकार्यकरं परम् ॥ ९ ॥ ॥ गरुड उवाच ॥ ॥ नाहं शक्तोस्मि वै कर्तुं पूजां दिनकरस्य च ॥ न चाग्निकार्यं शक्नोमि कर्तुं विकलतां गतः ॥१०॥ तस्मान्मे कुरु शांत्यर्थमग्निकार्यं खगाधिप ॥ महाशांतिरिति ख्यातं शांतये मम सुव्रत ॥ ११ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ एवमेव यदात्थ त्वं वैनतेय खगाधिप ॥ अकल्पस्त्वं न शक्नोपि महाव्याधिप्रपीडितः ॥ १२ ॥ अहं करोमि ते पुत्र शांतये पावकार्चनम् ॥ यत्कृतं मम चार्केण पुरा शांतिदमादरात् ॥१३॥ सर्वपापहरं पुण्यं महाविघ्नविनाशनम् ॥ महोदयं शांतिकरं [1]लक्षहोमविधि स्मृतम् ॥ १४ ॥ अपमृत्युहरं वीर सर्वव्याधिहरं परम् ॥ परचक्रप्रमथनं सदाविजयवर्धनम् ॥ १५ ॥ तृप्तिदं सर्वदेवानां भास्करप्रियमुत्तमम् ॥ आग्नेय्यां दिशि लिप्याथ स्थंडिलं गोमयेन तु ॥१६॥ देवालयस्य विधिवत्कुर्यादग्निप्रबोधनम् ॥ महाव्याहृतिभिर्वीर लक्षहोमं समाचरेत् ॥१७॥ भूर्भुवःस्वरिति स्वाहा प्रणवेन समन्वितम् ॥ आरक्तदेहरूपाय रक्ताक्षाय महात्मने॥१८॥ धराधराय शान्ताय सहस्राक्षिशिराय च॥१९॥अधोमुखाय श्वेताय स्वाहा पूर्वाहुतिं सृजेत् ॥ चतुर्मुखाय शांताय पद्मासनगताय च ॥२०॥ पद्मवर्णाय वेधाय कमण्डलुधराय च ॥ द्वितीयोर्ध्वमुखायेह स्वाहाकाराहुतिं सृजेत्॥२१॥ हेमवर्णाय देहाय ऐरावतगताय च ॥ सहस्राक्षशरीराय पूर्वदिश्युन्मुखाय च ॥ २२ ॥ देवाधिपाय चेन्द्राय विहस्ताय शुभाय च ॥ स्वाहाकारं चोत्सृजेद्देव तृतीयवदनाय च ॥ २३ ॥ दीप्ताय व्यक्तदेहाय ज्वालामालाकुलाय च ॥ इन्द्रनीलाभदेहाय सर्वारोग्यकराय च॥ २४ ॥ यमाय धर्मराजाय दक्षिणाशामुखाय च ॥ कृष्णांबरधरायेह स्वाहाहुतिमनुत्सृजेत् ॥२५॥ नीलजीमूतवर्णाय रक्तांबरधराय च ॥ मुक्ताफलशरीराय पिंगाक्षाय महात्मने ॥ २६ ॥ शुक्लवस्त्राय पीताय दिव्यपाशधराय च ॥ स्वाहाकाराय च तथा पश्चिमाभिमुखाय च ॥ २७ ॥ कृष्णपिंगलनेत्राय वायव्याभिमुखाय च ॥ नीलध्वजाय वीराय तथा चेन्द्राय वेधसे ॥२८॥ स्वाहेति पवनायेह आहुतिं चोत्सृजेद्बुधः॥ गदाहस्ताय सूर्याय चित्रस्रग्भूषणाय च॥२९॥ महोदराय शांताय स्वाहाधिपतये तथा ॥ उत्तराभिमुखायेह महादेवप्रियाय च ॥ ३० ॥ श्वेताय श्वेतवर्णाय चित्राक्षाय महात्मने ॥ शांताय शांतरूपाय पिनाकवरधारिणे ॥ ३१ ॥ ईशानाभिमुखायेह दद्यादीशाय चाहुतिम् ॥ विसृजेत्खगशार्दूल विधिवच्छ्रेयसेनघ ॥ ३२ ॥ एवं देवं महात्मानं पावकं विधिवत्खग ॥ अर्हेदिति तु यत्कार्यं तत्सौरं खगसत्तम ॥ ३३ ॥ लक्षहोमं च विधिवत्कृत्वा शांतिकमाचरेत् ॥ भूर्भुःस्वरिति स्वाहा लक्षहोमविधिः स्मृतः ॥ ३४ ॥ महाहोमे च वै सौर एष एव विधिः परः ॥ कृत्वैवमग्निकार्यं तु भोजको भास्कराय वै ॥ ३५ ॥ शांत्यर्थं सर्व

१ लक्षसंख्यापरिच्छिन्नो होमविधिर्यत्र तत्पावकार्चनमहं करोमीति त्रयोदशचतुर्दशपञ्चदशषोडशश्लोकानामेकत्रान्वयः ।

लोकानां ततः शांतिकमाचरेत् ॥ सिन्दूरासनरक्ताभः रक्तपद्माभलोचनः ॥ ३६ ॥ सहस्रकिरणो देवः सप्ताश्वरथवाहनः ॥ गभस्तिमाली भगवान्सर्वदेवनमस्कृतः ॥ ३७ ॥ करोतु ते महाशांतिं ग्रहपीडानिवारिणीम् ॥ त्रिचक्ररथमारूढ अपां सारमयं तु यः ॥३८॥ दशाश्ववाहनो देव आत्रेयश्चामृतस्रवः ॥ शीतांशुरमृतात्मा च क्षयवृद्धिसमन्वितः ॥ सोमः सौम्येन भावेन ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ ३९ ॥ पद्मरागनिभो भौमो मधुपिंगललोचनः ॥ अंगारकोऽग्निसदृशो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ ४० ॥ पुष्परागनिभेनेह देहेन परिपिंगलः ॥ पीतमाल्यांबरधरो बुधः पीडां व्यपोहतु ॥ ॥ ४१ ॥ तप्तगैरिकसंकाशः सर्वशास्त्रविशारदः ॥ सर्वदेवगुरुर्विप्रो ह्यथर्वणवरो मुनिः ॥ ४२ ॥ बृहस्पतिरिति ख्यात अर्थशास्त्रपरश्च यः ॥ शांतेन चेतसा सोपि परेण सुसमाहितः ॥ ४३ ॥ ग्रहपीडां विनिर्जित्य करोतु तव शांतिकम् ॥ सूर्यार्चनपरो नित्यं प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥ ४४ ॥ हिमकुंदेंदुवर्णाभो दैत्यदानवपूजितः ॥ महेश्वरस्ततो धीमान्महासौरो महामतिः ॥ ४५ ॥ सूर्यार्चनपरो नित्यं शुक्रः शुक्लनिभस्तदा ॥ नीतिशास्त्रपरो नित्यं ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ ४६ ॥ नानारूपधरोऽव्यक्त अविज्ञातगतिश्च यः ॥ नोत्पत्तिर्जायते यस्य नोदयपीडितैरपि ॥ ४७ ॥ एकचूलो द्विचूलश्च त्रिशिखः पंचचूलकः ॥ सहस्रशिररूपस्तु चन्द्रकेतुरिव स्थितः ॥४८॥ सूर्यपुत्रोऽग्निपुत्रस्तु ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ अनेकशिखरः केतुः स ते पीडां व्यपोहतु ॥ ४९ ॥ एते ग्रहा महात्मानः सूर्यार्चनपराः सदा ॥ शांतिं कुर्वंतु ते हृष्टाः सदा कालं हितेक्षणाः ॥ ५० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सूर्याग्निकर्मणि पंचसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ छ ॥ ॥ समंतुरुवाच ॥ ॥ पद्मासनः पद्मवर्णः पद्मपत्रनिभेक्षणः ॥ कमण्डलुधरः श्रीमान्देवगंधर्वपूजितः ॥ १ ॥ चतुर्मुखो देवपतिः सूर्यार्चनपरः सदा ॥ सुरज्येष्ठो महातेजाः सर्वलोकप्रजापतिः ॥ब्रह्मशब्देन दिव्येन ब्रह्मा शांतिं करोतु ते ॥ २ ॥ पीतांबरधरो देव आत्रेयीदयितः सदा ॥ शंखचक्रगदापाणिः श्यामवर्णश्चतुर्भुजः ॥ ३ ॥ यज्ञदेहः क्रमो देव आत्रेयीदयितः सदा ॥ शंखचक्रगदापाणिर्माधवो मधुसूदनः ॥ ४ ॥ सूर्यभक्तान्वितो नित्यं विगतिर्विगतत्रयः ॥ सूर्यध्यानपरो नित्यं विष्णुः शांतिं करोतु ते ॥ ५ ॥ शशिकुंदेंदुसंकाशो विश्रुताभरणैरिह ॥ चतुर्भुजो महातेजाः पुष्पार्धकृतशेखरः ॥ ६ ॥ चतुर्मुखो भस्मधरः स्मशाननिलयः सदा ॥ गोत्रारिर्विश्वनिलयस्तथा च क्रतुदूषणः ॥ ७ ॥ वरो वरेण्यो वरदो देवदेवो महेश्वरः ॥ आदित्यदेहसंभूतः स ते शांति करोतु वै ॥ ८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु षट्सप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ छ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ पद्मरागप्रभा देवी चतुर्वदनपंकजा ॥ अक्षमालार्पितकरा कमंड

लुधरा शुभा ॥ १ ॥ ब्रह्माणी सौम्यवदना आदित्याराधने रता ॥ शांतिं करोतु सुप्रीता आर्शीर्वादपरा खग ॥ २ ॥ महाश्वेतेति विख्याता आदित्यदयिता सदा ॥ हिमकुंदेंदुसदृशा महावृषभवाहिनी ॥ ३ ॥ त्रिशूलहस्तावरणा विश्रुताभरणा सती ॥ चतुर्भुजा चतुर्वक्त्रा त्रिनेत्रा पापनाशिनी॥ वृषध्वजार्चनरता रुद्राणी शांतिदा भवेत् ॥ ४ ॥ मयूरवाहना देवी सिंदूरारुणविग्रहा ॥ शक्तिहस्ता महाकाया सर्वालंकारभूषिता ॥५॥ सूर्यभक्ता महावीर्या सूर्यार्चनरता सदा ॥ कौमारी वरदा देवी शांतिमाशु करोतु ते ॥ ६ ॥ गदाचक्रधरा श्यामा पीतांबरधरा खग ॥ चतुर्भुजा हि सा देवी वैष्णवी सुरपूजिता ॥७॥ सूर्यार्चनपरा नित्यं सूर्यैकगतमानसा ॥ शांतिं करोतु ते नित्यं सर्वासुरविमर्दिनी ॥८॥ ऐरावतगजारूढा वज्रहस्ता महाबला ॥ सर्वत्रलोचना देवी वर्णतः कर्बुरारुणा ॥ ९ ॥ सिद्धगंधर्वनमिता सर्वालंकारभूषिता ॥ इंद्राणी ते सदा देवी शांतिमाशु करोतु वै ॥ १० ॥ वराहघोणा विकटा वराहवरवाहिनी ॥ श्यामावदाता या देवी शंखचक्रगदाधरा ॥ ११ ॥ तेजयंतीति निमिषान्पूजयंती सदा रविम् ॥ वाराही वरदा देवी तव शांतिं करोतु वै ॥ १२ ॥ अर्धकोशा कटीक्षामा निर्मांसा स्नायुबंधनात् ॥ करालवना घोरा खड्गघंटोद्गता सती ॥ १३ ॥ कपालमालिनी क्रूरा खट्वांगवरधारिणी ॥ आरक्ता पिंगनयना गजचर्मावगुंठिता ॥ १४ ॥ गोश्रुताभरणा देवी प्रेतस्थाननिवासिनी ॥ शिवारूपेण घोरेण शिवरूपभयंकरी ॥ चामुंडा चंडरूपेण सदा शांतिं करोतु ते ॥ १५ ॥ चंडमुंडकरा देवी मुंडदेहगता सती ॥ कपालमालिनी क्रूरा खट्वांगवरधारिणी ॥ १६ ॥ आकाशमातरो देव्यस्तथान्या लोकमातरः ॥ भूतानां मातरः सर्वास्तथान्याः पितृमातरः ॥ १७ ॥ वृद्धिश्राद्धेषु पूज्यंते यास्तु देव्यो मनीषिभिः ॥ मात्रे प्रमात्रे तन्मात्रे इति मातृमुखास्तथा ॥ १८ ॥ पितामही तु तन्माता वृद्धा या च पितामही ॥ इत्येतास्तु पितामह्यः शांतिं ते पितृमातरः ॥ १९ ॥ सर्वा मातृमहादेव्यः स्वायुधाव्यग्रपाणयः ॥ जगद्व्याप्य प्रतिष्ठंत्यो बलिकामा महोदयाः ॥ २० ॥ शांतिं कुर्वंतु ता नित्यमादित्याराधने रताः ॥ शांतेन चेतसा शांत्यः शांतये तव शांतिदा ॥ २१ ॥ सर्वावयवमुख्येन गात्रेण च सुमध्यमा ॥ पीतश्यामातिसौम्येन स्निग्धवर्णेन शोभना ॥ २२ ॥ ललाटतिलकोपेताचंद्ररेखार्धधारिणी ॥ चित्रांबरधरा देवी सर्वाभरणभूषिता ॥ २३ ॥ वरा स्त्रीमयरूपाणां शोभा गुणसुसम्पदा ॥ भावनामात्रसंतुष्टा उमा देवी वरप्रदा ॥२४॥ साक्षादागत्य रूपेण शांतेनामिततेजसा ॥ शांतिं करोतु ते प्रीता आदित्याराधने रता ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु दशमुखे अग्निकार्यविधौ सप्तसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ॥ १७७ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ अबलो बालरूपेण खट्वांगशिखिवाहनः ॥ पूर्वेण वदनः श्रीमांस्त्रिशिखः शक्तिसंयुतः ॥ १ ॥ कृत्तिकायाश्च

रुद्रस्य चांमोद्भूतः सुरार्चितः ॥ कार्तिकेयो महातेजा आदित्यवरदर्पितः ॥ शांतिं करोतु ते नित्यं बलं सौख्यं च तेजसा ॥ २ ॥ आत्रेयीबल
वान्देव आरोग्यं च खगाधिप ॥ श्वेतवस्त्रपरीधानरुग्यक्षः कनकसुप्रभः ॥ ३ ॥ शूलहस्तो महाप्राज्ञो नंदीशो रविभावितः ॥ शांतिंकरो तु ते शान्तो
धर्मे च मतिमुत्तमाम् ॥ ४ ॥ धर्मेतराबुभौ नित्यमचलः संप्रयच्छतु ॥ महोदरो महाकायः स्निग्धांजनसमप्रभः ॥ ५ ॥ एकदंष्ट्रोत्कटो देवो गज
वक्त्रो महाबलः ॥ नागयज्ञोपवीतेन नानाभरणभूषितः ॥६॥ सर्वार्थसंपदोद्धारो गणाध्यक्षो वरप्रदः ॥ भीमस्त्वनयो देवो नायकोथ विनायकः ॥
करोतु ते महाशांतिं भास्करार्चनतत्परः ॥ ७ ॥ इंद्रनीलनिभरुग्यक्षो दीप्तशूलायुधोद्यतः ॥ रक्तांबरधरः श्रीमान्कृष्णांगो नागभूषणः ॥ ८ ॥ पापा
पनोदमतुलमलक्ष्यो मलनाशनः ॥ करोतु ते महाशांतिं प्रीतः प्रीतेन चेतसा ॥ ९ ॥ वरांबरधरा कन्या नानालंकारभूषिता ॥ त्रिदशानां च
जननी पुण्या लोकनमस्कृता ॥ १० ॥ सर्वसिद्धिकरा देवी प्रसादपरमास्पदा ॥ शांतिं करोतु ते माता भुवनस्य खगाधिप ॥ ११ ॥ स्निग्धश्या
मेन वर्णेन महामहिषमर्दनी ॥ धनुश्चक्रप्रहरणा खड्गपट्टिशधारिणी ॥ १२ ॥ आतर्जन्यायतकरा सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ शांतिं करोतु ते दुर्गा भवानी
च शिवा तथा ॥ १३ ॥ अतिसूक्ष्मो ह्यतिक्रोधरुग्यक्षो भृंगिरिटिर्महान् ॥ सूर्यात्मको महावीरः सूर्यैकगतमानसः ॥ सूर्यभक्तिकरो नित्यं शिवं
ते संप्रयच्छतु ॥ १४ ॥ प्रचंडगणसैन्येशो महाघंटाक्षधारकः ॥ अक्षमालार्पितकरश्चाक्षचंडेश्वरो वरः ॥ १५ ॥ चंडपापहरो नित्यं ब्रह्महत्या
विनाशनः ॥ शांतिं करोतु ते नित्यमादित्याराधने रतः ॥ करोति च महायोगी कल्याणानां परंपराम् ॥ १६ ॥ आकाशमातरो दिव्यास्तथान्या
देवमातरः ॥ सूर्यायणपरा देव्यो जगद्व्याप्य व्यवस्थिताः ॥ शांतिं कुर्वंतु मे नित्यं मातरः सुरपूजिताः ॥ १७ ॥ ये रुद्रा रौद्रकर्माणो रौद्र
स्थाननिवासिनः ॥ मातरो रुद्ररूपाश्च गणानामधिपाश्च ये ॥ १८ ॥ विघ्नभूतास्तथा चान्ये दिग्विदिक्षु समाश्रिताः ॥ सर्वे ते प्रीतमनसः
प्रतिगृह्णंतु मे बलिम् ॥ सिद्धिं कुर्वंतु ते नित्यं भयेभ्यः पांतु सर्वतः ॥ १९ ॥ ऐंद्रादयो गणा ये तु वज्रहस्ता महाबलाः ॥ हिमकुन्देंदुसदृशा
नीलकृष्णांगलोहिताः ॥ २० ॥ दिव्यांतरिक्षा भौमाश्च पातालतलवासिनः ॥ ऐंद्राः शांतिं प्रकुर्वंतु भद्राणि च पुनः पुनः ॥ २१ ॥ आग्नेय्यां
ये भृताः सर्वे ध्रुवहत्यानुषंगिणः ॥ सूर्यानुरक्ता रक्ताभा जपासुमनिभास्तथा ॥ २२ ॥ विरक्तलोहिता दिव्या आग्नेय्यां भास्करादयः ॥ आदि
त्याराधनपरा आदित्यगतमानसाः ॥ २३ ॥ शांतिं कुर्वंतु ते नित्यं प्रयच्छंतु बलिं मम ॥ भंयाऽऽदित्यसमा ये तु सततं दण्डपाणयः ॥

१ प्रभोक्तर्थः ।

आदित्याराधनपराः कं प्रयच्छंतु ते सदा ॥ २४ ॥ ऐशान्यां संस्थिता ये तु प्रशांताः शूलपाणयः ॥ भस्मोद्धूलितदेहाश्च नीलकण्ठा विलोहिताः ॥ २५ ॥ दिव्यांतरिक्षा भौमाश्च पातालतलवासिनः ॥ सूर्यपूजाकरा नित्यं पूजयित्वांशुमालिनम् ॥ २६ ॥ ततः सुप्रीतमनसो लोकपालैः समन्विताः ॥ शांतिं कुर्वंतु मे नित्यं कं प्रयच्छंतु पूजिताः ॥२७॥ अमरावती पुरी नाम पूर्वभागे व्यवस्थिता ॥ विद्याधरगणाकीर्णा सिद्धगन्धर्वसेविता ॥२८॥ रत्नप्राकाररुचिरा महारत्नोपशोभिता ॥ तत्र देवपतिः श्रीमान्वज्रपाणिर्महाबलः ॥ गोपतिर्गोसहस्रेण शोभमानेन शोभते ॥२९॥ ऐरावतगजारूढो गैरिकाभो महाद्युतिः॥देवेंद्रः सततं हृष्ट आदित्याराधने रतः ॥ ३० ॥ सूर्यज्ञानैकपरमः सूर्यभक्तिसमन्वितः ॥ सूर्यप्रणा ः परमां शांतिं तेऽद्य प्रयच्छतु ॥ ३१ ॥ आग्नेयदिग्विभागे तु पुरी तेजस्वती शुभा ॥ नानादेवगणाकीर्णा नानारत्नोपशोभिता ॥ ३२ ॥ तत्र ज्वालासमाकीर्णो दीप्तांगारसमद्युतिः ॥ पुरगो दहनो देवो ज्वलनः पापनाशनः ॥ ३३ ॥ आदित्याराधनरत आदित्यगतमानसः ॥ शांतिं करोतु ते देवस्तथा पापपरिक्षयम् ॥ ३४ ॥ वैवस्वती पुरी रम्या दक्षिणेन महात्मनः ॥ सुरासुरशताकीर्णा नानारत्नोपशोभिता ॥३५॥ तत्र कुन्देंदुसंकाशो हरिपिंगललोचनः ॥ महामहिषमारूढः कृष्णस्रग्वस्त्रभूषणः ॥ ३६ ॥ अन्तकोऽथ महातेजाः सूर्यधर्मपरायणः ॥ आदित्याराधनपरः क्षेमारोग्ये ददातु ते ॥ ३७ ॥ नैर्ऋते दिग्विभागे तु पुरी कृष्णेति विश्रुता ॥ मोहरक्षोगणाशौचपिशाचप्रेतसंकुला ॥ ३८ ॥ तत्र कुन्दनिभो देवो रक्तस्रग्वस्त्रभूषणः ॥ खड्गपाणिर्महातेजाः करालवदनोज्ज्वलः ॥ ३९ ॥ रक्षेंद्रो वसते नित्यमादित्याराधने रतः ॥ करोतु मे सदा शांतिं धनं धान्यं प्रयच्छतु ॥ ४० ॥ पश्चिमे तु दिशो भागे पुरी शुद्धवती सदा ॥ नानाभोगिसमाकीर्णा नानाकिन्नरसेविता ॥ ४१ ॥ तत्र कुन्देंदुसंकाशो हरिपिंगललोचनः ॥ शांतिं करोतु मे प्रीतः शांतः शांतेन चेतसा ॥ ४२ ॥ यशोवती पुरी रम्या ऐशानीं दिशमाश्रिता ॥ नानागणसमाकीर्णा नानाकृतशुभालया ॥ तेजःप्राकारपर्यंता अनौपम्या सदोज्ज्वला ॥ ४३ ॥ तत्र कुंदेंदुसंकाशश्चांबुजाक्षो विभूषितः ॥ त्रिनेत्रः शांतरूपात्मा अक्षमालाधराधरः ॥ ईशानः परमो देवः सदा शांतिं प्रयच्छतु ॥ ४४ ॥ भूलोके तु भुवर्लोके निवसंति च ये सदा ॥ देवादेवाः शुभायुक्ताः शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ ४५ ॥ महर्लोके जनोलोके परलोके गताश्च ये ॥ ते सर्वे मुदिता देवाः शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ ४६ ॥ सरस्वती सूर्यभक्ता शांतिदा विदधातु मे ॥ चारुचामीकरस्था या सरोजकरपल्लवा ॥ सूर्यभक्त्याश्रिता देवी विभूतिं ते प्रयच्छतु ॥ ४७ ॥ हरेण सुविचित्रेण भास्वत्कनक

१ वरमनर्गासनस्येत्यर्थः ।

मेखला ॥ अपराजिता सूर्यभक्ता करोतु विजयं तव ॥ ४८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मवर्णनं नामाष्टसप्तत्यु
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ कृत्तिका परमा देवी रोहिणी च वरानना ॥ श्रीमन्मृगशिरो भद्रा आर्द्रा
चाप्यपरोज्वला ॥ १ ॥ पुनर्वसुस्तथा पुष्य आश्लेषा च तथाधिप ॥ सूर्यार्चनरता नित्यं सूर्यभावानुभाविताः ॥ २ ॥ अर्चयंति सदा देवमा
दित्यं सुरते सदा ॥ नक्षत्रमातरो ह्येताः प्रभामालाविभूषिताः ॥ ३ ॥ मघा सर्वगुणोपेता पूर्वा चैत्र तु फाल्गुनी ॥ स्वाती विशाखा वरदा दक्षिणां
दिशमाश्रिताः ॥ ४ ॥ अर्चयंति सदा देवमादित्यं सुरपूजितम् ॥ तवापि शांतिकं ह्येतं कुर्वंतु गगनोदिताः ॥ ५ ॥ अनुराधा तथा ज्येष्ठा मूलं
सूर्यपुरःसरा ॥ पूर्वाषाढा महावीर्या आषाढा चोत्तरा तथा ॥ ६ ॥ अभिजिन्नाम नक्षत्रं श्रवणं च बहुश्रुतम् ॥ एताः पश्चिमतो दीप्ता राजंते चानु
मूर्तयः ॥ ७ ॥ भास्करं पूजयंत्येताः सर्वकालं सुभाविताः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते नित्यं विभूतिं च महर्द्धिकाम् ॥८॥ धनिष्ठा शतभिषा तु पूर्वभाद्रपदा
तथा ॥ ९ ॥ उत्तरा भाद्ररेवत्यौ चाश्विनी च महामते ॥ भरणी च महादेवी नित्यमुत्तरतः स्थिताः ॥ १० ॥ सूर्यार्चनरता नित्यमादित्यगतमा
नसाः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते नित्यं विभूतिं च महर्द्धिकाम् ॥ ११ ॥ मेषो मृगाधिपः सिंहो धनुर्दीप्तिमतां वरः ॥ पूर्वेण भासयंत्येते सूर्ययोगपराः
शुभाः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते नित्यं भक्त्या सूर्यपदांबुजे ॥ १२ ॥ वृषः कन्या च परमा मकरश्चापि बुद्धिमान् ॥ एते दक्षिणभागे तु पूजयंति रविं
सदा ॥ भक्त्या परमया नित्यं शांतिं कुवतु ते सदा ॥१३॥ मिथुनं च तुला कुंभः पश्चिमे च व्यवस्थिताः ॥ जपंत्येते सदाकालमादित्यं ग्रहनाय
कम् ॥ १४ ॥ शांतिं कुर्वंतु ते नित्यं खखोल्काज्ञानतत्पराः ॥ सतपोदत्तपुष्पाभ्यां ये स्मृता सततं बुधैः ॥ १५ ॥ ऋषयः सप्त विख्याता ध्रुवांताः
परमोज्वलाः ॥ भानुप्रसादात्संपन्नाः शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ १६ ॥ कश्यपो गालवो गार्ग्यो विश्वामित्रो महामुनिः ॥ मुनिर्दक्षो वशिष्ठश्च
मार्कण्डः पुलहः क्रतुः ॥ १७ ॥ नारदो भृगुरात्रेयो भारद्वाजश्च वै मुनिः ॥ वाल्मीकिः कौशिको वात्स्यः शाकल्योऽथ पुनर्वसुः ॥ १८ ॥ शालं
कायन इत्येते ऋषयोऽथ महातपाः ॥ सूर्यध्यानैकपरमाः शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ १९ ॥ मुनिकन्या महाभागा ऋषिकन्याः कुमारिकाः ॥ सूर्या
र्चनरता नित्यं शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ २० ॥ सिद्धाः समृद्धतपसो ये चान्ये वै महातपाः ॥ विद्याधरा महात्मानो गरुडश्च त्वया सह ॥ २१ ॥
आदित्यपरमा ह्येते आदित्याराधने रताः ॥ सिद्धिं ते संप्रयच्छंतु आशीर्वादपरायणाः ॥ २२ ॥ नमुचिर्दैत्यराजेंद्रः शंकुकर्णो महाबलः ॥ महा
नाथोऽथ विख्यातो दैत्यः परमवीर्यवान् ॥ २३ ॥ ग्रहाधिपस्य देवस्य नित्यं पूजापरायणाः ॥ बलं वीर्यं च ते ऋद्धिमारोग्यं च ब्रुवंतु ते ॥२४॥

महाब्यो यो हयग्रीवः प्रह्लादः प्रभयान्वितः ॥ तानैकाग्निमुखो दैत्यः कालनेमिर्महाबलः ॥ २५ ॥ एते दैत्या महात्मानः सूर्यभावेन भाविताः ॥
तुष्टिं बलं तथाऽऽरोग्यं प्रयच्छंतु सुरारयः ॥ २६ ॥ वैरोचनो हिरण्याक्षस्तुर्वसुश्च सुलोचनः ॥ मुचकुंदो मुकुंदश्च दैत्यो रैवतकस्तथा ॥२७॥ भावेन
परमेणेमं यजंते सततं रविम् ॥ सततं च शुभात्मानः पुष्टिं कुर्वंतु ते सदा ॥ २८ ॥ दैत्यपत्न्यो महाभागा दैत्यानां कन्यकाः शुभाः ॥ कुमारा ये
च दैत्यानां शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ २९ ॥ आरक्तेन शरीरेण रक्तांतायतलोचनाः ॥ महाभागाः कृताटोपाः शंखाद्याः कृतलक्षणाः ॥ ३० ॥
अनंतो नागराजेंद्र आदित्याराधने रतः ॥ महापापविषं हत्वा शांतिमाशु करोतु ते ॥ ३१ ॥ अतिपीतेन देहेन विस्फुरद्भोगसंपदा ॥ तेजसा
चातिदीप्तेन कृतस्वस्तिकलांछनः ॥ ३२ ॥ नागराट् तक्षकः श्रीमान्नामकोट्या समन्वितः ॥ करोतु ते महाशांतिं सर्वदोषविषापहाम् ॥ ३३ ॥
अतिकृष्णेन वर्णेन स्फुटाधिकटमस्तकः ॥ कंठरेखात्रयोपेतो वोरदंष्ट्रायुधोद्यतः ॥ ३४ ॥ कर्कोटको महानागो विषदर्पबलान्वितः ॥ विषशस्त्रा
ग्निसंतापं हत्वा शांतिं करोतु ते ॥ ३५ ॥ पद्मवर्णः पद्मकान्तिः फुल्लपद्मायतेक्षणः ॥ ख्यातः पद्मो महानागो नित्यं भास्करपूजकः ॥ ३६ ॥
स ते शांति शुभं शीघ्रमचलं संप्रयच्छतु ॥ श्यामेन देहभारेण श्रीमत्कमललोचनः ॥ ३७ ॥ विषदर्पबलोन्मत्तो ग्रीवायां रेखयान्वितः ॥ शंख
पालश्रिया दीप्तः सूर्यपादाब्जपूजकः ॥ ३८ ॥ महाविषं गरश्रेष्ठं हत्वा शांतिं करोतु ते ॥ अतिगौरेण देहेन चंद्रार्धकृतशेखरः ॥ ३९ ॥ दीपभागे
कृताटोपशुभलक्षणलक्षितः ॥ कुलिको नाम नागेन्द्रो नित्यं सूर्यपरायणः ॥ अपहृत्य विषं घोरं करोतु तव शांतिकम् ॥ ४० ॥ अंतरिक्षे च ये
नागा ये नागाः स्वर्गसंस्थिताः ॥ गिरिकंदरदुर्गेषु ये नागा भुवि संस्थिताः ॥ ४१ ॥ पाताले ये स्थिता नागाः सर्वे यत्र समाहिताः ॥ सूर्यपादा
र्चनासक्ताः शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥४२॥ नागिन्यो नागकन्याश्च तथा नागकुमारकाः ॥ सूर्यभक्ताः सुमनसः शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥४३॥ य इदं
नामसंस्थानं कीर्तयेच्छृणुयात्तथा ॥ न तं सर्पा विहिंसंति न विषं क्रमते सदा ॥ ४४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौर
धर्मवर्णनं नामैकोनाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१७९॥ ॥ गंगा पुण्या महादेवी यमुना नर्मदा नदी ॥ गौतमी चापि कावेरी वरुणा,देविका तथा ॥
॥१॥ सर्वग्रहपतिं देवं लोकेशं लोकनायकम् ॥ पूजयंति सदा नद्यः सूर्यसद्भावभाविताः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते नित्यं सूर्यध्यानैकमानसाः ॥२॥ निरंजना
नाम नदी शोणश्चापि महानदः ॥ मंदाकिनी च परमा तथा सन्निहिता शुभा ॥३॥ एताश्चान्याश्च बहवो भुवि दिव्यंतरिक्षके ॥ सूर्यार्चनरता नद्यःकुर्वंतु
तव शांतिकम् ॥४॥ महावैश्रवणो देवो यक्षराजो महर्षिकः ॥ यक्षकोटिपरीवारो यक्षसंख्येयसंयुतः ॥५॥ महाविभवसंपन्नः सूर्यपादार्चने रतः ॥ सूर्य

ध्यानैकपरमः सूर्यभावेन भावितः॥६॥शांतिं करोतु ते प्रीतः पद्मपत्रायतेक्षणः ॥ माणिभद्रो महायक्षो मणिरत्नविभूषितः ॥७॥ मनोहरेण हारेण कंठलग्नेन राजते ॥ यक्षिणीयक्षकन्याभिः परिवारितविग्रहः ॥ सूर्यार्चनसमासक्तः करोतु तव शांतिकम् ॥८॥ सुचिरो नाम यक्षेंद्रो मणिकुंडल भूषितः ॥ ललाटे हेमपटलप्रबद्धेन विराजते ॥ ९ ॥ बहुयक्षसमाकीर्णो यक्षैर्नमितविग्रहः ॥ सूर्यपूजापरो युक्तः करोतु तव शांतिकम् ॥ १० ॥ पांचिको नाम यक्षेंद्रः कंठाभरणभूषितः ॥ कुक्कुटेन विचित्रेण बहुरत्नान्वितेन तु ॥ ११ ॥ यक्षवृन्दसमाकीर्णो यक्षकोटिसमन्वितः ॥ सूर्यार्चन करः श्रीमान्करोतु तव शांतिकम् ॥ १२ ॥ धृतराष्ट्रो महातेजा नानायक्षाधिपः खग ॥ दिव्यपट्टः शुक्लच्छत्रो मणिकांचनभूषितः ॥ १३ ॥ सूर्य भक्तः सूर्यरतः सूर्यपूजापरायणः ॥ सूर्यप्रसादसंपन्नः करोतु तव शांतिकम् ॥ १४ ॥ विरूपाक्षश्च यक्षेंद्रः श्वेतवासा महाद्युतिः ॥ नानाकांचनमा लाभिरुपशोभितकंधरः ॥ १५ ॥ सूर्यपूजापरो भक्तः कंजाक्षः कंजसन्निभः ॥ तेजसादित्यसंकाशः करोतु तव शांतिकम् ॥ १६ ॥ अंतरिक्षगता यक्षा ये यक्षाः स्वर्गगामिनः ॥ नानारूपधरा यक्षाः सूर्यभक्ता दृढव्रताः ॥ १७ ॥ तद्भक्तास्तद्गमनसः सूर्यपूजासमुत्सुकाः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते हृष्टाः शांताः शांतिपरायणाः ॥ १८ ॥ यक्षिण्यो विविधाकारास्तथा यक्षकुमारकाः ॥ यक्षकन्या महाभागाः सूर्याराधनतत्पराः ॥ १९ ॥ शांतिं स्व स्त्ययनं क्षेमं बलं कल्याणमुत्तमम् ॥ सिद्धिं चाशु प्रयच्छंतु नित्यं च सुसमाहिताः ॥ २० ॥ पर्वताः सर्वतः सर्वे वृक्षाश्चैव महर्द्धिकाः ॥ सूर्यभ क्ताः सदा सर्वे शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ २१ ॥ सागराः सर्वतः सर्वे गृहारण्यानि कृत्स्नशः ॥ सूर्यस्याराधनपराः कुर्वंतु तव शांतिकम् ॥ २२ ॥ राक्षसाः सर्वतः सर्वे घोररूपा महाबलाः ॥ स्थलजा राक्षसा ये तु अंतरिक्षगताश्च ये ॥२३॥ पाताले राक्षसा ये तु नित्यं सूर्यार्चने रताः ॥ शांतिं कुर्वंतु ते सर्वे तेजसा नित्यदीपिताः ॥ २४ ॥ प्रेताः प्रेतगणाः सर्वे ये प्रेताः सर्वतोमुखाः ॥ अतिदीप्ताश्च ये प्रेता ये प्रेता रुधिराशनाः ॥ २५ ॥ अंतरिक्षे च ये प्रेतास्तथा ये स्वर्गवासिनः ॥ पाताले भूतले वापि ये प्रेताः कामरूपिणः ॥ २६ ॥ एकचक्रो रथो यस्य यस्तु देवो वृषध्वजः ॥ तेजसा तस्य देवस्य शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥२७॥ ये पिशाचा महावीर्या वृद्धिमंतो महाबलाः ॥ नानारूपधराः सर्वे सर्वे च गुणवत्तराः ॥२८॥ अंतरिक्षे पिशाचा ये स्वर्गे ये च महाबलाः ॥ पाताले भूतले ये च बहुरूपा मनोजवाः ॥ २९ ॥ यस्याहं सारथिर्वीर यस्य त्वं तुरगः सदा ॥ ते जसा तस्य देवस्य शांतिं कुर्वंतु तेऽञ्जसा ॥ ३० ॥ अपस्मारग्रहाः सर्वे सर्वे चापि ज्वरग्रहाः ॥ ये च स्वर्गस्थिताः सर्वे भूमिगा ये ग्रहोत्तमाः ॥ ॥ ३१ ॥ पाताले तु ग्रहा ये च ये ग्रहाः सर्वतो गताः ॥ दक्षिणे किरणे यस्य सूर्यस्य च स्थितो हरिः ॥ ३२ ॥ हरो यस्य सदा वामे ललाटे कंज

जः स्थितः ॥ तेजसा तस्य देवस्य शांतिं कुर्वंतु ते सदा ॥ ३३ ॥ इति देवादयः सर्वे सूर्ययज्ञविधायिनः ॥ कुर्वंतु जगतः शांतिं सूर्यभक्तेषु सर्वदा ॥ ३४ ॥ जयःसूर्याय देवाय तमोहंत्रे विवस्वते ॥ जयप्रदाय सूर्याय भास्कराय नमोस्तु ते ॥ ३५ ॥ ग्रहोत्तमाय देवाय जयः कल्याणकारिणे ॥ जयः पद्मविकाशाय बुधरूपाय ते नमः ॥ ३६ ॥ जयः दीप्तिविधानाय जयः शांतिविधायिने ॥ तमोघ्नाय जयायैव अजिताय नमोनमः ॥३७॥ जयार्क जयदीप्तीश सहस्रकिरणोज्ज्वल ॥ जय निर्मितलोकस्त्वमजिताय नमोनमः ॥ ३८ ॥ गायत्रीदेहरूपाय सावित्रीदयिताय च ॥ धराधराय सूर्याय मार्तंडाय नमोनमः ॥ ३९ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ एवं हि कुर्वतः शांतिमरुणस्य महीपते ॥ श्रेयसे वैनतेयस्य गरुडस्य महात्मनः ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नेव काले तु सुपर्णः पत्रवानभूत् ॥ तेजसा बुधसंकाशो बलेन हरिणा समः ॥ ४१ ॥ संपूर्णावयवो राजन्यथापूर्वं तथाभवत् ॥ प्रसादा देवदेवस्य भास्करस्य महात्मनः ॥ ४२ ॥ एवमन्येऽपि राजेंद्र मानवा ये च रोगिणः ॥ अस्मिन्कृतेऽग्निकार्ये तु विरुजास्ते भवंति हि ॥ तस्माद्यत्नेन कर्तव्यमग्निकार्यं विधानतः ॥ ४३ ॥ करणीयं च राजेंद्र मानवैश्च प्ररोगिभिः ॥ अस्मिन्कृते अग्निकार्ये विरुजास्ते भवंति हि ॥ ४४ ॥ ग्रहोपघाते दुर्भिक्ष उत्पातेषु च कृत्स्नशः ॥ अवर्षमाणे पर्जन्ये लक्षहोमसमन्वितः ॥ ४५ ॥ पूजयित्वा प्रसूक्तं तु ध्यात्वा वीरं प्रयत्नतः ॥ वारुणैश्च तथा सूक्तैर्होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥४६॥ चेतसा सुप्रसन्नेन सर्पिषा मधुना सह ॥ तिलैर्यवैश्च सहितैः पायसं मधुना तथा ॥ ४७ ॥ इदं च शांतिकं कुर्याद्बलिं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ एवं कृते श्रियं देवा वर्षंते कामना नृणाम् ॥ ४८ ॥ इत्येवं शांतिकाध्यायं यः पठेच्छृणुयादपि ॥ विधिना सर्वलोकस्तु ध्यायमानो दिवाकरम् ॥ ४९ ॥ स विजित्य रणे शत्रुं मानं च परमं लभेत् ॥ अक्षयं मोदते कालमतिरस्कृतशासनः ॥ ५० ॥ व्याधिभिर्नाभिभूयेत पुत्रपौत्रैः प्रतिष्ठितः ॥ भवेदादित्यसदृशस्तेजसा प्रभया तथा ॥ ५१ ॥ यात्तुद्दिश्य पठेद्वीर वाचको मानवो भुवि ॥ न पीड्यते च तै रोगैर्वातपित्तकफात्मकैः ॥ ५२ ॥ नाकाले मरणं तस्य न सर्पैश्चापि दृश्यते ॥ न विषं क्रमते देहे न जडांध्यं न मूकता ॥ ५३ ॥ न चोत्पत्तिभयं तस्य नाभिचारकजं भवेत् ॥ ये रोगा ये महोत्पाता येऽहयश्च महाविषाः ॥ ते सर्वे प्रशमं यांति श्रवणादस्य भारत ॥ ५४ ॥ यत्पुण्यं सर्वतीर्थानां गंगादीनां विशेषतः ॥ तत्पुण्यं कोटिगुणितं प्राप्नोति श्रवणादिभिः ॥ ५५ ॥ दशानां राजसूयानामन्येषां च विशेषतः ॥ जीवेद्वर्षशतं साग्रं सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ ५६ ॥ गोघ्नश्चैव कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥ शरणागतदीनार्तमित्रविश्रंभघातकः ॥ ५७ ॥ दुष्टः पापसमाचारः पितृहा मातृहा तथा ॥ श्रवणादस्य पापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ५८ ॥ इतिहासमिमं पुण्यमग्निकार्यं

मनुत्तमम् ॥ न दद्यात्कस्यचिद्वीर मूर्खस्य कलुषात्मनः ॥ ५९ ॥ सूर्यभक्ते सदा देयं सूर्येण कथितं पुरा ॥ अरुणस्य महाबाहो गरुडस्यारुणेन च ॥ ६० ॥ गरुडेन पुरा प्रोक्तं भोजकानां महात्मनाम् ॥ सूर्यशर्मसुखादीनां शाकद्वीपे महीपते ॥ ६१ ॥ तैश्चापि कथितं पुण्यं मुनेर्व्यासस्य धीमतः ॥ तेनापि कथितं पुण्यं सर्वपापभयापहम् ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे गरुडारुणसंवादे शांतिक वर्णनं नामाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८० ॥ छ ॥

॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ पंचप्रकारं धर्मं मे वद स्मार्तं यथाक्रमम् ॥ कौतुकं[1] पृच्छते ब्रह्मन्समासव्यासयोगतः ॥ १ ॥ ॥ सुमन्तरुवाच ॥ ॥ पंचधा वर्णितं धर्मं शृणु राजन्समासतः ॥ यथोक्तं भास्करेणेह अरुणस्य महात्मनः ॥ २ ॥ सहस्रकिरणं भानुमुदयस्थं दिवाकरम् ॥ प्रणम्य शिरसा देवमुवाच गरुडाग्रजः ॥ ३ ॥ भगवन्देवदेवेश सहस्रकिरणोज्ज्वल ॥ स्मृतिधर्मान्यथातत्त्वं वक्तुमर्हसि पृच्छतः ॥ ४ ॥ एवं पृष्टस्तु भगवानरुणेन खगाधिपः[2] ॥ उवाच परया प्रीत्या पूजयित्वा महीपते ॥ ५ ॥ ॥ ॥ भास्कर उवाच ॥ ॥ स्मृतिधर्मं वेदमूलं शृणु त्वं गरुडाग्रज ॥ पूर्वानुभूतं यद्ध्यानमथ तत्स्मरणं स्मृतिः ॥ ६ ॥ धर्मः[3] क्रियात्मा निर्दिष्टः श्रेयोभ्युदयलक्षणः ॥ स च पञ्चविधः प्रोक्तो वेदमूलः सनातनः ॥ ७ ॥ अस्य शब्दस्यानुष्ठानात्स्वर्गो मोक्षश्च जायते ॥ इह लोके सुखैश्वर्यमलं यच्च खगाधिप ॥ ८ ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ कथं पंचविधो ह्येष प्रोक्तो धर्मः सनातनः ॥ कस्य भेदास्तु ते पंच ब्रूहि मे देवसत्तम ॥ ९ ॥ ॥ ॥ भास्कर उवाच ॥ ॥ वेदधर्मः स्मृतस्त्वेक आश्रमाणां स तत्परः ॥ वर्णाश्रमस्तृतीयस्तु गुणनैमित्तिको यथा ॥ १० ॥ वर्णत्वमेकमाश्रित्य अधिकारे प्रवर्तते ॥ सवर्णाश्रमदंडस्तु भिक्षा दंडादिको यथा ॥११॥ वर्णाश्रमाश्रमत्वं च योधिकृत्य प्रवर्तते ॥ स वर्णाश्रमधर्मस्तु दंडाद्या मेखला यथा ॥१२॥ यो गुणेन प्रवर्तेत स गुणो धर्म उच्यते ॥ यथा मूर्धाभिषिक्तस्य प्रजानां पालनं परम् ॥१३॥ निमित्तमेकमाश्रित्य यो धर्मः संप्रवर्तते ॥ नैमित्तिकः स विज्ञेयो जातिद्रव्यगुणाश्रयः ॥१४॥ एष तु द्विविधः प्रोक्तः समासादविशेषतः ॥ नैमित्तिकः स विज्ञेयः प्रायश्चित्तविधिर्यथा ॥ १५ ॥ स चतुर्धा निरूप्यस्तु स्वरूपफलसाधनैः ॥ प्रमाणतस्तु प्रत्येकं समस्तैश्च यथाक्रमम् ॥ १६ ॥ श्रुत्या सह विरोधे तु बाध्यते विषयं विना ॥ व्यवस्थया विरोधेन कार्यो यत्नः परीक्ष्यते ॥१७॥ स्मृत्या सह विरोधेन चार्थशास्त्रस्य साधनम् ॥ परस्परविरोधे तु अर्थशास्त्रस्य साधनम् ॥१८॥ अदृष्टार्थे विकल्पस्तु व्यवस्थासंभवे सति ॥ स्मृतिशास्त्रविकल्पस्तु आकांक्षापूरणे सति ॥ १९ ॥ वेदमूले स्थितं त्वेतदनुष्ठानं क्रिया

१ कौतुकं पृच्छते मह्यं संक्षेपविस्तारयोगात्कथयेत्यर्थः । पृच्छते इति चतुर्थ्येकवचनान्तम् । २ अहेशः इत्यर्थः । ३ धर्मशब्दवाच्यस्येत्यर्थः ।

सती ॥ एवं शक्यविधानं तु न्यायो ह्येवं व्यवस्थितः ॥ २० ॥ निषेधविधिरूपं तु द्विधा शास्त्रं खगाधिप ॥ एकरूपं वदंत्यन्ये बहुरूपमथा परे ॥ २१ ॥ पंचप्रकाराः स्मृतय एवं शिष्यव्यवस्थिताः ॥ त्रिधा चतुर्धा द्वेधा वा एकधा बहुधा खग ॥ २२ ॥ दृष्टार्था तु स्मृतिः काचिददृष्टार्था तथापरा ॥ अनुवादस्मृतिस्त्वन्या दृष्टादृष्टा तु पंचमी ॥ सर्वा एता वेदमूलाः स्मृता वै ऋषिभिः स्वयम् ॥ २३ ॥ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ या एता भवता प्रोक्ताः स्मृतयः पर्वगोपने ॥ एतासां लक्षणं ब्रूहि समासादेव सत्तम ॥ २४ ॥ दृष्टार्था का मता देव अदृष्टार्था च का भवेत् ॥ दृष्टादृष्टस्वरूपा का न्यायमूला च का भवेत् ॥ अनुवादस्मृतिः का स्याद्दृष्टादृष्टा तु का भवेत ॥ २५ ॥ एवमुक्तो महातेजा भास्करो वारितस्करः ॥ उवाच तं खगं वीरं प्रणतं विनयान्वितम् ॥ २६ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ षड्गुणस्य स्वरूपं तु प्रयोगात्कार्यगौरवात् ॥ समयानामुपायानां योगो व्याससमासतः ॥ २७ ॥ अध्यक्षाणां च निक्षेपः करणानां निरूपणम् ॥ दृष्टार्थेयं स्मृतिः प्रोक्ता ऋषिभिर्गरुडाग्रज ॥ २८ ॥ संध्योपास्तिस्तथा कार्या शुनो मांसं न भक्षयेत् ॥ अदृष्टार्था स्मृतिः प्रोक्ता मनुना विनतात्मज ॥ २९ ॥ पालाशं धारयेद्दंडमुभयार्थां विदुर्बुधाः ॥ विरोधे तु विकल्पः स्याद्यागो होमस्ततो यथा ॥ ३० ॥ श्रुतौ दृष्टं यथा कार्यं स्मृतो तत्तादृशं यदि ॥ उक्तानुवादिनी सा तु पारिव्राज्यं तथा गृहात् ॥ ३१ ॥ उक्तो धर्मश्च संक्षेपात्परिभाषा च तद्गता ॥ तत्साधनं च देशादि इत्थमित्यब्रवीद्रविः ॥ ३२ ॥ ब्रह्मावर्तः परो देश ऋषिशस्तस्त्वनंतरः ॥ मध्यदेशस्ततोऽप्यन्य आर्यावर्तस्त्वनंतरः ॥ ३३ ॥ कृष्णसारस्तु विचरेन्मृगो यत्र स्वभावतः ॥ यज्ञियः स तु देशः स्यान्म्लेच्छदेशस्ततः परः ॥ ३४ ॥ ब्रह्मादीनां च देवानां ब्राह्मणादेस्तथैव च ॥ भूतग्रामस्य कृत्स्नस्य त्रयं कृत्स्नस्य खेचर ॥ ॥ ३५ ॥ साधनत्वं मनुः प्राह वेदमूलं सनातनम् ॥ प्रकाशयज्ञसंसिद्ध्यै यदशब्दस्य एव तु ॥ ३६ ॥ उपलभ्य यथातत्त्वं स च दर्शितवानृषिः ॥ सम्यक्संसाधनं धर्मः कर्तव्यस्त्वधिकारिणा ॥ ३७ ॥ निष्कामेन सदा वीर काम्यं रूपान्वितेन च ॥ आचारयुक्तः श्रद्धालुर्वेदज्ञोऽध्यात्मचिंतकः ॥ कर्मणां फलमाप्नोति न्यायार्जितधनश्च यः ॥ ३८ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मावर्तादिदेशानां समस्तानां विभावसो ॥ विभागं ब्रूहि देवेंद्र संमानय ग्रहाधिप ॥ ३९ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदंतरम् ॥ तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते ॥ ४० ॥ हिमवद्विंध्यधरयोर्यदंतरमुदाहृतम् ॥ प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् ॥ ४१ ॥ तयोरेवांतरं गिर्योरार्यावर्तं विदुर्बुधाः ॥ एतान्विज्ञाय सद्देशान्संश्रयेत प्रयत्नतः ॥ ४२ ॥ शूद्रस्तु यस्मिंस्तस्मिन्वा निवसेद्वृत्तिकर्शितः ॥ एषा धर्मस्य वै

 ज्योतिः समासात्कथिता तव ॥ ४३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु अरुणादित्यसंवादे स्मृतिभेदवर्णनं
 नामैकाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥छ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ उक्तं धर्मस्य रूपं तु साधिकारं सनातनम् ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि
धर्ममाश्रमिणां खग ॥ १ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वनस्थो भिक्षुरेव च ॥ चत्वार आश्रमाः प्रोक्ता एक एव चतुर्विधः ॥ २ ॥ गायत्रो ब्रह्मचारी
तु प्राजापत्यो द्वितीयकः ॥ देवव्रतस्तृतीयस्तु नैष्ठिकस्तु चतुर्थकः ॥ ३ ॥ चत्वार आश्रमाः प्रोक्ताः सवेदाः समधर्मकाः ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि
संस्कारं धर्मसिद्धये ॥ ४ ॥ गर्भाधानमृतौ कार्यं दृष्टयोस्तु समन्त्रकम् ॥ कार्यं पुंसवनं मातुस्तृतीये मासि संयुतैः ॥ ५ ॥ सीमन्तः सप्तमे गर्भे
षष्ठे वा सप्तमेऽपि वा ॥ पात्रसंस्कारका इष्टा गर्भाधानादयस्त्रयः ॥ ६ ॥ जातकर्मादयः सर्वे संस्काराः पुरुषस्य तु ॥ जातस्य प्राशनं यत्र स्वर्णा
दीनां समन्त्रकम् ॥ ७ ॥ जातकर्मेति तत्प्रोक्तं गुह्यं नाम तदैव तु ॥ प्रकाशो नाम कर्तव्यं दिने त्वेकादशेऽर्थवत् ॥ ८ ॥ धर्मशास्त्रादिसंयुक्तं
षष्ठेऽन्नप्राशनं खग ॥ प्रथमेऽब्दे तृतीये वा चूडाकर्म विधीयते ॥ ९ ॥ अष्टमे दशमे वापि ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥ पुरुषस्य तथा चान्यजातीयानां
विशेषतः ॥ १० ॥ एकादशे द्वादशे वा कार्यं क्षत्रियवैश्ययोः ॥ वेदसंस्कारकं वच्मि मन्यन्ते त्वौपनायनम् ॥ ११ ॥ पुरुषस्य तथा चान्य
उभयोश्च ब्रवीम्यहम् ॥ सावित्रं वैदिकं चैव महानाम्नीमहाव्रतम् ॥ १२ ॥ तथौपनिषदं चाब्दं गोदानं च सुवर्णकम् ॥ व्रतानि ग्रहणार्थानि
वेदस्येति मनोर्मतम् ॥ १३ ॥ वेदैकदेशपाठस्य उक्तं गृह्ये प्रपञ्चकम् ॥ उक्ता गुरोस्तु शुश्रूषा दृष्टादृष्टार्थसाधनम् ॥ १४ ॥ उभयोर्वा तथा चान्या
यथान्यायं यथाश्रुतम् ॥ गुरोरप्येव तं विद्यात्तद्ध्यानं त्रिविधं स्मृतम् ॥ १५ ॥ तोषः परस्परस्येति एतावान्धर्मसंग्रहः ॥ कृत्स्नो वेदोऽधिगंतव्यः
स्वधर्ममनुतिष्ठता ॥ १६ ॥ ज्ञात्वा वेदं ब्रह्मचारी ग्रंथार्थान्यान्यथाविधि ॥ नैष्ठिकश्च विधानं तु यावज्जीवं विधीयते ॥ विद्यान्तेऽभीष्टदानं च
अनुज्ञातो गृही भवेत् ॥ १७ ॥ निष्कासनं गुरुगृहाद्गृहस्थस्य यथाभवत् ॥ नैष्ठिकश्च तथा स्नानं कुर्यात्सम्यग्यथाविधि ॥ १८ ॥ उद्वहेद्वै ततो
भार्यां सवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ अविप्लुतब्रह्मचर्यश्चाधिकारी खगोत्तम ॥ १९ ॥ स्वतन्त्रमन्ये नेच्छन्ति ह्यधिकारं द्विजोत्तमाः ॥ सप्तमीं
पञ्चमीं चैव कन्यकां पितृमातृतः ॥ २० ॥ उद्वहेत द्विजो भार्यामसमानार्षगोत्रजाम् ॥ संख्याविधिविवाहेषु गोत्रार्थं विधिवर्जितम् ॥ २१ ॥
विकल्पेनैव मन्तव्यमृषीणां विविधा श्रुतिः ॥ अष्टौ विवाहा वर्णानां संस्काराख्या इति श्रुतिः ॥ २२ ॥ यस्तु दोषवतीं कन्यामनाख्याय प्रय
च्छति ॥ तस्य कुर्यान्नृपो दंडं स्वयं षण्णवतिं पणान् ॥२३॥ पितुर्गृहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ॥ पतंति पितरस्तस्य कन्या च वृषली

भवेत् ॥ २४ ॥ यस्तु तां वरयेत्कन्यां ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥ अश्राद्धेयमपाङ्क्तेयं तं विद्याद्वृषलीपतिम् ॥ २५ ॥ सर्वदोषान्हि विख्याप्य स्त्रिया वा पुरुषस्य वा ॥ उभयोरपि विख्याप्य ततः संबन्धमाचरेत् ॥ २६ ॥ गौरी कन्या प्रधाना वै मध्यमा कन्यका स्मृता ॥ रोहिणी तत्समा ज्ञेया अधमा तु रजस्वला ॥ २७ ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ गौरी तु का मता कन्या रोहिणी च जगत्पते ॥ रजस्वला नग्निका च देवकन्या च का भवेत् ॥ २८ ॥ ॥ भास्कर उवाच ॥ ॥ असंप्राप्तरजा गौरी प्राप्ते रजसि रोहिणी ॥ अव्यञ्जनयुता कन्या कुचहीना च नग्निका ॥ २९ ॥ सप्तवर्षा भवेद्गौरी दशवर्षा तु नग्निका ॥ द्वादशे तु भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ३० ॥ व्यञ्जनेन समोपेतां सोमो भुङ्क्ते हि कन्यकाम् ॥ पयोधरेषु गंधर्वा रजस्यग्निः प्रकीर्तितः ॥ ३१ ॥ हिनस्ति व्यञ्जनैः पुत्रान्कुलं हन्यात्पयोधरैः ॥ गतिमिष्टां तथा लोकान्हन्यात्तु रजसा पितुः ॥ ३२ ॥ तस्मादव्यञ्जनोपेतामरजस्कपयोधराम् ॥ नान्योपभुक्तां सोमाद्यैर्दद्याद्दुहितरं पिता ॥ ३३ ॥ अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथा पाको हि स स्मृतः ॥ वृथा पाकस्य भुक्त्वान्नं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥३४॥ प्राणायामं त्रिरभ्यस्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ विवाहयेदेकगोत्रां समानप्रवरां खग ॥ कृत्वा तस्यां समुत्सर्गमतिकृच्छ्रो विशोधनम् ॥ ३५ ॥ उद्वाहयेत्सगोत्रां च तनयां मातुलस्य च ॥ ऋषिभिश्चैव तुल्यो यो द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३६ ॥ असपिण्डा तु या मातुरसगोत्रा च या पितुः ॥ सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ ३७ ॥ ॥ ॥ अरुण उवाच ॥ ॥ दारकर्म किमुक्तं वै यदुक्तं भवता इदम् ॥ सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने ॥ ३८ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ अग्निहोत्रादि यत्कर्म वैदिकं विनतात्मज ॥ तदुक्तं दारकर्मेति द्वाभ्यां योगात्तु मैथुने ॥३९॥ नोद्वहेत्कपिलां कन्यां नाधिकांगीं न रोगिणीम् ॥ नालोमिकां नातिलोमां न चाकूटां न पिङ्गलाम् ॥४०॥ ऋक्षवृक्षनदीनाम्नीं नान्यपर्वतनामिकाम् ॥ न यक्षाहिप्रेष्यनाम्नीं चातिभीषणनामिकाम्॥४१॥ यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वै पिता ॥ नोपगच्छेद्धि तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशंकया ॥४२॥ हंसस्वरामेकवर्णां मधुपिंगललोचनाम् ॥ तादृशीं वरयेत्कन्यां गृहार्थी खगसत्तम ॥ ४३ ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते ॥ परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥४४ ॥ परिवित्तिः परिवेत्ता च यया स परिविद्यते ॥ सर्वे ते नरकं यांति दातृयाजकपंचमाः ॥ ४५ ॥ क्लीबे देशांतरस्थे वा पतिते व्रजिते तथा ॥ योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥४६॥ खंजवामनकुब्जेषु गद्गदेषु जडेषु च ॥ जात्यंधे बधिरे मूके न दोषः परिवेदने ॥ ४७ ॥ न श्राद्धं तु कनिष्ठस्य विकुलाय च कन्यका ॥ वरश्च कुलशीलाभ्यां न शुद्ध्येत कदाचन ॥ न मंत्राः कारणं तत्र न च कन्या वृता भवेत् ॥ ४८ ॥ उद्वाहिता तु या

कन्या न च प्राप्ता तु मैथुनम् ॥ पुनरभ्येति भर्तारं यथा कन्या तथैव सा ॥ ४९ ॥ समाक्षिप्य मतां कन्यां पिता त्वक्षतयोनिकाम् ॥ कुलशी
लवते दद्यान्न स्याद्दोषः खगाधिप ॥ ५० ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ एतेऽष्टौ प्रभवाः प्रोक्ता विवाहा ये जगत्पते ॥ लक्षणं ब्रूहि चैतेषां समासात्ति
मिरापह ॥ ५१ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ शुभां लक्षणसंपन्नां कुलशीलगुणान्विताम् ॥ अलंकृत्यार्हते दानं विवाहो ब्राह्म उच्यते ॥ ५२ ॥ सह
धर्मक्रियाहेतोर्दानं समयबंधनात ॥ अलंकृत्यैव कन्यायाः प्राजापत्यः स उच्यते ॥ ५३ ॥ प्रदानं यत्र कन्यायाः सहगोमिथुनेन तु ॥ सवर्णायाः
सगोत्रायास्तमार्षमृषयो विदुः॥ ५४ ॥ अंतर्वेद्यां समानीय कन्यां कनकमंडिताम् ॥ ऋत्विजे चैव यद्दानं विवाहो दैवसंज्ञकः ॥ ५५ ॥ एते विवा
हाश्चत्वारो धर्मकामार्थदायकाः ॥ अशुल्का ब्रह्मणा प्रोक्तास्तारयंति कुलद्वयम् ॥ ५६ ॥ चतुर्ष्वेतेषु दत्तायामुत्पन्नो यः सुतः स्त्रियाम् ॥ दातुः
प्रतिग्रहीतुश्च पुनात्यासप्तमान्पितॄन् ॥ ५७ ॥ विविक्ते स्वयमन्योऽन्यं स्त्रीपुंसोर्यः समागमः ॥ प्रीतिहेतुः स गांधर्वो विवाहः पंचमो मतः ॥५८॥
हत्वा च्छित्त्वा च भित्त्वा च क्रोशंतीं रुदतीं गृहात्॥प्रसह्य कन्याहरणं राक्षसोद्वाह उच्यते॥५९॥शुल्कं प्रदाय कन्याया हरणं व्यसनादपि॥प्रसाद
हेतुरुक्तोयमासुरः सप्तमस्तथा ॥ ६० ॥ सुप्तां मत्तां प्रमत्तां वा रहो यत्रोपगच्छति ॥ स पापिष्ठो विवाहानां पैशाचश्चाष्टमोधमः ॥ ६१ ॥ एतान्स
शुल्कान्सामान्यान्विवाहांश्चतुरो विदुः ॥ केवलं क्षत्रियस्यैव वीर्यं छित्त्वा हि राक्षसः ॥ ६२ ॥ प्राप्ते पूर्वविवाहे तु विधिर्वैवाहिकः शिवः ॥ कर्त
व्यस्तु त्रिभिर्वर्णैः समयेनाग्निसाक्षिकः ॥ ६३ ॥ दोषवत्याः प्रदाने तु दातुः षण्णवतिर्दमः ॥ स्यात्तु शुल्कप्रदाने च कन्यायाश्चापवर्जने ॥६४॥
मोक्षोपवर्तनं द्वेषः स्त्रीधनस्य निवर्तनम् ॥ आकांक्षा तीर्थसंरोधस्त्यागहेतुश्च वक्ष्यते ॥ ६५ ॥ परस्परस्य संबंधान्मोक्षः स्त्रीपुंसयोः स्मृतः ॥ न
स्यादन्यतरः प्रीतो रोषात्सांप्रतिकादपि ॥ ६६ ॥ बाधते चेत्पतिर्भार्यां स तु द्वेष इति स्मृतः ॥ वृत्तिराभरणं शुल्कं लाभश्च स्त्रीधनं भवेत्॥६७॥
भोक्तुस्तु स्वयमेवेदं प्रतिज्ञाहननं भवेत् ॥ वृथा मोक्षेण भोगेन स्त्रियै दद्यात्सवृद्धिकम् ॥६८॥ आपत्तिसमये जाते स्त्रीधनं भोक्तुमर्हति ॥ आकांक्षे
ताष्टवर्षाणि भर्तापि प्रसवं स्त्रियाः ॥ ६९ ॥ जायन्ते यदि नो पुत्रास्तस्यां यत्ने महत्यपि ॥ ततो विंदेत पुत्रार्थी धर्मतः कुलजां स्त्रियम् ॥ ७० ॥
पुत्रलाभात्परं लोके नास्ति हि प्रसवार्थिनः ॥ एतां शुल्कस्य तां भुक्त्वा अन्यां लब्धुं यदीच्छति ॥ समस्तास्तोषयित्वार्थैः सूर्योढां परमां वरेत्॥
॥ ७१ ॥ एका शूद्रस्य वैश्यस्य द्वे तिस्रः क्षत्रियस्य तु ॥ चतस्रो ब्राह्मणस्य स्युर्भार्या राज्ञो यथेष्टतः ॥ ७२ ॥ अतीर्थगमनात्पुंसस्तीर्थे संगाहना

त्स्त्रियाः ॥ उभयोर्धर्मलोपः स्यात्स्वेष्वेव तु विशेषतः ॥ ७३ ॥ यौगपद्ये तु तीर्थानां विवाहक्रमशो व्रजेत् ॥ तत्साम्यं जीवपुत्रा वा ग्रहणक्रमशोपि वा॥७४॥ ब्राह्मादिभिर्विवाहैस्तु संस्कृतौ तौ खगाधिप ॥ अष्टौ विवाहा वर्णानां वैनतेय उशंति वै ॥ ७५॥ ब्राह्मो दैवस्तथार्षश्च प्राजापत्यः खगाधिप ॥ गांधर्वश्चासुरो रक्षः पैशाचस्त्वष्टमोऽधमः ॥ ७६ ॥ प्रशस्ताः क्षत्रियादीनां विप्रादीनां तु मानतः ॥ प्रतिग्रहादयो बद्धा विवाहा ब्राह्मणस्य तु ॥७७॥ क्षत्रियस्यापि देया तु प्रतिग्रहविवर्जिता ॥ प्रवृत्तिं केचिदिच्छंति दानमित्यपरे स्त्रियाः ॥ पावनं पुरुषाणां तु विवाहं परिचक्षते ॥७८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे सप्तमीकल्पे ब्राह्मे पर्वणि सूर्यारुणसंवादे विवाहविधिवर्णनं नाम द्व्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८२ ॥छ॥ भास्कर उवाच॥कुर्यात्पंचमहायज्ञानधिकारो द्विजस्य सः॥भूतपित्रमरब्रह्ममनुष्याणां यथाविधि॥१॥सदा सदान कृत्यानां फलार्थमपरे स्थिताः॥नित्यानित्यमिति प्राहुरनुषंगात्फलं परे ॥२॥ अतिथेः परितोषाय परिचर्या विधीयते ॥ अदृष्टनियमादृष्टमारोग्यान्तं च वर्जनम् ॥३॥ तिस्रोष्टकास्तु कर्तव्या मध्यावर्ता चतुर्थिका॥शाकपायसपूपैस्तु मांसेन तु चतुर्थिका॥४॥प्रतिपदि क्रियते यत्तु चतुष्पार्वणमुच्यते ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन तत्तु पक्षादि कीर्त्यते॥५॥नित्यं नैमित्तिकं काम्यं वृद्धिश्राद्धं सपिंडनम्॥पार्वणं चेति विज्ञेयं गोष्ठशुद्ध्यर्थमुत्तमम्॥कर्मांगं नवमं प्रोक्तं वैदिकं दशमं स्मृतम् ॥६॥ ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ यदेतद्भवता प्रोक्तं श्राद्धं द्वादशधा विभो ॥ तस्य सर्वस्य मां ब्रूहि लक्षणं वै पृथक्पृथक् ॥ ७ ॥ नित्यं किमुच्यते श्राद्धं किं वा नैमित्तिकं भवेत् ॥ काम्यादि देवदेवेश एतेषां लक्षणं वद ॥ ८ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ अहन्यहनि यच्छ्राद्धं तन्नित्यं खग कीर्तितम् ॥ वैश्वदेवविहीनं तु अशक्तावुदकेन तु ॥ ९ ॥ एकोद्दिष्टं तु यच्छ्राद्धं तन्नैमित्तिकमुच्यते ॥ तत्सदैव प्रकर्तव्यमयुग्मान्भोजयेद्द्विजान् ॥ १० ॥ कामयुक्तं हि तत्काम्यमभिप्रेतार्थसिद्धये ॥ पार्वणेन विधानेन[1]तदप्युक्तं खगाधिप ॥ ११ ॥ वृद्धौ यत्क्रियते श्राद्धं वृद्धिश्राद्धं तदुच्यते ॥ सर्वं प्रदक्षिणं कार्यं पूर्वाह्णे तूपवीतिना ॥१२॥ गंधोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात्पात्रचतुष्टयम्॥ अर्घार्थं पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं प्रमोचयेत् ॥१३॥ ये समाना इति द्वाभ्यामेतज्ज्ञेयं सपिंडनम् ॥ नित्येन तुल्यं शेषं स्यादेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि॥१४॥ दर्शे वै क्रियते यत्तु तत्पार्वणमुदाहृतम् ॥ पर्वणि क्रियते यच्च तत्पार्वणमिति स्थितिः ॥ गोभ्यश्च क्रियते श्राद्धं तद्गोष्ठश्राद्धमुच्यते ॥ १५ ॥ बहूनां विदुषां संपत्सुखार्थं पितृतृप्तये ॥ क्रियते शुद्धये यद्वै[2] ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ शुद्ध्यर्थमिति तत्प्रोक्तं वैनतेय मनीषिभिः ॥ १६ ॥ निषेककाले सोमे च सीमंतोन्नयने तथा ॥ ज्ञेयं पुंसवने श्राद्धं तच्च कर्मांगमेव च ॥ ॥ १७ ॥ क्रियते देवमुद्दिश्य सप्तम्यादिषु यत्नतः ॥ गच्छेद्देशांतरे यस्तु श्राद्धं कुर्यात्तु सर्पिषा ॥ तद्यत्नार्थमिति प्रोक्तं प्रदिशेच्च न संशयः ॥१८॥

१ द्रव्येषु सत्स्वेवेत्यर्थः। २ मन्त्रवद्वा इत्यर्थः।

शरीरोपचये श्राद्धमश्ववृद्ध्यर्थमेव च ॥ पुष्ट्यर्थमेतद्विज्ञेयमौपचारिकमुच्यते ॥ १९ ॥ सर्वेषामेव श्राद्धानां श्रेष्ठं सांवत्सरं मतम् ॥ क्रियते
यत्खगश्रेष्ठ मृतेहनि बुधैः सह ॥ २० ॥ मृतेऽहनि पुनर्यस्तु न कुर्याच्छ्राद्धमादरात् ॥ मातुश्च खगशार्दूल वत्सरांते मृतेऽहनि ॥ २१ ॥
नाहं तस्य खगश्रेष्ठ पूजां गृह्णामि नो हरिः ॥ न ब्रह्मा न च वै रुद्रो न चान्ये देवतागणाः ॥ २२ ॥ तस्माद्यत्नेन कर्तव्यं वर्षेवर्षे मृतेऽहनि ॥
नरेण खगशार्दूल भोजकेन विशेषतः ॥ २३ ॥ भोजको यस्तु वै श्राद्धं न करोति खगाधिप ॥ मातापितृभ्यां सततं वर्षेवर्षे मृतेऽहनि ॥२४॥
स याति नरकं घोरं तामिस्रं नाम नामतः ॥ ततो भवति दुष्टात्मा नगरे सूकरः खग ॥ २५ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ न जानाति दिनं यस्तु न
मासं विबुधाधिप ॥ मृतौ यत्र महाप्राज्ञ पितरौ स कथं नरः ॥ श्राद्धं करोतु वै ताभ्यां विधिवद्वत्सरात्मकम् ॥ २६ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥
न जानाति नरो यस्तु मृतानां विनतात्मज ॥ मासं दिनं मृतानां तु पितॄणां खगसत्तम ॥ २७ ॥ यथा कुर्यात्खगश्रेष्ठ शृणु कृत्स्नं समासतः ॥
मृताहं यो न जानाति मानवो विनतात्मज ॥ २८ ॥ तेन कार्यममायां च श्राद्धं सांवत्सरं खग ॥ मासे मार्गशिरे वीर माघे वा विधिवत्खग ॥
॥ २९ ॥ विशेषतो भोजनेन यो मां पूजयते सदा ॥ प्रीतये मम वै तेन संपूज्याः पितरः सदा ॥ ३० ॥ ममेष्टाः पितरो नित्यं गावो विप्राश्च
सुव्रत ॥ तस्माच्च ते सदा पूज्या मद्भक्तेन विशेषतः ॥ ३१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे :पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे श्राद्धविधिकथनं
नाम त्र्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१८३॥ ॥ प्रख्याते प्रत्यये नैव प्रश्नपूर्वं प्रतिग्रहः ॥ यजनेऽध्यापने वादे षड्विधो वेदविक्रयः ॥ १ ॥ वेद
विक्रयनिर्दिष्टं स्त्रिया चावर्जितं धनम् ॥ न देयं पितृदेवेभ्यो यच्च क्लीबात्खगाधिप ॥ २ ॥ अनुयोगेन यो दद्याद्ब्राह्मणाय प्रतिग्रहम् ॥ स पूर्वं
नरकं याति ब्राह्मणास्तदनंतरम् ॥ ३ ॥ वेदाक्षराणि यावंति नियुज्यन्तेर्थकारणात् ॥ तावत्यो भ्रूणहत्या वै वेदविक्रयमाप्नुयात् ॥ ४ ॥ वैश्वदेवेन
यो हीन आदित्यस्य च कर्मणः ॥ सर्वे ते वृषला ज्ञेयाः प्राप्तवेदाश्च ब्राह्मणाः ॥५॥ येषामध्ययनं नास्ति ये च केचिदनग्नयः॥कुलं वाऽश्रोत्रियं
येषां सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥ ६ ॥ अकृत्वा वैश्वदेवं तु यो भुङ्क्ते सोऽबुधः खग ॥ वृथा तेनान्नपाकेन यमयोनिं व्रजेत्तु सः ॥ ७ ॥ प्रियो वा
यदि वा द्वेष्यो मूर्खः पंडित एव च ॥ वैश्वदेवे तु संप्राप्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ८ ॥ नैकग्रामीणमतिथिं विप्रसांगतिकं तथा ॥ अचिंत्यो
भ्यागतो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ९ ॥ अचिंत्यः स तु वै नाम्ना वैश्वदेव उपागतः ॥ अतिथिं तं विजानीयान्न पुनः पूर्वमागतः ॥ १० ॥

यावच्च प्राप्नुयादन्नं कृताशीः स्नातको द्विजः ॥ तस्यान्नस्य चतुर्भागं हंतकारं विदुः खग॥११॥ ग्रासमात्रा भवेद्भिक्षा चतुष्कालं चतुर्गुणम् ॥ पुष्कलानि च चत्वारि हंतकारो विधीयते ॥ १२ ॥ आरूढो नैष्ठिकं धर्मं यस्तु प्रच्यवते पुनः ॥ चांद्रायणं चरेन्मासमिति विद्धि खगाधिप ॥ १३ ॥ आरूढपतितापत्या ब्राह्मणो वृषलेन च ॥ द्वावेतौ विद्धि चांडालौ वेदित्राद्यश्च जायते ॥ १४ ॥ ब्राह्मणी कुलटा नित्यं स्वकं त्यक्त्वा पतिं खग ॥ अन्यस्य विशते गेहे ब्राह्मणस्य खगाधिप॥१५॥ उत्पद्यते तु यस्तस्या ब्राह्मणेन महामते ॥ स चांडालो महान्प्रोक्तो महाचांडाल इत्युत॥१६॥यस्तु प्रव्रजितो भूत्वा पुनः सेवति मैथुनम् ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि विष्ठायां जायते क्रिमिः ॥ पंचगव्येन शुद्धिः स्यादित्याह मम देहकृत्॥१७॥अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमंत्रितम् ॥ तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमंत्रितम् ॥१८॥ ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥ उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥१९॥ उपनिक्षेपधर्मेण शूद्रान्नं च पचेद्द्विजः ॥ अभोज्यं तद्भवेदन्नं स च विप्रः पुरोहितः ॥२०॥ शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कं शूद्रेण सह वासनम् ॥ शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलंतमपि पातयेत् ॥२१॥ शूद्रान्नोपहता विप्रा विह्वला रतिलालसाः ॥ कुपिताः किं करिष्यंति निर्विषा इव पन्नगाः ॥ २२ ॥ हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाल्लवणव्यंजनादयः ॥ दातारं नाधितिष्ठंति भोक्ता भुंक्ते तु किल्बिषम् ॥ २३ ॥ आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते ॥ भोक्ता विष्ठाशनं भुंक्ते दाता तु नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥ अंगुल्या दंतकाष्ठं यत्प्रत्यक्षलवणं च यत् ॥ मृत्तिकाभक्षणं चैव तुल्यं गोमांसभक्षणैः ॥ २५ ॥ मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो द्विजः ॥ तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दंतधावनम् ॥ २६ ॥ पुष्पालंकारवस्त्राणि गंधमाल्यानुलेपनम्॥ उपवासे न दुष्यंति दंतधावनमंजनम् ॥२७॥ गृहांते वसते मूर्खो दूरे चास्य गुणान्वितः॥गुणान्विते च दातव्यं नास्ति मूर्खव्यतिक्रमः ॥ २८ ॥ ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ॥ ज्वलंतमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ २९ ॥ सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ॥ भोजनेनैव दानेन दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ३० ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ एवमेव जगन्नाथ देवदेव जगत्पते ॥ किं तु यत्ते पुरा देव श्रुतं वाक्यं महात्मनः ॥ ३१ ॥ गदतो नारदस्यैव शृणु त्वं विबुधाधिप ॥ गदतो मे सुरश्रेष्ठ धर्म्यमर्थं सुखावहम् ॥ ३२ ॥ सत्यनिष्ठं द्विजं यस्तु शुक्लजातिं प्रियंवदम् ॥ मूर्खं पाखंडिनं वापि वृत्तिहीनमथापि वा ॥ ३३ ॥ अतिक्रम्य नरो घोरं नरकं पातयेत्खग ॥ सप्त परान्सप्त पूर्वान्पुरुषानात्मना सह ॥ ३४ ॥ तस्मान्नातिक्रमेद्राजा ब्राह्मणं प्रातिवेशिकम् ॥ संबन्धतस्तथासन्नं दौहित्रं विद्यते तथा ॥ ३५ ॥ भागिनेयं विशेषेण तथा बंधुं ग्रहाधिप ॥ नातिक्रमेन्नरस्त्वेतान्सुमूर्खानपि गोपते ॥ अतिक्रम्य महद्रौद्रं रौरवं नरकं व्रजेत् ॥ ३६ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥

एवमेतन्न संदेहो यथा वदसि खेचर ॥ ममाप्यवगतं वीर ब्राह्मणं न परीक्षयेत् ॥ ३७ ॥ सर्वदेवमयं विप्रं सर्वलोकमयं तथा ॥ तस्मात्संपूजयेदेनं न गुणांस्तस्य चिंतयेत् ॥ ३८ ॥ केवलं चिंतयेज्जातिं न गुणान्विनतात्मज ॥ तस्मादामंत्रयेत्पूर्वमासन्नं ब्राह्मणं बुधः ॥ ३९ ॥ यस्त्वासन्नमतिक्रम्य ब्राह्मणं पतितादृते ॥ दूरस्थान्पूजयेन्मूढो गुणाढ्यान्नरकं व्रजेत् ॥ ४० ॥ देवकर्मविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ॥ देवद्रव्यं द्विजान्नं च ब्रह्मस्वं ब्राह्मणार्जितम् ॥ वियोन्यां क्षिपते यस्तु वियोनिमधिगच्छति ॥ ४१ ॥ मा ददस्वेति यो ब्रूयाद्गवाग्निब्राह्मणेषु वै ॥ तिर्यग्योनिशतं गत्वा चांडालेष्वभिजायते ॥ ४२ ॥ यत्तु वाचा प्रतिज्ञातं कर्मणा नोपपादितम् ॥ तद्दणं धर्मसंयुक्तमिह लोके परत्र च ॥ ४३ ॥ वेदविद्याव्रतस्नाते श्रोत्रिये गृहमागते ॥ क्रीडंत्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥ ४४ ॥ मधु मांसं सुरां सोमं लाक्षाद्यं लवणं तथा ॥ विक्रीयान्यतमं तेषां द्विजश्चांद्रायणं चरेत् ॥ ४५ ॥ गुडं तिलं तथा नीलं केशान्गोधूमकान्यवान् ॥ विक्रीय ब्राह्मणो गां च कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ ४६ ॥ औष्ट्रमाविकदुग्धं च अन्नं मृतकसूतके ॥ चौरस्यान्नं मृतश्राद्धे भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ४७ ॥ गवां शृंगोदके स्नातो महानद्याश्च संगमे ॥ समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ४८ ॥ वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टो द्विजः खग ॥ हिरण्योदकमिश्रं तु घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ४९ ॥ तिष्ठन्वाप्यथ वा गच्छञ्छुना दष्टो द्विजः खग ॥ वज्रं प्राश्य शुचिः स्याद्वै यथाह भगवान्मनुः ॥ ५० ॥ व्रतिनश्चापि दष्टस्य त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥ सघृतं च ततो भुक्त्वा व्रतशेषं समाचरेत् ॥ ५१ ॥ ब्राह्मणी तु शुना दष्टा सोमे दृष्टं समाचरेत् ॥ यदा न दृश्यते सोमः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५२ ॥ यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं चावलोकयेत् ॥ सोममार्गेण सा पूर्वा पञ्चपूतेन शुध्यति ॥ ५३[1] ॥ ब्राह्मणस्य ब्रह्मद्वारे पूयशोणितसंभवे ॥ क्रिमिभिर्दश्यते यश्च निष्कृतिं तस्य वच्मि ते ॥ ५४ ॥ गवां तत्र पुरीषेण त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥ दधि क्षीरं घृतं पीत्वा कृमिदष्टो विशुध्यति ॥ ५५ ॥ अथ नाभ्याः प्रदष्टस्य आपादाद्विनतात्मज ॥ एतद्विनिर्दिशेत्प्राज्ञः प्रायश्चित्तं खगाधिप ॥ ५६ ॥ नाभिकण्ठांतरे वीर यदा चोत्पद्यं[2] कृमिः ॥ षड्रात्रं तु तदा प्रोक्तं प्रायश्चित्तं मनीषिभिः ॥ ५७ ॥ यदा दशंति शिरसि कृमयो विनतात्मज ॥ कृच्छ्रं तदा चरेत्प्राज्ञः शुद्धये कश्यपात्मज ॥ ५८ ॥ मृतान्नं मधु मांसं च यस्तु भुञ्जीत ब्राह्मणः ॥ स त्रीण्यहान्युपवसेदेकाहं चोदके वसेत् ॥ ५९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पेऽनूर्वादित्यसंवादे ब्राह्मणधर्मवर्णनं नाम चतुरशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ ॥ छ ॥

१ दर्शनमित्यर्थः, भावे निष्ठाविधानात् । २ तयेति शेषः ।

॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ रात्रौ श्राद्धं न कुर्वीत राक्षसी कीर्तिता हि सा ॥ सन्ध्ययोरुभयोर्वीर सूर्ये चैव तिरोहिते ॥१॥ अकृत्वा मातृयज्ञं तु
यः श्राद्धं परिवेषयेत् ॥ तातस्य क्रोधसंयुक्तां हिंसामिच्छंति दारुणाम् ॥२॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ मातृश्राद्धं कथं कार्यं काश्च ता मातरः स्मृताः॥
नांदीमुखाश्च पितरः कथं पूजामवाप्नुयुः ॥ ३ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ हन्त ते सम्प्रवक्ष्यामि मातृश्राद्धविधिं खग ॥ शृणु त्वं खगशार्दूल
गदतो मम कृत्स्नशः ॥४॥ पूर्वाह्णे भोजयेद्विप्रानष्टौ सर्वान्प्रदक्षिणान् ॥ तथान्यं नवमं विप्रं चतुरश्च खगाधिप ॥ ५ ॥ ऋजून्वै कुतपान्दत्त्वा
सत्येन विधिवत्खग ॥ कृत्वा यवैस्तिलार्थं तु दधिमिश्रं क्रमेण च ॥६॥ गन्धपुष्पादिकं सर्वं कुर्याद्विप्रप्रदक्षिणम् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्ततो दद्यान्मधुरं
भोजनं खग ॥ ७ ॥ गुडमिश्रं खगश्रेष्ठ सवस्त्रमोदनं परम् ॥ रसानां मोदकांश्चैव न च तान्कटुकांस्तथा ॥ ८ ॥ एवं भुक्तेषु विप्रेषु दद्यात्पिंडा
न्त्समाहितः ॥ दध्यक्षतविमिश्रांस्तु बदरैश्च खगाधिप ॥ ९ ॥ कृत्वा तु मंडपं वीर चतुरस्रं प्रदक्षिणम् ॥ पूर्वाग्रांश्च कुशान्दत्त्वा पुष्पाणां प्रकरं
तथा ॥ १० ॥ सव्येन पाणिना वीर विधिवत्खगसत्तम ॥ मात्रे प्रमात्रे तन्मात्रे निर्वपेत्पूर्वतोमुखः ॥ ११ ॥ पितुर्मात्रे तु तन्मात्रे निर्वपेद्विधिव
त्खग ॥ वृद्धायै प्रपितामह्यै तथान्यं निर्वपेद्बुधः ॥ १२ ॥ एवमुद्दिश्य वै मातॄः षट् पिंडान्निर्वपेत्खग ॥ अष्टाशयेद्द्विजान्वीर मातृश्राद्धे खगा
धिप ॥ नवमं सर्वदैवत्यं भोजयेद्विधिवत्खग ॥ १३ ॥ नांदीमुखांस्तानुद्दिश्य पितॄन्पंच द्विजोत्तमान् ॥ भोजयेद्विधिवच्छ्राद्धे वृद्धिश्राद्धे
प्रदक्षिणम् ॥ १४ ॥ इत्थं श्राद्धद्वयं कुर्याद्वृद्धौ कश्यपनंदन ॥ तथान्यमपि ते वच्मि परं श्राद्धविधिं:तव ॥ १५ ॥ अथैवं भोजयेच्छ्राद्धे तत्पूर्वं तु
प्रवर्तयेत्॥अन्यथा तत्र लुंपंति सदेवासुरमानुषाः ॥१६॥ अग्न्यभावे तु विप्रस्य पाणावेवोपपादयेत्॥यो ह्यग्निः स द्विजो वीन्द्र मंत्रदर्शिभिरुच्यते॥
॥ १७ ॥ पूर्वं पात्रे यदन्नं च यच्चान्नमुपकल्पितम् ॥ तेनैव सह भोक्तव्यं पृथग्भावो न विद्यते ॥१८॥ द्वौ दैवेऽथर्वणौ विप्रौ प्राङ्मुखावुपवेशयेत्॥
पित्र्ये त्रीनुदगास्यांश्च वृद्धौ चाध्वर्युसंगमान् ॥ १९ ॥ त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतुपास्तिलाः ॥ त्रीणि चात्र प्रशंसंति शौचमक्रोधमत्व
रम् ॥ २० ॥ दौहित्रं खंडमित्युक्तं ललाटाय प्रजापते ॥ तत्र शृंगस्य यत्पात्रं तद्दौहित्रमिति स्मृतम् ॥ २१ ॥ सव्यादंसात्परिभ्रष्टं नाभिदेशे व्यव
स्थितम् ॥ एकवस्त्रं तु तं विद्याद्दैवे पित्र्ये च वर्जयेत् ॥ २२ ॥ पितृदेवमनुष्याणां पूजनं भोजनं तथा ॥ नोत्तरीयं विना कार्यं कृतं स्यान्निष्फलं
यतः ॥ २३ ॥ परिधानकृते स्कंधे गृहस्थो योऽर्चयेत्पितॄन् ॥ न स तत्फलमाप्नोति यथा योगपटावृतः ॥ २४ ॥ वनस्थानां खगश्रेष्ठ यतीनां च

१ पक्षिराजत्वं न केवलं गरुडस्यैव, अरुणस्याप्यस्ति । अत एव 'एवंविधिनिर्दिशेत्प्राज्ञः प्रायश्चित्तं खगाधिप,इति चतुरशीत्युत्तरशततमेऽध्याये चतुष्पञ्चाशत्तमे श्लोके उक्तं संगच्छते । तेन गरुड एव पक्षिराज इति न भ्रमितव्यम्।

महामते ॥ सिद्धये कर्मणां वीर योगपट्टकमुच्यते ॥ २५ ॥ हस्तौ प्रक्षाल्य गंडूषं यः पिबेदविचक्षणः ॥ स तु दैवं च पित्र्यं च आत्मानं चोपघा
तयेत् ॥ २६ ॥ भोजनेष्वेव तिष्ठंति स्वस्ति कुर्वंति ये द्विजाः ॥ आसुरं तद्भवेच्छ्राद्धं पितॄणां नोपतिष्ठते ॥ २७ ॥ दातारो नोभिवर्धंतां वेदाः संत
तिरेव च॥ श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहुदेयं च नोऽस्त्विति ॥२८॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे अरुणादित्य
संवादे मातृश्राद्धविधिवर्णनं नाम पंचाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ७ ॥ भास्कर उवाच ॥ ॥ श्रावण्यां तु बलिः कार्यः सर्पाणां मंत्र
पूर्वकः ॥ शयनारोहणे चैव कार्ये सुखमभीप्सता ॥ १ ॥ कार्यः प्रत्यवरोहस्तु मार्गशीर्ष्यां न संशयः ॥ फलं विना त्वनुष्ठानं नित्यानामिष्यते
स्फुटम् ॥ २ ॥ काम्यानां सफलार्थं तु दोषप्राप्त्यर्थमेव च ॥ नैमित्तिकानां करणं त्रिविधं कर्मणां फलम् ॥ ३ ॥ फलं केचिदुपात्तस्य दुरितस्य
प्रचक्षते ॥ अनुत्पत्तिं तथा चान्ये प्रत्येत्याभ्युपमंत्र्य च ॥ ४ ॥ नित्यक्रियं तथा चान्ये अनुषंगात्फलं श्रुतिः ॥ अग्न्याधेयं तथा दर्श पौर्णमासं
द्वितीयकम् ॥ ५ ॥ चातुर्मास्यमग्निहोत्रं पशुबंधो निरूढकाः ॥ सौत्रामणी संस्थाः स्युर्हविषः श्रुतिनोदिताः ॥ ६ ॥ अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम
उक्थ्यः सषोडशी तथा ॥ वाजपेयातिरात्रश्च आप्तोर्यामः श्रुतौ श्रुतः दया स्यात्सर्वभूतेषु अनसूयाथ मंगलम् ॥ क्षांतिर्दया त्वनायासः
शौचमस्पृहता व्रतम् ॥ ८ ॥ सम्यगुक्तास्तु संस्कारा ब्रह्मप्राप्तिनिमित्तकाः ॥ अनंतरं प्रवक्ष्यामि विप्राणां वृत्तयः शुभाः ॥ ९ ॥ ऋतामृते च वि
प्राणामृतं प्रमृतमेव च ॥ प्रतिग्रहवणिज्यादि श्रेयसी नोत्तरोत्तरा ॥ १० ॥ आजीविकावृत्तयस्तु इत्याद्याः संप्रवर्तिताः ॥ तासां कयापि जीवेत्तु
अनुतिष्ठेद्यथाविधि ॥ ११ ॥ नित्यं शुचिः सुगंधश्च स्नानशीलः प्रियंवदः ॥ पूज्यश्च पूजयेद्देवान्कार्याणि स्वयमाचरेत ॥ १२ ॥ नेक्षेतार्कं न
नग्नां स्त्रीं न च संस्पृष्टमैथुनम् ॥ नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा नाशुची रात्रितारकाः ॥ १३ ॥ शास्त्रोक्ता यंत्रणा या तु नानुक्तानि व्रतानि च ॥ स्वर्गा
र्थं साधयेत्तैश्च शक्तिमान्मनसा तथा ॥१४॥ नित्यानि केचिदिच्छंति काम्यानि च तथापरे ॥ काम्याप्रवृत्तौ संगे च प्रायश्चित्तं विधीयते ॥१५॥
व्रतानि मनसा त्विष्टसंकल्प इति मानसः ॥ अंतरानुफलं यत्तद्दृषिवादाः प्रकीर्तिताः ॥१६॥ अनध्यायं स्वयं सम्यग्वर्जयेत्फलसाधनम् ॥ आत्मा
शुद्धस्तथा देशो ह्यसुहारः प्रजापदः ॥ १७ ॥ अशुभानि निमित्तानि उत्पातो विकृतं तथा ॥ पर्वाणि मनसोऽशुद्धिरनध्याय इति स्मृतः ॥१८॥
अनध्यायाश्च दृष्टार्था अदृष्टार्थास्तथापरे ॥ वेदाध्ययनमेवेति त्रिधा मद्ध्यानदर्शनम् ॥१९॥ अभक्ष्यं सर्ववर्णानां शावाशौचं खगाधिप ॥ द्रव्यशु
द्धिस्तथैव स्यादन्यथा त्वसमंजसम् ॥२०॥ जातिदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं विभूषितम्॥संसर्गाश्रयदुष्टं च सहृल्लेखं स्वभावतः ॥२१॥ लशुनं गृंजनं ॥१६५॥

चैव पलांडुं कवकानि च ॥ वार्ताकं नालिकेरं तु मूलकं जातिदुष्टकम् ॥२२॥नो भुञ्जीत क्रियादुष्टं दुष्टं च पतितैः पृथक्॥कालदुष्टं तु विज्ञेयं हानिदं चिरसंस्थितम् ॥२३॥ दधिभक्ष्यविकाराश्च मधुवर्ज्यास्तदिष्यते ॥२४॥ सुरालशुनसंस्पृष्टं पेयूषादिसमन्वितम् ॥ संसर्गदुष्टमेतद्धि शुनोच्छिष्टं खगेश्वर॥२५॥ शूद्रसक्तं खंडसक्तं ज्ञेयमाश्रयदूषितम्॥विचिकित्सा तु हृदये भक्ष्ये यस्मिन्त्सुजायते॥२६॥सहृल्लेखं तु तज्ज्ञेयं पुरीषं तु स्वभावतः ॥ रसदुष्टे विकारोऽपि रसस्येति प्रदर्शितः॥२७॥पायसं क्षीरपाकादि तस्मिन्नेव दिने तथा॥यथाशास्त्रं खगश्रेष्ठ भक्ष्याभक्ष्ये निरूपयेत् ॥२८॥ प्राणात्यये प्रोक्षितं च श्राद्धे च द्विजकाम्यया ॥ पितॄन्देवांश्चार्पयित्वा भुंजन्मांसं न दोषभाक्॥२९॥ प्रेताशुद्धिः सपिंडानां तस्मिन्नेव मृते सति॥दशाहं द्वादशाहं वा पक्षं मासं त्वशुद्धता ॥ ३० ॥ दशाहादित्रिके भागे वर्णशो न भवंति हि ॥ दशाहेन तु भोज्याः स्युः सूतकाशौचयोस्तथा ॥ ३१॥ ऊर्ध्वं दशाहादेकाहश्रवणे सति जायते ॥ संवत्सरे व्यतीते तु स्नानादेव विशुध्यति ॥ ३२ ॥ समानोदकता प्रोक्ता जन्मनाम्नोरपर्यये ॥ सपिंडाः सप्त पुरुषाः श्रुतावेतन्निदर्शनम् ॥ ३३ ॥ आ दंतजन्मनः सद्य आचूडान्नैष्ठिकी स्मृता ॥ त्रिरात्रमाव्रतादेशात्सपिंडेषु मृतेषु च ॥ ३४ ॥ तेषामपि तदेकं स्याद्वयोवस्थाप्यपेक्ष्यते ॥ समानोदकात्रिरात्रेण शुध्येद्वै मृत्युजन्मनोः ॥ ३५ ॥ गर्भस्रावे त्रिरात्रेण उदक्या शुध्यते तथा ॥ अनंतजन्ममरणे तच्छेषेण विशुध्यति ॥ ३६ ॥ द्विजानां त्वेवमेव स्यात्पित्रर्थं मातुरेव वा ॥ अग्निहोत्रार्थं विज्ञेयं सद्यः शौचमिति स्थितिः ॥३७॥ असपिंडे तु निर्हारात्त्रिरात्रमपि मानवः ॥ तस्यैवानुगतौ ज्ञेयं सद्यः शौचं खगाधिप ॥ ३८ ॥ शुध्येद्द्विजो दशाहेन जन्महानौ द्वियोनिषु ॥ षड्भिस्त्रिभिरहेकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ ३९ ॥ उक्तशौचं यथान्यायं शारीरं तत्त्वदर्शिभिः ॥ द्रव्यशुद्धिविधानं तु यथावदभिधीयते ॥ ४० ॥ तैजसी मार्तिकी वीर वारिशुद्धिः स्मृता तथा ॥ निर्लेपक्षालने नैव स्पर्शे तु प्रोक्षणेन वै ॥ ४१ ॥ अशुद्धं नैव किंचिद्धि द्रव्यमस्तीति खेचर ॥ वचनाच्छुद्ध्यशुद्धी तु द्रव्याणामिह खेचर ॥ ४२ ॥ स्नानं शौचं च कर्तव्यं द्रव्यशौचादनंतरम् ॥ प्रातःस्नानं तु नित्यं स्याद्ग्रहणे काम्यमेव च ॥ ४३ ॥ नैमित्तिकं क्षुराशौचं तेन पापाद्विशुध्यति ॥ उक्तं तु शौचं विज्ञेयं दोषक्षयकरं खग ॥ ४४ ॥ कर्मांगं चेति विज्ञेयं षट्प्रकाराः समासतः ॥ एवमाचमनं विद्याद्विशिष्टं तु द्विजन्मनाम् ॥४५॥ तदा मृतानां तद्वत्स्यादन्येषां तु यथासुखम् ॥ कन्यानिवृत्तिं पुत्रैस्तु यथान्यायं समाचरेत् ॥ ४६ ॥ कलाशिल्पानि सर्वाणि गृह्णीयात्परितुष्टये ॥ ४७ ॥ शुश्रूषेत पतिं भार्या परितोषं यथा व्रजेत् ॥ गुरूणां परितोषश्च धर्मः स्त्रीणां सनातनः॥४८॥

वृद्धाऽपुत्रा यदि मृता तदभावे नृपस्य तु ॥ मृतापत्याप्यगर्भा च वृद्धापत्या पतिव्रता ॥ ४९ ॥ कुर्यादनिर्वृतं भर्तुर्गते सन्निहितेपि वा ॥ एतां धर्म समां निष्ठां भर्तृलोकमवाप्नुयात् ॥५०॥ स्त्री धर्मचारिणी साध्वी मृता दाह्या तथाग्निभिः ॥ विपरीतादददाह्या तु पुनर्दारक्रिया तथा ॥५१॥ स्त्रीणां नियोगो विहितो मरणाद्ब्रह्मचारकम् ॥ प्राप्तव्यश्च यथाधर्मो दृष्टादृष्टफलप्रदः ॥ ५२ ॥ तस्माद्धर्मं सदा कुर्यात्कुर्वती स्वर्गमाप्नुयात् ॥ ५३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु शुद्धिप्रकरणवर्णनं नाम षडशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ छ ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ कानि पुण्यानि कृत्वेह स्वर्गं गच्छंति मानवाः ॥ मनुष्यलोके संभूताः स्वर्लोके गामिनः परम् ॥१॥ कर्मयज्ञस्तपोयज्ञः स्वाध्यायो ध्याननिर्मितः ॥ ज्ञानयज्ञश्च पंचैते महायज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ २ ॥ एतेषामेव यज्ञानामुत्तमः कतमः स्मृतः ॥ एतद्यज्ञफलानां च किं फलं का गतिर्भवेत् ॥३॥ धर्माधर्मप्रभेदाश्च कियन्तः परिकीर्तिताः ॥ तत्साधनानि कतिधा गतयश्च यथा वद ॥४॥ खग नारकिणां पुंसामागतानां पुनः क्षितौ ॥ कानि चिह्नानि जायन्ते भुक्तशेषेण कर्मणा ॥ ५ ॥ महा[illegible]र्णवाद्घोराद्धर्माधर्माभिसंकुलात् ॥ गर्भादिदुःखफेनाढ्यान्मुच्यंते देहिनः कथम् ॥ ॥ ६ ॥ इत्युक्तो भगवान्भानुः सर्वप्रश्नार्थमादरात् ॥ [illegible] च महातेजाः समासव्यासयोगतः ॥ ७ ॥ ॥ आदित्य उवाच ॥ ॥ स्वर्गापवर्गफलदं नरकार्णवतारणम् ॥ धर्मं पापहरं पुण्यं शृणु शूर प्रभाषतः ॥ ८ ॥ श्रद्धापूर्वः सदा धर्मः श्रद्धामध्यांतसंस्थितः ॥ श्रद्धानिष्ठप्रतिष्ठश्च धर्मः श्रद्धा प्रकीर्तिता ॥ ९ ॥ श्रुतिमंत्ररसाः सूक्ष्माः प्रधानपुरुषेश्वरः ॥ श्रद्धामात्रेण गृह्यंते न परेण च चक्षुषा ॥ १० ॥ कायक्लेशैर्न बहुभिर्न चैवार्थस्य राशिभिः ॥ धर्मः संप्राप्यते सूक्ष्मः श्रद्धाहीनैः सुरैरपि ॥ ११ ॥ श्रद्धा धर्मः परः सूक्ष्मः श्रद्धा यज्ञाहुतं तपः॥ श्रद्धा मोक्षश्च स्वर्गश्च श्रद्धा सर्वमिदं जगत् ॥ १२ ॥ सर्वस्वं जीवितं वापि दद्यादश्रद्धया च यः ॥ नाप्नुयात्स फलं किंचित्तस्माच्छ्रद्धापरो भवेत् ॥ १३ ॥ एवं श्रद्धामयाः सर्वे मम धर्माः प्रकीर्तिताः ॥ पूज्यस्तु श्रद्धया पुंसा ध्येयः पूज्यश्च श्रद्धया ॥ १४ ॥ अधिकारस्य प्राप्त्यर्थं महासारविमुक्तिदम् ॥ अज्ञादुक्तं ससंदिग्धं वाक्यमेतन्ममाद्भुतम् ॥ १५ ॥ नानासिद्धिकरं दिव्यं लोकचित्तानुरंजनम् ॥ सुनिश्चितार्थगंभीरं वाक्यं मम मनोरमम् ॥ १६ ॥ मन्मानससमुद्रो हि द्विपदोयं विदुर्बुधाः ॥ स खषोल्केति विख्यातः सशिवं मंडलं खग ॥ १७ ॥ देवत्रयगुणातीतः सर्वज्ञः सर्ववित्प्रभुः ॥ ओमित्येकाक्षरे मंत्रे स्थितः स परमो मम ॥१८॥ यथानादिप्रवृत्तोयं घोरः संसारसागरः ॥ खषोल्कोपि तथानादिः संसारार्णवशोषणः ॥१९॥ व्याधीनां भेषजं यद्वत्प्रतिपक्षस्वभावतः ॥ मोक्षिणां मुक्तिहेतुश्च सिद्धः सर्वार्थसाधकः ॥ २० ॥ ममाभिधानमन्त्रोयमभिधेयः सदा स्मृतः ॥ अभिधानाभिधेयोहं मन्त्र

सिद्धोऽस्मि खेचर ॥ २१ ॥ वेदो मनोगमे चात्र षडक्षरमंत्रस्थितः ॥ यद्वा मुक्तोऽक्षरैकेन लोके पञ्चाक्षरः स्मृतः ॥ २२ ॥ किं तस्य बहुभि
र्मन्त्रैः शास्त्रैर्वा बहुविस्तरैः ॥ यस्यों नमः खषोल्केति मन्त्रोऽयं हृदि संस्थितः ॥ २३ ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् ॥ येनों नमः
खषोल्केति मम वाक्यं षडक्षरम् ॥ २४ ॥ विधिवाक्यमिदं सर्वं नार्थवादं वचो मम ॥ एतत्ते वक्ष्यतेऽशेषं मम वाक्यार्थमुत्तमम् ॥ पृच्छस्त्वेमं
प्रणम्याशु वैनतेय महामते ॥ २५ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ श्रुत्वा तु वचनं भानोर्वैनतेयो महाबलः ॥ सप्ताश्वतिलकं भक्त्या प्रणम्योवाच
भारत ॥ २६ ॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ ब्रूहि मां देवशार्दूल यत्पृच्छामि महामते ॥ कीदृग्वाक्यमिदं भानोर्वाक्यार्थं ब्रूहि च प्रभो ॥ २७ ॥
॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ विमुक्ताशेषदोषेण सर्वज्ञेन भगेन यत् ॥ प्रणीतममलं वाक्यं तत्प्रमाणं न संशयः ॥ २८ ॥ यस्मान्मार्तंड
नामासौ कथ्यते च मनीषिभिः ॥ यथार्थं पुण्यमाप्नोति पतत्यश्रद्धया त्वधः ॥ २९ ॥ सौरवाक्यप्रवक्तारं सूरवत्पूजयेद्गुरुम् ॥ संसारार्णव
निर्मग्नं यः समुद्धरते जनम् ॥ ३० ॥ सौरधर्माम्बुहस्तेन कस्तेन सदृशो गुरुः ॥ अज्ञानवह्निसंतप्तं निर्वापयति यः शनैः ॥ ज्ञानामृतेन वै भक्ता
न्कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥ ३१ ॥ नैव राज्येन महता न चैवार्थस्य राशिभिः ॥ प्राप्तमज्ञानशमनं परलोके सुखावहम् ॥ ३२ ॥ स्वर्गापवर्ग
सिद्ध्यर्थं भाषितं यत्तु शोभनम् ॥ वाक्यं ते देवदेवेन तद्विज्ञेयं सुभाषितम् ॥ ३३ ॥ रागद्वेषाक्षमाक्रोधकामतृष्णानुसारिणाम् ॥ वाक्यं निरय
हेतुत्वात्तद्दुर्भाषितमुच्यते ॥ ३४ ॥ संस्कृतेनापि किं तेन मृदुलालापसंगिना ॥ अविद्यारामवाक्येन संसारक्लेशहेतुना ॥ ३५ ॥ यच्छ्रुत्वा
जायते पुण्यं रागादीनां च संक्षयः ॥ विरूपमपि तद्वाक्यं विज्ञेयमतिशोभनम् ॥ ३६ ॥ स्मृतयो भारतं वेदाः शास्त्राणि सुमहांति च ॥ स्वा
युषः क्षपणायैव धर्मोऽर्थसमग्रन्थितः ॥ ३७ ॥ पुत्रदारादिसंसारे नराणां मूढचेतसाम् ॥ संसारविदुषां शास्त्रमनादि मुखनिर्गतम् ॥ ३८ ॥ इदं
श्रेष्ठमिदं ज्ञेयं सर्वं त्वं ज्ञातुमिच्छसि ॥ अपि वर्षसहस्रायुः शास्त्रान्तं नाधिगच्छति ॥ ३९ ॥ विज्ञायाक्षरतन्मात्रं जीवितं चातिवंचनम् ॥ विहाय
सर्वशास्त्राणि परलोकं समाचरेत् ॥ ४० ॥ पण्डितेनापि किं तेन समर्थेन च देहिनाम् ॥ यः पुण्यभारमुद्वोढुमशक्तः पारलौकिकम् ॥ ४१ ॥
पण्डितोऽपि स मूर्खः स्याच्छक्तियुक्तोऽप्यशक्तिकः ॥ यः सौरज्ञानमाहात्म्यमुच्चारयितुमक्षमः ॥ ४२ ॥ तस्मात्स पंडितः शक्तः स तपस्वी
जितेन्द्रियः ॥ यः सौरज्ञानसद्भावमालोचयितुमुद्यतः ॥ ४३ ॥ यः प्रदद्यान्नृपः कृत्स्नां क्ष्मां धनं कांचनं तथा ॥ सर्वमन्यायतः पृच्छेन्न तस्यो
पदिशेद्गुरुः ॥ ४४ ॥ यः शृणोति रवेर्धर्मं न्यायतः स च वक्ति च ॥ ततो गच्छति सुस्थानं नरकं तद्विपर्यये ॥ ४५ ॥ दत्तगोदोहसंभूतः षडक्षर

विधानतः ॥ रविः संपूजितः शीघ्रं नराणां तुल्यता भृशम् ॥ ४६ ॥ सुरासुरैर्मथ्यमानात्क्षीरोदात्सागरात्पुरा ॥ पञ्च गावः समुत्पन्नाः सर्वलो
कस्य मातरः ॥ ४७ ॥ नंदा सुभद्रा सुरभी सुमना शोभनावती ॥ गावः सूर्यसमा भासा उत्पन्नाः कृतिमागताः ॥ ४८ ॥ सर्वलोकोपकारार्थं
देवानां तर्पणाय च ॥ मामाश्रित्य स्थिता गावः स्नानार्थं भास्करस्य तु ॥ ४९ ॥ तासामंगानि पुण्यानि षड्साः खगसत्तम ॥ खगादिषु च
सर्वेषु स्थिराणीत्युपधारय ॥ ५० ॥ गोमयं रोचनं मूत्रं क्षीरं दधि घृतं गवाम् ॥ षडंगानि पवित्राणि सर्वसिद्धिकराणि च ॥ ५१ ॥ गोमया
दुत्थितः श्रीमान्बिल्ववृक्षोऽर्कवल्लभः ॥ तत्रास्ते पद्महस्ता श्रीर्वृक्षस्तेन च स स्मृतः ॥ ५२ ॥ पंकान्युत्पलपद्मानि पुनर्जातानि गोमयात् ॥
गोरोचनं च मंगल्यं पवित्रं सर्वकामदम् ॥ ५३ ॥ गोमूत्राद्गुग्गुलुर्जातः सुगंधिः प्रियदर्शनः ॥ आहारः सर्वदेवानां भास्करस्य विशेषतः ॥ ५४ ॥
यद्बीजं जगतः किंचित्तज्ज्ञेयं क्षीरसंभवम् ॥ दध्नः सर्वाणि जातानि मांगल्यान्यर्थसिद्धये ॥ ५५ ॥ घृतादमृतमुत्पन्नममराणामतिप्रियम् ॥ तस्मा
द्घृतेन पयसा दध्ना यः स्नापयेद्रविम् ॥ ५६ ॥ तदंते चोष्णतोयेन कषायैश्च निरूपयेत् ॥ स्नाप्य शीतांबुना पश्चाद्भानुं रोचनयालभेत् ॥ ५७ ॥
पूजयेद्बिल्वपत्रैश्च पद्मैर्नीलोत्पलैस्तथा ॥ अर्घ्यं दद्यात्ततः पश्चात्सवस्त्रं गुग्गुलं खग ॥ ५८ ॥ पायसं दधिभक्तं च वस्त्रं च मधुना सह ॥ निवेदयेच्च
सद्भक्त्या भक्ष्याणि विविधानि च ॥ ५९ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं पश्चात्प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ अनेन विधिना भानुं षडंगेन दिवस्पतिम् ॥ ६० ॥
इह लोके परे चैव सर्वान्कामान्त्स गच्छति ॥ षडंगविधिना तं चापूज्यैवं सुमना रविम् ॥ ६१ ॥ स्वर्गं नयेत्सधीमांस्तु कुलानामेकविंशतिम् ॥
स्वर्गे स्थाप्य स्वयं गच्छेज्ज्यौतिषं नाम तत्पदम् ॥ ६२ ॥ अंशेन भोजका वीर देवकार्ये नियोजिताः ॥ प्रयांति स्वामिना सार्धं श्रीमद्भानुं
परं महः ॥ ६३ ॥ भुक्त्वा भोगांस्तु विपुलान्भोजको भोगसंमितः ॥ कालात्पुनरिहायातः पृथिव्यामेकराड्भवेत् ॥ ६४ ॥ पुष्पं
पत्रं फलं तोयं यद्दत्तं भास्करार्चने ॥ सौरा गावश्च गच्छंति सूर्यलोकं न संशयः ॥ ६५ ॥ यः पिबेद्भोजने धेनोरदत्ताभानवे पयः ॥ स गच्छेन्न
रकं घोरमकुर्वंस्तर्पणं रवेः ॥ ६६ ॥ एककालं पिबेत्क्षीरं धेनूनां भास्करस्य तु ॥ अनेन स्नापयेद्देवं क्षीरेण खगसत्तम ॥ ६७ ॥ प्रत्यूषे
यद्भवेत्क्षीरं धेनूनां भास्करस्य तु ॥ स्नापयेत्तेन वै भानुं कृत्स्नेन गरुडाग्रज ॥ ६८ ॥ यस्तु लोको भजेत्सर्वं न देवाय निवेदयेत् ॥ यावन्तो
रोमकूपाश्च गवां देहे खगाधिप ॥ तावद्वर्षसहस्राणि नरके पच्यते खग ॥ ६९ ॥ पूजितं पूज्यमानं वा यः कश्चिच्छृणुयाद्रविम् ॥ श्रुत्वानुमोदते
यस्तु स यज्ञफलमश्नुते ॥ ७० ॥ भास्करं प्रजितं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ हर्षात्प्रणम्य वै भानुं तस्य लोके महीयते ॥ ७१ ॥ पूज्यमानं रविं

भक्त्या यः पश्येन्मानवः खग ॥ सोऽपि यज्ञफलं कृत्स्नं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ७२ ॥ श्रुत्वानुमोदते यस्तु पूज्यमानं दिवाकरम् ॥ तत्सर्वं फल
माप्नोति प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥ ७३ ॥ एकजन्मानुगं दानं भक्त्या यच्च निवेदितम् ॥ जपयज्ञाद्वियुक्तेभ्यः सहस्रभविकं स्मृतम् ॥ आभूतसंप्लुव
स्थायि प्रदानं जपजीविनाम् ॥ ७४ ॥ अत्यल्पमपि यद्दत्तं वाचकाय खगाधिप ॥ तन्महाप्रलयं यावद्दातुर्भोगाय कल्पते ॥ ७५ ॥ न दानमल्पं
बहुधा किंचिदस्ति विजानताम् ॥ देशकालविधिश्रद्धापात्रयुक्तं तदक्षयम् ॥ ७६ ॥ पात्रे देशे च काले च विधिना श्रद्धया च यत् ॥ दत्तं हुतं
कृतं चैव तदनंतफलं भवेत् ॥ ७७ ॥ तिलार्धमपि यद्वीर दीयते श्रद्धया द्विज ॥ सत्पात्रे विधिवद्भक्त्या तद्भवेत्सर्वकामिकम् ॥ ७८ ॥ यत्स्नातं
ज्ञानसलिलैः शीलभस्मप्रमार्जितम् ॥ तत्पात्रं सर्वपात्रेभ्य उत्तमं परिकीर्तितम् ॥ ७९ ॥ जपो दमो यमः पुंसां त्राता संसारसागरात् ॥ अज्ञानां
पापनेत्राणां तत्पात्रं परमं स्मृतम् ॥ ८० ॥ ज्ञानप्लुवेन चोपेतं शास्त्रं पापमहार्णवात् ॥ अज्ञान्संतारयेन्नूनं किं शिला तारयेच्छिलाम् ॥ ८१ ॥
द्विजानां वेदविदुषां कटिसंभोगि यत्फलम् ॥ हंतकारप्रदानेन तत्फलं जपजीविने ॥ ८२ ॥ जीवो यस्यैत्य गृहे च भुङ्क्ते सत्कृतिसत्कृतः ॥ कुल
मुत्तारयेत्तस्य नरकार्णवसंस्थितम् ॥ ८३ ॥ यज्ञाग्निहोमतीर्थेषु यत्फलं परिकीर्तितम् ॥ जपिनामन्नदानेन तत्समग्रं फलं लभेत् ॥ ८४ ॥ भोजिने
शांतचित्ताय परिध्यानरताय च ॥ श्रद्धयान्नं सकृद्दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ८५ ॥ जपकान्छांतिसंयुक्तानादित्यार्पितचेतसः ॥ भोजयित्वा सकृ
द्भक्त्या सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ८६ ॥ ध्यायमानो रवेः सूक्तं भोजयेत्सततं च यः ॥ ततः साक्षादनेनैव तद्भुक्तमशनं भवेत् ॥ ८७ ॥ पितॄनु
दिश्य यः श्राद्धे भोजयेद्भोजकं नरः ॥ स[1]स्थानं समवाप्नोति भानवीयमसंशयः ॥ ८८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे
सौरधर्मे धेनुमाहात्म्यवर्णनं नाम सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ छ ॥ ॥ सप्ताश्व उवाच ॥ ॥ सूर्याय सर्वपाकान्नं निवेद्याग्नौ
च होमयेत् ॥ हुत्वाग्नौ प्रक्षिपेद्वीर बलिं दिक्षु समंततः ॥ १ ॥ सूर्याग्निगुरुविप्राणां सर्वपाकान्नमन्वहम् ॥ योऽनिवेद्यात्मना भुंक्ते स भुंक्ते किल्बिषं
नरः ॥ २ ॥ कृषिपाल्ये च वाणिज्ये क्रोधसत्यक्षयादिभिः ॥ पुंसां पापानि वर्धते सूनादोषैश्च पंचभिः ॥ ३ ॥ कंडनी पेषणी चुल्ली उदकुंभः
प्रमार्जनी ॥ पंच सूना गृहस्थस्य तेन स्वर्गं न गच्छति ॥ ४ ॥ सूर्याग्निगुरुपूजाभिः पापैरेतैर्न लिप्यते ॥ अन्यैश्च पातकैर्घोरैस्तस्मात्संपूजये
त्सदा ॥ ५ ॥ सूर्याग्निगुरुनैवेद्यं यावत्स्यादन्नसंख्यया ॥ तावद्वर्षसहस्राणि दाता सूर्यपुरे वसेत् ॥ ६ ॥ घृतपूपयुतैः सिक्तैः पुण्यं दशगुणोत्तरम् ॥

१ नःपूर्वकाल्स्यवार्थः ।

अवदंशगुणैर्युक्तं पुण्यं शतगुणं खग ॥ ७ ॥ षष्टिकौदननैवेद्यं सहस्रगुणितं फलम् ॥ सुगंधशालिनैवेद्यं विज्ञेयमयुतोत्तरम् ॥ ८ ॥ भक्ष्यान्नपानदा
नानि तत्फलानि तथातथा ॥ यद्वा तद्वा सदा देयं सूर्याग्निगुरुसाधुषु ॥ भक्ष्यं निवेद्य पूर्वोक्तमक्षयं लभते फलम् ॥ ९ ॥ एवं यः कुरुते भक्तिं देव
देवे दिवाकरे ॥ स पितॄन्त्सर्वपापेभ्यः समुद्धृत्य दिवं नयेत् ॥ १० ॥ गंगास्नानमिदं पुण्यं दर्शनात्प्राप्नुयाद्रवेः ॥ सर्वतीर्थाभिषेकं च प्रणामाद्विंदते
खग ॥ ११ ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः प्रणम्य शिरसा रविम् ॥ शुश्रूषेत च संध्यायां सूर्यलोके महीयते ॥ १२ ॥ युगपत्पूजितास्तेन ब्रह्मविष्णु
महेश्वराः ॥ पितरः सर्वदेवाश्च भवेयुः पूजिता रवौ ॥ १३ ॥ तुष्यंति पितरस्तस्य सुकृष्टेनेव कर्षुकाः ॥ यः श्राद्धे भोजयेद्भक्त्या ब्राह्मणं जपजीवि
नम् ॥ १४ ॥ अपि नः स कुले कंचिदुद्धरेत्किं खगेश्वर ॥ यः संपूज्य रविं श्राद्धे भोजयेज्जपजीविनम् ॥ १५ ॥ तृप्यंति पितर
स्तस्य गायंति च पितामहाः ॥ अद्य नः स कुले प्राज्ञो वाचकं भोजयिष्यति ॥ १६ ॥ पुराणविदमायांतं दृष्ट्वैव सह संस्थिताः ॥ क्रीडं
त्योषधयः सर्वा यास्यामः स्वर्गमक्षयम् ॥ १७ ॥ अनुग्रहाय लोकानां श्रद्धायाश्च परीक्षणे ॥ चरंत्यतिथिरूपेण पितरो देवतास्तथा ॥
॥ १८ ॥ तस्मादतिथिमायांतमग्रे गच्छेत्कृतांजलिः ॥ स्वागतासनपाद्यार्घ्यस्नानान्नशयनादिभिः ॥ १९ ॥ रूपान्वितं विरूपं वा मलिनं
मलिनांबरम् ॥ वेलायामतिथिं प्राप्तं पंडितो न विचारयेत् ॥ २० ॥ भोजकानां शरीरेषु नित्यं सन्निहितो रविः ॥ ये भोजकास्त्यजंत्य
न्ये सर्वपापेष्ववस्थिताः ॥ अधोमुखोर्द्धपादास्ते पतंति नरकाग्निषु ॥ २१ ॥ कृमिभिर्भिन्नवदनास्तप्यमानाश्च वह्निना ॥ पीड्यंते चायुधै
र्घोरैर्यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ २२ ॥ येचापवादं शृण्वंति विमूढा ब्राह्मणेषु वै ॥ ते विशेषेण पच्यंते नरकेषु मदिच्छया ॥ २३ ॥ सर्वे
षामेव पात्राणां सत्पात्रं जापकः परः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजयेत्सुसमाहितः ॥ २४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमी
कल्पे सौरधर्मेषु भोजकसत्कारवर्णनं नामाष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ आमपात्ररसा
यद्वन्नश्यंते नश्यभाजने ॥ जपोपेक्षे तथा दानं सह पात्रेण नश्यति ॥ सद्बीजमूषरे यद्वत्समुप्तं निष्फलं भवेत् ॥१॥ भस्मनीव हुतं हव्यं यथा होतुश्च
निष्फलम् ॥ जपेन रहिते विप्रे तथा दानं निरर्थकम् ॥२॥ यथा षण्ढोऽफलः स्त्रीषु यथा गौर्गवि चाफला ॥ ब्राह्मणस्य तथा जन्म जपहीनस्य ॥१६८॥
निष्फलम् ॥३॥ लोहोडुपेन प्रतरन्निमज्जत्युदके यथा ॥ दाता दाता ग्रहीता च पतत्यंधे तमस्यथ ॥४॥ कारुण्यात्सर्वभूतेषु श्रद्धया यत्प्रदीयते ॥
दानं तद्धै खग ज्ञेयं सार्वकामिकमुत्तमम् ॥ ५ ॥ दीनांधकृपणानां च बालवृद्धातुरेषु च ॥ यद्दीयते खगश्रेष्ठ तस्यानन्तफलं भवेत् ॥ ६ ॥

न हि स्वार्थं समुद्दिश्य प्रतिगृह्णंति साधवः ॥ दातुरेवोपकाराय जगृहुः श्रावणादयः ॥ ७ ॥ दातुरेवोपकाराय वदत्यर्थी ददस्व मे ॥
यस्माद्दाता प्रयात्यूर्ध्वमधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ॥ ८ ॥ देहीति सुवदन्नर्थी धनं बोधयतीव सः ॥ यन्मया कृतमर्थित्वं प्रगेऽदानफलं हि तत् ॥ ९ ॥
बोधयंति न याचन्ते देहीति कृपणा जनाः ॥ अवस्थेयमदानस्य यद्याचामो गृहेगृहे ॥ १० ॥ आयात्यर्थी गृहं यस्तु कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥
कोयमर्थी न पूज्यः स्याद्याचमानो दिनेदिने ॥ ११ ॥ यद्बलादप्यनिच्छंतं योजयंति नराश्रयान् ॥ अहन्यहनि याचंते दातुस्ते दर्शयंति हि ॥
॥ १२ ॥ एकस्तिष्ठति चाधस्तादन्यश्चोपरि तिष्ठति ॥ दातृयाचकयोर्भेदः कराभ्यामेव सूचितः ॥ १३ ॥ यः प्राप्तायार्थिने दानं त्यक्त्वा पात्र
मुदीक्षते ॥ सर्वकर्मसु युक्तत्वान्न दाता पारमार्थिकः ॥१४॥ यद्यर्थिनो नरा न स्युर्दानधर्मः कथं भवेत्॥तदर्थिषु भवेद्दानं स्वागतं स्वागतं प्रियम्॥
॥ १५ ॥ पादोदकमनुव्रज्यात्स्वर्गसोपानसप्तकम् ॥ चिंताचिंतानुरूपेण कदा कस्य विनश्यति ॥ १६ ॥ ग्रासादर्धमपि ग्रासं युक्तं दातुं सदा
र्थिनाम् ॥ दानं प्रियविनिर्मुक्तं नष्टमाहुर्मनीषिणः ॥ १७ ॥ तस्मात्सत्कृत्य दातव्यमनंतफलमिच्छता ॥ प्रेत्याख्यानमपि श्रेयः प्रियानुनयपेश
लम् ॥१८॥ न तद्दानमसत्कारपारुष्यमलिनीकृतम् ॥ वरं न दत्तमर्थिभ्यः संक्रुद्धेनांतरात्मना॥१९॥ न तद्धनं न च प्रीतिर्न धर्मः प्रियवर्जितः॥
दानप्रदाननियमयज्ञध्यानं हुतं तपः ॥ यत्नेनापि कृतं सर्वंक्रोधोऽस्य निष्फलं खग ॥ २० ॥ यः श्रद्धयार्चितं दद्यात्प्रति गृह्णाति चार्चितम् ॥
तावुभौ गच्छतः स्वर्गं नरकं तद्विपर्ययात् ॥ २१ ॥ औदार्यं स्वागतं मैत्री ह्यनुकंपा च मत्सरः ॥ पंचभिस्तु गुरौ दानं दातुर्दाने महाफलम्॥२२॥
वाराणसी कुरुक्षेत्रं प्रयागं पुष्कराणि च ॥ गंगातटं समुद्रश्च नैमिषारण्यमेव च ॥ २३ ॥ मूलस्थानं महापुण्यं पुंडीरस्वामिकं तथा ॥ कालप्रियं
खगश्रेष्ठ क्षीरिकावास एव च ॥ २४ ॥ इत्येते कीर्तिता देशाः सुरसिद्धनिषेविताः ॥ सर्वे सूर्याश्रमाः पुण्याः सर्वा नद्यः सपर्वताः ॥ गोसिद्धमुनि
वासाश्च देशाः पुण्याः प्रकीर्तिताः ॥ २५ ॥ सूर्यायतनसंस्थानां यद्यदल्पं तु दीयते ॥ तदनंतफलं ज्ञेयं वचः क्षेत्रानुभावतः ॥ २६ ॥ ग्रहणं चंद्र
सूर्याभ्यामुत्तरायणमुत्तमम् ॥ विषुवं सव्यतीपातं षडशीतिमुखं तथा ॥ २७ ॥ दिनच्छिद्राणि संक्रांतिः पुण्यं विषुपदं खग ॥ इति कालः समा
ख्यातः पुंसां पुण्यविवर्धनः ॥ २८ ॥ भक्तिभावः परा प्रीतिर्धर्मो धर्मैकभावनः ॥ प्रतिपत्तिरिति ज्ञेयं श्रद्धापर्यायपंचकम् ॥ २९ ॥ श्रद्धया विधि
वत्पात्रे प्रतिपादितमुत्तमम् ॥ तस्माच्छ्रद्धां समास्थाय देयमक्षयमिच्छता ॥ ३० ॥ यद्दानं श्रद्धया पात्रे विधिवत्प्रतिपादितम् ॥ तदनंतफलं ज्ञेय
मपि वा भारमात्रकम् ॥ ३१ ॥ आर्तेषु दीनेषु गुणान्वितेषु यः श्रद्धया स्वल्पमपि प्रदद्यात् ॥ स सर्वकामान्समुपैति लोकाञ्छ्रद्धैव दानं प्रव

दंति तज्ज्ञाः ॥ ३२ ॥ श्रद्धा दानं परं ज्ञेयं श्रद्धा एव तपः परम् ॥ श्रद्धां यज्ञमुशन्तीह श्रद्धा परमुपोषितम् ॥ ३३ ॥ अथाहिंसा क्षमा सत्यं
ह्रीः श्रद्धेंद्रियसंयमः ॥ दानमिष्टं तपो ध्यानं दशकं धर्मसाधनम् ॥ ३४ ॥ हंत व्यस्तैः समस्तैर्वा सूर्यधर्मैरनुष्ठितैः ॥ सूर्योकसां च संप्राप्तेर्गतिरेका
प्रकीर्तिता ॥ ३५ ॥ यथा भूः सर्वभूतानां शांतेरतिशयः स्मृतः ॥ कुर्यात्पुण्यं महत्तस्मान्मम लोकेप्सया सुधीः ॥ ३६ ॥ परस्त्रीद्रव्यसंकल्पं यः
सापेक्षं करोति च ॥ गुरुमार्तमशक्तं वा विदेशे प्रस्थितं तथा ॥ अरिभिः परिभूतं च संत्यजेच्चैव पापकृत् ॥ ३७ ॥ तद्भार्यामित्रपुत्रेषु यश्चा
वज्ञां करोति च ॥ इत्येतत्पातकं ज्ञेयं गुरुनिंदासमं भवेत् ॥ ३८ ॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी
च पञ्चमः ॥ ३९ ॥ क्रोधाद्द्वेषाद्भयाल्लोभाद्ब्राह्मणस्य वदेत यः ॥ प्राणांतिकं महादोषं ब्रह्महा स उदाहृतः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणं च समाहूय
याचमानमकिंचनम् ॥ यन्नास्तीति च यो ब्रूयात्स चाण्डाल उदाहृतः ॥ ४१ ॥ देवद्विजगवां भूमिं पूर्वदत्तां हरेत यः ॥ प्रनष्टामपि
काले तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ४२ ॥ अधीत्य यो रवेर्ज्ञानं परित्यजति मंदधीः ॥ सुरापेन समं ज्ञेयं तस्य पापं च सुव्रत ॥ ४३ ॥
अग्निहोत्रपरित्यागः पंचयज्ञियकर्मणाम् ॥ मातापितृपरित्यागः कूटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ॥ ४४ ॥ अप्रियं सूर्यभक्तानामभक्ष्यस्य च भक्ष
णम् ॥ एवं निरपराधानां प्राणिनां च प्रमारणम् ॥ ४५ ॥ सर्वाधिपत्यमेतेषां नास्ति देवपुरोत्तमे ॥ आत्मलोकाधिपत्यं तु यच्छेत्सर्वजग
त्पतिः ॥ ४६ ॥ केचिदत्रैव मुच्यन्ते ज्ञानयोगपरा नराः ॥ आवर्तंते पुनश्चान्ये संसारे भोगतत्पराः ॥ ४७ ॥ तस्माद्विमोक्षमन्विच्छन्भोगा
सक्तिं विवर्जयेत् ॥ विरक्तः शांतचित्तात्मा सौरलोकमवाप्नुयात् ॥ ४८ ॥ यत्राप्यसक्तहृदया जपन्तीमं प्रसंगतः ॥ तेषामपि वदत्येकः स्वानुभावा
नुरूपतः ॥ ४९ ॥ तत्रार्चयन्ति ये भानुं सकृदुच्छिष्टदेहिनः ॥ तेषां पिशाचलोके तु भोगान्भानुः प्रयच्छति ॥ ५० ॥ द्विर्जपंति च ये भानुं
क्रूराः संक्रुद्धलोचनाः ॥ रक्षोलोके रविस्तेषां महाभाग्यं प्रयच्छति ॥ ५१ ॥ त्रिरर्चयन्ति ये भानुं मद्यमांसरता नराः ॥ ऋषिलोके रविस्तेषां
भोगान्दिव्यान्प्रयच्छति ॥ ५२ ॥ ये नृत्यगीतं कुर्वंति त्रिश्चतुर्धा यदृच्छया ॥ सूर्यस्याग्रे तु ते यांति गंधर्वभवनं खग ॥ ५३ ॥ लोकाः स्त्र्यार्तिं
समुद्दिश्य पूजयंति च गोपतिम् ॥ तेषां शक्रालये भानुः कामान्त्सर्वान्प्रयच्छति ॥ ५४ ॥ कामासक्तेन चित्तेन यः षडर्चयते रविम् ॥ प्राजापत्ये
रविस्तस्य लोके भोगान्प्रयच्छति ॥ ५५ ॥ नवकृत्वोर्चयेद्यस्तु चित्रभानुं खगाधिप ॥ स याति विष्णुसालोक्यं विष्णुना सह मोदते ॥ ५६ ॥

१ 'नशेः षान्तस्य' इति णत्वानिषेधः । २ 'यशर्त्विग्भ्यां घखञौ' इति घः ।

तस्मादपि परं स्थानं यद्भूतानां मनोहरम् ॥ अप्रमेयगुणैर्दिव्यैर्विमानैः सार्वकामिकैः ॥ ५७ ॥ असंख्यैर्वस्तुभिर्व्याप्तं गैरिके रक्तचित्रकैः ॥
नानागृहसमाकीर्णैः सूर्यकोटिसमप्रभम् ॥ ५८ ॥ तत्स्थानं ते प्रगच्छंति अर्चयन्ति च ये द्विजान् ॥ तत्र लोके खगश्रेष्ठ वसंति विहरंति च ॥
तस्मादपि परं स्थानं ज्योतिष्कं सौरमुच्यते ॥ ५९ ॥ एवं सूर्यानुभावेन निकृष्टेनापि कर्मणा ॥ नरैः स्थानान्यवाप्यन्ते श्रद्धाभावानुरूपतः ॥
॥६०॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सप्ताश्वानूरुसंवादो नाम एकोननवत्यधिकशततमोऽध्यायः॥१८९॥ ॥छ॥
॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ तारारूपविमानानामिमाः संति च कोटयः ॥ यः कुर्यात्तु नमस्कारं तस्यैव च फलं भवेत् ॥ १ ॥ इत्येता
गतयः प्रोक्ता महत्यः सौरधर्मिणाम् ॥ तस्मात्सौरः सदा धर्मः कर्तव्यः सुखमिच्छता ॥ २ ॥ इदानीं पापनिचयाः स्थूला नरकहेतवः ॥ ते
समासेन कथ्यन्ते मनोवाक्कायसाधनैः ॥ ३ ॥ गवां मार्गे वने चाग्नेः पुरे ग्रामे समर्पणम् ॥ इत्येतानीह पापानि सुरापानसमानि च ॥ ४ ॥
वने सर्वस्य हरणं नरस्त्रीगजवाजिनाम् ॥ गोभूसमीपजातानामोषधीनां च खेचर ॥ ५ ॥ चन्दनागुरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम् ॥ हस्तन्यासाप
हरणं रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ ६ ॥ कन्यानां वरयोग्यानामाकर्षणमसंगतः ॥ पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥ ७ ॥ कुमारीसाहसं घोर
मंत्यजस्त्रीनिषेवणम् ॥ सवर्णायाश्च गमनं गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ ८ ॥ महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥ तानि पातकसंज्ञानि
ब्रूमहे चोपपातकम् ॥ ९ ॥ द्विजायार्थं परिश्रुत्य न प्रयच्छति यो द्विजं[1] ॥ सद्भार्याणां च संत्यागः साधुबन्धुतपस्विनाम् ॥ १० ॥ गोभू
हिरण्यवस्त्राणामपहारः प्रयत्नतः ॥ ईश्वरार्पितबुद्धीनां पीडनं सुमहत्कृतम् ॥ ११ ॥ यः पीडामाश्रमस्थान आचरेदल्पिकामपि ॥ तद्भूत्यु
परिभूतस्य पशुधान्यधनस्य च ॥ १२ ॥ कूपधान्यपशुस्तेयमयाज्यानां च याजनम् ॥ यज्ञारामतडागानां दारापत्यस्य विक्रयः ॥ १३ ॥ तीर्थ
यात्रोपवासानां व्रते च जपकर्मणि ॥ स्त्रीधनान्युपकर्षंति ये जनाः पापकर्मणा ॥ १४ ॥ अरक्षणं च नारीणां मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ऋषीणाम
प्रदानं च धान्यवृद्ध्युपसेवनम् ॥ १५ ॥ देवाग्निसाधुसाध्वीनां निन्दा गोब्राह्मणस्य च ॥ प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा राजमाण्डलिकानपि[2] ॥ १६ ॥
उत्सन्नपितृदेवाश्च स्वकर्मत्यागिनश्च ये ॥ दुःशीला नास्तिकाः पापाः सदसच्छून्यवादिनः ॥ १७ ॥ एवं कामे प्रवृत्ते तु वियोनौ पशुयोनिषु ॥
रजस्वलास्वयोनौ[3] तु मैथुनं यः समाचरेत् ॥ १८ ॥ स्त्रीपुत्रमित्रसंप्रीतेरारामोच्छेदकाश्च ये ॥ जनस्याप्रियवक्तारो जनाभिप्रायभेदिनः ॥ १९ ॥

१ हेखगेत्यर्थः । २ प्रश्नार्थे द्वितीया, माण्डलिकनृपाणामित्यर्थः । ३ स्वेतरस्यां वा योनीतरदेशे वा पुरुषसमागमाद्वायोनौ ।

भ० पु० भेत्ता तडागवप्राणां संक्रमाणां रसस्य च ॥ एकपंक्तिस्थितानां च पंक्तिभेदं करोति यः ॥२०॥ इत्येतैस्तु नराः पापैरुपपातकिनः स्मृताः ॥२१॥ ब्रा०प०१
॥१७०॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सूर्यानूरुसंवादे नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्ता अ० १९१
श्वतिलक उवाच ॥ ॥ ये गोब्राह्मणसस्यानां साधूनां तु तपस्विनाम् ॥ दूषकाश्चैव वर्तंते नरा नरकगामिनः ॥ १ ॥ परिश्रमेण तप्यन्ते
येऽपरे तस्य सूचकाः ॥ परदाररतानां च कन्याया दूषकाश्च ये ॥ २ ॥ गोष्ठाग्निजलरम्यासु तरुच्छायानगेषु च ॥ त्यजंति ये पुरीषाणि आरामा
यतनेषु च ॥ ३ ॥ मद्यपानरता नित्यं गीतवाद्यरता नराः ॥ कामक्रोधमदाविष्टा रंध्रान्वेषणतत्पराः ॥ ४ ॥ पाखण्डमतसंयुक्ता वृथा संलाप
कौतुकाः ॥ ये मार्गानुपरुंधंति परसीमां हरंति च ॥ ५ ॥ कूटशासनकर्तारः कूटकर्मकृतो नराः ॥ धनुषः शिल्पिशस्त्राणां यः कर्ता
यश्च विक्रयी ॥ ६ ॥ निर्दयोतीवभृत्येषु पशूनां दमकश्च यः ॥ मिथ्या प्रवदतो वाचमाकर्णयति यः शनैः ॥ स्वामिमित्रगुरुद्रोही मायावी
चपलः शठः ॥ ७ ॥ ये भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ॥ भृत्यानतिथिबन्धूंश्च त्यजंति च बुभुक्षितान् ॥ ८ ॥ यः स्वयं पक्कमश्नाति
विप्रायान्नं न यच्छति ॥ वृथा पाकः स विज्ञेयो ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ९ ॥ नियमं स्वयमादाय ये त्यजंत्यजितेंद्रियाः ॥ प्रव्रज्यावसिता ये
च रहस्यानां तु भेदकाः ॥ १० ॥ ये ताडयंति गां मूढास्त्रासयंति मुहुर्मुहुः ॥ दुर्बलं न च पुष्णंति प्रनष्टान्नान्विषंति च ॥ ११ ॥ पीड
यंत्यतिभारेण अक्षयं वाहयंति च ॥ वृषाणां वृषणानन्ये पापिष्ठा गालयंति हि ॥ वाहयंति च गां वंध्यां ते पापिष्ठा नराधमाः ॥ १२ ॥ अनर्थवि
कलं हीनं बालवृद्धकृशानुगम् ॥ नानुकंपंति ये मूढास्ते यांति नरकं नराः ॥ १३ ॥ अजाविका माहिषिकाः सवित्रीवृषलीपतिः ॥ क्षत्रविट्शूद्रवृ
द्धाश्च स्वधर्मविहताः सदा ॥ १४ ॥ शिल्पिनः कारुका वेश्याः क्षेमकारनृपध्वजाः ॥ नर्तक्यो ज्योतिषि हताः सर्वे नरकगामिनः ॥ १५ ॥ घृत
तैलानुपानानि मधुमांसरसासवम् ॥ गुडेक्षुक्षीरशाकान्हिदधिमूलफलानि च ॥ १६ ॥ तृणानि काष्ठं पुष्पाणि बीजौषधिमनुत्तमाम् ॥ उपानच्छत्र
शकटमासनं शयनं मृदः ॥ १७ ॥ ताम्रं सीसं त्रपुं कांस्यं शंखाद्यं च जलोद्भवम् ॥ वार्क्षं वा वैणवं वापि गृहोपकरणानि च ॥१८॥ और्णकार्पा
सकौशेयभंगपट्टोद्भवानि च ॥ स्थूलसूक्ष्माणि संमूढा ये च लोका हरंति वै ॥१९॥ एवमादीनि चान्यानि द्रव्याणि विविधानि च॥ नरकेषु ध्रुवं
गच्छेद्यो हरेत पुमान्बलात् ॥ २० ॥ यद्वा तद्वा तु पारोक्ष्यमपि सर्षपमात्रकम् ॥ अपहृत्य नरो याति नरकं नात्र संशयः ॥ २१ ॥ एवमाद्यैर्नरैः ॥१७०॥
पापैरुत्क्रांतेः समनंतरम् ॥ शरीरयातनार्थं तत्पूर्वकायमवाप्नुयात् ॥ २२ ॥ यमलोके व्रजेदेवं शरीरेण यमाज्ञया ॥ यमदूतैर्महाघोरैर्नीयमानः

सुदुःखितः ॥ २३ ॥ देवमानुषजीवानामधर्मनिरतात्मनाम् ॥ धर्मराजः स्मृतः शास्ता सुघोरैर्विविधैर्वधैः ॥ २४ ॥ विनयाभावयुक्तानां प्रमादा त्स्वलितात्मनाम् ॥ प्रायश्चित्तैर्बहुविधैः पातकं नष्टतामियात् ॥ २५ ॥ पारदारिकचोराणामन्यायव्यवहारिणाम् ॥ शास्ता क्षितिपतिः प्रोक्तः प्रच्छन्नानां च धर्मराट् ॥ २६ ॥ तस्मात्कृतस्य पापस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ नाभुक्तस्यान्यथा नाशः कल्पकोटिशतैरपि ॥ २७ ॥ यः करोति शुभं कर्म कारयेदनुमोदयेत् ॥ कायेन मननसा वाचा स विंदेतोत्तमं सुखम् ॥२८॥ इति संक्षेपतः प्रोक्ता पापभेदात्त्रिधा गतिः ॥ तथान्या गतयश्चित्राः कथ्यंते कर्मभेदतः ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सप्ताश्वतिलकारुणसंवाद एकनव त्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥॥ छ ॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ संत्रासजननं घोरं पापानां पापकारिणाम् ॥ गर्भस्थैर्जायमानैश्च बालैस्तरुणमध्यमैः ॥ १ स्त्रीपुंनपुंसकैर्वृद्धैर्गंतव्यं सर्वजंतुषु ॥ शुभाशुभफलं तत्र भोक्तव्यं देहिभिस्तथा ॥ २ ॥ चित्रगुप्तादिभिः सर्वैर्धर्मस्थैः सत्यवादिभिः ॥ प्रोक्तं वै धर्मराजस्य निकटे यच्छुभाशुभम् ॥ अवश्यं हि कृतं कर्म भोक्तव्यं तद्विचारितम् ॥ ३ ॥ तत्र ये शुभकर्माणः सौम्य चित्ता दयान्विताः ॥ ते नरा यांति सौम्येन यथा यमनिकेतनम् ॥ ४ ॥ यः प्रदद्याद्द्विजेंद्राणामुपानत्काष्ठछत्रकम् ॥ स च धर्मेण महता सुखं याति यमालयम् ॥ ५ ॥ सोपानत्को नरो यस्तु देवायतनमाविशेत् ॥ विशेषतो गर्भगृहं स संत्रासमुपाश्नुते ॥६॥ सोपानत्कानि दानानि तथान्नं तु विशेषतः ॥ एवं दानविशेषेण धर्मराजपुरं नरः ॥ यस्माद्याति सुखेनैव तस्माद्धर्मं समाचरेत् ॥७॥ ये पुनः क्रूरकर्माणो नराः पापरताः खग ॥ ते घोरेण तथा यांति दक्षिणेन यमालयम् ॥ ८ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानामशीति च ॥ वैवस्वतपुरं ज्ञेयं नानारूपमिति स्थितम् ॥ ९ ॥ समीपस्थमिवाभाति नराणां शुभचारिणाम् ॥ पापानामतिदूरस्थं तथा रौद्रेण गच्छताम् ॥ १० ॥ तीक्ष्णकंटकयुक्तेन शर्करानिचितेन च ॥ क्षुरधारातिनिस्त्रिंशैः पाषाणैश्चितितेन च ॥ ११ ॥ क्वचिदर्केण महता तुरंतैश्चैव खातकैः ॥ लोहशंकुभिराच्छिन्नास्तथा खड्गैः समन्विताः ॥ ॥ १२ ॥ ततः पतद्भिर्विमलैः पर्वतैर्वृक्षसंकुलैः ॥ प्रेतप्राकारयुक्तेन यांति मार्गेण दुःखिताः ॥ १३ ॥ क्वचिद्विषमगर्ताभिः क्व चिल्लोष्टैः सपिच्छलैः ॥ सुतप्तवालुकाभिश्च तथा तीक्ष्णैश्च शंकुभिः ॥ १४ ॥ अनेकशाखारचितैर्व्याप्तैर्वंशवनैः क्वचित् ॥ कष्टेन तमसः मार्ग अना लंबे सुदारुणि ॥१५॥ अथ शृंगाटकैर्व्याप्तैः क्वचिद्दावाग्निना पुनः ॥ क्वचित्तप्तशिलाभिश्च क्वचिद्व्याप्तं हिमेन तु ॥ १६ ॥ क्वचिद्वालुकया व्याप्तमा

कंठांतं प्रवेशयेत् ॥ क्वचिदुष्णांबुना व्याप्तं क्वचिच्च करीषाग्निना॥१७॥क्वचित्सिंहैः क्वचिद्व्याघ्रैर्दंशैः कीटैश्च दारुणैः ॥क्वचिन्महाजलौकाभिः क्वचि
द्वाजगरैः पुनः ॥१८॥ मक्षिकाभिश्च रौद्राभिः क्वचित्सर्पैर्विषोल्बणैः ॥ महागजेंद्रयूनैश्च बलोन्मत्तैः प्रमाथिभिः ॥१९॥ पंथानमुल्लिखद्भिश्च तीक्ष्ण
शृंगैर्महावृषैः ॥ महाशृंगैश्च महिषैरुष्ट्रैर्मत्तैर्मदातुरैः॥२०॥डाकिनीभिश्च रौद्राभिर्विकरालैश्च राक्षसैः॥व्याधिभिश्च महाघोरैः पीड्यमाना व्रजंति हि ॥
॥ २१ ॥ महापाशविमिश्रेण महाचंडेन वायुना ॥ महापाषाणवर्षेण हन्यमाना निराश्रयाः ॥ २२॥ क्वचिद्विद्युत्प्रपातेन दीर्यमाणा व्रजंति हि ॥
पतद्भिर्वज्रसंघातैरुल्कापातैश्च दारुणैः ॥ २३ ॥ प्रदीप्तांगारवर्षेण दह्यमाना व्रजंति हि ॥ महांधकारशुक्रेण पीड्यमाना व्रजंति हि ॥ २४ ॥ महा
मेघरवैर्घोरैर्वित्रास्यंते मुहुर्मुहुः ॥ तीक्ष्णपाषाणयुक्तेन पूर्यमाणाः समन्ततः ॥ २५ ॥ महाक्षुरांबुधाराभिः सेव्यमाना व्रजंति हि ॥ महामेघरवैर्घोरै
र्वित्रास्यन्ते मुहुर्मुहुः ॥२६॥ भृशं शीतेन तीक्ष्णेन रूक्षेण मारुतेन च ॥ इत्थं मार्गेण रौद्रेण पाथेयरहितेन च ॥२७॥ निरालंबेन दुर्गेण निर्जनेन
समंततः ॥ अविश्रामेण महता विगतापायदुर्धरैः ॥ २८ ॥ नीयंते देहिनः सर्वे ये मूढाः पापकारिणः ॥ इति ज्ञात्वा नरः कुर्यात्पुण्यं पापं च वर्ज
येत् ॥ पुण्येन याति देवत्वं पापेन नरकं व्रजेत् ॥ २९ ॥ यैर्मनागपि देवेशो मनसा पूजितो रविः ॥ ते कदापि न पश्यंति यमस्य वदनं खग ॥
॥ ३० ॥ किं तु पापैर्महाघोरैः किञ्चित्कालं तवाज्ञया ॥ भवंति प्रेतराजानस्ततो यांति रवेः पुरम्॥ ३१ ॥ ये पुनः सर्वभावेन भजन्ते भुवि भास्क
रम् ॥ न ते लिम्पंति पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ ३२ ॥ तस्मात्प्रकुर्याद्भक्तिं वै भास्करे सततं नरः ॥ श्रद्धया पूजयेद्भानुं य इच्छेद्विपुलं धनम् ॥
॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सप्ताश्वतिलकानूरुसंवादे द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥१९२॥ ॥छ॥
॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ अयने विषुवे वारे संक्रांतौ ग्रहणे तथा ॥ पूजयेत्सततं भानुं सप्तम्यां तु विशेषतः ॥ १ ॥ वैनतेय निबोध त्वं
विधानं सप्तमीव्रते ॥ एतद्धि परमं गुह्यं रवेराराधनं परम् ॥ २ ॥ सिद्धार्थकैस्तु प्रथमा द्वितीया चार्कसंपुटैः॥तृतीया मरिचैः कार्या चतुर्थी तिल
सप्तमी ॥ ३ ॥ सप्तमी चौदनैर्वीर[2] सप्तमी परिकीर्तिता ॥ इत्येताः सप्त सप्तम्यः कर्तव्या भूतिमिच्छता ॥ ४ ॥ तथा चानुक्रमे तासां लक्षणं कथया
म्यहम् ॥ माघे वा मार्गशीर्षे वा कार्या शुक्ला तु सप्तमी ॥ ५ ॥ आर्तस्य तु न नियमः पक्षमासकृतो भवेत् ॥ अर्धप्रहरशेषे तु कुर्याद्वै दंतधाव
नम् ॥ ६ ॥ पञ्चम्यां तत्र ये वृक्षाः कामितास्तान्वदाम्यहम् ॥ मधूके पुत्रलाभः स्याद्दुःखहा मार्कवो भवेत् ॥ ७ ॥ बदर्या च बृहत्या च क्षिप्रं

१ ईकारह्रस्व आर्षः । २ अत्रत्यः पाठः पञ्चमीषष्ठयोः सप्तम्योः पारणानुकेस्तुटित इति प्रतिमाति ।

रोगात्प्रमुच्यते ॥ ऐश्वर्यं च भवेद्बिल्वैः खदिरेण च संचयः ॥ ८ ॥ शत्रुक्षयः कदंबेषु अर्थलाभोतिमुक्तके ॥ गुरुतां याति सर्वत्र आटरूषकसंभवैः ॥ ९ ॥ ज्ञातिप्रधानतां याति अश्वत्थो यच्छते यशः ॥ करवीरात्परिज्ञानमचलं स्यान्न संशयः ॥ १० ॥ श्रियं प्राप्नोति विपुलां शिरीषस्य निवेशने ॥ प्रियंगुं सेव्यमानस्य सौभाग्यं परमं भवेत् ॥ ११ ॥ अभीप्सितार्थसिद्ध्यर्थं सुखासीनोथ वाग्यतः ॥ कामं यथेष्टं हृदये कृत्वा समभिमंत्र्य च ॥ मंत्रेणानेन मतिमानश्नीयाद्दन्तधावनम् ॥ १२ ॥ वरं दत्त्वाभिजानासि कामदं च वनस्पते ॥ सिद्धिं प्रयच्छ मे नित्यं दंतकाष्ठ नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥ त्रीन्वारान्परिजप्यैवं भक्षयेद्दंतधावनम् ॥ पश्चात्प्रक्षाल्य काष्ठं तु शुचौ देशे विनिक्षिपेत् ॥ १४ ॥ ऊर्ध्वे निपतिते सिद्धिस्तथा चाभिमुखे स्थिते ॥ अतोन्यथा तु पतिते आनीय पुनरुत्सृजेत् ॥ १५ ॥ पराङ्मुखं यदि भवेत्त्रीन्वारान्दंतधावनम् ॥ असिद्धां तु विजानीयान्न ग्राह्या सा तु सप्तमी ॥ १६ ॥ ब्रह्मचारी तु तां रात्रिं स्वप्यान्मंगलसेवया ॥ विप्रद्वासोलुपहतं शुचिराचारसंयुतः ॥ १७ ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरुत्थाय वै खग ॥ प्रक्षालयेन्मुखं धीमानश्नीयाद्दन्तधावनम् ॥ १८ ॥ उपविश्य शुचिर्भूत्वा प्रणम्य शिरसा रविम् ॥ जपं यथेष्टं कृत्वा तु जुहुयाच्च हुताशने ॥ १९ ॥ ततोपराह्णसमये स्नात्वा मृद्गोमयांबुभिः ॥ विधिवन्नियमं कृत्वा मौनी शुक्लांबरः शुचिः ॥ २० ॥ पूजयित्वा विधिंभक्त्या देवदेवं दिवाकरम् ॥ स्वप्याद्देवस्य पुरतो गायत्रीजपतत्परः ॥ २१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे दन्तकाष्ठविधिवर्णनं नाम त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यैर्यैर्यत्फलमश्नुते ॥ स्वप्ने दृष्टे तु सप्तम्यां पुरुषो नियतव्रतः ॥ १ ॥ समाप्य विधिवत्सर्वां जपहोमादिकां क्रियाम् ॥ भूमौ शय्यां समास्थाय देवदेवं विचिन्तयेत् ॥ २ ॥ हन्त सुप्तो यदि नरः पश्येत्स्वप्ने दिवाकरम् ॥ शक्रध्वजं वा चन्द्रं वा तस्य सर्वाः समृद्धयः ॥ ३ ॥ भृंगारचमरादर्शकनकाभरणानि च ॥ रुधिरस्य स्रुतिः केशपात ऐश्वर्यकारकः ॥ स्वप्ने वृक्षाधिरोहे तु क्षिप्रमैश्वर्यमाहवे ॥ ४ ॥ दोहनं महिषीसिंहीगोधेनूनां करे स्वके ॥ बन्धश्चासां राज्यलाभो नाभेः स्पर्शे तु दुर्मतिः ॥ ५ ॥ अविं हत्वा स्वयं खादेत्सिंहमंबुजमेव च ॥ स्वांगमस्थि हुताशं च सुरापानं खगाधिप ॥ ६ ॥ हैमे वा राजते वापि यो भुंक्ते पायसं नरः ॥ पात्रे तु पद्मपत्रे वा तस्यैश्वर्यं समं भवेत् ॥ ७ ॥ द्यूते च वाथ वा युद्धे विजयो हि सुखावहः ॥ गात्रस्य स्वस्य ज्वलनं शिरोबन्धश्च भूतये ॥ ८ ॥ माल्यांबराणां शुक्लानां हयानां

१ दर्शन इति शेषः ।

पशुपक्षिणाम् ॥ सदा लाभं प्रशंसंति विष्ठानां चानुलेपनम् ॥ ९ ॥ हययाने भवेत्क्षिप्रं रथयाने प्रजागमः ॥ नानाशिरोबाहुता च गृहस्थां कुरुते श्रियम् ॥ १० ॥ अगम्यागमनं धन्यं वेदाध्ययनमुत्तमम् ॥ देवद्विजश्रेष्ठवीरगुरुवृद्धतपस्विनः ॥ ११ ॥ यद्वदंति नरं स्वप्ने सत्यमेवेति तद्विदुः ॥ प्रशस्तं दर्शनं चैषामाशीर्वादः खगाधिप ॥ १२ ॥ राज्यं स्यात्स्वशिरश्छेदे धनं बहुवधे भवेत् ॥ रुदिते भक्ष्यसंप्राप्ती राज्यं निगडबन्धने॥१३॥ पर्वतं तुरगं सिंहं वृषभं गजमेव हि ॥ महदैश्वर्यमाप्नोति यो विक्रम्याधिरोहति ॥ १४ ॥ आगृह्णानो ग्रहांस्तारा मरीचिं परिवर्तयन् ॥ उन्मूलयति पर्वतांश्च राजा भवति भूतले ॥ १५ ॥ देहान्निष्क्रांतिरंत्राणां सर्वेषां च खगाधिप ॥ पानं समुद्रसरितामैश्वर्यसुखकारकम् ॥ १६ ॥ बलं चांबुनिधिं वापि तीर्थपारं प्रयाति यः ॥ तस्यापत्यं भवेद्वीर अचलं च खगाधिप ॥ १७ ॥ भवत्यर्थागमः शीघ्रं कृमिर्वा यदि भक्षयेत् ॥ अंगानां च सुरूपाणां लाभो दर्शनमेव च ॥ संयोगश्चैव मांगल्यैरारोग्यं धनमेव च ॥ १८ ॥ ऐश्वर्यं राज्यलाभश्च यस्मिन्स्वप्न उदाहृतः ॥ सप्त स्यान्नात्र संदेहश्चतुर्भिः श्रुत उत्तमः ॥ १९ ॥ पंचभिः पुत्रबाहुल्यं षड्भिरायुः सुतान्धनम् ॥ सप्तभिर्विविधान्कामानष्टभिर्विविधं यशः ॥ ॥ २० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यारुणसंवादे स्वप्नवर्णनं नाम चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ छ ॥

॥ ॥ अनूरुरुवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि सप्तमीनां परं विधिम् ॥ सर्वासामनुरूपाणां कथयस्व महामुने ॥ १ ॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ शृणु वीर खगश्रेष्ठ सप्तमीनां परं विधिम् ॥ कीर्तयिष्यामि ते सर्वं यथावत्परिपृच्छते ॥ २ ॥ तुल्यं किल खगश्रेष्ठ यथाख्यातं विवस्वता ॥ शुक्लपक्षे रविदिने प्रवृत्ते चोत्तरायणे ॥ ३ ॥ पुत्रदारधनक्षेत्रे गृह्णीयात्सप्तमीव्रतम् ॥ ऋषिभिर्ज्ञानसंपन्नैः सर्वकामफलप्रदैः ॥ ४ ॥ सप्तम्यः सप्त आख्यातास्तासां नामानि मे शृणु ॥ अर्कसंपुटकैरेका द्वितीया मरिचैस्तथा ॥ ५ ॥ तृतीया निंबपत्रैश्च चतुर्थी फलसप्तमी ॥ सप्तमी कामिका नाम्ना विधिमासां निबोध मे ॥ ६ ॥ पंचम्यामेकभक्तं तु कुर्यान्नियतमानसः ॥ अल्पाहारं न कुर्वीत मैथुनं दूरतस्त्यजेत् ॥ ७ ॥ वर्जयेन्मधु मांसं च अत्यम्लं च खगाधिप ॥ प्रभाते चैव षष्ठ्यां तु एकैकपर्णसंपुटे ॥ ८ ॥ घृतशाल्योदनं कृत्वा भक्षयेत्तु विधानतः अन्यदन्नमभुंजानः सप्तम्यां भोजनं भवेत् ॥ ९ ॥ एकैकवृद्धाभियुक्तैर्यो वसेत्तु खगेश्वर ॥ अन्यत्र मरिचं भक्षेन्निंबपत्राण्यतः परम् ॥ १० ॥ एवं लब्धफलानीह पक्षयोरुभयोरपि ॥ अन्नाद्यै रहितो यत्नादनोदन इति स्मृतः ॥ ११ ॥ आचरेद्विधिवद्भक्त्या पूजयित्वा विभावसुम् ॥ अहोरात्रं

१ लभेतेति शेषः, एवमायुरादीनि कर्मणि लाभक्रियायामन्वितानीत्यपि बोध्यम् ।

वायुभक्षः कुर्याद्द्विजयसप्तमीम् ॥ १२ ॥ एकैकं सप्त सप्तमीरेवैव विधिवच्चरेत् ॥ प्रालेख्य तासां नामानि पत्रकेषु पृथक्पृथक् ॥ १३ ॥ तानि स
र्वाणि नामानि विलेख्य सुसमाहितः ॥ श्वेतचंदनदिग्धांगे माल्यदामोपशोभिते ॥ १४ ॥ सप्तधान्यहिरण्याढ्ये शशिकुन्देंदुसन्निभे ॥ अश्वत्था
शोकपत्राढ्ये दध्योदनसमन्विते ॥ १५ ॥ तदर्थं पूजयेद्भक्त्या तैस्तैर्दृष्टैर्न संशयः ॥ दृष्ट्वा तु शोभनं स्वप्नं न भूयः शयनं स्वपेत्॥१६॥प्रातश्च की
र्तयेत्स्वप्नं यथादृष्टं खगाधिप ॥ प्राज्ञभोजकविप्रेभ्यः सुहृद्भ्यश्च खगाधिप ॥ १७ ॥ ततो मध्याह्नसमये स्नातः प्रयतमानसः ॥ तं चैव देवं विधि
वत्पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ १८ ॥ सम्यक्कृतजपो मौनी नगे हुतहुताशनः ॥ निष्क्रम्य देवायतनाद्भोजकाय निवेदयेत् ॥ १९ ॥ भवेदलाभो
यदि भोजकानां विप्रास्तमर्हंति पुराणविज्ञाः ॥ ये मंत्रवेदावयवेषु निश्चिता विभुं समभ्यर्च्य दिवं व्रजेयुः ॥ २० ॥ कृत्वेवं सप्तमीः सप्त नरो भक्ति
समन्वितः ॥ श्रद्दधानोपि सूर्यस्य स कथं नाप्नुयात्फलम् ॥२१॥ दशानामश्वमेधानां कृतानां यत्फलं भवेत् ॥ तत्फलं सप्तमी सप्त कृत्वा भक्त्या
लभेत ना ॥ २२ ॥ दुष्पापं नास्ति तद्वीर सप्तम्यां यन्न दह्यते ॥ न च रोगोऽस्त्यसौलोके य एताभिर्न शाम्यति ॥ २३ ॥ कुष्ठानि यानि रौद्राणि
दुश्छेद्यानि भिषग्जनैः ॥ नीयन्ते तानि सर्वाणि गरुडेनेव पन्नगाः ॥ २४ ॥ सकलविबुधमान्यं स्वप्रकाशं जनानामभिमतफलदाने दीक्षितं तं
सुपूज्यम् ॥ सुतधनकुलभोगैः सौख्यपुण्यैरुपेतो व्रजति च सुतनुं कां शाश्वतां तिग्मरश्मेः ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि
सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यारुणसंवादे स्वप्नवर्णनं नाम पंचनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९५ ॥ छ ॥ ॥ सप्ताश्वतिलक उवाच ॥ ॥
अतीत्य भुक्तं पुरुषः सप्तम्यां गरुडाग्रज ॥ मैत्रीं विदध्यात्सर्वत्र जीवहिंसां विवर्जयेत् ॥ १ ॥ सप्तम्यां न स्पृशेत्तैलं नीलं वस्त्रं न धारयेत् ॥ न
शयीत स्त्रिया सार्धं न सेवेत दुरोदरम् ॥ २ ॥ न रुद्यादश्रुपातेन न वा ध्यायेत्पिशाचकान् ॥ नाकृषेच्छिरसो यूका न वृथावादमाचरेत् ॥ पर
स्यानिष्टकथनमतिवादं च वर्जयेत् ॥ ३ ॥ न कंचित्ताडयेज्जंतुं न विशेत् कदाचन ॥ ब्रह्महत्यामवाप्नोति विशमानो रवेर्गृहम् ॥ ४ ॥ इत्येते सम
याः प्रोक्ताः सौराणां गरुडाग्रज ॥ भोजकानां विशेषेण पुरा मे भानुनानघ ॥ ५ ॥ भोजकः खगशार्दूल यो लोभाद्द्रव्यमुत्सृजेत् ॥ वृद्धये तु
सततं वीर स गच्छेन्नरकं ध्रुवम् ॥ ६ ॥ विशेषे चाल्पकशते कामयाने खगाधिप ॥ प्रयुज्यमानो भोजकस्तु पंचकेन शतेन वै ॥ ७ ॥ प्रायश्चित्ती
भवेद्वीर न चार्हः पूजने रवेः॥ कृत्वा सांतपनं कृच्छ्रं ततः संपूजयेद्रविम् ॥ ८ ॥ नान्यदेवप्रतिष्ठा तु कर्तव्या भोजकेन तु ॥ कृत्वा तु तां खगश्रेष्ठ

१ रवेर्गृहमिति शेषः अत एवाग्रिमे–'ब्रह्महत्यामवाप्नोति–' इत्याद्युक्तं संगच्छते ।

प्रायश्चित्तीयते नरः ॥ ९ ॥ तस्मात्तु तां न कुर्याद्वै भोजकः खगसत्तम ॥ मुक्त्वा तु भास्करं देवं नान्यं देवं निवेदयेत ॥ १० ॥
कृत्वाधिवेशं देवानां ब्रह्मादीनां खगाधिप ॥ भोजको न स्पृशेद्भानुं कुर्यात्कृच्छ्रं च शुद्धये ॥ ११ ॥ कृत्वा तु कृच्छ्रं विधि
वच्छुद्धेर्हेतुं खगाधिप ॥ ततः पूजयितुं भानुमधिकारी भवेन्नरः ॥ १२ ॥ न विज्ञातं प्रदातव्यं न म्लानं न च दूषितम् ॥ न च पर्युषितं माल्यं
दातव्यमृद्धिमिच्छता ॥ १३ ॥ देवमुल्लोचयेद्यस्तु स खलः पुष्पलोभतः ॥ पुष्पाणि च सुगंधीनि भोजको नेतराणि च ॥ १४ ॥ ब्रह्महत्यामवा
प्नोति भोजको लोभमोहितः ॥ महारौरवमासाद्य पच्यते शाश्वतीः समाः ॥ १५ ॥ हंत ते कीर्तयिष्यामि धूपदानविधिं परम् ॥ प्रदाने देवदेवस्य
येन धूपेन यत्फलम् ॥ १६ ॥ सदा चंदनधूपेन सान्निध्यं कुरुते रविः ॥ प्रदद्यान्मानसे चैव यद्यदिच्छति मानवः ॥१७॥ तथैवागुरुधूपेन वरं दद्या
दभीप्सितम् ॥ आरोग्यं वा श्रियं प्रेप्सुर्नित्यदा गुग्गुलं दहेत् ॥ १८ ॥ मंगलं धूपदानेन सदा यच्छति भानुमान् ॥ आरोग्यं च श्रियं दद्या
त्सौख्यं च परमं भवेत् ॥ १९ ॥ सदा कुंकुमधूपेन सौभाग्यं लभते नरः ॥ श्रीवासकस्य धूपेन वाणिज्यं सफलं भवेत् ॥ २० ॥ रसं सर्वरसोपेतं
ददतोर्थागमो ध्रुवम् ॥ देवदारुं च दहतो भवत्यन्नमथाक्षयम् ॥ २१ ॥ विलेपनं कुंकुमेन सर्वकामफलप्रदम् ॥ इह लोके सुखी भूत्वा दाता स्वर्गम
वाप्नुयात् ॥ २२ ॥ चंदनस्य प्रदानेन श्रियमायुश्च विंदति ॥ रक्तचंदनदानेन सर्वं दद्याद्दिवाकरः ॥ २३ ॥ अपि रोगशतैर्ग्रस्तैः क्षिप्रारोग्यमवा
प्नुयात् ॥ वर्तिगंधैश्च सौगंध्यं परमं विंदते नरः ॥ २४ ॥ कस्तूरिकालेपनकैरैश्वर्यमतुलं लभेत् ॥ कर्पूरसंयुतैर्गंधैः क्ष्माधिपाधिपतिर्भवेत ॥ २५ ॥
चतुः समेन गंधेन किं तुल्यं प्राप्नुयान्नरः ॥ देवागारं तु तन्मन्ये भक्त्या य उपलेपयेत् ॥ २६ ॥ स रोगान्मुच्यते क्षिप्रं पुरुषो भोगवान्भवेत् ॥
अष्टादशेह कुष्ठानि ये चान्ये व्याधयो नृणाम् ॥ प्रलयं यांति ते सर्वे मृदा यद्युपलेपयेत् ॥ २७ ॥ प्रलेपनानां सर्वेषां रक्तचंदनमुत्तमम् ॥ नातः पर
तरं किंचिद्भानोस्तुष्टिकरं परम् ॥ २८ ॥ किं तस्य न भवेल्लोको यो ह्यनेन प्रलेपयेत् ॥ सर्वकामसमृद्धोऽसौ सूर्यलोके महीयते ॥ २९ ॥ उप
लिप्य खेर्गेहं कुर्याद्वै मंडलं पुनः ॥ एकेनाथ समाप्नोति भाग्यमारोग्यमुत्तमम् ॥ ३० ॥ त्रिभिः सप्तभिरच्छिन्ना बालो वान्योपि यो नरः ॥ तेन
प्रदापयेद्देवान्कुर्यात्तान्न निवारयेत् ॥ अनेन विधिना कुर्याद्यावतीः सप्त सप्तमीः ॥ ३१ ॥ एता वै सप्त सप्तम्यो यथाप्रोक्ता विवस्वता ॥ कुर्वीत यो
नरो भक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥३२॥ अर्कसंपुटकैर्वित्तं मरि चैः प्रियसंगमम् ॥ निंबपत्रै रोगनाशं फलैः पुत्रान्यथेप्सितान् ॥ धनं धान्यं सुवर्णं
च ततो दद्याद्विवस्वते ॥ ३३ ॥ जयं प्राप्नोति विपुलं कृत्वा सर्वत्र खेचर ॥ सर्वान्कामान्कामिकस्तु प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ३४ ॥ नरो वा यदि

वा नारी यथोक्तं सप्तमीव्रतम् ॥ यः करोति खगश्रेष्ठ स याति परमं पदम् ॥ ३५ ॥ न तेषां त्रिषु लोकेषु किंचिदस्तीति दुर्लभम् ॥ ये भक्त्या
लोकनाथस्य व्रतिनः संयतेन्द्रियाः ॥ ३६ ॥ सर्वयज्ञफलं तेषां यथा वेदोदितं भवेत् ॥ ब्रह्मेंद्रविष्णवस्तेन पूजिता नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ नांधो
न कुष्ठी न क्लीबो न व्यंगो न च निर्धनः ॥ कदापि च भवेत्कश्चिद्यश्चरेत्सप्तमीव्रतम् ॥ ३८ ॥ पुत्रार्थी श्रुतिसंपन्नाँल्लभेत्पुत्रांश्चिरायुषः ॥ न तेषां
त्रिषु लोकेषु किंचिदस्तीति दुर्लभम् ॥ भोगार्थी लभते भोगान्व्रतेनानेन सुव्रत ॥ ३९ ॥ क्रोधात्प्रमादाल्लोभाच्च व्रतभंगो यदा भवेत् ॥ प्रायश्चित्त
मिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत् ॥४०॥ सप्तैव यावत्सप्तम्यः संप्राप्ता गुरुणा खग ॥ तासु भास्करमभ्यर्च्य माल्यधूपादिभिर्नरः ॥ भोजयित्वा द्विजा
न्भक्त्या प्राप्नुयात्स्वर्गमक्षयम् ॥ ४१ ॥ सप्तम्यां विप्रमुख्येभ्यो योऽन्नं दद्यात्खगेश्वर ॥ तदक्षयं भवेत्तस्य स च सूर्यगृहं व्रजेत् ॥ ४२ ॥ इति ते
कीर्तितं वीर सप्तमीव्रतमुत्तमम् ॥ भूय एवाभिधास्यामि शृणु मे वदतोनघ ॥ ४३ ॥ येन व्रतप्रभावेण कामिकं फलमश्नुते ॥ सप्तमीं खगशार्दूल
शुक्लां द्वादशनामिकाम् ॥ ४४ ॥ गोमूत्रगोमयाहारः पङ्वृताहार एव च ॥ अथ वा यावकाहारः शीर्णपर्णाशनोऽपि वा ॥४५॥ क्षीराशी चैव भक्तं
वा सिक्थाहारोथ वा पुनः ॥ जलाहारोथ वा विद्वान्पूजयेत दिवाकरम् ॥ ४६ ॥ पुष्पोपहारैर्विविधैः पद्मसौगंधिकोत्पलैः ॥ नानाप्रकारैर्गंधैश्च
धूपैर्गुग्गुलुचंदनैः ॥ ४७ ॥ कृशरैः पायसान्नैर्वा विविधैश्च विभूषणैः ॥ अर्चयित्वा द्विजश्रेष्ठ भक्ष्यवस्त्रादिभूषणैः ॥ ४८ ॥ सर्वपक्षफलं प्राप्य
सूर्यलोकं ततो व्रजेत् ॥ तपसोंते ततो वीर कुले महति जायते ॥ ४९ ॥ यथाक्रमं प्रयत्नेन नामानि परिकीर्तयेत् ॥ माघे च फाल्गुने मासि
चैत्रे च गरुडाग्रज ॥ ५० ॥ वैशाखे त्वथ ज्येष्ठे तु आषाढे श्रावणे तथा ॥ मासि भाद्रपदे वीर तथा चाश्वयुजे खग ॥ ५१ ॥ मार्गशीर्षे तथा पौषे
पूजयेत्सततं रविम् ॥ विभावसुं विवस्वंतं भास्करं पक्षिसत्तम ॥ ५२ ॥ विकर्तनं पतंगं च सहस्रांशुं खगाधिप ॥ एतानि देवनामानि मासेष्वेतेषु
खेचर ॥ ५३ ॥ पूजयेद्देवदेवेशं देवानामपि दुर्लभम् ॥ एवं क्रमेण तीक्ष्णांशुं नामभिः परिपूजयेत् ॥ ५४ ॥ इत्येवं ते समाख्यातं मया
गुह्यमिदं खग ॥ अभक्ताय न दातव्यं नाशिष्याय कथंचन ॥ ५५ ॥ न च पापकृते वीर दातव्यं विनतात्मज ॥ व्याधेस्तु नाशनार्थाय
देयं विप्राय सुव्रत ॥ ५६ ॥ दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति श्रुत्वा च विधिवत्खग ॥ ५७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सौरधर्मे
सप्तमीकल्पे नामपूजाविधिवर्णनं नाम षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ ७॥ ॥ सताश्वतिलक उवाच ॥ ॥ अतः परं
प्रवक्ष्यामि पुष्पधूपादिकामिकम् ॥ येन येन तु दानेन तत्तत्फलमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ मालतीकुसुमैः पूजा भवेत्सान्निध्यकारिका ॥ आरोग्यं करवी

रैस्तु भवत्यर्थश्च शाश्वतः ॥ २ ॥ ऐश्वर्यमतुलं चैव यशश्च विपुलं तथा ॥ मल्लिकायाश्च कुसुमैर्भगवत्सम्मुखो भवेत् ॥ ३ ॥ सौभाग्यं पुंडरीकैस्तु
परमैश्वर्यमाप्नुयात् ॥ कमलोत्पलकुंदैस्तु यशो विद्या बलं भवेत् ॥ ४ ॥ नानाविधैः सुकुसुमैः क्षिप्रं रोगात्प्रमुच्यते ॥ भवत्यक्षयमन्नं च नित्यम
र्चयतो रविम् ॥ ५ ॥ मंदारकुसुमैः पूजा सर्वकुष्टनिवारिणी ॥ बिल्वस्य पत्रकुसुमैर्महतीं श्रियमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ अर्कस्रजा भवत्यर्कः सर्वदा वरदः
प्रभुः ॥ प्रदद्याद्रूपिणीं कन्यामर्चितो बकुलस्रजा ॥७॥ किंशुकैः पूजितो देवो न पीडयति भास्करः ॥ अगस्त्यकुसुमैः सिद्धिं सानुकूल्यं प्रयच्छति
॥ ८ ॥ स्वयं रूपवतीं दद्यात्पूजितश्चंपकस्रजा ॥ निरुद्वेगो भवेन्नित्यं पूजितः पुष्पमालया ॥ ९ ॥ अशोककुसुमैर्देवमर्चयेद्यो दिवाकरम् ॥ आम्रा
तकस्य कुसुमं निर्माल्यमिव दृश्यते ॥ १० ॥ अप्रत्यग्रं बहिर्यस्मात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ नवभिस्त्वचलां कीर्तिं दशभिः सुखमुत्तमम् ॥ ११ ॥
भोगानेकादशेनेह प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ द्वादशेनाचलं राज्यं द्वादशाख्यमवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ प्रथमं पूजयेद्भक्त्या भूरूपं प्रणमेत्सदा ॥ भुवर्नमो
द्वितीयं च तृतीयं स्वर्नमेन्नरः ॥ १३ ॥ महर्नमश्चतुर्थं तु पंचमं तु जनोनमः ॥ तपो नमस्तथा षष्ठं नमः सत्यं तु सप्तमम् ॥ १४ ॥ अष्टमं भूर्भुव
श्चेति नवमं खगसत्तम ॥ दशमं षडतो वीर नमोल्काय तथा परम् ॥ १५ ॥ द्वादशं तु खपोल्केति ॐ नमः पूजयेत्खग ॥ एवंमंडलकारी तु
क्रमादेवं फलं लभेत् ॥१६॥ घृतदीपप्रदानेन चक्षुष्माञ्जायते नरः ॥ कटुतैलस्य दीपेन शत्रूणां संक्षयो भवेत् ॥ मधूकानां तु तैलेन सोभाग्यं परमं
लभेत् ॥ १७ ॥ संपूज्य विधिवद्देवं पुष्पधूपादिभिर्नरः ॥ यथाशक्त्या ततः पश्चान्नैवेद्यं तु प्रकल्पयेत् ॥ १८ ॥ पुष्पाणां प्रवरा जाती धूपानां चैव
चन्दनम् ॥ गंधानां कुंकुमं श्रेष्ठं मोदकाश्च निवेदने ॥ १९ ॥ एतैस्तुष्यति देवेशः सान्निध्यं चाधिगच्छति ॥ ददाति प्रवरानिष्टान्दातुश्च स्वर्गतिं
तथा ॥ २० ॥ एवं संपूज्य विधिवत्कृत्वा चापि प्रदक्षिणाम् ॥ प्रणम्य शिरसा देवं भास्करं तिमिरापहम् ॥ आरुह्य सुविमानं स याति भानोः
सलोकताम्॥२१॥पुनः संपूज्य देवेशं जपं कुर्याद्यथेष्टकम्॥ हुताशने च जुहुयाद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ एवमेकैकशः कार्याः सप्तम्यः सप्त सर्वदा॥२२॥
सा ज्ञेया सुखदा वीर सदैवोदकसप्तमी ॥ २३ ॥ या काचित्सप्तमी नोक्ता तां ते वक्ष्यामि सर्वदा॥ वरा
उदकप्रसृतिं पीत्वा क्रियते या तु सप्तमी ॥ सा ज्ञेया सुखदा वीर सदैवोदकसप्तमी ॥ २३ ॥ या काचित्सप्तमी नोक्ता तां ते वक्ष्यामि सर्वदा॥ वरा
टिका क्रमेणाप्तं यत्किंचित्प्रतिभक्षयेत् ॥ २४ ॥ अनेन देयमूल्येन यल्लब्धं तत्प्रभक्षयेत् ॥ अभक्ष्यं चापि भक्ष्यं वा नात्र कार्या विचारणा॥ २५ ॥ ॥१७४॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु वराटिकावर्णनं नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ छ ॥ ॥ शता
नीक उवाच ॥ ॥ किमेकं दैवतं लोके किं वाप्येकं परायणम् ॥ स्तुवन्तः कं कमर्चन्तः प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥ १ ॥ को धर्मः सर्वधर्माणां कश्च

पूज्यो मतस्तव ॥ ब्रह्मादयः कमर्चंति कश्चादिस्त्रिदिवौकसाम् ॥ २ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ अत्राहं ते प्रवक्ष्यामि संवादं पापनाशनम् ॥ भीष्म
स्य नरशार्दूल व्यासस्य च महात्मनः ॥३॥ सुखासीनं महाव्यासं गंगाकूले द्विजोत्तम॥ तं दृष्ट्वा सुमहातेजा ज्वलंतमिव पावकम् ॥४॥ साक्षान्नारा
यणं देवं तेजसादित्यसन्निभम्॥प्रणम्य शिरसा वीर सर्वशास्त्रालयं परम् ॥५॥ महाभारतकर्तारं वेदार्थनिकषं परम् ॥ आचार्यं परमर्षीणां राजर्षीणां
च भारत ॥६॥ कर्तारं कुरुवंशस्य दैवतं परमं मम ॥ पप्रच्छ कुरुशार्दूलो द्विजभक्त्या समन्वितः ॥७॥ देवदेवस्य महात्म्यं चित्तस्थं भास्करस्य
तु ॥ स महात्मा महातेजा भीष्मः पूर्वं मुनिं तथा ॥८॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ भगवन्द्विजशार्दूल पाराशर्य महामते ॥ ममाख्यातं त्वया
सर्वं वाङ्मयं सचराचरम् ॥ ९ ॥ भास्करस्थ मुनिश्रेष्ठ संशयोप्यापि वर्तते ॥ आदौ तस्य नमस्कारमन्येषां तदनंतरम् ॥ १० ॥ ब्रह्मादीनां तु
रुद्राद्यैर्ब्रूहि तत्त्वेन हेतुना ॥ क एष भास्करो ब्रह्मन्कुतो जातः क उच्यते ॥ ११ ॥ कीर्तयस्व यथान्यायं कौतुकं हि परं मम ॥ कुशलो हि
भवाँल्लोके तस्मात्त्वं वक्तुमर्हसि ॥ १२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ अहो तव महत्कष्टं प्रमूढोसि न संशयः ॥ स्तुवंतश्च तमर्चाभिः सिद्धा ब्रह्मादयः
सुराः ॥ १३ ॥ सर्वेषामेव देवानामादिरादित्य उच्यते ॥ स हंति तिमिरं सर्वं दिग्विदिक्षु व्यवस्थितम् ॥ १४ ॥ स धर्मः सर्वधर्माणां स च
पूज्यतमो मतः ॥ ब्रह्मादयस्तमर्चंति स चादिस्त्रिदिवौकसाम् ॥ १५ ॥ अदितिः कश्यपसती आदित्यस्तेन चोच्यते ॥ आदिकर्ताथ वा यस्मा
त्तस्मादादित्य उच्यते ॥ १६ ॥ तस्मादेतज्जगत्सर्वमादित्यात्संप्रवर्तते ॥ सदेवासुरगंधर्वं सयक्षोरगराक्षसम् ॥ १७ ॥ रुद्रोपेंद्रौ तथेंद्रश्च ब्रह्मा
दक्षोथ कश्यपः ॥ आदित्यदेवताः सर्वे तथान्ये देवदानवाः ॥ १८ ॥ मुखाद्भूतो विरिंचिस्तु रुद्रो वक्षस्थलात्ततः ॥ उपेंद्रो दक्षिणाद्धस्ताद्धाता
वामकरात्तथा ॥ १९ ॥ वामपादतलाद्दक्षो दक्षिणात्कश्यपस्तथा ॥ इत्युत्पन्नास्तथा चान्ये देवासुरनराः खगाः ॥ तेनासौ देव आदित्यः सर्वदेवेषु
पूजितः ॥२०॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ यदीत्थं गीयते वीर दिग्विदिक्षु स भास्करः ॥ यदि तस्य प्रभावोयं पाराशर्य जगत्पतेः ॥२१॥ स किमर्थं
त्रिसंध्यं तु राक्षसैः परिभूयते ॥ द्विजैः संरक्ष्यते भूयश्चक्रवद्भ्रमते पुनः ॥ राहुणा गृह्यतेऽग्रस्तत्किमर्थं द्विजोत्तम ॥२२॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥
पिशाचोरगरक्षांसि डाकिनीदानवांस्तथा ॥ दक्षिणाग्निर्दहेत्क्रोधात्तमाक्रामति भास्करः ॥ २३ ॥ त्रिसंध्यं तु त्रयो देवाः सान्निध्यं रविमंडले ॥
मुहूर्तस्य प्रभावोयमसाध्ये दृष्टके तथा ॥ २४ ॥ तमेकमेवमुद्दिश्य लोके धर्मः प्रवर्तते ॥ नमस्कृते स्तुते तस्मिन्सर्वे देवा नमस्कृताः ॥ २५ ॥
त्रिसन्ध्यं वसुधादेवैर्भास्करस्त्रिः प्रणम्यते ॥ राहुरादित्यबिंबस्य स्थितोधस्तान्न संशयः ॥ २६ ॥ अमृतार्थी विमानस्थो यावत्संस्रवतेऽमृतम् ॥

विमानांतरितं बिंबमादिशेद्ग्रहणं ततः ॥ २७ ॥ न कश्चिद्धर्षितुं शक्त आदित्यो दहते ध्रुवम् ॥ दिवारात्रिमुहूर्तानां ज्ञानायाक्रमते रविः॥२८॥ नादित्येन विना रात्रिर्न दिनं न च तर्पणम् ॥ नाधर्म्मो नाथ वा धर्म्मस्तेन दृष्टं चराचरम् ॥ २९ ॥ आदित्यः पाति वै सर्वमादित्यः सृजते सदा ॥ एतत्सर्वं समाख्यातं यत्पृष्टं भवता मम ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे व्यासभीष्मसंवादेऽष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ ७ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ स आदित्यो भवेद्येन अचिरात्तु वरप्रदः ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि विप्र मां ब्रूहि तत्त्वतः ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पूजया जपहोमेन ध्यानधारणया सह ॥ सकलं मण्डलं कृत्वा तद्दीक्षां समयं तथा ॥ २ ॥ लब्ध्वाराधयते यस्तु भक्त्या तद्गतमानसः ॥ तस्य भानुर्भवेद्वीर अचिरात्तु वरप्रदः ॥ ३ ॥ बलसिद्धिं महद्वीर्यं प्रतापं च स्वकायनम् ॥ धनं धान्यं सुवर्णं च रूपं सौभाग्यसंपदम् ॥ ४ ॥ आरोग्यमायुः कीर्तिं च यशः पुत्रांश्च मानद ॥ ददते नात्र संदेहो यस्य तुष्टो दिवाकरः ॥ ५ ॥ धर्ममर्थं तथा कामं विद्यां मोक्षश्रियं तथा ॥ ददते भास्करस्तुष्टो नराणां नात्र संशयः ॥ ६ ॥ सौरेण विधिना तात पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति तथादित्यालयं नृप ॥ ७ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ सौरस्नानविधिं ब्रूहि सरहस्यं महामते ॥ येन स्नातोऽमलो याति नरः पूजयितुं रविम् ॥ ८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ हंत ते संप्रवक्ष्यामि स्नानं पापप्रणाशनम् ॥ शुचौ मनोरमे स्थाने संगृह्यास्त्रेण मृत्तिकाम् ॥९॥ संधिसंघो हकारस्तु टरेफोफसमन्विते ॥ अनेनास्त्रेण संगृह्य ततः स्नानं समाचरेत् ॥ १०॥ मलस्नानं ततः पश्चाच्छेषार्धेन तु कारयेत् ॥ भागत्रयं तु सार्धं तु तृणपाषाणवर्जितम् ॥ ११ ॥ एकमस्त्रेण चालभ्य तथान्यं भास्करेण तु ॥ अंगं चैव तृतीयेन अभिमंत्र्य सकृत्सकृत् ॥ १२ ॥ जप्त्वास्त्रेण क्षिपेद्दिक्षु निर्विघ्नं तु जलं भवेत् ॥ सूर्यतीर्थे द्वितीयेन अभिमंत्र्य सकृत्सकृत् ॥ १३ ॥ गुण्डयित्वा ततः स्नायादिति तीर्थेषु मानवः ॥ तूर्यशंखनिनादेन ध्यात्वा देवं दिवाकरम् ॥ १४ ॥ स्नात्वा राजोपचारेण पुनराचम्य यत्नतः ॥ स्नानं कृत्वा ततो भीष्म मंत्रराजेन संयुतम् ॥ १५ ॥ हरेफौ बिंदुयुक्तश्च तथान्यो दीर्घया सह ॥ मात्रया रेफसंयुक्तो हकारो बिंदुना सह ॥ १६ ॥ सकारः सविसर्गस्तु मंत्रराजोयमुच्यते ॥ ततस्तु तर्पयेन्मंत्रान्सर्वांस्तांस्तु कराग्रजैः ॥ १७ ॥ पर्वणामूर्ध्वतो देवाः सव्येन मुनयस्तथा ॥ पितरश्चापसव्येन तद्बीजेन प्रतर्पयेत् ॥ ॥ १८ ॥ यद्बीतं प्रवरं लोके अक्षराणां मनीषिभिः ॥ तद्बिंदुसहितं प्रोक्तं हृद्बीजं नात्र संशयः ॥ १९ ॥ कृत्वा वामकरे हस्ताद्ध्यात्वा प्राज्ञो विधानवित् ॥ एवं स्नात्वा विधानेन संध्यां वन्देद्विधानतः ॥ २० ॥ ततो विद्वान्क्षिपेत्पश्चाद्भास्करायोदकांजलिम् ॥ जपेच्च त्र्यक्षरं मंत्रं षण्मुखं

वा यदिच्छया ॥ २१ ॥ मंत्रराजेति यः पूर्वं तवाख्यातो मया नृप ॥ पश्चात्तीर्थे तु मंत्रांस्तु संहृत्य हृदयं न्यसेत् ॥ २२ ॥ मंत्रैरात्मानमेकत्र कृत्वा ह्यर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ रक्तचन्दनगंधैस्तु शुचिस्नातो महीतले ॥ २३ ॥ कृत्वा मण्डलकं वित्तमेकचित्तो व्यवस्थितः ॥ गृहीत्वा करवीराणि संस्थाप्य ताम्रभाजने ॥ २४ ॥ तिलतंडुलसंयुक्तं कुशगन्धोदकेन तु ॥ रक्तचन्दनधूपेन युक्तमर्घ्यं प्रसाध्य तत् ॥ २५ ॥ कृत्वा शिरसि तत्पात्रं जानुभ्यामवनिं गतः ॥ पूर्वमंत्रेण संयुक्तमर्घ्यं दद्यात्तु भानवे ॥२६॥ मुच्यते सर्वपापैस्तु यो ह्येवं विनिवेदयेत् ॥ युगादिसहस्रेण व्यतीपातशतेन च ॥ २७ ॥ अयनानां सहस्रेण चन्द्रस्य ग्रहणे तथा ॥ गवां शतसहस्रेण यत्फलं ज्येष्ठपुष्करे ॥ दत्ते कुरुकुलश्रेष्ठ तदर्घ्येण फलं लभेत् ॥२८॥ दीक्षामन्त्रविहीनोऽपि भक्त्या संवत्सरेण तु ॥ फलमर्घ्येण वै वीर लभते नात्र संशयः ॥ २९ ॥ यः पुनर्दीक्षितो विद्वान्विधिनार्घ्यं निवेदयेत् ॥ नासावुत्पद्यते भूमौ स लयं याति भास्करे॥३०॥ इह जन्मनि सौभाग्यमायुरारोग्यसंपदाम् ॥ अचिराद्भवते वीर स भार्यासुखभाजनम्॥३१॥ एष स्नानविधिः प्रोक्तो मया संक्षेपतस्तव ॥ हिताय मानवेंद्राणां सर्वपापप्रणाशनः ॥३२॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु भीष्मव्याससंवाद एकोनद्विशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ कथितस्ते स्नानविधिर्ब्रह्मन्वै पाप हारकः ॥ सम्यग्ब्रह्मर्चनविधिं पूजयिष्यामि येन वै ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ हंत ते संप्रवक्ष्यामि विधिमादित्यपूजने ॥ विविक्ते विजय स्थाने सुप्रसन्ने शुशोभने ॥ २ ॥ पूजयेद्भास्करं मन्त्री सरलीकृतविग्रहः ॥ भद्रासनसमारूढः प्राङ्मुखः साधकोत्तमः ॥ ३ ॥ अस्त्रबीजेन मंत्रेण नरः स्वांगानि विन्यसेत् ॥ अंगुष्ठमादितः कृत्वा कनिष्ठान्तं सुविन्यसेत् ॥४॥ हृदयादीन्फडन्तांस्तान्विन्यसेत्क्रमतः सदा ॥ नेत्रपाणितले वीर न्यस्य अर्घ्यादि मंत्रवित् ॥ ५ ॥ यवर्गे यचतुर्थं तु कर्णबिंदुसमन्वितम् ॥ नेत्रबीजमिति प्रोक्तं ज्योतीरूपं न संशयः ॥६॥ पश्चात्तु त्र्यक्षरं सूर्यं कवचं विन्यसेद्बुधः ॥ कथितं तन्मया वीर मंत्रराजेति पृच्छतः ॥ ७ ॥ प्राणायामं ततः कुर्यात्प्रथमं बीजमुद्गिरन् ॥ शेषक्रमेण हुत्वायं विरजे भीष्मशक्तितः ॥ ८ ॥ त्रिभिरेव ततो घोरैरात्मशुद्धिः कृता भवेत् ॥ इति संशोध्य चात्मानं सूर्यं सर्वांतिकं न्यसेत् ॥ ९ ॥ हृदये हृदयं न्यस्य शिरः शिरसि विन्यसेत् ॥ एकविंशतिमातृकाया अक्षरं यत्प्रकीर्तितम् ॥१०॥ हृद्बीजमिति विख्यातं ब्रह्मस्थानमनौपमम् ॥ शिरसार्कस्य पूजा तु लोकेर्कः प्रतिकथ्यते ॥ ११ ॥ शिखायां तु शिखां न्यस्येच्छरीरे कवचं न्यसेत् ॥ नेत्रयोर्विन्यसेन्नेत्रं करयोरस्त्रमेव च ॥ १२ ॥ महाव्याहृतयो

 राजंस्तथारज्वालिनी शिखा ॥ हकारश्च रकारश्च कुकारो बिंदुना सह ॥१३ ॥ एतेषां समयाश्चैव कवचं परिकथ्यते ॥ नेत्रयोर्विन्यसेन्नेत्रं करयोर
 स्त्रमेव च ॥ १४ ॥ एवमंगानि विन्यस्य नासौ केनापि बाध्यते ॥ शत्रवो मित्रतां यांति अलाभे लाभमाप्नुयात् ॥१५॥ आत्मानं भास्करं ज्ञात्वा
यथोक्तं तत्त्वदर्शिभिः ॥ ततस्तु पूजयेद्भानुं स्थंडिले विधिवत्पुनः ॥ १६ ॥ कृत्वा तु दक्षिणे पार्श्वे दिव्यपुष्पकरंडकम् ॥ कृत्वा सुशोभिते वामे
ताम्रपूर्णेन वारिणा ॥ १७ ॥ अस्त्रेण क्षालितां पूर्णां शेषं मंत्रैर्जलैस्तथा ॥ अभिमंत्र्य ततः स्थाप्य कवचेनावगुंठिताम् ॥ १८ ॥ स्थंडिले चैव
द्रव्याणि पूजार्थं कल्पितानि तु ॥ सर्वाणि प्रोक्षयेद्विद्वानर्घ्यपात्रं जलेन तु ॥ ततो मंत्रं जपेत्पश्चादेकचित्तेन मंत्रवित् ॥१९॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥
पुराणसहितैर्मंत्रैर्यो विधिः कथितो बुधैः ॥२०॥ स मया विदितः कृत्स्नः कथितो नैकशो द्विजैः ॥ वेदोक्तैर्विविधैर्मंत्रैर्यथा संपूज्यते रविः ॥२१॥
तथा मे ब्रूहि सकलं वैदिकं विधिसत्तमम् ॥ २२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे द्विशततमोऽध्यायः ॥२००॥छ॥
॥ व्यास उवाच ॥ अथ त्वां कथयिष्येहं संवादं धर्मवर्द्धनम् ॥ सुरज्येष्ठस्य देवस्य केशवस्य च भारत ॥ १॥ मनोवत्यां सुरज्येष्ठं सुखासीनं चतुर्मु
खम् ॥ प्रणम्य शिरसा विष्णुरिदं वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ भगवन्देवदेवेश सुरज्येष्ठ चतुर्मुख ॥ आराधनविधिं ब्रूहि भास्करस्य
महात्मनः ॥ ३ ॥ कथमाराधयेद्भानुं मंडलस्थं दिवस्पतिम् ॥ ब्रूहि मेऽत्र गणं देवं येनाहं पूजये विभुम् ॥ ४ ॥ साधुसाधु महाबाहो साधु पृष्टोऽ
स्मि भूधर ॥ शृणु चैकमना देव भास्कराराधने विधिम् ॥५॥ खषोल्कं निर्मलं देवं पूजयित्वा विभावसुम् ॥ पूर्वे मध्ये तथाग्नेय्यां विरूपाक्षे प्रभं
जने ॥ ६ ॥ क्रमेण यावदीशानीं हृदि बीजेन विन्यसेत् ॥ खषोल्कासनमेतत्तु विन्यस्तं मानवोत्तमैः ॥ ७॥ ततस्तस्योपरिष्टात्तु हृदयेन तु कंजु
कम् ॥ सप्तावरणसंयुक्तमष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥ ८ ॥ केसरालंबदेवत्वं पंचवर्णं महाद्भुतम् ॥ परीक्षाभूमिविधिवच्छास्त्रोक्तविधिना कृतम् ॥ ९ ॥
दीप्तादि पूर्वादाभ्य यावदीशानगोचरम् ॥ न्यसेच्छक्त्यष्टकं मंत्री मध्यतः सर्वतोमुखीम् ॥ १० ॥ दीप्ता सूक्ष्मा जया भद्रा विभूतिर्विमला तथा ॥
अमोघा विद्युता चैव नवमी सर्वतोमुखी ॥ ११ ॥ तत आवाहयेद्भानुं स्थापयेत्कर्णिकोपरि ॥ उपस्थानं तु वै कृत्वा मंत्रेणानेन सुव्रत ॥ १२ ॥
उदुत्यं जातवेदसमिति मंत्रः प्रकीर्तितः ॥ अग्निं दूतेन मंत्रेण अनेन विश्वसुव्रत ॥१३॥ आकृष्णेन रजसा मंत्रेणानेन चार्चयेत् ॥ हंसःशुचिषदिति
च मंत्रेणार्कं प्रपूजयेत् ॥ १४॥ अपत्येतारकं देवीदीप्तानेन प्रपूजयेत् ॥ अदृश्रमस्यकेतवः सूक्ष्मां देवीं समर्चयेत् ॥ १५॥ तरणिर्विश्वदर्शेति अनेन
सततं जयम् ॥ प्रत्यङ्देवानां विशेति भद्रां देवीं समर्चयेत् ॥ १६ ॥ विभूतिमर्चयेन्नित्यं येनापावकचक्षसा ॥ विद्यामेषीति मंत्रेण ह्यनेन विमलां

सदा ॥ १७ ॥ अमोघां पूजयेन्नित्यं मंत्रेणानेन सुव्रत ॥ नवमीं पूजयेद्देवीं सततं सर्वतोमुखीम् ॥ १८ ॥ मंत्रेणानेन कृष्णस्य उद्वयंतमितीह च ॥ उद्यन्नद्यमित्रहोमं प्रथममक्षरं व्रजेत् ॥ १९ ॥ द्वितीयं पूजयेत्कृष्णं शुक्रेषु हरिमाहवे ॥ उदगादयमादित्यो अनेनापि तृतीयकम् ॥ २० ॥ तत्सवितुर्वरेण्येति चतुर्थं परिकीर्तितम् ॥ महितोमहितोयेति पंचर्चं परिकीर्तयेत् ॥ २१ ॥ हिरण्यगर्भः समवर्तता षष्ठं बीजं प्रकीर्तितम् ॥ सविता पश्चात्तात्पुरस्तात्सप्तमं देवसत्तम ॥ २२ ॥ एवं बीजानि विन्यस्य आदित्यं स्थापयेद्द्विजः ॥ आदित्यं स्थापयेद्ध्याने सर्वेषां पूजयेद्बुधः ॥ २३ ॥ बाह्यतो देवशार्दूल इन्द्रादीनां समंततः ॥ रक्तवर्णं महातेजं सितपद्मोपरि स्थितम् ॥ २४ ॥ सर्वलक्षणसंयुक्तं सर्वाभरणभूषितम् ॥ द्विभुजं चैकवक्त्रं च सौम्यं पद्मधनुष्करम् ॥ २५ ॥ वर्तुलं तेन बिंबेन मध्यस्थमतितेजसम् ॥ आदित्यस्य त्विदं रूपं सर्वलोकेषु पूजितम् ॥२६॥ ध्यात्वा संपूजयेन्नित्यं स्थंडिलं मंडलाश्रितम् ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सूर्यमण्डलदेवतार्चनविधिवर्णनं नामैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ७ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ मण्डलस्थं सुरश्रेष्ठ विधिना येन भास्करम् ॥ पूजयेन्मानवो भक्त्या स विधिः कथ्यतां मम ॥ १ ॥ पूजयेद्विधिना येन भास्करं पद्मसंभवम् ॥ मूर्तिस्थं सर्वगं देवं पूजितं ससुरासुरैः ॥२॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ साधु कृष्ण महाबाहो साधु पृष्टोऽस्मि सुव्रत ॥ शृणु चैकमनाः पूर्वं मूर्तिस्थं येन पूजयेत् ॥ ३ ॥ इषे त्वेति च मन्त्रेण उत्तमांगं सदार्चयेत् ॥ अग्निमीळेति मन्त्रेण पूजयेद्दक्षिणे करे ॥४॥ अग्न आयाहि मन्त्रेण पादौ देवस्य पूजयेत् ॥ आजिघ्रेति च मंत्रेण पूजयेत्पुष्पमालया ॥५॥ योगयोगेति मंत्रेण मुक्तपुष्पांजलिं क्षिपेत् ॥ समुद्रं गच्छ यत्प्रोक्तमनेन स्नापयेद्रविम् ॥ ६ ॥ इमं मे गंगेति यत्प्रोक्तमनेनापि च भूधर ॥ समुद्रज्येति मन्त्रेण कषायैः परिरूषयेत् ॥ ७ ॥ स्नापयेत्पयसा कृष्ण आप्यायस्वेति मन्त्रतः ॥ दधिक्राव्णेति वै दध्ना स्नापयेद्दधिवद्रविम् ॥ ८ ॥ तेजोऽसि शुक्रमिति च घृतेन स्नपनं परम् ॥ या औषधीति मंत्रेण स्नानमोषधिभिः स्मृतम् ॥ ९ ॥ उद्वर्तयेत्ततो भानुं द्विपदाभिः सुराधिप ॥ मानस्तोकेति मन्त्रेण युगपत्स्नानमाचरेत् ॥ १० ॥ विष्णोरराटमन्त्रेण स्नापयेद्गन्धवारिणा ॥ सौवर्णेन तु मंत्रेण अर्घ्यं पाद्यं निवेदयेत् ॥ ११ ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे मंत्रेणार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ वेदोऽसीति हि मंत्रेण उपवीतं प्रदापयेत् ॥ १२ ॥ बृहस्पतेति मन्त्रेण दद्याद्वस्त्राणि भानवे ॥ येन श्रियं प्रकुर्वाणां पुष्पमालां प्रयोजयेत् ॥ १३ ॥ धूरसीति च मन्त्रेण धूपं दद्यात्सगुग्गुलम् ॥ समिद्धोऽजनमंत्रेण अंजनं तु प्रयच्छति ॥ १४ ॥ युञ्जानीति च मंत्रेण भानुं रोचनयार्चयेत् ॥ आरक्तकं च वै कुर्याद्दीर्घायुष्ट्वाय वै बुधः ॥ १५ ॥ सहस्रशीर्षा पुरुषो रविं सरसि पूजयेत् ॥ संभावयेति

मंत्रेण पद्मनेत्रे परामृशेत् ॥ १६ ॥ विश्वतश्चक्षुरित्येवं भानोर्देहं समालभेत् ॥ श्रीश्च ते लक्ष्मीश्चेति मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्म आदित्यपूजाविधिवर्णनं नाम द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥
व्योमपूजाविधिं ब्रूहि समासाच्चतुरानन ॥ अष्टशृंगं कथं व्योम पूजयेद्भास्करस्य तु ॥ १ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ व्योमपूजाविधिं कृष्ण निबोध
गदतो मम ॥ अष्टशृंगं यथा व्योम पूजयंति मनीषिणः ॥ २ ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं कृत्वा चाश्ममयं तथा ॥ अष्टशृंगं महाबाहो अनेन विधिनार्च
येत् ॥ ३ ॥ प्रथमं पूजयेद्भानुं मध्ये मंत्रेण सुव्रत ॥ महिषा वो महायेति नानापुष्पकदंबकैः ॥ ४ ॥ त्रातारमिंद्रं मंत्रेण सर्वशृंगं सदार्चयेत् ॥
उदीरतामवर इत्यथ वानेन पूजयेत् ॥ ५ ॥ आयं गौरिति मन्त्रेण नैर्ऋतं शृंगमर्चयेत् ॥ रक्षोहणं वाजिनं वा पूजयेदसुरांतकम् ॥ ६ ॥ इन्द्रसो
मांतपतये ह्यथ वानेन पूजयेत् ॥ अभित्वा शूर नो नुम ऐशानं शृंगमर्चयेत् ॥ ७ ॥ एवं भानुं च परितः पूजयंति सदाच्युत ॥ येनेदं भूतमिति
वै अथ वानेन पूजयेत् ॥ ८ ॥ नमोऽस्तु सर्वपापेभ्यो व्योमपीठं सदार्चयेत ॥ ते नराः सततं कामान्प्राप्नुवंति न संशयः ॥ ९ ॥ त्वमेको रुद्राणां
वसूनां पूर्वाह्णे तेन पूजयेत् ॥ तद्विष्णोः परमं पदं हंसः शुचिषदिति वै अपराह्णे सदार्चयेत् ॥ १० ॥ एवं भानुं ग्रहैः सार्धं पूजयंति सदस्पते ॥ ते
सर्वान्विविधान्कामान्प्राप्नुवंति न संशयः ॥ ११ ॥ विमले वाससी दत्त्वा गुरवे सपवित्रके ॥ उपानहौ तथा कृष्ण सौवर्णमंगुलीयकम् ॥ १२ ॥
गन्धपुष्पाणि चित्राणि भक्ष्यभोज्यान्यनेकशः ॥ अनेन विधिना यस्तु सोपवासोर्चयेद्रविम् ॥ बहुपुत्रो बहुधनः स नरो भव्यवान्भवेत् ॥१३॥
उत्तरे चायने यस्तु सोपवासोर्चयेद्रविम् ॥ सोश्वमेधफलं विंद्याद्बहुपुत्रश्च जायते ॥ १४ ॥ कृत्वोपवासं विषुवे यस्तु पूजयते रविम् ॥ बहुपुत्रो
बहुधनो कीर्तिमांश्चापि जायते ॥ १५ ॥ कृत्वोपवासं ग्रहणे विधिवच्चंद्रसूर्ययोः ॥ पूजयेद्भास्करं भक्त्या ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १६ ॥ इति ते
कथितो विष्णो भास्कराराधने विधिः ॥ यं श्रुत्वा पुरुषो भक्त्या मम लोके महीयते ॥ १७ ॥ पुनरेत्य महीं कृष्ण राजा भवति भूतले ॥ बहु
पुत्रो बहुधनः समरेष्वपराजितः ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे भास्कराराधनविधिवर्णनं नाम त्र्यधि
कद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि विधिं परमपूजितम् ॥ रत्नव्योमप्रतिष्ठायां
यथा भानुं प्रपूजयेत् ॥ १ ॥ अर्चयित्वा तु प्रकृतिं गंधपुष्पाक्षतैर्विभो ॥ सहोदकेनांजलिना सहपुष्पाक्षतेन वा ॥ २ ॥ आवाहये
न्महादेवं खषोल्कं भास्करं विभुम् ॥ मन्त्रेण कुरुशार्दूल प्रत्यक्षकिरणाय वै ॥ ३ ॥ ॐ खषोल्कमावाहयामि ॐ भूर्भुवः स्वरों

आदित्याराधने मन्त्रः ॥ ४ ॥ अभिमन्त्र्य भुवे मात्रं सावित्र्या च ऋचाविभो ॥ आपो हिष्ठेति या प्रोक्ता पृथा सूर्यस्य सर्वदा ॥ ५ ॥ यथान्यायं तु संक्षाल्य पूरयेच्चान्यतो यतः ॥ हिरण्यगर्भः समवर्ततेत्यनया क्षालयेद् बुधः ॥ ६ ॥ सविता पश्चातात्सविता ह्यनया पूरयेद्बुधः ॥ इत्येवं पूरयित्वा तु वारि पुष्पाक्षतैर्बुधः ॥ ७ ॥ पात्रमौदुम्बरं गृह्य कृत्स्नं सूर्यस्य दर्शयेत् ॥ उदुत्यं जातवेदसमनया व्योम्नि निक्षिपेत् ॥ ८ ॥ हंसः शुचिषदिति पाद्यं दद्याद्विचक्षणः ॥ निर्वापयेच्च पयसा खषोल्कं स्नापयेत्ततः ॥ ९ ॥ अग्निस्तु सप्तभिर्वीर कीर्तितास्ताश्च कृत्स्नशः ॥ आपो हिष्ठेति च क्रमात्तिसृभिः कुरुनंदन ॥ १० ॥ हिरण्यवर्णेति क्रमाच्चतुर्भिश्च नराधिप ॥ अभिमंत्र्योदकमृग्भिस्तिसृभिर्निक्षिपेन्नृप ॥ ११ ॥ भानोः प्रदक्षिणं कृत्वा कृणुष्वपाज इत्यपि ॥ इत्यमूषु वाजिनं गिरः प्रथमा परिकीर्तिता ॥ १२ ॥ पतिमिंद्रस्तवाचाम द्वितीया परिकीर्तिता ॥ पतिमिंद्रस्तु शुद्धो न आगहि तृतीया परिकीर्तिता ॥ १३ ॥ सिध्ये वृत्राणि जिघ्रे शगंधैर्भानुं प्रपूजयेत् ॥ अस्य वामस्येत्यनया अक्षतैः पूजयेद्रविम् ॥ १४ ॥सप्त युंजंति रथमनया पूजयेद्रविम् ॥ पुष्पैर्भरतशार्दूल सततं तमनाशनम् ॥ १५ ॥ को ददर्श प्रथममनया धूपमादिशेत् ॥ पाकः पृच्छाम्यनया चंदनं प्रतिपादयेत् ॥ १६ ॥ उद्दीप्यस्येत्यनया दीपं दद्याद्विभावसोः ॥ अर्चित्वा कुंकुमं चैव शीर्षं क्षीरं तु मंडलम् ॥ १७ ॥ युक्ता मातासीत्यनया नैवेद्यं प्रतिपादयेत् ॥ गौरीर्मिमायेति दद्यात्तथा शुक्ले च वाससी ॥ १८ ॥ तस्याः समुद्रेत्यनया उपवीतं निवेदयेत् ॥ इति संपूज्य देवेशं ततः कुर्यात्परां स्तुतिम् ॥ १९ ॥ ऋग्भिर्वै पंचभिस्तात शृणु चैकमनादृतः ॥ उक्षाणं पृश्निरिति च प्रथमा परिकीर्तिता ॥ २० ॥ चत्वारि वागिति भवेद्द्वितीया परिकीर्तिता ॥ इंद्रं मित्रं तृतीया तु वराधिक्ये प्रकीर्तिता ॥ २१ ॥ कृष्णं नियानं हि तथा चतुर्थी परिकीर्तिता ॥ यो रत्नवाहीत्यनया किरीटं योजयेद्रवौ ॥ २२ ॥ गतेहनामित्यनया अव्यंगं भास्करं न्यसेत् ॥ इयमददाद्रभसमृणच्युतमिति ऋगादितः ॥ २३ ॥ कृत्वा पूजां ततश्चर्ग्भिरष्टाभिरिति चाच्युत ॥ देवस्य शक्तयोऽष्टौ च पूजयेद्विधिवत्क्रमात् ॥ २४ ॥ इत्येष ते मयाख्यातः प्रतिमापूजने विधिः ॥ यः पुरोक्तो महाबाहो ब्रह्मणा विष्णवे तथा ॥२५॥ अनेन विधिना यस्तु सततं पूजयेद्रविम् ॥ स प्राप्नोत्यखिलान्कामानिह लोके परत्र च ॥२६॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रान्धनार्थी लभते धनम् ॥ कन्यार्थी लभते कन्यां वेदार्थी वेदविद्भवेत् ॥२७॥ निष्कामः पूजयेद्यस्तु स मोक्षं प्राप्नुयान्नरः ॥ अनेन विधिनापूज्य गतः सिद्धिं स वैष्णवः ॥ २८ ॥ ब्रह्मादयस्तथा देवं पूजयित्वा विभावसुम् ॥ अनेन विधि

१ चतस्रादेशाभावश्छान्दसः ।

नापूज्य संतः सिद्धिं परां गताः ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे व्योमार्चनविधिवर्णनं नाम चतुरधिकद्विशत
तमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥छ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ पुनर्निबोध मे भीष्म गदतः परमं विधिम् ॥ येन पूजयते नित्यं महादेवं दिवा
करम् ॥ १ ॥ प्रभूतं निर्मलं तेज आराध्य परमं सुखम् ॥ पूर्वमंतस्तथाग्नेय्यां नैर्ऋत्यां पवनालये ॥ २ ॥ क्रमेण यावदीशानं हृदि बीजं च विन्य
सेत् ॥ भास्करासनमेतत्तु न्यस्तव्यं तत्त्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥ उपरिष्टात्ततस्तस्य हृदयेन तु पंकजम् ॥ अष्टपत्रं केशरालं पंचवर्णं सकेशरम् ॥ ४॥
दीप्तादि पूर्वमारभ्य आमहादेवगोचरम् ॥ शक्त्यष्टकं न्यसेन्मंत्रैरादितः सर्वतोमुखीम् ॥ ५ ॥ अबीजैः केसराग्रेषु क्रमेणैव च पूजयेत् ॥ ततस्त्वावा
हयेद्भानुं स्थापयेत्कर्णिकोपरि ॥ ६ ॥ तस्योपहृत्य तं चान्यं वेदितव्यं खपुष्करम् ॥ तेनैवावाहनं चार्च्यं स्थापनं चार्घमेव च ॥ ७ ॥ पाद्यमाच
मनं स्थानं वस्त्रगंधादिभूषणम् ॥ विधिना वीरंपुष्पाणि नैवेद्यं धूपमेव च ॥ ८ ॥ कर्तव्यं श्रद्धया भक्त्या एवं तुष्यति भास्करः ॥ महापातकि
नोऽप्याशु लभंते चिंतितं फलम् ॥ ९ ॥ आदित्यं पूजयित्वा तु पश्चादंगानि पूजयेत् ॥ दीप्तायां हृदयं न्यस्य भवान्यां शिरसो न्यसेत् ॥ १० ॥
दिग्विदिक्षु न्यसेदस्त्रमिंद्रादि दिशोत्तरांतिकम् ॥ कर्णिकायां न्यसेन्नेत्रं स्वबीजेन तु वार्चयेत ॥११॥ पुष्पैर्गंधैश्च धूपैश्च हृदयानि क्रमेण तु ॥ पूज
यित्वा तु विधिवद्गर्भं पश्चात्तु मंत्रवित् ॥ १२ ॥ बाह्यतः पूर्वतो मंदं दक्षिणेन बुधं तथा ॥ विषाणं पश्चिमे पूज्य उत्तरेण तु भार्गवम् ॥ १३ ॥
आग्नेय्यां च कुजं पूज्य नैर्ऋत्यां भानुदेहजम् ॥ वायव्यां पूजयेत्कृष्णमैशान्यां विकचं नृप ॥ १४ ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च ततोऽष्टौ पूजयेद्बुधः ॥
सुगंधैर्विविधैः पुष्पैर्धूपैश्चैव मनोरमैः ॥ १५ ॥ क्रमेण पूजयेद्भानुं लोकपालैर्ग्रहैः सह ॥ मंत्रैः कुरुकुलश्रेष्ठ य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ १६ ॥
अनेन विधिना यत्र देवः संपूज्यते रविः ॥ न चौराग्निभयं तत्र न चापि नरकाद्भयम् ॥ १७ ॥ वर्षोपलविषादिभ्यो भयं तत्र न विद्यते ॥ सुख
मारोग्यमानंदं सुभिक्षमचलां श्रियम् ॥ १८ ॥ तेजोबिंबांतमध्यस्थ आदित्यः परमार्थतः ॥ यष्टव्यः साधकैर्नित्यं न रथो न च वाजिनः ॥ १९ ॥
इत्येष विधिराख्यातो मया भीष्म तवाखिलः ॥ येन पूजयते नित्यं महादेवो दिवाकरम् ॥ २० ॥ इत्थं पूज्य विवस्वन्तं हृद्बीजेन विसर्जयेत् ॥
य एवं पूजयेद्भानुं स याति परमां गतिम् ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे भीष्मव्याससंवादे महादेवा
र्चनविधिवर्णनं नाम पंचाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०५ ॥छ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ मंत्रोद्धारं परं ब्रूहि मुद्राशक्तिसमन्वितम् ॥ रूपवर्ण
समं चैव पौराणिकमनुत्तमम् ॥ १ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ शृणु भीष्म महाबाहो यथा वक्ष्यामि तेनघ ॥ पौराणिकानां मंत्राणामुद्धारं वैदिका

द्दते ॥२॥ वर्णरेफसमायुक्तं विद्रुमेनैव भूषितम् ॥ अंतस्थानां हि अंत्यं वै ब्रह्मदैवत्यमुच्यते ॥३॥ विंदुरेफसमायुक्तं दीर्घया मात्रया तथा ॥ दीक्षाक्षरं स मुद्दिष्टं द्वितीयं विष्णुदैवतम् ॥४॥ तृतीयं तु तथा प्रोक्तं सविसर्गं जनाधिप ॥ स तृतीयो बुधैः प्रोक्तो रुद्रदैवत एव हि ॥५॥ भास्करोयं महान्सा क्षान्मंत्रमूर्तिस्त्रिरक्षरः॥दुर्लभः परमो गुह्यस्त्रिदेवो देवपूजितः ॥६॥ यस्त्विदं जपते भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ ततश्च मुद्रां वक्ष्यामि सान्निध्य कारणं परम् ॥७॥ पद्माकारौ करौ कृत्वा मध्ये श्लिष्टे तु मध्यमे॥अंगुलिं क्षारयेत्तस्मिन्विमुद्रेति च सोच्यते ॥८॥ अनया बद्धया राजन्भास्करस्य प्रियो भवेत् ॥ महाभयेषु सर्वेषु मातृवत्परिरक्षति ॥ ९ ॥ हृदयं तस्य विज्ञेयं यदक्षरवरं स्मृतम् ॥ विद्रुमोपरि संछन्नं हृद्गतं तद्गतं सदा ॥ १० ॥ यः शिरस्यर्कमिति प्रोक्तं देवदेवस्य भारत ॥ महाव्याहृतयस्तिस्रस्तथारज्वालिनी शिखा ॥ ११ ॥ अष्टाक्षरा तु विज्ञेयमादित्यस्य महात्मनः ॥ यः स्मरेत्साधकस्त्वेनं नासौ केनापि बाध्यते ॥ १२ ॥ अकारेण समायुक्तं विंदुरेफसमन्वितम् ॥ हकारमग्निदैवत्यं कवचं भास्करप्रियम् ॥ १३ ॥ एकाक्षरमिदं प्रोक्तमभेद्यं यः स्मरेदिदम् ॥ दुष्टानां चैव विघ्नानां नाशनं नात्र संशयः ॥ १४ ॥ सविसर्गो रेफ इति अस्त्रमेकाक्षरं स्मृतम् ॥ नाश येद्दुष्टकर्माणि साधकस्य न संशयः ॥ १५ ॥ संमुखौ तौ करौ कृत्वा श्लिष्टौ तु ग्रथितांगुली ॥ कनिष्ठेनामिके योज्ये तर्जन्यौ मध्यमे तथा ॥ ॥ १६ ॥ हृच्छिरः सशिखा चर्मा मुद्रेयं व्योमसंज्ञिता ॥ मुष्टिवक्रोच्छ्रितं कुर्यात्सव्यहस्तस्य तर्जनीम् ॥१७॥ मालशब्दकृतादिस्तु मुद्रा ह्यस्त्रस्य कीर्तिता ॥ त्रासनी नाम विख्याता सर्वविघ्नभयंकरी ॥ १८ ॥ कर्णबिंदुसमायुक्तं यं चतुर्थं महामते ॥ भास्करस्य त्विदं नेत्रमग्निदैवतमुच्यते ॥ ॥ १९ ॥ स्मरः स्यात्साधकेंद्राणां दुरंतो नाशने ध्रुवम् ॥ मध्यमा तर्जनी चैव सव्यहस्तस्य चोच्छ्रितम् ॥ २० ॥ कनिष्ठानामिके कुंच्य अंगुष्ठेन ततः क्रमेत् ॥ नेत्राभ्यां स्पर्शयेदेनां नेत्रमुद्रा प्रकीर्तिता ॥ २१ ॥ गोवृषा नाम विख्याता दर्शयेद्दिव्यगोचरम् ॥ रां दीप्तारिं ततः सूक्ष्मारीं जया भीष्म उच्यते ॥ २२ ॥ उभाह्वारूं विभूतिश्च विमला रैं प्रकीर्तिता ॥ अवहा च महाबाहो विद्युता रौं प्रकीर्तिता ॥ २३ ॥ गोवृषा नाम रं सर्व वीरभद्रकरी तथा ॥ इत्येता बीजरूपास्तु कथिताश्चैव शक्तयः ॥ २४ ॥ उत्तानौ तु करौ कृत्वा सव्याकुंच्य ततोंगुलीः ॥ कुर्यादुपरि चांगुष्ठौ चालयेत पुनःपुनः ॥ २५ ॥ सर्वासां चैव शक्तीनामेता मुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ नाम्ना च विद्युता चैव नवमी सर्वतोमुखी ॥ २६ ॥ नामान्येतानि शक्तीनां समासात्कथितानि तु ॥ सबीजानि महाबाहो मया स्नेहेन भारत ॥ २७ ॥ ग्रहाणां शृणु बीजानि रूपं च गदतो मम ॥ सर्वत्र भं तथा खं च कंजकूतुहलोद्वह ॥ २८ ॥ ॐकारा दीपिताः सर्वे नमस्कारांतयोजिताः ॥ पूजाकाले प्रयोक्तव्या जपकाले तथैव च ॥ २९ ॥ होम

काले तु स्वाहांतं मंत्रं षट्कारसंयुतम् ॥ सर्वे बिंदुयुता भीष्म शिखा बिंदुविभूषिताः ॥ ३० ॥ सोमाद्याः केतुपर्यंता ग्रहा ह्येवं प्रकीर्तिताः ॥
एता मुद्राः प्रवक्ष्यामि सर्वसिद्धिप्रदायिकाः ॥ ३१ ॥ सुमुखौ तु करौ कृत्वा श्लिष्टौ चैव प्रसारितौ ॥ इयं मुद्रा नमस्कारे ग्रहसान्निध्यकारिका ॥
॥ ३२ ॥ मंत्रोद्धारस्तवाख्यातो रहस्यो दुर्लभो नृप ॥ शृणुष्व रूपं देवानां ध्यानकाले ह्युपस्थिते ॥ ३३ ॥ जपावर्णं महातेजं श्वेतपद्मोपरि स्थित
म् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं सर्वाभरणभूषितम् ॥ ३४ ॥ तथैकवक्त्रं द्विभुजं सोमपंकजकंधरम् ॥ मंडलेन च रूपं तु मध्यस्थं रक्तवाससम् ॥ ३५ ॥
मार्तंडस्य इदं रूपं शुचिः स्नातो जितेंद्रियः॥ त्रिकालं यः स्मरेद्भीम एकचित्तो व्यवस्थितः ॥ ३६ ॥ सोऽचिराद्भवते लोके वित्तेन धनदोपमः ॥
मुच्यते सर्वभोगैस्तु तेजस्वी बलवान्भवेत् ॥ ३७ ॥ हृदयं चोत्तमांगं च शिखा वै वक्त्रमेव च ॥ रक्तवर्णा इमे श्यामाः सर्वाभरणभूषिताः ॥ ३८॥
वरदाऽभयहस्ताश्च ध्यातव्याः साधकेन तु ॥ तडित्पुंजनिभं शस्त्रं रौद्रं चंद्रकरालिनम् ॥ ३९ ॥ विशेषः कथितो ह्येष कामरूपः स्वभावतः ॥
दीप्ता दीप्तशिखाकारा ध्यातव्या मम शक्तयः ॥ ४० ॥ श्वेतवर्णं स्मरेत्सोमं रक्तवर्णं कुजं स्मरेत् ॥ सौम्यमष्टापदाभं च ।गुरुं च पीतवर्णकम् ॥
॥ ४१ ॥ शंखक्षीरनिभं श्वेतं काणं चांजनसंनिभम् ॥ रजावर्तनिभं राहुं धूम्रं च विकचं स्मरेत् ॥ ४२ ॥ वामहस्तौ कटिन्यस्तौ दक्षिणौ चाभय
प्रदौ ॥ रक्तभ्रूरक्तनेत्रास्य अर्धकायकृतांजलिः ॥ ४३ ॥ इति भानुं ग्रहैः सार्धं ये ध्यायंति नृपोत्तम ॥ लभंते ते महासिद्धिमचिरान्नात्र संशयः ॥
॥ ४४ ॥ तवाख्यातमिदं वक्त्रं ग्रहाणां भीष्म कृत्स्नशः ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यंते भुवि मानवाः ॥ ४५ ॥ अनेन विधिना भीष्म सदा देवं
दिवाकरम् ॥ त्रिकालं पूजयेद्भक्त्या वीर श्रद्धासमन्वितः ॥ ४६ ॥ इत्थं पूजयमानस्तु सर्वदेवं दिवाकरम् ॥ ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तो महादेवत्वमाप्नु
यात् ॥ ४७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सूर्यपूजामाहात्म्यवर्णनं नाम षडुत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥
॥ २०६ ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ अहो देवस्य माहात्म्यं भास्करस्य त्वयोदितम् ॥ पूजयंति सदा ह्येनं ब्रह्मविष्णुशिवादयः ॥ १ ॥
॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवमेतन्न संदेहो यथा वदसि भारत ॥ नास्ति सूर्यसमो देवो नास्ति सूर्यसमा गतिः ॥ २ ॥ नास्ति
सूर्यसमं ब्रह्म नास्ति सूर्यसमं हुतम् ॥ नास्ति सूर्यसमो धर्मो नास्ति सूर्यसमं धनम् ॥ ३ ॥ नास्ति सूर्यादृते कामो नास्ति
सूर्यादृते पदम् ॥ नास्ति सूर्यसमो बंधुर्नास्ति सूर्यसमः सुहृत् ॥ ४ ॥ नास्ति सूर्यसमा माता नास्तिसूर्यसमो गुरुः ॥ नास्ति
सूर्यसमं तीर्थं न पवित्रं ततः परम् ॥ ५ ॥ तमेकं दैवतं विद्यान्नैवाप्यर्कपरायणम् ॥ लोकानां देवतानां च पितॄणां चापि भारत ॥ ६ ॥

तमर्चंतः स्तुवंतश्च प्राप्नुवंति परां गतिम् ॥ ते प्रपन्नास्तु ये भक्त्या मुक्तास्ते भवसागरात् ॥ ७ ॥ राजा चोरा ग्रहाः सर्पा दारिद्र्यं दुःखसंपदः ॥ नैते पीडयितुं शक्ताः प्रसन्ने भास्करे सति ॥ ८ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एवं तात महाबाहो देवो भास्करतत्परः ॥ स पूज्यः स नमस्कार्यः स हि ध्यातव्य एव च ॥ ९ ॥ प्रत्यक्षदेवता ह्येषा देवदेवोयमादरात् ॥ अथ किं बहुनोक्तेन यद्वक्ष्यामि निबोध मे ॥ १० ॥ पूजयेत्तनयः पापी तथादित्यदिनेरपि ॥ पूजयन्ति नरा ये वै ते यांति परमां गतिम् ॥ ११ ॥ प्राप्ते सूर्यदिने भक्त्या भानुं संपूज्य श्रद्धया ॥ नक्तं करोति पुरुषः स यात्यमरलोकताम् ॥ १२ ॥ यस्तु पूर्वं रवेर्भक्त्या पञ्चरत्नसमन्वितम् ॥ निवेदयति मंत्रेण स यात्यमरलोकताम् ॥ १३ ॥ मार्तंडप्रीतये यस्तु कुर्याच्छ्राद्धं विधानतः ॥ संक्रान्तावयने वीर सूर्यलोकं स गच्छति ॥ १४ ॥ कृत्वोपवासं षष्ठ्यां तु सप्तम्यां यस्तु मानवः ॥ करोति विधिवच्छ्राद्धं भास्करः प्रीयतामिति ॥१५॥ सर्वदोषविनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥ मानवो यस्तु सप्तम्यां योषिद्वापि दिवाकरम् ॥१६॥ प्रपूज्य विधिवद्भानुं सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ विशेषतस्तस्य दिने ग्रहणे च नराधिप ॥ १७ ॥ इति भीष्म विजानीहि न देवो भास्करात्प्रियः ॥ आदित्यमेकं परमं देवदेवेषु पूजितम् ॥ १८ ॥ रत्नपर्वतमारुह्य यथा भुवि नराधिपाः ॥ सत्त्वानुरूपं गच्छन्ति रत्नभागानशेषतः ॥ १९ ॥ तथा भानुं समाराध्य प्राप्नुवंति नराः फलम् ॥ धनार्थी प्राप्नुयादर्थं पुत्रार्थी प्राप्नुयात्सुतम् ॥ २० ॥ मोक्षार्थी मोक्षमाप्नोति चाथ वाऽमरतां व्रजेत् ॥ अथ किं बहुनोक्तेन शृणु त्वं वचनं मम ॥ २१ ॥ ब्रह्मादयो देवगणा भानुमाराध्य भारत ॥ मनोहराणि दिव्यानि दिवि स्थानान्यवाप्नुवन् ॥ २२ ॥ अचलानि महाभागाः सर्वपापहराणि च ॥ २३ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्व्यासस्तत्रैवांतरधीयत ॥ भीष्मोऽपि पूजयामास भक्त्या भानुं विधानतः ॥२४॥ तथा त्वमपि राजेन्द्र पूजयेमं दिवाकरम् ॥ पूजयित्वा रविं भक्त्या स्थानं यास्यसि शाश्वतम् ॥२५॥ यथा गतः स भगवान्व्यासो भीष्मश्च मानद ॥ सकृत्प्रपूज्य सप्तम्यां भक्त्या देवं दिवाकरम् ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे व्यासभीष्मसंवादे आदित्यपूजामाहात्म्यवर्णनं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ पुनर्मे ब्रूहि सप्तम्यां प्रीतये भास्करस्य तु ॥ उपोषितो भवतीह नरो यस्तु द्विजोत्तम ॥ १ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ कथिताः सप्त सप्तम्यः पुनरस्मिन्महामते ॥ बहवः कुरुशार्दूल भूयस्त्वेताः शृणुष्व मे ॥ २ ॥ स्वयं याः कथिताः पूर्वमादित्येन खगाधिप ॥ अरुणस्य महाबाहो सप्तम्यः सप्त पूजिताः ॥ ३ ॥ अर्कसंपुटकैरेका द्वितीया मरिचैस्तथा ॥ तृतीया निंबपत्रैश्च चतुर्थी फलसप्तमी ॥ ४ ॥ अनोदना पञ्चमी स्यात्षष्ठी विजय

सप्तमी ॥ सप्तमी कामिका ज्ञेया विधिं तासां निबोध मे ॥ ५ ॥ शुक्लपक्षे रविदिने दक्षिणे चोत्तरायणे ॥ ग्रहणे सूर्यनक्षत्रे गृह्णीयात्सप्त सप्तमीः ॥ ६ ॥ स तां सु ब्रह्मचारी स्याच्छौचयुक्तो जितेन्द्रियः ॥ सूर्यार्चनरतो दांतो जपहोमपरस्तथा ॥ ७ ॥ पञ्चम्यामेव पुरुषः कुर्यान्नित्य मनात्मकम् ॥ षष्ठयां न मैथुनं गच्छेन्मधुमांसं च वर्जयेत् ॥ ८ ॥ अर्कसंपुटकैरेकां तथान्यां मरिचैर्नयेत् ॥ तथापरां निंबपत्रैः फलाख्यायां फलं चरेत् ॥ ९ ॥ अनोदनामन्त्ररहित उपासीत यथाविधि ॥ अहोरात्रं वायुभक्षः कुर्याद्विजयसप्तमीम् ॥ १० ॥ तथैकां सप्तमीं कृत्वा प्रतिमासं विचक्षणः ॥ कुर्याद्यथाविधि मुदा ततः कुर्वीत कामिकाम् ॥ ११ ॥ आसां लिखित्वा नामानि पत्रकेषु पृथक्पृथक् ॥ तानि सर्वाणि पत्राणि क्षिपेदभिनवे घटे ॥ १२ ॥ तदर्थं यो न जानाति लोकवाह्योपि वा नरः ॥ तेन ह्युद्धारयेदेकं न कुर्याच्च विचारणाम् ॥१३॥तेनैव विधिना यस्तु प्रतिमासं च तत्तपः ॥ सप्तैव यावत्सप्तम्यो विज्ञेया सा तु कामिका ॥ १४ ॥ इत्येताः सप्त सप्तम्यः स्वयं प्रोक्ता विवस्वता ॥ कुर्वीत यो नरो भक्त्या स यात्यर्कसदो नृप ॥ १५ ॥ अर्कसंपुटकैर्वित्तमचलं सप्तपौरुषम् ॥ मरिचैः संगमः स्याद्वै प्रियैः पुत्रादिभिः सदा ॥ १६ ॥ सर्वरोगाः प्रणश्यंति निंबपत्रैर्न संशयः ॥ फलैस्तु पुत्रपौत्राश्च दौहित्रश्चापि पुष्कलः ॥ १७ ॥ अतो घनं धनं धान्यं सुवर्णं रजतं तथा ॥ तथा पशुर्हिरण्यं च आरोग्यं सततं नृप ॥ १८ ॥ उपोष्य विजयां शत्रून्राजञ्जयति नित्यशः ॥ साधयेत्कामदा कामान्विधिवत्समुपासिता ॥ १९ ॥ पुत्रकामो लभेत्पुत्रमर्थकामोर्थमक्षयम् ॥ विद्याकामो लभेद्विद्यां राज्यार्थी राज्यमाप्नुयात् ॥ कृत्स्नान्कामान्ददात्येषा कामदा कुरुनन्दन ॥ २० ॥ नरो वा यदि वा नारी यथोक्तं सप्तमीव्रतम् ॥ करोति नियतात्मा वै स याति परमां गतिम् ॥ २१ ॥ न तेषां त्रिषु लोकेषु किंचिदस्तीति दुर्लभम् ॥ ये भक्त्या लोकनाथस्य व्रतिनः संशितव्रताः ॥ २२ ॥ व्रतैस्तु विविधैर्वीर तपोभिर्वा सुदुष्करैः ॥ न तत्फलमवाप्नोति यज्ञैर्वा बहुदक्षिणैः ॥ २३ ॥ तीर्थाभिषेचनैर्वापि दानहोमार्चनैस्तथा ॥ यत्फलं च पूजयितुं सप्तम्यां प्राप्य मोक्षदम् ॥ मोक्षार्थी पार्थिवश्रेष्ठ यथाह भगवान्रविः ॥ २४ ॥ कृत्वादित्यदिने नक्तं भक्त्या संपूजयेद्रविम् ॥ अचलं स्थानमाप्नोति मानवः श्रद्धयान्वितः ॥ सूर्यलोके च नियतं तस्य वासो न संशयः ॥ २५ ॥ यस्तु पूजयते भक्त्या सप्तम्यां भास्करं नरः ॥ ब्रह्मेन्द्ररुद्रलोकेषु तस्याप्रतिहता गतिः ॥ २६ ॥ नांधो न कुष्ठी न क्लीबो न व्यंगो न च निर्धनः ॥ कुले तस्य भवेद्वीर यश्चरेत्सप्तमीव्रतम् ॥ २७ ॥ विद्यार्थी लभते विद्यां धनार्थी धनमाप्नुयात् ॥ भार्यार्थी रूपसंपन्नां स्त्रियं पुत्रांश्च भारत ॥ २८ ॥ लोभात्प्रमादान्मोहाच्च व्रतभंगो यदा भवेत् ॥

तदा त्रिरात्रं नाश्नीयात्कुर्याद्वा केशमुंडनम् ॥२९॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेत् ॥ सप्तैव यावत्सप्तम्यो भवंति च खगेश्वर ॥३०॥ अभ्यर्च्य सूर्यसप्तम्यां माल्यधूपादिभिर्नरः ॥ भोजयित्वा द्विजाञ्छक्त्या प्राप्नुयात्स्वर्गमक्षयम्॥३१॥सप्तम्यां विप्रमुख्येभ्यो हिरण्यं यः प्रयच्छति॥स तदक्षय्यमाप्नोति सूर्यलोकं च गच्छति ॥३२॥ इतीदं कीर्तितं वीर सप्तमीव्रतमुत्तमम् ॥ भूय एवाभिधास्यामि शृणुष्वैकमना नृप ॥३३॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यारुणसंवादे सप्तसप्तमीव्रतवर्णनं नामाष्टाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥छ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ यः क्षिपेद्धोमयाहारः शुक्ला द्वादश सप्तमीः ॥ अथवा यावकाहारः शीर्णपर्णाशनोऽपि वा ॥ १ ॥ क्षीराशी चैकभक्तो वा भिक्षाहारोथ वा पुनः ॥ जलाहारोपि वा विद्वान्पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ २ ॥ पुष्पोपहारैर्विविधैः पद्मसौगन्धिकोत्पलैः ॥ नानाप्रकारैर्गंधैश्च धूपैर्गुग्गुलुचंदनैः ॥ ३ ॥ कृष्णगंधपायसाद्यैर्विचित्रैः सुविभूषणैः ॥ अर्चयित्वा द्विजाञ्छ्रेष्ठान्हिरण्यान्नादिभिर्नरः ॥ ४ ॥ स तत्फलमवाप्नोति क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥ यदेह तप्यते वीर प्राप्यते केवलं रवेः ॥ ५ विमानवरमारूढः सूर्यलोके महीयते ॥ ततः पुण्यक्षयाद्राजन्कुले महति जायते ॥ ६ ॥ एवं भक्त्या विवस्वंतं प्रतिमासं समाहितः ॥ पूजयेद्विविधद्भक्त्या नामानि परिकीर्तयेत् ॥ ७ ॥ चैत्रिके मासि विष्णुश्च माधवे ह्यर्यमेति वै ॥ शुक्रे विवस्वान्मासे तु शुचौ मासे दिवाकरः ॥ ८ ॥ पर्जन्यः श्रावणे मासि नभस्ये वरुणस्तथा ॥ मार्तंडेति च विज्ञेयः कार्तिके भार्गवः पुनः ॥ ९ ॥ मार्गशीर्षेपि मित्रस्तु कीर्तितः सततं बुधैः ॥ पूषा पौषे तु वै मासे पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ १० माघे भगेति विज्ञेयस्त्वष्टा चैवाथ फाल्गुने ॥ एवं क्रमेण नामानि कीर्तयेत्प्रीतये रवेः ॥ ११ ॥ धूपार्चनविधिमिमं सप्तम्यां सुसमाहितः ॥ यः करोति नरो भक्त्या स याति परमां गतिम् ॥ १२ ॥ ततस्ते सर्वमाख्यातं यथागुह्यतमं विभोः॥नैव देयमशिष्याय नाभक्ताय कदाचन ॥१३॥ न च पापकृते देयं न देयं नास्तिकाय वा॥कृतघ्ने नास्तिके वीर न देयं क्रूरकर्मणि ॥ १४ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं सप्तमीव्रतमुत्तमम् ॥ पठेद्यश्चापि नियतः श्रद्धया परयान्वितः ॥ १५ ॥ इह लोके सुखं प्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥ पुण्यक्षयादिहागत्य राजा भवति भूतले ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सूर्यारुणसंवादे प्रतिमाससप्तमीव्रतवर्णनं नाम नवाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०९ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ इत्येष सप्तमीकल्पः समासात्कथितस्तव॥विस्तरात्ते पुनर्वच्मि शृणु चैकमना विभो ॥ १ ॥ फाल्गुनामलपक्षस्य षष्ठ्यां च समुपोषितः ॥ पूजयेद्भास्करं स्नात्वा गंधपुष्पविलेपनैः ॥२॥ अर्कपुष्पैर्महाबाहो गुग्गुलेन सुगंधिना ॥ श्वेतेन करवीरेण चंदनेन दिवाकरम् ॥३॥ गुडोदकेन नैवेद्यं निवेद्य प्रीतये रवेः ॥ एवं पूज्य दिवा भानुं रात्रौ

तस्याग्रतः स्वपेत् ॥ जपन्भौमं परं जाप्यं विनिद्रः सततं बुधः ॥ ४ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ किं तत्परं भगवतः प्रियं जाप्यमनुत्तमम् ॥
॥५॥ जप्तव्यो यत्परैर्भक्त्या भानुस्तस्याग्रतो नरैः ॥ तन्मे ब्रूहि तथा मंत्रान्धूपदीपान्विशेषतः ॥ येनाहं तं जपञ्जप्यं पूजयामि दिवाकरम् ॥६॥
॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ वच्मि ते भरतश्रेष्ठ समासान्न तु विस्तरात् ॥ ७ ॥ षडक्षरेण मंत्रेण कुर्यात्सर्वं समाहितः ॥ जपं होमं तथा पूजां शतज
प्तेनसर्वदा ॥ ८ ॥ सावित्र्या च जपं पूर्वं कृत्वा शतसहस्रशः॥ पश्चात्सर्वं प्रकुर्वीत जपादिकमनाकुलम् ॥९॥ ॐ भोः सावित्रि भास्कराय सहस्रर
श्मि धीमहि ॥ तेन सूर्यः प्रचोदयात् ॥ १० ॥ जप एष परः प्रोक्तः सप्तम्यां भानुना स्वयम् ॥ जप्त्वा सकृद्भवेत्पूतो मानवो नात्र संशयः ॥ ११ ॥
प्रभाते त्वथ सप्तम्यां जपन्नियतमानसः॥पूजयेद्भास्करं भक्त्या पूर्वोक्तविधिना नृप ॥१२॥ श्रद्धया भोजयेच्चापि ब्राह्मणाञ्छक्तितो नृप ॥ दिव्यान्भो
गांश्च विधिवद्भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥१३॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत भोजकांश्च प्रभोजयेत् ॥ न भोजयेत्तथाऽसौरान्सौरान्यत्नेन भोजयेत् ॥ १४ ॥
॥ ॥शतानीक उवाच ॥ ॥ के भोज्या के न वा भोज्या ब्राह्मणा ब्रह्मवित्तम ॥ केषु चित्तेषु सप्तम्यां देवदेवो दिवाकरः॥१५॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥
घटीभोज्यो भवेद्विप्रः सप्तमीं कुरुते च यः॥ सौरभिन्नेष्वभोज्यो यो यश्च भुक्तो दिवाकरे ॥१६॥ एते भोज्या द्विजा राजन्नादित्येन समासतः॥प्रोक्ताः
कुरुकुलश्रेष्ठ तथाऽभोज्याञ्छृणुष्व वै ॥१७॥ सभार्यः सपतिर्यस्तु कुष्ठरोगैर्हतश्च यः॥ यश्चान्यदेवताभक्तस्तथा नक्षत्रसूचकः ॥१८॥ परापवादनिरतो
यश्च देवलकस्तथा॥ एतेऽभोज्याः सवित्रा तु स्वयं देवेन चिंतिताः ॥ १९ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ ये भोज्या ब्राह्मणाः प्रोक्ता ये चाभोज्या
द्विजोत्तमाः॥एतेषां लक्षणं ब्रूहि सर्वेषां वै समाहितः ॥२०॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोस्मि राजेंद्र कीर्तयाम्येष कृत्स्नशः ॥ पठतां तु त्रयी
विद्यां ब्राह्मणानां कदंबकः ॥२१॥ घटेत्युक्ता तुक्ता तु साराजन्स्वयं देवेन भानुना ॥ सा घटा विद्यते यस्य स घटीत्युच्यते द्विजः ॥ २२ ॥ ब्रह्मक्षत्र
विशांवीर शूद्राणां च कदंबकः ॥ शृण्वतां विधिवत्पुण्यं भक्त्या पुस्तकवाचनम् ॥ २३ ॥ इति मासे निबद्धस्य होमस्येति च भानुना ॥ कथितं
कुरुशार्दूल स्वयमाकाशगामिना ॥ २४ ॥ यस्याः कर्ता भवेद्यस्तु मम स्यात्करको मतः ॥ स विप्रो राजशार्दूल सदेष्टो भास्करस्य तु ॥ २५ ॥
जयोपजीवी व्यासश्च समः स्याज्जीवकस्तथा ॥ यान्येतानि पुराणानि सेतिहासानि भारत ॥ जयेति कथितानीह स्वयं देवेन भास्वता ॥२६॥
एकं निवासयन्यस्तु ब्राह्मणं तूपजीवति ॥ जयोपजीवी स ज्ञेयो वाचकश्च तथा नृप ॥ २७ ॥ आरुणेयादिशास्त्राणि सप्ताश्वतिलकं तथा ॥
यस्तु जानाति सौराणि विप्रः सौरस्स तत्त्ववित् ॥२८॥ पूजयेत्सततं यस्तुभास्करं नृपसत्तम ॥ भोजकांश्च तथा राजन्यथा देवं दिवाकरम्॥२९॥

स ज्ञेयो भास्करे भक्तो भोजनीयः प्रयत्नतः ॥ भोज्यानां लक्षणं ह्येतदभोज्यानां शृणुष्व मे ॥ ३० ॥ वृषली यस्य वै भार्या ब्राह्मणस्य विशेषतः ॥ परभार्यापतिरसौ ब्राह्मणो ब्राह्मणाधमः ॥ ३१ ॥ दैवेन निहतः कुष्ठी ब्राह्मणो ब्रह्मघातकः ॥ भोजको विंदते यस्तु न च तं पूजये तथा ॥ ३२ ॥ ज्ञेयोन्यदेवभक्तोसौ स विप्रः कुरुनंदन ॥ आदित्यं भोजकं विद्याद्रानोर्देहसमुद्भवम् ॥ ३३ ॥ नादित्यं पूजयेद्यस्तु स भोज्यो न कदाचन ॥ मुण्डो व्यंगधरो गौरः शंखपुष्पधरस्तथा ॥३४॥ यस्य याति गृहे राजन्भोजको मानवस्य तु ॥ तस्य यांति गृहे देवाः पितरो भारक रस्य तु ॥ ३५ ॥ रक्षोभूतपिशाचाश्च योगिन्योपि पलायिताः ॥ सकृद्भुङ्क्ते गृहे यस्य भोजको गृहधर्मिणः ॥ ३६ ॥ सप्तसंवत्सरं यावत्तृप्तो भवति भास्करः ॥ तस्मात्तान्भोजयेद्दिव्यान्भोजकान्सततं बुधः ॥ यस्तु तान्निंदते विप्रः स न भोज्यः कदाचन ॥ ३७ ॥ निजं भर्तारमुत्सृज्य स्वैरं यान्यत्र गच्छति ॥ स्वैरिणी सा तु वै प्रोक्ता पापिष्ठा कुलदूषिणी ॥ ३८ ॥ प्रच्छन्नं रोचते राजन्या नारी भवदोषतः ॥ ज्ञेया सा स्वैरिणी राजन्कुले भवति नाशिनी ॥३९॥ योऽस्यां रतो भवेद्विप्रः स ज्ञेयः स्वैरिणीरतः ॥ रंगोपजीवी कथको यश्च प्राकृतनर्तकः ॥ ४० ॥ रंगोपजीवी राजेंद्र तथा च बहुयाचकः ॥ द्वे एते नामनी राजन्कथकस्य प्रकीर्तिते ॥ कृतेनानेन यादृक्च उद्धृतः कुरुनंदन ॥ ४१ ॥ यःस्तुतिं गायते विप्रः प्रोच्चैस्तु जनसंसदि ॥ रंगोपजीवी प्रोक्तोयं द्वितीयः परिकीर्तितः ॥ ४२ ॥ सूचनं कथनं प्रोक्तं सर्वशास्त्रेषु भारत ॥ सूचयेद्यस्तु ऋक्षाणि स वै नक्षत्रसूचकः ॥ ४३ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ अहो बत महत्कष्टं भवतो यद्द्विजान्प्रति ॥ वेदांगं ज्योतिःशास्त्रं तु षष्ठं प्रोक्तं मनीषिभिः ॥ ४४ ॥ षडंगो न भवेत्तेन रहितेन द्विजेन च ॥ अभोज्ये पठनात्तस्य यद्वत्स्याद्ब्राह्मणो द्विज ॥ ४५ ॥ भोज्योऽखण्डं ययौ विप्रोऽनर्थकेन त्वनर्थकम् ॥ विमृश्य कथ्यतां विप्र अत्र मे संशयो महान् ॥ ४६ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोस्मि भवता श्रूयतामत्र निर्णयः ॥ यस्य जीव्यमिदं ज्ञेयमंगं विप्रस्य वै भवेत् ॥ ४७ ॥ सांवत्सरेण ज्योतिषा ज्ञाननक्षत्रसूचकः ॥ न स भोज्यो भवेद्राजन्यस्येयं जीविका भवेत् ॥ ४८॥ निष्कारणं पराणां च परोक्षं दोषकीर्तनम् ॥ गुणानां च यथा गुप्तिः परिवादपरस्तु सः ॥ ४९ ॥ ब्राह्मणो यस्तु राजेंद्र वृत्त्या कर्म करोति वै ॥ देवतायतने चेह देवानां पूजनं तथा ॥ ५० ॥ आधिपत्यं भक्षणं च नैवेद्यस्य परंतप ॥ स ज्ञेयो देवलो राजन्ब्राह्मणो ब्राह्मणाधमः ॥ ५१ ॥ नाधिकारस्तु विप्राणां भौमानां देवपूजने ॥ वृत्त्या भरतशार्दूल आधिपत्ये विशेषतः ॥ ५२ ॥ यस्तु पूजयते देवीं ब्राह्मणो द्रव्यलोभतः ॥ वृत्त्यै कुरुकुलश्रेष्ठ स याति नरकं ध्रुवम् ॥ ५३ ॥ देवालयेषु सर्वेषु अग्निकार्यं च सुव्रत ॥ यः कुर्याद्द्रव्यलोभेन अधोगतिमवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥ देवाल

येषु सर्वेषु वर्जयित्वा शिवालयम् ॥ देवानां पूजनं राजन्नग्निकार्येषु वा विभो ॥ ५५ ॥ अधिकारः स्मृतो राजन्भोजकानां न संशयः ॥
पूजयंतस्तु ते देवान्प्राप्नुवंति परां गतिम् ॥ ५६ ॥ नैवेद्यं भुञ्जते यस्माद्भोजयंति च भास्करम् ॥ पूजयंति च देवानां दिव्यतन्त्रेण ते
गताः ॥ ५७ ॥ पूजयित्वा तु वै देवान्नैवेद्यं भक्ष्य च प्रभोः ॥ यांति ते परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥ ५८ ॥ ब्राह्मणश्चापि तं ब्रूया
त्तीक्ष्णे सति महामते ॥ एवं करिष्ये श्रेयोर्थं नात्मनस्तव वा विभो ॥ ५९ ॥ इत्यामंत्र्य ततो गच्छेत्स्वगृहं कुरुनन्दन ॥ तथा परेऽह्नि संपूज्य
देवं भक्त्या दिवाकरम् ॥ ६० ॥ कृत्वा च पावकं राजन्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ शाल्योदनं तथा मुद्गं सुगन्धं मुद्गमेव हि ॥ ६१ ॥ अपूपा
न्गुडपूपांश्च पयो दधि तथा नृप ॥ एतैस्तु तृप्तिमायाति भास्करो नरसत्तम ॥ ६२ ॥ वर्ज्यानि भरतश्रेष्ठ शृणु त्वं गदतो मम ॥ कुलत्थ
कान्मसूरांश्च निष्पावादींस्तथैव च ॥ ६३ ॥ सिम्नकं च तथान्यच्च राजमाषांस्तथैव च ॥ नैतानि भास्करे दद्याद्य इच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ ६४॥
दुर्गंधं यच्च कटुकमत्यल्पं भास्करस्य तु ॥ विमिश्रांस्तंडुलांश्चापि न दद्याद्भास्कराय वै ॥ ६५ ॥ इत्थं भोज्य द्विजं राजन्प्राशयेदर्कसंपुटम् ॥
प्रणम्य शिरसा देवमुदकेन समन्वितम् ॥ ६६ ॥ गृहीत्वा केतनं यस्तु भजतेऽन्यत्र लोकतः ॥ नाश्नंति पितरस्तस्य न देवा न च मानवाः ॥
॥ ६७ ॥ निष्क्रम्य नगराद्राजन्गत्वा पूर्वोत्तरां दिशम् ॥ नात्युच्चे नातिनीचे च शुचौ देशेऽर्कमुत्तमम् ॥ ६८ ॥ जातं दृष्ट्वा [१]महाबाहो पूजयित्वा
खगोत्तम ॥ पूर्वोत्तरगताश्चैव तस्य शाखा दिशन्नृप ॥ ६९ ॥ शाखाया अग्रतः पात्रे सुसूक्ष्मे पल्लवाश्रिते ॥ सुश्लिष्टे न पृथग्भूते संपूज्य गृहमाव्र
जेत् ॥ ७० ॥ स्नातः पूज्य विवस्वंतमर्कपुष्पैः खगोत्तम ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु अर्को मे प्रीयतामिति ॥ ७१ ॥ प्राश्य मंत्रेणार्कपुटं ततो भुंजीत
वाग्यतः ॥ देवस्य पुरतो वीर त्वस्पृशन्दशनैः पुटम् ॥ ७२ ॥ ॐ अर्कसंपुट भद्रं ते भद्रं तेऽर्क सदास्तु वै ॥ ममापि कुरु भद्रं च प्रायश्चित्तप्रदो
भव ॥ ७३ ॥ इमं मंत्रं जपन्राजन्स्मरन्नर्कं महामते ॥ स्थित्वा पूर्वमुखो ब्रह्म वारिणा सहितं नृप ॥ ७४ ॥ प्राश्य भुंक्ते च यो राजन्स याति परमां
गतिम् ॥ दंतैरस्पृश्य हे वीर तत्पुटं चार्कसंज्ञितम् ॥ ७५ ॥ अनेन विधिना भक्त्या कर्तव्या सप्तमी सदा ॥ यावद्वर्षं महाबाहो प्रीतयेऽर्कस्य
श्रद्धया ॥ ७६ ॥ यश्चेमां सप्तमीं कुर्याद्भास्करं प्रीणयन्नरः ॥ तस्याक्षयं भवेद्वित्तमचलं साप्तपौरुषम् ॥ ७७ ॥ सुवर्णं रजतं ताम्रं हिरण्यं च तथा
क्षयम् ॥ कृत्वेमां सिद्धिमायातः कौथुमिः सहसा गतः ॥ ७८ ॥ कुष्ठरोगाच्च वै मुक्तो जयस्तोमो महीपतिः ॥ बृहद्बलध्वजः कोपी याज्ञवल्क्यो ॥१८२॥

१ कर्मणः शेषत्वविवक्षया षष्ठी ।

ऽथ कृष्णजः ॥ ७९ ॥ अर्कं चैव समाराध्य ततोऽमुस्तेऽर्कसाम्यताम् ॥ इयं धन्यतमा पुण्या सप्तमी पापनाशिनी ॥ ८० ॥ पठतां शृण्वतां राजन्कुर्वतां च विशेषतः ॥ तस्मादेषा सदा कार्या विधिवच्छ्रेयसेऽनघ ॥ ८१ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ जनकादयो यथा सिद्धिं गता भानुं प्रपूज्य च ॥ श्रुतं मया तु बहुशो न श्रुतं कौथुमिर्यथा ॥ ८२ ॥ सिद्धिं गतोऽर्कमाराध्य कुष्ठान्मुक्तश्च सुव्रत ॥ कश्चासौ कौथुमिर्विप्रः कथं कुष्ठमवाप्तवान् ॥ ८३ ॥ कथमाराधयामास भानुं देवपतिं द्विज ॥ एतन्मे विप्र निखिलं कीर्तयस्व समासतः ॥ ८४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेषु सूर्यपूजादिवर्णनं नाम दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१० ॥ ॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ साधु पृष्टोऽस्मि राजेंद्र शृणुष्व गदतो मम ॥ आसीत्पुरा महाविद्वान्ब्राह्मणः स्थानगोत्तमः ॥ १ ॥ स गतः पुत्रसहितो जनकस्याश्रमं द्विजः ॥ तत्र वादोऽभवत्तेषां विप्रैरन्यैर्नृपोत्तम ॥ २ ॥ क्रोधाविष्टेन वै तत्र हतः कौथुमिना द्विजः ॥ तेन दृष्ट्वा हतं विप्रं त्यक्तः पित्रा स कौथुमिः ॥ ३ ॥ भ्रातृभिश्च महाबाहो तथा शिष्टैश्च कृत्स्नशः ॥ प्रत्युक्तः स च सर्वैस्तु शोकदुःखसमन्वितः ॥ ४ ॥ तीर्थानि स जगामाथ दिव्यान्यायतनानि च ॥ न च मुक्तस्त्वसौ विप्रः सहसा ब्रह्महत्यया ॥ ५ ॥ अमुक्तेऽथ तया विप्रे परो व्याधिरजायत ॥ कर्णनासाविहीनस्तु पूयशोणितविस्रवः ॥ ६ ॥ पृथिवीं पर्यटन्सर्वां पुनरागात्पितुर्गृहम् ॥ दुःखोपहतचित्तस्तु पितरं वाक्यमब्रवीत् ॥ ७ ॥ पितर्गतस्तु तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ॥ मुक्तोऽस्मि नानया तात क्रूरया ब्रह्महत्यया ॥ ८ ॥ कृतेऽपि हि परे तात प्रायश्चित्ते तु मेऽनघ ॥ किं करोमि क्व गच्छामि तातातीव रुजो मम ॥ ९ ॥ कृतेन कर्मणा येन अल्पायासेन मे विभो ॥ नश्येत्तु ब्रह्महत्येयं व्याधिश्चायं परंतप ॥ १० ॥ कथ्यतां मा चिरं तात कुरु निःश्रेयसं मम ॥ हिरण्यनाभो विप्रस्तु श्रुत्वा वाक्यं सुतस्य तु ॥ शोकदुःखाभिभूतस्तु वाक्यं पुत्रमुवाच ह ॥ ११ ॥ ॥ हिरण्यनाभ उवाच ॥ ॥ ज्ञातः पुत्र तव क्लेशः प्राप्तो यस्त्वटता महीम् ॥ १२ ॥ तीर्थानि च त्वया वत्स प्रायश्चित्तानि कुर्वता ॥ न चापि ब्रह्महत्या त्वां मुंचते मत्कुलोद्वह ॥ १३ ॥ उपायमेकं वक्ष्यामि येन त्वं मोक्षमाप्स्यसि ॥ अल्पायासेन वै पुत्र शृणुष्व गदतो मम ॥ १४ ॥ ॥ कौथुमिरुवाच ॥ ॥ आराधयामि कं देवं ब्रह्मादीनां कथं विभो ॥ शरीरेण विहीनोऽस्मि हेतुना सर्वकर्मणाम् ॥ १५ ॥ ॥ हिरण्यनाभ उवाच ॥ ॥ सिद्धिसंततियुक्तेन कर्मणा तुष्टिमाप्नुयुः ॥ देवैरपि सुपूज्योऽयमुपलेपनमार्जनैः ॥ १६ ॥ भानुरेको द्विजश्रेष्ठ ऊचुरेवं मनीषिणः ॥ ब्रह्मा विष्णुर्महादेवो जलेशो धनदस्तथा ॥ ॥ १७ ॥ भानुमाश्रित्य सर्वे ते मोदंते दिवि पुत्रक ॥ तस्माद्भानोः समं देवं नाहं पश्यामि कंचन ॥ १८ ॥ एवं भानुं सर्वमान्यमधुना

खिलकामदम् ॥ पितरं मातरं तात नराणां नात्र संशयः ॥ १९ ॥ तमाराधय वै भक्त्या जपन्मंत्रमनुत्तमम् ॥ इतिहासपुराणानि शृणु श्रद्धा
समन्वितः ॥ २० ॥ आराधयन्रविं भक्त्या जपन्साम महामते ॥ पुराणानि ततो लोके मोक्षं प्राप्स्यसि पुत्रक ॥ २१ ॥ ॥ कौथुमि
रुवाच ॥ ॥ दिश सामानि वै तात प्रवराणि महामते ॥ ॐकारप्रवरोद्गीथं प्रस्थानं च चतुष्टयम् ॥ २२ ॥ पंचमः परिहारोत्र षष्ठमाहुस्तमद्भुतम् ॥
निधनं सप्तमं साम्नां साप्तविध्यमिति स्मृतमम् ॥२३॥ साप्तविध्यमिति प्रोक्तं हिंकारप्रणवेषु च॥अष्टमं च तव शाठ्यं नवमं वामदेविकम् ॥२४॥
ज्येष्ठं तु दशमं साम वेधसे प्रियमुत्तमम् ॥ एतेषां तात साम्नां वै कंठे जाप्यं परं मतम् ॥ जपित्वा तु अहं शक्त्या गच्छामि परमं पदम् ॥ २५ ॥
॥ ॥ हिरण्यनाभ उवाच ॥ ॥ साधु पुत्र कुलं पूतं त्वत्पुत्रेण समेन च ॥ २६ ॥ एवं गतस्यापि हि ते जाता पुत्र विधेः स्मृतिः ॥ एवं तात न संदे
हः सामान्येतानि पुत्रक ॥ २७ ॥ प्रवराणि हि साम्ना वै ब्रह्मणा कथितानि ह ॥ एषामपि परं प्रोक्तं सामद्वयमनुत्तमम् ॥ तस्मादेकं परं जाप्यं सर्व
पापभयापहम् ॥२८॥ ॥ कौथुमिरुवाच ॥ ॥ कथ्यतां तात तच्छीघ्रं यत्तु सामद्वयं परम् ॥ एतेषां तात साम्नां तु नान्यज्जाप्यं च यद्भवेत् ॥२९॥
॥ ॥ हिरण्यनाभ उवाच ॥ ॥ ज्येष्ठसामपरं पूर्व द्वितीयं गदतः शृणु ॥३०॥ ततः श्राव्यं तृतीयं तु जप्तव्यं मुक्तिमिच्छता ॥ ततश्च परमं प्रोक्तं स्वयं
देवेन भानुना ॥ ३१ ॥ स्वयं दैवतमादिष्टं छंदसामुत्तमं व्रतम् ॥ प्रियं हिरण्यगर्भस्य प्रियं सूर्यस्य सर्वदा ॥ ३२ ॥ जपश्च विनियोगोपि लक्षणं च
निबोध मे ॥ सत्येन स्वरलीनस्तु ककरादि स्मृतं बुधैः ॥ ३३ ॥ ऋतुर्भावस्तथा धर्मो विधर्मः सत्यकृत्तथा ॥ धर्माधर्मौ तथा कार्यौ धर्मवेदनमे
व च ॥ ३४ ॥ यदेभिर्गीयते शब्दै रुचिरं समयैर्द्विजैः ॥ जाप्यं तत्परमं प्रोक्तं स्वयं देवेन भानुना ॥ ३५ ॥ एतद्वै जपमानस्तु पुनरावर्तते न तु ॥
सर्वरोगविनिर्मुक्तो मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ३६ ॥ एतज्जाप्यं तु संजप्य आराधय दिवाकरम् ॥ गायन्साम तव प्रोक्तं शृणु पौराणिकं सुत ॥ ३७ ॥
ज्येष्ठसाम्नोऽपि ते पुत्र लक्षणं कथयामि हि ॥ आद्याद्यादाज्यदोहेति ज्येष्ठसाम्नोपि लक्षणम् ॥ ३८ ॥ तव श्राव्यं जपं पुत्रज्येष्ठगाथे रविः सदा ॥
समाराधय शृण्वन्वै पुत्राणामिव पुत्रक ॥ एवमाराध्य देवेशं ततो दुःखं प्रहास्यसि ॥ ३९ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ ततः श्रुत्वा पितुर्वाक्यं सामगः
कौथुमिस्तथा ॥ ४० ॥ आराधयामास रविं भक्त्या श्रद्धासमन्वितः ॥ ततः श्राव्यं जपन्प्राजंस्त्रिकाले पुरतो रवेः ॥ ४१ ॥ शृण्वतस्तु पुराणानि
ब्रह्महत्या गता तदा ॥ व्याधिश्च कुरुशार्दूल फलमेतच्छ्रुतस्य वै ॥ ४२ ॥ जपता यत्फलं तेन देवं पूजयता नृप ॥ सोपि प्राप्तो रविं राजन्शृणुष्वैक
मना नृप ॥ ४३ ॥ स गतो मूर्तिमान्विप्रः प्रसादाद्भास्करस्य तु ॥ प्रविश्य मंडलं भानोः पदं यत्परमं विभोः ॥ ४४ ॥ आवर्तते न चाद्यापि

गतोसौ परमं पदम् ॥ इति ते कथितं राजन्गतः सिद्धिं महाद्विजः ॥४५॥ उपोष्येमां भवेद्वीर सप्तमीं याति भास्करम् ॥ कौथुमिर्नरशार्दूल प्रसा
दाद्भास्करस्य तु ॥ ४६ ॥ जपमानस्तु वै सोपि पुराणश्रवणस्तथा ॥ इत्येषा कथिता राजन्प्रथमा सप्तमीतथा ॥ ४७ ॥ अर्कस्य पुटिका पुण्या
वित्तदा या प्रिया रवेः ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मेऽर्कसंपुटिकानामसप्तमीव्रतवर्णनं नामैकादशा
धिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २११ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ इत्येषा कथिता वीर अर्कसंपुटिका तव ॥ द्वितीया मरिचैर्या तु शृणुष्व गदतो
मम ॥ १ ॥ शुक्लपक्षे तु चैत्रस्य षष्ठ्यां सम्यगुपोषितः ॥ पूजयेद्भास्करं भक्त्या सौरधर्मविधानतः ॥ २ ॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ ब्रूहि
सर्वान्मम ब्रह्मन्मंत्रान्पुण्यान्विशेषतः ॥ सूर्यादिहृदयं चापि शिरोन्यासयुतांस्तथा ॥ ३ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ अहं ते कथयिष्यामि रहस्यं
परमं विभो ॥ यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं भक्त्या भानोर्महात्मनः ॥ ४ ॥ सर्वपापक्षयार्थाय तच्छृणुष्व महामते ॥ सर्वपापहरं पुण्यमादित्यं लोकपूजि
तम् ॥ ५ ॥ शिखादामसमायुक्तं वकारामृतमुत्तमम् ॥ ॐ वं फट् ॥ ॐ एष सूर्यः स्वयं तात मंत्रमूर्तिर्महाबलः ॥ ६ ॥ अस्यानुस्मरणान्मंत्री नित्यं
मधुरभोजनः ॥ संवत्सरेण देवेशं साक्षाद्भानुं प्रपश्यति ॥ ७ ॥ व्याधिमृत्व्योश्च निर्मुक्तः सूर्यलोकं स गच्छति ॥ सततं जपमानस्तु राजन्मंत्रविदां
वरः ॥ ८ ॥ मनसा कर्मणा वाचा शापानुग्रहतोपि वा ॥ क्षीराशी मौनमाश्रित्य विविक्ते नियतेंद्रियः ॥ ९ ॥ जपित्वा द्वादशलक्षं सशरीरो
दिवं व्रजेत् ॥ त्रैलोक्यं चरते राजंश्चिंतामणिरिवेच्छया ॥ १० ॥ अथेदं परमं वामं सूर्यस्य हृदयं शृणु ॥ स्मर्तव्यं शुचिना नित्यं सर्वपापभयाप
हम् ॥ ११ ॥ वियुक्तं चंद्रसंयुक्तमृकारेण च भारत ॥ ॐकारदीपितं चैव हृदयं परिकीर्तितम् ॥ १२ ॥ यकारबिंदुसंयुक्तं वैशाखः कथितो बुधैः॥
यकारश्च वकारश्च मात्रा बिंदुस्तथा नृप ॥१३॥ इष्टं कवचमादिष्टमस्त्रं वक्ष्ये निबोध मे ॥ प्रणवादिं दुकारं च सानुस्वारं कटस्तथा ॥ १४ ॥ इदमस्त्रं
स्मृतं राजन्नमृतं च निबोध मे ॥ बिंदुचंद्रसमायुक्तं वकारममृतं स्मृतम् ॥१५॥ ॐ ब्रह्मन्नस्त्रममृतं गायत्रीं चापि तेरोरां धेनुर्वै परिकीर्तितम्॥यकारश्च
वकारश्च रिरोवेत्रमादिशेत् ॥१६॥ व्यनेत्र एतान्यंगानि सूर्यस्यामिततेजसः ॥ आदित्यं मूर्ध्नि विन्यस्य हृदये हृदयं न्यसेत् ॥१७॥ सावित्रीं कंठदेशे
तु अशेषं मूर्ध्नि चिंतयेत् ॥ अर्कन्यासो मयाख्यातो विद्वान्न्यासं प्रकल्पयेत् ॥१८॥ एकाक्षरस्य सूर्यस्य शृणवर्चनविधिं परम् ॥ प्रथमं किंकिणीमुद्रां
बद्ध्वा तु हृदये नृप ॥ १९ ॥ प्राणायामे च तथा परिवीरसमन्वितम् ॥ एकाक्षरं समावेत्ति आत्मशुद्ध्यर्थमादरात् ॥ २० ॥ पुनस्त्वामेव बध्यं तु
वकारेणात्मना लभेत् ॥ २१ ॥ एतत्कृत्वादित्यसमो भवतीति न संशयः ॥ कृत्वा च मुद्रां प्रासादे अस्त्रं योज्य महीपते ॥ २२ ॥ प्रासादशो

भनं स्याद्धे कृत्वा तद्भरतर्षभ ॥ कवचेनार्कवाच्छन्नं क्षालयेद्दर्धनक्रियाम् ॥ २३ ॥ ततोर्घ्यपात्रं पुष्पैश्च पूजयेद्विधिवन्नृप ॥ हृदि ना स्नापयेद्देवं ततः
पूजां समाचरेत् ॥ २४ ॥ पद्ममुद्रा पुष्पगर्भा देवं शिरसि विन्यसेत् ॥ आवाहितो भवेद्देवं देवदेवो दिवाकरः ॥ २५ ॥ हृदयेनार्घ्यसंयुक्तां पूजां
बध्नीत भारत ॥ हृदयेन च नैवेद्यं दातव्यं शक्तितो विभोः ॥ २६ ॥ यथाशक्ति जपं कुर्यात्सुव्रती वाग्यतेन्द्रियः ॥ अनेन विधिना राजन्सर्वका
र्याणि साधयेत् ॥ २७ ॥ न क्वचित्प्रतिघातः स्यान्न चापि दुरितं भवेत् ॥ व्योममुद्रां परां बद्ध्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ २८ ॥ देवं विसर्जये
त्पश्चाद्धृदयेन महीपते ॥ २९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सौरार्चनविधिवर्णनं नाम द्वादशाधिकद्विशततमोऽ
ध्यायः ॥ २१२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ दृष्ट्वा तु पावकं देवं पावकस्थं दिवाकरम् ॥ अव्यात्तु सपरीवारं घुकारं परिकीर्तयेत् ॥
॥ १ ॥ एवं कृते शोधनं स्यात्पावकस्य न संशयः ॥ पद्मगर्भे ततो वाथ हृदयाग्नौ समाक्षिपेत् ॥ २ ॥ आवाहितो भवेद्देवदेवः साक्षान्न संशयः ॥
ओंकारेणाहुतिशतं नेत्रांजनसमाधिना ॥ ३ ॥ पश्चाहुतीस्ततो दद्यादंगानां प्रीतये नृप ॥ विसर्जनं ततः कुर्याद्धृदयेन विचक्षणः ॥ ४ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरार्चनविधिवर्णनं नाम त्रयोदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमन्तु
रुवाच ॥ ॥ पद्मिनी च तथान्या तु मध्यमानामनी तथा ॥ अर्किणी ज्वालिनी चैव तेजनी च गभस्तिनी ॥ १ ॥ शंखमुद्रा च दशमी सूर्य
वक्रा तथापरा ॥ सहस्रकिरणा चैव मुद्रा द्वादश कीर्तिताः ॥ २ ॥ दद्यादर्घ्यं तु पद्मिन्या व्योम बद्ध्वा जपेद्बुधः ॥ उदयाश्रयः समाकर्षे मध्यमा
व्याधिनाशिनी ॥ ३ ॥ अर्किण्या पश्यते सूर्यं विधिस्थस्तु भवेद्यदि ॥ ज्वालिनीमुपसंगंतुं बद्ध्वा सूर्यमुखो जपेत् ॥ ४ ॥ सप्ताहाद्वीक्षते सूर्यं
सिध्यते च ततः स्वयम् ॥ अवतीर्य पद्मखंडं सूर्यादभिमुखो नरः ॥ ५ ॥ जपञ्छतसहस्रं हि अक्षयं लभते निधिम् ॥ शंखमुद्रादिभिरिमं सूर्य
चक्रविधिं शृणु ॥ ६ ॥ अहोरात्रोषितो भूत्वा बद्ध्वा सूर्यमुखो नरः ॥ स्थितः पद्मासने राजञ्जपंश्चाप्ययुतं मनुम् ॥ ७ ॥ पश्यते तु त्र्यहात्सूर्यं भवे
त्सिद्धिश्च मानसी ॥ सहस्रकिरणं बद्ध्वा नाभिमात्रजले स्थितः ॥ ८ ॥ जपेदयुतमात्रं तु भवेत्तद्गतमानसः ॥ सहस्रकिरणं देवं परं रश्मिभिरावृतम् ॥
॥ ९ ॥ स पश्यति परं धाम भवेत्सिद्धिश्च पुष्कला ॥ शापानुग्रहकर्तासौ सर्वेषां प्राणिनां भवेत् ॥ १० ॥ सर्वतः कञ्चुकं मुक्त्वा भवेद्धे विगत ॥१८४॥
ज्वरः ॥ ११ ॥ परौ गुल्फौ करौ कृत्वा संलग्नौ च परस्परम् ॥ वामानामिकयाक्रम्य दक्षिणां तु कनीयसीम् ॥ १२ ॥ वामा दक्षिणया चैव
दक्षिणा वामया तथा ॥ मुद्रैषा हि महापुण्या व्योममुद्रा प्रकीर्तिता ॥ १३ ॥ बद्ध्या चानया सद्यो हीयंते व्याधयो नृणाम् ॥ नानया रहितः

कश्चित्सिद्धिं प्राप्नोति साधकः ॥ १४ ॥ सर्वत्रैवोत्तमा ह्येषा मंत्रमुष्टिरिति स्मृता ॥ सूर्यस्य हृदयं सेयमर्कमुद्रेति विश्रुता ॥ १५ ॥ बध्नीयात्ससततं
मन्त्रैरायुरारोग्यवृद्धये ॥ सूर्यमंडल अभ्यग्रे मन्त्री सूर्योदये स्थितः ॥ १६ ॥ स सूर्याभिमुखो भूत्वा जपेन्मंत्रं तु साधकः ॥ दिनत्रयेण वीक्षेत
ध्यानी जपपरायणः ॥ १७ ॥ तं दृष्ट्वा नाश्नुते मृत्युं दुःखी न च न संशयः ॥ प्राप्नोति च परं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥ १८ ॥ उत्तानौ तु करौ
कृत्वा पृष्ठलग्नौ परस्परम् ॥ बद्ध्वा त्वंगुलयः सर्वाः सुप्रकीर्णा न संशयः ॥ १९ ॥ आकम्य चांगुलीमूलमंगुष्ठाभ्यां यथाक्रमम् ॥ उदया नाम
मुद्रैषा बध्नीयादुदये रवेः ॥ २० ॥ द्वादशाद्वीक्षते सूर्यं दिनात्स हि न संशयः ॥ सर्वपापहरा चैव सर्वपापविनाशिनी ॥ २१ ॥ उदया च
विना वामं मध्यतश्चैव तं क्षिपेत् ॥ मध्यमा नाम विख्याता मध्यसूर्ये तु चिन्तयेत् ॥ २२ ॥ मध्यमा विधिना तेन बद्ध्वा मुद्रां तु साधकः ॥
अंगुल्योः परमंगुष्ठौ विधिना तावुभौ ग्रथेत् ॥ २३ ॥ मुद्रा सास्तमनी ह्येषा सर्वतन्त्रेश्वरी शुभा ॥ सूर्यस्यास्तमने मुद्रां बद्ध्वा जपं समार
भेत् ॥ २४ ॥ सहस्रं हि शतं वापि मुद्रां बद्ध्वा जपेद्बुधः ॥ सर्वपातकसंयुक्तः समाह्लादनुशोभनम् ॥ २५ ॥ करौ परस्परं लग्नावंगुष्ठौ चोर्ध्वसं
स्थितौ ॥ उभौ चांगुष्ठकौ चोर्ध्वौ संलग्नौ मूर्ध्नि संस्थितौ ॥ २६ ॥ मुद्रा तु मालिनी चैव निर्दहेत्पापपञ्जरम् ॥ ब्रह्महत्यादि यत्पापं योजिता सा
तु मूर्धनि ॥ २७ ॥ विदर्भ्यांगुलयः सर्वा ईषन्मध्यस्तथाग्रतः ॥ ऊर्ध्वस्थितौ तथांगुष्ठौ मुद्रेयं तर्जनी स्मृता ॥ २८ ॥ सर्वव्याधिहरा देवी सर्व
शत्रुविनाशिनी ॥ एतां बद्ध्वा महापुण्यां सर्वान्स्तम्भयते रिपून् ॥ २९ ॥ उभौ प्रसार्य वै हस्तौ मध्ये सार्धेन संस्थितौ ॥ शेषानाम्या ततश्चैव
अंगुष्ठाग्रं तथा क्रमात् ॥ ३० ॥ मुद्रा गभस्तिनी नाम सूर्यस्य हृदयं परम् ॥ मृत्युं नाशयते ह्येषा बद्ध्वा सूर्योदये शुभा ॥३१॥ अर्घ्यकाले तु बध्नी
यादर्चयाग्निं प्रपूजयेत् ॥ जपकाले च बध्नीयान्मंत्राणां नात्र संशयः ॥ ३२ ॥ विदक्षिणकनिष्ठिक्यां तर्जनीभ्यां तथा भवेत् ॥ तर्जनीभ्यां तथां
गुष्ठौ संलग्नौ तु परस्परम् ॥ जपं यः कुरुते नित्यं त्रिभिर्मासैर्विशुद्ध्यति ॥ ३३ ॥ करौ तु संपुटौ कृत्वा तर्जन्यौ द्वे च कुञ्चयेत् ॥३४॥ सहस्र
किरणा ह्येषा सर्वमुद्रेश्वरेश्वरी ॥ त्रिसंध्यमेतां बध्नीयात्साधको मंत्रमूर्धनि ॥ नाशयेत्सर्वपापानि तमोराशिमिवांशुमान् ॥ ३५ ॥ मुद्रा मुद्रककुंभे
ति बद्ध्वा पश्चात्तु मंत्रयेत् ॥ मासेन नाशयेत्कुष्ठं त्रिभिर्मासैर्न संशयः ॥ इति मुद्रांगसहितं सूर्यं पूजयते तु यः ॥ ३६ ॥ अनेन विधिना राजन्ब्रह्मा
पूजयते रविम् ॥ तस्मात्त्वमपि राजेंद्र पूजयानेन भास्करम् ॥ ३७ ॥ ततः सूर्यमवाप्येह सूर्यलोकं स गच्छति ॥ अनेन विधिना यस्तु पूजयेत्सत
तं रविम् ॥ ३८ ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः ॥ इत्थं पूज्य च देवेशमनेन विधिना नृप ॥ ३९ ॥ भोजयित्वा यथाशक्ति ब्राह्मणांश्च

विधानतः ॥ सप्तम्यां प्राशयेद्वापि मरिचं मंत्रतस्तथा ॥ ४० ॥ एकं गृहीत्वा मरिचमव्रणं च दृढं परम् ॥ सजलं प्राशयेद्राजन्मन्त्रेणानेन वा स्मृतम् ॥ ४१ ॥ यथोक्तेन विधानेन पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ इति संप्राश्य मरिचं ततो भुंजीत वाग्यतः ॥ ४२ ॥ प्रियसंगमवाप्नोति तत्क्षणादेव नान्यथा ॥ इतीयं सप्तमी पुण्या प्रियसंगमदायिनी ॥ ४३ ॥ कुर्यादेकेन कामांस्तु वत्सरेण स गच्छति ॥ पुत्रादिभिर्नरश्रेष्ठ पुनः संगममृच्छति ॥ ४४ ॥ कुरु तस्मान्महाबाहो त्वमेव प्रियदायिनीम् ॥ उपोष्य इंद्रो विधिवत्सुरामरिचसप्तमीम् ॥ ४५ ॥ संयोगं कृतवान्वीर सह शच्या विधानतः ॥ उपोष्यैनां नलश्चापि दमयन्त्या महाबलः ॥ ४६ ॥ रामोऽगात्सीतया सार्धमुपोष्यैनां नराधिप ॥ ४७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे मरिसप्तमीव्रतवर्णनं नाम चतुर्दशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१४ ॥ ॥छ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ तृतीयां सप्तमीं वीर शृणुष्व गदतो मम ॥ निंबपत्रैः स्मृता यातु परमा रोगनाशिनी ॥ १ ॥ यथार्चनविधिर्वान्यो येन पूजयते रविम् ॥ देवदेवः शार्ङ्गपाणिः शंख चक्रगदाधरः ॥ २ ॥ अथार्चनविधिं वच्मि मंत्रोद्धारं निबोध मे ॥ ३ ॥ ॐ खषोल्काय नमः ॥ मूलमंत्रः ॥ ॐ विटि २ शिरः ॥ ॐ सहस्ररश्मये अस्त्रम् ॥ ॐ सहस्रकिरणाय २०० ऊर्ध्वबंधः ॥ ॐ घनाय भूतभाविने नमः इति भूतबंधः ॥ ॐ ज्वल २ प्रज्वल २ अग्निप्रकर ॥ ४ ॥ ॐ आदित्याय विद्महे विश्वभागाय धीमहि ॥ तन्नः सूर्यः प्रचोदयात् ॥ ५ ॥ गायत्रीसंकलीकरणमिदम् ॥ ॐ धर्मात्मने नमः ॥ ऐशान्याम् ॥ ॐ दक्षिणाय नमः आग्नेय्याम् ॥ ॐ वज्रपाणयेऽनंताय नमः उत्तरतः ॥ ॐ श्यामपिंगलाय नमः ऐशान्याम् ॥ ॐ अमृताय नमः आग्नेय्याम् ॥ ॐ बुधाय सोमसुताय नमो दक्षिणतः ॥ ॐ वागीश्वराय सर्वविद्याधिपतये नैर्ऋत्याम् ॥ ॐ शुक्राय महर्षये भूताय पश्चिमतः ॥ ॐ ईश्वराय सूर्यात्मने नमो वायव्याम् ॥ ॐ कृतवते नमः उत्तरतः ॥ ॐ राहवे नमः ऐशान्याम् ॥ ॐ अंतराय सूर्यात्मने नमः पूर्वतः ॥ ॐ ध्रुवाय नम ऐशान्याम् ॥ ॐ भगवते पूषन्मालिन्सकलजगत्पते सप्ताश्ववाहन भूभुज परमसिद्धिशिरसि गतं गृह्ण तेजोग्ररूप अनंतज्वाल २ ॥ आवाहनमंत्रः ॥ ॐ नमो भगवते आदित्याय सहस्रकिरणाय यथासुखं पुनरागमनाय इति ॥ ६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे सूर्यमंत्रोद्धारवर्णनं नाम पञ्चदशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सुमंतुरुवाच ॥ ॥ शृणुष्वर्चाविधिं राजन्मंत्रपूतेन वारिणा ॥ प्रोक्षणीयं प्रयत्नेन किमर्थं सुसमाहितः ॥ १ ॥ हृदयादिष्वथांगेषु मंत्रं विन्यस्य मंत्रवित् ॥ आत्मानं भास्करं ध्यात्वा परिचारसमन्वितः ॥ २ ॥ कुर्यात्संमार्जनीं मुद्रां दिशां च प्रतिबोधनम् ॥ पाताले भूशोधनं चैव नभसश्च

तथा मतम् ॥ ३ ॥ अर्चनस्य प्रकारोऽयं सर्वेषामीप्सितप्रदः ॥ सर्वैरपि बुधैर्वीर पद्ममेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ४ ॥ अष्टपत्रं लिखेत्पद्मं शुचौ देशे सकर्णिकम् ॥ आवाहनीं ततो बद्ध्वा मुद्रामावाहयेद्रविम् ॥ ५ ॥ खषोल्कं स्नापयेत्तत्र स्वरूपं लोभदायकम् ॥ स्थापयेत्स्नापयेच्चैव मंत्रै मंत्रशरीरिणम् ॥ ६ ॥ आग्नेय्यां दिशि देवस्य हृदयं स्थापयेन्नरः ॥ ऐशान्यां तु शिरः स्थाप्य नैर्ऋत्यां विन्यसेच्छिखाम् ॥ ७ ॥ पौरंदर्यां न्यसेन्नेत्रे एकाग्रहृदयस्तु सः ॥ आवाह्य चैकं कवचं वारुण्यामस्त्रमेव च ॥ ८ ॥ ऐशान्यां स्थापयेत्सोमं पौरंदर्यां तु लोहित.१ ॥ आग्नेय्यां सोमतपनं याम्यां चैवबृहस्पतिम् ॥ ९ ॥ नैर्ऋत्यां दानवं शुक्रं वारुण्यां च शनैश्चरम् ॥ वायव्यां च तथा केतुं कौबेर्यां राहुमेव च ॥ १० ॥ द्वितीयायां तु कक्षायां देवतेजःसमुद्भवान् ॥ स्थापयेद्द्वादशादित्यान्काश्यपेयान्महाबलान् ॥ ११ ॥ भगः सूर्योर्यमश्चैव मित्रो वरुण एव च ॥ सविता चैव धाता च विवस्वांश्च महाबलः ॥ १२ ॥ त्वष्टा पूषा तथा चन्द्रो द्वादशो विष्णुरुच्यते ॥ पूर्वे चेन्द्राय दक्षिणे यमाय पश्चिमे वरुणाय उत्तरे कुबेराय ऐशान्यामीश्वराय आग्नेय्यामग्निदेवतायै नैर्ऋत्यां पितृदेवेभ्यो वायव्यां वायवे ॥ जया च विजया चैव जयंती चापराजिता ॥ शेषश्च वासुकिश्चैव रेवती च विनायकः ॥ महाश्वेता महादेवी राज्ञी चैव सुवर्चला ॥ १३ ॥ तथान्यो वापि देवानां समूहस्तत्रतत्र ह ॥ तथान्यो लोकविख्यातो योगः प्रोक्तश्च दक्षिणे ॥ १४ ॥ पुरस्ताद्भानुसुरस्थाने स्थापनीया विजानता ॥ सिद्धिर्वृद्धिः स्मृतिर्देवी श्रीश्चैवोत्पलमालिनी ॥ १५ ॥ स्थाप्या स्वदक्षिणे पार्श्वे लोकपूज्या समंततः ॥ प्राज्ञावती क्षुधा वीर हारीता बुद्धिरेव च ॥ १६ ॥ स्थाप्य बुद्धिमती नित्यं श्रीकामैर्वा विवस्वतः ॥ ऋद्धिश्चैव विसृष्टिश्च पौर्णमासी विभावरी ॥ स्थाप्याश्च स्वोत्तरे पार्श्वे इत्येता देवशक्तयः ॥१७॥ दीपश्चान्नमलंकारो वासः पुष्पाणि मन्त्रतः ॥ देयानि देवदेवाय सानुगाय समृतये ॥१८॥ विधिनानेन सततं सदा योर्चयति भास्करम् ॥ संप्राप्य परमान्कामांस्ततो भानुसदो व्रजेत् ॥ १९ ॥ अनेन विधिना यस्तु भोजयेद्भास्करं नृप ॥ त्वं निंब कटुकात्मासि आदित्यनिलयस्तथा ॥ सर्वरोगहरः शान्तो भव मे प्राशनं सदा ॥ २० ॥ इत्थं प्राश्य जपेद्भूमौ देवस्य पुरतो नृप ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु शक्त्या दत्त्वा तु दक्षिणाम् ॥ २१ ॥ भुञ्जीत वाग्यतः पश्चान्मधुरं क्षारवर्जितम् ॥ इत्येषा वर्षपर्यन्तं कर्तव्या चैव सप्तमी ॥ २२ ॥ कुर्वाणः सप्तमीमेतां सर्वरोगैः प्रमुच्यते ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तः सूर्यलोकं स गच्छति ॥ २३ ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ अथ भाद्रपदे मासि सिते पक्षे महीपते ॥ कृत्वोपवासं सप्तम्यां विधिव

१ दानवास्तन्त्यस्येति दानवः, अर्शआद्यच् ।

त्पूजयेद्रविम् ॥ २४ ॥ माहेश्वरेण विधिना पूजयेदत्र भास्करम् ॥ अष्टम्यां तु पुनः स्नातः पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ २५ ॥ दद्यात्फलानि
विप्रेभ्यो मार्तण्डः प्रीयतामिति ॥ खर्जूरं नालिकेरं च मातुलिङ्गफलानि च ॥ २६ ॥ देवस्य पुरतो दत्त्वा तथा चाम्रफलानि च ॥ इति ते
कथितं राजन्सप्तमीफलमादितः ॥ २७ ॥ महातपो महाश्रेष्ठं भास्करस्य विशाम्पते ॥ यच्छ्रुत्वा मानवो राजन्मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ २८ ॥
तथेदं परमं पर्व कथितं ब्रह्मसंज्ञितम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यन्ते मानवा नृप ॥ २९ ॥ अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ सर्वतीर्थाभि
गमने वेदाभ्यासे च यत्फलम् ॥ यत्फलं पृथिवीदाने तत्सर्वं प्राप्नुयान्नरः ॥ ३० ॥ राजसूयसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च ॥ सहस्रशतदानस्य फलं
विंदति मानवः ॥ ३१ ॥ लेखत्वं ब्राह्मणो गच्छेत्क्षत्रियो विप्रतां व्रजेत् ॥ वैश्योऽपि क्षत्रतां याति शूद्रो वैश्यत्वमेव च ॥ ३२ ॥ सूतमागध
बन्द्याद्या ये चान्ये संकरोद्भवाः ॥ तेऽपि यांत्युत्तमं स्थानं पुराणश्रवणाद्विभो ॥ ३३ ॥ इतिहासपुराणाभ्यां नत्वन्यत्पावनं नृणाम् ॥ येषां
श्रवणमात्रेण मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ३४ ॥ विधिना राजशार्दूल शृण्वतां यत्फलं किल ॥ यथोक्तं नात्र संदेहः पठतां च विशांपते ॥ ३५ ॥
॥ ॥ शतानीक उवाच ॥ ॥ भगवन्केन विधिना श्रोतव्यं भारतं नरैः ॥ चरितं रामभद्रस्य पुराणानि विशेषतः ॥ ३६ ॥ कथं तु वैष्णवा
धर्माः शिवधर्मा अशेषतः ॥ सौराणां चापि विप्रेन्द्र उच्यतां श्रवणे विधिः ॥ ३७ ॥ वाचनीयं कथं चापि वाचको द्विजसत्तम ॥ लक्षणं
चास्य मे ब्रूहि वाचकस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥ स्वरूपं चास्य मे ब्रूहि खषोल्कस्य महात्मनः ॥ फलं च पूजिते किं स्याद्वाचके विधिवद्द्विज ॥
॥ ३९ ॥ पारणेपारणे पूज्यो वाचकः श्रावकैः कथम् ॥ समाप्ते भगवन्किंकिं देयं पर्वणि वाचके ॥ ४० ॥ न च किं कार्यसिद्धं यत्सिद्धं पर्वणि
पर्वणि ॥ ॥ सुमन्तुरुवाच ॥ ॥ सम्यक्पृष्टोऽस्मि राजेन्द्र इतिहासपुराणयोः ॥ ४१ ॥ श्रवणे तु महाबाहो श्रूयतां यन्मया पुरा ॥ पृष्टो
वोचन्महातेजा विरिंचो भगवान्गुरुः ॥ ४२ ॥ हंत ते कथयाम्येष पुराणश्रवणे विधिम् ॥ इतिहासपुराणानि श्रुत्वा भक्त्या विशेषतः ॥ मुच्यते
सर्वपापेभ्यो ब्रह्महत्यादिभिर्विभो ॥ ४३ ॥ सायं प्रातस्तथा रात्रौ शुचिर्भूत्वा शृणोति यः ॥ तस्य विष्णुस्तथा ब्रह्मा तुष्यते शंकरस्तथा ॥ ४४ ॥
प्रत्यूषे भगवान्ब्रह्मा दिनांते तुष्यते हरिः ॥ महादेवस्तथा रात्रौ शृण्वतां तुष्यते विभुः ॥ पारणानि दशाहेषु एके कुर्वंति तानि भोः ॥ ४५ ॥ भवंद्धि
राजशार्दूल शृणु तेषां च यत्फलम् ॥ विधानं वाचकस्येह शृण्वतां च विशांपते ॥ ४६ ॥ शुद्धवासा गृहादेत्य स्थानं यत्समयान्वितम् ॥ प्रदक्षिणं ततो
गत्वा यस्तस्मिन्देव एव हि ॥ ४७ ॥ नात्युच्चं नातिनीचं च ह्यासनं भजते ततः ॥ आसनं तस्य वै राजन्बोधकस्य सदा भवेत् ॥ ४८ ॥ वन्द

नीयं प्रपूज्यं च श्रोतृभिः कुरुनन्दन ॥ व्यासपीठं तु तत्प्रोक्तं गुरोरासनमादिशेत् ॥ ४९ ॥ न स्थेयं श्रावकैस्तस्माद्वाचकस्यासने नृप ॥ राजासने यथा भृत्यैर्यथा पुत्रैः पितुर्नृप ॥ ५० ॥ यथा शिशुर्गुरोर्वीर स तेषां हि गुरुर्मतः ॥ देवार्चामग्रतः कृत्वा ब्राह्मणार्चां विशेषतः ॥ ५१ ॥ उपविश्य ततः पश्चाच्छ्रावकः शृणुयान्नृप ॥ समस्तानागतान्कृत्वा ततः पुस्तकमाददेत् ॥ ५२ ॥ प्रणम्य शिरसा तस्य पुस्तकस्य विशांपते ॥ ग्रंथिं च शिथिलां कुर्याद्वाचकः कुरुनन्दन ॥ पुनर्बध्नीत तत्सूत्रं तन्मुक्त्वा वाचयेत्क्वचित् ॥ ५३ ॥ त्रिविधं पुस्तकं विद्यात्सूत्रं वासुकिरुच्यते ॥ पत्राणि भगवान्ब्रह्मा अक्षराणि जनार्दनः ॥५४॥ शंकरश्च तथा सूत्रं पंक्तयः सर्वदेवताः ॥ पावकश्च तथा सूत्रे मध्ये भानुः समाश्रितः ॥५५॥ अग्रे स्थिता ग्रहाः सर्वे दिशो वापि तथा विभो ॥ स्मृतो मेरुः सदा शंकुश्छिद्रमाकाशमुच्यते ॥५६॥ यंत्रद्वयं काष्ठमयमधोर्ध्वं यदुदाहृतम् ॥ द्यावापृथिव्योश्च शंखस्तथा चंद्र उदाहृतः ॥ ५७ ॥ इत्थं देवमयं ह्येतत्पुस्तकं देवपूजितम् ॥ नमस्यं पूजनीयश्च गृहे स्थाप्यं विभूतये ॥ ५८ ॥ योऽस्य सूत्रं बृहत्कृत्वा प्रयच्छति नरोत्तमः ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो दिवाकरः॥५९॥निरूप्य पात्रं राजेन्द्र कराभ्यां गृह्य वाचकः ॥ प्रणम्य शिरसा सर्वान्ब्रह्मादीन्व्यासमेव च ॥ वाल्मीकिं च तथा राजन्विधिं विष्णुं शिवं रविम् ॥६०॥ नमस्कारमथैषां तु पठित्वा कुरुनंदन ॥ ततोसौ व्याहरेद्विप्रान्वाचकः श्रद्धयान्वितः ६१॥ अलंबितमतस्तब्धमद्रुतं वीरमूर्जितम् ॥ असंसक्ताक्षरपदं रसभावसमन्वितम् ॥ ६२ ॥ सप्तस्वरसमायुक्तं कालेकाले विशांपते ॥ प्रदर्शयन्रसान्सर्वान्वाचको व्याहरेन्नृप ॥ ६३ ॥ ईदृशाद्वाचकाद्विप्राच्छ्रुत्वा श्रद्धासमन्वितः ॥ इतिहासपुराणानि रामस्य चरितं तथा ॥ ६४॥ नियमस्थः शुचिः श्रोता शृणुयात्फलमश्नुते ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चापि विशेषतः ॥ ६५ ॥ अश्वमेधमवाप्नोति सर्वान्कामानवाप्नुते ॥ रोगैश्च मुच्यते सर्वैर्महत्पुण्यं च विंदति ॥ गच्छेद्वापि परं स्थानं देवस्याद्भुतमुत्तमम् ॥६६॥ स्नातैर्गृहं समागम्य श्रोतृभिर्वाचकस्य तु ॥ प्रणम्य शिरसा विप्रं वाचकं श्रद्धया नृप ॥६७॥ आसनं च समाश्रित्य स्थातव्यं वाचकस्य तु॥संमुखं राजशार्दूल वाग्यतैः सुसमाहितैः॥६८॥वाचकेन नमस्कारे कृते व्यासस्य भूपते॥न वक्तव्यं महाबाहो श्रावकैः संशयादृते ॥६९॥ संशये सति प्रष्टव्यो वाचकः संप्रसाद्य तु ॥ यतश्च स गुरुस्तेषां धर्मतो बंधुरुच्यते॥७०॥ वाचकेनापि वक्तव्यं यत्स्यात्तेषां निबोधनम् ॥ अनुग्रहाय सर्वेषामशेषा गुरवो नृप ॥ ७१ ॥ नमस्कारादयः श्राव्याः शिवमस्त्विति वोद्यतैः ॥ वाग्यतैर्नृपशार्दूल वर्णैः सर्वैर्महीपते॥७२॥शूद्राणां पुरतो वैश्या वैश्यानां क्षत्रिणस्तथा ॥ मध्यस्थितोऽथ सर्वेषां वाचको व्याहरेन्नृप ॥ ये च संक

१ शिरसा पुस्तकं प्रणम्य तदा पुस्तकमादद्यादित्यर्थः । इहेत्थं पदद्वयं पूर्वान्वयि । २ व्याङ्पूर्वस्य हरतेरिहान्वयः च वचनमेवार्थः, अत्र प्रमाणममर एव तथा 'व्याहारउक्तिर्लपितं भाषितं वचनं वचः' इति । ३ इदं पूर्वान्वयि ।

रजा राजन्नरास्ते शूद्रपृष्ठतः ॥ ७३ ॥ ब्राह्मणं वाचकं विद्यान्नान्यवर्णजमादरेत् ॥ श्रुत्वान्यवर्णजाद्वाचं वाचकान्नरकं व्रजेत् ॥ ७४ ॥ इत्थं हि
शृण्वतां तेषां वर्णानामनुपूर्वशः ॥ मासिमासि भवेद्राजन्पारणं कुरुनन्दन ॥ ७५ ॥ श्रेयोऽर्थमात्मनो राजन्पूजयेद्वाचकं बुधः ॥ मासि पूर्णे द्विज
श्रेष्ठे दातव्यं स्वर्णमाषकम् ॥ ७६ ॥ ब्राह्मणेन महाबाहो द्वे देये क्षत्रियस्य तु ॥ वाचकाय द्विजश्रेष्ठ वैश्येनापि त्रयं तथा ॥ ७७ ॥ शूद्रेणैव च
चत्वारो दातव्याः स्वर्णमाषकाः ॥ मासिमासि द्विजश्रेष्ठ श्रद्धया वाचकाय तु ॥ ७८ ॥ प्रथमे पारणे राजन्वाचकं पूज्य शक्तितः ॥ अग्निष्टो
मस्य यज्ञस्य फलं विंदति मानवः ॥ ७९ ॥ कार्तिकादीन्समारभ्य यावत्कार्त्तिकमच्युत ॥ अग्निष्टोमं गोसवं च ज्योतिष्टोमं तथा नृप ॥ ८० ॥
सौत्रामणिं वाजपेयं वैष्णवं च तथा विभो ॥ माहेश्वरं तथा ब्राह्मं पुंडरीकं यजेत यः ॥ ८१ ॥ आदित्ययज्ञस्य तथा राजसूयाश्वमेधयोः ॥ फलं
प्राप्नोति राजेंद्र मासैर्द्वादशभिः क्रमात् ॥ इत्थं यज्ञफलं प्राप्य याति लोकांस्तथोत्तमान् ॥ ८२ ॥ वज्रवेदिकसंपन्नं मणिरत्नविभूषितम् ॥
विमानमास्थितो राजन्मोदते शक्रमंदिरे ॥ ८३ ॥ ततश्चंद्रस्य भवने वारुणे भवने ततः ॥ शोचिष्केशगृहे गत्वा गच्छेच्चैलबिले गृहे ॥ ८४ ॥
धिषणस्य गृहं गत्वा ततश्चित्रशिखंडिनः ॥ वृद्धश्रवसमासाद्य गच्छेत्कंजजमंदिरे ॥ एवमेव नृपश्रेष्ठ नात्र कार्या विचारणा ॥ ८५ ॥ फलमेतत्स
मुद्दिष्टं शृण्वतां सततं नृणाम् ॥ एतत्फलं वत्सरेण शृण्वतो विधितो नृप ॥ ८६ ॥ एतानि परिमाणानि वत्सरेण भवंति वै ॥ शृण्वतां नृपशार्दूल
ददतां वाचकाय वै ॥ ८७ ॥ एकं च द्वे तथा त्रीणि चत्वारि च विशांपते ॥ देयानि वाचकायेह मासिमासि नराधिप ॥ ८८ ॥ ब्राह्मणाद्यैर्नृप
श्रेष्ठ सर्ववर्णविभागशः ॥ समाप्ते पर्वणि तथा वाचकं पूजयेत्पुनः ॥८९॥ वाचकं ब्राह्मणं चैव सर्वकामैः प्रपूजयेत् ॥ गन्धमाल्यादिभिर्दिव्यैर्वा
सोभिर्विविधैरपि ॥ ९० ॥ वाचकाय प्रदत्त्वा तु ततो विप्रान्प्रपूजयेत् ॥ हिरण्यं रजतं रुक्मं गाश्च कांस्योपदोहनाः ॥९१॥ दत्त्वा च वाचका
येह श्रुतस्य प्राप्यते फलम् ॥ यथा सदक्षिणं चान्नं श्राद्धकाले प्रकीर्तितम् ॥ तथा श्रुतं नृपश्रेष्ठ सदक्षिणमुदाहृतम् ॥ ९२ ॥ वाचकं पूजयेद्यस्मा
त्पश्चाल्लेखकपूजनम् ॥ समाप्ते पर्वणि विभो विशेषेणैव चार्चयेत् ॥ ९३ ॥ वाचकः पूजितो येन पूजितास्तेन देवताः ॥ वाचके परितुष्टे च मम
प्रीतिरनुत्तमा ॥९४॥ इति वेधाः सदा प्राह देवानां पुरतः पुरा ॥ तस्मिंस्तुष्टे जगत्सर्वं तुष्टं भवति नित्यशः॥९५॥ तस्मात्प्रपूजयेद्विप्रं वाचकं नृप ॥१८७॥
सत्तम ॥ न तुल्यं वाचकेनेह पात्रं दानस्य विद्यते॥९६॥तिष्ठंति यस्य शास्त्राणि जिह्वाग्रे पृथिवीपते॥दृष्टश्च गोचरस्तात कस्तेन सदृशो द्विजः९७॥

१ श्लोकद्वयमेकान्वयि। २ पुष्पस्य भवने ततः–इ० पा०। ३ ततो विष्णुगृहं व्रजेत्–इ० पा०।

न तुल्यं विद्यते तेन भुवि पात्रं नरेषु वै ॥ तस्माद्नं सदा पूर्वं तस्मै देयं विदुर्बुधाः ॥ श्राद्धे यस्य द्विजो भुंक्ते वाचकः श्रद्धयान्वितः ॥ भवंति पितरस्तस्य तृप्ता वर्षशतं नृप ॥९८॥ यथेह सर्वदेवानां भास्करः प्रवरः स्मृतः ॥ विस्पष्टमद्रुतं शांतं स्पष्टाक्षरपदं तथा ॥ कलस्वरसमायुक्तं रसभावसमन्वितम् ॥ ९९ ॥ बुध्यमानः सदात्यर्थं ग्रंथार्थं कृत्स्नशो नृप ॥ ब्राह्मणादिषु वर्णेषु ग्रंथार्थं वाचयेन्नृप ॥ १०० ॥ य एवं वाचयेद्राजन्स विप्रो व्यास उच्यते ॥ अतोऽन्यथा कथयिता ज्ञेयोऽसौ वक्तृनामकः ॥ १०१ ॥ इत्थंभूतो वसेद्यस्मिन्वाचको व्याससन्निभः ॥ देशोऽथ पत्तने राजन्स देशः प्रवरः स्मृतः ॥ १०२ ॥ ते धन्यास्ते महात्मानस्ते कृतार्था न संशयः ॥ वसंति यत्नतो यस्मिन्स देशः प्रवरः स्मृतः ॥ १०३ ॥ न शोभते पुरं वीर व्यासहीनं कदाचन ॥ यथार्कहीनं हि दिनं चंद्रहीना यथा निशा ॥ १०४ ॥ न राजते सरो यद्वत्पद्मिनीरहितं नृप ॥ तथा व्यासविहीनं तु राजते न पुरं क्वचित् ॥ १०५ ॥ प्रणम्य वाचकं भक्त्या यत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ न तत्क्रतुसहस्रेण प्राप्यते कुरुनंदन ॥ १०६ ॥ यथैकतो ग्रहाः सर्वे एकतस्तु दिवाकरः ॥ तथैकतो द्विजाः सर्वे एकतस्तु स वाचकः ॥ १०७ ॥ यथा वेदसमो नास्ति आगमो भुवि कश्चन ॥ तथा व्याससमो नास्ति ब्राह्मणो भुवि कश्चन ॥ १०८ ॥ कुरुक्षेत्रसमं तीर्थं न द्वितीयं प्रचक्षते ॥ न नदी गंगया तुल्या न देवो भास्कराद्वरः ॥१०९॥ नाश्वमेधसमं पुण्यं न पापं ब्रह्महत्यया ॥ पुत्रजन्मसुखैस्तुल्यं न सुखं विद्यते यथा ॥११०॥ तथा व्याससमो विप्रो न क्वचित्प्राप्यते नृप ॥ दैवे कर्मणि पित्र्ये च पावनः परमो नृणाम् ॥ १११ ॥ नास्ति व्याससमः श्रेष्ठ इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥ अथ विप्रसहस्राणां विप्रोऽयं श्रेष्ठ ईरितः ॥ उपविष्टो यदा भुंक्ते व्यासो वै विप्रमण्डले ॥११२॥ श्राद्धे तात पवित्राणि कथितानि पुरा मम॥ ब्रह्मणा राजशार्दूल शृणु तानि यथाविधि ॥११३॥ मधु पायसं कालशाकस्तिलाश्च कुतपस्तथा ॥ राजतं चापि पात्रेषु ब्राह्मणेष्वथ वाचकः ॥११४॥ दैवे कर्मणि पित्र्ये च स ज्ञेयः पंक्तिपावनः ॥ वाचकश्च यतिश्चैव तथा यश्च षडंगवित् ॥ ११५ ॥ एते सर्वे नृपश्रेष्ठ विज्ञेयाः पंक्तिपावनाः ॥ नामनी वाचकस्यैते शृणुष्वार्थमथैतयोः ॥ ११६ ॥ इतिहासपुराणानि जयेति विदितानि वै ॥ उपजीवति यस्माद्वै वाचयानो द्विजो नृप ॥ जयोपजीवी तेनासौ गतः ख्यातिं तु वाचकः ॥ ११७ ॥ विस्पष्टमद्रुतं शांतं स्पष्टाक्षरमिदं तथा ॥ कलस्वरसमायुक्तं रसभावसमन्वितम्॥११८॥बुध्यमानोथ वात्यर्थं ग्रंथार्थं कृत्स्नशो नृप ॥ ब्राह्मणादिषु वर्णेषु ग्रंथार्थं चार्पयेत्तथा ॥ ११९ ॥ य एवं वाचयेद्राजन्स विप्रो व्यास उच्यते ॥ अतोऽन्यथा वाचयिता न गच्छेद्व्यासतां क्वचित् ॥ १२० ॥ त्रिविधं वाचकं विद्यात्सदा गुणविभेदतः ॥ श्रावकं च महाबाहो त्रिविधं गुणभेदतः ॥ १२१ ॥ द्वावेतौ

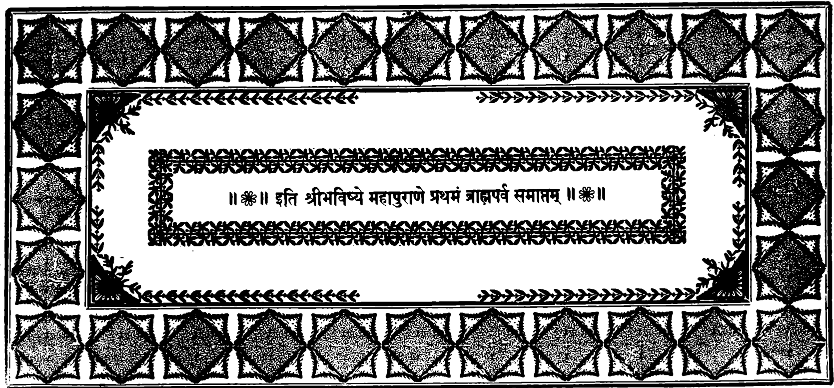
कध्यमानो तु निबोध गदतो मम ॥ अभिद्रुतं तथास्पष्टं विस्तरं स्वरवर्जितम् ॥१२२॥ पदच्छेदविहीनं च तथा भावविवर्जितम् ॥ अबुध्यमानो
ग्रंथार्थमभीष्टोत्साहवर्जितः ॥ १२३ ॥ ईदृशं वाचयेद्यस्तु वाचकः क्ष्माधिपेश्वर ॥ क्रोधनोऽप्रियवादी च अज्ञानाद्ग्रंथदूषकः ॥ १२४ ॥ बुध्य
ते न च कष्टाच्च स ज्ञेयो वाचकाधमः ॥ विस्पष्टमद्रुतं शांतं रसभावसमन्वितम् ॥ १२५ ॥ अबुध्यमानो ग्रंथार्थं वाचयेद्यस्तु वाचकः ॥ स ज्ञेयो
राजसो राजन्निदानीं सात्त्विकं शृणु ॥ १२६ ॥ विस्पष्टमद्रुतं शांतं स्पष्टाक्षरपदं तथा ॥ कलस्वरसमायुक्तं रसभावसमन्वितम् ॥१२७॥ अत्यर्थं
बुध्यमानस्तु ग्रंथार्थं कृत्स्नशो नृप ॥ ब्राह्मणादिषु वर्णेषु आचार्यो विधिवन्नृप ॥ १२८ ॥ य एवं वाचयेद्राजन्स ज्ञेयः सात्त्विको बुधैः ॥ श्रद्धा
भक्तिविहीनो यो लोभिष्ठः कटुको यथा ॥ १२९ ॥ हेतुवादपरो राजंस्तथासूयासमन्वितः ॥ नित्यां नैमित्तिकां काम्यामाददद्दक्षिणां नृप ॥
॥ १३० ॥ वाचको यो महाबाहो शृणुयाद्यस्तु मानवः ॥ स ज्ञेयस्तामसो राजञ्छ्रावको मानवोऽपि सः ॥ १३१ ॥ न तस्य पुरतो वीर वाचये
त्प्राज्ञ एव हि ॥ प्रसंगाच्छृणुयाद्यस्तु श्रद्धाभक्तिविवर्जितः ॥१३२॥ राजन्कौतुकपात्रं तु स ज्ञेयो राजसो भवेत् ॥ संत्यज्य सर्वकार्याणि भक्त्या
श्रद्धासमन्वितः ॥ १३३ ॥ सततं पूजयेद्यस्तु वाचकं श्रद्धया मुदा ॥ नित्ये नैमित्तिके काम्ये गुरून्वै देवतास्तथा ॥ १३४ ॥ य एवं शृणुया
द्वीर स ज्ञेयः सात्त्विको बुधैः ॥ व्यासः पूज्यः श्रावकाणां यथा व्यासवचो नृप ॥ १३५ ॥ तस्मात्पूज्यतमो नान्यः श्रावकाणां नृपोत्तम ॥ यतः
स वै गुरुस्तेषां ज्ञानदाता सदा नृप ॥१३६॥ चतुर्णामिह वर्णानां नान्यो बन्धुः प्रचक्ष्यते ॥ व्यासादृते नृपश्रेष्ठ इतीयं वैदिकी श्रुतिः ॥१३७॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजयेद्वाचकं सदा ॥ स गुरुः स पिता माता स बंधुः स सुहृत्तथा ॥ १३८ ॥ वाचको नृपशार्दूल विप्रादीनामशेषतः ॥ इत्थं
व्यासो गुरुर्ज्ञेयः पूज्यो मान्यो द्विजातिभिः ॥ १३९ ॥ शृण्वंति ये नरा राजन्स्त्र तेषां गुरुरुच्यते ॥ पूजार्थं तस्य समयः श्रावकाणामुदाहृतः ॥
॥ १४० ॥ ये शृण्वंति नृपश्रेष्ठ मासि मासि ददंति ते ॥ स्वर्णमाषकमेकस्मै वाचकाय पृथक्पृथक् ॥१४१॥ द्वादश्यां चामावास्यायामथ वा रवि
संक्रमे ॥ सा नित्या दक्षिणा तस्यां या च श्रेयोऽर्थमात्मनः॥१४२॥ अयने विषुवे चैव चंद्रसूर्यग्रहे तथा ॥ प्राप्ते वापरपक्षे च दानं तस्मै स्वशक्ति
तः ॥ १४३ ॥ देयं स्याच्छ्रावकैस्तात तं मुक्त्वा नान्यतो नृप ॥ प्रथमं तस्य दातव्यं श्रेयोऽर्थं श्रावकैः सदा ॥१४४॥ अदत्त्वा तस्य येन्यस्मै
संप्रयच्छंति श्रावकाः ॥ अवमानः कृतस्तैस्तु वाचकस्य भवेन्नृप ॥ १४५ ॥ कृत्वावमानमथ तैः प्राप्यते यत्फलं नृप ॥ ब्राह्मणाद्यैः
समस्तैश्च तच्छृणुष्व वरानन ॥१४६॥ शूद्रत्वं ब्राह्मणो याति क्षत्रियो याति काकताम् ॥ जायते च तथा वैश्यः शूद्रश्चाण्डालतां व्रजेत् ॥१४७॥

तस्मात्पूज्यो नृपश्रेष्ठ प्रथमं वाचको बुधैः ॥ आपत्काले च वृद्धौ च यतश्चासौ गुरुः स्मृतः ॥ १४८ ॥ वैशाख्यामयने वीर तृतीयायां
च सुव्रत ॥ कार्त्तिक्यामथ माघ्यां च संपूज्यः प्रथमं भवेत् ॥ १४९ ॥ पर्वस्वन्येषु च विभो संपूज्यो धर्मतः स्मृतः ॥ हिरण्यं च सुवर्णं
च धनं धान्यं तथैव च ॥ १५० ॥ अन्नं चापि तथा पक्वं मांसं च कुरुनंदन ॥ दातव्यं प्रथमं तस्मै श्रावकैर्नृपसत्तम ॥ १५१ ॥ वाच
कस्तु यथा नित्यं सुखमास्ते नराधिप ॥ न पीड्यते यथा द्वंद्वैस्तथा कार्यं वरानन ॥ १५२ ॥ हेमंते लोमशा देयाश्छत्रं प्रावृषि सत्तम ॥ उपानहौ
कालयोग्ये काले चैवानुलोमशः ॥१५३॥ इत्थं द्वंद्वविनिर्मुक्तः स येषां वाचको नृप ॥ ते धन्याः श्रावका लोके ते गताः परमं पदम् ॥ १५४ ॥
आत्मना तु कथं वीर सुखमिच्छेद्विचक्षणः ॥ विषमस्थे गुरौ राजन्यतश्च स गुरुः स्मृतः ॥ १५५ ॥ वाचकश्रावकाणां च तस्माद्द्वंद्वं विघातयेत् ॥
यत्नः कार्यः श्रावकैश्च वाचकस्य जनाधिप ॥ १५६ ॥ इत्थं पूज्यः सदा व्यासः श्रेयोऽर्थं प्रथमं नृप ॥ भर्ता पूज्यो यथा स्त्रीणां सर्वासां वै मही
पते ॥ १५७ ॥ श्रावकाणां तथा राजन्वाचकः पूज्य उच्यते ॥ उपाध्यायस्तु शिष्याणां यथा भागवतो हरिः ॥ १५८ ॥ सौराणां च यथा भानुः
शैवानां शंकरो यथा ॥ वाचकस्तु तथा पूज्यः श्रावकाणां नराधिप ॥ १५९ ॥ दक्षिणां ददता नित्यं श्रोतव्यं भूतिमिच्छता ॥ पूर्वोक्तमाषकं
तस्मै वाचकाय जनाधिप ॥ १६० ॥ यदा दातुं न शक्नोति माषकं कांचनस्य तु ॥ रजतस्य तदा देयं माषकं श्रेयसे नृप ॥ १६१ ॥ तदभावे
हिरण्यं च वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ मृत्तिकापि हि दातव्या प्राप्नोति सत्फलं शुभम् ॥ १६२ ॥ इत्येषा दक्षिणा नित्या मासिमासि भवेन्नृप ॥
नैमित्तिका भवेद्राजन्ग्रहणादिषु पर्वसु ॥ १६३ ॥ अमले वाससी राजन्गंधमाल्यविभूषणे ॥ समाप्ते पर्वणि विभो दातव्ये भूतिमिच्छता ॥
॥ १६४ ॥ ज्ञात्वा सर्वसमाप्तिं तु पूजयेच्छ्रावको ध्रुवम् ॥ आत्मानमपि विक्रीय य इच्छेत्सफलं श्रुतम् ॥ १६५ ॥ नैमित्तिकां च नित्यां च दक्षि
णामप्रदाय च ॥ शृणोति च सदा यस्तु तस्य तन्निष्फलं श्रुतम् ॥ १६६ ॥ यथा च दक्षिणाहीनाद्यज्ञान्न फलमश्नुते ॥ तथा श्रुतं च राजेंद्र दक्षि
णारहितं स्मृतम् ॥ १६७ ॥ चतुर्गुणा भवेद्राजन्या नित्या दक्षिणा विभो ॥ समाप्ते पर्वणि विभो इत्याह भगवाञ्छिवः ॥ १६८ ॥ इत्येष कथि
तो राजन्पुराणश्रवणे विधिः ॥ यतश्च विधिहीनं तु न कर्मफलमुच्यते ॥ १६९ ॥ स्नानं दानं जपो होमः पितृदेवाभिपूजनम् ॥ विधिपूर्वं स्मृतं
ज्ञेयं यथेह कुरुनंदन ॥ १७० ॥ फलदं नृपशार्दूल पुराणश्रवणं तथा ॥ यथार्थं कथितं तुभ्यं विधिना श्रवणं मया ॥१७१॥ यथोक्तं तु यथा जीवं

यथोक्तं ब्रह्मवादिना ॥ स ब्राह्मणो महाराज सर्वलोकेषु पूजितः ॥ १७२ ॥ यथाश्रुतं महाबाहो तथेदं कथितं तव ॥ भास्करस्य तु माहात्म्यं
माहात्म्यं वाचकस्य तु ॥ १७३ ॥ तथा च सप्तमीकल्पः सर्वपापभयापहः ॥ अनेन विधिना यस्तु पूजयेत्सततं नरः ॥ १७४ ॥ भगलोकं समासाद्य
त्रिषु लोकेषु गीयते ॥ ततोऽर्कलोकमासाद्य गच्छेच्चित्रशिखंडिनः ॥ १७५ ॥ तस्मादपि महाबाहो गच्छेल्लोकं दिवाकरम् ॥ अर्कलोके ततो यात
स्ततो गोलोकमश्नुते ॥ १७६ ॥ ऋतस्य च ततो गच्छेत्कंजजस्य ततः परम् ॥ दशानां राजसूयानामग्निष्टोमशतस्य च ॥ १७७ ॥ श्रवणात्फल
माप्नोति पितामहवचो यथा ॥ १७८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे ब्राह्मे पर्वणि सप्तमीकल्पे सौरधर्मे आदित्यमाहात्म्यवाचकमाहात्म्यपुराण
श्रवण विधिवर्णनं नाम षोडशाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २१६ ॥ ॥ पूर्वार्धः समाप्तोऽयम् ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीनारायणार्पणमस्तु ॥ ॥

इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रथमं ब्राह्मपर्व समाप्तम् ॥ १ ॥

॥❀॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रथमं ब्राह्मपर्व समाप्तम् ॥❀॥

अथ श्रीभविष्यमहापुराणे द्वितीयं मध्यमपर्व प्रारभ्यते

मध्यमपर्व २.

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः कमलदलनयनाभिरामाय ॥ श्रीरामचंद्राय ॥ स्वच्छं चंद्रावदातं कविकरमकरक्षोभसंजातफेनं ब्रह्मोद्भूतिप्रसू
तैर्व्रतनियमपरैः सेवितं विप्रमुख्यैः ॥ ॐकारालंकृतेन त्रिभुवनगुरुणा ब्रह्मणा दृष्टपूतं संभोगाभोगगम्यं जनकलुषहरं पौष्करं वः पुनातु ॥ १ ॥
जयति भुवनदीपो भास्करो लोककर्ता जयति च शितिदेहः शार्ङ्गधन्वा मुरारिः ॥ जयति च शशिमौली रुद्रनामाभिधेयो जयति सकलमौलिर्भानु
मांश्चित्रभानुः ॥ २ ॥ नमस्कृत्याप्रमेयाय देवाय ब्रह्मरूपिणे ॥ पुराणं संप्रवक्ष्यामि यदुक्तं ब्रह्मयोगिना ॥ ३ ॥ पुराणसंहितां पुण्यां पप्रच्छु रौम
हर्षणिम् ॥ वक्तुमर्हसि चास्माकं पुराणार्थविशारद ॥४॥ मुनीनां वचनं श्रुत्वा सूतः पौराणिकोत्तमः ॥ प्रणम्य मनसा प्राह गुरुं सत्यवतीसुतम् ॥५॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ नमस्कृत्य जगद्योनिं ब्रह्मरूपधरं हरिम् ॥ वक्ष्ये पौराणिकीं दिव्यां कथां पापप्रणाशिनीम् ॥ ६ ॥ यच्छ्रुत्वा पापक
र्माणि स गच्छेत्परमां गतिम् ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यमिदानीं शृणुत द्विजाः ॥ ७ ॥ भविष्यपुराणमखिलं यज्जगाद गदाधरः ॥ मध्यपर्व ह्यथो
वक्ष्ये प्रतिष्ठादिविनिर्णयम् ॥ ८ ॥ धर्मप्रशंसनं चात्र ब्राह्मणादिप्रशंसनम् ॥ आपद्धर्मस्य कथनं विद्यामाहात्म्यवर्धनम् ॥ ९ ॥ प्रतिमाकरणं
चैव स्थापनाचित्रलक्षणम् ॥ कालव्यवस्थासर्गादिप्रतिसर्गादिलक्षणम् ॥ १० ॥ पुराणलक्षणं चैव भूगोलस्य च निर्णयम् ॥ निरूपणं तिथी
नां च श्राद्धसंकल्पमन्तरम् ॥ ११ ॥ मुमूर्षोरपि यत्कर्म दानमाहात्म्यमेव च ॥ भूतं भव्यं भविष्यं च युगधर्मानुशासनम् ॥ १२ ॥ उच्चावचा
वधानं च प्रायश्चित्तादिकं च यत् ॥ षष्ट्याधिकाष्टसाहस्रनवश्लोकशतोद्भवम् ॥ १३ ॥ पंचतंत्रसमायुक्तं प्रतितंत्रे च विंशतिः ॥ पंचोत्तरं तथा
ध्यायाः पुराणेऽस्मिन्द्विजोत्तमाः ॥ १४ ॥ त्रयाणामाश्रमाणां च गृहस्थो योनिरुच्यते ॥ अन्येऽपि समुपजीवन्ति तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥ १५ ॥
एकाश्रमं गृहस्थस्य त्रयाणां सूतिदर्शनम्[3] ॥ तस्माद्गार्हस्थ्यमेवैकं विज्ञेयं धर्मशासनम् ॥ १६ ॥ परित्यजेदर्थकामौ यौ स्यातां धर्मवर्जितौ ॥
सर्वलोकविरुद्धं च धर्ममप्याचरेन्न तु ॥१७॥ तडागस्य च सान्निध्ये तडागं परिवर्जयेत् ॥ प्रपास्थाने प्रपा वर्ज्या मठस्थाने मठं त्यजेत् ॥१८॥
धर्मात्संजायते ह्यर्थो धर्मात्कामोऽभिजायते ॥ धर्मादेवापवर्गोऽयं तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥ १९ ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च त्रिवर्गस्त्रिगुणो मतः ॥
सत्त्वं रजस्तमश्चेति तस्माद्धर्मं समाश्रयेत् ॥ २० ॥ ऊर्ध्वं गच्छंति सत्त्वस्था मध्ये तिष्ठंति राजसाः ॥ जघन्यगुणवृत्तिस्था अधो गच्छंति तामसाः
॥ २१ ॥ यस्मिन्धर्मः समायुक्तो ह्यर्थकामौ व्यवस्थितौ ॥ इह लोके सुखी भूत्वा प्रेत्यानंत्याय कल्पते ॥ २२ ॥ तस्मादर्थं च कामं च युक्त्वा

१ भक्ताय–इ० पा० । २ आंतिहायेति शेषः । ३ सूतिदर्शवत्–इ० पा० ।

धर्मं समाश्रयेत् ॥ धर्मात्संजायते कामो धर्मादर्थोऽभिजायते ॥२३॥ एवं धर्मस्य मध्येऽयं चतुर्वर्गः प्रदर्शितः ॥ एवं च धर्मकामार्थं मोक्षस्यापि च
मानवः ॥ माहात्म्यं वानुतिष्ठेच्च स चानंत्याय कल्पते ॥ २४ ॥ तस्मादर्थं च कामं च मुक्त्वा धर्मं समाचरेत् ॥ धर्मात्संजायते सर्वमित्याहु
र्ब्रह्मवादिनः ॥ २५ ॥ धर्मेण धार्यते सर्वं जगत्स्थावरजंगमम् ॥ अनादिनिधना शक्तिर्नैषा ब्राह्मी द्विजोत्तम ॥ २६ ॥ कर्मणा प्राप्यते धर्मो ज्ञा
नेन च न संशयः ॥ तस्माज्ज्ञानेन सहितं कर्मयोगं समाचरेत् ॥ २७ ॥ प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्विविधं कर्म वैदिकम् ॥ ज्ञानपूर्वा निवृत्तिः स्यात्प्र
वृत्तिर्वर्ततेऽन्यथा ॥ २८ ॥ निवृत्तिं सेवमानस्तु याति तत्परमं पदम् ॥ तस्मान्निवृत्तं संसेव्यमन्यथा संसरेत्पुनः ॥ २९ ॥ शमो दमो दया दानम
लोभस्त्याग एव च ॥ आर्जवं चानसूया च तीर्थानुसरणं तथा ॥ ३० ॥ सत्यं संतोष आस्तिक्यं श्रद्धा चेन्द्रियनिग्रहः ॥ देवताभ्यर्चनं पूजा
ब्राह्मणानां विशेषतः ॥३१॥ अहिंसा सत्यवादित्वमपैशुन्यं सुकल्पता ॥ शौचाचारश्चानुकंपा सर्ववर्णेऽब्रवीन्मुनिः॥३२॥श्रद्धापूर्वाः स्मृता धर्माः
श्रद्धामध्ये तु संस्थिताः ॥ श्रद्धानिष्ठाः प्रतिष्ठाश्च धर्माः श्रद्धैव कीर्तिताः ॥ ३३ ॥ प्राजापत्यं ब्राह्मणानां श्रुतं स्थानं क्रियावताम् ॥ स्थानमैन्द्रं
क्षत्रियाणां संग्रामेष्वपलायिनाम् ॥३४॥ वैश्यानाममृतं स्थानं स्वधर्ममनुवर्तताम् ॥ गांधर्वं शूद्रजीवानां परिचारेण वर्तताम् ॥ ३५ ॥ अष्टाशीति
सहस्राणां मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ स्मृतं स्थानं तु यत्स्थानं तदेव गुरुवासिनाम् ॥ ३६ ॥ सप्तर्षीणां तु यत्स्थानं श्रुतं तद्वै वनौकसाम् ॥ प्राजा
पत्यं गृहस्थानां स्थानमुक्तं स्वयंभुवा ॥ ३७ ॥ यतीनां यतचित्तानां तदेव वनवासिनाम् ॥ हिरण्यगर्भं यत्स्थानं तस्मान्नावर्तते पुनः ॥ ३८ ॥
योगिनाममृतं स्थानं व्योमाख्यं परमाकरम् ॥ आनंदमैश्वरं नाम सा काष्ठा परमा गतिः ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि
प्रथमभागे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इदानीं विस्तरं चैव विभागं रूपमैश्वरम् ॥ वक्ष्ये कल्पानुसारेण मन्वंतरश
तानुगम् ॥ १ ॥ आसीत्तमोमयं सर्वमप्रज्ञातमलक्षणम् ॥ तत्र चैको महानासीद्बुद्धः परमकारणम् ॥ २ ॥ आत्मना स्वयमात्मानं सञ्चित्य भगवा
न्विभुः ॥ मनः संसृजते पूर्वमहंकारं च पृष्ठतः ॥ ३ ॥ अहंकारात्प्रजानाति महाभूतानि पञ्च च ॥ अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्ता विकाराश्चैव षोडश
॥ ४ ॥ शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गंधस्तथैव च ॥ प्राणोऽपानः समानश्चोदानव्यानौ तथैव च ॥ ५ ॥ सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणाः प्रोक्तास्तु ते
त्रयः ॥ तस्माद्भागवतो ब्रह्मा तस्माद्विष्णुरजायत ॥६॥ ब्रह्मविष्णुमोहनार्थं ततः शंभुस्तु तेजसा ॥ अशरीरो वासुदेवो ह्यनुत्पत्तिरयोनिजः ॥७॥

१ शुभ्रजीवानाम्-इ० पा० ।

व्यामोहयित्वा तत्सर्वं तेजसाऽमोहयज्जगत् ॥ तस्मात्परतरं नास्ति तस्मात्परतरं न हि ॥ ८ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च द्वावेतावुद्भूतौ भगवत्सुतौ ॥ कल्पेकल्पे तु तत्सर्वं सृजतेऽसौ जनं जगत् ॥ ९ ॥ उपसंहरते चैव नानाभूतानि सर्वशः ॥ द्वासप्ततियुगान्येव मन्वन्तर इति स्मृतः ॥ १० ॥ चतुर्दश तु तान्येवं कल्प इत्यभिधीयते ॥ दिनैकं ब्रह्मणः प्रोक्तं निशि कल्पस्तथोच्यते ॥ ११ ॥ एवं मासश्च वर्षश्च तथा चाष्टशतं द्विजाः ॥ एवं बुद्धीन्द्रियस्यास्य विष्णोश्च निमिषः स्मृतः ॥ १२ ॥ ब्रह्मादिस्तंबपर्यंतं निमेषश्च ध्रुवस्य वै ॥ निमेषजीवनं सर्वं सर्वलोकचराचरम् ॥ १३ ॥ भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्लोकश्च प्रकीर्तितः ॥ जनस्तपश्च सत्यं च ब्रह्मलोकश्च सप्तमः ॥ १४ ॥ पातालं वितलं तद्धि अतलं तलमेव च ॥ पञ्चमं विद्धि सुतलं सप्तमं च रसातलम् ॥ १५ ॥ एतेषु सप्त विख्याता अधःपातालवासिनः ॥ तेषामादौ च मध्ये च अंते रुद्रः प्रकीर्तितः ॥ १६ ॥ ग्रसते जायते लोकान्क्रीडार्थं तु महेश्वरः ॥ ब्रह्मलोकपरीप्सूनां गतिरूर्ध्वं प्रकीर्तिता ॥ १७ ॥ पृथिवीं चांतरिक्षं च दिशश्च विदिशस्तथा ॥ समुद्राणां गिरीणां च अधस्तिर्यक्प्रसंख्यया ॥ १८ ॥ समुद्राणां च विस्तारं प्रमाणं च ततः शृणु ॥ स्थावराणां च शैलानां देवानां च दिवौकसाम् ॥ १९ ॥ चतुष्पदानां द्विपदां तथा धर्मैकभाषिणाम् ॥ सहस्रगुणमाख्यातं स्थावराणां प्रकीर्तितम् ॥ २० ॥ सहस्रगुणशीलाश्च इत्याह भगवान्मुनिः ॥ ऋषिस्तु प्रथमं कुर्वन्प्रकृतिं नाम नामतः ॥ २१ ॥ तस्या ब्रह्मा प्रकृत्यास्तु उत्पन्नः सह विष्णुना ॥ तस्माद्बुद्ध्या प्रकुरुते सृष्टिं नैमित्तिकीं द्विजाः ॥ २२ ॥ तस्मात्स्वयंभुवो ब्रह्मा ब्राह्मणान्समकल्पयत् ॥ पादहीनान्क्षत्रियांश्च तस्माद्धीनांस्तु वैश्यकान् ॥ २३ ॥ चतुर्थपादहीनांश्च आचारेषु बहिष्कृतान् ॥ पृथिवीं चांतरिक्षं च दिशश्चैवाप्यकल्पयत् ॥ २४ ॥ लोकालोकस्य संस्था च द्वीपानामुदधेस्तथा ॥ सरितां सागराणां च तीर्थान्यायतनानि च ॥ २५ ॥ मेघस्तनितनिर्घोषरोहितेंद्रधनूंषि च ॥ उल्कानिर्घातकेतूंश्च ज्योतींष्यायतनानि च ॥ २६ ॥ उत्पन्नं तस्य देहेषु भूयः कालेन पीडयेत् ॥ २७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोकः कोटियोजनविस्तरः ॥ कल्पाभिकरणे तत्र संस्थिता द्विजपुङ्गवाः ॥ १ ॥ जनलोको महर्लोकात्तथा कोटिद्वयात्मकः ॥ सनंदनादयस्तत्र संस्थिता ब्रह्मणः सुताः ॥ २ ॥ जनलोकात्तपोलोकः कोटित्रयसमन्वितः ॥ विराजंते तु देवा वै स्थिता दाहविवर्जिताः ॥ ३ ॥ प्राजापत्यात्तु भूर्लोकः कोटिषट्केन संयुतः ॥ सनत्कुमारकस्तत्र ब्रह्मलोकस्तु स स्मृतः ॥ ४ ॥ तत्र लोके गुरुर्ब्रह्मा विश्वात्मा विश्वतोमुखः ॥ आस्ते ययोगिभिः पीत्वा योगं मृत्योः परं गतम् ॥ ५ ॥ गायंति यतयो गाथा ह्यास्तिका ब्रह्मवादिनः ॥ योगिनस्तापसाः

सिद्धा जापकाः परमेष्ठिनम् ॥ ६ ॥ द्वारं तु योगिनामेकं गच्छतां परमं पदम् ॥ तत्र गत्वा न शोचंति स विष्णुः स च शंकरः ॥ ७ ॥ सूर्य
कोटिप्रतीकाशं पुरं तस्य दुरासदम् ॥ न मे वर्णयितुं शक्यं ज्वालामालासमाकुलम् ॥ ८ ॥ तत्र नारायणस्यापि भवनं ब्रह्मणः पुरे ॥ शेषे तस्य
हरिः श्रीमान्मायासहचरः परः ॥ ९ ॥ स विष्णुलोककथितः पुनरावृत्तिवर्जितः ॥ प्रयांति च महात्मानो ये प्रपन्ना जनार्दनम् ॥ १० ॥ ऊर्ध्वं
ब्रह्मासनात्पूर्वं परं ज्योतिर्मयं शुभम् ॥ वह्निना उपरि क्षिप्तं तत्रास्ते भगवान्भवः ॥११॥ देव्या सह महादेवश्चिन्त्यमानो मनीषिभिः ॥ योगिभिः
शतसाहस्रैर्वृतैकत्वैश्च संवृतः ॥ १२ ॥ तत्र ते यांति नियता द्विजा वै ब्रह्मवादिनः ॥ महादेवपरेशानास्तापसा ब्रह्मवादिनः ॥ १३ ॥ निर्ममा
निरहंकाराः कामक्रोधविवर्जिताः ॥ द्रक्ष्यंति ब्रह्मणा युक्ता रुद्रलोकः स वै स्मृतः ॥ १४ ॥ एते सप्त महर्लोकाः पृथिव्यां परिकीर्तिताः ॥ महीत
लादयश्चाधः पातालाः संति वै द्विजाः ॥ १५ ॥ महातलं हैमतलं सर्ववर्णोपशोभितम् ॥ प्रासादैर्विविधैः शुभ्रैर्देवतायतनैर्युतम् ॥ १६ ॥ अनंतेन
समायुक्तं मुचुकुन्देन धीमता ॥ नृपेण बलिना चैव पातालं स्वर्गवासिना ॥ १७ ॥ शैलं रसातलं विप्राः शांकरं हि रसातलम् ॥ पीतं सुतल
मित्युक्तं वितलं विद्रुमप्रभम् ॥ १८ ॥ सितं हि वितलं प्रोक्तं तलं चैव सितेतरम् ॥ सुवर्णेन मुनिश्रेष्ठास्तथा वासुकिना शुभम् ॥ १९ ॥ रसातल
मिति ख्यातं सर्वशोभासमन्वितम् ॥ वैनतेयादिभिश्चैव कालनेमिपुरोगमैः ॥ २० ॥ शंकुकर्णेन संभिन्नं तथा नमुचिपूर्वकम् ॥ तथान्यैर्विवि
धैर्नागैस्तलं चैव सुशोभनम् ॥ २१ ॥ तेषामधस्तान्नरका रौरवाद्याश्च कोटयः ॥ पापिनस्तेषु पात्यंते न तेऽवनमितुं क्षमाः ॥ २२ ॥ पाताला
नामधश्चांते शेषाख्या वैष्णवी तनुः ॥ कालाग्निरुद्रयोगात्मा नारसिंहोऽपि माधवः ॥ २३ ॥ योऽनंतः पठ्यते देवो नागरूपी जनार्दनः ॥ तदाधार
मिदं सर्वं सकलाग्निमुपाश्रितम् ॥ २४ ॥ तमाविश्य महायोगी कालस्तद्वदनानलः ॥ विषज्वालासमोऽनंतो जगत्संहरति स्वयम् ॥२५॥ तामसी
शांभवी मूर्तिः कालात्मा परमेश्वरः॥स एव गर्भमाश्रित्य प्रकाशयति नित्यशः ॥२६॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे पाताल
वर्णननाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एतद्ब्रह्मांडमाख्यातं चतुर्विधमिदं महत् ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि भूर्लोकस्य ॥१९२॥
विनिर्णयम् ॥ १ ॥ तद्द्वीपप्रधानो जंबूः प्लक्षः शाल्मल एव च ॥ कुशः क्रौंचश्च शाकश्च पुष्करश्चैव सप्तमः ॥ २ ॥ एते सप्त महाद्वीपाः समुद्रैः
सप्तभिर्वृताः ॥ द्वीपाद्द्वीपो महानुक्तः सागरादपि सागरः ॥ ३ ॥ क्षीरोदेक्षुरसोदोऽथ क्षारोदश्च घृतोदकः ॥ दध्योदः क्षीरसलिलो जलोदश्चेति

सागराः ॥ ४ ॥ पंचाशत्कोटिविस्तीर्णा समुद्रवलया स्मृता ॥ द्वीपैश्च सप्तभिर्युक्ता योजनानां समानतः ॥ ५ ॥ जंबूद्वीपः समस्तानां द्वीपानां मध्यतः शुभः ॥ तस्य मध्ये महामेरुर्विश्रुतः कनकप्रभः ॥ ६ ॥ चतुराशीतिसाहस्रयोजनैरस्य चोच्छ्रयः ॥ प्रविष्टः षोडशाधस्ताद्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विष्कृतः ॥ ७ ॥ मूले षोडशसाहस्रं विस्तारस्तस्य सर्वतः ॥ भूपद्मस्यास्य शैलोऽसौ कर्णिकात्वेन संस्थितः ॥ ८ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधस्तस्य दक्षिणे ॥ नीलः श्वेतश्च शृंगी च उत्तरे वर्षपर्वताः॥९॥लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्ये दशहीनास्तथापरे ॥ सहस्रद्वितयं दीर्घास्तावद्विस्तारिणश्च ते ॥ ॥१०॥ भारतं दक्षिणं वर्षं ततः किंपुरुषं स्मृतम् ॥ हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो द्विजाः ॥११॥ चंपकं चोत्तरं वर्षं तथैवाश्वहिरण्मयम् ॥ उत्तराः कुरवश्चैव यथैते भारतास्तथा ॥ १२ ॥ नवसाहस्रमेकैकमेतेषां द्विजसत्तमाः ॥ इलावृतश्च तन्मध्ये तन्ध्ये मेरुरुच्छ्रितः ॥१३॥ मेरोश्चतुर्दिशस्तत्र नवसाहस्रविष्कृतम् ॥ इलावृतं महाभागाश्चत्वारस्तत्र पर्वताः ॥१४॥ विष्कंभा रचिता मेरोर्योजनायुतमुच्छ्रिताः ॥ पूर्वेण मंदरो नाम दक्षिणे गंधमादनः ॥ १५ ॥ विपुलः पश्चिमे भागे सुपार्श्वश्चोत्तरे स्थितः ॥ कदंबेष्वेषु नद्यश्च पिप्पलो वट एव च ॥ १६ ॥ जंबूद्वीपस्य सा जंबूर्नामहेतोर्महर्षयः ॥ महागजप्रमाणानि जंबून्यस्य फलानि च ॥ १७ ॥ पतंति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वशः ॥ रसेन चैव प्रख्याता तस्य जंबूनदी इति ॥१८॥ सरित्तु वर्तते सापि पीयते तत्र वासिभिः॥न खेदो न च दौर्गंध्यं न जरा नैंद्रियक्षयः ॥ उत्पन्नाः स्वच्छमनसो नरास्तत्र भवन्ति वै ॥१९॥ तीरमृत्रं समं प्राप्य वायुना च विशोषितम् ॥ जांबूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् ॥ २० ॥ भद्राश्वः पार्श्वतो मेरोः केतुमालश्च पश्चिमे ॥ वर्षे द्वे तु मुनिश्रेष्ठास्तयोर्मध्ये इलावृतम् ॥ २१ ॥ मेरोरुपरि विप्रेंद्रा ब्रह्मणः स्थानमुत्तमम् ॥ तदूर्ध्वे वासवस्थानं तदूर्ध्वे शंकरस्य च ॥ २२ ॥ तदूर्ध्वं वैष्णवो लोको दुर्गालोकस्तदूर्ध्वतः ॥ ज्योतिर्मयं परं स्थानं निराकारं हिरण्मयम् ॥ २३ ॥ भक्तस्थानं तदूर्ध्वं च देवो हि भगवान्रविः॥ ज्योतिश्चक्रस्थितः शुद्धो निश्चलः परमेश्वरः ॥ राशिचक्रे च भ्रमति मेरोरुपरि सत्तमाः ॥ २४ ॥ बिंबषट्केद्रिनाभौ च रथचक्रं दिवानिशम् ॥ वातरज्जुनिबंधेन ध्रुवाधारे प्रतिष्ठितम् ॥ २५ ॥ दिक्पालाद्या ग्रहास्तत्र दक्षिणादुत्तरायणम् ॥ प्रतिमासं गतः पंथा ह्रासवृद्धिदिनक्षयः ॥ २६ ॥ रविणा लंघितो मासश्चांद्रः स्यातो मलिम्लुचः ॥ द्वादशे भगवत्सूर्ये प्रत्यहं भक्तसेवके ॥ २७ ॥ कृत्वा त्रिषु त्वहोरात्रं तारामयगतं विभुम् ॥ यामेयामे चोदयश्च देशेदेशे च शर्वरी ॥ २८ ॥ दिवा चरति यः सूर्यो रात्रौ चरति चन्द्रमाः ॥ नक्षत्राणि दिवा रात्रौ सूर्यचक्रे प्रतिष्ठितम्॥२९॥

१ उपोद्घातेन भूमिं वर्णयति ।

देशान्नं चावगमनं यत्र तस्मादिवाभवत् ॥ यत्र चंद्रक्षयो भवति यत्र सूर्यः प्रवर्तते ॥ ३० ॥ रात्रिंदिवं विजानीयाज्ज्योतिश्चक्रे प्रतिष्ठितम् ॥ उदया
स्तमनं नास्ति नक्षत्राणां विशेषतः ॥ ३१ ॥ यन्नक्षत्रे च यो देशः स तेषामुदयः स्मृतः ॥ तत्रास्तो जीवशुक्राणां सूर्यादीनां च सर्वशः ॥ ३२ ॥
तदा काले नियोक्तव्या भार्गवास्तादिकी क्रिया ॥ सूर्यः सोमो बुधश्चंद्रो भार्गवश्चैव शीघ्रकः ॥ ३३ ॥ दक्षिणायनमास्थाय यदा चरति रश्मि
मान् ॥ तदा सर्वग्रहाणां ससूर्योधस्तात्प्रसर्पति ॥ ३४ ॥ विस्तीर्णमंडलं कृत्वा तस्योर्ध्वे चरते शशी ॥ नक्षत्रमंडलं कृत्स्नं सोमादूर्ध्वं प्रसर्पति ॥
॥ ३५ ॥ नक्षत्रेभ्यो बुधश्चोर्ध्वं बुधादूर्ध्वं तु भार्गवः ॥ चन्द्रस्तु भार्गवादूर्ध्वं चंद्रादूर्ध्वं शनैश्चरः ॥ ३६ ॥ तस्माच्छनैश्चरादूर्ध्वं ततः सप्तर्षिमं
डलम् ॥ ऋषीणां चैव सप्तानां ध्रुवश्चोर्ध्वं व्यवस्थितः ॥ ३७ ॥ कालचक्रमये चक्रे सूर्यो भवति सर्वदा ॥ राश्यर्द्धेषु गतिर्यत्र तिथीनां
च तिथौ स्मृता ॥ ३८ ॥ स्तंभते चरते शीघ्रं ह्रासे चापि दिनक्षयः ॥ पादास्तं चापि शुक्रस्य महास्तं तत्र दृश्यते ॥ ३९ ॥ पादास्ते
पक्षमात्रं स्यान्महास्ते याममात्रकम् ॥ चक्रे पक्षार्धमासः स्यादतिचारोऽष्टवासरान् ॥ ४० ॥ न गण्यते देशभेदे नक्षत्रेण च गण्यते ॥ बाल
वृद्धस्तु शुक्रस्य देशस्थे वा गणस्य च ॥ ४१ ॥ बाल्यवार्द्धक्ये क्षत्रियस्य न गण्येते सदा बुधैः ॥ पादादूर्ध्वं महास्तस्य वैश्यस्य द्विजस
त्तमाः ॥ ४२ ॥ शेषार्धं भार्गवास्तस्य शूद्राणामथ गर्हितम् ॥ अभिचारे च चक्रे च न शूद्रस्य विधीयते ॥ ४३ ॥ वर्जयेद्वासरान्सप्त
इति चाथर्वणी श्रुतिः ॥ ४४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे ज्योतिश्चक्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ त्रयाणामेव वर्णानां जन्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥ संसृष्टा ब्राह्मणाः पूर्वं तपस्तप्त्वा द्विजोत्तमाः ॥ १ ॥ हव्यानामिह
कव्यानां सर्वस्यापि च गुप्तये ॥ अश्नंति च मुखेनास्य हव्यानि त्रिदिवौकसः ॥ २ ॥ कव्यानि चैव पितरः किं भूतमधिकं ततः ॥ जन्मना
चोत्तमोऽयं च सर्वार्चा ब्राह्मणोऽर्हति ॥ ३ ॥ स्वकीयं ब्राह्मणो भुंक्ते विदधाति द्विजोत्तमाः ॥ त्रयाणामिह वर्णानां भावाभावाय वै द्विजः ॥ ४ ॥
भवेद्विप्रो न संदेहस्तुष्टो भावाय वै भवेत् ॥ अभावाय भवेत्क्रुद्धस्तस्मात्पूज्यः सदा हि सः ॥ ५ ॥ गर्भाधानादयश्चेह संस्कारा यस्य सत्तमाः ॥
चत्वारिंशत्तथा चाष्टौ निर्वृत्ताः शास्त्रतो द्विजाः ॥ स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्राह्मणत्वेन संयुतः ॥ ६ ॥ संस्कारपूतः प्रथमो वेदपूतो द्विती
यकः ॥ विद्यापूतस्तृतीयः स्यात्तीर्थपूतस्त्वनंतरम् ॥ ७ ॥ क्षेत्रपूतं प्रविज्ञाय विपूतं पूजयेद्द्विजाः ॥ स्वर्गापवर्गफलदमन्यथा श्रमतामियात् ॥
॥ ८ ॥ पूतानां परमः पूतो गुरूणां परमो गुरुः ॥ सर्वसत्त्वान्वितो विप्रो निर्मितो ब्रह्मणा पुरा ॥ ९ ॥ पूजयित्वा द्विजान्देवाः स्वर्गं भुञ्जंति

चाक्षयम् ॥ मनुष्याश्चापि देवत्वं स्वंस्वं राज्यं गतेन सः ॥ १० ॥ यस्य विप्राः प्रसीदंति तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ तस्माद्ब्राह्मणपूजायां विष्णु
स्तुष्यति तत्क्षणात् ॥ ११ ॥ यस्माद्विष्णुमुखाद्विप्रः समुद्भूतः पुरा द्विजाः ॥ वेदास्तत्रैव संजाताः सृष्टिसंहारहेतवः ॥ १२ ॥ तस्माद्विप्रमुखे वेदा
श्चार्पिताः पुरुषेण हि ॥ पूजार्थं ब्रह्मलोकानां सर्वज्ञानार्थतो ध्रुवम् ॥ १३ ॥ पितृयज्ञविवाहेषु वह्निकार्येषु शांतिषु ॥ प्रशस्ता ब्राह्मणा नित्यं
सर्वस्वस्त्ययनेषु च ॥ १४ ॥ देवा भुंजंति हव्यानि बलिं प्रेतादयोऽसुराः ॥ पितरो हव्यकव्यानि विप्रस्यैव मुखाद् ध्रुवम् ॥ १५ ॥ देवेभ्यश्च
पितृभ्यश्च यो दद्याद्यज्ञकर्मसु ॥ दानं होमं बलिं चैव विना विप्रेण निष्फलम् ॥ १६ ॥ विना विप्रं च यो धर्मः प्रयासफलमात्रकः ॥ भुंजते
चासुरास्तत्र प्रेता भूताश्च राक्षसाः ॥ १७ ॥ तस्माद्ब्राह्मणमाहूय तस्य पूजां च कारयेत् ॥ काले देशे च पात्रे च लक्षकोटिगुणं भवेत् ॥ १८ ॥
श्रद्धया च द्विजं दृष्ट्वा प्रकुर्यादभिवादनम् ॥ दीर्घायुस्तस्य वाक्येन चिरंजीवी भवेन्नरः ॥ १९ ॥ अनभिवादिनां विप्रे द्वेषादश्रद्धयापि च ॥
आयुः क्षीणं भवेत्पुंसां भूमिनाशश्च दुर्गतिः ॥ २० ॥ आयुर्वृद्धिर्यशोवृद्धिर्वृद्धिर्विद्याधनस्य च ॥ पूजयित्वा द्विजश्रेष्ठान्भवेन्नास्त्यत्र संशयः ॥
॥ २१ ॥ न विप्रपादोदककर्दमानि न वेदशास्त्रप्रतिगर्जितानि ॥ स्वाहास्वधास्वस्तिविवर्जितानि श्मशानतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ २२ ॥
षड्विंशतिदोषमाहुर्नरा नरकभीरवः ॥ विमुच्यैव वसेत्तीर्थे ग्रामे वा पत्तने वने ॥ २३ ॥ ते स्वर्गे पितृलोके च ब्रह्मलोकेष्ववस्थिताः ॥ २४ ॥
अन्यथा न वसेद्दासस्तस्मात्स्तेयी न पालयेत् ॥ अधमो विषमश्चैव पशुश्च पिशुनस्तथा ॥ २५ ॥ पापिष्ठो नष्टकष्टौ च रुष्टो दुष्टश्च पुष्टकः ॥
हृष्टः कुण्ठश्च अन्धश्च काणश्चैव तथापरः ॥ २६ ॥ चण्डः खण्डश्च वक्ता च दत्तस्यापहरस्तथा ॥ नीचः खलश्च वाचालः कदर्यश्चपल
स्तथा ॥ २७ ॥ मलीमसश्च ते दोषाः षड्विंशतिरमी मताः ॥ एतेषां चापि विप्रेन्द्राः पञ्चाशीतिर्निगद्यते ॥ २८ ॥ शृणुध्वं द्विजशार्दूलाः शास्त्रे
स्मिन्ब्रुवतः क्रमात् ॥ अधमोऽत्र त्रिधा विद्याद्विषमः स्याद्विधोचितः ॥२९॥ पशुश्चतुर्विधश्चैव कृपणोपि हि वै द्विधा ॥ द्विधाथापि च पापिष्ठो
नष्टः सप्तविधः स्मृतः ॥ ३० ॥ कष्टः स्यात्पञ्चधा ज्ञेयो रुष्टोपि स्याद्द्विधा द्विजाः ॥ दुष्टः स्यात्षड्विधो ज्ञेयः [1] पुष्टश्चैव भवेद्द्विधा ॥ ३१ ॥
हृष्टश्चाष्टविधः प्रोक्तः कुण्ठश्चैव त्रिधोदितः ॥ अन्धः काणश्च तौ द्वौ द्वौ स्याद्वै च सगुणोऽगुणः ॥ ३२ ॥ द्वौ चण्डौ चपलश्चैकावण्डखण्डौ
द्विगुर्भवेत् ॥ दण्डपण्डौ तथा ज्ञेयौ खलनीचौ चतुर्द्वयम् ॥ ३३ ॥ वाचालश्च कदर्यश्च क्रमात्त्रिभिरुदाहृतः ॥ कदर्यश्चपलश्चैव तथा ज्ञेयो मली

१ कुब्जः—इ० पा०।

मसः ॥ ३४ ॥ द्वावेकौ चतुरश्चैव स्तेयी चैकविधो भवेत् ॥ पृथग्लक्षणमेतेषां शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥ ३५ ॥ सम्यग्यस्य परिज्ञानं
नरो देवत्वमाप्नुयात् ॥ उपानच्छत्रधारी च गुरुदेवाग्रतश्चरन् ॥ ३६ ॥ उच्चासनं गुरोरग्रे तीर्थयात्रां करोति यः ॥ यानमारुह्य विप्रेन्द्राः सोप्ये
कत्राधमो मतः ॥ ३७ ॥ निमज्ज्य तीर्थे विधिवद्ग्राम्यधर्मेण वर्तयन् ॥ द्वितीयश्चाधमः प्रोक्तो निंदितः परिकीर्तितः ॥ ३८ ॥ वाक्चैव मधुरा
श्लक्ष्णा हृदि हालाहलं विषम् ॥ वदत्यन्यत्करोत्यन्यद्द्वावेतौ विषमौ स्मृतौ ॥ ३९ ॥ मोक्षचिन्तामतिक्रम्य योऽन्यचिन्तापरिश्रमः ॥ हरिसेवा
विहीनो यः स पशुर्योनितः पशुः ॥४०॥ प्रयागे विद्यमानेऽपि योऽन्यत्र स्नानमाचरेत् ॥ दृष्टं देवं परित्यज्य अदृष्टं भजते तु यः ॥४१॥ आयुष
स्तु क्षयार्थाय शास्त्रयमृपिसंमतः ॥ योगाभ्यासं ततो हित्वा तृतीयश्चाधमः पशुः ॥ ४२ ॥ बहूनि पुस्तकानीह शास्त्राणि विविधानि च ॥
तस्य सारं न जानाति स एव जंबुकः पशुः॥ ४३ ॥ बलेन च्छलछद्मेन उपायेन प्रबंधनम् ॥ सोऽपि स्यात्पिशुनः स्यातः प्रणयाद्वा द्वितीयकः॥
॥ ४४ ॥ मधुरान्नं प्रतिष्ठाप्य देवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ म्लानं चापि च तिक्तान्नं यः प्रयच्छति दुर्मतिः ॥ ४५ ॥ कृपणः स तु विज्ञेयो न स्वर्गी
न च मोक्षभाक् ॥ कुदाता च मुदा हीनः सक्रोधस्तु यजेत यः ॥ ४६ ॥ स एव कृपणः स्यातः सर्वधर्मबहिष्कृतः ॥ अदोषेण शुभत्यागी शुभ
कायोपविक्रयी ॥ ४७ ॥ पितृमातृगुरुत्यागी शौचाचारविवर्जितः ॥ पित्रोरग्रे समश्नाति स पापिष्ठतमः स्मृतः ॥ ४८ ॥ जीवत्पितृपरित्यक्तं सुतं
सेवन्न वा कचित् ॥ द्वितीयस्तु स पापिष्ठो होमलोपी तृतीयकः ॥ ४९ ॥ साध्वाचारं च प्रच्छाद्य सेवनं चापि दर्शयेत् ॥ स नष्ट इति विज्ञेयः
क्रयक्रीतं च मैथुनम् ॥ ५० ॥ जीवेद्देवलवृत्तिर्यः भार्याविपणजीवकः ॥ कन्याशुल्केन जीवेद्वा स्त्रीधनेन च वा कचित् ॥ ५१ ॥ षडेव नष्टाः
शास्त्रे च न स्वर्गमोक्षभागिनः ॥ सदा क्रुद्धं मनो यस्य हीनं दृष्ट्वा प्रकोपवान् ॥ ५२ ॥ भ्रुकुटीकुटिलः क्रुद्धो रुष्टः पंचविधोदितः ॥ अकार्ये
रमते नित्यं धर्मार्थे न व्यवस्थितः ॥ ५३ ॥ निद्रालुर्व्यसनासक्तो मद्यपः स्त्रीनिषेवकः ॥ दुष्टैः सह सदालापः स दुष्टः सप्तधा स्मृतः ॥ ५४ ॥
एकाकी मिष्टमश्नाति वंचकः साधुनिंदकः ॥ यथा सूकरः पुष्टः स्यात्तथा पुष्टः प्रकीर्तितः ॥ ५५ ॥ निगमागमतंत्राणि नाध्यापयति यो द्विजः॥
न शृणोति च पापात्मा स दुष्ट इति चोच्यते ॥ ५६ ॥ श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने द्वे विनिर्मिते ॥ एकेन विकलः काणो द्वाभ्यामंधः प्रकी
र्तितः ॥ ५७ ॥ विवादः सोदरैः सार्द्धं पित्रोरप्रियकृद्वदेत् ॥ द्विजाधमः स विज्ञेयः स चंडः शास्त्रनिंदितः ॥५८॥ पिशुनो राजगामी च शूद्रसेवक

१ अदन्तत्वमार्षम् ।

एव च ॥ शूद्रांगनागमो विप्रः स चंडश्च द्विजाधमः ॥५९॥ पक्वान्नं शूद्रगेहे च यो भुंक्ते सकृदेव वा ॥ पंचरात्रं शूद्रगेहे निवासी चंड उच्यते ॥
॥ ६० ॥ अष्टकुष्ठान्वितः कुष्ठी त्रिकुष्ठी शास्त्रनिंदितः ॥ एतैः सह सदालापः स भवेत्तत्समोऽधमः ॥ ६१ ॥ कीटवद्भ्रमणं यस्य कुव्यापारी कुपं
डितः ॥ अज्ञानाच्च वदेद्धर्ममप्रवृत्तिः प्रधावति ॥ ६२ ॥ अविमुक्तं परित्यज्य योऽन्यदेशे वसेच्चिरम् ॥ स द्विधा शूकरपशुर्निंदितः सिद्धसंमतः॥
॥ ६३ ॥ कपोलेन हि संयुक्तो भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ नृपवद्दंडयेद्यस्तु स दंडः समुदाहृतः ॥ ६४ ॥ ब्रह्मस्वहरणं कृत्वा नृपदेवस्वमेव च ॥ धनेन
तेन इतरं देवं वा ब्राह्मणानपि ॥ ६५ ॥ संतर्पयति योऽश्नाति यः प्रयच्छति वा क्वचित् ॥ स खरश्च पशुश्रेष्ठः सर्ववेदेषु निंदितः ॥ ६६ ॥ अक्ष
राभ्यासनिरतः पठत्येव न बुध्यते ॥ पदशास्त्रपरित्यक्तः स पशुः स्यान्न संशयः ॥ ६७ ॥ वदत्यन्यत्करोत्यन्यद्गुरुदेवाग्रतो यतः ॥ स नीच इति
विज्ञेयो ह्यनाचारस्तथापरः ॥ ६८ ॥ षड्गुणालंकृतेः साधोर्दोषान्मृगयते खलः ॥ वने पुष्पफलाकीर्णे शलभः कंटकानिव ॥ ६९ ॥ दैवेन च
विहीनो यः कुसंभाषां वदेत्तु यः ॥ स वाचाल इति ख्यातो यो ह्यपत्रपतायुतः ॥ ७० ॥ चांडालैः सह आलापः पक्षिणां पोषणे रतः ॥ मार्जारै
श्चापि संभुंक्ते यत्कृत्यं मर्कटोदितम् ॥ ७१ ॥ तृणच्छेदी लोष्टमर्दी वृथा मांसाशनश्च यः ॥ चपलः स तु विज्ञेयः परभार्यारतस्तथा ॥ ७२ ॥
स्नेहोद्वर्तनहीनो यो गंधचंदनवर्जितः ॥ नित्यक्रिया अकुर्वाणो नित्यं स च मलीमसः ॥ ७३ ॥ अन्यायेन गृहं विंदेदन्यायेन गृहान्धनम् ॥
शास्त्रादन्यद्गुहं मंत्रं स स्तेयी ब्रह्मघातकः ॥ ७४ ॥ देवपुस्तकरत्नानि मणिमुक्ताश्वमेव च ॥ गोभूमिस्वर्णहरणः स स्तेयीति निगद्यते ॥ ७५ ॥
देवोऽपि भावयेत्पश्चान्मानुषोऽपि न संशयः ॥ अन्योन्यभावना कार्या स स्तेयी यो न भावयेत् ॥ ७६ ॥ गुरोः प्रसादाज्जयति पित्रोश्चापि प्रसा
दतः ॥ करोति च यथार्हं च स च स्वर्गे महीयते ॥७७॥ न पोषयति दुष्टात्मा स स्तेयी चापरः स्मृतः ॥ ७८ ॥ उपकारिजनं प्राप्य न करो
ति परिष्क्रियाम् ॥ स तप्तनरके शेते शोणिते च पतत्यधः ॥ ७९ ॥ सर्वेषां च सवर्णानां धर्मतो ब्राह्मणः प्रभुः ॥ पृथिवीपालको राजा धर्मच
क्षुरुदाहृतः ॥ ८० ॥ प्रजापतेर्मुखोद्भूतो होरातंत्रे यथोदितम् ॥ तद्विदो गणनाभिज्ञा अन्यविप्राः प्रचक्षते ॥ ८१ ॥ गंगाहीनो हतो देशो विप्रही
ना यथा क्रिया ॥ होराज्ञप्तिविहीनो यो देशोऽसौ विप्लवप्लुवः ॥ ८२ ॥ अप्रदीपा यथा रात्रिरनादित्यं यथा नभः ॥ तथाऽसांवत्सरो राजा भ्रमत्यं
ध इवाध्वनि ॥ ८३ ॥ स्थापयेद्धर्मतो विप्रं भावयेत्कर्मवृद्धये ॥ ¹श्मश्रुयुक्तो द्विजः पूज्यः सूर्यो विप्रस्तु ²श्मश्रुलः ॥ ८४ ॥ प्रत्यक्षप्रदर्शनात्पुण्यं

१ दानानित्यर्थः । २ हरेदिति शेषः ।

त्रिदिनं कल्मषापहम् ॥ दर्शने व्रात्यविप्रस्य सूर्यं दृष्ट्वा विशुध्यति ॥ ८५ ॥ न व्रात्यत्वं सूर्यविप्रे पूजयेत्कार्यसिद्धये ॥ ज्योतिर्वेदस्याधिकारः सूर्यविप्रस्य वै द्विजाः ॥ ८६ ॥ जातिभेदाश्च चत्वारो भोजकः कथकस्तथा ॥ शिवविप्रः सूर्यविप्रश्चतुर्थः परिपठ्यते ॥ ८७ ॥ कथको मध्यमस्तेषां सूर्यविप्रस्तथोत्तमः ॥ शिवलिंगार्चनरतः शिवविप्रस्तु निंदितः ॥ ८८ ॥ सूर्यविप्रस्य विप्रस्य वैश्यस्य च नृपस्य च ॥ प्रवासयेदक्षतेन सपुत्रपशुबांधवः ॥ अवध्यः सर्वलोकेषु राजा राज्येन पालयेत् ॥ ८९ ॥ वसुभिर्वस्त्रगंधाद्यैर्माल्यैश्च विविधैरपि ॥ देशचक्रविदः पूज्या होराचक्रविदः पराः ॥ ९० ॥ सूर्यचक्रविदः पूज्या नावमन्येत्कथंचन ॥ सिद्धपूर्द्धिं च धनर्द्धिं च य इच्छेदायुषा समम् ॥ गणविप्रसमः पूज्यो देवज्ञः समुदाहृतः ॥ ९१ ॥ जाते बाले निरूप्ये च लग्नग्रहनिरूपणम् ॥ संस्थानं सूर्यविप्रो यः सूर्यविप्रस्य सत्तमाः ॥ द्विमात्रिकां समभ्यस्य सर्ववेदफलं लभेत् ॥ ९२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चतुर्णामपि वर्णानां नान्यो बंधुः प्रचक्षते ॥ ऋते पितुर्द्विजश्रेष्ठा इतीयं नैगमी स्मृतिः ॥ १ ॥ त्रयोऽपि गुरवः श्रेष्ठास्ताभ्यां माता परो गुरुः ॥ ये सोदरा ज्येष्ठश्रेष्ठा उत्तरोत्तरतो गुरुः ॥ २ ॥ द्वादश्यां तु आमवास्यामथ वा रविसंक्रमे ॥ वासांसि दक्षिणा देया मणिमुक्ता यथारुचि ॥ ३ ॥ अयने विषुवे चैव चंद्रसूर्यग्रहे तथा ॥ प्राप्ते चापरपक्षे तु भोजयेच्चापि शक्तितः ॥ ४ ॥ पश्चात्प्रवंदयेत्पादौ मंत्रेणानेन सत्तमाः ॥ विधिवद्वंदनादेव सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥ ५ ॥ स्वर्गापवर्गप्रदमेकमाद्यं ब्रह्मस्वरूपं पितरं नमामि ॥ यतो जगत्पश्यति चारुरूपं तं तर्पयामः सलिलैस्तिलैर्युतैः ॥ ॥ ६ ॥ पितरो जनयंतीह पितरः पालयंति च ॥ पितरो ब्रह्मरूपा हि तेभ्यो नित्यं नमोनमः ॥ ७ ॥ यस्माद्द्विजयते लोकस्तस्माद्धर्मः प्रवर्तते ॥ नमस्तुभ्यं पितः साक्षाद्ब्रह्मरूप नमोऽस्तु ते ॥ ८ ॥ या कुक्षिविवरे कृत्वा स्वयं रक्षति सर्वतः ॥ नमामि जननीं देवीं परां प्रकृतिरूपिणीम् ॥ ९ ॥ कृच्छ्रेण महता देव्या धारितोऽहं यथोदरे ॥ त्वत्प्रसादाज्जगद्दृष्टं मातर्नित्यं नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि सागरादीनि सर्वशः ॥ वसंति यत्र तां नौमि मातरं भूतिहेतवे ॥ ११ ॥ गुरुदेवप्रसादेन लब्धा विद्या यशस्करी ॥ शिवरूप नमस्तस्मै संसारार्णवसेतवे ॥ १२ ॥ वेदवेदांगशास्त्राणां तत्त्वं यत्र प्रतिष्ठितम् ॥ आधारः सर्वभूतानामग्रजन्मन्नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥ ब्राह्मणो जगतां तीर्थं पावनं परमं यतः ॥ भूदेव हर मे पापं विष्णुरूपिन्नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥ पितामहं च प्रणमेत्सर्वादौ मातरं गुरुम् ॥ मातामहं च तदनु आचार्यमथ ऋत्विजम् ॥ १५ ॥ मातृमंत्रेश्च

१ जीविकार्थे इति शेषः । २ देवमयी ।

प्रथमं प्रणमेद्भक्तिभावतः ॥ यथाग्रजस्तथा ज्येष्ठः पितृव्योऽपि द्विजोत्तमाः ॥ १६ ॥ दृष्टादृष्टे च स गुरुर्गुरुर्माता तथा गुरुः ॥ दृष्टादृष्टस्तृतीयः स्यात्सूर्योऽग्निश्चंद्र एव च ॥१७॥ मंत्रदाता गुरुः स्यातस्सप्तमः परिकीर्तितः ॥ कभोजनगुरुः श्रेष्ठः स्वर्गापवर्गहेतुकः ॥१८॥ दृष्टदेवं च यो हित्वा अदृष्टं च निषेवते ॥ पापात्मा परमः सैकस्तिर्यग्योनिं च गच्छति ॥१९॥ यथा पिता ज्येष्ठपिता कनीयांश्च तथा द्विजाः ॥ ज्येष्ठो भ्राता पितृतुल्यो मान्यः सत्कारभाग्यतः ॥२०॥ आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिः पिता मूर्तिः प्रजापतेः ॥ माता स्यात्पृथिवीमूर्तिर्भ्रातरो मूर्तिरात्मनः ॥ २१ ॥ पिता मेरुर्वशिष्ठः स्याद्धर्ममूर्तिः सनातनः ॥ स चापि दृष्टदेवः स्यात्तदाज्ञां परिपालयेत् ॥ २२ ॥ पितामहं च पित्रग्रे हव्यकव्यैश्च तर्पयेत् ॥ स याति ब्रह्मणः स्थानं यस्मान्नावर्तते पुनः ॥ २३ ॥ तस्य पादोदकस्नानाद्गंगा नार्हति केवलम् ॥ तथावलोकनात्तस्य ज्योतिर्लिंगशतैश्च किम् ॥ २४ ॥ द्वात्रिंशत्कुंडकशिलास्पर्शने यादृशं फलम् ॥ तादृशं कोटिगुणितं पितामहप्रदक्षिणे ॥ २५ ॥ शतमातृवरिष्ठाश्च पितामह्याश्च पोषणे ॥ गुणास्तद्दर्शने विप्राः संसारे न पुनर्विशेत् ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे गुरुगुणवर्णनं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ समाख्यामीह विप्रेंद्रा इतिहासं पुरातनम् ॥ श्रवणेपि च धर्मात्मञ्छ्रूयतां यन्मया पुरा ॥ १ ॥ पृष्टोवोचन्महातेजा विरिंचो भगवान्प्रभुः ॥ हंत ते कथयाम्येष पुराणश्रवणे विधिम् ॥ २ ॥ इतिहासपुराणानि श्रुत्वा भक्त्या द्विजोत्तमाः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो ब्रह्महत्याशतं च यत् ॥ ३ ॥ सायं प्रातस्तथा रात्रौ शुचिर्भूत्वा शृणोति यः ॥ तस्य विष्णुस्तथा ब्रह्मा तुष्यते शंकरस्तथा ॥ ४ ॥ प्रत्यूषे भगवान्ब्रह्मा दिनांते तुष्यते हरिः ॥ महादेवस्तथा रात्रौ शृण्वतां पठतां नृणाम् ॥५॥ शुक्लवस्त्रधरश्चैव चैलाजिनकुशोत्तरः ॥ प्रदक्षिणत्रयं कुर्याद्या तस्मिन्देवता गुरौ ॥६॥ नात्युच्छ्रितं नातिनीचं स्वासनं भजते ततः ॥ दिक्पतिभ्यो नमस्कृत्य ॐकाराधिष्ठितानपि ॥ ७ ॥ पुस्तकं धर्मशास्त्रस्य धर्माधिष्ठानशाश्वतम् ॥ आगमानां शिवो देवस्तंत्रादीनां च शारदा ॥ ८ ॥ जामलानां गणपतिर्डामराणां शतक्रतुः ॥ नारायणो भारतस्य तथा रामायणस्य च ॥ ९ ॥ वासुदेवो भवेद्देवः सप्तानां शृणु सत्तम ॥ आदित्यो वासुदेवश्च माधवो रामकेशवौ ॥ १० ॥ वनमाली महादेवः सप्तानां सप्तपर्वसु ॥ विष्णुधर्मादिकानां च शिवो ज्ञेयः सनातनः ॥ अथ चादिपुराणस्य विरिंचिः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥ शुद्धोदनं यवक्षीरं पायसं कृशरं तथा ॥ कृशरान्नं च वा दद्यात्क्रमाद्धलिगणं विदुः ॥ १२ ॥ शालिभक्तं सगोधूमं तिलाक्षतविमिश्रितम् ॥ गव्यं च सफलं चैव देयश्चैभ्यस्त्वयं बलिः ॥१३॥ पृथक्पृथक्चैव कांस्ये विन्यसेद्दिक्षु मध्यतः ॥ पठेच्चापि विधानेन स यागः षण्मयः परः ॥१४॥ शीतोदकं मधु क्षीरं सितेक्ष्वोश्च रसो गुडः ॥ सगर्भश्च परो ज्ञेयः

पण्मयश्चापरो बलिः ॥ १५ ॥ शालितंडुलप्रस्थं तु तदर्धं वा तदर्धकम् ॥ क्षीरेणापि च संभक्तं यवक्षीरमिदं स्मृतम् ॥ १६ ॥ क्षीरं भागाष्टकं ग्राह्यं
सप्तभागेन संस्थितम् ॥ हैमंतिकं सिताख्यं च तांडुलं प्रपचेच्चरुम् ॥ १७ ॥ अशीतिपलमानेन सिद्धमासादयेत्ततः ॥ भागार्धेन ददेत्पश्चान्माक्षिकं
वा सितामपि ॥ १८ ॥ गुडमिश्रेण यो दद्यात्संपर्को जायते क्वचित् ॥ संपृक्तं माक्षिकेणापि दद्यादिक्षुरसं बुधः ॥ गृहीत्वा याचकः शुद्धः शृणुत
द्विजसत्तमाः ॥ १९ ॥ शृणुते वार्धीयानो यो दद्याद्धस्ते च पुस्तकम् ॥ समुत्थाय च गृह्णीयात्प्रणम्य विनिवेदयेत् ॥ २० ॥ पूर्वस्थः श्रावको
विप्रो विख्यातस्तस्यदक्षिणे ॥ पश्चिमाशामुखेनैव तर्जन्यांगुष्ठया सह ॥२१॥ प्रस्तरेणापि हस्तेन विन्यासः पंडितैः सदा ॥ इतोन्यथा न कर्तव्यः
कृत्वा न्यासमथाप्नुयात् ॥२२॥ असकृद्विन्यसेद्विप्राः पावमानीं जले जपेत् ॥ वेदांतागमवेदांतविधिरेष स्मृतो बुधैः ॥२३॥ यमदिक्संमुखे श्रोता
वाचकश्चोत्तरामुखः ॥ पुराणभारताख्यान एष वै कथितो विधिः ॥२४॥ वैपरीत्येन विधिना विज्ञेयो द्विजसत्तमाः ॥ रामायणे धर्मशास्त्रे हरिवंशे
च सत्तमाः ॥ २५ ॥ इतोऽन्यथा यातुधानाः प्रलुंपंति फलं यतः ॥ तस्माद्विधिविधानेन शृणुयादथ वा पठेत् ॥ २६ ॥ श्रुत्वा प्रति पुण्यविद्यां
योऽश्नीयान्मांसमेव तु ॥ स याति गार्दभीं योनिं यदि मैथुनिनः क्वचित् ॥ २७ ॥ यदि देवालये तीर्थे वाचयेच्छृणुयादथ ॥ यस्य देवगृहे तस्य
तस्य तीर्थस्य वर्णनम् ॥२८॥ माहात्म्यश्रवणादेव गोदानस्य फलं लभेत्॥महागुरोश्च माहात्म्यं पित्रोरग्रे न च स्मरेत् ॥ पितुर्माहात्म्यं यत्पुत्रैर्वाच्यं
संसदि पर्वणि ॥ २९ ॥ वासुदेवाग्रतश्चापि रुद्रमाहात्म्यवर्णनम् ॥ रुद्राग्रे वासुदेवस्य कीर्तनं पुण्यवर्धनम् ॥ ३० ॥ दुर्गाग्रे शिवसूर्यस्य वैष्णवा
ख्यानमेव च ॥ यः करोति विमूढात्मा गार्दभीं योनिमाविशेत् ॥ ३१ ॥ गुरोरनुज्ञया पित्रोः प्रकुर्यादभिवादनम् ॥ अनुज्ञया तथा पित्रोर्हरेः
कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ३२ ॥ न विष्णुर्न च ब्रह्मा च न च रुद्रः शचीपतिः ॥ सर्ववेदेन तत्तुल्यं सर्वधर्मपरायणम् ॥ ३३ ॥ सर्वज्ञानमयं चैव सर्वज्ञेन
च तत्समम् ॥ तस्माद्द्विजन्मन्पित्रोर्हि सेवनाद्ब्रह्मशाश्वतम् ॥३४॥ गुरुभ्यो वंदनं व्यर्थं पितरं यो न तर्पयेत् ॥ जीवन्न तर्पयेन्मुख्यं गंगायां मरणेपि
च ॥ उभयोस्तर्पणं नास्ति जीवन्नपि न जीवति ॥ ३५ ॥ पुराणश्रवणं पुण्यं शून्यं भागवतं यदि ॥ व्यर्थं भागवतं विप्रा नारसिंहविहीनकम् ॥
॥ ३६ ॥ आदिपर्वणि हीने तु भारताख्यं न धारयेत् ॥ विनाश्वमेधिकं विप्रा विना यज्ञाननं विना ॥ ३७ ॥ दानकर्मविहीनं च मोक्षधर्मं न
धारयेत् ॥ भारतं च दिवारोहधारणादौ वरं व्रजेत् ॥ ३८ ॥ वायुपुराणमश्रुत्वा शास्त्रं च यौगिकं विना ॥ वायुहीनं देहिकुलं वृथा तस्य न धार
कम् ॥ ३९ ॥ तथा वायुपुराणं यद्विहीनं श्रव्यमन्यकम् ॥ यथा सुन्दरकांडेन आरण्यं च न धारयेत् ॥ ४० ॥ लंकां विना चादिकांडं तल्लिखित्वा

न धारयेत् ॥ पाराशरं विना व्यासं याज्ञवल्क्यं विना मखम् ॥ ४१ ॥ दक्षं विना न शंखं च शंखहीनं बृहस्पतिम् ॥ वर्ह्मायं श्रवणाद्येन न च युक्तिमथापयेत् ॥ ४२ ॥ संस्थापनादेव विना न च किमपि गक्षसेः ॥ न ददेत्मार्थकादिभ्यो न विक्रीयेत्कथंचन ॥ ४३ ॥ न हरेत्पुस्तकं चापि न हरेदक्षराणि षट् ॥ ब्रह्माक्षरस्य हरणाद्रौरवान्न निवर्तते ॥४४॥ आद्याक्षरस्य हरणात्ताम्रकुष्ठी भवेदिह ॥ मुखवृत्तस्य हरणाद्यावदाचंद्रतारकम्॥ ॥४५॥ कुवले असिपत्रे च पततीह न संशयः ॥ स्वाक्षरस्य हरणे स्वमातृहरणेऽपि यत् ॥४६॥ तस्मात्पुस्तकमात्रं यो हरेन्नरकमाप्नुयात् ॥ यन्ना रतं यत्पुराणं स्तोत्ररूपाणि तानि च ॥ ४७ ॥ तानि वेदागमादीनि पुस्तकेष्वपि वाचयेत् ॥ वेदानां पुस्तकं यत्र लिखित्वा तन्न वाचयेत् ॥ ॥ ४८ ॥ तथा तन्त्रोदितान्मंत्राँल्लिखित्वा तन्न वाचयेत् ॥ पुस्तकं निगमानां च मन्त्रव्याख्यानसंग्रहम् ॥ ४९ ॥ स्फुटं कृत्वा पुरः स्थाप्य यावत्कालं प्रवर्तते ॥ तावत्स नरके घोरे प्रेतत्वं जन्मजन्मनि ॥ ५० ॥ न वाचयेन्न व्याख्याता वाचकोऽपि प्रवाचयेत् ॥ पौष्करे च श्लोक पादमाश्वमेधं पदेपदे ॥ ५१ ॥ वेदार्थं वाचयेद्यस्माद्विपरीतोऽपवाचकः ॥ तावुभौ पतितौ ज्ञेयौ पावमानीशतं जपेत् ।' ५२ ॥ आदिमध्याव साने च मन्त्रे च प्रणवं दिशेत् ॥ बलिभिर्गंधपुष्पैश्च पुस्तकं देवनिर्मितम् ॥ ५३ ॥ त्रिदेवं पुस्तकं विद्यात्सूत्रं वासुकिरुच्यते ॥ अमानकरणे दोषस्तस्मात्तच्च न हापयेत् ॥ ५४ ॥ पत्राणि भगवान्ब्रह्मा ऊर्ध्वदीर्घाणि यानि च ॥ जनार्दनश्चाक्षराणि मात्रा प्रकृतिरव्यया ॥ ५५ ॥ लिपी भंगी महेशः स्यात्तस्या मात्रा सरस्वती ॥ एकरेखा च एकात्मा पादाच्च पादविच्युतिः ॥ ५६ ॥ चतुष्पादांतरे युग्मं मध्यमोंऽते युगं युगम् ॥ विपत्करं युग्मपंक्तावयुग्मे स्वर्गसाधनम् ॥ ५७ ॥ भारते चेतिहासे च पुराणे द्विजसत्तमाः ॥ अयुग्मपंक्तौ स्वर्गः स्याद्युग्मे नरकमाविशेत् ॥ ॥ ५८ ॥ वक्रनामाक्षरैर्युक्तं पंक्तिभेदेन सत्तमाः ॥ उपन्यस्तस्य यन्नाम तत्कलौ मात्रया सह ॥ ५९ ॥ आत्मसंशुद्धिसंशुद्ध्या धारयेद्धर्म संहिताम् ॥ इतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ ६० ॥ रिपुः सूर्यस्तयारामो यक्षोऽनंतः सरस्वती ॥ ब्राह्मी च यक्षिणी चैव गायत्री नवमी स्मृता ॥ ६१ ॥ विष्णवन्ते च भवेन्मुक्तिः सूर्याऽन्ते पादविच्युतिः ॥ रिपुंकरं भवेत्तस्य यक्षे दुर्गतिमादिशेत् ॥ ६२ ॥ अनंते विपुला कीर्तिः सरस्वत्यां धनागमः ॥ ब्राह्म्या ब्रह्मत्वमाप्नोति यक्षिण्या यक्षमन्दिरम् ॥ ६३ ॥ मुक्तिमाप्नोति गायत्र्या इति पंक्तिफलोदयः ॥ चतुर्धा प्रतिभक्तिः स्यात्पुस्तकं धर्मनिर्मितम् ॥ ६४ ॥ ब्रह्मेन्द्रवैष्णवं शैवं शाक्तिकं च महेश्वरी ॥ ब्रह्मरूपं चेतिहासमैंद्रं रामायणात्मकम्॥६५॥ वैष्णवं परमं दैवं यच्छैवं तल्ललाटकम् ॥ पावकोऽस्य तथा मूले मध्ये भागे शतक्रतुः ॥ ६६ ॥ अग्रे स्थिता ग्रहाः सर्वे दिशामीशास्तथा

द्विजाः ॥ मेरुः सुमेरुरुद्दिष्टः संगवान्काम उच्यते ॥ ६७ ॥ द्यावापृथिव्यौ पातालं तस्यांतः समुदाहृतम् ॥ पौराणिककथायुक्तपुस्तको देवपू
जितः ॥ ६८ ॥ न शस्यः पूजनीयश्च गृहे स्थाप्येत मानवः ॥ यो यस्मै शूद्रो विप्राय वृत्तिं दद्याच्च मानवः ॥ ६९ ॥ स याति ब्रह्मसदनं मणि
वर्त्मादिकुट्टिमम् ॥ न शस्यः पूजनीयश्च गृहे स्थाप्येत मानवः ॥७०॥ पत्राणामग्रभागे तु वेधं कुर्यात्सुवर्तुलम् ॥ श्रवणात्तत्र मात्रेण तत्र पद्मं च
वर्तुलम् ॥ ७१ ॥ संहितागमतन्त्रेषु प्रतिवेधे च संकुलम् ॥ प्रकुर्याच्चित्ततापेन ततः शक्रपुरं व्रजेत् ॥ ७२ ॥ मध्यं तस्य हरेदायुः पार्श्ववेधः
शिवं हरेत् ॥ युग्मवेधे जयं दद्यादेकवेधे बलिर्भवेत् ॥७३॥ परमं प्रकृतेर्गुह्यं स्थानं देवैर्विनिर्मितम् ॥ पूरयेत्ताम्रलिङ्गेन अथ रैत्यमयेन वा ॥७४॥
अशक्तो बिल्वकाष्ठस्य तथा श्रीपर्णिकस्य च ॥ न काष्ठस्य नवं शस्यं न लौहं योजयेत्कचित् ॥ ७५ ॥ प्रागारंभश्लोकशतं धर्मशास्त्रस्य वै
लिखेत् ॥ संहितायां पुराणायां युग्मकल्पं तदर्धकम् ॥ ७६ ॥ ब्रह्मचर्येण विलिखेन्न मोहाद्ब्राह्मणः कचित् ॥ तथापि चाखिलव्यास लेखनात्संत
तिक्षयः ॥ ७७ ॥ अनामात्वे हेमयुतां बलाकं चित्तमेव च ॥ न लिखेत्खिलभागं च हरिवंशस्य सत्तमाः ॥ ७८ ॥ गारुडस्य च स्कान्दस्य न
लिखेन्मध्यतन्त्रकम् ॥ लेखनं हरिवंशस्य व्रतस्थो नियमैर्युतः ॥ ७९ ॥ गृहस्थो न लिखेद्ग्रंथं लिखेच्च मधुरां विना ॥ लेखने पारिजातस्य मत्स्य
मांसाशिनं लिखेत् ॥ ८० ॥ वाल्मीकिसंहितायाश्च लेखने च तथा कचित् ॥ स्तोत्रमात्रं लिखेद्विप्रा अव्रती न लिखेत्कचित् ॥ ८१ ॥ अब्रा
ह्मणेन लिखितं निष्फलं परिकीर्तितम् ॥ ८२ ॥ पतितैरपि पाखंडैर्न स्त्री विलिखति कचित् ॥ दुर्विचारो दुष्टभार्यो दुर्मतिश्चापि लेखकः ॥ न
लिखेद्धर्मशास्त्रं च पुराणं स्तोत्रसंहितम् ॥ ८३ ॥ तच्च प्राप्नुवन्कर्तव्यं सुवर्णरजतस्य च ॥ कज्जलैर्मलिनं कुर्यान्मन्त्री निर्यासमंत्रितैः ॥ ८४ ॥
जीवन्त्याश्च रसैर्युक्तैर्मणिकर्दमलोलुपैः ॥ वंगुन्यान्मुल्यायुतैर्वापि पीतयोगैरथापि वा ॥ ८५ ॥ कृष्णे वायुप्रदं विद्यात्पीते वायुक्षयो भवेत् ॥ रक्ते
पुष्टिमवाप्नोति कृष्णे च संपदागमः ॥८६॥ इतिहासपुराणानां विलिखेद्यन्मुखाच्छृणु ॥ वायव्यादिमुखेनैव काष्ठवेदं च संलिखेत् ॥ ८७ ॥ पूर्वामुखे
चार्थहानिरुत्तरे च मुखे श्रियः ॥ मरणं दक्षिणास्ये तु पश्चिमास्ये धनक्षयः ॥८८॥ पितृमेधे भुवः कंपे न लिखेज्जन्मवासरे ॥ अशौचे मृतके सूता
वमायां रविसंक्रमे ॥ ८९ ॥ अत्र लेखाद्दरिद्रः स्यात्तथा पुत्रविनाशनम् ॥ बलधर्मं क्षयं चैव तस्माद्यत्नेन वर्जयेत् ॥ ९० ॥ पितृश्राद्धदिने लेखः
कुलक्षयकरो भवेत् ॥ एकरात्रं भुवः कंपे तस्मिँल्लेखे धनक्षयः ॥९१॥ अशोचेऽपि दरिद्रः स्याज्जन्माहे चायुषः क्षयः ॥ लिपिच्छंदःपदज्ञश्च युवा
धीमाञ्जितासनः ॥९२॥ द्रुतलेखी च तेजस्वी यो लेखयति लेखकः ॥ असंवलितभावेन ऊर्ध्वोर्ध्वे स्यात्समाक्षरम् ॥९३॥ लिपियुक्तः समायुक्तः

एवागमलेखकः ॥ नांदीनागरकैर्वर्णैः शुद्धनागरकैरपि ॥ ९४ ॥ कामरूपाक्षरैर्वापि यावच्च संहितागणः ॥ अचेतनेन लिखितं यावत्कालं प्रवर्तते ॥
॥ ९५ ॥ यावदक्षरसंस्थानं तावत्स्वर्गे महीयते ॥ अनुक्तो वाचयेद्यस्तु धर्मशास्त्रस्य वेतनम् ॥ ९६ ॥ लिखित्वा यस्तु पापात्मा यावदक्षर
संख्यया ॥ तावत्कालं तु नरके पच्यते नात्र संशयः ॥ ९७ ॥ कुटुंबभरणार्थं तु गृह्णीयाद्वापि वेतनम् ॥ न जीवति सदुष्टात्मा धनवस्त्रफला
न्वितः ॥ ९८ ॥ पतितैरंत्यजैर्म्लेच्छै रोगी कुष्ठी क्षयी तथा ॥ रोगी शिलीपदैश्चैव मूकोऽपि धर्मसंहतः ॥ ९९ ॥ एतैर्विलिखितं यच्च धारयेन्न
गृहाश्रमी ॥ अनायुष्यकरं यस्मात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ १०० ॥ हीनांगा प्रतिमा चैव पुस्तकं मानहीनकम् ॥ न कलौ धारयेद्देह अनायुष्यकरं
भवेत् ॥ १०१ ॥ द्वात्रिंशदंगुलैर्युक्तं कर्तव्यं पुस्तकोत्तमम् ॥ स वै नारायणः ख्यातो धारणाच्च कुतोऽप्यलम् ॥ १०२ ॥ चतुर्विंशांगुलं यच्च
तद्वै स्वधनमुच्यते ॥ शंकरः स तु विज्ञेयो धर्मकामफलप्रदः ॥ १०३ ॥ अष्टांगुलं भवेद्यच्च तत्कनिष्ठमिहोच्यते ॥ तस्माद्ब्रह्ममयं ज्ञेयं त्रिवर्ग
फलदायकम् ॥ १०४ ॥ ताडिता जलपत्रे च अथ वा चागुरुत्वचि ॥ एत्याः पत्रकृते मानं भूर्जे मानं न विद्यते ॥ १०५ ॥ द्वादशांगुलकं
यच्च भूर्जतैडादिनिर्मितम् ॥ अंगुलानां प्रमाणं यत्तेनापि ज्ञानपुस्तकम् ॥ १०६ ॥ हस्तसंस्थापिते तस्य तेनायुष्यकरं भवेत् ॥ धर्मशास्त्रस्य
साहस्रे धर्मशास्त्रस्य वेतनम् ॥ १०७ ॥ स्वर्गमार्गस्य गमने भारते च तदर्धकम् ॥ हरिवंशे स्वर्णमाने कृते मूल्यसहस्रके ॥ १०८ ॥ युगेयुगे
पादहीनं धर्मं कुर्याद्यथारुचि ॥ प्रणम्य शिरसा सर्वान्व्यासादीन्संहिताश्रुतान् ॥ १०९ ॥ जैमिनिं च ततो व्यासं शंकरं च तथा हरिम् ॥
नमस्कारमथैषां तु आदिमध्यावसानके ॥ ११० ॥ ततः प्रवाचयेद्विप्रो धर्मशास्त्रार्थकोविदः ॥ अलक्षितमनास्तद्वद्यद्रूपं स्पष्टमुच्चरन् ॥ १११ ॥
असंयुक्ताक्षरपदं स्पष्टभागसमन्वितम् ॥ सप्तस्वरसमायुक्तं सप्तनादविभूषितम् ॥ ११२ ॥ सामगाथाः समाश्रित्य रागयुक्तांतरं पठेत् ॥ मणिवारो
धनं यत्स्याद्गौरांधासंतिकस्तथा ॥ ११३ ॥ श्रीरागश्चैव हिल्लोलरागो वाजाविकस्तथा ॥ एवं प्रक्रममाणेन शृणुयाद्धर्मसंहिताः ॥ ११४ ॥ ब्राह्मणः
क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चापि विशेषतः ॥ अश्वमेधमवाप्नोति सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ पापैः प्रमुच्यते सर्वैर्महापुण्यं च विंदति ॥ ११५ ॥ शूद्राणां
पुरतो वैश्यो वैश्यानां क्षत्रियः परः ॥ क्षत्रियांते तथा विप्राः शृणुयुश्चाग्रतः सदा ॥ ११६ ॥ न शूद्रः कथयेद्धर्मांस्तपअध्यापने तथा ॥ नैहिकत्वं
परत्वं च न शुभं न परां गतिम् ॥ ११७ ॥ शूद्रेणाधिगतं नास्तिविशेषाच्छब्दलक्षणम् ॥ यद्द्विजस्य कृतो दासो ब्रह्मणाऽव्यक्तयोनिना ॥ ११८ ॥
श्वशृगालखरीक्षीरमपेयं हि यथा भवेत् ॥ एवं शूद्रमुखाद्धर्मा न ग्राह्याः शब्दसंस्कृताः ॥ ११९ ॥ अमेध्यं शुध्यते तोयैः शूद्रः श्रोता हि शुध्यति ॥

एवं शूद्रोऽप्यशुचिः स्याद्यदि व्याकरणार्थवित् ॥१२०॥ यः शूद्र उद्दिशेद्धर्मं तथा चागमवैदिकम् ॥ स वै वध्यो नरेंद्रेण जिह्वां चक्रेण छेदयेत् ॥
॥ १२१ ॥ बुध्यमानः सदा ग्रंथं ग्रंथार्थं कृत्स्नमेव च ॥ य एवं कथयेत्सम्यक्स विप्रो व्यास उच्यते ॥ १२२ ॥ वसेत्स पत्तने ग्रामे पुण्ये देशं स
कीर्तितः ॥ ते धन्यास्ते कृतात्मानस्ते कृतार्था न संशयः ॥ वसंति पत्तने तस्मिन्व्याख्याता यत्र संवसेत् ॥ १२३ ॥ यथार्कहीनं दिवस चंद्र
हीना यथा निशा ॥ न रराज सभा तद्वद्व्यासेन रहिता द्विजाः॥१२४॥ यद्गृहे नैव शिशवो न रराज गृहं क्वचित् ॥ यथैकतो ग्रहाः सर्वे एकतस्तु
दिवाकरः ॥ तथैव सोदर गेहे दृष्टा पुष्करदर्शनम् ॥ १२५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥
॥ ॥सूत उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं विप्रसंघाताः पुराणं देवसंमतम् ॥ यच्छ्रुत्वा मुच्यते पापात्पुरुषो ब्रह्महत्यया ॥१॥ तृतीयं शैवमाख्यातं ततो भागवतं
परम् ॥ पंचमं च तथा मात्स्यं भविष्यं षष्ठमुच्यते ॥२॥ असामर्थ्ये च मात्स्योक्तं वैष्णवं च भविष्यकम् ॥ भारते चापि पर्व च शांतिभैष्मीयकं
तथा ॥ ३ ॥ पराशरमतं गृह्यं गोभिलोक्तानि यानि च ॥ कात्यायनोक्तमपरमभ्यसेन्निगमादितः ॥ ४ ॥ अंतरेणागते मर्त्ये शास्त्रं नाध्यापयेत्क्व
चित् ॥ एकरात्रं गते मर्त्ये त्रिरात्रमजमेषयोः ॥ ५ ॥ मंडूके पंचरात्रं तु सर्पे रात्रिचतुष्टयम् ॥ संवत्सरं तु तुरगे गजे द्वादशवत्सरान् ॥ ६ ॥ मास
मेकं खरे काके स्थानत्यागान्न कुत्रचित् ॥ केरवे वा रवे चैव अहोरात्रं प्रचक्षते ॥७॥ त्रिरात्रमपि मार्जारे नकुले मूषके खरे ॥ हंसे दिनमनध्यायं
क्षुद्रजंतौ न दूषणम् ॥ ८ ॥ अध्यापयेद्गुरोः पुत्रं ज्ञानिनं धार्मिकं शुचिम् ॥ भक्तं शांतं वैष्णवं च जितक्रोधं जितेंद्रियम् ॥ ९ ॥ अध्यात्माध्याप
येद्भ्यः शठं पापहरं द्विषम् ॥ अन्यायेनैव यच्छंतमभयं दांभिकं द्विपम्॥१०॥निरर्थकं मंथरं च विशुश्रूषुमयाजकम् ॥ षण्डं चैवानृजुं क्रुद्धं कृपणं
व्यसनार्थिनम् ॥ ११ ॥ निंदकं चाविधिज्ञं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ अप्रच्छन्नतं ब्रूयात्पुत्रपौत्रादिकादृते ॥ १२ ॥ विद्यया सह मर्तव्यं न दद्याच्च
पृथग्जने ॥ अतो विद्या वदत्येवं पाठयंतं द्विजोत्तमम् ॥१३॥ मा दद्याद्भक्तिहीनाय दुर्जनाय दुरात्मने ॥ अप्रमादाय विप्राय शुचये ब्रह्मचारिणे ॥
॥ १४ ॥ सार्थकाय विधिज्ञाय साधवे देहि सत्तम ॥ दद्याद्यदि निषिद्धाय विद्याधनमनुत्तमम् ॥ १५ ॥ तयोरेकतरो गच्छेदचिरेण यमक्षयम् ॥
अन्यायेन ग्रहं विद्यामन्यं पाठयते सुखात् ॥ १६ ॥ स याति नरकं घोरं विद्यावर्ज्यः स उच्यते ॥ आध्यात्मिकं वैदिकं चालौकिकं वाथ यो
वदेत् ॥१७॥ मानमादौ प्रणम्याथ ततोऽधीयीत सुव्रतः ॥ कर्मकांडं ज्योतिषस्य तद्विना न समभ्यसेत् ॥ १८ ॥ द्यूतभोगसमभ्यासाद्दरिद्रश्चाभि ॥१९८॥

१ अवन्तारत्वमार्षम् ।

जायते ॥ वादभागसमभ्यासाद्धननाशाय जायते ॥१९॥ निधिभागसमभ्यासाज्जायते नारके कुले॥ यान्यनुक्तानि शास्त्राणि माननीयानि यानि
च ॥२०॥ म्लेच्छोक्तानि महिम्नानि नाभ्यसेद्दूरतस्त्यजेत् ॥ लोकानां ज्ञानवृद्ध्यर्थं यः कुर्याद्धर्मसंग्रहम् ॥ २१ ॥ प्रवर्तयित्वा स गुरुर्भवेज्ज्ञान
प्रदः पिता ॥ ज्ञानदाता च लोकानां तेषु धर्मः प्रवर्तते ॥२२॥ निगमानां ज्योतिषाणां वेदानां नाटकस्य च ॥ व्याख्यानसंग्रहं कृत्वा कलौ नाश
मवाप्नुयात् ॥२३॥ वेदानां धर्मशास्त्राणां पुराणानां तथैव च ॥ मीमांसाज्योतिषां चैव नाटकानां विरंचिनी॥२४॥भागावसाने कथितःपुराणाध्याय
एव च ॥ पुष्पकश्च परिच्छेदः खंडश्च प्रतिखंडकः ॥२५॥ व्यवहारश्चार्थशास्त्रमश्वशास्त्रस्य चैव हि ॥ यस्य भागावसाने तु प्रयोक्तव्यः स एव हि॥
॥२६॥ तत्संग्रहेपि कविना नियोक्तव्यः स एव हि ॥ यस्य नाम्नोपदेशे तु प्रवर्तयति संग्रहः ॥२७॥ तत्तदक्षरसख्यानां ब्रह्मलोकान्न तच्च्युतिः ॥ न संग्र
हस्तंत्रमंत्रे वेदमंत्रे च वर्जयेत् ॥२८॥ मोहात्कृत्वा होमधेनुं दत्त्वा शुद्धिर्भविष्यति ॥ कृत्वा चाख्यायिकाग्रंथस्वरूपान्स दिवं व्रजेत् ॥ २९ ॥
धर्मशास्त्रस्य गम्यस्य व्यवहारस्य चैव हि ॥ कलौ यः संग्रहं कुर्यात्प्रसुप्ते चैव केशवे ॥ ३० ॥ यावत्प्रवर्तते लोकस्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ सिंहे पौ
षे च चैत्रे च न कुर्यात्संग्रहं क्वचित् ॥ ३१ ॥ प्रातःकाले न कुर्वीत तथा मध्यंदिने द्विजाः ॥ पक्षांते भूमिदाहे च भुवः कंपे दिनक्षये ॥ ३२ ॥
मलमासे विशेषेण सन्ध्ययोश्च विवर्जने ॥ अमेध्याक्तं च पत्रं च लिप्यक्षरविभूषितम् ॥ ३३ ॥ पूतं स्यात्तत्क्षणाद्विप्राश्चतुः पंचाक्षरेण वा ॥ नार
सिंहस्य विन्यासे पूतो भवति तत्क्षणात् ॥ ३४ ॥ मायाविभवविन्यस्ते महापापकलेवरे ॥ मुहूर्तार्धेन पूतत्वं प्रभोर्याति परां गतिम् ॥ ३५ ॥
स्त्रियो वा निंदितो वापि म्लेच्छो याति परां गतिम् ॥ यो मूढो मन्यते दोषं तस्य शौचं समाचरेत् ॥ स गर्दभीं खरीं योनिं प्रविशेन्नात्र संशयः॥
॥ ३६ ॥ एकमेवात्मकं ब्रह्म तत्प्रकृत्यात्मकं द्वयम् ॥ नवात्मको भैरवश्च दशमश्च जनार्दनः ॥ ३७ ॥ रुद्र एकादशश्चैव अर्कोर्कश्चापि द्वादशः ॥
त्रयोविंशे च भूतात्मा षड्विंशे मनुरीरितः ॥ ३८ ॥ तिथ्यात्मकं पंचदशे षोडशाख्या कलापरा ॥ वातात्मकः सप्तदशो मंन्त्रः समनुवर्तते ॥३९॥
अष्टादशाक्षरो मंत्रः पुराणात्मक एव च ॥ ऊनविंशश्चंद्रमाः स्याद्विंशो नारायणो वपुः ॥४०॥ ज्योतिर्मयश्चैकविंशो द्वाविंशे केशवार्चनम् ॥ नक्षत्रा
णि त्रयोविंशे चतुर्विंशे च तानकम् ॥ ४१ ॥ पंचविंशे च तीर्थानि षड्विंशे च त्रियंबकः ॥ अष्टाविंशे धनेशश्च ऊनविंशे सरस्वती ॥ ४२ ॥
त्रिंशद्योगे शिवः प्रोक्तः पातालमेकत्रिंशके ॥ अहोरात्रश्च द्वात्रिंशे चतुस्त्रिंशे च जाह्नवी ॥ ४३ ॥ पंचत्रिंशे तदंतः स्याच्छते पूर्णे दिवाकरः ॥
सहस्रे च शिवो ज्ञेयश्चायुते मेरुरुच्यते ॥ ४४ ॥ लक्षे ब्रह्मा तथा कोट्यां देवो नारायणः परः ॥ पुंप्रकृत्यात्मकं चान्यच्छारदालिपिमातृका ॥४५॥

शुद्धब्रह्ममयं नित्यं ज्ञानरूपं परं महत् ॥ यस्मिन्नव्यसनादेव शुचौ चाप्यशुचिस्थले ॥ क्षणे ब्रह्ममयं याति इत्याह भगवान्मनुः ॥ ४६ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागेऽकमाहात्म्यकथनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अंतर्वेदिं प्रव
क्ष्यामि ब्रह्मणोक्तं युगांतरे ॥ बहिर्वेदं तथैवोक्तं शस्तंस्याद्वापरे कलौ ॥ १ ॥ ज्ञानसाध्यं तु यत्कर्म अंतर्वेदीति कथ्यते ॥ देवतास्थापनं पूजा बहि
र्वेदिरुदाहृता ॥ २ ॥ प्रपापूर्तादिकं चैव ब्राह्मणानां च तोषणम् ॥ गुरुभ्यः परिचर्या च बहिर्वेदी द्विधा मता ॥ ३ ॥ अकामेन कृतं कर्म कर्म च
व्यसनादिकम् ॥ अंतर्वेदी तदेवोक्तं बहिर्वेदी विपर्ययः ॥ ४ ॥ धर्मस्य कारणं राजा धर्ममेतद्भवेन्नृपः ॥ तस्मान्नृपं समाश्रित्य बहिर्वेदी ततो भवे
त् ॥ ५ ॥ सप्ताशीतिर्बहिर्वेदी सारमेषां तृतीयकम् ॥ देवतास्थापनं चैव प्रासादकरणं तथा ॥ ६ ॥ तडागकरणं चैव तृतीयं न चतुर्थकम् ॥ पंच
मं पितृपूजा च गुरुपूजापुरःसरा ॥ ७ ॥ अधिवासः प्रतिष्ठा च देवतानामविक्रिया ॥ प्रतिमाकरणं चैव वृक्षाणामथ रोपणम् ॥ ८ ॥ त्रिविधा
सा विनिर्दिष्टा उत्तमा चाथ मध्यमा ॥ कनिष्ठा शेषकल्पश्च सर्वकार्येष्वयं विधिः ॥ ९ ॥ त्रिधा भवति सर्वत्र प्रतिष्ठादिविधिर्मतः ॥ पूजाहो
मादिभिर्दानैर्मानतश्च त्रिभागतः ॥ १० ॥ त्र्यहसाध्यविधानेन अष्टाविंशतिदेवताः ॥ त्रिधा भवति सर्वत्र प्रतिष्ठादिविधिर्मतः ॥ ११ ॥ प्रत्य
हं पूजयेत्तत्र जापकास्तत्र षोडश ॥ उत्तमोऽसौ विधिः कृत्स्नो ह्यश्वमेधफलप्रदः ॥ १२ ॥ चत्वारो याजकास्तत्र त्रयोविंशतिदेवताः ॥ ग्रहदिक्पा
लवारुण्यं पृथिवी च शिवस्तथा ॥ १३ ॥ एकाहेनैव पूजा च मध्यमः कथितो विधिः ॥ गणेशग्रहदिक्पालान्वरुणं च शिवं तथा ॥ १४ ॥
संपूज्य पूज्यते यत्र कनिष्ठोऽसौ विधिः स्मृतः ॥ एकवृक्षश्चैकरूपैः प्रतिमाक्षुद्रदेवताः ॥ १५ ॥ नलिनीदीर्घिकागर्तवापीमलप्रपादिकम् ॥ एषां
संस्कारकार्येषु प्रतिमानां परिष्क्रिया ॥ १६ ॥ अग्निकार्यं ततः कृत्वा न कुर्याद्विधिविस्तरम् ॥ गणेशग्रहदिक्पालान्पूजयेदुपचारतः ॥ १७ ॥
वाप्यादेः पुष्करिण्याश्च क्षिपेद्गंगाजलं ततः ॥ उलूखलद्वयेनापि जीर्णानां तु कदाचन ॥ १८ ॥ सेतुप्रासादवापीनां प्रतिष्ठां नैव कारयेत् ॥ प्रासा
दः सेतवश्चैव तडागाद्यास्तथैव च ॥ १९ ॥ त्रिभिर्वर्णैः प्रतिष्ठार्हा जीर्णानां तु समुद्धृताः ॥ मुनयो मानमिच्छंति अमानं न हि दृश्यते ॥ २० ॥
तस्मान्मानं प्रवक्ष्यामि यन्मानं यादृशं फलम् ॥ षष्टिहस्तप्रमाणेन तदुक्तं वारणोदितम् ॥ २१ ॥ एकषष्टिहस्तमितं प्रासादं चोत्तमं विदुः ॥
मध्यं तदर्धं विज्ञेयं कनिष्ठं तत्परं स्मृतम् ॥ २२ ॥ अथ वा देवमानेन कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ यस्तडागं नवं कृत्वा जीर्णं वा नवतां नयेत् ॥
॥ २३ ॥ सर्वं कुलं समुद्धृत्य स्वर्गलोके महीयते ॥ वापीकूपतडागाश्च उद्यानप्रवहास्तथा ॥ २४ ॥ पुनः पुनश्च संस्कार्यो लभते मौक्तिकं

फलम् ॥ गुणानां च प्रमाणेन प्रतिमानं विभागतः ॥ २५ ॥ द्विशतेन शतेनापि प्रासादस्यैष निश्चयः ॥ सहस्रहस्तविस्तारं दैर्घ्येणाष्टाधिकं भवेत् ॥ २६ ॥ तडागं तं विजानीयात्प्रथमं मानमीरितम् ॥ मध्यं चतुःशतेनापि प्रस्तावे दशहीनकम् ॥ २७ ॥ कनिष्ठं त्रिशतं चैव प्रस्थे स्याद्विंशहीनकम् ॥ तदर्धेन कलौ ज्ञेयं तदर्धेन तदर्धकम् ॥ २८ ॥ तडागमानं विज्ञेयं त्रिवर्गफलदायकम् ॥ अथ पुष्करिणीपक्षे द्वे शते मानमुत्तमम् ॥ २९ ॥ तडागे द्विगुणा नेमी मानार्धे गर्तमीरितम् ॥ तत्क्षेत्रं वारुणं स्थानं त्र्युदितं तद्बहिः स्मृतम् ॥ ३० ॥ चतुर्थं चैव गांधर्वं पैशाचं पंचमं विदुः ॥ यक्षस्थानमिता भागे एवं सर्वक्रमाणि हि ॥ ३१ ॥ अशीतिहस्तमानेन नलिन्या मणिरुच्यते ॥ पञ्च हीनं च प्रस्तावे एवं मानविदो विदुः ॥ ३२ ॥ षष्टिहस्तेन नलिनी प्रस्तावे तुर्यहीनकम् ॥ चतुःषष्टिहस्तमिता दीर्घिका च प्रकीर्तिता ॥ ३३ ॥ तुर्यहीनं च प्रस्तावे गर्ते मानं न विद्यते ॥ ३४ ॥ अग्नौ रोगो बंधुनाशश्च याम्यां मृत्युश्चोग्रः प्राप्यते राक्षसे च ॥ भीतिश्चोग्रा प्राप्यते वायवीये तस्मादेता वर्जनीयाः प्रयत्नात् ॥ ३५ ॥ विप्रादीनां देवतानां समाजे मेरुस्थाने यत्र तत्रैव कुर्यात् ॥ नद्यास्तीरे वर्जयेद्वा स्मशाने तडागाद्वै आश्रमादीञ्जनानाम् ॥ ३६ ॥ यदा प्रतिष्ठां न करोति मूढः प्रासादवाप्यादिषु पापचेताः ॥ भयं समाप्नोति च पापमुग्रं पदेऽहिना वै वधभागितां व्रजेत् ॥ ३७ ॥ यदा तु दीर्घासरसीतडागप्रासादकूपादिषु निर्मितानि ॥ कुर्वंति चान्यानि यदा मखानि भवंति नैवास्य फलप्रदानि ॥३८॥ यदप्रतिष्ठेषु निपानकेषु प्रासादकूपेषु वनादिकेषु ॥ प्रतिष्ठिते यत्फलमाप्नुवंति फलं तदाल्पाल्पकमाहुरस्य ॥३९॥ तस्मात्प्रतिष्ठां विधिना जलादेः कुर्याद्यथेष्टं प्रयतो मनुष्यः ॥ पुण्यार्जनेनैव धनेन काले स्ववित्तसाध्येन शुभाशयेन ॥ ४० ॥ प्रसादे मृन्मयं पुण्यं मयैतत्कथितं द्विजाः ॥ तस्माच्चतुर्गुणं प्रोक्तं तृणकाष्ठमये तथा ॥ ४१ ॥ तृणमये शतमयं तदर्धं नववल्कले ॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं कृते दारुमये भवेत् ॥ ४२ ॥ ततो दशगुणं प्रोक्तमिष्टिकारचिते शुभे ॥ तस्माच्छतगुणं शैले सहस्रं ताम्ररौप्यके ॥ ४३ ॥ ततश्च शतसाहस्रं सौवर्णे द्विजसत्तमाः ॥ अनंतफलमाप्नोति रत्नादिरचिते तथा ॥ ४४ ॥ यदतीतं भविष्यच्च कुलानामयुतं नरः ॥ विष्णुलोकं नयत्याशु कारयित्वा हरेर्गृहम् ॥ ४५ ॥ कनिष्ठं मध्यमं श्रेष्ठं कारयित्वा हरेर्गृहम् ॥ अर्धं च वैष्णवं लोकं मोक्षं च लभते क्रमात् ॥ ४६ ॥ हस्तानां षोडशैर्यावत्प्रस्थे स्यात्करहीनकम् ॥ तृणवंशमये मानं मध्यं चार्ककरं भवेत् ॥ ४७ ॥ कनिष्ठं तारहस्तं स्यादुत्तमं पचविंशतिः ॥ सर्वोत्तमं च द्वात्रिंशच्चतुष्कोणे महाफलम् ॥ ४८ ॥ पुरद्वारं च कर्तव्यं चतु

रत्नं समं भवेत् ॥ अष्टकोणं न कर्तव्यं त्रिपुरं च कलौ युगे ॥ ४९ ॥ सुरवेश्मनि यावंतो द्विजेंन्द्राः परमाणवः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ५० ॥ कर्तुर्दशगुणं प्रोक्तमापानपरिपालकः ॥ पतितान्युद्धरेद्यस्तु स सर्वं फलमश्नुते ॥ ५१ ॥ पतितं पतमानं च तथार्द्धस्फुटितं तथा ॥ समुद्धृत्य हरेर्वेश्म द्विगुणं फलमाप्नुयात् ॥ ५२ ॥ पतितस्य तु यः कर्ता पतमानस्य रक्षिता ॥ विष्णोरधितलस्यैव मानवः स्वर्गभाग्भवेत् ॥ ५३ ॥ यः कुर्याद्विष्णुप्रासादं ज्योतिर्लिंगस्य वा क्वचित् ॥ सूर्यस्यापि विरिंचेश्च दुर्गायाः श्रीधरस्य च ॥ ५४ ॥ स्वयं स्वकुलमुद्धृत्य कल्पकोटिं वसेद्दिवि ॥ स्वर्गाद्भ्रष्टो भवेद्राजा धनी पूज्यतमोपि वा ॥ ५५ ॥ देवीलिंगेषु योनौ वा कृत्वा देवकुलं नरः ॥ स्मरत्वं प्राप्नुयाल्लोके पूजितो दिवि सर्वदा ॥ ५६ ॥ प्रावृंट्काले स्थितं तोयमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ शरत्कालस्थितं तोयं यज्ञतोयाद्विशिष्यते ॥ ५७ ॥ निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वापिनः ॥ स्वर्गं गच्छेत्स नरकं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ५८ ॥ एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां द्विजसत्तमाः ॥ कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराणि च ॥ ५९ ॥ पूर्वं पितृकुले सप्त तद्वन्मातृकुले द्विजाः ॥ चतुर्दशमिदं ज्ञेयं शतलेखं ततः शृणु ॥ ६० ॥ पितुरूर्ध्वं कुलं विंशं मातुरूर्ध्वं कुलं तथा ॥ तद्वत्परं विजानीयाद्भार्यायाः पंच एव च ॥ ६१ ॥ पंच वै मातृतश्चास्य पितुर्मातामहे कुले ॥ पंच पंच विजानीयान्मातुर्मातामहस्य च ॥ ६२ ॥ गुरोः पितृकुले पंच तस्य मातृकुले तथा ॥ आचार्यस्य कुले द्वंद्वं दशराजकुलस्य च ॥ ६३ ॥ राज्ञो मातामहकुले पंच चैव प्रकीर्तिताः ॥ एकोत्तरं शतकुलं परिसंख्यातमेव च ॥६४॥ आत्मना सह विप्रेंद्रा उद्धारः संमतः स्मृतः ॥ कुर्याद्देवार्चनं तीर्थे स्वविमुक्ते दशार्णवे ॥६५॥ समुद्धरेत्कुलशतं शृणु विंशकुलं द्विज ॥ पंच पंच च पित्रोश्च पितुर्मातामहस्य च ॥ ६६ ॥ मातुर्मातामहस्यैव जातिं द्वंद्वमुदाहृतम्॥गुरोः संतानके द्वंद्वं तद्वद्यादवसात्त्वतौ ॥६७॥ परपक्षस्य चैकं स्यादेकविंशं कुलं क्रमात्॥पानीयमेतत्सकलं त्रैलोक्यं सचराचरम्॥ ॥ ६८ ॥ पानीयेन विना वृत्तिर्लोके नास्तीति कर्हिचित्॥वारस्वस्थं पुष्पखंडं तोये पतति यावति ॥६९॥ तावत्कालं वसेत्स्वर्गे चान्ते ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ॥ तस्मात्तोयोपरि गृहं प्रसादोपरि वर्जयेत्॥७०॥ सूर्यरश्मियुतं यद्वै तत्तोयं तु विनिंदितम्॥चंद्ररश्मिविहीनं यन्नामृतत्वाय कल्पते ॥७१॥ तस्माद्दशगुणं कुंडे तस्माद्दशगुणं ह्रदे॥देवानां स्थापनं कुर्यादविमुक्तफलं शुभम् ॥७२॥ सुस्थितं दुःस्थितं वापि शिवलिंगं न चालयेत् ॥ चालनाद्रौरवं याति न स्वर्गं न च स्वर्गभाक् ॥७३॥ उच्छन्ननगरग्रामे स्थानत्यागे च विप्लवे ॥ पुनः संसारधर्मेण स्थापयेदविचारयन् ॥७४॥ बाहुदंता

१ हे द्विजेन्द्राः सुरवेश्मनि यावन्तः परमाणवः स्युस्तावद्वर्षसहस्राणि कर्त्ता स्वर्गे पूजितो भवतीत्यर्थः ।

दिप्रतिमा विष्णोश्चान्यस्य सत्तमाः॥न चालयेत्स्थापिते च विप्रवृक्षं न चालयेत् ॥७५॥ केशवं हरिवृक्षं च मधूकं किंशुकं तथा॥ नाकाले स्थाप
येज्जातु चालनाद्ब्रह्महा भवेत्॥७६॥देवालयस्य पुरतः कुर्यात्पुष्कारिणीं द्विजाः॥ब्राह्मणानां समाजे च राजद्वारे चतुष्पथे॥७७॥देवार्थे ब्राह्मणार्थे च
सुखं कुर्याच्च सर्वतः ॥ पश्चिमे पुष्टिकामं तु उत्तरे सर्वकामदम् ॥ ७८ ॥ याम्ये स्वार्थं न कुर्वीत कोणे तु नरकं भवेत् ॥ मुखं प्रकल्पयेन्मध्ये केचि
दुत्तरलंघनम् ॥ ७९ ॥ कुर्याद्दक्षिणपूर्वे तु अर्कहस्तप्रमाणतः ॥ तडागे तु फलाहस्तं हस्तिकं ह्रासयेत्क्रमात् ॥ ८० ॥ तृप्ये हस्तं नलिन्यादा
वतो हीनं न कारयेत् ॥ गर्ततृणं कलाहस्तं तडागेऽत्र प्रचक्ष्यते ॥ ८१ ॥ हीने हीनतरं कुर्याद्धस्तमानेन ह्रासयेत् ॥ यूपस्तथा खादिर एव
कार्यः श्रेपर्णिको धात्रिसमुद्भवश्च ॥ मानस्तथा षोडशहस्तसम्मितो रत्नात्सगण्डीयुगकामयोजितैः ॥ ८२ ॥ आनाहभग्ने च भवेच्च तस्य विंशां
गुलो द्विगुणो मध्यगश्च ॥ मध्येंऽगुलैश्च हीनः कार्यः शुभदः सर्वदा स्यात् ॥ ८३ ॥ एवंविधश्चैव तडागयूपो मध्ये तथा षोडशहस्तसंमितः ॥
कूपे च यूपोप्यथ हस्तमात्रस्ततश्चतुर्हस्तमितः प्रकीर्तितः ॥ ८४ ॥ आरामयोगेऽप्यथ मण्डपे च कार्यश्चतुर्हस्तमितोऽथ यूपः ॥ संपूर्णमाने
कथितं प्रमाणं हीने तु हीनं प्रवदंति तज्ज्ञाः ॥ हस्तद्वयं प्रापितव्यं तडागे हस्तः सार्धः पुष्करिण्यां प्ररोपः ॥८५॥ प्रादेशं वै हस्तमानं कूपयूपस्य
रोपतः ॥ न कुर्याज्जलमग्नं च यूपं सर्वत्र सत्तमाः ॥ ८६ ॥ तडागे चापि आरामे स्थापयेच्च जलोपरि ॥ हस्तमर्धं तदर्धं स्यान्मानेनानेन दाप
येत् ॥ वाप्यां गर्ते पुष्करिण्यां प्रकुर्याज्जलसंमितम् ॥ ८७ ॥ यावत्प्रतोलीगतरेणुसंगसंख्यागणो नो जरतामुपैति ॥ तावत्सुरेशः सुरलोकवासी
प्रासादकूज्जातु न जायते हि ॥८८॥ किं वा वाच्यः पुष्करिण्या प्रभावः कर्ता यः स्याद्वारुणो ब्रह्मलोकात् ॥ यावत्कालो बाहुमात्रोद्धता स्याद्द
ष्टिःप्रोक्ता न निवर्तेत्कदाचित् ॥ ८९ ॥ लक्षैकमाराममयोत्तमः स्यान्मध्यं तदर्धं च कनिष्ठमानम् ॥ तदर्धं वा प्रशस्तं तदनन्यं मुनयो वदंति ॥
विनार्जुनैर्बदरैः शैलुकैश्च हीनं कुयाच्छानलैः पातिलैश्च ॥ ९० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे पूर्तनिर्णयो नाम नवमोऽ
ध्यायः ॥ ९ ॥ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शोधयेत्प्रथमं भूमिं मितां कृत्वा ततो द्विजाः ॥ दशहस्तेन दण्डेन पञ्चहस्तेन वा पुनः ॥ १ ॥
वाहयेत्सदा वृषभैस्तडागार्थेऽपि भूमिकाम् ॥ देवागारस्य या भूमिः श्वेतैश्च वृषभैरपि ॥ २ ॥ या भूमिर्ग्रहयागार्थे तत्र वाहैरपि स्पृशेत् ॥ आरा
मार्थे कृष्णवृषैः कूपार्थखननैरपि ॥ ३ ॥ वाहयेत्त्रिदिनं विप्राः पञ्चव्रीहींश्च वापयेत् ॥ देवपक्षे सप्तगुण आरामकरणे गुणः ॥ ४ ॥ मुद्गमाषौ धान्य
तिलाः श्यामाकश्चेति पञ्चमः ॥ मसूरश्च कलायश्च सप्तव्रीहिगणः स्मृतः ॥ ५ ॥ सर्षपश्च कलायश्च मुद्गो माषश्चतुर्थकः ॥ व्रीहित्रयं माषमुद्गौ

श्यामाको महिषो गणः ॥ ६ ॥ सुवर्णमृत्तिका ग्राह्या वर्णानामनुपूर्वशः ॥ बिल्ववृक्षैरियं कुर्याद्यूपश्चूनध्वजे दिने ॥७॥ अरत्निमात्रं विज्ञेयं प्रशस्तं यष्टिहस्तकम् ॥ ऊर्णासूत्रमयीं मूर्तिं कृत्वा कुर्याच्चतुष्टयम् ॥ ८ ॥ क्षीरदारुगर्तयुतं द्वादशांगुलमेव च ॥ ज्वालयेत्तिलतैलेन तथा केशरजेन वा ॥ ९ ॥ पूर्वदिक्प्रणवे सिद्धिः पश्चिमाशागतिः शुभा ॥ मरणे दक्षिणायां च हानिः स्यादुत्तरे स्थिते ॥ १० ॥ कल्पे विपत्करं विद्यात्तथा चैव च दिग्गते ॥ नारसिंहेन मनुना चाग्निं प्रज्वाल्य दापयेत् ॥ ११ ॥ मासे घटे तथा मासे कुर्याद्भूमिपरिग्रहम् ॥ सूत्रयेत्कीलयेत्पश्चान्महामाने द्विजोत्तमाः ॥ १२ ॥ ततो वास्तुबलिं दद्यात्खनित्रं परिपूजयेत् ॥ आब्रह्मन्निति मन्त्रेण खनयेन्मध्यदेशतः ॥ १३ ॥ आज्येन मधुयुक्तेन गात्रमेकं प्रलेपयेत् ॥ स्वर्णतोयैस्तथा रत्नतोयैः स्नात्वा प्रलेपयेत् ॥ १४ ॥ ईशानाभिमुखेनैव कूपपक्षे विदुर्बुधाः ॥ अकृत्वा वास्तुयागं च यस्तडागं समुत्सृजेत् ॥ १५ ॥ तस्य वैवस्वतो राजा धर्मस्यार्धं निकृन्तति ॥ प्रासादे च तथारामे महाकूपे तथैव च ॥ १६ ॥ गृहारंभे च विप्रेंद्रा दद्याद्वास्तुबलिं ततः ॥ शालैश्च खादिरैश्चैव पलाशैः केशरस्य च ॥१७॥ बिल्वस्य बकुलस्यैव कलौ यूपः प्रशस्यते ॥ शुना चक्रोदरकृतं तत्पार्श्वे तु ध्वजद्वयम् ॥ १८ ॥ सर्पाकारस्तडागे च कूपे कुम्भाकृतिर्भवेत् ॥ आरामे पद्मपुष्पाभश्छत्रकारस्तु मंडले ॥१९॥ कुर्याच्छुनाकृतिं सेतौ विष्णुगेहे गदाकृतिम् ॥ अश्वाकारं चाश्वमेधे नरमेधे नराकृतिम् ॥२०॥ गोयागे च वृषाकारं गृहयागे ध्वजाकृतिम् ॥ श्मशानगोप्रचारार्थं चैत्यवृक्षालयोत्तमाः ॥ २१ ॥ चक्राकारो लक्षहोमे कोटिहोमे हलाकृतिः ॥ नक्षत्राणि तथा मूलं शस्यते द्रुमरोपणे ॥ २२ ॥ एवं शस्योदितां भूमिं शुद्धां पूर्वप्लवान्विताम् ॥ परिगृह्य यजेद्देवं वनपालं शिखिध्वजम् ॥२३॥ सोमं च नागराजानं ततो बीजं सुशोधयेत् ॥ आनयेद्धारयेत्पश्चाद्रौद्रतापेन तापयेत्॥ ॥२४॥ दिनद्वयांतरे चैव मंत्रैश्च परिमंत्रयेत् ॥ गर्भाधानं ततः कुर्याद्विष्णुमंत्रं जपंस्त्रिधा ॥ २५ ॥ एवमस्येति मंत्रेण त्रिधा जप्त्वा विमार्जयेत् ॥ देहि मेति च मंत्रेण संप्रोक्ष्य दशवारिणा ॥२६॥ इत्यगृहीतमनुना पञ्चधा परिमंत्रितम् ॥ त्र्यंबकेनेति मंत्रेण बीजमारोपयेत्ततः ॥ २७ ॥ भार्यामृतुमतीं स्नात्वा पञ्चमेऽहनि सत्तमाः ॥ उत्संगे स्थापयित्वा च चुम्बयेन्मंत्रयेत्ततः ॥ २८ ॥ एवं वृक्षस्य संस्कारमध्येऽपि त्वनुगच्छति ॥ तेन पुत्रत्वमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ २९ ॥ तुलस्या बीजमादाय वैष्णवर्क्षे द्विजोऽहनि ॥ खानयेदपि गोमूत्रबिंदुतोयैः प्रसेचयेत् ॥ ३० ॥ एतां तु स्वर्गमाप्नोति सितकुंभे निपातयेत् ॥ एकरात्रं परिस्थाप्य तत आरोपयेद्भुवि ॥ ३१ ॥ अविधौ कूपवाप्यादौ खनने सूयते क्वचित् ॥ कुर्वंति सहकारादिरोपणं ये नराधमाः ॥ लभंते न फलं तेषामिह चाभ्येत्यधोगतिम् ॥ ३२ ॥ नदीतीरे श्मशाने च स्वगृहस्य च दक्षिणे ॥ तुलसीरोपणं

कृत्वा याति कर्ता यमालयम् ॥ ३३ ॥ पत्रपुष्पफलानां च रजोरेणुसमागमाः ॥ पोषयंति च पितरं प्रत्यहं प्रतिकर्मणि ॥ ३४ ॥ यस्तु वृक्षं प्रकुरुते छायापुष्पफलोपगम् ॥ पथि देवालये चापि पापात्तारयते पितॄन् ॥ कीर्तिश्च मानुषे लोके प्रत्यभ्येति शुभं फलम् ॥ ३५ ॥ अतीतानागताश्चातः पितॄन्स स्वर्गतो द्विजाः॥ तारयेद्वृक्षरोपी च तस्माद्वृक्षं प्ररोपयेत ॥३६॥ अपुत्रस्य हि पुत्रत्वं पादपा इह कुर्वते ॥ यत्नेनापि च विप्रेन्द्र अश्वत्थारोपणं कुरु ॥ ३७ ॥ शतैः पुत्रसहस्राणामेक एव विशिष्यते ॥ कामेन रोपयेद्विप्रा एकद्वित्रिप्रसंख्यया ॥ ३८ ॥ मुक्तिहेतुः सहस्राणां लक्षकोटीनि यानि च ॥ धनी चाश्वत्थवृक्षे च अशोकः शोकनाशनः ॥३९॥ प्लक्षो भार्याप्रदश्चैव बिल्व आयुष्यदः स्मृतः ॥ धनप्रदो जंबुवृक्षो ब्रह्मदः प्लक्षवृक्षकः ॥ ४० ॥ तिंदुकात्कुलवृद्धिः स्याद्दाडिमी कामिनीप्रदः ॥ बकुलो वंजुलश्चैव पापहा बलबुद्धिदः ॥ ४१ ॥ स्वर्गप्रदा धातकी स्याद्वटो मोक्षप्रदायकः ॥ सहकारः कामप्रदो गुवाकः सिद्धिमादिशेत ॥ ४२ ॥ सर्वशस्यं बलवले मधुके चार्जुने तथा ॥ कदंबे विपुला कीर्तिस्तितिडी धर्मदूषिकः ॥ ४३ ॥ जीवंत्या रोगशांतिः स्यात्केशरः शत्रुमर्दनः ॥ धनप्रदश्चैव वटो वटः श्वेतवटस्तथा ॥ ४४ ॥ पनसे मंदबुद्धिः स्यात्कलिवृक्षः श्रियं हरेत् ॥ कलिवृक्षं च शाखोट उदरावर्तकं तथा ॥ ४५ ॥ तथा च मर्कटीनीपरोपणात्संततिक्षयः ॥ शिंशपां चार्जुनं चैव जयंती हयमारकान्[१] ॥ श्रीवृक्षं किंशुकं चैव रोपणात्स्वर्गमादिशेत् ॥ ४६ ॥ न पूर्वारोपयेत्प्रातु समिधं कंटकीद्रुमम् ॥ कुशं पद्मं जलजानां रोपणा[२]दुर्गतिं व्रजेत् ॥ ४७ ॥ मंदारे कुलहानिः स्याच्छाल्मले शुक्रबुद्धिमान् ॥ निंबे पशुविनाशः स्याच्छत्राके कुलपांसलः ॥ ४८ ॥ उत्पन्ने कुलपातः स्यात्पशोरेव क्षयो भवेत् ॥ शत्रुवृद्धिः काकनादे बलपूगे हतश्रियः ॥ ४९ ॥ विना क्रतौ विरुद्धश्च न सिंहं द्विजसत्तमाः ॥ क्रतौ हि स्याद्विरुद्धश्च प्राप्नुयान्नरकाकृतिम् ॥ ५० ॥ सहकारसहस्रात्तु वरिष्ठं धातकीद्वयम् ॥ तस्माच्चैव सहस्राद्धि पाटलैका विशिष्यते ॥ ५१ ॥ पाटलानां शतात्त्वश्चादेकरक्तवटो भवेत् ॥ वटानां द्विसहस्राच्च पंचकं नागकेशरम् ॥ ५२ ॥ तस्माद्वरिष्ठः श्रीवृक्षो जम्बूवृक्षः प्रशस्यते ॥ तस्माद्धिमवतो ज्ञेयः श्रीपर्णीवृक्ष उत्तमः ॥ ५३ ॥ तिंदुकस्य त्रयश्चैव जंबूवृक्षस्य पंचकम् ॥ कदंबार्जुनवृक्षस्य ना᳚िकेरस्य च त्रयम् ॥ एवमुक्त्वा स धर्मात्मा कारयेत्कीदृशं बलम् ॥ ५४ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ स्वर्गभोगं समश्नाति विधिवद्द्रुमरोपणे ॥ ५५ ॥ जन्मत्रयादिकं पापं विनाश्य स्वर्गमादिशेत् ॥ शतरोपी च ब्रह्मत्वं विष्णुत्वं च सहस्रके ॥ ५६ ॥ तुलसीरोपणाच्चैव आधिव्याधियुतो भवेत् ॥ वैशाखे कीर्तिमाप्नोति

१ केवाँछ इत्युदीच्यभाषयोच्यते । २ करवीरान् । इह सर्वत्र रोपणक्रियाविषये कर्मत्वमार्षम् ।

ज्येष्ठे तु मरणं व्रजेत् ॥ ५७ ॥ आषाढे कीर्तिमाप्नोति श्रावणे परमां गतिम् ॥ भाद्रे धनागमश्चैव आश्विने कार्तिके क्षयः ॥ तुलसी त्रिविधा लोके कृते श्वेता प्रशस्यते ॥ ५८ ॥ किंचिच्छेदं च यः कुर्यादश्वत्थस्य वटस्य च ॥ श्रीवृक्षस्य च विप्रेंद्राः स भवेद्ब्रह्मघातकः ॥ ५९ ॥ मूलच्छेदेन विप्रेंद्राः कुलपातो भवेदनु ॥ वृक्षच्छेदी भवेन्मूक आधिव्याधिशतं भजेत् ॥ सायं प्रातश्च घर्मांते शीतकाले दिनांतरे ॥ ६० ॥ फलमामकुलत्थश्च माषो मुद्गास्तिला यवाः ॥ नृत्यगीतपयःकेशफलपुष्पप्रदो भवेत् ॥ ६१ ॥ अविकाकसक्तुच्चूर्णं यवचूर्णानि यानि च ॥ गोमांसमुदकं चैव सप्तरात्रं निधापयेत् ॥ ६२ ॥ तमेकं सर्ववृक्षाणां फलपुष्पादिवृद्धिदम् ॥ रोहिमत्स्यस्य पित्तानि धान्याकं तत्र स्थापयेत् ॥ ६३ ॥ तेनोदकादिसेकश्च कृतो वै वृद्धिमादिशेत् ॥ तित्तिडीबीजमादाय इक्षुदंडेन मर्दयेत् ॥६४॥ तेनाशोके प्रसेकः स्यात्सहकारस्य वृद्धिमान् ॥ नालिकेरोदकं चैव माक्षिकैः सह सेचयेत् ॥ ६५ ॥ दोहदं सर्ववृक्षाणां पूगादीनां विशेषतः ॥ दशशिराबीजयुतादभिषेकाच्च जीवति ॥ ६६ ॥ प्राक्प्रसूतिर्गवादीनां छागादिमहिषस्य च ॥ जरासु तोयं वृक्षाग्रे स्थापयेदविचारयन् ॥ ६७ ॥ परस्य सहकारस्य फलं स्यान्नात्र संशयः ॥ मेषस्य च वितालस्य यवागूं च समाहरेत् ॥ ६८ ॥ तत्र मासैः सर्षपैश्च पूरयेन्मर्दयेत्ततः ॥ गुवाकवृक्षकं देव घर्षयेन्मर्दयेत्त्रिभिः ॥ ६९ ॥ मृतोऽपि जीवयेच्छीघ्रं म्रियमाणोऽपि जीवति ॥ निंबपत्रं योगपत्रं शतावरिपुनर्नवाम् ॥ ७० ॥ क्षीरिकाताम्रकैः पत्रैर्धूमं दद्याद्दिनत्रयम् ॥ सहकारस्य मूलेन कीटरोधो न जायते ॥ ७१ ॥ ततः प्राधान्यतो वक्ष्ये द्रुमाणां दोहदोऽन्यथा ॥ मत्स्योदकेन सिक्तेन आम्राणां वृद्धिरिष्यते ॥ ७२ ॥ पक्वाम्रं रुधिरं चैव दाडिमानां प्रशस्यते ॥ यवोदकं सगोमांसं केतकीनां प्रशस्यते ॥ ७३ ॥ क्षीरके बलवृद्धिः स्यात्तिंदुकः करमर्दकः ॥ मांसपूति रसामज्जा शोकताले गुवाकके ॥ ७४ ॥ सपूतिमांसं सघृतं नालिकेरस्य रोहितम् ॥ मधुयष्टयुदकैः सेकात्सामान्यं निहितं भवेत् ॥ ७५ ॥ कपित्थबिल्वयोः सेकं गुडतोयेन सेचयेत् ॥ जातीनां मल्लिकानां च कुंदानां रंतिकस्य च ॥ ७६ ॥ गंधतोयसितकरं सर्पनिर्मोकधूपकम् ॥ कूर्ममांसमन्नरसं विडंगस्य च पुष्पकम् ॥ ७७ ॥ रथ्यावृक्षे प्रतिष्ठाप्य फलवाञ्जायते ततः ॥ वातसर्पस्य निर्मोकं तगराजगवस्य च ॥ ७८ ॥ दद्याद्धूपं धान्यमध्ये धान्यवृद्धिश्च जायते ॥ मयूरपत्रमादायच्छागरोमाणि सप्त वै ॥ ७९ ॥ एरंडतैलयोगेन दद्याद्धूपं निशागमे ॥ हिंगुकुसुमसंयोगान्मूषिकाणां परिन्यसेत् ॥ ८० ॥ करिविष्ठामृच्छविष्ठां कृत्तिकायां समाहरेत ॥ निशातोये प्रसेकः स्यात्तत्सात्र मूलकं हरेत् ॥ ८१ ॥ अश्वत्थमूले दशहस्तमात्रं क्षेत्रं पवित्रं पुरुषोत्तमस्य ॥ अश्वत्थच्छायासलिलस्य मध्ये विशेषतो वै त्रिपथेव गंगा ॥ ८२ ॥

बाहुविंशांतरे रोपेत्सहकारं स धर्मवित् ॥ कलाहस्तांतरं धात्रीं बकुलं वंजुलं तथा ॥ ८३ ॥ श्रेपर्णिकं च पुन्नागं श्रीवृक्षं द्विगुणं तरौ ॥ हस्ते शैल
मये चैव उत्तमं मानमीरितम् ॥ ८४ ॥ शैलेष्टकादिरचिते चतुर्हस्ते तु संमिते ॥ वाप्यादीनां तु कूपानामेकवृक्षादिकस्य च ॥ ८५ ॥ श्रीविष्णो
र्वृक्षपक्षे च वरुणेष्टं च कूपके ॥ गणेशं पूजयेत्कुम्भं दिक्पालांश्च विशेषतः ॥ ८६ ॥ अग्निकार्यं विना कुर्यात्प्रकुर्यांच्च सतां गतिम् ॥ श्रुत्वा
कृतिं विधानेन अन्येषां वा तथोद्भवम् ॥ ८७ ॥ अन्येषां चैव वृक्षे च तथा च तुलसीवने ॥ कुम्भे वनस्पतिः स्थाप्यः पूजयेद्धोमयेत्ततः॥ ८८ ॥
वृक्षान्वानेन संस्कृत्य वासोभिरभिवेष्टयेत् ॥ शुच्यमानमिदं ज्ञेयमन्येषां वा तथोद्भवम् ॥ ८९ ॥ तुलस्याः सहकारस्य ब्रह्मवृक्षस्य चैव हि ॥
अश्वत्थस्य वटस्यैव स्वर्णतामथ वेधयेत् ॥ ९० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥छ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ तंत्रविधिं वक्ष्ये पुराणेष्वपि गीयते ॥ तन्त्रे चैव प्रतिष्ठां च कुर्यात्पुण्यतमेऽहनि॥१॥शतवृक्षक्षुद्रवृक्षे दशद्वादश
वृक्षके ॥ दृष्टिमात्रांतरे सेतौ कूपयागे समुत्सृजेत् ॥२॥ न कूपमुत्सृजेज्जातु वृक्षयागे कथंचन ॥ तुलसीवनयागे तु न चान्यं यागमाचरेत् ॥ ३ ॥
तडागयागे सेत्वादीन्न चारामे कदाचन ॥ न सेतुं देवयागे तु तडागं न समुत्सृजेत् ॥४॥ तंत्रे श्राद्धं पृथङ्नास्ति कर्तृभेदे पृथग्भवेत् ॥ शिवलिंग
स्थापनायां न चान्यद्देवस्थापनम् ॥५॥ स्वदेशे वर्जयेत्तं तं स्वतन्त्रेण विधीयते ॥ विपरीते कृते चापि आयुःक्षय इति स्मृतिः ॥६॥ तडागे पुष्क
रिण्यां वा आरामेऽपि द्विजोत्तमाः ॥ मानहीने मानपूर्णे दशहस्ते न दूषणम्॥७॥द्विसहस्राधिकं यत्र तत्प्रतिष्ठां समाचरेत्॥ दश द्वादशवृक्षे च आरा
मे पूर्ववद्द्विजाः ॥८॥ प्रतिष्ठां बिल्ववृक्षे च अन्यथा कर्णवेधनम् ॥ कुर्याद्दोहददानं च तत्र निर्मंथनादिकम् ॥९॥ अनंतरं प्रदातव्या लाजा मूर्ध्न्य
क्षतादिकम् ॥ १० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि पूर्वभागे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रति
मालक्षणं वक्ष्ये यथाशास्त्रमतं द्विजाः ॥ प्रतिमां लक्षणैर्हीनां गृहीतां नैव पूजयेत् ॥ १ ॥ शैलजा दारुजा ताम्री मृद्भवा सर्वकामदा ॥ एकहस्ता
द्विहस्ता वा सार्धहस्ता तथापि वा ॥ २ ॥ प्रासादमानमथवा अथवा सर्वलक्षणम् ॥ अष्टांगुलोत्सेधकं च न तु गेहेऽर्चयेत्कृती ॥ ३ ॥ देवागा
रस्य यद्द्वारं तस्मादष्टांगुलेन तु ॥ त्रिभागपिंडिका कार्या द्वौ भागौ प्रतिमा भवेत् ॥ ४ ॥ अंगुलं वै भवेद्वृद्धिरशीतिश्चतुरुत्तरा ॥ विस्तारमानतः
कार्यं वदनं द्वादशांगुलम् ॥ ५ ॥ मुखत्रिभागे चिबुकं ललाटं नासिकां तथा ॥ कर्णौ नासिकया ग्रीवातुल्यौ वा नियतौ तु यौ ॥ ६ ॥ नयने
द्व्यंगुले स्यातां त्रिभागा तारका भवेत् ॥ तृतीयतारकाभागे शुभदृष्टिं विचक्षणः ॥ ७ ॥ ललाटमस्तकग्रीवं कुर्यात्तत्सममेव तु ॥ परिणाहस्तु

शिरसो भवेद्द्वात्रिंशदंगुलः ॥ ८ ॥ तुल्यौ नासिकया ग्रीवा मुखेन हृदयांतरम् ॥ अथ विस्तारपंक्तिस्तु ततोऽर्धं तु कटिः सदा ॥ ९ ॥ बाहू च
बाहुतुल्यौ च ऊरू जंघे च जाघनम् ॥ गुल्फावस्थस्तु पादः स्याद्द्वादितश्चतुरंगुलः ॥ षडंगुलस्तु विस्तारस्तुल्यांगुष्ठोऽङ्गुलत्रयम् ॥ १० ॥ प्रदे
शिनी च तत्तुल्या हीना शेषान्नखानखम् ॥ चतुर्दशांगुलः पादस्यायामः परिकीर्तितः ॥ ११ ॥ एवं लक्षणसंयुक्ता सा पूज्या प्रतिमा शुभा ॥ अध
रोष्ठस्तथैवोरुभ्रूललाटमनीषिकम् ॥ १२ ॥ गंडं च नियतं मूर्तौ कुर्यादंगसमुन्नतेः ॥ विशालनयनस्ताम्रपदो वायतलोचनः ॥ १३ ॥ सवितानल
पत्रस्य चारुविद्याधरस्तथा ॥ वत्सप्रोक्तोऽतिमुकुटः कटकांगदहारवान् ॥ १४ ॥ अभ्यंगपदबन्धादि सामान्येनोपशोभि च ॥ सुप्रभामंडला चारु
विचित्रमणिकुण्डला ॥ १५ ॥ कराभ्यां कांचनीं मालां प्रोद्वहंतीं शिरोरुहान् ॥ एवं लक्षणसंपन्नां कारयेद्विहितप्रदाम् ॥ १६ ॥ सुस्निग्धां
वरदां सौम्यां द्वितीयाश्रमिणामिमाम् ॥ नवतालो भवेद्विष्णुर्वासुदेवस्त्रितालकः ॥ १७ ॥ नृसिंहः पञ्चतालः स्याद्धयग्रीवस्तु पंचमः ॥ नारा
यणश्चाष्टतालो महेशः पञ्चतालकः ॥ १८ ॥ नवताला भवेद्दुर्गा लक्ष्मीश्चैव त्रितालिका ॥ वाणीं त्रितालिकां विद्यात्सविता सप्तता
लकः ॥ १९ ॥ दक्षिणे वासुदेवस्य करे चक्रं प्रतिष्ठितम् ॥ शंखो भवेच्च तदधो वामार्धे तस्य वै गदा ॥ २० ॥ तदधश्च भवेत्पद्मं
श्रीवत्सेनोपशोभितम् ॥ सव्येऽर्धे तारकास्यं च त्रिनेत्रमुभयात्मकम् ॥ २१ ॥ पार्श्वे नलिनसिंहौ द्वौ सुभद्रां दक्षिणे न्यसेत् ॥ रुक्मिणीं
वामभागे च तदधस्ताद्द्विवींद्रकम् ॥ २२ ॥ कृतांजलिपुटस्थश्च नारदः कपिलस्तथा ॥ धर्माधर्मावुभौ पार्श्वे कर्तव्यौ स्रग्विणां वरौ ॥ २३ ॥
यदुग्रं वासुदेवस्य तथा नारायणस्य च ॥ वैपरीत्यं विजानीयान्माधवानां तथैव च ॥ २४ ॥ तीर्थे गिरौ तडागे च समीपे स्थापयेत्सुधीः ॥
नगरग्राममध्ये वा ब्राह्मणानां च संसदि ॥ २५ ॥ अविमुक्ते विशेषेण सिद्धक्षेत्रे दशार्णके ॥ त्रीण्युत्तरसहस्राणि पंचपंचोत्तराणि षट् ॥ २६ ॥
कुलानि पूर्वं विप्रेंद्राः समुद्धरति नान्यथा ॥ कलौ दारुमयः कार्यो ह्यशक्तौ मृन्मयोथ वा ॥ २७ ॥ चंदनागुरुभिः कुर्याद्बिल्वश्रीपर्णिकस्य
च ॥ पद्मकाष्ठमयश्चैव वाममस्य तथैव हि ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ ७ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कुंडानामथ निर्णयम् ॥ तस्योद्धारं च संस्कारं शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥ १ ॥ चतुरस्रं च वृत्तं
च पादार्धं चार्धचंद्रकम् ॥ योन्याकारं चंद्रकं च अष्टार्धमथ पंचमम् ॥ २ ॥ सप्तार्धं च नवार्धं च कुंडं दशकमीरितम् ॥ भूमिं संशोध्य विधिव
त्तुपकेशादिवार्जिताम् ॥ ३ ॥ भ्रामयेच्चोर्ध्वतस्तस्या भस्मांगाराणि यत्नतः ॥ अंकुरार्पणकं कुर्यात्सप्ताहादेव बुद्धिमान् ॥ ४ ॥ स्थानं विमर्दितं

कुर्यात्खनित्वा सेचयेज्जलैः ॥ मुष्टिहस्तोच्छ्रायमितं प्रकुर्यात्परिमुक्ष्येत् ॥ ५ ॥ अर्कांगुलमितं सूत्रं चतुरस्रं प्रकल्पयेत् ॥ अष्टादशांगके क्षेत्रे न्यसेदेकं बहिस्ततः ॥ ६ ॥ मापयेत्तेन मानेन त्रिवृत्तं कुंडमुज्ज्वलम् ॥ पूर्ववद्विभजेत्क्षेत्रं भागैकं पुरतो न्यसेत् ॥ ७ ॥ वृत्तानि कालिकादीनि बहिस्त्रीणि विवर्जयेत् ॥ पद्मकुंडमिदं प्रोक्तं विलोचनमनोहरम् ॥ ८ ॥ दशधा भेदयेत्क्षेत्रे उर्ध्वाधोर्ध्वांगुलद्वयम् ॥ संपरिपातयेत्सूत्रं पाटयेत्तत्प्रमाणतः ॥ ९ ॥ पंचधा भेदिते क्षेत्रे कामं वा विभजेत्सुधीः ॥ न्यसेत्पुरस्तादेवांगं कोणार्धार्धप्रमाणतः ॥ १० ॥ योनिस्थानं प्रतिष्ठाप्य अश्वत्थस्य दलाकृति ॥ सूत्रद्वयं ततो दद्यात्कुंडं परिमितं भवेत् ॥ ११ ॥ चतुरस्रं समुद्धृत्य सूत्रं संकल्पयोगतः ॥ दिशं प्रति यथान्यायं पातयेच्च द्विजोत्तमाः ॥ १२ ॥ शृंगाटकं युग्मपुटं षडस्रं कुंडत्रयं बुधाः ॥ जलाशयारामकूपे नित्ये गृहमये यथा ॥ १३ ॥ चतुस्रं भवेत्कुंडं द्विजसंस्कारकर्मणि ॥ देवप्रतिष्ठायागे च गृहवास्तौ चतुर्थकम् ॥ १४ ॥ वसुंधरायोगभेदे प्रपंचे वर्तमादिशेत् ॥ सोमेऽष्टौ पंकजं प्रोक्तं नरमेधाश्वमेधयोः ॥ ॥ १५ ॥ अंकुरार्पणयागे च वैष्णवे यागकर्मणि ॥ शिवदेव्योश्च जन्मादावष्टम्यां चार्धचंद्रकम् ॥ १६ ॥ मार्जारपौष्टिके वैरं रम्ये च शांतिके तथा ॥ शांतिप्रतिष्ठायागे तु शाक्तानां काम्यकर्मणि ॥ १७ ॥ पुरश्चरणकाम्येषु ज्वरादीनां विमोक्षणे ॥ एवंविधेषु कार्येषु योनिकुंडं प्रशस्यते ॥ ॥ १८ ॥ देवतातीर्थयात्रादौ महायुद्धप्रवेशने ॥ सौरे शांते पौष्टिके च षट्पुरं कुंडमुत्तमम् ॥ १९॥ मारणोच्चाटने चैव तथा रोगोपशांतये ॥ वैष्णवानां कोटिहोमे नृपाणामतिशोचने ॥ २० ॥ अष्टास्रमब्जकुंडं च सप्तास्रं निधिसाधने ॥ राज्ञा साध्ये च पंचास्रं कन्याप्राप्तौ त्रिरस्रकम् ॥२१॥ यावन्निम्नं भवेदेव विस्तारस्तावदेव तु ॥ कुंडानुरूपतः कार्या मेखला सर्वतो बुधैः ॥ २२ ॥ अयुतादिषु होमेषु मेखलां योजयेत्सुधीः ॥ निम्नप्रमाणे चात्रापि मूले सार्धांगुलं त्यजेत् ॥ २३ ॥ कोणवेदरसैर्मानं यथायोग्यमनुक्रमात् ॥ मुष्टिहस्ते समुत्सेधो सार्धांगुलपरिष्कृतः ॥ २४ ॥ अरत्निमात्रे कुंडे तु त्रिश्चैकांगुलतः क्रमात् ॥ एकहस्तमिते कुंडे वेदाग्निनयनांगुलाः ॥ २५ ॥ सप्तमेखलकं युक्तं लक्षहोमे न शस्यते ॥ पंचमेखलकं वाथ लक्षकोट्यां च योजयेत् ॥ २६ ॥ एकांगुलादिमानेन नेमिं संवर्धयेत्सुधीः ॥ चतुर्हस्तमिते कुंडे तावदेव गुणांगुलाः ॥ २७ ॥ वसुहस्ते भानुपंक्तिर्युग्महीनेऽपि ताः क्रमात् ॥ सर्वाः समा ग्रहमखे मेखलाश्च सहस्रके ॥ २८ ॥ पार्श्वतो योजयेत्तत्र मेखलास्ता यथाक्रमम् ॥ सार्धांगुलादिमानेन नेमिं संवर्धयेत्सुधीः ॥ २९ ॥ एकमेखलयागेन योजयेच्छक्तिभावतः ॥ होमाधिक्ये बहुफलमन्यूनं नाधिकं भवेत् ॥३०॥ कुंडस्य रूपं जानीयात्परमं प्रकृतेर्वपुः ॥ ततो होमे शतगुणं स्थंडिले स्वल्पकं फलम् ॥ ३१॥ षट्चतुर्धा गुणायामविस्तारोन्नतिशालिनी ॥ एकां

गुलं तु योन्यग्रं कुर्यादीषदधोमुखम् ॥ ३२ ॥ एकैकांगुलतो योनिं कुंडशून्येषु वर्धयेत् ॥ सममध्ये मेखलायाः सपर्या या सुलक्षणा ॥ ३३ ॥
स्थापयेत्कुंडकोणेषु योनिं तां द्विजसत्तमाः ॥ कुंडानां कल्पयेन्नाभिं स्फुटमंबुजसन्निभाम् ॥ ३४ ॥ तत्तु कुंडानुरूपं वा सुव्यक्तं
सुमनोहरम् ॥ योनिकुंडे योनिमब्जं कुंडे नाभिं च वर्जयेत् ॥ ३५ ॥ यावद्वयप्रमाणेन अर्धांगुलक्रमाद्बहिः ॥ नाभिं प्रवर्धयेदेकं कुडानां
रूपतो यथा ॥ ३६ ॥ तत्र तत्र भवेत्कुंडं बिंबशून्यं न होमयेत् ॥ शिवशक्तिसमायोगात्काम उत्पद्यते यतः ॥ ३७ ॥ अवटोपि उमादेवी
बिंबः स्यातः सदाशिवः ॥ न कुर्यादेकया हीनं मरणं च समुद्दिशेत् ॥३८॥ त्रयोदशांगुलं हित्वा वह्निहस्तमथापि वा ॥ महातीर्थे सिद्धक्षेत्रे यत्र
शंभुगृहे कुले ॥ ३९ ॥ तस्य दक्षिणदिग्भागे अग्रतो मंडलं लिखेत् ॥ तत्र पूजा प्रकर्तव्या पूर्वमानेन चाश्रयेत् ॥४०॥ अर्कहस्तांतरे कुर्याच्छतो
ध्वांते शतेन वा ॥ ४१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
यस्य यज्ञस्य यन्मानं तत्तु तेनैव योजयेत् ॥ अमानेन हतो यज्ञस्तस्मान्मानं न हापयेत् ॥ १ ॥ शतार्धं प्रथमं मानं शतसाहस्रमेव च ॥
अयुतं च तथा लक्षं कोटिहोममतः परम् ॥२॥ अतः परं तु विभवे राजा वान्यो द्विजोतमाः ॥ न स सिद्धिमवाप्नोति अयागफलभाग्भवेत् ॥३॥
विपाकं कर्मणां सर्वं नरः प्राप्नोति सर्वदा ॥ शुभाशुभं ततो नित्यं प्राप्नोति मनुजः किल ॥ ४ ॥ युक्ताश्चापि ग्रहास्तत्र नित्यं शांतिकपौष्टिके ॥
तस्मात्प्रयत्नतो भक्त्या नित्यं पूजा यथाविधि ॥ ५ ॥ अद्भुते च तथा शांतिं कुर्याद्भक्तिसमन्वितः ॥ तस्माद्ग्रहाभिजनितं शुभाशुभफलं खलु ॥
॥ ६ ॥ अद्भुतेषु च सर्वेषु अयुतं कारयेन्नरः ॥ होमं यथाभिरुचितं पौष्टिके काम्यकर्मणि ॥ ७ ॥ लक्षहोमं कोटिहोमं राजा कुर्याद्यथाविधि ॥
अन्यः शतादिकं कुर्यादयुतं विभवे सति ॥ ८ ॥ ग्रहाणां लक्षहोमस्तु कोटिहोमस्तथा कलौ ॥ निधिहोमं चाभिचारं तन्न कुर्याद्गृहाश्रमी ॥ ९ ॥
यत्र यत्र जपः कार्यो होमो वा यत्र कुत्रचित् ॥ मानं नैव च कर्तव्यं मानादौ चाष्टकं न्यसेत् ॥ १० ॥ युग्मसाध्यं न कर्तव्यं युग्मतो भयमादि
शेत् ॥ लक्षे सप्ततालसंख्या कोटिहोमे च विंशतिः ॥ ११ ॥ एकत्रिंशद्दिनैर्वापि न कुर्याद्व्यत्ययं क्वचित् ॥ आरंभस्त्रिसहस्रः स्याद्द्वितीयेऽष्टसह
स्रकः ॥ १२ ॥ तृतीये तु सहस्रं स्याद्ग्रहसाध्यः स्मृतो विधिः ॥ पश्चाहे च समारंभे सहस्रं जुहुयाद्बुधः ॥ १३ ॥ द्वितीयेऽह्नि द्विसाहस्रं तृतीये तु
सहस्रकम् ॥ गुणसाहस्रकं तुर्ये पश्चाहे शेषमीरितम् ॥ १४ ॥ नवाहे कल्पयेल्लक्षमेकैकांगं दिने दिने ॥ पंचमे च तथा षष्ठे कुले भागद्वयाधि
कम् ॥ १५ ॥ कोटिहोमे च तिथ्यंगे शतभागेन कल्पयेत् ॥ न न्यूनं नाधिकं कार्यमेतन्मानमुदाहृतम् ॥ १६ ॥ नित्यमेकं दिने दद्यात्पृथङ्नित्यं

॥२०४॥

न चाचरेत् ॥ स समाजं जपेन्नित्यं पञ्चतारेण स्विष्टकृत् ॥ १७ ॥ अयुते लक्षहोमे च कोटिहोमे च सर्वदा ॥ प्रथमे दिवसे कुर्याद्देवतानां च स्थापनम् ॥ १८ ॥ महोत्सवे द्वितीये तु बलिदानं तथैव च ॥ त्र्यहसाध्ये त्रिरात्रे च पूर्णं कृत्वा विसर्जयेत् ॥ १९ ॥ पञ्चाहे तु तृतीयेऽह्नि बलिदानं प्रशस्यते ॥ सप्ताहे चाष्टदिवसे नवाहे पंचमेऽहनि ॥ २० ॥ पञ्चाहे द्वादशाहे तु द्वात्रिंशत्षोडशेऽहनि ॥ इतोऽन्यथा न कुर्वीत नात्र यज्ञफलं लभेत् ॥ २१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कुण्डानामथ संस्कारे वक्ष्ये शास्त्रमतं यथा ॥ असंस्कृते चार्थहानिस्तस्मात्संस्कृत्य होमयेत् ॥ १ ॥ अष्टादश स्युः संस्काराः कुण्डानां तत्र दर्शिताः॥ तारेणावेक्षयेत्स्थानं कुशतोयैः प्रसेचयेत् ॥२॥ त्रिसूत्रीकरणं पश्चाद्वृत्तसूत्रं निपातयेत् ॥ वारेण कीलकं दद्यान्नारसिंहेन कुड्मलम् ॥३॥ जिह्वां प्रकल्पयेत्पश्चात्तस्मादग्निं समाहरेत् ॥ न च म्लेच्छगृहादग्निं न शूद्रनिलयात्क्वचित् ॥ ४ ॥ नदीपर्वतशालाभ्यः स्त्रीहस्तात्परिवर्जयेत् ॥ संस्कृत्य परिगृह्णीयात्त्रिधा कृत्वा समुद्धरेत् ॥ ५ ॥ तमग्निं प्रतिगृह्णीयादात्मनोऽभिमुखं यथा ॥ वह्निबीजेन मतिमाञ्छिवबीजेन प्रोक्षयेत् ॥ ६ ॥ वागीश्वरीमृतुस्नातां वागीश्वरसमागताम् ॥ ध्यात्वा समीरणं दद्यात्काममुत्पद्यते ततः ॥ ७ ॥ कालबीजेन चैशान्यां योनावग्निं विनिक्षिपेत् ॥ पश्चाद्देवस्य देव्याश्च दद्यादाचमनीयकम् ॥ ८ ॥ पितृपिङ्गल दहदह पचयुग्ममुदीर्य च ॥ सर्वज्ञाज्ञापय स्वाहा मन्त्रोयं वह्निपूजने ॥ ९ ॥ वह्निबर्हिषि संयुक्ताः सादियांताः सबिंदवः ॥ वह्निमन्त्राः समुद्दिष्टा द्विजानां मंत्र ईरितः ॥ १० ॥ जिह्वास्तास्त्रिविधाः प्रोक्ता यज्ञदत्तेन सत्तमाः ॥ हिरण्यामाज्यहोमेषु होमयेत्संयतात्मकः ॥ ११ ॥ त्रिमध्वक्तैर्यत्र होमं कर्णिकायां च होमयेत् ॥ कनकास्यात्तु कृष्णास्याद्धिरण्या शुभ्रता तथा ॥ १२ ॥ बहुरूपातिरूपा च सात्त्विका योगकर्मसु ॥ विश्वमूर्तिस्फुलिंगिन्यौ धूम्रवर्णा मनोजवा ॥१३॥ लोहितास्यात्करालास्यात्कालीभासस्य इत्यपि॥ एताः सप्त नियुंजीत विज्ञेयाः क्रूरकर्मसु ॥१४॥ समिद्भेदेषु या जिह्वास्तास्तु तेनैव योजयेत् ॥ हिरण्यामाज्यहोमेषु होमयेत्संयतात्मकः ॥१५॥ त्रिमध्वक्तैर्यथा होमं कर्णिकायां च होमयेत् ॥ शुद्धक्षीरेण रक्तायां नैत्यिकेषु प्रभा स्मृता ॥ १६ ॥ बहुरूपा पुष्पहोमे कृष्णा चान्नेन पायसैः ॥ इक्षुहोमे पद्मरागा सुवर्णा पद्महोमके ॥१७॥ लोहिता पद्महोमे च श्वेता वै बिल्वपत्रके ॥ धूमिनी तिलहोमे च काष्ठहोमे करालिका ॥ १८ ॥ लोहितास्या पितृहोमे ततो ज्ञेया मनोजवा ॥ वैश्वानरं स्थितं होमे समिद्धोमेषु सत्तमाः ॥ १९ ॥ समानमाज्यहोमे च निषण्णं शेषवस्तुषु ॥ आस्यात्तु जुहुयाद्वह्नौ पिपर्ति सर्वकर्मसु ॥ २० ॥ कर्णहोमे तु वै व्याधिर्नेत्रे तद्वयमीरितम् ॥ नासिकायां मनःपीडा मस्तकेऽध्वा

न संशयः ॥ २१ ॥ गुह्ये विपत्करं चैव तस्मात्तत्र न होमयेत् ॥ साधारणमथो वक्ष्ये वह्नेर्जिह्वाश्च कीर्तिताः ॥ २२ ॥ प्रवक्ष्यामि
विधिं कृत्स्नं यद्विशेषं पुनः शृणु ॥ घृताहुतौ हिरण्याख्या गगना पाणिहोमतः ॥ २३ ॥ वक्रा ख्याता महाहोमे कृष्णाभा सा क्रतौ
मता ॥ सुप्रभा मोदकविधौ बहुरूपातिरूपिकाः ॥ २४ ॥ पुष्पपत्रविधौ होमे वह्नेर्जिह्वाः प्रकीर्तिताः ॥ न वा संकल्पयेत्कुण्डे शूद्राकार
विभेदतः ॥ २५ ॥ इन्द्रकोष्ठं मस्तकं स्यादीशाग्नेये च मस्तके ॥ तत्काष्ठपार्श्वे द्वे नेत्रे द्वौ करौ च पदक्रमात् ॥ २६ ॥ अविशिष्टं भवेत्पुच्छं
मध्ये चोदरसम्भवम् ॥ उदरे होमयेत्पुष्टिमन्नं पायसकं च यत् ॥ २७ ॥ हुत्वा व्रीहिगणं तत्र कर्णे पुष्पाहुतिं हुनेत् ॥ वामकर्णे वामनेत्रे
हुनेदब्जादिकं बुधः ॥ २८ ॥ श्रवणे चैव नेत्रे च दक्षिणे चेक्षुखंडकम् ॥ वामपादे वामकरे अभिचारेषु शस्यते ॥ २९ ॥ आरणे पुष्पदेशे
तु न चान्यं होमयेत्कचित् ॥ विपत्करं विजानीयाद्धनिः सर्वविनाशकृत् ॥ ३० ॥ चन्दनागरुकर्पूरपाटलायूथिकानिभः ॥ पावकस्य सुतो
गंधः समंतात्सुमहोदयः ॥ ३१ ॥ प्रदक्षिणस्त्यक्तकल्पा छत्राका शिथिला शिखा ॥ शुभदा यजमानस्य राज्यस्यापि विशेषतः ॥ ३२ ॥
छिन्नवृत्ताः शिखाः कुर्यान्मृत्युर्धनपरिक्षयः ॥ निर्वाप्यं मरणं विद्यान्महाधूमाकुलेऽपि च ॥ ३३ ॥ एवंविधेषु दोषेषु प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
अष्टाविंशाहुतीस्त्यक्त्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ ३४ ॥ मूलेनाज्येन जुहुयाज्जुहुयात्पञ्चविंशतिम् ॥ महास्नानं प्रकर्तव्यं त्रिकालं हरिपूजनम् ॥
॥ ३५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नित्यं नैमित्तिकं
चैव यागादौ च समाप्तके ॥ होमावसाने प्रजपेदुपचारांश्च षोडश ॥ १ ॥ दद्यात्समीरणं पश्चात्पीठपूजां समाचरेत् ॥ गृहीत्वा रक्तपुष्पं च ध्याये
द्वह्निं यथाविधि ॥ २ ॥ इष्टं शक्तिस्वस्तिकाभीतिमुच्चैर्दीर्घैर्दोर्भिर्धारयन्तं वरांतम् ॥ हेमाकल्पं पद्मसंस्थं त्रिनेत्रं ध्यायेद्वह्निं बद्धमौलिं जटाभिः ॥
॥ ३ ॥ पूर्वादिद्वारदेशेषु कामदेवं शतक्रतुम् ॥ वराहं षण्मुखं चैव गंधाद्यैः साधु पूजयेत् ॥ ४ ॥ आवाह्य स्थापयेत्पश्चादष्टौ मुद्राः प्रदर्शयेत् ॥
दत्त्वासनं स्वागतं च दद्यात्पाद्यादिकत्रयम् ॥ ५ ॥ अतः पूर्वादिपात्रेषु यावता च हुताशनम् ॥ सुवर्णवर्णममलं समिद्धं सर्वतोमुखम् ॥ ६ ॥
महोदरं महाजिह्वमाकाशत्वेन पूजयेत् ॥ तारकादीन्समाप्ते च गन्धैः पुष्पैः पृथग्विधैः ॥ ७ ॥ तत्रैव जिह्वास्त्रिविधा ध्यायेन्मंत्रपुरःसराः ॥
वक्ष्यमाणेन मंत्रेण उपचारैरनंतरम् ॥ ८ ॥ त्वमादिः सर्वभूतानां संसारार्णवतारकः ॥ परमज्योतीरूपस्त्वमासनं सफली कुरु ॥ ९ ॥ दद्या
दासनमेतेन पुष्पगुच्छत्रयेण तु ॥ पुटांजलिं ततो बद्ध्वा पृच्छेत्कुशलपूर्वकम् ॥ १० ॥ वैश्वानर नमस्तेऽस्तु नमस्ते हव्यवाहन ॥ स्वागतं तु सुर

श्रेष्ठ शांतिं कुरु नमोऽस्तु ते ॥ ११ ॥ नमस्ते भगवन्देव आपोनारायणात्मक ॥ सर्वलोकहितार्थाय पाद्यं च प्रतिगृह्यताम् ॥ १२ ॥ नारायणपरं
धाम ज्योतीरूप सनातन ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं विश्वरूप नमोऽस्तु ते ॥ १३ ॥ जगदादित्यरूपेण प्रकाशयति यः सदा ॥ तस्मै प्रकाशरू
पाय नमस्ते जातवेदसे ॥ १४ ॥ धनंजय नमस्तेऽस्तु सर्वपापप्रणाशन ॥ स्नानीयं ते मया दत्तं सर्वकामार्थसिद्धये ॥ १५ ॥ हुताशन महाबाहो
देवदेव सनातन ॥ शरणं ते प्रयच्छामि देहि मे परमं पदम् ॥ १६ ॥ ज्योतिषां ज्योतीरूपस्त्वमनादिनिधनाच्युत ॥ मया दत्तमलंकारमलंकुरु
नमोस्तु ते ॥ १७ ॥ देवीदेवा मुदं यांति यस्य सम्यक्समागमात् ॥ सर्वदोषोपशांत्यर्थं गन्धोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ १८ ॥ त्वं विष्णुस्त्वं हि
ब्रह्मा च ज्योतिषां गतिरीश्वर ॥ गृहाण पुष्पं देवेश सानुलेपं जगद्भवेत् ॥ १९ ॥ देवतानां पितॄणां च सुखमेकं सनातनम् ॥ धूपोऽयं देवदेवेश
गृह्यतां मे धनंजय ॥ २० ॥ त्वमेकः सर्वभूतेषु स्थावरेषु चरेषु च ॥ परमात्मा पराकारः प्रदीपः प्रतिगृह्यताम् ॥ २१ ॥ नमोऽस्तु यज्ञपतये प्रभवे
जातवेदसे ॥ सर्वलोकहितार्थाय नैवेद्यं प्रतिगृह्यताम् ॥ २२ ॥ हुताशन नमस्तुभ्यं नमस्ते रुक्मवाहन ॥ लोकनाथ नमस्तेऽस्तु नमस्ते जातवेदसे
॥ २३ ॥ इत्यनेन तु मन्त्रेण दद्याद्दिव्येऽप्यधीतकम् ॥ सर्वस्वं यज्ञसूत्रं च परमान्नं समाक्षिकम् ॥२४॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि
प्रथमभागे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यज्ञभेदं त्रिभेदं च वक्ष्ये शास्त्रमतं यथा ॥ यथावेदानुसारेण यथाग्रहण
योजनम् ॥ १ ॥ शतार्धे वह्निरुद्दिष्टः शतार्धे काश्यपः स्मृतः ॥ घृतप्रदीपके विष्णुस्तिलयागे वनस्पतिः ॥ २ ॥ सहस्रे ब्राह्मणो नाम अयुते हरिरु
च्यते ॥ लक्षहोमे तु वह्निः स्यात्कोटिहोमे हुताशनः ॥३॥ वरुणः शांतिके ज्ञेयो मारणे ह्यरुणः स्मृतः ॥ नित्यहोमेऽनलो नाम प्रायश्चित्ते हुताशनः
॥ ४ ॥ लोहितश्चान्नयज्ञे यो ग्रहाणां प्रत्यनुक्रमात् ॥ देवप्रतिष्ठायागे तु लोहितः परिकीर्तितः ॥ ५ ॥ प्रजापतिर्वास्तुयागे मंडपे चापि पद्मके ॥
प्रपायां चैव नागाख्यो महादाने हविर्भुजः ॥६॥ गोदाने च भवेद्रुद्रः कन्यादाने तु गोऽजकः ॥ तुलापुरुषदाने च धाताग्निः परिकीर्तितः ॥ ७ ॥
वृषोत्सर्गे भवेत्सूर्योऽवसानांते रविः स्मृतः ॥ पावको वैश्वदेवे च दीक्षापक्षे जनार्दनः ॥ ८ ॥ त्रासने च भवेत्कालः क्रव्यादः शरदाहने ॥ पर्णदाहे
यमो नाम ह्यस्थिदाहे शिखंडिकः ॥ ९ ॥ गर्भाधाने च मरुतः सीमंते पिंगलः स्मृतः ॥ पुंसवे त्विंद्र आख्यातः प्रशस्तो यागकर्मणि ॥ १० ॥
नामसंस्थापने चैवमुपन्यस्ते च पार्थिवः ॥ निष्क्रमे हाटकश्चैव प्राशने च शुचिस्तथा ॥ ११ ॥ षडाननश्च चूडायां व्रतादेशे समुद्भवः ॥

१ चूडाकर्मणि सभ्यः स्याद्व्रतादेशे च माधवः–इ० पा० ।

वीतिहोत्रश्चोपनये समावर्ते धनंजयः ॥ १२ ॥ उदरे जठराग्निश्च समुद्रे वडवानलः ॥ शिखायां च विभुर्ज्ञेयः स्वरस्याग्निः सरीसृपः ॥ १३ ॥ अश्वाग्निर्मंथरो नाम रथाग्निर्जातवेदसः ॥ गजाग्निर्मंदरश्चैव सूर्याग्निर्विंध्यसंज्ञकः ॥ १४ ॥ तोयाग्निर्वरुणोनाम ब्राह्मणाग्निर्हविर्भुजः ॥ पर्वताग्निः क्रतुभुजो दावाग्निः सूर्य उच्यते ॥ १५ ॥ दीपाग्निः पावको नाम गृह्याग्निर्धरणीपतिः ॥ घृताग्निश्च नलो वायुः सूतिकाग्निश्च राक्षसः ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागेऽग्निनामवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथातो होमद्रव्याणां प्रमाणमभिधीयते ॥ प्रमाणे चाप्रमाणे च निष्फलं भवति ध्रुवम् ॥१॥ कर्षमात्रं घृतं होमे शुक्तिमात्रं पयः स्मृतम् ॥ तत्समं पञ्चगव्यं च दधि दुग्धं तथा मधु ॥ २ ॥ मुष्टिमानेन पृथुका लाजाः स्युर्मुष्टिसंमिताः ॥ शर्करा मुष्टिमात्रा च शर्करातोलकं विदुः ॥ ३ ॥ त्रितोलकं गुडं विद्यादिक्षुपर्वविधिर्भवेत् ॥ एकैकं पत्रपुष्पाणि शालूकस्य त्रिमुष्टिकम् ॥४॥ एकलग्ने न जुहुयान्न पृथग्जुहुयात्क्वचित् ॥ सवृंतकं जपापुष्पं केशरं तत्सवृंतकम् ॥ ॥ ५ ॥ एकैकशश्च पद्मानां जलजानां तथैव च ॥ जीवंत्याः फलमानेन पिष्टकानां प्रसंख्यया ॥ ६ ॥ वसंतकं धात्रिमाने मोदकस्य प्रमाणतः ॥ एकैकशः फलानां च मातुलिंगत्रिखंडकम् ॥७॥ अष्टधा नालिकेरस्य पनसं दशधा भवेत् ॥ पद्मबीजप्रमाणेन कूष्मांडं चाष्टधा भवेत् ॥८॥ उर्वारुकं चाष्टधा च गुडूची चतुरंगुलम् ॥ पूगमानं च मांसस्य सगुडं तत्र दृश्यते ॥९॥ अन्यत्र बदरीमानं तिंदुकं च त्रिधा कृतम् ॥ काष्ठं प्रादेशमात्रं स्याद्दूर्वायाश्च त्रिपत्रकम् ॥ १० ॥ भूर्जपत्रं च गृह्णीयाच्छमीं प्रादेशमात्रिकाम् ॥ व्रीहयो मुष्टिमात्राः स्युः शुक्तिमानेन सर्षपाः ॥ ११ ॥ मरिचाः स्युर्विमानेन मृणालं चाथ मूलकम् ॥ सप्तखंडं च वार्ताकं त्रिपुष्टं च त्रिधोदितम् ॥१२॥ चंदनागुरुकर्पूरकस्तूरीकुंकुमानि च ॥ तित्तिडीबीजमानेन समुद्दिष्टानि देशिकैः ॥ १३ ॥ समिदाप्लवने त्र्यंगतिलानामपि मध्यतः॥ दशकं प्लावनेनैव सहस्राणां शतं विना ॥ १४ ॥ एवं व्रीहिप्लावने च काष्ठवदिक्षुदंडकम् ॥ प्रोक्षणं मृदुपुष्पाणां लतादीनां तथैव च ॥ १५ ॥ पायसान्ने तथान्ने च मोदके पिष्टकेऽपि च ॥ शाल्यासक्तेन जुहुयाद्व्यत्यये व्यत्ययं फलम् ॥ १६ ॥ बिल्वपत्रस्य प्लवनं दंडं हित्वा च प्लावयेत् ॥ वृंतसंप्लावनादेव फलं हरति राक्षसः ॥ १७ ॥ बिल्वपत्रस्य पूर्वार्धप्राप्तमात्रेण योजयेत् ॥ पत्रत्रयं तथा होमे छिन्नेभिन्नेऽतिदूषणम् ॥ १८ ॥ न द्वित्रिप्लवनं कुर्यात्कृत्वा यांति रसातलम् ॥ तस्माच्च पुत्रशिष्याद्यैर्ब्राह्मणैस्तत्त्वकोविदैः ॥ १९ ॥ पूर्वाशाभिमुखो भूत्वा पावयेच्च यथाक्रमात् ॥ न न्यूनं नाधिकं कुर्याच्छांतिपक्ष उदङ्मुखः ॥ २० ॥ पायसान्यन्यदेवेषु यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ न चाग्नौ दापयेद्यत्नादेतेभ्यः प्रतिपादयेत् ॥२१॥ कनिष्ठांगुलिमासाद्य प्रकुर्यात्पर्वभूषणम् ॥ गुणदोरकमानेन तावद्धोमगतिर्बुधाः ॥२२॥

अंगुलैर्द्वित्रिचतुरैः पत्रहोमाकृतिक्रमात् ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रीपर्णी शिंशपा क्षीरी बिल्वः खदिर एव च ॥ स्रुवे प्रशस्तास्तरवः सिद्धिदा यागकर्मणि ॥ १ ॥ प्रतिष्ठायां प्रशस्तास्तु धात्रीख दिरकेशराः ॥ संस्कारे शशिभिन्नौ च धात्री धात्रा विनिर्मिता ॥ २ ॥ संप्राशे यः स्रुवः प्रोक्तः संस्कारे यज्ञसाधने ॥ प्रतिष्ठायां तु कथितास्त दन्ये शास्त्रवेदिभिः ॥ ३ ॥ स्रुवं स्रुचमथो वक्ष्ये यदधीनश्च जायते ॥ यज्ञे न सर्वकं धार्यमक्षरेण च व्यत्ययः ॥ ४ ॥ तस्यादौ च स्रुवं वक्ष्ये यच्च मानं यदास्पदम् ॥ काष्ठं गृहीत्वा बिल्वस्य रिक्तादितिथिवर्जिते ॥ ५ ॥ समुपोष्य च रचयेदामिषाणि न च स्मरेत् ॥ वर्जयेद्ग्राम्यधर्मं च निर्माणे स्रुक्स्रुवस्य वै ॥ ६ ॥ काष्ठं गृहीत्वा विभजेद्भागांस्त्रिंशत्तथा पुनः ॥ विंशत्यंगुलमानं तु कुंडवेदिसमोदरम् ॥ ७ ॥ कटाहाकारनिम्नं च स्रुवं कुर्याद्वि चक्षणः ॥ धात्रीफलसमाकारं स्वधानिम्नं सुशोभनम् ॥ ८ ॥ वेदीं शूर्पाकृतिं कुर्यात्कुंडानि परिकल्पयेत् ॥ हंसवत्त्रिगुणा वापि हस्तेनाऽनुमुखं लिखेत् ॥ ९ ॥ स्रुवं चतुर्विंशतिभिर्भागैश्च रचयेद्ध्रुवम् ॥ द्वित्रिंशं स्यात्कुंडमानमदैवे तस्य कीर्तितम् ॥ १० ॥ चतुर्भिरंगैरानाहं कर्षाग्रं ततः स्रुवम् ॥ अंगद्वयेन विलिखेत्पंके मृगमदाकृतिम् ॥ ११ ॥ दंडमूलाश्रये दंडी भवेत्कंकणभूषितः ॥ सौवर्णस्य च ताम्रस्य कार्या दर्वी प्रमाणतः ॥ १२ ॥ श्रेवर्णिकोद्भवं यच्च इंदुवृक्षसमुद्भवम् ॥ क्षीरवृक्षसमुद्भूतं द्वादशांगुलसंमितम् ॥ १३ ॥ द्व्यंगुलं मंडलं तस्य दर्वी सा यज्ञसाधने ॥ चत्वारिंशत्तोलि काभिरिति ताम्रमयस्य च ॥ १४ ॥ पंचांगुलं मंडलं च अष्टहस्तं च दंडकम् ॥ अन्नादिपायसविधौ दर्वी यज्ञस्य साधने ॥ १५ ॥ दशतो लकमानेन सा च दर्वी उदाहृता ॥ आज्यसंशोधनार्थं तु सा तु ताम्रमयस्य च ॥ १६ ॥ षोडशांगुलमानेन सर्वाभावे च पैप्पलीम् ॥ आज्य स्थालीं घृतमयीं मृन्मयीं च समाश्रयेत् ॥ १७ ॥ अथ ताम्रमयी कार्या न च तां तत्र योजयेत् ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम पर्वणि प्रथमभागे स्रुवदर्वीनिर्णयो नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ पूर्णविधिं वक्ष्ये यथा चंद्रार्थवेदि नाम् ॥ यस्य सम्यगनुष्ठानात्संपूर्णं स्यादिति स्थितिः ॥ १ ॥ होमपूर्तौ मोक्षकल्पः पूजांतेऽर्घ्यं विधीयते ॥ अथ तस्यामपूर्णायां हतश्रीर्यज्ञभ्रं शता ॥ २ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्रुवाधो विन्यसेच्चरुम् ॥ पूर्णं दत्त्वा सवित्रेऽर्घ्यं ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ ३ ॥ गृहं प्रविश्य च ततः कुलपूजां स माचरेत् ॥ सप्तते देहि मे पूर्णां पुनात्विति ऋचा क्रमात् ॥ ४ ॥ नियोजयेत्प्रतिष्ठायां नित्यनैमित्तिके शृणु ॥ पुनात्विति ऋचा पूर्णा प्रथमा परिकीर्तिता ॥ ५ ॥ सप्ततेति द्वितीया स्याद्देहिमेति तृतीयिका ॥ पूर्णा दर्वी चतुर्थी स्यात्कुलेवस्थाप्य देशिकः ॥ ६ ॥ उत्थाय दद्यात्पूर्णां तु

नोपविश्य कदाचन ॥ कनकायां च जिह्वायां रक्तायां ग्रहयागके ॥ ७ ॥ ग्रहहोमे शतांते च पूर्णा एका विधीयते ॥ सहस्रांते युगं दद्यादयुतांते युगद्वयम् ॥ ८ ॥ सहस्रांते ददेदेकं पुष्पहोमे च सत्तमाः ॥ पूर्णा त्वेकसहस्रं तु दद्याद्यज्ञफलेप्सया ॥ ९ ॥ मृदुपुष्पाकृतौ त्वेका केवले चेक्षुहोमके शतं द्वे च शते चैव गर्भाधानान्नप्राशने ॥ १० ॥ सीमंतोन्नयने चैव प्रायश्चित्ताकृतीषु च ॥ वैश्वदेवे च नित्ये च पूर्णा त्वेका विधीयते ॥ ११ ॥ एवं स्रुचौ समौ कृत्वा उपर्युपरि विन्यसेत् ॥ यथा न व्ययते कृत्वा न कल्पयति यावता ॥ १२ ॥ ऋषिंछंदादिकं श्रुत्वा प्रतिमंत्रस्य सत्तमाः ॥ अन्यथाल्पाल्पकफलं तस्मात्संन्यस्य होमयेत् ॥१३॥ सप्ततेति ब्राह्मणस्य ऋषिः कौंडिन्य ईरितः ॥ जगती च भवेच्छंदो देवताग्निः प्रकीर्तितः ॥ ॥ १४ ॥ देहि मेति च मंत्रस्य प्रजापतिर्ऋषिः स्मृतः ॥ अनुष्टुप् च भवेच्छंदो देवतास्य प्रजापतिः ॥ १५ ॥ पूर्णा दर्वीति मन्त्रस्य शतक्रतुर्ऋषिः स्मृतः ॥ छंदोनुष्टुप्समाख्यातं वह्निश्चैवात्र देवता ॥ १६ ॥ पुनात्विति च मन्त्रस्य ऋषिः स्यात्पवनः स्मृतः ॥ छंदोऽपि जगती ख्यातं देवताग्निश्च कीर्तितः ॥ १७ ॥ तुर्यपूर्णा यज्ञमध्ये नकुले द्विजसत्तमाः ॥ न चाशिषं यज्ञमध्ये अभिषेकं च तर्पणम् ॥ १८ ॥ ऋत्विक्छंदः स्पृशन्सम्यग्दक्षिणांगमथापि वा ॥ यजमानः सपत्नीको महोत्सवपुरःसरम् ॥ १९ ॥ विश्वामित्रोऽयुतं तत्र होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ लवली बदरी शस्तं पिचुमंदकच्छत्रकम् ॥ २० ॥ नागरंगं धातकीं च पूर्णायां च विवर्जयेत् ॥ जप्यहानिरसंख्याते होमभ्रंशश्च जायते ॥ २१ ॥ तस्मात्प्रागेव सतिलान्गणित्वा स्थापयेत्पृथक् ॥ युगपद्गणयेद्वाथ न चांगेन कदाचन ॥२२॥ धातक्याश्च फलैः संख्या कर्तव्या फलमिच्छता ॥ बदर्याश्च लवल्याश्च फलैः सर्वार्थसिद्धये ॥ २३ ॥ नागरंगफलैरेव धातक्या बकुलैः फलैः ॥ यज्ञहानिकरं यस्मात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥ २४ ॥ कर्पूरचंदनैः कुर्याद्गोलिकां यज्ञसिद्धये ॥ गंगामृत्तिकया युक्तः शुनिकामथ वा द्विजाः ॥ २५ ॥ रक्तगुंजाफलैः संख्यां पुष्टिकामेषु योजयेत् ॥ वातार्धे च शते चैव सहस्रे च तथैव हि ॥ २६ ॥ होता स्यादयुतेनापि एकाहे वेदसंख्यया ॥ ऋणसाध्ये भवेद्धोता त्रय एव द्विजोत्तमाः ॥ २७ ॥ लक्षहोमे तु होतारः षडेव परिकीर्तिताः ॥ कोटिहोमे तु विप्राः स्युः प्रशस्ताः पंक्तिसंख्यया ॥ २८ ॥ नव पंच दशदशकं पंचविंशमथापि वा ॥ कामक्रोधविहीनाः स्युर्ऋत्विजः शांतचेतसः ॥ २९ ॥ नवग्रहमखे विप्राश्चत्वारो वेदवेदिनः ॥ अथवा ऋत्विजौ शांतौ द्वावेव परिकीर्तितौ ॥३०॥ कार्यावयुतहोमे तु न प्रसज्येत विस्तरे ॥ तद्वत्सदशधा चाष्टौ नवहोमे तु ऋत्विजः ॥ ३१ ॥ कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चत्वारोऽपि विमत्सराः ॥ तमेव पूजयेद्ब्रह्मा द्वौ वात्रीन्वा यथाविधि ॥ ३२ ॥ एकमप्यर्चयेद्ब्रह्मा सहस्रे त्वेकब्राह्मणम् ॥ दक्षिणाभिः प्रयत्नेन निर्वहेदल्पवित्तवान् ॥ ३३ ॥ लक्षहोम

स्तु कर्तव्यो यदा वित्तं भवेत्तदा ॥ यतः सर्वमवाप्नोति कुर्यात्कामविधानतः ॥ ३४ ॥ पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः ॥ यावत्कल्पश
तान्यष्टावंते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३५ ॥ अकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि ॥ शतकाममवाप्नोति पदं चानंत्यमश्नुते ॥ ३६ ॥ पुत्रार्थी
लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ॥ भार्यार्थी लभते भार्यां कुमारी च शुभं पतिम् ॥ ३७ ॥ भ्रष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् ॥ यं
यं कामयते कामं सर्वं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ३८ ॥ निष्कामः कुरुते यस्तु परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ तस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयंभुवा
॥ ३९ ॥ आचार्य एव होता स्याद्ब्राह्मणानामसंभवे ॥ न योजयेदेकमेव चायुते होमकर्मणि ॥ ४० ॥ दर्भासनेऽतो न कुशे तृणे पत्रे त्वचेऽपि च॥
पाषाणे मृत्तिकायां च न च वस्त्रासने क्वचित् ॥ ४१ ॥ तत्र दारुमयं कुर्यादागमं भजते द्विजः ॥ दानं दद्याच्च होमांते पूर्णादौ
च यथा भवेत् ॥ ४२ ॥ द्विजसंस्कारकार्येषु पूर्णादौ चापि दक्षिणा ॥ मंत्रोपासनकार्येषु सोमयागाश्वमेधके ॥ ४३ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथमभागे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथातो मंडलं वक्ष्ये पुराणेषु यथो
दितम् ॥ यदधीना भवेत्सिद्धिस्तस्मात्कुर्यात्समाहितः ॥ १ ॥ देवाः पद्मासनस्थाश्च भविष्यंति वसंति च ॥ विनाब्जं नार्चयेद्दे
मर्चिते यक्षिणी हरेत् ॥ २ ॥ अतो मंडलविच्छेदं यस्माद्दशगुणं भवेत् ॥ रजःसाध्ये शतगुणं केवले द्विगुणं फलम् ॥ ३ ॥ त्रिशतं वंदने साध्ये
सहस्रं च रजोऽष्टकम् ॥ रजोभिः षोडशैर्बिंबं शतंशतमनंतकम् ॥ ४ ॥ यन्त्रे मणौ शालग्रामे प्रतिमायां विशेषतः ॥ महालये महायोनौ रक्तलिंगे
च साधिकम् ॥ ५ ॥ रजोयुक्तं लिखेद्यस्तु पूजाकार्ये विभूतये ॥ करणादिफलं यस्मात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥६॥ चतुरस्रं नवं व्यूहं क्रौंचप्राणं चतु
र्विधम् ॥ कामबीजं वज्रनाभं विघ्नराजं गजाह्वयम् ॥ ७ ॥ पारिजातं चंद्रबिंबं सूर्यकांतं च शेखरम् ॥ शतपत्रं सहस्रारं नवनाभं च मुष्टिकम् ॥
॥ ८ ॥ पंचाब्जं चैव मैनाकं कामराजं च पुष्करम् ॥ अष्टास्रं चैव श्रीबिंबं षडस्रं त्र्यस्रमेव तु ॥९॥ चत्वारिंशत्तथा पंचस्वाधिकं परिसंख्यया ॥
चतुरस्रं नवव्यूढं वैष्णवे यागकर्मणि ॥ १० ॥ प्रशस्तं चापि गोमेधे क्रौंचं प्राणं चतुर्विधम् ॥ सुभद्रं चाश्वमेधे च नरमेधे नरासनम् ॥ ११ ॥
सर्वत्र सर्वतोभद्रं चतुरस्रं सुभद्रकम् ॥ कामराजं तथा त्र्यस्रमष्टास्रं च षडस्रकम् ॥१२॥ शक्तानां कामपक्षे च पंचसिंहासनं महत् ॥ ध्यानाचले
मेरुपृष्ठं मणिमुक्ताचलेष्वपि ॥ १३ ॥ सहस्रं शतपत्रं च अन्नदाने तिलाचले ॥ हरिवल्लभं राजसूये सोमयागेषु शस्यते ॥ १४ ॥ प्रतिष्ठायां सुभद्रं च
सर्वतोभद्रमेव च ॥ जलाशयप्रतिष्ठायां विघ्नराजं प्रशस्यते ॥ १५ ॥ घटप्रस्थापने चैव गजाह्वं तुरगासनम् ॥ शतपत्रं लक्षहोमे अयुते चतुर

स्रकम् ॥ १६ ॥ यस्य यज्ञस्य यद्बिंबं तत्तु तेनैव योजयेत् ॥ इतोऽन्यथा भवेद्दोषो विपरीतेष्वधोगतिः ॥ १७ ॥ द्विहस्ता चतुरस्रा च वेदिका
परिकीर्तिता ॥ चतुरंगुलोच्छ्रायमिता षडंगुला ह्यथापि वा ॥१८॥ षडंगुला नवव्यूहे वर्धयेद्यज्ञकोविदः ॥ एकांगुलसमुत्सेधः कर्तव्यस्सुसमाह्नितैः॥
॥ १९ ॥ क्रौंचप्राणे तुर्यहस्तं मुष्टिहस्तं समुच्छ्रितम् ॥ मध्यद्वये हीनकरं कनिष्ठं त्र्यंगुलाधिकम् ॥ २० ॥ कुर्याद्द्वित्रिक्रमाद्धीनमुच्छ्राये द्विज
सत्तमाः ॥ पारिजातं चंद्रबिंबं सूर्यकांतं च शेखरम् ॥ २१ ॥ ग्रहाणां पौष्टिके पक्षे बाह्यग्रामादिसाधने ॥ नियोजयेत्तत्रतत्र वेदिकाचक्रकत्र
यम् ॥ २२ ॥ प्रथमे मुष्टिहस्तः स्यात्संपूर्णे शेषमानकैः ॥ नवलाभे च पंचाब्जं करत्रयमुदाहृतम् ॥ २३ ॥ शेषा चैव वरिष्ठा च लवली भित्ति
वेदिका ॥ विज्ञेया द्विजशार्दूला यथाकाम्येषु योजयेत् ॥ २४ ॥ अयथाव्यत्यये दोषस्तस्माद्यत्नेन साधयेत् ॥ दशहस्ते चाष्टहस्ते अष्टहस्ते च
षोडशम् ॥२५॥ मुष्टिबाहुश्च प्रादेशं वर्धयेत्षोडशांशके ॥ हस्तोत्सेधं च कर्तव्यं हीने हीनं च ह्रासयेत् ॥ २६ ॥ दर्पणाकारकं कुर्याद्यागके शांति
कर्मणि ॥ हीनं कुर्यात्प्रयत्नेन वप्राकारं परिस्तवे ॥ २७ ॥ निशारणैर्गोमयैश्च वेदिकां च प्रलेपयेत् ॥ स्वर्णरत्नमयैस्तोयैरभिषिच्य कुशोदकैः ॥
॥ २८ ॥ हीनवीर्यगवानां च पुरीषं धैनुकं तथा ॥ कपिलायाश्च यत्नेन कुंडमंडललेपने ॥ २९ ॥ वर्जयेत्सर्वयागेषु स्थंडिलेषु प्रयत्नतः ॥ विना
सूत्रैः कीलके न मंडले नैव सूत्रयेत् ॥ ३० ॥ तस्मात्प्रयत्नतः कार्यं यत्सूत्रं यच्च कीलकम् ॥ अर्कहस्तमितं सूत्रं मृदु लाक्षामयं तथा ॥ ३१ ॥
पीतकार्यस्त्वजं चैव कीलकं स्वर्णनिर्मितम् ॥ रौप्यताम्रमयं कुर्याद्वैष्णवे यागकर्मणि ॥ ३२ ॥ गणनायके सुप्रशस्तं शैषेपामार्गमेव च ॥ ग्रहपक्षे
तथेशस्य कच्छपस्य द्विजोत्तमाः ॥ ३३ ॥ षोडशे चार्कहस्ते च तत्र नेमियुतं भवेत् ॥ ३४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि प्रथम
भागे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ॥ इति मध्यमपर्वणि प्रथमभागः समाप्तः ॥ १ ॥ ७ ॥ ॥ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथोद्धारं प्रवक्ष्यामि चतुरस्रादिकस्य च ॥ अर्कांगुलमितं क्षेत्रं चतुरस्रं प्रकल्पयेत्॥१॥गुणांगुलं प्रतिदिशं वर्धयेत्सुविच
क्षणः ॥ चतुरस्रं समं कुर्यादिष्टेरष्टादशांगुलम् ॥ २ ॥ द्विहस्ते चैव सूत्राग्रे त्र्यंगुलानि समंततः ॥ चतुरस्रीकृते पश्चाद्द्विहस्तमपि जायते ॥ ३ ॥
एवं षोडशहस्तांतं वर्धयेत्क्रमतः स्वयम् ॥ हस्ते विनिर्णयं विप्रा रचयेन्मंडलं सुधीः ॥ ४ ॥ द्वादशांगुलकल्पाभ्यां मधुहस्ते च मंडले ॥ द्विहस्ते
हस्तमात्रं स्याद्द्विहस्तं तु चतुष्करे ॥ ५ ॥ पद्ममानं चतुर्द्धा तु वृत्तं कुर्यात्समंततः ॥ प्रथमे कर्णिका कार्य्या केशराणि द्वितीयके ॥ ६ ॥ तृतीये दल
संधींश्च दलाग्राणि चतुर्थके ॥ कर्णिकां पीतवर्णेन शुक्लेन पंकजं लिखेत् ॥७॥ केशरास्त्रिविधाः प्रोक्ता मूलमध्याग्रदेशतः ॥ मूले शुक्लारुणा मध्ये

पीताश्चाग्रे प्रतिष्ठिताः ॥ ८ ॥ पात्रसंधिर्भवेच्छ्यामः कोणे रक्तेन रंजयेत् ॥ देवास्त्राणि लिखेद्वाह्ये पुरमध्ये च कोणके ॥ ९ ॥ अष्टांगुलप्रमाणं यद्यथावर्णं विनादितः ॥ शंभुगौरी तथा ब्रह्मा रामकृष्णेत्यनुक्रमात् ॥ १० ॥ सीमरेखांगुलोच्छ्रायं तत्तदर्धेन योजयेत् ॥ शिवविष्णवोर्महायागे शंभुमारभ्य दापयेत् ॥ ११ ॥ प्रतिष्ठायां च रामांतं कृष्णांतं च जलाशये ॥ दुर्गायागे च श्रीपक्षे ब्रह्मादीन्परिकल्पयेत् ॥ १२ ॥ ग्रहयागे च पीतादीन्कुर्याच्च न तदन्यथा ॥ नवव्यूहमथो वक्ष्ये पुराणमतसम्मतम् ॥ १३ ॥ सर्वं च पूर्ववत्कार्यं पंकजं सुलिखेत्सुधीः ॥ तावत्संख्याहरणयोर्वेष्टयेत्प्रक्रमादपि ॥ १४ ॥ शुक्लारुणैस्तथा पीतैः पीतारुणसितैरपि ॥ पीतारुणसितैरेवं स्वभावे प्रतिभागके ॥ १५ ॥ कलायंत्रं तदंते च गुह्यपत्राग्रकेण तु ॥ षोडशैर्विंशमाने तु सलिङ्गं चाष्टपत्रके ॥१६॥ एवं मंडलमंत्राणां वर्जयेत्परमार्थतः ॥ तद्वन्मूलेषु कोणेषु केशराणि प्रकल्पयेत् ॥१७॥ दशदंडसमाकारं त्रिवर्णं प्रतिरंजितम् ॥ अरं दद्याद्दशाग्रे तु सर्वांगुलप्रमाणतः ॥ १८ ॥ पीतेनारं च सर्वत्र तन्मध्ये शोणतुंडकम् ॥ नवव्यूहमिदं प्रोक्तं धर्मकामार्थदायकम् ॥ १९ ॥ न शूद्रोमंडलं कुर्यान्न कुर्याद्ब्राह्मणब्रुवः ॥ कुर्याच्च संगमे तीर्थे देवतायतनेषु च ॥ २० ॥ लिखित्वा नार्चयेद्यस्तुअग्निकार्यविहीनकः ॥ अविद्धो जायते सोऽपि यतोजन्मनिजन्मनि ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ क्रौंचमानं प्रवक्ष्यामि यथावेदार्थवादिनाम् ॥ संमतं सर्वतंत्रेषु गोपनीयं प्रयत्नतः ॥ १ ॥ आत्मनोऽरत्निमानेन द्विगुणं परिकल्पयेत् ॥ मध्ये वृद्धया तु तत्सूत्रं भ्रामयेत्कीलकोपरि ॥ २ ॥ चतुष्टयं न्यसेद्वृत्तं मध्यमाधमभावतः॥ कार्णिका प्रथमे वृत्ते द्वितीये त्वथ केशरम् ॥ ३ ॥ तृतीये पद्मपत्राणि चतुर्थे षोडशच्छदाः ॥ शोभोपशोभे कुर्याच्च चतुरस्रे समे शुभे ॥ ४ ॥ तद्दक्षिणाग्रं सुलिखेत्पार्श्वयोः पक्षकद्वयम् ॥ तत्र पद्मयुगं कुर्यान्मध्ये चांगुलमंतरम्॥५॥ शुक्लं पीतं तथा रक्तं कृष्णं लोहितसन्निभम् ॥ संख्यातं ताम्रपर्णं च श्यामलं चाष्टकं रजः ॥ ६ ॥ शुक्लं तंडुलचूर्णोत्थं पीतं तु निशयां[1] स्मृतम् ॥ रक्तं तु निशया योगाच्छंखचूर्णादिभावितम् ॥ ७ ॥ कृष्णं पुलकादिदग्धं रक्तं पीतास्ययोगतः ॥ कुंकुमाभं पांडुरं च रक्तश्वेतैविनिर्मितम् ॥ ८ ॥ ताम्रवर्णं कुसुंभेन श्यामलं बिल्वपत्रजम् ॥ यवगोधूमचूर्णादियोगेन तु रजः स्मृतम् ॥ ९ ॥ सर्वरेखासु विभजेच्छुक्लं मध्ये तु पीतकम् ॥ कर्णिकायां केशरेषु शुभ्रमेव निपातयेत् ॥ १० ॥ पूर्वादिक्रमयोगेन शुक्लादीनि प्रयोजयेत् ॥ पत्रसंधौ तु विभजेद्रजः सेकांतरक्रमात् ॥११॥ ततः षोडशपत्रेषु पूर्वादिक्रमतो भवेत् ॥ शुक्लं पीतं तथा ताम्रं ततः संख्यातमेव च ॥१२॥

१ हरिद्रया ।

श्यामलं कुंकुमाभं च रक्तं शुक्लं च कृष्णकम् ॥ पीतं ताम्रं च संख्यातं श्यामं कुंकुमरक्तकम् ॥ १३॥ एवं दद्याद्विजः पूर्वे ईशानांतं विभावयेत् ॥
क्रौंचमूर्ध्नि भवेद्रक्तं चतुरंगुलमानतः॥१४॥ तुंडभागे भवेत्पीतं ग्रीवायां शुक्लमेव च ॥ पुच्छे विंशतिपत्राणि आदौ पंच रजःक्रमात् ॥१५॥ षडंगुले
ष्वंडभागे पीतेन परिकल्पयेत् ॥ ग्रीवायां शुक्लरजसा भावितायां विशेषतः ॥१६॥ तत्र पीतादिकं लेख्यं पूर्वोक्तं च यथा भवेत् ॥ शुक्लादिकं प्रद
द्यात्तु पात्रेष्वेकैकशः पृथक् ॥ १७ ॥ चतुरंगुलके पादे जानोरूर्ध्वे तु पीतकम् ॥ अधस्तात्तु भवेद्रक्तं तदेव चतुरंगुलम् ॥१८॥ द्व्यंगुलेन भवेच्छया
ममंगुलीष्वपि विन्यसेत् ॥ एवं पक्षद्वयेनापि लिखेच्छुक्लं विभावयेत् ॥ १९ ॥ पदे शुक्लं चांगुलीषु रक्तं श्यामेन भावयेत् ॥ पूर्वपश्चिमदिग्भागे
शुक्लं स्याद्द्वारदेशतः ॥२०॥ दक्षिणोत्तरतश्चैव रक्तवर्णं विनिर्दिशेत् ॥ महाक्रौंचमिदं ज्ञेयं मध्यक्रौंचमिदं शृणु ॥ २१ ॥ कनिष्ठं सर्वयज्ञेषु विद्यानां
सप्तमुत्तमम् ॥ अथापरं प्रवक्ष्यामि सर्वतंत्रमतं क्रमात् ॥ २२ ॥ रक्तपीतं रक्तपीतैः कुर्यात्पुच्छचतुष्टयम् ॥ पूर्वादिक्रमयोगे तु पत्रांते धरणीतले ॥
॥२३॥सुलिखेन्मूलसंलग्नं बहिष्कोणचतुष्टयम् ॥ कनिष्ठेऽष्टकुलं कुर्यात्पुच्छं कुर्याच्चतुर्विधम् ॥२४॥ त्रिवृत्तं वेष्टयेत्पश्चात्सितरक्तासितैः क्रमात् ॥
दृष्ट्वा जन्मशतोद्भूतं पापं नाशयते ध्रुवम् ॥२५॥ पीतं वा विलिखेद्विप्रा नश्यंति सकलापदः॥अंतश्चक्रं बहिश्चक्रं क्षेत्रे च प्रतिदर्शनम् ॥२६॥ तस्य
कल्पशतोद्भूतं पापं नाशयते ध्रुवम् ॥ मयूरं वृषभं चैव सिंहं क्रौंचं च वै कपिम् ॥२७॥ प्रमादाद्वा गृहे क्षेत्रे वृक्षाग्रे चापि भो द्विजाः ॥ उत्थाय
वंदनं कुर्याद्ब्रह्महत्याशतं दहेत् ॥ २८ ॥ पोषणात्कीर्तिमाप्नोति दर्शनात्पापविच्युतिः ॥ दर्शनाद्वर्धते लक्ष्मीरायुर्वृद्धिश्च जायते ॥ २९ ॥ मयूरो
ब्रह्मणो मूर्तिर्वृषभश्च सदाशिवः॥ सिंहे च संभवेद्दुर्गा वैष्णवो विधिरुच्यते ॥३०॥ क्रौंचो नारायणो देवो व्याघ्रस्त्रिपुरसुंदरी ॥ कालिका कृष्णव्या
घ्रश्चलक्ष्मीश्चित्रकपोतकः ॥३१॥ स्नातः पश्यति प्रत्यह्नि ग्रहदोषो न जायते ॥ तस्मात्प्रयत्नतो भूत्वा धारयेत्पोषयेद्गृहे ॥ ३२ ॥ अतः परं प्रव
क्ष्यामि मंडले मंडलेष्वपि ॥ रजोद्रव्यप्रमाणं च यथोक्तं यत्नवर्जनम् ॥ ३३ ॥ तंडुलोत्थं यवोत्थं वा वर्ज्यं मकररोपणम् ॥ यद्वाल्यश्रावणे जातं
हैंगुलं गंधकं तथा ॥३४॥ हरितालं सुभद्रं च सदा विप्रं विवर्जयेत् ॥ हैमंतिकोद्भवं यच्च सितपाषाणमेव च ॥३५॥ कांचन्याश्च प्रभेदं यच्छस्तं
शुक्लगुणं द्विजाः ॥ शेफालिवृत्तं निशया अतसीकुसुमानि च ॥३६॥ किंशुकस्य च पुष्पाणि शस्तं पीतं गुणं भवेत् ॥ नागजं गैरिकं चैव कुसुंभ
कुसुमानि च ॥३७॥ कुशीतं गुडकं चैव मंजिष्ठां पंचरंगकम् ॥ विजयापत्रकं चैव बिल्वपत्रं तथैव च॥३८॥पुनर्नवायाः पत्रं च केशरस्य बकस्य
च॥कृष्णपाषाणकं चैव कृष्णाभ्रं समयूथकम्॥३९॥नागपाषाणकं चैव पुन्नागं दग्धपंचकम् ॥ शंखचूर्णं लोहविष्ठां नागविष्ठां च वर्जयेत्॥४०॥

कर्पूरं कुंकुमं चैव रोचनारोचनां श्रयेत् ॥ यवशालीयकैर्भिन्नं शुक्लं च कारयेत्सुधीः ॥४१॥ लाक्षां च यदि गृह्णीयात्तद्वर्जित्वा प्रदापयेत् ॥ आकाशं
पृथिवीं चैव भौमं रामं तथा शनी ॥४२॥ धरणीं सदनस्थाने पञ्चधा विभजेद्बहिः ॥ पद्ममुल्लिख्य प्रथमं कर्णिकां तदनन्तरम् ॥४३॥ तर्जन्यमध्य
पूर्वोत्थं विभजेद्वा समाहितः ॥ तर्जन्यंगुष्ठयोर्गैर्वा तृणमारभ्य यद्भवेत् ॥ ४४ ॥ तृणमारभ्य सामान्ये शक्तो वा मध्यमादितः ॥ राक्षसादिप्रति
ष्ठायां ग्रहपक्षेऽग्निमादितः ॥ ४५ ॥ अंगुल्यग्रे च विभजेत्सर्वकामार्थसिद्धये ॥ प्रतिष्ठायां ग्रहमखे काम्येषु परिवर्जयेत् ॥ ४६ ॥ सुभद्रं मण्डलं
वक्ष्ये शुभदं शुभमादिशेत् ॥ अतः सुभद्रमुद्दिष्टं स्वर्गमोक्षप्रदायकम् ॥ ४७ ॥ सार्धहस्तेन मानेन कुर्यान्मण्डलमुत्तमम् ॥ चतुर्विंशांगुलैः पूर्णं
सर्वत्र हस्तमादिशेत् ॥ ४८ ॥ कर्तुर्मध्यसहस्रस्य मध्यमा मध्यपर्वणि ॥ मध्यमा दीर्घमानेन मानांगुलमिति स्मृतम् ॥ ४९ ॥ रेखाद्वयांतरं यच्च
मूलरेखां न चाश्रयेत् ॥ वृद्धांगुष्ठनखद्वंद्वं मानांगुलमथापि वा ॥५०॥ मध्ये निबध्य शंकुं च मुष्टिबाहुप्रमाणतः ॥ त्रिवृत्तं कारयेन्मध्ये ज्येष्ठोत्तरक
नीयसम् ॥ ५१ ॥ प्रकल्प्य कर्णिकादीनि मध्ये चाष्टदलं लिखेत् ॥ बहिश्चार्कदलं कुर्याद्वर्णानां क्रमकेण तु ॥५२॥ पंचमं श्वेतवर्णेन बहिः कुर्यात्त्रि
वेष्टनम् ॥ सितपीतारुणं कुर्यात्पश्चाद्वेदांगुलांतरे ॥ ५३ ॥ वेष्टयेच्छुक्लवर्णेन मध्ये कल्पलतां लिखेत् ॥ सुभद्रं मण्डलात्पूर्वं सर्वतोभद्रकं शृणु ॥
॥ ५४ ॥ सर्वकार्येषु यज्ञेषु सर्वकल्याणमाप्नुयात् ॥ मंडलं सर्वतोभद्रं सर्वयज्ञेषु पुष्टिदम् ॥ ५५ ॥ साधकानां हितार्थाय ईश्वरेणैव भाषितम् ॥
चतुर्विंशत्यगुलेन हस्तः प्रथमतो भवेत् ॥ ५६ ॥ कोणे सूत्रद्वयं दद्यान्मध्ये सूत्रद्वयं पुनः ॥ ततो मत्स्यान्विरचयेत्कर्णे सूत्राणि साधकः ॥५७॥
चतुः सूत्रं पातयेच्च पूर्वापरविभागतः ॥ पुनर्दद्याच्चतुःसूत्रं कर्णसूत्रं पुनर्ददेत् ॥ ५८ ॥ शतद्वयपदं यावत्षट्पंचाशाधिकं तथा ॥ पातयेच्च तथा
सूत्रमेवं सप्तदशं भवेत् ॥ ५९ ॥ ऊर्ध्वपंक्त्या पदयुगं चाधे पदचतुष्टयम् ॥ द्वारपार्श्वे भवेद्यावद्दंतपंक्त्या पदत्रयम् ॥ ६० ॥ रेखां सर्वत्र शुक्लेन
रचयेद्यज्ञियोत्तमः ॥ पङ्कजं शुक्लवर्णेन वैष्णवो यागकर्मणि ॥ ६१ ॥ शक्तियोगे भवेद्रक्तं शैवे पीतं विनिर्दिशेत् ॥ प्रतिष्ठासु च सर्वासु शुक्लमेव
प्रशस्यते ॥ ६२ ॥ पीतेन कर्णिका कार्या चतुर्भागेन मानतः ॥ शुभं चकोरावस्थाने तापयित्वा विचक्षणः ॥ ६३ ॥ कर्णिकामूलमारभ्य रेखाः
षोडश कल्पयेत् ॥ रेखामूले भवेच्छुक्लं मध्ये रक्तं निपातयेत् ॥ ६४ ॥ अग्रे पीतं भवेदेवं कृत्वा पंकजवेष्टनम् ॥ शुभ्रवर्णेन तद्दद्यात्पीतवर्णेन
सर्वतः ॥ ६५ ॥ मध्ये रक्तं भवेत्तच्च एवं षोडशकल्पयेत् ॥ कोणेषु रक्तं दद्याच्च पद्मं क्षेत्रेषु निर्दिशेत ॥ ६६ ॥ शुक्लेन पीठगात्राणि पीठकोणे

१ इडार्थः ।

पदत्रये ॥ पीतवर्णेन रचयेद्द्विधा पंक्तिद्वये तथा ॥ ६७ ॥ शुक्लेन रचयेत्पादौ पुनः पीतादिवर्णकैः॥ चित्रं सुशोभनं कार्यं तत्र कल्पलतां न्यसेत् ॥ ॥६८॥ मानं कल्पलतायास्तु द्व्यङ्गुलं परिकीर्तितम् ॥ द्वेद्वे शस्तं च भ्रमणं शंखावर्तकमात्रयम् ॥६९॥ ग्रंथौग्रंथौ पुष्पफले नानावर्णेन भावयेत् ॥ नानापशुगणैर्युक्तं नानापक्षिगणैर्युतम् ॥ ७० ॥ वैष्णवे गारुडं शस्तं शैवे कीशवृषं लिखेत् ॥ शाक्ते व्याघ्रं तथैशे च शरभं हरिमालिखेत् ॥७१॥ शोभां पीतेन रचयेदुपशोभां च पीतकैः ॥ कोणेषु कृष्णवर्णेन बहिः स्याद्वेष्टनत्रयम् ॥ ७२ ॥ शुक्लपीतारुणैः कार्यं मण्डलं स्यान्मनोरमम् ॥ सर्वतोभद्रमपरं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ॥ ७३ ॥ सर्वज्ञानमयं शुद्धं धर्मकामार्थदायकम् ॥ चतुरस्रं समं कृत्वा दिग्भ्यो द्वादशधा द्विजाः ॥ ७४ ॥ पातयेत्तत्र सूत्राणि कोष्ठानां दृश्यते शतम् ॥ चतुश्चत्वारिंशदाद्यं पश्चात्पट्त्रिंशदंबुजम् ॥ ७५ ॥ कोष्ठं प्रकल्पयेत्पीठं पंक्त्या चैवात्र वीथिकाम् ॥ द्वारशोभे यथापूर्वमुपशोभं च दृश्यते ॥ ७६ ॥ अवशिष्टैः पदैः कुर्यात्सद्भिस्तंत्राणि मन्त्रवित् ॥ विदध्यात्पूर्ववच्छेषमेवं वा मण्डलं भवेत् ॥ ७७॥ पूर्वोक्तमण्डले विद्वन्धरणीसदनं बहिः ॥ मध्ये कल्पलता कार्या बहिष्कोणेषु सत्तमाः ॥ ७८ ॥ गुलालीतूर्यवर्णेन महामत्त इति स्मृतः ॥ शोभोपशोभे शोभाग्रां कुर्याद्वैमण्डलं भवेत् ॥ ७९ ॥ एतद्धि सर्वतोभद्रं राशियुक्तमतः परम् ॥ शतपत्रं वज्रनाभं बिंबनाभं सहस्रकम् ॥ ८० ॥ गजाह्वं च गजाकारं मध्ये तु समलङ्कृतम् ॥ चतुश्चन्द्रे चन्द्रबिम्बश्चन्द्रकांतमुदाहृतम् ॥ ८१ ॥ बहिर्द्वादशभिः सूर्यैः सूर्याकांतं प्रकीर्तितम् ॥ शेखरी त्रिपुटं चैव शतपत्रं च प्रक्रमात् ॥ ८२ ॥ सहस्रमेव विप्रेन्द्राः पद्मान्ते यस्य स्वस्तिकम् ॥ स्वस्तिकं तद्भवेद्विप्राः पुष्करं वज्रसंमतम् ॥ ८३ ॥ चिन्तामणिं कुंकुमांशं खातं च हरिवल्लभम् ॥ पञ्चसिंहासनस्थं च पञ्चसिंहासनं विदुः ॥ ८४ ॥ तद्वद्वृषासनं ज्ञेयं शिखिरूपं शिखिध्वजम् ॥ नारसिंहं पद्मगर्भं कपोतास्यं तथा भवेत् ॥ ८५ ॥ गारुडं मेरुगर्भं च नीलकण्ठं नराकृतिम् ॥ शतक्रतुगजारूढं श्रीबिंबनवसूत्रकम् ॥ ८६ ॥ अष्टास्रमष्टकोणाद्यं बहिः पद्मवनं कृतम् ॥ कामद्वयेन पुटितं सहस्रं पद्मवेष्टितम् ॥ ८७ ॥ त्र्यस्रगर्भं पङ्कजं च त्र्यस्रं तत्परिकीर्तितम् ॥ अष्टपत्राणि वै मेरुं सुमेरुं तद्विपर्यये ॥ ८८ ॥ महामहामेरुपृष्ठं शतत्रयच्छदैर्वृतम् ॥ छिद्रव्यक्तिं प्रवक्ष्यामि यथा मानेन भो द्विजाः ॥ ८९ ॥ वसु ८ दिग् १० विंशकैश्चैव २० चत्वारिंशत् ४० शतार्धकम् ५० ॥ दंडिश्रवणसंपन्न ६० माकाशं वसुसंमितम् ॥ ९० ॥ शतविंशाधिकं चैव १२० दलानि तदनन्तरम् ॥ शुक्लरक्तं चाष्टवर्णैर्बिंबोष्ठं परिपूरयेत् ॥ ९१ ॥ शुक्लेन पङ्कजं तत्र पश्चात्कुर्यात्त्रिवेष्टनम् ॥ शतपत्रमथो वक्ष्ये बिम्बराजेति कथ्यते ॥ ९२ ॥ स्थंडिले कुशहस्ते च पूर्ववद्वेष्टयेत्क्रमात् ॥ वसु ८ पञ्चकला १६ पञ्चविंशकं

२५ तन्नपत्रकात् ॥ ९३ ॥ चत्वारिंशत्ततः पश्चा ४० दष्टोत्तरशतं १०८ भवेत् ॥ शुक्लं शोणं तथा पीतं श्यामशुक्लैरनंतरम् ॥ ९४ ॥ विलोमे
दलसन्धीनि शाक्ते शैवे तु षट्पुरम् ॥ वेष्टयेत्पंचवर्णेन शुक्लादीनि समंततः ॥ ९५ ॥ रक्तपीतैः समास्तीर्य कोणान्छुक्लेन पूरयेत् ॥ स्थंडिले
ताग्हस्तेन अष्टहस्तं प्रकल्पयेत् ॥ ९६ ॥ मंडलं बिंबराजस्य अष्टोत्तरदलैर्वृतम् ॥ वसुपञ्चशक्तिविंशच्चत्वारिंशच्छतार्द्धकम् ॥ ९७ ॥
त्र्यृतुपत्रं सुवृत्तं स्याद्वृत्तयुक्तं सबिल्वकम् ॥ चत्वारिंशद्द्वयं चैव गगनेन समावृतम् ॥ ९८ ॥ शतं विंशाधिकशतं द्विशतं विंशमुत्तमम् ॥
वेष्टनांसे च त्रिशतं प्रक्रमादथ वर्धयेत् ॥ ९९ ॥ लवल्याभमथो वक्ष्ये सार्द्धहस्तप्रमाणतः ॥ नवविंशं कल्पयेत्तु चतुःसूत्राणि पातयेत् ॥ १०० ॥
दक्षिणोत्तरतश्चैव तद्वदेव विजानीहि ॥ पीतेन रेतपुःटिता मध्ये शुक्लं विभाव्यते ॥ १०१ ॥ ग्रहपक्षेन्नपीतेन मध्ये रक्तं प्रतिष्ठितम् ॥ सर्वा रेखाश्च
शुक्लेन पौष्टिके पीतमादिशेत् ॥ १०२ ॥ सशांतिके न योक्तव्यं कामे रक्तं विनिर्दिशेत् ॥ मध्ये तु पङ्कजं रक्तं युग्मे सोमस्य पङ्कजम् ॥ १०३ ॥
शुक्लवर्णेन तत्कुर्यात्पीतवर्णमुदस्य च ॥ ऐशान्यां चोत्तरे भागे गुरोः पीतं तु पङ्कजम् ॥ १०४ ॥ पूर्वस्यां दिशि शुक्रस्य पङ्कजं शुभ्रवर्णकम् ॥
वारुणे तु शनैः कृष्णं नैर्ऋत्यां धूम्रवर्णकम् ॥ १०५ ॥ राहोः प्रकल्पयेत्तच्च केतोरपि नियोजयेत् ॥ वायव्यां दिशि संयोज्य पङ्कजं विलिखेत्ततः ॥
॥ १०६ ॥ विलोमे दलसन्धीनि पूरयेत्सुविचक्षणः ॥ बहिः पञ्चरजैः कार्यं युवदुर्गविभूषितम् ॥ १०७ ॥ पूर्वपश्चिमदिग्भागे शुक्लं स्याद्वारदे
शतः ॥ दक्षिणोत्तरदिग्भागे रक्तमेव प्रशस्यते ॥ १०८ ॥ त्रिस्थाने सममध्ये च द्वादशांगुलप्रक्रमात् ॥ द्विहस्तादावंगुलेन वर्द्धयेत्तद्विभागतः ॥
॥ १०९ ॥ पञ्चाब्जमण्डलं ज्ञेयं चतुःस्वस्तिकभूषितम् ॥ ११० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ न कुर्याद्दक्षिणाहीनं मानहीनं न कारयेत् ॥ अमानेन हतो यज्ञस्तस्मान्मानं प्रशस्यते ॥ १ ॥ यस्य यज्ञस्य यन्मानं
तत्तु तेनैव योजयेत् ॥ अमानेन कृते सर्वे व्रजेयुर्नरकं पुनः ॥ २ ॥ आचार्यहोतृब्रह्माणो विधिज्ञः सहकर्तृकः ॥ यस्य यज्ञे पापकश्च जातिहीनः
प्रवेशयेत् ॥ ३ ॥ अशीतिभिर्वराटैश्च पण इत्यभिधीयते ॥ तैस्तु षोडशभिर्ज्ञेयं पुराणं सप्तभिस्तु तैः ॥ ४ ॥ राजतैश्चाष्टभिः स्वर्णं यज्ञादौ
दक्षिणा स्मृता ॥ महारामे द्विसौवर्णं कूपे स्वर्णार्धमेव च ॥ ५ ॥ तुलस्यामलकीयागे सुवर्णैकं प्रचक्षते ॥ यकुल्लोके च सौवर्णं लक्षे स्वर्णचतु
ष्टयम् ॥ ६ ॥ नवमे कोटिहोमे च देवतानां च स्थापने ॥ प्रासादस्य समुत्सर्गे अष्टादश सुवर्णकाः ॥ ७ ॥ तडागे पुष्करिण्यां च अर्धार्धं पारि
कीर्तितम् ॥ महादाने च दीक्षायां वृषोत्सर्गे च सत्तमाः ॥ ८ ॥ जीवतश्च वृषोत्सर्गे गयाश्राद्धे तथैव च ॥ अवित्तसाध्यमानेन यज्ञं कुर्यात्कलौ

 युगे ॥ ९ ॥ दंपत्योश्च वृषोत्सर्गे मानमेकमुदाहृतम् ॥ बहुभिः क्रियमाणोपि याग एको महोत्तमैः ॥ १० ॥ राज्ञः करग्रहे चैव दीक्षायां दान
 कर्मणि ॥ अशीतिरत्तिकं स्वर्णं श्रवणे भारतस्य च ॥ ११ ॥ ग्रहयागे प्रतिष्ठायां सुवर्णशतरत्तिकः ॥ लक्षहोमे चायुते च कोट्यामेवं विधीयते ॥
॥ १२ ॥ देवानां ब्राह्मणानां च दानं यस्य प्रकल्पितम् ॥ तस्यैव देयं तद्दानं सांगोपांगं सदक्षिणम् ॥ १३ ॥ नानास्य किंचिद्दातव्यं संगभंगो
भवेद्यतः ॥ गृही तु कृत्वा यद्दानं तदा तस्य ऋणी भवेत् ॥ १४ ॥ यज्ञेषु होमे यद्द्रव्यं काष्ठमाज्यादिकं च यत् ॥ तन्नायकस्य
पूजायां द्रव्यमाहुर्विनिर्मितम् ॥ १५ ॥ अनादिदेवतार्चायां पूजास्नानादिकर्मणि ॥ यस्यार्हणादिकं द्रव्यं तस्य देवस्य तद्भवेत् ॥ १६ ॥
प्रत्यक्षं दक्षिणां दद्याद्यज्ञदानव्रतादिके ॥ अदक्षिणं नैव कार्यं प्रकुर्याद्भूरिदक्षिणम् ॥ १७ ॥ अतो दत्तं पुरा दत्तं दातव्यं चैव संप्रति ॥
परस्वोदारबुद्धीनां सासा हि दक्षिणा भवेत् ॥ १८ ॥ दत्तानि विधिवत्पुंसां देवदानानि यानि हि ॥ दासीदासगवादीनि मनसा यानि कर्हि
चित् ॥ १९ ॥ दातव्यान्यपि तान्येव कारयेत्परिवर्तनम् ॥ एकस्यानेकदानं च ददेत्कश्चित्पृथक्पृथक् ॥ २० ॥ वरणं च कदा कुर्यात्तन्त्रे
कुर्याच्च दक्षिणाम् ॥ रत्नस्य दक्षिणा देया कांचनं समुदाहृतम् ॥ २१ ॥ कांचनस्य भवेद्रौप्यं रौप्ये कांचनमुद्दिशेत् ॥ भूमेर्भूमिर्द
क्षिणा स्याद्वस्त्रस्य वस्त्रदक्षिणा ॥ २२ ॥ पानीयस्य तु पानीयं व्रीहीणां व्रीहिदक्षिणा ॥ गजस्य दक्षिणा छागो ह्यश्वस्य मेष ईरितः ॥
॥२३॥ पशूनां च चतुष्पादा देवस्य देवदक्षिणा ॥ यज्ञो मानस्य षड्भागो द्विगुणः परिकीर्तितः ॥ २४ ॥ आचार्यस्यैव भागैकं यजमानः प्रदा
स्यति ॥ पापकेस्तु कलत्राणां भागैकं तदनंतरम् ॥ २५ ॥ पात्राणामृत्विगादीनां भागत्रयमुदाहृतम् ॥ सर्वसत्त्वस्य भागैकं स्वल्पं चेच्छिष्टगौर
वात् ॥२६॥ आचार्यांशतः कश्चित्क्षीणवित्तं समाहरेत् ॥ अमूल्यं वर्गमूल्यं यज्ञवेद्धे दक्षिणोत्तमा ॥ २७ ॥ मानाशक्तौ तु यज्ञानां यद्दे
यं यज्ञसिद्धये ॥ देवता पुस्तकं रत्नं गावो धान्यं तिलास्तथा ॥२८॥ नमेरुफलपुष्पाणि देयान्येतानि सर्वतः ॥ चतुश्चक्रांकितो यस्तु सांग्रो वृत्तो
जनार्दनः ॥२९॥ देवताप्रतिमाद्यं च शिरोनाभिस्तथैव च ॥ श्वेतलिंगं रत्नलिंगमिन्द्रनीलादिकं च यत् ॥३०॥ दक्षिणावर्तशंखं च हरिवंशस्तथा
खिलः ॥ कपिलो नीलवृषभः सोमधान्यं तथैव च ॥ ३१ ॥ अमूल्यान्याहुरेतानि दत्त्वानन्तफलानि च ॥ स्वर्णपादो भवेन्मूल्यं शालग्रामस्य
दक्षिणा ॥ ३२ ॥ क्षुद्रलिंगे स्वर्णमूल्यं पादार्धं श्रीधरेपि च ॥ अनन्तोनन्तमित्युक्तं पादार्धं बाणलिङ्गके ॥ ३३ ॥ यथा पुस्तकमात्रेण स्वर्ण
पादार्धमिष्यते ॥ ज्योतिषेर्धं सुवर्णस्य रजतार्धं वृषे तथा ॥ ३४ ॥ हरिवंशे श्लोकशते स्वर्णमेकं प्रकीर्तितम् ॥ धर्मशास्त्रस्य साहस्रे रजतत्रयमीरि

तम् ॥ ३५ ॥ कपिलायां सुवर्णार्धं धेनुमात्रे पुराणकम् ॥ प्रायश्चित्तविधौ ज्ञेयं धेनुमात्रं पुराणकम् ॥ ३६ ॥ पुराणत्रितयं चान्ये वीर्यहीने द्वयं भवेत् ॥ कृष्णे वृषे षट्पुराणं श्वेते नवपुराणकम् ॥३७॥ द्वात्रिंशच्च पुराणं स्याद्वृषे नीले तथैव च ॥ नमेरोः प्रतिचक्रे च द्वादश स्वर्णरत्तिकाः ॥ ॥ ३८ ॥ मूल्यं श्रीफलमात्रेऽपि पुराणत्रितयं भवेत् ॥ पङ्क्त्यापि तुर्यकं विद्यात्कलौ पणव्यवस्थया ॥ ३९ ॥ धात्रीफलस्य प्रत्येकं भवेद्रजतमाषकम् ॥ एतान्याहुः प्रशस्तानि मूलयोगे परं विदुः ॥ ४० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे मूल्यकथने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥७॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पूर्णपात्रमथो वक्ष्ये यज्ञे साधारणेऽपि च ॥ कामहोमे भवेन्मुष्टिर्मुष्टयोष्टौ तु कुञ्चिका ॥ १ ॥ एकैककुञ्चिमानेन कुर्यात्पात्राणि वै सदा ॥ पात्राणि च पृथक्कृत्वा स्थापयेद्द्वारदेशतः ॥ २ ॥ सिद्धानां खड्गधाराणां प्रत्येकस्य दिनक्रमात् ॥ तत्रैव दद्यान्नान्यत्र न कुर्याद्व्यत्ययं क्वचित् ॥ ३ ॥ कुण्डानां कुड्मलानां च वेदनं यादृशं शृणु ॥ चतुरस्रपदस्यापि रौप्यार्धं च कलौ युगे ॥ ४ ॥ द्वे रौप्ये सर्वतोभद्रे कोश्चमाणे चतुर्थकम् ॥ महासिंहासने पञ्च दशपात्रे तदर्धकम् ॥ ५ ॥ सहस्रारे मेरुपृष्ठे तुर्यरौप्यवृषाधिकम् ॥ वृषे गले च वृषभं शेषे रौप्यसहस्रकम् ॥ ६ ॥ चतुरस्रस्य निर्माणे स्वर्णपादः कलौ युगे ॥ महाकुण्डे तु द्विगुणं वृत्ते रौप्यं निवेदयेत् ॥ ७ ॥ पद्मकुण्डे तु वृषभमर्धचन्द्रे तु रौप्यकम् ॥ योनिकुण्डे दद्देद्धेनुमष्टार्धस्वर्णमापकम् ॥ ८ ॥ षडस्रे तु तदर्धं स्याद्यागे माषद्वयं भवेत् ॥ शैवे चोद्यापने चैव प्रत्यह्ना स्वर्णमाषकम् ॥ ९ ॥ दारणे हस्तमात्रं स्यात्स्वर्णकृष्णकलं भवेत् ॥ इष्टिकाकरणे चैव प्रत्यह्ना स्यात्पणद्वयम् ॥ १० ॥ खण्डे दशवराटं स्याद्हन्माने तु काकिणी ॥ तडागे पुष्करिण्यां च खनने प्रथमांगके ॥ ११ ॥ सप्तहस्तमिते कुण्डे निम्ने आबद्धमात्रकम् ॥ पुराणस्य च एकांशं वेतनं परिकीर्तितम् ॥ १२ ॥ वर्धयेत्पणमात्रेण निम्ने पत्रे च प्रक्रमात् ॥ बृहत्कूपस्य निर्माणे प्रत्यहं च पणद्वयम् ॥ १३ ॥ शैले ज्ञेयं काञ्चनस्य रत्तिका गृहकर्मणि॥ कोष्ठे ज्ञेयं सार्द्धपणं रंगादिरचिते पणम्॥१४॥वृक्षाणां रोपणे दद्यात्प्रत्यह्ना सार्धमाषकम् ॥ सेतुबंधे च पंकिले च पणद्वयं च काकिणी ॥ १५ ॥ पणेपणे तु ताम्रस्य दद्यात्पणचतुष्टयम् ॥ घटने कांस्यसीसानां पणत्रयमुदाहृतम् ॥ १६ ॥ अथ वा दिनसंख्यानं पणैकं च सकाकिणि ॥ सुवर्णस्य पणैके तु पुराणं रत्नकुट्टिमे ॥ १७ ॥ रजते तु तदर्धं स्यात्स्फटिकस्य च दारणे ॥ दिनसंख्यापणद्वंद्वं रत्नानामथ कुड्मलम् ॥ १८ ॥ मणिवेधे मणौ ज्ञेयं काकिणी परिकीर्तिता ॥ चतुर्वराटमधिकं स्फाटिके मणिवेधने ॥ १९ ॥ कांस्यतालस्य निर्माणे धमने तु पणत्रयम् ॥ लाक्षानिर्माणके कार्ये तदर्धमपि कीर्तितम् ॥२०॥ गवां च दोहने चैव वराटे तुर्यवेतनम्॥वेतने वस्त्रनिर्माणे पत्रे हस्तपणत्रयम् ॥२१॥

अविवस्त्रस्य निर्माणे स्यंदनं दशकाकिणी ॥ पिधानवस्त्रनिर्माणे त्रिपणं परिकीर्तितम् ॥ २२ ॥ दश काकिणी ऊर्ध्वाधस्तद्वयये पण्यवे
तनम् ॥ वंशाजीवस्य प्रत्यह्ना पणस्यार्धे सकाकिणि ॥ २३ ॥ लोहकारस्य च तथा नापितस्य च वेतनम् ॥ शिरसा तस्य वपने विज्ञेया दश
काकिणी ॥ २४ ॥ सश्मश्रुनखमाने तु प्रदद्यात्काकिणीद्वयम् ॥ नारीणामथ संस्कारे नखचित्रादिरञ्जने ॥ २५ ॥ सकाकिणि पणं तत्र सवित्रे
च पयोधरे ॥ पणानां तुर्यकं दद्यात्सीमंतस्यालके तथा ॥ २६ ॥ पदचित्रे तु सार्द्धं स्याद्ग्रीवाणां गुह्यधारणे ॥ धान्यानां रोपणे चैव दिनैके पण
वेतनम् ॥ २७ ॥ लवणे तु तथा देया गुवाकानां च रोपणे ॥ दण्डपत्रस्य संस्कारे मरिचानां तथैव च ॥ २८ ॥ पणद्वयं वराटानामधिकं
दशमेव तु ॥ हलेहले पणैकं स्यात्काकिण्यधिकमेव च ॥ २९ ॥ पणत्रयं चक्रपणे महिषाणां पणाधिकम् ॥ नराणां वाहने चैव पणैकं दश
काकिणी ॥ ३० ॥ दासीनां गर्दभानां च अधिकं काकिणीद्वयात् ॥ क्षालने चापि वस्त्रस्य तैलक्षारविवर्जिते ॥ ३१ ॥ वस्त्रे प्रतिपणं
दद्याद्दीर्घे प्रस्थेऽपि वर्धयेत् ॥ सद्यः प्रक्षालनेऽप्यर्धं दिनादावधिकं भवेत् ॥ ३२ ॥ श्वेतवस्त्रे भवेन्न्यूनं पदे सूक्ष्मे च वर्द्धयेत् ॥
मृत्तिकानां समुद्धारे कुद्दाले चेक्षुपीडने ॥ ३३ ॥ वेतनं पुष्पसंस्कारे सहस्रे दशकाकिणी ॥ काकिणी स्रङ्निबद्धे च द्विगुणं कण्ठमा
लिका ॥ ३४ ॥ अबद्धे द्व्यंगुलं यावन्मुण्डमाला प्रकीर्तिता ॥ हस्तत्रये कण्ठमाला आनाभि कमलावधि ॥ ३५ ॥ काकिणीकत्रयं
चैव निर्माणे द्विजसत्तमाः ॥ मालत्याश्च तुलस्याश्च जातियूथ्योश्च सत्तमाः ॥ ३६ ॥ तदर्धार्धं मारुतेन दमने बकुलस्य च ॥ वेतनं दीपतैले च
आज्यस्य परिवर्धयेत् ॥ ३७ ॥ यामेयामे रौप्यमाषं स्नेहे चैव तु काकिणी ॥ सार्धांगुलप्रमाणेन वस्त्रवर्ति विदुर्बुधाः ॥ ३८ ॥ षडंगुलेन दैर्घ्यं च
न न्यूनं नाधिकं भवेत् ॥ पञ्चविंशतिभिः संख्या तंतुभिर्द्विजसत्तमाः ॥ ३९ ॥ पञ्चाङ्गुलेन मानेन कर्तव्यः सुसमाहितः ॥ हस्तोच्छ्राये प्रदद्यात्तु
मुष्टिहस्ते तु मध्यमम् ॥ ४० ॥ त्रिहस्ते चतुर्हस्ते वा उत्तमं मानमीरितम् ॥ स्वर्णधारे हतो राजा रजते सर्वकामदः ॥ ४१ ॥ ताम्रे चायुःक्षयकर
मायसे दुर्गतिप्रदः ॥ शस्तस्य करमर्दस्य प्रशस्तोत्तर उच्यते ॥ ४२ ॥ दीपाधारं कांस्यमयं तथारीतिमयस्य च ॥ अभावे मृन्मयस्यैव मृन्मये
मानवर्जितम् ॥ ४३ ॥ दशाङ्गधूपके मूल्यं विंशके तु पणत्रयम् ॥ द्वादशकांगुलेऽप्यर्धवर्ति धूपाय वर्तयेत् ॥ ४४ ॥ हस्ते पंचप्रमाणं च वस्त्रैः कु
र्याच्च वर्तिकाम् ॥ पञ्चविंशतिभिर्वा यः स महावर्तिरुच्यते ॥४५॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥
॥ सूत उवाच ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कलशानां विनिर्णयम् ॥ यस्यार्पिते च मांगल्ये यात्रासिद्धिश्च जायते ॥१॥ सप्ताङ्गं कलशे ज्ञेयं पञ्चाङ्गमथ

वा पुनः ॥ वारिमात्रेण संपूर्णे न सा सिद्धिः प्रजायते ॥२॥ अथ वाक्षतपुष्पेषु देवमावाह्य पूजयेत् ॥ न चान्यत्र यजेद्देवान्विफलं परिकीर्तितम्॥३॥ वटस्याश्वत्थवृक्षस्य धातकीबिल्वकस्य च ॥ पञ्चपल्लवमुद्दिष्टं विन्यसेत्कलशोपरि ॥ ४ ॥ सौवर्णा राजता वापि ताम्राद्या मृन्मयास्तथा ॥ कलशाः क्रमशः प्रोक्ता यथावित्तानुसारतः ॥ ५ ॥ अभेद्याः सुषमाः पुक्षाः सर्वे आद्याः सुपूरिताः ॥ निश्छिद्रा ऋजवश्चैव सेचनान्येककर्षकः ॥ ६ ॥ एकत्रिंशाङ्गुलं कुर्यात्कालाहे द्विगुणं शतम् ॥ मुखं चाष्टांगुलं तस्य द्व्यंगुले च वरार्थिते ॥७॥ तैजसैः कारयेन्मानं मृन्मये मानमुच्यते ॥ कलशोदकनिर्माणे अमानं नैव योजयेत् ॥ ८ ॥ कलशस्थापनं वक्ष्ये यत्र सन्निहिताः सुराः ॥ व्युत्क्रमेण प्रविन्यासे यातुधानो हरेत्किल ॥ ९ ॥ यज्ञे साधारणं वक्ष्ये यद्विधानं यथामतम् ॥ स्वस्तिकोपरि विन्यासे संपूर्णस्यार्धमानके ॥ १० ॥ चतुरस्रोत्तरं भित्त्वा चोर्ध्वाधोमानतः समम् ॥ तुर्यसूत्राणि मतिमान्पञ्च पूर्वायतनानि च ॥ ११ ॥ मार्जयेत्स्वस्तिकाकारं तुर्यमात्रं यथा भवेत् ॥ स्वस्तिकं जायते तत्र कलशानां तथासनम् ॥ १२ ॥ स्योना पृथिवीति मंत्रेण कुर्याद्भूमिपरिग्रहम् ॥ मध्यमानानिकाभ्यां च न्यस्येत्पातालसंमुखम् ॥ ऋषिर्नारायणोऽस्य स्याद्गायत्री देवता रविः ॥ १३ ॥ विनियोगः स्थापने च तथा भूमिपरिग्रहः ॥ धान्यमसीति मन्त्रेण धान्यसूक्तं परिस्तवेत् ॥ १४ ॥ अस्य मन्त्रस्य च ऋषिर्गौतमः परिकीर्तितः ॥ अनुष्टुप्च भवेच्छन्दो देवतास्य गुरुः स्मृतः ॥ १५ ॥ आजिघ्रं कलशं मह्यां स्थापयेत्कलशं ततः ॥ कनिष्ठांगुष्ठकं त्यक्त्वा कुम्भाग्रे उदरेऽपि च ॥ १६ ॥ विन्यासश्चैव कर्तव्यस्त्र्यंगुले ब्रह्ममुद्रया ॥ आजिघ्रस्य च मन्त्रस्य ऋषिर्भर्ग उदाहृतः ॥ पंक्तिश्छन्दश्च उद्दिष्टो देवता विष्णुरव्ययः ॥ १७ ॥ कलशस्थापने चैव सोमयागे च योजयेत् ॥ पंचनद्येतिमन्त्रेण क्षिपेद्गङ्गाजलं ततः ॥ १८ ॥ देवता परमा त्रिष्टुब्देवता सोमभाविताः ॥ विनियोगः पल्लवे च विन्यसेत्परिकीर्तितः ॥ १९ ॥ याः फलिनीति मंत्रेण प्रदद्यात्सफलाक्षतम् ॥ याः फलिनीति मंत्रस्य ऋषिः कमलसंज्ञकः ॥ त्रिष्टुप्छन्दो गणपतिर्देवता परिकीर्तिता ॥ २० ॥ बदरं नागरं चैव धात्री च पिचुमर्दकम् ॥ जीवंती पीवरं चैव फलान्येतानि वर्जयेत् ॥ २१ ॥ हिरण्यगर्भेति[1]ऋचा पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ॥ ऋषिर्हिरण्यगर्भोऽस्य छन्दस्त्रिष्टुबुदाहृतम् ॥ सविता देवता चास्य रत्नन्यासेति योजयेत् ॥२२॥ अमृतीकरणं कुर्याद्दैवशुल्बनमेव च ॥ वरुणस्य त्वेति ऋषिर्वरुणांतरे योजयेत् ॥२३॥ श्रीश्च ते इति मन्त्रेण दद्यात्पुष्पं सचन्दनम् ॥ गन्धद्वारेति मंत्रेण दद्याद्गन्धं विलोडितम् ॥ २४ ॥ काण्डादिति च मन्त्रेण दद्याद्दूर्वाक्षतं पुनः ॥ व्रीहयश्चेति मन्त्रेण पञ्च व्रीहींश्च निक्षिपेत् ॥२५॥

... १ छन्द इति शेषः ।

तिलाश्च माषा मुद्गाश्च श्यामाकाः शालयः स्मृताः ॥ पञ्च धान्यगणः प्रोक्तः सर्वारिष्टनिषूदनः ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम
पर्वणि द्वितीयभागे पञ्चमोऽध्यायः॥ ५ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ मासाश्रयं कर्म कर्तुं मासनिरूपणम् ॥ क्रियते तद्विधं संख्ये भवेन्मास
श्चतुर्विधः ॥ १ ॥ चान्द्रः सौरः सावनश्च नाक्षत्रश्च तथापरः ॥ शुक्लप्रतिपदं प्राप्य यावद्दर्शं च ऐन्दवः ॥ २ ॥ एकराशौ रविर्यावत्स मासः सौर
उच्यते ॥ त्रिंशता दिवसैर्मासः सावनः परिकीर्तितः ॥ ३ ॥ नाक्षत्रमासोऽश्विन्यादिरेवत्यन्तो हि विश्रुतः॥उदयादुदयं यस्तु सावनो दिवसो रवेः
॥ ४ ॥ तंत्रेणैकतिथेर्भोगकालो दिवस ऐन्दवः ॥ राशेस्त्रिंशद्भागकालः कालस्त्वेकस्य भास्वतः ॥५॥ अहोरात्रं तु तज्ज्ञेयं सौरेऽपि भागमानतः॥
अहोरात्रं साधनस्य मुख्यवृत्त्यैव लभ्यते ॥ ६ ॥ सौरे चान्द्रे तूपगणौ त्रिंशद्भागे त्वदर्शनात् ॥ सावना दिवसा ग्राह्या ऋषीणां समये गृहे ॥ ७ ॥
अतिभागव्यवस्थायां प्रायश्चित्तक्रियासु च॥मन्त्रोपासनकार्ये च अन्नस्य प्राशने शिशोः॥८॥ करस्य ग्रहणे राज्ञो व्यवहारेषु माःसु च॥यज्ञेषु दिनसं
स्यायां ग्राह्यो मासस्तुसावनः ॥९॥ सौरमासो विवाहादौ यदाद्यैः सुप्रगृह्यते ॥ यज्ञेष्वपि व्रते वापि विहिते स्नानकर्मणि ॥१०॥ चान्द्रस्तु पार्वणे
ग्राह्यो वार्षिकेष्वष्टकासु च ॥ श्राद्धेषु तिथिकार्येषु तिथ्युक्तेषु व्रतेषु च ॥११॥ नाक्षत्रः सोमपादीनामार्यभागविचारणे ॥ करग्रहविधौ राज्ञां नायं
सर्वजनाकृतिः ॥ १२॥ तद्वच्चैत्रादिमासोक्तं तिथ्युक्तं कर्म दृश्यते ॥ तत्तु चान्द्रेण कर्तव्यं सा हि चैत्रादिनोच्यते ॥१३॥ राजोक्तौ सावनः प्रोक्ते
तिथिसंभागकर्मणि॥तत्र सौरो भवेद्वाच्यः सौरशब्दप्रवर्तनात् ॥१४॥ चित्रानक्षत्रयोगेन चैत्री सा पूर्णिमा स्मृता॥तयोपलक्षितो मासश्चैत्र इत्यभि
धीयते ॥ १५ ॥ स च तिथ्यात्मको मासश्चान्द्रः श्रवणभास्करः ॥ चान्द्रश्चैत्र्यंतिको मासो मुख्यश्चैत्रादिसंज्ञकः ॥ १६॥ गौणोऽप्यसौ युगाद्या
देरनुरोधेन वर्धनात् ॥ मुख्यः शुक्लादिदर्शान्तो मासो लाक्षणिको मतः ॥ १७ ॥ चैत्राद्याश्चान्द्रमासा ये द्वादशापि तु योगतः ॥ पौर्णमासीयुता
भिस्तु न चर्क्षत्वं न रेभिरे ॥ १८ ॥ विशाखयाद्येषु या वा तथा भाद्रपदेन वा ॥ यत्र न पूर्णिमायोगो मासः स स्याद्विनाशकः ॥ १९ ॥ योऽसौ
यद्यपि चैत्रादौ नैष्ठिकोऽपि प्रलभ्यते ॥ यथा सौरेऽपि यातोऽसौ योगोऽयमतिदुर्घटः ॥ २० ॥ तथा च माससामान्ये योगेनायं भवेत्क्वचित् ॥
यदि वर्षसहस्रान्ते तदक्षेणैव पूर्णिमा ॥ २१ ॥ संयुक्ता लभ्यते यत्र भवेद्राज्यविनाशनम् ॥ सूर्याचन्द्रमसौ नित्यं कुर्वाते तिथिभोजनम् ॥ २२ ॥
दण्डद्वये भुक्तशेषे न भुञ्जीत कदाचन ॥ अतिक्रम्यापरां भोक्तुं तिथिं यत्र उभावपि ॥२३॥ यत्र विंशत्तिथिस्तस्मात्सञ्चितैका भवेदिति ॥ त्रिंशता
चान्द्रमासौ तु चन्द्रेणैको हि वर्द्धते ॥ २४॥ स चाधिको यतो मासस्ततः स्यादधिमासकः ॥ समरात्रिं दिवं कृत्वा वैवस्वतपुरीगतिम् ॥ २५ ॥

राशे राश्यंतरे सूर्यो यावद्गच्छति भानुमान् ॥ गच्छन्वर्धयति पूर्वं तिथयस्तास्तु संचिताः ॥ २६ ॥ वर्धंते तिथयो यावत्तुलां याति दिवाकरः ॥ तुलादिराशिषट्के तु न वर्द्धंते कदाचन ॥ २७ ॥ स्वभावात्समगत्या तु यतः संक्रमते रविः ॥ संचयमाना त्वेकैका प्रतिमासं विवर्द्धते ॥ निशास्वपि तु सौरे ता एकस्मिंस्तित्र इत्यपि ॥ २८ ॥ संपूर्णत्रिंशत्तिथिभिर्मास्येकस्मिन्यदा भवेत् ॥ स चान्द्रो मलिनो मासः कोणपार्थैः समीहितः ॥ २९ ॥ भुक्तोच्छिष्टा तु तन्मासादसंस्पृष्टदिवाकरः ॥ यदा संक्रमते लंघ्य तदा ज्ञेयो मलिम्लुचः ॥ ३० ॥ सार्धवर्षद्वये पूर्णे पतत्येवं निशाकरः ॥ परित्यक्ताश्च यावंत्यो व्युत्क्रमिण्यश्च याः पुनः ॥ तिथयस्ते नियोक्तव्या नरो न स्यात्स पूरणः ॥ ३१ ॥ नैर्ऋत्यांतं हितार्थाय जलकेतुर्निगच्छति ॥ निर्ममं मलिनं मासं प्रेतानां च हिताय च ॥३२॥ अतः प्रेतक्रियाः सर्वाः कार्या मलिम्लुचेऽपि च ॥ यत्कर्तव्यं न कर्तव्यं मलमासे द्विजोत्तमाः ॥३३॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि कथितं च प्रसंगतः ॥ यच्छ्राद्धं प्रेतसंबंधि सपिंडीकरणावधि ॥ मलमासेऽपि तत्कार्यं विशिनष्टि सपिंडनम् ॥ ३४ ॥ यदा तु द्वादशो मासो देवान्मलिम्लुचो भवेत् ॥ तत्रैव यत्नात्कर्तव्या क्रिया प्रेतस्य वार्षिकी ॥ ३५ ॥ मासांतरे तु पतिते तस्मिन्नेव मलिम्लुचे ॥ तदा त्रयोदशे मासि कर्तव्यं तत्सपिंडनम् ॥ ३६ ॥ वर्ज्यं मासिकया श्राद्धमेकं तस्मिंस्त्रयोदशे ॥ त्रिंशता घटिकैः श्राद्धं वर्धतेऽद्यापि संमितम् ॥ ३७ ॥ कुर्यात्पत्याब्दिकं कर्म प्रयत्नेन मलिम्लुचे ॥ नैमित्तिकं च कुर्वीत नाधिकारस्तयोर्भवेत् ॥ ३८ ॥ तीर्थस्नानमलभ्यं तत्तदाद्यं देवदर्शनम् ॥ उपवासादिकं कर्म सीमन्तोन्नयनं तथा ॥ ३९ ॥ आर्तवजं पुंसवनं पुत्रादिमुखदर्शनम् ॥ मलमासेपि कुर्वीत शुक्रे चास्तमुपागते ॥४०॥ मलमासेपि कुर्वीत नृपाणामभिषेचनम् ॥ व्रतारंभं प्रतिष्ठां च चूडाकर्म च मेखलाम्॥४१॥ मंत्रोपासां रहस्यं च महादानं सुमङ्गलम् ॥ विवाहं च गृहारंभं प्रवेशं नववेश्मनः ॥ ४२ ॥ उपग्रहं गवादीनामाश्रमांतरसंक्रमम् ॥ दीर्घमात्रासु नेज्यं वै तीर्थयात्रावसेचनम् ॥ ४३ ॥ वर्षवृद्धिवृषोत्सर्गकन्याद्विर्नयनादि च ॥ यज्ञं च कामिकं विद्वान्मलमासे विवर्जयेत् ॥४४॥ एवमस्तं गते शुक्रे वृद्धबाल्ये च संत्यजेत्॥पादास्तं च महास्तं च द्विविधं चास्तमस्य तु ॥ ४५ ॥ द्विसप्ततिर्दिनान्यस्य महास्तं पूर्वतो भवेत् ॥ पृथिव्यामेव पादास्तं भवेद्वादश वत्सरान् ॥ ४६ ॥ ऊनपञ्चाशदधिकं दिवसानां शतद्वयम् ॥ प्रतीच्यामुदितः काव्यो दृश्यो भवति सर्वदा ॥ ४७ ॥ एकर्क्षे गुरुणा युक्तो यावत्तिष्ठति भार्गवः ॥ मलमासवत्कर्माणि प्राज्ञस्त्याज्यानि सर्वशः ॥४८॥ ऋक्षभेदे त्वेकराशौ संपर्के यदि वानयोः ॥ गुरो राहोरपि तथा त्यजेद्विद्वान्न संशयः ॥ ४९ ॥ सिंहे राशौ स्थिते सूर्ये जीवे चास्तमुपागते ॥ हेयानि यानि कर्माणि निषिद्धानि मलिम्लुचे ॥ ५० ॥

मिथुनस्थे यदा भानौ मलमासः पतत्यसौ ॥ द्विराषाढ इति ख्यातो गौणे शब्दविवर्तनात् ॥ ५१ ॥ फलं चात्र मृतस्यौर्ध्वदे
हिकं कर्म कुर्वता ॥ आषाढकीर्तनं कार्यमेवं वर्षांतरेऽपि च ॥ ५२ ॥ आषाढद्वयसंयुक्तपूर्णमासीद्वयं तथा ॥ युग्मकर्कटयो राश्यो
र्द्विराषाढस्तदा भवेत् ॥ ५३ ॥ भवेद्गौणो द्विराषाढो राशिस्तत्रैव संयुते ॥ पूर्वत्रिके तु पतिते तदेव भगवान्हरिः ॥ ५४ ॥ कर्कटे
शयनं कुर्यादागमिष्यं परत्रके ॥ कर्किण्यर्के सुप्तहरौ शक्रपूजाश्विने भवेत् ॥ ५५ ॥ दुर्गोत्थानं तुलायां तु विष्णुर्निद्रां जहात्यसौ ॥ ५६ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ दैवं वा पैतृकं कर्म कालमाश्रित्य वर्तते ॥
काले तान्येव कर्माणि फलं यच्छंति कुर्वताम् ॥ १ ॥ मुहुर्बाल्ये कर्मफलं त्रिकालेऽपि न विद्यते ॥ व्ययो वा मुख्यभावेन फलदः कर्मशालि
नाम् ॥ २ ॥ कालस्तु गुणभावेन सर्वकालाश्रिता क्रिया ॥ न कालेन विना किञ्चित्रिषु लोकेषु जायते ॥ ३ ॥ अतः कालं प्रवक्ष्यामि निमित्तं
कर्मणामिह ॥ काले ह्यमूर्तिर्भगवानेक एव तु यद्यपि ॥ तथाप्युपाधिभेदेन भिद्यते कालभेदिभिः ॥४॥ तिथिनक्षत्रवारादौ रात्रियोगादयोपि ये ॥
तेऽपि कालाः पक्षमासराशिवर्षांतरेऽपि च ॥ साधनानि भवन्त्येते स्वातन्त्र्येण न कस्यचित् ॥५॥ धर्मस्य वाप्यधर्मस्य मुख्यो व्यापार एव सः ॥
तिथ्यादिकालभावेषु निषिद्धं निहितं हि तत् ॥ ६ ॥ पालयन्स्वर्गमाप्नोति हित्वा प्राप्नोत्यधोगतिम् ॥ साधयंत्यपि कर्माणि परस्परमवेक्ष्यते ॥
॥ ७ ॥ कालभागो निःसहायो येऽपि स्युः कर्मसाधनाः ॥ तिथौ पूर्वाह्णव्यापिन्यां कुर्वीत कर्म वैदिकम् ॥ ८ ॥ एकोद्दिष्टं तु मध्याह्नव्यापिन्यां
हि समाचरेत् ॥ पराह्णव्यापिनीं प्राप्य तिथिं कुर्यात्तु पार्वणम् ॥ ९ ॥ न तु पूर्वाह्णमध्याह्नपराह्णेषु यथोचितम् ॥ अप्रधाने तु कुर्वीत कर्म दैवादिकं
च यत् ॥१०॥ एको हि कालः प्रातस्तु वृद्धिश्राद्धादिसाधने ॥ नापेक्षते साहाय्यं तत्तिथ्यादिविषुवादिषु ॥११॥ देवेभ्यो ब्रह्मणा दत्तः पूर्वाह्णस्ति
थिभिः सह ॥ पितृभ्यो ह्यपराह्णस्तु पार्वणं तु परं विना ॥ १२ ॥ पूर्वाह्णमात्रसंप्राप्तौ ततो देवान्प्रपूजयेत् ॥ पूर्वाह्णस्पर्शमात्रेऽपि तिथिखण्डेन चार्प
येत् ॥१३॥ खर्वा दर्पा तथा हिंस्रा तिथिश्च त्रिविधा भवेत ॥ खर्वादि लंघयेत्तुल्या दर्पा भवति वर्द्धिता ॥१४॥ हिंस्रा तु क्षयजा ज्ञेया कालभेदेन
गृह्यते ॥ खर्वा दर्पा परे ग्राह्या हिंस्रा ग्राह्या तु पूर्वतः ॥ १६॥ शुक्लपक्षे परा ग्राह्या कृष्णे पूर्वा प्रशस्यते ॥ स्नानदानव्रते चैव विषयोगो निदर्शितः
॥ १७ ॥ तिथौ चोदेति सविता कालमात्रं च वा यदि ॥ अन्यापि सैव विज्ञेया तिथिस्तस्मिन्नहर्निशम् ॥ १८ ॥ यथावास्ते रविर्भाति घटिका
दश वापि वा ॥ सा तिथिस्तदहोरात्रं व्यपदेश्या न चेतरा ॥१९॥ शुक्ले वा यदि वा कृष्णे खर्वा दर्पा तिथिश्च या ॥ ययास्तं सविता याति पितृकार्ये

च सा तिथिः ॥ २० ॥ दिनद्वयेऽपि कुतपे अस्तगां तिथिमाश्रयेत् ॥ श्राद्धकालादिकं यत्र तत्र श्राद्धं विधीयते ॥ व्रते च वृद्धिगामिन्यां यत्रोदयो रवेर्भवेत् ॥२१॥ अमावास्यपार्वणे च सा तिथिः पितृपूजने ॥ अमावस्यामृतस्यैव पार्वणं यत्र कुत्रचित् ॥२२॥ अस्तगामितिथिर्यत्र सा तिथिः पितृमंदिरम्॥एकोद्दिष्टं चरेत्तत्र नोदये च कदाचन॥२३॥शुक्लपक्षे च कृष्णे च यो योगः परपूर्वयोः॥पूर्वेद्युर्वा परेद्युर्वा त्रिसंध्यव्यापिनी तिथिः॥ सा पूज्या च स्वकृत्येषु पक्षयोरुभयोरपि ॥२४॥ पूज्या हि व्यस्तं संत्यज्य पूर्वं चैकादशीयुगम् ॥ द्वितीया वह्निना युक्ता चतुर्थी पंचमीयुता ॥ ॥ २५ ॥ एता उपोष्यास्तिथयः पुण्याः स्युर्धर्मवेदिभिः ॥ एतद्व्यस्तास्तु पुण्यानि घ्नंति पूर्वकृतान्यपि ॥ २६ ॥ बाणेन विद्धा या षष्ठी मुनिविद्धा तथाष्टमी ॥ दशम्येकादशीविद्धा त्रयोदश्या चतुर्दशी ॥ २७ ॥ अमावास्या भूतविद्धा नोपोष्या मुनिनापि च ॥ हंति पुत्रकलत्राणि धनानि समुपोषिता ॥ २८ ॥ विद्धा ये नाभिनिन्द्याः स्युर्युक्तास्तेनाभिनन्दिताः ॥ व्यस्तस्य संभवे युग्मं विद्धा भवति सर्वशः ॥२९॥ तामस्तां तु तिथिं प्राप्य युग्मान्यपूज्यतामियुः ॥ युग्मानि च दिवायोगे ग्राह्याणि व्यस्तनिंदनम् ॥ ३० ॥ नक्तादिव्रतयोगे तु दिवासंवर्द्धमर्करान् ॥ रात्रियोगश्च तुर्थ्योस्तु विशिष्य परिगृह्यते ॥ ३१ ॥ रात्रियोगं विनापि स्यादेकादश्यादिकं व्रतम् ॥ नक्तं जागरणं चैव विनायोगेऽपि शस्यते ॥ ३२ ॥ एकादश्युपवासं तु द्वादशीयोगतश्चरेत् ॥ दिवायोगे तु संपूर्णां त्यजेदुभयपूर्वतः ॥ ३३ ॥ रात्रियोगे तु संपूर्णा सोपास्यैकादशी सदा ॥ सप्तमी शुक्लपक्षेऽपि पूज्या षष्ठ्या समन्विता ॥ ३४ ॥ निशि तु स्याद्यदा षष्ठी सप्तमी नवमी दिवा ॥ उपोष्य केवलां षष्ठीं तोषयेद्भास्करं नरः ॥ ३५ ॥ एवं त्रयोदशीं कृष्णां विधिप्राप्तां विना द्विजाः ॥ उपोष्य पार्वतीनाथं तोषयेद्यश्च केवलम् ॥३६ ॥ दिवा त्रयोदशीयुक्ता कृष्णोपोष्या चतुर्दशी ॥ परेणापि चतुर्दश्या न तु कुर्यादमातिथौ ॥३७॥ त्रिसंध्यव्यापिनीं प्राप्य यदि कुर्यादुपोषणम् ॥ पारणं तु सिनीवाल्यां चतुर्दश्यामुपोषयेत्॥३८॥ चतुर्दशीमतिक्रम्य सिनीवाल्यां तु पारणात् ॥ व्रतानि तस्य नश्यंति प्राक्तानि चतुर्दशीम ॥३९॥ सप्तमी ललिता भाद्रे शक्रोत्थानं च वारुणी ॥ पूज्याश्चैताः पराः कुर्यात्त्रिसंध्यव्यापिनीष्वपि ॥४०॥ त्रिसंध्याव्यापिनी पूर्वे परतो वर्द्धते यदि ॥ सऋक्षा ऋक्षयोगे तु ऋक्षाभावे परा युता॥४१॥ ऋक्षाभावे परा ग्राह्या त्रिसंध्यव्यापिनीष्वपि ॥ श्रावणे चाद्यपादे तु प्रशस्ता शक्रपूजने ॥४२॥ अभावे चोत्तराषाढा धनिष्ठा च विशिष्यते ॥ दण्डार्धं दण्डमेकं वा तदर्धं पलमेव वा ॥४३॥ उदये संयुता ग्राह्या सा तिथिश्चोत्तमा भवेत् ॥ त्रिसंध्यव्यापिनीं हित्वा पूज्या शुक्लाष्टमी परा ॥४४॥ रविचक्रवता ग्राह्या रथे तिथ्यादेरपि च ॥ त्रिसंध्यव्यापिनी या तु पलमेकं परे दिने ॥४५॥ अपरेऽपि च सर्वत्र हलानां वाहनं त्यजेत्॥ शुक्लैकादश्य

मावास्यासंक्रान्त्यां श्राद्धवासरे ॥४६॥ नराश्वगोगजादीनां वाहनात्पातकी भवेत् ॥४७॥ कर्तुर्गोमहिषादीनां गर्दभोष्ट्रखरस्य च ॥ न वाहयेद्दास
दासीं वाहनेनास्ति दूषणम् ॥ ४८ ॥ बहुकालिकयज्ञे च यज्ञश्राद्धे तथैव च ॥ ग्रामांतरे न दोषः स्याद्दिवि नद्यंतरेऽपि च ॥ ४९ ॥ नित्यश्राद्धेऽ
प्यम्बुघटे यच्छ्राद्धं मासिकं भवेत् ॥ तत्र गोमहिषादीनां वाहने नास्ति दूषणम् ॥ ५० ॥ कुर्यादंबुघटश्राद्धं न कालनियमं क्वचित् ॥ न चान्न
नियमं कुर्यादश्मपात्रं च वर्जयेत् ॥ ५१ ॥ तैजसैर्निर्मितं कुम्भमथ वा वृक्षपत्रजम् ॥ न योजयेन्मृन्मयं च शूद्राणां मृन्मये विधिः ॥ ५२ ॥
निवेदयेच्च मासांते मृन्मयं वृक्षमूलके ॥ आस्फालयेत्परेणैव न वक्त्रं तु कथञ्चन ॥ पर्वश्राद्धे दैवलकं तथा रण्डाश्रमं त्यजेत् ॥ ५३ ॥ मातापितृ
परित्यागी तैलहव्यादिविक्रयी ॥ चत्वारिंशदुत्सवानां साष्टानां च चरेद्यदि ॥ ५४ ॥ स्त्रिया विमुच्यते कश्चित्स तु रण्डाश्रमी मतः ॥ अष्टचत्वा
रिंशदब्दं वयो यावन्न पूर्य्यते ॥ ५५ ॥ पुत्रभार्यावियुक्तस्य नास्ति यज्ञाधिकारिता ॥ ५६ ॥ यां तिथिं समनुप्राप्य समुदेति दिवाकरः ॥ स्नाना
ध्ययनदानेषु सा तिथिः सकला स्मृता ॥ ५७ ॥ ययास्तं सविता याति कृष्णपक्षे तु सा तिथिः ॥ पितॄणां सकला ज्ञेया स्नानदानादिकर्मसु ॥
॥ ५८ ॥ सप्तमी शुक्लपक्षे या यावदिच्छेच्च खण्डिता ॥ आद्यभागे रवेः षष्ठ्यां परादौ याष्टमीयुता ॥ यद्यखण्डा भवेत्सैव तदा ज्ञेया भवात्मिका
॥ ५९ ॥ माघमासेन साप्येवं पूर्वेण रवितोषिणी ॥ मन्वंतरा परेणैव स्नानपानादिकर्मसु ॥ ६० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि
द्वितीयभागे सप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तिथीनां प्रवरा यस्माद्ब्रह्मणा समुदाहृता ॥ प्रतिपादिता परे पूर्वे प्रतिपाद्य
नवोद्यते ॥ १ ॥ कार्तिकाश्वयुजोश्चैत्रे माघे चापि विशेषतः ॥ स्नानं दानं दशगुणं शिवविष्ण्वोश्च पूजनम् ॥ २ ॥ अग्निमिष्ट्वा च कृत्वा च प्रति
पद्यामिति स्मृतम् ॥ हविषा सर्वधान्यानि प्राप्नुयादीप्सितं धनम् ॥ ३ ॥ बृहस्पतौ द्वितीयायां शुक्रायां विधिपूजनम् ॥ कृत्वा नक्तं समश्नीयाल्ल
भते द्युतिमीप्सिताम् ॥४॥ मिथुने कर्कटे चैव गोविप्रदमनांतरम् ॥ द्वितीया यातु विप्रेंद्रास्तामुपोष्य हरिं यजेत् ॥ यामुपोष्य न वैधव्यं प्रयाति
स्त्री न संशयः ॥ ५ ॥ अमूल्यशयनं मासं दंपती प्रतिपूजयेत् ॥ वासोभिर्गन्धपुष्पैश्च नानाभक्ष्यैः पृथग्विधैः ॥ ६ ॥ वैशाखे शुक्लपक्षे तु
तृतीयायां तथैव च ॥ गंगातोये नरः स्नात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥७॥ स्वातियुक्ततृतीयायां वैशाखे तु विशेषतः ॥ माघे तु रोहिणीयुक्ता वृषे
चाश्वयुजे तथा ॥ ८ ॥ तस्यां यद्दीयते किञ्चित्तदक्षयमुदाहृतम् ॥ विशेषतो हविष्यान्नं मोदकादिसमायुतम् ॥९॥ तोयदानं विशेषेण प्रशंसंतिमनी
षिणः ॥ गुडकर्पूरसंयुक्तं ब्रह्मलोके महीयते ॥ १० ॥ बुधश्रवणसंयुक्ता तृतीया यदि लभ्यते ॥ तस्यां स्नानोपवासाद्यमक्षयं परिकीर्तितम् ॥११॥

चतुर्थीभरणीयोगे भवेच्चरदिनं यदा ॥ तदाभ्यर्च्य यमं देवं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ १२ ॥ शिवा शांता सुखा चैव चतुर्थी त्रिविधास्मृता ॥ सापि भाद्रपदे शुक्ला शिवलोके सुपूजिता ॥ १३ ॥ कार्त्तिके तु भवेच्छाया तथा माघे तु कीर्त्यते ॥ तस्यां स्नानं तपो दानमुपवासो जपस्तथा ॥ भवेत्सहस्रगुणितं श्राद्धं भवति चाक्षयम् ॥ १४ ॥ गणेशे कारयेत्पूजां मोदकादिभिरादरात् ॥ चतुर्थ्यां विघ्ननाशाय सर्वकामप्रसिद्धये ॥ १५ ॥ श्रावणे मासि पञ्चम्यां शुक्लपक्षे विशेषतः ॥ स्नापयेन्नवनागांश्च गंधतोयैः सुगंधिभिः ॥ १६ ॥ तेषां कुले प्रयच्छंति अभयं प्राणरक्षणम् ॥ १७ ॥ द्वादश्योभयलेखे च गोमयेन विशेषतः ॥ पूजयेद्दधिदुग्धाद्यैः सिंदूरैरपि भक्तितः ॥ १८ ॥ सुप्ते जनार्दने कृष्णपञ्चम्यां भवनांगणे ॥ पूजयेन्मनसा देवीं वामां स्नुहीति संश्रयाम् ॥ १९ ॥ पिचुमंदस्य पत्राणि स्थापयेद्भवनोदरे ॥ पूजयित्वा नरो देवीं न सर्पभयमाप्नुयात् ॥ २० ॥ येयं भाद्रपदे षष्ठी षष्ठी च द्विजसत्तम ॥ स्नानदानादिकं तस्यां सर्वमक्षयमुच्यते ॥ २१ ॥ षष्ठ्यां फलाशनो विप्रा विशेषान्माघकार्तिके ॥ इह चामुत्र मुख्यां च लभते ख्यातिमुत्तमाम् ॥ २२ ॥ शुक्ले पक्षे च सप्तम्यां यदा संक्रमते रविः ॥ महाजया तदा स्याद्वै सप्तमी भास्करप्रिया ॥ २३ ॥ अपराजिता तु भाद्रस्य महापातकनाशिनी ॥ ललिता केवला ज्ञेया पुत्रपौत्रविवर्द्धिनी ॥ २४ ॥ शुक्ला वा यदि वा कृष्णा षष्ठी वा सप्तमी तु वा ॥ रविवारेण संयुक्ता तिथिः पुण्यतमा स्मृता ॥ २५ ॥ आश्विनस्य सिताष्टम्यामष्टादशभुजां यजेत् ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षे वा महाविभवविस्तरैः ॥ २६ ॥ आषाढे श्रावणे मासि शुक्लाष्टम्यां च चंडिकाम् ॥ प्रातः स्नात्वार्चयेद्भक्त्या रात्रौ संस्नापयेद्द्विजाः ॥ २७ ॥ चैत्रमासि सिताष्टम्यामशोककुसुमैर्द्विजाः ॥ अर्चयेन्मृन्मयीं देवीमशोकार्थं च सर्वदा ॥ २८ ॥ सत्यष्टमसुहूर्ते वा रोहिणीसहिताष्टमी ॥ श्रावणे मासि सिंहार्के क्वचित्सापि च शस्यते ॥ २९ ॥ एकादशीनां कोटीनां व्रतैश्च लभते फलम् ॥ अतो दशगुणं प्रोक्तं कृत्वैतत्फलमाप्नुयात ॥ ३० ॥ अशक्तोऽन्यक्रियां कर्तुमुपवासं तु केवलम् ॥ कृत्वा विमुच्यते पापात्सत्कृत्यकृतां वरः ॥३१॥ न कालनियमस्तत्र न वारनियमः क्वचित् ॥ नापि नक्षत्रदोषोऽस्ति वारदोषो न गण्यते ॥ ३२ ॥ त्रिकालं पूजये द्देवं दिवा रात्रौ विशेषतः ॥ अर्धरात्रे विशेषेण पुष्पैर्नानाविधैरपि ॥३३॥ दिवा तिथेरलाभे तु न कुर्याद्विधिवद्व्रतम् ॥ रात्रिस्पर्शे यदि परं रजन्यामपि चाष्टमी ॥३४॥ सप्तमी सार्धयामं च रोहिणी वा न संस्पृशेत्॥ व्रती संकल्पयेत्तत्र न च रात्रौ कदाचन॥३५॥प्रागारंभं प्रकुर्वीत अधिमात्राधिके व्रती ॥ विश्वनाथादिदेवानां दर्शनं प्राग्विवर्जयेत् ॥३६॥ यत्र तत्रोपवासी स्याद्यामाष्टकव्रतं चरेत् ॥ यामार्धं तत्परं यामे पारणं विचरेद्व्रती ॥३७॥

तत्परे चाऽन्नजन्यं वा न कुर्यात्पारणं गृही ॥ ३८ ॥ नक्षत्रयोगे ग्रहणे पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ जपहोमादिकं कुर्याद्गृही नोपवसेत्क्वचित् ॥ ३९ ॥ दिवाष्टम्यां मुहूर्ते वा प्राजापत्येन संयुतम् ॥ तथापि च दिवाकृत्यं समाप्य च व्रतं चरेत् ॥ ४० ॥ मुहूर्तांते च मासांते अष्टम्यामपि रोहिणी ॥ उपवासे च यो दोषः पूजाहोमः प्रशस्यते ॥ ४१ ॥ नवम्यां च सदा पूज्याः प्रतिमासेऽयुतं द्विजाः ॥ गृह्णीयान्नियमं चैव यथा कर्म फलप्रदम् ॥ ॥ ४२ ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य दशमी शुक्लपक्षिका ॥ तस्यां युक्ताशना विप्रा ब्रह्मलोकमवाप्नुयुः ॥ ४३ ॥ दशमी ज्येष्ठमासस्य सा चेद्दशहरा स्मृता ॥ आश्विनस्य महापुण्या कार्तिके विजया स्मृता ॥ ४४ ॥ एकादशी व्रतपरा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता यथा कुर्वंति मानवाः ॥ ४५ ॥ दशम्यामेकभक्तस्तु संयतः स्याज्जितेन्द्रियः ॥ एकादश्यामुपोष्याथ द्वादश्यां पारणं चरेत् ॥४६॥ द्वादश द्वादशीर्हन्ति तस्मात्तथाचरेद्बुधः ॥ पूर्वेद्युरेकादशी पूर्णा परेहनि च वर्धते ॥ ४७ ॥ न वर्धते द्वादशी तु तदा त्वेवं व्यवस्थितिः ॥ वनवासी परां कुर्यात्पूर्वां कुर्याद्गृहाश्रमी ॥४८॥ पूर्वैवैकादशी त्याज्या वर्धते चेत्तिथिद्वयम् ॥ एकादशी द्वादशी तु तदोपोष्या परा तिथिः ॥ ४९ ॥ यदा तु पारणायोग्या द्वादशी नोपतिष्ठते ॥ तदा पूर्वैव संग्राह्या त्याज्या वृद्धा परेऽहनि ॥ ५० ॥ एकादशी कलायुक्ता सकला द्वादशी यदि ॥ तत्र क्रतुसमं पुण्यं त्रयोदश्यां तु पारणम् ॥ ५१ ॥ एकादशी द्वादशी च परेऽहनि न लभ्यते ॥ नोपोष्या सा महादोषा पुत्रपौत्रधनक्षयात् ॥ ५२ ॥ एकादशी दशाविद्धा द्वादश्यां लिप्तिका यदा ॥ द्वादशी पारणायोग्या वर्धते चापरेऽहनि ॥ तदा दिनद्वये त्याज्या पारणं च नियोगतः ॥ ५३ ॥ षोडशीग्रहणं दृष्ट्वा द्वादशी लुप्तपारणा ॥ चण्डातिथौ व्रतं चैव हंति पुण्यं पुरा कृतम् ॥ ५४ ॥ त्रयोदश्यां यद्विहितं पारणं न तु पुण्यदम् ॥ गृहाश्रमी न कुर्याद्वा दशमीद्वादशीक्षयात् ॥ ५५ ॥ यदि रुद्रा दशमित्रा परेऽह्निरविसंक्रमः ॥ तथापि संपरित्यज्य द्वादश्यां समुपावसेत् ॥ ५६ ॥ वज्रालोकनमात्रं तु दशमी संविशेद्यदि ॥ एकादशी न भोक्तव्या परा ह्येकादशी तदा ॥ ५७ ॥ तदा चेद्दशमीविद्धा समुपोष्या न दूषणम् ॥ ५८ ॥ द्वादश्यामुपवासं तु यः करोति नरोत्तमः ॥ स याति परमं स्थानं यत्र विष्णुरनामयः ॥ ५९ ॥ उपोष्य दशमीमित्रां मोहादेकादशीं नरः ॥ निरयं याति स प्रेत्य धर्मसंततिसंक्षयात् ॥ ६० ॥ रविवारे शुक्रवारे संक्रान्त्यां तु दिनक्षये ॥ उपवासं प्रकुर्वीत पारणं तु विवर्जयेत् ॥ ६१ ॥ शुक्लां वा यदि वा कृष्णां पूर्वसंकल्पितामपि ॥ एकादशीं सदा कुर्यान्न वै कृष्णेत्तरां क्वचित् ॥६२॥ नक्तेन वर्तयेत्कृष्णामिति शास्त्रविनिश्चयः ॥ मासे चैकादशी यत्र लभ्यते शुक्लपक्षके ॥ तत्र कुर्यात्कृष्णपक्षे परा तिथिर्न गृह्यते ॥६३॥ श्रावणी द्वादशी शुक्ला चांद्रभद्रे यदा हरौ ॥ तत्रोपोष्य हृषीकेशं पूजयेद्वि

धिवन्नरः ॥ ६४ ॥ श्रावणे चाश्विने चैव लभ्यते द्वादशीदिने ॥ श्रवणेन समायुक्ता महती सा प्रकीर्तिता ॥ ६५ ॥ पुष्येण द्वादशीयुक्ता फाल्गुने विजया स्मृता ॥ कार्तिके चेत्परित्याज्या माघे तु नारकी भवेत् ॥६६॥ या भाद्रे विजया प्रोक्ता श्रवणेन समायुता॥विशेषः कथ्यते तत्र यथावद्व्रत माचरेत् ॥६७॥ एकादश्यामुत्तरतो द्वादशी च दिवान्विता ॥ निशि पूर्णा द्वादशी च श्रवणेनापि संयुता ॥६८॥ सफला द्वादशी ज्ञेया उपोष्यैषा महाफला ॥ ६९ ॥ द्वादश्यां विष्णुविद्धायां वासुदेवं प्रपूजयेत् ॥ कृष्णायां तु व्रतं कुर्याद्दुदुःखं समाचरेत् ॥ ७० ॥ द्वादशी कामविद्धा चेन्म न्यते नाप्युपोषणम् ॥ हन्यात्पुराकृतं पुण्यं त्रयोदश्यामुपोषणम् ॥७१॥ प्रहरेप्रहरे स्नानं शर्वर्यां च विधीयते ॥ पूजनं चाग्निकार्यं च षट्सु कार्यं व्रती चरेत् ॥७२॥ एकादशीं द्वादशीं च प्राप्नोति श्रवणे यदि ॥ एकादश्यामुपोष्याथ द्वादश्यामप्युपावसेत्॥७३॥पारणं तु त्रयोदश्यां द्वादशी चेन्न लभ्यते ॥ आमिषान्नं न भुञ्जीत हविष्यान्नेन पारणम् ॥७४॥ यदा तु पारणायोग्या लभ्यते द्वादशी तदा ॥ तस्यां नातिक्रमो युक्तस्तदभावे त्रयो दशी॥७५॥ एकादशी द्वादशी च श्रवणर्क्षेण संयुता ॥ विष्णुशृंखलको नाम बुधवारे विशिष्यते ॥७६॥ दशम्यां संयतो भूत्वा प्रातरेकादशीदिने ॥ कृत्वा तु सङ्गमे स्नानं प्रहरेप्रहरे द्विजाः ॥७७॥ अनेन विधिना कृत्वा विजयायां व्रतोत्तमम् ॥ सर्वपापं क्षयं नीत्वा विष्णुलोके वसेन्नरः ॥ ७८ ॥ चतुर्युगानां दिव्यानां यावत्स्याद्विष्णुरूपधृक् ॥ तावदेव हि सर्वत्र सार्वभौमो भवेन्नरः ॥ ७९ ॥ त्रेतायां दश जन्मानि मध्यदेशेषु भो द्विजाः ॥ ततश्च भारते वर्षे वेदवेदांतसारवित् ॥ पुत्रपौत्रधनैर्युक्तो लक्षदो नृपसन्निभः ॥ ८० ॥ जायते दश जन्मानि त्रेतायां ब्राह्मणोत्तमः ॥ सपत्नीकश्च दीर्घायुर्धर्मकर्मसु पूजितः ॥ ८१ ॥ भाद्रे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां पृथिवीपतिम् ॥ शत्रुमुत्थापयेत्प्राह्णे शुभलग्ने शुभक्षणे ॥ ८२ ॥ शल्यशा ल्मलिकस्यापि सप्तपर्णीयकस्य च ॥ एषामन्यतमं वृक्षं चंपकस्यार्जुनस्य वा ॥ ८३ ॥ बृहत्कदंबवृक्षस्य द्विचत्वारिंशदंगुलैः ॥ द्वात्रिंशदंगुलैर्वापि मानद्वयमथापि वा ॥ त्रिव्यायामं च प्रथमं द्वाविंशहस्तमेव वा ॥ ८४ ॥ हस्तः षोडशवारस्य गृहस्थस्य विशिष्यते ॥ हस्तत्रयेण विप्रस्य द्वादश क्षत्रियस्य तु ॥ ८५ ॥ अष्टहस्तं तु वैश्यस्य शूद्रस्य पञ्चहस्तकम् ॥ अग्रतः श्वेतच्छत्रं स्यात्पताका च पुरेपुरे ॥ ८६ ॥ घनसारसमायुक्तां कर्पूरमंडनान्विताम् ॥ रक्तवस्त्रपरिच्छन्नां पुष्पमाल्यैरलंकृताम् ॥ ८७ ॥ मञ्चस्थां कारयेत्पूजां भक्त्या च सुदृढो नरः ॥ सप्तरात्रं चरेत्पूजा मैन्द्रमन्त्रेण मन्त्रवित् ॥ ८८ ॥ काकादीन्न स्पृशेज्जातु वैरपक्षे विशेषतः ॥ पताकाया निपाते तु राष्ट्रहानिं समादिशेत् ॥ ८९ ॥ पताके निस्सृते भग्ने महिषाणां विनाशनम् ॥ स्थूणापाते च भग्ने वा चाश्वहानिं समादिशेत् ॥ ९० ॥ तस्करश्च कुले तस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ तद्विष्णो

रिति मंत्रेण शतपद्मसमन्वितम् ॥ ९१ ॥ विष्णुमुद्दिश्य जुहुयादयुतं पिप्पलस्य च ॥ ग्रहाणां च त्रिभागेन चायुतं जुहुयाद्बुधः ॥ ९२ ॥
आदित्यस्याद्भुतमिदं द्विजपाते तु भो द्विजाः ॥ कपोतपाते शुक्रस्य काकादौ भौममादिशेत् ॥ ९३ ॥ भूकंपे जायते विष्टं गुरोरद्भुतमादिशेत् ॥
कीटविद्धे कृते विप्राश्चन्द्रस्याद्भुतमादिशेत् ॥ ९४ ॥ पताके निस्सृते भग्ने राहोरद्भुतमादिशेत् ॥ ९५ ॥ शिवा रुवंति चान्द्रस्य वानरो वा
स्पृशेत्कचित् ॥ केतोरद्भुतमुद्दिष्टं भूमिकंपे तु ते द्विजाः ॥ ९६ ॥ त्रयोदशीं सितां प्राप्य पुष्पैर्नानाविधैरपि ॥ कामदेवं समभ्यर्चेद्गन्धाद्यैः
सुमनोहरैः ॥ ९७ ॥ चैत्रे मासि सिताष्टम्यां शनौ शतभिषा यदि ॥ गंगाया यदि लभ्येत सूर्यग्रहशतैः समा ॥ ९८ ॥ सेयं महावारुणीति
ख्याता कृष्णत्रयोदशी ॥ अस्यां स्नानं च दानं च श्राद्धं वाक्षयमुच्यते ॥ ९९ ॥ मधुमासे सिते पक्षे दम्भभञ्जी चतुर्दशी ॥ तस्यां मदनमूले
च अक्षरं काममर्चयेत् ॥ १०० ॥ स याति परमं स्थानं मदनस्य प्रभावतः ॥ जुगुप्सितवचोभिस्तु सम्यक्तुष्टो मनोभवः ॥ १०१ ॥ अनन्तस्य
व्रतं वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् ॥ अनन्तं सुखमाप्नोति यः कुर्याद्भक्तिमान्नरः ॥ १०२ ॥ द्वादश्यां पूजिते शक्रे ध्वजके वास्तुयष्टिषु ॥ ततः शुक्ल
चतुर्दश्यामनन्तं पूजयेद्धरिम् ॥ १०३ ॥ कृत्वा दर्भमयानन्तं वारिधान्यान्वितं तथा ॥ पूजयेच्चन्दनैर्गन्धैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ १०४ ॥ चतुर्दश
फलैर्मूलैर्जलजैः कुसुमैरपि ॥ यवगोधूमशालीनां चूर्णैर्नैकतमस्य च ॥ १०५ ॥ कृत्वा पूपाह्वयं तस्मै दद्यादेकं श्रुतेक्षितम् ॥ स्वयमेकं तु
भुञ्जीत दद्यात्सूत्रस्य दोरकम् ॥ १०६ ॥ चतुर्दशग्रन्थियुतं कुंकुमेन विलेपितम् ॥ चतुर्दशसूत्रमयं सूत्रं कार्पासमेव च ॥ १०७ ॥ अतः प्रेत
चतुर्दश्यां भोजयित्वा तपोधनान् ॥ दानं दत्त्वा द्विजेभ्यश्च यमलोकं न गच्छति ॥ १०८ ॥ ततः प्रेतकथां श्रुत्वा शाकैर्नक्तं समाचरेत् ॥ चतु
र्दशं द्वादशं वा सप्तमं वापि पञ्चमम् ॥ १०९ ॥ मानमात्रादिकं कृत्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ११० ॥ माघे मासि वटापायः कस्य पापं
पुनीमहे ॥ स्नात्वा तत्र चतुर्दश्यां समये तारकामये ॥ १११ ॥ संभवेत्फाल्गुने मासि या च कृष्णा चतुर्दशी ॥ शिवरात्रिरिति ख्याता सा जग
त्सर्वकामदा ॥ ११२ ॥ दिवा तस्या अलाभे तु रात्रियोगे व्रतं चरेत् ॥ चतुर्दशी अमाविद्धा तद्व्रतं परिवर्जयेत् ॥ ११३ ॥ तिथियोगे च शर्वर्यां
संपूर्णे व्रतमाचरेत् ॥ कामविद्धा सा च पूज्या रात्रियोगे चरेद्व्रती ॥ ११४ ॥ प्रहरेप्रहरे स्नानं स्वयं स्नात्वा शिवस्य च ॥ कारयेद्विधिवद्भक्त्या
होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ ११५ ॥ अथ वक्ष्यामि चैत्रादिमासे तु पूर्णिमा यथा ॥ चित्रानक्षत्रसंयुक्तो गुरुपूर्णो विधुर्यदि ॥ महाचैत्रीति सा ज्ञेया
पूर्णिमाक्षयपुण्यदा ॥ ११६ ॥ विशाखादिषु भेदेषु पूर्णचन्द्रो गुरुश्चरेत् ॥ महावैशाखिकाद्यास्तु पूर्णिमा द्वादश स्मृताः ॥ ११७ ॥ महाज्यैष्ठी

विशेषोऽयं प्राजापत्ये यथा रविः ॥ गुरुपूर्णचन्द्रे ज्येष्ठायां महाज्यैष्ठीति सा स्मृता ॥ ११८ ॥ विनापि गुरुणा चन्द्रः कृत्तिका पूर्णिमा तथा ॥ तथा महाकार्त्तिकी सा तिथिः पुण्यतमा भवेत् ॥ ११९ ॥ रोहिण्यां तु स्थितश्चन्द्रः पौर्णमास्यां तु कार्त्तिके ॥ महाकार्त्तिकी तथापि स्यात्स्वर्गलोकेऽपि दुर्लभा ॥ १२० ॥ चित्रा वा यदि वा पूर्णा यदा स्यात्पूर्णिमातिथिः ॥ महाचैत्री तथापि स्यादश्वमेधफलप्रदा ॥ १२१ ॥ रविणा कृत्तिकायोगाद्रविवारे च पूर्णिमा ॥ महाचैत्री तथापि स्याद्दत्तस्याक्षयकारिका ॥ १२२ ॥ एवं गुरौ गुरोर्योगे महाचैत्री प्रकीर्तिता ॥ तत्र स्नानं च दानं च जपो नियम एव च ॥ १२३ ॥ सर्वमक्षयतां याति फलं चैवाश्वमेधिकम् ॥ पितरस्तर्पिता यांति वैष्णवं लोकमक्षयम् ॥ १२४ ॥ भरण्यां कार्त्तिके मासि यदि स्यात्पूर्णिमा तिथिः ॥ गंगाद्वारे तु महती वैशाखी पुण्यदा स्मृता ॥ १२५ ॥ शालग्रामे महाचैत्री कृतपुण्या महातिथिः ॥ गंगाद्वारे तु महती वैशाखी पुण्यदा स्मृता ॥ १२६ ॥ पुरुषोत्तमे महाज्यैष्ठी महाषाढी तु शृंखले ॥ महाश्रावणी केदारे महापुण्यतमा मता ॥ १२७ ॥ महाभाद्री बदर्यां च कुजोऽपि स्यान्नरस्तथा ॥ महाकार्त्तिकी पुष्करे च कान्यकुब्जे तथोत्तरे ॥ १२८ ॥ महती मार्गशीर्षे स्यादयोध्यायां तथोत्तरे ॥ महापौषी पुण्यतमा महामाघी प्रयागतः ॥ ॥ १२९ ॥ महाफाल्गुनी नैमिषे च निर्दिष्टाः स्युर्महाफलाः ॥ १३० ॥ अत्र स्म विहितं कर्म शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ सर्वमक्षयतां याति वर्द्धते चाधिकं फलम् ॥ १३१ ॥ आश्विने पौर्णमासी तु कौमुदीति प्रकीर्तिता ॥ अस्यां चन्द्रोदये लक्ष्मीं पूजयेद्विधिवन्नरः ॥ १३२ ॥ निर्वर्तयेन्न यः श्राद्धं प्रभाते पैतृकं द्विजः ॥ इन्दुक्षये मासिमासि प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३३ ॥ चन्द्राश्विने तु कृष्णायां पञ्चदश्यां यथाविधि ॥ कृत्वा स्नानादिकं कर्म सोपवासो दिनं नयेत् ॥१३४॥ प्रदोषसमये लक्ष्मीं पूजयित्वा यथाविधि ॥ दीपवृक्षान्यथा वृक्षाँल्लक्ष्मीप्रीत्यै समुत्सृजेत् ॥ ॥ १३५ ॥ नदीतीरे गिरौ गोष्ठे श्मशाने वृक्षमूलतः ॥ चतुष्पथे निजागारे चत्वरे तान्निधापयेत् ॥ १३६ ॥ द्विर्भोजनममावास्यां न कर्तव्यं कदाचन ॥ शर्वर्यां च विशेषेण माघफाल्गुनयोर्नरैः ॥१३७॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम पर्वणि द्वितीयभागेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वक्ष्ये प्रवरसंतानं यथाक्रममिति द्विजाः ॥ यद्विना व्यत्ययो यस्मात्तस्माच्छास्त्रानुसारतः ॥ १ ॥ प्रवरत्रयं काश्यपस्य काश्यपाशावनैर्ध्रुवम् ॥ पञ्चाश्वगौतमस्याद्य गौतमश्चोय एव च ॥ २ ॥ च्यवनो जामदग्न्यश्च आप्नुवायनमेव च ॥ मोकुन्यांगिरसभास्या जामदग्न्याप्नुवायनम् ॥ ३ ॥ शांडिल्यासितदेवलाः प्रवरत्रयमेव च ॥ पराशरस्य च तथा स्वयं शांबवशिष्ठकम् ॥ ४ ॥ आत्रेयमाचार्यणस्याबाल

प्रवरमेव हि ॥ वात्स्यवास्यायनौ चैव उरुकंटक एव च ॥ ५ ॥ अर्थक्षीरमित्रावरुणं पञ्चमं परिकीर्तितम् ॥ औतथ्यस्य त्रयं विद्याद्वाल्मीकोऽवर
मेव हि ॥ ६ ॥ औतथ्यस्य च वाशिष्ठमैन्द्रे चक्रं च कौश्रायनं तथा ॥ औतथ्येति समाख्यातं माहिष्यं च्यवनं तथा ॥ ७ ॥ उरुकंटत्रयं विद्या
त्कौशिकस्य त्रयं तथा ॥ यद्गालो देवराट् ख्यातः कुशिकाद्याश्च मो द्विजाः ॥८॥ विश्वामित्रो देवराट् च स्वयं चैव त्रयं मतम् ॥ घृतकौशिकस्य
कुशिका विश्वामित्राघमर्षणम् ॥ ९ ॥ चण्डकौशिकस्य च तथा देवराट् देवरातकम् ॥ विश्वामित्रे तु विख्यातः सुमन्तोरेव एव हि ॥ १० ॥ तरुं
कशाकटायनः स्वयमेव प्रवरत्रयम् ॥ भ्रमद्वयं जैमिनेश्च स्वयं वाशिष्ठमेव च ॥ ११ ॥ शंखमांगिरसच्यवनं शंखभस्य त्रयं मतम् ॥ वात्स्यस्य
च्यवनो नाम आप्नुवायनकस्तथा ॥ १२ ॥ सावर्णस्य तु सावर्ण्यच्यवनजामदग्निभार्गवम् ॥ आप्नुवायनेति पाठीने एक एव तु सत्तमाः ॥ १३ ॥
कृष्णाजिनस्य कृष्णाजिनं विश्वामित्रस्य जैमिनम् ॥ कात्यायनस्य कात्यायनगार्ग्यायणत्रयं तथा ॥ १४ ॥ वात्स्यायनेति विख्यातं कुशि
कस्य च पंचमम् ॥ अमुं च विश्वामित्रं च जामदग्न्याप्नुवायनम् ॥ १५ ॥ गार्ग्यस्य गार्ग्यसाप्तुंच तथांगिरस एव च ॥ बार्हस्पत्यभरद्वाज
इति पंच प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥ वशिष्ठस्य च वासिष्ठं च तथांगिरस एव च ॥ मित्रावरुणसंयुक्तं तावत्तस्य प्रकीर्तितम् ॥ १७ ॥ जाहुकर्णभवकर्णौ
प्रवरौ परिकीर्तितौ ॥ उपमन्युरुपमन्योस्तथेन्द्रः सह एव च ॥ १८ ॥ तदुत्तमेति त्रितयं मित्रावरुणस्य च त्रयम् ॥ आत्रेयगौतमांगिरसप्रवरत्रय
मेव हि ॥ १९ ॥ कमंडलोत्पलमित्रामित्रावरुण एव च ॥ कमंडलुश्चेति त्रितयं प्रवरत्रयमेव च ॥ २० ॥ च्यवनस्य तथा ह्येवपूर्वच्यवनाप्लवा
यनम् ॥ अथ स कस्यांगिरसबार्हस्पत्य एव त्रयम् ॥ २१ ॥ आगस्त्यस्य अगस्तिश्च माहश्च च्यवनेति च ॥ विश्वामित्रे देवरात औतथ्येति
तथैव च ॥ २२॥ ये नोक्ता ये ऽप्यविज्ञातास्ते प्रोक्ताः काश्यपाज्जगत् ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम पर्वणि द्वितीयभागे नवमोऽ
ध्यायः ॥ ९ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वास्तुयागमथो वक्ष्ये बलिमण्डलपूर्वकम् ॥ अंकुरार्पणकं कृत्वा मध्ये कुर्याच्च मंडलम् ॥ १ ॥
त्रिहस्ता पिंडिका कार्या चतुरस्रा उदक्प्लुवा ॥ प्रादेशमात्र उत्सेधो दर्पणांतर्निभो भवेत् ॥ २ ॥ मध्ये संमार्जयेद्विद्वान्पादान्नव यथाक्रमात् ॥
कोणे चतुष्पदं ज्ञेयं दिक्षु त्रिपदकं क्रमात् ॥ ३ ॥ पञ्चकं युग्मपादेन चतुर्दिक्षु ततः परम् ॥ कोणे चतुष्पदं स्थाप्यं चतुष्कोणे विभावयेत् ॥ ४ ॥
चतुष्कोणं बहिः कुर्यात्कोणे चापि चतुष्टयम् ॥ द्वात्रिंशच्च भवेद्बाह्ये चातश्चापि त्रयोदश ॥ ५ ॥ चत्वारिंशत्पञ्चयुता मिलित्वा वास्तुदेवताः ॥
शिखी चैवाथ पर्जन्यो जयंतः कुलिशायुधः ॥ ६ ॥ सूर्यः सत्यो भृशश्चैव आकाशं वायुरेव च ॥ पूषा च वितथश्चैव गृहान्यश्च यमस्तथा ॥७॥

गन्धर्वो मृगराजस्तु मृगाः पितृगणास्तथा ॥ दौवारिकोऽथ सुग्रीवः पुष्पदन्तो जलाधिपः ॥ ८ ॥ असुरः पशुपाशौ च रोगो हि मोक्ष एव च ॥ भल्लाटः सोमसर्पौ च अदितिश्च दितिस्तथा ॥ ९ ॥ बहिर्द्वादश इत्येतानीशानादीन्यथाक्रमम् ॥ ईशानादिचतुष्कोणं संस्थितान्पूजयेद्बुधः ॥ १० ॥ आपश्चैवाथ सावित्रो जयो रुद्रस्तथैव च ॥ अर्यमा सविता चैव विवस्वान्विबुधाधिपः ॥ ११ ॥ मित्रोऽथ राजयक्ष्मा च सप्तमः पृथिवीधरः ॥ अष्टमस्त्वापवत्सस्तु परिधौ ब्रह्मणः स्मृतः ॥ १२ ॥ पूर्वादिषु तथा पूज्या गन्धपुष्पैः पृथग्विधैः ॥ पंचचत्वारिंशदेतच्चरक्या च चतुर्थकम् ॥ १३ ॥ मिलित्वा ऊनपञ्चाशदुत्तमा वास्तुदेवताः ॥ नान्यत्र योजयेद्विप्राः प्रासादे च विशेषतः ॥ १४ ॥ बहिः कोणे चरक्यादि चरकं च विदारिकाम् ॥ पूतनां च ततः पश्चाद्वायव्ये पापराक्षसीम् ॥ १५ ॥ स्वैःस्वैर्मंत्रैश्च गंधाद्यैः पूजयेत्कुसुमादिना ॥ यथोक्तेन बलिं दद्यात्पायसान्नेन वा पुनः ॥ १६ ॥ रेखाः सर्वत्र शुक्लेन पद्मं रक्तेन भावयेत् ॥ रञ्जयेदेव वर्णेन बहिष्पञ्चरजेन तु ॥ १७ ॥ देववर्णानथो वक्ष्ये यथावदनुवर्णिताः ॥ रक्तो गौरस्तथा शोणः सितरक्तः सितस्तथा ॥ १८ ॥ पीतः शुक्लश्च धर्मश्च पूषा रक्तः प्रकीर्तितः ॥ श्यामः शुक्लश्च कृष्णश्च पीतः शुक्लो यथाक्रमम् ॥ १९ ॥ पीतो भृंगः पुनः शुक्लः कृष्णः शुक्लस्तथैव च ॥ रक्तः शुक्लश्च शोणश्च कृष्णरक्तस्तथैव च ॥ २० ॥ धूम्रपीतो रक्तपीतः शुक्लः कृष्णश्च श्यामकः ॥ रक्तवर्णेन द्वात्रिंशद्दश वर्णाः प्रकीर्तिताः ॥ २१ ॥ शुक्लशोणं पुनः श्वेतं सिंदूराभं प्रकीर्तितम् ॥ पांडुरं कुंकुमाभं च रक्तं ज्ञेयं च पीतकम् ॥ २२ ॥ शुक्लपीतं च श्वेतं च गौरं चेत्यष्टवर्णकम् ॥ पीतं रक्तं च श्यामं च गौरं चेति चतुष्टयम् ॥ २३ ॥ धरणीमदनं वायो शंभुवर्णादिप्रक्रमात् ॥ शुक्लेन रञ्जयेद्द्वारान्पुरद्वारं च मध्यमे ॥ २४ ॥ मध्यैते ऊनपञ्चाशत्सर्वं च वास्तुकर्मणि ॥ चत्वारिंशद्वारयुतं गृहदेवकुलेऽपि च ॥ २५ ॥ महाकूपे तथा श्वेतो अन्यत्रापि प्रशस्यते ॥ सुलिप्ते च शुचौ देशे सार्धहस्तप्रमाणतः ॥ २६ ॥ दश पूर्वायता रेखा दश चैवोत्तरायताः ॥ एकादशीपदं कुर्याद्रेखाभिः पदकेन तु ॥ २७ ॥ सर्ववास्तुविभागेन विज्ञेया नवका नव ॥ पदस्थान्पूजयेद्देवांस्त्रिशत्पञ्चाशदेव तु ॥२८॥ द्वात्रिंशद्बाह्यतः पूज्याः पूज्यागारे त्रयोदश ॥ मध्ये नव पदे ब्रह्मा तस्याप्यष्टौ समीपगाः ॥२९॥ चतुर्दिक्षु षट्पदं तु त्रिपदं तु चतुष्पदम् ॥ पदैकं तु चतुष्कोणे एष वास्तुविनिर्णयः ॥ चरक्यादि ततो हित्वा चत्वारिंशच्च पंचकम् ॥ ॥ ३० ॥ अपरं मण्डलं वक्ष्ये[1] यथावदनुपूर्वशः ॥ नवरेखाप्रयोगेण नवकोष्ठान्प्रकल्पयेत् ॥ ३१ ॥ द्विचतुष्कोष्ठकैर्दिक्षु यजेतार्यमणं ततः ॥ विव

१ 'प्रकृत्य तः पादमन्यपरे' इति प्रकृतिभाः ।

स्वंतं ततो मित्रं महीधरमतः परम् ॥ ३२ ॥ कोणेषु कोष्ठद्वंद्वेषु बाह्यादिपरिकीर्तितम् ॥ सावित्रं सवितारं च शक्रमिन्द्रं जयं पुनः ॥ ३३ ॥ रुद्रं
रुद्रजयं चैव वायुं जृंभकमेव च ॥ पिलिपिच्छं च मेधावी विदारीं पूतनां तथा ॥ ३४ ॥ क्रमादीशानपर्यंतां जयंतः शक्रभास्करौ ॥ सत्योवृषां
तरिक्षौ च दिशि प्राच्यामवस्थिताः ॥ ३५ ॥ अग्निः पूषा च वितथो यमश्च गृहरक्षकः ॥ गंधर्वो भृंगराजश्च मृगो दक्षिणमाश्रिताः ॥ ३६ ॥
निर्ऋतिर्दौवारिकश्च सुग्रीववरुणौ ततः ॥ पुष्पदंतस्वरौ शोषरोगौ प्रत्यग्दिशि स्थिताः ॥ ३७ ॥ प्राणवायुश्च नागश्च सोमो भल्लाट एव च ॥
मुद्गलास्यो दित्यदिती कुबेरस्य दिशि स्थिताः ॥ ३८ ॥ मिलित्वा च त्रिपञ्चाशत्तेभ्यः पूर्वे बलिं हरेत् ॥ पिण्याकैः परमान्नैर्वा पूर्वोक्तैर्वा यथा
क्रमात् ॥ ३९ ॥ रक्तमर्यमणं ध्यायेच्चतुर्भिर्बहुभिर्वृतम् ॥ श्वेताश्ववाहनं दिव्यं किरीटैः स्वैर्विभूषितम् ॥ ४० ॥ आकृष्णेनेति मन्त्रस्य स्वर्ण
ऋषिर्जगतीछन्दः सवित्रर्यमप्रीतये विनियोगः ॥ ४१ ॥ विवस्वंतं पीतवर्णं पीताम्बरधरं शुभम् ॥ मेषस्थं च महाकायं देवगन्धर्वसेवितम् ॥४२॥
एतातविषंतीति मंत्रस्य कर्दम ऋषिः पंक्तिश्छन्दः कमला देवता विवस्वत्प्रीतये विनियोगः ॥ ४३ ॥ मित्रं ध्यायेच्छुक्लवर्णं श्वेतहंसोपरिस्थि
तम् ॥ त्रिनेत्रं त्रिभुजं चैव श्वेतांबरधरं शुभम् ॥ ४४ ॥ कयानश्चीति मंत्रस्य जयंत ऋषिर्गायत्री छन्दः शङ्करो देवता मित्रप्रीतये विनियोगः ॥
॥४५॥ प्रीतं महीधरं ध्यायेद्वृषभोपरि संस्थिम्॥ त्रिभुजं पद्महस्तं च व्यालयज्ञोपवीतिनम् ॥४६॥ त्र्यम्बकमिति मंत्रस्य गर्गऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दो
हरो देवता महीधरप्रीतये विनयोगः ॥ ४७ ॥ सावित्रीं श्वेतवर्णां च सर्वलक्षणसंयुताम् ॥ द्विभुजां पीतवस्त्रां च श्वेतसिंहासने स्थिताम् ॥ ४८ ॥
रक्ताम्बरधरां रक्तां रक्तमालोपशोभिताम् ॥ ४९ ॥ तद्वर्ष इति मंत्रस्य गौतम ऋषिर्विराट् छन्दः सूर्यो देवता सवितृप्रीतये विनियोगः ॥ ५० ॥
शक्रं ध्यायेत्पीतवर्णं शुक्लकैरावतस्थितम् ॥ सर्वदेवैः स्तूयमानं द्विभुजं पीतवाससम् ॥५१॥ त्रातारमिति मंत्रस्य भार्गव ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो नरसिं
हो देवता इन्द्रजयप्रीतये विनियोगः ॥ ५२ ॥ रुद्रं ध्यायेच्छ्वेतवर्णं वृषभारूढविग्रहम् ॥ नागयज्ञोपवीतं च सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ५३ ॥ नमस्ते
रुद्रेति मंत्रस्य गायत्री छदस्त्र्यंबको देवता रुद्रप्रीतये विनियोगः ॥ ५४ ॥ रक्तं रुद्रं जयं ध्यायेद्रक्तपद्मोपरि स्थितम् ॥ रक्तश्यामांबरधरं द्विभुजं
रक्तवाससम् ॥ ५५ ॥ त्र्यंबकमिति मन्त्रस्य गायत्रीच्छन्दो महेशो देवता रुद्रजयप्रीतये विनियोगः ॥ ५६ ॥ अपि श्वेतं ततो ध्यायेद्वराभय
करं परम् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नं श्वेतपद्मोपरि स्थितम् ॥ ५७ ॥ ईशान इति मंत्रस्य मरीचिर्ऋषिः पंक्तिश्छन्दो वायुर्देवता अपां प्रीतये विनियोगः॥
आपवत्सं पीतवर्णं मेषारूढं चतुर्भुजम् ॥५८॥ पद्मशंखधरं वामे वराभयकरं परम् ॥ ५९॥ वरुणस्योत्तभनमसीति मन्त्रस्य नरोत्तम ऋषिर्विराट्

छन्दो वरुणो देवता आवयःप्रीतये विनियोगः ॥६०॥ कोणसूत्रस्योभयतः श्वेतकोष्ठद्वये पुनः॥शर्वं ध्यायेद्रक्तवर्णं वृषभोपरि संस्थितम् ॥६१॥ द्विभुजं च त्रिनेत्रं च जटाभारोपशोभितम् ॥६२॥ माला स्वाहेति मंत्रस्य भार्गव ऋषिर्गायत्री छन्दो महादेवो देवता शर्वप्रीतये विनियोगः॥६३॥ गुहं ध्यायेत्पीतवर्णं पीतपद्मासनस्थितम् ॥ नानाभरणशोभाढ्यं कुण्डलाद्यैरलङ्कृतम् ॥ ६४ ॥ स बोध इति मन्त्रस्य अगस्तिर्ऋषिर्गायत्री छन्दो हरो देवता गुहप्रीतये विनियोगः ॥ ६५ ॥ अर्यम्णं द्विभुजं रक्तं रक्तमाल्योपशोभितम् ॥ रक्तपद्मासनस्थं च देवगन्धर्वसेवितम् ॥ ६६ ॥ वातो वारेति मंत्रस्य काश्यप ऋषिरनुष्टुप्छन्दो वायुर्देवता अर्यमप्रीतये विनियोगः ॥ ६७ ॥ ध्यायेच्च जम्भकं श्वेतं द्विभुजं कुटिलाननम् ॥ करालवदनं घोरं वराहोपरि संस्थितम् ॥ ६८ ॥ कुविदोगवय इति मन्त्रस्य विश्वामित्र ऋषिर्जगती छन्दः सोमो देवता जंभकप्रीतये विनियोगः ॥६९॥ पिलपिच्छं रक्तवर्णं रक्तमाल्यैरलंङ्कृतम् ॥ रक्तपद्मासनस्थं च रक्ताभरणशोभितम् ॥ ७० ॥ देवस्य हेति मन्त्रस्य पंक्तिश्छंदः शची देवता पिलपिच्छप्रीतये विनियोगः ॥ ७१ ॥ पीतां च चरकीं ध्यायेद्रक्तमाल्यैरलंकृताम् ॥ सुचारुवदनां भव्यां गुञ्जाहारोपशोभिताम् ॥ ७२ ॥ तद्वर्ष इति मन्त्रस्य जटिल ऋषिर्बृहती छन्दो भवो देवता चरकीप्रीतये विनियोगः ॥ ७३ ॥ श्यामां विदारिकां ध्यायेत्त्रिनेत्रां च चतुर्भुजाम् ॥ नानागणयुतां देवीं पङ्कजद्वयधारिणीम् ॥ ७४ श्रीश्च ते इति मन्त्रस्य वरुण ऋषिर्नृसिंहो देवता विदारिकाप्रीतये विनियोगः ॥ ७५ ॥ रक्तां च पूतनां ध्यायेत्पङ्कजस्थां सुशोभनाम् ॥ सर्वाभरणसंपन्नां सर्वालंकारशोभिताम् ॥ ७६ ॥ मयि गृह्णामीति मंत्रस्य विवस्वानृषिर्नारायणो देवता पूतनाप्रीतये विनियोगः ॥ ७७ ॥ पूर्वादिदिक्षु सर्वासु सार्धार्धंतपदेषु च ॥ ईशानं जटिलं श्वेतं शूलहस्तं महाभुजम् ॥७८॥ त्रिनेत्रं वृषभारूढं नागहारोपशोभितम् ॥ ७९ ॥ आयुःशीर्षाण इति मंत्रस्य वामदेव ऋषिर्बृहती छन्दो धरणीधरो देवता ईशानप्रीतये विनियोगः ॥ ८० ॥ रक्तं ध्यायेच्च पर्जन्यं द्विभुजं पीतवाससम् ॥ दक्षिणे परशुं ध्यायेदोंकारं च तथापरे ॥ ८१ ॥ कयानश्चेति मन्त्रस्य धर्म ऋषिर्बृहती छन्दो भवो देवता पर्जन्यप्रीतये विनियोगः ॥ ८२ ॥ जयंतं श्वेतं श्वेतवृषभारूढं ध्यात्वा ॥ मानस्तोकेति मन्त्रस्य शक्तृषिस्त्रिष्टुप्छन्दः शङ्करो देवता जयंतप्रीतये विनियोगः ॥ ८३ ॥ शुक्लं पीतं द्विभुजमैरावतस्थं वज्रधरं ध्यात्वा मूलबीजेन स्थापयेत् ॥ ८४ ॥ भास्करं रक्तं द्विभुजं रक्ताश्वस्थं ध्यात्वा मायाबीजेन पूजयेत् ॥८५॥ सत्यं च द्विभुजं श्वेतं त्रिनेत्रं पीतवाससं मन्दकुंदबीजेन पूजयेत् ॥ वृषं पीतं वृषभारूढमाकाशबीजेन पूजयेत् ॥८६॥ ऋक्षं नीलं चतुर्भुजं महिषारूढम् ॥ आच्छीम इति मन्त्रस्य होता यक्ष ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः शंकरो देवता ऋक्षप्रीतये विनियोगः ॥ ८७ ॥ अग्निमारभ्य

पूजयेत् ॥ अग्निं रक्तं सप्तजिह्वं रक्तवाससं पिङ्गाक्षं ध्यात्वा ॥ अग्निं दूतमिति मंत्रस्य भरद्वाज ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः शंकरो देवता अग्निप्रीतये विनियोगः ॥ ८८ ॥ वितथं रक्तमजवाहनं द्विभुजं ध्यात्वा गायत्र्या पूजयेत् ॥ ८९ ॥ गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिर्गायत्री छन्दः सविता देवता वितथप्रीतये विनियोगः ॥९०॥ यमं कृष्णमहिषारूढं दण्डहस्तं ध्यायेत् ॥ अच्छिय इतिमन्त्रस्य त्रिष्टुप्छन्दो भवानी देवता यमप्रीतये विनियोगः ॥९१॥ गृहे क्षेत्रं रक्तमूर्ध्वकेशं महाभुजं रक्तवाससं ध्यात्वा वह्निबीजेन पूजयेत् ॥९२॥ गन्धर्वं श्वेतं द्विभुजं पद्मासनस्थं ध्यात्वा यमबीजेन पूजयेत् ॥९३॥ भृङ्गराजं रक्तसिंहासनारूढं दिव्ययज्ञोपवीतिनं ध्यायेत् ॥ ९४ ॥ होता यस्केति मन्त्रस्य भार्गव ऋषिर्गायत्री छन्दो यशो देवता भृंगराजप्रीतये विनियोगः ॥ ९५ ॥ मृगं पीतं मृगारूढं पीतवाससं ध्यात्वा ॥ कदाचनेति मन्त्रस्य वामदेव ऋषिर्बृहती छन्दो वामदेवो देवता मृगप्रीतये विनियोगः ॥९६॥ नैर्ऋतार्द्धपदेषु च ॥ निर्ऋतिं पीतं श्वेतं पद्मासनस्थं ध्यात्वा ॥ कैदाचनेतिमन्त्रस्य पंक्तिश्छन्दः सविता देवता निर्ऋतिप्रीतये विनियोगः ॥९७॥ नैर्ऋतार्द्धपदेषु च दौवारिकं श्वेतशरमारूढं त्रिनेत्रं सर्वाभरणभूषितं ध्यात्वा ॥ होतस्वेति मन्त्रस्य नरसिंह ऋषिर्बृहती छन्दो गणेशो देवता दौवारिकप्रीतये विनियोगः ॥ ९८ ॥ श्यामं सुग्रीवं कृष्णमेषारूढं पीतवाससं ध्यात्वा ॥ स्वादित्येति मन्त्रस्य त्रिष्टुप्छंन्दो वामनो देवता सुग्रीवप्रीतये विनियोगः ॥ ९९ ॥ सुमित्रिया न इति मन्त्रस्य कन्दर्पऋषिः पङ्क्तिश्छन्दः सूर्यो देवता वरुणप्रीतये विनियोगः ॥ १०० ॥ पुष्पदंतं पीतं मेषारूढं पीतवाससं ध्यात्वा ॥ या ओषधीरिति मन्त्रस्य मन्मथ ऋषिर्जगती छन्दो वायुर्देवता पुष्पदंतप्रीतये विनियोगः ॥ १०१ ॥ असुरं कृष्णं कृष्णमाल्यैरलंकृतं कृत्वा ॥ आकृष्णेति मन्त्रस्य हिरण्यवर्ण ऋषिर्जगती छन्दः सविता देवता असुरप्रीतये विनियोगः ॥ ॥ १०२ ॥ असुरं कृष्णं नागहारान्वितं पद्मासनस्थं ध्यात्वा ॥ आब्रह्मन्निति मंत्रस्य नलिन ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो भवानी देवता सोमप्रीतये विनियोगः ॥ १०३ ॥ रोगं कृष्णं नीलेन्दीवरधरं श्वेतवृषभारूढं ध्यात्वा ॥ नमस्ते रुद्र इति मन्त्रस्य नारद ऋषिः पंक्तिश्छन्दः श्रीर्देवता रोगप्रीतये विनियोगः ॥ १०४ ॥ वायुकोणादारभ्य पूजयेत् ॥ वायुं धूम्रवर्णं ध्वजहस्तं मृगारूढं ध्यात्वा ॥ देवा इति मन्त्रस्य बृहती छन्दो यमो देवता नागप्रीतये विनियोगः ॥ १०५ ॥ श्वेतं सोमं श्वेतवर्णासनस्थं ध्यात्वा भद्रबीजेन पूजयेत् ॥ ॥ १०६ ॥ रक्तं भल्लाटं पीतवाससं ध्यात्वा वह्निबीजेन पूजयेत् ॥ पीतवाससमजवाहनं हारकेयूरान्वितं वायुबीजेन मंदराद्यैः पूजयेत् ॥ ॥ १०७ ॥ रक्तां दितिं नागहारान्वितां रक्तपद्मासनस्थां ध्यात्वा ॥ मानार्य इति मन्त्रस्येति पूजयेत् ॥ १०८ ॥ मानो त्वा इति मंत्रस्य

भार्गव ऋषिः पक्तिश्छन्दः पृथिवी देवता दितिप्रीतये विनियोगः ॥ १०९ ॥ अदितिं पीतवर्णां सिंहारूढां पीतांबरधरां ध्यात्वा ॥ हिरण्यवर्णं इति
मंत्रस्य जनार्दन ऋषिर्बृहती छन्दः सोमो देवता अदितिप्रीतये विनियोगः ॥ ११० ॥ एवं यथा विधायाथ होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ होमांते
दक्षिणां दद्यात्काञ्चनं हेमसंयुतम् ॥ १११ ॥ तडागयागपक्षे तु सुवर्णं चार्धमेव वा ॥ ११२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्विती
यभागे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ पूजाक्रमं वक्ष्ये पुराणस्मृतिचोदितम् ॥ उत्तरे पश्चिमे वाथ पूर्वे चापि
समाचरेत् ॥ १ ॥ नदीतीरे नेमिप्रांते दशद्वादशसंख्यया ॥ मंडलं रचयेद्विप्राश्चरुकद्वयसंयुतम् ॥ २ ॥ त्रिभागं विभजेत्क्षेत्रं मध्यभागद्वयेन तु ॥
त्रिहस्तवेदिकां कुर्यात्तालोत्सेधामुदक्प्लवाम् ॥ ३ ॥ उत्तराशे दक्षिणे चारत्निहस्तांतरेऽपि च ॥ त्रिमेखलां हस्तमात्रां गुणवेदसमन्विताम्॥ ४ ॥
मूले सार्धं च शुक्लां च मेखलां तु तथैव च ॥ चतुरंगुलिकां वेदिं मध्योन्नतां प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥ षट्सप्तांगुलिकां योनिं पश्चिमे मेखलोपरि ॥
विन्यसेन्नाभिसंयुक्तमेवं कुण्डं प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥ श्राद्धं वृद्ध्यात्मकं कुर्यात्संकल्पं मानसं चरेत् ॥ श्राद्धार्थं नैव संकल्पेत्तथा वै देवदर्शने ॥ ७ ॥
गयाश्राद्धार्थकं चाष्टतीर्थश्राद्धार्थमेव च ॥ ऐशान्यां कलशे देवं पूजयेद्गणनायकम् ॥ ८ ॥ मध्ये कुण्डे महांश्चैव विष्णुदेवं दिगीश्वरान् ॥ ब्रह्माणं
चाग्निकुण्डे तु स्वैः स्वैर्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥ ९ ॥ प्राणायामं विधायाथ भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ ध्यायेद्वाटवीशपुरुषं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ १० ॥ श्वेतं
चतुर्भुजं शांतं कुण्डलाद्यैरलंकृतम ॥ पुस्तकं चाक्षमालां च वराभयकरं परम् ॥ ११ ॥ पितृवैश्वानरोपेतं कुटिलभ्रूपशोभितम् ॥ करालवदनं चैव
आजानुकरलंबितम् ॥ १२ ॥ मूर्धन्यग्निं समाविश्य मुखे वायुः समाहितः ॥ पृथ्वीधरोर्यमा चैव तथाष्टवनेष्टितौ ॥ १३ ॥ वक्षस्थले ऽपरां संध्यां
यजेच्चैव यथाविधि ॥ नेत्रयोर्दितिपर्जन्यौ श्रोत्रे दितीज्यपुत्रकौ ॥ १४ ॥ सर्पेन्द्रावासनस्थौ च वामे दक्षं विभावयेत् ॥ सत्यसोमाग्नयस्तत्र राहोः
पंच च पंच च ॥ १५ ॥ रुद्रश्च राजयक्ष्मा च वामहस्ते व्यवस्थितौ ॥ पार्श्वे तु दक्षिणे तद्वद्विरथश्च महर्क्षकः॥ १६ ॥ उभौ ज्ञेयौ तथा जान्वोरु
भौ गन्धर्वपुष्पकौ ॥ जंघयोर्भृंगसुग्रीवौ स्फिचोर्दौवारिको गणः ॥ १७ ॥ जयशक्रौ तथा मेढ्रे पदयोः पितरस्तथा ॥ एवं ध्यात्वा न्यसेत्पुष्पं
सोमे नैवं विचिंतयेत् ॥ १८ ॥ मन्दरं दीर्घयुक्तेन षडङ्गानि समाचरेत्॥ तावद्वीर्यं ततः कृत्वा प्रणवं ब्रह्मणेति च ॥ १९ ॥ वास्त्वीशाय विद्महेति
तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् ॥ अनेन स्नपनं कुर्यात्पूजाद्रव्याणि प्रोक्षयेत् ॥ २० ॥ आसनं पूजयेत्पूर्वं धर्मेणापि स्वशक्तितः ॥ आदौ तु भास्करं
सूर्यं शचीनाथं गणाधिपम् ॥ २१ ॥ आधारशक्तिं पृथिवीं पूजयेत्तत्र पङ्कजम् ॥ बंदीशासनमित्युक्तं पूजयेदासनं ततः ॥ २२ ॥ सितचन्दनयु

केन श्वेतपुष्पं प्रगृह्य च ॥ हरेर्ध्यानं ततः कुर्यात्स्थापयेन्मध्यमण्डले ॥२३॥ आवाह्य चासनं दद्यात्ततः पाद्यादिकत्रयम् ॥ मधुपर्कं ततो दद्या द्वास्तोष्पतिमथेश्वरम् ॥ २४ ॥ अस्य मन्त्रस्य च ऋषिश्छन्दो गायत्रमीरितम् ॥ देवता च भवेद्ब्रह्मा योजयेदश्वमेधकम् ॥ २५ ॥ मंदरं विजयं सोमं महादेवं च माधवम् ॥ रुद्रं हरं जयं भं च पूर्वादिदलमूलके ॥ २६ ॥ जया च विजया चैव सत्या माया शिवांबिका ॥ हासिनी कामिनी चैता दलमूलेषु भावयेत् ॥ २७ ॥ पुष्पाञ्जलित्रयं दद्याद्वास्तोष्पतय इत्यपि ॥ अर्ध्यमंत्रेण गंधाद्यैः पूजयेद्भूतिमिच्छता ॥२८॥ वास्तोष्पते भव मते इति ध्यात्वा ऋतं चेति मंत्रेण पूजयेत् ॥ ऋषिर्नारायणश्छन्दो गायत्री परिकीर्तितम् ॥ २९ ॥ सूर्यश्च देवता स्यातः प्रीणितः कुलिशायुधः ॥ सूर्यं रक्तासनारूढं द्विभुजं रक्तवाससम् ॥ ३० ॥ रक्तपद्मद्वयधरं कुंडलाद्यैः सुशोभितम् ॥ एवं ध्यात्वा तु मतिमान्हंसं समंत्रमीश्वरम्॥३१॥हंसस्य इति मंत्रस्य ऋषिरौतथ्य ईरितः ॥ पंक्तिश्छन्दः स्वयं देवो विनियोगस्तु प्रीतये ॥३२॥ नीलोत्पलद्वयधरं सत्यं मृत्यूपरि स्थितम्॥स्वच्छश्वेतांबर धरं वरदं भक्तवत्सलम् ॥३३॥ स्वं मदास्वमिति मन्त्रेण श्वेतचन्दनपुष्पकैः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥३४॥ उद्धर्षण इति मंत्रेण कृष्णपुष्पैरथार्चयेत् ॥ सत्यव्रत ऋषिश्चास्य त्रिष्टुप्छंदोऽस्य देवता ॥ सविता चैव विज्ञेयः प्रीतये च वृषस्य च ॥३५॥ शुल्कवर्णं तथाकाशमृषिसं घैश्च संस्तुतम् ॥ घटस्थं द्विभुजं ध्यायेद्वरदापद्मविधारिणम् ॥३६॥ शन्नो देवीति पठनाद्गन्धपुष्पादिभिर्यजेत् ॥ ऋषिः स्यात्कर्दमोविप्राश्छन्दो जागतिका तथा ॥ देवता च भवेच्चाग्निराकाशप्रीतये न्यसेत् ॥३७॥ ध्वजहस्तं महाबाहुं मरुद्भिश्चोपसेवितम् ॥ द्विभुजं धूम्रवर्णं च वायुं ध्यात्वा प्रपूजयेत्॥३८॥राजान इति मन्त्रेण पूजयेत्सिततंडुलैः॥ऋषिर्नारायणश्छन्दो गायत्री देवता द्विजाः॥३९॥ देवता च भवेद्वायुः प्रीतये तस्य योज येत् ॥ पूषारक्तश्च द्विभुजो रक्तपद्मासनस्थितः ॥४०॥ राजान इति च ऋचा पूजयेद्गन्धचन्दनैः॥ गोभिलोस्यऋषिः पङ्क्तिश्छन्दोऽथ जगती स्मृत म् ॥ देवता च भवेद्वायुः प्रीतये विनियोजयेत् ॥४१॥ वितथं श्यामवर्णं च चतुर्भिर्बाहुभिर्वृतम्॥ मृगाक्षपाशखड्गाङ्कशूलं च दधतं करैः ॥ मेषारूढं विशालाक्षं राजानो मह्यमीरयन् ॥ ४२ ॥ गृहक्षतं तथा शुक्लं चतुर्भिर्गर्दभैर्वृतम् ॥ शूलं दंडं च खड्गांगं दधतं वृषवाहनम् ॥ ४३ ॥ पीतवस्त्रधरं देवं जटामुकुटसंयुतम् ॥ आशुः शिशान इति मन्त्रेण पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ ४४ ॥ पुष्पदंत ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दश्च परिकीर्तितम् ॥ ईश्वरस्य देव तायाः प्रीतये विनियोजयेत् ॥ ४५ ॥ यमं ध्यायेत्कृष्णवर्णं महिषस्थं द्विबाहुकम् ॥ दण्डपाशधरं चैव केयूराद्यैर्विभूषितम् ॥ ४६ ॥ इशानेति

१ प्रथमार्थे तृतीया ।

च मन्त्रेण पूजयेत्कुसुमादिना ॥ वामदेव ऋषिः पंक्तिश्छन्दः कालोस्य देवता ॥ ४७ ॥ षडाननं च गन्धर्वं पीतं ध्यायेच्चतुर्भुजम् ॥ पीतांबरधरं चैव नानाभरणभूषितम् ॥ ४८ ॥ यद्देव इतिमन्त्रेण पूजयेत्कुसुमादिना ॥ हारीतोस्य ऋषिः प्रोक्तो जगतीछन्द ईरितम् ॥ हिरण्यगर्भो देवतास्य प्रीतये विनियोजयेत् ॥ ४९ ॥ भृङ्गराजं जटारूढं स्वच्छं पीतांबरं शुभम् ॥ चक्षुः पीतेति मन्त्रेण पूजयेद्गन्धचंदनैः ॥ ५० ॥ ऋषिश्चागस्तिरा ख्यातस्त्रिष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥ विश्वेदेवा देवता च भृङ्गराजस्य प्रीतये ॥ ५१ ॥ पीतं मृगं मृगारूढं जटामुकुटमंडितम् ॥ परो देवा इति मंत्रेण पूजयेद्दलिपायसैः ॥ ५२ ॥ कपिलश्च ऋषिः प्रोक्तो गायत्री छन्द ईरितम् ॥ वरुणो देवता चास्य प्रीतये विनियोजयेत् ॥ ५३ ॥ ध्यायेत्पितृ गणं शुक्लं चतुर्भिर्बाहुभिर्वृतम् ॥ पितृभ्य इति मन्त्रेण पूजयेत्कुसुमादिना ॥ ५४ ॥ शुनः शेष ऋषिश्चास्य त्रिष्टुप्छन्दश्च देवता ॥ विश्वेदेवाः समाख्याताः पितृमेधेन पूजयेत् ॥ ५५ ॥ दौवारिकं चाष्टभुजं कृष्णवर्णं विचिन्तयेत् ॥ रक्तवस्त्रं पिंगलाक्षं कृष्णव्याघ्रोपरि स्थितम् ॥ ५६ ॥ यो नः पितेति मन्त्रेण पूजयेद्भक्तितत्परः ॥ ५७ ॥ वैश्वानर ऋषिश्चास्य गायत्री छन्द ईरितम् ॥ देवता च भवेच्छक्तिर्विनियोगश्च पूजने ॥ ५८ ॥ शंखाभं चैव सुग्रीवं द्विभुजं चक्रधारिणम् ॥ हंसारूढं महाकायं बलिविज्ञानकारणम् ॥ ५९ ॥ शंखपद्मधरं चैव महिषस्थं विचिन्तयेत् ॥ स इषु हस्तेति मंत्रेण पूजयेद्रक्तभूषणैः ॥ ६० ॥ ऋषिः शंखस्तथाच्छन्दः पङ्क्तिः सोमोऽथ देवता ॥ श्वेतं जलाधिपं ध्यायेद्गन्धर्वादैश्च वेष्टितम् ॥ ६१ ॥ ऋष्यासनगतं ध्यायेच्छ्वेतगन्धेन चर्चयेत् ॥ बृहस्पते परिदीया इति मंत्रेण भक्तितः ॥ ६२ ॥ त्र्यंबकोऽस्य ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दो देवो जलाधिपः ॥ ध्यायेच्च असुरं रक्तं करालं नरवाहनम् ॥ ६३ ॥ दशभिर्बाहुभिर्युक्तं कृष्णवस्त्रानुलेपनम् ॥ शन्नो देवीति मंत्रेण कृष्णपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ ६४ ॥ ऋषि वैश्वानरश्छन्दो विराडित्यभिधीयते ॥ वैश्वानरोत्तरो देवः प्रीतये तस्य योजयेत् ॥ ६५ ॥ शेषं षडाननं ध्यायेत्कृष्णं च मधुपिंगलम् ॥ मेषस्थं कुण्डलोपेतं नागयज्ञोपवीतिनम् ॥ उद्बर्ष इति मन्त्रेण पूजयेद्भूतिमिच्छता ॥ ६६ ॥ पापं रक्तं त्रिनेत्रं च रक्तं प्रांते विचिन्तयेत् ॥ रक्त श्मश्रुधरं चैव वरहस्तं विचिन्तयेत् ॥ ६७ ॥ सिद्धो वीरेति मंत्रेण कृष्णपुष्पैरथार्चयेत् ॥ यमं च कृकराक्षं च आकुञ्चन्मूर्धजं द्विजाः ॥ ६८ ॥ कपिलोऽस्य ऋषिश्छन्दोऽनुष्टुप् चैव प्रकीर्तितम् ॥ देवता च यशः स्यातं प्रीतये विनियोजयेत् ॥ ६९ ॥ यमं च कृकराक्षं च क्षमाकुञ्चितमूर्ध जम् ॥ खरस्थं द्विभुजं ध्यायेदिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ७० ॥ वासुकिः स्यादृषिश्चास्य पंक्तिश्छन्दश्च देवता ॥ हिरण्यगर्भ इत्युक्तः प्रीतयेऽस्य नियोजयेत् ॥ ७१ ॥ अर्धपीतं च द्विभुजं रक्ताक्षं धूम्रमेव वा ॥ देवताभिश्च संपन्नं वातो वारेतिरेव च ॥ ७२ ॥ ऋषिर्वायुश्च गायत्री छन्दो वायुश्च

देवता ॥ ७३ ॥ मुग्धरक्तं शंखचक्रगदापद्मधरं तथा ॥ पीतवस्त्रं पन्नगस्थं हारकेयूरमंडितम् ॥ ७४ ॥ अवसृष्टा परापत इति मन्त्रेण पूजयेत् ॥
अग्निश्चास्य ऋषिः प्रोक्तश्छन्दः सोमश्च देवता ॥ ७५ ॥ पीतं भल्लाटकं ध्यायेत्पद्मस्थं रक्तभूषणम् ॥ द्विभुजं पद्महस्तं च देवमेवं विचिन्तयेत ॥
यन्मातुरिति मन्त्रेण पूजयेत्सिततंडुलैः ॥ ७६ ॥ जम्भकोऽस्य ऋषिश्छन्दो गायत्री समुदाहृता ॥ देवता च भवेत्कुम्भः प्रीतये विनियोगतः ॥
॥ ७७ ॥ सोमं ध्यायेच्छ्यामरूपं पद्मासनगतं परम् ॥ नानाभरणसम्पन्नं किरीटवरधारिणम् ॥ मर्माणितेतिमन्त्रेण गन्धाद्यैरपि पूजयेत् ॥ ७८ ॥
ऋषिः स्वार्थो वेदश्छन्दो जगतीत्यभिधीयते ॥ देवता च भवेत्सोमः प्रीयते विनियोजयेत् ॥ ७९ ॥ दर्पं ध्यायेत्कृष्णवर्णं कृष्णांबरधरं तथा ॥
नागयज्ञोपवीतिं च शिखिस्तंभं द्विजोत्तमाः ॥ ८० ॥ पञ्चदीशेति मन्त्रेण गन्धाद्यैः परिपूजयेत् ॥ ८१ ॥ मन्त्रश्चास्य ऋषिश्चास्य पञ्चायत
नमीरितम् ॥ पंक्तिश्छन्दस्तथा प्रोक्तं देवः पञ्चाननः स्मृतः ॥ ८२ ॥ श्यामवर्णां दितिं ध्यायेद्द्विभुजां पीतविग्रहाम् ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां सर्वालं
कारशोभिताम् ॥ ८३ ॥ सुपर्णोऽसीति मन्त्रेण पूजयेत्पीतचन्दनैः ॥ ८४ ॥ ऋषिर्नारायणश्छन्दो जगती परिकीर्त्यते ॥ भवेद्देवो भार्गवश्च
इष्टार्थे परिपूजयेत् ॥ ८५ ॥ रक्ताभामदितिं ध्यायेत्सर्वालंकारभूषिताम् ॥ शुक्राभारितिमन्त्रेण गन्धाद्यैरभिपूजयेत् ॥ ८६ ॥ वामदेव ऋषि
श्चास्य गन्धाद्यैरभिपूजयेत् ॥ देवः शुक्रः समाख्यातः स्तुतौ च विनियोजयेत् ॥ ८७ ॥ ईशानादिकोणगतान्पूजयेत्सुसमाहितः ॥ आपं ध्याये
च्छुक्लवर्णं कुण्डलाद्यैर्विभूषितम् ॥ ८८ ॥ इदं विष्णुरिति मन्त्रेण त्रिगन्धेन समर्चयेत् ॥ ८९ ॥ ऋषिः स्यात्कर्दमश्छन्दो विराडित्यभिधी
यते ॥ ९० ॥ देवः सोमः समाख्यातः प्रीतये विनियोजयेत् ॥ सरितं द्विभुजं रक्तं रक्तश्वेतांबरान्वितम् ॥ ९१ ॥ हरिचन्दनलिप्तांगं वरदं तं विचि
न्तयेत् ॥ पयसा शुक्र इति मन्त्रेण पूजयेत्कमलादिना ॥ ९२ ॥ नारायण ऋषिश्चास्य पंक्तिश्छन्दः प्रकीर्त्यते ॥ नारायणः स्वयं देवः प्रीतये
विनियोजयेत् ॥ ९३ ॥ जयं ध्यायेत्पीतवर्णं द्विभुजं वरहस्तकम् ॥ देवं किरीटसम्पन्नं सर्वालंकारभूषितम् ॥ ९४ ॥ दृष्ट्वा परिश्रुत इति मन्त्रेणा
नेन पूजयेत् ॥ ऋषिर्नारायणश्छन्दः पंक्तिः सोमोऽथ देवता ॥९५॥ रुद्रं ध्यायेद्रक्तवर्णं शीतांशुकृतशेखरम्॥ द्विभुजं शूलहस्तं च डमरुं च पराभ
वेत् ॥९६॥ दिवो मूर्धन्निति मन्त्रेण ऋषयः समुदाहृताः॥ ऋषिः स्यात्काश्यपश्छन्दो विराडित्यभिधीयते ॥९७॥ स्वयं देवो विनियोगः स्तुतौ
च विनियोजयेत् ॥ द्विभुजं रक्तपद्मस्य पंकजद्वयधारिणम् ॥ ९८ ॥ अस्य किरीट इति मन्त्रेण रक्तस्रक्चन्दनादिभिः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या
ऋषिर्नील उदाहृतः ॥ त्रिष्टुप्छन्दो देवता स्याद्रुद्रोपि परिकीर्तितः ॥ ९९ ॥ सवितारं तथाध्यायेत्पद्मस्थं द्विभुजं प्रभुम् ॥ नानाभरणशोभाढ्यं

सप्ताश्वरथमंडितम् ॥ १०० ॥ यद्देवा इति मन्त्रेण गन्धाद्यैः परिपूजयेत् ॥ ऋषिरौतथ्य आख्यातः प्रीतये विनियोजयेत् ॥ १०१ ॥ ध्यायेद्रक्तं
विवस्वन्तं द्विभुजं पद्मविग्रहम् ॥ अविद्या इति मन्त्रेण पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ १०२ ॥ ऋषिर्गन्धः समाख्यातस्त्रिष्टुप्छन्दश्च ईरितम् ॥ देवता च
भवेत्सोमः स्तुतौ च विनियोजयेत् ॥ १०३ ॥ विबुधाधिपं ततो ध्यायेत्पीतं वृषभवाहनम् ॥ चतुर्भुजं यष्टिहस्तमक्षमालैकहस्तकम् ॥ त्रिनेत्रं
रक्तवस्त्रं च मुकुटाद्यैरलंकृतम् ॥ १०४ ॥ ऋषिर्हारीत इत्युक्तो जगतीच्छन्द ईरितम् ॥ देवता च भवेच्छक्तिः प्रीतये विनियोजयेत् ॥ १०५ ॥
मित्रं ध्यायेच्छुक्लवर्णं वराभयकरं परम् ॥ मेषस्थं च त्रिनेत्रं च किरीटवरमंडितम् ॥ १०६ ॥ धनाकरस्त्विति मन्त्रेण पूजयेद्दधिपायसैः॥१०७॥
ऋषिरौतथ्य इत्युक्तो जगती छन्द ईरितम् ॥ देवता च भवेद्यक्ष्मा प्रीतये विनियोजयेत् ॥१०८॥ पीतास्यं राजयक्ष्माणं करालं च विचिंतयेत् ॥
यशो रूपमिति मन्त्रेण गन्धाद्यैः परिपूजयेत् ॥ १०९ ॥ दध्यङ्ङाथर्वण ऋषिर्गायत्री छन्द ईरितम् ॥ यक्ष्मा च देवता चैव स्तुतौ च विनियोज
येत् ॥११०॥ शुक्लांबरधरं ध्यायेद्द्विभुजं शिखिवाहनम् ॥ यमं विनेति मंत्रेण पूजयेद्भक्तितत्परः ॥१११॥ ऋषिः स्यान्नारदः प्रोक्तश्छन्दोनुष्टुप्प्रकी
र्तितम् ॥ विवस्वान्देवता चैव क्रतौ च विनियोजयेत् ॥११२॥ एवं ध्यात्वा विवस्वंतं महाकायं महोदरम् ॥ अभिन्नरूपमंत्रेण गन्धाद्यैः परिपूज
येत् ॥ ११३ ॥ काश्यपोस्य ऋषिश्छन्दस्त्रिष्टुब्देवः शचीपतिः ॥ ११४ ॥ बहिरीशानकोणेषु देवादीन्परिपूजयेत् ॥ कूष्माण्डैर्वरणापुष्पैः शौरकैर्वा
समर्चयेत् ॥ ११५ ॥ पीतां करालिकां ध्यायेच्चरकीं वरवर्णिनीम् ॥ स्वब्जस्थां द्विभुजां चैव गुञ्जाहारोपशोभिताम् ॥ ११६ ॥ पीतिन्यरूपम
न्त्रेण पूजयेद्भूतिमिच्छुकः ॥ बलदेव ऋषिश्चास्य छन्दो गौरी च देवता ॥ ११७ ॥ ध्यायेद्विदारिकां रक्तां नवयौवनसंयुताम् ॥ पवित्रेण पुनी
हीति मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ ११८ ॥ ऋषिर्गर्गः समाख्यातस्त्रिष्टुप्छन्दोस्य देवता ॥ रुद्रोऽपि च समाख्यातः स्तुतौ च विनियोजयेत् ॥ ११९ ॥
पापादिराक्षसीं ध्यायेत्सौरभेयोपरिस्थिताम् ॥ कया न इति मंत्रेण पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ १२० ॥ ऋषिः सुवर्ण आख्यातः पंक्तिश्छन्दः प्रकीर्ति
तम् ॥ देवता च महादेव इष्टार्थे विनियोजयेत् ॥ १२१ ॥ कुण्डवेद्या अंतरे च स्थापयेद्विधिवद्बुधः ॥ पर्वताग्रमृदं चैव गजदंतमृदं तथा ॥ १२२ ॥
वल्मीके संगमे चैव राजद्वारचतुष्पथात् ॥ कुशमूलमृदं चैव यज्ञियस्य वनस्पतेः ॥ १२३ ॥ इन्द्रवल्ली तथाक्रांत अमृती त्रपुषस्य च ॥ मालती
चंपकं चैव तथा उर्वारुकस्य च ॥ १२४ ॥ पारिभद्रस्य पत्रैश्च परितः परिवेष्टनम् ॥ पञ्चतुंगस्य परितो मुखे कुर्यात्फणान्वितम् ॥ १२५ ॥
श्रीफलं बीजपूरं च नालिकेरं च दाडिमम् ॥ धात्री जंबुफलं चैव अन्यथा दोषमादिशेत् ॥१२६॥ पञ्चरक्तं सुवर्णं च निक्षिपेद्वरुणं यजेत् ॥ पञ्चोप

चारैर्विधिवद्गन्धपुष्पादिभिर्यजेत्॥१२७॥ उद्वर्तन इति मंत्रेग वरुणं च पुनर्यजेत् ॥१२८॥ अस्य मंत्रस्य च ऋषिर्विष्णुश्छन्द उदाहृतम् ॥ गायत्री देवता पाशी प्रीतये विनियोजयेत् ॥ १२९ ॥ पञ्चगंधान्विनिक्षिप्य हस्तं दत्त्वा पठेत्ततः ॥ १३० ॥ सर्वे समुद्राः सरितः सरांसि च महाह्रदाः॥ आयांतु सर्वपापघ्नाः सर्वलोकसुखावहाः ॥ १३१ ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वास्तीर्थानि जलदाः नदाः ॥ आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ १३२ ॥ अघोराज्यष्टककृता वास्तोष्पतय इत्यपि ॥ शतं वा चाष्टसंयुक्तं सहस्रं वा विशेषतः ॥ १३३ ॥ शतार्धं वा हुनेद्विप्रस्तिलैर्वा तंडुलैः सह ॥ पालाशैर्वा पिप्पलैर्वौदुम्बरैर्वा समाचरेत् ॥१३४॥ पयोदध्यादिभिर्वापि मध्वाज्यैर्वा विशिष्यते ॥ अन्येषां च व्रतेनैव एकैकामथ वाहुतिम् ॥१३५॥ अष्टाविंशति भिश्चान्यैरष्टाष्टौ पंचपंच वा ॥ १३६ ॥ चरुक्यार्दौश्चासनैश्च पिष्टकैर्वटकेन. वा ॥ रक्तपुष्पेण पत्रेण त्रिमध्वक्तेन यत्नतः ॥ १३७ ॥ वास्तोष्पते दृढं जप्त्वा यजेद्वास्तुपतिं यदा ॥ पंचोपचारैर्विधिवत्सांगोपांगैरनंतरम् ॥१३८॥ बलिमासादयेत्पश्चाद्दद्यादेकैकशः क्रमात्॥ब्राह्मणेश्चैव दद्याच्च सदा आज्यं समाक्षिकम् ॥ १३९ ॥ शाल्यन्नं शिखिने दद्यात्तथा नीलोत्पलानि च ॥ ओदनं सोत्पलं दद्यात्पर्जन्याय विचक्षणः ॥ १४० ॥ जयाय पिष्टकं कार्यमिन्द्राय घृतमोदकः ॥ सूर्याय पिष्टकान्नं च सत्याय यवपूलिकाम् ॥१४१॥ भ्रमाय मत्स्यमांसान्नं शष्कुलीमथ पिष्टकम् ॥ वायव्ये च तथा सक्तून्पूष्णे चापूपमेव हि ॥ १४२ ॥ वितथाय कलायान्नं गृहक्षय समाक्षिकम् ॥ पूष्णेथ कृशरान्नं च शाल्यन्नं च निवेदयेत् ॥ १४३ ॥ गन्धर्वाय कस्तूरिकान्नं कृशरं भृंगराजके ॥ मृगाय यावकान्नं च पितृभ्यो मुद्गपायसम् ॥१४४॥ दौवारिकाय कृशराननडुहे च पूपकम् ॥ पायसं पुष्पदंताय वरुणाय च पिष्टकम् ॥ १४५ ॥ असुराय मोदकांश्चैव दद्यादापिक्षये सुराम् ॥ घृतोदनं च सोमाय कणान्नं यक्ष्मणे ददेत् ॥ १४६ ॥ रोगाय घृतलड्डूकं सपायसगुडौदनम् ॥ अक्षाय विविधान्नं च भल्लाटाय तथैव च ॥ १४७ ॥ सोमाय मधुशाल्यन्नं नागाय गुडपिष्टकम् ॥ अदित्यै चापि गोधूमं घृतपक्कं निवेदयेत् ॥ १४८ ॥ दित्यै दद्यात्तथा क्षीरं सितशर्करया सह ॥ क्षीरान्नं चैव पूष्णे च आपवत्साय वै दधि ॥ ॥ १४९ ॥ सावित्र्यै लड्डुकान्नं च सवित्रे च गुडौदनम् ॥ जयाय घृतमन्नं च मिष्टान्नं च विवस्वते ॥ १५० ॥ विरूपाय च तद्दद्याद्धरिद्रान्नं तथैव च ॥ घृतौदनं च चित्राय रुद्राय घृतपायसम् ॥ १५१ ॥ मांसौदनं यक्ष्मणे च कृशरं वरुणाय च ॥ अर्यम्णे शर्करापूपं बहिर्दद्याच्चतुष्टयम् ॥ ॥ १५२ ॥ चित्रौदनं समांसं च मत्स्यान्नं गुडपिष्टकम् ॥ प्रतिदेवोपरि क्षीरं घृतक्षीरसमन्वितम् ॥ तीर्थतोयसमायुक्तं[१] सुगन्धेन समन्वितम्॥१५३॥

१ 'नीरक्षीराम्बुशम्बरम्' इत्यमराभिधानात्क्षीरशब्दोऽत्र जलपर्यायः, तेन 'घृतक्षीरसमन्वितम्' इत्युक्तेर्न विरोधः ।

पताका देववर्णेन दद्याद्ब्रह्मादिषु क्रमात् ॥ मंत्रं जपेत्स्वसामर्थ्यात्स्वसामर्थ्यात्स्तुतिं पठेत् ॥ १५४ ॥ पुरुषस्तवस्य सूर्य ऋषिर्जगती छन्दः ॥ सविता देवता सोमपाके स्तुतौ विनियोगः ॥ १५५ ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ ॥ विष्णुर्जिष्णुर्विभुर्यज्ञो यज्ञियो यज्ञपालकः ॥ नारायणो नरो हंसो विष्वक्सेनो हुताशनः ॥ १५६ ॥ यज्ञेशः पुण्डरीकाक्षः कृष्णः सूर्यः सुरार्चितः ॥ आदिदेवो जगत्कर्ता मण्डलेशो महीधरः ॥ १५७ ॥ पद्मनाभो हृषीकेशो दाता दामोदरो हरिः ॥ त्रिविक्रमस्त्रिलोकेशो ब्रह्मणः प्रीतिवर्द्धनः ॥ १५८ ॥ भक्तप्रियोऽच्युतः सत्यः सत्यवाक्यो ध्रुवः शुचिः ॥ संन्यासी शास्त्रतत्त्वज्ञस्त्रिपंचाशद्गुणात्मकः ॥ १५९ ॥ विदारी विनयः शांतस्तपस्वी वैद्युतप्रभः ॥ यज्ञस्त्वं हि वषट्कारस्त्वमोंकार स्त्वमग्नयः ॥ १६० ॥ त्वं स्वधा त्वं हि स्वाहा त्वं सुधा च पुरुषोत्तमः ॥ नमो देवादिदेवाय विष्णवे शास्वताय च ॥ अनंतायाप्रमेयाय नमस्ते गरुडध्वज ॥ १६१ ॥ ब्रह्मस्तवमिमं प्रोक्तं महादेवेन भाषितम् ॥ प्रयत्नाद्यः पठेन्नित्यममृतत्वं स गच्छति ॥ १६२ ॥ ध्यायंति ये नित्यमनंतम च्युतं हृत्पद्ममध्ये स्वयमाव्यवस्थितम् ॥ उपासकानां प्रभुमेकमीश्वरं ते यांति सिद्धिं परमां तु वैष्णवीम् ॥ १६३ ॥ इति श्रीभविष्येमहापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे द्वादशोध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततो भेर्यादिघोषेण यजमान उदङ्मुखः ॥ कनकतोयेन गन्धेन मुद्गलाग्रेण लेपयेत् ॥ १ ॥ ऐशान्यां मध्यभागे वा यजेद्वा सुसमाहितः ॥ वर्तुलाकारयेद्यस्मान्मन इच्छति संजपन् ॥ २ ॥ ऋषिः कंठोथ[1] गायत्री छन्द इत्यभिधीयते ॥ देवता पृथिवी चैव स्तुतौ च विनियोजयेत् ॥३॥ विवरे पूजयेत्कर्म ब्रह्माणं च धराधरम् ॥ पृथिवीं गन्धपुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ ४ ॥ अग्रतोऽष्टदलं लेख्यं स्थापयेत्कलशं ततः॥ मुखे विधाय कनकं राजतेन विनिर्मितम् ॥ ५ ॥ शुक्तिशंखसमं वापि विश्वामित्रसमुद्भवम् ॥ पूजयेत्तीर्थतोयेन गन्धपुष्पाक्षतादिना ॥६॥ विष्णुक्रांतावचाकुष्ठचन्दनेन विलोडितम् ॥ क्षीरं च मातुलिंगं च सावित्रं च सदूर्वया ॥ ७ ॥ दध्यक्षतं मधुयुतमेवमर्घ्यं च साधयेत् ॥ सितचन्दनवस्त्राद्यैः शाल्यैश्च विविधैरपि ॥ ८ ॥ अव्रणं कलशं कृत्वा पञ्चवर्णसमन्वितम् ॥ आवाहये त्तोयनिधिं मंत्रेणानेन भक्तितः ॥ ९ ॥ आयाहि भगवन्देव तोयमूर्ते जलेश्वर ॥ हृद्वर्णार्घ्यं मया दत्तं परितोषाय ते नमः ॥ १० ॥ गृहेभ्यश्चैव सोमाय त्वष्ट्रे चैव च शूलिने ॥ इमं मे वरुणेत्यादि प्रत्येकं स्याद्वतित्रयम् ॥ ११ ॥ ततोर्घ्यदानं विधिवत्क्षीरेण हविषा मधु[2] ॥ यजमानः सपत्नीकः कुंभं कुक्षौ निधाय च॥१२॥हिरण्यगर्भेति मंत्रस्य भरद्वाज ऋषिः स्मृतः ॥ छन्दश्च जगती स्यातं देवता च जलाधिपः॥१३॥ वरुणस्योत्त

१ 'यज्ञर्त्विग्भ्यां घलजां' इति घः । २ मधुना ।

भनेति मंत्रस्य जलकुंभं निवेदयेत् ॥ अस्य मंत्रस्य च ऋषिर्नारदः परिकीर्तितः ॥ विराट्छन्दश्च ईशानो देवता समुदाहृता ॥१४॥ मोचयेन्मीन
युग्मं च मेषयुग्मं तथैव च ॥ संभवे पक्षियुग्मं च आडीं वा चक्रवाककम् ॥१५॥ मोचयेन्नागयुग्मं च आयुवृद्धेश्च हेतवे ॥ दिक्षु जीवंतिकां दद्याद्राक्ष
सेभ्यो बलिं हरेत् ॥ १६ ॥ निर्मितं माषभक्तेन रक्तपुष्पैरलंकृतम् ॥ क्षात्रको लक्ष्मणश्चैव मणिभद्रो गणेश्वरः ॥ सबिंदुकेन हंतेन दिक्षु मध्ये यथा
क्रमात् ॥ १७ ॥ ये भवा भाविनो भूता ये च तेषु मयासिनः ॥ आहरं तु बलिं तुष्टया प्रयच्छंतु शुभं मम ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा च बलिं दद्या
न्नमस्कुर्यादनंतरम् ॥ दद्यात्पयस्विनीं गां च आचार्याय विशेषतः ॥ १९ ॥ अन्येषां हि हिरण्यं च गां च दद्याद्विजन्मने ॥ व्याहृतिद्वितयं चैव
ततो वारुणपंचकम् ॥ २० ॥ प्राजापत्यं स्विष्टकृच्च जुहुयात्तदनंतरम् ॥ घृतैः स्विष्टकृतं नास्ति तथा रसविसारकैः ॥ २१ ॥ पद्मोत्पलैर्मातुलिंगैः
पनसैर्मातुलुंगकैः ॥ मधूकैर्विश्वपुष्पैश्च तथाम्रातककाशकैः ॥ २२ ॥ अभिषेकं ततः कुर्यात्सुवास्त्विति च वै जपन् ॥ दद्यात्पूर्णां च विधिवत्सूर्या
याघ्र्यं निवेदयेत् ॥ २३ ॥ पश्चदोषं पुरस्कृत्य ब्राह्मणानुमतेन च ॥ गृहं प्रविश्य च ततो ब्राह्मणानथ भोजयेत् ॥ २४ ॥ दीनांधकृपणे चैव
दद्याद्वित्तानुसारतः ॥ ज्ञातिभिः सह भुञ्जीत दधिक्षीरामिषं विना ॥ २५ ॥ न क्षीरं च कषायं च भर्जितं शाकमेव च ॥ न काण्डं च न पुष्पं च
करीरं च कदाचन ॥ २६ ॥ शाल्यन्नं मूलकं चैव पनसाम्रफलनि च ॥ मस्तं मधुघृतगुडं मातुलिंगं ससैंधवम् ॥ २७ ॥ बदरं धातकिफलं कुन्द
पुष्पं तथा तिलम् ॥ एतत्प्रशस्तं जानीयान्मरीचानि विशेषतः ॥ २८ ॥ त्रिरात्रमथ सप्ताहं परित्यज्य स्वले ततः ॥ पञ्चांगकं ततः कुर्यात्स्थाप
येन्नेति युग्मकम् ॥ २९ ॥ प्रथमा चार्कहस्तेन द्वितीया दशहस्तिका ॥ वितस्ते तु भवेच्छ्त्रं द्विगुणं तदनंतरम् ॥ ३० ॥ शतार्धं ततः पश्चात्षष्टि
हस्तमनंतरम् ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागेऽर्घ्यदानविधौ त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥छ॥ ॥सूतउवाच॥ ॥
स्वगृह्याग्निविधिं वक्ष्ये योगभेदेषु सत्तमाः ॥ न परोक्तं विधानेन भयदं कीर्तिध्वंसनम् ॥ १ ॥ पुत्रा एव च कन्याश्च जनिष्याश्चापरे सुताः ॥ गृह्या
इति समाख्याता यजमानस्य दायदाः ॥ २ ॥ तेषां संस्कारयागेषु शान्तिकर्मक्रियासु च ॥ आचार्यविहितः कल्पस्तस्माद्यक्ष इति स्मृतः ॥
॥ ३ ॥ त्रिकुशं परिगृह्णाति ततश्च कुरुते दृढम् ॥ ऋषिर्दक्षश्च जगती छन्दो विष्णुश्च देवता ॥४॥ कश्यपस्तृप्यतामिति भूरसीति च शोधनम् ॥
ऋषिः सुवर्ण गायत्री जगती छन्द इष्यते ॥ देवता च भवेत्सूर्यः पृथिवीशोधने न्यसेत् ॥ ५ ॥ ऐशान्यादिक्रमेणैव प्रादक्षिण्येन यत्नतः ॥ यत्प
वित्रेति मंत्रेण तर्जन्यंगुष्ठयोरपि ॥ ६ ॥ कुशगर्भत्रयेणापि भ्रामयेद्वलयाकृति ॥ परिसमूहनमित्युक्तं स्नपनं शृणु सत्तम ॥ ७ ॥ ईशानादेश्च

संस्कारं कुर्यात्परिसमूहनम् ॥ प्रतिष्ठायां चरेत्यादिनैर्ऋत्यादिग्रहं मखे ॥ ८ ॥ परिसमूहनमैन्द्रस्य पर्वतोऽस्य ऋषिः स्मृतः ॥ पंक्तिश्छन्दः सद्यु
द्दिष्टमिन्द्राणी चास्य देवता ॥ ९ ॥ गोमयं च त्रिगंधं च पंचमूर्तिकयापि च ॥ कनिष्ठं गुह्यकं त्यक्त्वा देवतार्थे न लेपयेत् ॥ १० ॥ मानस्तो
केनेति ऋचा विश्वेदेवश्च पूज्यताम् ॥ ऋषिः स्यात्काश्यपश्छन्दो विश्वेदेवः प्रकीर्तितः ॥ ११ ॥ योजयेल्लेपयेद्विद्वान्घटमाबद्धय सत्तमाः ॥
मध्यमातर्जनीभ्यां च कुशमारभ्य दक्षिणम् ॥ १२ ॥ चतुरस्रीकृतं क्षेत्रं हस्तमानं तथाननम् ॥ यज्वभिरिति मन्त्रेण सूर्यः प्रीणाति
सत्तमाः ॥ १३ ॥ दक्षे सार्धांगुलं त्यक्त्वा पश्चिमेन परित्यजेत् ॥ उत्तराग्रां लिखेद्रेखामन्यथाऽमंगलं भवेत् ॥ १४ ॥ आप्यायस्वेति मन्त्रस्य
धन्वंतरिऋषिः स्मृतः ॥ त्रिष्टुप्छन्दः समाख्यातं सविता चात्र देवता ॥ १५ ॥ तल्लग्नं दक्षिणे चैकं पूर्वार्द्धद्वादशाङ्गुलम् ॥ अन्यांगुलांतरं चैकं
ततः सप्तांगुलं भवेत् ॥ १६ ॥ कुशमूलेन स्वर्णेन प्रतिष्ठायां च राजते ॥ अंगुष्ठानामिकाभ्यां च संज्योतीति च संजपन् ॥ १७ ॥ संस्मरेन्मित्रा
वरुणौ ऋषिरौतथ्यसंज्ञकः ॥ पंक्तिश्छन्दः शिवो देवो रेखामथ च योजयेत् ॥ १८ ॥ तेनैवोर्द्धकरौ कुर्याद्दक्षवामे सकृत्सकृत् ॥ भास्वराय
क्षिपेदग्नौ तत ऊर्ध्वं रणं स्मृतम् ॥ १९ ॥ सदसंपद्दषिः कर्णो विराडिति उदाहृतः ॥ छन्द इन्द्रो देवता च पृथिव्या देवता भवेत् ॥ २० ॥
कुशपुष्पोदकेनापि देवतीर्थेन सत्तमाः ॥ पंचगव्येन मतिमान्पञ्चरत्नोदकेन च ॥ पञ्चपल्लवतोयेन महायोगे विशेषतः ॥ २१ ॥ अथोनस्य च
मन्त्रस्य वशिष्ठः परिकीर्तितः ॥ छन्दोऽथ देवी गायत्री देवता गणनायकः ॥ २२ ॥ कीशादग्निं समादाय मे गृह्णामीति संपठन् ॥ मे गृह्णामीति
मंत्रस्य ऋषिर्गौतम ईरितः ॥ छन्दोनुष्टुप्समाख्यातं वामदेवोऽथ देवता ॥ २३ ॥ क्रव्यादग्निं परित्यज्य क्रव्यादमग्निमीरयन् ॥ मंन्त्रेणानेन मति
मान्दक्षिणस्यां विनिक्षिपेत् ॥ २४ ॥ अस्य मन्त्रस्य हारीत ऋषिः स्याच्छन्द इष्यते ॥ देवता वामदेवोऽपि दाहेपि विनियोजयेत् ॥ २५ ॥
आवाहनं ततः कुर्यात्संसरक्षेति संजपन् ॥ संसरक्षेति मंत्रस्य ऋषिर्नील उदाहृतः ॥ विराट् छन्दोऽथ विज्ञेयो देवता च शतक्रतुः ॥ २६ ॥ वैश्वा
नर इति ऋचा अग्निस्थापनमीरितम् ॥ मंत्रमाचाति प्रीणाति ऋषिः स्यात्काश्यपः स्मृतः ॥ अनुष्टुप् च भवेच्छन्दो देवता हव्यवाहनः ॥ २७ ॥
बभासीति च मंत्रेण अग्निं कुर्यात्प्रदक्षिणम् ॥ ऋषिः स्वयंभूराख्यातो विराट् छन्द उदाहृतम् ॥ देवता परमात्मा च नमस्कारेण योजयेत् ॥
॥ २८ ॥ ततोग्निदक्षिणे भागे प्रागग्रकुशकुब्जके ॥ द्विहस्ते भवतश्चैव हस्तपानासने अथ ॥ २९ ॥ ब्रह्मन्निहोपवेश्यतामिति ब्रह्माणं विनिवेशयेत् ॥
ब्रह्मयज्ञानृचा दोग्ध्री धेनुरिति त्वृचा ॥३०॥द्वाभ्यामिति च मन्त्राभ्यामिति ब्रह्मप्रवेशनम् ॥ शक्रोऽस्य त्रायतामेति शृणु ऋग्भ्यामृषीद्विजाः ॥३१॥

प्रजापतिर्ऋषिश्छन्दस्त्रिष्टुब्देवोऽथ शंकरः ॥ नारदश्च ऋषिश्छन्दस्त्रिष्टुब्देवः शचीपतिः ॥ ३२ ॥ अग्नेरुत्तरभागे च हस्तमानांतरेपि च ॥ प्रणीता
स्थापनं कुर्याद्दिन एहीति संजपन् ॥ ३३ ॥ मन्त्रस्य च ऋषिश्छन्दो वामदेवः प्रकीर्तितः ॥ जगती च भवेच्छन्दो देवता च शतक्रतुः ॥ ३४ ॥
श्रीपर्णीसहकारोत्थं वरुणस्य विशेषतः ॥ षडंगुलेन विस्तारं विंशत्यंगुलकेन च ॥ ३५ ॥ दैर्घ्येण च चतुःस्यातकांगुलं च प्रमाणतः ॥ द्व्यंगुले
चरकाकायामासासन्देवकर्मणि ॥ ३६ ॥ अभिचारे भवेत्कांस्यं ताम्रं स्याच्छांतिकर्मणि ॥ प्रतिष्ठायां मृन्मयं च अष्टांगुलमथापि वा ॥ ३७ ॥
द्वादशांगुलप्रस्तारं तैजसं मानवर्जितम् ॥ इमं मे वरुणेनर्चा प्रणीतामथ पूरयेत् ॥ ३८ ॥ सागरा अथ प्रीयंतामित्थमाध्यानमाचरेत् ॥ सकृदच्छि
न्नदर्भेण दिग्विदिक्षु परिस्तरेत ॥ ३९ ॥ नैर्ऋते दिक्षु सीतः स्याद्वैश्वदेवे तथैव च ॥ कया नश्चित्र इत्यृचा नागः प्रीणाति सत्तमाः ॥ ४० ॥ अस्य
मंत्रस्य च ऋषिर्भरद्वाज उदाहृतः ॥ छन्दोऽनुष्टुब्देवता च ईशानः परिकीर्तितः ॥ ४१ ॥ प्रयोजनादिकं द्रव्यं तत आसादयेत्क्रमात् ॥ दक्षिणादि
उत्तरांतं ध्रुवास इत्यृचापि च ॥ ४२ ॥ ऋषिः स्यान्नारदश्छन्दोनुष्टुप्चैवाथ देवता ॥ शतक्रतुश्च प्रीणाति योजयेदथ सादरात् ॥ ४३ ॥ काष्ठं च
पश्चिमे कुर्यात्प्रयच्छन्पश्चिमेन तु ॥ पुरतोऽन्नं पञ्चव्रीहीस्तिलाश्च शहसर्षपान् ॥ ४४ ॥ दक्षिणे चैव आपूपं भृंगराजं तथैव च ॥ फलपत्रे वामभागे
पिष्टकं दधि दुग्धकम् ॥ ४५ ॥ पनसं नारिकेलं च मोदकं लड्डुकं तथा ॥ प्रणीतां च दिग्विदिक्षु स्थापयेदविचारयन् ॥ ४६ ॥ प्रणीतां न स्पृशे
ज्जातु होमकाले कथंचन ॥ स्नानकुंभं च भो विप्रा यावद्यागः प्रवर्तते ॥ ४७ ॥ उच्चीरकं मातुलिंगं दूर्वां धात्रीफलानि च ॥ तुलसीमालतीजाती
जलजानि विशेषतः ॥ ४८ ॥ ऐशान्यां स्थापयेत्सर्वं यच्च वै कंकतीमयम् ॥ नैर्ऋत्येति विशेषोयं यच्च वैकंकती शमी ॥ ४९ ॥ यथायोगेन
तत्सर्वं ग्राह्यं तत्पत्रमेव च ॥ क्षीरपाके तु क्षीरांते चरुस्थालीमथानयेत् ॥ ५० ॥ पवित्रच्छेदनकुशैश्छिंद्यात्प्रादेशिकं पुनः ॥ छित्त्वा पवित्रं प्रोक्ष
ण्यां स्थापयेद्दलभिदाग्रकम् ॥ ५१ ॥ विष्णो रराटमंत्रेण छेदयेदग्रभागतः ॥ पायसेन काठिनेन प्रमथ्नीयात्कदाचन ॥ ५२ ॥ न रसेन न
कार्ष्णेन न दृढेन कदाचन ॥ ताम्रेण भस्मना चाथ शुक्तिशंखेन वाग्यतः ॥५३॥ छेदयेत्पिञ्जुलीं चापि पवित्रमथ देशिकः॥ विष्णो रराटमंत्रस्य
हारीतश्च ऋषिः स्मृतः ॥ ५४ ॥ पंक्तिश्छंदो भवेद्देवः संस्कारे विनियोजयेत् ॥ प्रणीताभाजनं गृह्य प्रोक्षणीं पूरयेत्त्रिभिः ॥ ५५ ॥ कायतीर्थेन
तत्कुर्याद्देवतीर्थेन चेत्यपि ॥ वामहस्ततले पश्चात्स्थापयेत्प्रोक्षणीयकम् ॥ ५६ ॥ मध्यमामध्यमांगुष्ठ अपामार्गेण मंत्रिभिः ॥ उत्तानं तत्पवित्रं च
पवित्रं तेति संजपन् ॥ ५७ ॥ ऋषिः स्याद्गौतमश्छन्दो धर्मराजोऽथ देवता ॥ अथ स्थापितद्रव्याणि प्रोक्षयेत्स्थापयेत्क्रमात् ॥ ५८ ॥ सकृद्द्रव्ये

त्रिभिः काष्ठैस्त्रिवारं मंत्रपुष्पकैः ॥ स्थिरस्थाने तु संप्राप्तप्रणीतायाश्च दक्षिणे ॥ ५९ ॥ प्रादेशांतरतश्चैव आज्यस्थालीमथार्पयेत् ॥ अग्रतो मण्डलं कृत्वा वह्निं विप्रे तु स्थापयेत् ॥ ६० ॥ यूतं निःसारयेत्तत्तु निरूप्याशु क्रमेण तु ॥ ईशानेति च मंत्रेण अधिश्रपणमीरितम् ॥६१॥ ऋषिर्नारायणश्छन्दः पंक्तिरीशोऽथ देवता॥ पर्यग्निकरणं कुर्यादादराद्वयमप्यथ ॥ ६२ ॥ अवेक्ष्य ईशमारभ्य दक्षिणावर्तकेन तु ॥ कुलायनीति मंत्रेण ऋषिच्छन्दादिकं स्मरन् ॥ ६३ ॥ परिवेष्याज्यस्थालीं च त्रिः सकृद्वा समाहितः ॥ पितरस्तृप्यंतामिति संस्कारे मातरः स्मृताः ॥ ६४ ॥ ऋषिः स्याज्जमदग्निश्च गायत्री छन्द ईरितम् ॥ देवता च पिनाकी स्यादग्निष्टोमे च योजयेत् ॥ ६५ ॥ घृतस्य च तथा त्वं नो ब्रह्मा वै तृप्यतामिति ॥ षडंगुलं स्रुवं पश्चाद्गृहीत्वाग्नौ प्रतप्य च ॥ ६६ ॥ त्रिरात्रं तु महायोगे सकृदन्यत्र सत्तमाः ॥ संमार्जयेत्कुशेनापि मूलादग्रं तु सेचयेत् ॥ ६७ ॥ अग्रान्मूलं पुनः कुर्यात्संपूज्य च पुनः पुनः ॥ त्रिभिस्त्रिभिः प्रणीतोदे प्रोक्षयेत्तदनंतरम् ॥ ६८ ॥ स्रुवं पुनः प्रतप्याथ प्रोक्षण्युत्तरतो न्यसेत् ॥ आज्यपात्रं पुरस्कृत्य पवित्रं च समाहरेत् ॥६९॥ अंगुष्ठे द्वे अनामे तु गृह्णीयात्तत्पवित्रकम् ॥ अष्टांगुलं मध्यकृत्वो घृतं त्रिः पवनं चरेत् ॥७०॥ पाताले त्रिस्तथाकाशे अवेक्ष्याज्यं ततस्त्रिभिः ॥ प्रोक्षण्यां च तथा कुर्यादधः संप्रोक्ष्य देशिकः ॥ ७१ ॥ ततः पायसमादाय उत्थाय च समन्त्रकम् ॥ तूष्णीं दद्यात्तथा चाग्नौ सन्निवेशेन तत्त्वतः ॥ ७२ ॥ सपवित्रं दक्षकरे गृहीत्वा प्रोक्षणीयकम् ॥ अष्टांगुले मूलभागे तज्जलेन ईश।दितः ॥ ७३ ॥ अग्निं पर्युक्षयेत्पश्चाद्दक्षिणावर्तकेन च ॥ पवित्रं च प्रणीतायां निधाय प्रोक्षणीयकम् ॥ ७४ ॥ संयावार्थं च भो विप्रा अग्निवत्तत्र देशिकः ॥ ध्यायेदग्निं रक्तवर्णं स्रुवहस्तं त्रिबाहुकम् ॥ ७५ ॥ कमंडलुं परे हस्ते ततो दक्षकरेण तु ॥ स्रुवं गृहीत्वा जुहुजात्तूष्णीमेव समाहितः ॥ ७६ ॥ अंते च देवतोद्देशं प्राजापत्यं समीरयन् ॥ प्रणवांतेन जुहुयात्सर्वत्र द्विजसत्तमाः ॥ ७७ ॥ वायुकोणं समारभ्य वह्निकोणान्तकेन तु ॥ अच्छिन्नेन घृतेनैव इन्द्राय तदनंतरम् ॥ ७८ ॥ अग्नीषोमात्मकं चैव जुहुयाद्राक्षसादितः ॥ ऐशानकोणपर्यंतं ततो नैमित्तिकं चरेत् ॥ ७९ ॥ पश्चात्स्विष्टं ततो दद्याद्द्याच्च मतिभिस्तथा ॥ वारुणं पञ्चकं चैव कृत्वा पूर्णां ततो लभेत् ॥ ८० ॥ उद्वाह इति मंत्रस्य अथर्वण ऋषिः स्मृतः ॥ छंदो देवी च गायत्री देवतं चापि वारुणम् ॥ ८१ ॥ प्रकृते योजयेन्मन्त्री स्तुतौ चापि नियोजयेत् ॥ त्वन्नोग्न इति मंत्रस्य ऋषिर्वाशिष्ठसंज्ञकः ॥ छंदश्च बृहती स्यातं तदेवाग्निः प्रकीर्तितः ॥ ८२ ॥ इडो गतमिति मन्त्रस्य ऋषिः को गुह्यसंज्ञकः ॥ छन्दश्च जगती स्यातं देवो विष्णुः प्रकीर्तितः ॥ ८३ ॥ उद्वर्तन इति मंत्रस्य ऋषिः को नु प्रकीर्तितः ॥ छन्दो देवी च गायत्री वरुणश्चाधिदेवता ॥८४॥

इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ मखे सर्वत्र ब्रह्माणमृत्विजं वरये
दथ ॥ कुशकण्डीं स्वगृह्येन कृत्वाग्निं चार्चयेत्ततः ॥ १ ॥ आघाराज्यभागौ तु महाव्याहृतयस्त्रयः ॥ सर्वं प्रायश्चित्तसंज्ञकं प्राजापत्यं च [१]स्विष्ट
कृत् ॥ २ ॥ एतन्नित्यं हि सर्वत्र होमे कर्मणि निर्दिशेत् ॥ प्राजापत्ये च इन्द्राय एतावाघारसंज्ञकौ ॥ ३ ॥ अग्नये चैव सोमाय आज्यभागौ प्रकी
र्तितौ॥ भूर्भुवःस्वस्त्रयश्चैव महाव्याहृतयः स्मृताः ॥४॥ अयाश्चाग्न इति तथा ये ते शतमनुत्तमम् ॥ सर्वप्रायश्चित्तसंज्ञा एते वै पञ्च मंत्रकाः ॥ ५ ॥
प्राजापत्याहुतिश्चैका स्विष्टकृच्चापरा स्मृता ॥ चतुर्दशैताः कृतयो होतव्या नित्यसंज्ञकाः ॥ ६ ॥ कृत्वा सकृद्देवतोद्देशं होमं पश्चात्समाचरेत् ॥
सोमपा ये च गोयागे नरमेधाश्वमेधयोः ॥ ७ ॥ अन्यत्र विपरीतेन स्वाहांतेन हुनेद्बुधः ॥ नैमित्तिकं विना नित्यं विफलं याति नान्यथा ॥
॥ ८ ॥ नित्यं वर्ज्यं शतार्धेन वैश्वदेवे तथैव च ॥ त्र्यहसाध्यादियागेषु यन्निदेशं शृणु द्विजाः ॥ ९ ॥ एकाहे वाघारारज्यौ कृत्वा नैमित्तिकीः
कृतीः ॥ समा स्विष्टकृतं विद्यादाकृत्याद्यास्ततः परम् ॥ १० ॥ विशेषतस्त्र्यहादौ तु अघारावाज्यपूर्वकम् ॥ पश्चान्नैमित्तिकं कुर्यात्समाप्तिदिवसे
प्यथ ॥ ११ ॥ आघाराराज्यपूर्वेण ततो नैमित्तिकं चरेत् ॥ स्विष्टकृद्व्याहृतिश्चैव वारुणाद्यास्तथा हि षट् ॥ १२ ॥ द्विजातिः पतितो यत्र
द्वित्रिकं च चतुश्चतुः ॥ एकस्मिन्दिवसे कुर्यात्सोमयागे च शैशवे ॥ १३ ॥ द्विजातीनां विवाहे तु नैत्यिकं प्रथमं भवेत् ॥ एकस्मिन्दिवसे कुर्या
दग्निकार्यं पृथक्पृक् ॥ १४ ॥ दद्यादेकं च नित्यं च पृथङ् नित्यं न चाचरेत् ॥ द्विजातिः पतितो यत्र द्वित्रिकं च चतुश्चतुः ॥ १५ ॥ एकस्मि
न्दिवसे कुर्यात्तत्रापि नैत्तिकं त्यजेत् ॥ होमे ब्रह्मा स्तुते विष्णुः स्रुवे चैव महेश्वरः ॥ १६ ॥ अजस्यानियमे चेन्द्रोऽधिश्रयणं विवस्वतः ॥ पर्यग्नि
करणे चैव उद्वाहे मातरः स्मृताः ॥ १७ ॥ चन्द्रादित्यौ चोत्पवने वीक्षणे च दिशस्तथा ॥ प्रोक्षण्यां स्थापने दुर्गा इमे लक्ष्मी प्रतिष्ठिता ॥ १८ ॥
होमं कुर्याद्द्विजश्रेष्ठा विधिं कुर्यात्समाहितः॥एतेषु देवताः प्रोक्ता द्विजातीनां हिताय च॥१९॥यजेत्सुपशुबद्धेषु संस्कारे चैव पर्वणि ॥ देवताः सर्वा
ज्ञातव्या एता यज्ञे समाहितैः ॥२०॥ अधिदैवेन जानीयात्करवल्यां पंचफलं यतः॥तस्मात्सर्वप्रयत्नेन देवतामथ विन्यसेत् ॥२१॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ वक्ष्यामि सर्वेषां देवानां ध्यानमुत्तमम् ॥ अस्य
यज्ञे परिज्ञानाज्जिह्वा सम्यक्फलप्रदा ॥१॥ हिरण्यवर्णा प्रथमां वह्निजिह्वां महाद्युतिम् ॥ कनकाढ्यकरां देवीं हिरण्याख्येष्टसिद्धये ॥ २ ॥ कनकां

१ सुवर्णाभामित्यर्थः ।

द्विभुजां शुक्लां हस्ताभ्यां दर्भसंयुताम् ॥ कमंडलुं च बिभ्राणां नुमः साधकसिद्धिदाम् ॥ ३ ॥ उद्यदिन्दुनिभां रक्तां चतुर्भिर्भुजप
ल्लवैः ॥ शंखचक्राभयवरान्दधतीं प्रणमाम्यहम् ॥ ४ ॥ भिन्नांजनचयप्रख्यां स्वर्णकुंभं तु वामतः ॥ दक्षिणेन वरारक्तां धारयंतीं नमा
म्यहम् ॥ ५ ॥ सुप्रभामण्डलाभा च कराभ्यां तत्कृताञ्जलिः ॥ पद्मासनस्था कौशेयवसना मे प्रसीदतु ॥ ६ ॥ जपाकुसुमसंकाशा बहुरूपा
सखे मम ॥ शुभदा स्याद्भुजैः शुभ्रा सहस्रं दधती परान् ॥ ७ ॥ नीलोत्पलनिभे देवि वह्निवर्णपराभवे ॥ जपापुष्पधरे नित्यं सतीरूपे प्रसीद मे
॥ ८ ॥ मूलेन वीक्षयेत्स्थानं मंत्रेण खननं मतम् ॥ त्रिसूत्रीकरणं कुर्याच्चतुःसूत्रं निपातयेत् ॥ ९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम
पर्वणि द्वितीयभागे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रतिष्ठायाः पूर्वदिने कुर्याद्देवाधिवासनम् ॥ धान्यप्रतिष्ठां तस्यैव
यूपं चापि यथाविधि ॥ १ ॥ रात्रौ मूलाग्रे च घटे स्थापयेद्गणनायकम् ॥ संपूज्य च विधानेन दिगीशांश्च तथा ग्रहान् ॥ २ ॥ ब्रह्माणं च
तडागेषु वरुणं शान्तियागके ॥ सोमं च मंडले सूर्यं पादे विष्णुं तथैव च ॥ ३ ॥ शैवे शैवं तथा प्रोक्तं प्रपायामथ वारुणम् ॥ आरामे
चैव ब्रह्माणं पाद्यार्घैरपि चार्चयेत् ॥ ४ ॥ द्रुपदादीति मन्त्रेण स्नापयेत्प्रथमं बुधः ॥ गायत्र्या च ततः पश्चाद्गन्धद्वारेति तैलकम् ॥ ५ ॥
सुनाभेति च मंत्रेण द्वाभ्यामेव विशिष्यते ॥ श्रीश्च ते इति कुसुमं फलिनीति च वै फलम् ॥ ६ ॥ कांडादिति च मंत्रेण दद्याद्दूर्वाशतं
ततः ॥ सिंदोरिवेति सिंदूरं विश्वामिति च मार्जनम् ॥ ७ ॥ समिच्छेत्यञ्जनं दद्याद्दुःस्थं सुरासुरा जपन् ॥ चन्दनं यज्वभिर्जप्त्वा
मानस्तोकेति चन्दनम् ॥ ८ ॥ यूपे चैव विशेषोयमुत्तराग्रं प्रविन्यसेत् ॥ अद्यैव तेन मंत्रेण स्थापयेदथ वारिणा ॥ ९ ॥ गायत्र्या प्रथमं
चैव आपो हिष्ठेति वै जपन् ॥ शन्नो देवीति द्रुपदां स्नापयेत्तदनन्तरम् ॥ १० ॥ अभिमन्त्र्याथ ब्रह्मेति त्रिरात्रं मंत्रमीरयन् ॥ योगं योगदृढं जप्त्वा
पवित्रं विन्यसेत्ततः ॥ ११ ॥ त्वं गन्धर्वेति मन्त्रेण तथा सुभाभ इत्यपि ॥ द्वाभ्यां तैलगंधयुतं श्रीसूक्तेनापि पुष्पकम् ॥ १२ ॥ धूरसीति च तथा
धूपमास्वज्योतिर्भिर्दीपकम् ॥ अबुमीमहताति दद्याद्दूर्वाक्षतं ततः ॥ १३ ॥ विश्वामीति च निम्न्यंतकांडादिति तथाक्षतम् ॥ सिंदोरिवेति सिन्दूरं
समिधेति तथाञ्जनम् ॥ १४ ॥ पादोऽस्येत्यथ भुक्तं स्याद्याः फलिनीति पुनः फलम् ॥ रूपं नेति दहेद्रूपं न सोचिति च पूजनम् ॥ १५ ॥ युवा
सुवासेति वस्त्रं नागगन्धेति चन्दनम् ॥ ततो यमगृहाद्बाह्ये मण्डपांतरमाश्रितः ॥१६॥ सुनातीति वचो दद्यात्ततश्चावाहयेत्प्रभुम् ॥ तत्राधिवासनं
कुर्याद्रक्षयेच्च सुरक्षिभिः ॥१७॥ आचार्यो यजमानश्च ऋत्विग्भोजनमाचरेत् ॥ अक्षारलवणान्यासी दधि विश्वं तिलांस्त्यजेत् ॥१८॥ आधारणं

चाधिवासं वक्ष्ये तत्रानुसारतः ॥ सुनातेति वचो दद्यात्तैलं चैव शिवे त्रिभिः ॥ १९ ॥ पञ्चभिर्ब्राह्मणैः सार्धं गन्धर्वा इति विस्मरन् ॥ दद्याद्गन्धं तैलयुतं गन्धद्वारेत्यृचा पुनः ॥ २० ॥ याः फलिनीति च फलं पूगतानामवर्जनम् ॥ कौशिकीरुत्तमोऽसीति दद्यात्खड्गं सुतीक्ष्णकम् ॥ २१ ॥ रूपेन वेति मन्त्रेण मुद्गरं च निवेदयेत् ॥ श्रीश्च ते इति कुसुमं विश्वानीति च संपठन् ॥ २२ ॥ निर्मथनं ततः कार्यमिति साधारणो विधिः ॥ ततोधिवासकल्पे तु प्रदेशे तु समाचरेत् ॥ २३ ॥ विनाधिवासनं विप्राः प्रतिष्ठानं समाचरेत् ॥ नं तत्फलमवाप्नोति विवाहे शरणं दिशेत् ॥ २४ ॥ ततः प्रयत्नतः कार्यं पूर्वाह्णे रात्रियोगतः ॥ नित्ये नैमित्तिके काम्ये कारयेत्कुण्डमण्डपम् ॥ २५ ॥ स्थंडिले हस्तमात्रेण वालुकानिर्मितेऽपि च ॥ त्रयोदशांगुले हस्ते द्विहस्ते चापि वर्द्धते ॥ २६ ॥ एकैकांगुलको विप्राः पीठे नास्ति विचारणा ॥ नवपञ्चक कुण्डे च लक्षादावपि शंकया ॥ २७ ॥ ततो दशांगुले पक्षे दशांगं शृणुत द्विजाः ॥ काष्ठं पत्रं च पुष्पं च मोदकं पिष्टकं तथा ॥ २८ ॥ अन्नं च परमान्नं च ह्यवेक्ष्यं तिलमेव च ॥ एतद्धै गृहपक्षे च विष्णुपक्षे तिलादितः॥२९॥शैवे यवादितः कार्या शाक्ते पुष्पादितो भवेत् ॥ सूर्ये पक्षे पिष्टकादि गोपाले कृशरादितः ॥ ३० ॥ कृष्णे च करवीरादि श्रीफलानि च त्रैपुरे ॥ सारस्वते च श्रीवृक्षे मोक्षकामे निगद्यते ॥ ३१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अष्टौ होतारो द्वारपालास्तथाष्टौ अष्टौ कार्या ब्राह्मणा याजकाश्च ॥ सर्वे शुद्धा लक्षिता लक्षणाद्यैरेकः कार्यो जापकोऽस्मिन्महात्मा ॥ १ ॥ दिव्यैर्गंधै गंधमाल्यैः सुवर्णैस्तैलं कार्यं ब्राह्मणाः पञ्चविंशाः ॥ आवाप्यैस्तु द्विगुणैर्वै बलीयो दिव्यैर्वस्त्रैरर्हणादक्षिणाभिः ॥ २ ॥ नार्हयित्वा यथोक्तेन कश्चित्पत्रं निवेशयेत् ॥ अनर्हितेषु विप्रेषु न सम्यक्फलमाप्नुयात् ॥ ३ ॥ प्रतिष्ठादिषु सर्वेषु सम्यग्विप्रानथार्हयेत् ॥ कुशद्विजं तु सर्वत्र अर्घ्यं विष्टरमात्रकम् ॥ ४ ॥ प्रदद्यादर्हणं सम्यक्पश्चात्पात्रं निवेदयेत् ॥ विनार्हणं कृते तस्मिन्नरके परिपच्यते ॥ ५ ॥ प्रत्येकं ब्राह्मणा यज्ञे वेदमन्त्रेषु पारगाः ॥ आचार्यो यदि कार्येषु वरयेद्दश गोत्रजान् ॥ ६ ॥ विशिष्टानामभावेऽपि कुर्यात्कुशमयान्द्विजान् ॥ कुशप्रतिकृतौ चापि स्वगोत्रं स्वं द्विजं विना ॥ ७ ॥ न कुर्याद्वरणोद्देशं तथा प्रहरसंहतिम् ॥ गोत्रादिकीर्तनांतेषु स्वनामोद्देशमीरयन् ॥ ८ ॥ तुलापुरुषदाने च तथा च हाटकाचले ॥ कन्यादाने तथोत्सर्गे कीर्तयेत्प्रवरादिकम् ॥ ९ ॥ न पात्रं प्रतिकृत्यर्थं न चालं सोदरं तथा ॥ मृतभार्य्यो ह्यभार्यश्च अपुत्रो मृतपुत्रकः ॥ १० ॥ शूद्रसंस्कारकश्चैव कृपणो गणयाजकः ॥ प्रायश्चित्तगृहीतश्च राजयाजकपैशुनौ ॥ ११ ॥ शूद्रगेह

निवासी च शूद्रप्रेरक एव च ॥ स्वल्पकण्ठो वामनश्च वृषलीपतिरेव च ॥ १२ ॥ बन्धुद्वेषी गुरुद्वेषी भार्याद्वेषी तथैव च ॥ हीनांगश्चैव वृद्धांगो भग्नदंतश्च दांभिकः ॥ १३ ॥ प्रतिग्राही च कुनखः पारदारिक एव च ॥ श्वित्री कुष्ठी कुलोद्भूतो निद्रालुर्व्यसनार्थकः ॥१४॥ अदीक्षितः कदर्यश्च चंडरोगी गलद्व्रणः ॥ महाव्रणी च उदरी यज्ञपात्रं न कारयेत् ॥ १५ ॥ वरणांते तु पात्राणां पूजामन्त्रांञ्छृणु द्विज ॥ प्रतिमन्त्रेण गन्धाद्यैरर्चयेन्मन्त्रवित्तमः ॥ १६ ॥ ब्रह्ममूर्तिस्त्वमाचार्यः संसारात्पाहि मां विभो ॥ त्वत्प्रसादाद्गुरो यज्ञं प्राप्तोस्मि यन्मयेप्सितम् ॥ ॥ १७ ॥ चिरं मे शाश्वती कीर्तिर्यावल्लोकाश्चराचराः ॥ प्रसीद त्वं महेशान प्रतिष्ठाकर्मसिद्धये ॥ १८ ॥ त्वमादिः सर्वभूतानां संसारार्णव तारकः ॥ ज्ञानामृतप्रदाचार्यो यजुर्वेद नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥ ब्रह्मणैव समुद्भूत प्रकाशितदिगन्तर ॥ शुद्धजांबूनदप्रख्य यजुर्वेद नमोऽस्तु ते ॥ २० ॥ प्रतप्तकनकाभास भासितद्युतिभूतल ॥ मन्त्रप्रख्यानसंस्थान यजुर्वेद नमोऽस्तु ते ॥ २१ ॥ प्रफुल्लकनकाभास भास्वरासुरभूषित ॥ प्रकीर्णमन्त्रसंभारविधिज्ञ प्रणतोऽस्मि ते ॥ २२ ॥ षडंगवेदवेदज्ञ ऋत्विङ्मोक्षप्रदो भव ॥ प्रविश्य मण्डलं विप्राः स्वस्थाने स्थापयेत्क्रमात् ॥ २३ ॥ वेद्याः पश्चिमभागे तु आचार्यं स्थापयेद्बुधः ॥ कुण्डस्याग्रे तु ब्रह्माणं मण्डलस्यैव पश्चिमे ॥ २४ ॥ होतारं स्थापयेत्तत्र विधिज्ञमथ चोत्तरे ॥ द्वौद्वौ कृत्वा ज्ञापकौ च खड्गधारकमेव च ॥२५॥ द्वारिद्वारि प्रयत्नेन द्वारपालाननुक्रमात् ॥ वक्ष्यमाणेन मंत्रेण प्रत्येकमथ स्थापयेत् ॥२६॥ पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्वाससो युगलेन तु ॥ यज्ञे सवितते योऽसौ पूज्यते पुरुषः सदा॥२७॥नारायणस्वरूपेण यज्ञं मे सफलं कुरु ॥ यज्ञेषु साक्षी सर्वेषु यजुर्वेदार्थतत्त्ववित् ॥ २८ ॥ ऋग्वेदार्थस्य तत्त्वज्ञ इन्द्ररूप नमोऽस्तु ते ॥ मखश्रेष्ठेषु सर्वेषु येन मंत्राः सुविस्तृताः ॥ ॥ २९ ॥ यजुर्वेदार्थतत्त्वज्ञ ब्रह्मरूप नमोऽस्तु ते ॥ मखश्रेष्ठेषु सर्वेषु एष एव विधिः स्मृतः ॥ ३० ॥ मांगल्यं कर्मणां नित्यं सर्वज्ञं ज्ञानरूपिणम् ॥ सिद्धये मम यज्ञस्य नमामि शिवरूपिणम् ॥ ३१ ॥ पालय त्वं दिशः सर्वा विदिशश्च तथा इमम् ॥ दिक्पालरूपिणं विप्रं यज्ञसिद्धौ नमाम्यहम् ॥ न संकल्पं चरेद्यागं व्रतं देवार्चनं तथा ॥ ३२ ॥ संकल्पमूलः कामो वै यज्ञाः संकल्पसंभवाः ॥ संकल्पेन विना विप्रा यत्किञ्चित्कुरुते नरः ॥ ३३ ॥ फलं चाल्पाल्पकं तस्य धर्मस्यार्द्धक्षयो भवेत् ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन यागं संकल्पयेत्सुधीः ॥ ३४ ॥ कामात्परो नैव भवेन्निष्कामोऽपि न शोभनः ॥ तस्मात्काममयं धर्मं विना मोक्षं न चाचरेत् ॥ ३५ ॥ संकल्पेन विना यस्तु धर्मं चरति मानवः ॥ न तस्य फलमाप्नोति

१ विनात शेषः ।

नित्यनैमित्तिकस्य च ॥ ३६ ॥ न कुर्यात्स्थापने चैव कुर्याद्वै मंडलांतरे ॥ गृहीत्वौदुंबरं पात्रं वारिपूर्णं गुणान्वितम् ॥ ३७ ॥ जलाशयारामकूप
संकल्पे पूर्वदिङ्मुखः ॥ साधारणे चोत्तरास्यो ग्रहयज्ञे तु संमुखः ॥३८॥ महाव्रते प्रतिष्ठायां पात्रं ताम्रं हिरण्मयम् ॥ राजताश्ममयं सांगं यज्ञ
ज्ञेषु प्रशस्यते ॥ ३९ ॥ यज्ञीयपात्रपुटकं हस्तस्थाने प्रकीर्तितम् ॥ ऐश्यान्यां निक्षिपेत्तोयं प्रतिष्ठायां च पूर्वतः ॥४०॥ आकाशे निक्षिपेद्यागे व्रते
ईशेपि नित्यके ॥ पितृमेधे च गोयागे नरमेधे च दक्षिणे ॥४१॥ शुक्तिकांस्यादिहस्तैश्च ताम्ररौप्यादिभिस्तथा ॥ संकल्पो नैव कर्तव्यो मृन्मये च
कदाचन ॥४२॥ प्रणवं पूर्वमुच्चार्य यजेद्यज्ञेश्वरं स्मरेत् ॥ गङ्गा चादित्यचंद्रौ च द्यौर्भूमी रात्रिवासरौ ॥४३॥ सूर्यः सोमो यमः कालो महाभूतानि
पंच च ॥ एते शुभाशुभास्येह कर्मणो नव साक्षिणः ॥ ४४ ॥ इत्युच्चार्य न्यसेद्धर्मं ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं सृजेत् ॥ अमृतं कृत्यपात्रे च ॐ तत्सदिति
निर्दिशेत् ॥ ४५ ॥ धर्मः शुभ्रवपुः सितांबरधरः कार्योर्ध्वदेशे वृषो हस्ताभ्यामभयं वरं च सततं रूपं परं यो दधत् ॥ सर्वप्राणिसुखावहः कृत
धियां मोक्षैकहेतुः सदा सोयं पातु जगंति चैव सततं भूयात्सतां भूतये ॥ ४६ ॥ यज्ञसंबंधिविप्रांश्च एकाहेनैव योजयेत् ॥ हविर्द्रव्याणि यानि
स्युरष्टयागांतरेपि च ॥ ४७ ॥ पुनःपुनर्नियोज्यानि ब्राह्मणा हविरग्रयः ॥ ४८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागेऽष्टादशोऽ
ध्यायः ॥ १८ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ माघादिमासेष्वपि षट्सु कार्या योगप्रतिष्ठा ऋषिभिः प्रणीता ॥ देवादिसंस्थापनमा
हुरत्र यावन्न सुप्तो मधुसूदनश्च ॥ १ ॥ वारे भृगोर्देवगुरोर्बुधस्य सोमस्य सर्वाः शुभदा भवंति ॥ लग्ने शुभस्थे शुभवीक्षिते वा कार्या प्रतिष्ठा च
जलाशयानाम् ॥ २ ॥ शुद्धा द्वितीया च तथा तृतीया त्रयोदशी चापि तथैव विप्राः ॥ तथापि सप्तम्यपि पौर्णमासी दशम्यसौ चाप्यथ पंचमी
च ॥ ३ ॥ प्राणप्रतिष्ठा च जलाशयादेरेताः प्रशस्तास्तिथयो भवंति ॥ अप्राप्य चैतानि शुभानि यानि कार्या प्रतिष्ठा विषुवद्वये च ॥ ४ ॥ षड
शीतिलोकाप्ययनद्वयेन युगादिके पुण्यादिने शुभे च ॥ कार्या तडागादिजलाशयस्य प्राच्यां प्रतिष्ठा अथ चोत्तरे वा ॥ ५ ॥ सुचारु ईषत्प्रवणे
च देशे सुवर्तुलः षोडशहस्तमंडपः ॥ द्वारैश्चतुर्भिः प्रथितैरुपेतश्चतुर्मुखश्चापि भवेत्सुरेताः ॥ ६ ॥ पूर्वादिद्वारेषु चतुष्टयेषु प्लक्षादिभिस्तोरणकैः
सुरेशः ॥ प्लक्षस्तथोदुंबरपिप्पलौ च न्यग्रोधकं चापि यथाक्रमेण ॥७॥ ऊर्ध्वे च हस्तानमितानि यानि विचित्रमाल्यांबरभूषितानि ॥ भूमौ यथा
प्रीति च हस्तकानि भवंति चैतान्यपि तोरणानि ॥८॥ सर्वत्र यागेपि हि मंडपस्य कार्या ध्वजा दिक्षु विदिक्षु शुभ्राः ॥ दिक्पालवर्णाभपताकयुक्ता

१ सप्तम्यर्थे प्रथमा ।

मध्ये च वै नीलपताकयुक्ताः ॥ ९ ॥ ध्वजाश्च यस्मिन्दशहस्तसम्मितास्तस्मिन्पताका अपि पञ्चहस्ताः ॥ अरत्निमात्रा यदि मूलभागे पंचांगु
लाग्रे विनिबद्धमूढाः ॥ १० ॥ द्वारे च तस्मिंश्च निरूपिता वा रंभा सुपुष्पा सुखशाड्वलाश्च ॥ वचाभिवृक्षोत्तरपंचहस्ताः सपंचशाखा अपि तोर
णानि ॥११॥ मुंजोद्भवैर्बार्हिःसमुद्भवैर्वा सुरंजितश्चोचितपद्मपल्लवैः ॥ पुष्पद्वये सूक्तिं वेष्टयेच्च तथेक्षुकाण्डैरथ यागमण्डपम् ॥१२॥ वेदिस्तथा मंडम
मध्यभागे कार्या च कोणेस्थितुषादिहीना ॥ हस्तोच्छ्रिता रेखवती सुरेखपरिष्कृता हस्तचतुष्टयेन ॥ १३ ॥ वेद्यां परित्यज्य दशांगुलानि ऐशान्यत
स्त्रीणि तथा पराणि ॥ कुंडाय दद्याच्चतुरस्रमेकमवस्थितं त्र्यंगुलमेखलोज्ज्वलम् ॥१४॥ प्रासादे च तडागे च महारामे तथैव च ॥ मंडलं सर्वतोभद्रं
प्रयत्नेनैव कारयेत् ॥१५॥ कुंडं चापि प्रकुर्वीत यथाभ्यन्तरमेखलम् ॥ बहिर्योनिगतं श्वेतं निश्छिद्रं समसूत्रकम् ॥१६॥ कुंडानि कुर्याच्च नव कुंडपक्षे
वेद्यास्तथोश्चैरविदिक्षु चैव ॥ सर्वाणि सर्वत्र च मेखलानि षडस्रपंचास्रसमेखलानि ॥१७॥ अष्टास्रजान्यब्जत्रिकोणकानि तथार्द्धचन्द्रं चतुरस्रकं च ॥
कुण्डस्य पूर्वोत्तरदिग्विभागे स्थाप्यो घटश्चन्दनचारुलिप्तः ॥ १८ ॥ माल्याम्बराच्छादितपूर्णपात्रः सवृत्तपत्रश्च सुवर्णगर्भः ॥ १९ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गतो यागगृहादन्यन्मण्डलां
तरमाश्रितः ॥ यजमानस्तथा नित्यं कर्म कृत्वा यथाविधि ॥ १ ॥ पंच देवान्नमस्कृत्य तथा यज्ञेश्वरं हरिम् ॥ संकल्पं च ततः कृत्वा ब्राह्मणा
नामनुज्ञया ॥ २ ॥ एतस्मिन्पुण्यदेशे तु फलं गोत्रश्च वै यमः ॥ वेदव्यासादिप्रणीतं यथाशास्त्रनिदर्शनम् ॥ ३ ॥ यथायथा स्वतन्त्रोक्तं पुण्या
रण्याभिधायकम् ॥ जलाशयप्रतिष्ठायां करिष्ये विधिवद्द्विजाः ॥ ४ ॥ यथायथा च कल्पोक्तं यथाकुण्डं विधानतः ॥ साधिवासं यथैवैकः पुण्या
रण्यविधायकः ॥ ५ ॥ जलाशयप्रतिष्ठां च करिष्ये विधिवद्द्विजाः ॥ संकल्पमेवं कृत्वा तु वृद्धिश्राद्धं समाचरेत् ॥ ६ ॥ मातृयागं पुरस्कृत्य
वृद्धिश्राद्धं समापयेत् ॥७॥ भेर्यादिघोषेण सुमंगलेन पद्मं लिखेदत्र सषोडशाक्षरम् ॥ इन्द्रादिदिक्पालवरायुधानि समुल्लिखेदेव दिशि स्थितानि ॥
॥ ८ ॥ ब्रह्मेशान्वरयेत्सर्वानाचार्यं तु विशेषतः ॥ स्वर्णकुंडलयुग्मेन तथा ताम्रादिभाजनैः ॥ ९ ॥ नानारत्नैश्च वस्त्रैश्च आचार्यं वरयेद्बुधः ॥ हेमा
लंकारयुग्मैश्च वासोभिर्विविधैरपि ॥ १० ॥ यथामानं यथाशक्ति यथाभिवृणुयाद्बुधः ॥ रचिता यजमानेन ध्रुवं स्वस्त्यस्तु ते इति ॥११॥ ततः
सर्वौषधीभिश्च यजमानः सपत्निकः ॥ आपोहिष्ठेतिमन्त्रेण स्नापयामासुरप्रजाः ॥ १२ ॥ यवगोधूमनीवारतिलश्यामाकशालयः ॥ प्रियंगुव्रीहय
श्चाष्टौ सर्वौषधिगणः स्मृतः ॥ १३ ॥ ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ सर्वौषध्युदकस्नातः स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥ १४ ॥ ब्राह्मणैरभ्य

नुज्ञातः पुरोहितपुरःसरः ॥ नानामंगलघोषेण भेरीपटहनिस्वनैः ॥ १५ ॥ यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ पश्चिमं द्वारमासाद्य प्रविशे
द्यागमण्डपम् ॥ १६ ॥ चरके पूजयेद्विघ्नं गंगां च यमुनां तथा ॥ पार्श्वयोश्चार्धतो लक्ष्मीं प्रतिहारमनुक्रमात् ॥ १७ ॥ वेदिं प्रदक्षिणीकृत्य
नमस्कुर्याद्यथाविधि ॥ उपविश्य ततस्तस्मिन्ब्राह्मणानुमते स्थितः ॥ १८ ॥ स्वस्ति वाच्यं ततः कृत्वा पंच देवान्प्रपूजयेत् ॥ भूतोत्सादं ततः
कृत्वा विकिरान्विकिरेद्भुवि ॥ १९ ॥ अपक्रामंतु ये भूता ये चास्मिन्विघ्नकारकाः ॥ यस्मान्नो नाभि वर्तंते यज्ञमात्रं प्रवर्तताम् ॥ २० ॥ पूजये
दासनं पश्चात्स्वकीयं पुष्पचंदनैः ॥ नमोनंतासनायेति तथा पद्मासनाय च ॥ २१ ॥ विमलासनाय च नमो नमः सारासनाय च ॥ योगासनाय
च नमः पृथिव्यै नम इत्यपि ॥ २२ ॥ ततो भूमितले वामहस्तं दत्त्वा पठेन्नरः ॥ पृथ्वि त्वया धृता लोका देवि त्वं विष्णुना धृता ॥ २३ ॥ त्वं
च धारय मां नित्यं पवित्रमासनं कुरु ॥ सूर्यायार्घ्यं ततो दत्त्वा गुरुं नत्वा कृताञ्जलिः ॥ २४ ॥ देवं हृत्पद्मके नीत्वा प्राणायामत्रयं चरेत् ॥
ततोऽर्चयेद्विघ्नराजमैशान्यां च घटोपरि ॥ २५ ॥ गन्धपुष्पैस्तथा वस्त्रैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ गणानां त्वेति मंत्रेण ब्रह्माणं तदनंतरम् ॥ २६ ॥
आब्रह्मन्निति ऋचा तद्विष्णोरिति संस्मरन् ॥ वासुदेवं ततः पश्चाद्बलिभिर्गन्धचंदनैः ॥ २७ ॥ ततो देवशरीरं तु नवमासाद्य त्रिंशतम् ॥ वेद्याश्च
परितः सर्वान्स्वेस्वे स्थाने यथाक्रमम् ॥ २८ ॥ ततो राजाधिराजेन भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ ततो बुद्बुदमध्ये तु श्वेतपद्मासनस्थितम् ॥ २९ ॥
शुद्धस्फटिकसंकाशं शंखकुन्देन्दुसप्रभम् ॥ किरीटकुण्डलयुतं सितं पंकजधारिणम् ॥ ३० ॥ शुक्लमाल्यांबरं शुक्लं शुक्लगंधानुलेपनम् ॥ अहि
तुण्डासनस्थं च पाशहस्तं महाबलम् ॥ ३१ ॥ स्तूयमानं सुरगणैः सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ सुचारुवदनं देवं पद्ममालोपशोभितम् ॥ ३२ ॥ राजी
वलोचनं नित्यं नागलोकोपशोभितम् ॥ मकरग्राहकूर्माद्यैर्नानाजलचरैर्वृतम् ॥ ३३ ॥ जलाशयगतं देवं चिंतयेज्जलशायिनम् ॥ ततो न्यासं प्रकु
र्वीत पंचांगत्वावशोभितम् ॥ ३४ ॥ अर्घ्यपात्रं ततः कृत्वा त्रिभागजलपूरितम् ॥ अष्टधा मूलमंत्रं च जप्त्वा तेनोदकेन च ॥ ३५ ॥ आसनं यागव
स्तूनि प्रोक्षयेत्तेन वारिणा ॥ अरुणाय विद्महे तमोघ्नाय च धीमहि ॥ ३६ ॥ तन्नो अरुणः प्रचोदयादिति स्नानं समाचरेत् ॥ ततो गणेशमै
शान्यामाग्नेय्यां गुरुपादुकाम् ॥ ३७ ॥ धर्माधर्मादिकान्सर्वान्सत्त्वादीनथ चार्चयेत् ॥ सूर्यसोमजलादीनां मण्डलानि यथाक्रमम् ॥३८॥ मध्ये
शक्तिं च क्षीरोदमनंतं पृथिवीं तथा ॥ कूर्मं चाधारशक्तिं च सुमेरुं मन्दरं तथा ॥ ३९ ॥ पञ्चतत्त्वं समभ्यर्च्य सांगोपांगमनंतरम् ॥ ततः श्वेतं
च कुसुमं साक्षतं योगमायया ॥ ४० ॥ गृहीत्वा पूर्ववद्देशे स्थापयेत्कलशोपरि ॥ आवाहनं ततः कृत्वा मन्त्रेणानेन मंत्रवित् ॥ ४१ ॥ एह्येहि

भगवन्वरुण एष यज्ञः प्रवर्तते ॥ यज्ञभागं गृहाणेदं त्वामेवावाहयाम्यहम् ॥ ४२ ॥ एवमावाह्य लोकेशमष्टौ मुद्राः प्रदर्शयेत् ॥ गायत्र्या स्नापयित्वा तु दद्यात्पाद्यादिकत्रयम् ॥ ४३ ॥ पुष्पाञ्जलिं ततो दत्त्वा मूलमंत्रेण देशिकः ॥ पूर्वादिपत्रमूलेषु धर्मादीन्पूजयेद्बुधः ॥ ४४ ॥ सत्त्वाद्याः पूजयेत्तत्र तेषामेव वरांगनाः ॥ ज्ञानं धर्मं च सोमं च रजः सत्त्वं तमस्तथा ॥ ४५ ॥ पूर्वादिपत्रमध्ये तु ग्रहानष्टौ प्रपूजयेत् ॥ पत्राग्रे लोकपालानामग्न्यादीनायुधांस्तथा ॥ ४६ ॥ कर्णिकादक्षिणे पूर्वं वामे चापि शचीपतिम् ॥ पूर्वपत्रे तु ब्रह्माणं पूजयेत्सितपङ्कजैः ॥ ४७ ॥ नैर्ऋत्ये वरुणस्याथ मध्येऽनंतं प्रपूजयेत् ॥ पीठमन्त्रेषु पूर्वादिब्रह्माणं च शिवं तथा ॥ ४८ ॥ विष्णुं चापि गणेशं च पृथिवीं गंधचन्दनैः ॥ जपेन्मन्त्रं साष्टशतं सहस्रं विजपेद्बुधः ॥ ४९ ॥ जानुभ्यामवनीं गत्वा विजयाख्यस्तवं पठेत् ॥ ईशानादिपीठकोणेषु कमलामंबिकां तथा ॥ ५० ॥ नैर्ऋत्यां विश्वकर्माणं वायव्ये तु सरस्वतीम् ॥ पूर्वादिद्वारदेशे तु मरुतं चावहादिकम् ॥ ५१ ॥ आवहं प्रवहं चैव तथैवोद्वहसंवहौ ॥ विन्यसेत्पश्चिमे द्वारि निवहं च परीवहम् ॥ ५२ ॥ विन्यसेदुत्तरद्वारि मरुतं च पराभवम् ॥ आग्नेयादिषु कोणेषु बहिष्पीठं ततो जयेत् ॥ ५३ ॥ पिशाचान्राक्षसान्भूतान्वेतालांश्च तथा क्रमात् ॥ क्षोभकः कामरूपश्च सौभद्रो मरुतस्तथा ॥ ५४ ॥ गोमुखो नन्दभद्रश्च द्विजिह्वो मलिनस्तथा ॥ हस्तिकर्णो विशालास्यः सप्तरक्षोगणः स्मृतः ॥ ५५ ॥ भूमिदो वरदश्चैव जयंतः क्षोभकस्तथा ॥ विवस्वंतः सुदंतश्च एते भूतगणाः स्मृताः ॥ ५६ ॥ अंगदो नीलकर्णोऽसौ वसंतो यावकस्तथा ॥ घोररूपा महाकाया वेतालाश्च प्रकीर्तिताः ॥५७॥ गंधपुष्पाक्षतैर्भक्त्या सर्वे देवा ग्रहादयः ॥ ध्यानवर्णानुरूपेण पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ ५८ ॥ ध्यायेदादित्यमारक्तं रक्तपद्मासनस्थितम् ॥ रक्तांबरधरं रक्तं रक्तमाल्यानुलेपनम् ॥ ५९ ॥ यवविद्रुमसंकाशं सिंदूरारुणसप्रभम् ॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण स्थापयेत्कलशोपरि ॥ ६० ॥ इहागच्छेति चावाह्य पाद्यार्घ्यैश्च पृथग्विधैः ॥ गंधपुष्पादिभिर्भक्त्या पूजयेत्तं यथाविधि ॥ ॥ ६१ ॥ बलिं च लोहितं दद्यात्पायसं दधिखंडकम् ॥ घृतलिप्तं च शाल्यन्नं पताकां रक्तवर्णिकाम् ॥ ६२ ॥ श्वेतांबरधरं श्वेतं शुक्लगंधानुलेपनम् ॥ द्विभुजं वरदं देवं गदाहस्तं महाबलम् ॥ ६३ ॥ नानाभरणसंपन्नं सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ शुक्लपद्मासनस्थं चाश्वं दद्याच्छ्वेतभूषितम् ॥ ॥ ६४ ॥ इमं देवा इति मंत्रेण स्थापयेत्पूर्वदिग्दले ॥ सितवस्त्रैश्च पुष्पैश्च शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ६५ ॥ पायसैः श्वेतबलिभिर्दधिभक्तं निवेदयेत् ॥ धूपैः श्वेतपताकाभिर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ ६६ ॥ रक्तमाल्यांबरं देवं रक्ताभरणभूषितम् ॥ सुचारुनयनं रक्तं रक्तपद्मासनस्थितम् ॥ ६७ ॥ किरीटकुंडलधरं मेषकंठं चतुर्भुजम् ॥ वरदं यज्ञनाशं च शूलशक्तिगदाधरम् ॥ ६८ ॥ सर्वकामप्रदं देवं सिद्धगंधर्वसेवितम् ॥ चिंतयेत्परया भक्त्या मंगलं

धरणीसुतम् ॥ ६९ ॥ अग्निमीळेति मंत्रेण स्थापयेदग्निदिग्दले ॥ पूजयेद्रक्तपुष्पैश्च रक्तमाल्यानुलेपनैः ॥ ७० ॥ धूपै रक्तपताकाभिर्गुडभक्तनिवे
दनैः ॥ अतसीपुष्पसंकाशं कर्णिकारसमप्रभम् ॥ ७१ ॥ रौहिणेयं महाकायं नीलनीरजलोचनम् ॥ प्रशांतवदनं देवं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥७२॥
खड्गचर्मधरं तद्वद्गदापरशुधारिणम् ॥ पद्मासनगतं देवं पीतपद्मासनस्थितम् ॥ ७३॥ नानाभरणसंपूर्णं मृगेन्द्रवरवाहनम् ॥ उद्बुध्यस्वेति मंत्रेण या
म्यां तु स्थापयेद्बुधम् ॥ ७४ ॥ पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैः पीतगंधानुलेपनैः ॥ वस्त्रैः पीतपताकाभिर्बलिभिः कृशरान्वितैः ॥ ७५ ॥ पीतवर्णं गुरुं ध्याये
त्पीतपद्मासनस्थितम् ॥ पीताभरणसंपन्नं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥ ७६ ॥ वरदं दंडहस्तं च साक्षसूत्रकमंडलुम् ॥ पूज्यमानं सुगंधर्वैः सेन्द्रैर्देवगणैरपि
॥७७॥ बृहस्पतय इति मंत्रेण नैर्ऋत्यां दिशि संस्थितम् ॥ पीतचन्दनगंधैश्च पीतवस्त्रादिभूषणैः ॥७८॥ धूपैः पीतपताकाभिः पीतोदकनिवेदनैः॥
पूजयेत्परया भक्त्या पुरंदरपुरोहितम् ॥ ७९ ॥ ध्यायेच्छुक्रं भृगुसुतं श्वेतपद्मासनस्थितम् ॥ चतुर्भुजं महाकायं वरदं दंडधारिणम् ॥ ८० ॥ महा
बाहुं विशालाक्षं साक्षसूत्रकमंडलुम् ॥ स्तूयमानं मुनिश्रेष्ठैः सेवितं दैत्यपुङ्गवैः ॥ ८१ ॥ सिंहासनगतं देवं नीलेन्दीवरलोचनम् ॥ विलसत्पुण्डरी
कस्य मालाभिरुपशोभितम् ॥ ८२ ॥ नानादैत्येन्द्रपुत्रांश्च पाठयन्तं मुहुर्मुहुः ॥ नानाशस्त्रास्त्रचतुरं नानाशास्त्रविशारदम् ॥ ८३ ॥ एवं ध्यात्वा
भृगुश्रेष्ठं जपन्नन्नात्परिस्रुतम् ॥ मनसा भक्तियुक्तेन स्थापयेत्पश्चिमे दले ॥ ८४ ॥ सितचंदनवस्त्रैश्च धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ धूपैः श्वेतपताकाभिः सक्तु
भिः क्षीरसंयुतैः ॥ ८५ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या पुंडरीकाक्षतैरपि ॥ ध्यायेत्सौरिं चतुर्बाहुं शूलहस्तं वरप्रदम् ॥ ८६ ॥ इन्द्रनीलनिभं श्यामं दिव्य
बाणधनुर्धरम् ॥ इन्दीवरासनस्थं च सरोजवरसप्रभम् ॥ ८७ ॥ नीलांबरधरं नीलपद्ममालोपशोभितम् ॥ घोररूपं महाकायं छायाहृदयनन्द
नम् ॥ ८८ ॥ शन्नो देवीति मंत्रेण वायव्यां दिशि विन्यसेत् ॥ कृष्णचंदनवस्त्रैश्च कृष्णमाल्यानुलेपनैः ॥ ८९ ॥ धूपैर्नीलपताकाभिर्बलि
भिर्माषमिश्रितैः ॥ धूम्रवर्णं सदा केतुं गदाहस्तं वरप्रदम् ॥ ९० ॥ द्विभुजं भीमकायं च धूम्राक्षं धूम्रवाससम् ॥ केतुं कृण्वन्निति मन्त्रेण ऐशा
न्यां स्थापयेद्दिशि ॥ ९१ ॥ धूम्रवर्णैश्च माल्यैश्च धूम्रगंधानुलेपनैः ॥ धूम्रधूम्रपताकाभिर्बलिभिर्माषमिश्रितैः ॥ ९२ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या
केतुं सर्वार्थसिद्धिदम् ॥ लोकपालानहं वक्ष्ये सर्वसिद्धिप्रदायकान् ॥ ९३ ॥ येषु पूजितमात्रेषु नालभ्यं विद्यते क्वचित् ॥ देवराजं ततो
ध्यायेत्पुष्पबाणचयप्रभम् ॥ द्विभुजं पीतसंकाशं नीलेन्दीवरलोचनम् ॥ ९४ ॥ रक्तोत्पलधरं तद्वत्पीतवासःसमन्वितम् ॥ चामरासक्तहस्तैश्च
कन्यारत्नैश्च शोभितम् ॥ ९५ ॥ इन्द्राणीं चिंतयेद्वामे उत्पलद्वयधारिणीम् ॥ एवं संपूजयेद्भक्त्या सुरराजं जगत्प्रभुम् ॥ त्रातारमिति

मन्त्रेण स्थापयेत्कर्णिकोत्तरे ॥ ९६ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या धूपगंधानुलेपनैः ॥ नानाविधोपहारैश्च पताकाभिर्ध्वजैरपि ॥ ९७ ॥ बलिं क्षीरान्वितं दद्यान्मोदकं सितशर्कराम् ॥ उत्तप्तस्वर्णसंकाशं वीतिहोत्रं चतुर्भुजम् ॥ ९८ ॥ अर्धचन्द्रसमस्थं च अजवाहनमुत्तमम् ॥ ज्वालावितानसंरक्तं मूर्ध्नि सप्तशिखान्वितम् ॥ ९९ ॥ वरदं विभयं मालां दक्षे सूत्रं कमण्डलुम् ॥ त्रिनेत्रं रक्तनयनं जटामुकुटमंडितम् ॥ १०० ॥ नानाभरणसंपन्नं सिद्धगन्धर्वसेवितम् ॥ अग्निजिह्वेति मंत्रेण स्नापयेदग्निदिग्दले ॥ १०१ ॥ पूजयेद्रक्तपुष्पैश्च रक्तमाल्यानुलेपनैः ॥ धूपै रक्तपताकाभिर्बलिभिः पायसैरपि ॥ १०२ ॥ नीलाञ्जनचयप्रख्यं नीलसिंहासनस्थितम् ॥ महामहिषमारूढं दंडपाशधरं विभुम् ॥ १०३ ॥ करालवदनं भीमं ज्वालाघूर्णितलोचनम् ॥ घोरदंष्ट्राकरालैश्च किंकराणां गणैर्वृतम् ॥ महिषं चिंतयेद्वामे चित्रगुप्तं च दक्षिणे ॥ १०४ ॥ अच्छीयस इति मंत्रेण स्थापयेद्यमदिग्दले ॥ पूजयेत्परया भक्त्या धर्मराजं जगद्गुरुम् ॥ राक्षसेन्द्रं महाकायं कृष्णवर्णं द्विबाहुकम् ॥ १०५ ॥ नानाभरणसंपन्नं खड्गहस्तं महाबलम् ॥ वरमुक्ताविमानस्थं घोररूपं जलेश्वरम् ॥ १०६ ॥ एष त इति मंत्रेण नैर्ऋत्यां स्थापयेद्दिशि ॥ कृष्णचन्दनवस्त्रैश्च कृष्णमाल्यानुलेपनैः ॥ १०७ ॥ धूपैः कृष्णपताकाभिर्बलिभिर्माषमिश्रितैः ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं शंखकुन्देन्दुसप्रभम् ॥ १०८ ॥ द्विभुजं पाशहस्तं च सुन्दराङ्गं वरप्रदम् ॥ वरुणस्येति मंत्रेण स्थापयेत्पश्चिमे दले ॥ १०९ ॥ सितचन्दनधूपैश्च पताकाभिर्ध्वजैरपि ॥ ११० ॥ समीरणं कुञ्जरवर्णसन्निभं मृगाधिरूढं द्विभुजं द्विनेत्रम् ॥ ध्वजांबरं चापि दधानमेकं नीलांबरं मेघगणैर्वृतं च ॥ १११ ॥ नीलचन्दनवस्त्रैश्च नीलमाल्यानुलेपनैः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या पताकाभिर्ध्वजैरपि ॥ ११२ ॥ धूपैर्नीलपताकाभिर्बलिभिः पायसैरपि ॥ ११३ ॥ ध्यायेद्द्विनेत्रं द्विभुजं धनेशं पीतांबरं वै नरवाहनं च ॥ गदाधरं भक्तवरप्रदं च आवाहयेदुत्तरपद्मपत्रे ॥ ११४ ॥ गन्धचंदनवस्त्रैश्च पीतमाल्यानुलेपनैः ॥ ११५ ॥ धूपैः पीतपताकाभिर्बलिभिः पायसैरपि ॥ ११६ ॥ स्निग्धकर्पूरसंकाशं तुषारकिरणप्रभम् ॥ त्रिशूलतुम्बुरुधरं तथाभयवरप्रदम् ॥ ११७ ॥ उत्तुंगवृषभारूढं त्रिनेत्रं भस्मभूषितम् ॥ कपालमालिनं तद्वत्खण्डेंदुकृतशेखरम् ॥ ११८ ॥ एवं ध्यात्वा महेशानं स्थापयेदीशदिग्दले ॥ ११९ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या भक्ष्यभोज्यैरनेकशः ॥ ॥ १२० ॥ सितध्वजपताकाभिर्बलिभिः पायसादिभिः ॥ त्वमीशान इति मंत्रेण ऋषिं छन्दः समीरयन् ॥ १२१ ॥ ब्रह्माणं रक्तगौरांगं शोणपद्मसमप्रभम् ॥ राजीवलोचनं तद्वत्पद्मगर्भसमप्रभम् ॥ १२२ ॥ पद्मासनस्थितं तद्वच्छ्वेतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥ चतुर्मुखं सुरश्रेष्ठं मेघगम्भीरनिस्वनम् ॥ १२३ ॥ राजहंससमायुक्तं विमानवरसंस्थितम् ॥ स्रुक्स्रुवौ दक्षिणे हस्ते वामे दंडं कमण्डलुम् ॥१२४॥ कुर्वाणमिव लोकांस्त्रीन्सिद्धगन्धर्व

सेवितम् ॥ आज्यस्थालीं तथैवाग्रे कुशांश्च समिधं तथा ॥ १२५ ॥ वामपार्श्वे तु सावित्रीं दक्षिणे तु सरस्वतीम् ॥ आब्रह्मन्निति मंत्रेण स्थापयेत्पूर्व दिग्दले ॥ १२६ ॥ नानाभक्ष्योपचारैश्च पूजयेद्गंधचन्दनैः ॥ धूपैः श्वेतपताकाभिर्बलिभिश्चाज्यपायसैः ॥ १२७ ॥ अनन्तं शुक्लवर्णाभं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥ शंखचक्रगदापद्मधारिणं जगदीश्वरम् ॥ १२८ ॥ आधारभूतं जगतां स्वर्णयज्ञोपवीतिनम् ॥ नानाभरणसम्पन्नं फणाशतसमन्वितम् ॥ ॥ १२९ ॥ ॐ नमोस्त्विति मंत्रेण स्थापयेद्वरुणांतरे ॥ पूजयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च दीपगन्धानुलेपनैः ॥ १३० ॥ धूपैः श्वेतपताकाभिर्बलिभिश्चैव निर्मितैः ॥ ततो मण्डलपूर्वे तु ब्रह्माणं पीतवाससम् ॥१३१॥ चतुर्भुजं चतुर्वक्त्रं स्रुवहस्तं वरप्रदम् ॥ बिभ्रतं च श्रुतं तद्वत्तथादंडकमण्डलू ॥१३२॥ आब्रह्मन्निति मन्त्रेण पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ दक्षिणे त्र्यंबकं ध्यायेच्छूलखट्वांगधारिणम् ॥ १३३ ॥ वरदं डमरुधरं नागयज्ञोपवीतिनम् ॥ निबद्ध जूटचन्द्रार्धं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ १३४ ॥ कपालमालिनं देवं भुजंगाभरणान्वितम् ॥ त्रिनेत्रं कुन्दसंकाशं भूतप्रेतगणैर्वृतम् ॥ १३५ ॥ त्र्यंबकं चेति मन्त्रेण पूजयेन्मधुपायसैः ॥ अतसीपुष्पसंकाशं हारकेयूरभूषितम् ॥ १३६ ॥ नानाभरणसम्पन्नं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥ दक्षिणे च गदां चक्रं वामे शंखं सपद्मकम् ॥ १३७ ॥ श्रिया दक्षिणतो वामे सरस्वत्या समन्वितम् ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण स्थापयेत्पश्चिमे ततः ॥ १३८ ॥ पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैः पायसेन घृतेन च ॥ गणेशं तु चतुर्बाहुं व्यालयज्ञोपवीतिनम् ॥ १३९ ॥ गजेन्द्रवदनं देवं श्वेतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥ परशुं लगुडं वामे दक्षिणे दंडमुत्पलम् ॥ १४० ॥ मूषकस्थं महाकायं शङ्खकुन्देंदुसप्रभम् ॥ युक्तं बुद्धिकुबुद्धिभ्यामेकदंतं भयापहम् ॥ १४१ ॥ नानाभरणसंपन्नं सर्वापत्तिविनाशनम् ॥ गणानां त्विति मन्त्रेण विन्यसेदुत्तरे ध्रुवम् ॥ १४२ ॥ उत्तप्तजांबूनदहेमसन्निभां लक्ष्मीं सरोजासनसंस्थितां शुभाम् ॥ वामे सरोजं दधतीं तथैव हस्ते च दक्षे धृतचामरां च ॥ १४३ ॥ श्रीश्च तेति च मन्त्रेण ऐशान्यां मंडलाद्बहिः ॥ स्थापयेत्पूजयेद्भक्त्या सितचन्दनपङ्कजैः ॥ १४४ ॥ मोदकं परमान्नं च यवक्षीरं निवेदयेत् ॥ १४५ ॥ ततो देवीमंबिकां दिव्यरूपां ब्रह्मेन्द्राद्यैः स्तूयमानां त्रिनेत्राम् ॥ सिंहे शस्थां तप्तजांबूनदाभां चन्द्रार्द्धेनाबद्धमौलिं जटाभिः ॥ १४६ ॥ दिव्यैर्वस्त्रैर्बाहुभिः साम्रलम्बैर्दिव्यैर्माल्यैर्भूषणैः स्वैरुपेताम् ॥ ब्रह्मेन्द्राद्यैर्दुर्जयां माहिषास्यं तीक्ष्णैरस्त्रैर्दानवं मर्दयंतीम् ॥ १४७ ॥ शूलं तीक्ष्णं बाणशक्ती च तीक्ष्णे खड्गं तीक्ष्णं बिभ्रतीं दक्षिणेन ॥ चापं पाशं खेटकं चांकुशं च घण्टां वामे बिभ्रतीं वै कुठारम् ॥ १४८ ॥ शिरश्छेदादर्धजातं कबन्धं खड्गं तीक्ष्णं बिभ्रतीं दैत्यराजम् ॥ नागैः पाशैर्वेष्टयित्वा समं ताच्छूलेनैनं निघ्नतीं देहमध्ये ॥ १४९ ॥ सेन्द्रैर्देवैः स्तूयमानां सुवेणीं गंधर्वाद्यैः सिद्धसंघैश्च सेव्याम् ॥ नानावस्त्रैर्भूषणैर्दीप्यमानां ध्यायेद्देवीमं

बिकामुज्ज्वलंतीम् ॥ १५० ॥ वस्त्रैर्माल्यैर्यक्षधूपैर्वितानैर्भक्ष्यैर्भोज्यैर्मोदकैः पायसैश्च ॥ मांसैः पिष्टैश्छागलाढयैरशेषैः पूज्या देवी चंडिकाऽभीष्टदा च ॥ १५१ ॥ श्यामां च पृथिवीं ध्यायेत्पंकजद्वयधारिणीम् ॥ १५२ ॥ मण्डूकस्थां द्विभुजां स्योना पृथिवीति चार्चयेत् ॥ नैर्ऋत्यां विश्वकर्माणं द्विभुजं टंकधारिणम् ॥ १५३ ॥ उत्पलं दक्षिणे हस्ते पद्मस्थं पीतवाससम् ॥ एवं ध्यात्वा ततो ब्रह्मन्निति मंत्रेण पूजयेत् ॥ १५४ ॥ स्वस्थां सरस्वतीं ध्यायेद्वरदाभयदायिनीम् ॥ पीतवस्त्रां सुमुकुटां देवगन्धर्वसेविताम् ॥ १५५ ॥ यामधा इति मन्त्रेण पूजयेत्सितचंदनैः ॥ बलिं श्वेत चरुं दद्यात्कृशरं यावकं तथा ॥ १५६ ॥ स्थापयेद्वामदिग्भागे कुंदपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ पूर्वादिद्वारदेशे तु पूजयेच्च मरुद्गणैः ॥ १५७ ॥ अग्न्यादिषु च कोणेषु बहिर्भूतान्समाचरेत् ॥ पिशाचा राक्षसा भूता वेतालकपिजातयः ॥ १५८ ॥ निर्णासाश्चैव ते सर्वे रौद्रा विकृतरूपिणः ॥ ततो मण्डल मध्ये तु वारुणं पूर्ववर्त्मना ॥ १५९ ॥ पूरयेत्कलशे तत्र सुवर्णादिविनिर्मितम् ॥ कूर्मं कूर्माकृतिं कुर्याच्छुद्धस्वर्णेन सत्तमाः ॥ १६० ॥ बृहत्पर्व प्रमाणेन राजतस्य च दुर्लभम् ॥ पादं पादेन मानेन अंगुलं परिमण्डलम् ॥ १६१ ॥ प्रोष्ठीमत्स्यं तथा कुर्यात्कुलीरं ताम्रनिर्मितम् ॥ तेनैकस्य विनिर्माणं त्र्यंगुलायामविस्तृतम् ॥ १६२ ॥ तथा मानेन मण्डूकं तां भूमिं मुनिसत्तमाः ॥ शिशुमारं च वै सम्यक्तोलकद्वयनिर्मितम् ॥ १६३ ॥ अंगुलत्रयदीर्घं च यथा तस्याकृतिर्भवेत् ॥ सितचन्दनवस्त्रैश्च पूजनीयाः समंततः ॥ १६४ ॥ यावकैश्च विशेषेण बहुमंत्रविशारदान् ॥ बह्वृचौ पूर्वमत्स्यार्थे दक्षिणे तु यजुर्विदौ ॥ १६५ ॥ सासनौ पश्चिमे चाथ उत्तरेऽथर्वणौ स्मृतौ ॥ जयध्वमिति तान्ब्रूयाद्धोतृकान्पुनरेव हि ॥ १६६ ॥ स्थापयित्वा पृथक्सूत्रे सर्पं च मातरुद्दीपमेव च ॥ पञ्चांगं शिवसूक्तं च यथा विष्णोर्हरस्य च ॥ १६७ ॥ जयाग्रतः पुरुषसूक्तमद्भ्यः संभूतमेव च ॥ आशुः शिशानमारभ्य वयं मोषांगरुद्रके ॥ १६८ ॥ यज्जाग्रतश्चाग्नेश्च विष्णोरराटमेव च ॥ समस्ताध्यायरुद्रेण शतरुद्राख्यमीरितम् ॥ ॥ १६९ ॥ (पञ्चांगरुद्रस्य पुष्पदंत ऋषिर्गायत्री छन्दो वेदाहमेतद्बीजं श्रीश्च ते इति शक्तिर्नमस्ते रुद्र इति नायकः परमरुद्रो देवता परम स्तुतौ विनियोगः ॥ सप्तांगरुद्रस्य पुष्पदंतऋषिः पंक्तिश्छंदः ॥ त्र्यंबकमिति अंगुष्ठाभ्यां नमः ॥ त्रिपादूर्ध्वमिति तर्जनीभ्यां स्वाहा ॥ वेदाहमिति मध्यमाभ्यां वषट् ॥ अमीषां चित्रमिति अनामिकाभ्यां हुम् ॥ यवागूं सोम इति कनिष्ठिकाभ्यां वौषट् ॥ परितो धेनुमिति करतलकरपृष्ठाभ्याम् अस्त्राय फट् इति ॥ यज्जाग्रत इति हृदयाय नमः ॥ सहस्रशीर्षेति शिरसे स्याहा ॥ अद्भ्यः संभूत इति

१ यक्षकर्दमधूपैरित्यर्थः ।

शिखायै वषट् ॥ आशुः शिशान इति कवचाभ्यां हुं ॥ नमस्ते रुद्र इति नेत्रत्रयाय वौषट् ॥ रूढं ब्रह्मन्निति अस्त्राय फट् ॥ चतुर्दिक्षु छोटिकादानम् ॥ इति सर्वांगेषु ॥) होमे प्रवर्तमाने तु सूक्तानन्यांश्च वै जपेत् ॥ प्रजपेद्वारुणं सूक्तं तथा च पालसूक्तकम् ॥ १७० ॥ रात्रिसूक्तं च रौद्रं च पावमानं समुज्ज्वलम् ॥ जपेच्च पौरुषं सूक्तं सर्वतोवरतं पृथक् ॥ १७१ ॥ शाक्तं रौद्रं च सौम्यं च कूष्माण्डं जातवेदसम् ॥ सौरसूक्तं च यजतो दक्षिणेन यजुर्विदः ॥ १७२ ॥ वैराजं पौरुषं सूक्तं सौवर्णं रुद्रसंहिताम् ॥ शैशवं पञ्चनिरयं गायत्र्यं ज्येष्ठसाम च ॥ १७३ ॥ वामदेव्यं बृहत्साम तथा चैव रथंतरम् ॥ गोव्रतं च विकर्णं च रक्षोघ्नं पावनं स्मृतम् ॥ १७४ ॥ गायंतं ब्राह्मणा ये च पूर्वादिद्वारदेशतः ॥ अन्नात्परिस्रुत इति पञ्चपूर्वं सौरसूक्तकम् ॥ १७५ ॥ रुद्राध्यायं च पञ्चांगं रौद्र इत्यभिधीयते ॥ आप्यायस्वेति च चतुः सौम्यं सूक्तं प्रचक्षते ॥ १७६ ॥ ईशावेत्यादि स्वांगं च कौष्मांडं दशमं स्मृतम् ॥ अग्ने बृहन्निति नवसूक्तं वै जातवेदसम् ॥ १७७ ॥ षोडशं तु विभ्राड् बृहत्सौरं सूक्तं प्रकीर्तितम् ॥ सौरसूक्तं ध्रुवोसीति इषवो मंगलं स्मृतम् ॥ १७८ ॥ रात्रिसूक्तं हि यज्वाग्ने रक्षोघ्नं शैवसूक्तकम् ॥ गणानान्त्वेति पञ्च आपोहिष्ठेति च त्रयम् ॥ १७९ ॥ पवमानं तु तद्विद्धि पावमानं तु षोडश ॥ समस्तं देवयागेषु तद्रात्रौ तु तदूर्ध्वकम् ॥ तदर्द्धं च आरामे कूपे त्वेकऋचं जपेत् ॥ १८० ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन प्रतिकुण्डेषु होमयेत् ॥ संस्कुर्यादीक्षणाद्यैश्च संपूज्य च परस्परम् ॥१८१॥ प्रज्वाल्याग्निं च विधिवद्धोमं कुर्यादनन्तरम् ॥ वागीश्वरं समभ्यर्च्य वागीश्वर्या समन्वितम् ॥ १८२ ॥ यस्य देवस्य यो यागः प्रतिष्ठा यस्य कस्यचित् ॥ प्रागेव तस्य जुहुयात्सहस्रं च शतं तथा ॥ १८३ ॥ तिलाज्यैः पायसैर्वाथ पत्रपुष्पाक्षतेन च ॥ ग्रहेभ्यो विधिवत्सर्वं तथेन्द्राये श्वराय च ॥ १८४ ॥ मरुद्भ्यो लोकपालेभ्यो विधिवद्विश्वकर्मणे ॥ ऊर्जेन समिधा कुर्यादष्टाष्टौ स्वगृहेष्वपि ॥१८५॥ इन्द्रेश्वरमारुतानां तिलाज्येन घृतेन वा ॥ एकैकामाहुतिं दद्यात्स्वैःस्वैर्मंत्रैर्यथाक्रमात् ॥ १८६ ॥ दिगीशानां च प्रत्येकमष्टाष्टौ च विशेषतः ॥ विश्वकर्मन्निति मन्त्रेण कृत्वा आज्याहुतित्रयम् ॥ १८७ ॥ समित्त्रयं पलाशस्य अथवाश्वत्थसंभवम् ॥ एकैकामाहुतिं दद्यादाज्येन च विशेषतः ॥ १८८ ॥ शिवं प्रजापतिं विष्णुं दुर्गां च कमलामपि ॥ सरस्वतीं च विधिवत्पृथिव्या इति पावकैः ॥ १८९ ॥ भूतेभ्योऽप्याहुतिं दद्यादेवं मासद्वयं क्रमात् ॥ अन्येषां मधुरात्तेन तिललाजैर्यथाक्रमम् ॥ १९० ॥ विष्णुं चैवं तु वायव्ये दुर्गायाश्च तथोत्तरे ॥ कमलायाश्च ईशाने ईशानस्य सभूतकम् ॥ १९१ ॥ एक

१ इयं मुद्रा ताराकल्पे मेरुतन्त्रे चान्यत्रापि बहुषु तन्त्रेषूक्ता तत एवावधारणा कर्तव्या ।

कुण्डे तु एकस्मिन्होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ पक्षे वै पञ्चकुण्डे तु पूर्वादीनां क्रमेण तु ॥ १९२ ॥ एककुंडे ग्रहान्कृत्वा कृत्वा बलभिदा सह ॥
दक्षिणे क्रमतश्चैवं लोकेशं च तथैव च ॥ १९३ ॥ पश्चिमे यस्य यागस्य दुर्गायाश्चोत्तरे दिशि ॥ ईशाने भूतयक्ष्मा च जुहुयाद्देशिकोत्तमः ॥
॥ १९४ ॥ विष्ण्वादिदेवतानां च अग्रकुंडे विधीयते ॥ प्रथमे दिवसे कुर्याद्देवतानां च स्थापनम् ॥ द्वितीये पूजनं कुर्याद्धोमं कुर्याद्यथाविधि ॥
॥ १९५ ॥ बलिदानं तृतीये तु चतुर्थीकं चतुर्थके ॥ नीराजनं पञ्चमे तु पञ्चाहसाध्यको विधिः ॥ त्र्यहसाध्ये तृतीये तु नवाहे त्वथ पंचमे ॥
॥ १९६ ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वाप्यैशान्यादिक्रमेण तु ॥ प्रादक्षिण्येन यज्ञं तु मन्त्रैः परिसमूहनम् ॥ मन्त्रपूर्वं साग्निकानां निरग्नेस्तुष्टिकेन
तु ॥ १९७ ॥ त्रिकुशेन महायागे विवाहादौ द्विपत्रकम् ॥ वैश्वदेवे त्वेकपत्रमिति साधारणो विधिः ॥ १९८ ॥ दिग्विदिक्षु परिस्तीर्य महायागेषु
सर्वदा ॥ दिक्षु मात्रं नित्यके च विश्वदेवे तथैव च ॥ १९९ ॥ अकृत्वा कर्म नित्यं च वृथा नैमित्तिकं भवेत् ॥ तस्मात्फलार्थैरपि तत्कृत्वा नैमि
त्तिकं चरेत् ॥ २०० ॥ प्रायश्चित्ते वैश्वदेवे सायंप्रातः प्रतीषु च ॥ २०१ ॥ मारणोच्चाटहोमेषु तथा संकल्पिताकृती ! प्रत्यवायकुले क्वापि
तत्र नित्याकृतिं विना ॥ २०२ ॥ शतार्द्धं जुहुयाद्यत्र तत्र नित्यं विवर्जयेत् ॥ तूर्यहोमं ततः कृत्वा तूष्णीमेव जितेन्द्रियः ॥ २०३ ॥
प्रजपेदिन्द्रमाग्निं च सोमाय च यथाक्रमम् ॥ ततस्तु समिधाहोमं व्याहृतिस्तदनन्तरम् ॥ २०४ ॥ भूर्भुवः स्वाहेति तथा त्वन्न इत्या
दिपंचकम् ॥ अन्ते स्विष्टकृतं दद्याद्विधानं तस्य भोः शृणु ॥ २०५ ॥ घृताहुतिं स्विष्टकृच्च द्विजसंस्कारकर्मसु ॥ घृतैः स्विष्टकृतं दद्या
द्यागादौ परिवर्जयेत् ॥ २०६ ॥ सर्वौषध्युदकस्नानं करिदंतोत्थमुष्णया ॥ रथ्यावल्मीकगोष्ठस्य तथाश्वस्य खुरस्य च ॥ २०७ ॥ त्रिगन्धं च
त्रिशीतं च कुशमूलस्य मृत्तिकाः ॥ निक्षिपेत्स्नानकुम्भेषु आचार्यादींस्तु स्थापयेत् ॥ २०८ ॥ यजमानः पुरः कृत्वा दंतकाष्ठपुरःसरम् ॥
रात्रौ च भक्ष्यभोज्याद्यैः परितोष्य यवाक्षतम् ॥ २०९ ॥ कृत्वा यथोक्तकालेन पूजयेत्तैलधारया ॥ ततः प्रभाते विमले स्नानं कुर्याद्यथा
विधि ॥ २१० ॥ स्नानमब्दैवतैर्मन्त्रैः सूक्तेन पुरुषेण तु ॥ वारुणेन च सूक्तेन सुरास्त्वादि यथाक्रमम् ॥ २११ ॥ सुरास्त्वामभिषिंचंतु ब्रह्म
विष्णुमहेश्वराः ॥ वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणः प्रभुः ॥ २१२ ॥ आखंडलोग्निर्भगवान्यमो वै निर्ऋतिस्तथा ॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्ष
स्तथा शिवः ॥ २१३ ॥ ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पांतु ते सदा ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ २१४ ॥ बुद्धि
र्लज्जा वपुः शांतिस्तुष्टिः कांतिश्च मातरः ॥ एतास्त्वामभिषिंचंतु देवपन्त्यः समाहिताः ॥ २१५ ॥ आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः॥

ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च तर्पिताः ॥ २१६ ॥ देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो मनवो देवा देवमातर एव च ॥ २१७ ॥ देव
पत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥ २१८ ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च
ये ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ २१९ ॥ एते त्वामभिषिंचंतु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ स्नानं समाप्य विधिवत्स्वगणेनानु
लेपयेत् ॥ २२० ॥ गवामष्टोत्तरशतं तदर्धं चाथ विंशतिम् ॥ आचार्यायाभिरूपाय प्रदद्यादभिपूजयन् ॥ २२१ ॥ ततः प्रभाते विमले
जले समवतारयेत् ॥ शुद्धां च कपिलां दोग्ध्रीं घंटाचामरवर्जिताम् ॥ २२२ ॥ सामगाय ततो दद्यात्सुवर्णदक्षिणान्विताम् ॥ यूप
मादाय संस्थाप्य स्नापयेद्वारुणं जपन् ॥ २२३ ॥ अच्छेवतेन मन्त्रेण गायत्र्या तदनन्तरम् ॥ रोचनाभिस्त्रिरत्नेन तथा कुंभोदकेन च ॥ २२४ ॥
पर्वताग्रमृदा तोयनागवल्मीकजातया ॥ गजदंतमृदा चैव कूलमूलतमृदा तथात ॥२२५॥ पुष्पोदकेन शंखेन तथा रत्नोदकेन च ॥ दध्यक्षतेन
दुग्धेन घटेन शतधारया ॥ २२६ ॥ सुगंधेन त्रिशीतेन विलिप्य च समाहितः ॥ दापयेत्कांस्यमूलं च दद्याल्लोहमयं च वा ॥ २२७ ॥ माल्यवस्त्रै
रलंकृत्य पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ ईशावा इति मंत्रेण दद्यात्पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥ २२८ ॥ पुनस्त्वादिति मंत्रेण पुनः पुष्पं समुत्सृजेत् ॥ प्रादेशमात्रवि
स्तारं मध्ये वृत्तं षडंगुलम् ॥ २२९ ॥ कांस्यचक्रस्य मानं तु ऊर्ध्वं यद्द्वादशांगुलम् ॥ तदूर्ध्वे विलिखेच्छूलं चतुरंगुलमानतः ॥ २३० ॥ अंगुष्ठ
हीने लोहस्य तत्र शूलं न कारयेत् ॥ ततो मंगलपूर्वं तु द्विजातीनां मतेन च ॥ २३१ ॥ समुत्सृजेच्च प्रासादं तडागं च विशेषतः ॥ चतुर्दर्भं
गृहीत्वा तु ईशानाभिमुखेन तु ॥ समुत्सृजेत्ततः पश्चाद्वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥ २३२ ॥ ओमित्यादिश्रीकृष्णद्वैपायनाभिधानवेदव्यासप्रणीतभविष्यं
पुराणोक्तफलप्राप्तिकामश्चतुष्कोणाद्यवच्छिन्नमत्कारितपुष्कारिणीजलमेतदूर्जितं गंधपुष्पाद्यर्चितं वरुणदैवतं सर्वसत्त्वेभ्यः स्नानावगाहनार्थमहमु
त्सृजे ॥ २३३ ॥ ततो वरुणसूक्तेन वरुणं नागसंयुतम् ॥ मकरं कच्छपं चैव तोयेषु परिनिक्षिपेत् ॥२३४॥ पूजयेद्वरुणं देवमर्घ्यं दद्याद्विशेषतः ॥
तेनोदकेन संस्नाप्य गजदंतोत्थमृत्स्नया ॥ २३५ ॥ श्वेताश्वसुरसंभूतं श्रीश्च तेति च संजपन् ॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण मृदं चतुष्पथोद्भवाम् ॥
॥ २३६ ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण कुशमूलेन स्थापयेत् ॥ तीर्थतोयेन गंधेन तथा पञ्चामृतेन च ॥ २३७ ॥ गायत्र्या स्नापयेद्देवं रत्नतोयेन
साधकः ॥ आप्यायस्वेति मंत्रेण क्षीरेण तदनंतरम् ॥ २३८ ॥ दधिक्राव्णेति दध्ना च मधुवातेति वै मधु ॥ सरस्वत्यांतेति जातीपुष्पतोयेन
स्नापयेत् ॥ २३९ ॥ (वरुणोत्तमिति मंत्रस्य नारायण ऋषिः गायत्री छंदो वरुणो देवता वरुणप्रीतये विनियोगः ॥ श्रीश्च ते इति मंत्रस्य कर्दम

ऋषिः पंक्तिश्छंदः सरिदेवता अश्वखुरमृदा स्नाने विनियोगः ॥ आप्यायस्वेति मंत्रस्य पर्वत ऋषिः उष्णिक्छन्दः सरस्वती देवता वरुणप्रीतये चतुष्पथमृदा स्नाने विनियोगः ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रस्य मैनाक ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सरस्वती देवता वरुणप्रीतये कुशमृदा स्नाने विनियोगः ॥ कया॰न इति मंत्रस्य वसिष्ठ ऋषिरनुष्टुप्छन्दः सोमो देवता वरुणप्रीतये नागगंधस्नाने विनियोगः ॥ तेजोसीति मंत्रस्य गर्ग ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः वासवो देवता वरुणप्रीतये विनियोगः ॥ सरस्वत्यै भैषज्येनेति मंत्रस्य वामदेव ऋषिः पंक्तिश्छंदो विष्णुर्देवता वरुणप्रीतये विनियोगः ॥ पुष्पोदकस्नाने ॥ अग्न आयाहीति मंत्रस्य जनार्दन ऋषिः जगतीछन्द ऐन्द्री देवता वरुणप्रीतये विनियोगः ॥) प्रक्षिपेत्पञ्च व्रीहींश्च इयञ्चेति च संपठन् ॥ पश्चान्नीराजनं कुर्यात्पञ्चघोषपुरःसरम् ॥ २४० ॥ शिरीषपुष्पसंभूतं दर्पणं कांस्यसंभवम् ॥ गोपीचन्दनसंभूतं गंगामृत्तिकयाथ वा ॥ कृष्णां गां गोमयं वापि स्वस्तिकं शंखमेव च ॥ २४१ ॥ कारयेत्पदकं वापि यवगोधूमकस्य वा ॥ उत्पन्नस्वर्गसंभूतं कलशं माषसंभवम् ॥ श्रीरसंपुष्पसंभूतं दर्पणं कांस्यसंभवम् ॥ २४२ ॥ नन्द्यावर्ते मलयजे ततो निर्मलयेत्सुधीः ॥ एकैकं प्रतिमंत्रेण प्रत्येकं तु जलोपरि ॥ २४३ ॥ ध्रुवप्रतिकृतैर्मंत्रैरष्टभिश्च यथाक्रमम् ॥ पूर्वाक्षतं माषभक्तबलिं दद्याद्विधानतः ॥ २४४ ॥ ततो नारायणसूक्तेन देवं नारायणं व्रजेत् ॥ अन्येषां चैव देवानां प्रदद्यात्त्रिंशतं बलिम् ॥ २४५ ॥ तत आचमनीयं च वस्त्रयुग्मं निवेदयेत् ॥ वक्ष्यमाणेन मंत्रेण क्रमेणापि विधानतः ॥ २४६ ॥ पृथक्पृथक्ततो दद्यात्तावंत्येनापि भो द्विजाः ॥ वेदसूक्तसमायुक्ते यज्ञसूत्रसमन्विते ॥ सर्ववर्णप्रदे देव वाससी ते विनिर्मिते ॥२४७॥ शरीरं ते न जानामि चेष्टां नैव च नैव च ॥ मया निवेदितान्गन्धान्प्रगृह्य च विलिप्यताम् ॥२४८॥ अष्टोत्तरशतान्दीपान्परितः स्थापयेत्क्रमात् ॥ तदर्धं वा पञ्चविंशं मंत्रेण प्रयजेत्सुधीः ॥ २४९ ॥ त्वं सूर्यचन्द्रज्योतींषि विषादस्त्वं तथैव च॥त्वमेव सर्वज्योतींषि दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ २५० ॥ प्रदक्षिणं ततः कुर्यात्पञ्चधा सप्तधाथ वा ॥ वक्ष्यमाणेन मंत्रेण दद्याद्धूपं दशांगकम् ॥ २५१ ॥ वनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यः सुरभिः शुचिः ॥ मया निवेदितो भक्त्या धूपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ २५२ ॥ अलंकारैश्च गंधैश्च पीतवस्त्रैस्तथैव च ॥ दूर्वाक्षतेन माल्येन युक्तं पुष्पेण पूजयेत् ॥ दद्यात्पश्चाञ्जलिं पश्चाद्विष्णुसूक्तं पुनर्जपेत् ॥ २५३ ॥ ततः सुशोभने स्थाने वेदीं निर्माय देशिकः ॥ वरुणं विन्यसेत्तत्र तथा पुष्करिणीमपि ॥ २५४ ॥ विवाहोक्तेन विधिना कुर्यान्निर्मंछनादिकम् ॥ गंधपुष्पं ततो दद्याद्गां च दद्यात्सदक्षिणाम् ॥२५५॥ चामरं व्यजनं छत्रं कांस्यं लोहं तथैव च ॥ कुर्यात्पुष्करिणीं रम्यां राजतीं च त्रिपादिकाम् ॥ २५६ ॥ चतुष्कोणां च सुषमां व्यंगुष्ठपरिमंडलाम् ॥ सुवर्णप्रतिमां कुर्याद्वालेनैकेन भो द्विजाः ॥ २५७ ॥

अथ वा स्वर्णपत्रे च कुंकुमेन तले लिखेत् ॥ बाणशक्तिप्रमाणेन स्वर्णपत्रं तु द्व्यंगुलम् ॥२५८॥कारयेच्चतुरस्रं च पीठोपरि न्यसेद्बुधः ॥ नीराजनांते विप्रेंद्राः संस्मरेदमृतं तरेत् ॥ २५९ ॥ अशक्तेन तथैवैककाष्ठे वा पिप्पलच्छदे ॥ ताम्रपट्टे लिखेद्वापि अलक्तेन यथाविधि ॥२६०॥ प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात्तु वरुणाय निवेदयेत् ॥ महं तु वत्सरं कुर्याद्वेदघोषपुरःसरम् ॥ २६१ ॥ अशोकः खदिरः शालो ह्यश्वत्थो बिल्वकस्तथा ॥ धात्री कुरुबकश्चैव बकुलो नागकेशरः ॥ २६२ ॥ एषामेव काष्ठयूपं यजमानप्रमाणकम् ॥ समादाय च संस्थाप्य वस्त्राद्यैः प्रतिगृह्य च ॥ २६३ ॥ यूपं रक्षेति मंत्रेण खनित्वा च प्रदापयेत् ॥ स्थिरो भवेति मन्त्रेण हस्तं दत्त्वा पठेत्ततः ॥ २६४ ॥ तडागस्य तथैशान्यां तथा प्रासादकस्य च ॥ प्रापयेद्दक्षिणे भागे आवासस्य च मध्यके ॥ २६५ ॥ नौकां गत्वा ततः पश्चाद्यूपमादाय वाग्यतः ॥ मध्यदेशे तडागस्य समुलंघ्य तथोत्तरम् ॥ २६६ ॥ गंतव्यं प्रकल्प्य तत्रैव आप्यायस्वेति वै ऋचां ॥ शिलायां होमयेत्तत्र हुनेन्नौकाहुतित्रयम् ॥ २६७ ॥ अंगदाय स्वाहेति भौमाय नम इत्यतः ॥ लाजाशक्तौ दधिमधौ वासने प्रतिहोमयेत् ॥ २६८ ॥ कूर्माय नम इत्युक्त्वा पृथिव्यै नम इत्युत ॥ स्वाहेत्यनंतमंत्रेण दद्यादर्घ्यमनंतरम्॥२६९॥ पञ्चरत्नेन गन्धेन शंखेनार्घ्यं प्रदापयेत् ॥ चतुरस्रं समाकीर्णं चतुर्दिक्ष्वधृतैर्जनैः ॥ २७० ॥ कल्पयेद्रोपयेत्तत्र हस्तं दत्त्वा पठेदिदम् ॥ स्थिरो भवेति मंत्रेण गंधपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ २७१ ॥ चक्रं सदर्पणं दद्यान्नागदंडशिरो गतः ॥ विद्युदत्र च कर्तारं ग्रहदुःखहरिप्रियम् ॥ २७२ ॥ एवं चक्रं पूजयित्वा शूलं नागांश्च पूजयेत् ॥ उच्चैर्ध्वजं ततः कृत्वा न नागेति च संपठेत् ॥ २७३ ॥ गायत्रस्त्वेति मंत्रेण पठेद्द्वारद्वयं ततः ॥ दिक्पालेभ्यो बलिं दद्यान्माषभक्तं गुडौदनम् ॥ २७४ ॥ रक्तपुष्पान्वितं कृत्वा प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ सहस्रं वा धनं दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने॥२७५॥ ततो भोज्यं ससर्पिश्च सहिरण्यं यथाविधि ॥ इक्षुस्वस्तीतिकां दद्याज्जले मातॄश्च पूजयेत् ॥२७६॥ मंथरां वसुतां कांतां राक्षसीं च पिशाचिकाम्॥ नागिनीर्नागपुत्रांश्च मध्ये संपूजयेत्ततः ॥ २७७ ॥ पूर्णांते च पृथग्दद्याल्लाजाद्यैर्गुडमिश्रितैः ॥ इन्द्रो बलवती स्वाहा यशो बलवतामपि ॥२७८॥ बृहत्पक्षाविशेषोऽयं मध्यमे च कनीयके ॥ बृहस्पते च इन्द्राय तव देवलतामिति ॥ २७९ ॥ स्वाहेति जुहुयात्पश्चात्प्रणीतां चालयेत्ततः॥ कनिष्ठपक्षे प्रासादे तथा चैव जलाशये ॥ २८० ॥ मन्दरे तोरणस्यैव विष्वक्सेनं प्रकल्पयेत् ॥ आरामे च तथा सेतौ विशेषः पञ्चमो द्विजाः ॥२८१॥ पूजांतरेण यः कस्य जपेन्मन्त्रसहस्रकम् ॥ स्तुतिं समाप्य विधिवदिमं मंत्रमुदाहरेत् ॥ २८२ ॥ सर्वसत्त्वेभ्य उच्छिष्टमपि तज्जलमुद्धृतम् ॥ इति पठित्वा पुष्करिणीजलं हस्ते गृहीत्वा जले क्षिपेत् ॥ २८३ ॥ ततो जलमातृभ्यो नम इति जलमातॄः प्रपूजयेत् ॥ त्रैलोक्ये यानि स्थानानि

स्थावराणि चराणि च ॥ २८४ ॥ तेषामाप्यायनायैतज्जलमुत्सृज्यते मया ॥ मात्रे तु कृतमेतत्ते जगदानंदकारकम् ॥ २८५ ॥ शिवाय सर्वभूतानां
सदा पाहि जलाशयम् ॥ पिबंतो ह्यवगाहंतः सुखिनः सर्वजंतवः ॥ २८६ ॥ जलं विश्वोपकाराय कृतमेतन्मया सदा ॥ कीर्तिस्तिष्ठतु मे देवा
श्चिराय धरणीतले ॥ २८७ ॥ त्वत्प्रसादान्महाभाग नागराज नमोऽस्तु ते ॥ येऽत्र केचिद्द्विपद्यंते स्वकर्मफलभोजनाः ॥ २८८ ॥ तेषां दोषैर्न
लिप्येऽहं स्वंस्वं गममवाप्नुयात् ॥ नारायणो जगत्प्राणः सर्वकामप्रदायकः ॥ २८९ ॥ आपेया मातरः संतु जगतां वृक्षयोनयः ॥ अपांपते रसा
यात्र यादसामीश्वर प्रभो ॥ २९० ॥ वरुणास्यासने कीर्तें सनातन नमोस्तु ते ॥ तत्तोयं निधिवद्द्याद्दक्षिणार्थं द्विजन्मने ॥ २९१ ॥ सुवर्णं रजतं
दद्यादनड्वाहं पयस्विनीम् ॥ दद्याद्धेनुद्वयं पश्चात्कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥२९२॥ वह्निपूजां पुरस्कृत्य मन्त्रेण प्राशयेत्ततः ॥ पितॄणां दापयेदर्घ्यं ततो
देवं प्रसादयेत् ॥ २९३ ॥ बिंबमुद्रां पद्ममुद्रां नागमुद्रां प्रदर्शयेत् ॥ वैश्वानरा इति ऋचा पूजां कृत्वा विवर्जयेत् ॥२९४॥ यस्ते प्राणाञ्जपन्पश्चात्प्र
कुर्यादथ चन्दनम् ॥ प्रदक्षिणं ततः पश्चात्तडागस्य शृणु द्विजाः ॥२९५॥ ब्राह्मणान्पुरतः कृत्वा वेदघोषं समुच्चरन् ॥ महामङ्गलपूर्वेण प्रविशेद्भवनं
सुधीः ॥ २९६ ॥ ततो गृहार्चनं कुर्याद्ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ दीनानां कृपणानां च सवित्रेऽर्घ्यं निवेदयेत् ॥२९७॥ इति श्रीभविष्यं महापुराणे
मध्यमपर्वणि द्वितीयभागे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सप्ताग्निष्टोमको नाम ह्युत्तमः कथितो विधिः ॥ मध्यमे मध्यमफलं कनि
ष्ठे तु कनिष्ठकम् ॥ १ ॥ अधुना मध्यमं वक्ष्ये विधिं शास्त्रानुसारतः ॥ यथाविभवयागेन यत्कर्तव्यं नरेण वै ॥ २ ॥ सद्योधिवासकल्पेन
यूपादीनधिवास्य च ॥ पूर्वस्मिन्नेव दिवसे दैवज्ञकथिते शुभे ॥ ३ ॥ मुहूर्ते कलशं स्थाप्य संगृह्य गणनायकम् ॥ स्थापयेत्प्रथमं यूपमा
पोहिष्ठेतिमन्त्रकैः ॥ ४ ॥ शन्नो देव्यास्ततः पश्चाद्गन्धद्वारेति गंधकम् ॥ श्रीसूक्तेन ततो दद्यात्पुष्पं दूर्वाक्षतं ततः ॥ ५ ॥ काण्डादिति च
मन्त्रेण ततो धूपं निवेदयेत् ॥ ये गृह्णामीति च ऋचा पूजायां स्थापयेत्ततः ॥ ६ ॥ विवाहविधिना सर्वं कार्यं चैवाधिवासनम् ॥ ७ ॥ सर्वमेव प्रयुं
जीत तडागादिषु पण्डितः ॥ अधिवास्य तडागादीनाचार्यादींश्च सर्वशः ॥ ८ ॥ संगृह्य गंधपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपैः सुशोभनैः ॥ ततः प्रभातसम
ये नित्यं निर्वर्त्य शास्त्रतः ॥ ९ ॥ वृद्धिश्राद्धं ततः कुर्यान्मातृपूजापुरःसरम् ॥ अलंकृत्य यथाशक्ति आचार्यादींश्चरेद्बुधः ॥ १० ॥ शृणुयात्पश्चिमे
भागे मंडपस्य समीपतः ॥ मध्यदेशे समुद्भूतं यज्ञपात्रं प्रशस्यते ॥ ११ ॥ अथ वा तत्र देशीयं गुरुं वा श्रोत्रियोद्भवम् ॥ यज्ञे प्रधानद्वितीयमृ
त्विगाचार्यमेव हि ॥ १२ ॥ वैतानकल्पे सपन्नं शक्तिकल्पपरायणम् ॥ निगमज्ञानसंपन्नं यज्ञे पात्रं प्रशस्यते ॥ १३ ॥ पत्नीहीनमपुत्रं च श्याव

दंतमदंतकम् ॥ गणानां याजकं षंढं स्वगोत्रं परिवर्जयेत् ॥ १४ ॥ अप्रधानेषु यज्ञेषु दानयज्ञेषु सत्तमाः ॥ नियोजयेत्स्वगोत्रं च होमे नास्ति
विचारणा ॥ १५ ॥ कुशप्रतिकृतौ चापि ततः स्वर्गं स गच्छति ॥ धनमादौ च संशोध्य ततो यज्ञं समाचरेत् ॥ १६ ॥ अयाज्ययाजनोद्भूतं
पल्लवं व्यवहारके ॥ कूटसाक्ष्येण पल्लवे स्थाप्यहारकमेव च ॥ १७ ॥ देवस्वं ब्राह्मणस्वं च लोहविक्रयणं धनम् ॥ हविर्विक्रयणं कृत्वा पुत्रभार्या
दिविक्रयी ॥ १८ ॥ निंदितानि पुराणेषु यत्कृतं तत्र तत्फलम् ॥ यज्ञसद्मनि विप्रांश्च न श्राद्धान्भोजयेत्क्वचित् ॥ न दद्यात्तस्य दानं च यावन्नैव
समापयेत् ॥ १९ ॥ ब्रह्मन्नाचार्यमुख्योसि संसारात्राहि मां विभो ॥ त्वत्प्रसादाद्गुरो यज्ञे प्राप्नुयां मानसेप्सितम् ॥ २० ॥ चिरं मे शाश्वती
कीर्तिर्यावल्लोकाश्चराचराः ॥ प्रसीद त्वं महेशान प्रतिष्ठाकर्मसिद्धये ॥ २१ ॥ त्वमादिः सर्वभूतानां संसारार्णवतारक ॥ ज्ञानामृतप्रदाचार्य विष्णु
रूप नमोऽस्तु ते ॥ २२ ॥ ब्रह्मासनसमुद्भूतं प्रकाशितदिगंतरम् ॥ त्वं च जांबूनदप्रस्य यजुर्वेद नमोस्तु ते ॥२३॥ प्रफुल्लकमलोद्भासि भास्वरांबरभू
षित ॥ प्रकीर्णशास्त्रसंभार विधिज्ञ प्रणतोस्मि ते ॥२४॥ ज्वलद्वैश्वानरप्रस्य धूमश्यामालितानन ॥ षडंगवेदतत्त्वज्ञ ऋत्विङ् मोक्षं समाचर ॥ २५ ॥
ततस्तूर्यादिघोषेण पुरस्कृत्य द्विजोत्तमान् ॥ यजमानः सपत्नीकः प्रविशेद्यागमण्डपम् ॥ २६ ॥ स्वस्थाने स्थापयेद्विप्रान्मखे धर्मैर्यथाक्रमम् ॥ पूज
येद्गन्धमाल्याद्यैर्गंधाद्यैः सुमनोहरैः ॥ २७ ॥ यज्ञे सुवितते योसौ पूज्यते पुरुषः सदा ॥ नारायणस्वरूपोसौ यज्ञं मे सफलं कुरु ॥२८॥ मखश्रेष्ठेषु
सर्वेषु येन मंत्राः सुकित्तृताः ॥ यजुर्वेदार्थतत्त्वज्ञ ब्रह्मरूप नमोस्तु ते ॥२९॥ यज्ञेषु साक्षी सर्वेषु वेदवेर्थतत्त्ववित् ॥ ऋग्वेदज्ञ महाप्राज्ञ विश्वरूप
नमोस्तु ते ॥ ३० ॥ मांगल्यं कर्मणां नित्यं शाश्वतं ब्रह्मरूपिणम् ॥ सिद्धये मम यज्ञस्य नमामि शिवरूपिणम् ॥ ३१ ॥ पालयंति दिशः सर्वा
विदिशश्च तथा इमाः ॥ दिक्पालरूपिणं विप्रं यज्ञसिद्ध्यै नमाम्यहम् ॥ पातयेद्दक्षिणं जानु विकिरान्विकिरेत्ततः ॥ ३२ ॥ त्रैलोक्ये यानि भूतानि
स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुशिवाः सर्वे रक्षां कुर्वंतु तानि वै॥३३॥ देद्यादेदीति मंत्रेण पठेद्वेदिं प्रणम्य च॥संपूज्य गन्धपुष्पाद्यैरिमं मंत्रमुदा
हरेत् ॥ ३४ ॥ याजनं यजमानश्च श्रेयसा तत्र याजकः ॥ इदमर्घ्यमिदं पाद्यं धूपोयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३५ ॥ ऐशान्यां कलशे देवं संपूज्य गण
नायकम् ॥ ब्रह्माणं वासुदेवं च द्वितीयकलशे यजेत् ॥३६॥ मंडलं चैव विष्णुर्वै द्वारकारूपमास्थितः ॥ तेन त्वां पूजयाम्यद्य स्वर्गप्राप्तिं कुरुष्व मे ॥ ॥२३५॥
॥ ३७ ॥ पूर्वादिदिक्षु कलशान्संस्थाप्य च त्रयंत्रयम् ॥ अर्धपादसवर्णेन निर्मितं तारणं बुधः ॥ ३८ ॥ गंगामृत्तिकया युक्ते पल्लवे संनिदद्येत् ॥
मंदरं कल्पयित्वा तु गोपीनां च कुलेन वा॥३९॥कलशोपरि संस्थाप्य मंदरं संप्रपूजयेत् ॥ स्योना पृथिवीति मंत्रेण गंधपुष्पैः पृथग्विधैः ॥४०॥

(स्योना पृथिवीति मन्त्रस्य सुमंत ऋषिर्जगती छन्दो हरो देवता मंदरप्रीतये विनियोगः) ॥ एवं दक्षिणदिग्भागे नवतोलकनिर्मितम् ॥ प्रादेशमात्रलोहं तु रौप्येण गंधमादनम् ॥ मृदा संघटनैः पश्चात्कदाचन ऋचा यजेत् ॥ ४१ ॥ कदाचनेति मंत्रस्य सूर्य ऋषिस्त्रिष्टुप्छन्दः सूर्यो देवता गंधमादनप्रीतये विनियोगः ॥) उत्तरे तोरणतोद्रेरंगुष्ठद्वयमानके ॥ तोलकद्वयमानेन यवानां पिष्टकोपरि ॥ ४२ ॥ (आप्याय स्वेति मंत्रस्य कर्दम ऋषिर्जगती छन्दः शची देवता सुपार्श्वप्रीतये विनियोगः ॥) पूजयेत्पार्श्वकलशे धात्रादीन्पूर्वदिक्क्रमात् ॥ श्रीसूक्तेनैव मन्त्रेण यजेद्विजयसप्तकम् ॥ पूजयेत्परया भक्त्या गंधपुष्पाक्षतादिना ॥ ४३ ॥ अंबाअंबिकेति मंत्रस्य नलिन ऋषिर्गायत्री छन्दः शंभुर्देवता जय प्रीतये विनियोगः ॥ गायत्र्या पूजयेद्दक्षे पश्चिमं कलशद्वयम् ॥ ४४ ॥ (गायत्र्या विश्वामित्र ऋषिः सविता देवता विजयप्रीतये विनियोगः ॥) भद्रं चैव सुभद्रं च प्रयतः संयजेद्बुधः ॥४५॥ (उत्तरे युग्मकलशे मनोन्ना इति मंत्रस्य अंतक ऋषिर्बृहती छंदो निर्ऋतिर्देवता भूतप्रीतये विनियोगः ॥) भूतशुद्धिं ततः कृत्वा न्यासं कृत्वा विधानतः ॥ विधायार्घ्यादिकं चैव धर्मादिमंडले यजेत् ॥४६॥ मध्ये आधारशक्त्यादीन्वरुणं मध्यतो यजेत् ॥ पूर्वादिक्रमतश्चैव इन्द्रादीन्कुलदेवताः ॥४७॥ पार्श्वद्वये कर्णिकाया ब्रह्माणं चाप्यनन्तकम् ॥ स्वैःस्वैर्मंत्रैर्यथोक्तैश्च बलिभिर्गन्धपुष्पकैः ॥ ४८ ॥ इन्द्राभिषेकमंत्रस्य वाद्यं गांधाररागकम् ॥ अग्नेस्तेजोसीति वाद्यं रागं चैव वराटकम् ॥ ४९ ॥ घनकंटकमस्यापि वाच्यं रागं तु गुर्जरम् ॥ रक्षोधिपस्य संग्रामं वैतालं वाद्यमुच्यते ॥ ५० ॥ नाटकाख्यं तथा रागं वरुणस्यापि मे शृणु ॥ वाद्यं राज्याभिषेकाख्यं रागो वसंतसंज्ञकः ॥ ५१ ॥ ईशस्य नंदिघोषाख्यं वाद्यं रागोथ कामदः ॥ सुवर्णं दुंदुभिर्वाद्यं ब्रह्मणः कथितो बुधैः ॥ ५२ ॥ रागो देवी वसंतश्च अनंतस्य निबोध मे ॥ वाद्यं गांधारताराख्यं रागश्चाङ्गारवातकः ॥ ५३ ॥ सोमे घोषे भवेद्वाद्यं जलेशस्य महात्मनः ॥ मालवाख्यो भवेद्रागः पत्राग्रेषु महानपि ॥ ५४ ॥ स्वैः स्वैर्धर्मैश्च संगृह्य दक्षिणे पृथिवीं यजेत् ॥ स्योना पृथिवीति मंत्रेण उपचारैः पृथग्विधैः ॥ ५५ ॥ मण्डपस्योत्तरे भागे महादेवं प्रपूजयेत् ॥ नमो वृक्षेभ्य इत्यादि नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ ५६ ॥ (महादेवं द्विभुजं डमरुशूलधरमुमासहितं ध्यात्वा ॥ नमो वृक्षेभ्य इति मन्त्रस्य ब्रह्मा ऋषिर्गायत्री छंदश्चन्द्रो देवता चन्द्रप्रीतये विनियोगः ॥) गंधपुष्पादिभिर्भक्त्या भूतानि परितो यजेत् ॥ ५७ ॥ वेतालाश्च पिशाचाश्च राक्षसाश्च सरीसृपाः ॥ अस्मात्प्रयांतु मे स्थानाद्ये चान्ये विघ्नकारकाः ॥ ५८ ॥ मधुयुक्तं पायसान्नं वरुणाय निवेदयेत् ॥ पीतं चालोहितं कृष्णं शुक्लं कृष्णं च धूम्रकम् ॥ ५९ ॥ पीतं शुक्लं तथा चित्रं श्वेतमन्नं यथाक्रमम् ॥ बलयस्तु दिगीशानां ग्रहाणामपि ताञ्छृणु ॥ ६० ॥ क्षीरौदनं ग्रहेशाय शुक्लान्नं

शशिने स्मृतम् ॥ लोहितान्नं च भौमाय बुधाय क्षीरषाष्टिकम् ॥ ६१ ॥ पीतमन्नं देवगुराः शुक्रस्य सिततंदुलम् ॥ मांसौदनं शनेर्ज्ञेयं राहोश्च कृष्ण
भक्तकम् ॥ ६२ ॥ धूम्रवर्णं तु ताम्रं तु भौमस्य क्षीरषाष्टिकम् ॥ पिष्टकान्नं शिवस्योक्तं भूतानां माषभक्तकम् ॥ ६३ ॥ एवं बलिं विधायाथ अग्रे
कुंभं निवेशयेत् ॥ प्रदेशद्वयकुलं नाम अष्टोत्तरसहस्रकम् ॥६४॥ बह्वंगुलकं विन्यस्य विन्यस्य कलशोपरि ॥ निशावांछितसूत्रैश्च संवेष्ट्य पिहितं
तथा ॥ ६५ ॥ शरावं च पुनर्दद्याद्वर्धनीं प्रतिपूजयेत् ॥ अस्त्राय फडिति मंत्रेण ध्यात्वा देवं जलेश्वरम् ॥ ६६ ॥ सूक्तं यजेद्यथाशक्ति शतमष्टोत्तरं
जपेत् ॥ कुंडेषु विन्यसेन्नागानष्टौ पूर्वादिषु क्रमात् ॥ ६७ ॥ अनंतं पूजयेत्पूर्वं मानेनांगुलमात्रकम् ॥ निर्मितं कांचनेनैवं सप्तवर्तिकया सुधीः
॥ ६८ ॥ राजतं वासुकिं नागं यजेत्पत्रांतरे पुनः ॥ पादमात्रेपि चांगुष्ठमात्रं ताम्रस्य भक्ष्यकम् ॥ ६९ ॥ पंचांगुलं तोलिकया लौहं कर्कोटकं
पुनः ॥ वर्तिकाभिः षोडशभिर्बृहत्पर्वप्रमाणकम् ॥ ७० ॥ शंखपालं कुशमयमर्धपादेन निर्मितम् ॥ अंगुष्ठमात्रं रक्तेन नागं तालकमात्रकम् ॥७१॥
अंगुष्ठे तोलकं पश्चात्पद्मन.गं पुनर्यजेत् ॥ तोलकार्धप्रमाणेन अंगुलं परिमाणतः ॥ ७२ ॥ कुर्याच्छैलमयं सम्यग्यथावल्लक्षणान्वितम् ॥ महाप
द्मस्य वै तस्य पूर्वमानेन निर्मितम् ॥ ७३ ॥ ध्यात्वानंतं चतुर्बाहुं शुक्लसप्तफणान्वितम् ॥ दक्षिणोर्ध्वकरे शंखमधिचक्रं प्रतिष्ठितम् ॥ ७४ ॥ वामो
र्ध्वे तु गदापद्मं मध्यस्थाने व्यवस्थितम् ॥ सर्वालंकारसंयुक्तमेवं ध्यात्वा यथाविधि ॥७५॥ सहस्रशीर्षेति मंत्रेण पूजयित्वा बलिं हरेत् ॥ लाजै
श्चतिलसंमिश्रैः क्षीरयुक्तैः पृथग्विधैः ॥ ७६ ॥ चतुर्विधं तथा श्वेतं सर्वालंकारसंयुतम् ॥ स्वकीयं प्रजपेत्तत्र आप्यायस्वेति वै ऋचा ॥ ७७ ॥
पिण्याकं नागजिह्वां च तथा सर्जरसं दधि ॥ बलयस्तस्य निर्दिष्टास्तक्षकं लोहितं यजेत् ॥ ७८ ॥ पद्मं टंकं दधानं च भुजाभ्यां नागसत्तमम्॥
मनोन्ना इति मंत्रेण आज्यं सोमो बलिं हरेत् ॥ ७९ ॥ कर्कोटकं च द्विभुजं पीतवस्त्रधरं यजेत् ॥ पञ्च नद्य इति ऋचा विष्णुक्रांता बलिर्भवेत्
॥ ८० ॥ पीतवस्त्रं च कुलिशं याजयेत्तु चतुर्भुजम् ॥ भुजाभ्यामूर्ध्वभागे तु रक्तपद्मधरं हरिम् ॥ ८१ ॥ शर्करा कुष्ठकं चैव बलिस्तस्य प्रकी
र्तितः ॥द्विभुजं शंखपालं च शंखाभं शंखधारिणम् ॥ ८२ ॥ पद्मासनस्थं पद्माभ्यां हस्ताभ्यां च वरं विभुम् ॥ ध्रुवक्षितिध्रुवोसीति मंत्राभ्यां
पूजयेत्पृथक् ॥ ८३ ॥ घटोदनं भृंगराजं पद्मं च वलयस्तयोः ॥ स्वगृह्योक्तेन विधिना संस्थाप्याग्निं कुशंडिकाम ॥ ८४ ॥ कृत्वा आज्यस्य
संस्कारं वारुणं श्रपयेच्चरुम् ॥ जुहुयादष्ट बिल्वानि दिगीशानां घृतेन वै ॥ ८५ ॥ एकैकामाहुतिं दद्याद्ग्रहाणां च त्रयंत्रयम् ॥ सुसमिद्भिर्घृतमधु
पयोभिर्मिश्रितैः पृथक् ॥ ८६ ॥ पलाशसमिधं पश्चात्प्रतिष्ठामाहुतित्रयम् ॥ शिवस्य परमान्नेन जुहुयादष्टसंख्यया ॥ ८७ ॥ मध्वाज्यगुडमिश्रा

भिर्लाजाभिर्जुहुयात्पृथक् ॥ लाजान्यथोक्तं वितरेदेकैकामाहुतिं क्रमात् ॥ ८८ ॥ स्थालीपाकस्य जुहुयादेकैकामाहुतिं पुनः ॥ वरुणं च समुद्दिश्य रुद्रं सर्वं पृथक्पृथक् ॥ ८९ ॥ वास्तोष्पतय इति मंत्रेण पञ्चगव्यो भवेत्ततः ॥ स्योनापृथिवीतिमंत्रेण व्रीहिमृत्तिकया पुनः ॥ ९० ॥ वृषान्न इति मंत्रेण कया न इति वै पुनः ॥ कुशमूलमृदा चैव चतुष्पथमृदा तथा ॥ ९१ ॥ इमा रुद्रेति मंत्रेण श्रीश्चेति ऋचा पुनः ॥ पद्मखण्डस्य च मृदा स्नापयेत्सुसमाहितः ॥ ९२ ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण तथा पुष्पोदकेन च ॥ तीर्थोदकेन कृष्णेन त्रिरक्तेन त्रिशीतकैः ॥ ९३ ॥ पञ्चरक्तेन रक्तानां मृदा केश्च कुशोदकैः ॥ स्वर्णतोयैश्च कलशैरष्टोत्तरशतेन तु ॥ ९४ ॥ तेजसैर्मार्त्तिकैश्चापि अष्टाविंशतिभिस्तथा ॥ यथाशक्ति तु संस्थाप्य कुंकुमैश्चन्दनैरपि ॥ ९५ ॥ अन्नं लिप्य ततो मृद्भिर्दद्याच्चैव यथाक्रमम् ॥ सुरासुरेति च ऋचा वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ९६ ॥ ध्वजं च धनुनागेति गंधद्वारेति गोमयम् ॥ धूरसीति ततो धूपं होत्रे चाहुतिदीपकम् ॥ ९७ ॥ सिंधोसीति च सिंदूरं स्वभावे रक्तकं तथा ॥ मालतीकुसुमैः कृत्यैर्नागान्संस्थापयेत्ततः ॥ ९८ ॥ धाराभिः शतपुष्पाभिर्गन्धतोयादिभिस्तथा ॥ अथवाश्वत्थपत्रेषु वटपत्रेषु वा सुधीः ॥ ९९ ॥ रोचनाकुंकुमैर्वापि संलिख्य तत्र पूजयेत् ॥ प्रक्षिपेत्तत्र मुक्ता हि कलशेषु विनिक्षिपेत् ॥ १०० ॥ मंडपस्योत्तरे देशे शय्यां निर्माय शोभनाम् ॥ राजतं वारुणं तस्यां पादमात्रेण निर्मिताम् ॥ १०१ ॥ अंगुष्ठमात्रं संस्थाप्य ततः पुष्करिणीमपि ॥ स्वर्णपादेन घटितां चतुरस्रां सुशोभनाम् ॥ १०२ ॥ अंगुष्ठमात्रं सम्पूज्य वरुणाय निवेदयेत् ॥ यथाशक्ति ततो गां च संभवे पञ्चविंशतिः ॥ १०३ ॥ सुवर्णं राजतं चैव धान्यं वासो वराटकम् ॥ ॥ १०४ ॥ नागयष्टिं समादाय किंचिदुत्तरगां तथा ॥ १०५ ॥ ततोक्षताय भौमाय कृत्वा चाज्याहुतित्रयम् ॥ लाजान्दधिसमायुक्तं घृतं मधु गुडं तथा ॥ १०६ ॥ क्षीरं च पिष्टकं चैव शष्कुलीगन्धपुष्पकम् ॥ पंचामृतं पञ्चरत्नं गर्भे दद्यात्समाहितः ॥ १०७ ॥ आचार्यो यजमानेन सुसन्नद्धैश्च भृत्यकैः ॥ गंगाजलेशयोर्मध्ये पंचघोषपुरःसरम् ॥ १०८ ॥ अवाप्य च ततो यष्टिं स्थिरो भवति वैरिवा ॥ ध्रुवं ध्रुवेति मंत्रेण यष्टिमामंत्रयेत्ततः ॥ १०९ ॥ यज्ञप्रियासि देवि त्वं सर्वविघ्नविनाशिनी ॥ पाहि मां सर्वपापेभ्य आत्मना त्वं स्थिरीभव ॥ ११० ॥ इत्यामंत्र्य यजेच्चैव गायत्रीं च पठेत्ततः ॥ वनस्पतेति विडवामिति मंत्रं जपेत्पुनः ॥ १११ ॥ पुनरागत्य तां वेदिं निर्मथ्य वरुणं प्रभुम् ॥ तथा पुष्करिणीं चैव वर्धनीं कलशोदरैः ॥ ११२ ॥ अनिष्टं मार्जयेन्नागानुद्धृत्य कलशं तथा ॥ पाषाणाभ्यंतरं कृत्वा गोमयैः परिलिप्य च ॥ ११३ ॥ वरुणं पुष्करिण्यां च जलमध्ये विनिक्षिपेत् ॥ नमोस्त्विवति च मन्त्रेण बलिं दद्याच्च पायसम् ॥ ११४ ॥ निर्मन्थेत्तत्र यो नागः स्थापयेत्तु यथाविधि ॥

श्रावयेत्तमिमं मंत्रमत्र संनिहितो भव ॥ ११५ ॥ अत्र स्वामी भवान्नाग रक्षणीयस्त्वया जनः ॥ गायत्रेण त्वा छंदसामीमन्त्रं संश्रावयेत्पुनः ॥
॥ ११६ ॥ संपूज्य गंधपुष्पाद्यैः पुरतो निक्षिपेद्दिशि ॥ पिधाय नागराजानमृचाभ्यां परिसूत्रकैः ॥ ११७ ॥ सन्निरुद्ध्याशु संस्थाप्य बलिं दद्या
द्विधानतः ॥ लाजौदनं मनस्तस्य यज्जाग्रत ऋचा जपेत् ॥ ११८ ॥ एवं भूरिति मंत्रैः स्वैःस्वैरेव तु पृथग्विधैः ॥ स्वासु दिक्षु च संस्थाप्य पूज
येच्च प्रयत्नतः ॥ ११९ ॥ पूर्वभागे पुष्करिण्यां हारिताभं सवज्रकम् ॥ हलग्रहीत मंत्रेण न्यस्य लाजाहुतिं कुले ॥ १२० ॥ त्रातारमिति मंत्रेण
अग्नौ विन्यस्य मौक्तिकम् ॥ मनःशिलां प्रवालं च अग्निमीडेति संपठेत् ॥१२१॥ वैश्वानरेण मन्त्रेण पठल्लाँजाहुतिं पुनः ॥ दद्याद्ये ते शतमन्त्रेण
पश्चिमे काटिकं न्यसेत् ॥१२२॥ शालिबीजेन सहितं कया न इति मंत्रकम् ॥ वरुणस्यो इति मंत्रेण दद्यादष्टादशाहुतीः ॥१२३॥ उत्तरे रोचनां
कन्यां तथैव गौरसर्षपम् ॥ कुंकुमेन समायुक्तं कुविदंडमृचा पठन् ॥ १२४ ॥ विन्यस्य तेन मंत्रेण प्रदद्यादाहुतिं पुनः ॥ ऐशान्यां मंद्रकं रंगमी
शावा इति संपठन् ॥ १२५ ॥ संस्थाप्याज्याहुतिं दद्यात्तमीशान ऋचा पुनः॥आसद्यैर्मंत्रसंयुक्तैर्देवं नारायणं यजेत् ॥ १२६ ॥ वरुणात्मकं ततो
ध्यात्वा ततो नीराजनं पठेत् ॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा पठेज्ज्ञानामृतं स्तवम् ॥ १२७ ॥ धर्मो वंशं ततः कुर्यादुत्सर्गांते विधीयते ॥ ततो देवीं
पुनः कृत्वा दत्त्वा पुष्पाञ्जलित्रयम् ॥ १२८ ॥ सर्वसत्त्वोपकाराय समुत्सृजेत्तु वै जनम् ॥ उत्सृष्टं सर्वसत्त्वेभ्यो दृश्यते जलमूर्जितम् ॥ १२९ ॥
रमंतीं सर्वभूतानि स्नानपानावगाहनैः ॥ वरुणं च ततो देवं पुष्करिण्यां च निक्षिपेत् ॥ १३० ॥ जले वरुणमन्त्रेण मत्स्यादीन्प्रक्षिपेत्ततः ॥
पक्षिणश्च शुभांस्तत्र भेकं कूर्मं च कर्दमम् ॥१३१॥ शैवालं प्रक्षिपेच्चैव दक्षिणां तदनंतरम् ॥ सुवर्णं धान्यरत्नं च आचार्याय पृथग्ददेत्॥१३२॥
ऋत्विग्भ्यश्च पृथग्दद्याद्यथावित्तानुसारतः ॥ ब्राह्मणेभ्यो गायनेभ्यो वसुभ्यश्च पृथक्पृथक् ॥ १३३ ॥ नित्यं समाप्य विधिवद्दद्यात्पूर्णाहुतिं पुनः ॥
दद्यादर्घ्यं च सूर्याय हस्तास इति संजपन् ॥ १३४ ॥ ततः प्रदक्षिणावर्तं संवेष्टय क्षीरधारया ॥ प्रासादपक्षे प्रासादमारामे अथ मंडपम् ॥१३५॥
शताधिधारया शक्त्या त्रिवारं ब्राह्मणैः सह ॥ विकीर्य लाजकुसुमं व्रीहींश्चैव कपर्दकान् ॥ १३६ ॥ तूर्यघोषेण महता ततो विप्रपुरःसरम् ॥ यज
मानः सपत्नीकः प्रविशेत्स्वगृहं पुनः ॥ १३७ ॥ ततो गृहार्चनं कृत्वा ब्राह्मणानथ भोजयेत् ॥ कुमारीश्च कुमारांश्च दीनान्धकृपणानपि ॥१३८॥
नारायणं ततो दद्याद्विप्रमुद्दिश्य भक्तितः ॥ १३९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि द्वितीयभाग एकविंशोऽध्यायः॥ २१ ॥ छ ॥
इति मध्यपर्वणि द्वितीयभागः समाप्तः ॥ २ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ आरामादौ विशेषो यो वक्ष्यतेऽत्र मयाधुना ॥ मंडलं कारयित्वा तु चतुरस्रं समं शुभम् ॥१॥ ऐशान्यां कलशे देवं तत्र नाथं प्रपूजयेत् ॥ मध्यमे कलशे पूजा ग्रहाणां च ततः परम् ॥ २ ॥ स्वदिक्षु द्वारदेशे तु पश्चिमद्वारदेशेशयोः ॥ ब्रह्माणं चाप्यनन्तं च मध्यतो वरुणं यजेत् ॥३॥ वरुणं चोदकुम्भस्थं भूतशाखासु शोभनम् ॥ तेन चावाहयामि त्वां विभो स्वर्गाय वै भव ॥४॥ पूर्वगं मन्दरं स्थाप्य तोरणोपरि सत्तमाः ॥ विष्वक्सेनं समभ्यर्च्य अर्चनं स्वर्गसंयुतम् ॥५॥ कर्णिकायां वासुदेवं शुद्धस्फटिकसन्निभम् ॥ चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मविभूषितम् ॥ ६ ॥ श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं मुकुटाद्यैरलंकृतम् ॥ दक्षिणे कमला तस्य वामे पुष्टिर्व्यवस्थितिः ॥ ७ ॥ सिद्धकिन्नरयक्षाद्यैः स्तूयमानं सुरासुरैः ॥ संपूज्य विधिवद्भक्त्या विष्णोरराट इत्यृचा ॥ ८ ॥ दले संकर्षणादींश्च विमलाद्याश्च नायिकाः ॥ संपूज्य धूपदीपाद्यैरुपहारैरनुत्तमैः ॥ ९ ॥ घृतप्रदीपो देवस्य गुग्गुलुः सरलस्तथा ॥ धूपो देवबलिः क्षीरं परमान्नं घृतप्लुतम् ॥ १० ॥ ध्यायेत्सोमं कर्णिकायां दक्षिणे पद्मसंस्थितम् ॥ शुक्लाभं द्विभुजं शान्तं केयूराद्युपशोभितम् ॥ ११ ॥ प्रशस्यं देवयक्षाणां वरदाभयहस्तकम् ॥ इमं देवा इति ऋचा उपचारैः पृथग्विधैः ॥ १२ ॥ पूजयेच्च निशानाथं घृतभक्तं निवेदयेत् ॥ इन्द्रं जयन्तमाकाशं वरुणं चाग्निमेव च ॥ १३ ॥ ईशानं तत्पुरुषं चैव वायुं पूर्वादिदिक्ष्वपि ॥ कर्णिकाया वामभागे वरदाभयहस्तकम् ॥१४॥ द्विभुजं शुक्लवर्णं च महादेवं प्रपूजयेत् ॥ त्र्यंबकेण च मंत्रेण दद्याच्च घृतपिष्टकम् ॥ १५ ॥ वासुदेवाय देवाय जुहुयादष्ट आहुतीः ॥ परमान्नेन सौम्यस्य जुहुयादष्टविंशतिम् ॥ १६ ॥ शिवाय परमान्नेन जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥ गणेशस्य तथाज्येन दद्देकाहुतिं बुधः ॥ ॥ १७ ॥ ब्रह्मणो वरुणस्याथ एकैकामाहुतिं तथा ॥ ग्रहाणां स्वोक्तसमिधा दिगीशानां पृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ एकैकामाहुतिं दद्यादाज्येन च यथाक्रम् ॥ कराली धूमली श्वेता लोहिता कनकप्रभा ॥ १९ ॥ अतिरक्ता पद्मरागा वह्निजिह्वा प्रकीर्तिताः ॥ तासां मंत्राः क्रमेणैव सादिवासांत बिन्दवः ॥ २० ॥ यकारस्थाश्च विज्ञेया अष्टस्वरविभूषिताः ॥ घृतमध्वाज्यसिक्ताभिर्होमयेच्च पृथक्पृथक् ॥ २१ ॥ एकैकामाहुतिं दद्याद्दत्त्वा चैव समाहितः ॥ अग्नीषोमं तथेन्द्रं च पृथिवीमन्तारिक्षकम् ॥ २२ ॥ स्थालीपाकेन जुहुयान्मधुक्षीरयवान्वितम् ॥ एकैकामाहुतिं तेषां समुद्दिश्य पृथक्पृथक् ॥ २३ ॥ यावकैर्गंधपुष्पाद्यैरर्चित्वा सपरावकम् ॥ जपस्व त्वं महाभाग श्रद्धया चैव वाग्यंतः ॥ २४ ॥ जापको विधिनानेन प्रजपेत्त्र रुद्रकम् ॥ मङ्गलं परमान्नं च सौरसूक्तं तथा जपेत् ॥ २५ ॥ ततः संमृज्य विधिना स्नापयित्वा यथाविधि ॥ यूपं गर्भे विनिक्षिप्य तत्र कुर्याद्विचक्षणः ॥२६॥ ध्वजानारोप्य प्रांतेषु दद्यात्सोमं वनस्पतिम् ॥ कोऽदादिति पठित्वा च वृक्षाणां कर्णवेधनम् ॥२७॥ सूच्या सुतीक्ष्णया कार्यं

द्विपात्रे वामदक्षिणे ॥ नवग्रहाणां तृप्त्यर्थं यावकं लड्डुकं तथा ॥ २८ ॥ पिष्टकं च पृथग्दद्यात्कुमारीबालकेषु च ॥ निशारंजितसूत्रेण संवेष्ट्य
च सचूर्णकम् ॥ २९ ॥ प्रदद्याद्दोहकं चैव वृक्षाणां विधिपूर्वकम् ॥ प्राशयेच्चैव तान्वृक्षानिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ३० ॥ वृक्षाग्रात्पतितस्यापि आरोहा
त्पतितस्य च॥मरणे वास्थिभङ्गे वा कर्ता पापैर्न लिप्यते ॥३१॥ धेनुं सुवर्णं धान्यं च आचार्याय प्रदक्षिणम्॥दत्त्वा च ऋत्विजे दद्यात्सुवर्णं रजतं
तथा ॥ ३२ ॥ धान्यं च ब्रह्मणे दद्याद्घृतभोज्यं सशर्करम् ॥ इष्टां च दक्षिणां दद्यात्सदस्याय तथैव च ॥ ३३ ॥ अधिकलशं समानीय स्नानं कुर्या
द्विधानतः ॥ कृत्वा चैवानिशं कुर्याद्दद्यात्पूर्णाहुतिं तथा ॥३४॥ सर्वौषध्युदकं प्रोक्ष्य त्रिवारं क्षीरधारया ॥ संवेष्ट्य त्रिश्चतुर्वारं ब्रह्मघोषपुरःसरम् ॥
॥ ३५ ॥ गृहं व्रजेत्ततो विप्रैः कुर्याच्चैव गृहार्चनम् ॥ ततो विशेषं वक्ष्यामि वरा एवेदमित्यृचा ॥ ३६ ॥ बलं कामं हयग्रीवं माधवं पुरुषोत्तमम् ॥
वासुदेवं धनाध्यक्षं ततोनारायणं यजेत्॥३७॥ दधिभक्तं बलिं दद्यात्पञ्चगव्यसमुद्भवम्॥ एवं संपूज्य विधिना दक्षिणे पृथिवीं यजेत्॥३८॥शुद्धकां
ञ्चनवर्णाभां वराभयकरां शुभाम् ॥ मंडूकस्थां च द्विभुजां सर्वालङ्कारसुन्दरीम् ॥३९॥ स्योना पृथिवीति मन्त्रेण पूजयित्वा यथाविधि ॥ पायसं
मधुसंयुक्तं बलिं दद्यात्सशर्करम् ॥ ४० ॥ वामतो विश्वकर्माणं शुद्धस्फटिकसंनिभम् ॥ शूलटंकधरं शांतं संयजेदुपचारकैः ॥ ४१ ॥ विश्वन्निति
ऋचा तं च बलिं च मधु पिष्टकम् ॥ दद्याज्जपेच्च कौष्माण्डं सूक्तं पौरुषमेव च ॥४२॥ मधुपायसयुक्तेन होमानष्टौ विधाय च॥एकैकं होमयेत्पश्चा
त्पृथिवीहोमकर्मणि ॥४३॥ समुत्सृज्य ततः सेतुमिमं मन्त्रं पठेत्ततः ॥ पिच्छिले पतितानां च उच्छ्रितेनांगसंगतः ॥ ४४ ॥ प्रतिष्ठिते धर्मसेतौ
धर्मो मे स्यान्न पातकम् ॥ सेतोरस्य प्रबन्धस्य श्रद्धया परया तथा ॥ ४५ ॥ ये चात्र प्राणिनः संति रक्षां कुर्वंति सेतवः ॥ वेदागमेन यत्पुण्यं
यथैव हि समर्पितम् ॥ ४६ ॥ गर्तं कृत्वा पञ्चरत्नं संस्थाप्यं तदनन्तरम् ॥ संस्थाप्य च ततो यूपं संपूज्य च यथाविधि ॥ ४७ ॥ आचार्याय
ततो दद्यादिष्टां च वरदक्षिणाम् ॥ पूजयेद्द्विजदांपत्यं लाजाभिः परिपूजितम् ॥ ४८ ॥ पोटिकां च ततः शय्यां दद्यादिष्टार्थसिद्धये ॥ सेतौ वृक्ष
स्थिता ये स्यू रोपयेत्कदलीं शुभाम् ॥ ४९ ॥ तेषां पार्श्वद्वयेप्येवमारामे च पृथक्पृथक् ॥ ५० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्य
मपर्वणि तृतीयभागे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गोप्रचारं पुनर्वक्ष्ये विशेषं तत्र मे शृणु ॥ यजेद्विष्णुं सल
क्ष्मीकमुपचारैः पृथग्विधैः ॥ १ ॥ उपचारैश्च ब्रह्माणं रुद्रं चैव करालिकाम् ॥ वराहं सोमसूर्यौ च महादेवं यथाक्रमम् ॥ २ ॥ होमं चैव यथा

१ हरिद्रसूत्रेण ।

विष्णोः कमलायास्त्र्यंत्र्यम ॥ आज्येन क्षेत्रपालानामन्येषां मधुमिश्रितैः ॥ ३ ॥ एकैकामाहुर्तिं दद्याल्लाजादिषु पृथक्पृथक् ॥ समुत्सृज्य विधा
नेन यूपं संस्थाप्य पूजयेत ॥ ४ ॥ त्रिहस्तमात्रं रचितं कुर्यान्नागफणान्वितम ॥ रोपयेदेकहस्तेन गर्भे होमं प्रयोजयेत् ॥५॥ लाजासंयुक्तविधिना
विश्वेषांमिति मन्त्रपन् ॥ नागाधिपतये तद्वदच्युताय तृतीयकम् ॥ ६ ॥ भौमायेति चतुर्थं च ततो यूपं निवेदयेत् ॥ मयि गृभ्णामीति सम्पूज्य
यूपं च रुद्रदैवतम ॥ ७ ॥ संपूज्य रुद्रं पश्चांगं धान्यं वस्त्रं च दक्षिणाम् ॥ आचार्याय तथा होत्रे अन्येषामिष्टदक्षिणाम् ॥ ८ ॥ गोप्रचारे च
शैलेयं यूपं हस्तद्वयान्वितम् ॥ पञ्चशीर्षान्वितं कुर्याद्धस्तमात्रं प्ररोपयेत् ॥ ९ ॥ यूपं च चैत्रवृक्षं च कुण्डलींमठपीठिकाम् ॥ संस्पृश्याचम्य वै
विप्राः प्राणायामेन शुध्यति ॥ १० ॥ चतुर्हस्तप्रमाणेन शतकुण्डेन संमितम् ॥ तदर्धं च कनिष्ठेन अष्टकाष्ठाधिकं भवेत् ॥ ११ ॥ भूमौ गर्त्तं
च संस्थाप्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ शिवलोकस्तथा गावः सर्वदेवसुपूजिताः ॥ १२ ॥ गोभ्य एषा मया भूमिः सम्प्रदत्ता शुभार्थिना ॥ एवं निवेद
येद्यस्तु गोप्रचारं समाहितः ॥ १३ ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते ॥ यावंति तृणगुल्मानि संति भूमौ शुभानि च ॥ १४ ॥ ताव
द्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ पूर्वे सीमां निबर्ध्नीयात्कृत्वा वृक्षस्य रोपणम् ॥ १५ ॥ सेतुं कृत्वा दक्षिणतः पश्चिमेंगाररोपणम् ॥ उत्तरे खान
येत्कूपं तस्य सीमां न लंघयेत्॥१६॥ ततः सहस्रधारां च शस्येन परिपूरिताम् ॥ प्रदद्याद्वा ततो विप्राः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥१७॥ नगरग्रामपूर्वे
वा उत्तरे पश्चिमेपि वा ॥ न कुर्यादग्निदिग्भागे दक्षिणां वा ततः शुभाम् ॥ १८ ॥ गोप्रचारं खनेद्यस्तु वाहयेद्वा कथंचन ॥ कुलानि पातयत्याशु
ब्रह्महत्याश्च विंदति ॥ १९ ॥ स्वर्गं नयति गोचर्म सम्यग्दत्तं सदक्षिणम् ॥ यावत्तृणानि तद्भूमौ सप्तसंख्यानि संख्यया ॥ २० ॥ तावत्कालं वसे
त्स्वर्गे विष्णुलोकान्न तच्युतिः ॥ २१ ॥ महायागावसाने च यो न तर्पयति द्विजान् ॥ निरर्थकं तस्य कर्म प्रयासफलमात्रकम् ॥ २२ ॥ वृषोत्स
र्गावसाने तु प्रदद्याद्यो महीं द्विजाः ॥ न याति विप्राः प्रेतत्वं तस्माद्विप्रादमत्सराः ॥ २३ ॥ तत्र मानं पृथक्चैव शृणुतात्र समागताः ॥ अमानेन
ददेद्यस्तु नरकं याति रौरवम् ॥ २४ ॥ गवां शतं वृषश्चैको यत्र तिष्ठत्ययंत्रितः ॥ तद्गोचर्मेति विख्यातं दत्तं सर्वाघनाशनम् ॥ २५ ॥ गोप्रचारस्य
देवस्य ब्राह्मणस्य च भो द्विजाः ॥ यावत्कालावधेः सीमा अतीते नास्ति पातकम् ॥ २६ ॥ मण्डपं पूजयेत्सूर्यं वासुदेवसमन्वितम् ॥ होमस्तिल
गुडाभ्यां च अष्टावष्टौ पृथक्पृथक् ॥ २७ ॥ देहि मेति च मन्त्रेण विन्यसेन्मंडपोपरि ॥ यत्नसिद्धं ततः कृत्वा शुक्लं घटचतुष्टयम् ॥ २८ ॥ समु
त्सृजेज्जपेत्पश्चात्सौरं सूक्तं च वैष्णवम् ॥ वटपत्रे तु संलिख्य चित्रं निर्माय वा पुनः ॥ २९ ॥ दिक्पालान्संन्यसेत्स्वासुस्वासु दिक्षु विचक्षणः ॥

बद्धाञ्जलिः पठेन्मंत्रानिंद्रादीनां यथाक्रमम् ॥ ३० ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय आत्मनो विभवाय च ॥ वज्रहस्तो महेन्द्र त्वं धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥३१॥ भो वह्ने मेषवाहस्त्वं चतुःशृंगविराजित ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३२ ॥ यम त्वं दक्षिणाशेश महामहिषवाहन ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३३ ॥ मञ्चस्थो राक्षसेन्द्रस्त्वं खड्गपाणिर्महाबलः ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३४ ॥ वारिराट् ध्वजहस्तोऽसि पवनो मृगवाहनः ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३५ ॥ धनाध्यक्षो गदाहस्तः पिंगाक्षो नरवाहनः ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३६ ॥ आदिदेवोसि देवानां कर्ता हर्ता महेश्वरः ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३७ ॥ अनंतो नागराजो यो धरामुद्धृत्य तिष्ठति ॥ अनाथं मण्डपं त्वं हि धर्मतस्त्रातुमर्हसि ॥ ३८ ॥ चतुर्णामेव वर्णानां स्थित्यर्थं मृगपक्षिणाम् ॥ प्रीतये वासुदेवस्य एवं मण्डपमुत्सृजेत् ॥ ३९ ॥ भग्ने स्तम्भे तृणे जीर्णे पुनस्तृणप्रदापने ॥ स्थापने च तथैवास्य प्रतिष्ठा स्याद्यथाशक्त्या ॥ ४० ॥ घातापायादिदोषेण म्रियंते यदि जन्तवः ॥ प्रतिष्ठायां कृतायां तु धर्मो मे स्यान्न पातकम् ॥ ४१ ॥ मानुषाः पशवो ये च निवसन्तीह मण्डपे ॥ स्वस्ति चास्तु सदा तेषां त्वत्प्रसादात्किल प्रभो ॥ ४२ ॥ ततस्त्रिगुणसूत्रेण सुत्रामाणेति वै ऋचा ॥ सप्तधा वेष्टयित्वा तु दक्षिणां संप्रकाश्य च ॥ ४३ ॥ उपानहौ तथा छत्रमाचार्याय निवेदयेत् ॥ मण्डपे भोजयेद्विप्रांस्तेषां दद्याद्यथेप्सितान् ॥ ॥ ४४ ॥ दीनेभ्यश्च पृथग्दद्याद्बहं विप्रपुरःसरम् ॥ प्रविशेत्तूर्यघोषेण प्रकुर्याच्च गृहार्चनम् ॥ ४५ ॥ एवं प्रपायां विज्ञेयो विशेषो वरुणं यजेत् ॥ वासुदेवेन सहितं सांगोपांगं सदक्षिणम् ॥ ४६ ॥ स्थालीपाकविधानेन प्रकुर्याद्देशिकोत्तमः ॥ आचार्याय गृहं दद्यात्परिच्छदसमन्वितम् ॥ ४७ ॥ ऋत्विजे ताम्रपात्रं च जलपूर्णं च धान्यकम् ॥ दिक्पालान्द्वारदेशे तु कूपयागे विशेषतः ॥ ४८ ॥ ब्रह्माणं नागराजानं द्वारपालौ च पश्चिमे ॥ यजेन्मन्त्रैः पृथग्देवान्मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ ४९ ॥ बलिदानं विधानेन कृत्वा दद्याद्यथाविधि ॥ पताकानामतस्तत्त्वं प्रवक्ष्यामि यथाक्रमम् ॥ ५० ॥ वज्री च धूमली कृष्णा पीता चैवाथ वारुणी ॥ शीघ्रा गौरी उमा चैव पीता शुक्ला प्रकीर्तिता ॥५१॥ कुंभेषु पूजयेद्देवान्महेशं प्रथमं बुधः ॥ ग्रहांश्च मध्यकलशे ब्रह्माणं च ततः परम् ॥ ५२ ॥ वेदिकापूर्वभागे तु उत्तरे कलशे शिवम् ॥ दक्षिणे कलशे विष्णुं कर्णिकायां जलेश्वरम् ॥ ५३ ॥ कलशे विधिवद्भक्त्या उपचारैः पृथग्विधैः ॥ संपूज्य वटपत्रे च नागान्संलिख्य नागजैः ॥ ५४ ॥ येनागास्तान्प्रवक्ष्यामि अनंतो वासुकिस्तथा ॥ तथा कर्कोटकश्चैव पद्मश्च कुलिकस्तथा ॥ पद्मश्चैव महापद्मो मन्त्रैरेभिः पृथक्पृथक् ॥ ५५ ॥

पुंडरीकदलाभास शुभकर्णांतलोचन ॥ फणासहस्रसंयुक्त शंखाब्जकृतलोचन ॥ ५६ ॥ अनंत नागराजेन्द्र इहागच्छ नमोऽस्तु ते ॥ सित
कुंदेन्दुवर्णाभ विस्फुरद्भोगमंडल ॥ ५७ ॥ सर्वनागस्य शूरस्य कृतस्वस्तिकलांछन ॥ नागेन्द्र तक्षक श्रीमन्निहागच्छ नमोस्तु ते ॥ ५८ ॥
नवीनजलदश्याम श्रीमन्कमललोचन ॥ विषदर्पबलोन्मत्त ग्रीवायामेकशेखर ॥ ५९ ॥ शंखपाल इति ख्यात जलाधारप्रतीक्षक ॥ अध्यक्षे
नागलोकानामिहागच्छ नमोऽस्तु ते ॥ ६० ॥ अतिपीत सुवर्णाभ चन्द्रार्धांकितमस्तक ॥ दीप्तभोगकृताटोप शुभलक्षणलक्षित ॥ ६१ ॥
कुलीर नागराजेंद्र सर्वसत्त्वहिते रत ॥ तिष्ठेह यज्ञसिद्ध्यर्थं कामरूप नमोस्तु ते ॥ ६२॥ यः सुवर्णेन वर्णेन पद्मपत्रायतेक्षणः ॥ पंच बिंदुकृताभो
गो ग्रीवायामेकशेखरः ॥ तस्मै ते पद्मनागेन्द्र तीव्ररूप नमोऽस्तु ते ॥ ६३ ॥ नागिन्यो नागकन्याश्च तथा नागकुमारकाः ॥ सर्वे ते प्रीतमनसः
पूजां गृह्णंतु मे सदा ॥ ६४ ॥ स्वगृह्योक्तेन विधिना कृत्वाग्निस्थापनं बुधः ॥ आज्यं संस्कृत्य जुहुयाद्दिगीशानां यथाक्रमम् ॥ ६५ ॥ आदित्या
दिग्रहांश्चैव ब्रह्माणं कृष्णमेव च ॥ मधुपिष्टेन च शिवं वरुणं जुहुयात्ततः ॥ ६६ ॥ प्रादेशमात्रं संप्रोक्ष्य यूपं चास्य प्रमाणकम् ॥ चतुरस्रं शूलयुक्तं
गणानानीय पूजयेत् ॥ ६७ ॥ कूपे निक्षिप्य तान्नागान्पञ्चरत्नं क्षिपेत्ततः ॥ सुत्रामाणेति मंत्रेण त्रिधा संवेष्ट्य सूत्रकैः ॥ ६८ ॥ रञ्जितैः
कदलीवृक्षं वरुणाय समुत्सृजेत् ॥ त्रातारमिति मंत्रेण वस्त्रमाल्येन भूषयेत् ॥ कर्णवेधं ततः कृत्वा उत्सृजेद्वाक्यमुच्चरन् ॥ ६९ ॥ (ॐ अद्येत्यादि
सर्वभूतेभ्यः फलपुष्पपत्रच्छायावृतमुख्यनानातरुविरचितमारामं वनस्पतिदैवतं सुपूजितं वेदव्यासाद्युक्तफलावाप्तये अमुकऋषिसगोत्रः श्यमुकदेव
शर्माहमुत्सृजे ॥) महोत्सवं ततः कुर्यात्कृत्वा बद्धाञ्जलिः पठेत् ॥ वृक्षाग्रात्पतितस्यापि आरोहात्पतितस्य वा ॥ ७० ॥ मरणे चास्थिभंगे वा
कर्ता पापैर्न लिप्यते ॥ वज्राघातादिदोषेण म्रियंते तरवो यदा ॥ ७१ ॥ तद्दोशमनार्थाय तस्याप्येतत्प्रतिष्ठितम् ॥ मध्ये यूपं समारोप्य चतुष्को
णेपि यत्नतः ॥ ७२ ॥ मधुलाजाक्षतं दद्यादञ्जनं माल्यमेव च ॥ निशासूत्रेण संवेष्ट्य कदलीविटपं न्यसेत् ॥ ७३ ॥ वेष्टयेत्क्षीरधारां च पातये
द्घृतधारया ॥ तोयान्वितं गुच्छयुक्तं वेष्टयेत्स्वगृहं व्रजेत् ॥ ७४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे द्वितीयोऽध्यायः॥
॥ २ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ क्षुद्रारामप्रतिष्ठां च वक्ष्ये वै द्विजसत्तमाः ॥ अमंडले शुभे स्थाने द्विहस्तेऽप्यथ स्थंडिले ॥ १ ॥
स्थापयेत्कलशं तत्र विष्णुं सोमं समर्चयेत् ॥ आचार्यमात्रं वरयेन्निशासूत्रैः प्रवेष्टयेत् ॥ २ ॥ वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य भूषयेद्भूषणादिना ॥ दोहदं च
ततो दद्यात्स्थापयेच्छतधारया ॥ ३ ॥ भोजयेत्पञ्च विप्रान्हि पुरतस्तं विशेषयेत् ॥ कर्णवेधं ततः कृत्वा उत्सृजेद्वाक्यपूर्वकम् ॥ ४ ॥ दद्ययूपं

मध्यदेशे रोपयेत्कदलीं ततः ॥ रंभाश्च गेपयेद्दिक्षु स्थालीपाकविधानतः ॥ ५ ॥ अष्टावष्टौ च जुहुयादन्येषां च घृतेन तु ॥ एकैकामाहुतिं दद्या
त्स्विष्टकृत्तदनंतरम् ॥ ६ ॥ दक्षिणां च ततो दद्यात्पूर्णां दत्त्वाहुतिं व्रजेत् ॥७॥ एकादिवृक्षं वृक्षाणां विधिं वक्ष्ये द्विजोत्तमाः ॥ समुत्सृज्य ततो यूपं
कर्मणा सह धर्मवित् ॥ ८ ॥ वृक्षमूले यजेद्धर्मं पृथिवीं च विशं तथा ॥ दिगीशांश्च तथा यक्षानाचार्यं तोषयेत्ततः ॥ ९ ॥ धेनुं च दक्षिणां दद्या
द्दोहदं वृक्षपूजनम् ॥ कृत्वा सम्यग्विधानेन सवित्रेऽर्घ्यं निवेदयेत् ॥ १० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे तृतीयोऽ
ध्यायः ॥३॥ ॥७॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथाश्वत्थप्रतिष्ठायां मूले बाहुप्रमाणके ॥ स्थंडिलं कारयेत्तत्र चंदनेनोक्षितं तथा ॥१॥ पद्मं प्रकल्पयेत्तत्र
सामान्यार्घ्यं विधाय च ॥ पूर्वेद्यू रात्रिसमये तद्विष्णोरिति वै ऋचा ॥२॥ स्थापयेद्द्वारिणा पूर्णं कया नेति च गन्धकम् ॥ गंधद्वारेति तैलेन श्रीश्च
तेति च चन्दनम् ॥ ३ ॥ दद्याद्दूर्वाक्षतं कल्पे ब्राह्मणत्रयभोजनम् ॥ कारयेत्सितसूत्रैश्च वेष्टयेच्चन्दनोक्षितैः ॥४॥ कुंभे विनायकं पूज्य ब्रह्माणं च परे
घटे ॥ स्वदिक्षु दिक्पतींश्चैव वृक्षमूले नवग्रहान् ॥५॥ मंडले शिवमभ्यर्च्य पीठपूजापुरःसरम् ॥ अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि श्वेतं वृषभमेव च ॥ ६ ॥
द्विभुजं शूलहस्तं च सर्वाभरणसंयुतम्॥आरोपयेत्स्वसामर्थ्याद्भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥७॥ ततोर्घ्यपात्रं कृत्वा तु पीठपूजां समाचरेत्॥गणेशं गुरुपादं
च जयं भद्रं समाहितः॥८॥मध्ये आधारशक्तिं च कूर्मानंतौ सपद्मकौ॥चन्द्रसूर्याग्निकादीनां मंडलानि क्रमाद्यजेत्॥९॥पुनः पात्रांतरस्थं च गृहीत्वा
कुसुमं बुधः ॥ पाणिकच्छपिकां कृत्वा ध्यायेद्वै वरुणं तथा ॥१०॥पूर्ववच्च विधानेन दद्यात्पात्रादिकं त्रयम् ॥ मधुपर्कं चासनं च पृच्छेच्च स्वागतं
पुनः ॥ ११ ॥ मुद्रां प्रदर्श्य विधिवदंगपूजां समाचरेत् ॥ पूर्वादिपत्रे इन्द्रादीन्ब्रह्माणं मध्यतो यजेत् ॥ १२ ॥ अनंतं पुरतश्चैव तेषामस्त्राणि
तद्बहिः ॥ मध्ये तोयाधिपं रुद्रं शांतं चैव प्रशांतकम् ॥ १३ ॥ भूस्तत्त्वं च भुवस्तत्वं स्वस्तत्त्वादि ष तत्त्वकम् ॥ कामं धर्ममधर्मं च दिक्षु नारा
यणं शिवम् ॥ १४ ॥ ॥ नैर्ऋते च यजेद्दुर्गां पार्श्वयोश्च शतक्रतुम् ॥ विनायकं च विष्णुं च गङ्गां पृथिविषष्टिकम् ॥ १५ ॥ षोडशेनोपचारेण
पूजयेच्च विशेषतः ॥ मंडलस्योत्तरे भागे नागरूपमनंतकम् ॥ १६ ॥ पंचकृष्णालकैः कुर्याद्बृहत्पर्वप्रमाणकम् ॥ आरोपयेच्चाक्षताद्यैः श्वेतचन्दनपु
ष्पकैः ॥ १७ ॥ पूजयेत्परया भक्त्या अग्निकार्यमथाचरेत् ॥ वरुणं जुहुयात्पूर्वं मधुना पायसेन वा ॥ १८ ॥ तिलाक्षतैर्वा आज्यैर्वा त्रिमध्वक्तैर
थापि वा ॥ अष्टोत्तरशतं कुर्याद्दिगीशानां घृतेन तु ॥१९॥ एकैकामाहुतिं दद्यात्पुष्पैस्तिलघृतेन च ॥ नारायणं शिवं दुर्गां गणेशं च ग्रहान्निशि॥
॥ २० ॥ अष्टावष्टौ च जुहुयाद्घृतैरेकाहुतिर्भवेत् ॥ ब्रह्मयुध्वानमितिमंत्रेण ब्रह्माणं पायसेन तु ॥२१॥ एकाहुतिं ततो दद्यादापोहिष्ठेति वा त्रिभिः ॥

ततो वरुणमुद्दिश्य दद्यादाज्याहुतित्रयम् ॥ २२ ॥ इमं वरुण इति वा तद्धरोमा ऋचा पुनः ॥ वरुणस्योत्तंभनमसीति येनापावक एव च ॥ २३ ॥
वातस्ययमिति पुनः पञ्चवर्णं यथाक्रमात् ॥ ततो वरुणमुद्दिश्य घृतेन च गुडैः सह ॥ २४ ॥ ततः स्विष्टकृते दद्याद्बलिं दद्यादनुक्रमात् ॥ मध्वा
ज्यपायसं दद्याद्वरुणाय विशेषतः ॥२५॥ यवक्षीरं दिगीशेभ्यो ह्यन्येभ्यः पायसेन तु ॥ नागाय पिष्टकं दद्याल्लाजाहोमाष्टकं पुनः॥ २६ ॥ अनंत
स्योत्तरे तीरे पद्मपत्रं परिस्तरेत् ॥ अष्टाष्टापदमानेन वरुणं राजतेन तु ॥ २७ ॥ कुर्यात्पूर्वद्वयेनापि बाणरत्तिसुवर्णकैः ॥ कुर्यात्पुष्करिणीं तत्र
पूर्वार्धे चतुरस्रके ॥ २८ ॥ वरुणं विन्यसेत्तत्र तथा पुष्करिणीमपि ॥ विधिवद्वाक्यपूर्वेण उत्सृजेच्च जलेशयम् ॥ २९ ॥ ॐ अद्येत्यादि विष्णुरू
पाय वरुणाय श्रुतिस्मृत्याद्युक्तवेदव्यासप्रणीताग्निष्टोमफलप्राप्तये पुष्कारिणीप्रतिष्ठाकर्मणि इमां पुष्करिणीं सुवर्णराजतां स्वगृह्योदितां सालंकारां
सुपूजितामसुकगोत्रः श्र्यमुकदेवशर्मा तुभ्यमहं संप्रददे ॥ इत्युत्सर्गवाक्यम् ॥ ॐ अद्येत्यादि ब्राह्मणमुख्येभ्यः ममाग्निष्टोमाद्यनेकफलप्राप्तये इमं
जलाशयं वरुणदैवतं सुपूजितं चतुर्मुखसहितं चतुःसत्त्वावच्छिन्नस्नानपानाद्युपभोगाय अमुकसगोत्रः श्र्यमुकदेवशर्माहमुत्सृजे ॥) ततो नौकां
समादाय मध्यात्किंचित्तथोत्तरे ॥ जलाशयस्य मध्यं तु ऋत्विग्घोमं चरेत्ततः ॥ ३० ॥ पूर्वावस्थायिनीं यष्टिं समारोप्य विधानतः ॥ ततो वरुण
सूक्तेन वरुणं राजतोद्भवम् ॥ पुष्करिण्या समं तेन नागयष्ट्यंतरे क्षिपेत् ॥ ३१ ॥ तत्रैवानंतनागं च मंत्रमेतदुदीरयेत् ॥ पुंडरीकदलाभास शुभर
क्तांतलोचन ॥ फणासहस्रसंयुक्त सुप्रतिष्ठ नमोऽस्तु ते ॥ ३२ ॥ दक्षिणां च ततो दद्यात्ततः पूर्णां विधाय च ॥ मोचयेन्मकरान्ग्राहान्मीनकूर्माञ्ज
लेचरान् ॥ ३३ ॥ पद्मोत्पलं च शैवालं मंत्रमेवं प्रयत्नतः ॥ पुष्करिण्यां च त्रिः कुर्यात्खातं सर्वप्रदक्षिणाम् ॥ ३४ ॥ आदित्याध्यायकं जप्त्वा
क्षिपेल्लाजकपर्दकान् ॥ पातयेत्क्षीरधारां च सहस्रेण शतेन च ॥ ३५ ॥ सूत्रेण वेष्टयेत्प्राज्ञो रक्तेन च चतुष्क्रमात् ॥ पथि संतोषयेद्दीनान्संतोष्य
च गृहं व्रजेत् ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नलि
न्याश्च तथा वाप्या ह्रदस्य द्विजसत्तमाः ॥ विधिं वक्ष्ये सहाङ्गेन विधानं शृणुत द्विजाः ॥ १ ॥ स्वर्णपादेन मानेन पूर्वेद्युरधिवास
येत् ॥ आपोहिष्ठेति मन्त्रेण तथा अब्जैः शतैरपि ॥ २ ॥ स्वमण्डले शुभे स्थाने विशेत्पूर्वमुखेन तु ॥ गणेशं वरुणं चैव घटे संपूजयेच्छि
वम् ॥ ३ ॥ वागीशं च तथा विष्णुं सूर्ये कुंभे समर्चयेत् ॥ पायसेनाहुतिं दद्याद्वरुणाय घृतेन च ॥ ४ ॥ एकैकामाहुतिं दद्यादन्येषां
च स्रुवेण च ॥ बलिदानं पायसेन उत्सृजेत्तदनंतरम् ॥ ५ ॥ यूपं निवेशयेत्पश्चाद्दद्याद्धेनुं च दक्षिणाम् ॥ पूर्णं दद्यात्सवित्रेऽर्घ्यं दत्त्वा तु

स्वगृहं व्रजेत् ॥ ६ ॥ आरामस्य विधिं वक्ष्ये प्रतिष्ठाविधिविस्तरम् ॥ हीनारामस्य च तथा एक वृक्षस्य च द्विजाः ॥ ७ ॥ अरण्यमध्ये पाश्चात्त्ये
उत्तरे वा विशेषतः ॥ मंडपं वर्तुलं कुर्यादर्घ्यहस्तप्रमाणकम् ॥ ८ ॥ तद्दक्षिणे भवेत्कुंडं चतुरस्रं समं शुभम् ॥ चतुर्मुखं च कर्तव्यं तोरणाद्यैरलं
कृतम् ॥ ९ ॥ मंदरादिकमावाह्य ततः संपूजयेत्क्रमात् ॥ विष्वक्सेनं च तत्रैव पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ १० ॥ भृगुं कर्णसमारूढं सर्वभूषणभूषितम् ॥
विष्वक्सेनस्य मंत्रोयं पूजायां चैव सर्वतः ॥ ११ ॥ द्वारपालं च संपूर्णं मौर्यादीन्कलशेषु च ॥ स्वासु दिक्षु दिगीशानां बलिपुष्पाक्षतादि
ना ॥ १२ ॥ नैर्ऋत्यवरुणयोर्मध्ये अनंतं प्रतिपूजयेत् ॥ इन्द्रेशानयोश्च मध्ये ब्रह्माणं च प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥ वेदिपार्श्वे ततो गत्वा वेदिमावाह्य
पूजयेत् ॥ आसनं कल्पयित्वा तु सामान्यार्घ्यं विधाय च ॥ १४ ॥ ऐशाने कलशे विद्युद्ब्रह्माणं च तथा ग्रहान् ॥ स्वैःस्वैर्मंत्रैर्गंधपुष्पैर्नैवेद्यैश्च
पृथग्विधैः ॥ १५ ॥ मंडलेशं वासुदेवं सासनं च बृहस्पतिम् ॥ पूजयेत्परया भक्त्या पायसान्नं बलिं हरेत् ॥ १६ ॥ द्विभुजं वासुदेवं च शंख
चक्रधरं विभुम् ॥ पद्मासनगतं ध्यायेत्पीतवस्त्रं सुशोभनम् ॥ १७ ॥ नीलोत्पलदलाभासं हरिचंदनचर्चितम् ॥ देवर्षिसिद्धसहितं कलत्रद्वय
संयुतम् ॥ १८ ॥ ध्यात्वा आरोपयेदेवं बालादीनथ नायकान् ॥ विमलाद्या नायिकाश्च दिगीशांश्च यथाविधि ॥ १९ ॥ षोडशोच्चैः पृथग्रूपैः
प्रतिपुष्पांजलिक्रमात् ॥ परितः पूजयेद्विष्णुं शिवं दुर्गां सरस्वतीम् ॥ २० ॥ शुद्धस्फटिकसंकाशं ध्यायेत्सोमं चतुर्मुखम् ॥ अश्वारूढं दिव्य
रूपं पद्माक्षं धृतपुष्पकम् ॥ २१ ॥ वरदं देवगंधर्वैः सेवितं मुनिभिः स्तुतम् ॥ श्वेतं वनस्पतिं ध्यायेद्द्विभुजं पीतवाससम् ॥ २२ ॥ स्वरथ
स्थं महाबाहुं शंखांकुशसखेटकम् ॥ विद्यां च वामतो ध्यायेत्स्वमन्त्रेण च स्थापयेव् ॥ २३ ॥ दशस्वरान्वितं तोयं स्वभावं तमसान्वितम् ॥
मंत्रोऽयं देवदेवस्य पूजायां विनियोजयेव् ॥२४॥ नीलं जयं भृंगिणं च परितश्च यथाक्रमाव् ॥ ततः कुशकंडिकां कृत्वा स्थालीपाकं विधानतः॥
॥ २५ ॥ अष्टोत्तरशतं चैव सोमाय द्वादशाहुतीः ॥ वानस्पतेस्तथाष्टौ च आज्येन्येषां विधीयताम् ॥ २६ ॥ एकैकामाहुतिं दद्यात्सप्तजिह्वामनं
तरम् ॥ वास्तोष्पतय इति मंत्रेण स्थालीपाकद्वयं नयेत् ॥ २७ ॥ वनस्पतिं समुद्दिश्य ततोयमीरयेदृचम् ॥ वृक्षादीन्स्थापयेत्पूर्वे गायत्र्या प्रथमं
बुधः ॥ २८ ॥ अब्जैरग्रं कांस्यवस्त्रं रत्नं दिक्षु यथाक्रमम् ॥ व्रीहयश्चेति मंत्रेण तथा च सरितश्च मे ॥ २९ ॥ मित्रत्रयश्चेति तथा पूषा च ॥२४१॥
म ऋचा तथा ॥ संस्थाप्य व्रीहीन्संवाप्य तत्रैव विधिपूर्वकम् ॥ ३० ॥ क्षिपेद्गङ्गाजलं तोये सर्वौषध्युदकेन च ॥ संस्थाप्य यजमानं च सुरास्त्वा
मिति मन्त्रकैः ॥ ३१ ॥ आचार्यमात्मने तत्र संस्थितं द्विजपुंगवैः ॥ समाप्य नित्यविधिनाचार्यायाथ च दक्षिणाम् ॥ ३२ ॥ धेनुं च लोह

पात्रं च दत्त्वा इष्टां च दक्षिणाम् ॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दद्यात्पूर्णां गृहं व्रजेत् ॥ ३३ ॥ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ क्षुद्रारामप्रतिष्ठां च वक्ष्ये च द्विजसत्तम ॥ अमंडले शुभे स्थाने द्विहस्तम यस्थंडिले ॥ १ ॥ स्थापयेत्कलशं तत्र सोमं विष्णुं समर्चयेत् ॥ आचार्यमात्रं वरयेत्त्रिशासूत्रैः प्रवेष्टयेत् ॥ २ ॥ वृक्षान्माल्यैरलंकृत्य भूषयेद्भूषणा दिना ॥ दोहदं च ततो दद्यात्स्थापयेच्छिन्नधारया ॥ ३ ॥ भोजयेत्पंच विप्रांश्च पुरतोंऽते विशेषतः ॥ कर्णवेधं ततः कृत्वा उत्सृजेद्वाक्यपूर्वकम्॥ ॥ ४ ॥ दद्याद्यूपं मध्यदेशे रोपयेत्कदलीं ततः ॥ रंभां च रोपयेद्दिक्षु स्थालीपाकविधानतः ॥ ५ ॥ अष्टावष्टौ च जुहुयादन्येषां च घृतेन तु ॥ एकैकामाहुतिं दद्यात्स्विष्टकृत्तदनंतरम् ॥ ६ ॥ दक्षिणां च ततो दद्यात्पूर्णां दद्याद्गृहं व्रजेत ॥ ७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकादिवरवृक्षाणां विधिं वक्ष्ये द्विजोत्तमाः ॥ वृक्षस्य पश्चिमे भागे स्थापयेत्कलशं ततः ॥ १ ॥ वृक्षं संस्थापयेत्पूर्वं सूत्रेण परिवेष्टयेत् ॥ ब्रह्माणं कलशेभ्यश्च सोमं विष्णुं वनस्पतिम् ॥ २ ॥ ततस्तिलयवैर्होमान ष्टाष्टौ विधिवच्चरेत् ॥ समुत्सृज्य ततो यूपं कदल्या सह धर्मवित् ॥ ३ ॥ वृक्षमूले यजेद्धर्मं पृथिवीं च विशं तथा ॥ दिगीशांश्च तथा यक्षान्नाचार्यं तोषयेत्ततः ॥ ४ ॥ धेनुं च दक्षिणां दद्याद्दोहदं वृक्षपूजनम् ॥ कृत्वा सम्यग्विधानेन सवित्रेऽर्घ्यं निवेदयेत् ॥ ५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथाश्वत्थप्रतिष्ठायां मूले बाहुप्रमाणकम् ॥ स्थंडिलं कारयेत्तत्र चंदनेनाङ्कितं यथा ॥ १ ॥ पद्मं प्रकल्पयेत्तत्र सामान्यार्घ्यं विधाय च ॥ पूर्वेद्यू रात्रिसमये तद्विष्णोरिति वै ऋचा ॥ २ ॥ स्थापयेद्वारिणा पूर्णं कया नेति च गंधकम् ॥ गंधद्वारेति तैलेन श्रीश्च तेति च चंदनम् ॥ ३ ॥ दद्याद्दूर्वाक्षतं कल्ये ब्राह्मणत्रयभोजनम् ॥ कारयेत्सितसूत्रैश्च वेष्टयेद्वं दनस्य च ॥ ४ ॥ कुम्भे विनायकं पूज्य ब्रह्माणं च परे घटे ॥ स्वदिक्षु दिक्पतींश्चापि वृक्षमूले नवग्रहान् ॥ ५ ॥ मंडले शिवमभ्यर्च्य पीठपूजा पुरःसरम् ॥ पूर्वे चंडं प्रचंडं च दक्षिणे नंदिभृंगिणौ ॥६॥ अनंतं पश्चिमे काममुत्तरे गणनायकम् ॥ कार्तिकेयं मध्यदेश आधारशक्तिपूर्वकम्॥७॥ अनंतं पृथिवीं चैव त्रिवृत्तं च त्रिमंडलम् ॥ अथ ध्यानं प्रवक्ष्यामि श्वेतं वृषभमेव च ॥ ८॥ द्विभुजं शूलहस्तं च सर्वाभरणसंयुतम् ॥ अरोपयेत्स्वतंत्रेण मूले विष्णुं समर्चयेत् ॥९॥ शंकरं च तथा मध्ये अग्रे ब्रह्माणकं यजेत् ॥ बलिं च पिष्टकान्नं च दत्त्वा च श्रपयेच्चरुम् ॥१०॥ जुहुयाद्रुद्रमुद्दिश्य रुद्रसंख्याहु तिं क्रमात् ॥ अन्येषां च स्रुवेणैव होमं दद्यात्प्रयत्नतः ॥ ११ ॥ रोपयेत्कदलीवृक्षमाचार्यं परितोषयेत् ॥ कृत्वा पूर्णां पंचधारां कृत्वा चापि प्रद

क्षिणाम् ॥ १२ ॥ क्षीरधारां च संपाद्य अर्घ्यं दत्त्वा गृहं व्रजेत् ॥ १३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागेऽष्टमोऽध्यायः ॥
॥ ८ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वटस्थानमथो वक्ष्ये तस्य मूले तु दक्षिणे ॥ त्रिहस्तवेदिमुपरि स्थापयेत्कलशत्रयम् ॥ १ ॥ गणेशं च
शिवं विष्णुं पूजयित्वा हुनेच्चरुम् ॥ रक्तसूत्रैस्त्रिगुणितैः स्वर्णमेव पुरःसरम् ॥ २ ॥ यवक्षीरबलिं दद्यादुत्सृजेद्वाक्यमुच्चरन् ॥ यूपमारोपयेत्पश्चाद्वट
मूलैः समर्पयेत् ॥ ३ ॥ यक्षान्नागांश्च गंधर्वान्सिद्धांश्चैव मरुद्गणान् ॥ ४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे नवमोऽ
ध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वक्ष्ये बिल्वप्रतिष्ठां च पूर्वेद्युरधिवासयेत् ॥ त्र्यंबकं चेति मंत्रेण स्थापयेद्गंधवारिणा ॥ १ ॥
सुनाभेति च मंत्रेण मे गृह्णामीति चाक्षतम् ॥ कयानेति ततो धूपं वस्त्रं माल्यं निवेदयेत् ॥ २ ॥ यजेद्रुद्रं ततो देवं मध्ये दुर्गां धनेश्वरम् ॥ ततः
कल्ये समुत्थाय नित्यं निर्वर्त्य शास्त्रतः ॥ ३ ॥ स्वगृहे सप्त विप्रांश्च भोजयेद्द्विजदंपती ॥ मूले हस्तद्वयं दत्त्वा वर्तुला वेदिका भवेत् ॥
॥ ४ ॥ तत्र गैरिकयुक्तेन कुसुंभचूर्णके न वा ॥ निशारक्तेन वा कुर्यादष्टपत्रं सुशोभनम् ॥ ५ ॥ निवेष्टनं ततः कुर्याद्वृक्षस्य द्विजसत्तमाः ॥ रक्त
सूत्रैर्वेष्टयेच्च पंचसप्तनवभिस्तु ॥ ६ ॥ व्रीहींश्च वापयेत्तत्र उत्तराभिमुखस्तथा ॥ शिवं विष्णुं च ब्रह्माणं पूजयेद्भूतिमिच्छता ॥ ७ ॥ शिवं च नायकं
कुर्यादादित्यान्पत्रमूलके ॥ शेषं च तरुमूले तु मध्येऽनंतं शतक्रतुम् ॥ ८ ॥ वनपालं च सोमं च सूर्यं पृथ्वीमनुक्रमात् ॥ होमस्तिलाक्षतैः कार्यो
बलिं दद्याद्घृतौदनैः ॥ ९ ॥ यक्षेभ्यो माषभक्तं च वायनानि च द्वादश ॥ ग्रहाणां प्रीतये दद्यात्क्षीरेणावेष्ट्य दक्षिणाम् ॥ १० ॥ कांचनं कांस्य
पात्रं च तांबूलं ताम्रपात्रकम् ॥ यूपारोपं कर्णवेधं सवित्रेऽर्घ्यं निवेदयेत् ॥ ११ ॥ अथ रात्रिप्रतिष्ठां च वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः ॥ यक्षैकवृक्षसंस्कारे
न पुनर्जायते भुवि ॥ १२ ॥ पूर्वेद्युरुपवाहे तु वृक्षमूले घटं न्यसेत् ॥ विष्णुं शिवं गणेशं च पूजयित्वा तु स्थापयेत् ॥ १३ ॥ कलशान्पञ्च वा
सप्त गंधतैलैरलंकृतान् ॥ दुग्धेन पंचगव्येन शंखतोयेन यत्नतः ॥१४॥ सूत्रैः संवेष्टनं कृत्वा वस्त्रमाल्यैरनंतरम् ॥ कांडादिति च मंत्रेण दद्याद्दूर्वा
क्षतं ततः ॥ १५ ॥ विष्णुसूक्तेन च पुनः सिंदूरांजनचंदनम् ॥ दद्यात्फलं च दीपं च स्वयं तत्र स्वपेत्ततः ॥ १६ ॥ ततः प्रभाते विमले ब्राह्मणा
न्सप्त भोजयेत् ॥ पूर्ववत्कलशं कृत्वा शिवं विष्णुं गणाधिपम् ॥ १७ ॥ सोमं वनस्पतिं चैव एककुम्भे समर्चयेत् ॥ हुनेत्पंचाहुतीस्तत्र यूपं
दद्यात्समुत्सृजेत् ॥ १८ ॥ बलिं च पायसेनैव प्रकुर्यात्कर्णवेधनम् ॥ वेष्टयेत्क्षीरतोयेन धान्यं धेनुं च दक्षिणाम् ॥१९॥ दद्यादर्घ्यं हुनेत्पूर्णं भोजये
द्द्विजदंपती ॥ २० ॥ ॥ इतिश्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शत

हस्तमितां मुष्टिं नानातरुविभूषिताम् ॥ पूगाम्रादिफलैर्युक्तं वास्तुं कृत्वा यजेत्तु यः ॥ १ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके वसेच्चिरम् ॥ तद्विधानं प्रवक्ष्यामि यथाशास्त्रानुसारतः ॥ २ ॥ नित्यं निर्वर्त्य विधिवत्पंच विप्रान्समर्चयेत् ॥ भोजयेत्पूजयेद्विष्णुं प्रजापतिसमन्वितम् ॥ ३ ॥ अग्निकार्यं ततः कृत्वा दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभाग एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ छ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रतिष्ठां मंडपस्यैव शैलदारुमयस्य च ॥ तृणकाष्ठस्य च विभो तृणवत्तस्य च द्विजाः ॥ १ ॥ अधिवासस्य पूर्वेद्युः शुभे लग्ने घटं न्यसेत् ॥ सूर्यं सोमं तथा विष्णुं कलशे तु समर्चयेत् ॥ २ ॥ प्रोक्षयेत्कुशतोयेन आपोहिष्ठेति वै ऋचा ॥ आप्यायस्वेति गंधेन गंधद्वारेति गंधकम् ॥ ३ ॥ आकृष्णेनेति तैलेन श्रीश्च ते इति चंदनम् ॥ सिंदूरालक्तकं दद्यादंजनं पूर्वया सह ॥ ४ ॥ ततः प्रभाते विमले श्राद्धं वृद्ध्यात्मकं चरेत् ॥ दिक्पालांश्चैव विन्यस्य मंडपे शुभलक्षणे ॥ ५ ॥ मध्ये वेद्यंतरे चैव राजभिर्मंडलं लिखेत् ॥ सूर्यमावाहयेत्तत्र सोमं विष्णुं च पार्श्वयोः ॥ ६ ॥ गणेशं च ग्रहांश्चैव दिक्पालांश्च घटेऽर्चयेत् ॥ पायसं जुहुयादग्नावष्टोत्तरशतं तथा ॥ ७ ॥ आदित्यस्य तथा विष्णोः सोमस्य द्वादशाहुतीः ॥ बलिं च पायसं दद्यात्तैलं क्षीरमथापि वा ॥ ८ ॥ तत उत्सृज्य विधिवद्वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥ जानुभ्यामवनिं गत्वा शनैरोष्ठं न चालयेत् ॥ ९ ॥ वास्तोष्पतिं च तत्रैव पूजयेद्गन्धचन्दनैः ॥ अर्घ्यं दद्याच्च विधिवद्घृतेनैवाहुतिं हुनेत् ॥ १० ॥ (ॐ अद्येत्यादि ब्राह्मणादिसर्वसत्त्वेभ्यो विष्णुप्रीणनार्थमिमं मण्डपं सुपूजितं सूर्यदैवतं शैलेयेष्टकादिभिः सर्वसत्त्वेभ्यो रचितं श्रुतिस्मृत्युक्तफलप्राप्तिकाम नया अमुकऋषिसगोत्रः श्र्यमुकदेवशर्माहमुत्सृजे ॥) ततः श्वेतघटं दद्यान्मंण्डपोपरि सत्तमाः ॥ त्रिगुणेन निशाक्तैर्वा वेष्टयेद्वारिधारया ॥ ॥ ११ ॥ दक्षिणां विधिवद्दद्यात्सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥ तृणवेश्मनि वै सूर्यं वासुदेवसमन्वितम् ॥ १२ ॥ घटे गणेशं वरदं वरं कृत्वा समुत्सृजेत् ॥ ऐशान्यां दापयेद्यूपं ध्वजान्दिक्षु प्रकल्पयेत् ॥ १३ ॥ मण्डपोपरि कलशं संस्थाप्य मन्त्रमुच्चरेत् ॥ प्रपायां वरुणः पूज्यो विश्वकर्मा प्रयत्नतः ॥ १४ ॥ पृथिवीं च गणेशं च पूजयित्वा हुनेद्घृतम् ॥ सर्ववर्ज्यमिदं वाक्यं ध्वजमात्रं विधीयते ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चतुर्हस्तं महायूपं हस्तषोडशनिर्मितम् ॥ वक्ष्ये तं च प्रतिष्ठां च रात्रौ त्रैरात्रिकं यजेत् ॥ १ ॥ वरुणं सितकुंभे च प्रपाकूपस्य पश्चिमे ॥ गायत्र्या स्नापयेत्पूर्व मापोहिष्ठेति वै क्रमात् ॥ २ ॥ गंधद्वारेति गन्धं च अंशुना चेति तैलकम् ॥ मनोज्ञा इति कुसुमं धूरसीति च धूपकम् ॥ ३ ॥ कयानेति

ददेद्वस्त्रं नैवेद्यं दीपचन्दनम् ॥ आदौ श्राद्धं न कर्तव्यं प्रतिष्ठांते विधीयते ॥ ४ ॥ दंपतीभोजनं कुर्याद्वरयेदेकब्राह्मणम् ॥ मंडपे चाष्टहस्ते च
कलशं तत्र विन्यसेत् ॥ ५ ॥ पूजयेद्वरुणं देवं नारायणसमन्वितम् ॥ शिवं च पृथिवीं चैव स्वैः स्वैर्मन्त्रैर्यथाक्रमात् ॥ ६ ॥ ततः कुशकंडिकां
कृत्वा स्थालीपाकविधानतः ॥ वरुणं च समभ्यर्च्य जुहुयादाहुतीर्दश ॥७॥ अन्येषां च स्रुवेणैव दद्यादेकाहुतिं क्रमात् ॥ वरुणस्योत्तवरुणं तत्त्वा
यामि ततः परम् ॥ ८ ॥ वरुणस्योत्तंभनमसीति च आभ्यां देवांस्तथैव च ॥ येनापावकचक्षसा पंचमं समुदाहृतम् ॥ ९ ॥ राज्ञस्य यूपमित्यादि
परं च दशमस्तकम् ॥ ततः स्विष्टकृतं कृत्वा सप्तजिह्वं चरुं नयेत ॥१०॥ इह वेत्यादिकं पंच ततः पंचाहुतिं हुनेत ॥ शंभवे च पृथिव्यै च महा
राजाय च क्रमात् ॥११॥ चरुपाकेति नैवेद्यं बलिं चैवागुरूदनम् ॥ शंकराय च रुद्राय शर्वाय पशुपतये इति च ॥ उग्राय असनायेति भवाय तद
नंतरम् ॥ १२ ॥ महादेवाय च पुनरीशानायेति च क्रमात् ॥ चरुपाकेति नैवेद्यं बलिं चैवागुरूदनम् ॥ १३ ॥ वाक्यपूर्वं सृजेत्तोयं तत्र वाकरणं
शृणु ॥ १४ ॥ (ॐ अद्येत्यादि ब्राह्मणादिसर्वसत्त्वेभ्यः अमुकगोत्रस्य मत्पितुरमुकदेवशर्मणः श्रुतिस्मृत्याद्युक्तं कूपप्रतिष्ठाजन्यफलप्राप्तये इमं सु
पूजितं सच्छादितं वरुणदैवतममुकसगोत्रः अमुकदेवशर्माहमुत्सृजे ॥) दक्षिणां विधिवद्दद्याद्गां च दद्यात्पयस्विनीम् ॥ १५ ॥ मंडपे क्षुद्रकूपे
च प्रतिष्ठां शृणुत द्विजाः ॥ गणेशं वरुणं कुंभे विधिवत्पूजयेत्सुधीः ॥ १६ ॥ वेष्टयेद्रक्तसूत्रैश्च दद्याद्धूपं समुत्सृजेत् ॥ दक्षिणां विधिवद्दद्याद्विप्रान्सं
पूजयेत्ततः ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पुष्पारामप्रतिष्ठां
तु वक्ष्ये शृण्वंतु वै द्विजाः ॥ मध्ये वेदिं त्रिहस्तां च कृत्वा संस्थापयेद्घटम् ॥ १ ॥ अधिवासस्य पूर्वेद्युर्यथावद्विप्रभोजनम् ॥ कृत्वा घटे गणेशं च
सूर्यं सोमं हुताशनम् ॥ २ ॥ नारायणं स्थंडिले च जुहुयान्मधुपायसम् ॥ विधिवद्यूपमारोप्य गोधूमान्सेचयेद्धरौ ॥ ३ ॥ वेष्टयेद्रक्तसूत्रैश्च प्रदद्या
च्चेति दक्षिणाम् ॥ एतद्धाराजलेनैव यवान्नं सगुडं पयः ॥ ४ ॥ ऐशान्यां यूपमारोप्य विधिवद्द्विजसत्तमाः ॥ कर्णवेधं समारोप्य स्नापयेत्कुशवा
रिणा ॥ ५ ॥ धान्यं यवं च गोधूमं दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ शतधारजलेनैव वेष्टयेत्परितो द्विजाः ॥ ६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम
पर्वणि तृतीयभागे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ज्येष्ठाषाढे तुलस्याश्च प्रतिष्ठां विधिवच्चरेत् ॥ यजमानः शुद्धदिने एका
दश्यामथापि वा ॥ १ ॥ ततो रात्रौ घटं स्थाप्य पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ नारायणं शिवं सोमं ब्रह्माणं चेंद्रमेव च ॥ २ ॥ गायत्र्या स्नपनं कुर्यात्तथो
क्तैर्मंत्रकैरपि ॥ कयानेति च गंधेन अश्रुनेति च तैलकम् ॥ ३ ॥ त्वां गंधर्वेति च पुनः पुष्पं मंडशनेति च ॥ मानस्तोकेति कुसुमं श्रीश्चतेति

च चंदनम् ॥ ४ ॥ वैश्वदेवीति च पुनर्मंत्रेणानेन चंदनम् ॥ दूर्वामंत्रेण दूर्वाश्च रूपेणेति च दर्प्पणम् ॥ ५ ॥ फलमंत्रेण च फलं समेधेति च अंजनम् ॥ सकुशैः पीतसूत्राद्यैर्वेष्टयेत्क्षीरधारया ॥ ६ ॥ शतधाराजलेनैव वेष्टयेत्स्वगृहं व्रजेत् ॥ वस्त्रेणावृत्य विधिवद्बुधः काले घटं न्यसेत् ॥ ७ ॥ सप्तपंचत्रिभिर्वाथ तद्विष्णोरिति वै ऋचा ॥ स्नापयेदथ साध्वीभिः कृतमंगलपूर्वकम् ॥ ८ ॥ ततः श्राद्धं समाप्यैव मातृपूजापुरःसरम् ॥ आचार्यं वरयेत्पूर्वं गंधाद्यैः कुसुमैरपि ॥ ९ ॥ आचार्य एव होता स्याद्ब्रह्माणं च सदस्यकम् ॥ मंडपे दशहस्तेऽपि वर्तुले स्थंडिलेषु च ॥ १० ॥ सहस्रं मंडलं कुर्यात्तत्र नारायणं यजेत् ॥ ग्रहाँल्लोकेश्वरान्मध्ये आदित्यांश्च मरुद्गणान् ॥ ११ ॥ रुद्रान्वसूंश्च कलशे परितश्च समर्चयेत् ॥ ततः कुशकांडिकां कृत्वा होमं तिलयवेन तु ॥ १२ ॥ अष्टोत्तरशतं कुर्यादन्येषां शक्तितो हुनेत् ॥ नारायणं समुद्दिश्य दद्यादुत्सृज्य सत्तमाः ॥ १३ ॥ मध्ये यूपं समुद्दिश्य चरुपाकं बलिं ददेत् ॥ कदलीं दिक्षु संन्यस्य ध्वजान्दिक्षु प्ररोपयेत् ॥ १४ ॥ दक्षिणां कांचनं दद्यात्तिलं धान्यं सपुष्पकम् ॥ धेनुं पयस्विनीं दद्याद्वेष्टयेत्क्षीरधारया ॥ १५ ॥ जयंत्याः सोमवृक्षस्य तथा सोमवटस्य च ॥ पनसस्य कदंबस्य निंबस्य द्विजसत्तमाः ॥ १६ ॥ पाटलाकनकस्यैव शाल्मलीनिंबकस्य च ॥ बिंबाशोकवटस्यैव प्रतिष्ठां नैव कारयेत् ॥ १७ ॥ भद्रकस्य शमीकोणचंडातकबकस्य च ॥ खदिरस्यैव कर्तव्यं कर्णवेधं न कारयेत् ॥१८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे पंचदशोऽध्यायः॥१५॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वृक्षादीनां प्रतिष्ठां च उत्तमेषूत्तमं चरेत् ॥ मध्येमध्ये कनिष्ठा तु कनिष्ठं परिकीर्तितम् ॥१॥ वर्तुलं मंडलं कुर्यात्तत्तु शीर्षे तथान्त्यके ॥ मध्ये वा वेदिकां कुर्यात्तन्मध्ये कुंडमंडलम् ॥२॥ पूर्वेद्यू रात्रिसमये घटं संस्थाप्य पूजयेत् ॥ शेषं संपूज्य विधिवत्पृथिवीं च शिवं तथा ॥ ३ ॥ गंधतोयेन गायत्र्या सेतुं संपूज्य मोक्षयेत् ॥ कयानेति च मन्त्रेण आप्यायस्वेति वै ऋचा ॥ ४ ॥ दद्याद्गन्धादिकं श्रीश्च ते लक्ष्मीरिति चन्दनम् ॥ दूर्वामन्त्रेण दूर्वाश्च फलमन्त्रेण वै फलम् ॥ ५ ॥ शन्नोदेवीति मन्त्रेण दद्यात्कुशपवित्रकम् ॥ सुरासुरेति मन्त्रेण प्रदद्याद्वस्त्रयुग्मकम् ॥ ६ ॥ अञ्जनालक्तकं कुर्यान्मनोन्ना इति संपठन् ॥ कुर्याच्छ्राद्धं परदिने वसुधारापुरःसरम् ॥ ७ ॥ वरयेदथ आचार्यं होतारं नृवरश्चरेत् ॥ पात्रद्वयं विधातव्यं सदस्याचार्यमेव च ॥ ८ ॥ सेतुयागे विधातव्यं तथा धान्याचलेपि च ॥ सहस्रहोमे वैकं तु विवाहे ब्रह्मऋत्विजौ ॥ ९ ॥ यजेदेनं कृते मौलियागार्थं यागमण्डपम् ॥ वेदिमावाहयेत्पूर्वं मंडपं प्रतिपूजयेत् ॥ १० ॥ विघ्नग्रहाँल्लोकपालान्सर्वसिद्धिप्रदायकान् ॥ स्थंडिले सर्वतोभद्रे शेषं विष्णुं प्रदर्शयेत् ॥ ११ ॥ तत्रैव तु वराहाख्यं प्रतीतमृत्विगुत्तमम् ॥ स्थालीपाकेन जुहुयादष्टाविंशतिकत्रयम् ॥ १२ ॥ आज्येन तु वराहस्य होमपञ्चकमीरितम् ॥ ततस्तिलयवै

नैव एकैकामाहुर्तिं क्रमात् ॥ १३ ॥ बलिं दद्यात्पृथग्यूपं शेषयेद्विधिपूर्वकम् ॥ पिष्टकान्नं घृतान्नं च विस्तरे वा गुडौदनम् ॥ १४ ॥ माषभक्तं तु
लोकाय पृथिव्यै परमान्नकम् ॥ वाक्यपूर्वं सृजेद्धीरो वाक्यप्रकरणं शृणु ॥ १५ ॥ (ॐ अद्येत्यादि एकविंसतिकुलस्य विशिष्टस्वर्गप्राप्तय इमं
सेतुं संक्रमसमेतं विष्णुदैवतं सुरपूजितं विधिवद्वासुदेवस्य प्रीतयेऽहमुत्सृजे ॥) बद्धाञ्जलिः पठेन्मन्त्रं कुर्याच्च विधिवत्ततः ॥ पिच्छिले पति
तानां च उद्धतेनाङ्गभङ्गतः ॥ प्रतिष्ठिते धर्मसेतौ धर्मो मे स्यान्न पातकम् ॥ १६ ॥ सेतोरस्य प्रबन्धस्य श्रद्धया परया युतः ॥ ये चात्र प्राणिनः
सन्ति सर्वेषां प्राणधारकाः ॥ १७ ॥ वेदागमेन यत्पुण्यं कथितं सेतुबन्धने ॥ तत्पुण्यं तु मया देव पार्थेये हि समर्पितम् ॥ १८ ॥ यूपं दद्या
दिति मन्त्रेण अन्ते चापि तथा ध्वजान् ॥ विधिवद्दक्षिणां दद्यात्कुलानि नव पञ्च वा ॥ १९ ॥ पूर्णां दत्त्वा सविप्रेऽर्घ्यं दत्त्वा च स्वगृहं
व्रजेत् ॥ अनातपे क्षुद्रसेतोः प्रतिष्ठां विधिवच्चरेत् ॥ २० ॥ पूर्वं च दधिवासं च प्रभाते विप्रभोजनम् ॥ सेतुमध्यं ततो गत्वा गन्धादीन्विधि
वच्चरेत् ॥ २१ ॥ विष्णुं शिवं हुताशं च एककुण्डे समर्चयेत् ॥ वास्तोष्पतिं यजेत्तत्र होमं तिलयवेन तु ॥ २२ ॥ कुर्यादेकैकशो विप्रा अष्टा
विंशतिसंख्यया ॥ उत्सृज्य दापयेद्यूपं ध्वजवर्ज्यं हि सत्तमाः ॥ ज्ञातिभिः सह भुञ्जीत कृतकृत्योऽभिधीयते ॥ २३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महा
पुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तत्र दंडे च विप्रेन्द्राश्चतुरस्रे समंततः ॥ षष्टि
हस्तमितां भूमिं तस्य पूर्णां मनोरमाम् ॥ १ ॥ प्रचारार्थं गवां चैव यो दद्यात्सुसमाहितः ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥२॥ तदर्धं च
तदर्धं च तदर्धं वा समुत्सृजेत् ॥ यो दद्यात्केवलां भूमिं कन्यां दासीं तथा वृषम् ॥ ३ ॥ अलंकारं विना धेनुं फलस्यार्धं प्रकीर्तितम् ॥ अमण्डपे
शुभे स्थाने शर्करादिविवर्जिते ॥ ४ ॥ द्विहस्तवेदिकामध्ये प्रकुर्यात्सेतुमंडपम् ॥ तत्र संपूजयेद्रुद्रं ब्रह्माणं च शचीपतिम् ॥ ५ ॥ गणेशं क्षेत्रपालं
च शेषं चैव दिगीश्वरान् ॥ पञ्चोपचारैर्विधिवत्पूजयेत्पायसादिना ॥ ६ ॥ स्थालीपाकेन जुहुयादन्ते वै विप्रभोजनम् ॥ अत्र यागे श्राद्धवर्ज्यं
पूर्वेद्युरधिवासयेत् ॥ ७ ॥ त्र्यम्बकेनैव मंत्रेण भूमिं संस्थाप्य पूजयेत् ॥ तद्विष्णोरिति मंत्रेण गन्धतैलं सचन्दनम् ॥ ८ ॥ प्रदद्यादसुनीतेति
पुनस्तु नैव स्थापयेत् ॥ पञ्चगव्येन च पुनः श्रीश्चतेति च पुष्पकम् ॥ ९ ॥ एवं यूपस्य च तथा अधिवृक्षाति मंत्रकम् ॥ गन्धद्वारेति गन्धेन
अंशुनातेति तैलकम् ॥ १० ॥ सुरासुरेति कुसुमं दूर्वामन्त्रेण दूर्विकाम् ॥ प्रभाते पूजयेद्देवान्रुद्रमुद्दिश्य होमयेत् ॥ ११ ॥ स्थालीपाकेन विधिना
अन्येषां पूर्ववच्चरेत् ॥ उत्सृज्यारोपयेद्दीपं स्थिरो भवेति वै ऋचा ॥ १२ ॥ तंत्रेण निर्मितं कुर्यात्सफलं च त्रिहस्तैकम् ॥ हस्तैकं प्रापयेन्मध्ये

क्षेत्रे चैव विशेषतः ॥ १३ ॥ स्थापयेत्तत्र मन्त्रेण पञ्चगव्येन यत्नतः ॥ मधुवातेति मधुना आप्यायस्वेति वै दधि ॥ १४ ॥ तद्विष्णोरिति
मन्त्रेण घटतोयैरनन्तरम् ॥ पृथिवीं च वराहं च कूर्ममाधवशक्तिकान् ॥ १५ ॥ वास्तोष्पतिं च विष्णुं च यूपे संपूजयेत्क्रमात् ॥ दद्यादर्घ्यं च
विवरे गर्ते होमं विवर्जयेत् ॥ १६ ॥ अर्घ्यपाद्ये च दुष्टे च हस्तेनोत्सृज्य सत्तमाः ॥ (ॐ अद्येत्यादि गोब्राह्मणसर्वसत्त्वेभ्यः पर्यटनार्थाय इमां
भूमिं सुपूजितां विष्णुदेवतां गोप्रचाररूपिणीं श्रुतिस्मृत्याद्युक्तफलप्राप्तयेऽहमुत्सृजे ॥) शिवलोकस्थिता गावः सर्वदेवैः सुपूजिताः ॥ एवं निवे
दयेद्विप्रो गोप्रचारं समाहितः ॥ स मुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते ॥ १७ ॥ यावंति तृणगुल्मानि संति भूमौ शुभानि च ॥ तावद्वर्ष
सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे तृतीयभागे गोप्रचारविधौ सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कलौ चैकाहसाध्येन प्रतिष्ठामल्पवित्तवान् ॥ सद्योधिवासमाज्येन प्रकुर्यात्तांत्रिकोत्तमः ॥ १ ॥ उत्तरं तु गते
हंसे अतीते चोत्तरायणे ॥ शरत्काले व्यतीते तु वसंते यज्ञमारभेत् ॥ २ ॥ नारायणादिमूर्तीनां द्वात्रिंशद्भेद एव तु ॥ प्रतिष्ठां प्रतिमानां
च गजास्योदींश्च सत्तमाः ॥ ३ ॥ नित्यं निर्वर्त्य मतिमान्कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ विप्रान्संभोजयेच्चाथ ततो यागगृहं व्रजेत् ॥ ४ ॥ गणेश
ग्रहदिक्पालान्प्रतिकुंभेषु पूजयेत् ॥ स्थंडिले पूजयेद्विष्णुं परिवारगणं यजेत् ॥ ५ ॥ स्नापयेत्प्रथमं देवं तोयैः पञ्चविधैरपि ॥ पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः
पंचमृत्पिण्डकैरपि ॥ ६ ॥ तिलतैलैश्च स्नेहैश्च कषायैरपि सत्तमाः ॥ पञ्चपुष्पोदकैर्वाथ त्रिपदैरपि सत्तमाः ॥ ७ ॥ तुलसीकुसुमापुष्पपत्राण्या
हुस्त्रिपत्रकम् ॥ पञ्चकाम्रशमीपद्मकरवीरं च पंचकम् ॥८॥ मृत्तिका करिदंतस्य तथाश्वखुरमृत्तिका ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिस्तु पंचमम् ॥
॥ ९ ॥ कुर्यात्प्राणप्रतिष्ठां च होमं कुर्याद्यथाविधि ॥ दक्षिणां विधिवद्दद्यात्पूर्णां तु तदनंतरम् ॥ १० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यम
पर्वणि तृतीयभागेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अतः परं तु विप्रेन्द्राः काल्यादीनां तथैव च ॥ अधिवास्य च
पूर्वेद्युः श्राद्धमभ्युदयात्मकम् ॥ १ ॥ प्रथमे जलजैः स्नानं पञ्चगव्यैरनंतरम् ॥ पूर्ववच्च विधानेन कुंभे दुर्गां समर्चयेत् ॥ २ ॥ पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः
करीषशतधारया ॥ श्रीबिल्वे पूजयेद्देवीं दद्यात्प्राणमनंतरम् ॥ ३ ॥ बिल्वपत्रैः फलैर्वापि दद्याच्चापि शताहुतीः ॥ एकैकशस्तु सर्वेषां दद्यात्काञ्चन
दक्षिणाम् ॥ ४ ॥ प्रतिमां कालिकायाश्च तारायाश्च पृथक्पृथक् ॥ ब्राह्मं विनार्चयेद्विप्राः पञ्चपञ्चशतैरपि ॥ ५ ॥ भोजयेत्स्नापयेद्देवीं गंधतोयैर्दिन

१ विदघातेति शेषः । २ संपूज्येति क्षेपः । ३ तदेव व्यासेनाह–नित्यं निर्वर्त्येत्यादि ।

त्रयम् ॥ ताम्रकुंभेऽर्चयेद्देवीं त्रिदिनं प्रातरेव हि ॥ ६ ॥ समीरणं ततो दद्यात्पेटिकायां निवेशयेत् ॥ ततोऽपि गन्धतोयैश्च स्नापयेत्कन्यकादिभिः॥
॥ ७ ॥ ततो वै चाष्टमदिने रात्रावपि प्रपूजयेत् ॥ पशुदानं प्रकर्तव्यमग्निकार्यं च पायसैः ॥ ८ ॥ शिवलिङ्गप्रतिष्ठां च वक्ष्ये तंत्रमतं यथा ॥
त्रिविप्रं भोजयेद्विप्रा अधिवास्यं विशेषतः ॥ ९ ॥ नित्यं समाप्य च पुनः कुर्यादभ्युदयं ततः ॥ आचार्यं वरयेत्प्रातः स्नापयेत्पूर्ववर्त्मना ॥१०॥
परिवारगणैः सार्द्धमर्चयेत्तदनंतरम् ॥ दद्यात्समीरणं पश्चादग्निकार्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥ तिलहेममयीं गां च दद्याद्गां च विधानतः ॥ न नाम न
च गोत्रं च होमकर्मणि सर्वदा ॥ १२ ॥ पूर्णिमायां विशेषेण नान्येषां च कथंचन ॥ होमांते वसुधारां च कुंभे दत्त्वा विधानतः ॥ १३ ॥ त्रिह
स्तचरकायं च हस्तैकं चतुर्हस्तके ॥ शालग्रामशिलायाश्च प्रतिष्ठां विधिवच्चरेत् ॥ १४ ॥ सद्योधिवासयेद्देवं द्वादश्यां स्नापयेदथ ॥ रत्नतोयैः
परिमलैस्त्रिगंधैः पंचपल्लवैः ॥ १५ ॥ कुंभे प्रजापतिं स्थाप्य श्वेताब्जं नवनाभके ॥ नवदुर्गोक्तमार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥ १६ ॥ चक्रस्वरूपतो
ज्ञेयं प्रदद्याच्च समीरणम् ॥ आनीय ताम्रभांडे च त्रिकालं प्रतिपूजयेत् ॥१७॥ पायसान्नैरुत्पलैर्वा पङ्कजैर्वापि होमयेत् ॥ सकाञ्चनं वस्त्रयुग्मं प्रद
द्याद्भूरिदक्षिणम् ॥ १८ ॥ श्रीसूर्यस्य गणेशस्य विरिञ्चेश्चापि सत्तमाः ॥ वटवृक्षांतिकं गत्वा स्थापयेद्वरुणं ततः ॥ १९ ॥ रक्ताब्जे पूजयेत्सूर्यं
परिवारसमन्वितम् ॥ अष्टाविंशतिभिर्दत्त्वा दद्यात्प्राणमनंतरम् ॥ २० ॥ एकाहमथवाकाशे गुप्तं कृत्वा दिनत्रयम् ॥ त्र्यहादेव पुनः पूजां पुनर्होमं
समाचरेत् ॥ २१ ॥ पुनश्च भोजयेद्विप्रान्दद्यात्काञ्चनदक्षिणाम् ॥ वाराह्यास्त्रिपुरायाश्च नारिकेलोदकैरपि ॥२२॥ स्थापयेद्वा विधानेन सिन्दूराद्यैः
समर्चयेत् ॥ दद्यात्समीरणं पश्चात्पुनः पूजां च होमयेत् ॥ २३ ॥ पशुज्ञानं च कर्तव्यं षण्मासैः पञ्चमोदकैः ॥ कुमारीं भोजयेद्रात्रौ दद्यात्काञ्चन
दक्षिणाम् ॥ २४ ॥ प्रतिमां भुवनेशीं च महामायाम्बिकामपि ॥ कामाक्षीं च ततो देवीमिन्द्राक्षीं चापराजिताम् ॥ २५ ॥ पूर्वेद्यू रात्रिसमये पिष्ट
काष्टौ निवेदयेत् ॥ अष्टौ निर्माणयेत्पश्चाद्बलिं चाष्टौ विधानवित् ॥ २६ ॥ परिवारगणैः सार्द्धं पूजयेत्प्रयतः सुधीः ॥ समीरणं ततो दद्याच्छिवं
सूर्यं यजेत्पुनः ॥ २७ ॥ पायसान्नैश्च जुहुयात्त्रिदिनं लिपिपूजनम् ॥ कुमारीपूजनं कुर्यादग्निकार्यं दिनत्रयम् ॥ २८ ॥ पशुदानं च कर्तव्यं विभवे
सति सत्तमाः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यान्मठोत्सवपुरःसरम् ॥२९॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ दुर्निमित्तान्यथो वक्ष्ये शृण्वंतु मुनिसत्तमाः ॥ यस्य ये ग्रहदोषाः स्युस्तेषां शांतिं यथाक्रमात् ॥ १ ॥ दिव्यंतरिक्षे
भौमे चेत्येवं त्रिः परिकीर्तितम् ॥ ग्रहर्क्षाद्यैः कृतं दिव्यमान्तरिक्षं निबोध मे ॥ २ ॥ उल्काहितो दिशो दाहः परिवेषस्तथैव च ॥ जलाशयानां वै

कृत्यं भौमं तदपि कीर्तितम् ॥ ३ ॥ भौमं चाल्पफलं ज्ञेयं [illegible]यातरिक्षमेव च ॥ सप्ताहमफलं दद्यादैवं चापि च तत्क्षणात् ॥ ४ ॥ देवानां हसनं चैव कल्कनं रुधिरस्रवः ॥ अकस्माद्व्यसनं तत्र यत्र निर्घातनिर्दयः ॥ सर्पोद्यारोहणं चैव दैवं तदपि कीर्तितम् ॥ ५ ॥ ततो मेघात्समुत्पन्ना यदि वृष्टिः शिलातले ॥ सप्ताहाभ्यंतरे जीवमुत्पन्नं निष्फलं भवेत् ॥ ६ ॥ एकराशिस्थिताः पापाः शनिभौमदिवाकराः ॥ पृथ्वी धूमाकुला तत्र रुदंति बहवो जनाः ॥७॥ अभिचारं गते जीवे शनौ च तत्र नागते ॥ तत्र पश्यति राजेन्द्रः को धरां धारयिष्यति॥८॥ सूर्यमपश्यनो द्वंद्वं दिग्दाहश्च तथैव च ॥ दर्शनं धूमकेतोश्च नक्षत्रे धूमदर्शनम् ॥ ९ ॥ भूकम्प एव मासे च एकमासे तथा दिने ॥ राज्ञो जन्मदिने वाथ शक्रचापं दिनांतरे ॥ १० ॥ दर्शनं खरवातस्य ग्रहयुद्धस्य दर्शनम् ॥ मासत्रये तु ग्रहणमुल्कापातप्रपातनम् ॥ ११ ॥ आकाशेऽप्यथ भूमौ च तत्र मण्डूकमेव च ॥ हरिद्रावृष्टिः पाषाणे सिंहबिल्वाकृतिर्यदि ॥ दर्शने राष्ट्रदुर्भिक्षमकरं नृपतिक्षयः ॥ १२ ॥ चैत्रे कुम्भे नदीवेगदर्शने विप्लवो भवेत् ॥ अर्के स्याद्धुतमेतद्धि स्रुग्युक्तं श्रपयेच्चरुम् ॥ १३ ॥ आकृष्णेनेति मन्त्रेण अथ वार्केण यत्नतः ॥ प्रासादतोरणं तत्र द्वारं प्राकारवेश्म च ॥ १४ ॥ धान्यसारं गवां सारं कूपे कुम्भप्रदर्शनम् ॥ आदित्यस्याद्भुतं विद्यात्कमलं जुहुयात्ततः ॥१५॥ सहस्रं जुहुयाद्वाथ ततः शांतिर्भवेद्ध्रुवम् ॥ विकृताः पक्षिणश्चैव पांडुकपोतकास्ततः ॥ १६ ॥ श्वेतोलूको बृहंश्चैव द्रोणकाकश्च कोकिलः ॥ क्रौंचश्च वर्द्धनी चैव निपतंति गृहे यदि ॥ १७ ॥ गृहे तस्य महोत्पातो भविष्यति न संशयः ॥ स्थूलभङ्गग्रहणं प्ररोहणमथापि वा ॥ १८ ॥ हाराः कटकटायंते जातस्य दंतसम्भवः ॥ हसता देवतानां च गात्रे स्वेदश्च जायते ॥ सर्पमण्डूकप्रसवः कुंभे वापि क्वचिद्भवेत् ॥ १९ ॥ निमित्तान्येवमादीनि जायंते यस्य वेश्मनि ॥ षड्भिर्मासैश्च म्रियते गृहिणी च शुभा च या ॥२०॥ अशनिः पतते यत्र गृहे वज्रं च पादपे ॥ शुक्रा वह्निस्फुलिंगाश्च तस्य विद्धि महद्भयम् ॥२१॥ खर्जूर उदरावर्ते निकोचगरलेऽपि च ॥ फलिवृक्षे तिन्दुके च यत्र निर्जायते क्वचित् ॥२२॥ उद्याने देवगेहे च स्वगृहे चैत्यवृक्षके ॥ कुर्यादादित्यवारे वा अयुतं तिलपायसम् ॥ ततः शांतिर्भवेदाशु धेनुं दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ २३ ॥ पायसं तिलमुद्गौ च पुष्पं वा तालवृन्तकम् ॥ इक्षुमोदकपिण्याकाञ्जुहुयाद्विमुद्दिशन् ॥ २४ ॥ सिंहासनं रथश्छत्रं ध्वजश्चामरभूषिते ॥ अकस्माद्दृश्यते यत्र राज्ञो वान्यत्र कुत्रचित् ॥ २५ ॥ नदयंति च सत्यस्योज्वलनं स्त्रीपुरुषयोः ॥ आगमस्य च दृष्ट्वैव भंगः कटकटायनम् ॥ २६ ॥ उपरिष्टाद्भवेद्यस्य महोत्पातो भवेदयम् ॥ चलत्वं चाधरस्यापि तथा कटकटायनम् ॥ २७ ॥ रुदितं कोकिलस्यापि उलूकोप्यशुभं वदेत् ॥ राजामात्यविनाशाय महीं च तत्सुतोऽपि वा ॥ हस्तिनो मदयुक्ताश्च म्रियंते नात्र

म० पु० संशयः ॥ २८ ॥ ताडीपूगादयो यत्र यमौ स्यातां प्रमादतः ॥ गेही तत्र विनश्येत सदारः पुत्रसंयुतः ॥ २९ ॥ बद्धपुष्पे यदा पुष्पं फलं वा यदि ब०१०२
॥२४६॥ दृश्यते ॥ अक्षतादर्शनात्तत्र सोमस्याद्भुतदर्शनम् ॥ दधि मधु घृतं चैव जुहुयादयुतं द्विजाः ॥३०॥ पालाशं सोममुद्दिश्य सोमस्य च भवेद्दिने ॥ अ०२०
इमंदेवा इति मंत्रेण सोमाय श्रपयेच्चरुम् ॥३१॥ उत्पतंति गृहे यस्य यवा माषाश्च पुष्कलाः ॥ दधिक्षीराज्यपाकेषु रुधिरं दृश्यते यदि ॥३२॥ अक
स्माद्गृहदाहस्तु अनग्निज्वलनं यथा ॥ मेघहीना भवेद्विद्युद्वृषस्योद्गमनं तथा ॥३३॥ व्याधिलीना विनश्यंति निखिलाः पशुमानुषाः ॥ एवं सर्वाणि
भूतानि भवंत्यकारके ध्रुवम् ॥ ३४ ॥ राजामात्यविनाशाय गेहे गेही विनश्यति ॥ प्राणनाशाय विप्रायाहुत्या च प्रभवंति हि ॥ ३५ ॥ दृष्ट्वा वाभ
द्रमत्युग्रं जुहुयादयुतं क्रमात् ॥ दधिमधुघृतैर्युक्तं खादिरोदुम्बरेऽपि च ॥ ३६ ॥ अग्निर्मूर्द्धेति मंत्रेण श्रपितं लोहितं चरुम् ॥ त्रिविप्रान्भोजयेद्दद्या
द्दक्षिणां लोहितं ततः ॥ स्वर्णमंगारमुद्दिश्य ततः शांतिः प्रजायते ॥ ३७ ॥ पुष्पं वा पातयेद्यत्र फलं वापि तथैव च ॥ दध्यन्नं च घृतैर्मिश्रं रौप्यं
हिरण्यमेव च ॥३८॥ हस्त्यश्वमहिषा गावो दारापत्यधनानि च ॥ तुष्टेनांगारकेणैव सर्वमेतत्प्रदीयताम्॥ आंगारकेण मंत्रेण खादिरं चाक्षतैर्युतम्॥
॥ ३९ ॥ दक्षिणां च यथाशक्ति दद्याद्विप्राय वा पुनः ॥ लोहितं च बलिं दद्यात्ततः संपद्यते शुभम् ॥४०॥ धावंति चोर्ध्वपुच्छाश्च गृहे गावः स्वयं
यदि ॥ आरोहंति गृहं विप्राः सारमेयाश्च सूकराः॥ ४१ ॥ गृहे यस्य भवंत्येते तस्य भार्या विनश्यति ॥ सर्वेषां वा भवेन्मृत्युर्वंध्या गौर्वा प्रजायते
॥४२॥ मिथ्यावादेन गेही च राज्ञा वादेश्च तिष्ठति ॥ अथ वा यद्गृहे गावो नर्दयंति हसंति च ॥४३॥ धरणीहननं यत्र द्वयोरास्कंदनं तथा ॥ निमि
त्तान्येवमादीनि गोश्वजातानि सत्तमाः ॥४४॥ यस्य गेहे भवंत्येते नाशस्तस्य भवेद्ध्रुवम् ॥ मण्डूकसर्पकूष्मांडाः प्रसुवंति यथा स्त्रियः ॥४५॥ अक
स्माद्यदि चैतानि बुधस्योत्पातलक्षणम् ॥ शांतिं तत्र प्रवक्ष्यामि यथा संपद्यते सुखम् ॥ ४६ ॥ दधिमधुघृताक्तं च अपामार्गं तथा पुनः ॥ अयुतं
बुधवारे च जुहुयाच्छ्रद्धया युतः ॥ ४७ ॥ अंबकेति च मंत्रेण बुधाय श्रपयेच्चरुम् ॥ सुवर्णं बुधमुद्दिश्य गां च दद्यात्पयस्विनीम् ॥ ४८ ॥ सुवर्ण
पुष्पवृष्टिं च सुफलं चाक्षतं तथा ॥ गृहे प्रांगणके यस्य निपतंति कदाचन ॥४९॥ अलंकारयुतां वापि सर्वाभरणभूषिताम् ॥ गृहमध्ये तु यः पश्ये
त्स्त्रीणामंतर्हितां स्त्रियम् ॥ ५० ॥ अकस्मान्मालतीपुष्पं जातं स्यात्तस्य वा गृहे ॥ सोमाय न च संतुष्टः सर्वमेतत्प्रदृश्यते ॥ ५१ ॥ धनं धान्यं ॥२४६॥
तथा पुत्र ऐश्वर्यं च वरस्त्रियः ॥ सभृत्याश्च महिष्यश्च मरिष्यंति न संशयः ॥५२॥ श्रीश्च तेति च मन्त्रेण अपामार्गं तथा बुधः ॥ सहस्रं बुधवारे च
जुहुयाद् घृतसंयुतम् ॥ ५३ ॥ पयस्विनीं तथा गां च वासोयुगसमन्वितम् ॥ द्विजाय श्रद्धया दद्यात्ततः संपद्यते शुभम् ॥ ५४ ॥ रक्तस्रावो भवे

यत्र तत्र ऋत्विक्प्रसूयते ॥ सिंहव्याघ्रगवादीनां धनहानिविपत्करः ॥ ५५ ॥ एको वृषस्त्रयो गावः सप्ताष्ट नव दंतिनः ॥ संवत्सरेण तस्यैका प्रसूतिर्विहता पुनः ॥ ५६ ॥ पुनःपुर्व्रतं चाशु अकाले मैथुनं तथा ॥ गावो यत्र प्रसूयंते यमौ दोषकराविमौ ॥ ५७ ॥ भञ्जीकृतानि धान्यानि व्रीहयो यवतंडुलाः ॥ ग्राविमार्जारमंडूकाः स्थूणाभंगे च प्राङ्गणे ॥ ५८ ॥ विकिरंति नखैर्भूमिं प्ररोहंति ग्रहं तथा ॥ गृहे यस्य प्रजायंते तस्य मृत्युर्न संशयः ॥ ५९ ॥ षण्मासाभ्यन्तरे यत्र श्मशानं यास्यति ध्रुवम् ॥ कलहं ज्ञातिवैरं च व्याधिपीडा भविष्यति ॥ ६० ॥ विप्रलापो मित्रनाश इष्टेष्वनिष्टदर्शनम् ॥ भार्यापुत्रविनाशश्च भवेदेषु विनिश्चितम् ॥ ६१ ॥ क्रियावंतं यदा कुर्वन्कुर्वीत गृध्रबिल्वके ॥ तदा राज्ञां विभ्रमश्च तथा गृहविनाशनम् ॥ ६२ ॥ अमात्यवर्गाश्च पुरे राज्ञां राज्यपसङ्मुखाः ॥ बृहस्पतिं समुद्दिश्य गां च दद्यात्पयस्विनीम् ॥ ६३ ॥ वारिमंडे च कूपे च वाप्यां च मधुकांजिके ॥ क्षीरं दधिघृतं चैव जातं यदि भविष्यति ॥ ६४ ॥ अकस्मात्तत्र वृक्षश्च फलेन सह संयुतः ॥ गृहमध्ये प्रजायेत ततः संपद्यते शुभम् ॥ ६५ ॥ बृहस्पतेस्तु तुष्टस्य सर्वमेतन्निदर्शनम् ॥ गौरं बृहस्पतेश्चैव प्रकुर्यात्प्रायदक्षिणाम् ॥ ६६ ॥ अशुभं हिशुभेनैव शांतिं होमं च कारयेत् ॥ तत्रैव राक्षसं यत्र घटकं परिशोषणम् ॥ ६७ ॥ केसरी शर्करा तैलं राजतं तांडवं स्थितम् ॥ माषभक्तं तथा धान्यं सुवर्णं रजतानि च ॥ ६८ ॥ ताम्रं कांस्यं तथा लोहं सीसकं पित्तलं तथा ॥ स्थापितानीव दृश्यंते गृहे चैतानि यस्य वै ॥ ६९ ॥ धननाशो भवेत्तस्य स्वर्गभंगो ह्यथापि वा ॥ व्याधिपीडे तथा घोरे राजोपद्रवबंधने ॥ गजाश्वपशुभृत्यानां विनाशो जायते ध्रुवम् ॥ ७० ॥ यस्यैतानि प्रदृश्यंते पर्वतः कनकानि च ॥ संपत्तस्य प्रजायेत निश्चला सुखदा सदा ॥ ७१ ॥ दंतोत्तरेषु दंताश्च पंक्तिमाक्रम्य संस्थिताः ॥ तेऽपि दोषकराः सर्वे शलाकाकृतिनस्तथा ॥ उपदंताश्च सर्वे ते न ते दोषकराः क्वचित् ॥ ७२ ॥ भांडे कुंभे यदा चैव श्रूयते वनगर्जितम् ॥ कंचुकानां गृहे चैव प्राकारः श्रूयते यदि ॥ ७३ ॥ मूषिकानां मुखे चैव ज्वलंती यस्य पश्यति ॥ गेही तत्रैव नश्येत शुक्रस्याद्भुतदर्शनम् ॥७४॥ शांतिं तत्र प्रवक्ष्यामि यया संपद्यते शुभम् ॥ शमीपत्रं निर्मितं च यवैर्युक्तं गृहिण्यपि ॥ दधिमधुघृताक्तं च जुहुयाद्भार्गवे दिने ॥ ७५ ॥ शुक्लवासोयुगं चैव गां च शुक्लां पयस्विनीम् ॥ सुवर्णं श्रद्धया चैव दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ७६ ॥ देवागारे यदा भूमिर्लोहिता यस्य दृश्यते ॥ पुष्पिता दृश्यते लोके तत्र विद्धि महद्भयम् ॥ ७७ ॥ राजा वा राजपुत्रो वा राज्यं वापि विनश्यति ॥ मंत्रिणो मंत्रिपुत्राश्च म्रियंते नात्र संशयः ॥७८॥ यत्र वा दृश्यते लोके गृहे यस्य सुपूजिताः ॥ पुष्पिताश्च गृहस्तंभाः शरीरं च घटस्तथा ॥ ७९ ॥ हस्त्यश्वमहिषाश्चैव अजा मावस्तथैव च ॥ नित्यं स्वामिवधार्थाय पुष्पितां

प्रवहति च ॥ ८० ॥ गृहे हंसो गृहे सम्यङ्मण्डूका जलचारिणः ॥ द्वारे प्रविश्य सर्पश्च प्रतिमायाः प्रकल्पनम् ॥ ८१ ॥ अकस्माद्धटशब्दोपि यत्र कुत्रापि जायते ॥ स्रवंति प्रमदा यत्र भिन्नास्ते स्युर्नवांगिकाः ॥ ८२ ॥ गृही तत्र विनश्येत सपुत्रपशुबांधवः ॥ धनुःखङ्गधरा रात्रौ मध्याह्ने चान्द्रके तथा ॥ ८३ ॥ उदितो दृश्यते व्योम्नि ज्वलितः पावकस्तथा ॥ मनुष्याङ्गनानां मरणं तथा स्याद्राष्ट्रविप्लवः ॥ ८४ ॥ रससिद्धानि वस्तूनि सुराद्याश्चापि वा पुनः ॥ हस्तिनो मदयुक्ताश्च अश्वा धीरिताहिंसकाः ॥ विनश्यंति सदा चैते शनेरद्भुतदर्शने ॥ ८५ ॥ नगरे वा तथा ग्रामे जायन्ते तस्य वैरिणः ॥ दिवा वा यदि वा रात्रौ शनेरद्भुतदर्शनम् ॥ ८६ ॥ मृगव्याघ्रादिरक्षांसि तथा गोमहिषा अपि ॥ उत्पतंति यदा चैते शनेरद्भुतमादिशेत् ॥ ८७ ॥ निधिमंत्रं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते शुभम् ॥ जुहुयादयुतं सम्यक्सस्यांश्च समिधं द्विजाः ॥ ८८ ॥ शन्नो देवीति मंत्रेण शुभार्थं शनिवासरे ॥ चरुं च श्रपयेत्तत्र समुद्दिश्य शनैश्चरम् ॥ ८९ ॥ गां च नीलां ततो दद्याज्जीवद्वत्सां पयस्विनीम् ॥ वासोयुगं च विप्राय सुवर्णं रजतं तथा ॥ ९० ॥ दत्त्वा तु श्रद्धया सम्यग्दक्षिणां शिरसि स्थिताम् ॥ विधिं होमावसाने तु ततः संपद्यते शुभम् ॥ ९१ ॥ यदा द्वारे गोधिका च शंखिनी प्रविशेद्गृहम् ॥ तदाऽशुभं विजानीयाद्राजपीडा धनक्षयः ॥ अयतं जुहुयात्सम्यक्ततः संपद्यते शुभम् ॥ ९२ ॥ विना गर्जितमेघेन शिलावृष्टिः प्रजायते ॥ रक्तमिश्रा हि पांडुश्च पतन्ती यत्र दृश्यते ॥ ९३ ॥ तत्र संदृश्यते चाभ्रं वृक्षा वातविवर्जिताः ॥ शक्रध्वजस्तथा चापं पतनं सुमनस्य च ॥ ९४ ॥ दिवा शिवा पुरा रौति उलूको वा निशाचरः ॥ निशि निपत्य काकुत्स्थे प्रदेशे रौति वा वृषः ॥ ९५ ॥ अधर्मप्रबला देशा राजा धर्मपराङ्मुखः ॥ अन्योन्यं च जिघांसंति गोब्राह्मणमथापि वा ॥ ९६ ॥ गृहे गृही विनश्येच्च सपुत्रपशुबांधवः ॥ उत्सानं द्वारदेशेऽस्य मरणं राष्ट्रविभ्रमः ॥ ९७ ॥ राज्यनाशो भवेद्राज्ञो मरणं वाहनस्य च ॥ विपरीतानि देशानि क्रमतः संभवंति हि ॥ ९८ ॥ राहुणा ग्रस्तसूर्योऽपि निशि चाथ यदा दिवा ॥ तारकागणवच्चैव राज्ञां निधनकारकः ॥ ९९ ॥ सहामात्या विनश्यंति स्वर्गे ये चसुदुर्जयाः ॥ परचक्रेण पात्यंते राजानो नात्र संशयः ॥ १०० ॥ छायाध्वजश्चगगने दृश्यते चेत्कदान ॥ दर्शनादेव राज्ञस्तु विनाशः सहराष्ट्रकैः ॥ १०१ ॥ ज्वलितो दृश्यते यत्र पावकश्च सकृज्जले ॥ वज्रे शिरसि गात्रे वा जीवितं तस्य दुर्लभम् ॥ १०२ ॥ द्वारोपांते तथा स्तंभे आग्निर्वा धूम एव वा ॥ पुरुषस्य तु तत्रैव मरणं जायते ध्रुवम् ॥ १०३ ॥ गगनेऽशनिघातश्च शक्तिहस्तेन वा पुनः ॥ अब्दस्याभ्यंतरे तस्य मरणं नात्र संशयः ॥१०४॥ शिखावलयमध्ये तु सधूमः पावकोद्गमः ॥ दृश्यते नगरे मध्ये तत्रैवाद्भुतदर्शनम् ॥ १०५ ॥ शवस्य नीयमानस्य उत्थानं वा प्रमादतः ॥ स्थापि

तस्य च लिंगस्य अन्यत्र गमनं तथा ॥ १०६ ॥ निर्घातश्चापि भूकंपो निवातोल्काप्रदर्शनम् ॥ अकाले पुष्पिता वृक्षाः फलं चाकालसंभवम् ॥ ॥ १०७ ॥ अनिमित्तानि सर्वाणि दूरमागत्य निर्भरम् ॥ अनिमित्तस्य नाशो यः संहिकेयकृतस्य च ॥ १०८ ॥ नराणामासनं चैव गवां वा मानुषीगिरा ॥ पक्षमात्रांतरे तस्य पुत्रस्य मरणं दिशेत् ॥ १०९ ॥ अयुतं जुहुयात्तत्र राहुमुद्दिश्य यत्नतः ॥ शांतिमत्र प्रवक्ष्यामि यया संपद्यते शुभम् ॥ ११० ॥ दधिमधुघृताक्तं च कुर्याद्दूर्वाक्षतं तथा ॥ कलायु इति मन्त्रेण जुहुयाद्रविवासरे ॥ १११ ॥ चरुं च श्रपयेत्तत्र राहुमुद्दिश्य संश्रयात् ॥ होमं कुर्यात्ततो गां च कपिलां च पयस्विनीम् ॥ ११२ ॥ अतसीं तिलशंखौ वा वासोयुगमथापि वा ॥ श्रद्धया राहुमुद्दिश्य दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ११३ ॥ दुरितस्य विनाशाय तस्य संपद्यते शुभम् ॥ दधिमधुघृतक्षीरेण वारुणेन च वारुणे ॥ ११४ ॥ दृश्यते चाद्भुतं तेषु विशिष्टै र्दोषदर्शिभिः ॥ गृही तत्र विनष्टश्च भवेत्सपशुबांधवः ॥११५॥ दृश्यंते तत्र क्रौंचाश्च जंबुका गृध्रवायसाः ॥ दारुणं भीषणं घोरं नृत्यंति च हंसति च ॥११६॥ मैथुनानि च सर्वेषां यस्य वासे भवेद्यदि ॥ मृत्युस्तस्य भवेदाशु ईश्वरस्य च शासनात् ॥ ११७ ॥ धूमकेतुर्यदा व्योम्नि ज्वलत्पावकसन्निभः ॥ स्थानात्स्थानांतरं याति भूमौ वा पतते भृशम् ॥ सबंधुरस्यते राजा परचक्रैः स पीडितः ॥ ११८ ॥ दुर्भिक्षं मरणं चैव चिरं राष्ट्रे भविष्यति ॥ गात्रो मर्कटकुंभा व विशंते गृहवेश्मनि ॥ ११९ ॥ गावश्च तस्य नश्यंति दारापत्यधनानि च ॥ अन्यस्य दोषो भवति गृहे. यांति प्रमादतः ॥ १२० ॥ अब्दांतरे भवेन्मृत्युर्विरजा हि भविष्यति ॥ शांतिमत्र प्रवक्ष्यामि यया संपद्यते शुभम् ॥ १२१ ॥ सप्ताश्वरथसंयुक्तं हेमच्छत्रविभूषितम् ॥ विप्राय मंडपं दद्याद्बिल्वपत्रमथापि वा ॥ १२२ ॥ ऐंद्रेणैव तु मन्त्रेण होमः कार्यो द्विजातिभिः ॥ अकस्माच्छालतालाक्षखदिरोत्पलसेरकाः ॥ १२३ ॥ गृहमध्ये प्रजायेत केतोरद्भुतदर्शनम् ॥ हंसो वा द्रोणकाको वा मयूरो वा गृहोपरि ॥ १२४ ॥ गृहे तस्य महोत्पातः केतोरद्भुतदर्शनम् ॥ शांतिमत्र प्रवक्ष्यामि यया संपद्यते शुभम्॥१२५॥ दधिमधुघृताक्तं च जुहुयादयुतं कुशम्॥त्र्यंबकं चेति मन्त्रेण केतवेऽभिवपेच्चरुम् ॥ १२६ ॥ नीलां धेनुं सवत्सां च बहुक्षीरप्रदां तथा ॥ मृत्तिकां हेमवासश्च नानालंकारमेव च ॥ १२७ ॥ दक्षिणां च प्रवक्ष्यामि यस्य नास्ति प्रतिक्रिया ॥ देवमुद्दिश्य दानेन होमेन चरुणा तथा ॥ १२८ ॥ दक्षिणस्यां दिशि च्छायां यः पश्येदात्मनः स्वयम् ॥ स्वच्छायां पादुकस्यैव पश्येत्पश्चशिरोद्वयम् ॥ १२९ ॥ एवमेवैव यच्छिन्नं शिनष्टि च ततो हितम् ॥ शीघ्रं नाशमवाप्नोति सप्ताहान्नात्र संशयः ॥ १३० ॥ उच्चावचान्प्रवक्ष्यामि यथा शास्त्रेण चोदितम् ॥ काकमार्जारशृकानां कपोतानां विशेषतः ॥ मैथुनं दृश्यते यत्र तच्च गाहोर्महाद्भुतम् ॥ १३१ ॥ शनि

१ ददीतांति शेषः ।

मुद्दिश्य जुहुयादयुतं शनिवासरे ॥ पूजयेदर्कपुष्पेण शतेन जुहुयाच्चरुम् ॥ १३२ ॥ कृत्वा तत्रैव पश्येत्शनेरद्भुत दर्शनम् ॥ अष्टाविंशं चरुं कृत्वा ततः शांतिर्भवेद्ध्रुवम् १३३ ॥ भुजपदोस्तथा चक्षुःस्पंदने मरणं दिशेत् ॥ तत्तु सोमाद्भुतं विद्याद्वामदक्षिणतः क्रमात् ॥ १३४ ॥ कृष्णपक्षे भवे द्वामे विपरीतेऽद्भुतं दिशेत् ॥ अनिष्टसूचकं यस्मात्तस्माच्छांतिं प्रकल्पयेत् ॥१३५॥ शतार्द्धं रविमुद्दिश्य शान्त्यर्थं होममाचरेत् ॥ चरुपाकविधानेन यवैरि ग्लसुसर्पिषा ॥ १३६ ॥ पुस्तके यज्ञसूत्रं च असत्पात्रे चरौ तु वा ॥ शक्रवस्त्रप्रदग्धे च सूर्यस्याद्भुतदर्शनम् ॥ १३७ ॥ हयमारं त्रिमध्वक्तं जुहुयादिष्टसिद्धये ॥ देवपुस्तकरत्नानि मणिकांचनमेव च ॥ १३८ ॥ लोहितस्याद्भुतं विद्यात्सहस्रं च विशोधनम् ॥ देवागारे तथा गोधा शंखिनी प्रविशेत्कचित् ॥ १३९ ॥ द्रोणकाको बकश्चैव उलूकद्वयमेव च ॥ रक्तकंठः कपोतश्च व्याघ्र एणश्च वा विशेत् ॥ १४० ॥ यस्य देवगृहं पश्येत्तस्य तस्यायुतं हुनेत् ॥ न चात्र गृहवैकृत्यं हसनं यदि दृश्यते ॥ संपत्तिसूचकं गेहे मरणं दुःखदर्शनम् ॥ १४१ ॥ क्रंदने हतराज्येन गजाश्ववाहने क्वचित् ॥ सूर्यमुद्दिश्य जुहुयादयुतं सर्वसिद्धये ॥ १४२ ॥ प्रमादात्कंपने हानिः स्वेदे जाते विपद्भवेत् ॥ क्षीरस्रावे च रुधिरे तत्र राज्ये महद्भयम् ॥ १४३ ॥ गोच्छागौ वाथ गोमायुर्गृहोपरि प्रनृत्यति ॥ यदा रौति दिवा फेरुस्तदा नाशो भवेद्ध्रुवम् ॥ १४४ ॥ श्वजंबुकावथ व्याघ्रो यथाशक्ति च धावति ॥ ईशाने महिषस्तद्वत्तदा देशे च विप्लवः ॥ १४५ ॥ राहोरद्भुतमुद्दिश्य सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ॥ वृक्षाद्भुतं यदा पश्येत्तत्र तस्यां परित्यजेत् ॥ यद्गृहेषु हुतं याति देशविप्लवमादिशेत् ॥ ॥ १४६ ॥ देशे वा नगरे ग्रामे आरण्यपशुबन्धनम् ॥ सर्पे वा विपरीतं च मांसपिंडमथापि वा ॥ तद्गृहे मरणं चैव देशविप्लवमादिशेत् ॥ १४७ ॥ दिवाद्भुतेऽयुतं रात्रौ द्विगुणं च भवेद्ध्रुवम् ॥ द्विगुणं चापि संध्यायामर्धरात्रे चतुर्गुणम् ॥ १४८ ॥ अकाले तत्र मरणमकाले गृहिणीमृतिः ॥ सौराद्भुतं विजानीयादशुभे वा विशोधनम् ॥ १४९ ॥ एकैकस्यायुतं यत्र कुर्यात्तत्रैव होमयेत् ॥ सांगोपांगेन सहितमष्टावष्टौ हुतं च वा ॥ १५० ॥ अधिप्रत्यधिसहितं गृहपक्षेऽपि सत्तमाः ॥ तन्मानेन हुतं विप्रा कुर्यात्तत्रैव भूषणम् ॥ १५१ ॥ एकैकस्याहुतं विप्रा अष्टावष्टौ हुतं च वा ॥ अधिप्रत्यधिदेवानां याश्चान्याश्चांगदेवताः ॥ १५२ ॥ मानांतं च ददेत्पूर्णां दत्त्वा पूर्णां न होमयेत् ॥ वक्ष्ये ग्रहमखे मानं येन मानेन सिध्यति ॥ १५३ ॥ अमानकरणे दोषस्तस्मान्मानं न हापयेत् ॥ पंक्तिचत्वारिंशदाद्यैश्चतुर्धा विभजेन्नरः ॥ १५४ ॥ अनिष्टाय ततो दद्याच्चरुहोमं विभागशः ॥ अधिप्रत्यधिदेवानामष्टावष्ट ह्युदाहृतम् ॥१५५॥ त्र्यंबकादिषु मंत्रेषु होमत्रयमुदाहृतम् ॥ धनंजये तथा दद्याच्चरुहोमं

विभागतः ॥ १५६ ॥ आदित्यायाष्टावष्टावधिकं कल्पयेत्सुधीः ॥ शतहोमे तु सर्वत्र दशांगं कल्पयेन्नरः ॥ १५७ ॥ अनिष्टाय युगांगं तु ग्रहेभ्यो ह्यंगनाय च ॥ अधिप्रत्यधिदेवानां तथैवांगं प्रकल्पयेत् ॥ १५८ ॥ द्वौ तु दद्यात्र्यंबकाय तथा धनंजयाय च ॥ तत्र होमो नायकाय सर्वत्रैव विचक्षणः ॥ १५९ ॥ सहस्रे चैव विंशांगे अनिष्टाय दशांशकम् ॥ पञ्चांशेन ग्रहाणां च पञ्चांशेन यवानपि ॥ १६० ॥ तत्रानिष्टे पंचशतं तस्यार्धं ग्रहवाग्यतः ॥ एकत्रिंशद्भवेन्मानम् (३१) अन्येषां तु चतुर्दश (१४) ॥१६१॥ ग्रहाधिकं होमयुगं तत्र भागे प्रकल्पयेत् ॥ अधातये च तिथ्यंगं पञ्चांगं यस्य चाद्भुतम् ॥ १६२ ॥ ग्रहेभ्यश्चैव पंचांगं तत्र वांगं परानपि ॥ एकैकांगे भवेन्मानं षट्शतं षष्टिरेव च ॥ १६३ ॥ अधिकं च भवेत्षष्टिर्दशमं भागशेषतः ॥ अनिष्टांशे त्रिसहस्रं त्रिशतं त्रिंशतं तथा ॥ १६४ ॥ चतुःशतं ग्रहाणां च तथा सप्तशताधिकम् ॥ उपग्रहेभ्यो दद्याच्च पंचाशीत्यधिकं शतम् ॥ १६५ ॥ तिथ्यंगभागः शेषेण ग्रहे सप्तशताधिकम् ॥ एकैकं तु ग्रहस्यैवमादित्याय युगं भवेत् ॥ १६६ ॥ ग्रहांगे यः स्थितो भागो युगलं भागशेषतः ॥ त्र्यंबकाय च तद्द्यात्तथा धनंजयाय च ॥१६७॥ शांतिके पौष्टिके काम्ये यदीच्छेत्सुखमात्मनः॥ ग्रहाणां चायुतं होमं त्र्यहसाध्येन होमयेत् ॥ १६८ ॥ त्र्यहसाध्ये विधानं यत्पुरैवोदीरितं द्विजाः ॥ इदानीं प्रक्रमेणैव यो भागः स निगद्यते ॥ १६९ ॥ पूर्वस्मिन्दिवसेऽनिष्टे सहस्रं त्रिशतोत्तरम् (१३००) ॥ इतरेषां ग्रहाणां च प्रत्येकं तु शतं शतम् (१००) ॥ १७० ॥ अधिप्रत्यधिदेवानां पंचाशद्धोम उच्यते ॥ प्रथमेह्नि प्रदद्याच्च मिलित्वा त्रिसहस्रकम् (३०००) ॥ १७१ ॥ द्वितीयदिवसेऽनिष्टे द्विसहस्रमुदाहृतम् (२०००) ॥ प्रतिग्रहेभ्यस्त्रिशतं दद्यादष्ट शताधिकम् (१०८) ॥ १७२ ॥ उपग्रहेभ्यो दद्याच्च षोडशभ्यो यथाक्रमम् ॥ एकाशीतिं ददौ यत्नादशीतिं चांत्ययोर्द्वयोः ॥ १७३ ॥ एवं द्वितीयदिवसे मिलित्वा षट्सहस्रकम् (६०००) ॥ अनिष्टाय त्रिशतं तु तृतीयदिवसे मतम् ॥१७४॥ तत्प्रत्येकं ग्रहाणां च द्वाचत्वारिंशदुच्यते ॥ अधिप्रत्यधिदेवानां प्रत्येकं पंचत्रिंशकम् ॥ १७५ ॥ तृतीयदिवसे दद्यान्मिलित्वैकसहस्रकम् (१०००) ॥ आदित्याय युगं दद्यादेकं तु त्र्यंबकाय च ॥ १७६ ॥ धनंजयाय होमैकमेकं चायुतमुच्यते ॥ तदर्धकं ग्रहेभ्यश्च इतरेभ्यस्तदर्धकम् ॥ १७७ ॥ ग्रहाणां त्रिसहस्रं तु पंचानां च सहस्रकम् ॥ त्रिसहस्रं भागशेषमादित्याय सहस्रकम् ॥ १७८ ॥ त्र्यंबकाय तथादद्यात्तथा धनंजयाय च ॥ षट्पादाधिकषट्षट्कसहस्रपरिसंख्यया ॥ नवश्लोकशतोद्भूतं संपूर्णं स्याद्भविष्यकम् ॥ १७९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्वणि तृतीयभागे विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ इति तृतीयभागः समाप्तः ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे मध्यमपर्व समाप्तम् ॥ ॥ श्रीवेङ्कटेश्वरार्पणमस्तु ॥

॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे द्वितीयं मध्यमपर्व समाप्तम् ॥